

مه وسوعی
جودی

مەوسوعىسى

توقدۇ

ۋەزى

بۇ چەمك و زاراۋەكانى سەردەم

سەۋىيەلىك

بۇيلاۋىكىدە ۋە راكېاندن

مافی لە چاپدانەوهی پارێزراوه بۆ نووسینگەی تەفسیر

مەوسوعەیی چۆدی بۆ چەمک و زاراوەکانی سەردەم مسعود عبدالخالق نووسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوه راگەیاندن / ھەولێر ئەمین مخلص یەکەم ١٤٢٨ هـ - ٢٠٠٨ ز ٢٠٠٠ دانە	ناوی کتێب: نووسەر: بڵاوکردنەوهی: بەرگ: نۆرە و سالی چاپ: تیراژ:
--	---

ئە کتێبخانەی گشتی ھەولێر ژمارە ١٢٢ (٩٢) ی سالی ٢٠٠٦ ھەلوەن

تەفسیر

بۆ بڵاوکردنەوه و راگەیاندن
 ھەولێر - ئەمەلی دادگا - زۆر لوتیلی شێرین پلاص
 ت : ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٢٠٩٠٨ - ٢٥١٨١٣٨
 مۆبایل : ٢٢ ٥١ ٦٠ ٠٧٥٠ - ١٢٨ ٧٢ ٩١ - ٠٧٧٠
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

پيشه‌كى بلاوكار

ئىستاو پيشانىش، شىكردنەوہو دەرختىنى مانا راستىيەكانى ھەر زاراوہو
چەمكىك، زۆر پىتويستە بۆ كارى ھزرىي.
چەمك و زاراوہكان، ھىچ ساتىك وەك ئىستا بى سەروبەرى و لاپىيى بەخۆرە
نەبىنيوہ.

ئىمەش لە رۆژھەلاتى دواكموتودا، كە زىدى گشت پىغەمبەرەكان و ژيارە
مەزنەكانى مرقاىيەتە، لە واقىيمان و رابردوومان، داپىتراوين و، ھىچ پلاننىكى
بەرچا و رونان نى بۆ داھاتوومان.

نەيارەكانان، ھەركات ويستىيتيان مانا مەبەستەكانى ھەر چەمك و
زاراويەك بەپىتن، ئەوا بەپىي ھەز و مەرامە ناحەزەكانيان، دايان رىژتووەو
بەرازوھىي ساختە، بەسەر ئىمەيان داسەپاندوہ.

ديارە زاراوہكان بەھىزترىن و كاريگەرترىن چەكى ھزرىيان بوو، كە بەھۆيەوہ
روبەرپومان بونەتەوہو لە ھەمو بوارىكەوہ داگىريان كردوين.

روداوہ گەورەو ھەژىنەكانى دوايى ئەم سەردەمە، وەرچەرخانىكى زۆرى بۆچون
و مللانىي ھزرى و ژيارى توندوتىژى لىكەموتۆتەوہ.

تونلترین ھێرش، کە بۆ سەر ھەر گەل و میللەتیک بکری، ھێرشی فکری، ک
لەرتی چەمک و زاراوەکان پیادە دەکریت. بۆیە داگیرکەر بەر لە داگیرکردن
جێگەبەک، ھەول دەدات کە سایەتی میللەتە کە بێ ھێز بکات.
ئەم چە کەش بۆ تەزویرکردنی رۆشنایی و فیکر و ھزری کۆمەڵگە
بە کار دەنێت، بە مەبەستی زۆر بوون و دەست بەسەرداگرتنی بە ئاسانی.
لە نیشانە ھەرە زەق و دیارەکانی رابوون و بێداری ھەر میللەتیک، ھەمە
بە خۆکردن و ناگالەخۆبوونە بۆ پاراستنی ھزرو میژوو و داب و نەرتی جوانی تایبەت
بە خۆی. جا گەورەترین ھەنگاو لەم رێگایە، گەرانندەوێ چەمک و زاراوەکانە ب
واتا راستەقینەکانیان و، ھێنانەوێیان بۆ سەر راستەشەقامی خودی خۆیان.

لەقنێر

پیشەکی

ئەو بەشى بەكمى مەسوعەى (جودى)یە، بەشەكانى داھاتووش بە دەولەمەندکردن و ەەرگرتنى ئەزموونەو دەردەچىت، تەقەلايەكى زۆرمان داوہ ئەو فەرھەنگەيە بە تەنھا کۆکردنەوہى زانیارى نەبىت، بەلکو دروستکردنى رىچکەى پەيداکردنى زانیارىش بىت، ھەم يار مەتیدەر بىت بۆ ھەريە کە لە:

۱- تۆيژینەوہى زانستى لە ئاستەكانى سەرەتايى و ناوہندى و بالا.

۲- بۆ راپۆرتى سياسى لایەنە سياسیەکان.

۳- وەك سەرچاوە سودوەرگرتن بۆ وتارى رۆژنامە و تەلەفزیۆن، تا دەگاتە وتارى ھەينى مامۆستايانىش.

رەچاوى ھەموو ئەوانەمان کردووە بۆ ھەموو لایەك بسازى، لە خوینەرێكى سەرەتايى تا پەوشەنبیرێكى بالا.

ئەوہى حسابى بۆ نەکراوہ لەو پرۆژەيە، لایەنى ماددى و قازانجەکەيەتى، ھەم خۆم ھەم (نوسینگەى تەفسىر) لەدواى ماندوبونىكى چەند سالى، بەتەماى قازانج و دەستکەوتى ماددى نىن، با خوینەر لەجياتى ئەوہ، بۆمان بپارێتەوہو بىیتە سەدەقەى جارى.

ناوی (جودی) مان بۆ ئەو موسوعەيە ھەلبارد، چونکە لە بنەچەدا زۆیدی
بابو باپیرانی ھەموو مەزھەبی سەر ئەم زەویەییو، ناویکی پیرۆزی قورئانییە،
تارادەییەکی چاک لە گەڵ رەوتی ئەو فەرھەنگە دەگونجی، کە لەسەر دوو رەھەندی
دەقەری و جیھانی دەروا، یەکەمیان: وەك فاکتەری وەختیو، دوویمیشیان: وەك
فاکتەری مەزھەبی ھەمیشەیی.

مەسعود عەبدولخالق

٢٠٠٧/٨/٩

سەرھەتا و دەرزاوێ کلن

چی هه لێژێردراوه:

لەو سەردەمەى عەولەمەو تێکچەرژانى زانست و زانیاریەکان دا زاراوە و چەمکیى زۆر تێک دەپەڕی، رۆژانە دووبارە دەبیتهوه، بەشیکی زۆر لە ماناو پەچەڵەك و مەبەستەکانیان.. نادیارن (بەلایەنى کەمەوه بۆ خەلکیى سادە)، زاراوە بەو مانایەى کە کۆمەڵە مانایەکی کۆ کردۆتەوه لە هەناوی خۆی لە وشەیهکی سادە یان لێکدراوگوزارش دەکری، بۆ نمونە کە وتت رژیمی "دیکتاتۆری" نیت پتویست ناکا بلی ی سەرۆکی هەڵنەبژێراوه و، میلەت نایانەوی، تووند و تیژە، سەربەستی تیا نیە، بە پەخنەو ئۆپۆزییۆن قایل نیە... هتد، تەنیا بەو زاراوە کوتایی دیتی، دەبی خۆتەر و بیسەر یەکسەر لە تەواوی ماناکەى بگات، ئەگینا لە زمانى سەردەم نەگەشت و بەجنى ما، ئەودا هێتانه لە بنەچەدا بۆ ئاین دەگەریتەوه و لەسەردەمى ئیسلاما ناوی (جوامع الکلمه) بپوه.

خۆ ئەگەر بە پێناس و پوانگەى خەلکی تریش لەو زاراوانەى پوانى ئەوا دیسان هەلەتە دەبی، بۆیە زۆر پتویستە ئەو زاراوانە پروون بکریتهوه بە تەرازوویەکی ورد و خۆمائی، هەم مانا پەسەنەکەى بدا هەم مانای گۆپاوی هەم پێناس و هەلویستی تایبەتى خوشمان، لە کوتایشدا بە زمانى سادەش بتوانین دەری بپین، ئەوەش پتویستە هەم بۆ راگەیانندن هەم بۆ وتاریتێرى هەم بۆ سیاسەتەدار - زمانى سەردەمە - کە بتوانی بە خێرایى لەو دنیا خێرایە مەبەستى خۆی دەرپەڕی، هەلبەتە ناکرێ ئەو هەمو زاراوانە (لە ملیۆنەهاش پەتێ داوه) تۆمار بکەین، هەر تەنها ئەو کۆمەڵە زاراوە و چەمکە دەنووسینەوه کە لە

جیهانی نوێ و کوردستان باوی هەیه و پۆژانە پێویستە، چونکە ئەوانی کۆن لەسەریان نووسراوە بە زمانی کوردی ئەگەر چی زۆربەشیان هەر وەرگێڕدراوە (تەرجەمە کراوە) یان بە پوانگە ی مەدرەسەییەکی فەلسەفی و سیاسی و نووسراوەتەوه گوزارش لە یارو بۆچوونی کێشە پەواکەمان و کەلتووڕی شارستانی و پێبازو ئامانجە پێرۆزەکاغان نەکردوو، بۆیە ئەو تەقەلایەمان وەرگێڕان نیە و بەو ئاراستە کلاسیکیەش نیە، سەرەتایە کە بۆ دارشتنەوهی تێگەیشتنی تایبەتی خۆمان بۆ جیهان، جا با بزاین خۆمان کێن و مانای چیه هەر بە چەند دێرێک جاری.

ئێمە لە عەولەمەدا کێن ؟

لەو سەردەمە ئەو پرسیارە سادە و ساکارە بەلام قورس و ئالۆزیشە، چونکە ئینتیمایه نۆیەکان (عابر القارات)، دەقەری نیە، ئیستا وەك جارێ نیە هەر کەسێک بە پوانگە و بیر و بۆچوونی چەند دنیا دید و سەرکردە و زاناکانی خۆی بنواریتە جیهان، بەلکو ئیستا راستەوخۆ لەگەڵ جیهان کارلێک دەکەن، بۆیە ئینتیمایهکانی وەرگێراو (موکەسەب) جووت نابن لەگەڵ ئینتیماکانی میراتی، هەرۆهە ئایدیۆلۆژیا لەگەڵ بایۆلۆژیا، فسیۆلۆژیا لەگەڵ سوسیۆلۆژیا، .. تەنانت زۆر جار تێکێش دەگیرێن، ئەو دۆخە تەنیا بۆ کورد یان رۆژ هەلات یان جیهانی ئیسلامی نیە، بەلکو بۆ هەموو جیهان بە رۆژئاواشەوهیه، ئینجا هەمان ئەو دۆخە هەر پەرژینەکانی نەتەوایهتی و کەلتووڕی و کۆمەلایەتی و ناینی کلاسیکو نەبرپوه، بەلکو گەشتۆتە ناو خێزانیش، بۆیە زۆر ئاساییە لەناو یەك خێزان یار لە ناو یەك دیی بچووک کۆمەلێک ئینتیما ی نۆی جیا جیای جیهانی تیا بیت بە مەدرەسە ی شوعیەت یان لیبرالیەت، سۆشیالیستیەت، ئاینی، ... بە هەما شێوە سلوکەکان، پەوشتەکان، پەیوەندیەکان، نەریتە کەلتووڕی و فەرەنگی کۆمەلایەتیەکان، هەیه لەسەر شێوهی رۆژئاوایی یان رۆژەلاتی پەیرەو دەکا، ه بە نمونە ئاھەنگی سەری سالی (مسیحی) چ پەیوەندیەکی بە کورد یان بە ئیسلام هەیه کەچی لە کوردستان گەورەترین ئاھەنگی بۆ دەکری، لەهەمان کات

خەلکئیکیش ھەبە لە پۆژئاوايە وەك ئیتمە جەژنەپکەى قوربان و پەمەزانە، بەو شێوەیە لە بار و دۆخ و کۆمەلگەى وادا سنورکێشانى ئیتمە و (ئیتمە کێین؟) سانا نیە، ئەو کاتى سانا دەبێت کە مێللەتەکەمان ھەموو پێکەووە بکەوێت سەر راستە پى، نازانین ئاخۆ بوونی فەرھەنگیمان ماوە یان نا؟ سەرەخۆین یان نا، شۆتین کەوتە و چاویلکەرین یان پێشپەرەین؟ لقین یان ئەسل؟ کام فاکتەرە لە (کۆمەلایەتى، سیاسى، ئایدۆلۆژى، ئاینى، پەچەلەکى، جوگرافى، ...) سنوورى ئیتمەى پى لەسەر دیارى دەکرى؟ ئایا مەرجە بەیەك فاکتەر دیارى بکرتین؟ وەلامى ھەموو ئەوانە لەو جیھانەى ئینتیمای تێك چەرژاوەکان و فرە ناسنامەى یەکتر بپ و فرە فاکتەر بۆ ناسنامە ورد و بە ئەندازەى خۆى نابێت، چونکە ئینتیمای تاک بە سروشتى و بە گشتى وا گەشەى کردووە لە خانەوادەو بۆ بنەمالە بۆ خێل بۆ نەتەووەو ئیستاش بۆ شارستانى کى جیھانى بەرپۆیە، ئەو گەشەى ئینتیمای کۆمەلایەتییەو تا ئیستاش بەھێزترین ئینتیمایە ئەگەر چى پێشى قایل نەبین، بۆیە دەبێ ھاوسەنگیە کى ئەلەکترونى لە نێوان (واقیع) و (ویستراو) بکەین تا سنورێك بکێشین بۆ (ئیتمە)، ئەگەر تووشى هیچ دەردێکى دەروونى سیاسى و فەرھەنگى نەبووبین ئەوا چەند سنورێکى دەماودەست (محدد) بۆ ئەو واقیعه دەماودەستە ھەبە کە بتوانین فراوانترین ئینتیمای ھاوبەش (ئیتمەى) لى بدۆینمەو لە عمولەمەدا، ئەگینا لەچارەنۆسدا بەشیکین لە کۆمەلگەى مەرقایەتى دادگەرى، ئەو سنورانەش:

- ۱- ئیتمە سەر بە فەرھەنگى ئیسلامین لە پرووی ئاینیەو.
- ۲- بەشیکین لە کۆمەلگەى پۆژھەلاتى لە پرووی جەمسەرى جوگرافیەو.
- ۳- ئینتیمای نەتەوەیشمان کوردە، لەپرووی پەچەلەکیەو.
- ۴- ئینتیماشمان کوردستانى لەپرووی نیشتمانىیەو.
- ۵- سەر بە بەرەى رزگارى - نیشتمانى لە پرووی ئایدیۆلۆژیەو.
- ۶- سەر بە ولاتانى جیھانى سییەمى تازە پێگەیشتووەکان لە پرووی شارستانىیەو.

هەلبەتە کوردستان نیشتیمانیکی ھاوبەشی چەندین نەتەوێ وەک کورد و عەرەب و تورکمان و کلدانی و.. ئەوانەش کۆمەڵێک بەها و نەری و پرەشت و فەرھەنگی تایبەتی ھەیە، کە سەرچاوەکە ئایینی ئیسلامە، تێکەڵ بۆوە بە نیشتیوێ ھەندێ نەری کۆمەڵایەتی و ئایینی کۆنی تر و عەلمانیەتی نوێ کە لەسەر سەکە خۆی تەواو خزاو، بۆیە فاکتەرەکانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و ئایینی و فەرھەنگی و دەروونی و پرەشتیمان.. جووت نابن تا ناسنامەییەکی پوون و بەھیزی لێ پەیدا بێت و بەروونی سنووری نێمەش دیاریبێت.. ئەوێ قەیرانی ناسنامە لە عەولەمەدا، چونکە جاران ناسنامەێ تاک (بەغیابی ئیسلام) لە تیرەکە و ھۆزەکە دەدۆزرایەو بۆ ناوچەییەک بەس بوو، بەلام ئێستا لەو دۆخ و بە تایبەتی ناسنامە بۆ میلەتێکی وەک کورد پێویستی بە کۆمەڵێک فاکتەری سەربار ھەیە بۆ ناسینی وەک: جوگرافیا و نیشتمان و نەتەو و ئاین.. ھەیە، کەواتە مەبەست لە ئێمە بریتیە لە: ئینتیمای بایۆلۆجی و میراتیمان کوردستانی و ئینتیمای وەرگراو و ئایدۆلۆژیان ھەر ئەو بنەمایانەیە بێناو پزگارکەری کوردستانی، ئەوێش پێشاندەرە کە کوردستانیەکانیش لە چوار چێوێ کیانی سەربەخۆیان بتوانن خزمەت بە ئادەمیزاد و دادگەری لە جیھان بکاو چاکترین تەعمیری زەوی بکەن، لە پاشکۆیەتیەو بەرەو سەرمەشقی، لە دواکەوتەیی بۆ پیشکەوتن، لە نەفامیەو بۆ پووناکی، لە لاسایی کردنەو بۆ داھێنان، .. ئەوێش ناسنامەمانە لەو جیھانە نوێ یە و سنووری ئێمەییە کە لە گۆڕان دایە بە ئاسۆیی و شاقوڵی بەلام پووی گۆڕانی راستەقینە لە شاقوولیەو بەرەو ئاسۆیی، واتە لە وەرچەرخانداین، لەو (فترة إنتقالية) تا دەگاتە جەوھەری ناسنامەێ ئێمە کە یەکسان دەبێ بە ھەموو بەشەرێت بەیەک ناسنامە، کە تەنھاناسنامەێ بیروبروایە.

گرنگیەکەێ:

راستە ئێستا جیھان بوویتە دنیەکی بچووک، دووریەکان کورت بووینەو، .:

به لآم ده بى بزانيں نهو دئيه (چۆن يهك — مستجانس) نيه، دابهش بووه بۆ سهروو و خواروو، رهش و سېى، تېرو برسى، بههتزو بىهتزو، داگير كراو و داگير كهر، زاناو پرووناك بېرو نهزان و نه فام، .. نهتموه و كهلتور و زمانى جياجيا، شارستانيه تى جياجيا، ناين و نايدۆلۆژياى جياجيا.. ناسنامهى جياجيا.. بۆيه ههر ياسا و برپيار و ههنگاوئيك دئيت مەرج نيه له بهرژوهه ندى هه موو نهو دى يه بئيت ههروهك له مەبدەئى بنه رەتى سەرمايه دارى هاتووه: (پىنك گەيشتنى دوو بهرژوهه ندى ده بى جيا بئيت له گەل سئيه م)، به زۆرئيش له بهرژوهه ندى بالا دهستانه، ئينجا پله به پله داده بهزى و گه وره ترين زهره رمەند ميلله تانى ژئير دهستن، به هه مان شئوهش له بوارى زاراوه كان نهو مانا يانهى ده درئته ههر زاراوه يهك يان چه مكيتك له لايەن ههر دهزگا و سەرچاوه و سيسته ميئك بئيت به پى ي بهرژوهه ندى و پروانگه ي تايبه تى خۆيه وه ده بخاته بهرى له هه موو بواره كانى سياسى، ياسايى، شارستانى، فەرهنگى، كهلتورى، كۆمه لايه تى، ئابوورى، .. هه تا زانستئيش، بۆيه بنچينه ي شكستان، دهردى پاشكووى و چاولئيكه رمان، .. لئيره وه سەرچاوه ده گرى، كه ئيمه خۆمان داره ته ده ست پئناس و تئپروانينى سيسته ميئك كه ناسنامه و نامانج و شين و شايماں تئك ناكاته وه، له پئشه كى كئيبى (المعهد العالم الفكر الاسلامي) ده لئى: گهوره ترين نه خوشى له چه مكه كانى ده ست پى ده كات كاتى به پروانگه ي لايه كى تر پئناسه كان دابريئيت^۱، ههر به نمونه نه گهر به پروانگه ي جيهان خۆره كان پروانيه چه مكيتكى وهك (تيرۆر) ده بينين مەبه ستيان (بزوتنمويه ي رزگارى خوازيشه)، كهواته ميئرووى نويمان هه مووى كهوته خانه ي تاوان و دادگاي نئو دهوله تى، ههروهك ئيستا نيويه كوردستانمان وه بهر نهو حوكمه كهوتوون، له توركيا ته نها داواى خويئنديان به زمانى كوردى كرد له وه لآما وتيان نهو داوايه تيمۆريه! دوور نيه له ماوه يه كى كورتى تر هه موومان بهر كهوين..، و رهنگه ئينتيماي شارستانيه كه شمان بگريتموه.. واته به كورتى ناسنامه ي ئيمه به ده ر لهو

^۱ الحضارة — الثقافة — المدنية له.

تەرازوانەى سەروو لەو جیهانە بى (مۆرى) پۆژەهلەلات و پۆژناوا نەبخواردوو و ناىخوا.. بۆیە نابى بەو پێناسانە قایل بىن، هەر لێرەشەوێە بناغەى پزگارى هەمەلایەنیمان (لە بىناکردنى کەسێتى و سەربەخۆی و داھێنان و بەرەو پێشپەرەى چوونمان) لەو دەست پى دەکات کە ئێمەش لى تێگەشتن و پێناسى تاپەتەى غۆمان هەبێت بۆ ئەو چەمک و زاراوانە، ئەگینا بوونمان نیە و لە کەلتور و فەرھەنگ و بوونى تێر توایەو، واتە دارشتنەوێە کى تى تێروانىنمانە لە پاشکۆیەتیەو بۆ سەربەخۆی کە بەشێکى گرنکى پزگارى نیشتمانى، نینجا رزگارى کۆمەلایەتیش، چونکە ئەو زاراوانە یەك مانای نەماو، سەرنج بەدە هەر تەنھا (تیرۆر) تا سالى ۱۹۸۳ز (۱۰۹) پێناسى جیاجیای پەسى سەرەکى هەبوو کە لە دەستور و یاساکان تۆمار کرابى^۱، پێناسى (کەلتور)یش تا سالى ۱۹۵۲ بەپێى (کۆپىر کلۆکھۆن) دیسان بە پەسى گەشتبەرە (۱۶۴) پێناسى جیاجیا، جگە لە ناپەسەندى تا ئێستا پەنگە گەشتبێتە هەزاران، کەواتە پێکەوتنى جیهانى نیە لەسەر چەمک و زاراو و هەریە کە بە پێى بەرژەوێەندى و لە خزمەتى کەلتور و هەلوێستى سیاسى و نابوورى خۆى پێناسى دەکا، نیتى ئەوێ بە پروانگەى بەرژەوێەندى تر پێناسەکان داپێژى ئەوا دۆراندى، سەرنج بەدە ئەو شەپۆلەى کە ناوى نرا (غزو الفکرى) بەسەر جیهانى نیشلامیدا بە تاپەتەى لەسەرەتای سەدەى بیستەم دەبینین هەر لەسەر دەستى ئەلمانىەکانى جیهانى نیشلامى بوو، دەقا و دەقا لە وەرگرتن و هێنانى ئەو چەمکانە دەستى پى کردوو نۆنەى کى وەك فەرھەنگى (محیط المحيطى) (بىطرس بستانى) پروانە چۆن و چى کردوو، مانای وایە زاراو سیاسى و مەنھەجیەکان چەمک- کێشەى خەستى لەسەر دروست بوو و دەبى، بۆیە زۆر فەرھەنگ و ناوونیشان هەبە بە ناوى (حرب المصطلحات) یان (پراست کردنەوێ چەمک).. قورئانى پەرۆزیش لە

^۱ الموسوعة العربية - (المادة :الارهاب الدولي).
 حضارة -ثقافة- مدنية.

بارەى راست کردنەوێ (چەمەك) زۆر ئایەتى راستەوخۆ و ناراستەوخۆى تێداىە
 وەك: ﴿لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا﴾ یان ﴿قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾،
 زۆربەى ئەركى پێغه مەبرەكان ﷺ راست کردنەوێ چەمەك بڕو، كە هەندىكى
 هەر بەیەكجارى كۆژاندۆتەو و هەندىكىشى راست کردۆتەو، هەندىكىشى
 شتوێكەى هێشتۆتەموو ناوێرۆكى گۆڕیو وەك (أَنْصُرَ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا)،
 نموونەى كى ترى زاراوێ گۆراو (دیكراسیە) مانای پەسەنى (فەرمان پەواى
 گەل)، نیتا ئەو مانایەى نەماوێ لە هیچ شۆیتىك وەك (رۆسو) گۆتەنى نەبوو و
 نەدەبى، (هەر چەندە لیبیا دەلى من ئەو جۆرە دىكراسیەم!) بەلكو هەرولاتە
 بە شۆمەك ئەو دىكراسیە پەیرەو دەكا، بۆیە پێش ئەوێ نیتە لێرە مانای هەر
 چەمكىك بگۆڕین و تاییەتەندى بەدەینى و بىكوردینى خۆى گۆراو و مانا
 پەسەنەكەى نەماو، بەلام زاراوێ زانستیەكان كەمتر ئەو دەستكارى و كێشەىشى
 لەسەر، ئەوێش پووێ چونكە ناسنامەى زانست گشتیەو مولى هەموو
 كۆمەلە، زیاتر ئەوانە دەستكارى كراون كە ناسنامەى تاییەتە ئەك گشتى، بۆیە
 نیتەش لەگەڵ پەچاوى مانا پەسەنەكەى دا مانایەكی كوردستانیانە و
 دادگەریانەى پێ دەدەین بە مەبەستى بناغە دارپێژى (مەرجعیەت)ى فەكرى و
 شارستانیەمان ئەك تەنها وەرگێرانىك و فۆتۆكۆپى فەرھەنگىك بكمین، تەقەلایەكە
 تا میللەتەكەمان لە كەوتنەوێ بھەینە سەر قاچى خۆى بە پێى توانا، ﴿أَفَمَنْ
 يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾.

پێش كەوتنى میللەتانى جیھانىش لە سەرەتادا لەفكریو، ئەویش لە سەرەتادا
 لە فەرھەنگەكان دەستى پێ كردوو، جاحظ، بێرونى، ابن سینا، ابن ندیم، ..
 لە جیھانى ئیسلامى سەردەمى پێشكەوتووى، لە ئەوروپاش سەرنج بەدە ئەو
 فەرھەنگانە چ دەورێكى بینوێ لە پابوونەكەیان... هەتا ئەگریك و دواى
 یونانیەكانیش (تاریخ الطبيعى - پلىنى)، و (جوگرافيا - سترابۆ)، (گەردوونى -

پتلیموس و ئەرستۆ (میزوو- هیرودوتسی) .. ئینجا لە پرابوونی دوو میشیان ئەو فەرەهنگانە پێشڕەو بووینە: (المراة الكبرى G.mirror) ی سەدەکانی ناوەراست، بەشتیکی زۆریش پێیان وایە کاریگەری بنچینەیی لەسەر شوێنە فەرەنسی دەگەرێتەوە بۆ فەرەهنگی (دیدرو) که لە ۱۷۵۱ز بناغەرێژکراو دواي گەشەي پێدرا که به (ئەنسکلۆپیدیەي فرەنسی) بەناوبانگە، فەرەهنگی (دالمپیر) و فەرەهنگی دنيس وبه بەرپرس دەزانن لەو پێش کەوتنەیان ... شارستانی تریش لەو فەرەهنگانە دەستی پێ کردووە که ژێر خانە وشیاری و زانیاریە.

دەرۆزه و تێبینیه هەمە جوهرەکان:

۱- زۆربەي ئەو زاراوه و چه مکه نوێیانە رەگ و ریشه کانی کۆن دەگەرێتەوە بۆ دەیان سەدە و بگرە بۆ قولایی شارستانیەکان، وەك نامار و توێژینەو دەركەوتوو چەمگە ئیجاییەکانی ئەسلان پەمیا، سەلبیەکانیش زادهی هەلس و کەوتی مروفه، هەندیکیش تیکەتیکە لە هەردوولا دروست بوو بۆیەش کەم چەمک هەیه لە ۱۰۰٪ چاک و لە ۱۰۰٪ خراپ.

۲- پۆژناوا ئەو زاراوانە زەق دەکاتەوە که مانای سەلبی زیاتر دەداتە پۆژههلات و جیهانی سێیەم و ئیسلامی .. لە بەرامبەریشدا بە هۆی دەسەلاتدارانی جیهانی ئیسلامی (خانوو لە شوشە) ئەیان توانیوە خۆپارێژن یان زاراوه زۆر و زەبەنگە سەلبیەکانی پۆژناوا زەق بکەنەو، ئیتر لەو ململانێیە دیل کراون.

۳- زۆربەي ئەو زاراوه نوێیانە لە پۆژناوا سەریان هەڵداوە لە بۆنە و زەمان و زەمینێک لە جەوهەردا لەگەڵ بارودۆخی ئێمەدا جیا، ناشیت بۆ پەپەرەوکردنی، بۆ نموونە مەدەنیەت یان ئەلمانیەت .. یان مافی نافرەت .. لە ئەوروپا لە بۆشایی و سەلبیاتی ئاینەکیان هاتوو، کاتی هەندیک رەوشەبیر و سیاسەتەداری خۆمان ئەو زاراوانە لێرە دەروێژن ئەک هەر بەری نابێ بەلکو شینیش نابێ، هەروەك بێران لە ئەزموونی چەپەکان و ڕوو لە پۆژههلاتی و ئیتستاش دیسان ئەلمانیەکان

پروویان لە پۆژناوا کردۆتەو بەهەمان تەوژم، جیاوازی جەوھەریەکش لەوێە شاینی ئەوێ وەك (سپینوزا - و گاردینی...) گۆتەنیاڵ هەر پێنمونیە ئەك شەریعت و بەرنامەى ژیاڵ، هەر مەسەلەیهكى شەخسیە بۆیه چەمكەكان زۆر جار دەورى ناين دەبينن لەوانە: شارسەتانی، كەلتور، فەرھەنگ، لیبرال و دیموکراسی، دەولەت... كەچی لێرە جیاپە شاینی نیسلاام بەرنامەیهكى ژیاڵی تەواو هەلگرتوو لە هەموو بوارەكان، مەودای هیچ زاراوە و چەمكى نادا هاوتای بێ یاخود بەدیلى، بۆیه عەلمانیەتى جیھانى نیسلاامى بە گشتى دەردى نە شەرەزایی لەو بەراوردە هەیه. سەرچاوەى قەیرانەكانى و ساغ نەبوونەوێ فەكرى لەوێە دیت.

٤- لە كۆنەو پۆژناوا دەردى خۆپەرستى هەبوو، جیھانى لە چاوى ئەوروپاوە دیو، بەو شێوەیه زۆریەى تیۆر و تیۆرینەوكانیاڵ لە (تەعمیم) بە هەلەدا چوو، دیاردەیهكى ئەوروپى بوو کردوویاڵە بەمۆلكى هەموو كۆمەڵە، هەروەك بە پروونى لە تیۆرە سیاسى و فەلسەفى و كۆمەڵایەتى و دەروونى یەكانى ماركس، فرۆید، دوركايم، مۆرگان، سپینوزا، ... بە زەق تر لە هەمووان دەردەكەى، بەداخەو زۆریەى فەرھەنگەكانى جیھانىش بە عەرەبى و كوردیهكانیشەو بە هەمان دەرد چووینە و ئەو هەلەیهى ئەوانیاڵ نەپالائوتوو، هەتا زۆریەى ئەو فەرھەنگانەى نێمەش لێرە پشتماڵ پێ بەستوون.

٥- ئەو دەردەى سەروو لە فەرھەنگ و زاراوە نوێەكانیشیاڵ بە پروونى پەنگ دەداتەو، بۆ نمونە پێناسى (حزب) تەنھا بە كۆکردنەو (دەنگ) دەناسى^١، نەوێش زیاتر لە ولاتانى سەرماپەدارى پۆژناواپە ئەك هەموو جیھان، هەروەها پێناسى (پیفۆرم-نیسلاام-چاكسازى) یەكسەر بە بیروبواوەپێكى شاینى لە دواى(مارتن لۆتەر)ى داوەتە قەلەم^٢، بۆیه زۆریەى فەرھەنگ و

^١ Ox ford Advanced Learners Dictionary-٢٠٠٠

Acritical Review of concept and Difinition- Krober And Kurekhim-

ئەنسكولويىدىيەكانى رۆژئاوا دەردى يەك لايەنى تىگەيشتن، ئانىيەت، گۆيز لە ھەمبەنى خۆى ژماردن، سەرچىخى... پىتوھ ديارە، بۆيە ئابى خۆ بدەينە دەست ئەو پىتناس و مانايانەى ئەوان ھەتا ئەگەر لىبرال پەرورەيش بىن، ھەر بۆيەش ئىنە لەو فەرھەنگە پىتناسى تاييەتى ھىچ چەمەك و زاراوہىيەكمان نەکردووە، چونكە پىتناسى زانستى نى، پىتناسى مەزھەبىيە (چونكە چەمەكەكان مەزھەبىن ئەك زانستى) بۆيە ھەر پىتناسىك گوزارش لە رابوچونى مەرسەيەك دەكا.

٦- لەبەر نەبوونى (مەرجەيەتەكى فەرھەنگى كوردستانى) ئەوا بەرە بەرە زاراوہى مەرسى سەرى ھەلداوہ، زاراوہى وا كە مۆزكى مەرسەيەكى پىتوہيەو سەپىتراوہ، لەوانە: زاراوہو چەمەكى (ھاوسەرى، رامىيارى، ..) ئەوانە زياتر ماناى ئەلمانىيەتەكەى دەبەخشى ئەك زانستى بىتلايەن، تەنانەت ھاوسەرى دەقاودوق گوزارش لە ماناى ژن و مەيردايەتى لە سەرىنچىنەى تەفسىرى فرويدى دەبەخشى، ئەوان شوگردن بەپروسەى يەكيتى جنسى پەتى لىك دەدەنەوہ، بۆيە وشەو زاراوہى ھاوسەرى لەو سونگەيمەو دىت، كەچى پىتناسى دروستى ژن و مەيردايەتى ئەوہيە يەكيتىيەكى كۆمەلايەتى و سياسى و ياساىي وشەرى و جنسىيە، جار واىە يەكيتىيەكى فەكرى و ئايدىلوژى و ئاينىشە، كەواتە. زاراوہى "ھاو + سەرى" تەواو گوزارش لەو پروسەيە ناكا و لە پرووى زمانەوانىش ناتەواوہ، بەھەمان شىوہش رامىيارى لەدووشە (رامى-واتە فەيلباز وە يار) پىك ھاتوہ بەماناى سياسەتتەكە فەيلووى، ئەوہش گوزارش لە بوچونى مىكافىلى دەكا ئەك ھەمووسياسەت، ھەندى زاراوہى تر ھەيە دابەش بۆو بە نمونە ئادەمى زاد و مەروۇ، ھەلبەتە لەيەكەمدا ماناى تەفسىرى ئاينىيە بو دروست بونى بەشەر لەح ئادەم ولەدووەمىشەتەفسىرى داروينىيە بە (لا ادمىيە)، كەواتە ئىشى فەرھەنگ زۆر ناسك و گەرنەگە بناغەكانى عەقلى سەردەمى لەسەر دروست دەبى

۷- زۆربەى زاراوه کانی سەر بە عەلمانیەت دەگێڕنەوه بۆ مینزوی نوی شارستانی و رابوون و زادهى گەشەى زانستی و عەقلانیەت، کەچی زۆربەیان رەگ و ریشەى کۆنى سەردەمى نەفامى و درندایەتى و لایەنى شەرى سروشتى ناده میزاده. نیتە لێره دا ناسنامە و تەمەنى راستەقینەى خۆى پێدەدەینەوه.

۸- لە رۆژئاوا هەندى زاراوه هەیه سەلبیە یان هەر خەیاڵیە بە حوکمی ئەو بارودۆخە مادىەى خۆیان، کەچی لای نیتە هەمان زاراوه ئیجابیە و واقعیە، هەر بە نمونە (میسالى-ئایدیالی) لای رۆژئاوا بە مانای بیرىکى خەیاڵ پلاو و ناواقیعی دى، کەچی لای نیتە مانای کارىکى فوونەیی و پێشەنگ دى، هەر وهە هەندى زاراوهى تر لە بارودۆخ و بۆنەپەکی جیا لە نیتە دروست بۆوه لە وەرگێڕانى دا ناویکى پى بە خشاروه جووت نابن، لەوانە (ئوسولى) ئەوان بەو سەرەنجام و پەرەگریەى پرۆتستانیان وتروه (fundamentalism) ئوسولى، کەچی ئوسولى لای نیتە مانای مەبدەنیانە و دانایی و دلسۆزییە...، نمونەى تر لای نیتە (شۆرش بەرگری و کوردایەتى) و چالاکی پێشەرگانە و بەرگری لە نیشتیمان شەرەفە، کەچی لای (رۆژئاوا و داگیرکەران و دیکتاتۆرەکان) ئەوه تیرۆر و توندوتیژی و دەرچوونە لە یاسا، ئەو لە بابەتى (تیکدەر، تیرۆر، دژی یاسا، دژی مەدەنیەت و شارستانیەت، ئەشقی، شیتى، پى گرو...) رێزبان دەکا، لێره دا زۆربەى رەوشەنبیر و نووسەر و سیاسەتەدارانى عەلمانى لە دوولاه بەهەلە دا دەچن، یەكەم: کاتى ئەو زاراوانە بەروانگەى رۆژئاوا و داگیرکەرانهوه لەناو نیتە دا بلاودەکەنەوه بى لیک کردنەوهى راستەقینە، کۆیە تیکدەر و تیرۆریست و توندوتیژ ؟ دووهم: کاتى ناتوانین بە ئاراستەى پێچەوانە و راست کردنەوهى چەمک ئەو زاراوانە بۆناو کۆمەلگەى رۆژئاوا بنێرنەوه، ئەگەر وا نەبین ئەوا تەنها فەرمانبەرىکى وەرگێڕ و پینەچی ئەو دیدانە دەبین و تەنها وەکیلىکى دلسۆزى کۆمپانیای چەمکان دەبین بۆ ساغ کردنەوهى.

۹- راست کردنەوهى چەمکەکان زۆر پى تى دوور کورت دەکاتەوه بۆ تیک

گەشتن، ئەوەی ئیستا عەلمانی و ئیسلامی و چەپبەکانی تەك و لۆ کردوو لە دیاڵوگا تێك ناگەن، لە بنچینەدا لەو چەمکانە لێك جیان، بە تایبەتی عەلمانیەکان بە کوردیشمەوە، هەم زانیاری لە بارەی ئەو پێیازە عەلمانیەیی خۆی لێ ئەم لە بارەی ئیسلامی راستەقینەش.. بۆیە وەلامەکانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئایدیۆلۆژی و ئینتیماکانی بە زمانێکی پالا و راشکاوانە نیە، رابوێچونەکانی پەرە لە ناکۆکی لە نێوان (گۆتە و کردەیی)، (رابوردوو و چارەنووسی) (ئینتیمە و خزمەتی)..
 جار وایە وەك چەند ڕوو ئەوەی دەیلی باوەری پێ نیە، ئەوەی شارەدیتیمەش شەرمی پێ یە بە ئاسایی لە ئاخافتنا راستی ئالێ، لە سپاردەیا دەرنەچێ، لە بەلێنا ناکۆك دەبێ.

١٠- زۆربەی زاراوەکانی نوێ بە تایبەتی سەلبیەکان لە نازی و فاشی و جودی و دیکتاتۆری و شۆفینی و سادی و دوگمای و.. لە مەدرەسە واقیعەکانی شیوعی و سوشیالیستی و سەرمايەداری رۆژئاوا هاتوون نەك لە مێژووی ئیسلام.. بۆیە دەبێ هەلۆیستی ئیسلامیشی لەسەر ڕوون بکریتمەو بێ ئەوەی بکریتمە مولکی ئیسلام یان هەمو کۆمەڵ.

١١- لە گەڵ گەشەیی کۆمەڵ ناوەڕۆکی زاراوەش دەگۆڕێ، ئەو زاراوانەیی سەردەمی کشتوکالی و ئیمپراتۆری و خێلەکی زۆر جیاپە لە گەڵ سەردەمی پیشەسازی و ولاتانی نەتەوایی، ئیستاش لە سەردەمی عەولەمە دیسان جیاپە لە گەڵ پێشوو، بۆیە ئیستا بەکێ لە قەیرانەکانی زاراوە ئەوەیە ماناکانی ئەواو پێ هەلناگیرێ هەتا لەرووی یاساییشەو، بۆیە پێویستی بە زاراوەی نوێ یان دەستکاریەکی بنەرەتی هەیە، تا زانست و زانیاریش پێشکەوی ئەوا زیاتر وشە سادەکان دەبنە زاراوە چەمک، بەو شێوە سنووری فەرھەنگ فراوان دەبێ، مانا و مەبەستەکان بەکتر دەبن لە وشەییەکی دیاری کراودا دەبنە زاراوە.

تېبىنىيە ھۈنەرپەرگانە:

۱- زۆر جار ئاينى ئىسلام لەبەر سانايى پەرەتە كە ۋەك مەدرەسە پىزىز دەكەين.

۲- جاروايە ھەندى زاراۋە و چەمەك بەكار دەھىتىن چەوتىشە، بەلام لەبەر ئەۋەى باۋى ۋەرگرتۈۋە ناچارىن جارى ئاۋا پىشتى پى بىستىن لەۋانە: شارىستانى، كەلتور، پىياز و زانستى، ...

۳- لەبەر ئەۋەى زۆربەى سىستەمەكانى دەسلەتدارى ۋىلاتانى ئىسلامى ئىسلامى تەۋاۋىيە، ھەريەكە لە دەستور و سىستەمى سىياسىدا پەيرەۋى سوشىالىستىيە يان لىبرالىيە يان دەستور و ياساكانى يۆنانى و رۇمانى كۆن و فەرەنسى ئىستايە، ئەۋا بۆ ئەۋەى لە ھەندى ۋىلاتانى پەيرەۋى ئىسلامى ۋەك ئىران، سودان، چىچان و ئەفغانىستانى پىتشور جىيان كەينەۋە... بە ۋىلاتانى (موسلمان نشىن) تۆمار دەكەين، ھەلەيە بلىن ۋىلاتانى ئىسلامى، چونكە ئىسلامى ماناي پەيرەۋەردى شەرىئەتى ئىسلامى، ۋاتە تاكە سەرچاۋەى دەستورەكەى قورشان و سۈننە يىت.

۴- زۆر جار باسى رۇژناۋا بە شىۋازى جىاجىا دەكەين، لىبرال دىمكراسى، ئەۋرۈپچىيەتى، سەرمايەدارى... ھەمۋى ھەر مەبەستمان لە شىۋازى ژيانى رۇژناۋايە، ئەگەر ۋىتراش چەپى، ماركسى، شىۋىيەت، سوشىالىستى زانستى، .. ھەر يەك مانايە تەقريبەن.

۵- باسى ھەم مەدرەسە سەرەكەكان دەكەين بەبى لايەنى، بەلام كەمەك زىاتر باسى ئىسلام دەكەين چونكە بە زەمانى كوردى كەمەك لەسەر چەمەك و فەكرى ئىسلامى نووسراۋەنەۋە.

لەبەر دا لە چەمەك و زاراۋە سىياسەكان دەست پى دەكەين ئىنجا دەچىنە ناۋ زاراۋەكانى ئابۋورى و فەلسەفى و گەردۋونى و سىروشتى، چونكە ئىستا بەرنامەى سىياسى و ئايدۆلۇجىيە تاكىش ۋەك جاران نىيە سەرچىخى يىت، لە قولايىيەۋە بۆى

دروانين، تيگه يشتن له گهر دوون له فله سهفه له دهور و بهر، تيگه يشتني تايبه تيشته له سياست و له نينتيماي حزبي بو دروست دهكات، ههروهك (جان كوريس) سهده يهك لهوهو پيش گوتبووي ناچمه ناو سياست ههتا له بناغدي گهر دوون نه گهم، نهوه زور راست دهر چوه، هه مدهر سه يهك و سيسته ميكي سياسي و لايه نيك نه گهر بهرنامه كاني وا قوول نه بيتتهوه شهوا ده بته بهرنامه و لايه نيكي بهر ژه وهندي و ته نها (پي دان و وهر گرتن take and put) كه خراپ ترين په يوهندي مرؤفايه تيه.. جا لي ره دا نهوه فهره نكي راپينجي خه لك نيه بو ناو بهرنامه يهك يان پي داني كليليك بيت بو تاكه هوليك.. بهلكو رهوشه ن كرده وي دهر گاكانه، در داني تاريكه كانه.. بو نهوي هه لئه له تاوي نه ميئي.

٦- له بهر نهوي پانؤراماي ميژووي جيهان به سه لبي و نيجابي له عهوله مه دا كو ده بته وه، نهو روپاش پيش رهو بووينه له پي خسته ناو عهوله مه هه ره له سه ده وي (١٦) به دواوه، نهوا ناو و سه ربرده وي زؤربه ي زار اوه نوته كان له رؤژ شاوا هاترون به تايبه تي سه لبيه كاني وهك: فاشي، نازي، عهلماني، بهر ژه وهندي تايبه تي، سادي،.. هتد، له لايه كي تر زار اوه چاكه كانيش وهك (مافي شافرهت)، (مافي مرؤف)، (مافي چاره ي خو نووي)، (ديموكراسي).. چونكه له وي نهو مافه نه بووه له هه ناوي سيسته مي ژيانيان دا نيه به پينچمه وانهي نيسلام هه مر نهو مافانه له هه ناوي شه ريعة دا هه يه بي جودا كرده وي به شيك و زار اوه يهك بو، جا كاتي نيتمه به شكسته وه له سه ر پتيازي شهوان رؤيشتين يان خراپ ترش وهك نيتاي ده سه لاتة ديكتاتوريه كان شهوا زار اوه كانيشيان پر به بهرمان ده بيت، هه ر بويه ش ناو و زار اوه كاني شهوان زياتر باوي وهر گرتوه، هه ر به نهونه (پهرله مان) باوتره له (شورا)، تيرؤر باوتره له تۆقاندن..

بويه نيتمه ش لي ره دا ناچار له سه ره تا دا هه ر به ناوي باويه وه زار اوه و چه مكه كان ده نوو سينه وه.

٨- پتسايهك هه بوو له ناو نوو سه راني عه ره ب گرايه (لامشاحة في الاصطلاح)،

ئىستىلا و پەتەى دەكەنەو لەوانە د.محمەد عمارە لە كۆتەى نۆى (مەركە المصطلحات)، بەلام هەندىكى تر پى يان واىە (لامشاحة...) كە لە زاراوہ راستە بەلام لە (چەمك) دەرناچى، چەمك و زاراوہ لىرە لاى ئىتمەش لىك جىايە.

٩- هەول دراوہ زانىارى لە فەرھەنگە جۆرىيە جۆرەكان و بالاكان و سەرچاوى ئەسلى وەرگىرى لە رۆژھەلاتى و رۆژئاواى و ئىسلامى و كوردى و فارسى و عەرەبى و ئىنگلىزى و فەرەنسى.. بە تايبەتى لە بارەى ئەسلى زاراوہ و بۆنەى پەيدا بوونى.

١٠- زۆر دەوترى فەرھەنگ دەبى بى لاىەنانە و ميان پەوانە بنوسرىتەو، بەلام ئەو بى لاىەنىيە وانەكا سەودا لەسەر (راستى) بکەين، يان ميان پەوى وا هەلسەنگىتىن كە هەر (راستىەك) دا بەش بوو بۆ لاى مەرسەكان، مەرج نىيە، پەنگە وابى، پەنگە لاى يەكىنكىشىيان بى بەتەنھا، هەر بۆ نۆنە لە وەلامى پرسىارى: ئاخۆ (٤x٣) چەندە؟ خۆ ئەگەر فەكرى ئىسلامى وتى دەكاتە (٢٠)، شىوعى وتى (١٢)، سۆشىاليستى وتى (١٧)، لىبرال ديموكراسى وتى (١٠)، ئەو بى لاىەنى ماناى وانىە بلىن هەمووتان راست دەكەن يان نىوہ راستىكيان بۆ بدۆزىو، نەخىر ئىتمە وەلامەكان وەك خۆى تۆمار دەكەين، بەلام لە كۆتايىدا دەلىن وەلامى شىوعى راستە.

١١- وورد بوونەو دەىكى تر زۆر پىويستە، لە جىيەانى ئىسلامىدا گەلى زاراوہى سەلبى سەرى هەلداوہ كە زادەى پەگەز پەرسى عەروبى و توركاىيەتى و.. پەرىتە نىو فەرھەنگى ئىسلام، دەبى بەووردى لىيان بۆار بکەين يان ماناى راستەقىنەو سەرچەلەى خۆى بۆ بدۆزىنەو.

١٢- لە پىش كۆتايىدا:

١- هەندى ناوى (موسوعة) هەيە زۆر لىك نرىكە وەك (الموسوعة العالمية العربية) و (الموسوعة العربية) بۆ لىك جىا كەردنەو بەكەمان كەردۆتە (موسوعة العالمية) لە نووسىندا.

ب- ناوی دانەری کتیب و فەرھەنگەکان ھەر جاری یە کەم دەنووسین.
لە کۆتاییدا ئەگەر دەلێن (پێکدادانی شارستانی) ھەبە، پەرەنگە وانەبێ بەلام
ئەوێ جێی گومان نیە (پێکدادانی زاراوە و چەمکەکان) ھەبە...، جا ھەندێکی
لە پێک کەوتنیان زاراوەی نوێی ھاوبەشی لێ دەرچوووە لە دایک و باوکی
جیا جیا... ھەشە ناشیت، بۆیە لێرەدا وەک مەسەلەی (فقہ علی مذاھب الاربعہ-
یان خەمە)، ئێمەش لێرەدا (مفاهیم علی مدارس الاربعہ) نیشان دەدەین بە
کورتی ھەنگاوەکان ئەوێ:

یە کەم: پێ ناسیتکی ئەسەلە کە، دوو ھەم: گەشە و لق و پۆ وەرگرتنی، سێ یەم:
مانا و ھەلۆیستی ھەر مەدرەسەیک لە بارە ی ئەو زاراوە و چەمکانە ئنجای
پوانگە ی خۆشمانی دەخەینە سەر... بۆیە لە پێش ھەمواندا با بزانین ئەو مەدرەسە
سەرەکیانە کامەن؟

مەدرەسەکانی سیاسی لە عەولە ١٤٤٤:

لەوسەر دەمەدا ئەک فەرھەنگەکان ھەتا (نەتەوێ یە کەگرتووەکان) و دەزگا دەولی
و مەزھەبیەکانیش کۆک نین لەبارە ی پێناسی زۆربە ی زاراوە سیاسی و فیکریە
نوێ یەکان، وڵاتی مەسلمانشینیش بە ھەمان شێوێ وەک دەرکەوت لە کۆنگرە ی
(جاگارتا) ی ٢٠٠٢ ز، پێک نە کەوتن لەبارە ی پێناسی (تیرۆر)، ھەر وەک تا
نێستاش لە دەزگا پەسمیەکانی جیھانیشت ئەک ھەر پێناسی فەلسەفی و
کۆمەلایەتی و سیاسی بۆ نە کراوە ھەتا نیشانەکانی یاسایشتی بۆ نە کراوە،
ئەو ستیتە سەر بکەر یان کارە کە؟ کێ یە تیرۆرست؟ ناسنامە ی چێ؟..

بە ھەمان شێوێش لە بوارەکانی تری سیاسی و فیکری و فەلسەفی و
کۆمەلایەتیش ھەر بە نموونە چەمکی (دادگەری) یان (کێشە ی ئادەمی زاد).. لە
ھەموو مەدرەسە و شارستانی و بەرنامەکانی حزبی جیھانی و کوردستانیەکانش
داوا کراوە، بەلام ھەر مەدرەسەیک بە جۆریکی تایبەتی خۆی لێی تێدەگا و

پێناسی ده‌كا، جا نه‌و مه‌دره‌سانه‌ی كه له جیهانی نویدا وه‌ك هاوتا و (به‌دیل) به یه‌كتر بۆ زۆربه‌ی چه‌مكه‌كان وا لێك جیان هه‌ریه‌كه سیستمیکی سیاسی و فیکری و کۆمه‌لایه‌تی و نابوو‌ری تایبه‌تی هه‌یه تا ده‌گاته پێك هێنانی باری دهرۆنی تاکیش، بریتیشن له چوار مه‌دره‌سه‌ی سه‌ره‌کی كه هه‌ر یه‌که‌یان به‌ پروانگه‌ی تایبه‌تی خۆی ده‌روانیته ژیان و جیهان و نه‌و چه‌مکانه‌ش.

با له پێشدا بزانی مه‌دره‌سه چی یه؟ مه‌به‌ست له مه‌دره‌سه له‌و سه‌رده‌مه: نه‌و سیستمه‌ زیندویه‌ كه پێك هاتووه له کۆمه‌له تیۆریکی سیاسی دارشتراو له‌سه‌ر بناغه‌یه‌کی فیکری و فه‌لسه‌فی و عه‌ق‌لی، خاوه‌نی ته‌زمونی مێژوویی و واقیعه‌یه، تیایدا چاره‌سه‌ری لایه‌نیکی (یان هه‌موو لایه‌نه‌کانی) کێشه‌کانی ئاده‌میزاد و په‌یوه‌ندی و پێویسته‌یه‌کانی له‌گه‌ڵ کۆمه‌ڵ هه‌لگرتووه، كه لایه‌نه‌کانی سیاسه‌ت و ده‌سه‌لات و بی‌ده‌سه‌لات و هه‌لس و كه‌وت و هه‌رام و حه‌لال.. ده‌گرتیه‌وه، به‌ر شتویه‌ مه‌دره‌سه (به‌تایبه‌تی له‌ عه‌مله‌مه‌دا) پۆلی نایینیش ده‌بینی، خاوه‌ن به‌رنامه و پا‌ه‌ندبوونه، خه‌لکی تایبه‌تی خۆی هه‌یه، به‌شیه‌یه‌كه له‌یه‌ك كاتدا ئینتیما بۆ دوو مه‌دره‌سه ناکریت، قوتابیانی سه‌ر به‌ هه‌ر مه‌دره‌سه‌یه‌ك هه‌ر له‌ بیرێ سیاسی تا ده‌گاته هه‌لس و كه‌وتی لێك جیا‌یه له‌گه‌ڵ قوتابی مه‌دره‌سه‌یه‌کی تر.. هه‌ریه‌كه هه‌رام و حه‌لالی تایبه‌تی خۆی هه‌یه، هه‌ر بۆیه‌ش به‌ تاك تاك و به‌ کۆمه‌ڵ و حزب و تاقمیش ده‌شن سه‌ر به‌و مه‌درسه‌ بن، هه‌رچه‌نده هه‌ن‌ده‌ی زانا و نووسه‌ری بالا وه‌ك (المدارس الفكرية المعاصرة - ی محمد قطب) ناویان به‌ مه‌دره‌سه نه‌بردووه، به‌لكو به‌ (تیار-ته‌وژم) ناویان بردووه وه‌ك کتییی (تیارات الفكر العربي المعاصر، د. مصطفى عبدالغنی)، به‌و شتویه‌یه‌شی دابه‌ش کردووه: ١-تیار الدینی، ٢-تیار الیبرالی، ٣-التیار الیساری، ٤-تیار القومی...

ره‌نگه‌ ته‌نها (تیار القومی) راست بیت (ته‌یاره) نه‌ك مه‌دره‌سه، ئنجا هه‌موو جو‌ره سۆشیالیسته‌كان ناکه‌ونه خا‌نه‌ی (چه‌پ).

ئایا ئیسلام مەدرەسەیدە؟

پەنگە ھەندى نارەزایی دووسەرە ھەبى كە بۆچى ئىسلامىشمان پىزىكردوو
لەگەل مەدرەسە، ھەروەك بە چاكى لە پىناسى مەدرەسەش دەردەكەوى شمولى
ئىسلام ناكە، جا نا پەزايەكان بە دوو ئاراستەى پىچەوانەيدە، بەشيك پىيان واىە
تايىن نابى لە سياست بگليترى و تايىن پەيوەستە بە تەك ئىتر ناگەنە ئاستى
مدرەسە، ئەو ئەلمانىەكانن، بەشەكەى تىرش بە ئاراستەى پىچەوانە تەنھا ئىسلام
بە چارەسەر دەزانى و زۆر لە سەروى مدرەسەيدە، ئەوانەش ئىسلامىەكانن، بۆ
ھەردوولا، ئەو ھۆيەكانى پىزىكردنى ئىسلامە لەگەل مەدرەسەكان:

١- تا خويىنەر واتى نەگا ئەو مەدرەسە و سىستەمانە بۆ زەوين و ئاينىش بۆ
ئاسمان ھەروەك لە مەسىحى و چەند ئاينىكى تىرش دا واپىشان دراو، لە
قورئاندا وا ھاتو: ﴿رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾.

٢- لە بارەى ئەوانەى دەلێن ئەو پىزىكردنە بچووك كەردنەوەى ئىسلامە.. زۆر
راستە بەلام ھەر خۆى گەلى بچووك تر كراو تەو ھەر خانەنشین كرابو لە ژيان،
جيا كراو تەو لە لايدن دەسەلاتداران، ئىتر لەو قوناغە بەرز و گەورە كەردنەتى كە
بتوانن بىگەينە پىزى مەدرەسە.. ئەگىنا خۆى مەزنە.

٣- خۆ (ئىبراھىم) ھەلبەتە لەو پەرى خواناسى بوو كەچى بۆ شكاندنى ئەو
(جمود فكريە) يە (بۆ وەختيانە) عەقىدە و ئاينى زۆر بچووك كەردەو و بگرە چوو
دەرەوەى جوغزى ئاينىش كاتى وتى وەرن خەلكىنە با بزائىن ئەو ئەستىرە پەنگە
خوامان بى و دواى مانگ و پۆژ ئنجا كۆمەلەكەى گەيانە قەناعەتەك كە
دروستكەرى مانگ و ئەستىرە.. خوايە، كەواتە (ئىبراھىم) لە بچووكى دەستى
پى كەرد بە مەزنى كۆتايى پى ھىنا، لە گومان دەستى پى كەرد لە يەقىن كۆتايى
پى ھىنا، لە فرە خوايى دەستى پى كەرد بە يەكتاپەرستى كۆتايى پى ھىنا.

بۆ ئەوەى ئەو (جمود) بەشكىتنى و بىرە جام كەردووكان بکاتەو و بيان
جولێلى..

بۆیە ئیستاش ئیتمە لیڤرە بەو بچووکیە ئەگەر دەستیش پێ بکەین ئەوا بە مەزنی کۆتایی دیت.

٤- چەند ئەوەیە کە ئیسلام لەژیان دوور خراوەتەوە، وەك (پای باو) بە زەحمەت هەرس دەکری کە ئیسلام بەرنامەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و شارستانی بێت هەتا بۆ خودی بەشێکی زانای ئیسلامیش چ جایی پەوشەنبیریکی عەلمانی یان عەوامێک... بۆیە ویستومانە لە دوورەوێکی بکەینەوە، لە دەرەوێ گۆرەپان بێخەینە ناو گۆرەپان، لە زیندانەوێ بۆ دەرەوێ، لە ئەفی کراوی بۆ ناو ناوەدانی. ئیتر ئەرکی دواي ئەو قوناغە بو سیاسەکان دەگەڕیتەوە.

٥- ئینجا ئەو مەدرەسانەش خۆ هەر پلەی ئایینی هەیە مادام (حەرام و حەلال)، (شەریعەت) و (حوکم) و بەرنامەی پێگەی ژیان و ئینتیما و ئەرك و پێنمایی هەبێ، ئیتر ئەو ئاینە... (هەر وەك لە گفت و گۆیەکی عەدی کۆری حاتم پرون تر دەرەوێ)، جا بۆ ئەوێ هەم لە لایەك مەدرەسەکان بە نامۆیی سەیری ئیسلام نەکەن لە لایەکی تریشەوە لە لایەن ئیسلام پەرورانیشتەوێ ئەو مەدرەسەکان بەبێ پروا لە قەڵەم نەدەن، تا کارلیک کردن و دیالۆک نەوێ... .

بەو پێتە ئیستا دێنە سەر پێناسی سەرەتاو خێرای مەدرەسەکان (دواي بە درێژی باسیان دەکەین)، کە بریتین لە: (١- لیبرال دیموکراسی، ٢- سوشیال دیموکراسی، ٣- شیوعیەت، ٤- ئایینی ئیسلام).

١- لیبرال دیموکراسی: زیاتر سیستەمی پۆژناوایە، ئەو سیستەمە، ئایدیۆلۆژیایە، پێگەی ژیانە، .. بۆیە لیبرال دیموکراسی جیاوە لە گەڵ دیموکراسی یان خودی سەرماوەداریش، کۆن ترین سیستەمیشتە، ئیستا بە هەموو ئەو سیستەمە بێ بەرنامە و پەڕەکیانەش هەر دەووتری لیبرالی، ئیمپراتۆریەکانیش بە جۆریک ئەو سیستەمیان پەڕەو کردووە، ئیستاش لە جیهان دا زۆربەي ولاتان و ئەو حیزبانەي بێ مەبەدیش و بناغەکانیان تەنھالەسەر بەرژەوێندی و (وەرگرە و بیکە take and put) یە سەر بەو مەدرەسەن، لە کوردستانیش چەند حیزبێک

هەن و بە گشتی حزبه عەلمانیەکان (جگە لە چەپەکان) بەرەو ئەو مەدرەسەن.

۲- سۆشیال دیموکراسی: زۆر جۆر سۆشیالیستی ھەیە (وەك سۆشیالیستی زانستی، تۆبساوی، فەوزەوی، مەسیحی، برجوازی، دیموکراسی، نەتەوەیی، نیشتمانی، ..) ئەوێ ئیستا مەدرەسە دروست دەکا تەنھا دور جۆرە، یەکیان: سۆشیالیستی زانستیه کە ھەمان پێبازی مارکسیە، بریتیە لە قوناغی نێوان سەرمايەداری و شیوعیەت، بۆیە ئەوێان ھەر لە (شیوعیەتەرە دەخوێننەوێ)، کەواتە ئەوێ دەمیتێ (سۆشیال-دیموکراسی)، زیاتر لە (۴) سەدەییە بیرۆکەکی بە نمونەو ھاتوو، بەلام ئەویش پەگ و پێشە لە گەڵ لیبرالیەت بە تەریبی بۆ قولاوی میژوو چەقیو، ئیستاش لە ولاتانی ئەسکەندینیافیە و ئەوروپا و ئەفریقا و ئاسیا ئەو پێبازە پەیدا بوو، بە تاییبەتی لە دواي سەرنەگەوتنی ئەزموونی مارکسیەت، لە کوردستانیش چەند حیزبێک سەر بەو مەدرەسەن، ئیستا زیاتر بەرنامەکانیان لە رادیکالیەو بەرەو پارێزگاری و شارستانی رۆژناوایی.

۳- شیوعیەت: پێبازێکی مارکسی لینیینی، بەپێی بۆچوونی خۆیان ئەو دوا قوناغی گەشە کۆمەلە و کۆتایی میژوو وەك (حەقی) کە تیایدا بە ھەشتێک دەسازێ بە پزگاربوون لە دۆزەخی سەرمايەداری و لیبرالی، بە یەکسانی بۆ ھەمو ئادەمیزاد بێ دەولەت و یاسا و پۆلیس، ھەروەك لەمانیفیستەکی (مارکس، ئەنجلس) بڵاوکرایەو لە سالی ۱۸۷۰، لینیینی پەکەم پەپرەو کەری بوو لە دواي سەركەوتنی شۆرشی ئۆکتۆبەری سالی (۱۹۱۷)ی رۆوسیا، دواي گەشە و ھەللووشینی زیاتر لە نیوێ جیھان تا سالی ۱۹۹۱ و رۆژی ۱۲/۳۱ بە رۆژی ھەلەوێشاندنەوێ ئەو مەدرەسە حیسابە، لە تەمەنی ۷۴ سالی دا شکستی ھێنا، بەلام ھێشتا چەندین ولاتی وەکو چین، کۆریای سەروو، لاووس، فیتنام، کۆیا، و چەندین حزبی شیوعی تر و لە کوردستانیش بیجگە لە حزبه شیوعیەکان ھەریەکە لە کۆمەلەي کوردستانی رۆژھەلات و (pkk) و چەند وردە حزبی تریش بە پارایی ھێشتا سەر بەو مەدرەسەن.

٤- مەدرەسەى ئاینى (ئىسلامى): زیاتر لىزەدا مەبەست ئىسلامە، ھەر چەندە ھەندى پىبازى سیاسى فیکرى مەسیحى و یەھودى و بوزى و... ھتد ھەبە، دەزگا و نەئىستۆى سیاسى لەسەر دروست کراوە، بەلام ئاوتتە کراوە لەگەڵ یەکى لەو مەدرەسانەى سەرۆو لەبەر بى تىنى، بۆیە مەدرەسەبەکی سەربەخۆیان نیە ھەرۆک زانا و پىپۆرانی خۆشیان لەو بارەبە باس لە نوقستانى و ناشمولیەتى ئەو ئاینانە دەکەن کە تەنیا پىنمایى پىروۆزە و بەس، بى شەریعەتن، ھەرۆک (علی عزت بیگۆفیچ) لە کتیبى (الاسلام بین الشرق و الغرب) دەلى: (السن بالسن) ی یەھودى بەو نوقستانى و لاریبەى دەروونىک سازدەدا کە سوشیالیستى تووندى لى بیتە بەرھەم بۆ پىکردنەوێ نەو نوقستانى، ھەرۆھا (السن بالعفو) ی مەسیحى بە ھەمان شێو سىستەمىک بەرھەم دىنیت کە بریتىە لە (لىپرال دیموکراسى)..
بەلام (السن بالسن+العفو) ئىسلام لەبەر ھەمەلایەنى پىتویستى بە ھىچ مەدرەسە و پىنەبەک نیە و خۆى بەرنامەبەکی سەربەخۆ و تەواوہ لە ھەموو بوارەکانى ژيانى سیاسى و کۆمەلایەتى و ئابوورى و نىشتىمانى و شارستانى و کەلتورى و... تا دەگاتە بارى دەروونى و ھەلس و کەوتى تاکىش، ئەو مەدرەسەبە تاقانە لە مێژوودا نمونە و ئەزموونى پىادەى دەولەمەندى ھەبە و بۆ ھەموو سەردەمىک دەشى دووبارە بکرىتەو، بۆیە لە دواى ھەشتاکانى سەدەى (٢٠) دىسان رابوونى مەدرەسەى ئىسلامى زیاتر ھاتەوہ مەیدان وەک گەلەبەکی سەربەخۆى نە روژھەلاتى و نە روژناوایی، ھەر چەندە پىشتەر چەند جم و جۆلىک ھەبووہ لەناو خاوەن بىرەکان (نەک جەماوەر) لەوانە (یەکىتى محمدى (نەورەسى)، برايان، دەعوە، حزب التحریر، جماعەى پاکستان، ... بەلام نەببوو خواستىکى جەماوەرى تا شۆرشى ئىسلامى ئىران ١٩٧٩ و لە دواىش شۆرشى ئەفغانىستان تەقیەوہ، ئىستاش چەند نمونەبەکی سەرکەوتووى لە دروست کردنى دەولەتى نوینگەرى و بزوتنەوہ و کۆمەلى ئىسلامى لى دروست بووہ، جیھانى خستۆتە بەردەم گۆرپانى مەزن، ھەر چەندە زۆر بە درێندانەش بەربەرەکانى دەکرىن، لەگەڵ کەم و کورپى و

تى بېنىش پروو لە زيادبووندان، وا ئىستا پەريوتەتەو بەرەى پزگارى خوازىش تا ئەورادەيە تەنيا ئىسلامىيەكلن دەتوانن بەرگرى لە نىشتىمان بکلن لە پرووى داگرکلران وەك دەبىنن لە (خوارووى لوبنان، فەلەستىن، چىچان، كشمىر، مۆرۆ، ..) لە كوردستانىش چەند بالىك ھەيە سەر بەو مەدرەسەيە.

ھەندى وردە مەدرەسەى تر ھەنە مەرجەكلنى مەدرەسىياتى تيا نەسازاوە، لەوانەش مەدرەسەى بىرى نەتەوايەتى، چونكە خۆى نايدۆلۆژيا و تەشربعاتى نيە، ئىنتىمايەكى بايۆلۆجىيە نەك نايدۆلۆجى، مىراتى يە نەك وەرگىراو، (لا إرادة) نەك (إرادة)، جەمھەر و ناسنامەى راستەقىنەى مەروڤىش ناكەوتتە سەر پەچەلەك و نەتەوايەتى و ھەرىمايەتى و شوئىنى جوگرافى و نىشتىمان، بەلكو دەكەوتتە سەر جۆرى پەروەردە، بىرى نەتەوايەتى حزبى پى دروست نايتت بۆيە دەبىنن ھەردەم نازناوى مەدرەسەيەكى ئاينى يان چەپى يان لىسپان ديموكراسى پتوھنووساوە بۆ پەركردنەوھى نوڤستانىيەكەى، ھەندىكىشيان بەيەك مەدرەسەش تەواو ناكەرتن ھەر بە نمونە (جمال عبدالناصر) زۆر بە راشكاوى لە كتيبي (فلسفة الثورة) دەلى: نەتەوھىيەكەمان بە دوو بال دەفرى يەكيان سۆشياليستە، نەوى تر ديموكراسى، ھەر بەپىتى ناوەرۆكى نەو مەدرەسانەش پەفتار و ھەلس و كەوتى ديارى دەكرىت، ھەروەك بىنىمان ھەندى حزبى نەتەوھىيى ئىجابىيە بەلام ھەندىكىش زۆر سەلبى و توند و تۆقىنەر بووينە وەك: فاشىيەكلان، نازىيەكلان، بەعسىيەكلان.. ھەموو ئەوانە جۆرىك لە سۆشياليستىيان خواستووہ (واتە نايدۆلۆژيان پىك ھىناوہ لە ناوتتەى نەتەوايەتى و سۆشياليستى).

لەو سەردەمەى عەولەمە و دواى شكستى عەلمانىيەت و شىوعىيەت زۆربەى حزب و تەورمە نەتەوھىيەكلان نايدۆلۆژىيەكلانىان تەنيا بەيەك مەدرەسە پى تەواو

نابیت بۆیە پەنا دەبنە بەر ھەموو مەدرەسەکان^۱.. لە کوردستانیش نەتەوەییەکان ھەمان قەیرانیان ھەیە، سەرەرای قەیرانی ناسنامەیش، بە پروونی نازانری ئەوانە ئیسلامین یان عەلمانین؟ دیکتاتۆرین یان دیموکراسی؟ مارکسین یان لیبرالی؟.. بە کورتی ھیچیان نیە (کەچی تا ساڵ دەسورپیتەو ھەمووی پەپرەو دەکا لە ناینی و عەلمانی و نەتەویمی و نەویمی و... ئیتەر (شمولی) راستەقینە نەویمە کە دەیموی ھەمووی پاوان بکا و پیتش ناگری و ماندوو و نەخوش دەبی، بۆیە دەبی دەسلەتدار بیت و ئیتەر شەرە دەسلەت دەکا و دیکتاتۆری دەبیت و جارجاریش ھەر بەیە کجاری جاری ھەرس ھیتانی ئایدۆلۆژیاش دەدەن. بەو شێوەیە و لە راستیشدا نە (بیری نەتەویمی) و نە (ئیسلام)یش مەدرەسەن، یەكەمیان لەی بچووك ترە و دوو میشیان لەی گەرەترە.

ئیتا ئەو مەدرەسەنە لە ھەموو جیھان وەك ھاوتا و (بەدیل) لە گۆرەپانن، ھەریەكە كۆمەڵێك چارەسەر و چەمکی جیای ھەلگرتوو، كۆمەڵە (حرام و حەلال)، نامانجەکانی، بنچینەکانی، یاساكانی، دید و جیھانبینیەکانی، تەرازووەکانی.. ھەروەك چوار ناینی سەرەکیە بە تاییبەتی لە عەولەمەدا، جگە لە پەپرەوانی بەرنامەدی ئیسلام بە ھەموو مەدرەسەکانی تر دەوتری عەلمانی نەگەر:

- ۱- مەرجعیەتەكە (قورئان و سوننە) نەبیت، ۲- یان ھاوبەشیتەك بۆ نەو مەرجعیەتە پەیدا بکا، یان بە واتایەکی تر نەگەر (دەستووری) ولاتەكە یان (پەپرەوی) حزبەكە سەرچاوەی دروست بوونەكە بە تاقی تەنھا راستەوخۆ یان ناپراستەوخۆ لە شەریعت نەبیت ئەوا عەلمانی حیسابە، جیھانی ئیتا لەسەر ئەو بنچینە دابەش بووینە ئەك لەسەر بنچینە (شارستانی)، ھەروەك (ھەنگۆن) و دەزگا سیاسی و بڕیار بە دەستەکانی روژئاوا وای بۆ چووینە، جا ھەر میلەتێك و

^۱ ھۆیەکی تریش ھەیە لەو بارە چونکە مەدرەسەکانی عەولەمە لاواز بووینە بۆیە نەو حزبە نەتەویمی پەنا بۆ زیاتر لە مەدرەسە بەك دەبن.

هەتا هەر تاکیکیش مادام مەدرەسەى خۆى نەدۆزینەو بە پىنى ئىنتىماى (چىنايەتە کەى، شارستانىە کەى، نىشتىمانە کەى، ناينە کەى، فەرھەنگى، کەلتورى)، ئەوا بزانیان نا خزمەتکارە بە خۆپایى و بە خزمەتکارىش خانە نشین دەکرى، بۆیە دەبى ئىتە ئىنتىمايەکانى خۆمان بدۆزینەو لەیە کى لەو مەدرەسانە ئیتر ناسنامەو پروانگەمان بىت و هەر بە پىنى ئەویش لەو زاراوەو چەمکانە بگەین و دایرپۆزینەو (پروانە ئەو بەراووردە) * . لەسەر ئەو بنچینەيە لىترە بەولاولە هەلدەستىن بە هەلبژاردنى کۆمەلەىک چەمک و زاراوە کە لەو کوردستانە و جیهانىش زۆر بەکار و پىویست بىت، هەریە کەیان بە کورتى باسێکى پەچەلە کى دەکەین لە گەل پێناسە جیا جیاکانى لە لایەن ئەو مەدرەسانە، ئینجا ئەو پێناسە هەلدەبۆتیرىن کە هەم راستە قینەشە هەم ناسنامەى چەمکە کە یەو لە گەل پەوتى مىللەت و ئىنتىماى شارستانىشمان بگۆنجى بە گشتیە کەى، ئینجا وەك هەموو مىللەتان ئىتمەش بەرگىکى کوردستانى تايبەتى لەبەر دەکەین جارى... تا پادەى مومکین کە هاوسەنگیەکانى چەمکە کەش تىک ناچى.

ئىستا بێجگە لە (زاراوەى زانستى) زۆربەى شىوازی چەمکى وەرگرتووە، بەلام

* نەو خشتە کىنکى بەراووردە کە چۆن لە هەمان زاراوەدا دوو واتای جیای هەبە لە نێوان داگیرکەر و زل ھێزو دنیا خۆزان لە لایەك و، لە لایەكى تر لە لایەن مىللەتانی ژێر دەستە و پرزگارى خوازانەو:

لە پروانگەى مىللەتان	لە پروانگەى داگیرکەران
خەبات	تەریب
شۆرش	عەسیان
چالاکی	تیرۆر
وەلا	خیانەت
حزبایەتى	عمالة
خیانەت و جاشایەتى	خدمة الوطن
نىشتىمانى	خارج القانون
پابەندى	تەرد
کوردستان	شمال العراق
کوسوفا	کوسوفا (سربى)

بەھەمان شتووش دەبى بزانی ئىتە کامەى بەکار دەھینىن مرووفیان نادەمیزاد ...

ئىمە لىرەدا وەك (رېكەوتن) بىموانە دەلەين (زاراوە) كە زۆر كاريگەرى مەنەجى نەبىت، ھەلبەتە زاراوە و چەمەك بەمىي يە زۆر لىك جيا دەبن، ئىمە لە ھەموو بەشەكانى داھاتوو زاراوەكان بە كورتى دەنوسىنمەو زياتر بۆ زانىارى و لە خزمەت پرۆژەى چەمەكەكانە، بەلام چەمەكەكان شتىك درىژتر و بە مشت و مەرەوہ باس دەكەين.

بەو شىوہىە چەمەكانىش داھەش دەكەين بەپىتى پەيوەنديان بە سىاسەتمەو لە بىرى سىياسى، فيكرى، دەرۋون ناسى، فەلسەفى، ئابوورى، ئاينى، .. ھەر چەندە لە عەولەمەدا نەو بەشانەش نەو سەرىەخۆيانەيان نامىنى و تىك دەچرژين، بۆيە ھەرلایەو دەتوانى لە قازانجى خۆى بەكارى بەيىنى يان خوارى بىكاتمەو.

تەيىنى: ئەوفەرھەنگەدا دەبى زۆرتەرين مانا لە گەمەترين پستەو وشەدا كۆيكرىتەمەو، ئەوھەش ماناى زاراوە دەبەخشى كە بەكەم جار لە فەرھەنگى ئاينى ھاتووہ دوایش لە فلسفە، لە سەردەمى 'بانگى ئىسلام لەفەرموودەو ماناكانىش ناوى بە(جوامع الكلمە) ھاتووہ، لە سەر نەو بنچىنەىە (مفردات القرآن) ھاتووہ لەلایەن ئەسفەھانى، ھەلبەتە زمانى پيش كەوتوو و دەولەمەند نەوہىە بتوانى زاراوەو چەمەك بەيەك ووشەى سادە دەر بېرى، نەگەر بووہ ووشەى لىكەراو نەوہ پلەيەك لەپاشترە خو نەگەر بووہ پستەيەك نەوہ زمانىكى دەست كورتە ياخود پىپۆرەكانى شارەزاين، لە ھەموويدا مەبەست نەوہىە بەكەم ترين ووشەو پستە زۆر ترين مانا بېەخشى، ئىمەش زۆر كورت و خەستمان كەردووہتمەو، تا قەبارەيەكى بىچووك ھەلگري، بۆيە تەكا وايە زۆر لەسەرخۆو بەسەرئىجەوہ بھويىرتەمەو، نەگينا وشك و رەكيك دىتە پيش چاوو مېشك.

بهشی یه که م

چه مکه کانی بیرسی سیاسی

لهو بهشه زیاتر باسی چه مکه کانی سیاسی پهتی ده که مین به نه درسی
(بیری سیاسی) له بهشه کانی تر باسی چه مکه کانی نایدیولوژی سیاسی و
فلسفه فی سیاسی وزانستی سیاسی ده که مین

(۱)

رامیساری سیاست Policy

کۆن ترین زاراودهیه، به جمکی له گهڵ ئاده میزاد هاتووه نه گهر بهو ناودش نه بوو بیت، بۆیه پیناسه کهشی فره جوړی و درگرتووه، به لام هدر هه مروی کۆک ده بنه وه له مانای: (به پیره بردنیکى دانایانهی کاروباری تاک و کۆمهڵ)، هه تا راپه راندنی نیش و کاری خیزان و هۆز و برا گه و رایه تیش هه به سیاسه تیان ناو بردووه، هه لبه ته هه مرو نهو زاراوه و چه مکهانه سه رچاوه کهی په یامه که کهوتۆته ناو کۆمهڵ، ئینجا گۆران و خلت و خاری به شهری ده کهو پته سه ر، با ورد بینه وه له بنه چهی نهو دوو سه رچاوه یه رۆژناوایی (نه غریقى - یۆنانى) و ئاینیش (ئیسلامى) بزانین کامیان په سه ن تره، سیاسه ت له رۆژناوا گوايه له (politique) ی فهره نسیه کهیه هاتووه، نه ویش له بنه چه دا له نه غریقى و یۆنانیه که هاتووه و نه رستو به کاری هیناوه، که له دوو وشه ی لیک دراوی (polis - شار) و (tehem - به پیره بر) هاتووه، واته به ریه بردنی شار، له سه ده کانی دواى (۱۳) فهره نسا وای به کارهیناوه^۱، نه وهش له پیناسه کهی سه مروی سیاسه ت نه وندنه نزیك نیه^۲، له راستیدا کۆمه لێک وشه ی یۆنانى کۆن بو چا وگی (politique) ده نو سه ریته وه، له وانه (polis، politeicl، teipolitica،

^۱ بۆ زیاتر به وانه (علم الیاسة) ده حسن صعب، ل ۲۰.

^۲ له راستیدا هه له یهك زۆر بارو بووه له نه نجامی هه له ی ترجمه مه ی عه ره بی بۆ هه ریه که له repoplic بۆ جمهوریه، politiiic بۆ سیاسه ت، نیتشه له سه ر نهو هه له یه رۆیشتر وین، که چی ریپۆبلیک مانای (اشیاء عامه) دى نهك جمهورى، نه ویش ده قاوده ق ماناو پیناسی سیاسه ته که بریتیه له مه سابه گشتیه کان، پۆلینیکیش مانای مه ده نیه ته، بۆیه راستیه که ی نه وه یه نه فلاترونه باسی سیاسه تی کردووه نهك نه رستۆ، نه وه ی نه رستۆ باسی مه ده نیه ته.

epolitike، ..) زۆربەیان بەمانای شار و گۆرەپانی کۆبوونەوهی خەلکی هاتوو، بۆیه زیاتر politique له (مەدنیەت) نزیکترە ئەک سیاسەت هەروەک له مەبەستەکانی ئەرستۆش لێی وادەردەکەوی، بۆیه جاران تەرجەمەیی (رسالة فی السياسة)ی ئەرستۆ بە مەدەنیەت هاتوو ئەک سیاسەت، چونکە لەو کتێبەش کە باس لە (خێزان - شار - دەولەت) دەکا زیاتر ئەو پەوتە وەردەگری، پەنگە (re - poplice)ی ئەفلاترون کەبە "جەمهوری" وەرگیراوەتە سەر عەرەبی (تزیك تر بئ له سیاسەت، رابستیه کەمی ئەوەیە (govern) زیاتر مانای سیاسەتە، کە بە مانای (حکومت)یش دێت و لێک نزیکن، ئەودش زاراوەیەکی کۆن نیە.

پێناسی کۆنی ئیسلامی و ئایینی وا هاتوو: هەر دەقی وشەیی سیاسەت لەو فەرموودە بەناوبانگە هەیە (کان بنو إسرائيل یسوسهم أنبیاءهم)، واتە تیش و کاریان رادەپەراندن، هەر لەسەر وشەیی (سیاسەت) (ابن یوسف عامری) دەلێ: (والعرب تقول ساس فلان دابته إذا قام بصلاحها و راضها). له (لسان العرب) سوس بەمانای سەرۆکایەتی یان (..والسیاسة هي قیام بالأمر بما یصلحه).

سیاسەت له ئیسلامدا تزیکه له مانای حوکم هەروەک (معجم الحديث للتحليل السياسي)یش وای ئەقل کردوو، زۆربەیی فەرەهەنگەکانی ئەوروپیش وەک (قاموس المحيط)ئاسا بە (علم الدولة) تۆماریان کردوو، بۆیه نیوەی نایەتەکانی قورئانی ییش لەسەر حوکم و سیاسەتە، چ راستەوخۆ چ له (مقاصد الشریعة)دا، هەر پێناسی قورئان له فەرموودەدا وا هاتوو: (أنباء عن قبلكم وأخبار من بعدکم و حکم فیما بینکم)، ئینجا بەشیکیشە له پەوشت و ئیسلام هەروەک له کتێبەکانی (العين السياسة)، (تعريفات جرجاني)، (ابن تیمیة-سیاسة الشرعية) ..هاتوون.

هەموو ئەو پێناسە کۆنانە (د. محمد عمارە) کورتی کردۆتەوه له: (هەرچی کردارتێک کە بێتە چاکسازی و دورخستنهوه له فەساد-سیاسەتە)'. .. ئەوەش هەمان دارشتنهوهی (ابن عقیل)ە له سیاسەت کە دەلێ: (السیاسة ماکان فعلا

^۱ د محمد عمارە - المعركة المصطلحات ل ۱۷۸.

يكون مع الناس أقرب الى الصلاح وأبعد عن الفساد، وان لم يضعه الرسول ولا نزل به وحى...^۱

بهو شتوويه (سياسته‌تی) نیسلامی که مانای چاکسازی گشتی و درده‌گری‌و (Politice) ی نه‌غریق که ده‌کاته (به‌پتو به‌ری شار) له رینگه‌ی نه‌ده‌لوس لیک گیر بووینه و نهو سیاسته‌ی نیستای لی دهرچووه، زوربه‌ی فمه‌نگه جیهانیه‌کان مه‌به‌ست و مانا گشتیه‌کیان وا نه‌قل کردووه: (تحقیق اکبر قدر من السعادة لأعظم عدد من الناس)، واته: به‌رژده‌ندی گشتی، نه‌وده‌ش هه‌مان پیتاسی نیسلامیه (نه‌ک پۆلیسی شار) که نه‌گهر بمانه‌وی مانایه‌کی بو (به‌پتو به‌ردن) بتاشین به مانای (راپه‌راندن)^۲، بهو شتوويه زوربه‌ی زاراوده و چه‌مکه پتویسته‌کان بنه‌چه‌که‌ی ناپینه هه‌روه‌ک (نه‌له‌کزه‌نده‌ر گه‌رپوفسکی)یش ده‌لی: (کوئترین سه‌رچاوه که له‌سه‌ر سیاسته‌ی نوسیبیتته‌وه ثابینه)^۳، نیتر له نهوروپا ته‌قه‌لایان داوه نه‌سلتیکی له که‌لتووری خو‌یان بو بدۆزنه‌وه و کتیه‌که‌ی (السیاسته‌ی) نه‌رستۆ به دامه‌زرتنه‌ری سیاست ده‌زانن، نه‌گینا که‌ی (پۆلیس و شار) و سیاست ده‌گه‌رپتته‌وه سه‌ر به‌ک دایک و باوک.

نه‌وه پتیه‌کیه‌ک بوو بو سیاست که زاراویه‌که وا ده‌رده‌که‌وی دووره له ناپن و تزیکه له عه‌لمانیه‌ت و فکری به‌شهری پرووت که‌چی نه‌وه دۆخی ره‌چه‌له‌کی بوو، بو هه‌موو زاراویه‌ک مه‌وله‌تی نه‌و قولبو نه‌مویه نیه^۴

جا نیستا ده‌گه‌رپتته‌وه سه‌ر ره‌وتی پیتاسه جوړبه‌جوړه‌کانی سیاست:

^۱ الطرق الحکمیة - ابن قیم الجوزیة ص ۱۷

^۲ ۱- علم السیاسة: صدرالدین قبانجی.

ب- النظم السیاسیة: د. مشه‌دانی.

^۳ کوئترین پرووده‌اوه‌کانی میژوو.

پېناسەگانی سیاسەت:

- بە سەدان پېناس ھەيە بەلام ھەندىكى ھاوبەشى لى ھەلدەبژىرىن:
- + پېناسى كۆنى فەردىسى كە لە كىتىبى (leliver de toutes choses) لەلايەن (برونتۆى لاتىنى) نووسراوە برىتتە لە (بەرتۆەبردنى شار) كە تزيكە لە مانا راستەقىنەكەى (politiqu) ى نەرسىتۆ.
 - + ھونەر و زانستە.
 - + ھونەرى مومكىنە، يان وەك مۆسۆلىنى پېناسى كەردووە (ھونەرى وەرگرتنى دەسلەتە)^۱.
 - + (قاموس السياسى): ھونەرى بەرتۆەبردنى دەسلەتە، نەودش بە ھەمان پېناسى فەرھەنگى (La frand Encyclopedia).
 - + زۆر پېناسى ترى باو وەك سياست ماناى درۆيە، يان ھەلخەلەتاندن، يان خۆويستى، ..
 - + (سجىت): ھەلخەلەتاندنى خەلك بە پىلان بۆ گەيشتن بە پاىەك.
 - + (فەرھەنگى لىترىە - فرىسى ۱۸۸۰): سياست ماناى زانستى دەسلەتە، پېشوو تر لە (۱۸۷۰) بە كەمىك جىاوازى ترى پېناسى كەردبوو بە (زانستى فەرمانرەواى دەولەت)، ھەر ماناى (govern) ىش بە سياست ھاترود.
 - + (فەرھەنگى وىيەر ۱۹۶۲): ھونەرى فەرمانرەواى كۆمەلگەى مرۆفایەتتە.
 - + (دو فرجیە - أحزاب السياسى): زاستىكى دەسلەتتى رىك و پىكە لەناو ھەموو كۆمەلەكان .
 - + نەشرۆپۆلۆجیەكان: بە ھەموو چالاكیەكى ناو سىستەمى كۆمەلایەتتى دەوترى سياست .
 - + بەدى ھىنانى زىاترىن بەختەوەرى بۆ زۆرتىرىن كەس، پېناسى پەسى

^۱ الامید: لە پىشەكەكەى بە پېنوسى (مۆسۆلىنى).

مەنەھجی-ھەتا لە (نەمیر)یش دانسی بەو پێناسە ھێنراوە. (ھەرچەندە ئەوە پێناس نێە ئەوە نامانجی سیاسەتە- م.ع)
+ (مقدمة في انشولوجيا الاجتماعية) : بەرنامەیی دەسەلاتە بۆ بەرگری کردن لە کۆمەڵگە .

پێناسی ئیسلامیەکانی کۆن و نوێ:

- + سیاسەت ئەو دیە باری خەلکی چاک و پتەو بکریت (العين السياسة).
- + پێناسیکی گشتی نوێ و کۆنی کە لە لایەن زانایانی نوێی وەک (د. محمد عمارە، د. ترابی^١، د. قرزاوی^٢) ھاتووە، (ھەرچی کردارتیک کە خەلکی پالیدا بەرەو چاکە لە دژی خراپە سیاسەتە).
- + لە (تعريفات- جرجانی) ھاتووە کە (نیمامەت) مانای دنیا و قیامەتە و دەلتی (الامام: هو الذي له الرئاسة في الدين و الدنيا جميعاً). (ماومردی)یش لەباردی (عقد الامامه) ھەمان راستی دەلتی (موضوع الخلافة النبوة في حراسة الدين وسياسة الدنيا)^٣.
- + پێناسی مارکسیەتیش: سیاسەت تەنھا توخمیکی ناساییە لەسەر خان و، کە ژێرخانە ئابووری یەکان ھەلتی دەسوورێتن.
- + بەلام ئێستا پێناسی باوی سیاسەت میکافیلیانەییە لە جەوھەردا و بریتیە لە (ھونەری گەشتن و مانەووە لە دەسەلات).
- بەو شێوەیە سیاسەت زۆر جۆرە پێناسی جیا جیا و ئیجابی و نیسجە سەلبی بۆ داپشراود، واتایەکی فراوانی ھەیە، پەيوەندی بە زانستی کۆمەلایەتی و ئابووری و نیشتمانی و مێژوویی و دەروون ناسی و زانستی دیپلۆماسی و جیھانی..

^١ بۆ زیاتر سەرئەنجام بەدە ئالمصطلحات السياسية- د. ترابی.

^٢ السياسة الشرعية- د. قرزاوی.

^٣ الأحكام السلطانية والولايات الدينية- ل

ههید، ههتا به پوهندی سیاست و نابوریش نوی نیه هرودك زانایانی نهوړوی
 بۆ (نادم سمث، ۱۷۲۳-۱۷۹۰) ده گپړنه وه، نه خیر نه وه هر نهو دهرده باوهی
 نهوړوپچیاپه تیه که ههردهم ویستویانه به کهم دۆزره وه وژماره پتوانه ییه کان، به کهم
 به کارهیتان.. بۆ که لتوری زانستی نهوړوپای بگپړنه وه که نهوان خو به سوپهرمان
 ده زانن و خه لکی تریش (لویه رمان)؛، نه گهر تیپینی بکرنیت له پتناسه کانی
 سهروو ده بینین پتناسه کۆنه کانی نیسلامی و نا نیسلامیش به نیجایی سیاستیان
 نووسیته وه، بهر بهر فکری به شهری به سلهبی روانیتیه سیاست و ویستویه تی
 له رهوشت و ناین جای بکاته وه، چونکه له زۆریه کتیه کۆنه کان سیاست له
 بهشی رهوشت ده نوو سراپه وه نهك هر پتناسه کانی نیسلامی سهروو، (محمد بن
 عبدالله) هم پتغه مبه ر بوو و هم سهروکی سیاسی ده ولته تی نیسلامی بوو، دواي
 نهویش خوله فای راشیدین، .. نهو زانایانهش له دواي نهوان که به خهست تر
 له سهر سیاستیان نووسیه له سهر هه مان رهوتی رهوشت و مه بادیش و به های بالا
 وهك: (فارابی، ماوردی، ابن تیمیه، ابن قیم، غزالی، ابن خلدون، ..) تا ده گاته
 جمال الدین و حسن بنا و مودودی و نه دوی، خمینی، .. له کوردستانیش؛
 به دلیسی، سه عید نهوړه سی، مه لا مسته فا، محمد شاره زووری، عثمان عبدالعزیز،
 علی باپیر.

به هه مان رهوتی ته ریپیشه وه زانایانی جیهانی علمانی به سلهبی و نیجایی
 له سهر سیاستیان نووسیوه: (نه فلاتوون، نه رستو، کۆنفووشیوس، شیشرۆن،
 نه کویني، نوگستین، میکافیلی، هۆیز، رۆسو، لۆك، مونتمیکو، کانت، هیجل،
 مارکس، نه نجلس، لینین، بنتام، سپینۆزا، جمال عبدالناصر، شبلی عیسی،
 مشیل عفلق، صدام حسین، ..)، له کوردستانیش: د عبدالله جودت، نيسحاق
 سکوتلی، رفیق حلمی، ابراهیم أحمد، جلال تاله بانی، مسعود بارزانی، ..

نهو دوو بهر مهیژوویه تا ده گاته میکافیلی (۱۴۶۹-۱۵۲۷) ننجا به
 راسته خو ترو بئ پهرد ده دیته سهر پتناسه کانی سلهبی سیاست و له رهوشت و

مەبادینو بە ھاو مرۆڤایەتی جیا دەکاتەو و بە ھەمل قۆستەو و ڕفاندن و شەڕ دەسەلات و بە ھەرچی نامرازێک بێت بگەیت بە مەبەست.. (الغایة تبر الوسيلة) قاوغریژی دەکا.

پارەوی میکافیلی:

نیکۆلا میکافیلی لە سالی ۱۸۶۹ لە ئیتالیا لە دایک بوو، لە سالی ۱۸۲۷ مردوو، خاوەنی کتیی بەناوبانگی (نەمیر - the prince) و (طروحات) (فن الحروب)، (تاریخ فلۆرنسا)یە، ناوبانگی خراپی ھەیە لە باردی پارەوی سیاست، ھەرچەندە بەشتیکی تریش بەجۆریکی جیاتر بۆی دەچن، ھەر لەو کاتیش ئەو نووسینانە لە خزمەت دەسەلاتدارە دیکتاتۆرەکان نووسیوە کە چۆن پارێزگاری لە دەسەلات بکەن و خەلکی ھەڵخەڵەتێن، تا ئەو دواییەش نووسینەکانی لە گەلی شوێن قەدەغە بوون، تیسۆرە سیاسەتەکانی خۆیستانە لە ڕەوشت و مەبادینی جیا کردەو، تا ئەو بەشە سیاسەتەییە خەلکی ناوی لی ناو (سیاسەت مانای درۆ و باداندەو و ھەڵخەڵەتاندن)، ئەو ش ھەمان پیتناس (سمت)ە بۆ سیاسەت کە ئیستا باوترین پیتناسە، لە پرۆتۆکۆلی (۱)ی حکماء صهیون ھاتوو: (الحاکم المقید بالاخلاق لیس بسیاسي البارع) ئەوانە پیتناس و بنەمای سیاسەتی رێبازی میکافیلییە کە پارەوی زۆریە عەلمانیەکانە (نەك ھەموو سیاسەت)، لە راستیشدا زانیان و ئەنسرۆیۆلوجیەکان بەچەوتی پارەوی (میکافیلی) بە (مؤسس فکر السياسي الحديث) حیساب دەکەن، ھەرچەندە ھەندێ لابەنی زانستیش لە میکافیلی بەدی دەکری، بەلام ئەو پارەو تەنھا مەرجیەتی عەلمانیەتی نوێی پۆژناواییە، نەك ھەموو سیاسەت وە نە ھەموو عەلمانیەتیش، ھەتا لە بوھاری شیوعیەتیش بەسەر ئەواندا پەیرەو نەدەبوو، بزوتنەوێ شیوعیەتیش خاوەن مەبادینو، نەگۆڕ و ئامانجی سیاسی داھاتوو بوو، بەلام ھەر ئەسلی پیتناسی (مارکسی) بۆ سیاسەتەدار کە بەستویەتەو بە بازار و

باری نابووری وەك ئەنجلس دەلتی تەماشای سەر و كەللە و ئىنتىماى سیاسى تاك مەكەن، تەماشای بازار و باری نابوورىیەكەى بکەن... واتە بە كورتى لە مارکیەت دا دان بەو نانی کە سیاست مەبەدینى سەربەخۆیە بەلگە ئەویش دەداتە پال مەدە، ئەوەش لە کۆتاییدا سیاسەتەدارىكى بەرژدەوێند پەرست و هەلپەرست و بى مەبەدینت بۆ دروست دەکا هەر وەك دەبینین لە دواى شکستى شیوعیەت، ئىستأ بە خیراییەكى زۆر ئەوانیش بەرەو ئەو پارەوێن، دەتوانین بزوتنەوێ خاوەن مەبەدینەکان جیاکەینەوێ لە پارەوێ مىکافیلی، باقیەكەى تر وەسفی (مؤسس الفكر السياسي الحديث) هەلدەگرێ ئەك هەموو لایەك، ئىستأش بزوتنەوێ ئىسلامیەکان و دیموکراسى و دلسۆزانى سیاسى تریش هەن کە لەسەر پارەوێ مىکافیلی نین، دەتوانین لیستىكى بەراورد بکەین لە نێوان سیاسەتى پەرەو سیاسەتى مىکافیلی کە بە كورتیەكەى ئىستأ دوو پێناسى دژ بەیەكى سەرەكى هەیە:

۱- سیاسەتى پەرەو: بریتىە لە (ئىسلاخ + پیناکردن + مەبەدینى + .. بۆ مەبەستى گشتى).

۲- سیاسەتى مىکافیلی: بریتىە لە (درو و هەلخەلەتاندن و خو گۆرپین بۆ مەبەستى تایبەتى).

لە راستیدا پارەوێ مىکافیلی وەك ناو نۆیە بەلام وەك ناوەرۆك كۆنە، دەتوانین پەرگ و ریشەى لە كتیبەكانى ئەرسەتۆش بدۆزینەوێ، هەموو ئەو فەیلەسوف و زاناو (وعاظ السلاطين) و كەلتوورى ئەو سەردەمەى کە لە خزمەتى دەسەلاتە ئىمپراتۆر و سیستەمە نەفامەکان بووینە مىکافیلین، بەسەر دەسەلاتیان دا هەلگوتووە بەرامبەر بڕێك درەم، لە دژی سیاست و دەسەلاتىكى مەبەدینانەو پەشتیانەى پێغەمبەرەکان و پارەوێکانیان، سەرنج بدە (ابن سیناء) لە (رسائل) وەسفى سیاسەتێكى بە پەشت و خوێنەویست و خزمەتکار دەکا لە بەرامبەر سیاسەتێكى دووروییى کە وەسفەکانى دەقا و دەق جووت دەبێت لەگەڵ

سیاستی میکافیلی و سیاستی شمرعی، نیمام شافیعیش دهلئی (لا سیاست الا ما وافق الشرع).^۱ به هه مان شتوه (ابن خلدون) له (مقدمة) باس له (خلق السياسة) ددکا که بریتییه له (به لئیز و راستگویی و خۆنه ویستی و به هاناو چاکه و گۆته و کردهیی و لایه نگری هه قو و زه جمه تکیشان...) (سیاسی نه فامی) بیش پیچه وانه کانی نه وانه، (فارابی) بیش له (کتاب الملة) باسی سیاستی نه فامی کردووه که نه و سیاسته به بهرژه و دندی تاییه تی ده خاته سهرووی بهرژه و دندی گشتی.^۲

ابن القيم الجوزی باس له (السیاسة الظالمة) و (السیاسة العادلة) کردووه له (الطرق الحکمیة فی السیاسة الشرعیة) ل ۱۰، دهقه کهی : (فإن سياسة نوعا: سياسة ظالمة فالشریعة تحرمها و سياسة عادلة فهي من الشریعة). ابن عقیلیش دهلئی: (السیاسة ما كان فعلا يكون معه الناس اقرب الى الصلاح أبعد عن الفساد).. به و شتوه به زانایانی نیسلامی باسی زانستی سیاستیان کردووه و هک (أشرف العلم)، به پیتی (قاموس السیاسة) (تهذیب السیاسة - أهوازی) کۆنترین کتیبینکی نیسلامیه که له سه ر سیاستی نووسیوه، واته نه و مل ملانییهی میکافیلی سیاسته دارانی فیلبازی نیستا ململانییه کی کۆته .

^۱ الطرق الحکمیة فی السیاسة الشرعیة - ابن القيم الجوزیة - ل ۱۷.
^۲ بۆ زیاتر سمرنج بده (الموسوعة المصطلحات العلم الاجتماع و السیاسة).

لیستیکی جیاوازی نیوان سیاستی رهواو میکافیلی

سیاستی رهوا - زانستی	سیاستی میکافیلی - نهفامی
۱-مهبادینی و رهوشتییه	۱-بی مهبدنی و رهوشتییه
۲-سیاست نامرازه	۲-سیاست مهبدسته و خوشی نیادایه
۳-بهلین، راستگویی، سپاردهیی، بهزدهیی، گشت ویستی، خزمهت، مرۆقاییهتی، چهسپاوی. (الغایه لاتبر الوسيلة في كل الاحوال)	۳-بهلینی، درۆ، خیانهت، بهزهدهیی، خوویستی، درنداییهتی، خودپهرستی، گۆراوی. (الغایه تبرر وسیلة مطلقا)
۴-یه کیتی گۆته و کرده	۴-ناکۆکی نیوان گۆته و کرده
۵-بهرژه وهندی گشتی	۵-بهرژه وهندی تاییهتی
۶-یه کیتی و متمانه	۶-پارچه پارچهیی و بی متمانهیی
۷-پهروهرده و بیناکردن و دامه زرانندی چاره نووس	۷-تینکدان و گۆی پینهدان و نانیهت
۸-راستی تهرازوو	۸-بهرژه وهندی شه خسی تهرازوو
۹-لایه نگیری هزار و چهوساوهیه	۹-لایه نگیری چینی سهرو و چهوسینه رانه له دواي خۆی
۱۰-بۆ مهبدنه که دهژی	۱۰-له سهر مهبدنه که دهژی
۱۱-له گهل پابورددوو و نیستا و داهاتوو کۆکه	۱۱-ههردهم نیستای له گهل پابورددوو و داهاتوو ناکۆکه

تیبینی: نهوه بهراوردی رپیازه کانه، رهنکه نیسلامیش یان خهلیفهش ههبووی بهشی دووهمی به کارهیتناهی، نهوه کردهوهی تاکه نهک رپیاز.

(ابن تیمیه)ش له ته‌فسیری (مانده) سیاستی راسته‌وخۆ به‌ندکردوه به نامه‌نەت و دادگەری، دە‌ئێ مانای (فهذا ان اجماع السياسة العادلة و الولاية الصالحة)^١. (أ.غزالی)یش له بابەتی (عدل في السياسة) دە‌ئێ: ئەو کاتی (دادگەری سیاسی) دیتە دی چ له شارێک چ له ولایتێک، وهك فرمانه‌کانی ئەندامانی جهسته‌مان هەریه‌که‌و به‌ پێی پەرێوری و توانا و شایسته‌ی (که‌فائەتی) بنکه‌و سەرکرده‌ دروست بکری‌ت ئەک له‌سەر بنچینه‌ی چین و ڕه‌چه‌له‌ک و^٢...

هەتا له‌ وه‌سفی سیاستی مه‌ده‌نیشدا له‌ فهره‌نگه‌کانی کۆنی ئیسلامی به‌ پێکه‌وه‌ ژيانێ کۆمه‌ڵێک خه‌لکی ڕه‌چه‌له‌ک جیا جیا و مانای بوونی (هاولاتی-بێ به‌ستنه‌وه‌ به‌ عه‌قیدد) له‌سەر بنچینه‌ی هاوکاری به‌رژه‌وه‌ندی گشتی ناوی هاتوه‌^٣.

به‌و شیوه‌یه‌ سیاست له‌ فکری ئیسلام و ده‌وله‌تی مه‌دینه‌ پیاوه‌ کراوه‌، له‌ دوا‌ی نه‌وانیش له‌ لایه‌ن خه‌لیفه‌کان و له‌ ڕێگه‌ی نامه‌ و ڕێنمایه‌کانیان بۆ والیه‌کان و هەتا ئەو ساته‌ش هەر له‌سەر ڕاپه‌وه‌ی سیاستی شه‌رعی ده‌رۆن، واته‌ ئەو سیاسته‌ جه‌وت و فێلبازو خوویستی به‌ هه‌موو سیاست نیه‌ و نه‌سلی سیاسه‌تیش نیه‌و (میکافیلی)یش (مؤسس الفكر السياسي الحديث) نیه‌ به‌ گشتی، هه‌روه‌ک پێناسه‌که‌ی (مارکس) (الدین أفیون الشعوب) بۆ هه‌موو ئایین نیه‌ هه‌له‌یه‌ ته‌نها بۆ ئایینی (مه‌سیحی) نزیکه‌، به‌ هه‌مان شێوه‌ش (میکافیلیه‌تیش) (مؤسس)ی هه‌موو سیاست نیه‌، ته‌نها سیاستی عه‌لمانی نوێیه‌ به‌ کوردستانیشه‌وه‌، چونکه‌ عه‌لمانیه‌تی کوردستانیش به‌ چه‌پ و سوشالیستی ر نه‌ته‌وه‌یی و لیبرالیشه‌وه‌ وه‌ک عه‌لمانیه‌تی عه‌ره‌ب له‌ ژێر کاریگه‌ری فیکری مارکس بوون، جا ئێستا (له‌ کوردستان)یش دوو ته‌وه‌ری سه‌لبی پێک گه‌یشتن،

^١ السياسة الشرعية.

^٢ میزان العمل.

^٣ الموسوعة المصطلحات الجامع العلوم، الملقب بـ(دستور العلماء)، مادة -السیاسة المدنية-.

بەكبان كۆتاي خلت و خارى ماركسەت لەلايەك، لە لاىەكى ترلايەنى سەلبى
 سىاسەتى رۆژناوایی كە برىتيە لە تىڤوانىن بۆ سىاسەت لە چوارچىۋەى نەرىتى
 سەرمایەدارىانە، بە پىڤى بنەماي (بىكە و ۋەرگرە take and put)، لە نەنجامدا
 سىاسەت و حزبايەتەكى بى مەبدەئى و بىڤەشتى سىاسى لى دەردەچى، لەسەر
 نەو بنچىنەيەى (بەرژۋەندى تايبەتى) پەيوەندى ياساى نىر دەولەتى لەسەر
 دروست بوو، كە لە كۆتايىدا يەكسانە بە بەرژۋەندى شەخسى وىران كەر يان
 بەرژۋەندى تايبەتى ۋلاتىك، ئەوەش (سىاسەتى نەفامىيە) جا با ھەر زانست و
 تەكنۆلۇجىاشيان گەشەسەندوو بىت. بۆيەش لە رۆژناوا زۆر بە ناشكرا و
 شەرىعيەو پەيوەندىەكانى سادەو ئالتۇز، تاك و كۆ، ناوەكى و دەرەكى، دىپلۇماسى
 و دۆستايەتى، ھەمروى لەسەر بنچىنەى بەرژۋەندى تايبەتە، ھەر لە كۆنەوەش
 (ئادەم سەت) وتوويەتى: دادگەرى و بەختەوەرى بەو دىتە دى كە ھەريەكە
 بەرژۋەندى تايبەتى بۆ بىتە دى، ھەروەھا (جۆرج بۆش-باوك) بە ناشكرا وتى
 مەبادىنى مىللەت نابىت ئاكۆك بىت لەگەل بەرژۋەندىەكانى، بۆيەش ئىستا
 سەرانسەرى عەلمانەت بە سۆشىالىستى و چەپى و نەتەوەى و لىبرالىيەو پەيرەوى
 رىبازى مىكافىلى دەكەن، ھەمروى بەراشكاوانەتر دەلتىن (خۆ سىاسەت
 دەزگايەكى خەيرى نىە! ئەویش بەدواى بەرژۋەندىە، بۆيە ھىچ مەرجىتى
 مەبدەئى و رەوشتى سىاسى تيا نىە و باسشى ئاكرى ھەتا لە راپۆرتى سىاسى
 كۆنگرەكان و راگەياندن و ھەلس و كەوت و.. ئا لىرەدا پىناسى سىاسەت لە
 كوردستانىش وا باوى ۋەرگرتووە بە ماناى: (درو و پىتچ و پەنا و ھونەرى
 ھەلخەلەتاندن و خۆ وىستى و كۆشك و تەلارو گوى نەدانە سەوايىت و لىلى و
 ئەوبەر ئەوبەر كردن و بى ئۆقرەيى و بى نەمەكى و ھەلپەرىستى و.. لىرەو (سىد
 القوم.. نەك (خادمەم) بەلكو دەبى (قوم) خادمى سىاسەتەدار بىت، ئەوەش
 لە؟ دستان چاك پەيرەو كراو بە پى راپەرەوى مىكافىلى كە لەسەر سىاسەت بۆين

^۱ ثروة الأمم - (أدم سەت).

پیتجهوانه‌ی ریتبازی شهرعی و مه‌بدنه‌ی بۆی ده‌ژی .
تنبینی: رامباری کوردیش مانای (مه‌کربازی)یه.^۱ واته نهو زمان زانه‌ی
 رامباری به‌رامبه‌ر سیاسه داناو به روانگه‌یه‌کی میکافیلیانه هه‌لی به‌ژاردوو.
 (رامی + یار) (مه‌کریار).

ئاین و سیاست:

زۆر رای چه‌وت باوی ودرگرتوو، ئیتا خه‌لکی به‌گشتی و به‌شیکێ زۆری
 ڕه‌وشه‌نبیریش له نه‌نجامی نه‌و ڕه‌فتاره سیاسیه میکافیلیانه، یه‌که‌ر نه‌و پیتاسه
 بۆ سیاسه‌ت (تعمیم) ده‌که‌ن و ده‌لێن (سیاسه‌ت مانای درۆیه)، بۆیه‌ش هه‌ر
 یه‌کێک به‌ فروفیل و ئۆین باز بیت بۆ مه‌رامه تایبه‌تیه‌کانی خۆی چ له دنیه‌کی
 بچووک یان له ولاتیکی یان له جهان نه‌وا پێی ده‌لێن چه‌نده سیاسیه بۆ خۆی، له
 بیردوه‌ریه‌کانی شا جۆرجی به‌ریتانی هاتوو کاتی بینی له‌سه‌ر گۆرێک نووسرا بوو:
 نه‌وه گۆری سیاسه‌تمه‌داری راستگۆ (فلانی کو‌ری فلانه)، شا جۆرج وتی: سه‌رم
 سو‌ر ماوه چۆن دوو که‌س له‌یه‌ک گۆر شاردراونه‌وه؟ ده‌ست و پتوه‌نده‌کانیش بێ
 نه‌وه‌ی یه‌ک له‌سه‌ر یه‌ک بوه‌ستن (ودک ئیتا ئاسا) پێ یان وت: قوربان یه‌ک گۆره‌و
 یه‌ک که‌سه .. گو‌تی نه‌خیر سیاسه‌تمه‌دارێکه و راست گۆیه‌کیشه (واته دوو)؛ ..
 واته سیاسه‌تمه‌دار و راست گۆ یه‌ک نین، نه‌وه‌یان مینووی سیاسی عه‌لمانیه‌ته،
 ئیتاش چاکترین په‌یره‌وکهری نه‌و بیردوه‌ریه‌ن، ئیت پیتاسه‌کانی عه‌لمانیه‌ت
 ومیکافیلی - دامه‌زرینه‌ری فیکری سیاسی هاوچه‌رخ - هه‌مووی له‌گه‌ڵ وته‌که‌ی
 (شا جۆرج) یه‌ک ماناو ماهیه‌ته .. به‌لام ئینجا نه‌خیر، هه‌موو سیاسه‌ت وانیه،
 دیاره سیاسه‌تیش وه‌ک هه‌موو به‌ش و به‌ره‌مه‌کانی مرۆڤ لایه‌نی سه‌لبی و
 ئیجابی هه‌یه، بۆیه سیاسه‌تی میکافیلی به‌شیکه له سیاسه‌تی سه‌لبی نه‌ک

^۱ ڕه‌وانه فره‌هنگی کوردستان - گیری ل ۴۸۰

هەموو سیاسەت، بەلام هەر کاتی مەدرەسەکانی عەلانیەت دەستەلاتدار بێت ئەوا پێناس و هەتس و کەوتی پێبازی میکافیلی و خۆویستی باو وەردەگری، هەر بۆیەش دەبینین لەو سەردەمە بە چاویکی رێزەو سەیری سیاسەت و سیاسەتمەدار ناکرێ، شەرمی پێ بە بێت مەن سیاسەتمەدارم، زۆر ئاساییە بێ مەن فەرمانبەرم یان کرێکارم.. بەلام زۆر بە خێرای دەلی مەن سیاسی نیم، بان لەسەر دوکان دەنوسرێ باسی (قەرز) و (سیاسەت) مەکە، هەتا بەرپای بەشیکی لە لێکۆڵەرەوکان ئەوە پیلانە لەسەر سیاسەتیش، تەنانت هەندێ حزب و لایەنی دەستەلاتی سیاسی کار بۆ هەلۆشانندەوی خودی (سیاسەت) دەکەن، جا ئەو دوخە وای لە خەلکی غەوام و هەندێ نیمچە زانای ئیسلامی و (هەندێ زانایانی ناینی تر کە شەریعەتیان نیە) پەوشەنبیرانی عەلانیەت کردووە کە هەموو پێکەو بەگەنە نەبجامینکی هەن و حوکم لەسەر سیاسەت بە گشتی بە سەلبی بدەن و لێسی دوورکەونەو، تەنانت پارەوێ شیعەش هەتا پێش شۆرش ئیسلامی ئێرانیش لە ۱۹۷۹ دوورکەوتبوونەو لە سیاسەت، شۆرش و دەولەتیان بۆ نیمامی زەمان هەلگرێبوو، هەندێکی تر زیاتر لەوەش وتوویانە (أعوذ بالله من الشيطان والسياسة)، پەنگە بێ ویستی خۆیان خزمەتێکی خۆپایان بە مەبەستی عەلانیەت کردووە بۆ دوور خستەوێ ناین لە سیاسەت، هەروەک شوبلی عیسەمی دەلی: (زانا و پیاوانێکی ناینی هەن کە زۆر لە ئیسلام قوول نابنەو خزمەتی مەبەستەکانی عەلانی دەکەن کە پێیان وایە ناین تەنیا بۆ کاری شەخی بێت و دوور لە سیاسەت)، بەپێچەوانەی زانایانی کۆن کە سیاسەتیان بە (أشرف العلم) و دسەف کردبوو، ئەو شەپۆلە زیاتر لە ئەوروپاوە لە دواي دارمانی خەلافەت لە سالی ۱۹۲۴ هات، بەکارهێنانی ناین لەوێ بۆ نیاسەتێکی درێندە کە تا پادە (مافی شایانە - Divine right at the king) ناو دەبەرا، لەوێ لەبەر

۱ العلامية و الدولة الدينية - شوبلی عیسەمی ص ۷۷.

۲ موسوعة العلوم السياسية.

نوقستانی بهرنامه‌ی سیاسی نایینی مه‌سیحی (هه‌روه‌ک سپنوزا، تالیدان، گاردینی ده‌لین: نایینی مه‌سیحی بی شریعه‌ته)^۱، بووه هۆی وه‌ستانی کۆمه‌لگه‌ له پیش کهوتن و داهینان و دادگه‌ری و عه‌قلانه‌تیش.. به‌لام به سیاسی کردنی ئیسلام مانای راست کردنه‌وه‌ی ئیسلامی راسته‌قینه‌یه، ده‌سته هۆی پیش کهوتن و دادگه‌ری و بینای کۆمه‌لایه‌تی و سه‌ربه‌ستی و.. نه‌و دۆخه ناسمان و پێسمانی فەرقه، که‌چی نه‌و شه‌پۆله له دوا‌ی دارمسانی خه‌لافه‌ت گه‌یشته جیهانی ئیسلامی، هه‌لس و کهوتی هه‌ندێ خه‌لیفه‌و دام و ده‌زگا‌کانیان زه‌مینه‌یان زیاتر سازدا، هه‌ندێ نیمچه زانای ئیسلامیشی هاتنه سه‌ر هه‌مان رای (پاپا)یه‌کان و به‌تایبه‌تی قه‌شه (وليام ثامیل)ی ئینگلیزی که وته‌یه‌کی به‌ناوبانگی هه‌بوو وتبووی: (چهند هه‌له‌یه نه‌گه‌ر واتن بگه‌ین خوا به ته‌نها نه‌و بوونه‌وه‌ره به‌رپۆه ده‌با)، له واته (شیخ علی عبدالرزاق) (قازی شرعی)ی نه‌زه‌ره‌یش بوو، له سالی ۱۹۲۵ کتیبێکی نووسی به‌ناوی (الاسلام و اصول الحکم)، تیایدا هه‌ندێ راو بۆچونی ده‌گه‌نی تیادا بوو، وه‌ک نه‌وه‌ی (ئیسلام ته‌نها نایینی گیانه نه‌ک ده‌وله‌ت، په‌یامی محمد هه‌رگیز ده‌وله‌ت و حکومه‌تی تیا نه‌بووه) ل ۶۴-۶۵، هه‌ندێ رای وا په‌یدا‌بوو، یه‌کتیکی تریش به‌ناوی (خالد محمد خالد) هه‌ر له میسر کتیبێکی به هه‌مان ناوه‌رۆک نووسیه‌وه به ناوی (من هنا نبدا).. به‌لام که چاکتر له ئیسلام گه‌یشت هه‌ر خۆی گه‌رايه‌وه و کتیبێکی تری به‌ناوی (الدولة في الاسلام) دانا، نه‌وانه هه‌ر له خزمه‌تی بیر و بۆچوونی عه‌لمانیه‌ت نیه، به‌لکو نیمه‌پریالیزمی جیهانیش به رۆژه‌ه‌لاتی و رۆژئاوا‌ییه‌وه نه‌وه‌یان مه‌به‌سته بۆ ده‌رکێشانی گیانی به‌رگری نیشتمانی، هه‌ر بۆیه‌ش له‌گه‌ل داگیرکردنی کوردستان و دروست بوونی مه‌به‌ته‌تی کورد دروشمی جیا کردنه‌وه‌ی ناین له سیاست هاتووه، یه‌که‌م جار رۆژنامه‌ی (تیگه‌به‌شتنی نسو) که‌له‌لایه‌ن بریتانیا‌وه‌ده‌رده‌چووله‌دوا‌ی ۱۹۱۸-

^۱ هه‌رکه‌سی ئینجیل به‌وینیته‌وه نه‌و راستیه‌ی بۆده‌ده‌که‌وی، سه‌رده‌رای نه‌وه‌ش له (جدول و الشروح)ی ئینجیل پێناسی ده‌کا نالی شریعه‌تی خرایه ده‌لی سیره‌ی مسیحه .

بانگېشه‌ی (ناین شتیکه و سیاسه‌تیش شتیکی تره‌) ی بلاو کرده‌ود، نینجا داگیرکردگانی تریش له‌همه‌موان سه‌خت تر ده‌سلاتی به‌عس بوو سزاګه‌ی تا راده‌ی سیداره‌ بوو، هروده‌ها هر له کاتی خوشی (میکافیلی) و همه‌مو راپره‌وه‌ی نیستاش زور داکوکی له‌سهر نه‌و لیک جیاکردنه‌وه‌ی ناین و سیاست ده‌کهن^۱، له‌کونه‌وه‌ ددزگا ماسونی و شیوه‌ زایونه‌کان و هندی راپره‌وی نیسلامی نه‌فامیش به‌کیان گرتوته‌وه‌ له‌ دوورخسته‌وه‌ی سیاست له‌ ناین، له‌ نیسلامیه‌کانیش جار واپوود له‌بهر هوی ناکوکی ماندوبوون بی‌نومیدی به‌ نه‌نجامیک گه‌یشتوون وده‌ (أعوذ بالله من الشيطان والسياسة) که له‌لایه‌ن (شیخ سعید نورسی) و تراوه‌. به‌لام نه‌وه‌ی میکافیلی و هاوړایانی مه‌بستیانه‌ جیا به‌، میکافیلی و راپره‌وه‌که‌ی زیاتر داکوکی له‌ دوورخسته‌وه‌ی ناین ده‌کهن، له‌بهر هویه‌کی ساده، نه‌ګر سیاست ږدوشت و مه‌بادیشی بیت نه‌وا عه‌یب و عار و نه‌نایه‌تی سیاسته‌ میکافیلیه‌که‌ ددرده‌که‌وی، به‌و شیوه‌یه: ۱- نه‌زانی، ۲- ته‌ورژمی شکستی خه‌لافه‌ت، ۳- هه‌لمه‌تی عه‌لمانیه‌تی جیهان^۲ له‌سه‌ده‌ی (۲۰) ... تا راده‌یه‌کی چاک توانرا نیسلام له‌ سیاست و ژیانیشدا جیا بکریته‌وه‌، تا نه‌و راده‌ له‌ ده‌ستووری (حزبی به‌عسی- ۱۹۴۷) ماده‌ی (۳) تو‌مار کرا: (تاکه‌ پیک به‌ستنیک له‌ناو دوو ولاتی عه‌ره‌ب ده‌بیت ته‌نیا نه‌ته‌وه‌یی بیت، همه‌مو به‌ستنه‌وه‌یه‌کی تری ناینی و مه‌زه‌به‌ی ده‌بی له‌ ږه‌گ و ږیشه‌وه‌ ده‌رکیشری)، زوربه‌ی حزبه‌ عه‌لمانیه‌ نه‌تموه‌یه‌کان به‌و شیوه‌یه‌ بوون، چه‌پیه‌کانیش زور خراتر، له‌ دوا‌ی همه‌مو نه‌وانه‌ ده‌بینین کار و فرمانی ناین سیاسیه‌ بویه‌ نه‌و ته‌قه‌لایانه‌ی سه‌روو همه‌موری شکستی هینا و نیستا ناین و سیاست سه‌رتاپای جیهانی گرتنه‌وه‌ وده‌ک یه‌ک شت، همه‌روده‌ها سه‌رتاپای بواره‌کانی ژیانیش له‌ کومه‌لایه‌تی، نابووری، نیشتیمانی، دپلوماسی، سایکولوژی .. هه‌تا ته‌ندروستی، نه‌ک ته‌نها له‌ناو

^۱ طروحات، میکافیلی.

^۲ نه‌وه‌ش له‌ نه‌نجامی لاوازی مسیحیه‌ت به‌رامبهر عه‌لمانیه‌ت واسه‌ری هه‌لدا له‌ نه‌موریا

ئىسلام، له ناو مەسیحی و یەهودی و ھندۆسی و... بەدەیان حزبی مەسیحی و یەهودی و... له کوردستانیش (۳) حیزبی مەسیحی ھەیە، ھەر بۆیەش لە کۆنگرەى ھەزارەى کە لە ھەفتەى کۆتایی مانگی ۲/۸ ۲۰۰۲ نیۆیۆرک کە بە ھەزاران زانای جیھانی جۆریبەجۆری ئەکادیمی و سیاسى و ئەنشرۆپۆلۆجى، ... بەشدار بوون بریاریان دا کە ناين و سیاست و دەولەت لێک جیا ناکرێتەو و سەدەى (۲۱) ییشیان بە سەدەى گەرانبەدەى ناين پیتش بینى کرد، نیتسا ھەر سیستەمێک ناينى بنچینە نەبێت دۆراو، سەرنج بەدە نیتوان عەرب و ئیسرائیل، عەرب ناينى خۆیان بچووک کردۆتەو و ئیسرائیلیش بە ناينى خۆى ئیش دەکا، چۆن عەرب ریسوا و شکست خواردوو و پەرتەوازەن، ئەگەر ناينەکانى تریش بشى باس لە جیاکردنەو دیان بکریت لە سیاست و دەولەت و ژيان، ئەوا لە ئىسلام بە ھیچ جۆریک ناکریت، بۆیەش دەبینن ئىسلامیەکان و زانایانى ئىسلامى (کە ئیجماعن) ھەتا ئىنسکلۆپیدیە گەورەکانیش پیتناسى ناين بە ژيانى سیاسى دەکەن بە نمونە فەرھەنگى (موسوعة العالمية العربية ج ۱۰ ص ۵۸۴) کە لە ھەناوى (Great Encyclobidia-British) ھاتوو لە مانای ناين دەلێ: (الدين.. من دان دینا ملکہ و حکمہ و ساسہ و دبرہ)، ھەر لە (معجم الحديث للتحليل السياسي)، دەلێ: (باسى سیاست و حوکم یەکە، لە زانکۆکانى پیتشو و ئیتشاش بە زانستى سیاست دەووترى (بەشەکانى حوکم)، بەھەمان شتوہ فەرھەنگەکانى (لیترى، دوفرجه -أحزاب السياسة، معجم الحديث، موسوع العالمية، العين السياسة، تعريفات جرجاني، ئەسلە یۆنانى و نەغریقە کە...)، ھەمووی سیاست و حوکمیان یەکسان کردوو، مانای حکومەت لە ئینگلیزى مانای سیاسەتە (govern)، بەو شتوہیە مانای وایە نیوہى قورئانى پیرۆز لەھەر سیاسەتە، ھەروەھا پیتفەمبەردکان سەرۆکی سیاسى میللەتەکەیان بووینە، ھەر خودى سروشتی (نومەى ئىسلام) پەيوەندى و پتکھاتەىەکی سیاسى، نیتر سیاست و ئىسلام وەک سەر و لەشە نەوہى بیەوى

ئىسلام لە سياست جيا بىكاتهوه نهوا دهيموى ئىسلام سەر بېرى له پشتهوه،
 هموو زانايان له سەر سياستيان نووسيه، به لام نهوانه ي به تايبه تي و راسته وخو
 له سەر ئىسلاميان نووسيه له وانه (شهوازي، ابن تيمية، ابن قيم، شافعي،
 حنفي، أحمد، نيامه كاني نه هل البيت، ابن عقيل، ماوردى، .. زورى تر)،
 هموو نهوانه نهو دابه شيهي (نه قل و نه قل)، (سياست و شريعت)، (ناين و
 دهولت)، (قوانين الارض و قانون السماء)، (أديان السماوية والارضية)، (دنياو
 قيامت).. رت كردوتهوه، هر بويهش هر هموى له پيناسي (نيامه) يان
 (الخلافة) وا هاتوه: (نيابة عن رسول الله ﷺ في حراسة الدين و سياسة الدنيا
 به)، يان وهك (تفتازاني) مهرجي به كه مي (نيامه ي) كوكردوتهوه له كوون و
 نوى به (ان يكون سائسا) چاره سهرتيك هيه كه پهنگه به شي هموو لايه كي تيا
 بيت، بو چووني علماني و هندی له عهوامي موسلمان و نيتريش كه ده لين
 نابيت ئىسلام تيكه لي سياست بكریت، راسته بو سياستى ميكافيلي، ده بى
 ئىسلام لهو جوړه سياسته دوور بكمويتهوه، به لام ئىسلام و سياستى نه خلاقي و
 شرعى ليك جيا ناكريتهوه وهك زانايانى نايى و ئىسلاميه كان بانگيشه ي
 بوډه كن. نهوه ي زياتر نهو ده مه ته قى يه ي دريژه پيدا هلس و كهوتى به شينك له
 نه زمرونى ئىسلاميه نوي يه كانه كه كيشه و ناكوكى زورى ناوه كي زيندوور كردهوه
 له گه ليدا (أعوذ بالله من الشيطان والسباسة) شي زيندوور كردهوه .

نه گينا له نه سلدا مه سه له يه كي عه قيه يه نه گهر باوه رت و ابى قورنان هاتو
 مروڤ (خليفه) جيتشيني خوا بيت، نهوا نايه كه شي به رنامه ي سياسيه، خو گهر
 باوه ريش و ابو مروڤ به ريكهوت په رپته سەر نهو زه مينه نهوه ته واوه هر مروڤ
 بو خو ي چاكر ده زانى نيش و كارى خو ي راپه رپنى، به لام ده بينين عه لمانيه كانيش
 به زمانتيكى پالو وه لامى نهو پرسياران نهاده نهوه، بويه نايانه وي نايين ته واو له
 سياست جيا بكه نهوه به تايبه تي لهو سهرده مه، ده يانه وي له خزمه تيان بيت،

دەوری سەرباز و خزمەتکاری و پێشە و چەتر و تاییعی ئەک سەرکردە و مەرجەعیەت و پێشپەوی و پێ نیشانەری بێ، بەتاییبەتی لە کاتە تەنگانەکانیان پوو لە گوتاری نایینی دەکەنەو، حزبی بەعس ئەوەندە دژی نیسلام پوو کەچی لە تەنگاییەکان و لەکاتی هێرشێ نەمریکا هەموو مەبەئەکانی سۆشیالیستی و نەتەوگەری لەبەر چوو پۆو تەنھا باسی نیحانی دەکرد... وەک لە بەشی داھاتوو دێنە سەری بەتاییبەتی لە (عەلمانیەت) و (نیسلامی سیاسی).

کێ نایین بەکار دینن؟

دەنگۆیەکی زۆر دیسان تەقیو تەو بە پرووی نیسلامیەکان لەلایەن عەلمانیەو دەلێن ئێو نایین بەکار دەهێنن لەپێناو سیاسەت، هەر ئەو توومەتەش پوو لە دەزگای دادگاییەکانی کۆماری تورکی کە مالی لەدژی سەرکردەکانی شۆرشێ کورد (شیخ سەعیدی پیران، مەلا سەلیم، شیخ عبدالسلام بارزانی...) بەکارھاتوو، ئیتاش لەناوہخۆ و دەرہو، بەدەنگ ھاتوون.

پرسیاریکی چەمکیە زۆر بەکار دیت بێ ئەوێ تەرازوویەکی دروست پێن پۆ ساغ کردنەوێ، ئەوہش لە ئەنجامی ئەو لێک جیاکردنەویدی نائین لە سیاسەتەو دیت، ئەو کێشەییە کەمتر لە ولاتانی نانیسلامی بەدی دەکری بەلکو بەشی ھەرە زۆریان لە دەستور دووبارە ریزی پۆ ئاینەکیان داناو، ھەر وەک لە مادەکانی: ١ و ٤٧ لە دەستوری یۆنان، ١ و ٢ لە دانیمارک، ١٢ لە نەرویج، ٤ لە سوید، ٥٤ لە کولۆمبیا، ٦٦ لە کورسیکا، ١٢ لە سلڤادۆر، ٦ لە نیسپانیا، ٢٤ لە پورتوگالیا، ٣ لە پرگواي، ٢ لە نەرجەنتین... ھەندیکیشیان مەرجی نینتەمای نایینی پۆ مەلیک و سەرۆک لە دەستور دیاری کراو، لەوانە: مادە ٤ لە سوید، مادە ٩١ لە نیسپانیا...^١، چونکە تین و تەوژمی ئاینەکیان لە سیاسەت بەھێزتر نیە تا بێتە بەکارھێنەر پۆ، واتە لێرە (دان پیاھێنانە) کە نیسلام

^١ بۆ زیاتر بروانە: ئالاسلام والعلمانية وأثرهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة - نوسر

به‌هیتره له سیاسته‌که، هه‌ر بۆیه‌ش ده‌بینین مه‌سیحیه عه‌ره‌به نه‌ته‌وه گه‌ریه‌کان ئیسلامیان له پێناو مه‌به‌ده‌شی نه‌ته‌وه‌گه‌ری به‌کاره‌یتاوه نه‌ک مه‌سیحی^۱، هه‌ر چه‌نده له پێش تر و نیتاش هه‌موو باڵه‌کانی عه‌لمانی له جیهانی ئیسلامی و له کوردستانیش ئاینیان له پێناو سیاست (به‌زاراوه عه‌لمانی خۆی) به‌کاره‌یتاوه بۆ جوان کردنی نه‌و بیر و ئایدیۆلۆجیاوه‌ی که نامۆ بووینه وه‌ک: مارکسیه‌ت، سوشالیستیه‌ت، لیبرالیه‌ت، .. جارێ ده‌یان وت خۆ شیوعیه‌تیش هه‌ر دادپه‌روه‌ریه‌کی وه‌کو ئیسلامی ده‌وی، یان سوشالیستییش هه‌ر ناوه‌پێژی ئیسلامه هه‌تا له‌و دوایه‌ش هه‌ر به‌رده‌وام بوو، (عبدالله نۆجه‌لان) ده‌لی: (پێغه‌مبه‌رو نیام علی له ئێمه سوشالیستی تر بووینه)^۲، هه‌ر له باره‌ی دیموکراسیش ده‌یان وت هه‌روه‌ک ئیسلام ناوا سه‌ربه‌ستی تیا به، به‌و شتیه‌یه (مه‌کسیم رۆدنسون) که جیهان بینیکی مارکسی به‌ناویانگه له کتێبی (الاسلام و المارکسیه)ی خۆی ده‌لی: (نه‌ک لایه‌نه نه‌ته‌وه‌یی و عه‌لمانیه‌کان، به‌لکه شیوعیه‌کانی جیهانی ئیسلامیش سه‌روه‌ریه‌کانی ئیسلامیان به‌کاره‌یتاوه له پێناو بلاوکردنه‌وه‌ی شیوعیه‌ت)، له‌عیراقیش له‌و نمونه‌یه گه‌لی زوره به‌تایبه‌تی له‌سه‌ره‌تاکان، له‌لایه‌ک دژی ئاین بوون و کتێبی وه‌ک (این الله)یان بلاو ده‌کردوه له‌لایه‌کی تر بانگه‌وازیان به‌ ناوی (صرخة الإلهية لأخ لينين)یان بلاو ده‌کردوه، معروف رصافی به‌ ئایه‌تی قورئان بانگه‌شه‌ی بۆ شیوعیه‌ت ده‌کرد ... به‌هه‌مان شتیه ته‌یاری نه‌ته‌وه‌یی له عه‌ره‌ب و کوردو تورک و عیبریش و .. کردووایانه، سه‌رنج بده دوورترین که‌س له ئیسلام (میشیل عه‌فلق) دامه‌زرێنه‌ری حیزبی به‌عس ده‌لی: (نابی عه‌ره‌ب بیت و ئیسلام نه‌بیت، سه‌رم سوپه‌ماوه ئیسلامیک عه‌ره‌بی خۆش نه‌وی)^۳، کتابی (ذکری رسول الله)شی هه‌یه .. سه‌رنج بده چۆن

^۱ بۆ زیاتر سه‌رنج بده: (میشیل عه‌فلق-کتابات کامله)، شبلی عیسی (العلمانية و الدولة الدينية)، نجیب عازدی (نقطة أمة العربية).

^۲ هه‌لبزارده-عبدالله نۆجه‌لان.

^۳ الکتاب السياسية الكاملة-میشیل عه‌فلق.

ئىسلام بە كاردەهیتى بۆ سیاسەتى نەتەودى، نەتەودە گەریه كانی عەرب و یەهودى دەلتین: ئیمەین (شعب الله المختار)^١، دەبى نەتەودى ئیمە سەرگردهى جیهان بیت!، بە هەمان شێوە دەبینین مێژووی ئیمپریالیزمى پەرد لە نمونەى بەکارهێنانى ناين بە هەمو ئاراستەیه کی تەریب و پێچهوانە، تا ئەو پادە ئەنجومەنى نیشتمانی فەردەنسى لە گەرمەى ئیمپریالیەتى دا بۆ داگیر کردن بریاری دا که (چۆن دەرمان بۆ مێش کوژی پتویستە ئاواش مەسیحى و نینجیل بۆ قەلاچۆى ناينە ئەفسانەیه كانی تر پتویستە)^٢، بە هەمان شێوە ئیسرائیل وەك دەولەتێكى نەتەودى لەسەر بنچینەى دەقى ناينى دروست کراود^٣... کۆن ترین بەکارهێنانى ناين لەپێناو سیاسەتى ناردوا دەگەرپتەود بۆ ئەو شایانەى که زەچەلە کی خۆیان بە (معجزه)یه کی خراپى دەبەستەود^٤، لە کوردستانیش بەکارهێنانى ناين لەپێناو بنەمای عەلمانى لە چاره کی دواى سەدهى بیستم زیاتر دەستى پى کرد، بەلام لە سەرەتای سەر هەلدانى عەلمانیەت لە کوردستان نەیتوانیوە تەشەنە بکا یان پەناى بردۆتە سەر (١- کێشەى نیشتمانی و کوردایەتى، ٢- یان ناينى ئىسلام)، زۆر پرووونە سەرکەوتنى نسبى (کۆمەلەى رەنجەدرانى کوردستانى عێراق) و (PKK) و سەرەنە کەوتنى حزبە شیوعیه كانی هاورپیان هۆیه کەى بۆ (فاکتەرى نیشتمانی دەگەرپتەود ئەك عەقیدەى مارکسى)، هەروەها بوونى جەماوەریه کی شۆرش و حزبە کوردستانیه كانی پێشوو بۆ هەردوو فاکتەر دەگەرپتەود که هەردەم زانایه کی ناينیان کردۆتە پێشەوا، ئەگینا تەفاعولیان نەدەکرد لەناو میللەت هەتا (پ.د.ك)یش لە سەرەتای شۆرشى ئەیلول ١٩٦١ بەشداریان نەبوو، هەر ئەو هۆیه برو پالى دان

^١ لە پرۆتۆکۆلى (٥) حکماء صهیون هاترە: وقد منحنا الله العبقريه کی نכון قادرین علی القيام بقیادة العالم

^٢ معینوا الارض ص ١٩- فراتر قانون.

^٣ بۆ زیاتر سەرئەج بەدە (الاساطیر المؤسسة...) - رۆجی غارودی.

^٤ بۆ زیاتر بروانە ئە احمد سوسە - تاریخ حضارة وادی الرافدین ص ٢٠١

بینه ژیر سهرکردایه‌تیه‌کی وهك (ملا مصطفى)، نه‌گینا زۆربه‌ی سهرکردایه‌تی به‌و
 بیره مارکسیه‌ی خۆیان لابه‌لا وه‌سفی (بارزانیان) به‌کۆنه‌په‌رست و ده‌ربه‌گ‌خواز و
 مه‌لا و میسالی ده‌کرد، هه‌تا نه‌زموونی کۆمه‌له‌ی نێرانیش هه‌ر بۆ چه‌تر (م/شیخ
 عزالدین حسین) یان به‌کاره‌یتنا.. ئێستاش که ده‌بینین حزبه‌ عه‌لمانیه‌کانی
 کوردستان که‌سیان ده‌نگی نه‌گه‌یشته له (۵۰٪)، نه‌وه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ نه‌وه‌ی که
 هه‌رچه‌نده فاکتهری نیشتمانی له کوردستان زۆر به‌هێزیشه که‌چی توانای نیه بێ
 به جه‌ماوهری بێ فاکتهری نایینی.. هه‌ر بۆیه‌ش ئێستا هه‌ر هه‌موویان زانایانی
 نایینی کۆ ده‌که‌نه‌وه لای خۆیان به‌ ناوی (به‌کیتی زانایان)، نه‌و شیوه به‌کاره‌یتانه
 له‌لایهن عه‌لمانیه‌تی سهرانه‌ری جیهانی نیسلامی له وردو درشته‌وه به‌دی ده‌کری
 بۆ پر پرکردنه‌وه‌ی نوکستانیه‌کانی خۆیان، نه‌و تۆمه‌ته‌ی به‌کاره‌یتانی نایین له
 پێناو سیاست به‌کارده‌یت له‌ لایهن عه‌لمانی له‌ دژی نیسلامی نه‌وانیش له‌ دژی
 عه‌لمانی، که‌واته بابزاین چۆن نه‌و لێک گه‌ڕه‌ونه به‌ ته‌رازوویه‌کی ورد لێک
 بکه‌ینه‌وه:

۱- جارێ له‌ پێشدا که ده‌لێن نابێ نایین تیکه‌لی سیاست بکری، نایین پا‌که و
 له پێناو سیاستدا نابیت به‌کاربه‌یتری، مانای دان پیاه‌یتانێکی بێ نه‌شکه‌نجیه
 که (سیاست خراپه)، جا که خراپه بۆچی ده‌یکه‌ن؟ نه‌گه‌ر باشیشه و پیرۆزه و
 مه‌بادینو راستیه نه‌وا با ناییشی له پێناو به‌کاربه‌یتری. واته به‌کاره‌یتانی نایین
 له‌پێناوی سیاسه‌تی ناره‌وا دروست نیه.

۲- عه‌لمانی به‌ هه‌موو باله‌کانیه‌وه ده‌یه‌وی ته‌نها نه‌ندازه‌یه‌ک له‌ نایین وه‌رگری
 وه‌ك نامراز به‌کاری به‌یتنی بۆ مه‌بادینه‌کانی خۆی که جیایه له‌ نایین، نه‌وه‌یان
 به‌کاره‌یتانی نایینه له‌ پێناو سیاسه‌تێکی نا شه‌رعی، خودی نیسلام نه‌ك هه‌ر
 (نیسلامی‌ه‌کان و بزوتنه‌وه نیسلامی‌ه‌کان) نه‌وه‌ی به‌ توندی په‌ت ده‌کاته‌وه له
 چه‌ندین نایه‌تی روون و ناشکرا، ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ﴾،
 ﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾.

۳- هەر کهمیک ورد بین (دزه که) یان (فاوله که) ده بینینه وه که کی به ناین به کاردیتی به ناشهرعی له پیناو سیاست، هەر مه دره سهیه ک سهروهری مه دره سهیه کی تر به کاربهیتی نهوا فاوله کهیه، هەر به نمونه شیوعیه کان نامانجیان شیوعیه ته همرکاتی سهروهری کوردایه تی یان نه تموهیی یان لیبرالیان به کارهیتا نهوا فاوله کهیه واته به کارهیتانی کوردایه تیه له پیناو شیوعیه ته، نه گهر لایه نیتکی نیسلامیش هات سهروهری شیوعیه ته یان عملانی به کارهیتا له پیناو نامانجی نیسلامی نه وهش هەر فاوله، راستی نه وهیه (نیسلامیه کان با نیسلام به کاربهیتن)، (لیبرالیه کان با لیبرالیه ته به کاربهیتن)، (شیوعیه کانیش با مهابدینی مارکسی به کاربهیتن).. هتد نه وه هه موو هه قی خۆیه تی با کهس ده ست درێژ نه کا بۆ نه وهی ته نیشتی، ههرچی سهروهری نه وی تر به کاربهیتی نه وه قه لۆشه و کوتایه تی نا لیڤه دا به وردی ده رده کهوی تا نیستا نمونه یه کمان نیه که نیسلامیه کان له هیچ شوینیک مهابدینو سهروهری شیوعیه ته یان لیبرالیه ته یان سوشالیستی و هه تا نه ته وهیش (نه ک نیشتیحانی) یان به کارهیتابی.. که چی جگه له چمند بالیتکی چه پی دابراو نه بیت هیچ بزوتنه وهیه کی عملانی نه بووه و نیه سهروهری نیسلام به کار نه هیتی بۆ پرکردنه وهی بۆشایه فیکری و مهنه جی و ستراتیجی و شهرعیه تی جه ماوه ریه کهش.. نه وهش دزه کهیه.

زانستی سیاسی و ڤیباری سیاسی:

نهو دوو چه مکه زۆر لیک جیان، زۆر تر سناکه تیکه لی به ک بریت، نه ک هەر له سیاست به لکو له هه موو به شه کانی زانیاری نهو دوو لایه ی هیه و ده (زانستی نابووری و ڤیباری نابووری، زانستی کۆمه لایه تی و ڤیباری کۆمه لایه تی، زانستی ناینی و ڤیباری ناینی.. هتد) هه مروی لیک جیان، که چی نه ک هەر عه دام به لکو له ناستی به رزیش نهو تیکه له هیه، سه رنج بده فره هه نگینکی

بالای وەك (الموسوعة العالمية) لە ب ۱۶، ع، ل ۱۴ دەئێ: (زانستی سیاسی بریتییە لە توێژینەوە و پەڕەوی ژيانى سیاسى، گرنگی بە بەهای سیاسى و بەكسانى و سەربەستى و دادگەرى دەدا)، هەلبەتە ئەوەش زانستی سیاسى نیە، تێكەڵە، (کلودبرنار ۱۸۱۲-۱۸۷۸) بەکێ لەوانەییە کە (رێبازى سیاسى) لە بەشەکانى ترى سیاسى جیاکردۆتەووە و رێبازى وا ناساندووە کە زیاتر راستى و جێگیرترین لە تیۆرى سیاسى، دیارە زانستی سیاسى پەيوەستە بە لێکۆڵینەوەیەکی واقعی مێژووی سیاسى لە گەڵ نێمکانیاتى ئەو واقعیە یان وەك لە (موسوعة علم الاجتماع- ۱۹۹۹) هاتووە دەئێ: (لێکۆڵینەوەی ئەركەکانى ئایدۆلۆجیا و ھۆبەکانى دابەش و پەيوەندییەکانە...)، بەلام کە هاتیە سەر چۆنیەتى بەرپۆەبردن و پەيوە کردن و دروست کردنى سیستەمى سیاسى و نامانجەکان و... ئەو بەشى (رێبازە)، لە زانستە ھەموو مەدرەسە و تەوژمە جیاجیاکان کۆکن بەلام لە رێبازا لێك جیادەبنەو، دەبنە رێبازى جیاجیای وەك سیاسەتى (میکافیلی، مارکسی، لیبرالى، عەلمانى، نیسلامى...)، بەکورتییەکەى رێبازى سیاسى لە چارەى واقعی سیاسى دەکۆڵیتەو، بەلام زانستی سیاسى تەنیا لە واقعیە کە دەکۆڵیتەو، یان بە واتایەکی تر زانستی سیاسى وێنەى گۆرانی واقع دەکێشێ، بەلام رێبازى سیاسى بەرنامەى گۆرانی واقع دەکێشێ، ھەر بۆیەش رێبازى سیاسى و سیاسەتەدارى سەرکەوتووش پتویستیان بە زانستی سیاسى ھەیە، چونکە بە ھۆى زانستەکش (تشخیص)ەکە چاکتر دەکرێت نێر چارەسەریەکان بە سانائە دەداتە دەست (رێباز)، ھەلبەتە ھەر جۆرە رێبازێک جۆرە دەرمانێکی ھەیە، ئا لەو دەروازەییە پەيوەندى زانستی سیاسى بە دەقەکانى نیسلام دەردەکەوێ کە بە پوختەى: زانستی سیاسى بۆ مرۆقاییەتیە، رێبازیش بۆ پەيام، بەھەمان شێوەش بۆ مدرسەکانى شیوعیەت و سوشیالیستییەت و لیبرالیەت. زانستی یەکە بۆ پەیرەو کەرانی و رێبازەکش بۆ خودى مدرسەکەییە.

سیاستی شمولى:

ئەو تېئەكەلەي لە بەشى رابردوو باس كرا، وا ديارە زۆربەي چەمكەكان دەگرێتەوه، ئەوەش قەيرانى ئەو مەدرەسانەبە كە تەرازوو و پێوانەو سنوورەكانى بە وردى پى ناخویندریتەوه، باس لە سیاسەتى شمولى دەكرى، نايدیۆلۆژياو مەدرەسەو سیستەمى تێدەگلێنى، كە دەبینن ئەو وەسفە بۆ ئەوان ناشیت، لە كاتێكا سیاسەتى شمولى سەلبیە بەو واتایەي جەم و جۆلى سیاسى وا كە لایەنى تر نەخوینتەوه، پادوانى دەسەلات بكەي، تەقەلای هەموو لایەن و رەنگ و چى و توێژ بەدى لە دەرەوى توانای سنورى سیاسەتەكە، ئەوە سەلبیە، دىكتاتۆریە، ج دەسەلاتدار بیت چ بى دەسەلات.. بەلام نايدیۆلۆژيا و مەدرەسەو سیستەم و بەرنامەكە با ئەو سێفەتەنەي هەبێت با شمولى بیت ئەوە سەلبى نیه هەروەك زیاتر لە چەمكى شمولىت زیاترى لى باس دەكەین.

(۲)

علمانییت لائیکية Secularizm

علمانییت له (علم) نه هاتووه، همدروځه تا نیستاش نهك عوام بهلكو هندی ناوهند و فرهنگیش وای ټینگېشتون، له کتیبی (تيارات الفكر العربي المعاصر) له ل ۳۵ به همدان مانای (علم) هاتووه له ژیر سر دپری (تيار العلمی-الغربي)، همدروها فرهنگي حزبي به عس (تعريفات ببعض المصطلحات) له ماددهی (علمانییت) واهاتووه (كلمة مشتقة من العلم والعالم وهو بخلاف رجل الدين)، له زور سرچاوہی تریش وا به چمتی هاتووه، همدروها مه به سته کانی (مل ملانی تی شارستانی-هندگتون) و تهقلای روژناواش دهیوئی ماناکه ی به (علم) گوزارش بکا، وا خرمه تی ستراتیجیه تی پی ده کری، به لام له نه سلدا مانای (سیکولاریزم-دنیا ویستی) مانای زانستی (علم science) ناگریته وه، بهلكو له (سایکولم) نه گریکی هاتووه، فرهنگیه کوش (لائیکي-Ligue) له لایکسی یونانی هاتو به مانای رهمه کی (عامی)، له بنه چدها به پی ی هندی سرچاوہ (سیکولار) لپرومای کون و دواتر نمو عوام و کسانه بووینه که پایه ی تاینیان نه بووه له که نیسه^۱، بویه علمانییتیش نوی نیه وهك وا دهرده کهوی که له گهل عهقلانی ومه دهنیت ورینیسانس په یدابوویی، نه خیر، بهلكو هر شیوازیکی تری ململاتی ناینی و ناانیه، سهره تاکه ی ده گمریته وه بوسهرده می (ح هارون-براگه ورده

^۱ بز زیاتر سرنج بده : أ- العلمانية تحت المهر ب- موسوعة السياسة ب ۱۷۹ ج- معجم الشامل للمصطلحات الفلسفية.

موسا) ^١ که کۆمه له خه لکیتکی له لادیه کان لایبووه، بهو شتودییهی ح هاروون پابه ند نه بووینه به یاساکانی نابینی، به وانه و تراوه (لانیگ)، له مردده می ناکوکی کنیسه و نه وروپا داوا کرا ههروهک خه لکی ناسایی با دسه لاتی کنیسه و پیانانی نابینی لانیگ بن ^٢، نیتز چه مکی لانیگ به فره نسی و سیکولار به ئینکلیزی جه مسمری به رامبه ر نابینی وهرگرت، له نیو به هودییه کانیش نه نجه مه نیتکیان به ناوی "علمانی" هه بوه له به غداش، واته له ناوه ره وکدا کۆنه و هه مان مل ملانیی هه ق وناهق و نابینی، به که م جار سیکولار به ره دسی له سالی (١٦٤٨) له مۆرکردنی ناشتی (وستقالیا) به کارهات که ده ولته تی نه ته وه بی پی دروست بوو له جیاتی سیکراتی، به که م کۆماری علمانییش له دوا ی شوپشی ١٧٨٩ له فره دسا دروست بوو، له دوا ی رابوو نی نه وروپیش باوی وهرگرت، نیتز زۆریه ی زانا و فره هه نگه کۆن و نویتکان نه و میتروو به سه ره دتای سه ره له دانی علمانییه ت ده ژمین ^٣، دوا ی وا باو بوو به خۆمالتی کردنی دام و ده زگاکانی کنیسه بۆ ده ولت یان مه ده نیه ت ده گوترا سکولا کردن، کاتی که پیانانی کنیسه سته م و زۆرداریه کی پی سنوریان له خه لک ده کرد له باج وهرگرتن، سه رانه، فره شتنی پسوله ی لی بووردن، نه شکه نجه ی زانایانی وهک (کوپه رنیکوس، گالیلۆ، جوردانو، دیکارت، پیکۆن، چۆن لوك، سپینوزا، ..)، پاوان کردنی ده سه لات به ناوی نوینه رایه تی خواوه ند و لاهوت یان وهک پی یان ده ووت (پادشا وهک خوا ی سه ر زه وی - Diving right of the king) ^٤، .. له کاردانه و دی نه و بارودۆخه زیاتر په ره ی سه ند، هه ندیککی تریش له وانه (الموسوعة العالمية ب١٦ - ٤١٥٧) له بنچینه دا ده یگتیره ته وه بۆ (میکافیلی) و نه و کاریگه ریا نه ی له سه ر (هۆیز)ی هه بوو له باره ی ده سه لات ی سیاسی له دژی به ها سیاسییه کانی مه سیحیه ت، لیره وه

^١ بروانه: جدول والشروح - انجیل

^٢ بروانه: معجم الشامل للمصطلحات الفلسفية - مادة علمانية .

^٣ تيارات الفكر العربي المعاصر ل٢٠٤٧.

^٤ الموسوعة السیاسة.

مانا فراوانہ کھی (فصل المطلق بین السياسة و الدين) ہووہ علمانییت،^۱ لہ پٹشہ کی عہدہ بیہ کھی کتیبی (رسالة اللاهوت و السياسة) سپنوزای دانہر بہ پٹشہنگی علمانییت دہژمیری کہ ناینی لہ سیاست دوور خستہوہ و نہینہ کانی و دہستکاریہ کانی ٹینجیل و تہوراتی ناشکرا کرد، ہہروہا بہہپی زوریہی (سہرچاوہ زانستہ کانی) تریش ہہریہ کہ لہ (یاساناسی فہرہنسی فؤدین، سیاسہ تمہداری نہلمانی-نہتسیوی، پاریزہری ہولہندی چورتیؤس) دہوری ہہرہ گرنگیان ہہہوہ لہ بہ دہولی کردن و دارشتنہوہی یاسای علمانییت، ہہمور نہوانہ و زہمیتہ فیکریہ کھی نہو سہردہم و شورش فہرہنسی و وہچہرخانی نیمپراتوریہت بۆ دہولہتی نہتہوہی و رابوونی زانستی نہوروپی و شکستی کنیتسہو بہرنامہ کانی تہبشیرو ہلہتہ کانی نیمپریالیزمی دواي سہرہلڈانی شیوعیہتیش.. بناغہ کانی بلاوہوونہموہ پەیدابوونی علمانییتن، لہ دواي تاوتؤکردنیکي زوری تر (جۆن ہیلۆک-۱۸۱۷-۱۹۰۶) وەك چہمکیتیکی سیاسی ماناکھی (گوایہ بہہی لایہنانہ) دارشت کہ تا ئیتاش زیاتر بہ گشتیہ کھی نہو مانایہ دہبہخشی: دہتوانری بہ لہباری ناین دوورخری لہ چاکردنی کاروباری مادیانہی مرؤف، واتہ جم و جۆلی سیاسی و کۆمہلایہتی و نابووری و دروست کردنی دام و دہزگا و پارتی سیاسی ہی نہوہی پەہوہندی بہ ناینموہ چ دوور چ تزیکہوہ چ سہلبی چ نیجایی نہہی، ناینیش لہ گۆرہپان بکشیتہوہ ناو کنیتسہ و دلی نادہمیزاد، یان وەك (د. کھیالی) دہلئت: (مانای مرؤف بہخۆی بیتہ خواوہنی خۆی)^۱، نہوہی بہ خیرایی تی بینی دہکریت (ہۆلیوک) لہ پٹناسہ کھی (ہی لایہن) نیہ بہلکو ناینی بہخشکھی خانہنشین کردوہ لہ سیاست و دہولہت و زیاتر وەك (سہفر حہوالی) دہلی لہ ژبیانیشیان جیا کردوہ^۲، نہوہش نوی نیہ ہہر ہہمان تیروانینی کۆنہ، ہہر سہردہمیتک ناویکی جیای ہہہوہ، بہلام لہ ناوہرۆک و

^۱ الموسوعة السياسية.

^۲ العلمانية.. سفرحوالی.

ماھىيەت دا ھەر يەكەن، عەلمانىيەكان خۆشيان دان بەوۋە دەئىتىن سەرنىج بدە (د. محمد خلف الله) و (شېلى عىسمى) وەسفى كۆمەلگەيدەكى فرە پەگەزى مەدەينە دەكەن بە سىستەمى عەلمانى^۱، يەھودىيەكانىش لەناو خەلافەتى ئىسلامىش يەكەن لە نەغجەمەنەكانىيان بەناوى نەغجەمەنى عەلمانى (جىسمانى) بوو، بۆيە دىسان بە ھەلە دادەچىن ئىمە نەگەر سەرەتاي نەو چەمكە بۆ ئەو سەردەمەي بىرھەمى زانستى و عەقلائيەت بگىرپىنەو، بەلكو بەتەرىبى نەو رېتيازە شان بەشانى كۆمەلگەي ئاينى پەيدا دەبن لە دواي پەيام راستەوخۆ، لەناو مەدرسە كۆنەكانىش نەو دابەشە ھەبوو لە مەدرسەي يۆنانىش، نەگەر كەمىك بە سەرنجەو بەراوردى پىتناسەكانى عەلمانىيەت بکەين دەبينىن ئەو ھەمان تى رۋانىنى (ئەرسىتۆ) و بەشىكى مەدرسەي يۆنانىيە بۆ گەردوون و كۆمەل، ئەرسىتۆ پىي وابوور راستە خوا جىھان و مەزھى دروست كەردووە بەلام ھەقى بەسەر ھىچ دا نەماو خۆيان بۆ خۆيان كاروبارى خۆيان ھەلدەسورپىتىن، وەك (مەلەكى دەستورى) چۆن خاوەنە نەك حاكم ئەمىش ھەر دروست كەمرە نەك فەرماندەر، زۆربەي ئاينە دەستكردەكان ژيانى رۆژانەو خواپەرسە كەيان لىك جيا كەردۆتەو، بەھەمان شىوەش (بىت و سەنەمەكانى) مەككەش ھەروابو، پەرسىتىيان (عیبادەتەكە) بوو كەچى شەرىعەتەيان نەرىتى كۆمەلایەتى و خىلەكى بوو. واتە ئاينىيان جيا كەردبۆو لە ژيان كە ئىسلام شۆپشى لەسەر كەرد، .. ئەو دەقا و دەق عەلمانىيەتە، ھەروەھا (دەھرىيەكان سەروشت پەروەرەكان) كە لە قورئانىش ناويان ھاتووە ھەر ھەمان تىرۋانىنى ئەرسىتۆ و بەشى ھەرە زۆرى نەغرىقى و يۆنانى وايان دەروانى گە بوونەوەر ھەر وا ھاتووە و واش دەروا بى كۆتايى.

لەو بارەيەو (نەتچە) لەكتىبى (ھكذا تكلم زرادشت) دەلى: ((نەو جىھانە كارلىك دەكاو دەگۆرئ، يەك دەگرئ و لىك جيا دەبىتەو، دەمرئ و دەژئ. بەلام كاروانى (بوون) دەروا بى كۆتايى))، نەو بناغانە ھەمووى (بە دەھرىيەوەش) لە

^۱ العلمانية و الدولة الدينية - شېلى عىسمى ل ۸۱.

کتیپی (مەجەستی - بتلیمۆس) ھاتوو، ئایدیۆلۆجیەکانی بەبێ پروایى ناوبراون
لە ناو پێزی ئیسلامیش ھەر ھەبووینە^١، خۆ زانایان (لوك، لیبنتز، رۆسو، لینج،
..) زۆری تر لە لایەك باوەڕیان بە خودا ھەبوو، بە عەلمانەتیش وەك پێناسەى
(جۆن ھلیۆكە)، ھەمان پارەوہى (پروپەش-Deism) كە وشەى كى لاتینیە بە
مانای (خودا) دواى بوو ئایدیۆلۆژیەكى ئاینى فەلسەفى كە دان بەو دەتێن خوا
ھەبە، بەلام دەتێن نیش و كارى گەردوون و سروشت ناكە، ھەقى لەو دونیایە نیە.
زۆریەى زانایانى ئەوروپى و میژووی زانیاری مەسیحى رایەكى واى ھەبوو،
سەرئەنجام بەدە، (وليام تامبل) قەشەى بریتانی دەتێ: (خوا بەتەنھا گەردوون بەرپێو
نابە)، بە پێى (مذاهب و مفاهيم في الفلسفة و الاجتماع)، ھەریەكە لە (ابن
رشد، ابن خلدون، گربوفسكى، فۆلتیر، رۆسو، ..) لە وانەن^٢. بەلایەن كەمەو
مەرج نیە ابن رشد و ابن خلدون عەلمانی یان دەھرى بن.

نمو پروانگه به له وه دیت، نوانه وا ټینگه یشترون که ناین تهنھا کارټکی تاکه
 له نیتوان خوږی و خودای، په پوره ندی به ژبانی سیاسی و نابووری و یاسایی و
 کومه لایه تی و څارستانی نه، وه ک ناینی مه سیحی، کاتن گوتیستی هندی
 بنه مای ناینی نیسلام ده بن که خاوه نی (تشریع) و چاره سهریه کانی نمو
 فاکتورانې ژبانه و نازادی و سمر بهستی سیاسی و ناینی و پروایی وعه قلانیه تی
 تیا به.. نمو ا به کسر ده لټن نمو ناینه عملانیه!! هر بویه ش ناویان له ابن الرشید
 ونه زانایانه ناوه عملانی، له لایه کی تریش له سمر هه مان پروانگه عملانیه تی
 نیتا روتلی ناین دبینی، له وه ش زیاتر عملانیه تی جیهانی نیسلامی ده یه وی
 نمو مافه ی ناینی به خوږی بدا به کرده بن نه وه ی دانیشی پیا به یتنی، هر چه نده
 فمره نکه ناینیه کان عملانیه تیان له زنجیره ی ناین ریز کردووه، هر به نمونه
 (الموسوعة المیسرة للادیان والمذاهب) عملانیه تی له (۳۷) همین ناینی جیهانی

¹ بوزياتر بروانه أ- الموسوعة الكشاف، ب- الموسوعة الجماعات والمذاهب..

¹ بؤ زیاتر پروانه (المذاهب و مفاهیم...) ل ۶۲.

ریژ کردوود، به لآم به زمانیکی پالآو و راسته وخو دان بهو راستیه ناهیتن. بویه نهو مافه له نایینی نیسلام ددسیتن، ددیوئی زیندانی بکا، یان نهفی بکا و لهژیانی دوورو بخاتهوه، همرچی نایینی نیسلامه ناپکوژیتهوه بهلام لهخوی جیا دهکاتهوه، نا لیرهوه نهو ناکوکیه ی بهردهوامی نیسلامی و علمانییت دریره ی دهبی له جیهانی نیسلامیدا و که متر له جیهانه کانی تر نهو ناکوکیه ههیه.

پیناسه جیا جیا کانی علمانی:

کۆمه لێک مانای جیا جیای پی دراوه به لآم ماهیهتی ههریه که نهک له لایهن ناینیه کان به لکو له لایهن فهرههنگ و زانایانی علمانی خویشان، به دنیایی، دنیا پرستی، نا نایینی، .. یان وهک له ههموو فهرههنگه کانی هاتوو جیا کردنهوهی: دهولت له ناین، جم و جۆلی سیاسی له ناین، گێرانهوهی کاروباری مرۆڤ له خوایهوه بۆ به شهری^١، وا ههندی لهو پیناسانه له فهرههنگه سهرهکیه کان وهک دهقی خۆی هه لده برترین:

+ دانیره ی معاریفی بهریتانی، علمانییت: بزوتنه وهیه کی کۆمه لایه تیه مه بهستی وهر گێرانی پروی خه لکی له دوا رۆژ به رهو واقع و دنیا به ته نها.

+ فهرههنگی (العالم الجديد - لابستر): سیسته مینکی دنیایه تیکه لی عیبادت و بروای نایینی نابیت.

+ تۆکس فۆرد: .. مادیانه نهک روحی، دده لاتیککی دژ به کنیسه.

+ الموسوعة العالمية: جیا کردنه وهیه کی ره های نیوان سیاست و ناین، نهوه علمانیته.

+ ههموو فهرههنگه کان لهو سنووره ده رناچن، هه تا لهوانه ی کوردیش ههمووی ههموهک فهرههنگی نوی ی - برهان قانع که ده لی: علمانی بریتیه له (دنیا پرستی، باوه ر به کاروباری دنیایی و خوشه ویستی دنیا و باوه ر نه کردن به

^١ کبالی - الموسوعة السياسية ج ٤ ماده : علمانی.

دەروەدی ئەمانە).

جیاوازی بنچینەیی لە نیتوان ئەوانە و ئەکادییمیەتی ئیسلامی لە پێناسی دا ئەوەیە، ئەوانە مرۆڤ بە (سید الکون) دەزانن، کەچی ئیسلام بە (خليفة الارض) دەزانن.

گەشەکردنی علمانییت:

دەتوانین بە خێرای خالەکانی هۆی گەشەکردنی علمانییت لە ئەوروپا کۆ بکەینەوە لە:

- ۱- بارودۆخی سەلبی ئاینی مەسیحی و نەبونی شەریعەت لەو ئاینە.
 - ۲- گەشە زانست و دۆزینەوە گەردوونیه‌کان و تیۆری پەرەسەندن.
 - ۳- سەرھەڵدان و گەشە فەلسەفەیی مادی.
 - ۴- گەشە سەرماپەداری و کەرت و بەرژەوێندی تایبەت، لە بەرامبەر هەموو ئەوانەش ئاین لە کێشەکاندا بوو، بەشیوەیه‌ک عەقل و ئاین کەوتبوونە دوو بەره‌ی دژ بیه‌ک.
 - ۵- وەرچەرخانێ ئیمپراتۆریەت بۆ دەولەتی نەتەوایی و دروست بوونی یەكەم ئەزموونی علمانی لە فەرەنسا.
 - ۶- دارمانی خەلافەتی عوسمانی و وەستانی بزوتنەوێ وشیاری لەجیهانی ئیسلامی.
- بەر شیوەیه‌ی ئەو چەمکە لە ئەوروپا سەری هەڵدا (یان راستر بلتین زیندور بۆو بەو ناو)، راستەوخۆتر لە زەمینەیی واقعی سەلبی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئاینی سەری هەڵدا، ئاینەکیان -هەروەك سپیوزا دەلیت- بە خەستی دەسکاری کرابوو^۱، یان وەك (فولتیر) دەلی کتیبی پیرۆز هەمووی خرافیاتە شەریعەتی تیا دا نەمابوو جگە لە هەندێ سپاردە، خۆی کارتی سووری بە خۆیدا بوو لە گۆرەپان

^۱ رسالة في اللاهوت والسياسة - سبنوزا.

دەریکری، سەرنج بدە (ما لقیصر للقیصر، وما لله لله) نینجیل مەتی (۲۲) ۱۴-۲۳. یان (محاکم التفتیش - Ingaision)، یان دروشمە باوەکانیان وەك (حوکمی ئاسمان بۆ خودا و حوکمی زەویش بۆ ئیمپراتۆریەت)، (ئایین بۆ ئاسمان و یاساش بۆ زەوی)، تارادەیکە بای خوی زەوی و خوی ئاسمانیش دەکرا.. لەسەر بنچینەی علمانیەت لە فکەردا لە باشترین دۆخی دان بەوە دەنی کە (رب السماوات..)، کەچی لە قورئان (رب السماوات والأرض).. هەتا ئاسمانیش گەلی جار تەنها بۆ خودا نەهێلراوەتەو. ئایینی مەسیحی دنیایی نیە گواپە قیامەتیە ((مملکتی لیست فی هذه الدنيا))، دنیای بەجێ هێشتوو بۆ مەرۆ، ، لە کەلتووری رۆما و یۆنانی و لە رۆژەهەڵاتیش وەك ئایینی زەردەشتی خوی شەپیش هەبوو، لەزۆری تریش خوا یارمەتیدەری بەشەری نەبوو ، بۆیە دەبواپە سیستەمێک نەو بۆشاییە پڕ بکاتەو .

پای مەسیحیەت (وەك نەرستۆ)^۱ وابوو کە خوا بەتەنها گەردوون بەرپۆه نابا، هەروەك قەشە (وليام شامبل) لە هەموان زەقتر بویرانە تر جاری داو، سەرنج بدە نەو راپەیی مەسیحی ئیستاشیانەو ((ان الله في عمله ديمقراطي))،^۲ کە واتە هاوکاری و شەریکی هەپە لە بەرپۆهبردن هەپە.

بەو شتوویە لە ئەوروپا لە گەڵ نەو فاکتەرانی سەروو لە گەڵ رێککەوتنی ویستگالیا لە ۱۶۴۸ بە ئاسانی علمانیەت سەری گرت لە پاش شۆرشی فەرەنسی یە کەم کۆماری علمانی لە سالی (۱۷۸۹) دروست بوو، نیتێ تەقیەو، لە سەدەیی (۱۹) بەدواو سەرانی سەری ئەوروپای گرتەو، دواي سەدەیی بیستەمیش جیهان بەگشتی، زەقترین رێکەوتن کەتانیستاش زیاتر ولاتانی عەرەب و علمانیەتی توند رەو داوای دەکا نەو مپە کەلەنیتوان موسولینی وپا کرا لە ۱۹۲۹ بەو شتوویە : مەرۆ لە برونپەو بۆ موسولینی بیت تا مردن لەوی بەدواو هەتا

^۱ لە بنەچەدا ئەو راپەیی (انکسامندرس) (موسوعه الفلسفیه) سەیرکە.

^۲ بەرنامەیی (عطات والعبر) (رادپۆی مۆنیکارلۆ: بەمانی ۱۹۹۸/۸/۲۷.

قیامت بیتہ عایدی پاپا!! نہو دابہشیہ وەك دوربرایہ کہ بوو ئەوہی گەرە وتی با ئەمن مەغدور یم مالە کہ وابەشکەن لیرەوہ تا سەر بان بۆ من لەویش را هەتا ئاسمان بۆ تۆ! نیت رولی ناینی مەسیحی کەوتە دوای مردن، ئەوہی ھەر جی تی مشت و مەر بوو بە تاییەتی لە دوای رابوونی نیسلامی لە پاش ھەشتاکانی سەدەئە رابردوووە چەندە عەلانیەت توانیویەتی و دەتوانی بیتە ناو کۆمەلگەییەکی نیسلامی کہ ناینەکی لە جەوھەردا لە مەسیحیەت جیا، خاوەنی بەرنامە و شەریعەتی تیرۆتەسەلی سەرتاسەری ژیانە، دیارە بەپیتی بەشتیکی گرینگی سەرچاوەکانی رۆژھەلاتی و نیسلامی و ھەندیککی رۆژناوایش ئەوا (ماسۆنیەت و سەھیۆنیەت)ی جیھانی و رۆژھەلاتناس و فیکری ئیمپریالیزمی و تەبیری (تەغریبی) و ھەتا (مبشرین) یش لە پیتی دروست کردنی چەندین سەنتەر و ناوەندی پەروەشەنبیری و کەلتوری و سیاسی.. ئەو بیرە هینا جیھانی نیسلامی، بە تاییەتی لە پیتی بیرێ نەتەوہیی.

بەلام ئەو زەمینە لە جیھانی نیسلام نوێ نەبوو، لەپیش نیسلامیش بزوتنەوہیەکی فەرھەنگی بەناوی (ھیلینیستیە) * لەگەڵ داگیرکردنی رۆژھەلات لەلایەن ئەسکەندەری مەکدۆنی لە ۳۳۳ پ.ز. دەست پێ دەکا و دروست بوو، ئەوکاتی (قیساگۆرس) چەند مەدرسەییەکی دروست کرد لە ھند و فارس بۆ ئەو مەبەستە، لەمیترووی نیسلامیش (معاویە) یەكەم ھەنگاوی جیاکردنەوہی (قورئان) و (سولتان)ی دارشت، ھەندێ تینگەیشتنی تاییەتیش لەفەرموودەو قسەکانی یاوەرەان جۆرتیک لە وجیوازی بەرجەستە دەکا، وەك: (سيفترق القرآن والسلطان..)، (اعمل لندياك كأنه تعيش ابدا.. وللآخرة كأنه يموت غدا)، لەوانە دەتوانی بەخوارکردنەوہ سودی لی وەرگیری و وای پیشان بەدەئە کەنیسلامیش

* بۆ زیاتر سەرئەج بەدە -مقالتان فی الحکومە -جۆن لوك .

* ھیلینیستیە پێك ھاتوو لەدوو وشە (ھیل کہ لەھیلان ھاتوو - جاران نەگریکەکان بە یۆنانیان دەوت بەلادھیلان، دوای بە مانای رەچەلەك-یان باپەر - یۆنانی ھات، وشەئە دووہم نیست واتە رۆژ ھەلانی، کواتە ھیلینیستیە بەو شارستانیە دەوتری کہ لە رۆژھەلاتی و رۆژناوایی پێك دیت

ۋەك ئاينەكانى تر قىيامەتتە نەك دىيائى، يان بەلای كەمەۋە كارى دىيائى و كارى قىيامەتتى لىك جىيائە، ئىتر مەسەلەى تەسەۋف و تەركى دىيا... نەۋ رېشانەى ھەيە، لەگەل مېژوۋى سىياسى موسولمانان بىۋارىكى سانا بۆ بىۋونى ئەلمانىيەت دەكاتەۋە، يەككى لەھەرە كارە ترسناكەكانى نەۋ بەرجەستەيە پېكەۋونى (مەھد بن عبدالروھاب) و (مەھد بن السەۋد) لە ۱۷۳۷ بەدەست خۆشى بىرىتانيا، تىيادا حوكم و تايىيان لىك جىياكرەۋە بەشىۋەيەك حوكم بۆ ال سەۋد ۋفەتۋاش بۆ زاناكانيان ^۱، ۋولاتى عەردەبى سەۋدى لەسەر نەۋ بىنچىنەيە دروست بوۋ، بۆيە رەنگە ھەلە نەبىن نەگەر بلىتىن سەۋدىيە كۆن ترىن ۋولاتى ئەلمانىيە لە جىيەئى ئىسلامى نەك توركىا .

لەدۋاى نەۋ كارەى مەۋايە دۋاتر يەزىد ۋاى لە زاناكانيان كىرد بەرە بەرە لە دەسەلات و سىياسەت دوور بېكەۋنەۋەۋ بەرەبەرەش كارىگەرى فەلسەفەى يۆنانى لە سنورى خۆى زىاتر كارى لە ھەندى زانائى ئىسلامى كىرد، لەۋانە درۋشمى (إخوان الصفاء-كە بىرىتى بو لە فەلسەفەى يۆنان و شەرىعەتى ئىسلامى يەكتر تەۋاۋ دەكەن)، لە سەردەمى خەلافەتى عوسمانىش بەرەبەرە نەزمۋنەكانى دۋاى (ۋىستفاليا-۱۶۴۸) ۋشۆرشى فەرەنسائى ۱۷۸۹ ھاتە ئىتر خەلافەت لە رىنكخستىنى سوپا و ئىدارە و دەستۋور و... نى دى شەر گۆتەنەى ۋەك (دەسەلاتى ئاسمان و دەسەلاتى زەۋى، پىۋاى ئايىنى و پىۋاى سىياسى، نەقل و عەقل، پىۋاى ئايىنى بۆ مەزگەۋت و پىۋاى سىياسىش بۆ دەۋلەت، زەۋى بۆ مەزگەۋت و ئاسمانىش بۆ خۇدا، ئايىنى ئاسمانى و ياساى زەۋى، ...) لىك جىياكرەۋە، نەۋ لىك جىياكرەۋەنەۋە بىنەمايەكى بەھىزى بۆ ئەلمانىيەت سازدا، تا ئايىن و دەۋلەت تەۋاۋ لىك بىرازى، لە سالى ۱۸۲۶ ز بۆ يەكەم جار بەرگى سوپاى خەلافەت بىۋە نەۋرۋپىيەنە لە سەردەمى سولتان مەھمۇدى دوۋەم، لە سالى ۱۸۳۹ لە سەردەمى (سولتان عەبدولەجىد) دەستۋورىكى تىكەل بەنىۋە ئەلمانى (پىك ھاتر لە بىنەماكانى شورشى فرىسى) و نىۋە ئىسلامى داپرۇرا، بۆ يەكەم جار دەستۋورىك داپرۇرا كە

^۱ الاسلام والعلمانية واثرها في نشأة الدولة العراقية الحديثة

(سەرچاوهی به تاقی ته نها شریعهتی نیسلام نه بێ) له میژووی خه لافهت*، .. تا پهیدا بوونی نه تاتۆرك، كهواته نهو بزوتنهوهیهی له معاویه دهستی پێكرد له نه تاتۆرك كۆتایی هات، به یهكهم كۆماری عهلمانی.

به پێی ههریهكه له (د. محمد عماره، د. [محمد فرج..]) یهكهم (فه رههنگ) كه عهلمانیهتی له جیاتی سیکولاریزمی ئینگلیزی و لاتیکی فه رههنگی سه کارهێناوه فه رههنگی (عه ره بێ-فه رهنگی) لويس بهستهری میسری بوو له سالی ۱۸۲۸ که له ریزی سوپای فه رهنگی داگیرکهری میسر ئیشی ده کرد^۱، بۆیه (علمانى) داناوه تا به ره ی "علم" وه گرێ، واته نه نه ههستی تیا بووه، سه رنج بده له کوردیش (رامیار) له جیاتی سیاست هاتوو وه واته (مکریاز) كه گوزارش له ریبازی میکا فیللی ده کا، نهك هه موو سیاست به هه مان شتیهش هه لپژاردنی عهلمانیهت وایه، لويس بهستهر Laigue فه ره نه سیه که ی وا ته رجعه مه کردوو به (علم)، چونکه له Lagos ی فه رهنگی مانای (علمه)، جۆره دزیه که. وهك سه ر قافله ی داگیرکهر هه رده م نووسه رو په وشه نبیری وا هه بووینه و هه نه، بۆ جی گیرکردنی چه مک و پێناس و پێوانه کانیان، عهلمانیهت و به شیک له عهلمانیه کان له نه سلدا نهو پێشهنگه بووینه، وهك له لێدوانه کانی سیاستمه دارو سه ر کرده سه ربازیه کانی رۆژئاواش هه روا ده رده که وێ که کێشه ی هه ره بنچینه یان بۆ سانای داگیرکردنی ولاتانی نیسلام نهو قورئان و شریعه ته بووه، عهلمانیه تیش به شیک بووه لهو سانایه، بۆیه جار وایه ناوی (قۆلی پێنجهم- الطابور الخامس)یشی لی نراوه، نیه چهن دین نووسه ر و فه رههنگ نووس و ریبازی عهلمانی له گه ل بزوتنه وه ی مه شرو تیهت (ده ستوری) دروست بوو، له سه ره تای سه ده ی بیستهم به زهق تر پهیدا بوون هه تا له ناو جه رگه ی خه لافهتی عوسمانیش، حیزبی ئیتحاد ته عالی و

* له سه ر ده می سه لیمی قانونی (گول خانه) ده رجو ده ایش (خط هما یونی ..) هه ندی فه رمانی تریش به لام نهو شتیا زه ی وه نه گرت بیه شریک له گه ل شریعهت .

۱- معركة المصطلحات- د. محمد عماره ل ۶۴. ب- علمانی و علمانیه- د. احمد فرج.

تەرەقى توركى لە ۱۸۸۹لە يادى سەد سالەى شۆرپى فرىسى دروست بوو، تيايدا بىرى نەتەوھىي و لىبرالى لە جياتى بىرى ئىسلامى داھىتا، نكىن ئەلب (۵) بەرگى (توران)ى نووسى وەك تىۋرى نەتەوھى تورك لە جياتى شەرىعت، چەندىن ناوھندو سەتەر و حىزبى ترى علمانى لە سەرانىسەرى سنوورى خەلافەت دروست بوو، چەندىن پەوشەنبىرى علمانىش لە توركەكان وەك:مدحت پاشا، نامق پاشا، تكىلن ئەلب، زىا ئەلب كۆك، انور پاشا، مصطفى كمال...، ئىنجا وەك (سەرىسەر) رۇژناوا (۳) مەرجى بەسەر مصطفى كمال سەپاند كەلە كۆنگرەى لۆزانى ۱۹۲۳ بەو شىۋەيە بەرجەستە بوو:

- ۱- ھەلۋەشاندىنەوھى خەلافەت و دامەزراندەوھى دەولەتتىكى نەتەوھىي.
 - ۲- دەستورىكى علمانى مەدەنى لەجياتى دەستورى ئىسلامى.
 - ۳- سەركوت كەردنى ھەر تەقەلايەك بۆ زىندوو كەردنەوھى خەلافەت .
- لە بەرامبەرىدا رۇژناواش سىقەرى گۆپى بۆ لۆزان كە تيايدا كورد پشت شكىن كرا لەگەل خەلافەت، علمانىيەكانى كوردىش پىتى قايل بوون.
- لە ناو غەرەبىش (نجىب غازورى، احمد لطفى سىد، ساطع الحصرى، اسماعيل مظهر، قاسم أمين، طه حسين، محمد عزه دروزه، سەلامە موسى، انطوان سعادە، على عبدالرزاق، بطرس بستانى، شبلى شميل، فرج أنطوان، ميشيل عفلق، جمال عبدالناصر...) زۆر سەركردە و سىياسەتمەدارى جىھانى تر پۆلىان بىنى و كارىگەرىيان لەسەر جىھانى ئىسلامى و غەرەبى ھەبوو، لەوانە: سوكرتو، نەھرۆ، سۆھارتو، غاندى، ... لە جىھانى ئىسلامىشدا رابوونىتىكى علمانى سەرتاسەرى سەرى ھەلدا و بەرەبەرە جىنى خەلافەت و شەرىعتى ئىسلامى گرتەو، لەناو كوردىش: (ئىسحاق سىكوتلى، عبدالله جووت، بەشىك لە بەدرخانەكان، رەفىق حىلمى، شەرىف پاشا، إبراهيم أحمد...) و چەندىن نووسەر و ناوھندى كوردىش لەسەرەتا ھاوکار لەگەل علمانىيەتى توركى دروست كەردبوو، سەرنج بدە لە بلاوكرادەى (مەشروتىيەت) بە پىتنووسى (شەرىف پاشا)ى كورد لە

(ژ: ١٠ ی سالی ١٩٠٣) چۆن نووسیویەتی: (ئەوێ دەیسەلمێتی کورد نازاد بووینەو نازاد یخوازن ئەوێه کە ئافرهتانیان هەرگیز پەچە ناپۆشن)^١، گۆتە (تا ئەوروپا لە کۆت و زنجیری ناوین پزگاری نەبوو پێش نەکەوت، ئاواش نێمە جیهانی ئیسلامی تا لە ئایینە کەمان پزگار نەبین پێش ناکەوین) زۆر باوی هەبوو، بەو شێوە ولات لەدوای ولات پەڕەوی عەلمانیەتیان دەکرد، خدیوی ئیسماعیل لە ١٨٨٣ یاسای فەرەنسی هێنا ناو میسر، هەندی ولاتیش لە گەڵ داگیرکردنی لەلایەن رۆژناوا عەلمانیەتیان هێنا جێی شەریعەت، لەوانە جەزائیر ١٨٣٠، عێراق و ولاتی شامیش لە گەڵ دروستکردن و داگیرکردنی، تونس یاسای فەرەنسی لە ١٩٠٦ پەڕەوکرد. مەغریب لە ١٩١٣، زۆریە شەفریقیاو ئاسیاشی گرتەو، هەمان بەلێتی پێشکەوتنی تەکنۆلۆجی و سەربەخۆیی بە کورد درا لەلایەن عەلمانیەتی کوردیەو. ئەو مانای پێش کەوتنی وەرگرتبوو، بە هەمان پرۆکار هونەر و وێژە و کەلتووری کوردی بەرە بەرە ناوەرۆکیکی عەلمانی وەرگرت هەتا ئێستاش لە (سروودی نیشتمانی) کوردی وا هاتوو: ... دینمانە ئایمان هەر نیشتمان! ئەو لە کاتی کداپە دەبین خەلکی تر گۆرا بەرەو ئەنتی عەلمانی، سروودی نیشتمانی چیچان (٧ جار — لا اله الا الله —) ی تێداپە، ئێتر کوردو جیهانی ئیسلامی لە گەڵ هاتنی عەلمانیەت مەینەتپەکانیشی بو دروست بوو، کوردیش پێی دابەش و داگیرکراو بوو.

عەلمانیەتی ئێستا:

عەلمانیەتی ئێستا درێژکراوەی دەهریه کانه کە لە گەڵ زانایانی ئیسلامی پرۆبەرۆو بوونەو کتێبیان لەسەر نووسراو تا سەدەیی بیستەمیش، لەوانە (من الضلال غزالی، ضد الدهرین - افغانی)، زیاتر عەلمانیەتیکی رۆژناواییە، دواي ئەوێ عەلمانیەتی رۆژەلاتی شکستی هێنا .

^١ رۆژنامه گەری کوردی بە زمانی فەرەنسی

د. مراد وهبه (۱۰) خالی دست نشان کردوه که نشانهای بهره و علمانیته، دهینین هه مان توخی بنچینه ییه کانی دهه ری و فلهسه فدی مادی و توخه کانی (ته غریبی) نا ئایینی تیایه:

۱- مرؤه ناژه لیککی سروشتیه نهک جینشینی (خلیفه)ی خوا له سر زهوی.

۲- مرؤه کوری نهو دنیا به نهک دنیا به کی تر.

۳- ناین دهه هاویشته ی پیویستی مرؤه نهک سهرووی مرؤه.

۴- رزگار کرنی مرؤه به عهقلانیته له دژی ناین .

۵- جیگرته وهی زانست له جیاتی میتافیزیک و شتی نادیار.

۷- په یوه ندیه کومه لایه تییه کان جی پیوه ندیه ثابیه کان بگریته وه.

۸- رهوشت به ند بیت به تام و چیریک هه کسه بو خوی.

۹- مرؤه پیوانه و دوامه به ست دهی.

۱۰- میژوو رزگار بگریته له دست خواوه ند بدریته ده ست سروشت .

هه رچه ند ده علمانیته تی نیستا هه مووی پهک جور نیه وه (۱۰) خاله ی لی ناسازی، هه به تووند وهک کونه چه پ و رادیکیالیه نه ته وهی و دیکتاتوریه علمانیته کان، میان رهویش هه به وهک نیشتیمان پهروه و دیموکرات و ناشتی و خوازه کان، نهوانه لیک جیان، هه شه هه ر قایل نیه پی پی بلقی علمانی، به لام هه موویان بهره و مهمله که تیکن که پی پی ده لین (به ره وه ندی تاییه ت)، که بنه ماکانی تیوری سیاسی لی ته رت و ویران دهی، نهوانه به و دۆخه ی پی ی گه یشتون که لایان وایه دنیا هه موو بوویته به ره وه ندی و سیاسه تی هه لئه تانندن و.. به زه حه مت پی پی هه رس ده کری ناین و سیاسه ت جیا نه بن، یان خه لکی تر هه به سیاسه ت دهکا به مه بادیشو دور له به ره وه ندی تاییه ت، به تاییه تی به شیکیان هه ندی تیروانیسی کلاسیکی هه لئه ی وهک گۆته کانی: (شه ریعه تی ناسمان و یاسای زهوی)، (ناینه کانی ناسمان)، (ناین بو خۆت و

^۱ مدخل الی تنویر - د. مراد وهبه.

جيايه، هندىكىشيان ھەر بە تەواۋەتى دژيەتى ۋەك نەو جۆرە علمانىيەى كە لەو چوار خالەى كە وئىنە كراۋە لە لاين (پروٹوكۆل حكاء صهيون) دەتوانرى لەو چوار خالە كۆ بگريتمەو : (۱- نابوورىيە كى پر سوو، ۲- ياساى دەستكرد جيا لە شەريەت، ۳- فيركردنىكى نا ناپنيانە، ۴- ديموكراسيەك كە جىنگەى باۋەر بگريتمەو) ^۱، ئەو ھى ھەرە نەرمەكە و ئاكتىك زان و بە ديپلوماتسيەتە لە گەل ئىسلام بەو شتو ىاساىيانەى خوارەو لە دەستورى ولاتەكەى سىيان پەيرەوى حيزبەكەى - دەنووسى:

- شەريەتى ئىسلام سەرچاۋەيە كى گرنگى ياسايد.
- شەريەتى ئىسلام سەرچاۋەيە كى سەرە كى ياسايد.
- شەريەت سەرچاۋەيە كە لە سەرچاۋەكانى ياسا.

نمۇنەشيان زۆربەى ولاتانى موسلمان نشين كە دەستورەكەشيان لە ئەسلى فەرەنسى و ماگناكارتى برىتانى نزيك ترە نەك لە ئىسلام، سەرنج بدە علمانىيەتى دەستورى فەرەنسى، لە ۲۷/تشرىنى بەكەمى ۱۹۴۶ لە پەرلەمان ھاتوۋە (نە دژى ئاين نە ئاينيش يىت)، ئەوانيش بە رەچەلەك دەگەريتمەو سەر دەستورى رۆمانى، بەكەم جار لە جىھانى عەرەبى لە لاين (فەقىھى ياساى - د. أحمد سەنھورى مىسرى) بەشە مەدەنى دەستورەكانى لەسەر دەستورى فەرەنسى نەقل كەردە، دواى ھەموار كراۋە بە مەبادىنى سوشىاليستى يان شىوعى يان نەتموایەتى لە گەل (بارى كەسبىتى) ئىسلاميش، بەشە سىياسەكەشى زۆربەى لە لاين داگيركەر و بەپىتى چەكى (ئىنتەداب) پر كراۋەتەو، ھەرۋەك دەستورى ۱۹۲۵ ى عىراق برىتيە لە خورەدى چەكى ئىنتەدابەكە. ئىتر بەوانە بوترى دەولەتى ئىسلامى نەك ھەر بوختانە بەلكو ھەلەى زانستيشە ۋەك بلىتى ۳+۴=۹، بەھەمان شتو ھزبە علمانىيەكانيش سەرچاۋەى ئايدىئۆلۆژيان برىتيە لە مەدرەسەكانى سوشىاليستى يان لىبرالى يان شىوعى يان نەتەوھى، يان تىكەلنىك

^۱ بۆ زياتر برۋانە كىتبەكانى: انور جندى (سقوط العلمانية)، ھەرۋەھا العلمانية و الدولة الدينية - شبلى عيسى ل ۶۲، ھەرۋەھا راستەوخۆ برۋانە پروتوكولات حكاء صهيون .

له وانه، بۆيه نهندام بوون له حيزييتكى علمانى عه ره بى يان كوردى يان نه وروپى وهك يه كه، ناينى جيا ريتگر نابيت ههروهك شىلى عيسى دهلى؛ (فالمؤمن و غير المؤمن في مرتبة اعتبارية سوية)^١، ههه بۆيهش نيستا هه بينين نهندامى عه ره بى له كنيسه ئيسرائيلى ههيه، يان له ناو حيزييتكى مهسبحى نه وروپى، جياوازيهكى وا نيه كوردىك چ له حيزييتكى سوشياლისتى كوردى بيت يان له نه وروپى، ههه بۆيهش دهستورى عيراقى (سهه دهه مى رابووردوو) و توركى و نهلمانى ليك نزيك تره نهك عيراقى و توركى و ئيرانى به نمونه، يان په پرهوى (ي.ن.ك) و (پ.د.ك) له ناوهه وكددا له (حزبى سهوزى سویدی - كه نهنداميتكى سهه كردههت كورديشه به ناوى جبار نه مين) نزيك تره نهك له حيزييتكى ئيسلامى كوردستان، به هه مان شتوهش بۆ حزه ئيسلاميه كان.

واته جيهان دابهشى مهه ده سهيه نهك نه ته وه بى و كۆمه لايهتى و هه تا شارستانى وهك (هندگتون) بۆى چوه، دهولهت و بزوتنه وه تاكى ئيسلامى له جه وهه ردا له علمانيهت به وه جيا ده كرينه وه كه (شهريعهتى ئيسلامى تاكه سهه چاوه بهرنامهى ژيان)ى بيت، به هه مان شتوهش نيستا تاكى علمانى و ئيسلاميش له و دووپانه ليك جيا ده بنه وه، تاكى علمانى تى ده كۆشى بۆ هيتانهدى به كى له مهه ده سه علمانيه كانى سوشياლისتى يان ليبرالى يان شيوعى يان نه ته وه بى.. ههت، ئيسلاميش بۆ دهولهتى ئيسلامى، نه وهى بۆ لايه نه و بۆ ههچ تى ناكۆشى زۆربهى جار به (عهوام) ناو ده برى يان له باشترين دۆخيدا (سهه به خۆى پى ده ووترى).

له دواى قه لۆش بوونى علمانيهت به تايبهتى له كۆتايى سهه دهى رابووردوو تا نيستاش به فراوانتر گهه رانه وه سهه به كار هيتانى ناين و شار دنه وهى علمانيهت، ههه له سويندى ياسايى و ياد كرده وهى بۆ نه ناينيه كان و قورئان خوئين و وهزارهتى نه وقاف و.. به لām له كۆتاييدا ههه به كار هيتانى ناينه له پيناو

^١ العلمانيه و الدوله الدينيه - ل. ٥٤.

عملانییت، مادام ددستوره‌کە ی عملانییه، ئالێردا ناسینمۆدی عملانییت پیوه‌ریکی وردتری ده‌وی، نه‌ویش نه‌وێه ناخۆ له‌ نیتوان ده‌ستور (دستور الساند) و ئاین کامه‌یان (مرجع) ی کامه‌یه؟ نه‌گەر ده‌ستور مه‌رجع بوو نه‌وا عملانییه، پیچه‌وانه‌ش به‌ پیچه‌وانه‌وه، واته‌ به‌و پرسیاره‌ حیزب و لایه‌ن و ده‌وله‌تی عملانی و هه‌تا تاکی عملانی‌ش له‌ووی یاساییه‌وه لێک ده‌کرێتمه‌وه کامیان رابه‌ری کامیان؟ ده‌ستور یان ئاین؟ هه‌لبه‌ته‌ نه‌و پرسیاره‌ جیا به‌ له‌ گه‌ل پرسیاره‌ کە ی (گیزۆ^۱).

له‌ کۆتاییدا پێش نه‌وێ هه‌موو بناغه‌کانی عملانییت هه‌له‌نگێنینه‌وه له‌ (مصطفی کمال) را... ده‌بینین عملانییه‌کان له‌ دوا ی شکستی شیوعیه‌ت به‌ پانتاییه‌کی فراوان گه‌رانه‌وه لای ئاین بۆ هه‌موو بواره‌کانی سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، جه‌نگی، دبلۆماسی، ده‌ستووری، فره‌ه‌نگی، نیشتمانی، .. نه‌ک هه‌ر ئیسلام به‌لکو مه‌سیحی و یه‌هودی و ئاینه‌کانی تریش به‌و مه‌رجه‌ی-له‌نیو جه‌انی ئیسلامیدا- ئیسلامی سیاسی نه‌بیت، سه‌ده‌ی (۲۱) به‌ سه‌ده‌ی ئاینی ده‌ژمێرن، ناسنامه‌کان ئاینیه، نوسولیه‌تی مه‌سیحی ده‌وری هه‌ره‌ گرنگی جیهانی هه‌یه، (مل ملانی شارستانیه‌کان-ه‌ندگتۆن) که‌ نیتا نه‌مه‌ریکا و رۆژئاوا له‌سه‌ری ده‌رۆن ناوه‌رۆکی ئاینیه، هه‌ر چه‌نده‌ رۆژئاوا وازیان له‌ ئاین نه‌هێنا بوو، له‌ راستیدا هه‌ر خودی ده‌وله‌تی ئیسرائیلی له‌سه‌ر بنچینه‌ی ئاین دروست بوو، هه‌تا له‌ لایه‌ن (گولدمانیر-سه‌رۆک وه‌زیرانی نه‌وسا) وه‌سفی سه‌رکه‌وته‌کانی (سوپای ئیسرائیل) به‌ چاکترین موفوسیری ته‌ورات ده‌کرد، نیتا وا ته‌باری دلسۆزانی نه‌ته‌وايه‌تی عه‌ره‌بیش له‌ دوا ی دژایه‌تی ئیسلام بۆی گه‌راونه‌ته‌وه .

هێشتا عملانییه‌تی کورد به‌ چاکی ده‌رکی به‌و گرنگیه‌ی ئاین نه‌کردوه له‌ قوناغه‌کانی (۱۹) ی نه‌ورویاو سه‌ده‌ی راپه‌وردووی عه‌ره‌به‌.

^۱ (گیزۆ) ی فریسی نه‌و پرسیاره‌ی هینا ئاراوه ناخۆ دابه‌رنه‌ریته سروشتی ده‌ستور دیری ده‌کا یان پیچه‌وانه؟

پاساۋە نوپىيەكانى عەلمانىيەت:

مەبەست زياتر لىرە لە جىيەھانى ئىسلامىيە ئەگىنا لە جىيەھان زياتر ئەو پاساۋە ھەيە مادام بەرنامەيەكى سىياسى تىرى نامادە نەبىت، لە ناوھراستەكانى سەددى رابردوو ۋەقدىكى زانايانى ئىسلامى لە ئەفرىقا سەردانى (ماوتسى تۆنگ)يان كىرد و باسى بەرنامەي ئىسلاميان بۆ كىردى، لە ۋەلما ۋەتەن: جا ئەگەر ۋەلاتى من خاۋەن ئاينىكى ۋا بە بەرنامەي ھەمەلەيەن بوايە من ھىچ پىويستم بە عەلمانىيەت و شىۋىيەت نەدەبو، بەلام لە چىن ئاينى تاۋى و كۆنقوشىۋىسى زۆرايەتەكەيە كە بۆ ئەو سەردەمە ناشى و بىنەماي گەشەي تيا نىيە.. كەۋاتە لە جىيەھانى ئىسلامى ئەو بەرنامە ھەيە بۆيە ئىستاش لە دواي ئەو ھەمەو فشارد ھەمە لايەنە لە ۋەلاتىكى ۋەك توركىيا عەلمانىيەت شىن ئاينىت يان ۋەك ئىتران (زەمانى شاھ)، ئىتر پاساۋەكانى عەلمانىيەت گەرمەترىن جەنگى فەكرىيە كە لەو خالانە دەنوتىرەت:

(دەموكراسى و كۆمارى و مافى مەۋۇ و فەرد لايەنى و دروست كەردنى كۆمەلگەي مەدەنى و بازارى نازاد، گەشە كەردن، يەكىتى نىشتەمانى .. تەنبا بە عەلمانىيەت بەدى دىت)، ئەو خالەي دواي زۆر دەۋرۋى و دەلىن ھەر ۋەلاتىكى ئىسلامى دەبىنەن ۋەك: ھىند، لوبنان، يان عىراق، لە كۆمەلەك ئاين پىك ھاتوۋە ئەگەر عەلمانى نەبىت پارچە پارچە دەبىت. ۋەلامى ئىسلامىيەكانىش بەھىزترە بەتايەتى لەو سەردەمە و بە كورتىيەكەي ئەۋەيە:

۱-گەشەي زانست و تەكنەلۇجىا پەيۋەندى بە جۆرى ھوكم و سىياسەت نىيە، ئەگەر راست بوايە دەبوايە قىتنام و كەمبۇدىا بى ئاينەن زۆر لە پىش يابان بوونايە كە ئاينىكى دوا كەۋتوۋى ھەيە.

۲-دەموكراسى و كۆمارى و مافى مەۋۇ.. پىكەۋە نەبەستراۋن بە دەيان غەۋنە ھەيە كۆمارىيە و نادەموكراسىيە، زۆرىيە ۋەلاتانى عەربىي عەلمانى و كۆمارىن.

کەچی دیکتاتورین، لە رۆژناوایش: شیلی، ئیتالیا، پرتوغال و ئیسپانیا.. پیئشو، خاوەن بازاری نازاد و عەلمانی بوون، کەچی دیکتاتوری بوون دیموکراسی نەبوون.. ئەوانە مەرج نین، تەنانت بە پیچەوانەش هەندێ جار چ لەناو ولاتانی عەرب چ لە رۆژناوایش مەلەکیەکان دیموکراسی ترن لە کۆمارییەکان. خۆ بزوتنەوێ شوقینی فرەسی و فاشی ئیتالی و نازی ئەلمان و ئالانتریزی ئیسپانی.. لە هەناوی دیموکراسی بازاری نازاد هاتە کایەو، بە عەسیەتیش لە عەلمانیەت و کۆماریی هاتە دی .

۳- نینجا بازاری نازاد و کۆماریی ئەو پێوانەییە چاکە نین هەتا چاکە تری پێی پیئوری، هەتا دیموکراسی خوشی (بۆ زیاتر سەرنج بدە بابەتی دیموکراسی، بازاری نازاد..).

۴- ئەو ولاتانەیی فرە ئایین و نەتەوێن نمونەیی سەرکەوتوو نین لە ژێر سایەیی عەلمانیەت، لوبنان هەموو توئیزو چینهکان تێک بەربوون، یەکییتی سۆقیەت، یوگسلافیا، چاد، سۆمال، رواندا و بۆریندی و عێراق و هیندو.. هەموو جەنگە ناوەکیەکان هەر لە ژێر سایەیی عەلمانی بوو.. کەواتە عەلمانیش چارەسەر نیە هۆیەکی قوول تر، خەلەلی رۆژەلاتی ناوراست (بەنمونه) لە سنوورەکانە کە بە پێی (سایکس بیکۆ ۱۹۱۶) کیشراو، یان خەلەل لە نەبوونی (دادگەریە)، چونکە ولاتینکی وەک سۆمال یەک زمان و یەک نەتەوێ یەک ئایین و هەتا یەک مەزھەبیش، کەچی لە ژێر سایەیی عەلمانیەت پارچە پارچە بووینە تا ئیتای ئەو نووسینە، نینجا ئەو بوو سەدەییە عەلمانیەت نەیتوانیوە عەرەبی یەکیخا بەلکرفاکتەری پارچە پارچەییەکیە، هەرۆهە کوردستانی مەزنیش لە ژێر سایەیی عەلمانیەت دابەش و پارچە پارچە کراو، ئەو سەدەییەکیشتە بەردو خراپترو پەرتەوازیی تر ددچیت، تەنانت کوردستانی خوارو لە ژێر سایەیی ئەزموونی عەلمانیەتی یەک نەتەوێ یەک مەزھەب و... کردبوویانە دووپارچەو دوو حکومەت دوو... هتد .

کەچی دەبینین لە میژووی ئیسلامی و نمونەیی نوێی ئیسلامی تا رادەییەک

كەمىك نازادى ھەبووبى و ھەبى عەلمانىيەكان پاشە كشە دەكەن و ئىسلامىيەكان گۆرەپان داگىر دەكەن، ھەروەك بىنرا لە: جەزائىر، ئىرەدەن، توركىيا، يەمەن، لوبنان، فەلەستىن، تاجىكىستان، .. وا ئىستاش دەبىنرى لە مەغرىب، توركىيا، پاكىستان، بەھرىدىن، نەندۇنىسىا و مالىزىيا و ھەتا لە دۆخە ناسروشتىيەى سۆماليش. زۆرى ترىش بەرپۆھە. ھەلباردەنەكانى عىراقىش ۲۰۰۴ لەژىر سايەى داگىركارىش بوو ھەر ئىسلامىيەكان زۆرىنەى دەنگيان ھىنا.

۳- قەيرانى ناسنامەى ھەيە، بەزمانىكى پالۆ نالى من چىم، ئىسلامىيە و عەلمانىشە، دىكتاتۆرىيە و دىموكراسىشە، نەتەوھى و ئومىشە، .. ھەموود و ھىچىش بەتەواوى نىە، بۆيە دەبىنن نەك جىھانى سى يەم، حزبە كوردستانىيەكانىش بە تايبەتى دەسلەتدار يادى جەژنى كرىكار، جەژنەكانى ئىسلام، جەژنى مەسىحى، جەژنى نەتەوھى، .. ھەمووى دەكەنەوھە... سالانەش لە پانورامای مێژووى كوردستان تەنیا دەنگ و باسى حزب و سەركردەى خۆى تۆمار دەكا، واتە ئەوانى تر نىن.

۴- عەلمانىيەتى ئىستا لەسەر رېبازو بەرھەمى فەكرى خۆى ناروا، لە سەردەمى فەكرى شىوعى زۆرىيەى ناوڤۆكىكى ماركىيان ھەبوو، لەگەل سۆشپال دىموكراس و وجودى و فەلسەفەو پارەوھەكانى تر.. بەلام لە ھەموويدا تىبىنى دەكرا لایەنە سەلبىيەكانى ئەو رېبازانە پەپرەو دەكرا نەك لایەنە ئىجابىيەكانى.

۵- بەشى زۆرى عەلمانىيەتى ئىستا نە خزمەت دەكا و نە ئىشتەمانى و دىموكراسىشە، گەراوئەتەود سەر پىناسەكانى بەشك لە فەرھەنگە رۆژئاوايىيەكان كە عەلمانىيەت (Secular) بە دىنرى و بى مبالات و بى بەرپرسىارى لىك دەداتەود.

۶- لە كاتىنكا لەو سەردەمەى عەولەمە ھەر مەدرەسەو لایەنىكى سىاسى پىويستى بەود ھەيە لە ھەوراز و نشىو، لە دەسلەلات و مەارەزە، لە بوونى و نەبوونىدا.. بەرنامە و پلانى ستراتیجى ھەيىتەت بوانى جەماوەرى بىت.. كەچى

پینکوهه ژبان ناسایی بووه، پینکوهه ژبانی فره نتهوه و چین و تویت و فره ناینیش، هه موو نایهینه کانیش سه ربه ست بووینه، له نیرانی نیستا، له نه فغانستانیش له سه رده می تالیبان چاکتر بوو هه تا له سه رده می شیوعیه تیش که هه رده و بالی (په رچه م) و (خه لق) له دژی یه ک و به رهی جهنگی تر له دژی نتهوه و ناینی تریش.. نینجا ده بینین میلله تیکی پارچه پارچه ی وه ک یه هود ناین کوی کردوونه وه به رامبه ر (۲۲) ولاتی عه رده بی علمانی پارچه پارچه.. نینجا هه ر ناینیشه نیستا به رگری نیشتیمانی پی ده کری.

قهیرانه کانی علمانی (زیاتر مه به ست له جیهانی نیسلامیه):

له سه ره تای سه ده ی (۲۰) ره وشه نیرانی علمانی جیهانی نیسلامی به لیتیان دا به نووسین و وتار که هاتنی علمانییت به ههشت له گه ل خوی ده هیتی له پیشکه وتن و نازادی و شارستانی، که چی وا ده بینین جگه له دیکتاتوری و پارچه پارچه بی و ناکوکی و برسیه تی و گهنده لی و خوویستی.. خیری نه هیناوه، به تایبه تی بۆ کورد بووه هوی دابه شی و داگیرکردن و مهینه تی.

زۆر به کورتی قهیرانه کانی له م خالانه ده گوشین:

۱- دارمانی شیوعیه ت بووه هوی دارمانی بنه ماکانی علمانی، نیستا حزبه علمانی و ده سه لاتی علمانی هیچ مه بادینو و به هایه کی نه ماوه په یوهستی ناسنامه و دیواری فیکری پی دروست بکا، بۆیه ته نه ها ده توانی به به رژه وهندی مادی خه لکی کۆ بکاته وه که ترسناک ترین هوکاره بۆ کۆمه ل و بۆ خوشی، هه ر نه و فاکته ره شه سه رچاوه ی ده سه لات بازی و دیکتاتوریه ت و براکوژی و هه تا ولات فروشیش.

۲- بۆیه علمانیه تی جیهانی سی یه م (به تایبه تی عه رده بی) هه رده بی دژی پیشکه وتن و عه قلانیه ت و دیموکراسی و نازادی و وشباری و مه ده نیه ت و دادگه ری بیت، نه گینا گۆر بۆخوی هه لده کهنی، بۆیه ده بینین له هه ر شویتیک

عەلمانیەتی ئیستاتەنیاو تاقە ریتیگە ی دەسلەلاتە ئەگینا ریتیگە تری مردنە..
بۆیەش ژیانی عەلمانی لە جیهانی سی یەم شەرە دەسلەلات و دیکتاتۆری یە.

۷- تاك و سەرکردەکانی حزبه عەلمانیەکان بە بەرنامە کەشەو پەرەوای دەدەنە
بەرژەوێندی تایبەتی و کۆکردنەوێ زۆرتەین خەلک لەسەر بنچینە ی (پیم بەدە و
پیت دەدەم = take and put).. ئیتر دیاردە ی وەك: (بەرتیل، گەندەلی بی
سنوور، بی بەلێنی، و بەد پەرەوشتی و نیشتیما فرۆشی و ماستاوچیاپەتی و
خۆویستی، ..) باو وەردەگری و بناغەکانی کۆمەلەش تیک دەرووخی.. و ترسناك
ترین چارەنووسە.

۸- ئەگەر بەرژەوێندی میلەت یان نیشتیما یان مەبادیثەکان لەگەڵ
بەرژەوێندی حزبه کەیان و سەرکردە تیک گیرا ئەوا یە کسەر دوووەمیان سەرکەتو،
نەوێش سەرچاوە ی گشت دیاردە دزیوێکانە و پێوانەکانیش وەردەگەرین (نامراز بۆ
نامانج)، (وەختی بۆ دائیم)، (خائین بۆ جیتی دلسۆزی)، (پیش کەوتن بۆ پاش
کەوتن)، (نیشتمانی بۆ بەرژەوێندی)، (مەبادینی بۆ گیرفان)..

۹- لە هەمووی ترسناك تر ئەو مەدرەسە و حزب و لایەنانە خودی خۆیان
لەسەر بنچینە ی گەشە ی فاکتەرە کۆمەلایەتیەکان بۆ فاکتەرە نایدیۆلۆژیەکان
دروست دەبن.. کەچی ئیستاتەنیاو لەو فاکتەرە گەلی لاوازن، بۆیە ناچار
بگەرێنەوێ سەر فاکتەرە کلاسیکی و کۆمەلایەتیەکان، ئەو کاتیش ناکۆک دەبن
هەم لەگەڵ واقعی کۆمەلایەتی و سەردەم و هەم لەگەڵ دروشمەکانی خۆیان لە
پێك هێنانی سیستەمی دیموکراسی و مەدەنیەت و... بۆیە لە کوردستانیش
راپەرین لەسەر داگیرکەر کراو شۆرش سەرکەوت، بەلام ئەلقە لە گوێیانی
داگیرکەریش راپەرین بەسەر بەهاکانی شۆرش سەرکەوتن.

۱۰- ئەو قەیرانانە روژ بە روژ لەگەڵ پەرەوتی میژوو بە خیراتر زیاد دەکات، لە
کاتیكا لە پیش هەموان دەسلەلاتداری عەلمانی لە راپوونی ئیسلامی دا.. کەچی
لە ناكاو دەبینی خانە ی پۆلین کردنی چ لە (مل ملانی شارستانی) چ لە مل

ملانیی واقعی دهولی له تەنیشت بزوتنهوه ئیسلامیه کانه. بۆیه هیشتا خانەیی راستەقینەیی لەو دابەشیەیی جیهانییش نەزانیە له کۆییە (سەرور یان خواروو)، شارستانی ئیسلامیه یان شارستانیەکانی ترە، تیۆریستە یان له بەرهەیی دژی تیۆرە! چاک نازانی ئەوه له جەوهەردا هەمان ملەلانیی تەوهری کۆنی ئیسلامی و تەوهری رۆمانی-یۆنانییه، سەرنج بەدە ئیستا هەموو ولاتیانی عەرەبی و موسلمان نشین که هاوکاری ئەمریکا بوون ئیستا له ژێر هەردەشی ئەون، ئینجا زانا و بیریارە عملانیەکانیش.. دەبینین نازان ئینتیمای شارستانیان کامەیه هەر بە نمونە (طە حسین) دەلی: (شارستانی عەرەب و فەرەنسا یەکن له کوتاییدا سەر بە شارستانی یۆنانی لاتین).

۱۱ - بیروباوەرە گەردوونی و مرۆڤایەتی و ئاینیان تیک نالۆه، بەتایبەتی لەدوای گەشی زانستی سورپانەوهی بەردو راستیەکانی قورئان ئەو بیروبۆچوونە عملانیەیی وەک: مادیت له فلسفه، گەردوونی بێ کوتای، تیۆرەکانی پەرسەندن و... هتد. لەباریەک هەلۆشاندهوه، بۆیه ئیستا بەلێنەکە (جان کوریس) هاتەدی که له کتیبی (حقیقة العالم الملموس) باسی کردبوو وتبووی من تا له قورپاوی بنی گەردوون نەگەم ناچم ناو سیاسەت. بەو پێیه ئیستا عملانیەت که دەچیتە ناو زانستی نوێ له جوغزی عملانی دەردەچێ و پالی دەدا بۆ لای ئیسلامی.. بۆیه بەشی زۆری بنەما فیکریەکانی عملانی له گەل زانستی نوێ تیک دەگیرێ.

۱۲ - لەبەر ئەوهی عملانیەت ناسنامەو کەلتوری دەرەکیە، بۆیه ناچار ئەدژی رابردوو و کەلتووڕو فەرەهنگی میللهتەکانیان بن، عملانیەتی ئیستا شتێدیە که له جەوهەری هیلنسیتی کۆن.

۱۳ - له جیهانی ئیسلامی عملانیەت قەیرانی زیاترە ئەک له جیهانی رۆژئاوا، چونکه لەوێ ئاینیکی بێ شەریعەت هەیه، نا لێردا عملانیەکان هەردەم له گەل خودی ئیسلام و ئیسلامیه کان له پوڤه پروووبوونەوه دان، بۆیه هەرگیز نابنە

بزوتنه‌وه‌یه‌کی جه‌ماوه‌ری.. هه‌رده‌بی (توقیه) به‌کاربه‌پنن.

١٤- له‌جیهانی نیسلامیدا ده‌بی عه‌لمانییت هه‌موو شه‌و داب و نه‌ریت و که‌لتور و ناین و میژووی میللته‌که هه‌لته‌کیتی، نجا بنه‌ماکانی عه‌لمانی لی داپرێژیته‌وه.. عاده‌ته‌ن شه‌و هه‌نگاوانه‌ش به‌ وێرانکردنی ژێرخانی کۆمه‌لگا له‌ نه‌خلاق و به‌ها و نا‌کاره‌کان ده‌ست پی ده‌کا، بی نه‌وه‌ی بتوانی دروستی بکاته‌وه، به‌و پینه‌وای لی دیت ده‌سه‌لاتی سیاسی و بیری گه‌نده‌لی ته‌نها بتوانی له‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کی گه‌نده‌ل بژی. وه‌ک ئیستا له‌ زۆربه‌ی نه‌زموونه‌کانی عه‌لمانی جیهانی نیسلام ده‌بینن به‌ کوردستانیسه‌وه.

١٤- خالێکی تایبه‌تیش ته‌رخان ده‌که‌ین بۆ زیانه‌کانی عه‌لمانی که‌ له‌ لایه‌ن نیسلامیه‌کان و چینه‌ ناینی و نیشتیمان په‌روه‌ره‌ په‌سه‌نه‌کان تۆمار کراوه‌ له‌سه‌ریان، به‌ کورتی شه‌وانه‌ن:

أ- بزوتنه‌وه‌یه‌کی دژ به‌ ناینی نیسلامه.

ب- فاکته‌ریکی هه‌لته‌کیتی بناغه‌کانی دامه‌زراندنی کۆمه‌ل و تاکیشه.

ج- مایه‌ی دوو به‌رده‌کی و په‌رته‌وازه‌یه و داپه‌چراندنه له‌ راپه‌وردوو.

د- مه‌به‌سته‌کانی به‌خ کردنی میللته‌تانه بۆ ژێر چه‌پۆکی ئیمپریالیزمی و داگیرکاری.

ع- سه‌رچاوه‌یه‌که بۆ دیکتاتۆری و تاک په‌وی، چونکه‌ بوون و مانی خۆی له‌ نه‌بوونی خه‌لکی تر ده‌دۆزیته‌وه.

له‌ کوردستانیش: سه‌ره‌ پای شه‌و خاله‌ گشتیانه شه‌وا:

أ- له‌گه‌ل په‌یدا‌بوونی عه‌لمانییت مه‌ینه‌تی کوردیش به‌ هه‌موو ناراسته‌یه‌ک دروست بووه.

ب- عه‌لمانییت هۆکاره‌ بۆ تیک شێواندنی په‌وشت و ناوبانگی پیاو‌ده‌تی کورد.

ج- هه‌ر نه‌ویشه‌ بوو‌یه هۆی شه‌و هه‌موو دووبه‌ره‌کی و شه‌ری برا کوژی و تیکدانی پێزی کورد.

د- ھەر ئەویشە بە ناراستەوخۆ بوو ھۆی ئەو ھەموو ئەلقە لە گۆنێە دروست بێت.

ع- لە ژێر سایەى عەلمانیەت ھەرگیز ھەموو کوردستان نەیکە دەخریت و نە حزبەکانیش یەک دەگریت.

سەرئنج : بۆ زیاتر لە بارەى عەلمانى بڕوانە ماستەرنامەى (الاسلام والعلمانية وأثرهما فى نشأة الدولة العراقية الحديثة-نووسەر)

(۲)

ددولمت الدولة State

وډك وشه به پښې سرچم فخرهنگه كان له status هاتره، شهوش له (ستان) ې ناربه كان هاتوود وهرگه پراود بو ستات به ماناي زيډ (زيډې باب و باپيران = شويڼې باب و باپيران) هاتوود، وډك وشهش (ستان) له زماني ناري پوژه لات به ماناي ولات و هدرېم هاتوود، دواي (state) ماناي (پايه) ې ودرگرت، له دواي سدهډي (۱۲) بوود (پايه ې دده لات)، له دواي سدهډي (۱۴) به دده لاتې بالاې مهمله كهت ددووتره ددولته، به زماني نه لمانې نيتاش نهو مانايه ې ماوه، له فدره نيش به (Etat) هاتوود، به لام ديسان نهو فخرهنگانهش به زوري له ژير واقعي جيهاني سدهډي ۱۹-۲۰ كهوتنه ژير كاريگري نهو روپي، نه گينا پيش نهوانه ددولته و حكومت بهو مانايه ې نيتاي زياترېش له قورشان هاتوود، وډك رپسا نهوډي نيجابيه چ وډك ناو چ ناوهرپوكي ردهني ثابتي ههيه.

ددولته بالاترين و گرنگرين ددزگاي سياسي بو به پړيوه بردن و پړيځستني كاروباري تاك و كومهل^۱، نيتاش به هه موو نهو ولاته سهر به خويانه ددووترې ددولته، ههنديكيان بچووك وډك (ددولته ې فاتيكان) كه پروبهري ۱/۲ كم^۲ پروسياش ۱۸ مليون كم^۲، ههر ماناي ددولته (همرو وډك د ترابي) ددلي ماناي نيمپراتوريه و خه لافهت و شاهنشاهي و دار السلام و دار العهد... ده گريته وه^۱، له دواي سدهډي (۱۹) و وهرچه رخانه نيمپراتوريه بو (ددولته ې نه ته وډي

^۱ - موسوعة علم الاجتماع ل ۲۹۵. ب- موسوعة العالمية.

^۲ المصطلحات السياسية في الاسلام ل ۳۲.

هاوچەرخ) چەمكى (دەولەت) ھاتە جىھانى نىسلام ، بۆيە دەولەت تەواو ماناى (state) نادا، لە (لسان العرب) و (قاموس المحيط) ماناى ئەوساى بە سامان ھاتوود، بە ماناى (مداولة في الأمر) یش ھاتوود، ماناىەكى نزيك تريش (.. تداول نصر في الحروب.. يسمى الدولة).

ھەموو شتوھ ئىدارى و ھەردەمىەك دەگرتتەوھ لە مینژوو، پیناسى گشتى ئەوہیە ھەر دەسەلاتىك مىللەتیک لەسەر تیلە زەویەكى سنوردار رىكبخا لە پرووى ئىدارى و سیاسى و سەربازى و بەرگرى.. دەولەتى پس دەووترى، واتە دەولەت : ئومەت + زەوى + یاسا + حکومەت..^۱، یان بەجۆرىكى تر: قەوارەییەكى سیاسى و یاساییە بۆ خەلکىكى رىكخراو لە نیشتمانیک دا.

لە پیناسىكى ترى گونجاوى (معجم مصطلحات الفنية والعلمية) ھاتوود: (الدولة هي جمع من الناس مستقرون في إقليم معين الحدود ويستقلون بحكم أنفسهم وفق نظام خاص). ئەو پیناسى باوھ زیاتر گوزارش لە دیفاکتۆى دەولەت دەکا ئەك فەرمانى راستەقینەى، لەسەر بنچینەى سەر ھەلدانى توخمەکانى یاسایی دەولەت ھاتوود کە پاش کەمىكى تر باسى دەکەین .

ھەرچى ھەندى فەرھەنگى بالاشە لەوانە (موسوعة علم الاجتماع) ناسنامەى دەولەت بە یاساکانى دەناسى. (فالدولة هي القانون والقانون هي الدولة) و پەيوەندى دەولەت و پىللەتیش بۆ بەرژەوہندى و ھیز و یاسا دەگىرنەوھ، ئەوہیان بۆ ھەندىك کۆمەلگە راستە ئەك بەگشتى، بەشىكى تر دەولەت تەنھا بە نەتەوھ دەبەستەوھ لەوانە (قاموس السياسي) دەلى: ((إذا قامت بين أمة سلطة عليا فهي دولة، أي الأمة ركن الأولى للدولة)).

بوونى دەولەت بە ھمكى لەگەڵ مینژووى مەژۆ مەشت و مەرى لەسەر بوود، بەلام مسۆگەر شتوھى کۆنى دەسەلات و دەولەت وەك ئیستا نەبوود، ئەفلاتوون دەولەتى نمونەى وەك بەشەکانى لەشى نادەمیزاد ویتە کردوود (ئەقل، نیرادە،

ناردزوو) له بهرامبهريش (دهولت، شا، فميلهسوفهكان، سهربازهكان، هاوولآتى)، لهلايەن نهرستو و نهفلاتونيش شار ماناي دهولتەتى داوه، ژمارەش بە (۴۰۵۰) خيزان وەك دهولتەتى نونمى قەبليندراوه، بهلام نيستا دهولت نهو پەيكەرەيه كه (حكومت، دهستور، هاوولآتى، پەرلهمان (شورا)، سەرۆك، دادگا، سوپا، سنورتيكى جوگرافى...) لهخو دهگرى له ناوهوه، له دەرەوهش پەيمانامه و بوون به نەندام له (UN) - هەرچهنده نهو د مەرجيتكى هەره سەرەكى نيه چونكه دهولتەتيكى رەسەنى وەك سوپرا تا نهو ساتەش نەندام نيه له (UN)، بهلام دەبى له ناستى (شخصية القانونية) بيت .

مەبەستى بنچينهى دهولتەتیش هەروەك سياست هيتانەدى چاكترين بەختەودرى بۆ زۆرترين كەس، نهودش نامانجيتكى پرۆزه و له بنەرەتدا ئاينيه، واتە دهولتەتیش نەركى بنچينهى لهرووى رهوتى ميژووبى وەرگيترانى فاكتهره شاقوليهكانه بەرهو ئاسويى، واتە هەلوەشاندموهى كاريگەريه كۆمەلايهتیهكان لهسەر تاك و وەرگيترانى بۆ كاريگەرى ياسايى، واتە دهولت سەرچاوهى سەرەكى مەدەنيەتە، بەتايبەتى لهو سەردەمه نهو بەشه جىبەجى دەكا، توانيويهتى زۆر كيشەش لهگەلى چارەسەر بكا بەتايبەتى (مافى هاوولآتى - دەستوريانە)، بهلام بۆشاييهكى مەزن بەجى دەهيلن پتي پر ناييتسموه، نهویش نهويه چاوى ياسا هەردەم ديار نيه، چ فاكتهريكى تر هيه وا له تاك بكا ياسا نەبەزىنى، بەرژەودندى گشتى پيارىزى... ناليرەدا بيرۆكهى دهولتەتى بى عەقيده شكست دەهيتنى، دەبى دهولتەتیش خاوەن نايدیۆلۆژيا بى بتوانى پەرودەدى خەلكى وابكا كه بەرپرسيارى لەسەر شانه نهویش به دهولتەتى عەلمانى ناكري، تەنها لهو سەردەمه به دهولتەتى ئىسلامى دهكرى، بهلام هەرچۆنيك بيت شيوەى دهولتەتى نيستاي رۆژئاواو دهولتەتانی جيهانى ئىسلامى نيستا زۆر جيايه، شيوەزى نهوان سەرکەوتوترە به هەموو پتوانەيهك، واتە نهو شيوەزه دهولتەتى نيستا باوى هيه پيشکەوتنه، بەشيتكى گرنكى مەبەستەکانى دهولتەتى هيتاوهتەدى، لهپاريزگارى

بەرژەوهندى و بەشە گشتیەکان و هیئەتەکان بەختەوهرى بۆ زۆرترین خەلك، ئەوێش نامانجى نایینە بۆیە دەولەت مەبەستىكى نایینە و پیرۆزە بە عەبارى خۆى، بەلام كە هەلسو كەوتى مەروۇفى بى بەرنامەى تى كەوت سەلبىاتىشى لەگەڵ دەكەوى، دەبەتە هۆى سەم و پراوەدوونان.. بەو شێوەیە خۆدى دەولەت لە پێویستىەكانە، سەلبى و ئىجابىەكەى ئەكەوتە سەر (پێبازى سیاسىەكەى - كە لە دەستورپرەنگ دەداتەو) وە(جۆرى سەركردایەتى) كە ولاتى پى بەرپێوە دەچى، ئەگەر دیموكراسىش بێت ئەوا ئەكەوتە سەر ئەو مەیلەتە ناخۆچ جۆرە دەستور و سەرۆكایەتیهك هەلدەبژێرى، ئەوێش دووبارە دەكەوتەو سەر مەدرەسەى فكرى و سیاسى كە چ جۆرە مەیلەتەك دروست دەكەن، نۆمەیه یان عەوام، وشیار و مەدەنى پەشتدارن یان پێچەوانە، هەر لێرەش مەدرەسەكان لێك جیادەبنەو بە پى بەرنامەى سیاسىان و چۆنىەتى تێگەشتیان بۆ (دادگەرى و نا دادگەرى)، زۆر شێوەى دەسەلاتى لى دروست دەبێت (دیکتاتۆرى، سەربازى، تەك پەوى، پيوكراتى، دیموكراسى، پادشایى، كۆمارى، سوشیالیستى، نەتەوەیی، شیوعى، نیلامى، ..).

شیوەكانى دەولەت

بەسەرەكیش لە جیهان ئەو شێوە دەولەتە هەیه:

- ۱- لە پرووى ئىدارى (فیدرالیەكان، كۆنفیدزالى، لا مەركەزى، مەركەزى، ..).
- ۲- لە پرووى سیاسى، دوانەى هەیه وەك (دەولەتى ناینى و دەولەتى عەلمانى)، (پادشایى و كۆمارى)، (پادىكالى و پارێزەرى)، (دیکتاتۆرى و دیموكراسى)، (نەتەوەیی و ئومەمى) ..
- ۳- لە نێوان هەر دوو خال واتە ئىدارى و سیاسى لە ئەنجامى پێویستیا هەندى جۆر پەیدا دەبێت، وەك دەولەتى (سەرۆكایەتى، نیمچە سەرۆكایەتى، پادشایى دەستورى، پادشایى دەسەلاتى) ..

۴- دوله‌تی نیشتمانی ونه‌تویش لیک جیایه، راسته له سه‌ره‌تادا دوله‌تی هاوچهرخ له‌سه‌ر شیودی نه‌تویدی دروست بوو، به‌لام دواي کیشه دروست بوو له نیوان پیک هاته جیاکانی نهو دوله‌ته، بۆیه جۆری دوله‌تی نیشتمانی باوی ودرگرت که تیایدا له جیاتی چه‌مکی دستوری هاونه‌تویدی چه‌مکی هاو ولاتی پیدایا بوو، به‌که‌م سمرکه‌وتنی دوله‌تی نیشتمانی به‌سه‌ر نه‌تویدی له شۆرشى نه‌مریکا ۱۷۷۶ز به‌رجه‌سته بوو، چونکه‌سوپای بریتانی و شورشگیرانی نه‌مریکی هم‌ریه‌ک نه‌توود بوون به‌لام نیشتمانیان جیا بوو ئیتر نه‌زمونى دوله‌تی نیشتمانی جیتی نه‌تویدی گرتوود، به‌لام له جیهانی عمره‌بی له ده‌ستووری و ده‌ک دوله‌تی نیشتمانی پیشان دراود که‌چی پریان کردوود له بنه‌مای نه‌تویدی وه‌ک (.. جزء من الامة العربية) وبون به‌نه‌ندام له (جامعة العربية) و کۆمه‌لیک دروشم که جیبه جیتی ناکهن .

۵- هه‌ندی ده‌دوله‌تیش که به‌شیوه‌ی نیشتمانیش پیک نه‌هاتون له‌سه‌ر شیودی (ته‌وافوق) پیک هاتوون، له‌وانه: چیکوسلوفاکیاي پیشو، قوبرس، لبنان، نیماراتی عمره‌بی، تا راده‌یه‌ک عیراقی نوی، عاده‌ته‌ن نهو جۆره ده‌وله‌تانه له پۆلی دوله‌تی (مركبة- etat-compos) ده‌ژمیریتن، نهو ده‌وله‌تانه‌ی له یه‌ک ره‌گه‌زی و مه‌رکه‌زیانه پیک هاتوون پییان ده‌لێن ده‌وله‌تی ساده : etat-simple .

ده‌وله‌ت له نیلامدا هاوتای یاسا و نه‌تموه نیه، بیتجگه له به‌رژه‌وه‌ندی و هیزیش فاکته‌ری هه‌ره گرنگ په‌دوشت و نایدیۆلۆجیا شه‌ راگرو (مقه‌ودماتی) ده‌وله‌ته، رۆژناوا ده‌وله‌تیان به‌کاره‌یناوه بۆ داگیرکاری، بۆ دوو جه‌نگی جیهانی، جه‌نگی نوی تریش، .. به‌لام بۆ ناوه‌خۆش (له چاو دهره‌وه) هه‌ندی جار نیعمه‌ت بووه له : نازادی و دیموکراسی و هه‌لبژاردن و گه‌شه‌کردن و خزمه‌تگوزاری و پیشخستنی زانست و ته‌کنه‌لۆژیا و به‌خته‌مه‌ری .. تا نهو راده‌یه له‌گه‌ڵ سیسته‌می سه‌رمایه‌داری وینه‌ماکانی به‌رژه‌وه‌ندی برجوازی بگولجی، واته به‌ختیاریه‌ک بۆ که‌مایه‌تی، بۆیه نه‌یتوانیوه کیشه‌کانی ئاده‌میزادی چینه‌یه‌تی و په‌گه‌زی و نه‌ژادی و

نه ته وایه تی. چارده سر بکا، هه ربویه ش نه وان هه و هک تی روانینی سیاسیان به نه رکتیکی پیروزو ره وشتیه وه سهیری ددوله ت ناکه ن، په یوه ندی نیو ددوله تیشیان هه وایه له سه ر بنچینه ی (بهر ژه وه ندیه)، بویه به ها و یاسا کانی ددولی و هه تا مافی مرؤفیش له گه ل هه ندی نیجایاتیشی له کوتاییدا ده ته وه یاسای دارستان، نه وه ش هه ده گه رپته وه بو سروشتی ناده میزاد، به پتی هه ریه که له میکا قیلی، نیته چه، هؤیز، فرؤید، کانت، .. ناده میزاد گورگی ناده میزاده، جا نه گه ر دده لاتیسی هه بیت گورگایه تیه که ی به شیوه ی جیاجیاو له بن پمرددی جوانی به رجه سته ده کا، له وباریه وه (کانت) ده لی (نهمونه کان ده یسه لیتن که هه رچی دده لاتی هه بووبی خراپه ی کردوه .. هه موو له گه ل هه موو .. هه ریه که ش له گه ل هه موو له جهنگی به رده وامدان) .. هه لبه ته نه و حوکمه ی (کانت) و نه وانی تریش له میژووی نه وروپا زیاتر به دی ده کری نه که به گشتی.

نمرستو (۳۸۴-۳۲۲ پ.ز) پنی وایه ددوله ت له فراوان و گه شپه ی خیزان دروست ده بی، بویه سه رۆک لای پیروزه وه ک باوک، هه ریه که له (هؤیز، لیپتیز، رۆسو، ..) به سه ره نجامی ریکه که وتن و په یانی میللی هاتنه کایه ی ددوله ت دده نه قه لهم، (دۆهرنگ) یش ده لی ددوله ت له نه نجامی زال بوونی به هیز به سه ر بیتیز په یدابووه، هه رچی مارکسیه تیشه به سه لبی ده روانیته ددوله ت و پتی وایه: ۱- ددوله ت له قوناغیتی درهنگی میژووییه وه په یدابووه له دوا ی په یدابوونی چینایه تی، هه لبه ته زۆربه ی (تطوریه کان) پییان وا بووه که کۆمه لگی سه ره تای ددوله ت، یاسا، ناین، خیزان، ره وشت، .. به خۆوه نه بیئیه.

۲- نامرازیکه بو سه رکو تکردنی چینه کانی ژیر ده ست له لایه ن چین دده لاتی دار.

۳- میژوو (۵) شیوه ی سه ره کی له ددوله تی بیئیه که له سه ر بنچینه ی

^۱ فلسفه القانون والسیاسه - عمانوئیل کانت - (تا رادده یه ک نمو رایه له گه ل دهقی ناینیش دپته وه هه روه که له قورنائیش ده لی (کلان انسان لیطفی ان رای استغنی) .

سیستەمی ئابووری دروست دەبی: (۱) - مەشاعی-بى دولت، ۲ - بەندایەتى، ۳ - دەرەبەگایەتى، ۴ - سەرمايەدارى، ۵ - سۆشیالىستى، شیوعىيەت-بى دولت (دېسان).

۴ - ھەردەم دولت نوینەرایەتى چىنىك دەکا وەك دىكتاتور، بەپىئى ئەو قۇناغانە، کە لە خالى (۳) دیارى کرا.

بۆیە دولت لە پروانگەى مارکسى ھەردەبى دىكتاتورى بىت، لە قۇناغى سوشیالىستىش کە گوازەرەوئى سەرمايەدارىە بۆ شیوعىيەت پىتوبىستى بە دەسەلاتىكى پۆلانى تاک حزبى پىشەرەو شمولى دەبىت^۱، تا لە کۆتاییدا (وەك ئەنجلى دەلتىست) دولت خۆشى دەخوریتەود ئەك بەپىاریكى سیاسى ھەلوەشینریتەو، لىنین بە وردتر باسى قۇناغى شیوعىيەتى بى دولت دەکا و دەلتى: (بۆ ھەر کىشەيە کىش کە پەیدا دەبى لە جیاتى دولت و پۆلىس و دادگا یە کەر خەلکى خۆیان پىئى ھەلدەستى بۆ چارەسەرى ھەروەك نىستا چۆن دەبینىن خەلک دوو شەرکەر لىك دەکاتەوە یان نایەلن دەست درىژى بکرىتە سەر ئافرەت^۲، ئەو بۆچوونە تەنیا لە چوارچىوئەى مارکسىيەت نەمابوو زۆربەى ئەلمانىيەتى (نالىبرالى) جىھانى گرتبۆوئەبە، ھەتا دەروون ناسەکانىش وەك (فرۆید)، (ماکس ستیرنەر) دولتەتیا بە رىنگى گەشەى تاک و (من) زانیو، ھەندى رىبازى ناینیش لەوانە (تاویە-کە ناینى بەشىكى زۆرى سەرووى رۆژھەلاتى ناسیایە کە لە بنەچەدا لەسەر دەستى (لاوتزى-۶۰۴ پ.ز) بناغەرپىژ کراو) ئەویش وەك عەقیدەيەكى ناینى داواى کۆمەلگەيەكى بى دولت و دەسەلات دەکا، ھەروەھا جیرالد و شافلى لە کتیبى (قانون جدید)، کرۆتین لە کتیبى (التعاون المتبادل) و (باکۆنین) لە کتیبى (مبادىء الثورة) وخواوەنى بنەماى(تخطيط کل ماهر الواقع

^۱ بۆ زياتر سەرئىچ بەدە: ۱- اصل العائلة والملکية الخاصة و الدولة - أنجلس.

۲- الدولة و الثورة-لىنین.

۳- أصول فلسفة الماركسية، ج-پۆلىنەر.

^۴ مختارات-لىنین.

خیر) و ولیام جودین له کتیبی (عدالة السياسة)، برۆدۆن و زۆری تر داوای نه‌مانی ده‌ولته‌تیان کردوو.

هر بۆیه‌ش نه‌و (۷۰) سالی حوکی سه‌ربازگهی سۆشیالیستی بو نه‌و نامانجه نادیارهی نه‌مانی ده‌ولت به توندترین شیوه حوکم له‌سه‌ر چینه‌کانی په‌هوشه‌نبیرو نووسه‌رو مالدارو زاناو نه‌زان و موعارده‌زو لایه‌نگریش هه‌تا له‌سه‌ر چینی جووتیارو کرێکاریش کردوو.

هر نه‌وه‌نده به‌س بوو به (ره‌جیه‌ت) و له‌ خزمه‌ت (برجوازیه‌ت) یان (که‌لتووری ئیمپریالیزمی) هه‌تد. له‌قه‌لم بدرابوونایه.

هرچی فیکری ئیسلامیه‌ و ده‌روانیه‌ ده‌ولت له‌ سنووری خۆی پتویسته‌کی ژیانه‌ و به‌ جگه‌ی له‌ گه‌ڵ مانای مرۆقاییه‌تی هاتوو به‌ په‌یام، مادام له‌ کۆمه‌لگه‌دا دوو بازنه‌ی تایبه‌تی و گشتی هه‌یه‌ بوو جهم و جۆلی ژیا، هه‌لبه‌ته‌ بازنه‌ تایبه‌تیه‌کان له‌ ژێر خاوه‌نداری تایبه‌تیه‌، به‌لام بازنه‌ گشتیه‌کان مولکی گشتیه‌، به‌ واتایه‌کی تر هه‌رده‌م به‌رژه‌وه‌ندیه‌ گشتیه‌کان که‌ مولکی گشتین له‌ ژێر هه‌ره‌شه‌ی به‌رژه‌وه‌ندی تایبه‌تن، ئالیه‌دا مانا و پاساوی ده‌ولته‌تیش په‌یدا ده‌بی بوو رێکخستوو به‌رپوه‌بردنی نه‌و بازنه‌ گشتی و لایه‌نه‌ گشتیه‌کانی مرۆڤ و رێکخستنه‌وه‌ی له‌ گه‌ڵ بازنه‌ تایبه‌تیه‌که‌، نه‌کی پارێزگاری مولک و به‌رژه‌وه‌ندی گشتیه‌، بۆیه‌ ده‌ولت له‌ناو هه‌موو کتێبه‌ ئاسمانیه‌کانی هاتوو و پێغه‌مبه‌ره‌کانیش مه‌به‌ستیان دروست کردنی ده‌ولته‌تی دادگه‌ری بوو، نه‌و شیوه‌یه‌ی ئیستای ده‌ولت له‌ دارشتنا سه‌ره‌تایه‌که‌ به‌ره‌و نه‌و مانایه‌ی په‌یامه‌ بوو ده‌ولت، نیه‌ر سه‌ره‌نجامی نه‌و بۆچوناوه‌ی مارکس و مۆرگان و باقی تطوویه‌کان به‌ هه‌له‌ ده‌رچوو، ئیستا له‌ لایه‌ن نه‌نسرۆپۆلۆجیه‌کانیش به‌ ته‌واوی ساغ بوو، که‌ ده‌ولت به‌ شیوه‌یه‌ک هه‌ر هه‌بوو له‌ هه‌موو سه‌رده‌مێک هه‌تا نه‌و خێله‌ جه‌رمانیاوه‌ی که‌ له‌ بنه‌چه‌دا له‌وانه‌وه‌ ناوی (به‌ره‌ر) هات و یاسا و شارستانیان تێک ده‌پوو خاند له‌ناو نه‌وانیش شیوه‌یه‌ک له‌ ئیداره‌و سوپا و هاوولاتی و سه‌رکرده‌و قه‌ده‌غه‌و بکه‌و مه‌که‌ هه‌بوو،

ئەوھش ماناي بوونى ياساۋ فرماندەرو فرمان پىتكر او دەدات كەماناي دەولەتیشە، مادامیش مولكیە گشتی و تاییبەتی بیتی پتویستی دەولەتیش دەمیتى، جارى دەولەتى ياسایی زیاتر لە ئەزموونى رۆژناۋا بەدى دەكرى، بەلام هیتا ئەركى تەۋاۋى دەولەت لە پارتیزگارى مولكیەتی گشتى ناكرى، تا رادەيەكى زۆر بەرژەۋەندى تاییبەت زالە بەسەر بەرژەۋەندى گشتى.

دەولەت لە ئىسلام سپاردەو بەشیکە لە عیبادەت، پتویستە تیایدا دادگەرى بچەسپى و فرمانكەرو فرمان پىتكر او جیاۋازیان نەبى، (سید القوم خادمهم) ئەوھش ھۆرپنەو ئەفسانە نە، چەندین جار لە دواى پتقەمبەر ﷺ و خولەفای راشیدین دووبارە كرايتەۋە، دەولەتى ئىسلامى نە دەولەتتىكى سەربازى نە دىكتاتورى نە دەولەتى چىنايەتى و سىوكراتى و.. نە دىموكراسى و نە دىكتاتورى.. نە پادشايبە و نە ئىمپراتورى.. بەلكو دەولەتتىكى مەدەنى گشت گرى مىللىيە، دانەرى ياساكانى ھەمان نەو دانەرى ياساكانى سروشتە، كە تیایدا تاك (چ پىار چ ژن) سەربەستى و سەربەخۆی تا رادەى پتویست تیادایە، لە ئىسلام دا دەولەت بەرپرەسپارە لە پتقەمبەر و چاودىسى بوارەكانى كۆمەلايەتى و ئابوورى و مەۋقايەتى و دادگەرى و بەرژەۋەندى و پابەندى و پابەندىيە گشتیەكان، دەسەلاتەكانیش ھەر لە ئەسلىدا سەربەخۆى خۆى ھەيە چ (پاپەراندن) چ (دادگایی) چ شورایی و دەزگای تریش، لامركزیشە، ھەتا لە دوا قۇناغەكانى خەلافەتیش بەو شیۋەيە بوە، لەروى جیای دەسەلاتەكان: ۱- تەنفیزی بریتی بو لە (ئەنجومەنى ۋەزیران-صدري ئەعزەم) ۲- دەسەلاتى دادگا بریتی بو لە (شیخ الاسلام) دەسەلاتى زۆر بوو جار و ابوو لە سەرووى سولتانیش بوو، لە مەژوى دەسەلاتى عوسمانى بە فرمانى شیخ الاسلام دووجار سولتان گۆراۋە سولتان مراد و سولتان عبدالحمید ۳- دەسەلاتى ياسا دانان (شورا) كە پتى دەووترا (مەبەوسان)، ھەريەكە بە جودا بووینە، بە ھەلە ئەوروپىيەكان (لێك جیاكردنەۋەى دەسەلاتەكان) بۆ (مۆنتسیكۆ) و كىتیبەكەى (روح القوانين) دەگێرنەۋە.

همروهك له نيسلام دا دهستوري دهولت له چوارچيتوي پروژهيه بهر وه دهق،
 حزبه شيوعيه كانيش به دهولت تيشه وه بهر وه دهرياي شيوعيه تن، دهستور و
 په پيره ويان يه كسان نيه به شيوعيه ت، نابي له و قوناغهي گواستنه وه دا به
 مهابديني شيوعيه ت هه لس و كهوته كانيان هه لسه نكي تي، به هه مان شيوه ش
 په پيره وي بزو تنه وه نيسلاميه كان و دهستوري دهولتي نيسلاميش يه كسان نيه به
 نيسلام (قورنان و سوننه)، بهلكو ليتي هه لدينجي، بويه نه وه يه كه م پروژهيه،
 گورپاوه، دهشي هه له بيت.. (قوناغي گواستنه وه يه)، به لام نه وه ي دووهم (واته
 نيسلام) چه سپاوه پروژه نيه، شايدني هه له نيه، نه و كاتيه ته واي شمر يعت
 په پيره وه دهكري نهك له قوناغي گواستنه وه، هه ر بويه ش بزو تنه وه نيسلاميه كان و
 دهولتي نيسلاميش له قوناغي گواستنه وه مرجعيه تي (قورنان و سوننه) نيه
 ١٠٠٪، تا دهگاته خه لافه ت، نينجا دهستور ناميتي راسته وخو ده بته قورنان و
 سوننه وهك نه زموني وهر چه ر خاني (صحيفه) له مدينه بهر وه قورنان، جا وهك
 مه سه له ي شيوعيه كه نه و نيسلاميه يان هه ر كه سيك به هه له دا ده چي نه گه ر به
 ناوهر ذكي قورنان و سوننه هه لس و كهوت و هه نكاوه كاني هه لسه نكي تي، بهلكو
 به و دهستوره يان په پيره وه كه له و قورنان و سوننه يه هه لتي نجر اوه، به پالپشتي
 (السياسة ما وافق الشرع ولا سياسة ما نطق به الشرع).

سهره لداني دهولت له وسهرده ده دا

جاران دهولت به چهند شيوه يهك دروست ده بوو، له وانه به شيوه ي هيزو زال
 بون، دا گير كردن، گه شه ي ميژويي، يان له رتي ي ناين ونايدينولوزيا، گه لي
 جاريش و ابووه له رتي گه شه ي ده سه لاتي عه شاپري دروست بوو يه كه م جار بو
 هويه (ديره) دواي ميرنشين و نينجا دهولت .. له گه ل زور رتي تر له هه موان سهر
 تر له رتي وه سايه و نينتداب وهك دروست بوني عيراق ونورده ن وسوريا ..

له سيسته مي نيمپراتوريه تي كون سنور بريتي بوو له و خاكه ي ژير پتي دوا
سربازي شهر كمر، به لام نيتستا به له زهويهك نه ماوه بي سياده ، سنوري دهولي

ھەر دۆلەتنىڭ كۆتايى دېت بىلەن سىنورى دۆلەتتىكى تىر، ئاۋاش لى (نەتەۋە يەككىرتەۋەكان) تۆمار كراۋە، نەۋا دروست بىۋىنى دۆلەت گىۋراۋە، بەتايىبەتلى لى دۆلەتلى ھاۋچەرخ پەيۋەندى دەسلەت وڭاك و مىللەت بەندى سىياسى بۈە ئىنجا ياساش، جاران زۆرئاسايى بۈ كورد دۆلەت لىنىۋى عەرەب دروست بىكا ۋەك ئىۋىبىيەكان و گىيان پۆلايەكان و... فارس لىناۋ كوردو عەرەب ۋەك سەفەۋىيەكان يان دۆلەتلى رۆستەمى لى مغرىبى عەرەبى، تورك لى ناۋ عەرەب و ئىۋرۋىپى بىلەم لىسەردەمى رابۋنى نەتەۋىيى لىدۋاى سەدەى ۱۹ لى ئىۋرۋىپاۋ سەدەى ۲۰ لى رۆزەسلەت نەۋ نەرىتە كۆتايى پىتھات، ئىستا گەل ۋەمىرەم دەسلەت لى پەيۋەندىيەكى سىياسى وياسايى بىروايش دان، بەپىتى ياساي دۆلى سەردەمىش ۳ توڭمى سەردەكى ھەيە بۆ دروست كوردنى دۆلەت، نەۋىش بىرىتە لى ۱-گەل ۲-ھەرىم ۳- دەسلەتلى سىياسى، نەۋە بەپىتى ياساي گۋايە دەپىتە خاۋەن دۆلەت، ھەلەتە ياساي دۆلىش پىرە لى (مىتاقھات) لىلەيەك نەۋەى بىرىاردادە لىلەيەكى تىرىش بىنەماي ياسايى (سىيادە) و (عدم التداخل للشؤون الداخلية) شى داۋە، لىلەيەك دەپىنن كورد خاۋەننى ھەرسىتكەنەۋ نەۋىتە دۆلەت و ئىسرائىلىش بىنى ھىچ لىۋ مەرجە ياسايىنە بۋىتە دۆلەت ... ئىتر كىشەى نەتەۋەىيى دروست بۈۋە، بىلەم نەۋەى جىنگىرە نەۋەيە كەنەۋانەى خاۋەن ھەرىم بىن كىشەكەيان لى ئاستى كەمايەتلى دەرەچى بىرەۋ كىشەيەكى دۆلى، عادەتەن بەشۋرش و ناخۋشى دەگۈزەرىنن، ھەرجەندە بىرىارى مافى چارەى خۆنۋىش دراۋە، ئىتر لى بەر تىكەل وئىكەلى ياساي نىۋ دۆلەتلى لىۋ بارەيەۋە نەۋا رىنگاى جىاجىا پەيدا بۈە بۆ دروست بۋنى دۆلەتلى نۋى لىۋانە :

۱- بەپىتى ياسايى، نەۋىش يان بەنەرمەنى نەتەۋەيەككىرتەۋەكان يان بەپىتى پىكەۋتلى دۆلەتلى داگىر كەروداگىر كراۋ راپرسى دەكەن بۆ نەۋ مافە، لىۋانەى كرا نەرىتيا، تەپمۋورى خۆرئاۋاۋا خوارۋى سودان و بىابانى رورئاۋاۋا كۆسۋقاش لى رىيە، لىۋ نۋنە دەگەنەنە كىبك كەۋتە نەۋ راپرسىيە كەچى بە رىۋەى ۵۱% دەنگى بۆ مانەۋە دا لىگەل كەنەدا .

۲- ھەلەۋەشاندەۋەى دۆلەتلىكى گەۋرە ۋەك بەكىتى سۋفىەت و بۈگۈسلاڧيا .

State	الدولة	(۳) دىولەت
-------	--------	------------

- ۳ – بە رېئىكەوتىن دابەش دەبن وەك چىكۆسلۆفاكىيا.
- ۴ – بە شۆپشى رزگارى نەوەش رىنگەي باوى ولاتانى نادىموكراسىيە .
- لەگەل ھەندى رىنگەي تىرىش لەگەل گەشەي كۆمەلگە پەيدا دەبنى .

(٤)

مېسرى (حكومت) الحكومة Government

وډك وشه حكومت له دهولت كؤنتره و بناغهشيته، به پېي هه مړو (فهرهنگه كان) كؤنترين دهزگاي سياسي، به لام ماناي ئيستاي حكومت برېتبه له پيره وكردني ياسا وده سولات، همرچي نه پړو پوړيو كانه دهلېن حكومت برېتبه له كهسانيك كه له ده سولاتن تيايدا كؤمه له ياساي وا پيره و ده كهن كه خلكي پي قايلن.^١

زور جار حكومت و دهولت تيكه ده كړي (ههروك ليړه ش هه ندي جار)، له راستيدا حكومت په كيكه له پيكه پنه ره كاني دهولت (گډل، همرېم يان نيشتان، حكومت) به شيره گشيه كهي، باليكه له ناو دهولت، بالي راپه راندنو نه خشه كيشان و ياساو پلانه كاني دهولته، بويه نه نجومه ن به سرؤك وهزيرانيشه وه كابينه ي حكومته پي دهوترې، له كاتيك سهرؤكي دهولت يان پادشايه يان سهره كؤمار، هه ندي جار به سهره وهزيرانيش دهوترې (وهزيري په كهه)، يان وهزيري (اعظم)، له خهلافه تي عوسمانلي (صدر الاعظم) ي پي دهوتره، به پي (موسوعة العربية الميسرة) په كهه نه زمووني سهرؤك وهزيري له ئينگلته را هاته دي ورؤبرت والپول نهو سهرؤكه بسوه له نيوان (١٧٢١-١٧٤٢ز)، له ميټرووي عوسمانيش له سهرده مي (سولتان نورخان ١٣٢٥-١٣٥٩) دروست بسو كاتني (خليل فيدرلي) له وهزيره وه بهر زكرايه وه بؤ (وزير الاعظم) .

لهو سهرده مه دا سهره وهزيرو كابينه كهي پايه كي سياسي به گشتي مخرج

^١ مقدمة في أنثروثولوجيا الاجتماعية.

نیه پېښور بیت له بوارى وهزاره ته کى، ناساييه دولت له چەندین حکومتى هەریم پټک بیت له گەل حکومتىكى ناوهندیش که له پایته خته که دایه، نهموشیان له جیهاندا سمرکه وتووترین رېښازى سیاسیه، جا چ فیدرالى، سوڤیتیات، کۆماریه کان، ئوستانه کان، ویلايهت، .. هەرچى بیت که له بنه چەدا بۆ نهموونى حکومتى ویلاياتى نيسلامى ده گهریته وه (که چاکترین شیره ی نامهرکه زیه)، حکومتى نيسلای کوردستانیش شیره یه که له و ترازه، مەرج نیه حکومتى همریمه کان ته نها له ناست فیدرالى و به سهروو بیت، ته نانهت له ئوتونۆمى (خود موختاریش) ده شى له پرووى یاساییه وه حکومت دروست بکى وه که له فهلمستین و ناخچه وان و زۆر شوتى تر .. بۆیه گۆرپى (نهمجومه نى راپه راندن) ی کوردستان بۆ حکومت و (نهمجومه نى یاسادانان) یش بۆ پهرله مان هم یاساییه، هم دانایانه ش بوو.

حکومت و دولت له خالىكى بنچینه یى تریش جیان، دولت په یکه رىكى گشتى چه سپاوه (نسبیه ن)، به لام حکومت ده گۆریت له و کابینه وه بۆ کابینه یه کى تر له چوار چیره ی یه که دولتدا، بۆیه به شیک له زانایان به لای نه وه ده چن که دولت بکه ویته خانە ی زانستى سیاسى و به لام حکومت بۆ (رېښازى سیاسى)، چونکه به زۆرى حوکمه که به چه وه هری دولت ته که شى پى دیارى ده کرى، به پى ی (مونتیسکو) (۳) جوړ حوکم همیه (کۆمارى-پادشایى-دیکتاتورى) گوايه هه تا نیتاش نه و پۆلینه دروسته، به لام دابه شى راسته قینه وانیه، وه که له خواره وه:

• مه له کى ده ستورى وه که له به ریتانیا (به ریتانیا مولکى نه وه به لام حوکمى نه و نیه)، همره ها هۆله ندا، نيسپانیا .. وا نمونه یه که له ولاتانى عه ره بيش سه ره تایه تى له به هرین.

• مه له کى ده سه لاتدار وه که مه له کیه عه ره به کان.

• سيمته مى سه رۆکایه تى وه که زۆربه ی ولاته دیکتاتوریه کان (جگه له

نەمىرىكاو رووسىيى (نۇيى..). واتە ھەم سەرۆك دەولەتە ھەم سەرۆكى
حكومة تېشە.

• سىستەمى تەوھرى سەرۆكايەتى و سەرۆك وەزىران، كە بەشېك يان زياتر لە
دەسلەلتى سەرۆك دەدرېتە سەرەك وەزىران وەك: فەرەنسا، توركىيا..

• سەرۆكايەتى دەستورى، كۆمارىيەو سەرۆكەكەى فەخرىيە دەسلەلت لە دەست
سەرۆك و نەغجومەنى وەزىرانە لەوانە: ئىسرائىل، ئەلمانىا.. عىراقى نۇيى.

• جۆرى تىرش ھەيە وەك (رئىس الظل) كە ھەر ناو، لە ژىرەو سەرباز ھوكم
دەكا وەك: جەزائىر و توركىيا وپاكستان ..

• سىستەمى سىياسى ئىزان سىستەمىكى تايبەت و نۇيە.

ئەوانە لەسەر بىنچىنەى دەستور بىو، لەسەر بىنچىنەى مەدرەسەو پىيازى
سىياسى ئاوا دابەش دەبن:

• حكومەتى ئىسلامى = سىستەمى وىلايات + لامەركەزى + شورپا + فصل
السلطات + ولايە الامە.. غوونەش لەو سەردەمە ئىزان، سودان و چىچانى
پىشوو،..

• حكومەتى شىوعى: ھەر حكومەت نامىنى بەلام قۇناغى گواستەمەيە
لەوانە (فىتنام، چىن، كۆرياي سەروو، كرىا ..).

• حكومەتە لىبرالىيەكان و حكومەتى سۆشالىيەتىكان لەرەوتى بابەتەكە
باسيان دەكەين.

• ھەندىك كۆمارى و عەلمانىيەت و دىموكراسى پىكەمە دەبەستەمە، ھەر بە غوونە
فەرەنگى (قاموس المصطلحات السياسية والدولية - سموحى فوق العادة) دەلتى
لە سىستەمى كۆمارى سەرەك ھەلدەبۇزىرى پاستەموخۇ لەلايەن مىللەت يان لە
لايەن پەرلەمان، ھەروەك رايەكەى (مۆنتسىيىكۆى پىشوو.. بەلام نەو
پەيوەندىيە مەرج نىيە راست بىت، غوونە زۆرە كۆمارىيەو ناعەلمانىيە وەك ئىزان،
سودان، ئىنجا كۆمارىيەو دىكتاتورىيە (پەرە لە غوونە)، جار وايە ھەر تەواو

يېتچەواندەيە مەلەكەكان لە كۆمارىيەكان ديموكراسى ترن، ئەك مەلەكى ئەوروپى
 ھەتا لەناو ەەرەبىش، نىنجا كۆمارىش ھەيە وەك مەلەكە ھەتا لە مېراتى
 دەسەلاتىش، لەوانە: (كىم ئىل سۆنك) لە كۆرىا، خافز ئەسەد لە سورىا، لۆران
 كابىلا لە كۆنگو... زۆرى ترىش وا بەرپۆن كە كورپان بکەنە سەرۆك لەجىي
 خۆيان.

ئەو جۆرە سىستەمە ھەرە دىكتاتۆرىيەكەيە، لەراستىدا لەو سىستەمە شتىك
 نامىنى لەجياکردنەوہى دەسەلاتەكان، ياخود دەولەت و حكومت، ھەموو
 دەسەلات دەدرىتە كەسى يەكەم، كەسى يەكەم يەكسانە بە دەولەت، ئەوہيان
 دىكتاتۆرى حىزبى نىە وەك ئەزموونى حىزبە شىوعىيەكان، ئەزموونىكى ترى نوتى
 دىكتاتۆرى بوو، بە ئاشكراش خراودە دەستورە، سەرنج بدە لە (تعريفات ببعض
 المصطلحات: مادة- الحكومة) كە بە فەرھەنگى (حىزبى بەعس) حسابە دەلى:
 ((تتولى الحكومة ثلاثة هي: التشريعية ٢- التنفيذية ٣- القضائية)).. ئەوہش
 حكومەتى دىكتاتۆرى و شمولیەو دەستى بەسەر ھەموو دەولەت داگرتووە ئىتر
 بواری مېراتىش سانادەيى.

زۆر شىئوہ و جۆرى حكومەتى ترىش ھەيە (سەربازى، تەك حىزبى،
 نوتوكراسى، پلوتوكراسى، زۆرايەتى، ئىنتىلافى، ئىنتىقالى، كەمايەتى،
 مەدەنى...)، بەلام دابەشى بنچىنەى حكومەت برىتییە لە دادگەرى و نا
 دادگەرى.

سىستەمى باوى ئىستای حكومەت ئەوہيە پىك بىت لە چەند حىزبىك يان
 يەك حىزب، بە پىي ئەو رىژە دەنگى كە دەيھىنى، ئەگەر لە (نپوہ+۱) كەمتر
 بوو ناچار پەنا دەباتە بەر دانوستان لەگەل ژمارەيەك لە حىزبى تر كە ئەو رىژەيە
 مسۆگەر بکەن تا لە پەرلەمانا دەنگى قايلى بەيئن، ئەو حكومەتە پىي دەوترى
 ئىنتىلافى وەك ئىستا زۆربەى حكومەتەكان لەو شىئوہ، ئەوانەى بەشدارى

^۱ ھەموو دەولەتيك وانىە، لە توركيا دەي ۳/۲ى دەنگى پەرلەمان بەيى بۆ سەرۆكايەتى كۆمار.

حکومت ته که ش نین جا چ ئەندامیشیان له پەرله مان هه بی یان نا پیتیان ده لیتن (نۆپۆزیسیۆنی یاسایی)...، ههردوو لا بهشیان ههیه له دهولەت ته نیا له حکومت نه بیت، نه وهش له بنه مایه کی داد گهریه (فرمان په وایی بۆ زۆرایه تی و مافیش بۆ که مایه تی)، واته لهو دۆخه دا حکومتی خزمهت گوزاره نهک نایدیۆلۆژیا، حکومت و دهولەت خاوهن نایدیۆلۆژی بی گرفت نیه، گرفت نه وهیه نایدیۆلۆژی به کار بهیانی قه لۆشیش بی وهک نه زمونی نیستای عه لمانیه تی عه ره بی و کوردی، نیت لیره دا نۆپۆزیسیۆن په کسهر بی بهش ده کری له هه موو مافیکی، له کار دانه وهی نه وهش نۆپۆزیسیۆن دژ ده بی له هه مووشتیکا با چاکیش بی، به لām نۆپۆزیسیۆنی له نیسلامدا دانیم نیه، له سیره (رصد) نیه دژ به حکومت وهک نیستا باوه، به لکو پشتیرانیه تی له سهر هه ق به لām ناقایل ونه یاره به ههنگاوه ناشه رعی و چه وته کان. له باره ی به شداربوون و (نیستیلافی) هه موو لایهک کۆک نین، هه لۆیستی شیوعیهت به رامبه ر به شداری کردن له حکومتی بر جوازی و حزبه بر جوازیه کان به خیانهت له چینی کرتیکار ده ژمیرا به پئی په یامه کانی (مارکس-نه نجلس) و جار نامه کهشیان، که چی سوشیال- دیموکراس و نورۆ-شیوعیه کان به شداریان کردوو و تاراده یه کیش واقیعیانه تر بووینه.

به هه مان شیوه به شیک له مه دره سه ی نیسلامی نویش نه و به شداریه به پله ی (کوفر) له قه لām ده دن، به شیکیش به پیچه وانه وه زیاد له پتویست و بی مه رج و پتیه کی به شداری هه موو جۆره حوکمیک ده کهن هه تابه شداری له کنیه ی نیسرائیللیش، وا ده رکموت له نه زمونی ۲۰ سالی رابردوو نه و دوو شیوه ههردووکیان به و شیوه نه و په ریه زۆر سه رکه وتوو نه بووینه، ته یاری مام ناوه ندیش که له حسابا ورد تر بووه به شداری کردوو نه و جئی بایه خ بووه.

هه رچی هه لۆیستی لیبرال- دیموکراسیه به پئی بنه مای (به رژه وهندی تاییه تی) به شداری ده کا، زیاتر خۆویستانه یه، یان له باشترین دۆخیان دا نوینه رایه تی به رژه وهندی چینه کانی سه روو ده کهن، له جیهانی نیسلامیدا نه وانه

به نووسهرو پرهوشه نېرو سياسه تمه دارانيه وه به هموو شيويهك له دهره وهى دهسه لاتو حكومت نازين، بويه سهوداو بهرتيل و گندهلى ثيدارى و.. ناسايه لهو مدرسه يه .

نايا حكومت جيهانى دهبيت ؟

له بنه چهدا بانگيشه يه كى ناينى يه، زياتر په يوه سته به ناينه كراوه كانى خاوهن ده عوه وهك مسيحي ونيسلام، به لام مدرسه ي شيوعه تيش نهو داوايه ي بهرز كرده وه .

نهو فكره يه پيچموانه ي راى نه رستو و نه فلاتوونه كه پتيان وايه هر شارتيك حكومه تيكى پتويسته، نهو فكره يه (فكره ي برايه تى گشت جيهانه بوئايه كان ده گهرينه وه، بو هموو نهو ناينانه ي خاوهنى بانگيشه و ته بشيرين له پيش هموويان مهسى ونيسلام) به سه ريش نه چوه، گه شه ي كومه ل و كي شه كان و پتويستيه نوئيه كانى مرؤف له فيكرى و دهروونى و كه لتوورى و فره هنگى هه تا ده گاته نابوورى و په وشتى و دادگه رى وياساكانى سروشتيش همووى پالشتن بو داهيتانه وهى، به تايبه تى له (عموله مه) به هموو په هه نده كانيه وه، همروهك حكومه تى جيهانى نيسلامى به جوان ترين شپوه هات و گه شه ي كرد، چونكه له سر فاكته ريكى مرؤفايه تى وا بنيات كرابوو هموو كه سيك بوارى به شدارى تيادا هه بوو به يه كسانى، ته نها لهوئيه ريساى (چاكرين به خته وه رى بو زورتيرين خه لك) به فراوان ترين دؤخى مومكين پى ديتته دى، زور جيايه له گه ل حكومه ته نيمپراتوريه كان كه له سر فاكته ريكى تاقانه ي شازى سه ربازى دروست ببوو، بويه ده بينين زوربه ي ناوچه كانى جيهان به ره و نيسلام هاتن (نهك به شپرو تير) به لكو له رى هه لس و كهوتى چاكى وهك: په وشت، شه ريعة ت، ريكخستن، ناوه خو و.. په يتا په يتا گه لانى جيهان پرويان لى كرد به تايبه تى له نه فريقتياو خوارووى ناسيا، نيستاش زياتر جيهان پتويستى بهو جوړه حكومه ته هيه، له راستيدا

(مل ملاتی شارستانی)، (کوتایی میژوو)، مەدرەسەکان، عەولەمە، نەتەو
 یە کگرتووەکان، بریار و دەزگا جیهانیەکان، یاساکانی نیو دەولەتی، ..
 جەنگەکان، نەو جەنگی نیستی .. هەمووی گوزارش لە پیتیستی نەو حکومەتە
 جیهانیە دەکا راستەوخۆ یان ناپاستەوخۆ، هەریە کە دەیهوی نەو پیشرە و خاوەن
 ناسنامە ی نەو حکومەتە بیت، هەلبەتە نەو دور فکریە ی (دەولەتی نیشتمانی –
 یان نەتەو یی یان قوتری ..) و (دەولەتی جیهانی) تەواو مانا و جیاوازی نیوان
 (نەتەو یی) و (نومەتە)، واتە پرسیارە کەش نەو یە ئایا دەکری جیهان بکریتە
 یە ک نومەت؟ بەدەر لە سنوری نەژادی و نەتەو یی و ڕەنگ و نیر و می و ...

یان لەسەر چ بنچینە یە ک دەکریتی، لەسەر بنچینە ی ڕەجەلەکی و خوین
 نەتەوایەتی وە ک مەدرەسە ی نەتەوایەتی بۆی چوو؟

یان لەسەر بنچینە ی مادیانە و برجوازیانە ی وە ک مەدرەسە ی لیبرالیەتی
 رۆژناوا؟ یان لەسەر بنچینە ی چینیەتی شیوعیەت؟ ..

هەرگیز لەسەر نەو بنچینانە دروست ناکری، دەبی لەسەر بنچینە یە ک بیت کە
 شمولی هەموو کەس بکات ئەویش تەنها لەسەر بنچینە ی مانیفیستی
 عەقلە، لەویش بەتەنها بۆ ئایە ، ووردتریش نیسلامە نەو پەيامە عەقلیە ی لە
 دروست کردنی نومەت هەلگرتوو دەسەر بنچینە ی بیروباوەر، بۆیە لە کوتایا
 (چاکترین بەختەوهری بۆ زۆرتەین خەلک) دەبینین لە شیوعیەت و
 سەرما یە داریدا .. تەنها بۆ چینی کە نە ک هەموو خەلک، لە مەدرەسە ی
 نەتەوایەتی ش چاک ترین بەختەوهری بۆ نەتەو یە کە (ئەگەر بشبی)، .. تەنیا لە
 نیسلاما بوار هە یە بۆ هەموو خەلک، نەو هشی گەورەترین هیژ و دینامیکیەتە کە
 بتوانی حکومەتی جیهانی لەسەر دروست بیت بە تاقانە .

(۵)

President

الرئيس

سەرۆك

زۆر مشتو مېر لەسەر ئەو زاراوە کراوە لە لایەن زاناو فەیلەسوف و مەدرەسەکان..

لە بارەى: بنەچەو پەیدا بوونی، مێژوو کەى، بۆنە کەى، فەرمانى، پاساو فاکتەر و ھۆیەکانى پەیدا بوونی.. ئەمرکى مێژوویى و ئىستای، چارەنووسى، سەرۆكى سەرکەوتوو کى یەو مانای چى؟ پێوھى چى؟.. ھەر بەو پى یە پێناسى گەلى زۆرە بەلام تریکترینیان کە مانای گشتى بدا لە (موسوع علم الاجتماع) مان ھەلبژاردوو کە دەلى (سەرۆك) ئەو کەسە کە کارى خەلکى پادەپەرتنى یان وا دەکا خەلکى تریش پاییپەرتن)، کۆمەلىك توانای ھەيە جیا لە خەلکى ناسایى وەك توانای یە کلاکردنەو، بریار، وروژاندن، گرنكى نامانج، ستراتیجیەت و نەخشە، پشبینى کردن، خیرا گەبشتنە نامانج، سووربوون، دوورو قول و ھەمەلایەن بینى، باوھشى فراوانى لە بەرپرسیاریەتى، ھىزى جىبەجى کردن، ناسینى تواناکانى خەلکى تر، داھىتان، متمانە، دادگەرى و راستى...

ھەرچەندە بابەتە کەمان سەرۆکە بە گشتى بەلام ھەر بۆ زانی یە کەم سەرۆك کۆمارى دەستورى لە ئەمریکا ھاتوو، ئەمبش (جۆرج واشىنطن) بوو بە پى دەستورى ۱۷۸۷ز بوو یە کەم سەرۆك لە سالى ۱۷۸۹، نینجا ئەو ئەزمونە گواسترایووە بۆ ئەمریکای لاتینى لە سالى ۱۸۱۱ بۆ تشیلی، کولومبیا،

النظم السياسية، وظيفة التشريعية لرئيس الدولة. ھەروەھا بروانە: القانون الدولى والمشكلات الكبرى

قەنزويلا، ..

سەرۆك لە مەدرەسەى لىبرالى بەدرىژى مېژوو بە دەسكەوت و ھەلكەوت
 ھىسابە، پېرۆزى نىيە، ئىستاش ھىچ لى پىتچانەوھىيەكى دواپۆزى لەگەل نىيە، ھەتا
 بەپراى (سېنۆزا) لە ديموكراسىدا (سەرۆك) پابەند نىيە بە ھىچ ياسايەك تەنھا بە
 بەلئىنەكانى گەل^۱، لەو بنەمايەو كەسانى وەك ھىتلىرو مۆسۆلىنى و زۆرى تر
 پەيدا بووينە بە پرۆسەى ديموكراسىش، ھەموو دەم ئەگەرى دووبارەبوونەوھشى
 ھەيە، ھەر چەندە ئىستا دەبينىن سەرۆكىش لەوانە سەرۆكەكانى ئەمەرىكا سزا و
 لىپىتچانەوھى ياسايان لەسەرە، لەوانە نىكسۆن لە ۱۹۷۳-۱۹۷۴لە سەرۆكى
 لادرا، كلىنتۆن دادگابى كرا... .

ھەرچى شىوعىيەتە لەسەر ئەسلى پەيدا بوون و چارەنۆسى زۆر بە ئىجابى و
 پىئويستى سەيرى سەرۆك ناكەن، پىتيان وايە لە قۆتاغى كۆمەلگەى سەرەتاي
 (سەرۆك) نەبوو، ھەروەك لە كۆتايىش نامىنى، پىتيان وايە سەرۆك زادەى مل
 ملانىتى چىنايەتى و دابەشى كارە، ھەلبەتە ئەو بۆچوونە پەگ و پىشەى فراوانى
 ھەيە لەناو زۆربەى (تەپورىيەكان) و بەشىكىش لە ئەنسەرۆپۆلۆجىيەكان بە تايبەتى
 (مۆرگان)، ئەوانە ئوونەشيان ھەندى ھۆزى دواكەوتوو كە گوايە سەرۆكيان
 نەبوو، بە مەبەستىكى سوكاپەتەش وەسفى كۆمەلگەى پەسەنى ئەمەرىكا
 (ھەندىيە سوورەكان) و ئوسترالىيە-ئەپۆرچىنيەكان دەكەن بەبى سەرۆك و ياسا و
 پىسا.. گوايە ئەوروپىيەكان گەيشتنى و دريان بەتارىكى دا، زۆر تەقەلاى تر لە
 لايسەن ئەنسەرۆپۆلۆجىيەكان دراو بە ئەدرىسى (كۆمەلگەى بى سەرۆك
 Acephalas sociaty) گوايە تەنيا تەنھومەنىكى پىرانيان ھەبوو^۲.. كەچى
 ھەر لە وەسفەكانى خۆيان بۆ ئەو جۆرە كۆمەلگەيە دەردەكەوى كە سەرۆكيان

^۱ William.w-government of latin ammea. P۱۶۱

^۲ رسالة في لاهوت و السياسة- سېنۆزا ص ۲۸۲

^۳ بۆ زياتر بروانە: ۱-مجتمع القديم- مۆرگان ب-مقدمه في أنشروپۆلۆجيا.

هەبوو، قەدەغەو ریتساو ئایین ھەبوو، ھەر بەسروشتی خۆی ھەر کۆمەڵتکی
 ڕەمەکی پێکەو ە بن بۆ ماوەیەکی کەم سەرۆک و پەسپۆری (تەخەس) ی لێ پەیدا
 دەبێت، بۆیە لە ھەرموودەدا: (إذا كنتم ثلاثة...) یاسایەکی گەردوونیە .

لە ئەزموونی نوێش بە کردە و یستراوە کۆمەڵگەییەکی وا تاقی بکەنەو ە بۆ
 سەرۆک سەرکەوتو نەبوو، لە ئورگواي لە سالی ۱۹۱۱-۱۹۱۵ (۹) کەس
 پێکەو سەرۆک بوو، جاریکی تر لە سالی ۱۹۴۶-۱۹۶۱ لە ھەمان شوێن،
 گوايە لە ڕۆمای کۆنیش جۆریک لە سیستەمی دوانەیی (دیاریشی) سەرۆکایەتی
 ھەبوو، لە ئەزمونی کوردستانیش سیستەمی نیو بە نیو ە ھەردوو سەرکردە
 (مام جلال و کاک مسعود) بە ناتەبایی ھاتن تا بەکیان بۆ عیراق و ئەوی تریش لە
 کوردستان ماو بە تەنھا، ھەریە کە ئەنجومەنی فیدرالی و سۆفیەتیش بە جۆریک
 تاقیکراو، لە (لیبیا) ئیستا گوايە سەرۆکی نیو و ئەنجومەنی گەل ھەیە بەلام
 (سەرکردە شۆرش-مەھر قەزافی) زیاتر لەو دەورەش بە کردەیی دەبینی، بۆیە
 ئەو بۆچونە شیعەت لە بارە (سەرۆک) بنچینە زانستی نیو، ئینجا لە
 ڕووی واقعیش پێچەوانە ئەو بۆ چوونە خۆیان بوو ھەریەکیان ھەتا مردن
 سەرۆک بوو، ھەتا لەبەکی لە دەنگدانەکانی کۆنگرەیان (ستالین) لە (۱۰٪)ی
 دەنگی ھێنا بوو، لە دوایدا نمونە سەیرتریشی لێ پەیدا بوو (کیم نیل سونگ)
 سەرۆکی کۆریای شیعە مرد کۆرەکی ھێنا جێی خۆی، ھەروەھا (کابیلا)ش لە
 کۆنگۆ، لە نمونە سۆشیالیستیش لە سوریا (حافظ الاسد) مرد کۆری ھاتە
 جێ ئیستا بوو یتە دیاردەبەکی ئاسایی ناو عەلانیەت بە کوردستانیشەو،
 سەرۆکایەتی وەک (مولکیەتی) لێ ھاتووە ھەتا لە حزبی سیاسیش ئیستا ئەو
 سەرۆکانە لە جێی باوکیان، ولید جنبلات-لبنان، بنازیر بۆتو-پاکستان، سونیا
 غاندی-ھیند... زۆری تریش، لە کاتیکا دەبینن لەناو بزوتنەو ئیسلامیەکان و
 دەولەتە ئیسلامیەکان وانیو، لە ئێران (أ.خمينی) مرد (علی خامنەئی) ھاتە
 جێی ھەر لە نەتەو ە یەکیش نین، لە چیچان لە جێی جەوھەر دۆدایف سەلیم

خان ياندهربايغ هات هيچي يەك نين، نينجا لەدواي ئەويش لە هەلبەزاردنيتكى نازاد ئەسلان مەسخادۆف دەرچوو بە هيتىنى دەسلەتتى دادەست، لە نيران ئەوا شەشەمىن سەرۆك كۆمار دەگۆرئى، هەروەها دەستگۆرئى دەسلەت لە بۆسنىا لەلایەن (على عزت بيگوفىچ) و تارادەيەك (عبدالرحمن وحيد) لە ئەندونىسيا، غونەى ئىسلامى لەو سەردەمە زياترە... لە كوردستانىش تەنيا لەناو حزبە ئىسلامىەكان دياردەى رابەر گۆرپىن هەيە ئەگەرچى هەندى گىروگرفتیشى هەبوو، ئەگىنا حزبەكانى تر تا ئىستا ئەگۆراون و شولى هەلبەزاردنى كۆنگرەش نين، بەو شتووە دەچىنە ناو فيكرى ئىسلامى لە بارەى (سەرۆك) و بوون و پتويستى: هەلبەتە تىروانىنەكانى هەروا سادەو هەلقولائى دەمار دەست نىە، بەلكو رەگەكانى قول دەبىتەو بە سروشت و گەردوون و ياساكانى بوونەوەر، هيچ سىستەمىك نىە لە گەردوون سەركردەو (مەرجە)ى نەبىت، هەر لە كەشكەشانەو بە كۆمەلەى خۆرو تا دەگاتە گەردىك، بە هەمان شتووش ژياندارانى بە كۆمەلەش، هەر لەناو خانەيەك هەتا لەشى ئادەمىزادىش هەمووى بەپىي سىستەمى ئاوەندى و سەرۆكانە نىش دەكا، بەو شتووە هەر رەوايەك لەلایەن شەرىعەتى ئىسلامىەو دەرژراو وەك واقىعەش پتويستە، كە پىرۆزىش دەداتە (سەرۆك) بە پىي مەرجى خۆى، ئەوا سروشت و گەردوون و ياساى بنچىنەيى بوونەوەر كردوويە بە (سوننەيەكى بوون)، بۆيەش كۆمەلە و پارچەكانى ترى كۆمەلەبەتەش هەريەكە پتويستى بە سەرۆك و (مەرجەيەت) هەيە وەك ئاوو هەوا، ئەك تەنيا بۆ جەنگ هەروەك زۆرىك لە فەرەنگ و لىكۆلەرەوكان وای بۆ چوون، سەرۆكيان لە بەشى (جەنگ) تۆمار كردووە لەوانە (موسوعة العالمية) بوونى سەرۆكى تەنيا لەكاتى مل ملانى بە پتويستىەكى گىرنگ زانىە^۱، لە ئىسلامدا نەركى (سەرۆك) سپاردەبە ئەك ئىمتياز، خزمەت كارە ئەك خزمەتى بكري، (سيد القوم خادمهم)، عىبادەتە پادشايى نىە، نىش كەرە حەسايەو نىە،

^۱ الموسوعة العالمية ج ۲۶ - ع - ص ۲۵۰.

بۆيە كۆمەلنىڭ مەرجى توندو تۆل بۆ سەرۆك (جا ئىمامە يان خەلىفە يان سەرەك دەولەت) دائىرائىقىدا زانىيارى و. دىئىسۆزى و خۆنمويىستى و مەبادىنى و... ھەر بۆيەش لە ئىسلامدا (بە پىچەوانەى سېنوزا - و غەلمانىيەت) دوا مەرجەع نىيە، چاودىرى زۆر لەسەرە لە لايمەن (نومەت، شورا، دادگا، .. پەيام، لە ھەمووى گىرەنگ تىر رۆزى دوايى و لىيىچانەو لەگەلى)، ئىسلامى راستەقىنە بەو دەئاسرىتەو كە والىيەكانى، سەرۆكەكانى، ۋەزىرەكانى، .. بە تەكلىف و تەكا بىنە سەركار، لايمان ناخۆش بىت بە پىچەوانەى نەو پىرۆسەيدى غەلمانىيەت و رۆژئاواش كە دەبىنەن ھىيەت يان سەرۆكىك دەردەچى دىبەت ناھەنگ و خۆشى نەوى دەرىش نەچو مائەمىنىيە ئىتەر جەنگ و ۋىرانكارى لە پىتەو بىكرىت، خۆ نەگەر لەمىترووى خەلافەتى ئىسلامىش نەونەى زۆرى ناھىرىن ھەيە نەو نەزموونى موسولمانانە نەك نەزموونى ئىسلام، لە كوردستانى خۆشمان بوونى بەرپىس يان سەرۆك واتە ئىمىتيازو ژيانى خۆش، نا لىرەدەيەو راستە كە زانايانى دەروون ناسى دەلەتەن (ئەسلى سەرۆك) لەو ھاتىرە ودى كە ھەندى خەلەك غەرىزەى زال بوون و خۆ دىارخىستان ھەيە، خەلەكى، تىرىش غەرىزەى (ھەست بە نوقستانى) خۆ بەدەستەو دەدەن و دەبنە پاشكۆ و گوپرايەل و سەرباز..

ھەلبەتتە نەو تىر پروانىنە (گىشتى) نىيە، جارى ھەموو كەس غەرىزەى خۆ دەرخستەن و زال بوونى ھەيە، ھەست بە نوقستانىش پالەنرە بۆ سەرۆكايەتى نەك سەربازى (لە دواي لە دەروون ناسى سىياسى زىاتىر باسپان دەكەين)، سەرۆك لە ئىسلامدا دەروازە و زامەنكەرى دەستگۆرى دەسەلات و فرەيى و كار بە شوراو دەسەلات بەجى ھىشتەن بۆ ھاوولەتى و پايدى ئافرەت و ھەزاران و پىسپۆرو... بە پىچەوانەو كە بىنەماكان ئىسلام نەبىت نەو بازىنە كلاسىكىيە كۆمەلەيەتەكان دىتەو پىش كە تىيىدا تۈنەكان، دىئىسۆزىيەكان، زانەكان، ئايدىيۆلۇژىيە مەبادىنىيەكان.. دەكەونە ژىتەر كلاسىكىيەتى بازىنە كۆمەلەيەتەكان و تىيىدا (نورسەر پاشكۆى سىياسەتەدار دەبى)، (زانە لەبەر دەركاى سەرۆك دەبى)

(نیشتمان پەرور چا و لە دەست نیشتمان فروش دەبی) (ژیڕ لەژیڕ دەستی نەفام دەبی) (بەرژەوێندی گشتی لەژیڕ دەستی بەرژەوێندی تایبەتی دەبی) .. نیت لە دوایدا زۆر کەم دەبا، گەر بەچووک قوت دەدا، نەگەر خاوەن هیز دوا بی هیز بی دەنگ دەبی، هەمووی وەر دەگەڕی ..

سەرۆک ئەو کاتی لە سەر بنچینەی هیزو پەچەڵەک و بنەمالەو دەوڵەمەندی دەبێت کە سەرچاوەیەکی هەرە گەرمی ستەمی کۆمەڵایەتی.

سەرۆکی کاریزمی:

بە پێی زۆربەی فەرەنگەکان یە کەم جار (ماکس فیبەر) کاریزمی بە کارهێنا، مەبەستی لەو جۆرە سەرکردانەییە کە بە هەروە توانایەکی زۆریان هەیە لە پاکیشان و کۆکردنەوەی خەڵک بێتەوێ نامرازی دێسپلینی سەریازی یان پالەری پایەو مادی بە کار بهێنی، نمونەی زۆربەی فەرەنگەکان بریتییە لە: غاندى، نەهرۆ، دالایلاما، آ.خمینی، ... هەر چەندە ناوی هیچ سەرۆکیکی نوێی کوردی تێدا نیە بەلام بەپێی ئەو مۆسەفاتە (ملا مصطفى) لەو جۆرە سەرۆکە بوو.

هەموو سەرۆکیک ئەو بەهەریەیییە، بە پێی (ماکس فیبەر) ئەوانەیی بە ناوی خوا لە (مەسیحیت و لە ئیسلام) ییش توانیویانە ئەو پایە بە دەست بهێنن، لە راستیدا لە کۆمەڵگەی کۆن هیچ شارستانی و رابوونیک سەرنەدەگەوت نەگەر پالێشتینکی پەيامی نەبوا، چ بەراستە قەینەکی چ بە دۆخی لادان و خەڵەتاندنەکی، بۆیە سەرۆکی کاریزمی پێویست بوو هەم بۆ ئەو رابوونە هەم بۆ پارێزگاری، بۆیە گەلی جار نەگەر توخمی (پەيام) راستەوخۆ نامادە نەبوا، یان ئەو سەرۆکە دژ بە پەيام بوا، ئەو ناچار جۆرە سەربەدەییەکی تری لە (خارق) دەهۆنێوە، بەشی زۆریان پەچەڵەکی خۆی دەدا ئاسمانی و هاتنەخوارەوێ پادشای گەرە لە ئاسمان بۆ ئەو میلەتە، یان ئەو مەملەکەت و شارەیی بەدروستکراوی

راسته و خۆی خودا وه سَف ده کرد. یان به شتیکیان همر راسته و خۆ بانگیتهی
خوابه تی ده کرد وهك (سه رجۆنی نه که دی) ^۱ یان به شتیک له فیعه ونه کان و زۆری
تر، به شتیک تر له (خارق) نه وه بوو وهك باپی ره گه وره ی پادشا رۆمیه کان گوایه
گورگ به ختوی کردوون له سه ر فمرمانی خواوه ند، یان له ناسمان هاتونه خوار، به و
جۆره (کار تزمیه) پیشیان له خه لکی ده گرت تا:

۱- هیچ کس بیرون پایو دسه لاته نه کاته وه بۆ خۆی.

۲- گوئی رایه‌ل و یابه‌ند بیّت به فرمانه کاین.

۳- باریکی دہروونی گشتی بازی کہ ہر گیز نہوانہ سہرکہ وتوون.

٤- بۆ ئەو دەرسلاتە کەشی بە میراتی قەتیس بێتێ تەنها بۆ ئەو بێ ماله.

۵- همرجی ده بکمن و ده لئن بیرۆزی تئدایه.

عادتەن نازناو دەدرا سەرۆكى كاريزمى ، وەك: ميللى چيڭ، ئەتاتۆرك، غازى درابوو، مصطفى كمال، سەرۆكى فۆھر بۆ ھتلەر، دوتشى - مۆسۆلىنى، فلاديمىر ئىلتچ-لىنىن، شاى نىران-ئاريا مەر، صدام حسين-قاند الفذ.. ئەو بەكاريزمى نوپيان لە قەلەم داو، ھەرچەندە دەبوايە بە كاريزمى قۆيەي لە قەلەم بدابوايە...، چونكە ئەو ناز ناوانە لەلايەن خەلكانى (وعاظ السلاطين)ەو بەو سەرۆكانە دراو .

له زاراوه‌ی کوردی سه‌رۆکی کارێزمی زیاتر مانای (پاڤەر) ده‌گرێته‌وه که سه‌رۆکتیکی رۆحی میلله‌تیک بیت، واته‌ هه‌م سه‌رۆکی یاسایی هه‌م میللی، هه‌لبه‌ته‌ پاسته‌ هه‌موو که‌س به‌ هه‌یوای نه‌و پاڤه‌یه‌ به‌لام کۆمه‌لێک سیفاتی سه‌رباری کارێزمیش هه‌یه‌، ئه‌نجا سه‌رۆقه‌ تایه‌یه‌کانن ده‌گه‌نه‌ نه‌و ناسته‌ به‌ گشتی هه‌روه‌ک فه‌ر هه‌نگه‌کان نه‌وتایه‌ ته‌ندیه‌یه‌یان وا ته‌مه‌ار کردوه‌ :

(..خۆراگری، دلسۆزی بۆ به‌ها به‌رزه‌کان و بۆ حزب و بۆ هاوچه‌مانانی، زۆر ناسین،

^١ برونه : تاريخ حضارة وادي الرافدين .. - د. احمد سوده ص ٢٠١

كەم پێكەنین، زۆر وزە، هێزی ڕاگێشان، بێ لایەنی لەناكۆكیە ناوەکیەكان^١، .. لە هەمووی گرنگ تر بەلای (ماكس فیر) (جاذبية الشخصية)یە، نەوێان سیفەتی سەرۆکی سەرکەوتوو لە ڕووی زانستی ئەك لە ڕووی (ڕێباز)، هەلبەتە لە مەدرەسە مەدەنیەكان بە تاییەتی لە ئیسلام سەرۆك وەك دەرفەت نیە هەر بێتو بیقۆزبێتو بە مەرج، یان وەك (سینوزا) بلی سەرۆك لە دیموکراسیدا پابەند نابێت بە یاسا.. نەخێر كۆمەڵێك مەرجی قورسی بۆ (سەرۆك، رابەر، والی) دانابوو، نینجا ناوی جیا جیا تری هەیە لە كەلتوری ئیسلام، خەلیفە، نێمام، ڕەهبەر، سولتان، شەمیر المؤمنین، .. بە كورتی و خێراییی هەندێك لە مەرجەكانی هەڵدەبژێرین:

- ١- مەرجە ئیسلامیە سەرەتاییەكانی لە دڵسۆزی و خۆ نەویستی و بالایی و ڕەوشتی كەسبیتی و سیاسیش.
- ٢- شارەزابێت بە واقعی جیهانی و ناوەخۆی و ڕووكاری ڕووداوەكانیش.
- ٣- بەچاکی لە مەبەستی (مقاصد)ی ئیسلام و نایەتەكانی قورئانی پیرۆز گەیشتی بە پەڕەو كردنەوه.
- ٤- كەمتر نزیکی وردە نیش و ڕاپەراندن بکەوێت، كەم تێكەڵ بێت زیاتر ڕێنمایی دەربێت بە تاییەتی لە قوناغە سەخت و گواستنەوهیەكان.
- ٥- زۆر شورەوی بێت، دروست بوونی ڕیار (لا مەركەزی) بێت، (مەركەزیانە) جێ بە جێ بکریت، دەبێ بشارانی ئەو ڕیارانەیی دەشی بۆ جێ بە جێ كردن، سەرکەوتوترین پەيوەندی سەرۆك بە شورا بەپێی ئەو نایەتەیی (الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ)، واتە شورا فرەگەڵالە پیش كەشی ئەو سەرۆكە دەكاو نەویش چاكترینیان لە چاك جیادەكاتهوه، گرنگ ترینیان لە گرنگ جیا دەكاتهوه، خراب لە خراپترینیان جیا دەكاتهوه.. بۆ پەڕەو كردن.
- ٦- بەپێی ئەو كۆمەڵە نایەتەیی لەنتوان (خدر) و (موسی) هاتوو

^١ بۆ زیاتر ڕوانە (قاموس التحليل الاجتماعي) ل ١٠٣.

دیمەنیکە لەنێوان دوو سەرکردایەتی دلسۆز، بەلام بەکەمیان دووربین و ھەمەلایەن
 بینەو بە بابەتیانەو نەنجام ھەلسەنگیتەر بۆ پرووداوەکان دەچیت، کەچی لایەنی
 دووەم بە دلسۆزی و ھەنووکەییانەو بەک لایەنی و کورت بینانە بۆ پرووداوەکان
 دەچیت و پیتی وایە ئەوا (بێ ھۆی مەعقول) کەشتیە کە دەشکێنێ! ئیتر بمرۆونی
 قورئانی پیرۆز ئەو جۆرە سەرکردەبە ی جۆری بەکەم ھەلدەبژێری ئەو بەسەرھاتە.
 نەرمکی رابەر لە ساتە تەنگەکاندا ئەو دەبێ بترانی گیانی سەرکەوتویی لەپێشدا
 دروست بکا (کە پیتی دەلێن ورە)، بەپێچەوانەی گیانی شکست، کە زۆربە ی جار
 خەلکی سادە نیرادە ی بەھێز نیە لە پرووبە پرووبوونەو ی کارەساتیک یان کێشە یەکی
 گەورە یان ھێرشیک ی بێگانە یان نەرمکیکی نیشتمانی و سیاسی قورس، بێ
 متمانە یە، خۆراگر نیە، داماوە، بە پروپاگاندە زیاتر باوەردەکا، ئارامی نیە،
 پروخواو، دەترسێ، وەسفی کێشە کە یان دوژمنە کە بەزیادەو دەکا، ... ئەوا
 ھەمووی دەردی کوشندە یە دەبێ رابەر نەپیشینە بەسەر ئەو دەردانە زال بووبی،
 ھەموو دەروازەکانی کۆنترۆل کردبێ، نەگینا شکست دۆستی نزیکی دەبێ، لێرەو
 دیان رۆلی نابین چەندە گرنگ دەبێ نەگەر ئەو خەلکە بە بیروباوەری نابینی
 پەرودە کرابی، وەھا دۆختیکی رۆبەرۆو نابیتەو پتویتیشی بە کاریزمی نابێ،
 بەلکو دەزگا و یاسا ئەو رۆلە دەبینن.

(٦)

خەباتى رزگارى نضال التحرري Liberation conflict

ئەمۇ زاراۋەيە لە كوردستاندا ھاوتايە لە گەل (ھىزە نىشتمانىەكان) يان (شى كوردنەۋەي كوردايەتى) يان بە گشتى (پەيۋەندى و جياۋازى رزگارى نىشتمانى بە رزگارى كۆمەلەيەتى).

ھەر كۆمەلەك (يان تاكىكىش) باۋەرۈ كوردەۋەي ۋابىت كە نەتەۋەي ئەمۇ خاۋەن بە ھاۋ نەرىت و مېژوۋو كەلتورو پىتكەتەي جەستەي و پاك ترە لە نەتەۋەكانى تر، ئەمۇ باۋەرۈ بۆچۈنەش بىكرىتە سەرمەشق بەرامبەر مىللەتانى تر ۋەك بەرنامەي سىاسى و دەستورى.. ئەۋە (رەگەزپەرستە)، بزوتنەۋەي رزگارى لەر چەمكە نەھاتۈۋە نە بۆ ئەمۇ مەبەستەش، ھەر چەندە لە ھەندى دۆخ لە كاردانەۋەي رەگەزپەرستى و زىادەي ستەمى نەتەۋەيى جۆرىك لە بىرۋاۋەرۈ رەگەز پەرستى بۆ نەتەۋەي بن دەستىشى دروست دەبىت و بوۋە، .. بەلام ھەر ئارپەرا دەردەچى چونكە ياساى (كارو كاردانەۋە) ياساىەكى مىكانىكىە نەك كۆمەلەيەتى، واتە نەگەر داگىر كەرت رەگەز پەرست بوۋ ئابتە بەلگە ۋىاساۋى رەۋايى پالپشتى رەگەز پەرستى تۆش.

دەبى بەۋورىيى پروانىنە زاراۋەي ۋەك بىرى نەتەۋەيى، سەركردەي نەتەۋەيى، رزگارى نەتەۋەيى، خەباتى نەتەۋەيى، دەۋلەتى نەتەۋەيى..، ۋاچاكە لە جياتى نەتەۋەيى نىشتمانى بە كاربىرىت ھەنگاۋىك لە مرۇقاىەتى نرىك ترە، چونكە خەباتى رزگارى بە سروشتى خۆى ناۋەپۆكىكى مرۇقانەي ھەيە، بەپىى ھەموو مەدرەسەكان و ئاينى راستەقىنەو ياساى دەۋلىش، بە پىتى ((پەرەگرافى ۳ى

مادە ۱-ى (مقاصد امم المتحدة)) رەۋاي خەباتى رزگارى ھەتتا بەشىۋەدى شۆرشو چەكدارىش دەدابەپتى بىرىارى ۲۶۲۵ ى ۲۴\ئۆكتۆبەر\۱۹۷۰، سەبارەت بە ھەلۋىستى فكىرى ئىسلامى بەرامبەر خەباتى رزگارى ئىستا ئەو كىتەپە كەمتر بوو (بۆ زىاتر بىروانە پروژەى ئىسلامى بۆ رزگارى كوردستان لەو فەرھەنگە)، ھەر بۆپەش حزبە كوردستانىەكانو شۆرشو راپەرپىنەكانيانو بە واقەى ئىستاشيانەۋە نوپنەراپەتى كىتەپەكى رەۋا دەكەن ئەگەر خودى خۇشيان لە جۆرە تەرازوۋىەكى تىرىش بىت، رەگەزىرەستى نىە، انفصالى و (دعوة الى عصبية) نىە، داگىر كوردنى خاكى خەلكى تر نىە، مادام سنور و نامانجيان كوردستانىە نەك كورد، كە يەكەمىان ماناى نىشتمانى بەھەموو سەر خانىەكانەۋە دەگەپەنى و دوو دەمىشان نەتەۋاپەتى، بىتجگە لە چەند غوونەپەكى دەگەن وەك (كارىك) و (پاسۆك).. پىچەۋانەى ئەو رىسايە بوۋىنە، بۆپەش بەرنامەۋ خەباتى ھەموو حزبە كوردستانى و شۆرشەكانىش لەسەر دوو تەۋەر خەباتى كوردوۋە:

تەۋەرەى يەكەم: رزگارى-نىشتمانى.. كە لە كۆتايىدا خۆى لە رزگارى كوردستان دەنوتىت، لە نامانجى كاتى جىاجىاي وەك لا مەركەزى، نۆتۈنۆمى، فېدېراتى، ولايات، .. تا سەربەخۆى و دەۋلەتى كوردستان، جا چ جۆرە دەۋلەتىك (ئىسلامى، سۇشالىستى، .. ھتد) ئەۋدىان بەندە بە تەۋەرەى دوو دەم، لە تەۋەرەى يەكەم ھەموو ھاۋبەش لەو نامانجە، بەو جۆرە حزب و ھىزانەش دەۋوترى ھىزە نىشتمانىەكان (قوة وطنية) يان (أحزاب الوطنية)، ھىزە نىشتمانىەكانى كوردستان وەك چەمكى ياساى ھاۋولاتى دەپ ھىزىك بن لە پروۋى ياساى يان شەرىعەتى شۆرشگىرى و جەماۋەرى كوردستانى بن نەك كوردى.

لە كوردستان چەند حزبىك ھەبوۋىنە ھەنە كە (نىشتمانى) نىن بەو پىناسە، ھەر چەندە زۆرتىن قەبارەۋ چالاكىشى لە كوردستان بوۋىت، لەۋانە (مەدرەسەى شىۋىەت كە حزبى شىۋىەى عىراق، مەدرەسەى ئىسلامى كە بزوتنەۋەى ئىخۋان المسلمىن، بەرەى توركمانى ئىستا).

بە دروست بوونی (كۆمەلەى رەنجدارانى كوردستان) و هاتنە ناو خەباتى كوردستانى لە دواى سالانى ١٩٧٦ ئەو تەوقەى مەدرەسەى شىوعىيەتى شكاند و دوايش لە كۆنگرەى شەقلاوەى ١٩٩٣ حزبى شىوعى خوشى ئەو دۆخە شازەى كۆتايى پى هیناو بوو هیزىكى نیشتمانى بەدروست بوون و گۆرپىنى بەشێك لە حزبى شىوعى عىراقى بۆ حزبى شىوعى كوردستانى، بەهەمان شێودش (رابیتەى نىسلامى لە كوردستان یە سەرۆكایەتى شیخ محمد بەرزنجى لە ١٩٨٢) و دوايش (بزوتنەوێ نىسلامى لە كوردستان) خەباتى پىش مەرگایەتیا ن لە دواى سالى ١٩٨٧ ز، ئەو تەوقەى مەدرەسەى نىسلامىش شكاد دواى لە سالى ١٩٩٤ بە دروست بوونی (یەكگرتووى نىسلامى لە كوردستان) هەموویان بوونە هیزىكى نیشتمانى، بەرەى توركمانىش ئىستا لەو دۆخە شازەدایە زیاتر لەوانیش لە بەرنامەى خۆى رزگارى ئەو نیشتمانى تیا نیە.

تەوەرەى دووهم: رزگارى كۆمەلایەتى، ئەو تەوەرەش زیاتر كێشەكانى مەزۆش وەك: دادگەرى، نىسلاح، هەزارابەتى، چىناپەتى، فكر، فەلسەفە، ئایدیۆلۆژیا، ئابىن، .. دەگرتەو، نەگەر تەوەرەى یەكەم رزگارى خاك بێت ئەو تەوەرەى دووهم رزگارى ئاكە، یەكەم شاقولە دووهم ناسۆی، یەكەم پەيوەندى نەتەو بە نەتەو یە لە دووهم دا پەيوەندى مەزۆ بە مەزۆ، یەكەم دەقەرى و تاپەتە دووهم جیهانى و گشتیە، یەكەم بىرو نەندیشەو ئایدیۆلۆژیا نیە تەنیا هەست و نەست و پابەندى یە لە دووهم دا بەرنامەى سیاسى و عەقاندی و مەدرەسە، یەكەمیان نزیك ترد لە زانستى سىاسەت كەچى دووهم لە رێبازى سیاسى، كەواتە هەموو حزبە جیا جیاكان لەسەر بنچینەى تەوەرەى یەكەم یەك دەگرنەو، بەلام لەسەر بنچینەى تەوەرەى دووهم لێك جیا دەبنەو، نەوێش بریتىە لە پەيوەندى نێوان هەردوو تەوەر بەو شێودى: نەوێ دەلى كێشەى مەزۆش كوردستانىش هەر بە قورئان و سوننە چارەسەر دەبێت، ئەوانە نىسلامىەكان، بەشێكى تریش دەلێن: نەخیر ئەو كێشەى بە (ماركس-لېنىن) چارەسەر دەبێ، ئەوانە چەپەكانى كوردستان، هەشە پى وایە

بە سۆشپال-دېمىكراسىيە چارەسەر دەپى ئەوانەش چەندە حزىپىكەن لە كوردستان،
 ھەشە پىي واپە بە لىپرال دېمىكراسى ئەوھش حزىپە دېمىكراسىيەكانى كوردستان،
 بەشىكىش ھەموو كىشەكانى مەرقى كوردستان ھەر لە كىشە ئەتەوئەپەكەي
 دەپىنن (واتە جەوت كەرنى ھەردوو ئەوھرى رزگارى-نىشتمانى و رزگارى
 كۆمەلەپەتەي)، ئەوانەش ئەتەوئەگەرى و تەپارى بىرى ئەتەوئەپەكەي سەرەتەي
 رەگەزىپەرسىيەكەيان لەو جەوت كەرنە دىت.

ئەو بەشانەي دواي (شىوعى ولىپرالى و...) پەتيان دەووتەرى (عەلمانىيەت)،
 ئەوانە لەدواي شەكسى مەدرەسەي شىوعىيەت لە ١٩٩١ بە دواو جۆرىك لە
 بۆشايى نايدىۆلۆجى و مەبادىش لە رىزەكانى پەيدابوو، بۆ پەركەنەوھى ئەو
 بۆشايە (كە لە تەوھرى دووھەم دروست بوو) بەتەوھرى يەكەم پەرى دەكەنەوھ...
 بۆپە عەلمانىيەتى كوردستان بەگشتى جۆرىك لە گەرانەوھ وەچەرخانى لە بنەما
 ئاسۆپەكانى بەرەو شاقولپەكان، واتە لە فاكىتەرە نايدىۆلۆژى مەرقەپەتەكەي
 بەرەو فاكىتەرە كۆمەلەپەتەي و كلاسىكەكان چوو، بەلام لەھەر دۆخىك بن لەو
 قۇناغەي رزگارپەدا نەك عەلمانىيەتى ميان رەو ونەتەوئەگەرى ھەرەتوونەكەش
 لە گەل ئىسلامپەكان يەك دەگرنەوھ، چەنكە بەپىي ھەموو مەدرەسەپەك رەواپى
 بەو خەباتەي رزگارى دراوھ، لە فەكرى ئىسلامپەش لە ھەموان رەوتەر (كە لە
 بابەتى پەرزەكانى رزگارى كوردستان زىاتەر باس دەكرىت)، ھەرەوھاش لە
 مەدرەسەي شىوعىيەت و... ھەتا لە ياساى نىوئەولەتپەش كە زىاتەر دروست كەرانى
 سەرانى ئىمپەريالىزىمپەش بووئە كەچى لە (مقاصد اسم المتحدة) لە مادە (١)
 پەرەگرافى (٣) رەواپى بەو جۆرە خەباتە و بەرگەرى چەكدارپەش داوھ، تا دەگاتە
 مافى چارەي خۆنوسى، ...

خەباتى رزگارى لە ھەر ولاتىك ناوئىكى ھەبوو، لە ئىسپانىا لەدۆزى ناپلئون
 دەرەترا (الحرب الشعبىة-گەرىلا)، لە جەنگى جىھانى لەدۆزى ئەلمانىا دەرەترا (حرب
 الأنصار) لە ھەمان جەنگ لە يۇگسلافي (حرب دفاع الشعبى) و فەرنەسپەكان

(حرب العصابات) یان (المقاومة) له جهزانی (الحرب الثورية) .. نیستا زیاتر نهو جوړه بهرگریه پروژیه تی نابینی پی ددوی وهك جیهاد المقدس.

ځمباتی رزگاری قوناغ و گوړه پانیکه کسام مه دره سه و کسام لایه نی سیاسی خیراترو راست تر خزمه تی بکاو به نه ستوی خوی بگریت نهو خاوه نیه تی .. به لام مدرسه کانی عملانی له و سرده مه به هوئی نهو بنه ما لاوازاندهی که زیاترینیان پهری گرتووه له (به رژه وهندی تایبه تی) نهوا کومه لگایه کی گنده لت بو دروست ده کا که توانای بهرگری داگیرکری نابی، له لایه کی تریشه وه مدرسه کانی عملانی له جیهانی نیلامی کومه لگای دوچاری جهنه ی (تقزم) ده کا، دیسان کاریگری تیگه تیقی ترسناکی ده بیته وه، به تایبه تی له و سرده مه ی دروشمی (مللانی شارستانی) که نه دریسی عه وله مه ی نیستایه، له و گوړه پان و مللانیته دا پال بده یه لای هر مدرسه یه کی عملانی نهوا به سروشتی خوی ده کهویه قوئی پینجهم له دژی رابووردوی میلله ته که ت له قازانجی فدره نگی بیانی و له دژی به هاو نه ریت و خواسته راسته قینه کانی میلله ته که ت ده بیت، له گه ل زور سره نجامی نیگه تیقی تر.

(٧)

براکۆزی إقتتال الاخوة Fraternicide

تایبته به کورد وهك وشه، وهك زاراوهش مه بهست لێی (مل ملانی خۆناویه له چوارچێوهی باله کانی بزوتنهوهی رزگاری نیشتمانی کوردستان)، نه گینا ماهیهته که ی دووباره بووینه وه له ناو زۆریه ی میلله تان به ناوی (حرب الاهلیه)، یان (حروب داخلیه)، زۆریه ی میژووی جیهانی ش پێک ده هێنی، شه یری نیتوان قابیل وهابیلیش به یه کهم براکۆزی حیسابه.

له میژووی نوێی کورد نهو زاراوه له ساله کانی ١٩٦٦ به زهقی سه ری هه لداوه کاتی بانی حزبی (م.س-پ.د.ک) به رێبازیکی عه لمانی جیا بوونه وه له سه رکردایه تی نابنی مه لا مصطفی بارزانی، به لام چونکه لایه نی یه کهم له کۆتاییدا که وته به ره ی داگیر که مر نهوا به خیرایی نهو زاراوه یه کۆزایه وه، له سالی ١٩٧٢-١٩٧٥ جاریکی تر خه ریک بوو سه ر هه لبداته وه له گه ل (ح.ش.ع) دیسان (حزبی شیوعی) که وته وه به ره ی داگیر که رو نهو زاراوه باوی وه رنه گرت.

له دوا ی سه هه لدا نه وه ی شو رشی نوێی سالی ١٩٧٦ به رابه رایه تی (ی.ن.ک) نهو زاراوه یه به راسته قینه تر باوی وه رگرت به تایبه تی له کاره ساتی هه کاری و رووداوه کانی دوا ی نهو له سالی ١٩٧٧-١٩٧٨ که زیاتر له (٨٠٠ پ.م) له نیتوان (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) تیا چوو و که زیاترینیان لایه نی (ی.ن.ک) بوو، نیتر له و سه رده می زیاتر نهو زاراوه یه میلی بوو و که وته ناو خه لکی، هه ر چه نده هه ندیک له شاره زایان ده لێن زاراوه یه کی کۆنه له باره ی رووداوه کانی به تلیس که هه ندی عه لمانی و شیخه کانی ته ریه قه ت له درۆی شیخ شه هاب چوونه پال له شکری

تورك، شىخ شهاب كشایهوه وتى با شهرى براکۆزى نه بى^١، گوايه نهوه سه ره تاي به کارهیتانی سیاسیهی زاراوهی براکۆزى بووه.

جاران به شهرى نیتوان دوو به ره بابى يهك هۆز وتراوه برا کۆزى، به شىكى تر ده لىن ده گه پیتمهوه بۆ نهو ههست و نهست و نه ده بیاتهی كه وه سفى برا کۆزى نیتوان نیمامى عدلى و معاویه کراوه، .. كه چى به شىكى تر ده لىن نهو زاراوهیه جمكه له گه ل سهربردهی مرۆڤ و له براکۆزى نیتوان قابیل و هابیل هاتوه..

به هههه حال جار جار رهنگه له میژووی سیاسى نهتموهیى كورد له دواى سه دهی بیست هاتبیت، به لام پیتش نهو سه دهیه بهو ماناو پیتناسهی سه روو له كوردستان نه بووه، نهو برا کۆزیه (یان خۆ كۆزیشى پى دهووترى) زۆربهی میژووی سیاسى نووى كوردستان پێك دیتى له هه موو پارچه كان، له كوردستانى خواروو شهرى نیتوان (ی.ن.ك) له لایهك و (پ.د.ك) و (ح.ك) و (ح.ش) و (پ.س.ك)، (له شكرى نیسلامى ١٩٨٢)، دواى راپه پینیش دیسان له گه ل (پ.د.ك)، بزوتنه وهی نیسلامى، pkk، هه روو ها (پ.د.ك) پیتش له گه ل (ح.د.ك) و (كۆمه له) له دیوى نیران و pkk و پارتى گه لى دیموكراسى كوردستانیش، ..

له كوردستانى نیرانی (ح.د.ك) له گه ل (كۆمه له)، له كوردستانى توركیا (pkk) ههش له گه ل زۆربهی حزبه كوردستانیه كانى سه رووی كردهووه، .. وهك ته بىنى ده كرى نهو دۆخه له گه ل به رهو عه لمانیهت چرون زۆر زیادى كردهووه، هۆیه كانیش زۆره دوانى (لهو رهوته باسه) سه ره كین:

١- عه لمانیهت: زیاتر به ره وه نه دیه نهك مه بادینى بۆیه ده سه لات وه رگرتن جۆرێك له راشكاوى و ره وایی وه رگرتووه، به تاییه تی نه گه ر نهو حزبه له رووی نایده یۆلۆژی مهو نوقستان بیته و داینه مۆی فكرى لاواز بووى ناچار برا کۆزى به کارهیتاوه وهك نامرازێكى پارێزگارى له مانى خۆی، بۆ نه وهش ته ندامان و لایهنگرانی به حوكمى پایه و نیمتیازو به ره وه نه دی راگریت نهوا زۆر پتیوستى به

^١ بۆ زیاتر بره وانه ئیسماعیل هه قى - ناودارانى كورد.

دہسہلات دہییت و شہریشی لہسہر دہکا.

٢- له‌بەر ئەوەی حزبە کوردستانیەکان بەرنامەیان مارکسی بووە ئەوا بە‌پێی یاسای سۆیەمی دیالکتیک (قانون وحدة و صراع الاضداد) ' ئەک براکۆژی هەر دەشی و ناشی، بە‌لکو یاسایە و هەر دە‌بێ بیی، بە نامرازی پیش کەوتن دە‌زانرا، تا ئەو دواییەش لە می‌زگەردەکان باس لە ئیجابییاتی براکۆژی دە‌کرا و گوا‌یە ئەو میلله‌تانی شەری برا کۆژی تیا‌بووە پێ ی پیش کەوتوون، پرسیاری واش کراوە: ناخۆ ئەو شە‌ره ناوخۆیە براکۆژیە یان نا؟ چونکە بە‌ پێی مارکسیەت هەر حزبەو تە‌مسیلی چینیک دە‌کا، چینه‌کانیش لە‌مل ملانییەکی خۆیناوی بێ دانوستان دان تا ئە‌مانی چینیایەتی، ئیتر هەر یە‌کە ناوی چینی پرۆلیتاریای لە‌خۆ بار دە‌کرد و لای بە‌رامبە‌ریش بە‌ بر‌جوازی و لە‌ خ‌زمەت ئی‌مپریالیزمی ئە‌مریکی ئیتر دە‌‌بووە گە‌رمە‌ی شە‌ری براکۆژی، تا ئە‌و رادە‌یە جار‌جار هە‌ندی حزبێ کوردستانی دە‌‌گە‌شتنە ئە‌نجامی‌کی پی‌چە‌وانە، گوا‌یە حزبێ بە‌‌عس سۆشیالیستیە و نزیک ترە لە‌ مارکسیەت هە‌تا حزبیکی ئە‌تموایەتی، بۆ‌یە بە‌‌پێی یاسای ریز‌کردنی (اولیات-مراتب التناقص) ئە‌وا ئە‌وەی ناوی نراوە براکۆژی لە‌ پله‌ی یە‌ک بووەو ر‌ه‌وا بووە... ئیتر هە‌موو کورد لە‌‌سەر ئە‌و بن‌چینه بێ بن‌چینه‌یە بە‌‌ناویە‌ک کە‌وتبوون، هە‌لبە‌تە راستە ئە‌و زاراوە‌یە زیاتر بە‌‌روانگە‌ی ئە‌تە‌وه‌گە‌ریە‌کان (براکۆژی) ئە‌‌گینا بە‌‌پێی مارکسیەت (براکۆژی) ئە‌‌وە‌یە نوێ‌نە‌رانی چینی زە‌حمە‌ت‌کێش لە‌ حزبە شی‌وعیە‌کان بکە‌ونە مل ملانی وە‌ک سە‌ر‌ه‌تای مل ملانیی نێ‌وان با‌لە‌کانی سەر بە‌ چین و سۆ‌قیەت، ترو‌تسکی و ستالینی، چە‌پی نوێ و کۆن، مارکسی شو‌ر‌ش‌گێ‌رو مارکسیە هێ‌منە‌کان...، بە‌‌روانگە‌ی فە‌لسە‌فە‌ی چینیایەتی زاراوە‌ی برا کۆژی ر‌ه‌وا‌یە، لە‌ ١٩٧٦ بە‌‌دوا‌وە‌ش هە‌موو با‌لە‌کانی کوردایەتی شاخ بە‌‌ر‌ه‌و مارکسیەت بازیان دا، بۆ‌یە‌ش می‌ژ‌وو‌ی نوێ زۆ‌ربە‌ی شە‌ری براکۆژی بووە، تا ئە‌و دواییە‌ش لە‌ سیمینارە‌کانی دا بە‌ ناشکرا باس لە‌‌وه دە‌‌کرا کە ئە‌‌وه شە‌ری

^١ البيان الأول للاتحاد الوطني الكوردستاني.

برا کوزی نیه، تنجا باس له سودو رهوایی نمو شهړه دهکراو تهنزیر دهکرا (به تایبته له لایه ن.ی.ن.ک) که میلله تانی جیهان بهو جوړه شهړانه پیتش کهوتوون^۱، لهو نموناندی باس دهکرا جهنگه کانی نیو خوایی نیسپانیا ونه مریکا..

هه لویستی فیکری نیسلامی براکوزی نه وه یه له نیوان نوینه رایبه نی یدک (نومنه تن) ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا﴾.. به لام به گشتی نهو جوړه شهړانه نه گهر ناویشی (براکوزی) یش نه بیت (هه رام) بووه، (بو زیاتر سهرنج بده جهنگی رهوا- لهو فهرهنگه).

^۱ بو نه سلی نمو بیره سهرنج بده: ۱- مادیة الدیالکتیکیة، ۲- فی التناقض (ماوتسکی تونک)، ۳- اصول فلسفة المارکسیة (جورج پولیتزر)..

(۸)

justice

العدالة

دادگهري

به مانا فراوانه کهي مه بهست لسي رتيکخستني ژياني خه لکيه له په يوه ندي
 نيوان خه لک و ده سيلات و ثرك و فرماندا.. که هه مو بواره کاني فکري و سياسي و
 کومه لايه تي و نابووري و نيشتماني و دهرووني و.. هه تا جهسته ييش ده گريته وه،
 هه ريه که به سنوري خوي و سنوري تر نه به زيتني، هه ندي مه دره سي تر که (داواي
 دادگهري) ده کهن پييان وايه دادگهري ته نها لايه ني نابووري و مولکيه ت
 ده گريته وه (لهمونه مه دره سي مارکسيزم، مه دره سي مادي و سوشياليسته کان)
 تا راديه کيش مه دره سي ليبرالي سهرمايه داريش، به تاييه تي رووکاري نويسان..
 تنجا دادگهري له گهل يه کساني جيايه، عجار وايه بؤ ليک جياکردنه وه له گهل
 ياساکاني تري سورشتي و ژياري و بایؤلوجي به (دادگهري کومه لايه تي) ناو
 ده بري، له بنه چه شدا هه زاراوه يه کي نايي بووه هه ره له ویش پيئاسي به کورتي و
 پوخته سي دراوه تي و نينجا له سهر نه و بنچينه يه پيئاسي جياجيای و هه رگرتووه،
 هه نديکي لي هه لده برژيرين:

- موسوعة الکشاف...: په يره وکردني قورشان و سونه ماناي دادگهريه.
- معجم مصطلحات اصول الفقه... - العدالة: الاستقامة، .. هي ترك الكبائر و
 عدم الاصرار على الصفات.
- رسائل (ابن سينا): العدالة وسط بين الظلم و الظلام، هه روه ها ده لي
 دادگهري بريتيه له زال بووني نه خلاق به سهر دهروون دا.
- مه بهستي بنچينه ي هاتني پيغه مېره کان و ئيسلام بؤ په يره وکردني
 دادگهريه، بؤيه له قورشان زور باسي (عدل) کراوه، هه تا باسي (خوای گه وره)

خوی به لیته‌شانه‌وه له گهل خوی له گهل بهنده‌کاني، نینجا بۆ ده‌سه‌لاتداران و خه‌لکی به‌گشتی.. به (عادل) کردووه .

دادگهري راستترین هيله که دنیاو قیامهت و سروشت و ژیان، مروژ و واقع، گه‌وره و بچووک، حاکم و مه‌حکوم، .. له‌سه‌ر به‌ک ریکی کۆ بکاته‌وه، تا ئه‌و راده‌یه دادگهري له‌گهل دوژمنیش ﴿لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوْا﴾.

- له‌ زۆربه‌ی فره‌ه‌نگه‌ کۆنه‌کاني نیسه‌لامی دادگهري به‌ندکراوه به‌ ره‌ووشتیش و له‌ نیتوان (افراط و تفريط) له‌وانه (موسوعة مصطلحات جامع العلوم) که به‌ (دستور العلماء) به‌ناوبانگه‌ دانهره‌که‌ی (قازی نه‌گیری). ماده: عداله.
- في اللغة الاستواء، ضد الجور، استقامة على طريق الحق.. واته به‌نده به‌ فه‌لسه‌فه‌ی هه‌ق و ره‌وشت.

- ابن تیمیه: له‌ ته‌فسیری (سوره‌تی مائده) دا دادگهري به‌ (ولایه‌ صالحه) و سیاسه‌ت پینک ده‌به‌ستی. (فهذان جماع السياسة العادلة والولاية الصالحة).
- هه‌ریه‌که‌ له‌ (لسان العرب) و (قاموس المحيط) له‌ مائه‌ده‌ی (عدل) هاته‌وه: العدل ضد الجور، المیزان، المستقیم.

- له‌ (معجم المصطلحات العلمية والفنية) له‌ (ماده: عدل) هاته‌وه: الإعتدال والإستقامه والمیل الى الحق.

- ابو‌حامد الغزالي (کتیب: میزان العمل): له‌ بابه‌تی "عدل في السياسة" ده‌لی: ئه‌و کاتی (عدل في السياسة) دیته‌ دی که له‌ شارێک یان ولایتیک ئه‌و خه‌لکه‌ وه‌ک جه‌سته‌ی مروژ هه‌ر نه‌ندامه‌و به‌کاری خوی هه‌لسی، .. واته‌ ده‌یه‌وی بلی دادگهري نه‌وه‌یه‌ که‌سی شایسته‌ له‌ شوێنی شایسته‌.

- نیام غه‌زالی: الإعتدال هو المیزان الصحيح لجميع انواع السلوك والخروج هو مصدر كل الامراض.

- مه‌دره‌سه‌ی شیوعیه‌ت پیتی وایه به‌ هه‌له‌شاندنه‌وه‌ی مولکیه‌ت و کردنی به‌ مولکیه‌تی گشتی دادگهري دیته‌ دی (مباده‌ی شیوعیه‌-انجیلس، رأسمال-مارکس).

+ مەدرەسەى لىبرال دىمىكراسى پىتى واىە دەرفەت بەخشىن بەسەربەستى بۇ ھەرتاكىك لە بازارى نازاد دا دادگەرىە (بۇ زىاتر سەرنج بەدە: نادەم سەس، رۇسۇ، ئۆكۇياما، فەيلەسوفە تەنۇرىيەكانى ترۈۈ).

+ مەدرەسەى سۇشىالىستەكان، چارەسەرنىكى مام ناوەندى نىوان شىوعىيەت و لىبرال دىمىكراسىە تا رادەيەك لە نىسلام نىزىكە (پروانە: برنشتاين، فۇرى، كۇل، سان سىمون.۰)، بەلام ھەر لە چوارچىۋەى نەو چەمكەى كە دادگەرى قەتەس بىت لە نابوورى، نىتر پىيان واىە مولكىيەت بەپىتى كار دروست بى نەو دادگەرىيە.

+ بەپاى (سپىنوزا) لە (رسالة في اللاهوت و السياسة) دادگەرى نەو كاتە دىتە دى كە ھەر كەسك نامادە بىت ماف بداتەوۋە خواوەنى بەپىتى (ياساكانى مەدەنى) و سەربەستى تاك.

+ غاندى: دادگەرى ئىنجا نەمانى (تونۇتۇۋى).

ھەلبەتە بەسەدان پىناس و تىروانىنى جىاجىاي ترى لەسەرە، بگەرە كۇنترىن مادەى لىكۇلىنەوۋە بوۋە، بەپىتى ھەموو فەرھەنگەكان چەمكىنى ئاينىە لەگەل ھاتنى پەيام و بەشەرىيەت ھاتوۋە، بۇيە فكرى نادەمى زادىشى وروژاندوۋە، ھەر لە (مەدرەسەى يۇنانەوۋە تا ئەوساتە)، كۇن نابىت لەگەل بوۋنى مەروۋ وەك نار و ھەوا پىتويستە، نىستاش لە دىباجەى زۇربەى دەستور و پروگراممى دەولەت و لايەنە سىاسەكان ھاتوۋە، لە دىباجەى رىكخراۋەجىھانىەكان و (عصبة الامم) و (نەتەوۋە يەكگرتوۋەكان)ىش ھاتوۋە. ھەر چەندە مىتروو زىاتر بە پروداۋى نادادگەرى پىروپىتەوۋە بەتايىبەتى نەووپاۋ نەمىرىكا بۇيە (زۇربەى زانار فەيلەسوفانى مادى) دەللىن (مىتروو برىتىيە لە تۇمارگاي تاوانەكان)، بەو شىرەبەش نىە، ھەردەم بەرى (خىر، ھەق، ناشتى، نارامى، يەكىتى، جەنگى رەوا، بەختىارى، بەزەبى، خۇنەوىستى، بەرژەوۋەندى گشتى، راستگۇبى، بەللىن، بەھانا ھاتن، مەبادىنى عەقىدى، ۰) بەسەروكايەتى دادگەرى لە مل ملانىيەكى بى وچان بوۋە لەگەل بەرەى (شەپ، چەوسانەوۋە، دوۋىرەكى، داگىركارى، خۇۋىستى، بى بىزەبى، جەنگە نارەۋاكان، تۇقانلىن، بەرژەوۋەندى تايىبەتى،

مالپه‌رستی، ناره‌زووبازی، به‌دپه‌وشتی، میکافیلی، ..) شه‌زلی و نه‌به‌دیشه
مادام ره‌گ و پیشه‌ی هه‌ردوو به‌ره له‌ناو خودی سروشتی مرۆڤ شین کراوه،
به‌جووته (زوج - دیاد).

توخمی ناده‌میزاد سه‌ربه‌ستیه‌کی پیندراوه له‌و گه‌ردوونه، ئنجا تواناو به‌هره‌ی
هر تاکنیکیش جیا به، ناره‌زوو و پالنه‌رو خواستیشیان جیا به، ته‌بیعه‌ته‌کانیشیان
جیا به، بۆیه به‌بێ پزۆیم و ته‌رازوو به‌ ماوه‌یه‌کی که‌م کۆمه‌لگه‌ تیک و پیک ده‌چن،
هه‌ربۆیه‌ش پتویستی به‌ یاساو ریکخستن و پتوه‌رو ته‌رازوو هه‌یه، جا هه‌ریه‌که
جۆره یاساو ته‌رازوو به‌کی لادادگه‌ریه، به‌شیک پتی وایه دادگه‌ریش وه‌ک تیۆری
نیسبی نایشتاین وایه و نیسبه، واته هه‌ربه‌شیک لای به‌کێکیانه، نه‌خێر، نه‌و
سیسته‌مه دادگه‌ریه که‌ بتوانی هه‌موو لایه‌نه‌کانی کۆمه‌لگه‌و مرۆڤ له‌ژیا‌نی
ماددی و گیانی به‌ هاوسه‌نگی داپرێژێ، واته لایه‌نه‌کانی پتویستی مرۆڤ له
سه‌ربه‌ستی و ده‌سه‌لات، له نابووری و سیاسی، نه‌خلاق و جه‌ستیه‌ی، ده‌روونی و
ده‌ره‌کی، شاقوولی و ناسۆیی.. به‌ ته‌رازوو ریک بخا.

دادگه‌ری و سه‌رده‌م

دادگه‌ری کۆمه‌له بنه‌ماو په‌یره‌و و برپای نه‌گۆره به‌ند نیه به‌ سه‌رده‌م و زه‌مان و
زه‌مین، بۆیه به‌شیکه له‌ توێژینه‌وه‌ی رێبازه‌کانی فکری و سیاسی، فه‌لسه‌فی،
کۆمه‌لایه‌تی، نابووری، نه‌ک زانسته‌کان، هه‌ر بۆیه‌ش دادگه‌ری له‌ کۆمه‌لگه‌ی
سه‌ره‌تایی و سه‌رده‌می ناوه‌راسته‌و ئێستار داها‌تووش هه‌ریه‌که، زۆربه‌ی زاناو
فه‌یله‌سوفه‌کان به‌سیاسه‌تمه‌دارانیشه‌وه که‌متر توانیویانه‌و ده‌ترانن (نه‌و سیفه‌ته‌ی
چه‌سپاری دادگه‌ری) هه‌رس بکه‌ن، جگه له‌ که‌مابه‌تیه‌ک، هه‌ر به‌ غه‌وونه
(سوقات) له‌و پرسپاره‌ی دا که‌ ده‌لی (ناخۆ سه‌رده‌مه‌ک دیت درۆ چاک بێت و
راستیش خراپ) پتی وابوو نه‌و سنورانه نیسبی و گۆپاو نین، به‌لکو چه‌سپاون
تیکمه‌ل ناگرین، خۆ نه‌گه‌ر نه‌و سه‌رده‌مه‌ش هات هه‌روه‌ک له‌ فه‌رمووده‌ش وا
هاتوو (سه‌رده‌میک دیت راستگۆ به‌ درۆزن له‌ قه‌لم ده‌دری و درۆزنیش به‌

راستگۆ)، بەلام ئەوە دۆخی تایبەتییە و لادانی کۆمەڵە (ئینحرافە).

هەلبەتە مەدرەسەى شیوعیەت و (خەتئى ئەتەمورى بەگشتى) و زۆربەى فەیلەسوفەکانى سەدەى (۱۸-۱۹) بى دوو دلى وەلامى ئەو پرسىارەى (سوقرات)یان بە (بەلئى) داوەتەو و کۆک بووینە لەسەر گۆرانی مەبادینو و ئەخلاق و راستى و دادگەرى. پێیان وابوو ئەوانە چەمکى نەسبى، بەندى بە بارودۆخ و پێوانەکانى سەردەمى خۆى، لەو بارەیهو (نەفەلس) بەزەقتەر دەلئى: (لا هنالك مبادئ والاخلاق و عدالة ابدية و ثابتة..). هەلبەتە بە کۆمەڵەى بەلگە و نمونەشەو.

ئەو تێپروانیە زۆربەى حزب و فەرھەنگەکانى جیھانى سێم و کوردستانیشى گرتبۆو، سەرنج بە دەستورى حزبى بەعس وەسفى (عدالة الاجتماعية) دەکا: ماكان يعتبر عاجلا في ظرف اجتماعي ما قد لا يعتبر في ظرف آخر^۱، بەو شتووە دەگاتە سەرەنجامێک کە (کۆیلاپەتئى، دەرەبەگى، سەرماپەدارى) لە قۆناغى خۆى بە (دادگەرى) قەبلاندوو.

بۆ روون کردنەو و لێک کردنەوئى ئەو تێک گیرانە بەشێکى بۆ (فەلسەفەى راستى) بەجئ دێلێن لەزنجیرەى داھاتووی ئەو فەرھەنگە، بەشێکیش بە نمونەپەکی ئابوورى دەست پێ دەکەین کە نمونەى باوى (مارکس و تەتەورپەکان) بوو لە دژى چەسپاوى دادگەرى، دەلێن: بارى ئابوورى و بازار و تەکنەلۆجیا ھەردەم لە گۆرانی ئەو کێشەى نوێ و چینی نوێ و چارەسەرى نوێشى پێویستە، .. کەواتە دادگەریەکی نوێشى پێویستە.^۲

بەلام بەکەمێک وردتر دەرەکەوئى کە ئەو گۆرانیکاریانە سنوورى دادگەرى نەبەزێنئى و ھەر بە چەسپاوى دەمیتیتەو، راستە بەشەکانى ئابوورى: ئامرازەکان، بەرھەم، پەيوەندى بەرھەم ھێنان، ھێزەکانى بەرھەم ھێنان، بازارگانى، .. گەشەى

^۱ تعريفات ببعض المصطلحات - المادة: عدالة الاجتماعية.

^۲ بۆ زیاتر سەرنج بە ۱- مەجلد کەمەل (مارکس-ئەنجەلس)، ۲- راس مال-مارکس، ۳- أعمال کامله (لەنین).

کردووو گۆپاوه، مرقۇش خۆبه خۆ و پهیرهندیشی بهسروشت گۆپاوه، بهلام با
 بزاین کام لایه نی گۆپاوه؟ هه موو لایه کی گرتوتهوه یان لایه نی نه گۆپیشی ههیه؟
 دیاره نه گهر بهووردی سهرنج بدهینه پرۆسهی (دروست بوونی مولکیهت) له دوو
 پرۆسهی بچووک تر پێک دیت، بهزهحهت لێک جیا دهکرتتهوه، بهکهه: پرۆسهی
 بهرههه، دووهم: پرۆسهی دابهش، نهو گۆپانکاریانهی لهسهروو باس کرا هه مووی
 له بهشی بهکههه (له پرۆسهی بهرهههه)، که هه موو مه درسه و کۆمه لیش کۆکن
 له سهری، بهلام که دیت نهو بهرهههه دابهش دهکرتت، نا لیره دا مه درسه کان
 جیاده بنهوه هه ریه که له سهر بنچینه و به پێوانه یهک دابهشی دهکاو لیره و دیه هه ژارو
 دهوله مه ند، چینه یه تی، چهوساندنهوه، .. پهیدا ده بێت نهک له پرۆسهی (به رهههه)،
 بۆیه به شیکێ زۆر له نابوری ناسان پرۆسهی به رهههه به ند ده که من به زانستی
 نابووری و پرۆسهی دابهشیش به (پێبازی نابووری) - (ههه چهنده نابووری ناسی
 ئیسلامی مه زن (محمد باقر صدر) بهو پۆلینه رازی نیه) ^۱، هه لیه ته وهک له
 بابه ته کانی پێشووش باس کرا زانستی نابووری گشتیه، گه شه دهکا، به نامراز
 دهگۆرێ، .. بهلام پێبازی نابووری نهگۆره، مه بادینه، تایبه ته به مه درسه کان و
 تیۆری سیاسی و فکری و فهلسه فی و سیسته می ژیان و دادگه ری، .. هه ر به
 نهونه له رێبازی نابووریه مه درسه کان لێک جیاده بنهوه، مه درسه ی لیبرالی
 (سه رمایه داری) له سهر بنچینه ی قه باره ی نامراز به رهههه که دابهش دهکا،
 سوشیالیستی و ئیسلام زیاتر له سهر بنچینه ی کار، شیوعیهت له سهر بنچینه ی
پێویستی، .. واته نهو جیاوازیانه ی (دابهش) بهو پاددهیه ناکه مۆیته سه ر سه رده م و
 پله ی نامراز چ (داس) بێت یان (ده راسه)، نهو یان به رهههه که زیاده دهکاو
 به رژه وهندی گشتیه، بهلام کاتی دیه سه ر دابهش (چ له داس بێت یان ده راسه)
 ئینجا ده بینێ له نێوان کرێکارو خاوهن مولک و هه قی (ده راسه یان داس) نا
 دادگمري تی ده کهوێ، بناغه ی چینه یه تی و چهوساندنه وه ی وردو درشت
 لیره و دیه، .. واته عه یب له سیسته می نابووریه، له رێبازه که یه پهیرهندی به

^۱ بروهانه: (اقتصادنا).

ئامرازی بىرەم ھىتان و گەشى تەكنەلۇجىياو زەمان و زەمىن نى، بەر شىۋەيە دەينىن مەبادىنەكانى دادگەرى چەسپاۋە لە ھەموو لايەك، ھەق ھەر ھەقە، $5 = 2 + 3$ ، درۆ ھەر سەلبىيە، چاكە و رەوشت بەرزى ھەر ئىجابىيە، .. ناگۇرېت، گەرەتەين تەكتىكى فەلسەفە فەلسەفە كە لە خەلك دەكرى تىك شىۋاندنى نەو (چەمكە) يە بەناۋى گۇرپان و سەردەم و.. تا خەلكى نەو مافە گەردوونى و نەزەلىيە خۆى لەمىاد كات و عەيب و عارى دەسەلاتدارو زۆردارو دەست و پىۋەندەكانىشيان بە نووسەران و حزب و مەدرەسەكەشەو، .. داپۇشى.

مەدرەسەكان و دادگەرى:

ھەر لەسەر نەو بىنچىنەش لە كۆنەوۋە تا ئىستا ھەر مەدرەسەيەك بەجۆرى سەيرى (دادگەرى) كەردوۋە، لە كاتىكدا لىبرال دىمكراسەكان پىتيان وايە - واشيان پەيرەو كەردوۋە - كە سەربەستى تەواو بەدريتە تاك لە مالدارى و پەيوەندى بىرەم ھىتان و بازارى نازاد و سەربەستى بىرۋېرواۋ سەربەستى جىسى، .. ئەوا لە نەبامدا جۆرىك لە ھاۋسەنگى نارام دەگرىت بەشىۋەي (ھەرەمى)، سەروو و خوارو، زۆرو كەم، كارى ماسولكەيى و عەقلى، خاۋەندارى و بىخاۋەن، ھەبوون و نەبوون، ھەربەكە بە بەختى خۆى لەسەر بىنچىنەي (البقاء للأصلح..) نارام دەگرى - (جۆرىكە لە دارۋىنەيەتى كۆمەلەيەتى). .. ئىتر نەۋەيان پى چاكترىن دادگەرى.. شان بەشانى يەكسانى لە ياساۋ مافە مەۋىيەكانى تر.

نەو جۆرە سىستەم و ژيانەي لىبرالى لە لايەن تىكپراي مەدرەسەكان و زاناۋ فەيلەسوفانى نالىبرالى بە دەردى كوشندە لەقەلەم دراۋە، بە نەزمونگاي چەوساندەوۋە ۋەسەف كراۋە، سەربەستى بىرۋېرا جىايە لە گەل سەربەستىيەكانى تىرى كەردە، لە يەكەمىيان بەسنورى خۆى ئىجابىيە بەلام لە دوۋەمىيان ھەر نەسلى دەۋلەت و ياساۋ پابەندىيە رەۋشەيەكان و ئاينىش بۆ رىكخستى ھاتوون نەك سەربەستى تەواۋ پى دانى، چونكە كۆمەلە بەگشتى بىرىتىن لە تواناي جىاجيا، ھىزى كۆمەلەيەتى و ئىنتىماي جىاجيا، پىپۇرو لى زانىنى جىاجيا، ناۋچە و

داھاتی جیاچیا، .. ئەگەر رێك نەخری و سەربەستی تەواوی پێ بدری ئەوا بەماوەیەکی کەم کەمایەتیەك زāl دەبێت بەسەر زۆربەى سەرچاوەکانی ژیان و زۆرایەتیەكەش چاو لە دەست دەمێنێتەوە وەك ئێستا، لە كۆنگرەكانی جیھانی و لە كۆنگرەى زەوى (جوهانسبرگ ٢٠٠٢ز)، لە راپۆرتەكانی (UIN) .. بەكورتى واھاتوو: خەلكى سەرور كە لە ٢٠٪ دانیشتوانى سەر زەوى پێك دێنن، كەچى لە (٨٠٪) دەخۆن، خەلكى خوارووش كە لە ٨٠٪ دانیشتوانى سەر زەوى پێك دێنن تەنیا لە ١٦٪ داھاتیان بەردەكەوى، نامارى سەرسۆرھێنەرى تر ھەبە (١٧٣) كەس و كۆمپانیا لە (٨٠٪) داھاتی جیھانیان بەدەستەو (٦) ملیاریش تەنھا لە ٢٥٪.

ھەتا لە ناوہخۆشدا ھەریەك دەولەمەندى ئەمریکى ھەبە بە ئەندازەى (٢٠٠) خێزانى ئەمریکى بەردەكەوى^١، ھەر لە كوردستانیش كە سەرتایەكى سیستەمى لیبرالیە – لە ساتى نووسینی ئەو فەرھەنگەدا – لە نامارەكان دەرکەوتووہ (یەك موچە خۆرى تاییەت مانگانەكەى ٤٥٠ جار بە ئەندازەى موچەخۆرىكى سادەبە).

بەكورتى وەك (رۆجیە غارودى) گۆتەنى سەربەستى بازار مانای سەربەستى ھەللوشینی پێ ھێزەكان لە لایەن بەھێز، ئینجا ئەو سەربەستى ھەزاران سەلبیاتی كۆمەلایەتى و ئابوورى و ئەخلاقى و مەرقایەتى و جنسى و تەندروستى و دەروونى .. لێ پەیدا دەبێت .. بۆیە ماركسیەكان لە كاردانەوہى ئەوانە تیۆرى سیاسى و فەلسەفەى مادى و مەدرەسەى شیوعیەتیان لێ ھێنا دی، كە بریتیە لەو دادگەریەى شیوعیەت كە مولکیەت بەیەكجاری لەناو كۆمەلە ھەلوەشیتەوہ، سەربەستى قەلاچۆ بکری تا یەكسانی بێتەدى، چونکە بە بۆچوونی شیوعیەت مولکیەتە سەرچاوەى نادادگەرى لە ھەموو بوارەكانى كۆمەلایەتى و سیاسى و فکرى و دەروونى و چینیایەتى و ئابوورى .. بەلام ئەوانیش (دەردى تاك

^١ بۆ زیاتر سەرئەنجام: ١-امریکا طیلة الانھیار - روجیە غارودی، ٢-تقریر امم المتحدة لسنة ١٩٩٩، ٣-قمة الارض-جوهانسبرگ، جنوب افريقا.

فاکتەری)یان ھەبە و پێیان وایە سەرچاودی دادگەری تەنھا ئابووریە، ئابووریەکی ناسەرماپەداری، .. ھەرچی فکری ئیسلامیە سەرپەخۆیە و وا ناروانیتە دادگەری، ئەوەی ئیستاش دەبینرێ لە باری جیهانی و پەڕەندەیی نێودەولەتی و دەقەریش دادگەری نیە، لە فکری ئیسلام دا وای بۆ ناچێ کە کێشەکانی کۆمەڵ بەگشتی تەنھا ئابووری بیت، خۆ ئەگەر لە بارودۆخ و ناوچە و (پەلەپەکیش) وابوو ئەوە دیسان دەردە ئەک ئاسایی، ئینجا ھەلوەشاننەوێ مەلکەت بە گشتی وەک دەستکاری بەندیکێ گەردوونیە، زۆر وردەکاری تەریش ھەبە .. بەو شتوویە ھێنانەدی دادگەری لە فکری ئیسلامیدا ئامانجیکێ بنچینەییە بۆ دروست کردنی کۆمەڵگەییەکی بەستاندەر تیایدا جیاوازیەکانی کۆمەڵایەتی و نەژادی و مێژوویی و زمان و ناوچە و وزە ماسولکە و وزە زینەتی .. نەتە بنچینەیی جیاوازی چینایەتی و فکری و سیاسی و مەزھابەتی، تیایدا جیهانیکێ بێ چەوسانەوە بیت و ھەموو تاکتیکیش بەشدار بیت لە ئاوەدانی ﴿هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾، ھەم لە مەودای بەشداری و دروست کردنی بریار و چارەنووس، .. بەو شتوویە ئەو دادگەریە بووە داینەمۆی بنچینەیی بۆلابوونەو و مانەوێ نی ئلام کەتا ئیستاش پێشپێکی لە گەڵ ھەموو مەدرەسەکان بکاو ناوی پێغەمبەر لە کتێبە نا ئیسلامیەکانیش بەیەکەم کاریگەر لەسەر ئەو زەویە تۆمار بکەیت، چونکە دادگەری ئەو ئیسلامە بوو سەرۆکەکی لە گەڵ ھاوولاتیەک (کە ئاینیشی جیابوو) وەستاندوو لەیەک دادگا بۆ ھەق سەندن، ئیتر ئەو دینامیکێ ئەو ئارامی و پێشکەوتن و بۆلابوونەو ھەبە ئیسلام بوو، مەدەنیەت و بەختیاری و دادگەری و خۆش گۆزەرائی بەو دیتە دی و ھاتبو دی، لە کاتێکا لە ھەمان سەردەم لە ئەوروپا بۆ ھەق سەندن و دادگای کردن لە ئیوان دوو لای کێشە - لە باشترین دۆخیاندا - (موبارەز-زۆرانبازی) دەکرا کام لا بێردبایەو لە ھەقەکش دەبێردەو، ھەر ئەوکاتی بەندە و رەش پێستەکان کە لە ئیسلامدا سەرکەردە بوون لە ئەوروپا و جیهانی تر لە گەڵ ورج زۆرانبازیان پێ دەکردن بە رووتی،

^۱ بروانە ئ: مابل ھارد-مە ۱۰۰، بەکەم ناوی کاریگەر لەو جیهانە تانیستاش محمد .

بەرپرسانىش لەسەر تەختە پىيان رادەبواردن و بەكتريان دەعوەت دەکرد بۆ بىنينى زۆرانبازى وا، رۆژى سى جاريان لىدەدان بۆ بىرخستىنموەيان كە ئەوانە بەندەن^۱، ئەوەيان ھەر لە ئەستۆى ئىمپراتۆرەكان نەبوو. ھەرتاين بەرووتى بىشەرىعت نە سىستەمى عەلمانى دادگەرى پى ئايەتەدى نە بەر جۆرە ياسار نەرىتەنە نە بە پەرورەدەكەشيان، ھەتا ئىستاش لەگەڵدا بىت، چونكە چۆنەتى ھاتنەدى لە رىي دوو تەوەرە:

۱- ياساو دەستورى ستاندەر (بەعەيار) لەگەڵ ھەموو جەم و جۆلەكانى مەرۆڤ بە تاك و كۆو، بە ناوەكى و دەرەكى، .. بتوانى تاك راستەرى بكا چ بەسزا چ بە ماف لە خودى ياساكە.. بى پىويست بوون بە دەزگای ترى وەك: مافى مەرۆڤ، پارىزەرايەتى، مافى ئافرەت، مافى مندا، .. ھەزار.. ئەو ھەش تەنھا بە ئاينىكى ئاسمانى رەسەن دەكرى نەك بە ئارەزوى مەرۆڤى شەرانگىز.

۲- لەبەر ئەو ھەي ئەو ياساينە ناتوانن روو بچنە ناخەكانى ھەموو مەرۆڤىك، ئەو كىشەيەكە (نەيتىنەكانە - اسرار الشخص)، جا چۆن (چاودىرتكى ياساى) لە ناخى مەرۆڤەكە دروست بكەى بۆ ئەو ھەي ئەگەر چاوى ياساش ديار نەبوو ئەو چاودىرە بەدىل بىت، ئەو ھەش بە پەرورەدەيەكى عەقىدەيى پتەو دەكرىت تا پلەي (نەحسان) دەتوانى مەرۆڤ وا پەرورەدە بكا كە لە دادگەرىش رەت بدا و بەشنىك لە ھەقى خۆشى بەجى دىلى بۆ مەرۆڤى تر لە (راھى خودا) ..

بەو شىو ھەي دەبينىن مەحالە ھىچ جۆرە دادگەرى يان بەكسانى يان ئەو يۆتۆپيانەي كە وىنەكراو. بىتەدى بى ئەو دوو تەوەرەي سەروو كە لە ھىچ مەدرەسەيەكى تر دەست ناكەوئى جگە لە ئىسلام .

ئىشانەو دەروازەي بنچىنەي دادگەرى لەو دەردەكەوئى بە سادەيەكەي ئاخۆ سەرۆك و واليەكان، بەرپرەكان ژيانى مادىيان چۆنە؟ ھەلبەتە نمونەي كۆن و نوئى ئىسلامى راستەقىنە بەناوبانگە لە نوئىش لەكاتىكدا سەرۆكى وا ھەيە ھەتا ۵۰ تەن زىرى ھەيە (ماركۆس سەرۆكى پىشوى فېلپىن بە نمونە)، بە دەيان

^۱ بروانە : سىنۆھە دكتورى فېرعمون

قەسر، .. کەچی خەینی، دۆدایق، مەلا مستەفا .. کە مردوون بێ سامان و میرات پۆشتوون.

یەكسانی و دادگەری:

زۆر جار ئەو دوو چەمکە تێکەڵ دەکری بە کسانێ جیاوازه لە گەڵ دادگەری، هەروەك لە ماركسیەت و زۆر فەرھەنگی تر تێکەڵ کراوە، لەوانە: فەرھەنگی ھوبھۆش، موسوعە العلم الاجتماع.. دادگەریان بەجۆریك لە یەكسانی لێك دایەو، ھەر چەندە داواي یەكسانی لە لایەن ھەر یەكە لە فەیلەسوفە کلاسیکیەکانی وەك (تۆماس مور، سان سیمون، فوریە، نووین، ماركس، ئەنجلس، ماو، ..) بە مەبەستی دادگەری بوو، ھەروەھا ئەو داوايە (سۆشیالیستی تۆباوی- یەكسانی رەھا) ھەمان مەبەستە، ئەوانە لە کاردانەوێ ئەو بیرە کە لە گەڵ عدلمانیت ھاتوو لەسەردەمی یۆنانی و رۆم و بەتایبەتی لەسەر زاری (نەرستۆ) کە دەلی (ھەموو مرۆڤ یەكسان نین وەك شانە)، ئەوان پەیرەو و یاسایان جیا بوو لە دوو تەرازووی دوو جۆر یاسا، بانێك و دوو ھەوا.. بۆ (بەھێز و بێ ھێز)، (غەریبە و ھاوولاتی)، (رەش و سپی)، (بەندە و خاوەن)، (دەولەمەند و ھەژار)، (دەسەلاتدار و بێ دەسەلات)، (رۆمی و نا رۆمی- بەرەبر)، (رەسەن و نیسنی)، (پیاوانی ئاینی و ئاسایی) ...

ئێستاش ھەر بەر ماھیت و جەوھەریە تەنھا شتوازه کانی گۆراوە.

لە راستیدا لە فەرموودەش ھاتوو: (الناس سواسیة کاسنان المشط..).

بەلام ئەو یەكسانیە لە ئاست یاسا و نەرك و مافە گشتیەکانە.. ئەگینا یەكسانی دادگەری ناھێتیتە دی، چونکە مرۆڤەکان لە پرووی تواناو جەستەو چەندایەتی و چۆنایەتی و لە رووی پێویستی ئارەزوو و سروشت لێك جیان.. بۆیە ھەتا ئەگەر زۆر وردیش بووین لەو یەكسانیە، سەرنج بدە: ھەر مرۆڤە و یەك ھەنارمان بەسەر دابەش کردن بەیەكسانی دەبینین بەشێك لە مرۆڤەکان بەختیار بووینەو ئارەزووی ھەناریان زۆرەو بەشەکی تر نیگەرانی چونکە ئارەزووی

هەناریان نیو ئارەزووی سێویانە.. بەو شێوەیە دادگەری مانای دابەش کردنی
 بری یە کسان نیو بە چەندایەتی بەلکو چۆنایەتیش دەگرێتەو، چونکە مرۆفەکان
 هەر لە چەندایەتی لێک جیا نین لە چۆنایەتیش، لە دادگەری دا هەر لایەنی
 ئابووری و مادی ناگرێتەو لایەنی رهوشتی و گیانی دەگرێتەو کۆتایی بەو
 جیاوازیە زگماکی و رهچەلەکی و کۆمەڵایەتی و جوگرافی و نەژادی و ئابووری و
 چینایەتی و کەلتووری و شارستانی دەهێنێ وەک چین و توێژ و نەتەو و تائیفە..
 بەلکو تەنها وەک مرۆفی جیاجیا.. وەک تاکێ جیا نەک کۆمەڵەی جیاجیا،
 نەوێان زۆر گرنگ، (لە بابەتی کۆمەڵگەی مەدەنی) نێر ئەر نادادگەرییە کە
 زۆریی میژووی پێک هێناو، مەبەدینەکانیشی بریتی بوو لە: نەگەر بەهێز
 ناخافت بێهێز بێ دەنگ دەبێ، نەگەر سامان هات عەقل بوەستی، گەرە هەلسا
 بچووک نەجولێ، دەسەلاتدار قامچی بلند کرد هەق و ماف بێ دەنگ بێ،...
 ئینجا یە کسانێ رهها لە گەردوون و سروشت و ژیا نیشدا نیو، جگە لە بێکاری
 رووت نەبێت و (بۆ زیاتر برۆانە تیۆرەکانی نسبی نانیشتاین). بۆیە (یە کسانێ) نە
 هاتۆتەدی نە دیتەدی، دادگەری هاتۆتە دی و دیتەو دیش.

(۹)

رای گشتی الرأي العام Public opinion

گوايه نهو چه مکه به کم جار لسه زاری وه زیریکی لویسی شه شه می
فهره نسی به کارهاتووه ، دواپی له شۆرشی فهره نسی ۱۷۸۹ باوی و مرگرت، به لام
ده بی ناگادار بین رای گشتی میژووی زۆر کۆنه به ناوی تر .

سهرده می نیستا زیاتر بهو راو بۆچوون و دهنگ و باسه دهوتری که باوی
ده بیته له ناو زۆرینهی خه لکی وه ک راستیه ک، به شیک تر به جوړیکی تری
یاسایی پیناس ده کهن وه ک (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية)
کردوویه تی ده لی: ((طريقة تفکر غالبية أعضاء الجسم الإجتماعي))، به شیک تر
پیان وایه: نهو کۆمه له تیروانین و باسانه به که له ناو خه لک بلاوه و راستیشی
نه سه لیتراره^۱.

مهرج نیه نهو راو سهرنج و هه لوتستانه گوزارش بکری یان خه لکی ده ری بهین
ههروه ک به شیک کردوویانه مهرج^۲.

به لام په یوسته بهو خه لکه، واته زیاتر مه سه له کان سیاسی و کۆمه لایه تی و
عه قیده یه، نه ک زانستی و فه لسه فی و پسپۆری.

لهو سهرده مه می (عموله مه دا) رای گشتی به پای ولاتانی جیهانیس دهوتری له
بارهی کیشه یه ک، نیر نهو رایه گشتیه له سه ههردوو ناستی جیهانی و ناوه خویی
رۆلکی گرنه ده بینی به تاییه تی له ولاتانی ته و او دیمکراسی، بوو ته هۆی
گۆرانی گرنه تا راده ی شۆرشیش وه ک شۆرشی نیسلامی ۱۹۷۹ ز له ئیران،
هه ندی جاریش له سنووری ره سمیش ده په ریتموه وه ک نهو راپه رینه گشتیه نه ی له

۱ موسوعة علم الاجتماع ل ۳۰۶.

۲ سياسة الحكم - نوستی نی.

دژی شیوعیهتی جیهانی کرا له نهوه ده کانی سدهی (۲۰) داینه مۆکانیان له رای گشتی دهستی پی ده کرد، هه لبه ته هه تا جیهان بچووک تر بیتمه نهوا نهو جوړه رای گشتیه زیاتر کارلینک ده کا و جیهانگیری وهرده گری و له ژیر کاریگری ده فیهی که متر ده مینیتته وه، رۆلی سانسۆره ناوه کیه کانی نهو دیکتاتورپانهش کز ده بیت که له بنچینه دابۆ دروست کردنی رایه کی گشتی هه لخه له تاوی به نارمزووی ده سه لاتداران ...

هه لبه ته رای گشتی مانای یه کسان بوونی رای هه مرو تاکه کان نیه، چونکه به شیک پی بیان وایه هه ر تاکیک خاوه ن رایه که هه مروک (تیریس) ده لسی ژماره ی مرۆڅ چهنده نه وه نده رایه ش هه یه .. نه خیر مه به ست له رای گشتی به و رایه باوانه ده ووتری که له دۆخیکی تایبه تی تیروانینه کانی خه لکی تیا دا کۆ ده بیتته وه و رایه کی باو وهرده گری وه ک شه پۆل.

نهو دروازانه ی رای گشتی پی دروست ده بی ده که ویتته سه ر ضیزی بهرنامه و رتیبازو نهو مدرسه یی رایه ره، هه م ده که ویتته سه ر جوړی میلله ته که ش، نه گه ر نهو رایه له سه ر بنچینه ی دۆزو کیشه یه کی زه ق بیت سانتر نهو رایه دروست ده بیت، له راستیدا سانتر رای گشتی بۆ فاکتیره شاقولیه کان دروست ده بی، هه رچی فاکتیره ناسۆیه کان و هه ق و داد گه ریه کانه به زه حمه ت تر دروست ده بی، به تایبه تی له نیو میلله تیکی عه وام، کۆشش و نه رکی زۆری پیویسته، به لام شاقولیه کان به سانایی ده وروژی. سه رنج بده، (شقان پهروهه) له دوا ی شکستی شۆرش نه یلول ۱۹۷۵ به سه رود و گۆرانی توانی رای گشتی له باره ی کوردایه تی به وروژینیتته وه.

له باره ی دروست بوونی رای گشتیش کۆک نین، له کاتیکا مارکسیه کان پی بیان وایه نهو جوړه رایه هه رده م رای چینی ده سه لاتداره^۱، واته له هه ر ولاتیک له هه ر مه مله که ت و هه تا له لادییه کیش رای خه لکه که ی و ته بیعات و هه ل و که وتیان ره نگ دانه وه ی شتوازی گه ورکانیانه، نه وه ش له بارودۆخی خۆیدا تا راده یه ک

^۱ بۆ زیاتر به وانه: ۱- مارکس- اعمال کامله ۲- بیان الشيوعی- مارکس- انجلیس.

راسته هه‌روه‌ك له فهرمووده‌ش هاتوو (الناس على دين ملوكهم)، به‌لام ده‌بی تیبینی بکریت ده‌لی (الناس) واته عه‌وام نه‌ك (لومه).

هه‌رچی رۆژناو‌اشه^{*} پێ‌یان وایه رای خه‌لكی له هه‌ل‌خه‌له‌تاوی دایه، به دووباره‌کردنه‌وه‌و به‌وه‌دان له نامرازه‌کانی راگه‌یاندن و رۆژان‌دن هه‌ست و نه‌ست نه‌و را گشت و وێستراوه دروست ده‌ییت که له کۆتاییدا له خزمه‌تی به‌رژه‌وه‌ندی مادی بورجوازیه‌ته، هه‌ردوو بۆچوونی سه‌روو (مارکسی و سه‌رمایه‌داری) تا راده‌یه‌ك راستی تیا‌به، بۆیه هه‌ریه‌که له (اره‌وه‌ی میکافیلی، تیۆره‌کانی دورکایم، نازیه‌ت، .. تا ده‌گاته رایه‌کانی نیستا) و زۆری تر باسی رای گشتیان به هه‌ل‌خه‌له‌تاوی کردوو، میکافیلی پێ‌ی وایه خه‌لكی عه‌وام عه‌قلینکی نه‌رشیفی نه‌، ته‌نیا دوا کاغه‌ز ده‌خوینیته‌وه و پێ‌ی کاریگه‌ر ده‌بی، ناتوانی نیستا به‌ پابردوو به‌ستی و راستیه‌کان بدۆزیته‌وه، بۆیه هه‌رده‌م به‌ ئاسانی ده‌توانی هه‌ل‌خه‌له‌ته‌ری، هه‌ر هه‌ل‌خه‌له‌تاو‌یشه^۱.

(دورکایم) پێ‌ش له‌و باره‌یه‌وه پێ‌ی وایه خه‌لكی مه‌یلی ژیا‌نی میتگه‌لیان هه‌یه (نزعة القطيع)، مه‌به‌ستی له‌وه‌یه نه‌گه‌ر هه‌ندیکیان (به‌تایبه‌تی خه‌لكه کاریگه‌ریه‌کان) شتیک بکه‌ن هه‌مووی به‌دوا‌یدا لاسایی ده‌که‌نه‌وه، نه‌و له شۆڕشی فهره‌نسی تیبینی کردبوو که به‌ره‌وه ده‌چوون پرديکیان ده‌شکاند که خۆیان زه‌هرمه‌ند ده‌بوون، یان به‌ره‌وه بینایان تالان و وێران ده‌کرد^۲.

هه‌له‌ریش له کتیبی (کفاحی) ده‌لیت جه‌ماوه‌ر توانای وه‌رگرتنی که‌مه‌و له بیرچوونه‌وه‌ی زۆره‌ بۆیه به‌شیک بۆ هه‌لبژێره‌و هه‌ر بۆی دووباره‌ بکه‌وه تا باوه‌ر ده‌کاو رای گشتی له‌سه‌ر دروست ده‌ییت نه‌گه‌ر راستیش نه‌ییت.

ناماره‌کانی نیستا نه‌و راستیا‌نه زیاتر ده‌رده‌خا له‌باره‌ی میلله‌ت، نه‌و تیروانینه‌ی سه‌رووی میکافیلی و دورکایم و هه‌له‌ر.. وه‌ك نامۆژگاری

^{*} هه‌رده‌م که ده‌لێی رۆژناوا مه‌به‌ست له سیسته‌می سیاسی و ئابروویه‌که‌یتی نه‌ك خه‌لكی رۆژناوا (امیر، طروحات) - میکافیلی.
^۱ (مقدمه علم الاجتماع)، ایک دورکایم.

ده‌سه‌لاتداران به‌رام‌بهر هاوولاتیان بیت شه‌وا نووسینه نوتیه‌کانیان به‌تایبه‌تی کتیه‌کانی (کیسنجر) له‌وانه‌ش (دبلوماسیه...)، هه‌مان دانان بۆ شه‌مریکا ده‌کا وه‌ک ده‌سه‌لاتداریکی جیهانی و هاوولاتیانیش ده‌ولمه‌ به‌چووه‌که‌کان بیت.

به‌و شتیه رای گشتی رایبه‌کی پیروژ و پتوانه‌یی نیه، تا بینای له‌سهر بکریته، هه‌ر بۆیه‌ش زۆرایه‌تی و ده‌نگ دان و کۆی ده‌نگی عه‌وام مه‌رج نیه چاکترین ته‌رازوو بیت، نه‌وه‌ش به‌کینه له‌ سه‌لبیاته هه‌ره بنچینه‌یه‌کانی دیمکراسی و هه‌لبژاردنیش، به‌لام له‌ هه‌مان کاتیشدا مانای وانیه - به‌و وه‌سه‌فی سه‌روو - هه‌موو میللته هه‌رده‌م هه‌لخه‌له‌تاوو بیت، له‌به‌رام‌بهر نه‌وانه زانایه‌کی تر ده‌لیت: (ده‌شی به‌شیکه‌کی هه‌لکی هه‌رده‌م هه‌لخه‌له‌تابن، ده‌شیش هه‌موو خه‌لک بۆ ماوه‌یه‌ک هه‌لخه‌له‌تی، به‌لام هه‌رگیز ناشی هه‌موو خه‌لکی هه‌رده‌م هه‌لخه‌له‌تی...)، شه‌وه‌یان راسته شه‌وه‌ی هه‌له‌ده‌له‌تی و لاسایی گه‌وره‌کانیان ده‌که‌نده‌وه خه‌لکی عه‌وامه، نه‌گینا خه‌لکی خاوه‌ن مه‌بادنیو و تیگه‌به‌شتوو و پروادار هه‌لناخه‌له‌تی و رای گشتی شه‌ویش جیا‌یه، به‌و ده‌روازه‌ش ده‌چینه ناو فکری ئیسلامی له‌و باره‌یه‌وه، قورنانی پیروژ و فه‌رمووده و فیه‌هیش باسیان له‌ عه‌وام کردوو که زۆربه‌یان دژی راستین «وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ».

و‌شه‌ی (اعرابی) هه‌ر به‌و مانایه‌ی عه‌وام و گیل هاتوو هه‌روه‌ک له‌ موسوعة المصطلحات علم الاجتماع و سياسة في الفكر العربي و الاسلامي، الاموال- ابو عبیدالله بن قاسم، احکام سلطانية- ماوردی، صحاح- رازی... هتد وه‌سف کراوه، له‌سه‌رده‌می عوسمانیش و‌شه‌ی "تورک" یش شه‌ومانایه‌ی داوه^١.

رای گشتی عه‌وام سه‌لبیه، نیعام عه‌لی راسته‌وخۆتر باسی کردوو (عه‌وام... ینحنون بکل ریح، اذا تجمعوا ذروا و اذا انتشروا نفصوا...)، به‌و شتیه رای گشتی عه‌وامی نه‌فام راسته هه‌لخه‌تاویه، نیت ناشیت شه‌و جوړه رای به‌کریته ده‌روازه‌یه‌ک به‌ره‌و داد‌گه‌ری، هه‌روه‌ک له‌ هه‌ندی ته‌قه‌لای به‌شیک له‌ ئیسلامیه‌کان

^١ بروانه:أ- محاضرات في النشوء القومية -ساطع المصري ب-دراسات في الحركة الكردية المعاصرة
-علمان علی

به دی ده کری، له راستیدا نهو پوله به شریه له سر ناین و رهوشتی شایه کانیان، رهو و مینگه لن، به لام کومه لگه به کی رهو شه نیرو بناوه پردارو خاوهن مه بادینو و (سهوایت) خاوهن رایه کی پته و کاریگهرو پیروژن، به داخه وه زور بهی سپور و فرههنگه بالا کانیان لیکیان جیا نه کرده و ته وه، نهو دوو جوړه رای گشتیه له جهوه ره دا دوو دنیای زور لیک جیان:

په که میان (واته رای گشتی عوام) به خیرایی ده گوزی، پته و نیه، هه لڅه له تاویه، نا مه دهنیه، مه عقول نیه، هیز خواری کردوونه وه، بو بهر ژه وه ندیه و له بهر ژه وه ندی خوشیان نیه، لای به سرکه و توانن (الناس اتباع من غلب) ن، نا لهو کاته یه نهو (نه سته قیه) راسته له عه ره بی که و تراوه (الناس بخیر ما تباینو، فاذا تساوو هلکوا)^۱.. نه و دش هر هه مان پیتناسی نیمامی عه لی یه بو رای گشتی عوام، لهو پوله نه گه راستیش پیکن و دختیه، رایه کانیان پر له خلست و خارو ناکوکیه، عه به یه، هه سته، نه و د سته سر ده سله تداران، مسه یه ره، پر ه له ده ردی: ده روونی، گومان، دوو روویی، ته قه زومی.. ﴿وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾.

دوه میان: رای نومهت، به بهنچینه و سهوایت و راستگویی، دروستی، بژاردهیی، مه به سته، عه قلی، ریک خراو، راستی ته رازووه نه ک هیز و بهر ژه وه ندی، عه یه ره، بهر هه مداریشه، .. ﴿.. کَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ، تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ﴾، له فکری نیسلا میشدا هه موو کهس شایسته ی راویژ نیه، پتویسته به لایمن که مه وه خاوهنی: هه لویست، زانیاری، دلسوزی، سپور، پتگه یشتن، نامادهیی، شاره زایی.. بی.

نهو دوو رایه دوو فرههنگ و دوو دنیاو دوو کهلتوورو دوو ناین و مه دره سهو مه بادینی فله سهفه و تیکه یشتنی لیک جیان، نه نجامه کانیان لیک جیا ده بیست، بویه جوړی یه کهم (واته رای گشتی عوام) به هه زاران نمونه ی کون و نری و

^۱ معجم الكنوز و الامثال و الحكم.
^۲ معجم الكنوز و الامثال و الحكم.

زيندوومان له بمرچاوه كه چنده هه لځه له تاويه و بى ناگايه، به شيكى نمو دهردهش به شيك له رهوشه نيران ده گرځتموه، جار وايه هه موو كۆمه لگى جيهانپش ده گرځتموه به تايبه تى له سهرده مى كۆن زهق ترين نموونه هه موو خه لكى سهر زهوى پتيان وابوو كه زهوى چه قى گمردوونه كه چى كۆپه رنيكۆس به ته نها گۆتى نه خير، له وسهرده مهش نمو راستيه له ناماره كان دهرده كه مۆيت له سالى ١٩٩٤ له ٦٥٪ نى قوتايانى ناماده مى به ريتانيا نه يان زانى كى سهرهك وه زيرانيانه، له ٨٠٪ نى نه مريكيه كان نه يان ده زانى نمو ياسايانه ي نه مريكي له باره ي (ئيجرائاته كانى دژى تيرۆر) چنده ده ستورويه، له (٩٠٪) ي خه لكى نه وروپا نازانن راگه ياندنه كانيان هه موو شتيان به سه لامه تى بۆ ناگوازنه وه^١، له (٩٥٪) ي خه لكى عيراق نازانن له چاپ دانى نمو دراوه (فۆتۆكۆپيه) ماناي باج وهرگرته له دوای ١٩٩٠، بيجگه له كيشه سياسى و فكري و فهلسه فیه كان و زانستيه كانپش، راي گشتى نمو قه باره يه كلاكمه وه يه ناكه مۆيته سهر نامرازه كانى راگه ياندن، كيشه ي كورد له سهرده مى شوڤشى نه يلول وتاشۆرشى شاخپش راي گشتى پتهوتر بوو نهك له دوایى راپه رينو ١٩٩١ به ولاره كه نامرآزى تاسمانپشى هاته پال.. به هه مان شيوهش راي گشتى سهرده مى بى ته كنه لۆجيا و بى هه والى نوممه تى ئيسلامى ماناو هاوسهنگى خۆى هه بووه. ههر هه له يهك له (نه مير يان خه ليفه) بينرآبايه چه پله ي بۆ ليتنه ده درا وهك (عزت ابراهيم) جيتگرى سهرۆكى عيراق نه ي ده ووت گه وهره م (پروو له صدام حسين) حاشا تۆ هه له ناكه ي، هه له ي تۆ له راستى نيمه چاكره^٢، به لكو پېنيان ده ووت راستت ده كه ينه وه، نيتر جار وابوو راي ئافرهت راستر بووه له راي خه ليفه و يه كسه رپش دانى پيا ده هينا، نمو جوړه راي گشتيه سى يه م سهرچاوه ي (شهريعه ته) كه به (ئيجماع) ناوبراوه، تا ئيستاش نمو (نه حكامانه ي - راي گشتى) پش دروست بووووه گه وهره ترين پالپشتن بۆ مانه وه ي شهريعه ت، به شيكپش لهو شهريعه ته (به ههر هۆيهك) بيت به فراوانى

^١ نمو نامارانه به فراوانى بلاوكرانه وه.

^٢ به بۆنه ي له دايك بوونى سهرۆكى عيراقى له ٢٨/٤/٢٠٠٩.

نمو رايه‌ي له گه‌ل دروست نه‌کراوه به خيرايبی ده‌توانری ده‌ستکاری بکری، نمونه‌ی هەردوو جوهره‌یه، یه‌که‌میان که رای گشتی له‌گه‌ل دروست کراوه وه‌ک: نوێژ کردن، ماره‌کردن، جه‌ژنه‌گان، گوشتی به‌راز نه‌خواردن، رینه‌ نه‌کردن، .. نه‌و به‌شه شمره‌ته‌ی رای بۆ دروست کرابی نه‌وا به‌بی بوونی ده‌وله‌تی ئیسلامیش و له‌ سه‌رده‌می ده‌وله‌تی عه‌لمانی نه‌و (حرام و حلال)یه‌ی خۆی پاراستوه‌، که‌چی ده‌بینین مانا و ناو‌دروکی جیهاد، سیاسه‌تی شه‌رعی، حوکمی ئیسلامی، بیت المال...، به‌و جوهره‌ رای گشتی بۆ دروست نه‌کراوه به‌ خیرایی له‌ناو ریزی موسلمانانیا‌ن ده‌رکیشاوه . بۆ نوی کردنه‌وه و زیندوو کردنه‌وه‌ی شه‌ریعت و خه‌لافه‌ت به‌ته‌واوی، نه‌وا پیش نه‌وه‌ی بزوتنه‌وه‌ی ئیسلامی بۆ دروست بکه‌ی پترسته (رای گشتی) بۆ دروست بکری نه‌گینا به‌نامۆیی بانگه‌(ده‌عه‌وه) که‌ت ته‌فاعول ده‌کا له‌گه‌ل خه‌لکی، رای گشتیه‌ک به‌ بناغه‌ و توند و تو‌ل بی بۆ نومه‌تیک به‌ خیرایی سه‌رکه‌وتوو ده‌بی، بۆیه ده‌بینین له‌و سه‌رده‌مه‌ش رای گشتی نومه‌تیک و ده‌ک ئی‌ران ١٩٧٩، .. چه‌نده جیاوازن له‌گه‌ل رای گشتی وه‌ک شو‌رشی فه‌ره‌نسا ١٧٨٩ یان هه‌تا راپه‌رینی کوردستان ١٩٩١، له‌ ئی‌ران ١٨ مانگ شو‌رش میلی بوو که‌چی دام و ده‌زگا پرديان تیک نه‌دا ته‌لی کاره‌بايان نه‌بری، هۆیه‌که‌ش نه‌وه‌یه نه‌و دوو دینامیکه‌ی رای گشتی شو‌رشی پی دروست بوو جیايه‌، یه‌که‌میان لیبرالیه‌و دووه‌میان عه‌قیده‌ی ئیسلامیه‌، واته‌ یه‌که‌میان باشت‌ترین دۆخی عموام و دووه‌میان نومه‌ت، هه‌ر بۆیه‌ش هه‌رچی ته‌قه‌لايه‌ک له‌لایم هه‌ر مه‌درسه‌و سیسته‌میک له‌ مه‌بادنیو نومه‌ته‌وه به‌ره‌و عه‌وامیان بیات و بیته هۆی دارمانی بینای مرۆف و کۆمه‌ل گه‌وره‌ترین دوژمنی مرۆفایه‌تیه‌، مه‌به‌ستی زال بوونه به‌سه‌ر خه‌لک و له‌پری نه‌قام کردنیا‌ن ﴿فَاسْتَحَفُّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ﴾، نه‌وه به‌نج کردنی راسته‌قینه‌یه، بی ده‌نگ کردنیه‌تی، ئالیه‌دایه وه‌ک نه‌نسرۆپۆلۆجی و فه‌یله‌سوف و فه‌ره‌نگه‌کانی عه‌لمانی له‌ وانه (world book encyclopidia) و (الموسوع العالمیه) باسیان له (زۆرایه‌تی بی ده‌نگ- صامت) کردوه که هه‌رده‌م گوايه زۆرایه‌تی میللته پیک ده‌هینن.. نه‌خیر له هه‌موو سیسته‌میک وایه،

نومه تی نیسلام کۆنابنده وه له سه ریسوایی و مل که چی ههروهک له فهرموده هاتوه (لا یجتمع أمتی علی الضلالة)، نینجا (امر بالمعروف و نهی عن المنکر) ههیه هه مر بی دهنگیک به وه لام دههینی وهک نه رک ی ئاینی، (ههک قوم مالم یقل للیء اسأت و للعسن احسنت)، نهوانه دینامیکیه تی رای گشتیه له نیسلام.. که هه مر جیهان به رهو دادگه ری به ری، بۆ رزگاری خه لکی کوردستان له و کاروانه ناویته و سه ختییه ی پتویستی به و جۆره بیناییه ی رای گشتیه.

بۆ دروستکردنی رای گشتی جیاوازییه کی بنچینه یی ههیه له نیتوان رای گشتی کۆمه لگه یه کی دروست و په و (نومه ت) وه کۆمه لگه یه کی نه فام، له یه که ما پتویستی به گوتاریک ههیه ره و له عه قل، که چی بۆ دووهم گوتاریک ره و له عاتیفه و ههست و نهست، له یه که ما بیناکردنی له گه ل پتویسته له ئی دووهمه سه ره پۆیه، به ره دوامی و پته ری له یه که ما له سه ر بنچینه ی بیرو به پروا و راستی ده بی له ئی دووهمه و هختی و هه لچوون و له گه ل شه پۆلینک رای گشتیه که تیک و پیک ده چی یان هه ر کاریگه ری و به ره می نابن، نه گه ر بووشی مه رج نیه به نیجایی بیت، له یه که ما به هۆی به رنامه یه کی راست و دروست قوول ده بی له ئی دووهمه به هه ر وروژینه ریک ی ههست و نهست بیت جار وایه به شیهر و گۆرانی و سرودی نیشتمانی دروست ده بی.

(۱۰)

گۆرۈن التغير Change

مەبەست لىتى كۆتايى ھىنانى ۋەستانە، گۆرۈننى ۋاقىتىكى كلاسكى بۆ
ۋاقىتىكى تازە، ھەلبەتتە گۆرۈن سۈننەتتىكى گەردوونى خۋايىيە ئەۋەى نەگۆرە لەۋ
گەردوونە گۆرۈن ۋە جولان خۋىتى، تېرۋانين ۋە بۆچۈونى جىاجيا گەلى زۆرە لە بارەى
نامرازى گۆرۈن، نەك لە نىۋان تەيار ۋە مەدرەسەكان ھەتا لە نىۋان يەك مەدرەسە
تەيار ۋە لايەنىش، كىشەكان دەكرىنە دوو بەشى سەرەكى: فاكىتەرەكانى گۆرۈن ۋە
شىۋەى گۆرۈن، يەكەمىيان ھەلدەگرىن لەبەشى (بىرى-فلسفى) لەبەشەكانى
داھاتوۋى ئەۋ فەرھەنگە باسى دەكەين، ئىستا تەنھا ئامازەپەك بە بۆچۈنە
سەرەكەكان دەكەين لەبارەى چۆنىەتى گۆرۈن بەۋشىۋەيەى خوارەۋە:

- ماركنىيەكان: پىيان ۋايە گۆرۈن بەگشتى لە سروشت ۋە ژيان بە ھۆى ناكۆكى
ناۋەكى دىت، لە نىۋ كۆمەلگەش ئەۋ گۆرۈنە گوزارش دەپى بەھۆى فاكىتەرى
ئابوورى كۆمەل لە پىى ناكۆكى چىنايەتى.
- مادىيەكانى فەرەنسى ۋە بەشىك لە نەتەۋەگەرىش، پىيان ۋايە ژىنگە (بىنە)
سەرچاۋەى گۆرۈنە.
- ھىگل: سەلبىيات سەرچاۋەى گۆرۈنە.
- بەشىك لە دەروون ئاسان: ھەست بە ئوقستان كردن.
- مەدرەسەى فرۆيد: جنس.
- نەتەۋەگەرىيەكان: مل ملانىتى نەتەۋايەتى..
- توينبى: التحدي والاستجابة..

• زۆر راي تری جیاجیا ..

• فکری نیسلام: پیی وایه له کۆتایی سروژ خۆی لهو گۆرانه بهرپرسیاره چ بهرەو سەلبی یان بهرەو ئیجابی ئەک فاکتەری دەرەکی و ئابووری و جنس و ..
﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾.

زۆر راوبوچونی تریش ههیه، ..

دووهمیش: له بارهی وهلامی نهو پرسیاره ئاخۆ دهبی گۆران لهسمرخۆ بیت و پله به پله یان به تووند و تیژی و ناکاو بازدان، .. دابهشبویتکی سمرانسەری ههیه .. هەر له مارکسیه کانهوه خۆیهخۆ و مدرسه کانی تر تا دهگاته ئیسلامیه کانیخ خۆیهخۆ، مارکسیه کان له فەلسەفەو سروشتدا کێشه یان که متره بهلام له بارهی گۆرانی کۆمه لایهتی لێک جیابووینهوه بۆ سێ بهشی سهرهکی:
أ- نهوانه ی پییان وابوو سهرمایه داری (که ویستگهی نیستای کۆمه لگهیه) به هیواشی و له پیتی ههلبژاردن و دیمکراسی و نازادی راوبوچوون دهگۆرێ پییان دهووتن (نیسلاحیه کان که بریتی بوون له سوشیال دیمکراسه کان له دوایدا له مارکسیهت به تهواوی جیابووینهوه وهک مه دره سهیهک، ههروه ها ئۆرۆ شیوعیه کانیخ)، بۆیه نیسلاحی له مارکسیهت توومەت بووه، ب- نهو بهشی پیشیان وابوو سهرمایه داری تهنیا به تووند و تیژی و شۆپش دهگۆرێ تهوا چهپه نوێیه کان بووینه، به ریکخواوه تونده کانی وهک (ألوية الحمراء، بادر ماینهۆف، عمل الالماني، جيش الثوري الياباني، باکوئییه کان .. - ههروه ها له ولاتی خوشمان ههیه که له (کۆمه له ی دیوی کوردستانی ئێره و نهو دیور، .pkk) تا رادهیهک تهیاری ماوی له دهولهتی چین و نهلبانیاش هه مان رایان هه بوو ج- بهشی سێیهم حزبی شیوعی و ولاتانی سوشیالیستی بووینه ههردوو رینگایان پهیره و دهکرد، نێتر نهو کێشهیه تهواو به دهقه کانی مارکس چاره سر نه ده بوو به هۆیهوه هه ر ژماره و تهیار زیادی دهکرد، به پیی دوا فەرهنگی سرفیهتی زیاتر له ۲۰۰ زاراده ی تۆمەت تۆمارکراوو بۆ ناوهخۆ ..

لەنتو رابوونى ئىسلامىش نەو كىشە ھىيە: ئاخۇ گۆڭرۈن و گۆڭرۈنەو
پىادە كىردنى شەرىعت بە كام شىۋە دەپىت؟ بە نەرمى و ھىۋاشى و پىلە بە پىلەپى
يان بە شۆڭش؟ يان بە ھەردو كىيان؟ واتە كۆمەلگە بە چ ئامرازىك دە گۆڭرۈت؟ سى
و ھەلىيان ھەمىو سى بە شىشى لى دروست بوو، بەو شىۋەپە:

أ- تەييارى (براىان) پىيان واپە نەو گۆڭرۈنە تەنیا بە ناشتى و گۆڭرۈنە سىياسى و
بەرنامە راستە رى كىردنى چاكسازى و لە كۆتايىدا چاكىردنى كۆمەلە رىنى تاك
و ھەك ھاو كىشە ئىسلاھى كەى نەدەوى (تغیر و اصلاح: من فرد ← مجتمع) كە لە
سەرەتای سەدەى بىستەم نەو گەشتەيان بەرپۆدەپە تا ئىستا نەروئەپە كى بە
مورتاحى نىە ب-بەشى دوو ھەم پىنى واپە نەو گۆڭرۈنە و ئامانجە ناپەتەدى تەنیا بە
جىھاد و تووندو تىڭى و شۆڭش نەبى، لە كۆتايىدا لە چاكىردنى كۆمەلگە و
دەسلات دەست پى دەكا، واتە يەكەم جار دەسلات ئىنجا چاكىردن، و ھەك
ھاو كىشە كەى (مەودودى) گۆڭرۈن: (من مجتمع ← فرد)، پىچەوانەى ھاو كىشە كەى
(نەدەوى) پە.

ھاو كىشە كەى (مەودودى) ئىستە زىاتر لە تەييارى (ئەلقاعىدە) خۆى
دەنوتىت و بالە ئىسلامىيە توندەكانى تىرى و ھەك (جەماعەى) جەزانر، مىسر،
كۆمەلەى (ھجرە و تەكفىر) و... دەگىتەو، ھەرىكە بەلگەى عەقلى و نەقلى خۆى
ھەمىو ھەبوو، نەو دۆخە تا سالانى (۸۰) ى سەدەى (۲۰) دواى تەقىنەو،
شۆڭشى ئىسلامى ۱۹۷۹ لە ئىران و نەفغانستان ۱۹۸۰ بەشى سىتەمىش سەرى
ھەلدا، (راستەر بلىن لە سەر دەستى بەشى سىيەم رابوونى ئىسلامى تەقىتەو)،
نەمىش كۆى ھەردو نەزموونى پىشورە، ھەردو ھاو كىشەپە (گۆڭرۈن: فرد ←
مجتمع)، واتە بە ھەردو رىگە گۆڭرۈن دەپىت، ھەم بەرىگەى شۆڭش و جىھاد و
راپەرىن، ھەم لە رىگەى ناشتى و ژيانى سىياسى و دىموكراسى... بەپىنى بارودۆخ و
زەمان و زەمىن و مەرجەكانى خوودى و بابەتى... تا ئىستاش نەو سى بەشە لەناو
رابوونى ئىسلامى واقى بزوئەو ئىسلامىيەكان پىك دەھىنن، نەو بەشەى دواى

زىياتر حسابى بۇ دەكرى و بەخترايى نمونەى پىن دروست بووه و له گەشە كرده، پاساره كانيان رهگ و ريشەيه كى عەقلى و نهقلى و ميژوويى و فەلسەفى و واقعى و هەتا (فطرى) و سروشتيشى به هيتزتره، هەر له گەردوونيش دىينين گۆڭرانه كان يەك لايەنى نيه تەنيا هيتاش و پله به پله هەم هەمووش تووندوتيز نيه، شان به شانى يەك هەن، هەروەك گۆڭرانه هيتاشە كان، دائىمە كان باوه كانن له هەمان كاتدا (شۆڭشى سروشتي، سۆڭرنوفا، گەردەلول، لافا، بركان، تافگە كان، ..) گۆڭرانه تونده كان پىك دىين، رەنگە رەوتى رووبارىك زۆر وىچووي ميژووي كۆمەل و ميللەتان پيشان بدا، چۆن لەسەرخۆ دىت و دەروا لەناكاو وەردەچەرخى و دەيتە تافگە، ناواش ميژووي كۆمەل پريەتى له وەچەرخان و وەرگەرەن و شۆرش شان بەشانى گۆڭراني هيتاش، بۆيه هەردوو سەرچاوه بەجياجيا و پەكەووش سەرچاوهى رەسەنى گۆڭراني هەم له سروشته و هەم له كۆمەلش و له پوله كانى ترى ژيانيش .

هەروەك له نەزموونى شيوعىت و له نەزموونى ارايان نمونەيهك نەبىنرا به خوشى و هەق و دادگەرى گۆڭراني بنەپەتى له دەسلەت بكرىت ناواش هەم ميژوو و هەم واقىعيش زۆر به دەگەن نمونەى دەست ناكەوى كه ناھەق مىلى كەچ كردهى بۇ هەق و گۆڭرانييت، زۆردارو نادادگەرى گۆڭرانييت بۇ دادگەرى.. بەخوشى و ناشيانە، له كۆنەووش (نەرسىتۆ) تىبينەكى وردى بەجى هيتشوو، دەلى (تەشرىع) سەرچاوهيه كى گرنگى گۆڭرانه، هەلبەتە تەشرىعش واتە حكومت، حكومت نەبى ناتوانى نەو (شەريعتە) پياده بكاو كۆمەل بگۆڭرى، بۆيه هاوكيشەكەى (نەدەوى) بەنوقستانى دەمىنيتشوو له كۆمەلگەيه كى دابەش بووى نادادگەرى، هەروەكو (ابن طق طقى) يش له (الفخرى فى اداب السلطانية) وت و ويژى لەسەر گەلالەيهك كردهووه كتو مت نەو گەلالەى (برايبان) و هاوكيشەكەى (نەدەويه)، گەلالەكەش نەويه: وا باوو بوو گوايه (نەگەر سياستى دەروونى تاك چاك بوو خيتزانەكەش چا دەبى، نەگەر خيتزانيش چا بوو دىيەكەش چا دەبى، تا شارو ولاتەكەش بەو زنجيرەيه چا دەيت)، شو دەلى نەخىر، مادام دەزگاي حوكم

چا نەكرىت غوونەي بەو ھەموو دىروون پاكانە ھىناوۋەتەو كە لە ژىر حوكمىتى
خراپ بووینە.. واتە (گۆران: لە بنكە بۆ ← سەروو) بە تەنھا ئامانجە كە ناھىيىتە
دى.. ھەر چەندە گۆرانى پلە بە پلەو ھىتواشى ئەسلەنەك گۆرانى توند ھەرچەندە
ياساشە بەلام ناچارىشە، تا يەكەم مەوداى تيا مابىت نابىت پەنا بېرىتە بىر دوو ەم.
نەو ماددەيەش زياتر بەندە بەدوو چەمكى تر (شۆرش)و (ئىسلاح) لە ھەر
يەكەيان بە جياجيا وەك چەمك باس دەكەين.

(۱۱)

شۆرش الثورة revolution

شۆرشىش ھەر بەشىكەلە گۆرۈن، بىر گۆرۈنكارىيە رېشەيى و چۆنايەتيە دەوتىرى كە لە بىرەرەكانى ژيان يان لە يەككى لە بىرەرە گىرەكان دەكرى، ماناي گۆرۈنى واقىيەتكە بە واقىيەتكى تەواو جىيا، يان وەك (دائرة المعارف العالمية) پىتناسى كىرەوۋە برىتيە لە: گۆرۈنى رېشەيى لە بناغەكانى كۆمەل، ھەندى جار بە (مانايى) باسى شۆرشى رەوشەنبىرى يان شۆرشى تەكنەلۇجى يان كشتوكالى و يان ناسمانى دەكرى، مەبەستى بازدان و ھەرچەرخان و پانتايەكى فراوانە لەگۆرۈن، ھەرۋەھاش جار واىە واقىيەك (جا كۆمەلەيتى و سىياسى يىت چ ئىدارى و دەزگايى يىت يان زانستى و چاكسازى يىت) گۆرۈنكارىيەكى زۆرى پىتويستەو كەلەكەى كىرەوۋە، دەلىن نەوۋە ناگۆرۈپىت شۆرشىكى دەوى. واتە شۆرش گۆرۈنكى بە تەوژمى زىاترە، برىتى دەبى لە: تەقاندنەوۋەى نەو گۆرانە چەندايەتيانەى كەلەكە بوۋە بۆ چۆنايەتى، لە پىلەپىلى بۆ بازدان، لە سنورىكى دىارى كراو و يەك لايەنى بۆ فراوانى ھەمە لايەنى، لە ناسايەوۋە بۆ ناكار.

لەروۋى ياسايەوۋە شۆرش مانايەكى نىوانى ئىنقلاب و ياخى بوون وەردەگرى، نەگەر مەرجەكانى تەواو بسازى.

نەو ناوانەى سەرووش ھەموۋى لە شۆرشى سىياسى وەرگىراوۋە كە مىللەتان بەرباي دەكەن لە دژى دەسەلاتدارانى سەمكار، بۆيە لە پىتناسى شۆرشى سىياسى زىادەيەكى دەوى بۆ پىتناسەكەى سەروو نەويش (ئابدولئۆزىيە) بۆ گىيان پى دانى شۆرش نەگىنا تەنھا دەبىتە راپەرپىنىك يان ھەلچونىكى جەماوۋەرى نەك شۆرش،

دياره ھەريە كە لە: ماناو پیتناسی، فاکتەری ھەلگەرسانی، ئامانجەکانی شۆرش...،
مشتومپی زۆر ھەلگەرتووو ھەلدەگرتی، وەك لە پیتناسە جیا جیاکانی
دەردەكەوی، وا گرتگرتینیان لێ ھەلدەبژیرین:

پیتناسەکان:

- لە فەرھەنگی حزبی بەعس (ئینقلاب) پۆلی شۆرشی دەبینی و (حزبی
ئینقلاب) ی بە پیتوستیەکی مانو نەمان دەزانی.^۱
- قاموس مصطلحات السياسية الدولية (سموح فوق العادة): پیتناسی یاسایی
کردووو دەلی: (شۆرش ئەوەیە کە گۆرپیتکی ریشەییە بە نامرازێك بەدەر
لە دەسلاتی دەستوری لائەنجام دەدری). ئەو پیتناسە بۆ زۆربەیی فەرھەنگە
رەسمیەکان دەگەریتەو.
- مارکس: شۆرش بریتییە لە گۆرپینی پەییوەندیەکانی بەرھەم ھێنان.^۲
- بەشیکیش پیتان وایە ھەردەم شۆرش دادگەریە لە دژی چەوسانەو، دوا
نەویش دەبێت چەوسیتەر بەلام پڕۆسە کە لە کۆتاییدا جیھان بەرھەم دادگەری
رادەکێشیت (لەوانە: برۆدۆن، کرۆبونکین، ...).
- باکوئین: بەھەمو تەقەلایەکی توندانەیی گۆرپینی دەسلاتی وتوو شۆرش،
ھەروەھا ھەر لە کتیی (مباديء الثورة) ھەموو گۆرپیتکی واقع و یاخی
بوون بەچاکە زانیو ھەموو مەبدەئیتکی بەناوبانگی ھەبە کە دەلیت: (تخليم كل
ما هو قائم خیر).
- موسوعة السياسة-ب ۱ ل ۸۷۰: پیتی وایە ناسینەو ھە شۆرشی کۆمەلایەتی و
جیاوازیەکانی لەگەڵ شۆرش زانستی و کەلتووری و نابووری ئەوەیە یەكەمیان
تروندوتیژو ناکاویە، ھەرچی دوو ھەم ھێمن و لەسەرخۆیە.

۱ پروانە: ۱- تعریفات ببعض مصطلحات- مادة: انقلاب، ۲- اقوال ميشيل عفلق.

* پاش کەمبکی تریاسی ئەو گۆرانەیی پەییوەندی بەرھەم ھێنان دەکەین چۆن شۆرشیش دەخولقینی.

- بەشى ھەرە زۆرى زاناو فەيلەسوفەكانى رۆژناواو ئەو رۆژھەلاتيانەى لەژىر كارىگەرى ئەوانن شۆپش تەنھا بە ماناي پىتويستىبەكانى ئابوورى پىتناس دەكەنو ماناي دەدەنى نەگىنا بە شۆپش بىئەقلى دەزانن.
- سۆركىتون (۱۹۴۷): شۆپش ھەرگىز پالتەرەكەى ئابوورىبە بەلام جاروايە بەرگى ناينى يان نەتەودىي يان نەژادى لەبەر دەكا.
- لىبرال دىمكراسەكان: لەباش ترين دۆخى ھەلۆتستان پىيان وايە ئەو گۆپانكارىانە تەنھا لەو دۆخانە ماناي شۆپش وەردەگرى كە گۆپىنى دىكتاتورى و تاك رەوىە بۆ دەسەلاتىكى دىمكراسى.
- فەرھەنگى ئۆكسفۆرد (oxford a.l p۲۰۰۰): بەشە ئىنگىلىزىيەكەى، تەنھا مەرجى تووندوتىژى دژى دەسەلات داودتە گۆپانىك تا ناوى شۆپشى لىق بىرى.
- دائرة المعارف العالمية: شۆپش گۆپانىكى رىشەيە لە بناغەكانى كۆمەل.
- بەشىكى تر شۆپش بەگشتى بەجم و جۆلىكى شىتتانه و (نامەنتىقى ونا معقول) لەقەلەم دەدەن (لەوانە: نىتچە، گۆستان لويون، ..)، ئەوانە زياتر لە سۆنگەى كۆمەلگەيەكى مەدەنى دىمكراسى يەوہ ئەو رايە موتەلقەيان بۆ دروست بوو.
- بەشىكى تر بەدۆخى (لا شعورى-بى ھۆشمەندى) و ھەتا بە (بەربەر)بىش لە قەلەم دەدەن.
- پرۆتوكولات حكماء صهيون: الثورة ليست اكثر من نباح كلب على فيل^۱.
- مالرو: ھەر شۆپشيك ئابوورى نەبىت (ثورة بلا سبب)ە يان (ثورة لا عقلانية)بە، شۆپش نەخلاقى و ناينى و مەبادىنى و عەقىدەيى و مانايەك نابەخشى. - لەراستىدا زۆربەى ئەو زاراوہ كورديانەى لە بەرامبەر ئەو زاراوہ نوپيانە ھەلبژىردراوہ لەروانگەيەكى ئاوا ھاتووہ، سەرنج بەدە بۆ سياست

(رامبارى) يان بەرامبەر دانائە ماناى (فېلباز)، ئەدەش زىياتر ماناسىيەكەى
مىكافىلى دەگىتەدە نەك ھەمەو سىياسەت، ھەروەھا (شۆرش) یش وەك لە
(فەرھەنگى كوردستان) ھاتووە لە بنەچەدا بەماناى پشپى و ياخى بوون ھاتووە
وەك فارسىيەكە، واتە زاراوە چەمكى شۆرش لە زمانەوانى كوردى بە
پوانگەيەكى لىبرالى ھاتووە كە لە خزمەت قۇناغى رزگارى كورد نە. ھەر
بۆيەش لە فارسى (ئىنقلاب) بە ماناى شۆرش ھاتووە، بۆيە لەو تەقەلايەماندا
پىويستى بە دەستكارى كوردنەوہەيەكى فراوان تر دەكا لە بەشەكانى داھاتو .

لە روانگەى مەدرەسەكان:

لە روانگەى ماركسىيەدە شۆرش زادەى سەردەمىيەكى دىبارى كراوى گەشەى
كۆمەلگەيە، لەگەڵ ھاتنى مەزھەبە نەبوو و لە سەردەمىيەكى تىرىش نامىنى،
بەلكو بەندە بە قۇناغىكى مەزھەبى كە چىنايەتى لى پەيدا بوو، لەگەڵ ئەو شەدا
مەدرەسەى ماركسى گرنگىيەكى بەكجار زۆرى پەيداو، لە ناموزگارەيەكى
بەناوبانگى (ماركس) بۆ شىوعىيەكان دەلى: ئىتو شۆرشگىر بن چاكساز مەبن^۱،
ئەوان ھەمەو گۆرانكارىيەكى بە ئىجابى دەزانن تا ئەو رادەيە وەك (باكوئىن) لە
بنەما بەناوبانگەى وتوويەتى: (ھەمەو گۆران و ويرانكردنىك پىشكەوتنە)^۲،
بۆيە شۆرش يەكئەكە لە كۆلەگەكانى فەلسەفەى ماركسىيەت، زۆر بە توندىش
بەندى كوردووە بە (مەل مەلانى چىنايەتى)، واتە تەنبا شۆرشى چىنايەتى بە
شۆرش دەزانى، شۆرشەكانى نەتەوايەتى و نەزادى و ئابى و ئابدوئۆزى... يان بە
شۆرش نازانى يان بەسەرخان و دىوتىكى ترى ھۆيەكى شارداراوى مەل مەلانى
چىنايەتى دەزانى، ھەر بۆيەش راپەرىن و ئىنقلاب و بزوتنەو مىللىيەكانى
بەووردى لە شۆرش جياكردۆتەووە مەرجى تۆكەى بۆ سەركەوتنى شۆرش دانائە

^۱ ماركس - اعمال كاملە.
^۲ مبادىء الثورة.

كە بریتىيە لە:

۱- ھىزى پىشپەو.

۲- بەرھەك.

۳- ھىزى چەكدار.^۱

ھەر بىر ئارمىيە ھەلگىرىسان و دابىنە مۆكەشى بەو وئىستگانە دەپروات:
ھىزەكانى بەرھەم ھىنان (نامراز+مىرۆ) لە گەل پەيوەندىيەكانى بەرھەم ھىنان (كە
بریتىيە لەو پەيوەندىيە جىياجىيانەى نىوان كۆمەل لە ئەفجامى پىتويستى بەرھەم
ھىنان پەيدا دەپى)، لە ناكۆكى دان، لە كاتىكا وەك ياسا ھىزى بەرھەم ھىنان
گەشە دەكا، پەيوەندىيەكانىشى رىگىرەتى، تا دەگاتە رادەپەك (ئەو خالە پىتى
دەووتىرى critied) گەشەكە دەووستىنى، بەو شىتويە ئەو پەيوەندىيەى
بەرھەم ھىنانى كلاسكى بەناچارى دەتەقى و بەتوندى ژىرخانەكەى دەگۆپى و
دەپتە شۆپىشكى كۆمەلەپەتى سەرتاسەرى تىايدا پەيوەندىيەكانى سەرخانىش
بەدوا دەگۆپى لە زانست و سىياسەت و ئايدىيۆلۇژىيا و فەلسەفە سىستەمى
كۆمەلەپەتى و.. ھەرە دواپەكەى ئاپنىشە دەگۆپى^۲، بەھەمان شىپە جارىكى تر
دۆخەكە دووبارە دەپتەمە و قۇناغىكى نۆتى كۆمەلەپەتى دىتە پىش، لەسەر ئەو
بىنچىنە.. بە بۆچونى ماركسىيەت مېژوو ھەم (۵) جۆرە شۆپىش سەرتاسەرى و
ھەم پىنج قۇناغىش بەخۆرە بىنىو: (مەشاعى، بەنداپەتى، دەربەگاپەتى،
سەرمایەدارى، سۆشپالىستى، ..) واتە پىنج جۆرە ئاپنىشى بە خۆپەو بىنىو .
زۆر زانای تىش راپان واپە ھەر قۇناغىك بەندە بە شۆپىش وەك (كوردن چاپىلد)
دەلى: گۆپان لە دىپنداپەتى بۆ بەرپەرى شۆپىش بوو، لەبەرپەرىمەو بۆ مەدەنى
دىسان شۆپىشكى تر بوو، پىتى واپو ئەو شۆپىشەش (دۆزىنەوەى نووسىن) بوو،

^۱ بۇ زىاتىر سەرنج بەدە (مۇلفات-مارتسى تۇنگ). - يەكپىتى نىشتەمانى كوردستان لە سالى ۱۹۷۵

لەسەر ئەو بىنچىنەمە دوست بوو

^۲ ئەو نەرونە زۆرپەى سەرانى شىوعىيەت (ماركس، ئەفەلس، لىنىن، تروتسكى، بلىنچانوف، ستالىن،
ماو، كىم ئىل سونگ، جۇج پۆلىتېز، .. ئەقلىيان كوردووە).

بەشتىكى تر دۆزىنەۋەى ناگر بە شۆرشى شارستانى لە قەلەم دەدەن، ھتد.

بەروانگەپەكى ماركسى گوايە ئىستاش كە قۇناغى سەرمايەدارىيە نەوا شۆرشىكى پرۆلىتارىيا سەرتاسەرى بەرپۆيە بۆ گواستەۋەى بەرەو سوشىيالىزمى و شىۋىيەت، نەو پرۆسەيە (حتمية التاريخية) ى پى دەۋوتىرى، دروشى (نەى كرىكارانى جىھان يەكگرن) ىش لەو شۆرشە سەرتاسەرىيە ھاتوۋە، بۆيە نابىت ھەم شۆرش لەيەك ۋلات بىكرىت ھەم لە ۋلاتانى دواكەوتوش دەست پى بكا، (كەچى ئەرەيان سەرەتاي قەيرانى ماركس بوو دەرەچو)، شۆرشى ماركسى لەيەك ۋلاتىش دەستى پى كىردو (ترۆتسكى) زۆر بە توندى دژى نەو دياردەيە دەستاۋ لەگەل (ستالېن) كەوتنە كىشەو تىۋرى شۆرش بەردەۋامى^۱ داپشت و دواى تىرۆر كرا لە لاين لاينەنگرانى ستالېن.

كەۋاتە بەروانگەى ماركس شۆرش ناكەۋىتە سەر قەبارەى جەماۋەر و ھۆيەكانى و گۆرپانى ۋاقىق و بىكەو لوتكە.. بەلكو دەكەۋىتە سەر نەنجام: ناخۆ پەيوەندى بەرھەم گۆرپاۋە يان نا.. بۆيە ناچار ناۋى شۆرشى فەرەنسى ۱۷۸۹ز بە شۆرشى بورجوازى لە دژى دەرەبەگ و ناۋى شۆرشى نىسلامى ئىران ۱۹۷۹ بە ھەلچوونىكى كۆمەلەيەتى، شۆرشى نىسلامى (محمد د.خ) بەگۆرپىنى كۆيلايەتى بۆ دەرەبەگايەتى.. ئىتر لەسەر نەو بىنچىنە (ۋاتايە) دەگەنە زۆر نەنجامى شازى تر.

ھەرچى مەدرەسەى لىبرالىزمە ھەم لە بىنەچە ھەم لە بارى ئىستاي رۆژناۋاش كەمتر ماناي شۆرش دەچىتە ناۋ فەرەنگيان، ھەر ماناي لىبرالى ئىستا بە پىنچەۋانەى كۆن زياتر تريك ترە لە (محافظ) نەك لە (رادىكال)، بۆيە فەلسەفەى لىبرال لەسەر نەنتى شۆرش بىنا كراۋە، ھەر بۆيەش ئىستا ۋا زياتر ئامادەكارى ياساى و فەكرى و شارستانى بۆ چەمكى شۆرش دەكرى ۋەك تاۋان و تىرۆر، زۆرىەشيان شۆرش بە تىكەدان و گۆرپانكارى سەلبى لە قەلەم دەدەن، (بىرك) ۋەختى خۆى گوتويەتى: گۆرپانەكان لە رپى پىۋىستى كۆمەلە بىت نەك شۆرش، ھەتا

^۱ بۆ زياتر بىروانە (الشورة الدائمة - ترۆتسكى).

شۆرشى بۇ گۆرىنى دەسەلاتىش بىت پىي واىە (گەشە كىردىتىكى ناسروشتىە).
 ئەو راو بۇ چوونە لەو سەردەمەي تاك جەمسەرى (ئەمىرىكى) زۆر باوى
 وەرگرتوۋە گەپشتۆتە پىتناسى دەستوورىش، توانىويانە بىكەنە گوتارى سىياسى
 زۆربەي دەسەلاتدارانى دىكتاتۆرى و ھەموو ئەوانەي لە گۆرپانكارى و پىشكەوتن و
 شۆرش و راستى دەترسەن، ئەوانەي دەيانەوي بى دەنگى و مەيىن و پەوەيى و
 مەبدەئى (بىخۇ و بىزى، بىكەو بىرمەكەو) پەيپەو بىكرى، ئەو پىتناسانەي ئىستا
 تاوتۇ دەكرى لەبارەي ياساى تىرۆر زۆربەي بەلاى ئەو دەچى كە شۆرش تاوان بار
 بىكات بە گشتى .

ھەموو ئەوانە وبە پروتۆكۆلەكانى زايۇنى و تىۆرە نۆيسەكانى (مىل مىلانئى
 شارستانى-ھىندگىنۇن)، (كۆتەي مىژوو-قۇكوياما) (سەركەوتنى بى جەنگ-
 نىكسۇن) (دېلوماسىيە-كىسنىجر).. مەبادىنى لىبرالىيەتن لە ژىر رۆشنايى ئەو دە
 نووسەران و سىياسەتمەدارانى جىھانى سىيىيەمى شىكست خواردوو گۆتەي وەك :
 سەردەمى ئايدىيۆلۇجىا جەنگ و شۆرش نەماو، يان بە (فەتنە) * ناوى دەبەن،
 دەلئىن (سەردەمى دىيالۇگە) (گەچى لە ھەموو كات زىاتر وا سەردەمى جەنگ و
 سەردەمى ياساى جەنگەلستانە).. ھەموو ئەوانە زادەي فەلسەفەي لىبرال
 دىمىكراسى رۆژتاوايە .

لە راستىدا ئەو دوو بۆچوونە نىمچە پىچەوانەيەي لىبرالى و شىوعى بۇ شۆرش
 رووبەرووى زۆر پىرسىارى بى وەلام دەبىتەو، يەكەم لە بارەي شىوعىيەت: ئايا
 ئىستاو لە قوولايى مىژدوش يەك نمونە ھەيە لە شۆرش بە پىتى ئەو وەسفانەي
 ماركسىيەت پرويدا بى؟ كوا تەنيا (۵) شۆرش سەرتاسەرىيەكە؟ ئەي شۆرشەكانى
 شىوعىيەتىش كە دەسەلاتيان پى وەرگرتوۋە پىشى پرووخان زۆربەي لە پىي رزگارى

* ھەندى زاناي نىسلامىش بەشدارە لەو ھەلەتە لەوانە زانايانى سەر بەدەسەلاتدارەكان (كە بە
 وعاظ السلاطين ناو دەبرىن) وەك نەزھەر ھەندى بەشى وەزارەتە ئوقافەكان و ھەندى زاناي سەلەفى
 كەنداويش، كەدرىزگراۋەي رىكەوتنى كۆنى نىوان محمد كورى عبدالرھاب و ھىد كورى ئال سەمۇد .

نىشتىمانى و چەكدارى و ياخشى بولۇنمۇ نەبۇدە؟ كامىيان لەناو كارگە دەستى
پىتكردۇدە؟

خۆ نەگەر ئەو ياسايدى ماركس راست بولاي دەبولاي شۆڭرۈشى يەكەم جار لە
ولاتە پىشەسازىيەكانى نەمىرىكاو بەرىتانياو فەرەنساو يابان.. بىكرابايە.. كە
شۆڭرۈش شىش گۈلپەي گىرت نابولايە بولەستايە سەرانسەرى جىھانى بىگرتايە وەك
(ترۆتسكى - لە - ثورة الدائمة) بانگىشەي بۆ كىردىو.. لە راستىدا نەوئەي
ترۆتسكى ماركسىيەنى دېسەن بوو .

زۆر پىرسىياري تىرى فەلسەفى و كۆمەلەيەتى و سىياسى و واقىي تىرىش ھەيە..
لە بارەي بۆچۈنەكانى لىبرالىيەتىشەو، ناخۆ چۆن بەخۆشى ھەق وەرگىراو؟
كەي دىيالۆگ و پارانەو لەگەل ئاگرو ئاسنو كىمىياوى كراو؟ كەي نىمپىريالىزم و
داگىركەران و ماف خۆران خاكىيان بەخۆشى و رەوشتىيەنە بەجى ھىشتو؟ كەي
لايەنى شەرى ئادەمىزادىكى سەلبى بە خۆشى كىپ كرايتەو؟ كەي مىللەتلىك
بەدىياري سەربەخۆيى بۆ ھاتو؟ كەي دىيالۆگ لە نىوان دېرەندەو نىچىر بولوتە
رزگار بوون؟.. مەگەر تەنبا بىو شىوئەي كە دېرەندەكە دىياري دەكاو دىيالۆك لەسەر
نەو بىكەن كە ناخۆ چۆنى بىخو، بەبىرژاوى يان بەكۆلۆي، بەراوەرپاوى يان بەخۆشى،
بە خىنكاوى يان بەكۆژراوى، بە ھىمنى يان بە تووند و تىژ، بە دىمىكراسىيەنە يان
بەدىكتاتۇرىيەنە..، جا ئەو بىنەمايەي ئاشتى مەسىھى (نەگەر شەقىتىيان لەولا
پرومەتەدا لا پرومەتەكەي تىرت بۆ وەرگىرە) نەو خەيالىيە، نەك رۆژھەلاتى ھەر
رۆژناوايە نەوئەي و كىمىياوى و نۆيتىرىن چەك لە جىھان بەكارھىناو و پىشەرەي
جەنگ بولوتەو خەلىكىيان چەوساندۇتەو.

جا نەو بىنەمايەش نەگەر دايرىنى لە واقىي نىستى يان بەپىرۈزىيەو سەمىرىيەكەي
لە رووى نەسرىپۆلۇجى و دەروون ناسىشەو دەبىنى لە ھەرە چاكىدا تەنبا بۆ
بەشىكى كەم راستە، نەوانەي كە رەوشتىيان بەرزە، نەگىنا نەگەر بەدېرەوشت
شەقىتىكى لىنداي بى بەرگرى نەوجارە بەقامچى لىت دەدا، وەك وادەبىنىن نىستى

لە ھەمە کات زیاتر سەردەمی شۆر و ھێزو چەوساندنەو و چەند تەرازوویی و رەگەزپەرستی و.. لە راستیدا ئەو ولاتانەی ھیزدارن ھەرەشیان لەسەر کەم ترە، لە وەزیری بەرگری ژاپۆنیان پرسی ئەگەر بۆمبێ ناووکیتان ھەبوابە لە کاتی بۆمبا باران کردنی ھێرۆشیما ناخۆ نیوەش پیتی لە ئەمەریکاتان دەداو؟ لە وەلامدا وتی ئەگەر ئەوجۆرە بۆمبا بەمان ھەبوابە ھەر لە ئەو ھێرا ئەمەریکا نەیدەوترا لێمان بدا!!

لە روانگەی ئیسلامیش دابەشیەك ھەیە لە واقعی ئیستای رابوون، بەشیکی گرنگ لە (تەیارى برايان) پێیان وایە گۆران لە مرۆڤ و کۆمەڵ، لە واقە خراب و ستەمکارەکان، گەرانەوێ ماف.. بە چاکسازی و پەرورەدەیی و دیالۆک و پارانەو دەکری بێ شۆرش و توندو تیژی.

لەو بارەمەو (قاموس مصطلحات الدولية) ش پێ ناسیتی ھاوشێوەی ئەو بیرەى کردوو و دەلی: ھەلبژاردن و پەرلەمان و ژيانى سیاسى و دەستوورى دەبە شۆرش و گواستنەوێ سەرمايەدارى بۆ سۆشیالیستی (ھەلبەتە ئەو پێناسیتی سوشال دیمکراسیە) گەلی جار ئەگەر گۆرانیکی فراوانتر بەو ماھیتە روو بدا پێی دەلێن (شۆرشى سپی). واتە شۆرشیکی بێ خۆین.

ھەرچی بەشی دوو و مە پێی وایە (بێ شۆرش و جیھاد)^۱ تەنھا لە دۆخەکانی دادگەری راستە، ئەگینا لەو جیھانەى ئیستا مانای خۆ بە دەستەو و دان و سەر شۆر و نەوتیری یە، زیاتر دەلێن ئەو گوتاری سیاسى دەسەلاتدارانی زۆردارە، ئەزموونە نوێیەکانیش سەلماندووینە کە دیالۆک و چاکسازی ناتوانن جێی شۆرش بگرتەو ئەک لەبەر بێ زانیاری و بێ دانایی چاکسازان، بەلکە بەھۆی لایەنی بەرامبەر دەسەلاتدارەکانە، کە بەو چاکسازیە قایل نین بابەتە جەوھەری یەکان بگرتەو لەوانە : دەسەلات و دەستوور و کۆمەلگە و سیستەمی سیاسى و

^۱ جیھاد بەو مانایە باوەی ئیستای کە زیاتر مانای جەنگ دەگرتەو، ئەگینا ھەرەك لە فکری ئیسلامی باسی دەکەین جیھاد بەمانای رەھای جەنگ نیە.

دادگەرى، .. بۆيە بەكارھىتنانى توندوتىژى و داپلۇسىن و زەبىرو زەنگ لەلايەن دەسەلاتداران و بى دەنگى و بەناو چاكسازى لەلايەن (معارەزە) يان مىللەتەو .. لە كۆتايىدا بەزيانى مىللەت و ھەزاران و نىشتان تەواو دەپىت، ئەگىنا مەدەنى (ناشتى-لا عنف) مەدەنى ھەموو پەيامەكانى ئاسمانى يە، بەتايىبەتى ئىسلام، بەداخەو زۆربەى فەرھەنگەكانى جىھانى سى يەمىش ھەروەك رۆژئاوايىەكان غوونەى كۆن بە (بوزا) و (مونىسرو) و (مىسح) و (زىنسون) .. دەھىننەو نوپىش بە (غاندى) و (جۆن رىسكارت) و (تۆلىستۆي) و (ھەرى داڭىد) و (مارتن لۆتەركنك)، ^۱ .. كەچى ناوى (اخوان المسلمین) نايەت خۆ ئەوان لە ھەموان ئاشتىخوازتر بووینە، خۆ (مارتن لۆتەر) و (غاندى) یش رىبەرايەتى ناپەزايى مەدەنىيان كەروو ھەروەك (أ.خىنى) و شۆرشى ئىران كەچى ناوى تۆمار ناكەن، ئەو ەش ئەنقەستىكە كە چ بەياسايى يان بى ياسايى، چ خۆت بگونجىتى يان نا .. ئەوان ئەو تۆمەتانەى (ناياسايى، ياخى، تىكەمەر، تېرۆر، نا مەدەنى، دژە دىكراسى، دژە نوپگەرايى، چەتە، رىگەر، ..) دەدەنە پال ئىسلامى و ئازادىخوازە دلسۆزەكانىش، بۆيە بەشى دوو ەم لە تەيارى ئىسلامى پىئى واىە شۆرش سىرنەتتىكى گەردوونىە، ھەروەك چۆن گۆرپانى لەسەرخۆ و بەرەبەرەى لەو گەردوون و سىروشتە ھەيە ئاواش گۆرپانى تروند و تىژى وەك: تەقىنەو ەكان، سىپەر نۇفا، بىرکان، تافگەكان، بروسك، گەردەلول، .. ئەو ەمىروى شۆرشى سىروشتىن، نىتر مېژووى كۆمەلىش ھەروا ھاتوود، بۆيە شۆرشىش ياسايەكە لە ياساكانى گەشەکردنى كۆمەل، نامرازىكىشە لە دەست مىللەتان و ژىر دەستان، لە دەست كەردنەو ەى ئەو نامرازەش ماناى بەنج كەردنى راستەقىنەى مىللەتانە، بۆيە شۆرش نەسلىكى بنچىنەى ئىسلامە لە بارودۆخى خۆى، وەك سەرچاوەيەكى سەرەكى گۆرپان، ھەلبەتە گۆرپان لە دژى (وەستاو) بەشىنكە لە (مقاصد الانسانىە) و (تەعمىر)، ﴿هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾، بۆيە گۆرپان و چاكسازى

^۱ ھەر بۇ سىرنەج بىروانە (الموسوعة السياسية (ك-ل-م) ب ۵ ل ۳۸۵).

هیتمن چاره‌سەری دائیمە، رەسەن ترە، چاک تر نامانج دەپیکى.. بەلام تا رادەى خۆى ئینجا دەپەریتەو بۆ شۆرش، واتە تا پلەپەکی زۆر جۆری گۆران (واتە شۆرشە یان چاکسازى) نەکەویتە سەر سروشتی لایەنى بەرامبەر، بەشیکى کەمیش نەووستیتە سەر هەلو مەرجى (لایەنى بەکەم واتە چەوساوو ماف خوراوەکان)، ناخۆ چیان پى دەکرى؟ لە توانایان دا هەپە.. نەگەر شۆرشیان پى نەکرى نەرك نیه، هەر فەرموودەى (من رأى منکم منکرا... هتد) نەو سنوره‌کانى چاکسازى و شۆرشە.

لەرستیدا نەو باسە وەلامیشە بۆ مەسەلەپەکی گەرنگ ناخۆ چاره‌نووسى شۆرش لە کۆمەلگەپەکی مەدەنى یاخود ئیسلامى تەواو چى دەپى؟ نایا لەکۆمەلگەى مەدەنى شۆرش پتویستەو دەکرى؟ هەلبەتە شۆرش بە هەمو رەهەندەکانیەو لەکۆمەلگەپەکی مەدەنى زۆرجایە لەگەل کۆمەلگەپەکی خێلەکی، رۆلى نامرازى شۆرش لە کۆمەلگەى مەدەنى زۆر کەم. دەپیتەو، وەبگرە پتویست نامیتى مەگەر بۆ گۆرینى سیستەم نەک بۆ گۆرینى دەسەلات، بەلام لەکۆمەلگەپەکی دادگەر بەپەکجاری کارى شۆرش دەووستى و نامرازى رەخنەى بیناکەر و ئۆپۆزیسۆنى نامۆزگارى کەر و... جینی دەگریتەو.

جۆره‌کانى شۆرش:

لە پێشدا دەپى بزانی کە شۆرش لەگەل (ئینقلاب) * جیاوازه لە پێناسیشدا ئینقلاب (کۆدیتا: فەرەنسیە بەمانای ئینقلاب) گۆرینە لە لوتکە، زیاتر هێزى سەربازى لى بەکاردیت بى نەوێ بنکە و خوارو بەشداری هەبیت، کەچى شۆرش لە بنکە دەست پى دەکات نامانجى فراوان ترى هەپە، جاریش وایە ئینقلاب نەنجامیتى شۆرش دەدا، ئینقلاب هەر زادەى ولاتانى دیکتاتۆرى نیه، لە ئەمریکای لاتینى مەلبەندى ئینقلابات بوو، پۆلیفیا لە هەرە پێشەو بوو، لە

جىھانى سىتېمىش لە ولاتە دىمكراسىيەكانى وەك توركىا و پاكىستان مېژووئىيەكى ھاوتەرىبى ئىنقلابى لەگەل خۆى ھىناوە ، زۆربەى چاودىران پىيان واپە سوقىمەتى جارەن و ئەمىرىكاش دۆستى يەكەمى ئىنقلابچىيان، ھەروەك زۆربەى دىكتاتورىيە ئىنقلابىيەكانى جىھانى سىتېمى، ئىستا ھاوپەيماىى ئەمىرىكا و برىتانىا و ھەرسەن، بۆيە لە پىئاسەكانى بەشىك لە ھەرسەنگەكان ئەو جىاوازيە نيە، بەپىى ھەرسەنگى (قاموس مصطلحات الدولية) پىئاسىكى ياساىيانەى شۆرش دەكاو ھىچ جىاوازي ناكە لەگەل ئىنقلاب مادام ھەر گۆرپىتىكى لە ھەروەى دەستور بە شۆرشى لە قەلەم داو، ھەروەھا (موسوعة العلم الاجتماع) ىش لە نمونەى شۆرشەكان (شۆرشى ھەرسەى ۱۷۸۹ و شۆرشى روسى ۱۹۱۷ و ئىنقلابى ۱۹۵۸ و ۱۹۶۸ عىراقى) پىئەكەو رىز كەردووە بەناوى شۆرش.

بەپىى دابەشى كۆمەلەسەر بىنچىنەى فاكتمەرە كارىگەرىيەكان لە (ئابوورى و كۆمەلەىيەتى و سىاسى و نەتەوەىيە و نەژادى و سىاسى و عەقىدەى...)، جا كام فاكتمەر زىاتر لە ھەترەيەكى مېژووئىيە كارىگەرتەر بوو شۆرشى لەسەر دروست بوو ئەوا شۆرشەكەش ھەمان ناوى ھەلگرتووە، وەك شۆرشى رزگارى كە برىتيە لەو ھەمو شۆرشانەى كە خاكى پى رزگار دەكرىت (لەوانە كوردستانىش) كە پىيان دەلەن شۆرشى رزگارى خوازي نىشتەمانى، شۆرشى نەژادىش ئەوانەى لە نەفرىقا كرا بەتايبەتى خوارووى نەفرىقاو زامبىا.. لە دژى نەپارتايد، وە ئەوانەى نىستاش لە ھەردوو ئەمىرىكاو ئوسترالىا دەكرى، شۆرشى ئەوروپاى كۆنىش دەگرىتەو، لەو سەردەمەش بەھەندى خۆپىشاندان و جم و جۆلى مىللى ترىش دەنوئىرەت، نىتر ئەو پىشەبىنەى ماركس لە (تىورى بەرەو ھەژارى- بۆس المتزايد) ھەرنەچوو چونكە زۆر مىللەتى برسى كران و شۆرشىيان نەكرد لەوانە برىيەتيە بەناوبانگەكى سۆمالى ئەو دوايە.

شۆرشى عەقىدەش (پان بەوانە دەووترى شۆرشى ئايدىيۆلۆجى وەك حزبە شىوعىيەكان پىى ھەلسەن)، شۆرشى عەقىدەى لەو سەردەمە زىاتر بە

ئىسلامىيە كان دەۋوتى ۋەك لە ئىران ۋ ئەفغانىستان ۋ چىچان ۋ زۆربەى شوئىنى تر، ھەر چەندە شۆرشە كانى ئەفغانىستان ۋ چىچان ۋ كشمىر نىشتىمانى ئىسلامىيە بەلام عەقىدەكە داينە مۆيۈر.

ھەلبەتتە ھەر مەدرەسەيەك پىئومەرىكى ھەيە بۆ مەزىنەرىن شۆرش، لە ئىسلامدا رەۋاي دەداتە ھەمو شۆرشىك لە دژى چەۋىتىنەر ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ﴾، تىيىنى دەكرى كە (فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ) مەرجى عەقىدەيى پى ئەداۋە، بەلام مەزىنەرىن شۆرش ئەو شۆرشە عەقىدەيىيە يە كە لە : ئەفامىيەۋە بۆ دادگەرى، لە تارىكى بىرەۋ روتاكى، لە دىندەيى بىرەۋ مەۋقايەتى، لە فەرمانرەۋاي ۋ ياساى دەستكردى مەۋقەۋە بۆ فەرمان رەۋاي دروستكرى مەۋقۇ، لە شاقولەۋە بىرەۋ ئاسۋى، .. يان ھەرچىيەكى بەۋ ئاراستەيە بىت، بۆيە شۆرشە كانى رزگارلىش پلەيەكە لە شۆرش، بەلام بالاترىن پلەي شۆرش نىن (بۆ زىاتر سەرنج بىدە جەنگى پەۋا لەۋ فەرھەنگە)، دىسان زۆربەي فەرھەنگە كانى جىھانى سىيەمىش ھەرۋەك رۇژئاۋايى چەند ئىۋونەيەكى بە شۆرشى سەرەكى نووسىيە، بۆ ئىۋونە (الموسوعة السياسية - مادة: الثورة) پىتىنچ شۆرشى ئىۋونەي تۆمار كىردۈۋە:

۱- شۆرشى برىتانى ۱۶۸۸ز.

۲- شۆرشى ئەمىرىكاي ۱۷۷۶ز.

۳- فەرەنسى ۱۷۸۹.

۴- روسى ۱۹۱۷.

۵- چىنى ۱۹۴۹...

ئىتر شۆرشى پىغەمبەرەكان ۋ رزگارى خوازانى تيا نىيە كە گەۋرەترىن تەۋرمى گۇرپانىان لەۋ جىھانە دروست كىردۈۋە دەكەن، ھەتا شۆرشى ئىسلامى ئىترانىش ۱۹۷۹ لەسەر ئەۋ نەزمەزىيە كەچى تۆمارى نەكىردۈۋە.

۱- شۆپشى بەرىتانى ۱۶۸۸ز.

۲- شۆپشى ئەمىرىكاي ۱۷۷۶ز.

۳- فەرەنسى ۱۷۸۹.

۴- روسى ۱۹۱۷.

۵- چىنى ۱۹۴۹...

ئىتر شۆپشى پىتغەمبەرەكان و رزگارى خوازانى تيا نيه كه گهوره‌ترين ته‌ورمى
گۆپرانىان له‌و جيهانه دروست كردوووه ده‌كهن، هه‌تا شۆپشى ئىسلامى ئىترانىش
۱۹۷۹ له‌سەر نه‌و نه‌زمانىه كه‌چى تۆمارى نه‌كردوووه.

(۱۲)

چاكسازى إصلاح reform

به مانا ساده‌ییه‌کەى گۆرپىنى دۆخە سەلبىيە‌كانە بمرەو ئىجبابى بەشىوازی هیمن و لەسەر خۆی بى توندوتیژی و شۆرش، جا ئەو چاكسازىه روو له تاك بىت يان كۆمەلە يان دەزگا، بۆيه چاكسازى و سياست نزيك ترينىتكى ليك ئەگەر يەكيش نەبن، وەك لەدواى زياتر دەردەكەوى، جاريش وايە ئەگەر چاكسازىه‌كى زۆر و خەستى بى بوى ئەوا ناوە‌لناوى شۆرشى پىنوە دەنووسىن وەك شۆرشى نىسلاخى بەو مانايەى له دژى گەندەلى (فسادى) يان ئەگەر ئەو چاكسازىه نەنجامىنگى خىراو بمرچاويش بىدا بە (شۆرشى سىي) ناودەبرى، له راستيدا پەيوەندى چاكسازى و شۆرش نوێکردنەوه (تجديد) بەو شتوويه نيه كه زۆرىه‌ى فەرەنگە لىبرالى و ماركسيە‌كان هەتا نەتەوه‌گەريە‌كانيش بۆى چروينه وگوايه چاكسازى تەنها گۆرانيكى ساده‌يه نەك قول و ريشمى، كەنەوه‌ى دواى تەنها له تواناي شۆرشه... نەخىر ئەوه‌يان راستە بۆ ئەو بەرنامە بى هيزو توانايانەى كه خويان قول نين ناتوانن روو بچنه ناو ناخى مروژ و كۆمەلەيش، ئەگينا بەرنامەى ناينى راستەقىنه له كۆن و نوێ چاكسازىه‌كەى له كۆتاييدا دەگاتە قولايى و ريشەيش، واتە لىرەدا چاكسازى شۆرشىكى هىواشه و شۆرشى چاكسازىه‌كى خىرايه، بەلام جياوازيه‌كى تر هەيه جار وايە ئەو گۆرپانكاريەى شۆرش (يان بە زاراودى ناينى جيهاد) بمرهەمى دەهينيت بە ۵۰ سالى چاكسازى نايەتەدى، هەر بۆيه‌ش نوێکردنەوه‌ى راستەقىنه (تجديد) پانتاييه‌كى فراوانى نەكەويتە مەملەكەتى

^۱ بۆ زياتر برۆانه أ-مصلحات سياسية- د.ترابى. ب-مركة المصلحات- د.محمد عمارة.

چاكسازى، چاكسازىيەكى بە بىرنامە و مەبەست، (تجديد) گۆپان و چاكسازىيەكە لە چوارچىۋەى رەسەنایەتى خۆى، ئەو بىرنامەيە زۆر وردو بەنەخشە نەيىت جار وایە لەسەر ھىلى رەسەنى خۆى لادەدا، بەتايىبەتى ئەو بىرنامە سىياسى و كۆمەلەيەتيانەى بىناکردنى مەۋۇ و كۆمەلى تىيادايە، واتە بىرنامە ئاسۆيەكان، ھەروەك چاكسازىيەكەى (گۆرباتچۆۋ- گلاسئۆست و بىرۆستروىكا) كۆتاي بەو ھات زۆربەى ولاتانى سۆشاليستى و نىمچە شىوعى ھەلگەپتەو لە بىرنامە ئاسۆيەكان بۆ شاقولەكان و گەرانەو سەر لىپرالى و نەتەوايەتى و دەفەرى، بەو شىۋەيە چاكسازى دەبىي مەدرسەيەكى بەھىزى لە پىشت پىت ئەگىنا ھەلى دەۋەشىنپتەو پىي چاك ناكرى، ھەر بەو شىۋەش چاكسازىيەكانى (مارتن لۆتەر) بەرامبەر (كاتۆلىك) بوو ھۆى پەيداۋونى مەزھەبىيىكى نوي بەناۋى (پروۋىستان)ى لە سەدەى شانزەم.

ماناي ئىستاي چاكسازى ھەر كۆمەلەيەتى نىە، بەلكو دەزگا ئابوورى و سىياسى و زانىارىش دەگرىتەو، ھەر چەندە زۆربەى فەرھەنگە كۆن و (تارادەيەك نوپەكان)ى رۆژناۋا و زۆربەى عەلمانىيەتى رۆژھەلاتىش كە ناۋى چاكسازى دىت يەكەر بەماناي بەو چاكسازىيەى (مارتن لوتر ۱۴۸۳-۱۵۴۶) دەبەستەو كە لە دژى (كاتۆلىك، دادگاكانىان، كلىل و چەكى بەھەشت، پىشكىن، دەرەبەگايەتى، گەندەلى، كىشە بەگىشتى...)، ۋەك فەرھەنگى بەناۋىبانگى (oxford) پىتناسى كردوو دەلى: (چاكسازى برىتيە لەو پىرۆسە يەى دژى كەنىسەى كاتۆلىكى رۆمى كراۋ كەنىسەكانى پروۋىستانى پىي دروست بوو لە سەدەى شانزەھەم)،^۱ لە راستىدا چاكسازى ھەكە لەگەل مېژوو، زانايانى ئايىنى و نا ئايىنى بايان لە چاكسازى كردوو، بەشيك بە ھىمنى و بەشيكىش بە تووندى و بەشى تىرش بەھەردوو شىۋە لەوانە: (ئەمىن، مورسى، ئەرك، ئەدون، يوپ، رۆسۆ، رونتى، سىدى، وىپ، لوپىر، ئەنجىلس، برىشتاين، كونت، ورد، سېنسر،

غاندى، .. سەرەراي پەيامەكانى ئاسمانى مەدرەسەكانى يۆنانى و چىنى و ھىندى..)، تەننەت مەبەستى بىنچىنەي ئاينى ئىسلام چاكسازى، ھەر پىتناسى سىياسەتلىش لە ئىسلام و لە بىنەچەي خۆشىدا ھەر ماناي چاكسازى گىشتى، واتە چاكسازى ئەسلە، شۆرش و جىھاد نامرازن بۆ مەبەستى چاكسازى لەوساتانەي كەھىچ رىئەيەك لەبەردەم نامىنى، چونكە بىرھەمى چاكسازى لەرووى چۆنايەتى چاكتە لە بىرھەمى شۆرش كە چەندايەتەكەي زىاتەر.

جار واىە ئەوانەي نەو بىروايەي ھەيە كە ھەموو شت دەكرى و دەشى بە ھىمنى چابكرى و بگۆردى پىيان و تراو (چاكسازىەكان-إصلاحيون) يان (تەقلىدەكان، كلاسكىەكان، پارىزگارەكان).. ئەوانە لەيەك بىرھەم تراز رىز كراون لە بىرھەم (أصوليون، شۆرشگىرەكان، مۆدىرنەكان، رادىكالىەكان، ..)، نەو دوو بىرھەم ھەم پىچەوانەن و ھەم ھاوتاي بەكىشن وەك دوو چەمكى: لىبرال دىمكراسەكان و سوشىال دىمكراسەكان، شۆرش و چاكسازى... لىرەو بەك دەگرەو لەو بارەيەو، ھەردو لا لە بىنەچەدا بۆ چاكرەنى لايەنە سەلبىەكانى كۆمەلگەي سەرمايەدارى رۆژناوا ھاتىنەكايەو، بەشىو ھىمانەو سەردەمانە، لەو خالە جەوھىرەدا لەگەل ماركسىەكان تىك دەگىرىن كاتى ئەوانە (لىبرالىەكان و سوشىال و دىمكراسەكان) پىيان واىە پىرۆسەي چاكسازى (پەيوەندى بىرھەم ھىنانىش) دەگرىتەو كە لە فكرى ماركسى بە مەھالو كوفر حسابە، بۆيە زۆربەي جار لە ھەمەنگى شىوعىەكان دا سوشىال دىمكراسى بە: خائىن و دوورۇو، ھەلگەراو، كرى گرتە، پىوويەكى تىرى بىرجوازي، .. پۆلىن كراون.

بەكرە بارى كرىكارانىشىان تارادەيەك چاكساز كىردووەو پىشېنىيەكەي ماركس لە كىتبى (تىورى-بۆس المترايد) دەرەچووكە تىايدا ھاتبو (لەبەر ئەو ھەي پەيوەندى بىرھەم ھىنان چاكساز ناكىرىت و ناگۆرىت تەنھا بە شۆرشىكى تووندو تىرى نەبىت)، داپنەمۆي شۆرشگىرىيەتى ماركسىش لىرەو سەرچاو دەگرى.

بەپىتى ھەمان تيۆر و پىشېنى كرابوو كە چىنەكانى ناوھندىش بگەونە پال چىنى پرولىتارىياو بگەنە ئاستىكى نەدارى و بئەقىتەو بە شۆرشىكى كۆمەلايەتى، كەچى و دەرەچوو...

بۆيە لە كۆتايدا (چاكسازى) بە گەرەتەرىن دۆژمنى ماركسىزم حسابە، ھەرۈەك لە نامۆزگارىيە بەناوبانگەكەى (ماركس) بۆ شىوعىيەكان ھاتوو (نېو شۆرشگىر بن نەك چاكساز)، چونكە پىيان وايە چاكسازى (حتمية التاريخية) دوا دەخا، تارادەيەك ھەقى ماركسىيەتە لەو بۆچوونە چونكە سىستەمى رۆژناوا چاكسازىيەكانىيان وەختيانەو لاوھىيەكان بوو، تەنھا دەبەتە كپ كردنى و بەنج كردنى خەلكى، ھەرۈەك ئىستاش و دەبىنن لە ھەموو بوارەكان، ھەتا رەنگى داووتەو سەر (UN) یش كە زۆربەى برىارو چارەسەرىيەكانىيان كورت خايەن و لاوھىيە سەرچىيە، نمونەشان كىشەكانى سۆمال، لبنان، فەلەستىن، بەلگان، نەفغانستان، كوردستان، .. ھەر بەھەمان شىوھش چاكسازىيەكانىيان لە پەيمان نامەكانى: (سايكس-پىكۆ-۱۹۱۶) و (بەلفۆر-۱۹۱۷) و (لوزان-۱۹۲۳) .. كە لەلايەك ولاتىك پىش كەش يەكىنكى تر دەكا (وەك كوردستان و فەلەستىن) لە ھەمان نووسراودا داوا دەكا مافى ھاوولاتىيانى نەو ولاتە پىارىزى، (بۆ روون تر سەرنج بدە دەقى نامەكەى بەلفۆر^۱ _ يان ناوھىرۆكەكانى پەيمان نامەى سايكس بىكۆ-لوزان، ..)، نەو جۆرە چاكسازىيە سەرچاوەى پشوو و جەنگ، بەلام تەو ماناي نەو نىە سەرتاپاي چاكسازى سەلبى بىت وەك بۆچوونەكەى ماركسىزم

^۱ دەقى تەرجەمەى نامەكە: برام لۆرد رۆتشىل، خۆم بەبەختەو دەرەزەم لەجياتى حكومەتى خاوەن شكوو بەرمەزامەندى نەجمەنى وەزىرانىش ئەو لىتوانەتان بۆ بنىرم وەك ھاوسۆزى بۆ تەواوى زايۆبە يەھودىيەكان: (حكومەتى خاوەن شكوو بەسۆزەو دەرۋانىتە گەلى يەھودى بۆ دروست كردنى نىشتەمانىكى نەتەومى لە فەلەستىن، ھەموو ئەركىكى مەمكىنىيان بۆ دەرەخستىرى، پىنوبستە بزانرى مافى مەدەنى (نايەھودىيەكان) دانيشتوانى فەلەستىن نابى پىشئل بكرىت و جىابكرىنەو لە مافە ياسايەكانى يەھود.

هەندى زاناو فەيلەسوفو دىدگای مادی ترو لەو سەردەمەش هەندى لەتەيارى
جەھادى ئىسلامىشى ھاتۆتە سەر، بەلکو رىگەيەكى ڤەسەنى گۆڤان و گەشەکردن و
بەئىجابى کردنە.

چاكسازى لە فەكرى ئىسلامى دا وەك چارەى ھەمىشەيە بۆ كىشەكانى
مرۆڤايەتى، بۆ ھەردوو تەوەرەى گىيانى و مادىيەكەى، پىڤى واىە ئەوانەى وا دژى
چاكسازىن تەواو لە مرۆڤ نە گەيشتوون و نە كەرەستەى تەواوى چاكسازىشان
لايە، بەلام چاكسازىش سنورو مەرج و بارودۆخى خۆى ھەيە، بەشىكە لە
ياساكانى ئاسايى سروشت و سوننەتتىكى گەردوونىشە، پلە بە پلە كە لە چاكسازى
دوور دەكەوتتە بەرەو جەمسەرى شۆڤش ماناي تر وەردەگرى وەك : سەرنج،
پەخنە، سەرزەنش، گەشەپىدان، نىمچە گۆڤىن، سزاكانى ئابوورى و كۆمەلايەتى و
دەروونى و.. ھەتا دەگاتە زىندانىش، .. شان بەشانى يەكتر بەكار دەھيترىت بۆ
چاكردنى بارتىكى سەلبى بەرەو ئىجابى، بەلام ديسان نەگەر بەرنامە و ئامانجىتىكى
مەزن و پىرۆز لەپشت ئەو گۆڤىنە نەيىت نە سەلبى و ئىجابى ماناي خۆى
وەردەگرى نە ئەو كۆمەلە گۆڤىنانەش دىتە دى، بۆيە دەبى ئەو تەرازووە بەكارىت
بۆ ھەلسەنگاندنى گۆڤان و ھەر ھەنگاوتىك كە لەو ئامانجە نزيكت دەكاتەو، ھەر
بۆيەش چۆنايەتى ھەنگاوى گۆڤىن ئەكەوتتە سەر واقع و دەوروبەرو
كارتىكەرەكانى، لە كاتىكا (تەبىد) چاكسازىە لەچوار چۆەى خەلافەتى ئىسلام
(يان دەولەتى ئىسلامى)، بەلام شۆڤش و ڤاپەرىنە لەچوارچۆەى داگىر كراوى
چەوساندنەو يان ھاوشىرەكانى، بەھەمان شۆەش ماركىزىم جەختى لەسەر ئەو
سنورو لىك جياكردنەوە كردووە، دەبينىن گۆڤان لەچوار چۆەى يەك چىن يان حزىە
چەپىەكاندا بەچاكسازى و راستەڤى كردن وەك ئامرازىتىكى سەرەكە كەچى لەگەل
برجوازى شۆڤش و تەرت و وىران كردنە.. بەلام لە مەدرەسەى لىڤالىەت دا ھىچ
سنورتىك و ياساپەك نىە چاكسازى و شۆڤش لىك جىابكاتەو، زياتر ئەكەوتتە سەر
بەرژەوەندى بارودۆخى ئەو ساتى و كاتى، ئەو بىروبۆچوونانەى لە ئەورپا ناوى

لىق نراوه (نيسلاحي-چاڭسازى) ھەر لى مارتىن لۇتھر، رۇسۇ، رويسېرت شەيىن، مۇرس، ... ھەتتا غاندىش... ئەوا لەمىر ھەمان فېرەيان راپېرېن و شۆپش كراو جېھانى پى گۆرۈدرا، كەچى نىستا كەمىر پىتېستيان بەو راپېرېن و شۆپشە ھەيە ئەوا ناو ناتۇرەي ياسايى و كۆمەلەيەتى و دەرۋون ناسى جىاجىايان بۆ داتاشيۋە بۆ پەك خىستىنى، ھەر چەندە لەبەر گىرنگىشى وەختى خۇي (UN) يىش دانى بەو ھىناو كە مىللەتان زىياتر لە چاڭسازيان پىتېستە تا دەگاڭە راددەي بەرگى و شۆپشى چەكدارى .. ھەرۋەك لە ماددەي (۱) فەقەرە (۲، ۳) يى بابەتى (مقاصد الامم المتحدة) ھاتوۋە.

ھىزى چاڭسازى:

مەبەست لىقى تواناۋ كارىگەرى ئەو مەدرەسە يە (يان دەزگايە بەگىشتى يان ئەو كەسە) بۆ گۆرۈپنى واقعىك، ئەو ھەش دواي خورۇد كۆرۈنەي بەسادەتر دەيىن ئەو توانايە دەپپورى بەرۋوبەرى ئەو توانايەي چاڭسازى مەزۇئىكى سەلبى بەرەو نىجابى، كەواتە بازىنى باسەكەمان لىرەدا لە دەۋرى چاڭسازى مەزۇئە، ناخۇ چەندە دەكرى مەزۇئىكى خراب چا بىكرىت؟ ئايا خرابە مىرات و زىگماكىە يان ۋەرگىراۋ فېرېۋونە؟ ئايا راستە ھەمۋو مەزۇئىك ھەر سىرۋىش و پىسكانى شەپرانىە؟ ۋەك زۆرەي زانايان ۋاي بۆچۈرۈنە، كەواتە كېشەي بىنچىنەي مەزۇئە چىە؟ كام مەدرەسە ۋە قەيدە ۋە سزا دەتۈنە ئەو جۆرە مەزۇئە چا بىكا؟..

لەسەر ۋەلامى ئەو پىرسىيارانە دابەش بوۋىتىكى ھەمە لايمەن ھەيە.. بەشىتىكى زۆر لە زانايانى رۇزىناۋايى پىيىان ۋايە ھەر لە بىنچەدا مەزۇئە شەپرانگىز و. گورگانىە^۱ لەۋانە: (مىكاڭىلى، نىچە، ھۆزى، فرۇيىد، دوركايم، ماركس، ۋودىيەكان، مادىيەكان، ..)، بە كورتى زۆرەي ۋەلمانىەتى جېھانى و دەقەرى ئەو بۆچۈنەيان ھەيە، نىتر پەش بىنن بەرامبەر مەزۇئە، بۆيە رۇزىناۋا كەمىر گىرنگى بەو

^۱ بۆ زىياتر پىروانە ئەو كىتەبەنە: (امىر، طبعۋە الانسانىة، نظرية الجنسية..).

لايهنه داوه، جگه لموهى سزاي زيندانى و جارجاريش (سيتداره) وهك دوا چارهى قهلاچوى تاوان، ههر بههه مان شيتوش زانساو فميله سوفانى شيوعيهت و سوشياليستيش ههر بهجوريله له جورهكان بى نوميد بووينه، چونكه بهيى نه زانايانهى هاوبهشن له دهررون ناسى، نه نسوئولوجى، كۆمهلناسى، فەلسەفەى، سياسى... له دواى لى كۆلینهوه و نهركيتكى يهكجار زور گهيشته نهو راستيه نهمره گوايه: هيچ دهزگايهك نيه چاوديرى نياز و مهبهسته شاردراوهكانى مرؤه بكا، چونكه ياسا لهباشترين دؤخيدا تهنها دهتوانى چاوديرى لايهنه ديارهكانى مرؤه بكا، بهروش نيروي كيشهى كۆمهليش بنپر ناكريت، باقيهكهى تره (واته لايهنى شاردراوهكهى كه -اسرار الشخص-ى بى دهوترى)، سرچاوهى سەلبىياتى كۆمەلە و تاكه، ههر له پەيوەندىهكانى جيهانى تا دهگاته يهكهى خيزان، كهواته نهو -اسرار- گرنگترين بهش و دوا ريان و قوول ترين كيشهكهيه، ناليرهدا تواناي بزوتنهوه كۆمهلايهتى و سياسى و حزب و دهولەت و مەدرەسهكان دەرەكهوى كه كاميانە دهتوانى پروو بچيته نار قوولايى ناخى مرؤه و چاكسازى تيا بكا، راسته نهوانهش ههموى له بنهچەدا بهناوى چاكسازى دینه مهيدان كهچى گهر بهو تەرازووه قووله هەليانەنگينى تينكدانى زياتر دهبن له بيناكردن، مادام بهرنامهو عەقيدهكهى نهتوانى وا پروو بچيته ناخى مرؤه، مادام نهتوانى نهو دوو نهركه چاكسازيه گرنگه گهردوونى و چارههروس سازانهى خوارهوه بۆ مرؤه دانەپريوى:

۱- بتوانى مرؤهيتكى دهررون نهخوش و سەلبى و شەپرانى و گورگانه وەرگيرى بۆ مرؤهيتكى ساغى نيجابى خيرمهندى هاوکار.

۲- بتوانى چاوديرىكى ههميشهيبى (روحى) لهناخى مرؤه دروست بكا بۆ گيرانهوى لههر نياز و كاريتكى سەلبى بى نهوى چاوى ياسا و خەلكيشى لى دياربيت، ناليرهدا پتيويسته بليين كيشهى مرؤه له دوا ليتكدانهوهدا ههر كيشهى نهخلاقيه، به چارههريهكانيشهوه، راسته دوو هۆكارى سهركى ههيه بۆ چاگردن و راسته پى كردنى مرؤه و كۆمەلە:

۱- یاسای توندو تۆل و دادگەر.

۲- چاودیری گیانی له ناخی مرۆقهوه.

جا وا دهردهكهوى كه به كه ميان مادی و دهره كى و دووه ميشيان روحى و نه خلاقیه.. به لام مادام دادگهرو تهرازووى تبادايه شهوا به كه ميشيان ههر نه خلاقیه.. واته راسته له كۆتاييدا كيشه كه نه خلاقیهو چاره سه ره به كesh نه خلاقیه، نيتير ليره دا پهيامى علمانيهت و نابین ليك جيا ده بنهوه كاتى په پرهوى علمانى ته نها جهخت له سهر ماديانهى مرۆ ده كا، نابینيش زياتر نه خلاقiane، نه گهر مه دره سه كانى علمانى (چه پى و سۆشاليستى و ليبرالى و نه ته وه پى..). بتوانن جار جار خالى به كه م (واته ياسايه كى به دادگهر) به يئنه دى شهوا ههر گيز نه ميان توانيوه و ناتوانن خالى دووه م (چاوديره كه) دروست بكهن، بهو شيوه يه و ليره دا مه دره سه كانى علمانيهت تواناو وزهى ده وه ستى و به ره به ره له گهل گه شه سهندنى كۆمه ل و زياتر به ره و عه وله مه چوون جينگه و پينگهى خۆى له ده ست ده دا بۆ پهيامى نابینى كه له تواناي هه بووه و هه يه تى شه و نه ركه به يئنى، ههر بۆيه ش به زه قى ده بينين مه دره سه كانى عه وله مه له چاكسازى تاك و كۆمه ل ته و او په كى كه و ته ووه و به ره و قه لو شيه له هه موو به واره كانى: سياسى، فكرى، فه لسه فى و لايه نى په پره ويش له ياساو دادگهرى و هيتى جه ماوه رو... ههر بۆيه ش ده بينين له ههر شويتينكى جيهانى ئيسلامى به نازادى علمانيهت و ئيسلامى وهك به ديل له مه يدان بن شهوا علمانيهت قه تيس ماوه له ده سه لاته خو ازى و كلاسيكيهت و فريودان و ديكتاتورى و پشت به ستن به سوپا و زيندانى... له سهر شه و بنچينه قووله بووه شه و سه ده به ي نوئ ناو نه راوه سه ده ي نابينه كان، هه تا تيۆره كۆمه لايه تيه سه ره كيه كانى ههره دوور له نابينيش ناوه رۆك و مه به سته كه ي پره له نابین وهك (تيۆرى مل ملانى ي شارستانى)، (سيسته مى نوئى جيهانى)، (عه وله مه و عاله مى)، (جهنگى نوئى كانى جيهانى)، (نيمپرياليزمى نوئى)، (پروژه نوئى كانى تر...)، هه تا مه دره سه كانى تريش ئيستا داينه مۆيه كى نابینى بۆ ته ره يم كه راوه راسته و خۆ يان ناراسته و خۆ (هه ره وهك له به شى مه دره سه كانى عه وله مه له و

^۱ بۆ زياتر سه رنج بده راپۆرتى كۆنگره ي هه زاره ي نيۆبۆرك - هه فته ي كۆناى ۸/۲۰۰۰.

فەرھەنگەدا زیاتر باسی ئەو بابەتە دەکەین)، وەرچەر خانئیکى گرنگتر و ھاوتای
 تریش ئەو ھەيە زانستى نوئى و نايدیۆلۆژیاش بەرھەو ئایینە بەتایبەتتى نیسلام.
 کەواتە بابزانین ئەگەر مەدرەسەکانى عەلمانى لەو چارەسەریەى ناخى مرۆڤ بە
 مەھال گەپانەو ە ناخۆ بەرنامەى نیسلام چى پىیە؟ ئایا دەتوانى لە بەرنامە
 چاڭسازىەکانیدا مرۆڤى شەپانى بۆ مرۆڤىكى خىرخواز بگۆرئ؟ ھىزى پەروەردەى
 چەندە؟ چەندە دەتوانى مرۆڤىكى خۆنەمويست دروست بکا چ سادە بى یان
 بەدەسلات، دنیا نەويست بى، بەرژەو ەندى تايبەتتى بخاتە خزمەت بەرژەو ەندى
 گشتى.. دەکرئ نموونەك لە کۆمەلگەى نوئى دروست بکا کە تاکەکانى پەپرەوى
 مەبادىنەکانى عەقیدەىەك بکا چى بۆخۆى ويست ناواش بۆ خەلکى تر، دوایى
 چى بۆ ولاتەکەى ويست ناواش بۆ جیھان.. بەو شىو ە بىت دادگەرى جیھانى پى
 بىتە دى.. کەواتە چۆن و لە کى را ئەو چاڭسازىە دەکا؟ ئەگەر جاران توانیویەتتى
 ئایا لە نەزمونى نوئى نمونەى ھەيە؟ ھەروەك تۆلستۆى، برناردشو، .. بە
 راشکاوانەتر بۆى چوو ە دەلئ: دادگەرى بەو بنەمایە دىتەو ەدى ئەگەر ھەریەكىك
 چى بۆ خۆى ويست ناواش بۆ خەلکى تر، کە ئەو ەش بناغەى نیسلامە لە ھەر
 سەردەمىك پەپرەو بکرئ، ھەلبەتە بەپىتى پروکارى مادى ئەو سەردەمە ئەو
 پرۆسەيە بە مەھال پۆلین دەکەن، بەلام مەھال نیە، لەو بەشەى داھاتو
 وەلامەکەيتى بەروانگەى فکرى نیلامى.

(۱۳)

ناخی مروڤ نفس الانسانی Human's psyche

له کۆنهوه نهو بابهته زۆربهی مهدرهسهو زانایانی سهرقال کردوه، لهبارهی پێکهاتهی دهروونی مروڤ، چەندین پرسیاری بێ وهلامی وهک: ناخۆ تهبیعات و سروشتی مروڤ له کێیه؟ چارههی ههیه یان نا؟ سهرحاوهکانی دروست بوونی (تهبیعاتی) سروشتی بهشهری چیه؟ خۆپسکۆ زگماکی و میراته یاخود بهربهههه مروڤ وهری دهگری لهدهوروبهر؟ ئایا تهبیعات چهسپاو و نهگۆره یاخود نهویش چا دهگری و خراپتر دهگری؟

کهواته هۆی بنچینهی (انحراف اجتماعی) له کوێی نهو دهروونانه دروست دهییت؟.. زۆر پرسیاری تریش.

ههلبهته کێشه لهسهه پانتایی و شوێنی مادی (تهبیعات)یش ههیه، بهپێی (تعزيفات جرجانی) نهوا: (الطبع: ما يقع على الناس بغير إرادة)، واته بهدهره له وێست و خواستی نهو کهسه خۆی و ئێتر بهو مانایه بیته تهبیعات دههمانی نیه ههر وهکو کوردیش وتویانه، بهلام رهنگه (جرجانی) لهگهڵ نهو بهشهری (طبعی) بیته لهلایهنی ههزو نارهززی خواردن و نووستن و توانای لهش که (غهمیزه)ی پێی دهوتری، نهک نهو بهشهری که پهیهسته به "نهخلاق"ی که بهشهرکانی (تووره یی، ههتچوون، بێ ئوقره، خۆ وێستی، خۆبهزل زانی، بێ بهزهیی، ههلهپهرست، ترسنۆک،...) لهگهڵ پێچهوانهکانی (درهنگ توورهبوون، به ئوقره، گشت وێستی، سادهیی، بهبهزهیی، راستی، دادگیری، بهههلوێست، بههێزو نازا، هاوکاری، براهیتی، بههانا هاتن...) دهگریتهوه، بۆیه کهتر نهو رایه ههیه که (تهبیعات)

بەدەربىتت لە ئىرادەى تاك خۆى، ھەر چەندە بەناپاستەوخۆ رايەكانى ماركس، ئەنجىلس، دوركايم، فرۆيد، ھۆيز، نیتچە، شوبىنھاور، وجودىيەكان، مادىيەكان، بەشىكى زۆرىش لە دەروون ناسان، جەبرىيەكانىش، .. ھەر ھەمان مانا وەردەگرى، چونكە ئەوانە پىيان وايە تەبىعاتى بەشەرى بەندە بە بازارەكەى وەك ماركس دەلتىت، كە نزيكە لە رايەكەى ئىمام غەزالى، كە ھەلسوكەوتى بەشەرى دەگىرپتەو بە سەرەكى بۆ غەرىزدى زگ تىركردن، فرۆيدىش بەندى كردوود بەبارودۆخى جنسى، دوركايم دەگىرپتەو بە بۆ تەبىعاتى دەستە جەمعى و مینگەلى، .. ئەوانەى پىشيان وايە (تەبىعاتى بەشەرى) زگماكى و خۆرىسك و مىراتى نيە و بەرە بەرە دروست دەبىت و شاينى گۆرانيشە لەوانە (مۆنتسېكو، رۆسو، جۆن لۆك، بەلام بۆ سەرچاوەى دروست بوونەكەى دەمان بەھەلە دەيدەنە پال فاكتمەرى جياجىاي وەك: نابوورى، نەژادى، نەتەوايەتى، چىنايەتى، ژىنگە، بەشىكى تر بۆ پىتكەتەى فسيۆلۆجى و ئەو لينجانە كارىگەرن، وا بەشىكيان لى تۆمار دەكەين:

- ئەنجىلس: بۆ گەران بەدواى تەبىعاتى بەشەرى سەبرى سەرو كەللەى مەكەن، سەبرى بازارو دۆخى مولكىيەتى بکەن.
- ستالين: تەبىعاتى ھەر كەسك بەندە بە ئىنتماى چىنايەتيەكەى، واتە تەبىعات و سروشتى ناغايەك جىايە لەگەل جووتيارىك، دەولەمەندىك لەگەل ھەزارىك.
- شىوعىيەت بەگشتى: پىي وايە مرۆڭ وەك تاك تاك چانابىت بەلكو بەچىنەو دەبى بگۆرى.
- مۆنتسېكو: لە كتيبى (روح القوانين) ژىنگەيە تەبىعاتى بەشەرى ديارى دەكات، ھەريەكە لە دوركايم، لامارك، داروينيەكان، مادىيەى فەرەنسى كلاسيكى، .. ھەتا بەشىك لە ماركسيەكانىش لەوانە (بليخانوف) ھاوبەشى

- نەۋائى (مۆنتىسىكۆ) دەكەن لەۋ رايە*.
- دەرۋون ناسەكان: بەشىكى زۆر لەۋائە ئەۋ جۆرە تەبىئەتە بۆ (غەرىزە) دەگىرنەۋە.
 - جەبرىەكان لە فەكرى نىسلا مىشدا: ھەريەكە تەبىئەتلى لە ئەزەلەۋە بۆ دىيارى كراۋە ھىچى لە دەست نىۋە مەسەيەرە.
 - بەشىك لە گەردۈۋىنناسى (منجىن): پىيان وايە رۆژى لەدايك برونو جۈۋلەي ئەستىرەكان كارىگەريەكى زۆرى ھەيە لەسەر تەبىئەت.
 - لەكۆنەۋەش (ھەرقلىط ۶۶۰-۳۷۷ پ.ز) راي واپوۋ ئەۋ لىنجىيەي لە مېتىشكو دلو پەنكرىياس دەردەچىت تەبىئەتلى بەشەرى پى دىيارى دەپىت، مەدرەسەي فەسلجى نوئىش ھەمان راي پەرەپىداۋە، لەۋائە ھەردوۋ زاناي ئەلمانى (كرىشمەر) و (فۆند)، ھەروەھا (باقلوۋ) و (يۆنگ)، چەندىن مەدرەسەي لەسەر دروست بوۋە ۋەك مەدرەسەي فرىس سكون، ماك ئولىن، مەدرەسەي ئىتالى (فىولا) مەدرەسەي كرىشمەر، مەدرەسەي يۆنگ، مەدرەسەي شلىدۆن...، لەناۋ كوردىش ۋا باۋبوۋ پىاۋى چلمن پەسندە.
 - ھەروەھا بەشىك لە فەيلەسوفانى ئىسلامىش تارادەيەك ئەۋ رايەيان ھەبوۋە (جلال الدين سيوطى) لە كىتبى (الرحمة في طب والحكمة) ھەروەھا (سمرقندى) لە كىتبى (تنبيه الغافلين - ص ۷۵) دەلىت: ان دخول نسب بين اليبوسة والرطوبة والحرارة والبرودة يمرر اخلاقية الانسان بحيث يقول (... فمن يبوسة العزم ومن الرطوبة اللين ومن الحرارة الحدة ومن البرودة الاناء فإن زاد واحد منها او قل دخل الفساد).

* بىنەچەي ئەۋ رايە لە سەردەمى نەرسىتۆ ۋە دىت، نەسكەندەرى مەكدۆنى پەرسىيارىكى ناراستەي مامۇستاي خۆي نەرسىتۆ كەردو تىايدا ھاتبوۋ: من چى بكەم لەگەل خەلكى ناۋچەي بابل (عيراقى نىستا) كە ھەردەم لە گۆرانو بى بەلئىن؟ لە ۋەلامدا نەرسىتۆ ۋتى: لىيان گەرى ئەۋائە چاك نابن چۈنكە سەروشتو تەبىئەتلىان ۋەك ناۋو ھەۋاكەمىانە (ۋائە ژىنگەكەمىان) كە خىرا دەگۆرىت لەۋپەرى سارد بۆ ئەۋپەرى گەرمو پىچەۋائەش.

- دافید هیۆم: له (مقاله عن طبيعة البشرية) نزیك دهیتهوه له راستی تهبیعت به نزیك خستنهوهی له دهروون و نهو گۆرانکاریانهی بهسهری دیت.
- نوکست کونت: تهبیعاتی بهشهریش ههروهك قوناغهکانی کۆمهلایهتی ههر تاکیک بهسی قوناغ دهروا: ناینی، فهلسهفی، علمی واقعی.
- نهرنست بارکر له کتیبی (اخلاق القومية) و زۆربهی نهتهوهگهریهکانی جیهانی تهبیعات دهدهنه ئینتمای نهتهوایهتی.

فکری ئیسلامی زۆر پون دهروانیت تهبیعات و ناخی مرۆڤ لهژیر ئیپادهی خۆی، پیتی وایه نهگۆرو زگماکیش نیه، بهمههره له ژینگه و خیزانی و کۆمهلو جیهان وهری دهگری، واته شایهنی چاکردن و خراکردنی ههیه.

ناخی مرۆڤ وهك هههوه بهشهکانی بوونهوه له دوو دژ (دیاد - جووته - زوجی) ﴿سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ﴾ پیتك هاتوه:

لایهنی یهكههه: لایهنی دهروونیه (نفس) ههردهه نارهزووی زان بوون و دهست بهسهراگرتن و تیر نهبوون و ستور بهزاندن و خوازیاری زۆرو تهمهلوک و جنسو دهسلات و خۆ دیارخستن.. بهکورتی لایهنی سهلبی مرۆڤه (النفس الأمارة بالسوء) لایهنی مادی و شهوانیه کهیه که زیاتر بهلای درندهیهتی مهیل دهکا.

لایهنی دووههه: عهقیدهیه، یان ههندی جار به (نهخلاق) تۆماری دهکهن یان بهگشتی به (عهقل)ی دروست دهی دهپن، گرنگ نهوهیه له دژی بهرهی یهکههه، عهقله (یان عهقیده) دهپته هۆی ری گرتن لهو داخوازیه بی سنورانهی (دهروون)، نهو دوو لایه نه، نهو دوو دهزگا دژ بهیه که لهناخی ههرتاکیک ههردهه له جهنگینکی بی دانوستانن بهشیوهیهك نهگهر عهقلی دروست بهتهواوی سهركهوت نهوا مرۆڤتیک میان پهوو پهوشتداری ئیجابی لی دهردهچی، نهگهر دهروونیش سهركهوت نهوا مرۆڤتیک درندهی بهدرهوشتی سهلبی لی دهردهچی بۆیه (ابوبکر) دهلیت: (طوبی لمن كان عقله امیرا، وهواه امیرا.. ویل لمن كان هواه امیرا)

وعقله اسيرا).

به کورتی همو مروځنک له و جیهانه له نیتوان شو دوو نه نجامه دایه،
واته سروشتو ته بیعاته کانیشی نهو ستنه سر نه نجامی نهو جهنگه یان
هاوسه نگیه کانی.

پای جیاجیا له و بابه ته:

- ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا، فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا، قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا، وَقَدْ خَابَ مَنْ لَسَّاهَا﴾، واته: همدوو لایه نی دژبه یه کی له ناخی مروځ شین کردو.
 - {ان الله خلق الانسان وركب فيه العقل و الشهوة، وخلق الملائكة وركب فيها العقل، وخلق البهائم وركب فيها الشهوة، فمن غلب عقله على الشهوة فهو أعلى من الملائكة، ومن غلبت شهوته على عقله فهو أدنى من البهائم*}
- (فهرمووده).

- ابن عباس: ان في ابن آدم نفساً وروحاً بينهما مثل شعاع الشمس، والنفس هي التي بها العقل والتمييز، والروح هي التي بها النفس والتحريك، الا ان النفس والروح يتوفيان عند الموت في حين ان النفس وحدها هي التي تتوفى عند النوم.

هه لېته مروځه شهوانی په کان (که ده کا د هروونی زال تره به سر عه قلی)
نهوا بن سوود تریش ده بیت له گیان له بهر، چونکه نهو سوډیکي هر هیه، که چی
نهو مروځه ته نه ده بته بارستایه ک له سه لبیات بویه له قورنانی پیوژ له دؤخی
وادا وه سفی مروځ به (... کالانعام بل اضل) ده کا.

- سعید نورسی: له کتیبی (الایمان وتکامل الانسان) ده لئ: (لایه نی
جه ستمی و د هروونی به ۱۰۰ پله له خوار ناژه له، به لام لایه نی
مروځایه تیه که ت نه گدر به په روه رده ی نیسلامی ته واو کرا نهوا جیهانیتکی
بالایه.

• بویه له قورنان کاتی مروځی به د به ناژل د شریعتی بهو ناو ستن وده لئ: (... کالانعام بل اضل..)

- ابن عدی له (تهذيب الاخلاق) دهلی مروڤایه تی بهنده به هیز و دهسهلاتی لایه نی ددروونی.
- فارابی له (كتاب الملة) دهلی: له کاتی ددروون زال بوون بهسمر عهقلا نهوا هم کومه لگایه کی نه قام وهم سرۆکه کهش نه قام ده بیت.
- له مانای بینای کومه لایه تی همیه که له (میرث) له کتیبی (عناصر التنظيم الاجتماعي) (براون) له (العلم الطبيعي للمجتمع)، (میرۆخ) له (علم انشروپولوجی بریطانی) بهشی هه ره زۆری.. وانابینن که بینای کومه لایه تی بینایه کی ژیرخانی نه خلاقیه.. دووری ده خه نه وه له ناخی مروڤ و همیه که پیناسی سهیر سهیریان هیناوه ته وه بو ئه و بینایه که لیڤه مه ودانیه هه مووی تو مار بکهین.
- به هه مان شیوه (موسوعة العلم الاجتماع) هه رو دک زۆریه ی زانایان و فرههنگه عهلمانیه کان چا کردنی ته بیعاتی داوه ته کیشه ی کارو کاسبی.
- نه فلاتون: جیاوازی نیوان شاو و هاوولاتی گوایه له و (متراجحه = in equility) هاتوه، شاكان عهقلیان زاله بهسمر ددروون بهلام هاوولاتی به پیچه وانه وه..
- (معجم الكنوز..) العقل عقال النفس.
- رسائل (ابن سیناء): دادگه ری بهنده به زال بوون بهسمر ددرووندا.
- له نه فسانه ی یونانی کۆن (ددروون، نفس - psych - سایک) کچیکه ی خوای جوانیه (نیرۆس) عاشقی بووه.. دوا ی شاردرایتموه و هه مرو خه لک هه زی لی کردوه.. (معجم دیانات و اساطیر العالم - ل ۱۵۱).
- همیه که له (لسان العرب - ابن منظور) و (موسوعة الادیان..) و چه ند فرههنگ و زانای تریش له گه ل زۆریه ی موفه سیره کانی قورنانی پیرو ز مه یلی نه وه یان کردوه که به ره ی ددروون هه رده م مروڤ پالده دا به ره و جه مسه ریک ناوی (انعام) یان لی ناوه، به ره ی عه قیده ش هه رده م مروڤ پالده دا به ره و

- جەمسەرىك ناوى (أحسان) يان لى ناوۋە كە تىزىكە لە پىلەى فرىشتەىە.
- كەمىر زاناۋ فەىلەسوفانى رۇژناۋا ھەستىيان بەۋ بابەتە گىرنگەۋ سەرچاۋەكانى كىردۈۋە، بەلام بەشىكىيان ھەىە لەۋ بارەىەۋە دواۋون كە چۈن دادگەرىۋ چاكسازىۋ مەدەنىيەتۋ ئارامى بىتە دى.. لەۋ بارەىەۋە (سپىنۇزا) لە (رسالة في لاهوت والسياسة) دەلىت: (بۇ ئەۋ مەبەستە دەبىئى ھەمۈۋ رېئىمايىيەك بىكەۋىتە ژىر كارىگەرى عەقل بەتەنھا، بەر لە دەروۋنىش بىگرىن كە دەبەتە زىيان بۇ خەلكى تر).
 - ھەلبەتە ماركسىيەكان ئەۋ جەنگە ئەۋى ناپىنن بەلكو بۇ (مولكىيەت) ۋ فاكىتەرى ئابورى دەىگىرنەۋە.
 - لىبرالىيەكان: تەۋاۋ رېئىمەى لەسەر دەروۋون كىردۈتەۋە، لە ۋەلامى پىرسىارى (اتخذ الحكم هواكم..) دەلىن: بەلى!
 - ھەلبەتە راي جىاجىاش ھەىە لەبارەى ئەۋ شۈپنەى كە لە لەشى مەۋقەۋ بۈۋەتە سەرچاۋەى تەبىيەاتۋ چاكىردنەكەشى، ۋەلامەكانى ھەمان ھاۋشىۋەى ۋەلامى سەرچاۋەكانى بارو تەبىيەاتى كۆمەلە بەگشتى، ماركسىيەكان كە پىئىيان ۋايە ئابوررىيە پىئىيان ۋايە ئەۋ سەرچاۋەىە لە لەشى مەۋقە گەدەىە، بۇيە نەگەر بارى (گەدە) چا بىكرىت ئەۋ مەۋقەش چا دەكرى، بەھەمان شىۋە مەدرەسەى جنسى دىارە رايەكەيان چاكىردنى مەۋقە لە چاكىردنى نامرازى جىنسى دەبىنن، مەدرەسەى نەتەۋايەتىش پىئىيان ۋايە خۈپنى پىس نەبىت ۋ تىكەلى رەگەزى تر نەكرىت ھەروەك راي بىزوتنەۋەى شۈپنىۋ تۈرانى ۋ نازى ۋ فاشى ۋ بەعسى ۋزايۋنى.. زۆرى تر.
 - لە فكرى ئىسلامىشدا.. نىازو جىمۋ جۆلە عەقلىيەكانە واتە نەگەر عەقل بەدروستى رىتكىرا ئەۋ سەرچاۋەىتى ئەگىنا ھەرىكە لە گەدەۋ جنسۋ خۈپنو پىستۋ زمان.. تەنھا شىۋەن ئەك جەۋھەرۋ ناسنامە، ئەۋەى سەرگىردايەتى دەكا عەقلە.. نەگەر عەقلىش سەرگىردە نەبى ئىنجا راستە بۇ ھەر مەۋقەك ئەندامىك

دەپتە بىنچىنە لەۋانە و زىياترىش... لىترەش دەپنى جۆرە دادگەرىيەك ھەبىن نابىن
عەقل دەروون زىندانى بىكا، پىتويستە مافى خۆى بداتى، بەلام دەسلەتتى نەداتى،
وەك ئىمام غەزالى دەلى: (ان الاعتدال هو الميزان لجميع السلوك، والخروج عن حد
الإعتدال الى الإفراط والتفريط هو مصدر الأمراض النفسية...)

جەنگى نىۋان دەروون و عەقل:

جەنگى نىۋانىيەن تەن بەتەن نىيە، كارتى كەمەكانى دەركى لە بارى
كۆمەلايەتتى و ئاستى زانىيەرى و نەرىت و دەرووبەرو ھىزى پەروەردە و جۆرى ھۆكم و
بارى سىياسى و ھەلسەۋكەوت و سلوكى زاناو بەرپەرسان و راي گشتى و راگەيانىدن و
ئايىن... بە ئىجابىي و سەلبىي بەشدارن لەو جەنگە، نىيە بە گشتى لە كۆتايىدا
ھەندى فشار لىمىي راي گشتى بە ئىجابىي و سەلبىي دروست دەكا لەسەر تەك كە
پى لە (دەروون) بىگىر ھەمەو شت نەكا كە بە شىۋەي: عەبىيە، مەۋقايەتتى، لومە
لانىم، نەرىت، بەزەبىي،... گوزارش دەبىت، ھەر چەندە بەشەك پىيان واپە نەو
فشارەش ئەلقەيەك لە كۆت و زەنجىر زىاد دەكا لەسەر مەۋقە لەۋانە مەدرەسى
لىبرالىزم، ۋجودىيەكان، (فرۆيد) لە ھەندى ئەدەبىياتى كوردىش نەو راپە ھەبە
(بەروانە شىعەرەكانى بىكەس لەباردى عەبىيە)، ھەروەھا پىچەۋانەكانىشى ھاندەرى
دەروونە لەۋانە (گوى مەدى، عەبىيە نەماۋە، ھەمەو خەلك وا دەكا، مەبەدىيات و
دادگەرى و ھەق نەماۋە، ھەركەسە بۆ خۆيتى،...) بۆيەش لە فەكرى ئىسلامىدا
كە تاۋانىك دەكرى بە تەنھا لە نەستۆى بىكەرەكە نىيە نەگەر بارودەۋخى
دەرووبەرەكەي بەستاندەر نەبىت، نەو كەسە دەستى نابىر ھەسەر دزى كاتى لە
ۋلاتەكەي نادادگەرى و بارى ئابوررى پەروەردەيى خراپ بىت.

بەلام بۆ رىگرتنى يەكجارى لە خراپەو كپ كەرنەۋەي تەۋرەمى دەروون و
ھەلمەتەكانى نەوا تەنبا بە ئايىنى ئىسلام نەو جەنگە يەكلا دەكاتەۋە لە قازانچى
عەقل، بەھۆى لىپەرسىنەۋەي دوا رۆژ، ھەر بۆيەش (بەۋىتە كۆلەگەيەك لە نىمان)،

ئەر بىرۋايە وا دەكا ھەم عەقىدە زال يىت بەسەر دەروون و ھەم چاودىرتىكىش دروست بكا، نىتر بيناي كۆمەلایەتى راستەقىنە لىرەوۋە دروست دەيىت، ماناي واپە "نيمان" ھەر مەسەلەيەكى شەخسى نىە لە نىوان خۇت و خودا نىە وەك ناینەكانى تر، بەلكو فاكىتىكى كۆمەلایەتى و سياسى و ئابوورى .. تەواوى ژيانە، فوونەى كۆن و نوى و واقىعیشمان لەبەر چاودە كە چۆن مرؤفنىكى سەلبى بەھۆى ئەر ناینە بوو بە نەستىرەيەكى پرشنگدارى كۆمەل و خۆنەويست لە پىناوى ژيانى خەلكى تر مرؤفايەتى و دوا رۆژ گيانى خۆى كەردۆتە بەراگىر، لەو سەردەمە تاكە رىيازىكە پىنچەوانەى رىبازەكانى تر سەرو مالى لە پىناو بىرو بىرواكەى دادەنى، كەواتە ماناي راستەقىنەى (بيناي كۆمەلایەتى، مەدەنىيەت، شارستانى، دروست كەردنى مرؤف، پىش كەوتن، مافى مرؤف، مافى نافرەت، ..) لەو دەيت كە ئەر كۆمەلە يان ئەر تاكە يان ئەر لایەن و سىستەمە چەندە عەقلى زال ترە بەسەر دەروونى، يان چەندە دەتوانى و توانىويەتى يارمەتى بەردى عەقل بدا دژى بەردى دەروون، شانۆى راستەقىنە ئەرۋىيە، ئەر بەرنامانەى تا ئەر رادەيە روو نەچوويىتە ناو سياسەت و فەكر نىنتماى سياسى و مەدرەسىشى ھەبوو يىت ئەر يان نەفامەو چاولىتكەرى و عەوامىيەتە يان بۆ بەرژەوەندى و مەبەستى شەخسى يە، با ھەر ناويشى رەوشەنبىرو سياسەتقەدارو نووسەريشى ھەلگرتى، لىرەدا ئەر رايەى (جان كورىس) دەبى بەھەند ھەلگىرىن كە پىش سەدەيەك لەكتىبى (حقيقة عالم الملموس) وتبىروى ناچمە ناو سياسەت ھەتا لە نەيتنى گەردوون چاك نەگەم.

سەركەوتنى عەقل ماناي واپە ئەر مرؤفە پىش كەوتووخوازە، مرؤف پەرۋەرە، بەھاناو دادپەرۋەرە بە نەمەك و بەلپىن و خۆنەويست و بەرژەوەندى گشت ويست و ولات پارىزە...

خۆ ئەگەر دەروونىش زال بوو بەسەر عەقل ئەر دەروون ناوەستى بەپىتى توانا و سنورى دەسلەتتى تا پەلەى (فەرەھون) ئارەزوو بازى و زۆردارى دەكار تىرىش

نابىت وەك سىفەتەكەي (دۆزەخ) ھەر دەلى (ھل من مزىد)، (نىتر ئەو مەۋقە تەنھا بۇدىيەكە و ئەو دەروونە بەدوای خۇى راي دەكىشى بەپىي ياساكانى خۇى نەك ياساى عەقلى و مەۋقايەتى)، گۇبرايلەش دەبىت ديسان بەپىي دەسلەت و تواناي، نەگەر دەسلەتدار بىت ئەوا ستەمكارە، داگىركەرە، ماف خۇرد، نازىيە، فاشىيە، دىندەيە، .. نەگەر دەسلەتەش نەبىت ئەوا خۇفۇش دەكا، خىانەت، ئەلقە لەگۇيى، دوورۇويى، دوو زىمانى، بى سەۋابتى، بى مەمانەيى، بى بەلىتى، شايدى بەناحق دان، دلى نەخۇشە، عەۋامە، بەپىي ئەو كەم دەسلەتەي زۇردارە بەكەم ترين شەپۇل لار دەبىتەۋە، .. بەد رەۋشە.. تاد..

ۋاتە جۇرى شەخسىيەت، جۇرى تەبىئەت، رەۋشتى، پلەي مەۋقايەتى..
دەكەۋىتە سەر چارەنۇسى ئەو ھاۋكىشەۋجەنگە، نەك رەچەلەك و چىنايەتى و نەۋادى وەك تىپروانىنەكانى فاشى و نازى و تۇرانى و بەسىزم.. ھەتە. ھەلبەتە ھەرىيەكە لە دەۋرۋەرو ژىنگەۋ رەچەلەك و ئاستى زانىارى و بارى كۆمەلەيتى و چىنايەتى، بارى ئابۋورى، ھۆكارەكانى ترى سىياسى و.. ھەمۋى كارىگەرىيەكى ھەيە.. بەلام لە كۆتايىدا (سەرەنجامى ئەو جەنگە) يە رەفتارى تاكەكە دىبارى دەكات، ھەلبەتە ئەو بۆچۈنە بەرفراۋانەي (رۇژناۋا) گۋايە (ژىنگە و ۋەرەسە بەرپرسن لە تەبىئەت و شەخسىيەتى.. ھەلبەيە)، ئەۋەي ناۋى لى نراۋە (طبع) يان (غەرىزە) يان تەبىئەت دەرمانى نىيە.. ئەۋانە لە فەرھەنگى ئىسلام راست نىن.. تەبىئەتەش وەك (نىمان) لە جوۋلەدايە لە زىادۈكەمى دايە، بۆيەش لە قورئان باسى سى جۇر (نفس)ى كىدوۋە، (الامارة)، (اللوامة) (المطمئنة) ھەتا ھەندى لە موفەسىرەكان مەيلى ئەۋە دەكەن كە دەلىتن (عومەر) توندەۋ (ابوبكر) نەرمە.. گۋايە (طبع) يان وايە.. نەخىر، ئەۋانە لەسەر نەخلاقى پىغەمبەرن د خ، بۆيە دەبىنن (ابوبكر) لەكاتى پىتويست چەندە توند بۈۋە جەنگى كىدوۋە.. ھەتا ئەۋ كەمە جىاۋازىيەى نىۋان ئەۋانەش لە تەبىئەت دەگەرىتەۋە بۇ ئەۋ فاكىتەرەي سەروو.

نیتر هه موو مروتینک لهو جیهانه له نیتوان دوو جه مسهر دایه، (مقاصد الشریعة) ش نهو به سنوری نیتوان عهقل و دهروون به ستاندری ریک خا که (جهاد الاکبر) ی پی و تراوه، نهک تموت و ویرانکردنی دهروون، ههروهک رپیازی هه ندی ثانی غهیره نیسلامی له سو فیایه تیش، سهرنج بده (ابو حفص) له جیاتی رای سو فیه کان به کورت کراوه یی نهو به: (من لم یتهم نفسه علی دوام الاوقات ولم یخالفها فی جمیع الاحوال ولم یجرها الی مکروهها فی سائر ایامه کان مغرورا، ومن نظر الیها باستحسان شیء منها فقد اهلکها)^۱، نهو هیان رت بوونه (انفراط) ه، ههروهک جهنگه که نه فلاتون له گهل (نفس)، نه خیر ره بانیهت و خو نه زیهت دانی رده که له نیسلام دا نیه، جهنگی نیسلامی له گهل (دهروون) نهو به که دهروون بگیریت هه سنوری خو، نهو سنورهی که کوتایی دیت له سنوری تاکیتی تر، واته کاری شریعت نهو به سنوری به کتر نه به زینن، نهو هه له لایه (دستور العلماء) په یوهند به نه خلاق و حیکمه تهود گوزارش کراوه، ستاندره که نهو به پری حیکمه ته که یه^۲، واته جهنگیتی دانیم نیه مه بهستی چاکسازی و دروست کردنی (نفس المطمئنة) به، جهنگه که له قوناغی (أمارة بالسوء) ه، نهو کاته ش نه (نفس) ه که خو نه خه لکی تریش له ناسوده یی دانین.

تهقه لای مه دره سه کان:

له بهر گرنگو چاره نووس سازی نهو بابه ته زاناو مه دره سهو پارتیه سیاهه کانو هتا دهزگای حکومیش له تهقه لایه کی به مرده وامن بو دوزینه موهی چاره سه به زجه تیش دهست ده کهوی، چونکه له قولایتکه تیایدا بابه ته گانی فله سه فمو زانست و سیاهت و دهروون ناسی و کومه لناسی و نایینو مهنه جیشی لی بهیهک

^۱ ابو القاسم القشیری - (الرسالة القشيرية في علم التصوف)، ههروهه بزو زیاتر سهرنج بده (موسوعة المصطلحات التصوف الاسلامی) - ماده - نفس، نفس الامارة...
^۲ موسوعة المصطلحات جامع العلوم - قاضی الاحمد نکری - ماده - اخلاق.

دهگن و تۆرپكى ئالۆزى تىك چىرژاوى لى دروست دىيىت، ھەر بۆيەش ھەر تەقەلايەك بەدواي نەو چارەسەريە يىت بە ھاوتاو بەدىلى ئايىن دەژمىردىيىت، جا چى لە توانادايە يان نا، نەو بابەتە بەرەبەرە لەو سەردەمە گىرنگى وەردەگىرئ لە ھەموو بوارەكان لەگەل بەردەو غەولەمە چوونغان زياتر، بۆيە زۆر جۆرە رىنگە و نامراز بەكاردى بۆي، نىتر نەو تويژىنەوانەي كۆمەلگەي مەدەنى، كۆمەلگەي لىبرالى، كۆمەلگەي شىوعى، كۆمەلگەي يۆتۆيەكانى كۆن و نوي.. ھەموو بەشكە لەو تەقەلايانە، زۆربەي ئەوانە (بە ماركسيەكانىشەو) لىترەو بە پىي دوورىان و نەگەيشتيان بەو ناخەي مرؤف رايەكي ھاوبەشيان بۆ دروست بوو گوايە مرؤف بە پىي بارى مادى تەبىعات و كەسپىي و پەرووشت و چاكەو خراپەي ديارى دەكرى، بەلام ھەر مەدرەسەيەك بەرپىگە چارەي تاييەتى خوي، رۆژناوا پىي وايە سەربەستى دان بە مرؤف و راھىتەنى لە پابەندى بە ياسا و تىركردنى و بەرەلايى جنسى (راسليانە) ئەوا كىشەكانى كەم دەيىتەو... ھەر چەندە نامارەكانىش بەردەوام پىچەوانەي نەو نەنجامەن، ھەر لە غوونەيەكي سادە لە كاتى (كوژاندەو) كارەباي كالىفۆرنيا لە ماوې سەعاتىكدا نژىكەي ۷۰۰ تاوان كرا).. ھەرودەھا لە رووداوەكەي كاتريناي ۲۰۰۵!

ھەرچى ماركسيەكانىشە.. پىيان وايە ھەر مولكىەت سەرچاوەي ھەموو سەلبىياتەكانە، جا بەپىي قەبارەي نەو مولكىە مرؤفەكە سەلبى و نىجابى دەيى، ھەر لەوتىش چاك دەيى بەھۆي بن بركردنى و نەھىشتنى يەكجارى مولكىەت كە لە شىوعىەت دىتە دى، .. نەووش مېژوو و رەوتى كۆمەلگە تەزكىيەي نەكردو شكستى ھىنا.

ھەرچى تەقەلايى حزبە سىياسىيەكان و دەزگاي نىدارى و سىياسى و زانستى و مەدەنىيەكانىشە، ھەر بەردەوامن بەپىي پىتناسى سىياسەت و دەولەتەش لەو تەقەلايە، جم و جۆلى سىياسى ھەر حزبىك وەك (ئىدعا چاكسازىيە) ھەريەكەش پىشت بە مەدرەسەكەي دەبەستىت لەباشترىن دۆخىدا، ئالىرەدا مل ملانىيەكي

شەرىفانە زانىستىيە دەكەيتتە مەيدانى سىياسىي تەڭرە ھەمەمۇ لايەك بە راستگۇيانە پابەند بن پىي ، ئاخۇ كام لا دەتوانى بە ھۆى بەرنامەسىياسىيەكانى زياترين خەلك پەرۋەردە بكاو رىكى بجا لە سەلبىيەۋە بەرەۋ ئىجابىي ، ئەۋە ئەك ھەر ئىركىكى ئاينى و سىياسى و حزبىيە بۇ كوردستانى خۇمانىش بەكجار گىرنگە لەمۇ قۇناغەى رىزگاريدا كە پىيويستت بە دروستكردن و بىناكردنى مرۇقى خۇنەويست و نەدۇراۋ ھەيە ، بەلام زۇر بەرۋونى دەيىنن ئەمۇ جۇرە ئىنتىما حزبى و سىياسىيە نەنجامەكانيان بەچى دەگا ، لەمۇ بەرنامەيەى گۇرپانكارى و چاكازى ، بە تايىبەتى ئەمۇ حزبانەى خاۋەن ئايدىۋولۇژيار مەبادىئىك نىن ، ئەمۇ زياتر دەيىرۋخىتنن ئەك بىنا ، كەۋاتە ئىستا دەبى ئەمۇ (نەيىيە گىرنگە) شى بىكەينەۋە (كە پەيۋەستە بەۋ بابەتە) بۇچى لە ھەلپۇاردىنىكى سەرىست لە ئىۋان كۆمەلنىك حزبى دەسەلاتدارو بى دەسەلات ، دىموكراسى و سوشىيالىستى ، شىۋەى و ئىسلامى و نەتەۋەىي و لىبرالى ... لە جىھانى ئىسلاميدا زۇربەى حزبى ئىسلامىيەكان دەنگ دەيىنن ، لە شىۋىنىكى ۋەك جەزانىر لە ۲۶/دېسىمىر/۱۹۹۱ لە (۸۶%) ى دەنگ بۇ بەرەى ئىنقازى ئىسلامى ھات ، نەيىيەكە نەۋەنىيە كە لە تويۇنەۋەكانى زۇربەى سەتەرە رۇژناۋايى و نوۋسەرە غەلمانىيەكانى ئاۋچەكەمۇ كوردستانىش ھاتۋە (گۈايە) دەگەپتەۋە بۇ خراپى بارى ئابۋورى و فىرەكردن و خزمەتگوزارى .. يان داپلۇسىن ، جا ئەگەر راستە پىرسىارە گىرنگەكە نەۋەنىيە بۇچى ئەمۇ ھۆيە نەۋەۋە دەنگ ھىنانى (جىبە القۋە الاشتراكىيە-ھىسەن ايات اھمەد) يان (منظمة الشيوعية العمالية- لىۋىزە ھىنۋىن) يان حزبىيە لىبرالىيەكان و سوشىيالىستەكان و نەتەۋەگەرىيەكان يان حزبى دەسەلاتدارلە جزائىر ...

ۋەك تويۇنەۋەنىيەكى زانىستى بەۋ شىۋەنىيەى خۋارەۋەنىيە ئەك بارى ھادى : لەمەروو كەمىك باسى ئىنتىماى سىياسى نوي كرا كە ۋەك جاران رەمەكى و فرىۋدانى نىيە .. خەلكى لە روانگەۋ چاۋىلكەى چەند مۇنەزىرو سەركردەى حزبەكەى جىھان و ئاۋچەكە بىيىنى ، .. نەخىر ، ئىستا لە غەۋلەمەدا ھەر كەسە

راسته و خو تیکه‌لی جیهان بووه و هیچ نه‌نییه کی وای له‌بمردم نامیتنی، نیتیر پمردهی هه‌لخه‌له‌تانیدن داده‌مالیت، نه‌گهر نه‌و حزب و لایه‌نانه له‌سهر مهابادیشکی راسته‌قینه نه‌رواو گۆته و کرده‌ی یه‌ک نه‌بیئت ده‌ماو ده‌ست ناشکرا ده‌بیئت و نیازو مه‌به‌سته‌کانی سهر کرده و به‌ریرسه‌کان سهر ناو ده‌که‌ون، .. نه‌وه له لایه‌ک، له لایه‌کی تر سهرچاوه‌ی سه‌لیاتی مروت و کۆمه‌لیش (وه‌ک له‌ناخی مروت بۆمان ده‌رکه‌وت) پینگه و شویتینکی مادی نیه له‌ناو له‌شی مروت تا به (نه‌شته‌رگهریه‌کی پزیشکی) ده‌ری کیشی، به‌لکو لایه‌نیکی رووحیه و ته‌نها به پرۆسه‌ی روحی چاره‌سهر ده‌بی، نالیره‌دا توانای ده‌زگا و حزبه عدلمانیه‌کان بۆ چاکسازی په‌کی ده‌که‌وی و که‌مه‌ری ده‌شکی، نیتیر هیچ ده‌ورینکی سیاسی و چاکسازی و کۆمه‌لایه‌تی راسته‌قینه‌ی بیناکه‌ری نامیتنی، هه‌تا له پیتناسی مانای سیاست و حکومت و ده‌سه‌لاتی مه‌ده‌نی و دیمکراسی بی کار ده‌میتته‌وه مه‌گهر تیکدان، نه‌وه‌ی ده‌وری ده‌میتنی ده‌زگا و زانایانی نابینی و لایه‌نه نیسلامیه‌کانه ده‌توانن له ره‌هه‌ندی رووحیش کاری سیاسی و چاکسازی بکه‌ن، نیتیر مروتی نوی چاره‌نووسی خوی له‌و مدرسه‌یه ده‌دۆزیتته‌وه و ده‌نگی ده‌خانه پال ده‌نگی نه‌گهر نازادی هه‌بی، نه‌وه‌ش ته‌واو له‌گه‌ل تویتیه‌نه‌وه و رینساکانی سهرده‌م یه‌ک ده‌گریتته‌وه که زۆربه‌ی زانایان هه‌تا (فرۆید و بافلو) نه‌و قه‌ناعه‌ته‌یان هه‌یه که په‌یوه‌ندی مروتقایه‌تی لاواز ده‌بیئت له‌گه‌ل زیادبوونی په‌یوه‌ندی مادی، هه‌روه‌ها چهند یاسایه‌ک هه‌یه زۆربه‌ی فره‌ه‌نگه‌کانی جیهانی ده‌ست به ده‌ست تۆماریان کردووه به‌ناوی (القوانین الاجتماعیه الکونیة unvarsal social law) که ده‌لیت: (تزداد نسب الجرائم في المجتمعات التي تلعب فيها الدين دورا هامشيا و ثانويا)^۱.

بهو شتیه زانایانی جیهان مه‌یل ده‌که‌ن ناو له سه‌ده‌ی (۲۱) بنین سه‌ده‌ی نابینی و کشانه‌وه‌ی عدلمانیه‌ت، نه‌ک هه‌ر له جیهانی نیسلامی نه‌و دۆخه به‌ره‌به‌ره

^۱ بۆ زیاتر سهرنج به‌ده (موسوعة العلم الاجتماع) ل ۵۰۶.

له رۆژناواو جیهانیشت و تیبینی دهکری، هه ره هه نده هویه شه کهوا له لایه نه عه لمانیه کان بکا شه ده دسه لات بکا به ده برپینی جیا جیا.. وهك به ناوی تیروز، مل ملانی شاریستانی، پاراستنی ناسایش و دژی دیمکراسی و نازادی و نامه دهنی.. نه وهش هه به شینکه له مل ملانی میژوویی نیوان خیرو شه ره..

(۱۴)

چاكسازى كۆمەل Society reform إصلاح الاجتماعى

بابەتى ھەرە ناوەندى ئايىن و فەلسەفەى كۆمەلەيەتى و تىۋرى سياسى و سىستەمى ژيان و شارستانىيەتە، مەبەست لىى چاكردنى پەيوەندىيەكانى كۆمەلە پەيوەندىيەكى ستەمكارى بەرەو دادگەرى، .. ئىتر زۆربەى بابەتەكانى وەك بىيناي كۆمەلەيەتى، گۆرانی كۆمەلەيەتى، گەشەى كۆمەلەيەتى، .. دەگرتىمەو، زۆربەشيان راستەوخۆ يان ناراستەوخۆ لە بەشەكانى رابووردوو باس كران، ماو ھەندى پرسىياري بنچىنەيى لىرە بووروژرى بۆ دۆزىنەو ۋەلامى پىتويست و ھەم پەيوەندى چاكسازى تاك بە كۆمەلەيشەو، پرسىيارە بنچىنەيەكە لىرە نەو: ئاخۆ نەگەر تاكەكانى كۆمەلگەيەك چاك بوون مەرجە كۆمەلگەكەش چاك بىت؟ ۋەلامى جىياجىيات.. دەست دەكەوى، بەشەك پىشت بە غوونەيەك دەبەستەن كە لە كۆنەو ەروشىتىكى شارەوانى مۆسكۆ ھەبوو، تىايدا ھاتوۋە.. نەگەر ھەر مائەو پىش ەەرگاي خۆى خاۋىن كىردەو ەنەوا شارىتىكى خاۋىنمان دەست دەكەوى.. نەو ەيان راستە چونكە زەوبەكى رووتەختەو بەك رەھەندە، بەلام لە (تەعمىما) ھەلە ەردەچى نەك بۆ كۆمەل ھەتا بۆ بىنايەك راست ەرنەچى، واتە تەنھا مەرجى بىناى راست و دروست نەو نىە خىشتەكانى راست و دروست و بە نەندازە بىت.. نەخىر چونكە نەو جارە دەبەتە دوو رەھەند:

۱- رەھەندى (پانى و درىۋى).

۲- رەھەندى بەرزى.

ھەرچى كۆمەلگەيە پىك ھاتوۋە لە كۆمەلەيەك رەھەندى مادى و روۋحى.. واتە

نومۇنەيەكى يەك رەھەندى مىكانىكى نايىتە بەلگە بۆز واقعىتىكى ئالتۇزى فرە رەھەند، ھەرودھا لە كۆنەودش (ابن طوق طقى) لە كىتبى (الفخر فى اداب السلطانية) تىبىنى كۆمەلگەيەكى پاك بىوونى دەرودنى تاكەكان بەس نىە بۆز پىنكھاتنى كۆمەلگەيەكى پاك، چونكە رەھەندى نوئى تى دەكەوى لە پەيوەندى و حوكم و بەرژەودەندى گشتى و راي گشتى و... ھتد، لە كۆلتورى كۆنى فكري بەشەرىش (نەرسى) نەو تىبىنىەي كۆمەلگەيەكى (ابن طوق طقى) كە چاگەردى كۆمەل زىاتر دەگەرپتەود بۆ جۆرى حوكم، بۆيە ئىستاش بەشەيك زىاتر دايكۆكى دەكەن بەھاوشىوئى (فەرمودەكە) ^١ و دەلەين: (الا ان فى المجتمع مضغة اذا فسدت فسدت سائر اجزائه واذا صلح صلح الكل الا وهي الحكم).

كەواتە چاگەردى كۆمەل بە كۆمەلەيك رووكار دەكرى، نەك يەك، لە تاك و لە كۆمەل، لە بىكەو لە سەرود، لە كۆمەل گۆتە، ..

نەودش پىرىارى نوئەدروست دەكا ناخۆ نەو فاكتەرەنەي كۆمەل دەگۆرى چىە ھەر لە فاكتەرى نابوورى و دەرودنى و نەژادى و خوين و ھىزو ژىنگەو عەقلى و مادى.. ھتد

نەزمونەكانى كۆن و نوئە تايىبەتى لەو سەردەمەدا تەواو ساغ بۆود كە كۆمەلگەي چەق بەستوو و بەنج كراودەكان بەبارى مادى بەھىچ فاكتەرىك ناچولئ تەنھا بە ئاين نەبىت كە دەتوانئ رووبچىتە ھەم ناخەكان و ھەم نەو بۆندە يەكەستىەي كە كۆمەلگەي پىك وە بەستىود، تەواو بە پىچەوانەي رايە كلاسىكەكان دەربارەي ئاين كە زۆربەي بەراستەوخۆ يان ناراستەوخۆ مانايەكى لە جۆرى مانا ماركسىيەكەي (الدين افىون الشعوب) پىندابوو.. يان وەك فاكتەرىكى بەجىماو لەناو تەپوتۆزى مېژوو..

^١ نەودە لەو فەرمودە وەرگىراود : (الا ان فى الجسد مضغة اذا فسدت فسدت سائر الاجزاء واذا صلح صلح سائر الاجزاء الا وهي القلب)

(۱۵)

دىالۆگ حوار dialogue

بەپىتى چەندىن سەرچاۋە لەوانە (موسوعة العربية الميسرة - مادە: دىالۆك) دىالۆگ وشەيەكى عەجەمىيە بە بەستەى دووقۆلى وتراۋە، لەناو كوردىش ھەبوۋە، چەمكىنى كۆنى ناينىيە لەزۆر شۆينى قورئانى پىرۆز ھاتوود^۱، مېژوۋى يەكەم دىالۆك بۆ پىش گەردوون دەگەپتەۋە، كاتى خۋاى گەورە دىالۆگى لەگەل^۲ فرىشتەكان كەرد لەبارەى دروست كەردنى گەردوون و ژيان و مەرقاىيەتى، دىالۆگ چاكتىن نامرازى تىنگەيشتە، ماناكەشى بەگشتى (گفتوگو و وەلام)^۳، يان لە ھەندى فەرھەنگ و سەرچاۋەى تر بە "ھونەرى گەيشتن بەراستى" پىناس كراۋە، ئەو دىان زياتر لە (مقاصد الشرح) پىشدا نەزىك دەپتەۋە، دياردەيەكى مەرقانەيە بە پىچەوانەى ياساكانى دارستان كەلەۋى دىالۆك تەنھا ماناي پەلامارو لىك مەپاندە، بۆيە ھەمو نامرازەكانى كۆن و نۆى مەرقۇبى دىالۆگى مەرقاىيەتى ھەروەك ياساى دارستان توۋندو تىژى و ھەمەشە پەلامار بوۋە، زۆربەى نووسىنەۋەى كىتەبە كۆنەكان لەر شىۋەى دىالۆك (محاوره) بوۋە، يەكلى لەو سەرچاۋە كۆنە دىالۆگەكى (كۆمارى ئەفلاتون)^۴ بوۋ لەسەددى (۱-پ.ز)، لەناو كەلتورى ئىسلامىش ئەو جۆرە نووسىنە باۋى ھەبوۋە، بە ھەمان شىۋە نىردراۋەكانى (عيسى) بۆناو خەلكى ناۋيان (حواريون) بوۋە، واتە دىالۆك

^۱ بۆ زياتر سەرنج بەدە (الحوار فى القرآن - محمد حىن فچل الله).

^۲ بۆ زياتر سەرنج بەدە ھەمىيەكە لە (موسوعة الاديان، ج. ۲، ۱۹۷۷، موسوعة العالميه - مادە: حوار)

^۳ بىروانە: جەھوزىيە افلاطون.

ئەسلىتىكى گرنگى ئاينىدە، لە فەكرى ئىسلامىدا پانتايى دىالۆك گەلى فراوانە ھەتا جار وايە لەسەر (محال) دىالۆك كراوە لەگەل لايدنى بەرامبەر ھەر چەندە لە قورئان وەسفى بە (شەيد المحال) كەردووہ لەبارى ئاسايى خۆى، ئىتر تۆبىزى نىيە، ئىسلام تەنھا (تەبلىغ) نىيە وەك بەشيك لە ئىسلامىيە كانىش وای تىگەيشتون زياتر دىالۆگ و تى گەياندى دانايانەيە، ھەتا لەدەقىدا دەبينىن پىغەمبەر ﷺ چەندە دىالۆگى لەسەر مۆتلەقە كانىش كەردووہ نەك ھەر لەگەل بى پرۆاكان لەگەل ھاوئەكە كانىشى، لەگەل ئەو گەنجەي كە وتى زينا دەكەم تەنھا پىى نەفەر موو ئەوہ دەقى لەسەرد و ئەوا (تەبلىغ) كەردى حەرامە.. نەخىر، كەوتە گەت و گۆ و وەلام لە زەردەرو زيانەكانى كۆمەلايەتى و كەسىتى خۆى ھۆيە خراپەكانى بۆ پروون كەردەوہو گەيشتە ئەنجام.

دىالۆگى زانستى ئەوہ نىيە وەك دەمارگىرەكان خۆى پى راست بىت و لاكەي تىش تەنھا ھەلە، لەو بارەيەوہ نىمامى شافىمى بنەمايەكى لۆگىكى تۆكەي دارشتوہ و دەلى: (راى راستم دەشى ھەلە بىت و راى بەرامبەرىشم - كە پىم ھەلەيە - دەشى راست دەرجىت)، وارىك دەكەون كە جارى ھىچ لايدەك لەسەر ھەق نىن و بەھەردوو لا بەھۆى ئەو دىالۆگە دەيدۆزنەوہ، (ابراھىم) پىش لە دىالۆگەكانى لەگەل خەلكىدا (كە بەدانايانەترىن شىئەي كەردووہ) نەھاتووہ يەكسەر بلى (خوای) من راستەقىنەيە و ئەوانەي ئىئوہش پووچە، و تەوويەتى وەرن بەدوا بگەپىن رەنگە ئەو نەستىرە گەشە خوا بىت، دواى مانگ نىنجا رۆژ.. لە ئەنجامى دىالۆگە كە گەيشتنە ئەو راستىيەي كە خوای راستەقىنە دروستكەرى ھەموو ئەو شتانەيە.. واتە ھەنگاوەكان بەو شىئە بووہ:

يەكەم: ھەردوو لا رىكەوتوون جارى راستى بزرە.

دووہم: ئامانج لەو دىالۆگە ھەبىت و دىوارى (ھمودە عەقلىەكان) بشكىت.

سەيەم: لە واقەي چەوتى و نەفامى و بى پرۆايى دەستيان بەدىالۆگ كەرد لە

راستى و پرووناكى و پرۆادارى كۆتايى ھات.

هەتا لە قورئانی پیرۆزیش هاتوو: ﴿وَأَنَا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هَذَىٰ أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾.

فیکری ئیسلامی و رێبازی خواپی لە کۆن و نوێشمو بە دیالۆگ گەشی کردوو دەکا، لەبەر هۆیه کی سادە هەرچی راستیەك - که (قيمة المعرفة) ی پی دەووتری لە (فەلسەفە زانیاری) دا - بدۆزیتەو ئەوا فکری ئیسلامی پی پتەو دەبیت، بۆیه هەر دەروازەو فەزایەك که نازادی دیالۆگی لی برەخسێ لە قازانجیەتی، تەنها ئەو رێبازو مەدرەسانە دژی نازادی دیالۆگن که لە فکردا دەست کورت و ئەدارن، بۆیه رێکەوتنەکی گشتی هەیه که مەمبەستی دیالۆگ لە نێوان دوو لایەن، دوو خەت، دوو شارستانی .. هەتا دوو کەشیش بیت نامانجەکی دۆزینەوێ راستی نوییە، بابەتە که واگەشە بکا که پانتاییەکی لە زانیاری نوێ وەردەگری، بە پێچەوانە (جەل-دەمەقالی) که نامانج دیار نیەو هیچ لایەك بە تەرازووی (راستی و ئەخلاقی) بۆ یەك ناسەلمێنن، هەروەك لە قورئانی پیرۆز دیسان باسی لە (جەل) دەکا لە سوورەتی (مجادلە) و جیاوازی لە گەل (دیالۆگ-حوار) دەکا ﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا﴾، لە سەرەتادا (جەل) بوو لە نێوان پیار و ژنەکی بۆیه پێغەمبەر ﷺ بەشدارێ نەکردوو، تا هاتوو نە سەر دیالۆگ (حوار) و وازیان لە دەمارگیری بەرایەکانی خۆیان هیناوە نینجا بەشدارێ کردوون ﴿وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا﴾، بەشیتکی تر (جەل) یان (حوار المحاد) بەجۆرێك لە (لغو) دەژمێرن، پی یان وایە نابتە نامرازی ئیقناع بۆیه نامۆژگاری مامۆستاو (داعیەکانیان) دەکەن خۆ لەو شتوازه بیاریژن، لە رۆژناواو سیستەمی ئەلمانیه تدا ئەو جیاوازیە نێوان (جەل) و (حوار) نیەو تێکەلی هەیهو هەبوو .. هەروەك زاراوەش یەك بنەچە هەیه (دیالۆگ) یان (دیالکتیک) و (مادیة الدیالکتیکیة) .. هەر لەو هاتوو، پێناسی گشتی دیالۆک لای ئەوانیش بە (هونەری گەشتن بە راستی) هاتوو بەلام دیسان کێشە لەسەر (پەڕەندی دیالۆگ بە فەلسەفە راستی) دروست دەبیت، ئەوان (راستی) بە

چه سپاوی و به دەر له جم و جۆلی عه قلی حساب ناکهن، له گهڵ جم و جۆلی زانیاری (حرکه المعرفة) تیکه لێ ده کهن (بۆ زیاتر برۆانه فەلسەفە ی راستی لهو فەرهنگه دا)، بۆیه جگه له (مه درسه ی مارکس) نهوانی تر هه ریه که به شتویه ک به دیالۆگ قایلن نه گهر به کرده ش جۆریکی تر بیت، له نیسلام دا (له باری ناسایی خۆی) دیالۆک چاکترین نامرازی تیکه یشتنه، واشی په پیره و کردووه، هه ر چهنده لایه نی به رامبه ر له کۆن و نیستاو هه موو هیلیکی سووری به زانندوو که چی نهو دیالۆگه وهر نه گه راوه بۆ ناکۆکی بالاترو زیندانی و.. وه ک نیستا له هه ندی شۆین یاسای تایبه تیشی بۆ ده رچوو به ناوی جیا جیا، به لām نه وه مانای نه وه نیه هه موو دیالۆگیک سهر که وتوو بیت، بۆیه له نیسلام دا مه رجي تایبه تی هه یه بۆ لایه نه کانی دیالۆگ و گه یشتن به راسته قینه، مه رجه کانی ش په یوه ندی به که سایه تی و ده چه له کی نه ته وایه تی و باری چینه یه تی و نیستماو برۆا و بالا ده ستی.. نیه، بۆ هه موو که س بوار هه یه به و مه رجه ی:

۱- خاوه ن بهرنامه و زانیاریه ک بیت نه گینا به خیرایی ریتسا کانی دیالۆک وهر ده گه ری بۆ (جدل) و بی ریزی.. نالیره دا (نیمامی عه لی) وتوویه تی: (دیالۆگم له گهڵ هه ر زانییه ک کرد بیت سهر که وتووینه، له گهڵ نه زانی ش هه ر تی که وتینه). سهر که وتن مانای دۆزینه وه ی راستی بۆ هه ردوولا.

۲- خاوه نی ریبازنیکی فکری و عه قیده یی و سیاسی وایتت بهرژه وه ندی گشتی و مه بادینه کانی له سه رووی بهرژه وه ندی تایبه تی بیت، به دوا ی راستی بگه ری ت لهو گه ردوونه.

۳- مه رجه عیه ت و ته رازوو ه کانی کتابیکی راسته قینه ی خوا یی بیت. نه گه ر نه م سی مه رجه ی لی نه سازی ده بیته (جدل)، هه روه ک له قورنانی په رۆز باسی هه ر سی مه رج لهو نایه ته هاتوو ((ومن الناس من يجادل في الله بغير علم ولا هدى ولا کتاب منیر...))

مه رج نیه هه ر سی خالی سه رووی لی به سازی نینجا دیالۆگ بکری ت، نه خیر،

مه به ست له وېه نهو شپږه دېالوگه په نمزوك نابيت، نابته (جل)، له راستيدا (جل) به مانا كردهو گوتېه كې شتوازي علمانيه بو نيقناع و (حوار) بش شتوازي نانيه بو تنك گېشتن، هرچي مدرسه ي شيوعيه ته - له ناو علمانيه تدا - ديسان تايه تمندى خوې همېسه، كوله گه بنچينه يه كې (ديالكتيكه - واته - جدلى) و د بڼه ماي ناكوكى (التناقض) به (لب الديالكتيك) وصف كراوه له لايمن (لينين).^۱

بېر اشكاوى پېيان وايه (جل) هېزي ديناميكي زانست و زانيارى و هېتا سروشت و ژيانېش، نيتړ (جل - دېالكتيك) له روانگې شيوعيه ت ماناي گېشتن بېراستى نيمو كوتايى بيت، بهلكو (راستى) بش چه سپاو و پېرؤز نيه له بېمرددم دېالكتيك، همموو شتيك ده گريته وه ته نيا خوې (واته دېالكتيك - جل) پړه هايه^۲، هر نه وي شه تاكه سهرچاوه ي گوربان و گه شه كردنى هممو بونه موږ به پوله كانى ژيانېشه وه تاده گاته دروست و گه شه ي زانيارى، به هوې (جل) له پېتاو (جل)..
واته نهو زانياريه نوې پېه لير ه وه بهرهم هات ديسان ده كه ويته وه ژير لايه نى ترى جدلى، .. بهو شپږه و دك (هېگل) نهو بنچينه ي ناونا (سى كوچكه: يان به سى كوچكه ي هېگلى ناوبانگى ده ر كړد).^۳

ماركسيه كانېش به هه مان شپږه پېر هويان كړدووه، نيتړ نهو جوړه (جل) ه ناگاته هېچ راستيه ك، ته رازوو و پېتوانه يه ك نامېنى بو ناوبړى نيتوان دوو لايمن يان دوو كه س، نه گمر كېشه يه كى فكرى هېيت چاردهر نابيت، بزيه ش له ماركسيه تدا بوچوونى جيا سمرى له بالى جيا دهو ستا ودوايش بهر ه و ناكوكى، هر بزيه ش نهو هممو ته وژم و بال و لايه ناندى لى پيدا بېوو لهو ته مېنه كورته يداوه ك: صاوى، ترؤتسكى، لادېر، چه پى ساويلكه يى، پاشكويى،

^۱ دفاتر فلسفېه - لينين.

^۲ مادية الديالكتيكية.

^۳ پروانه: مدخل في فلسفه هېگل (سى كوچكه كه برېتبه له: بابته - دژده كې - سمره نجامى دروست بونى "بابته" نېكى نوى .. بهو شپږه يه دووباره ده بيتمه ده تاهم تايه .

ئۆزۈشيوغى، جەنەي ستالىنى، چەپى نى، شىوعى كلاسكى، ماركسى بى
 لىنىنى، ماركسى نەتەوھى، ماركسى دىكراسى، .. ھەتا لەدوا (نەھەنگى
 سۆقەت) پىشوو زىاتر لە (۲۰۰) زاراۋى تومەتى تيا بوو تەنھا بۆ جۆرەكانى
 شىوعىەت خۆ بەخۆ، چجاي لەگەل خەلكى تر، رەخنە و مەارەزەي ياسايى و
 ناياسايى جىي نەدەبۆو، ھەر دان بە مەارەزە و بوونى بەرامبەر نەدەھىترا جا
 (دىالۆگى) چى بىكەيت، لە راستىدا ئەو (جەلە) كە لە فەكر دەھىترا ناو كۆمەل
 ئەوا يەكسەر ماناي (مەل ملانئى چىنايەتى) وەردەگرت، نەوەش ھەردەم پلەي
 تروندو تىژى درابوى، ئەو دۆخ و تىروانىنە بارىكى ناوەكى دىكتاتورى و توقاندنى
 وەرگرتبوو، بارى جىھانىشى والى كوردبوو نا نارامى و چەنگى ساردو گەرمى
 لىرەو لەوى پەيدا كوردبوو، تىرۆر و قەلاچۆي راي جيا نەك لە رىژى دوزمەننى ھەتا
 لە رىژى شىوعىەكانىش نەنجام دەدرا لە ھەموان زەق تر تىرۆر كەردنى ترۆتسكى،
 چەندىن زاناي گەورە لە ناوەدانى دوور خرابۆو (لەوانەزاناي فیزیايى نەندىرى
 سەخاروف)، نىنجا جەنگ و تىك گىرانى ناوەخۆ ھەرىكەتەكى بەردەوام
 ھەبوو، لە نىوان بالەكانى شىوعىەت خۆبەخۆشى لەوانە: سۆقەت و چىن،
 فیتنام و كەمبۇدیا، بالى پەرچەم و خەلق لە حزبى شىوعى نەفغانىستان، ئۆزبېك
 بەرەي مىللى لە نەنگۇلا، .. لە كوردستانىش (ى.ن.ك) و حزبى شىوعى، حزبى
 شىوعى (قىادەي مەركەزى) و (لجەي مەركەزى)، لەناو كۆمەلەش (غىراقچى و
 كوردستانچى)، تەنەت ئەو ھەمووناكۆكيانەي نىو حزبە عەلمانىە كوردستانىەكان
 (چ خۆبەخۆ چ لەگەل لايدنى تر) بەشى ھەرە زۆرى بۆ ئەو بىرە دەگەراوہ..

لەبەر ھەمان ھۆ لە پىش دارمانى شىوعىەت زىاتر لە (۱۱) جۆر بزوتنەوھى
 ماركسى تەنیا لە كوردستانى سەروو سەرى ھەلدا، ھەلەتە لە ھەموو جىھان
 مادام دوو بالى جىاي ماركسى لى ھەبووبى ھەرگىز لە ناكۆكى تووند دابووينە.

ھەرچى مەدرەسەي سۇشال دىكراسىشە ئەو رايە تووندەي نەبوو، باوھرى بە
 (دىالۆك) ھەبوو ھەتا لەگەل (چىنى برجوازى و سىستەمى سەرمایەدارى)و

(فەلسەفەي مىسالیش) بە پىنچەوانەي ماركسىزم، پىئى وابىوۋە كە دەشى بە
ھىمنى لە پىئى دىالۆك ناشى جىھانى و ناۋەكى يىتە دى و پىارىتۇرۇت، دەشىت
سەرمايەدارىش بەو شىۋازە ھىمنىە بگوازىتەۋە بۆ سۆشپالىستى، بەلام ھەردەم
جىنگەي رەخنەي تۈۋىندۈ سەرزەنشى شىۋەيەكان بۈۈن.

ھەرچى رۆژناۋاشە تا سۈرۈپكى چاك باۋەپى بە (دىالۆك) ھەيە، گۈي دەگرى
بەلام پەيپەۋە ناكا، مېۋۋەكى بانىك و دوو ھەۋا و چەند ھەۋاي ھەبۋە، لە نىۋان
ناۋەكى و جىھانى، سەرۋ و خواروۋ، رۆژناۋاي و رۆژھەلاتى، بەھىزۈ بى ھىز،
چىنى سەرۋ چىنى خواروۋ، .. نەگەر بزانى تەۋ دىالۆگە بەزىانى تەۋ تەۋاۋ
دەيىت نايكات، ھەتا لە ناستە فكريە بالاكانىش تەۋ شىۋە دىالۆگە دەكا كە
لەگەل كەلتۈۋ و بەرژەۋەندىە بالاكانى شارستانى رۆژناۋا بگۈنجى، نەگىنا
بەدروشم دىالۆگە بەلام ھەردەم دىالۆگى بەھىزۈ بى ھىز، چەۋسىنەر و چەۋساۋە،
داگىر كەرو داگىر كراۋ، دىالۆگىكە لىۋ شىۋەيە، لايەنى ھىزدار دەلى: ۋەرە با
دىالۆگ و دانۋستان بكمىن ناخۇ چۆنت بچۆم بە خوشى يان بەپاۋەپاۋ؟ بە بىرژاۋى
يان كولاۋى؟ نازادى و دىمكراست پى دەدەم خۆت ھەلبۇتۇرە بە چ جۆرە چەقۇيەك
سەرت بېرم، لە پىشرا يان لە پىشت سەرت، .. بەو جۆرە دىالۆگە ۋتراۋە (دىالۆگى
ناھاۋتا) يان (دىالۆگى خۆبەدەستەۋەدان). يان دىالۆگى دۆزىنەۋەي (ھەنجەت)،
(بىيانگە) بۆ ھەلگۈشىنى ۋەك تەۋ چەند دىۋە شىۋەرە:

نەگىرنەۋە نەلەن سەردەمى
بەرخى تىنۋى بۈۋ چۈۋە سەرچەمى
لەۋتۈۋە گۈرگى بە فىل و درۆ
لەگەل بەرخەكە كەۋتە گۈتۈرگۈ
ۋوتى تۆ كارى چەۋت و چىلە نەكەي
بەرخەكە ناۋم لەسەر لىل نەكەي
بەرخەكە ۋتى گەۋرەم كەي ۋايە

ھەوای تۆنەیلەي زۆر ئارەوایە
 ئاوی لای تۆۋە بەرەو لای مەن بى
 دەبى چۆن چۆنى و بۆچى لىخەن بى
 ووتى ئەي باشە جىئەكانى پار
 دىتە يەدات بەرخى ئالەبار
 بەرخەكە وتى گەورەي سەردار
 كۆرپەي ئەمسالم ئەك ھىنى پار
 تۆنەفەر مووى پار، پارم ئەدیو
 تەنھا شەش مانگم تەمەن بېرەو
 ووتى وەھاش بى ديسان تەواو
 باوك و براكەت جىئەيان داو
 ئەبى ئەو داخەت ھەر پى بېرەم
 كەلەم لە دووگى نەما بىرەم
 ھەر كە ھەوای وت بەچەپۆك و دان
 بەرەوۋە لاشەي بەرخى بەستەزمان
 ئاوا لە سايەي جەورى سەمكار
 دەتلىتەوۋە بى دەستى ھەزار

ھەندى لە رەوشەنبىرو نووسەر و سىياسەتدارانى جىھانى سىيەم و مۇسلمانان و
 ولاتە داگیركراوۋەكانىش جار واپە بە شانازىوۋە بەدوای ئەو جۆرە دىالوگانە
 كەوتوون، بەرەي دووھم لە (بىھىز، چەوساۋە، داگیركراۋ، زىندانى كراۋ، ..) بە دژ
 بە دىالۆك لە قەلەم دەدەن، كەي ئەو جۆرە دىالۆگە نەنجامىتىكى ھەبەرە، لە دوای
 يەك سەدە تەقەلا تەنەت داۋاي دىالۆك كردن لە بارەي سەربەستى دان بە كورد
 بە زمانى خۆي بەدوي و بنووسى لە توركيە بە تىرۆر لەقەلەم دراۋ وا سالى
 (۲۰۰۱)ە، نىو سەدەشە دىالۆكى نىران ئىسرائىل و عەرەب.. ھەمووى ھەروەك

سره نځامی دیالوگه کانی جارانی نیمپریالیزم و داگیر کهران له گمل داگیر کراو و چه وساو دکانه، یدک نمونه نیه له میژوودا زوډدارتیک مافی له ریئی دیالوگ گتیرایتموه بو خاوهنی، تهنانت بهشی هره زوری نهو دیالوگانه پیلان بووه یان بو راگرتنی بهرگری و خو ناماده کردنی یان هر بو تیرورکردنی راسته وخوی سرکرده کانیان، داگیر کهری نیسپان داوای گفتوگو و دیالوگی له گمل (لامپیرا)ی سرۆکی هنډیه سووره کانکرد - که تایفه ی (مایا) لهوی دانیشترانی رهسهنه کم له هندوراس (هندوراس بهزمانی لاتینی مانای: قولایی)^۱ - لامپیرا ۳۰۰۰۰ چه کداری هه بوو و ناماده و قایل بوو بهرهمی کهوتنه دیالوگ و دانوستان کهچی لهو دیالوگه تیروریان کرد و خاکیشیان داگیر کرد، دهیان نمونه ی وا هه بووه و هه به، له قوناغی نویش نموه ی بهو شتوه ی لامپیرای بووه، پیلان و دیالوگه که ی حکومته ی عیراق و مهلا مصطفی بارزانی بوو له پایزی ۱۹۷۱ ویتیان تیروری بکه ن سرکه وتوو نه بوو، ههروه ها نهو دیالوگه ته له فونییه ی نیتوان رووسیوا جهوهر دودایف - له شورشه که یان بوو سر به خوی چیچان له دوا ی نه وه ته کانی سه ده ی رابووردوو - که بووه هو ی تیرورکردنی، ههروه ها د. عبد الرحمن قاسملوش، .. سهدان نمونه ی تر.

دیالوگ زیاتر نه نځامی ده بی که لایه نی دادگر بالا دست تر بیت وینه مای (ح. ابروبکر) هاتبیته دی (به هیزتان لام بچوو که تامافی لی ده ستینموه، بی هیزیشان لام به هیزه تا مافی بو وهرده گرمه وه)، دیالوگی نیتوان (ح. عمر) و نافرته تیک - که له و سرده می به مرؤ حساب نه کراوه - کهچی له کوتایی شای سر نهو زهویه و ده لی نافرته ته که راست ده کاو عمر هه لیه ..

کهچی لهو سرده مده ی عه وله مهش هر بی هیزه کانی، چه وساو دکانی، داگیر کراوه کانی، میلله تان و رهوشه نیرانی بی دهسه لاتن.. داوا له دهسه لاتدارو به هیزو داگیر کمر ده کا بو دیالوگ و نایکا، حسنی مبارک له سالی (۱۹۹۸) به

^۱ نهو ناوه نموه هات که کولومبس له ده ریچه قوله که ی رزگاری بوو، ناویرا قول (هیندوراس).

ناشکراترین جار گۆتی نیتیه دیالۆگ له گهڵ ئیسلامیه کان ناکهین زهره مانه، له کاتیکا نهویش و دهسهلاتدارانی عهرهب به رێکخراوی (فتح) یشموه بهردهوام تکایان له ئیسرائیه که دیالۆگیان له گهڵ بکهن، نمو زنجیره یه ی بێ هیز له گهڵ بێ هیزتر و به هیزتر له گهڵ به هیزتر له جیهانیکی نادادگیری بهو شیوه یه ی سه ره وه ههر له تাকে که سیکه وه تا ده گاته نه مریکا و (UN) له ناوه پۆکدا په پیره و ده کری .

به هه مان شیوه ده بینین رۆژئاوا گه لاله ی مل ملاتی شارستانی پیاده ده کا که چی بێ هیزه کانی به رامبه ری داوای دیالۆگی شارستانییه کان ده کهن، له وانه تیۆره که ی (د. خاتمی)، ههروه ها گه لاله که ی (سه رانی عهرهب له مانگی ٢٠٠١/١١) به ناوی (حوار الحضارات: تواصل أم الصراع)، ههروه ها ش تیۆره که ی رۆجیه غارودی به ناوی (تیک گه یشتنی شارستانییه کان) .. که چی وه لام نیه، سه رنج بده نمو زنجیره له کوردستان هیزه ده سه لاتداره کان ناماده نین ته واره دیالۆگ له گهڵ هیزه ئیسلامی و هه ندی نیشتمان پهروه ری دلسۆز بکهن یان جار وابه له گهڵ به کتر، به لام هه رده م ناماده ن له گه ل داگیر که ر بکهن، به هه مان شیوه ش سه رانی عهرهب (که داگیر که رانی کوردستانی شی تیا به) ناماده نین دیالۆگ له گه ل کورد بکهن، به و ته کانه پیچه وانه یه ش سه رانی عهرهب ده ست بۆ ئیسرائیل و نه مریکا درێژ ده کهن و به دروشمی (خيار السلام و الحوار خيار استراتيجی وحید) که چی له گه لیانه نایکهن، جا نه لیره دایه مامۆستایانی به ناوبانگی مه دره سه ی دیالۆگ له ئیسلامیه کان (به تابه تی خه تی نیخوان) ده گه رپێنده وه سه ر نمو راستیه وه ک د. قه رزاوی له نوی ترین کتیبی دا ده لی نه گه ر لایه نی به کم ههر دان به بوونت نه هینی چون و له گه ل کێ دیالۆک بکه یته^١، بۆیه هیزشینیکی تووندی کردۆته سه ره لگرانی دروشمی نمو جوۆره دیالۆگمو به (سباق یعد حسان واحد) ی شوبه اندووه، واته دیالۆگیش له جیهانی نادادگیری وه ک مه سه له ی ناشتیه چون له مه بده نی (دیگۆل) هاتووه (کللی هیزه ده رگای ناشتی ده کاته وه) لیره شدا

^١ الاسلام و العلمانية-وجها لوجه-مقدمة.

نه گهر هیتز نه بی دیالوگت له گهل ناکه نو ناتخوتنه موو سه ره نجامیشی نابی، شیتز (سیرتو سیکوفیج) له سالی ۱۸۶۸ مو راستی ووتوه که ده لی نه یز ته نها به هیتز ده وه ستینری .

گرفته کانی دیالوگی نیسلامی و علمانی:

له ناوه پوکی بابه تی سه روو به پروونی باس له رووکار و بواره کانی دیالوگ کرا له نیوان مه دره سه و ناینه کان تا ده گاته شارستانیه کانیش.. لهو به شه ش مه به ستمان نمو ته وهره دیالوگه یه که له نیوان نیسلامیه کان و علمانیه کانی جیهانی نیسلامی (عمره بی به تایبه تی)، نه وه ش دوو به شی سه ره کیه:

۱- علمانیه ده سه لاتداره کان که زوړ به میان دیکتاتوریه کان، بویه که متر ناماده ی دیالوگن هه روه ک (حسنی مبارک) گوته نی ده لیتن زهره مانه، نهو دیکاتوریه نه که له گهل نیسلامیه کان له گهل هیچ هیتزکی کاریگر نایکه ن.

۲- نهو به شه علمانیه ی که ده سه لاتدار نین و معاره زه ی نیشتان په روه و نه ته وه گهریه دل سوژ و چه پیه پاکه کان..

له هیچیان دیالوگ ناروا نیه به لام نه وه ی به ره مه می راسته قینه ی هه بیت به شه که ی دواپیه ..

گرفتی لای نیسلامیه کان: هه ر زوړ به کورتی و خیرایی نه وانه یه:

۱- گهل ی جار به شیک له نیسلامیه کان به پی ی تیکه یشتنی ته سکی خویان له فقهی سیاسی نیسلامیدا رتگرن له دیالوگ و بی ویستی خویان خزمه تی گوتاری ناحه زانی خویان کردووه.

۲- له فقهه کانی تری وه ک (أولویات، واقع، موازنه، تغیر، ممکن...)، ده ست کورت بووینه بویته هو ی لی تیکهل بوونی کومه لیک چه مک له وانه: (تبلیغ و حوار)، (واقع و ددق)، (به رنامه ی سیاسی و فکری سیاسی)... نه ی توانیوه به دروستی وستاندیری دیالوگ بکا .

۳- بهو شتوه چاکهش له ناوهرۆک و پۆلین کردن و له مهههست و خاله لاوازه کانی و، هۆی پهیدا بوونی، (عهلمانیهت) نهگهشتووه.

گرفت لای عهلمانیهکان:

- ۱- بهگشتی ناستی تینگه یشتیان له نیسلام لاوازه.
- ۲- بهروانگهی (روژهه لاتنسهکان) ددروانسه نیسلام، له کاتیکا (روژهه لاتنسهکانیش) بهههلهی لی تینگه یشتوون چونکه نهوانیش بهپیتی واقعی مهسیحی و ناینه کانی تر نیسلام ههلهسهنگین.
- ۳- بهزۆری نامرازو نامانجیان تیکهه کردووه، نهو دیالۆگه بهو نامانجه ناکهن که مادام له خزمهت نامانجهکانیانهو نیت عهلمانیهت و ریبازهکهی نامرازه نهک نامانج.
- ۴- کهمتر (سهوابت) و مهبادینی لهناو عهلمانیهت ماوه، بۆیه گهلی جار ههتا نهگهر دیالۆگیش بکریت به عهبهسی کوتایی دیت.
- ۵- نهوهی ههره گرفته باله کانی عهلمانیهت بهخیرایی شتوهو ناوهپۆکی ددگۆری، له چهپیهوه بۆ راستپهوی، له سوشیالپستی بۆ لیبرالتی.. یان به پتچهوانهوه، بهگشتی قهیرانی ناسنامهی فکریان هیه.. جا دیالۆکی فکری لهسر چ بکری تهناوت بهشیکیان گهپشته نهو راده دهلین فکر و نایدیۆلۆژیاش نهماوه.
- ۶- زۆر بهخیرایی له مهبادینه ناسۆیهکان گهراونهتهوه سر مهبادینه شاقرولیهکان.
- ۷- تارادهیهکی زۆر کۆمهلیک دهردی دهروونی سیاسی وهک (لاسابی کردنهوه، تهقهزوم، گومان، بانیک و چهند ههوا، خیرا لاریبوونهوه، خیرا وهپرگهپان)ی پتوه نوساوه.
- ۸- خهریکه بپته رهها که عهلمانیهت پهپهوهی مهبههنی (بهرژهوهندی) بکا..

واته همدردم بهر ژه وړندی تایبته تی و خودی خوی بهر گشتی ده سپینی... وه نیر
به سانایی ده توانری بگوتری راره وی سیاسی میکافیلی به رینیشاندیری
عملانیت، نموش گوره ترین و کوشنده ترین گرفتگی گفتوگویه کینه، که نرخی
زانستی نامیتنی له بهر دم (هرچیه ک بیت له پیناو بهر ژه وړندی تایبته).

(۱۶)

dictator

استبدادى

دىكتاتورى

بەزى جۈرە دەسلەپتە دىكتاتورى كە بىر يارەكانو جىزىجى كىرىشى لاي تاكە كەسك چىرىتەتە، عادەتەن دەسلەپتى ناۋەستى لى چى ستورۇ ياساۋ دەستورۇ نەرىتە ئاينىش، تەنبا لاي بىنەمالەكەي يان چەند ئىزىكىكى خۇي، نەو راۋىزانەش ۋەردەگى كە لى خىزمەتى دىكتاتورىيەنى بىت.

بىنەچەكەي:

لەۋەزىيەت باش كرا كە زۆرەي چەمكە سەلبىيەكان بىنەچەكەيان دەگەپتەۋە بۇ ئەزمۇنى بەشمىرەت ۋە ھېچ بىناغىيەكى ئاينى نىيە، بەپىي ھەندى سەرچاۋە ۋە ھەمەنگ لىبەنچەدا دىكتاتورى دەگەپتەۋە بۆتەزمۇنى رۇماي كۆن، بۇ نەو دۆخە تەنگەنەي كە ۋەتەكەيانى تى دەكەوت نەوا (نەنجوۋمەنى پىرانى رۇما) بىي راي مىللەت بەپىي (نېمچە دەستورۇ) ھەندى سەرۋكى ۋەختىيان ھەلدەپزارد بۇ ماۋەي (۶) مانگ بۇ بەپىيەۋەردىن پەراندەۋەي ۋەتە لى دۆخە ناسكانەدا.. ھەندى سەرچاۋە ناۋە غونەي ۋەك (سۇلا، يۇلىۋىس قەيسەر، ئۆگۇستۇس، ...) بىيان تۆمار كىردۈۋە لىو بابەتەنەدا، بەگشتى بەو پىرۇسەيە دەۋىتىرا (دىكتاتور) كە ۋەشەيەكى لاتىنىيە لى (Dictare) ھاتىۋە ماناي سەپاندن، نەو زاراۋە سەلبىي نەبۋە بەلام لىدۋاي نەۋەي سەرۋكى ۋە ھەبۋە كە (۶) مانگەكە تەۋاۋ دەبۋە لىسەر تەخت دانەدەبەزى ۋە ئىتر ناۋى دىكتاتورى بۋە نەو جۈرە دەسلەپتەي كە شەرىيەتى جەماۋەرى يان دەستورۇ يان شۆپشىگىپى يان دۆخى دژۋارىشى نىيە..

دىسان بەپىي بەشىك لى فەرھەنگ و سەرچاۋە مېژوۋەكان يەكەم جار لى (سقىلە) سى سەر بە يۆنان ئەو دۆخە سەرۋو روويدا لى پىش زائىندا، ئەو كاتى بە (tyrants) نازەد كراۋون، بەپىي ھەمان ئەو سەرچاۋانە غوونە سوتى دىكتاتورى يەكەم جار لەسەدەي (۱۶) لى برىتانىا لى (ئۆلىقەر كرۆمويل) سازاۋە، ھەرچەندە ئەو مەبەستى لى ئەزموونى دەولەتى ھاۋچەرخە، بەلام گومان لەو راستىيە ھەمىيە، چۈنكى رۇژئاۋا ويستويەتى زۆربەي چالاكى پىشرداۋايەتى مېژوۋ بۆ خۆي پاۋان بكا چ بە چاكە چ بە خراپە، بۆيە رەنگە لى وولاتى تىش بوۋىي بەلام ئەو سى راستى بى يەكەم دىكتاتورى لى دەسلەتلى نىسلامى لەسەردەمى معاۋىيە دەستى پىن كىرد .

لەبەر ئەو سى دىكتاتورى سىفەتلىكى دانەپراۋى بەشەرىيە بۆيەش بەپىي زەمان و زەمىن و نىشانە و ناۋەرۋكى گۆپاۋە، سەردەم و وەخت ھەبوۋە دىكتاتورى بوۋىتە مەدح و زاناۋ نوۋەرو شاعىر بەسەريان دا ھەلگوتروۋە و توۋيانە دىكتاتورىيە تۋانىۋىيەتى نىشى مىللەت راپەرپىنى، بە دەسلەتە بى ھىزەكانىشيان و تۋە دىكراسى، لى مەدرەسەي ماركسىيەتىش دىكتاتورى ھەر مەدح بوۋە دىكراسىيەتىش سەلبى بوۋە .

رايە جىياجىياگان:

دىكتاتورى زىياتر لى زاراۋە نىزىك ترە نەك لى چەمك بۆيە كەمتر مەشت و مېرى لەسەر بوۋە، زۆربەي فەرھەنگ و سەرچاۋەكانى ياساۋى و سىياسى و فەلسەفى و كۆمەلەيەتى.. بەگوزارشى جىياجىياگان نوسىيە بەلام لى كۆتايىدا ھەر ماناۋ ناۋەرۋكەكەي لىك نىزىكە ھەرۋەك ھەندىكىيان والى ھەلدەبۇيرىن:

^۱ بۆ زىياتر پروانە: أ-موسوعة العالمية ل ۳۴۰ ب-النظم السياسية.. ج-الوسط القانوني الدستوري، د. آدموند .

- فهره‌نگی نوکسفورد^۱: دیکتاتوری واته دهسه‌لاتداری ره‌ها.
- له (المورد) و (الموسوعة العالمية)ش هه‌مان مانای دایتی.
- (رؤسۆ) له کتیبی (في العقد الاجتماعي) به‌جۆریکی تری گوزارش کردوو.
- که کورتی ده‌که‌ینه‌وه له شیوه‌کانی دهسه‌لاتدا:
- ۱- دیمکراسی ← دهسه‌لاتداران <° له (گهل).
- ۲- نورستقراطي ← دهسه‌لاتداران >°° گهل.
- ۳- دیکتاتوری ← دهسه‌لاتدار = گهل.
- ۴- پادشایی هه‌رسی جۆری سه‌رووه.
- له سه‌رچاوه کۆنه‌کانیش که باسی (استبداد)یان کردوو، (ماوردی) له کتیبی (تسهيل النظر) نامۆژگاریه‌که‌ی (نه‌که‌نده‌ری مه‌کدۆتی) نه‌قل کردوو به‌ لێدوانه‌وه که ده‌لیت له‌و خۆشیه‌ دوورکه‌وه که هاو‌پێکانت پێ‌ی ناگهن، .. دیکتاتوری و (استبداد)ی خۆشه‌ویستی تیا‌نامینی.
- عبدالرحمن کواکبی ده‌لێ (مستبد) نه‌وه‌یه‌ حوکم له‌سه‌ر خه‌لکی ده‌کا به‌ ناره‌زووی خۆی نه‌ک به‌ ناره‌زووی خه‌لکی، یان به‌ یاسا، پێ‌ی له‌سه‌ر ده‌می خه‌لکیه‌ تا هه‌ق نه‌لێن^۲.
- موسوعة علم الاجتماع: چهند نیشانه‌یه‌کی داناوه به‌و ناسینه‌وه‌ی دیکتاتۆریه‌ت:
- ۱- ده‌ست به‌سه‌راگرتن.
- ۲- متمانه‌ نه‌بوون به‌ میللەت.
- ۳- خۆ به‌چاکترین پارێزه‌ر زانی.

۱ فهره‌نگی نوکسفورد ۲۰۰۲ و برگیرانی سه‌لام ناوخۆش.

* نه‌و هێمایه‌ مانای زۆرترو گه‌وره‌تره‌ .

** مانای بچووک تره‌ .

۲ برۆانه : الاعمال الكاملة - القاهرة ۱۹۷۰

۴- سزا و پاداشی ناممعمول.

۵- زور مهرکهزیت.

۶- کم راویژی.

۷- گوی نه دانه رای گشتی میلله.

۸- برپاری هدی..

زوربهی نیشانه کانی پیچه وانهی دیکراسی هیناوه.. هه چهنده به شینکی وانیه و ههندی نیشانهی تری نوستانه، نینجا برپاره هه دیه کان عاده تهن پروو له بی هیزه کانه نهك بۆهه موو لایهك.

+ فهرههنگی نوکسفوردی ئینگلیزیه کهی نیشانهیه کی سه ره کی داناوه هه- به دهقی ئینگلیزی هاتوو: *especialy one who has gained it using military force*...

+ نه سرۆپۆلۆجیه کان^۱: نوؤکراسی و ئیستبدادی له خانهی دیکتاتۆریه تیان ریزکردوو.

+ زور جووه رای تریش ههیه، له کوردستانی و هك له (راپۆرتی سیاسی ی.ن.ك) هاتوو دیکتاتۆری و سه رمایه داری به پیچه وانهی یهك ناسیوه، سۆشیالیزمی نزیك کردۆته وه له تۆتالیزمی و دیکتاتۆری.. ههروهك (مارتین دودج) ییش له نیشانه کانی دا تۆتالیزم و دیکتاتۆری پیکه وه ریزکردوو و چه ند نیشانهیه کی هاوبهشی پێ داوون:

۱- دهسه لاته که بۆ یهك تاکه کهسه له کوتاییدا.

۲- زور گوی ناداته گفتم وگژ و راویژ.

۳- حزبی سیاسی و بوونی خه لکی تری پێ هه رس ناگری جگه له حزبه کهی خوی یان تاقمه بچروکه کهی.

^۱ Oxford-d prlv.

^۲ بروانه: مقدمة في انثروبولوجيا الاجتماعية.

۴- ره‌خند قەبول نیه (بەتایبەتی لە کەسی یە کەم - جودی -).

۵- معارەزە یاسایی نیه..

ئێتر مل پێ کەچ کردنی خەلکی و زیندانی و تەزکیەو (تەرغیب و تەرەیب) کۆکردنەوی خەلکی لە حزب و تاقمە کە ی بەزەبەری دەسەلات دیاردە ی ھەرە زەقی ئەو سیستەمەن^۱.

ئەوانە بە پوختی رایە جیا جیاکان بوو، لەرەوتی بابەتە کە ھەڵسانگانەنیانیشی تیا دایە، دیکتاتۆری ھەر لە سیستەمی سیاسی پەیدا نابێت، چونکە سروشتی پۆلیتیکی فراوانی بە شەریە بۆیە لەناو دەزگا کۆمەڵایەتی و خێلەکی و ھەتا دەزگا زانستی و مەدەنیەکانیش ھەیە.

عادەتەن ئەو جۆرە دیکتاتۆرانە بیانگە بەکی پیلانی دەرەو و گەشانەنەوی سەرۆکەکی ھاوبەش ھەڵخەڵەتینەری وا کە خۆی تیایدا ناوەند بیت و نامرازێکی سانش دەبێ بە ھۆیەو پارەوێ ناپازێەکانی بەتووندترین شێو سەرکوت بکات. زۆربە ی فەرھەنگەکان ئەو چەمک و زاراوانە ی وەک ئۆتۆکراسی، تاک رەوی، مونوکراسی، دەسەلاتی رەھا، شمولی، حزبی سەرکردە، حزبی پێشەرەو، شاھنشاهی (نەک مەلەکی دەستووری)، دەسەلاتی تۆتالیزمی (وەک ئەو ی مۆسۆلینی)..^۱ لە پۆلی دیکتاتۆری ریزکردوو، نمونەکانیشیان لە دیکتاتۆری ھەریە کە لە (ستالین، ھتلر، دقالبە، عیدی آمین، موسۆلینی، ساموزا، مارکۆس، شای ئێران)..^۲ تۆمار کردوو.

کەمتر نووسەر توێژەرەوکان ئەو سەرۆکانەیان لە خانە ی دیکتاتۆری تۆمار کردوو کە ئاسەوارو دەسەلاتیان ھاو، ئەو ش سەلبیاتی کە لەبارە ی دادگەری نووسینەو ی میژوو، ھەر بەپێی نیشانەکانی بەشیکی زۆری ولاتانی عەرەبی و جیھانی ھێشتا دیکتاتۆرن، کەمتر حزبە عەلمانیەکانی عەرەبی بە کوردستانی شەو دەست گۆری دەسەلات و سەرۆکایەتی دەکەن، لە ھەموو سەردەمێک ئەو

^۱ اعرف مذهبك.

دېكتاتورانە بەشىك لە عەوام و رەوشەنبىرو نووسەرو ھونەرمەندو سىياسەتقەدارى وايان ھەيمو ھەبوو نەك ھەر بۆيان داپۆشن بەلگىر وەستاي بيانگە دۆزىنمەو بووينە، گۆرانى و شىعريان بەسەردا ھەلگوتو، نازناوى بالاىان پى داو ھەوانە (خراوەند، مەزن، خاوەن شكۆ، قاتد الفذ، سەرۆكى ھىژا، قۆھەر، دوتش، سەرۆكى سەرۆكان، سەرۆكى بى ھاوتا، فخامە، سىادە، يان وەك (مصطفى كمال) سى نازناوى دراوەتى يەكيان (عصمت ئىنىر) ناوى (مبلى چىف- واتە سەركردە ھەميشەى) دووھ نازناوى غازى، لەدوايدا پەرلەمان سىيەم نازناوى (نەتاتوركى) پى دا واتە باوكى تورك، .. ئىستاهەيە بەدەيان نازناوى دراوەتى .

زۆربەى نەوانە كىشەيەك يان فاكتەرىكى ھاوبەشى مېژووى و نايدىوۆلۆژى و نىشتمانى كەدۆتە دروشم و ھاندەر بۆ جۆش و خرۆشکردنى ھەست و نەستى خەلگى عەوام بەپى تىۆرى (تەدى و الاستجابە-توینى) تا شەرعىيەتى جەماوەرى و مېژووى و ياسايشى پى وەرگى، ھەروەھا ھەلدەستى بە دروست کردنى نەغومەنى كارتۆنى بەناوى پەرلەمان و گەل و جارجار ھەلېژاردنىك سازدەدەن يان بۆ سەرۆكايەتى ھەتا ھەتابە يان بۆ ماوئەيەكى درىژ و لە ۹۹، ۹۹٪ دەنگ دەھىنى، تەنەت سەرۆكى عىراقى لە سالى (۲۰۰۲) لە ۱۰۰٪ دەنگى ھىنا! ئەو سنورەشى شكاند، خەرىكن نزيك بنەو لەو دەنگ ھىنانەى (ستالين) كە جارىكيان لە (۱۰۱٪) ھىنابوولە كۆنگرەيەكى حزى شىوعى، ھەرگىز پىغەمبەرەكانىش ئەو جۆرە دەنگەيان نەھىناو .

دېكتاتورىەت ناسنامەى نىە لە ھەموو مەدرەسەكان پەيدا دەيىت ھەتا لە دىمكراسىش، ھىتلەر بە دەنگ دان و لە پى دىمكراسى لەسالى ۱۹۳۲ بوو ھاوئىكارى نەلمانىا، بۆيە بەشىكى زۆرى پانتايى مېژووى عەلمانىەت و رۆژشاوا و لىبرال دىمكراسى و سەرمايەدارى جەنگ و پەلامارو شەرە دەسلەت و دىكتاتورىەت بوو، نمونە نزيكەكانى : ھتلەر لە نەلمانىا، مۆسۆلىنى لە ئىتالىا، دۆقالى لە ھايتى، فرانكۆ لە ئىسپانىا، صدام لە ئىراق.. ئىتر دەروازەى

دیکتاتوری بهر استموخۆ یان ناراستهوخۆ لهو سیستمه له ههموان نزیك تره مادام مهبدنه بهرژدوهندی تایبهتی و شەخسی له سرووی گشتیه، میژوی سیاسی خهلافهتی ئیسلامیش پاكانه ی بۆ ناکری لهو ږووهوه بهلام به پیچەوانه ی نهو رایه ی (کۆتایی میژوو) و (مل ملانی شارستانیه کان) که جگه له سهرمایه داری ږتیاژه کانی تر به دهروازه ی دیکتاتوری لهقهلم داوه، همر به خیرایی نهو رایه گهیشته جیهانی سییه و کوردستانیش، سهرنج بده راپۆرتی سیاسی (ی.ن.ک) کۆنگره ی (۲) هاتوه: (پهره سهندی بیرو داخوازی مافی مرۆڤ و دیمکراسی که ههردووکیان ههم بۆ گهشه کردنی سهرمایه داری و بازاری نازاد پتیویست بوون، بۆ ږسواکردنی رژیمه دیکتاتۆریه کان..)، همر با به (معجم الحديث..) وهلامی نهو ههله تینگه یشتنه بدهینهوه که تیایدا هاتوه (له سالانی (۷۰-۸۰) سهرده می بینوشی چالاکیه نابووریه کانی سهرمایه داری و بازاری نازاد بوو که چی نه ږتیزی مافی مرۆڤی دهگرت و نه دیمکراسیش)، زۆریه ی دیکتاتۆریه کان لهو ترازهن و خۆ نمونه ی (نهجمه نی ناسایش) که چۆن (۵) نهندامی ههمیشه یی بی ههلبژاردن ههردهم نهندامن و ڤیتۆشیان ههیه نهوهش همر دیکتاتۆریه ته.

ههرچی مهدرهسی شیوعیه تیشه ههر خودی (دیکتاتۆری ږۆلیتاری) کۆله گهیه کی بنچینه یی یه، یه کهم جار (بابۆف)ی فرنسی له ۱۷۸۹ داوای شتۆدیه ک له دهسهلاتی ږۆلیتاریای کرد ئینجا مارکسیه پیش داوایان کرد، معارهزه و لایه نی سیاسی و رهخنه ی تر به دوژمنی لهقهلم درا، تهنها حزبه کهو تاکه شەخه که له کۆتاییدا دهسهلاتدار دهبوون چونکه (چینی ږۆلیتاریا) نه دروست بوو نه دروستیش دهبی، نیر کهسانی دیکتاتۆری وهک ستالین له رووسیا، ماو له چین، هۆنیکمر له ئەلمانیا، چاوشیسکۆ له رۆمانیا، کیم ئیل سونگ له کۆریا، پۆل پۆت له کهمبۆدیا، کاسترۆ له کۆبا، .. زۆری تر.. تهنا نهت

دیکتاتوری گه یشته نهو راده یه که (کیم نیل سۆنک) مرد وهسیه تی کرد کوره کهی هاته جتی (بووه شیوعیه الملكية)، بهو شیوه یه دیکتاتوری له گهل دهسلات هاورئ یوینه (کلا أن الانسان لیطغی إن رأى إستغنی)، جا نهو دهسلاته جار وایه ناوی (دیوکراسی) هه لگرتووه وهک نه لمانیای دیوکراسی، یه مهنی دیوکراسی .. سهرنج بده احمد سیکوتوری سه رۆکی پارتی دیوکراسی غانا یه دهلی (نیمه سیسته میکی دیکتاتوریمان له نیر دیکتاتوریه کان هه لبراردو که دیکتاتوری گه له، چاکتره له دیکتاتوری تاکه که سه کان یان دیکتاتوری پهرله مانی، یان دیکتاتوری چینی برجوازی ..)^۱.

له پاش هه موو نهوانهش دیکتاتوریهت زیاتر زاده ی. جۆریک له سیسته م و عه قیده یه، له دوای پشکنین و وردبوونه وه وا دهرده که وی زۆریه ی دیکتاتوریه کانی سه ده ی رابووردوو و نیشتاش بهرهمی جۆره عه قیده یه کی سیاسی ناویتهن له ره گهزی و جۆریک له سوشیالیستی، واته فهلسه فهی نه ته وه گه ری و سوشیالیستی و نیشتمانی پی گوتراوه، به کورتی له نیوتنه و جۆره خه لکه سه ره هله ده دا که لایه نی ئاره زووی زاله به سه ر عه قل و نه خلاقیه که ی، بۆیه هه رگیز ناسنامه که ی به شه ری و عه لمانی ده بیت نهک ناینی راسته قینه، نه وهش به پروونی له میژوو به دی ده کری هه ر له نه رستۆ (۳۸۴-۳۲۲ پ ز) وه تا میکافیلی (۱۴۶۹-۱۵۲۷) و به دوا وهش زانا و فهیله سرفی عه لمانی راویژکه رو پێنیشانده ری دیکتاتور بووینه .

ههروهک دۆخی نیستای جیهانی دهسلاتداری عه ره ب نمونه ی دیکتاتورین لهو جهانه به نیشانه کانیه وه، تا نهو راده یه (کیسنجهر) له وه لامی نهو پرسیاره ی ناخۆ ژماره ی دانیشتوانی عه ره ب چهنن؟ وتی ته نیا (۲۲) که سن، واته هه ر سه رۆکه ی یه کسانه به میللته ته که ی ههروهک پێناسه که ی (رۆسۆ) بۆ دیکتاتوری، له راستیشدا هه ر خوشیان شه رم لهو بارودۆخه ناکهن هه م له دهنگ هیتانی به ساخته ی ۹۹، ۹۹٪ هه م له گۆتهش، له عیراق وهک دروشم له سه ر دیوار

^۱ بروانه : علم السياسة - د حسن الصمب ص ۱۲۵

دەنوسرا (اذا قال صدام قال العراق).. نێتر شەڕو جەنگ و ناشتی و مال و تیرانی و بەفیرۆدانی داھاتی عێراق بێ سانسۆر و رای میلەت.. تا گەیشتە ئەو پادەییە سەرۆک یە کسان بیت بە دەولەت، ئەوەش هەمان گۆتەیی (لویسی چواردەمی فەرەنسی) بوو کە دەبیوت (من دەولەتم و دەولەتیش منم)، ئەو جۆریکی زۆر تایبەتە لە دیکتاتۆری، چونکە دیکتاتۆریەکانی سەرۆو کە ناویان لە فەرھەنگەکان تۆمارکراوە لە گەڵ دیکتاتۆریە کەشیان نیشتمان پەرۆەر بۆینە، کەچی دیکتاتۆری نێستای عەرەبی تەنھا بۆ مانەوای دەسەڵاتی دیکتاتۆری سودای ھەرزان لەسەر ولات و نیشتمان دەکا، بۆو میراتگری ئەو جۆرە نەریتەیی نیشتمان فرۆشی، ھەرۆک فرۆشتنی لیبیا بە ئیتالیا، دجلە بە بەریتانیا، فەلەستین بە یەھوود... ھتد لە سەرەتای سەدەی بیستەم، نێستاش بە جۆریکی تر بەردەوامە. سیستەمە سیاسییە کە دەسەڵات لە کوردستانیش زۆر کاریگەرە بە ئەزموونی سیستەمی سیاسی عەرەبی بۆیە (عبدالله پەشین) لە شیعریکی دا ڕوو لە سەرکردەکانی کورد دەلێ:

ناگردانیکتان کـــرد بە دوو
خەلك میژوو یەکی ھــــەبە
نێمە دوو میژوو مان ھەبە
ھەموو دنیا یەك سەرکردەیی لێ بەلایە
نێمە لەویش دوو مان ھەبە

نەریتی سیاسی لەناو جیھانی موسلمانشینیش زیاتر بەلایەنی دیکتاتۆریەتە، جۆری حوکم و دەستوور و بەرنامەی سیاسی و نایدیۆلۆژیای عەقیدەیان ەلمانیە، لە سۆشیالیست و فەلسەفەی نەتەوەگەری و لیبرالی یان ناویتەییە کە لەوانە، حوکمی ئیسلامی راستەقینە وەك ئیسلامیەکان و زاناکانیان دەلێن (قورشان و سوننە) بیت وائین، بۆیە نەگەر دیکتاتۆری ڕەگی لە دەروونی ئەو دەسەڵاتدارانە ھەبێت کە لایەنی عەقڵی ملکەچی دەروونیە ئەوا لەو مەدرەسانەش ڕەگی ھەبە

كە مەدرەسەى روحى تىن، بۆيە دىكتاتورىيەت لە فەكرى ئىسلامى ھېچ پىنگە و جىڭگەيەكى نىيە، ھەر چەندە زۆرىيەى پانتاى مېژووى ئىسلام بەجۆرىك لە دىكتاتورى حساب بوو، ئەمەيان مېژووى مۇسلمانانە نەك ئىسلام، چۈنكە شۇرا نەسلىكى بىنچىنەى حوكمە، نىنجا (ويلايەت) لە ئىسلامدا بۆ نۆمەتە ھەروەك قورئان زىياتر رووى لە (نۆمەت) كەردوۋە بە پلەيەك نىنجا بۆ (شۇرا) و لەمۇش بۆ (فەقىيە-يان ئەمىر)...، ماناى (ولايەتى نۆمە) ئەوۋەيە ھېچ دەزگايەك لەسەرۋوى نۆمەت نىيە، لەدۋاى دەستۋور كە حوكمى خوايە، ئىتەر (ۋەلى ئەمىر) و (ئىمام) و (سەرۆك كۆمار) و (ئەنجومەنى شۇرا-پەرلەمان)... ھېچى راستەوخۇ بەند نىيە بە پەيامى خوايى، بەلكو ھەموۋى بەند دەيىت بە پەيماننامەى كۆمەلەيەتى لەگەل (نۆمە)، دەبى ھەلبۇتدەرىن نەك دىيارى بىكرىن يان بەمىرات و خۆسەپاندىن، تا رادەيەك ئەو كىشە لەناو (فەقىيە سىياسى) ئىسلامى ھەيە بەشىك لە (شىيخە و سوننە) يەك دەگرنەۋە دەلەتن (ولايە) بۆ (فەقىيە-يان ئەمىر)... ئىتەر ئەو رايە سەر دەكىشى بۆ دىكتاتورىيەت ھەروەك سەرى كىشاۋە، ھەر چەندە ئەزمۈۋى ئىرانى لە (ولايە فەقىيە) ۋەك (چارەسەرىكى مام ناۋەندى) دەسەلاتى زۆر دارايىتى بەلام ھەلىش بۇراۋە لە (مجلس خىرگان)، بۆيە ئىتسا لە ئىران ھېچ دەزگايەمى سىياسى نىيە (نۆمەت) ھەلى نەبۇاردىيىت بە پىنچەمانەى ولاتىكى دىكراسى زادەى ۋەك بىرتانىا دەبىنن بىنەمالەۋ خانەۋادەى شازادەكان بى ھەلبۇاردن و بەمىرات خواۋەنى ئەو مىرنشەنى بەرىتانيان، يان جار ۋايەنەنجومەنى لۆرد (يان ئەمىيان) بەمىراتە بى ھەلبۇاردن، نىنجا ئەزمۈۋى ئىسلامىيەكان درەۋشاۋە تر بوو، ھەتا لە ئەفغانىستانىش(كەنۇۋەيەكى ناشرىنى ھاۋچەرخى ئىسلامىيە) سەرۆكايەتى بە نۆرە بوو (۳) سەرۆك گۇرا، كە گەيشتە (بەرھان الدىن ربانى) گىر بوو، لە چىچان و سودان و ئىران نۇۋەنى تەۋاۋ نەنتى دىكتاتورىيان پەمىرەۋ كەرد بەلام لە ناستى پىنويستىش نەبوو، لە ئىران سەرۆك كۆمار تەنھا دەتۋانى لەدوۋ دەۋرە خۇي ھەلبۇتۇرى تا ئىتسا (۶) سەرۆك كۆمار گۇراۋە (۱) -ابو الحسن بنى صدر-۲-

محمد على رجائى ۳- على خامنائى ۴- هاشمى رەفسىنجانى ۵- محمد خاتى ۶-
 محمودى نەژاد)...، لە چىچان لە دوای (جوهر دودايف) (سليم خان ياندربايف)
 بوو سەرەك كۆمار، دوای لە ھەلبژاردن (نەسلان مەسخادوف) دەرچوو (سليم
 خان) قايل بوو تەنھا بىتە سەفیرىكى گەرىدە لەپىتاو ئەو گەلمو كۆمەك
 پەيدا كردن، ھەتا لە كوردستانىش دەست گۆرى دەسلەت و گۆرىنى رابەر لەناو
 ئىسلامىيەكان زۆر ئاسايى بوو (۴) رابەريان گۆرىو تە ئىستا (ھەر چەندە لەو ھى
 دوای گىروگرفت ھەبوو)، بەلام لەناو حزب نەبىنراو، مەگەر مردن يان بەلىك
 لە نىو سەدەيە ھىچ گۆرىنىكى سەرەك حزب نەبىنراو، مەگەر مردن يان بەلىك
 ترازان و ژماردى سەركرەدە زياد كردن، ھۆيەكەش دەگەرىتەو بۆ چەند ڤاكتەرىكى
 مېژووئى لەوانە ئەزموونى سەقەتى خەلىفەكان لەوبارەيەو، مېر نەشەكانى
 كورد... نىنجا لەو سەردەمەش دوو كاريگەرى نۆئى تر بەكيان ئەو ھى
 دەسلەتى سىياسى كوردى لەژىر كاريگەرى ئەزموونى عەرەبيە كە دىكتاتۆرى
 پەتەن، ھەروەھا كاريگەرىش بووئى بە ئەزموونى ماركسى كە بناغەكەى لەسەر
 دىكتاتۆرى ھاتوو،... جگە لەو ھەش دەسلەتى عىراقى زياتر دىكتاتۆرى بوو

(۱۷)

Federation

الولایات

فیدرالی

له دواى گمى كۆمەلەو پەيدا بولۇنى دەولەت، زياتر تىكەلى و پىويست بە يەكتر بولۇن بەو شىوۋە فراوانەى، نەو زاراوانەش لەگەلى پەيدا بولۇپ لە نەنجامى نەزمونى مېژوۋى شارەزايى مرۇقايتى، نەگىنا لەپىيامدا ھەموو نەو زاراوانەى وەك : فیدرالی، پەرلەمان، سیاست، مرۇقايتى.. ھەبوو بەھەمان ناوەرۆك، مەگەر ناو و شوتىنى جيا بوويىت، ھەلبەتە پەيام بە دەيان سەدە لە پىش عەقلى بەشمىرە، جا وەك پەيام بەنچەى نەو چەمكەنە رۆژ ھەلاتى، وەك زادەى بەشمىش رۆژئاواين، چونكە كام شارستانى زال بىت نەو چەمكەنە بە ناو و وشەى نەوان زال دەبىتەو، لەسەر نەو بنچىنەى (واتە لە پروى بەشمىرەو) فیدرالی لە سەرەتادا لەسەر شىوۋەى پىويستى ئىدارى و سیاسیانەش دروست بولۇن، بە ھەردوو جۆرى سەلبى و نىجى، لە لایەك دەيىن ئىمپراتۆرەكان بە مەبەستى سىياسى و زال بولۇن فیدرالىيان پىادە كىردوو ھەر بە نەوونە فیرەوونەكانى مىسر ولاتيان كىردىو (۴۲) ناوچە^۱، ھەرىكە دىسۆزىكى فیرەوونى لى دەسەلات دار بولۇپ بە مەبەستى كۆنترۆل كىردى، يان وەك كۆمارەكانى سۆفەتى پىشروش، كەچى لە خەلافەتى ئىسلامى راستەقىنەدا بە مەبەستى بەشدارى سىياسى گشتى و رىتكەستى و لامەركەزىانەى دەسەلات و مەدەنىيەت و نازادى تالو پىكەوۋە ژيانى رەنگە جوداكان بولۇپ، بەو شىوۋە نەسلى فیدرالى سىستەمى وىلايەتەكانە لە ئىسلامدا، ھەروەك لە فەرھەنگى بەناوبانگى (ئۆكسفورد) پىش

^۱ الموسوعة السیاسة ل ۴۴۵.

هه‌ر به مانای (ویلایات)ی هه‌تاوه^١، له‌گه‌ل نه‌و گۆپان و کاریگه‌ریه‌ که‌لتووری و ئابووری و نه‌خشه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسه‌ی نوێانه‌ی به‌سه‌ریدا هاتوون، بۆیه‌ هه‌ق وابوو به‌ (ویلایه‌ت) سه‌ردێری نه‌و چه‌مکه‌ بنووسین، به‌لام چونکه‌ ئیستا فیدرالی باووتره‌ له‌ ویلایه‌ت، له‌ لایه‌کی تریشه‌وه‌ په‌رله‌مانی کوردستانیش به‌ وشه‌ی (فیدرالی) سه‌ردێری کردووه‌، بۆیه‌ ئیمه‌ش له‌گه‌ل رای باو ده‌پۆین جاری نه‌گه‌ر ته‌رازووش نه‌بیت.

فیدرالی وه‌ك وشه‌ لاتینییه‌ به‌ مانای (یه‌ك گرتن) یان (هاوبه‌یانی) دیت، بۆ ئیستا به‌ مانای قه‌واره‌یه‌کی نیسبی دیت و هاوتایی له‌گه‌ل (هه‌ریم-نیقلیم) ناویان دیت، (نیقلیم)یش جاران مانایه‌کی تری هه‌بووه‌، به‌هه‌ر لاکیشه‌یه‌ك له‌ (٧) لاکیشه‌ ته‌ریبه‌ی که‌ نه‌و هه‌لانه‌ی زه‌وی به‌ ناسۆیی دابه‌ش ده‌کرد ده‌ووترا (نیقلیم)^٢، دوا‌ی له‌ ولایتیش به‌چووکتر بۆوه‌، ئیتر هه‌ر ولایتیک چه‌ند نیقلیمیکه‌، مه‌به‌ستی ئیستا له‌ (نیقلیم-هه‌ریم) نه‌ك هه‌ر سنووریک‌ جوگرافی تایبه‌ت، به‌لکه‌ر دانیشتوانی په‌چه‌له‌ك و که‌لتوور و فاکته‌ری تریش تایبه‌ت بیت، ئینجا پێی ده‌وتری هه‌ریم (نیقلیم)، ته‌نانه‌ت (کیبک) له‌ که‌نده‌دا ته‌نها تایبه‌تیه‌که‌یان فه‌ره‌نسی زمانن هه‌ریمیان پێك هه‌تاوه‌، بۆیه‌ ئیستا فیدرالیه‌ت و هه‌ریمایه‌تی و دابه‌شی ده‌سه‌لات جوړیکه‌ له‌ چاره‌سه‌ری سه‌ره‌تای کیشه‌ی فره‌ نه‌ته‌وه‌یش له‌ سنووری به‌ك ولاتدا، لیته‌دا پێریسته‌ به‌لای شه‌و باسه‌دا به‌چین که‌ به‌شینک له‌ نووسه‌ران و فره‌ه‌نگیش لموونه‌ی ویلایه‌تی سیسته‌می نیسلامی بۆ چاره‌ی (کیشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی) ده‌گیرنه‌وه‌، نه‌خێر، نه‌و کاتی کیشه‌و بیری نه‌ته‌وه‌یی هه‌ر نه‌بووه‌^٣، هه‌ریم و نه‌ته‌وه‌ ده‌سه‌لاتی سیاسیش له‌و په‌یوه‌ندیه‌یاسایی و سیاسیه‌ی وه‌ك ئیستا نه‌بووه‌، دابه‌ش بوونی ولایه‌ته‌کان له‌سه‌ر بنچینه‌ی نه‌ته‌وه‌یی نه‌بووه‌،

^١ قامرس اکسفورد ل ٢٢٢.

^٢ موسوعة الکشاف إطلاحات الفنون و العلم ل ٢٤٧، و معجم البلدان سیاقوت الحموی، ابن الخلدون-المقدمة ...

^٣ بز زیتر بپوانه‌: نه‌ته‌وایه‌تی.

لەسەر بنچینەى نىدارى بوو، ھەتا لە سەردەمى عوسمانىش نەگەر تەماشای ھەر ۳۲ ویلايەت بکەین هیچى جووت نیە لە گەل نیشتمانیک، دواى مەشرووتیەتى ۱۸۷۶ز یش ھەروابوو، لە مادەى ۷۱ى دەستوورى (مەشرووتیەى بەگەم) عوسمانى ھاتبوو کە نەندامى مەبعوسان (پەرلەمان) نوێنەرى بەتەنھای ویلايەتەکەى ناکا بەلکو نوێنەرایەتى ھەروەمللەتى عوسمانى دەکا، بۆیە ھەریەى نیستاو ویلايەتى نیلامى لێک جیانە، ھەتا خودى نیقلیم (ھەریەم) ھەریەى نیە، لە نیخلیمى لاتینی ھاتو، بەلام ھەردوولا ھاوبەشن لە (لا مەركەزیەت)، کەواتە فیدرالى (یان ویلايەتەکان یان ھەریەکان) شەخسیەتى سەریەخۆی (نیو دەولەتى) لە دەست دەدەن بۆ یەك شەخسیەتى ناوەندى، لە بەرامبەرىشدا (ناوەند) کۆمەلێک دەسەلاتى بۆ نەوان بەجى دێلى، لە (کۆنفدرالى وانیە، ھەریە کە شەخسیەتى مەعنەوى دەمێنى، نیستا کەمتر ئەزموونى کۆنفدرالى تەمەنى درێژ بوو ھەتا لە نیتوان یەك نەتمووش ھەروەك کۆنفدرالى (ھەریەى بەگەرتوو) کە لە ۸/مارس/۱۹۵۸ لە دیمەشق لە نیتوان یەمەن ومیسر، دواى عىراق و سوریا، دواى میسر لە گەل چەند ولایتىكى تری ھەریەى، جارێان نمونەى سویرا یەکیى سوقیەت کۆنفدرالى بوون، بەلام تانیستا کۆنفدرالى (امارات العربیة المتحدة) ھاو، دیارە فیدرالى بەردەوام ترە .

بە زۆرى دەسەلاتى ناوەندى چ وەزیرەکانى (تەنھىزى) چ (پەرلەمان) لە ئەندامانى ھەریەکانى فیدرالى و ناوەند پێک دێت (ھەلبەتە ناوەندیش ھەریەیکە لە فیدرالیەت، خۆ نەگەر سنوورى جوگرافى و ولایتى جیا جیا بن وەك ئەو شێوەیەى بریتانیا ئەوا پەرلەمانیان کە ژمارە (۶۳۵) ئەندامن بەو شێوەیە پێک ھاتووە:

(۷۱) ئەندام سکوئەلەندا، (۳۵) ویلنز، (۱۲) نیڤرلەندى سەروو، ئەوى تر نینگلتەرا*، ھە، لە قورس لە کوئى ۵۰ ئەندام (۱۵)ى تورکە، (۳۵)ى

* جارێان بەبەشى خوارووى ھەریەکانى (جگە لە ویلنز) دەووترا نینگلتەرا

يونانىيە، دىيارە چىرى دانىشتوانى ھەرىمەكان ئەو كاريگەريەيان ھەيە، لە ويلايەتەكانى ئەمىرىكا دەيىن ھەردوويلايەتى مېرمۇنت و ئەلاسكا نىزىكەي ۳۱۱ى ئەندامانى كۆنگرىس پىك دەيتىن، ھەرچى ويلايەتى تىتر بورگە ۴۱ ئەندامى ھەيە لەكۆي (۴۳۵ نۆتىمران + ۱۰۰ پىران)، ئەنجومەنى ھەرىمەكانى سويسرەش ۴۴ئەندامى، بۆ ھەر كانتۇنىك ۲ ئەندام .

ھەرىمەكە لە ھەرىمەكانىش پەرلەمانى سەربەخۇيان ھەيە، واتە فېدېراتىيە ھۆكۈمەت و پەرلەمانىشە، زۆربەي ولاتانى جىھانىش ئىستى بە جۆرىك سىستەمى دەسلەپتان فېدېراتىيە، جا ناوي جىاجىاي وەرگرتوۋە، لەوانە: ولايات وەك جارانى خەلافەت و ئىستى ئەمىرىكا، ئىمارات وەك ئىماراتى غەربىي يەكگرتوۋە، كۆمارى وەك يەككىتى سۆفەتى پىشوو، ئوستانەكان وەك ئىران، ھەرىم وەك كوردستان، و كانتۇنات^۱ وەك لە سويسرەو فرەنساش...، ئىتر رەنگە ئوۋنەي نەبوۋنى ئەو سىستەمە دەگەن پىتو تەنھا لەوولاتە دىكتاتورەكان نەبى (كە زۆربەي ولاتانى غەربىي و سوشىالىستەكان و ھەندىكى نەفرىقى دەگرتەۋە)، ئەزمۇۋىتىكى زۆر سەركەۋتوۋە ھەم بۆ ئىدارى و ھەم سىياسى و ھەم نەتەۋەدىش، ئەو ولاتانەي خاۋەنى ئەو سىستەمەن زىاتر نارام و ئاسايش و گەشە و تەبائى و بە ياساىي بەرپۆۋە دەچى .

لە ئەزمۇۋىتى نۆي دا سويسرە كۆن ترين سىستەمى فېدېراتىيە، بەلام ئەگەر ناۋەكەشى نۆي پىت، ئەوا ناۋەپۇكى نۆي نىە، بە ھىچ جۆرىك لە داھىنانى ئەوروپىي نىە ھەروەك دەيانەۋى ھەمۇو مۇدېرنىيەكى ئىجابىي بىكەنە مولىكى خۇيان، ھەمۇو ئەوانە بىناغەي پەيامى ھەيە، ئەگىنا با سەرنج بەدەينە شارستانى (ئەزدىل ۱۳۲۵-۱۵۲۰ پ.ز) چەند كۆنىشە و ۋەسفى لە لاينەن زۆربەي فەرھەنگەكان بە كۆنفېدېراتىيە كراۋە^۲، لەو سەردەمەدا: لە دواي دابەش كردنى و

^۱ كانتۇن فرەنسىيە واتە (قضاء، سويسرەش ماناى محافظۋە) - قاموس جىب - ل ۴۴ فرەنس - عربى .
^۲ الموسوعة السياسية - كىالى - م - ن - ب ۲۹۴ .

وہ چہر خانی جیہان لہ چاخی نیپراتوریہ تہوہ بۆ ولاتہ نہتہ وہیہ کان کہ بناغہ کہی بۆ جیہانی نیسلامی و سنیہ می لہ ریکہوتنی (۱۹۱۶) ی سایکس بیکنو- سازانوف) بہدواوہ دروست بوو، نیتر کیشی نہتہویش بووہ سہرباری پیوستیہ کانی سیستہ می فیدرالی.

لہ نہزموونی نویدا ہریمہ کانی فیدرالی بہ پی- سہروہری دہنگ دان و دیوکراسیانہ توانیویانہ جۆری حوکم و مہزہبی سیاسی و دستوری ہریمیش بگۆرن وەك لہ ہریمہ کانی سہرووی ناہجیریا تا نیستا (۱۰) ولایہتیاں جاری بہیرہوکردنی شہریہتی نیسلامی داوہ وەك مۆدیرینترین چارہسہری کیشی کۆمەل و تەك بۆ نہو شۆینہ، ہرہوہاش لہ مالیزیا و پاکستانیش ہاوتای نہو شۆیہیہ ہیہ.. ہمر چہندہ رۆژناوا و رۆژہلەلات و عہلمانیہتی جیہانیش راستہوخۆ یان ناراستہوخۆ لہ دژی پیش ہاتی وان، لہو چوارچێوہدا پەرلہمانی کوردستانیش بۆ پەیریہندی ہمریم بہ ناوہند فیدرالی لہ نیو زنجیرہی لا مہرکزی و خود موختاری و کۆنفدرالی.. ہەلبژاردووہ، کہ لہ لایەن شۆئینیستہ عہرہبہکان پەسند نہکراوہ، ہەرچہندہ بەشتیکیش (بەتایبەتی رەگەز پەرستہ کانی عہلمانی عروبہی) پییان وایہ نہوہ سہرہتای جیابوونہوہیہ، دہلین دہیئت نہو ہەنگاوہ بیگیردیتموہ بۆ راپرسیہ کی گشتی دیوکراسیانہی، سہرانسہری عیراق نەك تەنیا لہ کوردستان، بہو بۆنہشووہ بۆ وەلامیش ہەلوہستہیہك دہکەین:

۱- فیدرالی و دیوکراسی لہو پەیریہندیہ نۆرگانیکہ نینہ، زۆر ولات ہیہ و ہەبووہ فیدرالی بووہ و دیوکراسی نہبووہ وەك لہ فیرعمونہکان کہ باسماں کردو بہکیتی سوفیہتی پتیشوو وەك دیکتاتۆری، سیستہ می ویلایاتی نیسلامی پتیشوو و نیترانی نیستاو سودانیش وەك نمونہی تر.

نینجا نہوہش عہییکی دیوکراسیہ کہ مافی دہخوینت ہمر وەختیک راپرسی سہرانسہری بکرتیت زۆرایہتی عہرہب لہ عیراق دہنگ نادەنہ فیدرالی یان ہەر

ماڤیتکی تری سروشتی خەلکی کوردستان، (بۆ زیاتر برۆوانە بابەتی دیموکراسی لەو فەرھەنگە).

۲- وولاتە فیدرالیەکان ھیزی یە کگرتوویان گورج و گۆل تەرە لە وولاتە نافیدرالیەکان، بۆیە ھەموو زانا و فەرھەنگەکان فیدرالیان بە مانای (یەکتیتی سیاسی) وەرگێراوە^۱، بە پێچەوانەو زۆربەیی ئەو وولاتانەیی شۆرش و کێشەکانی نەتەوەیی تیایە نا فیدرالیین و دەسەلاتی ناوەندی تاک پەرە دیکتاتۆر و تائیڤی بزوو، نەگینا ولات ھەبە چارە سەدەبە فیدرالیە و زۆریش نارام و گەشە سەندووشە.

۳- بۆ دیاری کردنی شیوەی پەيوەندی راپرسی بە سەرانی سەرانسەری وولاتە کە ناکی بە تاییبەتی ئەزموونە نوێیەکان، لە دواي ۱۹۹۰ تا ئێستا ئەو پرۆسە نەبەجەم دراوون لە ژێر چاودێری (نەتەوە یە کگرتووەکان): ئەریتریا، چەند کۆمارێکی سوڤیەتی پێشوو، بیابانی روژنساوا، تەیموری روژھەلات، ھەردوو بەشی چیکۆسلوڤاکیا، چەند پارچەبەکی یوگسلاڤیا، کێبک لە کەنەدا، .. ھیچی لە وانە راپرسیەکان لە سەرانی سەرانسەری وولاتە کە نەکراوە تەنھا لە ھەرێمە کە کراوە، چونکە دوو ئێرادی لێک جیان ھەروەک ئێستا وا دەبینین پەرلەمانی کۆسۆفا بەکۆی دەنگ داواي سەربەخۆیی دەکاو پەرلەمانی سربیا بەکۆی دەنگ دژیەتی، ئینجا مەرج نیە لەو ھەرێمەش ھەر راپرسی کرا ھەمووی ھەر سەربەخۆیی ھەلبژێریت، ھەر چەندە ئەگەر ھەلیش بژێرن ھەم لە پرووی یاسایی و ھەم لە پرووی شەریعەتەو پەرەوایی پێدراوە، لەوانە کێبک لە سالی ۱۹۹۸ راپرسی کرا لە ھەرێمە کە لە (۵۱٪) دەنگی مانەوێیان دا لە کەنەدا نەک سەربەخۆیی، بۆیە زیاتر نەوەستیتە سەر جوۆی دەسەلات و دەستور و دادگەری ئەو وولاتە.

۴- ھەرچەندە ماڤی جیاپوونەو، رەواشەو یاساییشە، چەندین بریاری نیو دەولەتی بو دەرچوو، ھەلبەتە بە پێی یاسای نیو دەولەتی گشتی ھەرمیللەتیک

^۱ بۆ زیاتر برۆوانە: أ-الكشاف ب ۳۰ (ش-ی) ل ۲۸۵. ب-موسوع العالمية.

خاوندنی ھەزیم و گەل و دەسەلاتی سیاسی بوون مافی بوون بە دەولەتیان ھەبە، بویە لە راستیدا فیدرالی ھەریکی نەتەوێک بریتێ بە دەسەلاتی سیاسیەکی و واتە زیاتر نزیک بوونەو بە مافی چارە خۆنوونی لە دەولەتە .

۴- فیدرالی فاکتەرێکی گرنگی بەک پارچەیی و کۆکردنەو و پێکەو ژیانە، با نموونە سەربردە دروست بوونی فیدرالی لە ئوسترالیا باس بکەین، (بێجگە لە دانیشتوانی رەسەنی ئوسترالیا کە (نەپۆرجینیەکان) ی پی دەوتری، چەندین دەستەو تاقی جیاگیای لێک پێچراوی لە بەندی و مەنفی و بەدرەوشتانی تی ھەلدرای بریتانی لە چوار قۆلی جیاگیای ئوسترالیا دەژیان، کەچی لە دوای سالی ۱۹۰۰ ز سیستەمی فیدرالی دروست بوو بەکەر گەشی دەست پی کرد، پەرلەمانیشی لی دروست بوو و یاسایان داڕشت و کۆمەلگەییەکی پارچە پارچەیی بەکخستەو و ئەو ئوسترالیە پیش کەوتووی ئیستای لی دەرچوو، ھەر چەندە ستەمیشان لە دانیشتوانی رەسەنە کە کردوو کە زیاتر لە ۵۰۰۰۰ سالی لە ئوسترالیا دەژیان، لە ھندیش ھەمان دۆخ روویدا لە دوای جیابوونەوێ پاکستان لسی باری ناوہ خۆی ھەلەشاہیەو ھەر نەتەوێ تاییەو ئاینیک بەرەو ئارستەبەک بوون، ئیتر لە دوای ۱۹۵۰ سیستەمی ویلاياتی پەیرەو کردو ھندیان کردە (۲۱) ویلايەت، لە ھەر ھەریمیک پەرلەمان و حکومەت و سەرۆکی ھەریمیش خۆی بۆ دروست بوو ئیتر تا رادەییەکی چاک ئارام بوو و لە پارچە پارچەیی رزگاری بوو .

لە کوتاییدا ماوہ بلین کۆنفیدرالی و فیدرالی جیاوازیەکیان لەوێ بە بەکەمیان: چەند دەولەتیک لەسەر بێچینیە سەر بە خۆی ھاوہش لە چەند پروویەک لە دەرەو دا بەک دەگرن، ھەرچی فیدرالیە ئەوا بەکگرتنی چەند حکومەتیکە لەناو بەک دەولەت بەک دەگرن، ئەوکاتی دەولەتە کە دەبیتە دەولەتیک فیدرالی، بۆیە ناتوانیت بەعیراق بووتریت عیراقی فیدرالی تا بەلایەن کەمەو ھەریمیک تری فیدرالی بۆ دروست نەبی وەک ئەوێ خوارو داوای دەکەن .

له کۆنفیدراتیو دا بۆ هەر هەنگاوێک یان بڕیارێک که هاوبەشە پێویستی بە
کۆی دەنگی دەوڵەتە بەشداربووەکانە، کهچی له فیدراتیو دا بەپێی زۆرایەتی
دەنگی هەریەکەکان دێتە دی و گەلی مەسەلەی تر (بۆ زیاتر سەرئێشە: (کۆفر،
ئەدوارد - Amodern dictionary).

(۱۸)

شورا (پەرله مان) Parliamen- National Assembly

ئەو زاراۋەيە لە ئاۋمېرۇكدا كۆنە، زۆر بە راشكاۋى لە قورناني پىرۆزو
فەرمودەو وتە بە نرخەكان هاترود بە پەپرەويشەودە (ما رأيت أحد أكثر مشورة
لأصحابه من رسول الله ﷺ) رواه الترمذي.

بە پىتى فەرھەنگەكانىش دەولەتى ئىسلام يەكەم سىستەم بوو كە شورا
بەكاربەيتى، بە پىتى ھەندى سەرچاۋەى ترى شارەزا لە مېژوۋى سىياسى دەولەتى
ئىسلامى لە مەدينە نمو (عشرة المبشرة) زياتر شوراي دەولەت بوۋىنە بە پىتى
نۆتەرايەتى نەخشەى سىياسى و كۆمەلايەتى يەكەى:

۱- أبوبكر و طلحة - لە تيم، ۲- عمر و سعيد بن زيد - لە عدى،
۳- عبدالرحمن بن عوف - سعيد بن أبى وقاص - لە زەھرە، ۴- على لە هاشم،
۵- عثمان - بنى ثومەيە، ۶- زبیر بن عەوام - لە نەسەد، ۷- ابو عبيدالله - لە
فەر،^۱ بەلام رۆژئاۋايەكان ئەوئەش وەك ھەموو بەشەكانى ترى زانست و فيكر و
فەلسەفەو دۆزىنەودەكان خۆمالتى دەكەن، بە پىتى بۆ چوونيان كە زۆر بەى
فەرھەنگو ئەنسكلۆپىدىەكانى جىھانى ئىسلام و سى يەمىش بە لاسايى كردنەو
تۆماریان كردۆتەووەو دەبگىرنەووە بۆ ئەو سەرەتايەى سەدەكانى ئاۋمېراست كە
ئەفجومەنىك دروست بوو بۆ بەرگرى لە بەرژەوہندى دەرەبەگەكان، دواى گەشەى

^۱ موسوعة أديان - ص ۳۲۲.^۲ الموسوعة السياسة - ج ۳ ل ۵۰.

کردو بۈۋە ئەنجومەنى شايەكان و جىي راپۇتۇز نوينەرايەتى.. تا بۈۋە پەرلەمان،
 لە ھەندى سەرچاۋەى ورد تر دەيگىرنەۋە بۇ پىش سەدەى (۱۱) ش بە تايىبەتى
 كاتى ھىرشى تۆرمەندىەكان بۇ سەر بەرىتانيا، ئەۋە بوو شاي بەرىتانياش بانگى
 پياو ماقول و نايىنى شارەكانى كرد بۇ چارەسەرى، نىتر ئەۋە بۈۋە نەرىتىكى
 سالانە (۳) جار دادەنىشتن، لە دوايدا لە ژىر فشارى ماقولان جۇن سانتىر
 (بەلگەنامەى ماگناكارتا)ى دەرکرد لە ۱۵/۶/۱۲۱۵ز كە لە ۶۳ مادە پىك
 ھاتبوو، ھەقى چىنەكانى سەرۋو لە (ماقۇولان، پىساۋانى ئايىنى، بازارگانەكان،
 بىانيەكان..) ديارى كرا، ئەنجومەنى بۇ دروست كردن، بەردبەرە لە سەردەمى
 (ھەرى سىيەم لە سالى ۱۲۵۴ز بوو بە پەرلەمان، دوايى لە سالى ۱۲۶۱ز بۈۋە
 دوو ئەنجومەن، (ئەنجومەنى لۆردەكان-پياو ماقول و ئايىنەكان) - (ئەنجومەنى
 گشتى-نوینەرى شارەكان)، تا ئىستاش ھەر بەردەوامە^۱، بە ھەمان شىۋەش
 مېژۋوى پەرلەمانى نمونەيى كە بە (شاي پەرلەمانان)ىش ناو دەبەن بۇ بەرىتانيا
 دەگىرنەۋە لە سەردەمى (شا ئەدۋارد)، لە سالى ۱۲۹۵ز كە بۇ يەكەم جار پياو
 ماقولانى دەرۋەى كنىسەشى بانگ كرد لە كۆپونەۋەيەك، نىتر لە ئەۋروپا ئەۋە
 بە پەرلەمانى نمونەيى ناو دەبرى^۲، پەرلەمانى برىتانى ئىستاش بە كۆنترىن
 پەرلەمان دەژمىردىت، ھەرچى (موسوعة البلدان) ئەۋا پەرلەمانى(ئالېسېنك)
 ئايىلەندا بەكۆن ترىن لەقەلەم داۋە، ھەلبەتە ئەۋ تى رۋانىنە لە چۈار چىۋەى
 يەكسان كردنى مېژۋوى جىھان بە مېژۋوى ئەۋروپاۋەيە، ئەگىنا لە پىش (ماگنا
 كارتا)و پەرلەمانى نمونەيى (نەك لە دەۋلەتى ئىسلامى) مەدىنەۋ دواترىش،
 يەكەم راپۇتۇش پەرۋەردگار بە فرىشتەكانى كرد لەبارەى دروست كردنى نادەمى
 زاد، بۆيە مېژۋەكى پەيامى و گەردۋنى ھەيە، ھەتا لەناو زۆربەى خىلەكانى

^۱ الموسوعة العالمية ب ۱۰ ل ۵۷۹.

^۲ بۇ زياتر ۱-نظم السياسة، ب-الوسيط في قانون الدستوري د. آدموند. ج-موسوع العالمية ب ۱۰ ل ۵۷۹.

^۳ الموسوعة العالمية ب ۲ ل ۳۵۶، ھەرۋەھا (احزاب السياسة-دوبرجيه).

جيهانيش شتوويهك لهو نه نڅومنه هه بروه كه پيك دههات له سهرهك تيره كان بو
توژينه مو برپار دروست كردن له باره ي هه كيشه يه كي نو، بويه زور فخره نكي
تر ولاتي تر به خاو هه يه كه م پهرله مان ده زاني، له وانه (موسوعة البلدان
(پهرله ماني نايه لنده به كوڼ ترين پهرله ماني جيهان ده زاني، له كه لتووري
نه لمانيا نه ونه ريه بو (رايشتاخي) نه لمانيا ده گيرنه وه، له ویشه وه بو (نه نڅومنه ي
پيروزي رومانى كوڼ)، هه رچى ي (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية
والدولية) پهرله ماني پارس به كوڼ ترين ناسيه .

ئو زه مينه سازيه ي نه وروپى به گشتى و له گهل گه يشتنى شارستانه ي
ئيسلاميش پتيان له رى نه نده لوس و دوايش له رى عوسمانيه كان زياتر فتره
سيسته مى شورا بوون هه روهك له نووسينه كانى (قصة الحضارة-ويل دوارنت)،
(بناء الانسانية-بريفولت)، هه روه ها ريتشار كۆل، دوزى، سارتون، شارلز
سنجر، .. باس كراوه، پون تر له هه موان له نامه كه ي (جورج) ي به ريتانى بو
خليفه ي نه نده لوس (هشامى سييه م) ده رده كه وى (ده قى نامه كه له كوڼايى نه و
بابه تمبه)، ئيتر به به به سيسته مى شورا ي لى پهره سهند له گهل گه شه ي نه وروپا،
ناوى جيا جياشى وه رگرتووه له و سهرده مه، وهك: (پهرله مان به گشتيه كه ي،
رايخشتاخ و دييت و په نده ستوك له نه لمانيا، كوڼگريس (نوينمران+پيران) له
نه مريكا، ساسكو اتجوان له كه نه دا، دوما له رووسيا، لوكسايا له هند، تريبون
فرنسى، ديل نيرلهندي، ريكسداخ سويدي، فولكتنگ دانى ماركى، لاندراى
سويسره، كنيسه له ئيسرائيل، كورتيز له ئيسپانيا، نه نڅومنه ي گهل له هه ندي
ولاتانى عه ره ب، نه مانه تى ميللى (ليبيا)، .. ناوى تریش هه يه ئيستا:
نه نڅومنه ي ياسا دانان، شورا، سوڤيتيات، ..)، نه وهش نيشانه يه كي تره كه له
بنه چه دا نه و ناو نه زمورنه نه وروپى ولاتينى ره سهند نيه بويه نه وه نده ناوه
جيا جيايه ي هه يه .

له دواى سست بوونى جيهانى ئىسلامى كارنه كردن به شورى له دواى نهو ئىنقلابى معاويه كردى جارىكى تر به وناوه نوڤانهوه هاتهوه ناو جيهانى ئىسلامى، يه كهه جار له سهردهمى مهشرووتيهتى يه كهه له سالى ١٨٧٦ ز له دهولهتى عوسمانلى نيشى پى كراوه، دواى وهستا وجارىكى تر له ئىنقلابى ئتحاديه كان له ١٩٠٨ نيشى پى كراوه به ناوى (مهبعووسان) تنجا پهریهوه جهانى ئىسلاميش له گهل دروست بوونى دهولهتى هاوچهرخ بويان .

هه موو نهو زاراوانهش له ناوه پۆكدا هه رماناي شورا ده گرتهوه، به لام پهنگه له هه نديكيان مه رجه ئىسلاميه كانى لى نه يه ته دى نه گيناله پيناسى په رله مان وهك له فهرههنگى به ناوبانگى (تۆكفۆرد) هاتوه:

The group of people who are elected to make and)
(change the lows of acountry)، نهوش دهقا و دهق ناوه پۆك
(مقاصد)ى ماناي شورا، ههروهك له فهرههنگه نوڤه كانيش فهرمانى شورايان بهو دهقه هيناوه (كانت سبيلا لتعديل الراى او الموقف)^١.

له جيهانى سى يهه ههتا كۆتايى جهنگى سارديش شان به شانى ولا تانى سوشيا لى ستى (بيجگه له چهند ولا تيك نه بيت) سېسته مى په رله مانايان جينگه نه بوو، ههروهه هاش له جيهانى موسولمان نشينيش كار به شورا نه ده كرا مادام كار به شهريعهتى ئىسلامى نه كريت، بزيه ده سه لات هه مووى كۆيپۆوه له سه رۆك، له هه ندى شوڤينيش په رله مان هه بوو به لام تا ئىستاش هيمايه و بهس، ده سه لاتى راسته قينه دى نيه به تايبهتى له ژير سايه دى ولا ته ديكتاتۆرو تاك لايه نو بنه ماله و سه رۆك و حزبى سه ركرده دا، گرنگترين نيشانه كانى بى ده سه لاتى په رله مان نه وانهن:

١ - مسه يه رن.

٢ - زۆربه ي جار قايل و ناقايليان له ١٠٠٪ ه.

^١ Oxford - D- p٩٢١

^٢ الموسرعه السياسة ب ١٩٩٥ ه.

٣- كەمتر گەت و گۆ لەسەر بابەتەكانى پشت هێلى سور دەكرى.

٤- ملكين اكثر من ملك.

٥- ئەندامانى پەرلەمان بى ئاگان لە بارى خەلك.

٦- پسپۆر نين لەو كارمیان.

جاران بە هەردوو شتو پەرلەمان هەڵدەبژێردرا چ راستەوخۆ لە لایەن میلەت چ بە میراتیشەوه، لە سیستەمى دیموکراسى نىستادا پەرلەمان هەڵدەبژێریت راستەوخۆ دەسەلاتى یاسادانانى هەیه، حكومەتیش دەسەلاتى جێبەجێ كردن، لەژێر سایەى دەستور، لە هەندى شۆتیش هەر پەرلەمانە حكومەت و سەرۆك هەڵدەبژێریت یان لى هەڵدەبژێردریت، سزاو چاودێرى دەكا تا ئەو رادەیه متمانهى لە حكومەت دەستینیتەوه، ئەو پرۆسەیه پێى دەلین (حجب الثقة)، عادهتەن كورسیه كانی پەرلەمان پر دەكریتەوه لەسەر بنچینهى رێژەى بەشداری و دەنگى ئەو حزبه، بۆیه چەند فراكسیۆنىك (كوتلهیه كى) لەناو بەك پەرلەمان دروست دەبیت، ئەو كۆمەڵە فراكسیۆنەى دەكەونە هاوپەیمانیەتى و زۆرابەتى دەنگ مسۆگەر دەكەن بۆ دروست كردنى حكومەتێكى نىستلافى، ئەو فراكسیۆنانەى بەشداریش نین لە حكومەت پێیان دەووترى (معارەزەى یاسایی) ئەو ناو بۆ جیاكردنەوهیەتى لە معارەزەى چەكدارى و دەرەوهى پەرلەمانە.

بە پێى (دۆقریجه) لەسەر هەمان بنچینهى هاوپەیمانیەتى ئەو فراكسیۆنانە لە دەرەوهى پەرلەمانیش فیکرهى (حزب) ی لى دروست بووه لە ناوهراستەكانى سەدهى (١٨) ^١.

لەو لایەشەوه مەرج نیه پەرلەمان و حكومەت تەواو لێك جیاپەنەوه لە هەندى شۆتین هەر ئەندامى پەرلەمانن دەبنەوه سەرەك وەزیرانیشت وەك توركیا، لەپاستیدا لە دواى پێك هاتنى (نەفجومەنى مەزنى توركیا) لە ١٩٢١ لەلایەن ئەتاتوركەوه بەپێى مادەى ٢، ٣ دەستورەكەى، ئەوا دەسەلاتى پەرلەمانى

^١ الاحزاب السياسيه - دوفرجه.

حكومي نزيك كرانه‌وه‌و تا ئىستاش سيستمى ديموكراسى به هۆيه‌وه له‌نگه،
 بۆيه‌ش نه‌سلى لىك جيا‌كرده‌وه‌ى (نسبى) هه‌ر سى ده‌سه‌لاته‌كان و ده‌سه‌لاتى
 ئوممه‌تيش (كلكم راع و كلكم مسؤول عن رعيته...) له ئىسلام هاتووه‌له‌سه‌رده‌مى
 (راشدین) كارى پى‌تكراوه، نه‌ك وه‌ك نه‌وروپيه‌كان بۆ (مۆتسىكو) ده‌گىرنه‌وه.^۱
 خودى پەرله‌مان وه‌ك هه‌موو ده‌زگاكانى تر ناسنامه‌ى (عه‌قائدى) نيه،
 نه‌كه‌مۆيته‌ سه‌ر به‌كاره‌يته‌ره‌كانى، واته‌ نه‌گه‌ر گرمان كورسيه‌كان هه‌مووى به
 شيوعيه‌كان پر كرايه‌وه نه‌وا پەرله‌مان ده‌بته‌ ده‌زگايه‌كى ديكتاتۆرى پرۆليتاريا و
 گواستنه‌وه به‌ره‌و شيوعيه‌ت، نه‌گه‌ر ئىسلاميش ده‌رچوو ده‌بته‌ شورا، هه‌ر چه‌نده
 له‌ناو به‌ره‌ى چه‌پيشدا مشتومر هه‌يه له‌سه‌ر خودى پەرله‌مانيش، شيوعيه
 په‌سه‌نه‌كان پەرله‌مان به‌ ده‌زگايه‌كى برجوازى تايبه‌ت به‌ سيستمى سه‌رمايه‌دارى و
 ليبرال ديموكراسى له‌ قه‌لهم ده‌ده‌ن، به‌لام سوشياى ديموكراسيه‌كان و (نۆرۆ
 شيوعيه‌كانيش) چوونه‌ ناو پەرله‌مان و له‌ شوينانى وه‌ك فره‌نساو ئىتاليا و يونان و
 پرتغال سووديان لى بينى، پيش بينيه‌كه‌يان تا راده‌يه‌ك هاته‌ دى كه‌ ده‌كرى له
 رۆى به‌شدارى پەرله‌مان ده‌روازه‌ى گۆرپانكارى و چاكسازى بكه‌يته‌وه به‌ هه‌يمانه‌وه
 دوور له‌ ديكتاتۆريانه.

به‌ هه‌مان شۆه‌ش له‌ فكري ئىسلامى هاوچه‌رخيش كيشه‌ هه‌يه له‌سه‌ر
 به‌شدارى پەرله‌مان و ده‌سه‌لاته‌كانى و هه‌م له‌ خودى شورايش به‌ تايبه‌تى له‌و
 پرسيايه‌ ناخۆ ويلايه‌ت بۆ كام له‌م سى ده‌زگايه‌ بۆ (فقيه-يان نه‌مير) يان بۆ
 (شورا) يان بۆ (ئوممه‌ته)؟ (زياتر نه‌و وه‌لامانه‌ له‌ به‌شى فكري ئىسلامى باس
 ده‌كه‌ين)، به‌لام بۆ به‌شدارى ئىسلاميه‌كان له‌ پەرله‌مانىكى فره‌ لايه‌نى عه‌لمانى و
 چه‌پى نه‌ته‌وه‌يى ديسان كيشه‌ هه‌يه، به‌ شىك له‌ ئىسلاميان پى‌يان وايه‌ پەرله‌مان
 جىگه‌ى ياسادانانه‌و نه‌وه‌ش ته‌نها مافى خوايه‌ دايرپۆرى بۆيه‌ (كفره)، هه‌ندى
 فه‌يله‌سوفى نه‌وروپيش نه‌و رايه‌يان هه‌يه له‌وانه‌ (نه‌مانويل كانت) ده‌لى مروڤ

^۱ بۆ زياتر سه‌رنج به‌ده (روح القوانين) - مورتسكىۆ.

ئاتوانى ياسا بۆخۇى دابىرئى چۆن بۆ كۆمەل دىتوانى، بەلام بەشىكى تىرىش زىاد لە پىنويست بى سىو دوو بەشدارى دەكەن ھەتا لە كىشەى ئىسرائىلىش ئەندامى ئىسلامى ھەيە، بەشى سىيەمىش بەمىيان رەوانەتر وا دىرواننە پەرلەمان كە دەزگايەكى بى ئاسنامەيە، ئاسنامە عەقائىدەكەى ئەكەوتتە سەر ئەو ئەندامانەى كورسەكان پىر دەكەنەو لە لايەك، لە لايەكى تىرىش ئەو دەستورەى ولات، ھەردوو كىشىيان بە دەورى خۇيان دەكەوتتە سەر جۆرى مىللەت و راستى و دروستى ھەلبۇاردنەكە، نەگەر بەو شىوۋە دروستىە بوو و ئىسلامىەكان دەنگ بەيئىن ئەوا ھەمان پەرلەمان دەبتە شورايەكى ئىسلامى بە ھۆى دىموكراسىيانە دىتوانن دەستورىش ھەرگىزىن، كىشەى ئەو بەشە ئىسلامىەى كە دژى ئەزمونى بەشدارى پەرلەمانىن بە ھەموو بارىك كىشەى زانىيارىە، لە راستىدا پەرلەمان ياسا دانان نىە بەلكو دەرھىنجىرانى ياسايە لە دەستور، بۆيە ئەو كىشەيە لەگەل دەستورەنەك لەگەل پەرلەمان، دەستورىش لەلايەن پەرلەمان داناپىرئى ئەو ھەيان لە سەرۋوى دەسەلاتى پەرلەمانە، لە دەسەلاتى مىللەتە، كەواتە ھاتىنەو سەر ئەو پىرسىيارە ئاخۆ ئەو مىللەتە ئىسلامىە، عەلمانىە، مەسىحىە، .. واتە لىرەو ھەيە كىشەكە. بۆيە ئەو كاتى دەنگ دەدرىتتە دەستورىكى ئىسلامى كە دەنگ دەرەن سىفاتى (ئومە) بىان ھەيىت نەك عەوام.. ئا لەو كاتەيە عەلمانىەت سوودمەند دەيىت لە نەزانى خەلك و جىگەى خۆى دەكاتەو، لەو دۆخە ھەلبۇاردنەدا پەرلەمانىكى پىپۆر دروست نايىت لە ياسا دەرھىتان و دارىشتن بەپىى راي (ستىورات مل)، خەلەل لە بنەچەدا لەو دى ئە دەنگ دانى مىللەتىكى عەوام ئەوا دەنگى زانا و نەزانىك ۋەك يەكە، ئەو مىللەتە ھەلخەلەتار و رەمەكى دەيىت ئاتوانى بىتە چاودىرىك لەسەر ئەو پەرلەمانەى كە خۆى ھەلى بۇاردوۋە، بۆيە ئەو جۆرە پەرلەمانەش دەبتە شىوۋە دىكتاتورىەك لە مىللەت دەپچىرئ ھەتا لە باشتىن دۆخى دىموكراسىشدا ۋەك كەمايەتىەك جار وايە پىچەوانەى خواستى مىللەتەكەش دەدا، ئەو ھەيان سەلبىياتەكانى گشتى پەرلەمانە.

بۇ ھەموو ئەو چارەسەرىيە دىيان دەبىي بىگەرپىنەۋە سەر چاۋگى كىشەكان كە دەستورە، ئەگەر دەستور بە ەمبار دارژرابوو ئەو كاتى ئەك ەلمانى دەتوانرى لەگەل ئىسلامىيەكان نوينەرى ئابنى تىش ئەندام بن لە پەرلەمان يان شورا ەروەك لە ئىران چەندىن ئەندامى شوراى مەسىحى و يەھودى و بەھائى تىادايە، لە شوراى سودانى سەردەمى (ئىنقاز) دا دەبىن چەندىن ئەندامى شورا ەروەكى وىلايەتىش ئافرەت و مەسىحىشە، ەروەك لە قورسەش لە سەردەمى سولتانى عوسمانىيەكان قەشەى مەسىحىيەكانى ئەندام بوو لە دەستەى بالا بە فەرمانى سولتان و شىخ الاسلام.

مەبەستەكانى شورا (پەرلەمان) :

لە راستىدا ئەو شىتوازەى لىبرال دىموكراسى و پەرلەمان و فرە لايەنى و دەست گۆرى ... بەرھەمى ئەزمونىكى دوور و درىژە.. لە كاتىكا ئابنى راستەقىنە نەبىت زۆرىتك لەو ئەزمونانە باشترىن داھىنانى بەشەرىن، (ستىورات مىل) لەبارەى سەنورەكانى پەرلەمان و دەسەلاتى حكومەت و سەربەستى تەك نووسىويەتى: ئەوانە چاكتىن مەبادىئەكانى لىبرال دىموكراسىن، پىشى وايە حكومەت ئۆتەرايەتى ەموو لايەك ئاكا، بۆ ئەوئەى ئەو حكومەتە سەمكارنەبى و (لا مركزى) بىت وىژ ئەوانەى لە حكومەت نىن ئەوا ئەو دەزگايانە بۆ پىرگەرنەۋە و بەشدارى لە حكومەت شىتوازىكى ەەرە گونجاۋە، بەو شىۋەيە ئەۋىش پەرلەمان بە ەلە دەزانى، بەلام ەيچ بەدىلىكى تىرى نەدۆزىتەۋە ئەگىنا زۆر گومانى لە پىپۆرى ئەندامانى پەرلەمان ەيە، ەلەبەتە (ستىورات مىل) ناھەقى نەبوو لەو تەبىئىيانە، ەەر ئەۋەشە لە بنەپەتدا جىاۋازى پەرلەمانىكى ئاساىى و شورا، شورا دەبىي ەلەبىژىرابى لە لايەن ئومەت كە ەموويان دەزانن (كەسى شاىستە بۆ ئەو شۆينە شاىستە) ەلەبىژىرن كە پىپۆرن، چەند مەرجىك ەيە لە ئىسلام بۆتەو كەسانەى شاىستەى شورا و مشاۋەرەن، يان

شورا ھەلەدەبۇرئىن نابىي نەفامو دزو ھەسودو دوروو ترسنوك و نارەزووباز خوويست بى، واتە نابىي عىمام و پەمەكى بن، ئەمەيان جىاوازي بىنچىنەيە لە پروي ھونەرى كار، جگە لە جىاوازيەكانى ترى فكري، دلسوزى، چىنايەتى، .. بۆيە دەبينىن بىنەماكانى شورا ستاندرترە لە مەبەستەكانى پەرلەمان كە ھەريەكەيان لە فەرھەنگە جىاجىاكانى ئىسلامى و عەلمانى ھاتوو.

بىنەماكانى شورا :

- ۱- دورو خستەمە لە جەبرىەت (دىكتاتۆرىەت).
 - ۲- وادەكا دەسەلات لا مەركەزى بىت.
 - ۳- خەلىفە بە ھەلبۇاردن و (بەيە) بىت^۱.
 - ۴- ويلايەتەش لە كۆتايىدا دەبەتە مولكى نۆمەت.
 - ۵- دەست گۆرى دەسەلات دەبىت نەك مىراتى و خۆ سەپاندن.
 - ۶- خەلكى شايسە لە شوئىنى شايسە.
 - ۷- چارەسەرى بە ستاندر بۆ كىشەكان.
- مەبەستەكانى پەرلەمانىش كە لە فەرھەنگەكانى سەردەم ھاتوون ھەمان شتە :
- ۱- چەق نەكردنى دەسەلات و بلاوكردنى دەسەلات (دژە دىكتاتۆرى).
 - ۲- بەشداری زۆربەى خەلك.
 - ۳- بىرپار و ھەلوئىستى دروست.
 - ۴- بە مۆنەسەساتى كردن نەك نارەزووبى.
 - ۵- پىسپۆرىەتى.
 - ۶- بوونى ياسا لە سەرووى ھەموان.
 - ۷- بە ياسايى كردنى مەارەزە.

^۱ (من بايع أمير من غير مشورة المسلمين فلا بيعة له، ولا بيعة للذي بايعه، فالخليفة شوري) (عمر بن الخطاب).

٨- ئارامى و تەقاندەنەوہى تواناكان.

٩- راویژ لە بریارە گەرنەگەكان و جێبەجێ کردنیش.

پەرلەمانى كوردستان:

لە دواى راپەرینی سالی ١٩٩١ و كشانەوہى ئىدارەى حكومەتى ناوەندى و گەشەى رىكخستنى كۆمەلى كوردستان و بىسەرۆبەرى بەرەى كوردستانى و ململانێى دوو ھێزە سەرەكیەكە.. ھەموو ئەوانە بیری ھەلبژاردنى پەرلەمانى ھێنایەكایەوہ و لە ١٩٩٢ پەرلەمان ھەلبژێردرا بە پێشبركی و بەشداری ئەو حزب و لایەنە بە نەخامەكانیشیوہ:

١- (لیستی زەرد) پ.د.ك: ٣٣٧٨٧٩ كە دەكاتە ٤٥,٢%.

سەرۆك: ٤٦٦٨١٩ كە دەكاتە ٤٨,٣%.

٢- (لیستی سەوز) ی.ن.ك + (زەحمەتكێشان): ٤٢٣٩٣٣ كە دەكاتە ٤٣,٨%.

سەرۆك: ٤٤١٠٥٧ كە دەكاتە ٤٥,٦%.

٣- لیستی (سەوزو سپی) نیسلامی، (یەكگرتوو^١ + بزوتنەوہ): ٤٩١٠٨ كە دەكاتە ٥,٠٨%.

سەرۆك: ٣٨٨١٥ كە دەكاتە ٠,٤%.

٤- ھسك (شین): ٢٤٨٨٢ كە دەكاتە ٢,٥%.

سەرۆك: ٢٣٣٤٢ كە دەكاتە ٢,٤%.

٥- ح.شیوعى عێراقى: لیست: ٢١١٢٣ كە دەكاتە ٢,١%.

٦- پارتى گەل: ٩٩٠٣.

٧- بى لایەن: ٥٠١ دەنگ.

لیستی زەرد یەكەم دەنگى ھێنا بە زیادى (١٤٠٤٢) دەنگ كە دەكاتە رێژەى ١,٤% لە سەرۆكایەتیش (٢٥٦٧٢) دەنگى زیادى ھێنا، ئەو رێژەبەى كە ھاتە

^١ یەكگرتوو جار نەدرابوو، بەلام كاری رىكخراوہى دەستى پێ کردبوو.

سەر دەرگاو پەخش و کار پێکردن (٤٩٪) ی بە کیتی و لە ٥١٪ ی (پ.د.ك)، رێژەی راستەقینە نێ، بە لکو نەو زیادهی دەنگی نەو حزبەنەم کە دەنگەکانیان نەگەشتە (رێژەی یاسایی لە ٠٧٪ کەوا رێکەوتبوون.

هەرچەندە نەزمروونیککی نوێ و دەگەمن بوو، تا رادهیهك سەرکەوتوو بوو، بەلام دوايی (ی.ن.ك) بە نەنجامەکی قایل نەبوو، لەو کاتی (پ.د.ك) تەنازولی لەو بڕە زیاده دەنگی کرد، رێکەوتن کە نەنجامەکی جار نەدریت، دەسەلات بۆ هەریەکیان (٥٠ بە ٥٠) بێ، بەکەم کۆبونەویان گریدا، لەسەر نەو بنچینەیه حکومەتیان دروست کرد کە سەرۆکی پەرلهمان لە (پ.د.ك) بیت و سەرۆکی حکومەت لە (ی.ن.ك)، بالا دەستی هەمە لایەنە (ی.ن.ك) لە هەموو بوارەکانی پێوە دیار بوو، دواي ماوهیهکی کورت سەرۆکی حکومەت و وەزیری پێشمەرگە لە لایەن (ی.ن.ك) گۆردرا و لە مەدەنیانە زیاتر بمرەو عەسکەریانە، نێتر نەو نەو نەبرد سەرەتای شەری برا کۆژی دەستی پێکرد لە لایەن (ی.ن.ك) و (بزوتنەوی نیلامی)، دواپیش لەگەڵ (پ.د.ك)، بەکەم جەنگیشی لەگەڵ هێزەکانی (پ.ك.ك) بوو.

لە دوا شەری برا کۆژی و گرتنی بینای پەرلهمان لە لایەن (ی.ن.ك) بوو هۆی نەوی (پ.د.ك) شەرعیەت لە پەرلهمان بستیتهو و بە ناشرەعی لە قەڵەم دا، بەهانی (ی.ن.ك) نەو بوو گواپە (سەرۆکی پەرلهمان - جەوهەر نامیق) بووێتە رەسەدی تۆبچیهکان، بەختیایی هێزەکانی نیلامی گەشتە بینای پەرلهمان و بۆ پارێزگاری و دەرکەوت تەنها مشت و مریکی سادەیه نەك داگیرکردن، بەلام دیاردەیهکی زیدە ناشرین و بێ مەسنوولیهتانه بوو، لە مێژوودا چەند جاریك بەدەگەمن کاری وا رووی داو، لەوانە : (کرۆمیل) پەرلهمانی بەریتانیا داگیر کردو لەسەر دەرگاشی نووسی نەو خانووه بۆکرتیه هەرچی دەیسوی، یان وەك (یالتسین) و هێرشەکە بە تۆپ و تانک کە لە (دۆما) ی رووسیای دا لەو سەردەمی (رۆسلان حسب الله توف) سەرۆکی پەرلهمان بوو...

له میانەى شەرى برا كۆزى چەند جارىك تەمەنى پەرلەمانیان دريژ كردهود كه
له ئەسلىدا بەلەين وابوو تەنها له دواى سالتىك هەلبەزاردن بکریتهوه، دواى
١٩٩٧/٨/١ هیزەکانى (پ.د.ك) بە هاوکاری هیزەکانى عیراق بە ناوى (توكلت
على الله) هەولێریان گرتەوه و لەو کاتیەوه (پ.د.ك) پەرلەمانى دروست كردهوه،
زیاتر له (٦٠) ئەندام دەوامیان دەکرد له كۆى (١٠٥) ئەندام، بە پێى بۆچوونى
(پ.د.ك) ئەوه رادهى یاسایە، بۆیه وهك پەرلەمانىكى شەرى لەو ماوهیه تا
سالى (٢٠٠٢) چەندین یاسا و بڕیارى دەركرد تا گەیشته هەموارکردنى یاسای
حزبایەتیش، هەرچى ئەیارو بەشدارنەبووهكانى پەرلەمانیشە دەلەین ئەو پەرلەمانە
هیزی یاسایى له دەست داوه، چونكه:

١- ماوهى دريژكردنەوهى له هەموو پێوانەیهكى ناسایى و نااسایى دەرجوو
(وهختى مانای دانیم نیه).

٢- رادهى یاسایى ناکهوتیه سەر ژمارهى ئەندام، بەئكو دهكهوتیه سەر ریزه
لیستی بەشدار كه دهبی بكاته له (٥٠٪+١)، له كاتىكا به حسابىكى ساده
دەبینن ئەو ریزهیه دەرناچى چونكه بەشداربووان (لیستی مۆر) و (لیستی زەرد)ن،
كه دهكاته:

$$٤٥,٢\% + (٥٠٠) = ٤٥,٢\% \text{ نووستانه.}$$

٣- كۆمهلتىك خەلكى مردوون له دەنگ دهران و ئەوهیهكى نوێش پینگەشتوون
كه شایستهى دەنگن.

٤- ئەو پەرلەمانانەى كه دريژ دەكرانهوه وهك ئەوهى لبنان تەنیا له كات و
ساتە جەنگیەكان بوو هەر جەنگ تەواو بوو هەلبەزاردن كرا، نینجا هیچ چالاكى و
یاسایەكى دەرناکرد... له گەل چەندین خالى تر لەو شیوهیه، بەلام پاساوى
بنچینهى بۆ مانەوهى پەرلەمان هەروەك سەرۆكى (پ.د.ك) له دانیشتنى
پەرلەمانى سالى (٢٠٠٢) ناماژەى بەو قەیرانە كرد و وتى: دەزگایەكى تری
شەرى شك نابینن له كوردستان جگه له پەرلەمان، كه تا رادهیهك راستە، ئەو

قەیرانە بە ھەڵپەسێردراوی ماوە تا لە ٢٠٠٢/١٠/٤ جارتیکی تر پەرلەمان بە ھەموو لیستی بەشداری کۆبوونەوە و (ی.ن.ک) بە ئەنجامە کەمی سالی ١٩٩٢ قایل بوو کە (٤٩٪) کورسی ھەبیت و (٥١٪)یش بۆ (پ.د.ک)، تا ھەڵبژاردنی نوی و ناوی لی نرا پەرلەمانی نینتقالی.

لە راستیدا دامەزراندنی پەرلەمان و حکومەت لە کوردستان ھەنگاوێکی بۆیرو گەرم بوو، ھەر ھەمان دوو دەزگای یاسادانان و جێبەجێ کردن بوو ئەو زاراوە نوێیانەی پێ درا کە تەواویش لە گەڵ دەستور و یاسای نێو دەولەتیش کۆک بوو، چونکە ھەم لە (خود موختاری-حکم الذاتی) و ھەم لە فیدرالیش و بەسەر و تر دەتوانی حکومەت و پەرلەمانی ھەبیت، ھەروەک لە ھند، پروسیا... نمونە ی پیش چاوتر حکومەتی و پەرلەمانی فەلەستین لە چوارچێوەی (حکم الذاتی)یش، بروە مایە شادمانی خەلکی کوردستان، نێر ھیوایان وا بوو کە ئەزموونی کورد وەک ولاتی عەرەب نەبیتە دیکتاتۆری و دەنگ ھێسانی ٩٩,٩٩٪ و پاوان و شەڕ دەسلەت، کە لەزۆر لادا دەسلەتی حزبی کوردیەکان بە دەسلەتی عەرەبی چوو... بە داخووە لە کۆتاییدا وا دەرچوو... ھێشتا ئەو پەرلەمانەش دەسلەتی راستەقینە ی خۆی لە ژێر رێنمایی حزبایەتیدا، زۆربە ی بریارەکان لە پێشدا بە نامادە کراوی لە (م.س)یەو دەیت، لە راستیدا دەسلەتی پەرلەمان لاواز دەبی لە ژێر سایە ی (بەسە ی تەوافوق)، چونکە لە کوردستانیش لە نیوان ئەو دوو حزبی دەسلەتەکان بە پێی تەوافوق دا بەش کراوە، ئەو تەوافوق دەش لە جەھان دا تەنها لەو وولاتانە پەیرەو کراوە کە دوو پێکھاتە ی لێک جیان لەوانە: چیکۆسلوفاکیای پیشو قوبرس و لبنان و عێراقی نیتا... کەواتە ئەو دوو حزبی لەبەر دەسلەت بازی نامادە بوون مێلەتیک ی بەک میژوو و زمان و مەزەب و... بکەنە دووبەشی وا کە خەریک بوو لەسایەیدا فیدرالی ئوستانی (محافظات) بەرجەستە ببیت، بەلام بۆ داھاتوو کە رەنگە فرەلایەنی بکەوێتە ناوی و بەرھەم پیش تر بجیت.

دهقي نامه کي شا جورج:

له شای ټينگلتر اوه (جورج) يو خليفه ي مو سلمانان له شانشيني نه دد لوس،
 خاوه ن شکو (هشامي سي يه م) ي پايه بهر ز... دواي سلاو و ريز:
 گوښيستي بالاي پله ي خوښندن و زانست و پيشه سازي بووین لای نيوه،
 ويستان به شیک لهو رووناکيه بهر نه وه کاني نيمه ش بکموي که ته و او بي به شين
 له زانست و زانياري، نه و خوشکه زايه کم شازاده خانم (دوبانت) م نارد به خو و
 به ده ستميه ک له کچه ماقولاني ټينگلتر به دياريه کي ساده ش يو جه نابتان^١،
 داوامانه که به زانست و زانياريه وه بگه رپنه وه لمان تا نه و دکان فيره زانست
 بکهن.

خزمه تگار تان

جورج

خليفه ش وه لامي داوه قابل بوو و فيره زانست بکرتين له سر بودجه ي (بيت
 المال)^٢.

بهو شتوبه دهرده کوي نه گهر هه موو ميژوو به ميژووي نه وروياشوه دارنين
 له کاريگهري نايين و هه تا نه و نامه يه ي سهر ووش چاوپوشي لي بکمين، ده بينين
 نه زمووني به شيري ته نها له دواي سه ده ي (١٢) ده ستي پي کردووه، که چي
 شوراي ټيسلامي به لايمن که مه وه (٦) سه ده پيش نه و ميژوو به نه و پوکي کي
 کرده ي دامه زراوه، ټينجا شورا پر به ناوي راويژو ته گبرو دارشني هه لويست و
 ياساي نويه، که چي په رله مان وه له زماني فهره نسي به ماناي (قسه کمر

^١ دوايي له کتيبي تر دهرکوت دياريه کان زير بووينه.

^٢ يو زياتر سمرنج بده ا-التمكين للامة الاسلامية ل٦٩. ب-هو أسلوب أمثل للدعوة الاسلامية
 ل١٧٧. ج-الغرب هو العرب.

parler) ئەودەندە لەو ناوەرۆکەي ئىمىرك و فەرمانى ئىستاي پەرلەمان تزيك نيه،
كەواتە ھەردەم لە گەشەي زاراوەكان سەربردەي لاي رۆژناوا زياتر زەق دەيتمەو
چونكە لەوي بە ناتەواوي پي دەگري بەرەو تەواويەك كە لە نيسلامدا ھەبرەو،
ھەر بە سەرئىچىكى سادە دەبينين ھەر ليرەش لەوانى پيشور داھاتووش دەبينين
چۆن پەرلەمان لە سەدەي (۱۲)وہ بەرپي كەوتووہ بەرەو ناوەرۆكىك گەشە دەكە؛ كە
شورايە.

(١٩)

دستور القانون الاساسى Constitution

له سمردهمى دهولهتى مهدينه دستور ههبووه ناوى (الصحيفة) بووه، ماده به ماده له قورشان وهرگيراو^١، بهلام وهك (وشهكه) واپى دهچى له بنهچهدا كوردى يان فارسى بيت ، لهسهدهى ١٩ پهرپهوه نيتو فرههنگى عوسمانى دوايش عهرهبى بويه له (لسان العرب) نهو زاراو د نيه كهچى له (قاموس المحيط) ههپهوه دهلى (الدستور: النسخة المعمولة للجماعات التى منها تحريرها) له (فرههنگى (كوردستان)يش هاتوه دستور ماناى بنهگه، رى پيشان دان ...كه دهلىن دستورى كورد هوارى به ماناى دابو نهريته رهسهنهكان ديت.

جاران به وهزيرى دهسته راست يان وهزيرى گهوره يان نهو وهزيرهى زياتر له نيشوكارى خهلكى پيچاوهتهوه وتراوه (دهستور)^٢، له نيرانيش بهو دهفتهره وتراوه دهستور كه مانگانهى سهربازهكانى لى توماركراوه .

بهلام بهو ماناى نيتستا كه ياساى بنهريتهى به بهكهه جار (وهك فكرى بهشمري) له بهريتانيا پياده كرا، نهو يش وهك فكره له رىتى نهندهلوسهوه پى گهيش، به پى سستهه وهريتهو بهرژهوهندى شاينهى خويان و ههندى نهريتهى سياسى رۆمانو يونانى كۆن دهستور يكى واپان دارشت وهك ريكهوتن نهك نووينهوى ماده به ماده، كه هه مان سهراوهى بهلگه نامه بالاكهى (ماگنا كارتايه) ي سالى (١٢١٥)ز له لايهن شا جۆن سانتير دههچووه، نيتو بهره

^١ معركة المصطلحات - د. محمد عماره، ل ٣٧.

^٢ تعريفات جرجانى - ماده دستور - ل ٦١.

بەر ولاتانی تریشی گرتەو، دەستوری ئەمریکی لە ۱۷۸۷ و دوایش دەستوری
 فرەنسی لە ۱۷۹۱ وەك دەستوری نوسراو سەری ھەلداو تەنێو بە وولاتانی
 ھاوچەرڤ، تا جاریکی تریش لە ۱۸۷۵ ز ھاتەو ناو دەولەتی عوسمانیش بە
 تایبەتی لە پێی مدحت پاشا و بزوتنەوێ (عوسمانی لاو) بەناوی مەشرۆئە،
 لەناو وولاتانی عەرەبیش بەکەم دەستوور (بە مانای پەچەلەکی دەستوری لە سالی
 ۱۸۵۷) ز لە لای (محمد بای دووهم) لە تونس دەرچوو، دوایی لە میصر
 ۱۸۸۲ ز، لە سمودیو لبنانی ۱۹۲۶ ز، ئوردن ۱۹۲۸، لە سوریا ۱۹۳۰،
 لیبیا ۱۹۵۰، عێراقیش ۲۱/۳/۱۹۲۵.. ئەوێ لەسەر ئەو دەستورانی وولاتانی
 عەرەبی دەگۆتری تا ئێستاش ئەوێ ھەموو ئەو دەستورانی لە لایەن (د. أحمد
 عبدالرزاق سنھوری ۱۸۹۵-۱۹۷۱) نووسراوەتەو کە فەقیھەکی یاساناسی
 میسری، دکتۆرای لە فەرەنسە تەواو کردبوو، زۆر لە ژێر کاریگەری یاسا و
 دەستووری فەرەنسی نووسیویەتەو تا رادەێ وەرگێرانی کت و مت، ھەرچی لایە
 سیاسییە کەشیتی زۆربەێ خۆرد کردنەوێ ئێستاداب و وەسیەکانی ئیمپریالیزمی
 بوو، لەو دوایی ھەندێ بەندی بەلای سۆشیالیستی ئەتەوێ و لە ھەندێ شوێن
 بەلای شیوعیت و (باری کەشیش) ی بەلای شەریعەتی.. چوو، بۆیە ئەو
 دەستورانی ئێستای وولاتانی عەرەبی زۆربەێ بە رەچەلەك فەرەنسی و ئەویش بۆ
 نەریتی رۆمانی کۆن و ماگناکارتا و نەریتی بیانی دەگەریتەو، کە زیاتر گوزارش
 لە نەریت و فەرەنگ و کەلتوور و نایینی خۆیتیان، بۆیە ئەو دەستورانی نە لە
 نزیک نە لە دور لەسەر نیسلام حساب نین، چاکترین پێناس دەتوانی بلیتی
 دەستووری عەلمانین، دەستووری نیسلامی و عەلمانی بەو لێک جیا دەکریتەو لە
 وولاتانی موسولمانشین دا، دەستووری نیسلامی سەرچاوەێ وەرگرتنی بە تاقی
 تەنھا شەریعەتە، ئەوێش گەورەترین شۆرش و نامانجی پێغەمبەرەکان بوو و
 نامانجی بزوتنەو نیسلامیەکانی ئێستاشە.

د دستووری عملانی له جیهانی نیسلامیدا له باشتړین دؤخیدا په یوهندی به شریعتی نهو بهنده لاوازه یه که له بنه چمدا له (کونگره ی یاسایی لاهای ۱۹۳۷) ^۱ له لایمن یاسا ناسانی نه وروپی نهو بهنده توهار کرا وهک ههنگاو یکی نیجایی بؤ هه مورو جیهان، بهو شتویه: (الشریعة الاسلامیة مصدر هام التشريع) یان (مصدر رئيسی من مصادر التشريع)، واته شان به شانی (شریعت) هاوبه شیک له دستوور و شریعتی غهیره نیسلامی بؤ داده رژن که نهو هس له لایمن زانایانی نیسلامی و بزوتنهوه نیسلامیه کان رت ده کرتیهوه به پی پی نایه تی ﴿وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾، ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾. به شیک تری نیسلامی پی وایه نهو به ندانه ی سمرودروسته بوقوتاخی گواستنهوه نهک هتا هتا یه .

بهو شتویه زوړبه ی ولاتانی موسولمانشین بریتین له کوماریکی سؤشیالیست یان نه ته وهی یان شاهشین و لیبرالی، یان کوماریکی تیکم ل له وانه .. یه کم دستووری نیسلامی له قوناغی نویدا له (نیران) له دوا ی شورشی ۱۹۷۹ دارشتر که شریعت تاکه سمرچاوه ی دستووره که بیت، نینجا نه فغانستان و سودان و چیچانیش وهک ده ولت به دوایدا هات، له زوړ ویلایه تی تری وهک پاکستان، مالیزیا، نایجیریا ش نهو پمیره وکړدنه هیه .. هرچی ولاتی عهره بی سعودیه نهو میان سیسته میکی شاهنشاهی ته نها (باری که سیتی) ته واهن شریعت ته، نه گینا بناغی دروست بوونی نهو ده ولته له سمر بنچینه ی ریکهوتنه به ناوبانگه که ی محمد بن عبدالوهاب و حمد بن سعود له ۱۷۳۸ز که تیایدا وا ریکهوتن دسه لات بؤ بنه مالیه ی نال سعود وفتراش بؤ بنه مالیه ی عبدالوهاب نهو هس بهرجهسته کردنیکی ترسناکی جیا کردنه وهی ناینه له دسه لات و سیاست بؤ یه کم جار له جیهانی نیسلامی بهو راشکاویه ، هرچه ندنه مالی نال

^۱ معلمه الإسلام - انور جندی م ۲ ص ۳۳۴

سعود له سالى ۱۹۲۹ ز نمو رتيكه وتنميان هه لوه شانده توه به لام زانايانى نايى سر به ده سولات تا نيستاش له لاي خويان يهك لايه نانه پا بهندن پيى .
دهستور كۆمه لگه ي پي رتيك ده خري و له سوروو را تا خواروو، له هه موو باريكدا پديان (مهرجيه ت) و پميوه ندى نيوان ده سولاتدار و هاوالاتيه له لايهك و له لايهكي تریش هاوالاتى خۆبه خو، بۆيه (بهراي زانايانى نيسلام) نه گهر دهستور نيسلامى نه بيت له حوكمدا حه قه ن سته مى تيا ده بى ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾.

بۆيه ده بيت دهستور له سه رووي په رله مان بيت، نابي په رله مان دهستور داريوي به لكو راسته وخو له لايمن ميلله ت (يان نومه ت له نيسلامدا) ديارى ده كرى، نينجا په رله مان له ژير روژنايي دهستور مه وداي ده سولاتى ته شريعى ده بيت، نمو دهستور رهش چه سپاو نيه له بنچينه دا بو گوږين و گه شه كردنى كۆمه ل هاتووه، بۆيه هه رده م به پرژه حسابه هه ر چه نده ياساي بنه رته شى پي ده ووترى به و مانايه ي ياساي نا بنه رته ي لى هه لده هينجري نهك بنه رته ي به ماناي چه سپاو، به لام له زۆريه ي سيسته مى دهستورى عه لمانيدا جوړيك له چه سپاويه و به پيى نه ريت و كه لتوورى ميلله ته كان و بنه ماله ي ده سولاتدار دروست ده بيت (هه روهك له به ريتانيا باسما ن كره)، بۆيه (گيزوي) فمپره نسي نمو مه ته له ي لادروست بوو بلاوى كرده وه به پرسيارتيك: ناخو دهستور سلوك و نه ريتي خه لكى ديارى ده كا يان پيچه وانه، يان به شتويه كي تر جولان و گه شه ي كۆمه ل دهستور نو ده كاته وه يان پيچه وانه ؟

نمو مه ته له له دهستورى عه لمانى بى وه لام بووه هه روهك (هتيكه له مريشك يان پيچه وانه)، له ماركسيه تيش خيرا وه لامه كه ي نه وه يه سيسته مى كۆمه لايه تيه دهستور ديارى ده كا^۱، به لام له نيسلامدا زور روونه مادام دهستور پرژه يه، ماناي دهستورى نيسلامى ته و او جووت بوون نيه له گه ل (به يام)،

^۱ القانون و الاشتراكيه - ۶۱.

چونكه خودى دهولته تى ئىسلامىش له قۇناغى پرؤژه دايه لهو (فترة انتقالية)..
 ميللەت گەشە پى دەدا له هەموو روويه كانى كۆمەلایه تى و نابوورى و شارستانی و
 تەکنەلۆجى و سیاسى و عەقیدەیی بىرەر خەلافەتتى راستەقینە و ئوممى
 ئىسلامى و دادگەرى.. وەلامى پرسپارەكەى (گیزۆ) زۆر روونە لەلای زانایانى
 ئىسلامى و ئەو یە دەستوورە سلوکى خەلکى دیارى دەکا، ئەگەر چى دەستوریش
 رەتگ دانەوہى واقیعه بەومەرجەى دەستور پىشرەو بیت، واتە مانای بى دەورى
 خەلکیش نیە، هەر خەلکە ئەو دەستوورە هەلدەبژیرى تا لەو پرؤژه دەردەچیت
 دەگاتە قورئان و سوننە، تا ئەو کاتى دەستوورى ئىسلامىش دەشیت هەلە بیت،
 گفت گۆى لەسەر بکرىت، گەشەى پى بدرىت، هەروەك لە سەردەمى دەولەتتى
 مەدینە کە پیغەمبەر (د خ) خۆى بەپى پى پىام دايمەزراند بەکسەر قورئانى پیاو
 نەکردوو، بەلکە دەستورینکیان دارشت قۇناغ بە قۇناغ کە هەر لە قورئانى پىرۆز
 وەردەگىرا بەناوى (صحیفة)، نایەتەکانى قورئان زیاتر خورە دەکرایەو بەۆ ئەو
 (فترة انتقالية) ی لە کۆمەلگەىەكى نەفامى بەرەو کۆمەلگەىەكى دادگەرى
 شەریعەتتى، هەروەك لەو مادەبەى (صحیفة) بە نمونە (..ماکان بین اهل هذه
 الصحیفة من اشتجار یخشی فسادە فمرده الى الله و الى محمد)^۱، بەلام دواى کە
 کۆمەلگەىەك رەنگ و نینتمای راستەقینە عەقیدە بوو، (ئوممەت) دروست بوو
 (پىام) راستەوخۆ بوو ئەو دەستوورە شایەنى دەستکاری گەشەپێدان و گفت و
 گۆ نامىنى، بەلام ئەو یاسایانەى کە شورا (یان پەرلەمان) لەژیر رۆشنایى ئەو
 دەستورە هەلى دەهینجى چ لە (فەترەى ئنتقالى) ئىسلامى چ لە سىستەمە
 دیموکراسیەکاندا دەشى هەلسەنگیتى، نەوجۆرە دەستورانەى بواری گۆران و
 دەستکاری زۆرى هەبى پى دەووتى "دەستوورى نەرم"، بە پىچەوانە پى
 دەووتى "دەستورى پتەو"، نەوجۆرە دەستوورە پتەو یان زۆر بەدانایانەو لە سەر
 بنچینەى نایى و دەقى نەگۆر دروست بوو یان لە نەفامى رێکەوتنى کۆمەلەك

^۱ مجمع الریائق السیاسیة للعهد النبوی و الخلافه الراشد، ج ۲۰، د. محمد حیدالله الحیدر نابادی.

پېنگھاتەى ئىتو يەك دەولەت لەسەرى رېك كەوتون وەك تەوافوق، عىراقى نوى يەكئىكە لەو جۆرە دەستورانە، واتە پتەو، بۆيە دەستكارى ھەر مادەيەك مەرجى قورسى بۆ دانراوہ .

پتەوى ئەو دەستورە رېئ لە دەسلەتلى سەرۆك، نەمىر، خەلىفە، رەھبەر، .. دەگرى كە بەھەلە ياساۋ فەرمان دەرىكا .. ونەوہش ماناى سەرورەرى ياسايدە، لە سىستەمى دېموكراتىشدا ئەگەر فەرمانىكى مىرى دەرچوو دەستورى نەبىت ئەوا دەزگای تايبەتى ھەيە بەزۆرى ناوى (پارىزەرانى دەستورە) يان (چاودىرانى دەستور)، ئەو فەرمانە ھەلدەوہشىنىتەوہ، دەگۆترى دەستورى نىە، ھەرچى دىكتاتورىەكانە ئەوا ھەر خۆيان ھەم پەرلەمانو دەستورو نومەتیشن، لە يەكەم دەستور لە سەرورى سەرۆكە لە دووہم دا دىكتاتور لەسەرورى دەستورە .

(۲۰)

یاسا قانون (تشریعات) Law

له ئەسلدا وەك وشە (قانون) عەرەبی نێه، له یۆنانی به راستەدار وتراوه (كانون)^۱، له كوردیش وشەى "یاسا" له (یاسق)^۲ ی جهنگیز خان هاتووه، له رۆمیشدا (نوما) مانای یاسایه بهو تیگه‌یهشتنه‌ی هێزو یاسا له پال یەك بن بۆیه (رۆما)ش هەر ئەسل له (رۆمۆلوس واتە هێز) هاتووه^۳، هەربۆیه‌ش یاسا تزیكه له (دیفاكتۆ)ی لاتینی كه ده‌كاته (هێزی نه‌مری واقعی) نیستاش ده‌بینین سه‌رچاوه‌ی زوربه‌ی یاسا تاییه‌تی و گشتیه‌كان به یاسای ده‌ولیشه‌وه له (دیفاكتۆ) نه‌مری واقعیه‌وه هاتووه دیت هه‌روه‌ك هۆیز به راشكاوانه تر ده‌لیت یاسا بریتیه له فەرمانی ده‌سه‌لاتدار^۴، (سه‌فسته‌یه‌كان-سۆفیه‌كان) هاوشیوه‌ی نه‌و رایه‌یان هه‌بوه سه‌باره‌ت به یاساو هەر وتویانه (هێزه یاسا دروست ده‌كا)، له (پروتوكولات ۱۰) وراى (هویز) هێزو یاسایان پێك وه‌به‌ستوه .

به‌گشتی به مانای جێ به‌جێ سوون و په‌یره‌وکردنی له هه‌موو به‌شه‌كانی^۵، نه‌وه‌ش مانای جهره‌هریه‌كه‌ی په‌یام و شه‌ریعه‌ته، قورئان خۆی پێكه‌هاتووه له (عه‌قیده و شه‌ریعه واتە بیرو برواو یاسا)، نه‌گه‌ر ئینجیل مانای (هژده‌یه به‌لام

^۱ موسوعة المصطلحات العلوم عند العرب - ماده - قوانین.

^۲ جهنگیز خان کۆمه‌لیك بریارى ده‌ركرد له‌شیوه‌ی شه‌ریعه‌تیکی تێكه‌ل و ته‌ره‌یم له نه‌ربیت و نا‌بنی جیا‌جیا .

^۳ فی عقد الاجتماعی - روسو.

^۴ بروانه : موسوعة الفلسفیه المختصره - ماده نه‌ویز

^۵ موسوعة المصطلحات جامع العلوم - ماده - قانون.

تہورات و تافستامانای (شہریعتہ)، کہ راستہوخو بہو مانایہ ہاتوون نہک وەک (قانون) بہمانای راستہدار گەشەئ کردبیت، ھەموو شەو زاراوہ ئیجابیانہی رۆژناوا کہ لە ناوہرۆکدا لە ناہین وەرگیراوہ دواي دەستکاری و وشەبەکی خۆمالی تزیکیان پێ داوہ... ھەر کتیبە ئاسمانیہکان دادگەری و یاسایی راست و دروست بہ (طریق المستقیم)، (صراط المستقیم)، (الاستقامۃ) بہستوہ کہ لە قورئانیش پتکیان بہستوہ بۆیہ فیکرہی (قانون-کانون) ناوہرۆکەکی ئاینیہ، بہ ئینگلیزیش بہ مانای (الاستقامۃ) یان (معیار) یان (قاعدۃ)، (مبدأ)... ہاتوہ (بۆ زیاتر سەرئەج بەدە قاموس التریبۃ وشەئ-CANON) ل ٤٥.

زۆر جوۆرہ پێناسی لێک تزیک تریش ھەبە ھەتدیکى لى ھەلدەبۆتیرین:
یاسا بریتیہ لە:

• بەر زەفت کردنی کۆمەڵ بەھۆی دەسەلاتیکى رێکخراوہوہ (رۆسکۆپۆند)^١.
• کۆمەڵە رێسایەکی بەکسان و ھاوبەشە بۆ رێکخستنی پەپوہندی نیتوانیان کہ لە لایەن ھەموو لایەکیشەوہ قەبوول بیت. (ماکس کلاکمان)^٢.
• بە پێی نەشرۆپۆلۆجیہکان ھەموو رێکەوتنیکى گشتی یاسایہ (مقدمە فى أنثروپولوجيا الاجتماعية).

لە فەرھەنگە کۆتەکانیش وا ہاتوہ:

• یاسا لە فیکھدا زیاتر بۆ گەپرانموہی نەحکامی فیکھى یە، بەلام بە مانای رێکخستنی پەپوہندی تاکەکان لەھەموو ہوارەکان ہاتوہ. (زیاتر سەرئەج بەدە: معجم مصطلحات أصول الفقه).

• جرجانیس لەسەدەئ (١٤) لە (١٣٤٠-١٤١٣) ز ژباوہ... بە بۆنہی یاسای زمان پێناسینکی گشتی کردوہ لە (تعريفات) دەلتی: (أمر كلي منطبق على جميع جزئياته التي تتعرف احكامها منه).

^١ مدخل الى علم الانسان.
^٢ مدخل الى علم الانسان.

+ قامۇس الحىط: قانۇن ھو مقياس كل شىء

+ زۆر جۆرە پىتناسى نوئى تر ھەيە، بەشىك پىيان واپە ياسا ئەۋەيە كە دەۋلەت دروستى دەكا لەوانە (ھۆيز، ھىگل، دۆھرنىگ، ..) ۋەك ئىستاشى واباۋە، بەشىكى تر دەلئىن نەخىر لە سروشت و بنچىنەدا ياساكان خاۋىن (خاۋا رسكن نەك خۆرسك) لەوانە (شىشرۆن، قدىس ئۆگستىن، توما اكۋىنى، ..)، ھەنلىكى تىرىش دەلئىن لەناۋ دەروونى ئادەمىزاد رەگى ھەيە (راى يۆنانى كۆنىشە).

+ راى تىرىش ھەيە دەلى ياسا ئەۋەيە كە لەلايەن بە ھىزەكانەۋە دەردەچىت، لەوانە: ھۆيز، نىتچە، مىكافىلى ... ياساى دادگەرى (يان شەرىعت) پىۋىستەكى تاك و كۆمەلەيتى، بۆ بەردەۋامى ژيان، مادام دەروونى ئادەمىزاد پىرە لە ھەزو ئارەزوۋى تىر نەبۇر لە پروۋى: خۆ دەرخستىن و تەمەلوك و جنس و ھەز بە زالىەتى و.. نەۋەش لەگەل بوونى دەسلەت و بوار دەبتە ھۆى ھەللىشىنى ھەزو ئارەزوۋى خەلگى تر.. ئىتر نەۋە بناغەى جىياى بەرژەۋەندىەكانە، جا ئەۋ ياسايە لە نەسلدا بۆ نەۋە ھاتوۋە رى لەۋ ھەز و ئارەزوۋەزىيادە رەۋىيە بگىرىت و بىگىرپىتەۋە سنورى خۆى، سنورى ئازادى وئارەزوۋى ھەر يەككى كوتايى دىت: ۱. ھە سنورى يەككى تر، نەركى ياسا پراگرتنى ئەۋ سنورىيە، نەۋەش ھەبەستى پەيامەكانى ئاسمانى بوۋە بەگشتى، دادگەرىتىن ياسا ئەۋانەن كە بەستاندەرى ئەۋ سنورانە دادەرىتەت لە نىۋان مەۋقەكان، پەيۋەندىەكانيان رىك دەخا، بە پىنچەۋانەش ياساى بەدىل جۆرە ياسايەكى ستەمكار دەپت نەك لەگەل زۆرايەتى خەلك ھەتا لەگەل ياساكانى سروشت و كۆمەل و گەردوون مىكانىكى و كىمىيى.. ھتد رىك نابى، بۆيە ۋەك لە پىتناسەكان ھاتوون ھەموۋى پىتناسى راست و دروستى ياسا نىە، يان بەلاى كەمەۋە پىتناسى ياساى دادگەرى نىە، مەرج نىە ھەر رىكەۋتەنىك يان دەۋلەت و دەسلەتدارىك يان پەرلەمانىك بىرار دەركا ياسا بىت، ھەتا نەرىتىش لەگەل ياسا جودايە نەنسرۆپۆلۆجىەكان نەرىت و ياسا تەنھا بەۋە لىك جىيادەكەنەۋە كە (ياسا) ھىزىكى جىبەجى كەردنى

(متفرغ)ی له پشته، .. نه خیر نهوه زۆربه ی نمریته (نەك یاسا) كه به هیز دروست دهیټ^۱، كۆمه لگه یه كی دهره به گی یان خیله كی یان برجوازی لی دروست دهیټ ههروهك دهیین زۆربه ی یاساكانی رۆژناوا به تایبه تی بریتانیا زیاتر گوزارش ی نمریته نابوری و ئایینی و كۆمه لایه تی ههكانه ته نانه ت كۆمه له به لگه نامه ی ماگناكارتاش به و شیوه یه دهرچوو، به تایبه تی نمریته ی چینی برجوازی، یاسای راست و دروست ناكه و یته سه ر هیزو زۆرایه تی و زه مان و زه مین و ماقولایه تی و ره چه لهك ..

ياسا به گشتی چ كۆمه لایه تی چ سروشتی چ زانستی .. كۆمه لێك سیفاتی نه گۆر ی هه یه به وهش جیا ده كریته وه له ریتا و تیۆرو به لگه نه ویست و فهره زیه .. یاسا راستی موته له قه، له دووباره بوونه وه ی هه مان راستی دروست به وه .. واته رۆژه لاتن و ئاوابوون یاسایه .. چونكه ههروهك خۆی (له جموه هه ردا) دووباره ده بیته وه. تاقی كراوه ته وه، نه وه ی تاقی نه كراوه ته وه پێی ناوتری یاسا نه گه ر نه و ناوه شی بۆ داتراشیت، مه گه ر دووباره ی گۆراوی بیت وهك یاسای (یهك له دوا ی یه كی نه ندازه یی)، بۆیه به هه له له لایه ن عه لمانیه كانه وه ده گوتریت پیاده ی شریعه ت گه رانه وه یه بۆ دوا وه .. نه خیر مادام یاسا كۆن نابیت، گه رانه وه و چوونه پیشی نیه، په یوه ندییه كی جیگه ره نهك هه ر حوكم له سه ر نه گۆره كان بكا به لكو حوكم له سه ر جولان و گه شه و گۆرانه كانیش ده كا، یاسا نه و په یوه ندییه نه گۆره یه له نێو كۆمه لێك دیارده و شتومه كی گۆراو كه گوزارش له لایه نه گشتی و وێك چووه كانی ده كا، هه موو دیارده و شتیك هه ندی لایه نی تایبه تی خۆی هه یه كه باری ناوه كی خۆی پێی رێك ده خا و ناسنامه ی پێی گوزارش ده بی، چه ند لایه نێكی گشتیش هه یه كه هاوبه شه له گه ل نه وانی تر ..

^۱ ح - ابویكر ده لی: (به هیزتان لام بێ هیزه تا هه قی لی و مرده گر مه وه، بێ هیزیشان په هیزه تا مافی بۆ و مرده گر م).

بۇ نموۈنە ھەمىمۇ تەنىك وىك چۈۈ لە راكىشان، ئىتر ياسايەك نوپىنەرى نەو پەيۋەندىيە ئىتوان ھەمىمۇ تەنىك دەكا لىمۇ جىھانە بە (كىش=ك (ب ۱×ب ۲) \ (دوورى) ۲).

ھەر چەندە ئەۋەي سەروو نموۈنەي ياساي سىروشتى بوو، بەلام ياسا بەگىشتى ئەمۇ نىشانانەي ھەيە:

۱- دووبارە بوۈنەۋەي بەردەۋام.

۲- بەند نەبوۈنى بە زەمان و زەمىن.

۳- دەۋزىتەۋە دروست ناكىرىت.

۴- پەيۋەندىيەكى چەسپاۋە.

۵- لە چوارچىۋەي ياسادا (ئاۋىر) نىيە، (شاز) نىيە، شولىيە..

بۆيە (لكل قاعدة شاذ) نەك (لكل قانون شاذ)، مادام ياسا شىازى تىابوو لە پاىيە ياسا دادەبەزى بۇ (رېسا-قاعدة)، چونكە ھەندى جار لە كىتبە كۆن و نوپىيەكانىش ياساۋ رېسا بەيەك چەمك لىكندراۈنەتمەۋ^۱، بەو شىۋەيە ياساي تەۋاۋ ۋەك ياساكانى سىروشت ئەمۇ سىنورە رادەگىرى كە بە ئەندازەيەكى ستاندر -عەيار- بەرپىۋە دەچى، كەمترىن ترازان جۆرە سەردىجامىنىكى ۋاي دەبىي ھەمىمۇ سىروشت تىك دەچى، ترازان لە ياساي كۆمەلايەتلىش كارەساتى سىتەم و كىشەكانى تىرى لى سەرهەلدەدا، كەۋاتە ياسا سىنورە، راددەيە، عەيارە، ئەندازەيە.. رىكخستە، لە ئىتوان ئەۋپەرۋ نەم پەر، ھەردەم ياسا نە زۆر توند نە زۆر نەرم، نەبىزىۋ نە ۋەستاۋ، نە ئازەلى نە فرىشتەش، نە سەيىرى و نە مەيەرى، نە سەربەستى موتلىق و نە بەستانەۋەي موتلىقىش، .. لە ئىتوان ھەمىمۇ ئەۋانە سىنورىكى ناسك ھەيە پىتى دەلىن (عەيار)، ھەر ئەۋەشە پىتى دەلىن ياساي دادگەرى (شەرىعەت)، كەمتر بە ئادەمىزاد دەۋزىتەۋە با دادگەرىشى بوى، ھەروەك (ئەمانۋىل كانت ۱۷۲۴ - ۱۸۰۴) لە پىش ھەموان دانى پىا ھىتاۋە، جا لە تەقەلاي دۆزىنەۋەي ئەمۇ عەيارە

^۱ بۇ زىاتىر سەرنج بەدە (موسوعة الاصطلاحات الفنية و العلمية)، نەۋەش بە ۋونى تىكەلى كىردە.

(که ناتوانی) زور جور یاسای لی پیدای دهی و همروش ناوی یاسای لی ددنی، جگه له واندش بهشی تریش که هر له نسلدا بهدوای ستم و چهوساندنه و هن و دهیکه نه یاساش، هر و ده که مهسه له ی سیاستی میکافیلی و سیاستی رهوشتی، لیرهش یاسای راست و دروست رهوشتی، بهشیکه له رهوشت هر و ده که له کۆنمه (سقرات، نه فلاتون، یاسایان به بهشیک له رهوشت زانیوه، زور راسته یاسای بی رهوشت کویره هق و ناهق تیکم دهکا، ده به دارستان تا نهوکاتی (محامات-پاریزه)، مافی مرؤف، مافی زیندانی، ... هتد پتویسته، دادگهری به وه ده چهسپی کاتی یاسایه که بهشیک بیت له رهوشت، عه قیده، ... هم مرؤفه کانی چوار چتوهی نهو یاسایهش رهوشتدارین. نهو کاتی نه (پاریزه) پتویسته بۆ دادگا نه دهزگای (مافی مرؤف)، نیر یاسای رهوشتی (سیفاتی راستی) هیه، بهند نابیت به بارودوخ و زه مهن و قوناغی میژووی شایه نی دستکاری نی، نه گۆپن، ... هر بویهش نهو یاسایانه ی پیش (۱۴) سده دادگهری بروینه نیستاش هر دادگهری ده بیت، بۆ هموو سهرده میکی تریش، هر و ده (مؤتسکیۆش دانسی پیادا هیناوه دهلی، له پیش پیدابوونی (یاسای دهستکرد)یش یاسای دادگهری هه بووه^۱، هر چهنده لهو بۆچوونهیدا له دوو شوتین تهواوی نه پیتکاوه چونکه (یاسای دهستکرد) هر گیز دادگهری نابیت، شجا نهو پیی وایه له پیش یاسای دهستکرد به یاسای سروشت کارکراوه. نه خیر نهوهی یاسای سروشتی داناوه هر نهویش یاسای کۆمهلی داناوه له رینی پیام وهر نهویشه دادگهری - که هه ماههنگه له گهل یاسای سروشت نه که هر عهینی یاسای سروشتی خۆی بیت، هر بهو بۆنهیموه دینه ناو نسللی یاسای دهستکرد و هموو نهو بهرهمانهی عهقلی بهشهری له (یاسا، دهستور، ریکخستن، دولهت، ماف، رهوشت، مرؤفایهتی، ...) هر همووی یان نسللی نابینی هیه و گۆرانیان بههر هیناوه، یان له یاساکانی سروشت سود و درگیراوه چ بهسهلبی چ به نیجایی ههلبته به

^۱ روح القرآن - موتسکیو.

ياساكانى ھورابيشەوۋە كە دەلتىن يەكەم سىستەمى ياسا نەو دايرىشتە! لە ياساى خىلەكى ھاتوۋە: خوا بەردى گەورەو بچووكى داناۋە.. نەوۋە ياسايدەكى سىروشتىيە، دادگەريە بۆ سىروشت .. كە دەپتە ياساى كۆمەلەپەتتى و چىنايەتتى لەسەر بىنچىنەى غەيرى بىنچىنەى (ان اكرمكم عند الله اتقاكم) لى دەردەچى و ستەمە، واتە ياساى سىروشتى مەرج نىيە دادگەرى بىت بۆ كۆمەلە، لەسەر نەو بىنچىنە دوو جۆرە ياسا (بەسەرەكبەنە) لەناو كۆمەلە و دەسەلاتدا ھەيە، يەكەمىيان:(ياساى دانراوى ئادەمىزاد)، دوودەمىن: ياساكانى خاوين كە بىرىتە لە بەرنامەى رەسەنى ژيان، چونكە ئاينى ئىسلام (طقوس)ى نىيە بەو مانايەى كە ئەسەرۋىلۋجىيەكان بە (ئاينى جادووى يان كۆمەلە سەما و ھەلپەركىيەك) ۋەسفى دەكەن.. ئىسلام بەرنامەى چۆنىيەتتى ژيانى بەستاندەرە.. بەدىلى بەرنامەى سوشىيالىستى و شىوعى و سەرمایەدارىيە.

وہك ئىستا ئىران، سودان، چىچان و ئەفغانىستانى جارانش، بەشتىكى غەربىي سەئودى و پاكىستانىش ئەگىنا ۋلاتانى مۇسلماننىش، ياساكانىيان لە فەرەنسى و بەرىتانى ۋەرگىراۋە، نەوانىش بەرپەچەلەك و نەرىت دەگەرپىتەوۋە سەر رۆمانى كە لەسەردەمى ئىمپىراتۆر (جەستىيان) بەدەى شەشى زائىنى بەناۋى (كۆمەلە ياساى مەدەنى) دارىشتراۋە.

نەو دوو جۆرە ياسايدە بەھەلە جارجار بە دەستكردەكە دەۋوتىرى ياساى زەمىن و بە ئاينىش دەۋوتىرى ياساى ئاسمان يان (شرائع الارض و شرائع السماء).. نەوۋە ھەلەيە، ياساى زەمىن و ئاسمان ھەر يەكە، ھەرۋەك دياردەى عەلمانى شان بەشانى يەك ھاتوون، نەوۋەى لە لايمەن (تەۋرىيەكان) بەناۋى گەشەكردنى ياسا و نەبوونى ياسا لەسەردەمىك.. ھەمورى ھەلەيە، ئەسلى ھەمورى ياساش ناگەرپىتەوۋە بۆ (ھورابى) يان رۆمانى، ھەتا لىك جياكردنەوۋەى دەسەلاتەكانىش كە بۆ (مۆنتىسىكۆ) دەگىرنەوۋە رابەت نىيە، چاكتىر ۋابىر بىنوسىن مېتروۋى ياساى

^۱ الموسوعة العالمية - ج ۱ - ۴۱.

د دستکرد بو نه و میژوو و سهرچاوانه ددگهریتسه وه نهك ههموو یاسا، یاسای د دستکردو یاسای دادگهری (شهریعت) نه و جیاوازیانه ی هیه :-

ههلبهته له پیتش ههموو شتیك دهبی تیبینی بکریت ههندی زاراوو وشه هیه له جیئی خوی نیه، دهبینین وهك نهمل (نیقلیم-ههریم) گهورهتر بووه (نهك له دهولهتی نیستا) لهسنوری نیمپراتوریهتیهکانیش به نیتوان دوو هیللی ناسژیی دابهشیهکانی زهوی وتراوه، سهردهمیک ههموو جیهان چوار نیقلیم یان ههفت بووه، کهچی نیستا به چهننن (نیقلیم) نینجا ولاتهك پیک دینن، ههرودههش لهبارهی دهولهت و حکومهتیش چهمکی حکومهت فراوانتر بووه له دهولهت، زیاتر به زهنگینهکان وتراوه (دهولهتدار) واته سامان دار، ههتا لهناو کوردیش (دهولهتمههند) له بنهچهدا (دهولهت مهنده) واته خاوهن سامان.. کهچی نیستا دهبینین چهمکی دهولهت له حکومهت فراوانتر بووه، بهههمان شتودهش جاران یاسا فراوانتر بووه له دهستور، کهچی نیستا پینچهوانهیه، بویه لهو بهراوردهش ریک دهرناچی لهبهر ههمان هو، یاسای دادگهری (شهریعت) هاوتای دهستوره زیاتر نهك یاسا، (فقهی یاسایی) هاوتای یاسایه بهلام بهههر حال جاری لیرهشدا وهك زۆربهی چهوتیهکانی تری باو (العاده محکمه) دهپۆین.

به کورتی چهند بهراوردیکیان له نیتوان تومار دهکمین بهو شتویهیه :

۱- یاسای دهستکرد ددگهریت و ههموار دهکریت (تعديل)، بهنده به بارودوخو زهمان و زهمین و ویست و نارهزووی دهسهلاتدار، نیتر نیشانهی ههره گهرهی یاسای دهستکرد نهویه فره روو و فره وهلام و فره تهرازوی بویهك کیشه هیه، یاسای دادگهریش (خواهی) تاقانهیه، یهك وهلامه.. ههرودهك پیغهمبهه چهننن هیللی خوارو خیچی کیشاو یهك هیللی راستیشی بهنیتوانیان دا هینا، وهسفی هیلله خوارو خینچهکانی به بهرنامهو تهرازوو و یاسای دهستکردو نا دادگهری برد، تاکه هیلله راستهکش به یاسای خواهی ﴿وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ﴾.

۲- یاسای دەستکرد له باشتترین دۆخیدا وهلامی بارودۆخی نەو ساتەئێ کۆمەڵ و عەقڵی بەشەریتەن بە پێچهوانەئێ یاسای دادگەری کە سەرتاسەری و نەگۆڕ و جووتە لەگەڵ جەوهەری مرۆف.

۳- یاسای دەستکرد وەك (مەتاتی) نەوسەر و نەم سەری پێ دەکری، بە هەمان یاسا و دەستور ڕەش سپی دەکری، نیشتییمان پەرور خانین دەکری، بەرگری نیشتییمان بە تیکدەر بە یاسایی دەکری، تیکدەرانی خۆی بە (دفاع عن الوطن) بە یاسا دەکاو.. هەموو نەو تاوانانەئێ میژوو پشت بە یاسا کراون بۆیە ناھەقی (فۆلتیر) نەبوو نەگەر رەتیشی دابی کە وتووێتەئێ: (میژوو بریتیه لە تۆمارگای تاوانەکانی بەشەریتەن) کەچی یاسای خوایی ڕوون و ناشکراو رەونەقدارە.

۴- یاساکانی دەستکرد کە جووت نابیت لەگەڵ ستاندر، هەم ناکۆکە خۆبەخۆ هەم لەگەڵ واقع و ھەق هەم لەگەڵ یاساکانی سروشت، هەم لەگەڵ رێسکان و (فیتەر)ی بەشەری، بە پێچهوانەئێ یاسای دادگەری لەگەڵ ھەرسێ تەرە کۆک دەبن.

۵- کێشەئێ بنچینەئێ یاسای دەستکرد نەوێە (عەقیدەئێ) لەگەڵ نیە، بۆیە لە ھەر شوێنێک چاوی دیار نەبیت، یان بێ ھێز، بێ پۆلیس.. نەو یاسایە جێ بەجێ ناکرێ و دەبێتە ھۆی بەردەوامی تاوان، ھەروەك لەو سمعاتەئێ کۆژانەو بەناویانگەئێ کارەبای کالیفورنیا زیاتر لە (۷۰۰) تاوانی لێ نەنجام درا، بەلام لە نیسلامدا کە شەریعەو عەقیدە لێک جیانپە بۆیە (پرۆادار)ی راستەقینە چۆن یاساکە لە پێش چاوی دەولەت و پۆلیس و چاودێر جێ بەجێ دەکا، ناواش لە غیابی نەوان، نەو جیاوازیەکی بنچینەئێ، لە ھێزی یاسای (شەریعەت) و خاڵی ھەرە لاوازی یاسای دەستکردیشە، واتە یاسای دەستکرد ھێزی جێ بەجێ کردنەئێ خودی نیە، بەندە بە ھێز ھەروەك نەریتی رەسەنی خۆی لە پێناسی رۆمانی و سەفستیکەکان ھاتوو، تا نیستاش ھەر تەواو.

۶- کۆمهله یاسایهك ههیه له فهرههنگ و نههسکلۆییدییهکان بهناوی (قوانین اجتماعیه الكونیة- Universal social law) هاتوووه وهك دهقی خوێ (ژمارهێ تاوان له کۆمهلهگهیهك زیاده دهکات نهگهر نایین رۆلێکی پهراوێزی ههیهت).. ههلبهته یاسای دهستکردو عهلمانیهت بهگهشتی دهکهوته بهر چوارچێوهی نمو یاسایه و کۆمهلهگهیهکی پر تاوان و نادادگهری دروست دهکا.

۷- ههردهم یاسا لایهنی گهشتی تاك دهگرێتهوه نهوهش نیوهی کیشهکانه، بهلام نهوهی سهراچاوهی تاوان و گهروگرفتێ کۆمهلهیهیه لایهنی تایبهتی مرۆفه که (نهینی تاك یان اسرار الشخصیه)، یاسای دهستکرد ناتوانی پر و بهچیتته ناخی مرۆفه و تایبهتهندی و نهینییهکانی ستاندهر بکا، ههرگیز تایبهتیش ناچوتنریتته ناو چوارچێوهی یاسا، بۆیه له باشتترین دۆخی یاسای دهستکرد تهنها نیوه بهختیاری و دادگهریهك دههینیتته دی، تهنها یاسای خواپی دهتوانی به یاسای ستاندهری و چاندنی (پهوشته) له ناخی تاكهکان زال بیت بهسر پالنهری تایبهت و نهینییهکانی، دهتوانی رینگریک وچاودتیریکێ زاتی له دهروونی دروست بکا به نهندازهی زیاتر له هێزی یاسا رینگر بیت له خراپه و هاندهری چاکه.. بهوهش دادگهری نیسلامی و پرۆژهی شارستانی و مرۆفایهتی پی دیتته دی بۆ سههرجهم کۆمهله.. ههر نهوهش توخمی ههره بنچینهی (تمکین الاسلامی) و دادگهری کۆمهلهیهتی به.

۸- له یاسای دهستکرد، ههر بۆشاییهکی یاسایی ههیهت بهکسهر مهبهدهنی وێرانی (بههژدوههندی تایبهتی) دیتته جی، کهچی له شهربههتدا ههر بۆشایی لهیاسا نیه، نهگهر نهشدوزرایهوه وهك بۆشایی دهركهوت نهوا عهقیدهو پهوشتی دیتته جی و بههژدوههندی گهشتی بۆی نامادهیه.

۹- یاسای دهستکرد کاتی دادهپێژری که پێویسته، واته رووداوه یاسا دروست دهکا، کهچی یاسای خواپی له پیش روودانی نامادهیه.

۹- چاره‌نووسی یاسای ده‌ستکرد به‌ره‌و یاسا کۆمه‌لایه‌تیه‌کان (شهریه‌ت)، هه‌تا زانست و زانیاری و گه‌شه‌ی کۆمه‌لایه‌تی زیاد بکات یاسا. ده‌ستکرده‌کان به‌ره‌به‌ره له نه‌نجامی گۆرانیان به‌ره‌و ناراسته‌یه‌ک و درده‌گری، پروو له (شهریه‌ت)ه، هۆیه بنه‌چینه‌یه‌کشی نه‌وه‌یه چونکه نه‌ویاسایانه‌ی کۆمه‌لایه‌تی راسته‌قینه (دادگهرن و به‌عه‌یارو ستانده‌رن...)، بۆیه له هه‌ناوی کۆمه‌ل و تاکه‌کان نه‌و یاسایانه هه‌ن و به‌ده‌رن له‌ویستی مرۆڤ، نه‌ک دروست بکری یان داب‌تاشری یان په‌رله‌مان بۆیان داب‌ریژی... به‌لکو ده‌دۆزریته‌وه وه‌ک زانست، نیتر له‌گه‌ل گه‌شه‌ی زانست و کۆمه‌ل به‌ره‌به‌ره نه‌و یاسایانه له هه‌ناوی کۆمه‌ل ده‌دۆزریته‌وه و جی‌ی یاسای ده‌ستکرد ده‌گریته‌وه... به‌و شتیه‌یه نه‌گه‌ر په‌یامی نیسلا‌میش نه‌هات‌بایه (به‌گریانه)، نه‌وا په‌یامی عه‌ق‌لی (که هه‌مان په‌یامی خوا‌ییه) نه‌و شهریه‌ته‌ی ده‌دۆزیه‌وه به‌ره‌به‌ره، سه‌رنج بده (برناردشو، تۆل‌ستۆی، شکسیر، رۆسۆ، سپینۆزا...) له‌دوای نزیکه‌ی (۱۳) سه‌ده به‌ختیاری ده‌دۆزریته‌وه و ده‌ل‌تین (به‌ختیاری به‌وه دیته دی که هه‌ر کس چی بۆ خۆی ویست نا‌واش بۆ خه‌لکی) *.

به‌و شتیه‌یه عه‌ق‌لی پیتش که‌وتوو و یاسا‌کانی کۆمه‌لایه‌تی راسته‌قینه به‌کتر پاسادان ده‌که‌ن و ده‌بنه پال‌پشتی به‌ک، به پیت‌چه‌وانه‌ش بۆ یاسا ده‌ستکرده‌کان.

سه‌ره‌نجام تا راده‌یه‌کی زۆر وه‌ک (زۆریه‌ی زانیان) گۆته‌نی یاسای ده‌ستکرد له لایه‌ن به‌هیتزانه‌وه و راپیتج ده‌دری، هه‌رده‌م بانیک دوو هه‌وا‌یه (الکیل بالمکیالین - dauble stander)، له ده‌ست ویست و ئاره‌زووی ده‌سه‌لات‌داره، یان نه‌ریت و رای باوی عه‌وام و نه‌ویش بۆ چینی سه‌روو، ... نیتر سه‌مه، ماف خورانه راس‌ته‌وخۆ یان ناراس‌ته‌وخۆ... نه‌وه‌ش به‌پیتی ته‌رازووی نیسلا‌م هه‌موو نیشانه‌کانی سه‌ره‌تای (یاسای نه‌قامیه) با له‌سه‌رده‌می ته‌کنه‌لۆجیا و نینت‌سه‌رنیت و مافی مرۆڤ و ده‌زگای (UN)یش بیت، هه‌ر پیت‌نسه‌ کۆنه‌که‌ی رۆمه‌ بۆ یاسا

* نه‌وه‌ش هه‌مان فەر‌م‌رو‌ده‌یه: (لا یؤمن أحدکم حتی یحب لأخیه ما یحب لنفسه)، واته کۆمه‌ل‌گه‌ی سه‌رده‌می مه‌دینه له‌سه‌ده‌ی (۷) جیهانی هارچ‌ه‌رخ‌یش به‌هه‌مان یاسا به‌خته‌م‌ری بۆ دیته دی.

ھەرۋەك سېنوزا بەجۈرىكى تىرى گوزارش كىردۈۈدە و دەلتى: ھەتا لە سىستەمى دىموكراسىش سەرۆك لە سەرۋى ياسايە^۱، ھەر چەندە (رۆسۆ) وەسفى كۆمارى بەۋە دەكا كە (ھەمە دەزگا و پاىەكان لە ژىر رىكىفى ياسا دەبن، صاحب السيادة، نامىنى)^۲، بەلام زۆر روونە (صاحب السيادة، مىللى چىف، قۇھر، فخامە الرئيس، ..) بە زيادەۋە ھەرماۋە لە سەرۋى ياساشن بە تايبەتى لە ولاتانى دىكتاتورى.

خۆ بەشىكى تىرىش لە كاردانەۋەى نەۋە ھەر خۇدى ياساش بە دادگەرىيەكەشەۋە بەسەلبى دەزانن، لەۋانە تەتەۋرىيەكان بەگشتى و ئاينى تاۋىيە (كە لە يابان و دەۋرۋەرى) ھەبە، باكۆنن، جىرالدى، ستانلى، جۇدىن، برۇدون، .. زۆرى تر .. بەراى (باكۆنن) ئازادى لەبى ياساى دەست پىدەكا، .. لەۋ كۈنلەۋە ھەلۋىستى ماركسىيەتىش لە بارەى (ياسا) بناغە رېژ كراۋە بەسەلبى، پىئى واىە: ياسا لە خزمەت چىنى دەسەلاتدار بوۋە بەپىئى قۇناغى مېژوۋ ھەردەم بەندىش بوۋە بە دەۋلەت و سىستەمى كۆمەلەيتى، نەرىت و ياساۋ ئاين و كەلتورى سەردەمى دەربەگايەتى لە خزمەت ئاغە بوۋە، دواى لە خزمەت برجۋازى .. لەدوا قۇناغ لە خزمەت كرىكارە كە ياسا خۇشى نەماۋە چونكە چىنايەتى و دەۋلەتىش نەماۋە، بۆيە لىنن دەلتى: (پرولتارىا بەھىچ ياسايەك پابەند نايت)، ئىتر كە لە شيوعىيەت ياسا نىە بەھەمان شىۋەش پىيان واىە كۆمەلگەى سەرەتايىش ياساى نەبوۋە، ھەندىك لە جىھان بىنيە سۇشالىيىستىيە (ماركسىيەكان) رەتى دەدەن و دەلتىن مادام (پرولتارىا بەند نەيت بەياسا ئەۋا لە سۇشالىيىستىش ياسا نىە)^۳ .. ھەر چەندە لە شۈينى تىرى نوى ماركسىيەكان لەۋ بۆچۈنە پەشىمان دەبنەۋە (سۇشالىيىستى لى دەبۆرن) لە كىتبى (القانون و

^۱ رساله فى اللاهوت و السياسة - سېنوزا - ۳۸۲ل.

^۲ فى عقد الاجتماعى - رۆسۆ - ۸۰ل.

^۳ منظري قانون سۇفياتى.

الاشتراكية-ل ۲۰) ھاتتو: (بۇ يىناكردنى سۆشپالىستى يان گۆرپىنى بەرەو شىوعىيەت مەھالە بىكرىت دەولەت ياسا بەكار نەھىتى...).

نەو رايەى ماركىسى و تەتەورىيەكانىش دەگەرپتەو بۇ ھەمان سەرچاۋەى (بەسروشتى كردنى ياساكانى كۆمەل)، بەرپاى ماركىسيەكان لە شىوعىيەتدا (بەدىلى ياسا) بەرپرسىارىيەتى گشتىيە و خەلكى گوايە دەگەنە ئاستىكى وا كە خۇيان دەورى ھەم پۇلىسى و ھەم ياساۋ دادگا دەيىنن لەسەر شەقام، چۆن ئىستاش دەيىنن نەرىت و ويژدانى خەلكە نايەلى دەست دريژى بىكرىتە سەر ئافرەتلىك يان دوو شەركەر لىك دەكەنمە،... تا ئىزدە بۆچوونى ماركس بوو..

بەلام بەسەرئىچىكى سەرەتايى دەردەكەوى كە نەو بەدىلە (نەرىتە) نەو ش بە خىرايى دەگەرپتەو بۇ ھىزو بى ھىز و شىرازەشى تىك و پىك دەچى لەگەل قەيرانىكى ئابوورى يان كۆمەلەيتى يان ياساي... ھتە، نەوھيان ئەوكاتى كەمىك راست دەيتت كە بتوانى نەو لايەنە شەرە سروشتىيە دەركىشى كەخۇى لە ناخى ھەموو مەۋقەك مەلاس داۋە، ھەلبەتە ئاشكرى^۱، ھەموو نەو بۆچرونانە ھەلە دەرچوۋە ئىستا، راي نەنسرۆپۆلۇجىيەكان و(ئىستا مادىيە تەتەورىيەكانىش گەرپانەو) سەر نەوھى كە ياسا بەجۆرىك لە جۆرەكان ھەر ھەبوۋە لە ھەموو زەمان و زەمىنىك... ھەر بەلای كەمەۋە مادام ئايىن ھەبوۋى ياسا لەگەل ھەبوۋە، قەدەغەو (بىكەو مەكەى-حلال و حرام) لەگەل بوۋە، رەوشتى لەگەل بوۋە، ھەر لە تويژىنەوھى رەوشتى ھىندۆكى و بوزى و كۆنقۇشى و زەردەشتىيەكان، ئىنجا سەرنج بەدە نەو برپاىانەى لە (مانۆ) ى ھىندى ۲۰۰۰ پ.ز و (فىداى) ئارى ۱۸۰۰ پ.ز، كىتەپ پىرۆزە كۆنەكانى ترى چىالپۆكى مەكسىكى، پۆپۇل قونى ھىندىيە سورەكان^۲،...، ھەروەھا نەو دابەشىيە چىنايەتەى ھىندى كۆن -براھىماۋ

^۱ بۇ زىاتر سەرنج بەدە (القانون و الاشتراكية) -ترجمە ھىرى رىياچ- ل ۲۰.

^۲ بۇ زىاتر برپاىانە بابەتى ناخى مەۋقە (ھەر لەو فەرھەنگەدا).

^۳ كۆنترېن رووداۋەكانى مېژوو-گېرېۋشكى.

شادراو مہنبوز^۱، نہوہ بہدی دہکری چ جای ثابنی سہرہ کی و نہسلہ کان.. ہتا تہوہریہ کانیش دان بہوہ دہنن کہ (نہریت) ہہبوہ^۲، نہگر بہ وردی سہرنج بدہینہ نمونہ کانی خوشیان دہلن خیلہ بہرہمرہ جہرمانیہ کو نہکان (کہ شارستانی رومانیان پروخاند) گواہ ناین ویاسا وچیناہتی... نہبوہ لہنویان دا، کہچی وہ سفیان دہکەن دہلن لہنہریتی نہوان گہرانہوہ لہجہنگ نہوہندہ نابروو چوون بوو خوی دہکوشت... نایا عہیبہو شہرم کردن و نابروو چوون... ہہموو مانای بوونی یاسا (بکہو مہکہ) ی سہرہمی خویان نیہ؟، ہہندیکیشیان وەك (راد کلف، براون، مالیٹوفسکی) وتویانہ یاسا ہہبوو.. نہریتیش ہہر یاسایہ مہرج نیہ بہنووسینہوہ بیت ہہروہك نیستاش دہستووری بہریتانیاو یان نہو شیوعیہتہی کہ دہلن لہ جیاتی یاسا نہریتی خہلکی دہبتہ بہدیل بہنووسین توہمار نہکراوہ .

نہبوونی یاسا بہشی ہہرہ گرنگی (سیستم و بہرنامہی ژبانی لیبرال دیموکراسی) دہگریتموہ، ہہر خودی لیبرالی لہہموو فہرہنگہ کان بہمانای سہرہستی و پابہند نہبوونی (بہتایبہتی تاک) بہیاسایہ، بوہ نہگر لہدوای نہزمونیککی زور تنجا ہاتنہ سہر داریشتنی یاسا بو باری کوہملایہتی، بہلام تا نیستاش لہبوار ی نابووری و بازارو بہرژوہندی و باری کہستی سہی یاسان.. کہ سہرچاوہی ستہمی چیناہتی و بوونی ہہزاری و کارہساتی زورہ لہ داگیرکاری و چہوساندنہوہ.

^۱ الہند القدیمہ، د. محمد إسماعیل.

^۲ بو زیاتر سہرنج بدہ (مقدمہ فی آنثروپولوجیا الاجتماعیہ).

ياساكانى كۆمەلەيتى (دادگەرى) :

مەبەست لىتى لايەنە چەسپاۋەكانى (ثوابت) كۆمەل و كۆمەلەيتى يە ، برىتىن لەو ياسا (نەگۇرەنە) كە حوكم لەسەر گۇرپان و پەيوەندىيەكانى كۆمەلەيتى و سياسى و كاريگمىيەكانى دەكا، ھەمان نىشانەي ياساى سروشتى ھەيە، بە تەرازوۋەكانى (ياساى سروشتى) و (فەلسەفەى راستى) دا دەيان ناسىنەۋە، ئىمۇش ئىمركى فەلسەفەى ياسايە، نەو ياسايانەش نەگەر بە دروستى دۇزراينەۋە ئىمۇ نەگۇرە ھەر لەسەرەتاي بەشەرىيەۋە تا كۇتايى، ئىمۇ ھالەتە بەند نىە بە (قۇناغ و گەشەى كۆمەل، بە زەمان و زەمىن، بەبارى تەكنەلۇجيا).. نەو ياسايەى لە (داس و ناشى با) راست و دروست بوۋە لە دەراسەو ناشى ھەلمى و لە ئىنتىرنىتىش ياساى دروست، ھەر ھەمانىش كە دادگەرى لە ھەمو سەردەمىك دروست دەكەن كە لە ئاينى نىسلام پى ى دەۋوترى (شەرىعەت)، ئىستا زۇربەى فەيلەسوف و زاناو سياسەتەدارانىش بەحوكمى سەرچاۋە جىاجىياكانى مېژوو دان بەۋە دەنن كۆمەلگەيەكى غورونەيى بەھۆى نەو ياسايانە (نەو شەرىعەتە) دروست بوۋە، نەۋەى لايان گرتە ئاخۇ لەو سەردەمەى جىايى بارى كۆمەلەيتى و چىنايەتى و زانستى و ئابوورى و شارستانى لەگەل ئىستادا چۇن بە ھەمان نەو ياسايانە نەو كۆمەلگەيان پى دروست دەيتمەۋە، ھەلبەتە بەو روانگە (تەتەورى) و (ماركىسى) و تارادەيەك (نەشروپۇلۇجىيانەش) كە گوايە ياساى كۆمەلەيتىش بەرھەم وەلامى پىويستىيەكانى بارى كۆمەلەيتى و چىنايەتى و شارستانى سەردەمى خۇى بىت، واتە مەۋۇ دروستى دەكا، نەك خوا رسكى، واتە ھۆكارەكە (علە) كەى لە واقعى كۆمەل دا نىە.. تا ياساشى بۇ ھاتىت، يان وەك ياسا بدۇزىتەۋە بەلكو وەك (برگسۇن) گۆتەنى ياساۋ (راستىش) وەك دارتاشى دەتاشرى! واتە لەو ھالەتەدا بەردەوام ياسا دەگۇرپى مادام نەو بارە بەردەوام بگۇرپى (..مالھا من قرار)، بۇيە ھەندىك لە رەۋشەنبرانى جىھانى موسولمانشىنىش لەسەر نەو بىنچىنە داۋاى

دەستکاری (شەریعتیان) کردوو تا بگوئیی لێ گەل پێشھاتەکانی سەردەم یان ھەر بەیە کجاری نیلغا بکریتمووە لەنەودی بە کەمی عەلانیەتەووە لەسەردەمی (مەسطفی کمال ئەتاتورک) و (ئەلب کۆک) و ھەتا طە حسین، حیب بۆرقیبە، تەسلیمە نەسرین، .. با بزانی ئەو خەلە لە کێ یە؟ عەلانیەکان و راھاتوون لە ھەموو ولاتە خاوەن دەستورەکان ھەر لە ماوەیەکی کەم چەند جار دەستکاری بەک یاسا و بگرە دەستوری بکری، بۆیە بەزەحمەت دەچیتە عەقڵی یاسایەک ھەبێ بۆ ھەتا ھەتایە ھەر راست بیّت و پێویستی بە دەستکاری نەبیّت بێ زیاد و کەمی لە ژبانیکی گۆراودا؟ بۆ یەک لا کردنەووە پێویستە بگەڕێنەووە سەر چاووگە بنچیتەییەکان کە "فەلسەفەی راستیە"، دەبێ بزانی ناخۆ (راستی) چەسپاوەو ناگۆڕی یاخود ئەویش دەگۆڕی؟ واتە گۆران سەرتاپای ژبان دەگرتەووە، لە ھەموو زەمان و زەمینێک $9 = 6 + 3$ ، ھەروەھا رەوشت و بەھاو تەرازو و پتەرە راستەقینەکان نەگۆرن، .. واتە سروشتی درۆو خراپە لە ھەموو زەمان و زەمینێک چەسپاوە، ئەمەک ھەر چاکو درۆش ھەر خراپە.. یان ھەر لە نمونەکە (تۆلستۆی) بێ ئەوێ ناگای لێ بیّت کە پیش (۱۳-۱۴) سەدە لەپیش ئەو یاسایەک ھەبوو بەناوی (یاسای نیحسان) کە فەرموودەیی و دەلی: (لا یؤمن أحدکم حتی یحب لأخیه ما یحب لنفسه) کە کۆمەڵگەیەکی پێ دروست کرا دادگەر و بەختەر و پیش کەوتووی ھەمەلایەنی لێ ھاتەدی لە بیابانیکی ھەرە دواکەوتە، بەھەمان یاسا کە (تۆلستۆی) بە عەقل دۆزیووە وتی بەختەر و بۆ کۆمەڵ نایەتەدی ھەتا یاسای (ھەریکەس چی بۆ خۆی دەوی ناواش بۆ خەلکی تری نەوی) نەیتەدی.. ھتد .

کەواتە چۆن یاساکانی سروشت نەگۆرن ناواش یاسای کۆمەڵایەتی ھەیە و نەگۆرە، ئەوێ دەگۆری و دەستکاری دەکری و زیادو کەمی لێ دەکری ھەر ناوی (یاسا)ی لێ نراوە، ئەگینا سیفاتی یاسایی نەبوو، لێرەدا واراھاتووبین کە ھەرچی بە دەولەت و دەستوریکەووە دەربجی ناوی (یاسا) لێ دەنری.. ئەوێان ھەر ناو

لینانه، دورره لهو یاسایه نیتمه لیره باسی ده کمین، که هه مان حوکمی چه سپاوو شمولیهتی یاسای سروشتی ههیه، به لام دریزکراوهی نهو نیه، یاساکانی سروشت و یاساکانی میکانیکی و فیزیایی و کۆمه لایهتی و فکری، هه ریه که به جوری خوی یاسان، هه ر به نمونه: یاسای (کارو کاردانهوه) له میکانیکی یاسایه کی راسته (دادگهریه بۆ میکانیک)، مه رج نیه له هه موو سروشت و راست بیت یان له کۆمه لدا.. گه لی جار ده بینین کاردانهوهیه کی کۆمه لایهتی بۆ کاریکی کۆمه لایهتی ههیه، به لام یه کسان نیه به هه مان بری کاره که، که نه وهش سیفه تی بنچینه یی یاسا میکانیکیه کمیتی.. که له یاسای کۆمه لایهتی و دادگهری و هاتوو (السن بالسن..)، به لام بۆ هه موو کاریک به هه مان بر نیه، به بری جیا جیا به، کوشتنی به ناههق کوشتنه، به لام زینا کاردانهوه که ی (سزایه که ی) زینا نیه (جهدلهیه).. بهو شیوهیه.

نه وهی مه به ستمانه چۆنیه تی حوکمیان و شمولیه تیه که یان له هه موو به شه کان هاوبه شه، جا نیستا با بزاین نهو دۆخه تایبه تیه ی که ناده میزاد تیایدایه چۆنه؟.. هه لبه ته یاساکانی سروشت هه موو لایه نه کانی شت و مه که کان ده گریته وه، هه بح بواریکی سه ربه ستی بۆ سروشت و پارچه کانی نه هیلراوه ته وه، بۆیه نهو دارو به ردو ناسن و ناو و هه وا و نه له کترۆن و مانگ و رۆژه هه موو مسه یرن، مخمیر نین.. هه روه که له پر سیاره که ی قورنانی پرۆزیش وایت وه لامه که ی: ﴿فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ اِثْنِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾.. به لام مرۆڤ و کۆمه ل لا ناسۆیه کی له پیش کراوه ته وه و سه ربه ستی تبادراوه که نه سلی تاقی کردنه وه خوا به کهش نا لهو ناسۆیه.. که قورنانی وه سفی ده کا: ﴿اِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُلًا﴾.

بۆیه مرۆڤ تا راده یه که مخمیره، ده توانی یاخی بیت، چاک بیت، خراب بیت، ده توانی به ستانده ریش بژی (که نه و دیان یاساکمیه)، یاخی بوونه که ی لهو

ستانده‌ریه و ئنجایا یاخیشه له یاسای سروشتی و یاساکانی فیترو له (شهریه‌تیش)، که یه‌که‌م سهره‌نجامی نهو یاخیه کیشه‌کانی کۆمه‌لایه‌تیه له دابه‌شی چینه‌یه‌تی و سته‌م و ئازاوه و چه‌وساندنه‌وه و .. بۆیه سته‌م و چه‌وساندنه‌وه و یاخی بوون و پیتش نه‌وه‌ی له شهریه‌ت سهرینه‌چی بی له یاساکانی سروشتی و مرۆفایه‌تیش سهرینه‌چیه، به‌هه‌مان شیره یاسای ده‌ستکردو سیسته‌می عه‌لمانی‌ش به پیتناسی ستانده‌ری یاخی بوونیکه له‌و پله .

یاساکانی کۆمه‌لایه‌تی هه‌روه‌ک یاساکانی سروشته له سیفات و نیشانه و حوکم و هاوکیشه و هاوسه‌نگی دا، نهو یاسایانه‌ش سیفاتی (تاقی ته‌نیای - Al one) ی هه‌یه به‌دیله‌که‌ی فره‌یه، یاخیه، سته‌مه، رێبازی جیا‌جیا‌یه، نه‌گه‌ر ناویش له‌و به‌دیله یاساییانه نرا - یاسا -، له راستیدا یاسا نین، فره‌مانیکه و به‌س، .. بۆ لێک جیا‌کردنه‌وه ناوی لی ده‌نین (یاسای ده‌ستکرد)، که‌مترین جیا‌وازی نه‌وه‌یه که یاسای ده‌ستکرد^١ هه‌رده‌م ناکۆکه له‌گه‌ڵ داد‌گه‌ری، له‌گه‌ڵ یاساکانی سروشت، به پینچه‌وانه‌ی یاسای کۆمه‌لایه‌تی (راسته‌قینه) که چه‌سپاوه و هه‌ماهه‌نگه له‌گه‌ڵ سروشت و ناخی مرۆڤ و .. چونکه یه‌ک دانهر و به‌ریوه‌به‌ری هه‌یه: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ، تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ، وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾.

نیت و هه‌لامی نه‌و پرسیاران‌ه‌ی پینشو سانا تر ده‌بینت و ده‌توانین لێلی و تیکه‌لێه که راسته‌وخۆ تر لێک بکه‌ینه‌وه، له ماده‌ی (سیاسه‌ت) باس‌مان کرد، که به‌شه‌کانی کۆمه‌ل زۆربه‌ی دوو لای هه‌یه له شیره‌ی: زانستی و کۆمه‌لایه‌تی و رێبازی کۆمه‌لایه‌تی، زانستی ئابووری و رێبازی ئابووری، زانستی سیاسی و رێبازی سیاسی، زانستی فکرو رێبازی فکرو .. هتد.

^١ بۆ زیاتر سهرنج بده جیا‌وازیه‌کانی یاسای ده‌ستکرد و یاسای (شهریه‌تی) له‌ماده‌ی - یاسا -.

نەوہی لەو بەشانە دەگۆڕێن زانستەکانی کۆمەڵ و ئابووری و سیاسەت و فکرە.. کە سەرچاوەی بەرھەم و تەکنەلۆجیا و شارستانی و..ەتد.

نەوہی چەسپاوە رێبازەکانە.. کە سەرچاوەی ناسنامە و مەدرەسە و ئاین و نایدیۆلۆژیەکانە،.. نەوانەش (بەپرەو-منھج)ی کۆمەڵن، نەو یاسایانەش لایەنی زانستی ھەیە کە پێی دەلێن (زانستی یاسا) کە فەرمانی لی کۆلینەوہی میژوو و واقعی یاسا و چۆنیەتی پەپرەوکردنی و بەراوردەکانیەتی، نەوانەش دەگۆڕێن و ناسنامە نین، ھەرچی (رێبازی یاسایە) نەوہش چەسپاوە و ناگۆڕیت، بەند نیە بە زەمان و زەمین، چۆن $۳+۶=۹$ ، مانگ لە دەوری زەوی دەسۆڕی، یاسان، چەسپاون، ئاواش یاساکانی کۆمەڵایەتی لە رێبازی یاسایدا چەسپاوە، بۆیە نەو یاسایانە (۱۴) سەدە لەوہو پێش دادگەری داوہ نیستا و ۱۴ سەدە تریش ھەمان یاسا و دادگەری دەداتەوہ، ھەر دەستکاریەکیان ھاوتایەکیان ھاوبەشیەکی بۆ پەیداکی پێش نەوہی دژی شەریعەت بیت، دژی یاساکانی کۆمەڵیشە.. ھەر بۆیەش کێشەکانی کۆمەڵ و دۆزینەوہ زانستیان و فشاری گەشە کۆمەڵ.. ھەمووی بەتێکراییی ھیزەکی کێش کردن (جاذبیە) دروست دەکەن، تیایدا یاسای دەستکرد بەرەو شەریعەت پال دەدات، ھەرۆک ئیستاش زۆریک لە بەندەکانی یاسای دەستکرد لەو ئەنجامەو لە ئەنجامی پیتیستی واقعی و ژیان و تەندروستی و بەرەو نامیزی شەریعەت دەچن، بۆیە زۆربەیی دەستورەکانی عەلمانی نیستا پریەتی لەبەندی شەریعەت، لە کۆتاییدا ھەمو بەشەریەت بە رۆژھەلات و رۆژناوای پیتیستی پێ دەبیت.

(۲۱)

سەرلەپاي شەمولى all-inclusive

شە زاراۋىيە تەنھا ۋە رەگىرەدراۋى ۋە شەبەكى رۇژناۋايى نىيە، بەلكو ۋە رەگىراۋى چەمكىتكى تاييەتە بە خۇيان، مەبەستى ئىستا زىاتر شە نايدولۇژياۋ ناينو تىرە سايسانەيە كە لە زۇرىيە لايەنەكانى مەۋۇ دەۋى، ۋەك زاراۋىيەكى سەبى سەير دەكرى لەلايەن ئەلمانىيەتى نىۋى ۋە (ۋاتە ئەلمانىيەتى دۋاى شەكىتى ئەلمانىيەتى چەپ-سىكۇلارىزمى رۇژناۋايى)، لە لايەن ئىسلامىيەكانو مەدرەسە فەكرىيەكانى تر بە ئىجابى سەير دەكرى لە سەۋرى خۇي، ۋاتە كاتى ماناى دەست بەسەرەگرتى ئەمەۋ لايەنەكانى ژيانى تەك ۋە كۆمەل بىۋ لەلايەن دەسەلاتى سايسانەۋە ئەۋا سەبى دەبى، لە جىھانى ئىسلامى زەمىنەى مەۋروۋى ۋە فەكرى راستەقىنەى نىيە، زۇر زاراۋى رۇژناۋايى ئەيە زادەى بارودوخىكى ئەلبىيە (تەمىم) كراۋە، زاراۋە لايەنە تىرىشى گەرتەۋە، كەچى مەرج نىيە لە ئەمەۋ دۇخىكدا سەلبى بىت، پىچەۋانەى ۋاشى ئەيە، ئەمەۋ شە دۇخانە لەۋە دى كە رۇژناۋا ئەرگىز ئەبەۋىتە خاۋەنى ئاينىكى تىرە تەسەلۋ ئەمەلايەن، بەلكو ئەر كىشەشيان بۈۋە لەگەلى ئەۋەش رەنگى داۋەتە سەر بارودوخى نايدولۇژىۋ مەدرەسەى سەبى ۋە فەكرى لە ئەنجامدا بۇشايەك لە ژىرخانى مەنەجى زانىارى ۋە فەرەنگى ۋە شەرستانى ۋە سايسان ئەر ئەبەۋە، نىتر ۋەك كەلتورىتىكى دىرىنيان فرە نايدولۇژياۋ مەدرەسە بۇچۈۋنى لى پەيدا بۈۋە، بىۋ ئەۋەى (مەرجەبەتتىكى) يەكگەرتۈۋى ئەبەۋى، ئەيەكەشى ۋەلامىكى جىاي بۇ كىشەيەك ئەيە، ۋاتە ئەر پەرسىارىك فرە ۋەلامى لى قۋوت دەبىتەۋە مەرجىش نىيە ئەمەۋ شە ۋەلامانە

راست بن، ھەر تەنھا يەككىيان راستە يان دەشتت شەمىش راست نەبى، خۇ
 $۷ = ۴ + ۳$ يەك ۷ ھەلەم گرى ئەوانى تر زیادە يە ھېچ سودىكى زانستى نىە فرە
 ۷ ھەلەمى پىشكەشى بکەيت، بۇ مەلەلى ئالۆزو فراوانە کانیش ھەتا چارەسەر
 ۷ ھەلەمى ھەمە لایەن (نەك فرەلایەن) تەواو پىشكەشى بکرى ئەوا لە نوقستانى و
 دەست کورتى رزگارى دەبى، سەرنج بەدە کاتى (ئانىشتاين) ویستى تىۆرو
 ھەلەمى ھەمە لایەن (شەمىلى) تەواو پىشكەشى بکرى ئەوا لە نوقستانى و
 شتیک "پىتى نەگەشت بەلام بە زەبەلاح ترین زانا تومار کرا بەھوى ئەو
 تەقەلایەنە، واتە ھەتا چارەسەر و ۷ ھەلەمە کان نامىزى فراوان قسول و
 ھەمەلایەن (شەمىلى) تربىت ئەوا زانستى ترو راست و دروست تر دەبىت، بەھەمان
 شتوۋە مدرەسە و فکرو ئایدولۆژىي ھەمەلایەن (شەمىلى) ھەلگى چارەسەرەکانى
 ھەمە لایەننى ژيان بىت ئەوا پىروز ترە، ۷ ھەلەمى پرسىارە نەمەرەکانى مەزۇقى
 بەستاندەرى پى بىت، ئەوا سىفەتتىكى (شەمىلى) ۷ ھەلگى و زۆر نایابە و بەلگى
 بەھىزى و راستى و دروستى و قسول و ھەمەلایەننى ئەو مدرەسە يان نایەبە
 دەرەخا، بۆپە لە رۆژناۋاش جارۋايە ۷ ھەلگى شارستانى پىش کوتو و بەھىز لە
 لایەن زانایان بە شارستانى ھەلگى و ھەلگى کراۋە^۱، کەواتە ھوى چىە زاراۋە
 (شەمىلى) بە رەھى بە توومەت و سەلبى بزمىردى؟ .. لە رۆژناۋا دا نایەن،
 ئایدولۆژىي، زانست و تىۆرى سىياسى، سىستەمى ئابورى نەخلاقى و شارستانى ...
 ھەمەلایەن لىك جىايە، ھەر پارچەيەك لە لایەك ھاتوۋە، ھېچ (مەرجەتلىك) نىە
 لایەنەکانى ئەو سىستەمانە بەيەك بىستى و سىستەمىكى ژيانى تەواو ۷ ھەلگى
 بەرنامە بداتە مەزۇ و پەيۋەندىەکان رىك بجا بە دادگەرى، بۆپە لای ئەوان نەشیاۋە
 مدرەسەيك يان نایىك ھەر بەرنامەيەكى ژيان شەمىلى بىت، ھەر بۆيەش شەمىلى
 تارادەيەك بە مەھال و بەدەر لە توانای بەشەرى پىشان دراۋە تا ئەو رادەيە
 بە دكتاتورى و زۆردارى تىكەل کراۋە، لىرەدا دىسان خەلەل لە (تەعمىم) تەرو

^۱ بېروانە (المدخل علم الانسانى)

وشکی سوتاندوه، سنور بهزاندن و تیکه‌ل کردنیکه له به‌شیتکی دا ئیجابیه‌و له به‌شی تر سەلبی یه، له کاتی‌کا شمولیه‌ت بۆ زانست و نایدولۆژیاو مدرسه‌و ناين نیشانه‌ی راستی و دروستی یه‌تی، که‌چی هه‌مان شمولیه‌ت له په‌یره‌وکردنی سیاسی و ده‌سه‌لاتا سەلبی و تومەته، کاتی به‌هۆیه‌وه گۆره‌پانی سیاسی پاوان بکه‌ی و هه‌موو لایه‌نه‌کانی چالاکی سیاسی کۆمه‌ل و تاک ده‌ست به‌سه‌را بگرێ، وه‌ك نێستا دبینن زۆربه‌ی ده‌سه‌لات دارانی سیاسی عه‌ره‌ب و نه‌و نه‌زمونه‌ی کوردستانیش تا راده‌یه‌ك وێچوی نه‌وانه که هه‌موو بونه‌و یادو چالاکیه میلی سەندیکاکان ده‌بی مولکی نه‌وان بیت، هه‌ر له جه‌ژنه‌کانی نیسلام، جه‌ژنی کریتکاران، جه‌ژنی مه‌سیحی، جه‌ژنی نه‌ته‌وايه‌تی، جه‌ژنه‌کانی منال، شافه‌ت، نو‌سه‌ران، ... هتد هه‌مووی هه‌ر ده‌سه‌لاتی سیاسی به‌ مولکی خوی داده‌نی، ده‌ست ده‌خاته هه‌موو پروویه‌کی ژیا‌نی گشتی مرۆڤ، به‌شیتکی زوری تایبه‌ت به‌ تاکیش جگه له جه‌وجولی نزیك سیاسه‌تیش هه‌تا نابووری و مالداري ... به‌ (ته‌زکیه‌ی حزبی) نه‌بی ریت پێناده‌ن مافی هاوولاتی خۆت له یاسایی و سیاسی و کومه‌لایه‌تی و بژیوری و نابووری و ... به‌کاربه‌یتنی، نه‌وه سیاسه‌تی شمولیه‌و زۆر سلبیه‌و ده‌روازه‌ی دکتاتوریه‌ته، نیتر نه‌و حزبه ده‌سه‌لاتداره هیچ چالاکیه‌کی مه‌ده‌نی بو لایه‌ن و حزبه‌کانی تر نایه‌لیته‌وه‌و جوړتیک له نابلو‌قه‌ی یاسایی و نابووری و سیاسی و کومه‌لایه‌تی ده‌خاته سه‌ریان ته‌گه‌ر به‌ناو فه‌زایه‌کی دیموکراسیش بیت، له‌لایه‌کی ته‌روه هه‌ر یه‌که له حزبه چه‌پی و نیسلامیه‌کان که پالپشت ده‌که‌نه سه‌ر نایدولۆژیا‌یه‌کی شمولی نه‌وه‌یان په‌سه‌نده، به‌لام هه‌رکاتی نه‌و نایدولۆژیا شمولیه ده‌سه‌لاتی شمولی پی دروست کرد و گۆره‌پانی سیاسی داگیر بکه‌ن رینگه به هیچ حزینکی سیاسی تر نه‌ده‌ن به ناوی نه‌وه‌ی گوايه نایدولۆژیا که‌یان شمولیه‌و پتیویست به نایدولۆژیاو تیتوری سیاسی تر نا‌کا! ... نه‌وه‌ش سەلبی یه، وه‌ك بینرا له نه‌زمونه‌کانی شو‌عیه‌ت و فاشی و نازی تورانی و به‌عسیاتی روویاندا، هه‌روه‌ها له‌نه‌زمونی تالیبانی‌ش روویاندا، رتیا‌ن به هیچ

چالاکىيەكى سىياسى تر نەدەدا شان بە شائى ئەوان ئايدولۇژياو تىئورى سىياسى گەلەلە بىكەن، زۆربەي پاساوى تىئورى حزبو سەرکردە دىكتاتورو شولىيەكانىش ئەو بوو گوايە ئەوان پەيامىتىكان پىيە بە ھۆيەو كۆمەلگە دەپەرتىننەو لە قۇناغىتى سەختى مېژوويى، ھەروەك پەيامى شىوعىيەت بەناوى رىزگارى پرۆلېتارى، پەيامى نەتەو گەريەكان بە ناوى يەك خىستىو رىزگارى، .. يان زالىيەتى، يان پاساوى تىرى وەك بارى ناسكى مىللەت، پلانى دوژمنو ئىمپىريالىزم، .. حزبى بەعس (٦) پاساوى بۆ ئەو مەبەستەو (حزب القائد) ھىناو تەو:

- ۱- خۆی شوپشی کردووو سەرکردایهتی نهو پهیرهوی دهکا .
- ۲- ئامانجهکانی ئامانجهی میللهتیشن .
- ۳- توانایی گهیشتن بهو ئامانجهانه تهنها بهو حزبو سەرکردایهتی به دهکری .
- ۴- زۆرایهتی خهڵکیش له دهووری نهو پرتیازو سەرکردوو حزبهیه .
- ۵- سەرکردهکهی ههم سهرهك حزبهو ههم سهروکی میللهتیشه .
- ۶- به تهنها نهوان نهو بهرپرسیاریهتیهیان پی ههتدهگیری به خهڵکی تر ناکری^(۱).

به سەرئێكی سەرەتایی دەردەكەوی كه : خالی (۳) پاساوی دیکتاتۆریهتی شیوعیه‌كانه، له خالی (۵) دیکتاتۆریهتی فاشی و نازییه‌كانه، له خالی (۶) فونهی وهك (به‌عسی) كه هه‌مو جوۆره دیکتاتۆری و تۆتالیزم و ئۆتۆكراسی كۆده‌بنه‌وه، به‌لام نه‌گهر وهك خالی (۲) بێته‌دی، واته (ناوه‌ندی -مهرجه‌ع) بیروباوه‌رو په‌یامێك بێ نهك (ده‌سه‌لاتی سیاسی)، به‌لكو ده‌سه‌لاتی سیاسی و سهره‌ك و... ئامراز بێ، نه‌وه‌یان ته‌واو جیایه، له‌و پرۆوه‌وه لایه‌نه ئیسلامیه‌كان تا ئێستا له سیاسه‌تدا شمولی نه‌بوینه، هه‌رچه‌نده پالیشت ده‌كه‌نه سهر ئاینێكی

١ بروانه: تعريفات لبعض المصطلحات - مادة: حزب القائد .

شمولى، ئەزمونەكانى توركييا، جزائر، ئىران، سودان، .. لەزۆرىيەى بزوتنەوہكانى
 ئىسلامى جىهان دەبينىن دەست گۆزى دەسەلائیشتان لەگەل دەكرى، ئەگەر چى
 لەو پرووہوہ لەئەفغانستان نمونەيەكى ئىنجابى پىتشكەشى نەكرا، ھەروہا لەدوای
 خولەفای راشدىنىش نمونەى سلبى زیاتر بوو، تىكەل كراو، شمولىيەتى نایىنى لە
 پىناو شمولىيەتى دەسەلاتى سیاسى بەكار ھاتوو، بەلام ئىستا زیاتر لایەنە
 ئىسلامیەكانن كە لە ھەلبژاردن دەرەچەن نازادىەك بو عەلمانىيە مەارەزەكانىش
 فەراھەم دەكەن، ھەر بە نمونە ھەتا حماس لە فەلستین دەرەچوو لە ۲۰۰۶ز
 ھەرگیز فتح ھەموو دەسەلاتى بو خۆى قورخ كوردبوو، لەسایەى دەرچوونى نەوانە
 شەفافىيەت و نازادى بىروراو مافى ياسایى مەارەزەو سەرورەى ياسا و دژە گەندەلى
 سەرى ھەلدا، . سەردەنجام شمولىيەت بە تىكرای سەلبى نیە، تەنھا لە پەفتارى
 سیاسى دا سەلبى، نەو تىكەلەيشى مەبەستىكى سیاسى و مەرامى زالیەتى
 شارستانیانەى لەپشتە، لە چوار چێوہى مل ملانى ی شارستانی و مەدرەسەى،
 لە كاتىكدا مەدرەسەى لىبرالىيەت زۆر ھەزارە لە فەكر و ئایدولۆژیا بۆیە حزىتىكى
 سیاسى لاوازی بى تىورو نەخشەو ستراتیژیەت لى گەلالە دەبى، دەبیئە مەیدانىك
 بۆ سەودای (پىم بەدە تا بۆت بکەم) كە ناشرین ترین دیمەنى سیاسى مىكافىلیيە،
 تەنھا خەلكىكى بە بەرژەوہندو نانى پى كۆ دەبیئەوہ .. لە كاتىكدا مەدرەسەى
 ئىسلام (یان چەپەكانى پىشوو) لە فەكرا دەولەمەند بوون بە خىراى لەناو
 جەماوہرا حزىيە لىبرالىيەكان ھەلدەلوشى، بۆیە نەو زاراوہیەى (شمولىيەت) یان وا
 فراوان كەد كە بتوانن لە ژىرخانى (منافسەكان) ى خۆیان بەدەن لە چوارچێوہى نەو
 مل ملانى یە، نەگینا لە بنەچەدا چالاكى سیاسیش (عقدى فەكریە سەك عەقدى
 نابوورى) بۆیە بەشێكە لە عەقیدە نەك بەرژەوہندى، خەلكىكى ساغ مەیلیان
 بەلای نەو حزبانە زیاتر كە تىورى سیاسى ناوسى ھەلگرتوو، پالپشت دەكەنە
 سەر ئایدولۆژیاو فەلسەفەيەكى شمولى فراوانسى گەردوونى و سروشتى و
 كۆمەلایەتى، بۆیە دەبینن (جان كورس) لە كىتبى (حقیقة العالم الملموس) دەلى

تا له دوا نهیښی گهر دوون نه گم ناچمه ناو سیاست، واته سیاستی نوی ده بی
پالېشت بکاته سر بنچینه یه کی قو لی فله سده ی و زانستی وعه قلی نه گینا
یه کسر حربه ناینیه کان نامادهن جیهان هه لלוوشن به دیموکراسیانه، نا شهوه
نه یښیه که ی زار اوه ی (شمولیه ت) که و تیکه ل کراوه، نه گینا نایندولو ژیاو فکر و
ناینی شمولی جیا په له گه ل ده سه لاتی شمولی .

روحہ نیک و گمشدہ

زاراوهی شمولیت بهو سنورهی خۆی نهك هەر سهلبیه یان تومەت، بهلکرو
 وهسفینکی نایابهو به دهگهمن دهست ناکهوی، نهوا له گهل زاراوهیه کی تر تیکهل
 کراوه هم له ناودروک و هم له وشهو زاراوهشی له (توتالیتاریزم totalitarize)
 هاوو، ههروهك مهسهلهی عهلمانیته چۆن وشهیه کی تزیک (علم)ی ههلبژێردراوه
 به مهبهست، ئاواش له وهرگیرانی زمانیشدا فیل لهبابهتهکه که کراوه، تیکهلی
 توتالیتاریزم کراوه به مانای (کلپانی) نهك (شمولی)، شمولی وهسفینکی گرنگی
 بهرنامهی ثابیه، کهچی کلپانی - totalitarizeme سهرتا پای دیاردهیه کی
 سیاسیه و نهو سیسته مه سیاسیه که دهست به سهر چالاکی و ههموو
 جولهیه کی میللی -مهدهنی دادهگری، له کونهوه پیتی ی وتراوه (توتالیتاریزم) له
 (موسوعة العربيه) توتالیتاریزم (کلپانی) بهو (٦) خاله دهناسپتهوه.

۱- زال بوونی دهسه لات ۲- بڼ دهنګ کړدنی معارده ۳- چاودتیره کی زیاد له پتویست ۴- پیروز کړدنی سهروک ۵- به کاره یتانی نامرازی توقانیدن ۶- زال بون به سمر تیش وکاری خه لک...^۱ نه وانهش به شیکه له نیشانه کانی دکتاتوری تاک ره وی و هه تا نازی و فاشیش که له لایه دن دهسه لاتمه وه دهست به سمر هه موو دهزگا مه دهنی و سیاسی و حقوقیه کان دا ده گیری، تاده گاته پتویسته کانی ژبیانی

^١ بوزياتر بروانه: موسوعة عربية ج ٢ ل ٧٣ وه (موسوعة السياسية) ج ٥ ل ١٣٦

رؤژانهى تاك .. ههموى دهخنه ژیر رکیفی راستهوخوی دهسلات، تا نهتوانی له ژبانی ناساییدا لهو دهسلاته جیا بیتتوه ههتا لهناو مالیشیدا،

نموى زیاتر یارمهتی نهو وهرگیرانهی داو تا وا بههلهدا بچن له تیکمیل کردنی (شمولیهت) و (کلیانی) نهویه لهسمرچاوهکانی بیانییش نهو دوخه ههبووه، سمرچاوهی دکتاتوری له لایمن (نویمان) له کتیبی (الشورة الدائمة ۱۹۴۰) دهداته پال شوپش و سهروهیهکانی، کهچی (کارل فریدریک) دهی داته پال نایدولوژیای شمولى^(۱)، لهلایهکی ترهوه له پیش نهوانه(هیگل) ی نهلمانی بهرنامهیهکی توئینهوهی ههبوو به ههمه لایمنی و قوولی ناوی نابوو (شمولى)، ههردهم باسی له شمولیهتی تیگهیشتن دهکرد له بابتهکان تاسمر چیخ نهچن، دواى (براترانید راسل) ی بریتانی رهخنهى له شمولیهتی هیگل گرت له کتیبینکی به ناوی (تاریخ فلسفة الغربیة ۱۹۴۶) ... لهو ههنگاو ههنگاوه پیچهوانانه شمولیهت ههم پدربود ناو سیاست و فکرو فهلسهفهو نایدولوژیاو.. ههم له تیکهلیهکشی به درنژایی خوی مانای تومهتی وهرگرت له رؤژناوا ... ههلبهته پهرسهندنێ فکری شمولى نهزمونی شیوعیهت و تهیاری نهتموه گهری لهلایهک، لهلایهکی تریش زاووزی ی نیتوان ههردوو لا وپهیدابوونی دیاردهی نازی و فاشی ... دوایش شکست هیتلانی گشت نهو نهزمونانه یارمهتی یهکی زوری پهرسهندنێ نهو تیرۆانینه سهلبیه دا بهرامبهر شمولیهت و تعمیم کردنهکهی، لهبنهچهدا له پی ناسه فهلسهفیهکهی را به چه وتی دادهرئیرئ بۆیه شکستی دهییتته شکستی شمولى بهتهواوی، له تیروانینی فلسفی شمولى به مانای تی پروانینی ژبان و سروشت و گهردوون لهچارچیتوهی یهک یاسا، واته دۆزینهووهی فهلسهفهیهک لهلایمن مرقۆشهوه که بتوانی فرمان لهسهر گهردوون و سروشت و ژبان بکا، لهسهر مادی و گیانی بکا... ههلبهته نموهش رهنگه مهحال بیت، شکست دههیتنی وهک له مارکسیهت

^۱ پروانه ههمان سمرچاوهی پیتشوو.

شكستى ھېنا، ئىتر رۆژناوا دەيكانە شكستى (شمولىت) وبەتىكەلىدە بىر نەۋەي سۈرەكان لىك جيا كاتەۋە .

لە كاتىكدا دەيىنن ئايدۇلۇژىي شمولى يان ئاينى شمولى بىرۋە لە تارىكايەكانى مېرۋو بەرەنگارى جورەكانى دىكتاتورى وتاك رەۋى زۆردارى بوۋىتەۋە، ئەم تەعمىمە بەر رەھايە چەۋتە، ھەلبەتە ئايدۇلۇژىي شمولى، ئاينى شمولى، تېروانىنى شمولى .. ھەريەكە پلەر جياۋازى ھەيە لەگەل يەكتەر، ھەمۋە نەۋانەش جيان لەگەل دەسەلاتى شمولى، ئەۋەي دوايىە سەلبىيەكەيە، لەپىش ترىش رون كرايەۋە مەرج نىە دەسەلاتى شمولى سەريە ئايدۇلۇژىياو ئاين و بەرنامەيەكى شمولى بىت، پىنچەۋانەشى بەپىنچەۋانەۋە، ۋەك دەيىنن زۆرەي دەسەلاتدارە شمولىەكانى ئىستا لە جىھانى عەرەب سەريە مەدرەسەي لىبرال دىموكراسيە ۋەيچ ئايدىۋولۇژىيەكى شمولى لەپشت نىە، بە دەگمەن مەدرەسەي ترىش ھەيە لەۋانە ھەمردوۋ حزبى بەعس لە عىراق و سورىا كەسەر بە مەدرەسەي سۆشبالستىكى نەتەۋەگەريە، نەۋەي ولاتانى سۆشبالستى و پىنشوش ھەبۋو كە ئايدۇلۇژىيەكى شمولى و دەسەلاتى شمولى لەسەر دروست كرايۋو، بەلام دەبى بوۋترى ھەر خويان ناويان بە بە ئايدىۋولۇژىي شمولى بىردوۋە بىر مەزن كەرنى نەگىنا شمولى نەبۋوۋە زور مەۋدا كورت بۋو .

لە چۈرچىۋەي ئەزمۈۋنى رابوۋنى ئىسلامى نوتىش لە نەفغانستانى سەردەمى بزوتمەۋەي تالىبان تا رادەيەك دەسەلاتى شمولى دروست كرايۋو، ئەۋەي ولاتانى سوشبالستى پەيرەو كەرنى راستەقىنەي (شوعىت وبەندەكەي دكاتاتورى پىرۋىتارىا) بۋو، بەلام لە فەكرى ئىسلامىدا ھەتا چالاكى ئاينى تر قەدەغە نىە چجاي چالاكى سىياسى، (لا اكراھ فى الدين)، (لكم دينكم ولي الدين)، (من يشاء فليؤمن ومن يشاء فليكفر....) ئىنجا دەسەلاتى سىياسى ئىسلامى راستەقىنە ھەرگىز شمولى نىە، ئەگەر فرە لايەنى سىياسىش سەردەمى نەمىنى ۋەك لە ئىران چىچان و بۆسنە كە خۆي لە خۇيدا بۋنى ئەم زەمىنە نىە، واتە ھەر

لە خودی کۆمەڵگە کە لایەنی سیاسی تری غەیری ئیسلامی لێ شین نابێ، لەو دوخانەش هەر شمولی نیە مادام بەرنامەکانی بریتی بێت لە دست گۆری دەسەلات و ئازادی بەرامبەر، مافی معارزە و ھاوڵاتیەتی، بوونی دەزگای مەدەنی، ... لە هەمووان گرنگتر بەجێ هێشتنی زۆری دەسەلات بۆ (تۆمەت) پانتایەکی زووبیش بۆ تەك .. واتە هەرگیزاو هەرگیز دەسەلاتی شمولی نیە، بەکار هێنانی ئەو زاراوەیەو زۆری زاراوەکانی تر بە وردی نامانجی خۆی ناپێکی لەلایەن رەوشەبەر و سیاسەتدارانەوە، هەتا ئەوانە لە بەرامبەری دەسەلاتی شمولیش وەستان، لەلایەك لەبەر سەرچێخی تینگەبشتن لەلایەکی تریشەوە چونکە شمولی زاراوەیەکی سوکترە لە دکتاتۆریەت بۆیە زیاتر ئەو زاراوە بەکار دەهێنن، بۆ توورەنەبوونی دەسەلات دارە دکتاتۆرەکان، ئەگینا ناوەرۆک و نیشانەکانیان هەر یەکە. یەکی لە نیشانە گشتیەکانی ئەو جوورە دەسەلاتانە لەگەڵ داروخانی دا هەموو دام و دەزگاکانی دەولەتی و بەرپۆڕەرایەتی یە گشتی یەکانیش بە بەرپرس بە بەرپۆڕەبەر... و تەواوی قاوخی ئەو دەسەلاتە تێک دەروخی... ئەو دیاردە یە لە کوردستانی خوارووش بەدی دەکرا، هەر جارەك لایەنیکی شەڕکەرە دەسەلاتدارەکانی کوردستان لەشارتێک یا لە ناوچەیک دەسەلاتەکیان دووچاری شکست دەهات بەرامبەر یەکتەر ئەوا لە رەگۆ پێشەو تێک دەرووخوا هەتا کورسی و میزەکانیش بەدیل دەکران ...! ئەوەش مانای وایە ئەو دەسەلاتانە کوردی لە چوارچێوەی شمولیەت بوون لەو نێوانە ١٩٩١ هەتا نۆسینی ئەو بابەتە.

(۲۲)

racism العنصرية ره گهز په رستی

هرچی. هر وړی دانیک به به کی له نینما میراتیه کان یان فاکتوریکي شاقولی نهوا دهروازه کدی دهچیتته سدر ره گهز په رستی، شانازی کردن به په چهلک، به باو بایران، به نه ژاد، به نه تهوه، به هژزو تیره، به خاک.. و سووککردنی خهلکی تر له بهرامبر، .. هه مو نهوانه جوړیکن له ده مارگیری تاکو عوام، به سیاسی کردنی نهو تیروانینانه دهیته ره گهز په رستی .

بڼه چهلکدی :

نهو زار او به ده گپرنهوه بو نهو شانازی و پاخی بوونهی شهیتان شه نجامی داو ره چهلکدی خوی له په چهلکدی (نادهم) بالتر داناو وتی من له ناگرم و تو له قور.. سهره نجامه کدشی چاره نویکی شومی بو خوی هه لبرارد، نیتر میژوو پریهتی له کاره ساتی ره گهز په رستی، بویه هه ندی زانا به په رش بینیهوه وه سفی میژوو به تو مارگای تاوانه کان ده کهن، له مده رسه هره پونا که کانی به شهری کژنو نوی، ره گهز په رستی لی دره وشاوه تهوه، (نهرستو) و (گروتیوس) مرؤفه کانی پی وه (أسنان المشط) نه بووه، به لکو بچوکو مهن بهنده و نازاد پلهی لیک جیای کومه لایه تی بووینه، هه تا هاوه لاتی سهرده می کومه لگای پڑمانی هه رگیز هه ژارو غه وارو بهنده و نافرتهی نه گرتوتهوه، له کومه لگه دیو کراسیه کدی نه سینیش هه روا بووه، مده رسهی یونانی تا رادهیه ک دوو راو بوچونی جیای هه بوو، بالی لاهوتیه کان له ژیر کاریگه ری که لتوری ناینی وا بو مرؤفه کان ده چوون

كە ھەمىيىسى لى قورۇنۇ كەس لى كەس گەۋرەتر نىيە، ھەرچى لىبائىيىسىنى بىر
 پىيانىيە ۋەبۇ كە پاستە ھەمىيىسى لى قورۇنۇ بىلەن (بەندەكان) لى قورۇنۇ خىراپىن،
 دەرەبەگە ۋە مەزىنەكانىش لى قورۇنۇ تىنكەل بىلەن دىرۇست كىراون، پۇمانىيەكان
 كۆمەلگە كەيان دابەشى چىنەيەتى نەۋادى ۋە پەگەزى دەكرد، ھار ۋىلايىتى بىلەن بىر
 دۇر ۋە سىنى ھەبۇر، نەۋەي لىۋانىش نەبۇايە بىلەن دۇيان بۇايە بىلەن (بەربىر)
 دەخۇندرايەۋە، نەۋەي ئاينى نەۋانىش نەبۇايە بىلەن (ئىشنى) دەخۇندرايەۋە،
 تەننەت ھىرۇدەس-كە بىلەن بۇكى مەتۇرۇ نازۇدە دەكرد نەۋىش شەپى نىۋان
 ئاسىيا ۋە ھورۇپى بىلەن شەپى بەربىرۇ مەدەنى لى قەلەم داۋە، بىر شىۋەيە
 سىستەمىكى خىنكاۋ لى پەگەزىيەستى كۆمەلەيەتى ۋە ئاينى ۋە فەكرى... بىلەن
 پەيرەۋ دەكرد، (چىنى) ھەكانىش نەۋرۇپىيان بىلەن (قۇسپى) پەزاگران ۋە سەف دەكرد...
 لىۋان بىلەن ھۇدەش نەۋەي لىۋان نەبۇايە بىلەن (جۇم) دەخۇندرايەۋە بىلەن چاۋىكى نىزىم
 سەير دەكران ۋە بىنەچە (شەب اللە المختار) لىۋە دى، ۋە زۇربەي ئايدۇلۇجىيە
 زابۇنى لىرەۋە سەچاۋەي دەگرى، ھەروەھا لىۋى شارىستانى ھىندۇسەكانىش نەۋ
 دابەشە ھەبۇر، براھماۋ شۇدرا چىنىكى بالان ۋە مەنۋوزەكانىش چىنى خواروون،
 لى نىۋان زۇر شارىستانى تىش... جگە لى سىستەمى ئاينە ئاسمانىيەكان نەگىنا
 مەتۇرۇ مەۋدە بىرىتى بۇۋە لى پەگەزىيەستى، لىدۇۋى لادان لى ئىسلامى پاستەقەنە
 نەۋەي لى نەمەۋىيەكان نەبۇايە بىلەن مۇالى ناۋ دەبرا، لى سەردەمى غەبەسەش بىلەن
 شەۋبى، نىزى ھەر كۆمەلگەيەكى نەفامى بىلەن جۇرۇك بىلەن سەرتاپى
 پەگەزىيەستى بۇۋە، لىۋى بەھەي خىلەيەتى كوردەش نەۋەي لى خىلەكەيان
 نەبۇايە بىلەن بىگانە دەخۇندرايەۋە بىلەن ھەمۇ ماناىيەكانىيەۋە، ھەرچى
 پەگەزىيەستى نەتەۋايەتى نەۋادى ۋە شارىستانى... ئەۋانە لىدۇۋى پابۇنى
 نەتەۋايەتى سەرى ھەلدا لى سەدەكانى (۱۸-۱۹) لى نەۋرۇپا، لى سەدەي
 (۲۰) بىش لى جىھانى سىيەم، سەرتا لى ناستى فەكرىۋە كۆمەلەك زاناۋ
 فەيلەسوف تەنزىرىيان بۇ پەگەزىيەستى كوردۇۋە، لى ھەمۇان زەقتىر: گۇپتىۋى

فەرەنسى، شامپرلىنى ئىنگلىزى، (بەواس)، (فىشەر)... زورلىكى تر وای بۆچۈپنە
 كە نەك خويىن و پىست و زمان ھەتا توانای ئەقلى نەتموۋىيەك لەگەل نەتموۋىيەكى
 تر لىك جىيايە، ھەريەكە توانای ئەقلى نەتموۋەكەى خۆى بەسەر مەشق زانىۋە،
 جۆرە تەنزىرىكى رەگەزپەرستى وای كىردوۋە ھانى ھىرشى سەربازى بۆ سەر يەكتى
 بىدەن، ئاپارتايدو فاشى و نازى لى پەيدا بوو .. سەرلەنۋى ھەريەكە لە (ھۆزى)و
 (نىتچە) زۆرىكى تر لە زانايان راستەوخۆ و ناراستەوخۆ ھاتونەتەۋە سەر
 بۆچۈنەكەى يۆنانى كۆنى (ئەرستو) (گرۇتسوس) كە مۇقەددەس كانى ۋەك (دەمى
 شانە)نن و يەكسان نن، ھەيە بۆ بەندە باشە ھەشە بۆ ئاغەو بەتايىيەتى
 تەنزىراتە رەگەزپەرستىيەكانى (ھىگل) لەبارەى كۆتايى مېژوۋى كۆمەل لەسەر
 دەستى نەتموۋى ئەلمان، ئەو ھەموو جەنگو پاكىتاۋى رەگەزى و قەلاچىۋى
 رەگەزى لى پەيدا بوو، .. نىتاش بە دەمامكىكى تر رەگەزپەرستى بەناۋى
 (سەر شارستانى - رۇژئاۋا سالارى) سەرى ھەلداۋە ... ھەموۋى يەك ماھىيەتى
 رەگەزپەرستىيە ئەگەر جى ئەدرىس زەمان و زەمىن و شىۋەى گەشە دەكات، بەو
 شىۋە ئەو رەگەزپەرستىيە نەتموۋە گەرى نەژادىيە پەرىپەۋە ئاسىياۋ ئەفرىقاش، لە
 جىھانى ئىسلامىش زىاتر نەتموۋى تورك و غەربى گرتەۋە، غەربەكان شانازيان
 بە خاكەكەى دەكردو بە (ارض الرسالات)يان ناو دەبرد، مىللەتەكەشى بەسەر
 مەشقى مىللەتانو بە (أمة العربية وأمة الرسالات، خالدة...) يەھودىش بە شەب
 الله المختار، توركىش خۇيان بە (نجيب زادة) و تورانى حساب دەكرد .

لە بەرامبەرەدا :

لە بەرامبەرى ئەو چالاكىيە مېژوۋىيەى رەگەزپەرستى بەردەوام ئايىنى
 راستەقىنە لە دژىدا لە سەنگەر بوۋە، خاۋەننى ئەقلى راست دروستىش دژى ئەو
 رەۋتە بوپنە، لە بەرامبەر مەدرەسەى غەلمانى يۆنانى كۆن (فىساگورس
 ئەنقلامىدس و ئەفلاتون و سقراط...)، و زۆرتر رەخنەگر بوپنە لە كۆمەلگەى

بیت، تاکه شارستانیږه که که ره شه کانی جیهان نیستاش شانازی پتو ده کمن هروړه له داستانی (الجنور) بهروونی هاتووه^۱، که له و کاتی دا گه وړه پاشاکان یه کتریان به وړه مله ی (بهنده) و (ناژه لیکي) درنده داوت ده کرد، نه و واقعیه نه و نه ده ره سمن ببو له نیتو دنیای نایسلامی گه یشتبووه پله بهک نهک عوام هتا له چاخی رابونیش ده بینین (مونتسیکون) له کتیبی (روح القوانین) بهتونندی ده کموته ناره زای له دژی دروست کردنی ناده میزادیکی قوله رهش، ده لی نه و سوودی چیه؟ یان له شوینی تر پرسیار له سمر مرؤفایه تی نافرهت کراوه ... له وړ شوتن رۆژانه (۳) جار له (بهنده) ده درا تا به بیري بیتووه نه و بهنده یه^۲، زوړ بهی یاساکانی کونی همورابی، رومانه کان له باره ی مافی (خاوهن) له سمر (بهنده) بووه ...، له کومه لگه ی نیسلامیدا هه موو چین و تویتو نه ژادو نه ته ووه و رول و که سایه تی خوی هه به و هه بووه، کهس ناوی (که مایه تی) و (زوړایه تی) و سید و بهنده نه بووه و به چه وتیش دروست نه کراون، به درتوای خه لافهت (سمره رای گه لی سه لبیات) له ده زگای ره گز نامه دا ناسنامه له سمر بنچینه ی په گزی تومار نه کراوه، په گز پرستی هاته جیهانی موسلمانشین له دواي :

۱- هاتی علمانیته

۲- په یدابوونی بیري نه ته وایه تی

۳- دارمانی خه لافهت

سمرچاوه که شی له پروژناوا له سمر دهستی مدرسه ی لیبرالیزم سهری هلد، نه گهر چی نیستا چاکسازی زوړیش له و مدرسه یه تیا کراوه، تا رادده یهک جیاوازیه کانی نه ژادی و په گزی و نه ته و گهریان سرپته و به هوی مافی یاسای هاوولاتی (حق المواطنة)، به لام به جوړیکي ترو له بهر به کی تر نه و په گز پرستی به کار ده یتنه ووه، له ده زگا کانیان، له راگه یانیدن، لمره فتار، له تپوره

^۱ بروانه : الجنور - نه لیکس هابلی

^۲ بروانه : سینه و دکتوری فیرعون

بەناوبانگەكەي (مل ملانسى شارستانى)، لە ديمكراسى و ماف و برياره
 جهانیه كانو له نەتەوئەيەكگرتووەكان... ھەتا لە دەستكەوتە زانستىەكانیش،
 زۆربەى دوزینەوەكانى فلسفى وزانستى وتەكنىكى دەگێرتەووە بۆیەكەم كەسى
 رۆژناوای ئەگەر خەلكىكى تریش دۆزیبێیەووە، بەو شێوەیە مێژووی جیهان لە
 مێژووی رۆژناوا دەبینن، خەلكى ترو كیشوەرەكانى تر ناخۆتێنەووە ھەرۆك
 (براترند راسل)ى بریتانى زۆر بە ئاشكرا لەدواى سەردانە جھانیەكەى دانى
 پیاھیناوتى: (جاران وا تى گەیشتم ھەر ئەوروپا ھەيە نیتسا دەبینم جھانى
 تریش ھەيە). تاكوئای سەدەى بیستەمیش نمو دۆخە رەگەز پەرستىە بەیاسایش
 كرابوو، یان لە دەستوور تۆمار دەكراو و حزب و دەولەتى لەسەر دروست دەبوو،
 وەك لە دەسلاتی رەگەز پەرستى (ناپارتاید)^{*} ی خوارووی ئەفریقا، لە ۱۹۴۸
 ھەتا رزگارى رەشەكان لە بەرامبەر سپیەكان لە مولكدارى وفەرمانبەرى خۆتێن
 ھەتا لە پارک و چیشخانەكان قەدەغە كرابوون، یەك دەنگى بێى بەرامبەر (۳)
 دەنگى رەش بوو لە ھەلبژاردن، نمو دۆخە لەسەر دەستی زۆربەى ولاتە
 داگیركەرەكان بەرامبەر نەتەوئەي ژێر دەست تەنجام دراو، لەوانەش نەتەوئەي كورد،
 ئەوانەو سەرەرای رەگەز پەرستى تری یاساكانى ئەفامى و بانێك دوو ھەوای
 (الکیل بالمکیالین) ... ئینجا رەگەز پەرستى شارستانیهك لەگەل شارستانى و
 كەلتوور فەرھەنگىكى تر، ھەتا دەگاتە رەگەز پەرستى ھونەر وزانستى و
 سینەماى و ھەرم چیاىەتى و ... لەیادی ۲۰سالەى جەنگى كەنداوى دووھم
 (۱۹۹۱) لە كەنەدا رێنیتوانێك كرا تەنھاسەدو قسور خاچیان بەرزكردبوو كە
 یەكسان بوو تەنھا بە ژمارەى كوژراوەكانى ھێزەكانى رۆژناوا، لە كاتیكدا كوژراو
 لە رێزەكانى سعودیە و كویت ولاتانى كەنداو و عەربى ھەبوو ئەوانەیان بەمروڤى
 تەواو حساب نەكردبوو، نەوئەش تروكى رەگەزپەرستىە، بەو دوايیە زەق تر ئەو

* ناپارتاید وشەیهكى ئەفریقیە، مانای (جیاوازی) دیت، بەمانای جیاوازی نەژادى سپی و نەژادى
 رەنگەكانى تر.

دیاردە دەردە کموت ئەگەر ئادەمیزادیکى ئەمریکى بکوزرا یە ئەوا قەرەبوی چوار قاتی یە کیتکی ئەفغانی وپاکستانی وئیراقی بوو .

هەرچی مدرەسەى شیوعیەتیشە وەك تیۆرو پەیرەویش تا رادەییەکی چاک ئەو شتوازه رەگەز پەرستیه شاقولیانەى قەلاچۆ کردبوو، بەلام کیشە وپەگەزپەرستی گەلێ جار لەگەل نەتەوە بچووک و کەمایەتیە ئاینیەکان دەکرا، بەتایبەتی لەگەل نیسلام، لە یە کیتی سۆفیەتی پیشووش زۆر بەدل رەقائە رەگەز پەرستی کراوە لەگەل کەمایەتی کورد زیاتریش لەسەردەمی ستالین، لەلایەکی تر جۆرێک لە رەگەزپەرستی چینایەتی لە مدرەسەى شیوعیەت کراوە بەهۆی تیۆری (ناکۆکی چینایەتی).... نەوەش شتوویەکی تری رەگەزپەرستی دەگمەنە (رەگەز پەرستی ناسۆی) .

لە جیهانی نیستا ولە عەولەمەدا هیشتا بەگشتی راپۆرتەکانی رێکخراوە مەروییەکان بەردەوام راپۆرت دەربارەى رەگەزپەرستی دەدا، زۆریەى ولاتانی جیهانی بە رەفتاری رەگەز پەرستی لەقەلەم داوە لەوانەش : هەردوو ئەمریکا لەگەل دانیشتوانی رەسەنى ئەمریکى .

دەزگاکانی وەك زانکۆى عربى، فرانکۆ فۆنیە، ئەنگلو سکونیە، زایونی ... رەگەز پەرستین هەروەها شارستانی لەگەل (شارستانی تر) ... هیشتا جیهان مەودایەکی زۆری لەپیشە تا لە رەگەز پەرستی رزگاری دەبیت

(۲۳)

minority

أقلية

کهمایه‌تی

زۆر کیتشه نیه له‌سەر پیتناسی نیتسای، بۆیه هه‌ر که‌مێک له‌سهری هه‌لۆسته ده‌که‌مین و پیتناسی (موسوعة الدولية للعلوم الاجتماعية) هه‌لۆده‌بێژێرین که‌تا راده‌یه‌ک هه‌مه‌لایه‌نه‌و ده‌لی: نمو کۆمه‌له خه‌لکه‌ن جیاوازیه‌کیان له‌گه‌ل زۆرایه‌تی هه‌یه له‌یه‌کی له‌فاکته‌راکانی (په‌چه‌له‌کی، نه‌ته‌وایه‌تی، ئایینی، زمان،...) یان زیاتر، به‌هۆیه‌وه وه‌ک نو‌قستانیه‌ک دیته به‌رچاوی گشتی، فه‌ره‌ه‌نگی بالا‌ی (british Enseclobidi..) هه‌مان پیتناسی هه‌یه، به‌لام (موسوعة لاروس) ده‌لی که‌مایه‌تی نه‌وانه‌ن که ده‌سه‌لاتیان که‌مه، نمو پیتی ناسه‌ی دوا‌ی له‌په‌وتی باسه که ده‌رده‌که‌وی زۆر ورد نیه، که‌مایه‌تی مانای وانیه له‌هه‌موو بواره‌کان له‌گه‌ل زۆرایه‌تی لێک جیا بن، سه‌رباری نمو فاکته‌را‌نه‌ی له (موسوعة الدولية...) هاتووه هه‌ریه‌که له جیاوازیه‌کانی فه‌ره‌ه‌نگی، تاییفی، که‌لتووری، .. ده‌بیته دابه‌ش بوون بۆ زۆرایه‌تی و که‌مایه‌تی نه‌گه‌ر نمو فاکته‌را‌نه له‌یه‌کی له‌لایه‌نه‌کانی که‌مایه‌تی یان زۆرایه‌تی بنچینه‌یی بوو، بۆیه گه‌لی جار نه‌خشه‌یه‌کی نسبی له که‌مایه‌تی و زۆرایه‌تی دروست ده‌بی به‌پیتی بنچینه‌ی بوونی نمو فاکته‌ره، هه‌ر به نمونه له‌گه‌ل دروست بوونی عێراق له ۱۹۲۱ که فاکته‌رو جیاوازی نه‌ته‌وه‌یی لی بنچینه‌ی بوو نه‌وا یه‌که‌سه‌ر کورد له‌چاو زۆرایه‌تی عه‌ره‌ب بوونه که‌مایه‌تییه‌کی له ۲۲٪، به‌لام دوا‌ی به‌ریابوونی شوێنشی نی‌سلامی ئێران ۱۹۷۹ فاکته‌ری نی‌سلامی (سواق دراو به‌تاییفی) که‌شهی کرد نمو نه‌خشه‌ گۆرا سوننه‌ی ناوه‌راستی عه‌ره‌ب بوونه که‌مایه‌تی ۲۰٪، ... ئیتستا جووره نه‌خشه‌و

سەرەنجامینکی تر پەیدا بوو، بۆیه کەمایهتی و زۆرایهتی بەرز و تزمی و گۆرانی تیایه به پێی فاكتهره كۆمه‌لابه‌تیه‌كان له‌لایه‌ك، له‌لایه‌کی تریشه‌وه به‌هۆی فاكتهری سیاسیش، وه‌ك نه‌و واقعه‌ی نیستای کێشه‌ی کەمایه‌تی له‌ جیهان که‌زۆریه‌ی له‌ نه‌نجامی نه‌و سنوره‌ ده‌ستکرده‌ دروست بووینه، به‌پێی ناماری په‌یمی ۲۲۳-۲۳۰ کۆمه‌له‌ کەمایه‌تی سهره‌کی له‌و جیهانه‌ی نیستا هه‌یه‌ که‌ خاوه‌ن کێشه‌ بن، ژماره‌یان به‌ پێی ناماری ۱۹۹۰ز (۹۱۵) ملیۆنه، سهرجه‌م ژماره‌ی نه‌ته‌وه‌و گهلانی‌ش به‌پێی (بونارد نیچمان) له‌ نیوان (۳۰۰۰-۵۰۰۰)ه^۱، به‌ پێی (القاموس السياسي) ژماره‌ی زمانی نه‌و گهلانه‌ی له‌ ملیۆنێک زیاترین و له‌ هه‌ری خۆیان ده‌ژین ۱۵۶ زمانه‌، ره‌نگه‌ له‌ توێژینه‌وه‌ی نوی زیاتر بن، بۆیه په‌نگه‌ ژماره‌ی کەمایه‌تی و کێشه‌کانیان زیاتر بێ.

بنه‌چه‌و گه‌شه‌ی نیشتی :

له‌بنچه‌دا نه‌و زاراوه‌یه‌ له‌ کەمایه‌تی نایینی و نه‌ژادی هاتوه‌، کۆن ترین مانا که‌ تۆمار کرابێ نه‌وه‌یه‌ جاران له‌ کۆمه‌لگای پۆمان هه‌ر یه‌کێک مسیحی یان یه‌هودی نه‌بوايه‌ پێی ده‌ووترا (نیشتی)، یان جویم، به‌ پێی هه‌ندی سه‌رچاوه‌ (نیشتی) وشه‌یه‌کی یۆنانیه‌ زیاتر مانای (گه‌ل، نه‌ژاد) ده‌گرێته‌وه^۲، په‌نگه‌ (نه‌ژاد)ه‌ که‌ نزیک تر بیت، له‌ نایینه‌ راسه‌قه‌ینه‌و ده‌ستکاری نه‌کراوه‌کان نه‌و زاراوه‌یه‌ نه‌باوی هه‌بووه‌، نه‌ تۆماریش کراوه‌، چونکه‌ هاوولاتی (که‌ موسولمان واهل الذمه‌ی) گرتوته‌وه‌ له‌ ده‌ وله‌تی نیسلامی به‌ند نه‌بووه‌ به‌ نیتمای نایینی و کۆمه‌لابه‌تی و په‌چه‌له‌کیه‌کانی تر، وه‌ك له‌ کۆمه‌لگه‌ی پۆمان (نیشتی) یه‌کێک بووه‌ له‌و کەمایه‌تیانه‌ی که‌ له‌ماف دا بێ به‌ش بووینه‌ له‌ نه‌رکدا زیادیان خراوه‌ته‌

^۱ بروه‌نه: موسوعة العربیة، هه‌روه‌ها کتیبی (اقلیات فی خطر - تید روبرت جار - ترجمه‌ د. رفعت سید احمد)

^۲ الملل والنحل والاعراق - ل ۲۱

نەتۆ لەناو زۆرایەتی مسیحی، نەو لە پرووی ئایینی لە پرووی شارستانی و نەژادیش نەو لە لەرۆمان نەبۆایە عەدەتەن ناوی (بەربر)یان لێ دەنا، لەسەردەمی عەباسی و نەمەویش رەگەزپەرستی سەری هەلداو و زاراوەکانی وەك: موالی و شعوبی پەیدا بوو، لە هندو چین و هەتا لە نێو عەشیرەت و ھۆبە و دنیە کیش نەو لە خۆیان نەبۆایە دمیانوت بیتگانە، لەدوای خەمەلینی سیاسی رەگەزی و دروست بوونی دەولەت و سنور لەسەر نەو بنچینە، کەمایەتی و زۆرایەتی بە جۆریکی تر سەری هەلدا لەسەر نەو بنچینە، لە دوای سەدە (۱۸) بەدوایان بانگێشی مافی کەمایەتی کرا، هەرچەندە بەشتیک بۆ دەقی رێکەوتنامە ئیەننای (۱۸۱۴-۱۸۱۵)ی دەگێرنەو کە داوای مافی ئازادی ئایینی و سیاسی کرا، گەلی جار نەوانە کەمایەتی نەبووینە، بەلام دروستبوونی نەو سنور دەستکردانە کە لەدوای وەرچەرخانە سیستەمی ئیمپراتۆری بۆ سیستەمی (دەولەتی نەتەو) هاوچەرخ بە ئارپێکی لە چوارچێوەی نەخشەکانی ئیمپریالیزمی جیهانی، کەمایەتی زۆرایەتی لێ دروست بوو، بە دوو کەرت و چەند کەرت کردیان، هەندێ نۆنە لە هەردوو دۆخی کەمایەتی رەگەزی و ئیسنی تۆمار دەکەین :

ئەمریکا: پێک هاتووی ۲۵۰ جۆر ئایینی، سەرەرای زۆرایەتی مسیحی، لە هەموو ئایینی و نەتەوێکی جیهانی لێ، وەك نەژادیش لە ۷۴% سپی، ۱۰% رەش، ۹% ھندێ سوورو ئیسپانی و لاتین .

بەریتانیای مەزن: لە ۸۰% ئینگلیز، ۱۰% ئێرلەند، ۴% وێلز، ۲% ھندی. چین: ۹۱% ھان چینی، ۴% نەتەوێ جوانگ، ۸% ھاو، تیبەتەکانیش کەمایەتیکی کێشەداریان لە گەل چین ھەیە، سەرچەم ۵۵۰ جۆر کەمایەتی لێ.

رووسیا: ۱۲۸ جۆری لێ، بەو شێوەیەش ھندو مالیزیا و لاتانی جیهان.....

ئەوانەى خوارەوش سەنورى دەستكرد كەردوويانن بە كەمچىلىق و كىشەيان
ھەيە، بىرىتىن لە :

ئىرلەندا : سەرنج بەدە ھەنگاۋەكانى دروست بوونيان بە كەمچىلىق كە خۇيان
لە بىنەچەدا زۆرايەتىن وەك غەنەيەك بۆ گشتى :

زۆربەيان غىلى زەمان و مەزھەب كاسزلىكن لە سەدەى پىنچەوۋە ئابىنى
مەسىجيان وەرگرتوۋە، پايتەختيان دېلنە، لە سالانى ۱۹۲۰-۱۹۲۱ تا ۱۹۴۹
قۇناغەكانى سەرىخۇى ئىرلەندا تەواو بوو لە دەست بەرىتانىا، لە ھەمان كات
بەرىتانىا ھەلسا (۶) ھەرىتى لە بەشى سەرووى ئىرلەندا (الىستر) وا جىا كەردەوۋە
كە نىنگلىزە مەزھەب كاتولىكىەكان زۆرايەتى پىتك بەيتىن لىنى و (بلفاست)ى
كردە پايتەخت، .. ئىتر لەوكاتەدا ئەوانە لەسەر خاكى بابو باپىرانىيان بووينە
كەمچىلىق و كىشەيان ھەيە .

كوردستان : ھەمان دەردى ھەيەو خۇى زياتر لە ۴۰ مىليۇنە كەچى لەبەر ئەو
دابەشبوونەى لەسەرەتاي سەدەى بىست بوويتە كەمچىلىق لەھەر چوار پارچە .
بەربەر : بە سەرەكى لە نىوان چەزائىرو مەغرىب دابەش كراون، لە جەزائىر لە
۲۲% ى دانىشتوان پىتك دەھىتن .

تامىللىەكان : لە ۲۰% ى سىرلانكا پىتك دەھىتن، زۆرايەتتە كەش سەنھالين .
باسك : دابەش كراون سى ھەرىتى بەلای فەرەنساو چار ھەرىتمىش ئىسپانىا،
تەنھا ۲ مىليۇنى كەوتۆتە دىوى ئىسپانىا بوينە كەمچىلىق .

قوبرسى : لە ۲۰% تورك و زۆرايەتتە كە يۇنانىيە : ﴿لە كۆتايىدا كۆمەللىك
زانبارى تر لەبارەى كەمچىلىق تۆمار دەكەين﴾ .

زۆربەى ئەوانەى بە كەمچىلىق ئاۋدەبىرىن نەتەوۋەى رەسەن و كۆتسەرن لە
زۆرايەتتە كە، بەو دۆخەى ئىستانيان كىشەى كەمچىلىق يەككىكە لە گەرتەكانى
دىموكراسىش، زۆربەى ئەو ولاتانەى كىشەى كەمچىلىق ھەيە دىموكراسىش كەچى
بەو دىموكراسىيە ئەو كىشە چارەسەر نابى، لەبەرھۆيەكى سادە، نەوېش نەوېيە

بنه‌مای یه‌که‌می دیموکراسی نه‌ویه نه‌نجامی راستی و دروستی ده‌وستیته سهر زۆرایه‌تی، بۆیه که‌مایه‌تی تی‌ده‌شکی نه‌گهر له‌سهر راستیش بی، بۆیه‌ش دیموکراسی له‌ کۆتای شینکردنه‌وه‌یدا به‌ ره‌گه‌زیه‌رستی کۆتایی دیت با هه‌رچه‌نده چاکترین داھیتانی به‌شهریش بی.

پای مه‌درسه‌گان :

نمو زاراوه‌یه وه‌ك له‌ سه‌رووش را ده‌ركموت له‌ هه‌ناوی عه‌لمانیه‌ت و مه‌درسه‌ی لیبرال دیموکراسی چه‌كه‌ره‌و گه‌شه‌ی كردوه، هه‌رچه‌نده نیتستا تا راده‌یه‌کی چاك به‌هۆی دیموکراسی و دروستکردنی كۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و فراوانکردنی چه‌مکی هاوولاتی له‌ جیاتی هاونه‌تمومی نه‌و كیشه‌ كزیووه، به‌لام عه‌لمانیه‌ت و ته‌یاری نه‌ته‌وه‌گه‌ری جیهانی سێ‌یه‌م كه‌ زیاتر زاده‌ی مه‌درسه‌ی رۆژئاواین، نه‌وانه زۆرداریه‌کی بی وینه‌ له‌ كه‌مایه‌تی ده‌كهن، نه‌گهر كه‌مێك به‌رگری له‌و چه‌وسانه‌وه‌ش بکه‌ن نموا یه‌كه‌سهر ناوی (انفصالی، عملاء، ارهابیه، خارج قانون، ضد الحرية والدمقراطية،...)ی لی‌ ده‌نێن. هه‌تا له‌ فهره‌نگه‌كانیش وه‌سفی كه‌مایه‌تی له‌ كۆتایدا به‌ (قۆلی پێنجهم - طابور الخامس) ناو ده‌برێ، سه‌رنج بده (موسوعة السياسية)ی د. كیالی كه‌ فه‌له‌ستینییه‌و خوشی داگیر كراوه كه‌چی ده‌لی: نیم‌پریالیزم هه‌ردهم كه‌مایه‌تی به‌كارده‌هێنێ له‌ دژی زۆرایه‌تی بۆ پشێوی!! ده‌قه‌كه‌ی: (في مجتمعات متخلفة والتابعة فان امبريالية حاولت باستمرار تطبيق مبدأ فرق تسد وذلك من خلال تحريض الاقليات ضد الاكثرية)^۱، نمو‌ه‌ی جینی سه‌رنجه (د رفعت سید احمد)ی وه‌رگێری كتیبی به‌ناوبانگی (اقليات في خطر) هه‌مان نه‌و گوته‌یه‌ی كه‌ییالی دووباره ده‌كاته‌وه نینجا ده‌لی: كه‌مایه‌تی له‌نیو عه‌ره‌ب له‌ مه‌ترسیدا نیه^۲!!

۱ موسوعة السياسية - د. كیالی ج ۱ ل ۲۴۰

۲ بڕوانه‌ پێشه‌کی نمو كتیبه .

لە مەدرەسەى مارکسیەت چونکە فەلسەفەى فاکتەرى (یەکلاکەرەو) لەسەر بنچینەى پەچەلەك و نەژاد و زمان نەبوو، بۆیە کەمایەتی مانایەکی وای نەبەخشیو، تارادەیک جۆرە چارەسەریەکی نەو کێشەى کردوو، تەنیا لەسەر بنچینەى جیاوازی چینایەتی دەروانیتە زۆرایەتی و کەمایەتی، نەو باسەى کەمایەتی زۆر دەگەن بوو مەگەر جار بە جار لە ئەدەبیاتی مارکسی باسی لە زۆرایەتی پرۆلیتاریا و کەمایەتی برجوازی کردبێ.

لە فیکری ئیسلامیدا هیچ جۆرە جیاوازیەك نەبوو، نە لەسەر بنچینەى چینایەتی نە نەژادی، تەنیا بنچینەیک دارشتاوە کە لەتوانای هەموو کەسە بێ ئەوەى نەژاد و چینایەتی و نێرو مێیاتی و.... هیچ فاکتەرێکی میراتی پێگر بیت، ئەویش فاکتەرى (تەقوايە)، واتە جیاوازی پایە و پۆلێن لەوێ کە میان دادگەرو دڵسۆز بەخزمەت و پەپرە و کەمترى یاسا و شەریعە کەیە، لەوبارەییەو زانایەکی نەمریکی گوتەییەکی زیرینى هەبەو دەلتی (لەو جیهانە تەنها یەك خواپەرست هەبێت بە زۆرایەتی حسابە)، واتە لە ئیسلامدا زۆرایەتی و کەمایەتی لەسەر بنچینەى ژمارە و چەندایەتی نیە، بەلکو لەسەر بنچینەى راستیە، بۆیە لە کۆمەڵگەى ئیسلامى کەمایەتی مانا و شوێنى فەرەهەنگیش نیە، تەنها بۆ جیاکردنەوێ زاراوەى وەك ملل، نخل، اهل الكتاب، اهل الذمّة، دار الحرب، دار العهد... نەگینا هیچ سیستەمێك وەك ئیسلام نەیتوانیوەو، ناتوانی چارەى (کەمایەتی) بکا، ئومەت لە ئیسلامدا مانای نەتەو پەچەلەك و نەژاد ناوچەو سنوورێك ناگرێتەو... بەلکو هەموو ئەوانە دەگرێتەو کە بە پێر بانگی ئیسلام دێن، بۆیە سەرکردەو مۆنەزیر و دەزگاكانى ئیسلامى بەتایبەتی لە سەردەمى خەلیفەكانى (راشدین) پێك هاتبوو لە کەمایەتی چینی هەژار و نوێستانان و ئافەرەتانیشت ئەو تا بلال حبشی، سەیدادى رۆمى، سەلمانى فارسى، .. سەرکردە بووینە، هەربۆیەش پیاو ماقولانی قورەیش بەپێى سیستەمى کۆمەڵایەتی نەو سەردەمى (بگرە ئەو سەردەمەش) نەو جۆرە پێکھات و کۆمەڵگەیان پێى قبوول

نەدەكرا كە رەشتەك یان غەریبەیهك یان كەمایه‌تیەك یان هەژارو نوڤستانێك لە سەرۆکی ئەوان بێت.

كاتێ وەلامی پرسیارەكە (عمری كوری بن مەكتوم)ی كەمێك پشت گۆی خرا لە لایەن پەرۆردگارەووە گەرەترین وشیاری بە پێغەمبەر ﷺ دراو سورەتێك بەو بۆنەووە هاتە خواری بەناوی (عبس وتولی)، لەبەرئەووەی پێغەمبەر ﷺ كەمێك زیاتر ویستی وەلامی پرسیارێ زۆرایەتیەكی مجلس و پیاو ماقولان و شینخەكانی قورەیش بداتەووە پشت لە كەمایه‌تیەكی هەژارو نوڤستان بكا. هەتا لە سەردەمی دواي راشدین (هەرچەندە لادانێكی ترسناكیش هەبوو) ئەو دیاردەیه باوی نەبوو زیاتر لەناو جیهانی مسوڵمانشین لە دواي هەلۆشانەووەی خەلافەت و هاتنی عەلمانیەت و سەرھەلدانی تمیاری نەتەواپەتی پەیدا بوو تا بە میللەتێكی پەسەنی ۴۰ ملیۆنی وەك كورد بگوترێ كەمایەتی كە هەر بۆ ماووەی سەدەیهك لە میژووی خەلافەت سەرگردایەتی جیهانی كردوو.

بە یاسایی بوونی كێشەیی كەمایەتی :

هەلبەتە لە دواي دروستبوونی پەيوەندی لە نێوان خاك و تەك و دەسەلات كە سەردەمی رابوونی نەتەوەگەری پێ دەلێن، ئەوا بە پیتی یاسای نێو دەولەتی سێ توخمی یاسایی دیاری كرا بو بوون بە دەولەت: ۱- ھەرێم (نیشتمان)، ۲- گەل (نەتەوە) ۳- دەسەلاتی سیاسی.

هەلبەتە لە سەردەمی ئیمپراتۆرەكان ئەو پەيوەندیە نەبوو، چونكە (سیادە) بەتای بەسەر زەمیندا نەكێشا بوو، ئێستا یەك بەست خاك لەسەر ئەو زەویە نەماوێ سیادەیی ولاتێك نەبێ، بەجۆریك سنووری نێو دەولەتی هەر ولاتێك كۆتایی دیت بە سنووری ولاتێكی تر، بۆیە جاران ئاسایی بوو دەسەلات و ئیمپراتۆریەت لەسەر خاکی خەلكی تر دروست بكەیت، زۆر سروشتی بوو پۆم لە شام بن، ئەسكەندەر مەقلۆنی لە بابل بێت، صلاح الدین لە میسر بێت، عوسمانلی لە رۆمانیا

يېت، ... بەللام ئېيتا ئەمەس ئايىت، ۋەك ياساى دەۋلىتىش چەسپاندوۋىيەتى،
 ھەرگەلىك لەسەر خاكى خۆى بەرپرسە لە خۆى نەك لە خەلكى تر، جا ئەمە
 كىشەنى لەم ئاستەن ئەمە كىشەنى نەتەۋەىيە نەك كەمچىلىق، ياخود بە پروونتەر:
 كىشەنى ئەمە مىللەتەنى كە خاۋەتى ھەرپمە گەلن ئەمە كىشەكەيان لە ئاست
 ياساى نىر دەۋلەتە بىنەماى مافى چارەى خۆنوسى دەيانگىرەتمە تا رادەى بون بە
 دەۋلەت ۋە رەگىران لە نەتەۋەىيە كىرگىرەكان، لەۋانە: كوردو فەلەستىنى ۋە
 چىچانى ۋە كىشىرە باسك ۋە...، ئەۋانەى ھەرىيان نىيە لە ئاست كەمچىلىق
 دەۋمىرەرىن ۋە پىرسەكەيان بە كىشەىيەكى ناۋەكى لە قەلەم دەۋرەت، چەندىن بىرپار
 بۇ نەتەۋەكان ھەيە لە ھەمەۋان پروون تر مادەى (۱) كەچى مادەى (۲۷) بۇ
 كەمچىلىق ھاتوۋە كە مافى فەرھەنگى پىن بىرە، نەگىنا بە ھۆى مافى ھاۋلاتى
 بون لە دەستورى ۋلات چارەسەر دەكرى ۋە ياساى نىر دەۋلەتى كەمتر رىنگەيان پىن
 دەدا دەۋلەت دروست بىكەن، بۆيە بەشىكى زۆر لىيان ۋە دەتوۋىتەمە .

پېنئاسى لارۇس :

ئەمە پېنئاسى لارۇس كە لە سەرەتادا تۆمارمان كرد مانايەكى زۆر دەبەخىش
 نەگەر جوان تر سىرەكىش بىكردبايە، بەللام بۇ ئەمە ۋاقىيەتى ئېيتا زۆر تەۋاۋە،
 زۆرايەتى ۋە كەمچىلىق ناكەۋىتە سەر ژمارە ۋە چەندايەتى ۋە پروبەرى جوگرافى ...
 بەلكو زىياتر دەكەۋىتە سەر دەسەلات، ھەردەم دەسەلاتداران دەبە چىنىكى كەم
 دۇى زۆرايەتى مىللەت، ئەۋەيان لە ۋلاتە دىكتاتورى ۋە شىمولى ۋە تەك رەۋىيەكان
 زۆر پروۋنە، بەللام لە ۋلاتە دىموكراسىيەكانىش لە جەۋھەردا ھەروايە، ھەتا دەست
 گۆرى دەسەلات ۋە ھەلۋاردنىش بىكەن، چۈنكە لە كۆتايىدا كەمچىلىق دەگەنە
 دەسەلات بەناۋى نۆتىنەرانى مىللەت ۋە نۆتىنەرىش نىن، .. بۆيە بەردەۋام ئامارى
 رىك ۋە پىك دەردەچى لەبارەى خۆشگوزەرانى چىنى دەسەلات، بەراستى
 دەرگەۋتوۋە ئەۋانە كەمچىلىقكى دەسەلاتدارن ۋە پېنئاسەكى (لارۇس) راستو

دروسته بهو پئی یه و چینی دهسه لاتدار ره گه زیمرستی و جیاوازیش ده کهن و هه رده م به چاوی سووک دهرواننه چینی بی دهسه لات، نه ودهش ته و او له گهل پیناسه ی مارکسیزم و نمو زانایانه ی که له ناوهرۆکی دهسه لاتیان کۆلیوه ته و تیک ده کاتمه که پینان وایه دهسه لات نامرازیکه بۆ ملکه چ پئی کردنی چینه بی دهسه لات هکان، له راستیدا نه و فونه پیتچموانانه ی که له هه ندیی شوین که مایه تی دهسه لاتدارن پاساوی نه و جۆره پیناسه ده کا، له وانه نمو که مایه تی ده ی (نه لبریر) که له بنه چه سپی هۆله ندین دهسه لات ی له خوارووی نه فریقا به دهسته وه بوو حوکمی زۆرایه تی ره های ره شی پیسته کانی ده کرد، ههروه ها له مۆزه مبیقیش، هه مان نه زموون نیستا و له بۆرنندی و راوندا که ده بینین تۆتسیه کان ته نها ۱۴٪ نو هۆتۆش له ۸۵٪ ن که چی به هۆی نمو دهسه لات ه که مایه تی ه که دهسه لاتدارن زۆرایه تی ه که ش بی دهسه لات، له عیراقیش به هۆی نمو دهسه لات ه له ۲۰٪ ی سوننه ی عمره ب (سوننه به مانا کۆمه لایه تی ه که ی) زال ببوو به سه ر هه ردوو زۆرایه تی کورد له ۲۲٪ و شیعه ۵۵٪، به لام به ده مامکینکی نالۆز که مایه تی ه کی خۆی داپۆشیوه. نمو جۆره دابه شی به پئی دهوتری (عرقية السياسية) Ethno political.

هه ندی زانیاری تاییه تی تر:

له راستیدا که مایه تی و زۆرایه تی نه خشه یه کی چسپاوی نیه، ده که ویت ه سه ر نمو فاکتوره ی که ده کرتیه ته رازوو، نه گهر به ته رازوو ی نه ته وه گهری نه خشه ی کۆمه لایه تی ت دارشت، نه و پروونه نه وانه ی له نه ته وه نه بن و که متر بن ده بنه که مایه تی، به لام له هه مان کۆمه لدا نه و جاره ته رازوو و فاکتوره ی ناینیت کرده بنچینه نمو جاره نه خشه که ده گورپی و به جۆرنیکی تر که مایه تی دروست ده بی... بهو شیوه یه نه گهر دیسان فاکتهرت گۆپی بۆ مه زه بی بیان فهره نگی بیان نابوو ری بیان ... نه و هه ر جاره ی جۆره نه خشه یه کت ده داتی و هه ر یه که

كەمابەتلى زۆرايەتتە كەي جىايە لە گەل ئەوانى تر، ھەرلە بەك كەسدا پەنگە لە نەتەوھىي زۆرايەتتى بى، بەلام كە ھاتە سەر ئايىنى ھەمان كەس بىتە كەمابەتتى، بۆ نمونە لە عىراق مسىحيەكى ھەرب زۆرايەتتە لە چاۋ توركمان، كەچى ھەمان كەسى دەبىتتەو كەمابەتتى لە چاۋ ئايىنى بەرامبەر ھەمان كەمابەتتى، كەواتە نەخشەي كەمابەتتى دەگۆرئ بە پىتى گۆرانی فاكتەرى كاريگەر لەسەر كۆمەلگەكەو سەردەمەكەي.

بەو پووكارە ئەو نووسراو و لىكۆلەنەوانە ھەريەكە بە جۆرتىك لەو كەمابەتتەي پىچايتەو، لە پىش سەدەي بىستەم تۆيژىنەوكان ھەر لەسەر كەمابەتتى ئايىنى بوو، بەلاي پەچەلەكى و نەژادى نەچووينە، ئىستاتىستىكا نووسىنەكان ھەمەلايەنى وەرگرتوو بەلام ھەريەكە بەپىتى نىنتماي فيكرى خۆي، واتە ھەيە تەنھا مۇسۇلمانانى جىھانى تۆمار كەردوو، لەوانە مېژووناس (محمود شاكر)، ھەشە كەمىك فراوان تر وەك (تىد روبرت جار) لە كىتەبى (أقليات في خطر) يان فەرھەنگى بالائى ئىسكولەيدىي ولاتان پىژەي ئافرەت و پىساو، ھەژارو دەولەمەند بەو شتەوھە ... لە كۆي ھەموان وا ھەندى زانىارى لەبارەي كەمابەتيان لى ھەلدەبۆيژىن:

* بە پىتى كىتەبى (أقليات في خطر) ۲۳۳ كەمابەتتى چالاك لە ۹۳ ولات ھەيە، واتە ئەو كۆي گشتى نىە بەلكو ئەوانەي كىشەيان ھەيە لە ولاتانى نا ديموكراسى بەتايەتتى، نەگىنا بە دەگمەن ولات ھەيە كەمابەتتى تيانەبى، بەلام ياساي ھاوولائى لە زۆرىي ولاتان كۆمەلگەيەكى مەدەنىي وای دروست كەردوو كەمتر ئەو كەمابەتتە زەق بىتەو بەلام لە گەل كەمترىن وروژان ئامادەيە سەرھەلدا.

* لە دواي وىسقاليا ۱۶۴۸ز و سەردەمى خەملىنى ولاتان لەسەر بنچىنەي نەتەوايەتتى كەمابەتتى زۆر دروست بوو، بەشىنكيان بە خىرايى لەو ولاتە نوتيانە پەرىنەو بۆلاي زۆرايەتتى ولاتى خۆيان وەك لە نىوان پاكستان و ھىند، ئەلمانيا بۆ لزانو لە سەرووي ئىتاليا لە ۱۹۳۰ و ۱۹۴۵، و لە نىوان توركييا و يونان سەرھەتاكانى

۱۹۲۰ بەدواۋە ... لە زۆر شەرتى تارىش، ۋا ئىستى لە نىۋان شىعەو سوتىنى
غىراقىش پروۋدەدا .

ھەندى ئاممىسى سالى ۱۹۹۰ لەبارەى كەمبەختى:

* كىبك ۶،۸ مىليۇن فەرەنسى زىمانن لە ۲۷% ى دانىشتوانى كەندەى
ئىنگلىزى زىمانن، بە ھەردوۋ بارى خۇشى ۋ ناخۇشى تىكۆشاون بۆ سەرىخۇيى،
بەلام ئىستى دەنگى بە كىگرتوۋى زىاترە، ئەو ناۋچەى سەرەتا كە فەرەنسا دۆزىيەۋە
ناۋى نا (فەرەنساى نوۋ) لەنىۋ ھەرىتى كىبك ۷۱۰۰۰ ئىنگلىز زىمانى لىنى
دەۋى، ۋەك كەندە كىبكەكان كەمبەختى، ۋەك كىبك ئەو ۷۱۰۰۰ دەۋونە
كەمبەختى.

* پىكھاتەكانى سۆڧىيەتى پىشۋو كۆمارەكانى ئىستى: پروۋىيا ۳۶ كەمبەختى،

ئوكرانىاش = ۷،

* يۇگوسلاۋىيا: شەپ لەنىۋان پىكھاتەكان پروۋىدا لە كۆتايى سەدى
رابووردوۋ، نەخشەى كۆمەلەتەشيان بەو شىۋەىيە بوۋ: ۶۶% صىرپا، ۱،۳%
ئەلبان، ۳۹۰،۰۰۰ مەجەرى، ۲،۱۶۰۰۰ ئىسلامى بۆسەنە، ۱۵۰۰۰ كروات،
۱۴۸مۆنتى نىگرو ۱۱۱۰۰۰ غەجەرى (رۆمى)، لە كرواتىياش نەتەۋەى پەسەن
ئەستونىيەكانن لە ۷۱%، ئەۋانى تىر سىرپ ۶۳۲۰۰۰، لە بۆسەنەۋەرسك ۴۰%
بۆسەنە مىسولمانەكانن ئەۋانى تىر ۱،۳۲۱۰۰۰ سىرپ، ۷۵۸۰۰۰ كروات، لە
مەكدونىيا ۷۶% مەكلىۋنى پەسەنن، ئەۋانى تىر ۳۴۸۰۰۰ ئەلبان ۴۷۰۰۰ تورك،
۴۵۰۰۰ سىرپ، ۴۳۰۰۰ رۆم، ۴۰۰۰۰ بۆسەنە ئىسلامەكان، لە سلۆۋېنىيا ۹۰%
سۆڧىيەتن ئەۋانى تىر ۶۵۰۰۰ كروات، ۴۲۰۰۰ سىرپ، لە مۆنتى نىگرو ۶۸%
پەسەنەكان، بۆسەنە ئىسلامەكان ۷۸۰۰۰، ۳۰۰ ئەلبان ۱۹۰۰۰ سىرپ، ۷۰۰۰
كروات.

* له سمرجه م جیهانیش ریژهی شافرهت زیاتره له پیاو، بویه شافرهت
زۆرایهتیه و پیاویش که مایهتی .

(٢٤)

جاش مرتزقة Mercenary

زاراوهیه کی تایبته به کورد، همرچهنده له ههموو جیهان هاوشینوهی ههبووه که دۆخه کهی له جهرههردا به جاشی کوردستانی بچیت به لām وەك یه کیش نین، له کوردستان بهو خه لکانه وتراوه (جاش) که چه کی دوژمنی داگیرکهری هه لگرتووه دژی شورش بهرامبهر ههندی پاره، له ناو کوردا نامۆوناشرین ترین پیشه به، باریکی ههره تایبته له به یه ک گمیشتنی سی تهوهری سه لبی له نابووری و سایکولوجی و سیاسی دیت، که له زال بوونی: ١- بهرژه وهندی تایبته به سهر بهرژه وهندی گشتی ٢- دهروونیتی نه خوشی به سهر رهوشتی بالای خۆی ٣- میکاقلیهتی سیاسی به سهر مه بادینیه کان . بۆیه نهو ناوه ده گمهنه له دوختکی ده گمهنی که سیتییه که بۆ دۆزرایتهوه له نیتوان کۆمه له ناویتیکی تر وەك خیانهت، خۆ فروش، گهل فروش، بینگانه پهرست، که له نار ههموو میللهتان ههبووه به لām نهو زاراوهیه شایهتی به جیهانی کردنه له سهر زاری کورد ناو له ههموو خائینییک (به پیتی نهو پیتناسه) بنری (جاش - jash)، پرۆسهی جاشایهتی مانای داریننی نهو کهسه له ههموو خو و رهوشته و (سه وابت) ه وه دابه زینه بۆ ناژه لیتیکی درندهو ههردهم بی به لیتن دهست پیسر، تالانچی، بیسپاردهی، دروزن، دهروون شکاو، ترسنوک، مادی، بی نوقره، بی متمانه، گوماندار، دهروون نزم، بی شهرم، بی پهروهرده، .. نهو سیفهتانه یه - که بریتین له به های جاش - نیتستا له ناو کۆمه لگای کوردستان ته نیته وهو، ههره شه له بنه ماکانی کۆمه لگه که ده کا که وینهی وای له میژوو به خۆ نه بینیهوه، بۆیه له گهل سازبوونی زه مینه دیسان نهو

دىياردەيە لە گىنە بە ترسناك تر سەرھەلدا تەو ھەروەك لە بەلگەنامەو دۆسيەكانى بە عىس بە پروونى دەسەلمىنى، زۆرىش لىنى بە خەم نىنە.

مىژووناسان دىياردەي (مرتزقە) بۆ سەردەمى (پۆم) دەگىرنەو، گوايە لە كىشە ناوخۆيەكانىدا بە شىك لە پۆمەكان ھەندى لە جەرمان و سولاقىيەكانىيان بە كرى دەگرت وەك پىشەي جەنگاودرى لە دژى پۆمەكانى تر، لە سەدەكانى ناوەرەستىش لە كاتى جەنگە ناينىيەكاندا فەرەنسىيە پرۆستانتەكان، ئەلمان و ئىنگىلىزەكانىيان بە كرى دەگرت لە دژى فەرەنسىيە كاتولىكەكان، لە ھەلەتە ئىمپىرالىزمەكانى فەرەنسا بۆ جىھان تىپتىكى جاشى بيانىيان ھەبوو ژمارەيان (۲۲۰۰۰) بوو زۆرىيەيان ئەلمانى بوون، دواى بوونە كرىگرتەي جىھانى ھەرچى ئىشى جەنگى پى بونايە بۆيان دەگرد بەو كرىيەي لەسەرى رىك دەكەوتن، لە جەنگەكانى جىھانى يەكەم بە فراوانتر بەكار ھات، ئىستاش ئەو جۆرە (مرتزقەيە) زياتر نزيكە لە دىياردەي جاش، چونكە تەكنۆلۇجىيائى نوڤى زۆر پىويستى بە ئەفەر نەماو بە يەكلاگردنەو دى جەنگ بەلام، ھەردەم سويائى داگىركەر پىويستى بە چاوساغى نىو مىللەنى داگىركراو كە ھەيە، ئەو جاشانەش كاريگەر و شارەزاترن، بۆيە سىستەمى (مرتزقە) بەرەو گۆرپانى تەواو بە سىستەمى (جاش) بە تاييەتى لەو نىشتىمانانەي داگىركراون.

ناو جاش لە شۆرشى ئەيلولى ۱۹۶۱ زياتر پەرەي سەند ھەرچەندە لە بنەچەدا ھەر لە لاين سەرەك ھۆزە خۆفروشەكان سەرى ھەلداو، بەلام دوو ھەنگاو كاريگەريەكى قووليان كەردە سەر فراوانبوونى ئەو دىياردەيە، بەكەم ناكۆكى بالى (م.س) پ - د - ك لەگەل (مەلا مصطفى) لە ئەنجاما وەرچەرخانى بالى (م - س) بەلای داگىركەرى حكو مەتى عىراق و چەك ھەلگرتىيان لە دژى شۆرشى كوردستان لە ۱۹۶۶ - ۱۹۷۰ كە بە (جەلالى) ناسران، دوو ھەم چەك ھەلگرتنى (تەنيا لىژنەي ئىقلىمى كوردستان) ى حزبى شىوعى عىراق لە فەترەي ۱۹۷۳ - ۱۹۷۵ لە دژى شۆرشى كوردستان، ناسۆيەكى ترسناكى فيكرى و

سیاسی و سایکۆلۆجی کۆمەڵایەتی وەرگرت وئەو دیوارە شەرمەنەیی شکاند، بەو شێوەیە جاشایەتی لە ژێرخانی کۆمەڵگەیی خێلەکی و ستونی و عەوام و نەفامیەو پەریەو پێزی پەوشەنبەر و سیاسەتەدارو و سەرکردەو کۆمەڵگەیی مەدەنیەو، بانگێشتەیی راستی پاساویەتی سیاسی بۆ دەکرا...، بۆیە چەمکی "جاشایەتی پەتی" "فراوان تر بوو لەقی تری لێ بوو وەک: جاشی قەلەم، جاشی نایدولوزیا، جاشی بیژەر، جاشی سیاسی، ... نێتر لە جاشایەتیەکی نامۆی دەگمەن بەبەرە بوو پێشەییەکی نێمچە ناسای، لەگەڵ هەندێ هۆکاری تر لەدوای بە دەکری بە تایبەتی لە شۆرشێ نوێی کوردستان بە پێشەنگی (ی.ن.ک) گەورەترین قەبارەیی جاشایەتی لە مێژووی کوردستان بەخۆوە بینیو... ژمارەیی جاش نزیکی (٤٥٠) جار بە ئەندازەیی پیش مەرگە بوو، ئەودەش ئەک لە مێژووی کورد، لە مێژووی سیاسی هیچ میلەتێک وێنەیی نیو نەبوو، بەشداری ئەو تاوانانەیی ئەنفال، وێران و سوتاندن، کیمیایی، تالان، ... یان کردوو و ببوونە پێشەنگی سوپای عێراق، سەرەرای تێکدەرانی پەوشتی کوردەواری و پۆلیکی مازدەکی و مانیانەیان بۆ دەسلەتدارانی داگیرکەر کردو، هەر لەگەڵ راپەرینی ١٩٩١ ی کوردستان و تێکەڵ بوونی جاش و پێشمەرگە یە کسەر بەها و نەمریتەکانی جاشی زāl بوو ... بۆیە سێفەتی پیش مەرگەیی نوێ ناوا دزیو.

مێژووی (جاش) لە کوردستان زۆر کۆن نیە، لەگەڵ مێژووی سیاسی نەتەوێ کوردە لە دەورووبەری سالانی ١٩٢٠ وە دروست بوو، جارجار لە ئەدەبیاتی ئەو سەردەمی ناوی جاش بە دەگمەن هاتوو، هەرچەندە هەندێ مێژووناس زیاده زەوی دەگمەن و ئەو دیاردەییە بۆهەزاران سال دەگیرنەو، هەشە بۆ جەنگی چالەتێران، ... بەشتیکی زۆریش بۆ سواری حیددی دەگیرنەو ... ئەو زیاده زەویە دروست نیە، ئەو هەمان تێروانییە چەوتەکیە سەبارەت بە مێژووی سیاسی کوردو سەربردەیی مەینەتی کورد، .. بەلام راستیەکی ئەوێ بەپێی ی پێ ناسەکەشی کە (چەک دژی داخوازیە سیاسەکانی میلەتی کوردستان هەلگری)

... نهوه نههزاران سالة ونهچالديرانيشه، .. ههتا سوارهي حميديش كه دياردهيهكي ناپهسند بووه مادام فروشتني نمركيكي فكري ونيشتيماي به پارهو پوول بهلام به (جاش) حساب نهبوون، چونكه له دژي ميللهتي خويان نهبوون له دژي پووس و رۆژئاوا و تا رادهيهكيش نهرمه، ههروهك لهو پوون كردنهوهي كتيبي (الملل والنحل والاعراق) ٢١٨ هاتووه (عوسمانيهكان سهربهخوي تهواوي دابووه كوردهكان ههتا له باجيش،، سكهشيان ههبووه، تهنها بهرامبهر نهوهي كوردهكان به ميلشياي خويان سنورهكانيان پياريزن ولهكاتي هيرشي دهركيش به هاناي عوسمانيهكان بيتن)، ههروهابه پتي ريكيكهوتني (سولتان سهبدليسي) كه له ١٥١٤ زمور كرابوو وهك دوو دهولت له مادهي (٤)و(ا) هاتبوو ههردوولا له كاتي دهست دريژي دهركي يارمهتي بهكتر بدن، نهك تهنها كورد . نيتر نهوه بهنديكي بنچينهي سيستمهكاني فدرالي كونفدرالي و... ههموو بهرگريهكي هاوبهشه.. جا سوارهي حميدي لهو چوارچيوه ميژووييه دروست بووه، سوارهي حميدي له سهردهمي خهلافهت ههتا ١٩٠٨ ز جيايه لهگهل سوارهي حميدي دواي نهو ميژووه، له راستيدا له دواي نهوهي نيتهعادييه عدلمانيهكان ئينقلابيان كرد بهسهر خهلافهت و دروشي توركايهتيان ههلگرت دژي نهتهوهي تر بوون، نهوا نهو جاره سوارهي حميدي بهكارهيترا بو دژي نهتهوهكهي خوي، بو دژي شوشي عبدالسلام بارزاني ومهلا سليم .. نينجا ناويشي گورا له سوارهي حميدي بو (افواج خفيفة-نهو ناوهي نهفواجي سهردهمي بهعس لهوه هاتووه) ... نيتر لهو ميژووه به (جاش) حسابن ، كهواته سوارهي حميدي وجاش ليك جودان، ههتا (مرتزقه)ش نين مادام بو ههموو دهسهلاتداريكيان نهكردووه، بهپي ي پي ناسي (قاموس سياسي)مرتزقه نهو جهنگاوهراهن كه خزمهتهكهيان دهفروشنه ههريهكيك پتيويستيان پي بهرامبهر ههندي پارهو پوول بي رهچاوي شهرم و نهخلاق وههراامي نيشتيماي. نهگهرچي (سوارهي حميدي) جتي شانازي نيه، بوار دهوات بكرته پاساويكي فكري و ميژووي بو نهو دياردهيه، لهوسهدهمي

خێلە عمرەبەکانیش لەلای خێلە کوردەکان دەبوونەوه "سوارە" بەناوی (ساریچە)، لە سەردەمی دەسلاتی فارس لە خواروی عێراق بەو عمرەبانە ی جاشی فارس بوون دەووترا "شەبانە" واتە پاسبەوانی شەو، لەدوای داگیرکردنی عێراق لە لایەن بەریتانیاو دیسان دیار دە ی جاشایەتی لەنیو عمرەب بەناوی شەبانەو "حوشیە" و فرسان صلاح الدین سەری هەڵدا، لەنیو مەسیحیش بەناوی "لیشی" و "تەیار" پەیدابون، لەناو کورد زاراوەیەك هەیە وا پێدەچی سەرچاوەکە ی جاشایەتی بیت، زاراوە ی "حیز"، لە حفیز هاتوو بەپیتی د علی الوردی، بەوانە دەووترا "حفیز" ی که هاموشۆی (نوفیس-offic) ی بەریتانیان دەکرد بە نەیتنی، ئەو ووشەیە لەنیو کوردو عمرەب ناشرین بوو، دوای وای لێهات هەرچی بوو دوژمن کارێکی وای بکردبایە لەنیو عمرەب دەبوو حەفیزو لەنیو کوردیش "حیز".

لە ئەستۆی کام مەدرەسە یه ؟

زۆو پوونە جاشایەتی لە چوارچێوە ی (شەرعیەتی بەرژەوهندی تایبەت) هەو دیت، واتە لەو کەسانە ی که لایەنی ماددی و دنیاویان تەواو زāl بیت بەسەر لایەنی نەخلاق و نایینی، لەو پۆلە خەلکە سەرھەڵدەدا که نایدولتۆریاو بیروباوەڕەکانی بەندە ی قازانج و بەرژەوهندیەتی ... واتە زیاتر لیبرالیە ... جێگە ی سەرفە دیار دە ی جاشایەتی هەروەك لەگەڵ سەرھەڵدانی عەلمانیەت سەری هەڵداری ناوای بە هاوتایی گەشەیان کردوو، کەواتە جاشایەتی زادە ی سیستەم و تەرزێکی تایبەتی کۆمەلگە ی نەفامی و مەدرەسە ی فیکری و سیاسیە، لەو کۆمەلگە دارووخاوانە شین دەبن که بناغە ی نەخلاق و پەرورەدەکانیان دارمەاو، بەتایبەتی لە کۆمەلگە ی خێلەکی ستونی دوورە نایین.

کۆمەلگە ی جیهانی سێیەم زۆر کاریگەرە بە نەفامی و نەمریتی عەوامی و خێلەکی ستونی، تەنیا نایینە رێگە لە دیار دە نێگەتیفە پەنگ خواردووکان بگری، کاتی عەلمانیەت لەو دۆخە دەیموێ جێ بە نایین لەق بکا ئەوا بە خێرای

بۆشايى مەزىن پەيدا دەكا ودياردەى جاشايەتى وەك (دەرد) ئامادەيە سەرھەلدا ئەگەر پىتويست بى، چونكە ئەلمانى نوي زياتر لىبرالە، كەمتر خاوەنى بىنەماو بىروبامرو پەرۋەردەيە تا رېنگىرى دەروونى بىت لەو كەسانە، بۆيە لەگەل وەرچەرخانى سەركردايەتى لە دەست سەركردەيەكى كارىزمى وەك (مەلا مصطفى) بۇ سىستەمى سەركردايەتى ئەلمانى ژمارەى جاش ۱۵۰ ھىندە زىيادى كرد لە قۇناغى نويدا، بىنەماكانى ئەلمانىەت لە چەپى و لىبرالى و سۆشاليستى تا زال تر بوو بەسەر بىنەماكانى رەوشتى كوردەوارى ئەما زياتر زەمىنەى دەروونى كۆمەلەيەتى دەسازا بۇ زىيادكردنى جاش، ھەرچەندە ئەلمانىەتى كوردى شۆرش گىرو ماندوو ئەناس بووينە، بەلام بىرو كوردەو ئايدۆلۆژىيان يارمەتيدەرى ئەو دياردەيە بوو، تا ئەو ساتەش رەوت و رەفتار و ئەزمونەكانىان ھاندەرە با واشيان ئەوسىتتى، بۆيە دەيىنن ئىستا ئىسلامىيەكان زياتر نىشتان پەروەرو ولات پارىزن، بە پىچەمانەو ئەوەى ھاريكارى دۆژمنى داگىركەرى كردووە دەكا زياتر لە رىزى ئەلمانىەتە، لە كۆنەو لەنئو ەرب لە شام لە مىسەر لە كەنداو لە عىراق... خۇيان دەچوون ھىزى يەرتانى و فەرەنسى يان... دەھىتا بۇ سەر ولاتى خۇيان بەتايىبەتى لە كۆتايى سەدەى ۱۹، ئىنجا ناچار ئىسلامىيەكان بە شۆرش ھەلدەستان، شۆرشەكانى مەھدى لە سودان خەتابى لە مەغرىب بادىسى و عبدالقادر جەزائىرى لە جەزائىرو عومەر ئەلموختار لە لىبىيا شۆرشى بىست لە خوارووى عىراق سەرەنجامى ئەو سەربدانەن، لەنئو كوردىش كەمىك ئەو نەرىتە بە شىۋەيەكى تر ھەبوو مېرئىنەكان لە رقى يەكتر جاروابو وايان كردووە ھەروەك لە براكۆزىيەكانى ئەو دوايىيەى نىوان پارتى و يەكىتى وايان كرد، لەو سەردەمەش ھەروايەو ئىسلامىيەكان زياتر بەرگريگەرن ھەر لەوساتەى نوسىن دەيىنن لە سۆمال چۆن لايەتى ئەلمانى دەسلەتدار لەپىتاو مانەردەى ئەسيويىاي دۆژمنى داگىركەرى (ھەرىمى نوگادىن)ى ھىتاو لەدژى (اتحاد الحاكم الاسلامى)، ھەروەھاش بزوتنەوەى فەتەح لە دواى دۆپاندىنى لە ھەلبۇاردنەكەى فەلەستىن و

هاوێهه یانی نێوان فەتح و ئوردەن و میسر لە دژی حەماس و جیهاد و نیشتمان پەرورە دلسۆزەکان، ئەگەر بە وردی سەرنج بدەینە لوبنان، فەلەستین، چیچان، کشمیر، ... زۆربەی ئەو ولاتانەی کێشەی داگیرکاریان هەیە ئەوا بەزەقی دەبینین لایەنە ئیسلامیەکان و لات پاریز، ئەگەر لوبنان بە نمونە وەرگیرین، لە سالی ١٩٨١ ئیسرائیل خوارووی لوبنانی راستەوخۆتر داگیر کرد، ئەو کاتی حزبە عەلمانی و نیشتمانپەکان هەموو میلیشیاکان لە دژی یەك هەبوو، کەچی کەس بەرگری نەکرد هەتا سوپای لوبنانیش - جا نازانترێ نێر ئەرکی سوپا چیه ئەگەر پاسەوانی نیشتمان نەکا!!، تەنها لایەنە ئیسلامیەکان (حرکة التوحید والجماعة) بە سەرۆکایەتی فتحی یکن بە رابەراییەتی "حزب الله" پیتی هەلسان.

لەسەردەمی ناکۆکی لایەنە عەلمانیەکان لەگەڵ بالی مەلا مستەفا دوو پێانی سڕوشتی خۆی وا وەرگرت: یەكەمیان بەرەو جاشایەتی و دووەمیش بەرەو ولات پارێزی، هەر بەگشتی مەدرەسەی بیروباوەردارەکانی وەك چەپی و ئیسلامی کەمتر دیاردە ی جاشایەتیان لێی پەیدا بۆ، بەو دەروازەییەو دەچینه ناو هۆیه کانی زیادکردنی دیاردە ی جاش لە کوردستان بەو ئەندازە نەشیاو.

هۆیه کانی زیادبوونی جاشایەتی :

- ١- قازانج کردنیان لە ئەزمرونی جاشایەتی بۆ سزاو تەئدیب.
- ٢- پەڕینهوێ ئەو دیاردە لە دواکەوتەیی و خێلەکی بۆ ناو خەلکانی سیاسی حزبی.
- ٣- ناکۆکی ناوێخۆیی و شەرەکانی براکوژی.
- ٤- پەرورەدە ی عەلمانی بە هەموو مەدرەسەکانی - چەپی، لیبرالی، سۆشیالستی، نەتەوویی، ... وای کرد لە جێی ڕەوشتی کوردەواری بالاو خاوەن بەهای (عەیبەو گوناخە) وەرگەڕێ و بێتە دیلی مادەو سەرشۆری...

- ۵- يەككى لى نەنجامەكانى خالى (۴) برىتيە لى وەرگەرپانى (بەرژەوۋەندى گىشتى) بۇ (بەرژەوۋەندى تايىبەتى) و ئىدى بەدەيان سەرنجامى خراپى تىرى لى ھەلدەقولتتەود، لەوانەش جاشايەتى.
- ۶- مال ويرانى بۇ لايەنگىرى شۆرش (جگە لى چىنىتىكى دەسلەتدار) و ئىمتىيازىش بۇ جاشەكان، ... بەردەوامبوونى ئەمۇ گيانە ماددى و كۆمەلەيتەيان لى دواى راپەرین و سەردەمى حكومەتەكان ھەرىتى كوردستان ... ئەمۇ مەزىنترىن ھاندەرى دەروونىە..
- ۷- خىتابى سىياسى و بەرنامە و سىرەى سەركردەكان و نەبوونى دادگەرى بەر گىشتى لەناو شۆرش و.. ھاندەرىتىكى تىرى بەھىزى ئەمۇ دىاردەپە.
- ۸- ھەروەك روون كراپەوۋە جاشايەتى وەك ھەندى بەكتىباى پىس تەنھا لى شۆرتى بۆگەن دەژى، ئاواش جاشايەتى و دەسلەتلى گەندەلى و بەرتىل و خۆپەرستان و بىرپىروباوۋەرەكان .. لى كۆمەلگەپەكى نەخۆش و دارووخا و دەژىن، كەواتە وەك مەنھەجى ئەوانە كۆمەلگەپەكى پاكىيان ناوى، ئىتر ئەمۇ بارودۆخە نوپىە لى كۆمەلگەپەكى كوردەوارى سەرى ھەلدەوۋە وەك: بىرپەلنى، خۆدوئىستى، بەرژەوۋەندى تايىبەت وىستى، دوورە ئاين، دوورە بەھەپەسەناپەتى كوردەوارى، بىر سەوابتى، ئەوبەر ئەوبەر لەپىتتا و گىرفان، شەر لەپىتتا و دەسلەت و ماددە.. ھەمۇ ئەوانە بىنەما و زەمىنەپە بەھىزى بۇ سەھەلدان و بەردەوامى جاشايەتى دروست دەكەن، زىيادىش دەكا لەگەل زىادەبوونى ئەمۇ دىاردە دزىوانە، لەوۋەش خراتر بە ئاشكرا و بىشەرم دىفاع لەمۇ جۆرە دىاردانە بىكرىت، ھەمۇ ئەوانە بارىتىكى دەروونى و كۆمەلەپەتى و نىشتەمانى و سىياسى و فېكىرى سانا بۇ دىاردەپە جاش دروست دەكەن.
- ۹- دروستبوونى جۆرىك لى راپى گىشتى سەبارەت بە چەند پاستىەك كە لى دواى ئەزمونىتىكى زۆر لای خەلك وەك (ھەمۇى بۇ گىرفانىپەتى)،

(ھەركەس بۇ خۆيەتى) (ھەر فەقىرە تىۋەچىن) (پارە بوۋىتە ھەمىرە شىك)...

ئەوانە بىنەماي ترسناكن لە دارووخانى بىناغەكانى كۆمەلۋ دىۋارەكانى غەيبە ئىتر كى پارەى دەستكەۋى بە ھەر ئامرازىك پىتى دەلىت بوۋە پىساو ئەوانە جۆرىك لە مىكافىلىيەتى مالدارى ۋاى دروست كىردوۋە كە جاشايەتىش لەو پىناۋە ھەلال بىت..

ئىستاش لەژىر سايەى نەو گەندەلىيە سامناكەى كوردستان ھىچ زەمانەتىك نەماۋە بۇ دووبارە نەبوۋنەۋە بە شىۋەيەكى فراۋان.

(٢٥)

میان ږهوی الوسطية - اعتدال Moderate

له و سمر دمه (میان ږهوی) وهك زار او ديه كي جيهاني به زور جور به كار هاتووه ، به لام نيستا مذهب است لي ي زياتر نهو تهياره نيسلاميان ديه كه له دوخه همره سه خته كان و پتويسته كانيش نه رمن وپه نا بو بهرگري نابهن ، .. گه لي جاريش به هه موو گروپ و ده ستو تا قميتك ده ووتری "میان ږهو" كه له قميران و گرفته كان دا هه لويستيان لاوازه و زياتر له گه ل بهرنامه و بهر ژه و نه دي زل هيزان ديتسه وه ، ته ياري (اخوان المسلمين) زياتر نهو زار او به كار ده هيتن وخويان به ته ياري كي میان ږهو ده ناسيتن بو خو جيا كړ د نه وه له ته ياري تووند ږهو ، به و جوره بزوتنه وه نيسلامی و نا نيسلاميان هه ده ووتری تووند ږهو كه به سانای بو دا گير كړو جيهان خوړان ناو ه ستق و په نا بو بهرگريش ده بمن وهك بزوتنه وه كاني: حماس و جهادي فله مستيني ، حزب الله ي لبناني ، كشمير ، چيچان ، بهردي مورو له فيليپين ، جهزائر ، ... ، نهو دابه شيه ي میان ږهوی نيسلامی و تووند ږهوی له دواي شورشي نيسلامی نيترانی ١٩٧٩ هات وجيهاني هه ژاند ، ناوی توند ږهوی كه و ته سر نهو شوربه و هه موو نهو بزوتنه وانه ي له دواي نهو سريان هه لدا ، به لام بهر كا هيتاني نهو زار او ديه كونه ، هه رده م دا گير كار به جاش و لايه ن گيراني خوی و توه میان ږهو ، به بهردي بهرگري و پيش مهرگي رزگاري و توه توند ږهو ، نينگليز ناوی تووند ږهوی دابوود پال هه موو نهو كوردانه ي ناو اته خوازي كوردستاني كي سهر به خوبوون ، بهر ا بهراني شورشي بيستي نيراقيشيان ده ووت ، هه ووهك به عمر به كاني (فلسطين) يش ده ووترا تووند ږهو كه متر به يه هوديه كان ووترا وه نه گهر

چى زۆردارىش بووينه، نهو ناوزه دكرده ئىستا زياتر قهتيس كراوه بۆ ئىسلاميه كان، لهوساتهش تهيارى (براين) ناسنامهى (ميان رهوى)يان بهخوداوه. لهو سهردهمى واقيعى رابوونى ئىسلامى جيهانى سى پۆلى سهرهكى لهو بارهيهوه لى خهمليره:

- ١- پۆلىكى ههردهم زۆر توند، زياتر له (ئهلقاعيده) خۆى دهئۆينيت لهو ساتهدا.
- ٢- پۆلىكى ههردهم زۆر نهرم كه خۆى له (براين- اخوان) دهئۆينيت لهو ساتهدا.
- ٣- پۆلى سىيهم پۆلىكى نيوهراستى ههردوولايه كه برىتين له باقى بزوتنهوه ئىسلاميهكانى جيهان كه دواى زياترى لى باس دهكەين.

ههلبهته ئىسلام به سروشتى خۆى ميان رهوه، بهلام ميان رهوى ماناى ههردهم نهرم و بىدهنگو بى بهرگرى نيه وهك له قورئان و فهرمودهكان و فيكرى ئىسلامدا دهردهكهوى، (وجعلناكم امة وسطا)، وا ههندى نمودهى له راي زانايان ههلهبژيرين:

- فارابى له كتيبى (اهل مدينة الفاضلة) دهلى: ميان رهوى له نىوان ههردهم پىكهين وههردهم داماويه، ههردهم خوشى وههردهم ناخوشيه^١.
- ههرخودى ميان رهوى (اعتدال) له گهل (عدالة- دادگهري) يهك جموههين، بۆيه له فيكرى ئىسلامدا ميان رهوى و دادگهري له (مقاصدهكانى) شهريعتى ئىسلامين، (ابن سينا) لهوبارهيهوه دهلى (العدالة وسط بين الظلم والظلام).

- له (دستور العلماء)ش هاتوه: بين التفريط والمفرط.^٢
- پىناسى (حكمة) له كۆنموه له (تعريفات جرجانى) واهاتوه: (الحكمة هي هيئة القوة تحولية العلمية المتوسطة بين الجزيرة التي هي افراط القوة والبلادة التي هي تفرطها)^٣.

١ بۆ زياتر سمرنج بده (موسوعة المصطلحات العلم والاجتماع والسياسي في فكر الاسلامى) مادة: الاعتدال.

٢ موسوعة مصطلحات جامع العلوم قاض نظيرى.

٣ الجرجانى - ل ٥٤

• ههروه‌ها بن یوسف العامری له کتیبی (سعادة الإ سعاد) ده‌ئێ: سیاسه‌تی راستو میان‌ره‌و نه‌وه‌یه له‌سه‌ر هه‌ردوو ته‌وه‌ری توندو نه‌رم، ترغیب و تره‌یب، برپاوه‌، هه‌ریه‌که‌یان له‌ زه‌مان و زه‌مینێ خۆی به‌کاربه‌یتنی، نه‌گینا سیاسه‌تیکی نادروسته .

• نه‌رستۆش له‌ کۆنه‌وه‌ و ته‌وه‌یه‌تی: السیاسة أهل الذراوة لاتستوی ولاتستقیم البتة الابلاضافة والهوات، بأن السیاسة أهل الشرق لاتستقیم الا بالکرامة والإحسان.

• د. محمد عماره‌ش له‌ کتیبی (معركة المصطلحات) ده‌ئێ: وسطیة الاسلامیة ... هی انها عدل والتوازن بین قطبین ... ولیست انحیاز لواحد منهما ولا مقابزة التامة لهما! انها حق بین باطلین، ... والعدل بین ظلمین، والاعتدال والتوازن بین تطرفین وغلوبین .

له‌ پێناسه‌کان و له‌ مقاصدی فیکری ئیسلامیشدا ده‌رده‌که‌وی که ئیسلام خۆی میان ره‌وه‌ نه‌ک میان ره‌وی ئیسلامی، هه‌روه‌ک یاساکانی سروشتیش هه‌مووی له‌سه‌ر بنچینه‌ی عه‌یار و میان ره‌ویه‌، ئینجا نه‌و ژيانه‌ی ئێمه‌ی پێ به‌مردد. 'م ده‌بیئت له‌ نیتوان هه‌موو نه‌و دژو جه‌مسهرانه‌ی وه‌ک: (خێرایێ وه‌ستان) (گه‌رم- سارد) (ره‌ق- نه‌رم) (به‌رمز- نزم) (مه‌حال- مسۆگه‌ر) ...، خۆ نه‌گه‌ر نه‌و سروشته‌ی ئێمه‌ تاك جه‌مسهر بویه (واته‌ ته‌نها خیرایی و گه‌رم و ره‌ق ...، ناوه‌رپاسته‌کانیان نه‌بویه نه‌وا په‌کمان ده‌که‌وت، ژیان کۆتایی ده‌هات، یان راستر ژیان هه‌ر نه‌ده‌برو، به‌لام خوا نه‌م گه‌ردوونه‌ی وا بو ئێمه‌ پێک و یه‌خ کردوود بسازیته‌، به‌ هوێ نه‌و (میان‌ره‌ویه‌)ی له‌ نیتوان زۆر گه‌رم و زۆر سارد زۆر ره‌ق و زۆر نه‌رم، ... خۆ به‌ هه‌زاران پله‌ی گه‌رمی له‌و بوونه‌وه‌ره‌ هه‌یه‌ به‌ هه‌زارانی له‌ ژێر سفر هه‌یه‌، سه‌رنج بده‌ین نه‌گه‌ر زه‌وی ئێمه‌ له‌ پله‌ی گه‌رمی ۱۰,۰۰۰ بویه یان ۱۰,۰۰۰ له‌ ژێر سفر بویه یه‌که‌سر ژیان و مێژوو ده‌وه‌ستا، هه‌موو نه‌وانه‌ هاتوونه‌ته‌ نیتوانیکی هاوسه‌نگ نه‌ستانده‌ر، ژيانێ ئاسایی و تێکرایێ له‌ نیتوان ۱۵ پله‌و تا ۵۵

پله دهجولئ ... نهو بابهته له سروشتی پی ی دهووتری (هاوسهنگی)، نه نهرم بی نهرهق، نهسارد بی نهگهرم ... نه پیچهوانهکانیش، بوونایهتی (وجود) له بوونی همدوووجهمسهری دژ بهیهك دهیئت، بهو شیویه نهو میانرهوی (اعتداله) جهستهی نیمهشی پینك هیناوه بهدروستی وستاندهری، همر بهزاندنیک لهو هاوسهنگی ومیان رهویه چ لهسروشت چ له ژیانی جهستهیان و نینجا ژیانی کۆمهلایهتیشمان به کارهساتی ترسناك کۆتای دیت، له یهکه میان کارهساتی سروشتی، له دووهما نهخۆشی سامناك له سی یه ما کیشهو گرفتهکانی کۆمهلایهتی وسیاسی و ژیاری .

شریعهتی نیسلامی ویاسا سروشتیهکان و میان رهوی کۆمهلایهتی بهك سهرچاوهی ههیهو یهکتریش پاسادان دهکهن، لهسهر نهو بنچینه قولانه شریعت هاتووه که ههماهنگه لهگهل یاساکانی سروشت وتهبیعاتهکانی مرۆڤ و لایهنی فسیولوجی و بایولوجی ومرۆڤایهتی و کۆمهلایهتیش، نابهو شیوه شریعهتی نیسلامی خۆی به میان رهوی هاتووه نهو کاتی که تتووندد، سزایه، بکۆژه، .. ههر میان رهویه ... مانای میان رهوی ههرنهرمی وههری دهنگی وخۆ بهدهستموه دان نیه، .. نهوه بنهمای نیسلامه کهواته نهو زاراوه ناویتمیهی (نیسلامی میان رهو) (نیسلامی سیاسی) (نیسلامی نهرم) (نیسلامی سهردهم) ... ههله وپهلهیه، واتهنیسلامی نامیان رهو نیسلامی ناسیاسی ونیسلامی توندیش ههیه، نیسلام پارچه پارچه ناکری تا بهشهر بیت چاک ونیجاییاتهکانی لی ههلبژیرری .. ههروهك د. محمد عماره^١، د.یوسف قهرزاوی لهگهل کۆمهلیك زانای تری لهو تراره وای بو چووینه، لهگهل زانیاریهکی زۆر وخزمهتیکی زۆریشیان وا پیدهچی لهو تیروانینهدا ورد نهبن که دهلیتن نیمه نیسلامی میانرهومان ههلبژاردوو به واتا گول بژیریکي نیجاییان له نیسلام کردوو و دوای دهستکاری نهویان لی ههلبژاردوو، بهشیکیش له نیسلام که توونده بی کهلکه

^١ بۆ زیاتر سهرنج بده (معرکه المصطلحات) .. وای تۆمارکردوو (الوسطية الاسلامية)

به جيان هيتتووه !! . نهمه زور ږوونه ناشي وناييت، با نمو مه به سته شيان نه بي ،
 د هروازه تر سناك ده كاته وه له سمر خودي نيسلام، ده شي بلي موسولماني
 تونډر هو، نهرم ږهو، ميان ږهو يان ته ياري توند ږهو ونهرم ږهو به لام يو خودي
 نيسلام هه لمبه ... نيسلام خوي سياسي، ميان ږهو پتويست به ناو له ناوي
 نيسلامي سياسي، نيسلامي ميان ږهو ... ناكا .

هر چي مدرسه و نايډولوزياي تره كه زياتر لمرير كاريگري مروقه نه و
 هه له و چه وتيه كه ي له وه دي لايه ك زياتر ده گري به پي ي (عه قلي كورت بيني)
 مروځ و ناتواني نمو ستانده رانه بدوزيته وه و ميان ږموييت، ده بينين ليبراليه ت
 نازاديه كي بي سنور ده داته تاك، شيوعيه تيش هه موو نمو نازاديه ي ستانده توه،
 .. له و لايه ده بينين نمو مسيحيه تي نيتا زور لاهوتيه، زور نهرمه، هه مووي لي
 بوورده نه، هه مووي قيامه تيه ... كه چي يه هووي زور تونده . ده بينين بهرنامه ي
 نيسلام ميان ږهو له نيوان نمو دوو تيپه رينه و بريتيه له: نازادي به سنور،
 دنياي و قيامه تي، روحي مادي، لي بوورده ي وسزا، .. هه لمبه ته ميان ږهو ي
 نيسلام و شريعه ته كه ي نه هاتوه به دواي بهرنامه ي مروځ كه وتييت و به راسه
 وساتيمه تر ناو هراسته كاني نمو لاو نمو لاي دوزييتتوه و ناوي نابي ميان ږهو و
 ناو هراسته، نه هاتوه بهرنامه كاني له نيوان نهرميه تي مسيحي و تووندي يه هووي،
 له نيوان بهرنامه ي سهرمايه داري و بهرنامه ي شيوعيه ت، له نيوان راديكالي و
 پارتيگاري، له نيوان نويگه راي و كه لتورايي .. هه لمبژييت و باره گايه كي له نيوان
 هه ردوولا بكاته وه ...، بهرنامه كاني دانه رشتراوه له سهر بنه ماي (توفيقيه بين
 ماهو موجود)، نه هاتوه هه ربه شيك له لاكاني بهرامبه ريه ك و هرگرييت، به لكو له
 پيش نه وانه و له سهر بنچينه يه كي قولي گه ردووني بهرنامه كاني خوي دارشتوه،
 بهرنامه ي به شهره به نمو ستانده روناو هراسته ي نه دوزييتتوه، بويه گه لي جار مخرج
 نيه هق وراستي له ناو هراستي دوولاي دژ به يه ك بيت، جاروايه به حركمي
 سروشتي نيسلام له لايه ك نزيك تره، هه ر به نمونه، له ديموكراسي نزيك تره نه ك

دكتاتورى، له نابوورى سوشيالستى نزيك تره نك له همدوو نابوورى شيوعيهت سمرمايه دارى، ليره دا همدى هملوسته دروست ده بى له سر لايهك له پى ناسه كانى پيشو به تايهتې (د محمد عماره) مارج نيه به هاوسهنگى له نيوان دوو (باطل)، دوو (غلو)...، به پتچوانه همدو (باطلهكان) له جه مسهرينكن و بهرنامهى نيسلام له نيوانيان نيه له بهرام بهرنيان به گشتيه كى نك له (موفره داتى).

ميان ډهوى وته ياره نيسلاميه كانى نوې:

هه لته مه سه لهى نهو پوليټانهى ميان ډهوى وتوونډ ډهوى هه ر بؤ نيسلاميه كان دانه تراشراوه، له بوهارى شيوعيه تيش نهو دابه شيه هه بووه، به به شتيكى ته واو په پره و كهرى ماركسيهت دهوترا توونډ ډهوى، نه وهى له ژير پوښناى سياسه تى په كيتى سوقيه تى سهوداى له سر بنه ماكانى ماركسيهت ده كرد گه لى جار پى يان دهوترا ميان ډهوى، نهو پوليټنه بؤ زوربهى بزوتنه وه بهرگرى وشور ه شيگره كانى وتراوه، له زوربهى نهو پوليټانه (به چه پيه كانيشه وه) سى پولى سمره كى بووينه، هه ر به نمونه له ناو حزب و ريټكخراوه ماركسيه كانيش (۳) پولى سمره كى هه بووه:

پولى به كه م زور توونده كان كه برىتى بوون له ريټكخراوه كانى: با درمانيه و ف، الويه الحمراء، فيدائى خهلق، په كيتى باكوين... زور ريټكخراوى توندى ترى جيهانى سى يه م، تا راده يهك له كومه نيستى (چينى) نزيك تربوون كه به (شورشگرى) به ناوبانگ بوون.

پولى دوو هم برىتى بوو له حزب شيوعيه كانى نهو روپا كه به (نوروشيوعى) ناوزه دهكران، نه وانه تا راده يهك نزيك بوون له نه زمونډه كانى سوشيالى ديكراسيه كان به ناشتيانهى هه لېزاردن وميل ملانى دى ديكراسيانه و هاتوونه

گۆرەپانی سیاسی لە گەڵ حزبی برجوازی و لیبرالی و سیستمی سەرمایه‌داری بە گشتی .. ئەوانە تەواو لە گەڵ دەقەکانی مارکسی پێچەوانە بوون.

پۆلی سەیم حزبه شیوعیەکانی تر که به هەردوو پێگەیی نامرازی شۆرشگری و ناشتی کاریان دەکرد، لەناو راپوونی ئیسلامی هاوچەرخیش لەبەر چەندین هۆی مەعریفی و مێژوویی هونەری و سیاسی و سایکۆلۆژی لە کۆتایییدا فرە تەیار لە بزوتنەوە ئیسلامیەکان سەری هەڵداو سێ پرۆژەیی سەرەکی لێ خەمڵی، هەریەکە لە کۆمەڵێک نامرازی بنچینەیی لێک جیان، بەلام لە ئامانجدا هاوبەشن، بەو شێوەیە خوارەو:

پۆلی یەگەم:

بریتین لە پرۆژەیی (اخوان المسلمین) و هەندێ تەیارێ نزیك لەوان، ئەوانە پێ یان وایە مەرج نیە جیهاد مانای ناخۆشی و تووندوتیژی و بەرگری بێت، ئەوەی بە ناخۆشی دێتەدی بە خۆشی و ناشتیش دێتەدی و بە بەرھەم تریشە، لە سەردەمی (سیرە و فتح)یش ئەوانەیی بە قەناعەت و بانگ (تەھذیب بالسیرە) ئیسلام بووینە باوەریان قایم تر بوو .. نێر ئەو تەیارە پێی وایە بە هۆی دەولەمەندی و فیکرو ئەزموونی ئیسلاما دەتوانن لە گۆرەپان و لە پێی ناشتی و دیموکراسیانە سەرکەوین، بۆیە دەبێ ئەوپەڕی نەرمی و هێمنی بپاریژێ وەک تاکە ستراتیجیەک دوور لە تووندوتیژی و تێک شێوانی، هەلبەتە کۆمەڵێک پاساوی تریان هەیە لەو کورتە باسە گوزارش ناکرێ، .. ئەو تەیارە لەو ئەزموونە دوورو درێژەیی کە خەریکە بگاتە سەدەییەک تا ئێستا نەگەشتۆتە دروستکردنی نمونەییەکی مورتاح بۆ سەرمەشقی ئەوانی تر، هەرچەندە لە تەقەلایەکی بۆترانە لە دواي سەرکەوتنی ﴿ئەزموونی (جیهادی نێرانە)وە لە سالی ١٩٧٩﴾ ئیخوانیش لە سالی ١٩٨٠ - ١٩٨١ جاری جیهادیکی چەکداری تووندیاندا لە سوریا بەلام شکستیان هێنا.

ئەو ناو و ناتۆرەیی وەک (نوسولی، مەزمت، تووند، مەتەرف، تیرۆرست، .. لەدواي شۆرشی ئیسلامی نێران و راپوونی نوێوە سەری هەڵدا لەلایەن عەلمانیەتی

دکتاتۆری ناوچه که و دهسه لاتە جیهانی یەکان، نەوێش زیاتر پالی بە ئیخوان المسلمین نا زاراوەیە (میان پرهوی) هەلبژێرن بۆ دروستکردنی ناسنامەییەکی تایبەت و جیا لە باقی بزوتنەوێ نیسلامیەکان، بە پێی پۆلێن کردن و جینگێرکردنی ئیخوان لە نێو پراستی چەند تەیارێکی نیسلامی نەم سەر و نەوسەر هەلەییەکی زەقی تیایە، چونکە مەدرەسەکانی سۆفیگەری و دەرویش بە بزوتنەوێیەکی سیاسی ریز دەکەن و تووندپەرەوێ سیاسە نوێکانیش لەلایەکی تر، نێر خوشیان لە نێوان هەردوو لا ... ئایا نەوێ راستە؟ نەخێر، لەبەر هۆیەکی زۆر سادە، چونکە سوفی و دەرویش بزوتنەوێی سیاسی و مەدرەسە نین، ئینجا نەگەر سیاسیش بن لە هەندێ شوێن شیوەی برائانی وەرگرتوو، هەندێ شوێنیش شیوەی جیهادی وەک لە هەندێ ولاتی ئەفریقی و لە کشمیریش حەرەکی نینقلابی نیسلامی سۆفیگەری، هەروەها زۆریەکی بزوتنەوێ کۆنەکانی کورد سۆفیگەری بوو. هەر لە بنچینەشدا (برایان) لە بەرگری و جیهاد دەمارگرتن، تا پادەییەکیش دەمارگیریش بۆ رێبازو نەو فیکرەیی (اللاعنف)*، هەر بزوتنەوێی جیهادی گەشە بکا یان بتوانی نمونەییەکی دروست بکا نەو جێگەیی نیکمرانی پرۆژەیی (اخوان) بوو، بۆیە گەلی جار دوو دڵ بووینە لە دۆزینەوێ ناوێکی راست و دروست بۆ شۆڕشی نیسلامی ئێران بزوتنەوێ جیهادیەکانی تر، دان پیانەهێنانی (اخوان) بەو کۆمارە وەک دەسکەوتێکی جیهادی لایەکی دەگمڕیتەوێ بۆ نەو مەبەستە.

نەو پاڵانەکردنەش بەو زاراوانە زۆر دادی نەدا، هەرچەندە لەو کاتییدا که بزوتنەوێ نیسلامیەکان لە گەشە بوون گەلی جار لەلایەن زل هێزان و دکتاتۆرانی ناوچه که بەسەر نەو رێبازەو نەرم نیانەکەیی هەلگوتراوە بە (میان پرهو تەیارێ عەقلانی و شارستانی...) وەسف کراون، بەلام هەم کاتی هەرەشەیی بزوتنەوێ جیهادیەکان کەم دەبۆو بەخێرای لەو وەسفانە پەشیمان دەبوونەوێ نەوانیشیان بەو زاراوەی (نوسولی، مەزەمت، تووند، مەتەرف، تیرۆرستیش...) تاوانبار دەکرد، لە

* که لەو سەردەمە زیاتر بۆ تیروانینی غانیدی دەگمڕیتەوێ.

گۆرەپانى سىياسى بىرەشيان دەکردن، ھەرۈەك ئىستا لە زۆربەى ولاتان ئەوانىش يان قەدەغە كراون يان بەرەو قەدەغەين، ناوہ ناوہش بە كۆمەل زىندانەكانيان لى پىر دەكەنەوہ ... لە راستىدا سىروشتى ھەموو دنيا جۆرىك واىە دەپەوى دژەكانى بەناوى جىاجيا پارچە پارچە بكاو بە نۆرە قوتيان بدا، .. نۆرەى ھەمووشى دىت، ھەتا ئەلمانىە نىشتىمان پەرۋەرەكانىش كە ھەتا ئىستا بەخەم ساردى جارجارىش يارمەتى دژ بە نىسلامىيەكانيان داوہ ئەوا نۆرەى ئەوانىش دىت، لە دوا چواچىتەوى (مىل ملانىتى شارستانى) بە پروونى ئەوانىش دەگرىتەوہ، ھەر سەرنج بەدە لە سەرەتا سەودىيە بە ميان رەو نىران بە تووندەرەو، ئىستا نۆرەى سەودىيە ھاتوہ بە جۆرىك، ھەتا لەناو ئەلمانىيەتىش سەرنج بەدە مروان بەرغوشى دادگايى دەكرى چونكە ئەلمانىيەكى دلسۆزە كەچى باقى سەركردەكانى (فتح) لەوپەرى نازادىدان لەگەل ئىسرائىل خەلات دەگرىن، نمونە زۆرە، .. ئەزموونى جەزائىريان لەو بارەپەوہ يەكجا زۆر جىتى سەرنجە (محفوظ نىخاح) سەرۆكى بەشى ئىخوان بەناوى (حركة مجتمع سلمى)، لەگەل ئەلمانىيەتى دەسەلاتدار بەشدارى لە دارشتنى ئەو ناو ناو تۆرانە كرد لە دژى نىسلامىيەكان (بە تايبەتى بەرەى ئىنقازى نىسلامى) كە بە دىموكراسىيانە ۸۶٪ دەنگى مىللەتيان ھىنا، لاىەنگىرى لە ئىنقلابەكەى دژى نىسلامىيەكانو دژى دىموكراسىش كرد لە دژى بزوتنەوہ نىسلامىيەكان، ئەوہندەى دژاىبەتى چەك و بەرگرى و جىھادى كرد بۆ پارزىكردنى لاىەنى ئەلمانى و دەسەلاتدارەكان .. تا بتوانى بە مورتاھى و بى ناوو ناتۆرە خو ھەلبۆتىرى بۆ سەرۆكايەتى، ئەو خەونە ھاتەدى لە ۱۵/نيسانى/۱۹۹۹ لە ناكاو لە بىرپارىكى (ئەنجومەنى پارىزگاي دەستورى جەزائىر)دا فەرمانىياندا ھەرچى پالىتوراوتىك بەشدارى بەرگرى چەكدارى رىزگارى جەزائىرى نەكردىت نابى خو ھەلبۆتىرى، بەو شىتەپە شىخ (محفوظ نىخاح) بە سانايى لادرا، بەھوى لاىەنگىرى نەكردنى لە توندو تىزى شۆرىشگىرى! نا بەو شىتەپە چۆن شۆرىشگىرى تۆمەتە بۆ نىسلامىيەكان ناواش نا شۆرىشگىرىش تۆمەتە ... كەواتە چۆنى لى دەردەچن ... بەو زاراوہ

سادانه هه لېسته لېشې دهرنه چوون، له تونس ناوې (اتجاه اسلامي) به (نهضة) گوردرا تا له گهڼ ياساي نوښې (حزبه كان) بگونجې كچهې هه له دواتر قهده غميان كړدن، له توركييا له ميسر، ... هتد.

له دهستورو ياساي دهستگرد (ديفاكتو) (ديچورا) ديارې دهكا، بويه دهسه لاتدار پاساوي ياساي كوتايي نايهت بهرامبه ر نيچيرو ناحهزه كاني، هه ردهم وه بهر دهه مي ياساي دهه دنو نهو پروژه هيهي نيخوانيش هه له خولگه يه كي داخراو دهسوريت هه له گهڼ نهو خزمه ته شيان به رابوونه نيسلامي و دلسوي و ليهاتروي و پاكيشيان هيشتا ثامانجه پروژه كانيان نه هاتوته دي بهو نامرازو رېگه يه، رهنكه زياتر له كاروان به جي بمېتن، جا بو پاساوي نهو به جيمانه گهلي جار به ناچاري په نا بو تيكداني پروژه ي به ديل ده بهن به پتي بو لوان.

پولسي دووهم:

پروژه يه كي جيهاديه، بهر مانايه ي جهاد ته نها جهنگو بهرگري بيت، نهوانه به (١٨٠) پله به پيچمه وانده ي پولې به كه من، تا راده يه ك حوكمي زياد له پتيويست ده نيرن بو پولې به كه م، نهوانه پتيان وايه تاكه رېگه ي گميشتن به نامانج ته نها به جيهاده، نهوش په يره وي سيره ي راسته قينه يه، پتيان وايه هيچ مافيك لهو جيهانه نادادگريه به خوشي نه دراو ته وه بي مانده ووبوونو شوړشو جيهاد، نهوانه زوربه ي كومه له خه لكينكي دلسوزي خوښ گهرمن، كه متر له فيقهه كاني (واقع، تغير، سياسته شرعية، تدرج، ممكن، ...) گميشتون، له حيكمهت و زانسته كاني قورنان فرموده كه ميك سهرچيخن به پتي هه ندي له زاناياني بالا، نهوانه لهو سهرده مه زياتر له تمباري (نهلقاعده) خوي ده نوښتي بهرنامه كانيان تا نيسا نه شياوه وهك پولې به كه م به تويزيش غونه يه كي مورتاحيان پي دروست نه بووه، له ناو خه لكيش كه مايه تيه كن ناگانه له ٥٪، به پيچمه وانده گهلي غونه يان تيكداوه له گهڼ مده به ستې خزمه ت كړدني نيسلامي شيان، به لام زهرهرو زيانتيكي زوريشيان له نه زمووني نيسلامي داوه به پتي شاره زاياني بواري نيسلامي،

دهشتی نهو پۆله له هاوکیشه کهی (مۆدی) بنوینریت که پیتی وابوو (چاکسازی له کۆمهڵ و دهسهلاتهوه دهست پێ دهکات ئینجا بۆ تاک)، کۆمهڵ ← تاک. کهچی چاکسازی نهدهوی: له تاک ← بۆ کۆمهڵ که زیاتر پرۆژهی تهیاری به کهم بوو.

پۆلی سێ یهه:

نهو پرۆژهیه زیاتر نیههندی ههردوولایه، نه نهرمی ههردهم نه رهقی ههردهم، نه نهو سهه نه نهو سهه... نهوانه له جیهان وهک هیزو نهزموونیکه زیاتر واقیعانه حسابیان له لایهه دۆستو ناحهز بۆ دهکری، له گهڵ پهیامی ئیسلامی زیاتر ڕێکن، ههم ڕێکیشه له گهڵ یاساکانی سروشتو تهبیعاته بنچینهیهکانی مرۆف و کۆمهڵ، وهلامیکه راستهوخۆو واقیعانهتری جیهانی ئیستاشه، نه گهر پرۆژهی به کهم ناشتی به تاکه ڕێگهی گهیشتن به نامانج بزانی نهوا پرۆژهی دووه جهنگو بهرگری به تاکه ڕێگهی گهیشتن بزانی نهوا پرۆژهی سێ یهه ههردوو نامراز له بارۆدوخی خۆی به ڕهوا دهزانی، واته: جیاوازی بنچینهی له گهڵ ههردوو پرۆژه نهویه ههریه که له ناشتی و بهرگری به بهکێ له نامرازهکانی کاری ئیسلامی دهزانی نهک به تاکه نامراز، نهو پرۆژهیه له شکستی پرۆژهی به کهم دووه سهه ههلهواوه له دواي ههشتاکانهوه هاته مهیدان و سههراي سهه رهقی زل هیزانی جیهان بهرامبهه نهو پرۆژهیهش، بهلام توانیویهتی بهو ماوه کورته فونهی واقیعی دروست بکا، دروستکردنی دهولهت و نهزموونی ڕزگاری و نهزموونی کاری سیاسیش، نهو دهولهتانهی پێ دروست بووه: ئێران، سودان، نهفغانستان، چیچان، .. نه گهر نهو سێ یهه دوايش تووشی قهیرانی ترسناکیش کراون بهلام به سروشتی خۆی دروست بوو وهک نهزموون، ئینجا حزب الله توانی بهو جیهاده بۆ به کهم جار دواي میژووی خهلافهت خاکی نیشتمانی ڕزگار بکاو ئیسرائیلی له خوارووی لوبنان دهکرد له سالی ۲۰۰۰ به هۆی نهو پرۆژهو بێ نهوهی وهک میسو ئوردهو دهسهلاتی فهلهستین ملکهچ بێ بۆ (الارض مقابل السلام)، ئینجا نهزموونهکانی ههماس، جیهاد له فهلهستین، بهرگریهکانی کشمیر،

چيچان، خوارووى فلپين، بوسنه وکوسوفا... سمرکهوتنهکانى ههلبژاردنى بهرهى
 ئينقازى جهزائىرو پاکیستان دوايش بهحرهين فلستين ولبنان، ... راستى دروستى
 نهو پرۆژدهو نمونه دروست کردنيان پيشان دهدا .. ههروهها نهو واقعهى له بهلقان
 دروست بوو بههوى نهو پرۆژهيه نهگهر چى کهم و کوريش ههبيت، کيشهى
 کوسوفا کهوتبووه بهر تهپ و توژى ميژوو نهگهر ههر لهسهر رپرهوى (ناشتى ويى
 تواناي) برۆيشتانايه بهلام لهسالى ١٩٩٧ (سوپاي رزگارى کوسوفا - KLA)
 دروست بوو به ماوهيهكى پيتوانهى کيشهکهيان بهمرزکردهوهو گهيانديانه نهو
 ناستهى ئيتاي رزگارى، نهوه ههموو بهرههههى پرۆژهى پولى ستيههه، ههروهه
 چون له گۆرهپانى هيز نامادهيه ناواش له گۆرهپانى ديمکراسى و نازادى و
 ههلبژاردن ناواش له گۆرهپانى خزمهتگوزارى بهرنامهى ژيان.

لیستی بهراوردده بنچینه ییه کان:

پزلی به کدم	پزلی دووهم	پزلی سئ یهم
١- هینمن ناشتبانه وهك تاكه رینگه ونامرلز	١- تووند و شۆر شگێرانه وهك تاكه نامراز	١- همردورکیان له بارودووحی خۆی
٢- چاکسازی له تاك بۆ کۆمهل تاك ← کۆمهل	٢- چاکسازی له کۆمهل بۆ تاك	٢- کۆمهل ← تاك واته به همردوو ناراسته
٣- بهرگریان نیه له کاتی پنویستیش	٣- له کاتی ناپنویستیش بهنا بۆ بهرگری شۆر شگێری دهبن	٣- له همردوو باردا له کاتی پنویست
٤- فونهی سمرکهوتریان نیه	٤- نیه	٤- فونهیان زۆره
٥- وا دهرواننه جیهان به دنیایی و کۆمهلگه به کی ساغ	٥- وا دهرواننه جیهان به گرمان وییلان و سیناریۆ و تاکتیک کۆمهلگه به کی نه فامی خێرا ته کفر کردنی خهلك	٥- بۆ ههر روداو و پیش هاته کان به نهندازی خۆی هوکمی لهسهر دهدن
٦- (امریاالمعروف) بن (نهی عن المنکر)	٦- نهی عن المنکر . بن (امر بالمعروف)	٦- امر بالمعروف ونهی عن المنکر
٧- گفت وگۆ دانوستان و ناشتی بن هیز	٧- تبلیغ بن دانوستاندن	٧- همردوولا
٨- لهو پهری نهرم	٨- لهو پهری تووند	٨- لهنتوان همردوولا
٩- بهمریرسیاری بن جورنهت	٩- بن بهمریرسیاری به جورنهتی	٩- همردوولا

گامیان میان رهون؟

نه گهر سمرنج بدهیته لیستی بهراوردده که زۆر بهروونی دهرده کهوی گامیان میان رهوه، خۆ نه گهر بچینهوه لای پیتاسه کان وههتا پیتاسه کانی د. محمد عماره که گوزارش له (پیتازی برایان) ده کا ههروه ها له فکری ئیسلامیش، هه مووی کۆکن که (میان رهو) له نتوان دوولای تیپه ریوه، زۆر تووند، زۆر نهرم، لیته دا

(تەیارى ئىخۋان) لە ئىۋان دوولا نىيە، بەلكو لە پەرگەيەكە، لە ناوەرەستەكە تىپەرەيوە، .. بۆيە بەو پەرى سادەيى دەردەكەوى ميان رەۋنە، ھەلبەتە تەيارى ئەلقاعىدەش ميان رەۋنە، تەيارو پۆلى سى يەم پۆلىكى ميان رەۋن. بەلام لىردا ۋەك پىناسەكەى د. محمد عمارە نىيە ميان رەۋلە ئىۋان دوو باطل، دوو غلر، .. ئەو پۆلانەى نىسلامى باطل نىن، ھەموو مەبەستەكانيان خزمەتى نامانجى نىسلامىيە بەلكو ئەو لە ئامرازو رېنگە گرتە، بە وردتر دەستىشانى ھەريەكە لە قۇناغەكانى گەشەيان بکەين دەيىن ھەريەكە لە قۇناغىك لە زەمان وزەمىنىك لە (ميان رەۋى) دەكەوى، پرۆژەى (ئىخۋان) لە سەراتاكانى گەشەکردنى سىياسى و بناغە دارشتەۋەى كۆمەلگەو ۋلاتە تەۋاۋ دىكراسىيەكان دا تەۋاۋ ميان رەۋن، دروشمى ئىخۋان لە سەرەتادا (ھەق، ھىز، برايەتى) ئىنجا دووشىر ونايەتى (واعدوا لهم ما استطعتم...) ۋە بەشداری جەنگەكانى فەلستىن و سىنايان كەرد بە دلسۆزى و لە خۆبەردەى، بەلام كە ئەو رېرەۋە (تەيم) دەكرى بەسەر بارۆدوختكى ۋەك كوردستان، چىچان، كشمىر، جەزائىر، .. ئەۋا لە ميان رەۋى دەكەوى .

پۆلى سى يەمىش لە ۋلاتىكى دىكتاتۆرى ۋلە دژى داگىر كەر ھەلوئىستى شۆر شگىريان ھەيە ئەۋا (ميان رەۋن) بەلام كاتى لە سەراتاكانى رابوونى نىسلامى و لە ۋلاتىكى فەزا ئازادا جارى تووندو تىژى و جەھاد دەدەن يەكسەر لە (ميان رەۋى) دەكەون، .. ۋاتە تەيارى ميان رەۋ ئەۋەيە ۋەك پىناسەكەى (بن يوسف العامرى) كە دەلى (سىياسەتى ميان رەۋ ئەۋەيە لەسەر ھەردوو تەۋەرى تووندى و نەرمى بېۋا ھەريەكيان لە زەمان وزەمىنى خۆى، .. ھەر ئەۋەشە لەگەل (سىرە) دىتەۋە، ھەرخودى (ادعوا الى سبيل ريك بالحكمە...) ماناي ئەۋەيە بۆ ھاوين تاكە كراسىك لەبەردەكەى بۆ زستانىش جلى قورس، .. ھەر ئەۋەشە لە مەبەستى پىناسەكەى (جرجانى لە بارەى حكە)، لە راستىدا تا رادەيەكى زۆر دەسەلاتداران بەرپرسن لە لادانى ھەريەكە لە تەيارى يەكەم و دوو ھەم لەسەر سەكەى رەسەنى خۆيان بەھوى ئەو فشارە سىياسى و ئاسايشى وياساى بەسەرياندا، ئەگىنا

Moderate

موسطبة - معتدل

(٢٥) مبلن رموی

له سهرهتای دروست بوونیان یهك بهش بووینه به میان رمویانه، بهلام فشاره
دهه لاتداران زیاتر ههریه که ی بهلایهك دا پالداون.

(۲۶)

نیشتمانی الوطنیة patriotic

مانای کۆن و نوێه‌که‌ی ئەو زاراوه‌یه زۆر لێک جیا، له رۆژئاواشی گه‌لی جار
تێکه‌لی ناشینالیزم ده‌کری و لێکیش جیان، ئیستا زیاتر مانایه‌کی سیاسی هه‌یه
له‌ رووی یاسای بریتیه‌ له‌ خا که سنورداره‌ی که ده‌سه‌لاتیکی سیاسی نه‌ته‌وه‌یه‌کی
له‌سه‌ر به‌ریوه‌ ده‌چی یان له‌ هه‌ولێ ده‌سه‌لات دروست کردن، لایه‌نگرانی تیۆری
نه‌ته‌وه‌گه‌ری (نیشتمان) به‌ توخمیکی بنچینه‌ی نه‌ته‌وه‌ ده‌زانن، کاتی سنوری
نیشتمان جووت بیت به‌ سنوری نه‌ته‌وه‌که‌ی، نه‌وه‌ش به‌ ده‌گه‌ن نه‌بی وانه‌هاتۆته
دی، که‌چی هه‌لساون ناوی نیشتمان‌ه‌که‌و نه‌ته‌وه‌که‌یان جووت کردووه‌، نه‌گه‌ر
سنوری نه‌ته‌وه‌یی و سیاسیه‌که‌ی یه‌کسان بیت، به‌لام نه‌گه‌ر نه‌ته‌وه‌و نیشتمانی تری
به‌رکه‌وتبیت نه‌وه‌یان ترسناکتره‌، کێشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی له‌وه‌وه‌ سه‌ر هه‌لده‌دا، وه‌ک
تورکیا به‌ناوی (تورکه‌) که‌چی نیشتمانی کوردستان و به‌شیتکی عه‌ره‌بیش
به‌رکه‌وتووه‌ به‌ ناوی نه‌سه‌که‌نده‌روونه‌، نینگلتراش به‌شیتکی ویلز و ئیرله‌نده‌ی
به‌رکه‌وتووه‌، بۆیه‌ له‌وی به‌خیرایی ناوی نیشتمانی بووه‌ به‌ریتانیا که‌ ناویکی
ئاینی کۆنه‌ گوزارش له‌ مانای خواوه‌ندیکیانه‌، ئیتران ناویکی گشتی هه‌لبه‌ژارد
هه‌موو لایه‌ک بگه‌ڕێته‌وه‌ که‌ له‌ (ناری) هاتووه‌، نه‌هات ناو له‌ ولات بئی (فارس)،
پاکستان سێ پیتی یه‌که‌می له‌ هه‌رێمه‌کان هه‌لبه‌ژارد .. ئەو تاوتۆیه‌ تا راده‌یه‌ک
چاکتره‌ له‌ به‌ ناسنامه‌کردنی ناوی نیشتمان به‌ نه‌ته‌وه‌که‌، .. هه‌رچه‌نده‌

• زۆریه‌ی ولاتانی ناسیار ئه‌وروپا نارین، ماناشی (ماقوول) یاخورد سهر، نیت سهرمه‌مان و تیۆری
نازی له‌وه‌هات، به‌ بئی (الموسوعة العربية المیسرة) به‌که‌مجار هندۆسیه‌کان ناوی ناریان له‌ خو نا.

کوردستانیش لهو شیویه بهلام کۆمهلیک هۆی سروشتی و میژوی واقعی دهگمن ههیه نهو ناوهی له گهل خۆی هیئاوه، ههرچهنده کوردستان وهك نیشتمان جووته له گهل نتهوهیی په کهشی .

بوونی چەند نیشتمان و نەتەوێهێك لە سایەی یەك ولات و دەسەلاتێك كێشەیی نیشتمانی نەتەوێ لێ پەیدا دەبێ ئەگەر بە و پوانگەی سەرور (نیشتمان) سیاسەتێت، بۆیە هەم نەو پێناس و پوانگەی سەرور هەم واقعی نیشتمانی جەهانی ئێستا كۆمەڵێك گرتی سامناکی هەیە لەبارەی: سنوری نیشتمان، هێزە نیشتمانێهەكان، پەيوەندی نیشتمان بە مەزۆمەو، فرەنەتەوێ و فرە نیشتمان لە جوارچێوێ یەك دەسەلاتەو، ناسنامەی نیشتمانی ...بۆیە هەتا ئەو رێكەوتنە یاسای و سیاسییە یەك لەسەر پەيوەندی هێزو حزبیی سیاسی بە نیشتمانەوێ كراوە تەواو راست و دروست نیە كە وتراوە مانای هێزو حزبیی نیشتمانی نەوانەن كە: بەرژەوێندی دانیشتوانی نەو سنورە لە سەرورێ بەرژەوێندیەكانی تریەتی، یان بەرژەوێندیەكانی ناسایشی نەتەوێیی.. ئەوێش هەمان كێشەیی ناوەرێكی ناسایشی نەتەوێیی و كێشەیی سنوری راستەقینەیی نیشتمانە، ئەك ئەو سنورانەیی ئیمپریالیزمی جەهانی لە پێناو بەرژەوێندی خۆی كێشاویەتی یان نەو سنورەیی كە لە ژێر چەپێكی دەسەلات دروست بوو و بێ دەسەلات تیایدا پێش كراون .

گشای نه و زار او:

نیشتمان له بڼه چې دی دا زاراوډیه کی سیاسی نه بووه، له سهراتاکان وله ناو
عه واما گه لى جار بهو کینلگه و پاوان و تخووبی دینه که و تراوه (مه فته ن)، نیشتمان
زاده ی نه ته وایه تی نیه مانای زمانه وانی نیشتمان (وطن) له (لسان العرب) و
(قاموس المحيط)^۱ به (منزل الاقامة) هاتووه، الوطن: المنزل تقیم به وهو موطن

^١ لان العرب - ابن منظور، مادة: الوطن.

۲ قاموس المحيط - فیروز آبادی.

الانسان ومحلّه) ماناکه ی له بنه چەدا لهو فهرمووده هاتووه: (انه نهی عن نكرة الغراب وأن یوطن الرجل فی المكان بالمسجد كما یوطن البعیر) واته شیوازی مانای تاکێ وەرگرتووه نهك كۆمه له كهسێك، له فهرههنگه كۆنه كانی نیسلامی نیشتمان و نه تهوه هاوتای یهك نه هاتوونه، ابن خلدون له (مقدمة) باسیکی نیشتمانی وئوممهتی کردووه بهلام جیا به له گهل تیگه یشتنی نیستا، هه موری ده گه دریته وه بۆ نهو لینكدانه وهی خواره وه كه ده بینن نیشتمان له (دارالا سلام) دا به ند نه بووه به نه ته وایه تی و سیاسه ت و عه قیده ... بۆیه (نیشتمان) كراوه سی به شی گۆراوو هه رووك له (دستور العلماء) هاتووه: (الوطن الاصلی هو : مولد الرجل فی بلد، وطن الإقامة: وهو موضع ينوی أن یستقر فیه خمسة عشر یوما او اكثر من غیر أن یتخذ مسكنا، وطن السكنی: وهو موضع ينوی فیه الإقامة اقل من خمسة عشر یوما)^١، نهو پی ناسه كراوه یه به پی ی ده سه لاتی سیاسی نیسلامی، واته نیشتمان سنوری نه بووه نیمكانی هه بووه هه موو سه ر زهوی به نیشتمان حساب بكری وهك زانایانی نیسلامی به تاییه تی (ا. شافعی) ش رای بۆ چووه، له ناینه جهانیه كانی وهك مسیحی و نیسلام نیشتمانیان نه بووه و نیه به كوو هه موو سه ر زهوی نیشتمانیان، كهواته لهو ساتی (دار الاسلام) نیشتمانی هه موو كهسێك بووه به گواستنه وه شه وه، نهك نیشتمانی عه ره ب و تورك و عه جه م و، هتد . بۆیه له ره گه زانامه ش ناوی نیشتمانی و نه ته وه نه نو سراوه، به ناوی نیسلامی نوو سراوه به س^٢، له فهرههنگه كۆنه كانی تری نیسلامیش هه تا (ابن منظوریش) شوینی له دایك بوونی كردۆته (موطن الاصل) نیشتمانی راسته قینه، به لام نهو (ژینگه) شی بۆ زیاده كردووه^٣، (موسوعة الکشاف ..)یش هه ردوو دۆخی له دایك بوون و ژینگه ی به (نیشتمان) داناوه ... به كورتی زۆربه ی

^١ موسوعة مصطلحات جامع العلوم - قاضی نگه ی - ماده - وطن

^٢ بۆ زیاتر سه رنج بده هه ردوو زاراوه ی (ناسنامه) و (نه ته وایه تی) لهو فهرهنگه

^٣ معركة مصطلحات - د. محمد عمارة - مادة : الوطنیة فطرة انسانیة

فەرھەنگەکان ئەو دۆخانەى بە (نىشتمان) ھەژمار کردووە: (لەدايك بوون، بۆيوى، جىنشين، ژينگە، ...) . . . واتە (نىشتمان) پى ناس وماناى تاكى ھەبوو نەك بەكۆمەل و سياست، زۆربەى زانايان ئەو بە سروشتى تر لەقەلەم دەدەن ھەروەك د. محمد عمارە ئەو پى ناسە (تاكىەى) سەرووى بو (نىشتمان) تەواوتر لەگەل (فیتەتى مرۆڤ) دەگونجىنى نەك ئەو مانايەى ئىستای، بەو شتوویە لە فەرھەنگى خەلافەت ھەتا ١٩٢٤/٣/٣ بەماناى (دار الاسلام) بوو نەك دار (العرب، عجم، تورك، كورد، ...)، لە دواى ئەو مێژوووە سەرھەلدانى عەلمانىەت و بېرۆپرەوى نەتەوەگەرى (نىشتمان) پېناسىكى سىياسى نىمچە رەگەز پەرسى وەرگرت، لە كەلتورى رۆژناوا و جىھانى نانيسلامى نەگەر مانايەكى ھەبووبى لە سەردەمى رۆمان و مەدرەسى یۆنانى بە شوێنى لە دايك بوون (مسقط الرأس) و تراو، بۆيە لە زۆربەى زمانەكانى ئەوروپى ئىستاش نەتەوايەتى و نىشتمانى و جىنى لە دايك بوون و ... زۆربەى زاراوەى ناشى (natio)، ناتزى، دوتش، فۆلك، پاتريۆت.. ھتە وەرگرتووە .

سەرھەلدانى سىياسى و ياساىيانەى :

ئەوپېناسە تاكيانەى سەروو گوزارشى لە سەردەمىك دەکرد كە سەردەمى ئىنتماى خىلەكى و ئىمپراتورىيات بوو، پەيوەندى نىشتمان و نەتەوە دەسەلاتى سىياسى نەبوو، يان زۆر لاواز بوو، بۆيە زور سروشتى بوو ھەردەسەلاتەكى سىياسى لە ھەر شوێنىك دروست ببوايە، نەسكەندەرى مەكدۆنى دامەزرێنەرى يونان خەلكى مەكدونىايە و دەولەتى لەبابل بوو، عبدالرحمى كورى رۆستەم فارس بوو دەولەتى لەمەغرىب دروست كەردبوو، صلاح الدين دەولەتى لەميسر بوو، عوسمانى لەناوەرەستى ئاسيا لەدەست مەغول ھەلاتبوون لە ئەوروپا دەولەت بوون، گيان پۆلايەكانى كورد (جىبلاطى ئىستا) دەولەتياى لەشام و لبنان بوو،.. ئەو كاتى لە رووى ياسايشەو (بنەماى) (سىادە) نەبوو، سنورى نىو دەولەتى بەگشتى برىتىيى

بوۋە لەمۇ خاكى لە ژىر پىتى دوا سەربازى نىمپراتۇرە بېخوۋك و گەورەكان، كەمتر تاكىش ھەستى بە خوشەويستى نىشتەمان كىردوۋە، بەلام لە نىسلامدا ئەمۇ ھەستە بە (دارالاسلام) بەشىك بوۋە لە ناۋجەركەي عەقىدە، ھەلبەتتە لە گەل (وطن)ى نىستاي نەبوۋە، پەمىۋەندى خاك بە مەۋقۇ تاك تاكى بوۋە، تا ئەمۇكاتەي مەۋقۇكەكان لەمەر بىنچىنەي رەجەلەك و نىشتەمان تۆپەلىان كىرد، ئىنجا ئەمۇ پەمىۋەندىيە لە سەدەكانى (۱۸بۇ ۱۹) لە تاكىمەۋە گۈسترايمەۋەبۇ كۆمەل و نەتەۋايەتتى لى چەكەمەي كىرد، يەكەم جار لە ئەوروپا يەر ئايدۆلۈجىيەكانى نەتەۋەيى چەكەمەي كىردو لە سەرەتاكانى سەدەي بىستەم بە يەكجەريش سىستەمى نىمپراتۇرىيەكان گۆپان بۇ دەۋلەتتى نەتەۋەيى ھاۋجەرخ، ئەمۇ كاتى نىشتەمان و نەتەۋەيى دەسەلاتى سىياسى خزانە پەمىۋەندىيەكى سىياسى تۈرگانىكى، دوايش بەرز بۆۋە بۇ ئاستى ياساي نىۋەدەۋلەتتى، بەجۈرىك كە ئەمۇ سى تۇخە بىنچىنەيە سازابى بەپىتى ياساي دەۋلى مافى بوۋن بەدەۋلەتتى پىدراۋە ۱- ھەرىم (نىشتەمان) ۲- گەل (نەتەۋە) ۳- دەسەلاتى سىياسى، لەمۇۋە بىنەماي سىياسى و ياسايى و جارنامەي "مافى گەلان" ھاتە دى، ئى دى نىشتەمان ھەم بوۋە زاراۋەيەكى سىياسى و ياساي و ھەم بوۋە پىرىنكى سىياسى و دەستورى كۆمەلەيتتى و فەكرىش، لە فەرھەنگە نوپىكان نىشتەمان يەكسان كرا بە خاكى نەتەۋەيەكى يەك زەمان ويەك مەتروۋ ويەك بەرژەۋەندى ۋەھتا بەشىك يەك ئايىن ويەك بارى دەروۋنى و فەرھەنگە كەلتۈرۈش بۇ زىاد كرا، مەمەر قەزافى دەلى: القاعدة السليمة هي لكل قوم دين^۱، بەلام بەدەگەمەن ۋا پىك دەكەۋى، ھەلبەتتە پەگەزى تىش دەبىي بۆيە بەرەبەرە خىزى نىشتەمانى و دەۋلەتتى نىشتەمانى جىنگەي دەۋلەتتى نەتەۋەيى گىرەۋە، يەكەم جار لە ئەمىرىكا بە ھۆي شۆرشى رىزگارى ۱۷۷۶ز ئەمۇ ۋەرچەرخانەي دەۋلەتتى نەتەۋەيى بۇ دەۋلەتتى نىشتەمانى بناغە پىژ كرا، لە زۆرىيەي دەستورەكانى ۋلاتانى ەمەبىي و تۈركىيەش پىتناسىكى سەرەتاي نىشتەمانى كىردوۋە بە بەندى ياساي

^۱ كىتاب الاخضر.

سنورو پەيوەندى بە خەلکى ولاتەكەى بەستۆتەو، لە بەرامبەرىشدا وەك چارەسەرى ياسای بۆ نەتەو و رەگەزو ئاين و کەلتور چەمكى (هاو نیشتمانی - هاوولاتی) داهینرا لە جياتى (هاونەتەوئەى)، يەكەم رۆبەر و بوونەو لە نىوان نیشتمانى و نەتەوايەتى ديسان هەرلە شۆرشى ئەمرىكى سالى ۱۷۷۶ ز گوزارش دەبى، چونکە بەرىتانی و ئەمرىكى يەك رەگەزو رەچەلەك بوون و نیشتمانیان جیا بوو، ديارە فاكتەرى نیشتمانیش لە نەتەوئەى بەهێزتر بوو بۆيە شۆرشەكە سەرکەوتوو بوو بەرىتانيا دەرپەرێندرا، نەوێش زیاتر لە گەل چەمكى و کۆمەلگەى مەدەنى رێك دەکەوێ و لە چەمكى نیشتمانى (نەتەوئەى) ترازان، بۆيە بەشێكى تر نیشتمانیان بە دەر لە نەتەو بە دەسلالت بەستەو وەك لە فەرەنگى (اعرف مذهبك) هاتوو و دەلى نیشتمان ئەو پەيوەندى توندو تۆلەى كە خەلکى ولاتىك پێك دەبەستیت، لێرە سەرچاوەكەى دەسلالتەك سنورى خاكىك و نەتەوئەى، ئەو پى ناسەى نىستار و اقبعەكەش زادەى مەدرەسەى لىبرالىيە و ئەگەر وردتر بلىن زادەى مەبەستەكانى ئىمپىريالىزمى بوو لە چواچىوئەى (فرق تسد)ى جەهانى بۆ سانای زال بوون بەسەرىدا، هەر وەك كاتى فیرعەونەكان لەو نەزمونە يان دا بۆ زال بوون پانتای ئىمپراتورىيان کردە (۴۲) پارچە، بە هەمان شێو لە نامۆزگارى (نەرسۆ) بۆ ئەسكەندەرى مەكدونى بۆ زال بوون بەسەر ئىمپراتورىيەكەى لە رۆژەلالت داواى لىکرد پارچە پارچە يان بکەو هەريەكە دەسلالتدارىكى نامۆيان لەسەر بىسەپىنى بەلام لە خۆيان بى، نىتر لەو وە بىرۆكەى ئەو دەولەتە بچووکەنە لەجياتى (دارالاسلام) هاتە کایەو لەلایەن رۆژناو و لەسەرەتای سەدەى بىستەم پەيرەو کراو ئەو واقبعەى رۆژەلالتى ناوهراستى لى هاتەدى بە مەینەتى کوردیشەو.

پای مەدرەسەگان:

نەر واقعەى ئىستاي نىشتىمانى بەھۆى دەسلەتەۋە گەلىن چار لەلايەن
 سىياسەتەدارە بالاۋ نووسەر توژرەرەۋەكانىش لايان وەك راستىيەكى مىژۋى
 دەردەكەۋى، لەيادىيان دەچىن كە نەر واقعەى سنورى نىشتىمان داهىنراۋە بە
 مەبەستى ئىمپىريالىزمى، ھەموو مەسەلە پەيوەندىدارەكانىش لەگەلى بە
 نەتەۋايەتتى و دەۋلەتتى نەتەۋەبىي ... پىلان بوۋە، بە ھۆيەۋە نەتەۋەى سەر دەست و
 بن دەست دروست بوۋە، كىشەۋ پىشۋى بەردەۋام ھەيە ... بەلام واقعىكە بۆيە
 سىپىنەۋەى بەيەكجار لەلايەك و پىرۇزكردنىش لەلايەكى ترەۋە ھەردوۋك تىپەرىن و
 پەرەگرتنە (تطرف) وەك ئىستا لە پای مەدرەسەگان لى يان دەردەكەۋى :

مەدرەسەى شىۋىيەت دان بە نىشتىمان ناھىتىن نەك ئەۋانەى ئىمپىريالىزم
 دروستى كردوۋە وەك عىراق، تۈركىيا، ولاتانى غەربىي... بەلكو دان بە
 نىشتىمانە سىۋىيەكانىش ناھىتىن ھەردەك لە مانىفىستەكەى بە زەق تر باسى
 دەكاۋ دەلى (كرىكاران نىشتىمانىيان نىۋە بەرژەۋەندىيەكانىيان لەسەرۋى ھەموو
 بەرژەۋەندىيەكى ترە) ، نەۋە لە چۈچىتەۋى ناكوكى چىنايەتتى وەك ناكوكى
 بىنچىنەى لە قۇناغى سەرمایەدارىدا، ناكوكىيەكانى تر ناسەرەكىن، كرىكارانى ھەر
 ولات و سنورىك بەشەكە لە كرىكارانى جىھان، ھەر دروشى (نەى كرىكارانى
 جىھان يەكگرن) لەۋەۋە ھاتوۋە، پاساۋىتىكى ترى ئەۋەيە زۆرىيەى نەۋە نىشتىمانانە
 ئىمپىريالىزم دروستى كردوۋن راستەۋخۇ يان ناراستەۋخۇ كىشەى نەتەۋايەتتى
 لەسەر دروست بوۋە، بە پای شىۋىيەت قەلاچۇكردنى ئىمپىريالىزم و سىستەمى
 سەرمایەدارى ھەموو كىشەكانىشى لەگەل چارەسەر دەبىي ... بۆيە خەباتى
 نىشتىمانى بە (جزئى) لەقەلەم داۋەۋە خەبات دژى سەرمایەدارى (كلى)يە...
 ھەلبەتە دوۋەم لەپىش يەكەمە، (كلى) شەرىقى ترە لە (جزئى)، بەلام بە پروۋنى

^۱ بيان الشيوعى — ماركس، نەفىلىس .

دەردەكەوى فەلسەفەو دروشى ماركسىزم لە واقعىكى جىھانى گرنگ خۆى لاداوە
 كە نەخشەى مېژووى نوێ بە و نىشتمان و كېشەكان مەزن ترين بزوتنەر بووينە،
 ھەربۆيەش شىوعىيەكان بەزۆرى لەپى ى نەو رزگارى نىشتمانىيە گەيشتونەتە
 دەسلەت كەبە (جزئى) لە قەلەمى داو، نەك لە پىشى ناكۆكى چىنايەتى و
 نەگوڤجانی ھىژى بەرھەم ھىنەر وپەيوەندىيەكانى بەرھەم ھىنان كە جەوھەرى
 تىورى ماركسىيە لە بارەى شۆرش، ئىنجا كېشەى نىشتمانى وداگىركارى (جزئى)
 نيە ھەروەك بەشێك لە نىسلاىيەكانىش جارجار بۆچوونى وايان ھەبوو بە
 چەوتى، چونكە داگىركار ھەرداگىركەرە چ نىمپىريالىزمى بىت چ بچووك و دەقەرى
 بىت ھەروەك ئىبن تەيەمىيەش واى فتوا داو، بۆيەش بەشێكى زۆر لە
 فەرھەنگەكان ئىمپىريالىزم دەكەنە دووبەش: نىمپىريالىزمى دەرەكى كە برىتيە لە
 نىمپىريالىزمى جىھانى، دوو نىمپىريالىزمى ناوەكى كە برىتيە لەو دەسلەت
 ھكومەتانەى كە نىشتمانى نەتەوہىيەكى ترىان خستوتە ژێردەستى خۆيان بە زۆرى
 وەك كېشەى كوردستان، ... دواى ئەزموونىكى زۆر مەرسەى ماركسىزم ناچار
 ھەندى دەستكارى لە بنەماكانى شىوعىيەت كردو ھاوئىرىكى گرنگ بوئاساكەى
 فلسفى ماركس زىاد كرا، وا نوسرايەوہ (دەكرى) "ناكۆكى دووہم لە ھەندى دۆخ
 جىنگەى ناكۆكى بەكەم بگريتەوہ"، لەوانە ناكۆكى بزوتنەوہى رزگارى -
 نىشتمانى لەگەل داگىركەرەن بە پىش ناكۆكى كرىكار و سەرمايە بکەوى، لەگەل
 زنجیرەيەك سەرەنجامى تر لەو دەستكارىيانە ئەوانىش وەك واقعىك دەولەتى
 نىشتمانى وماناى نىشتمانيان لە دەستور و مەنھەج تۆمار كرد و بەپىچەوانەى راو
 بۆچوونەكانى (ترۆتسكى كە لە كىتبى - ثورة الدائمة) ھاتبوو، بەو شىوہى
 شىوعىيەكان لە سەردەمى خۆيان رۆلىكى مېژووى گرنگيان بىشى لە رزگارى -
 نىشتمانىدا. تا رادەيەكىش توانىيان كېشەى فرە نىشتمانى لە يەك ولات
 چارەسەر بکەن .

هەرچی مەدرەسەى لیبرال دیمکراسیە که لە سەرۆک باسکرا بەرپرە لە راپێچکردنى ئەو واقعە نادادگەریە جیهانى سێم، بەتایبەتى لە دابەشکردنى نیشتمان بەو شێوەیە، بەلام لەناوەخۆیدا توانیبەتى بەهۆی بە دەستوریکردنى چەمكى (هەرولاتی) لە کۆمەڵگەى مەدەنیدا لە جیاتى (هەونەتەوی) زۆریە کێشەکانى نیشتمانى چارەسەر بکا، هەتا لە قۆناغى نێمپریالیزمیش چاکتر بوو لە داگیرکەرانى نەتەرەگەرى نۆی ئەلى، که بە هیچ شێوەیە کێشەى نیشتمانى بەو پێناسەى "نیشتمان" - و بەندکردنى بە نەتەرەوى (تۆمە) - پێ چارەسەر نابێ، دەمارگیرەكى زیادەرەویان بۆ نیشتمان هەبە، گەلى جار بە ئایسەن و پێرۆزىەكى وای دەخەملێنن که مەژۆ تیايدا بە راگیرە، هەر ئەو کارەشە، کاردانەویەكى لەنێو نیشتمان پەرەهرانى کوردستان دروست کردوووە سەروودى (ئەى رەقیب) بکەنە سەروودى نیشتمانى که تیايدا هاتوو (..دینمانە ئاینمانە هەر نیشتمان!)، لە هەمان کاتدا دەبینن سەروودى نیشتمانى (چێچانى) (۷) جار (لااله الا الله)ى تیايدا، لە یەكەمدا ئاین دەکەنە بەشێک لە نیشتمان لە دووەمدا نیشتمان دەکەنە بەشێک لە ئاین، ئەو دوو تیروانییە زۆر لێک جیا بەتایبەتى لەو سەردەمە، ئەوانەى بەشى یەكەم ئەمانەتەو بەرەو کزى و لاواز بوون لە گیانى بەرگری، ئەوانەى نیشتمان دەکەنە بەشێک لە ئاین نێسلامیەکانن گیانى بەرگریان زۆرەو بەرەو سەرمەوتن ئەوانە (چێچان، کەشمیر، مۆرۆ...) هەتا ئیسراییلیش نیشتمانى کردۆتە بەشێک لە ئاینى، بۆیە بەسەر دەسەلاتدارانى عەرەب چاک زāl بوو، که ئەوان بە پێچەوانەى ئیسراییل ئاینیان کردۆتە بەشێک لە نیشتمان لە باشترین دۆخیاندا.

لە فیکرى نێسلامیشتا واقع بەشێکی گەرمگى فێقهى نێسلامە بەناوى (فقه الواقع).. بۆیە ئەو فێقهە وای دەروانیته وەرلاتى نیشتمانى بە دیاردەیهكى نەقامى، بەلام لەبەرئەوەى واقعیتکە نێسلام بەرپای نەکردوووە بەرپاش ناکا بە پێى (.... قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَ

مساكن ترضونها احب اليكم من الله ورسوله وجهاد في سبيله فتربصوا حتى ياتي الله بامرهم والله لا يهدي القوم الفاسقين)... زور پروونه هموو شو وه لامه شاقوليانه: خوښ، په چله ك، خپله كي، نابوري، نيشتمان، كومه لايه تي ميراتي، ... وهرناگيرين، نه وانه نيشتمان نه ك ولاء، نه گمر وه لاني مرؤډ به ند سوو به نيشتماي شاقوولي نه واهه چاره كاني نه فامي ورپه گمز پهرستي ليره وه سره ه لده دا، بويه له نيو هموو شو نه لقانه نه لقي وه لاني نيشتماي ناسوي وهرده گرتله لايه نايين، ... نه وه نه سله كيه، به لام واقع كه جوړيكي تر، بويه به شيك له نيسلاميه كان له قبلاندني نه و به راورده لايه ك مه غدور ده كن كه به پي ي نه سل حركم له سر نه و واقع ده كن گه لي جار له نيوان شو (نه سل) و(واقع) تووشي ناكوكي هلوئست دهن، سهرنج بده گوره زانايه كي وهك (سعيد حوي) چنده بير تيږو ورديشه كه چي ده بينين له و نيوانه له ناكوكي دابه، له لايه ك له وه سفي (نوموت) حوت يه كي تي بډ هيناوه حوت مه كهي (وحدة اللغة) يه نه و ه ش نه شياوه چونكه نوموت چه مكيني ناسوي هيج په يوه ندي به (زمان) نيه كه چه مكيني شاقوليه، هينده ي پي ناچي نه و جار له وه سفي (نيشتمان) ده لي: (... اما مجتمع الاسلامي فارتباطه بالوطن والقوم بمقدار ارتباط هذا الوطن واهله بالاسلام، فولاء المسلم لإسلامه أولا و اخيرا) ^١، بهو شيوه ده بينين له يه كم وه به هله داچو به حوكمي نه و واقع وه له دووه ما راستي پينكاوه به حوكمي نه سله كه، هاتوته سهره مان راي (جمال الدين افغاني) كه ده لي: (لا جنسية للمسلمين الا في دينهم) ، به وردی نه قبلاندن له نيوان واقع ونه سل زور جار ده بيته هو ي قهيرانتيكي فكري نيسلامي وگه لي جاريش بزوتنه و هيه كي پرزگاري — نيشتماني به (انفصالي، فتنه، تعصب، ..) تاوان بار ده كن، له و باره يوه (شيخ سعيد پيران) جوان ترين بنه ماي دارشت كاتي داواي له مه لېه ندي خه لافه ت كرد كه له و كاتي عه لماني توركي زال سوو، وتي: بيان خه لافه ت بگه ريت ه وه بيان

^١ (١)(٢) سعيد حوي - الاسلام - ج ١٤١-١٤٢

کوردستانیش وەکو ئێوە خاوەنی دەولەتێکی سەربەخۆ بیت، هەرچەندە ئێستا ئەو لەنگێ بەرەو چارەسەری هەموو لایەك خەریکە تەواو لەو بنەمایە (شیخ سعید) دەگەن، لەنگێکە واقەئەکی خەستە تێروانیی هەموو کورت بینێك دەگوێی، وادەزانن ئەو واقیعه وەختی نیشتمانی ئێستا راستیەکی میژووێ، وادەزانن ئیسرائیل هەر لە فەلەستین بوو، کوردستان بەشێك بوو لە عێراق ... ئەو ولاتانە ئێستا هەروا بووینە .. نەخێر، کوردو عەرەب هەزاران سال لەو نیشتمانە (عێراق) برا نین بەلکو هەزاران سالە لە (ئومەتێك) و (دارالاسلام — نیشتمانی ئیسلامی) برا بووینە، ئەك لەو عێراقە کە لە پێکەوتنی سایکس بیکۆ ١٩١٦ دەرژراوە ١٩٢١ جێبەجێ کراوە بە مەبەستی پارچه پارچه کردن لە لایەك و لە لایەکی تریش لەپێناو سەرکەوتنی بەلێنی بەلفۆر ١٩١٧ لەگەڵ کۆمەلێك مەبەستی ئیمپریالیزمی جاپۆراو نەدراو، بۆیە نیشتمانی عێراقی هیچ پاساوێکی میژووێ، جوگرافی، کەلتووری، فەرھەنگی، ئایینی، ... نیە جارێ نەو شۆینە ئێستا ناوی عێراق هەر بەشێك لێ ناویکی هەبوو، تا پێکھێنانی عێراق لە ١٩٢١ لەلایەن بەریتانیایە، لەو ئاروانە: أرض السواد، میژوووتامیە (بلاد ما بین النهرین)، نجد، جزیرە، شام بەلای رۆژھەڵاتە کە ئەرھا، بلاد بابل، بلاد اشور، بلاد کلد، عێراق العریبی (بصرە)، عێراق العجمی (کوفە) بلاد الرافدین، منتفک، ئەراک، ... ئێتر شیا ئەو نیشتمانە دەستکردە بەناوی عێراق بۆ عەرەب ناویتری لەلایەن ئینگلیزەو (لەلایەن: مسبیل، لورانس، کۆکس) ھەلبژاردراوە، بەلام تێکەڵکردنی دوو نیشتمانی عەرەبی و کوردی لەژێر ناویك گەورەترین کێشە دەستوری و سیاسی و ئایینی و مەدەنییەتی کە چۆن ئیستای دوو نیشتمانی رەسەن جیا لە نیشتمانێکی داھێنراو لەلایەن ئیمپریالیزمەو کۆدەکرێتەو؟ ... لەوێ کێشە نیشتمانی بزووتنەوێ رزگارێخواز پەیدا بوو، لە سەرەتادا عەلمانیە نەتەرە گەریە کسان پۆلی بەرچاویان بینی بەلام

لهو سه‌رده‌مه زیاتر بزوتنه‌وه نیسلامیه‌کان هه‌لگری نه‌و به‌رگریه‌من، بابزانی کامیانه.

کامیان نیشتمانی ترن؟ نیسلامیه‌کان یان عه‌لمانیه‌کان

نه‌ته‌وه‌گه‌ری سیاسی وا خۆی ده‌ناسی که بۆ پرزگاری نیشتمانی وته‌واوکردنی به‌رنامه‌ سیاسی‌ه‌کانی نه‌ته‌وه‌یی هه‌اتوه‌، که‌مه‌تر نه‌و نه‌رکه‌ی به‌ چه‌پیه‌کان و نیسلامیه‌کان ده‌بینن، له‌و لاشه‌وه‌ چه‌پیه‌ راسته‌قینه‌کان نیشتمانیان نه‌ به‌ پی‌ ی ده‌قی مارکسیه‌ت، بۆیه‌ نه‌وانیش نه‌و نه‌رکه‌یان به‌ نه‌رکینکی بورجوازی و ره‌جعی له‌ قه‌له‌م دا‌بوو، هه‌رچی نیسلامیه‌کانیشه‌ هه‌تا دوا‌ی رابوونی نیسلامی و هه‌ردوو شو‌رمشی نیسلامی ئێرانی نه‌ه‌فغانی و نه‌و نه‌رکه‌یان به‌ نه‌رکینکی عه‌لمانی ده‌زانی ... به‌لام نیستا نه‌و تیروانین و واقعه‌ گۆراوه‌، به‌ده‌گه‌من نه‌بی نیستا بزوتنه‌وه‌یه‌کی عه‌لمانی به‌نه‌ته‌وه‌گه‌ریشه‌وه‌ نادوزیه‌وه‌ خاوه‌نیه‌تی به‌رگری چه‌کناری بکا، له‌ راستیدا به‌ پی‌ ی گه‌شه‌ی تکنۆلۆجی سه‌ربازی نیم‌پریالیزم و داگیرکه‌ران قوناغه‌کانی به‌رگریش گۆراوه‌، به‌شیوه‌یه‌ک که‌ قوناغی به‌که‌م تکنۆلۆجیای سه‌ربازی به‌که‌ی داگیرکه‌ران نه‌وه‌نده‌ به‌هێز نه‌بوو نه‌وا به‌ به‌رگری به‌کی میلیانه‌و نه‌ته‌وه‌پیه‌کان ده‌کراو نه‌ه‌جامی‌کی باشی بووه‌، نه‌و قوناغه‌ هه‌تا شه‌سته‌کانی سه‌ده‌ی رابووردوو ده‌وامی کرد، دوا‌ی گه‌شه‌ه‌ندنی زیاتری نه‌و تکنۆلۆژیه‌ له‌ توانای نه‌ته‌وه‌گه‌ری نه‌ما نه‌و جاره‌ پتویستی به‌ رێکخستن و پلان و دارشتنی به‌ه‌ماو نایدۆلۆژیا بوو، بۆیه‌ چه‌پیه‌کان له‌و قوناغه‌دا گه‌رم بوون قوناغی دووه‌می هێرشی نیم‌پریالیزمیان پشته‌و شکتن کرده‌وه‌، .. له‌ قوناغی سی‌ یه‌م وکۆتای نیم‌پریالیزمی که‌ به‌ تکنۆلۆجیایه‌کی زه‌به‌لاح وا هه‌اتۆته‌ مه‌یدان نه‌وا به‌رگریه‌که‌ی نه‌له‌ توانای نه‌ته‌وه‌گه‌ری نه‌له‌ توانای چه‌پیه‌کانیشه‌، زیاتر پتویستی به‌ به‌ه‌مای توکه‌مو عه‌قیده‌ هه‌یه‌، بۆیه‌ نیستا ته‌نها نیسلامیه‌کان نه‌و به‌رگریه‌یان پی‌ ده‌کری، که‌واته‌ سروشتیه‌ که‌ ده‌بینن بزوتنه‌وه‌کانی پرزگاری - نیشتمانی: چیچان،

کشمر، خوارووی فیلپین، خوارووی لبنان، فلهستین، .. تهنه نیشلامیه کانن، همره ها نمو بهرگریه نیشتهای عیراق و نهفغانستان به ناشتی و به ناشتی، نموانه له سمرتاسه ری بهلقان کرا ... با سمرنج بدهینه (حزب الله) له خوارووی لبنان، کاتی نیشرائیل له سالی ١٩٨٠ خوارووی لبنانی داگیر کرد نمو (حزب الله) له دایک نه بپوو، پری لوینان حزبی علمانی و دیموکراسی و نه تموهیی و چه پی و سوشالیستی بوو، میلشیشاشیان هه بوو، که چی کهس بهو نمرکه هه لئه سا تهنه ها، (حزب الله) پتی هه لئا، هه تا سوپای لوینانیش بهو نمرکه هه لئه ستا کهواته نمو حزبانو سوپای لبنانیش نمرکی نیشتمانیان چیه نه گهر بهرگری داگیر که ریش نه کهن؟ لهو سهره نجامه به شتیکی زور له علمانیه کان به چه پی و لیبرالی و نه ته وه گهری و سوشالیستی شهوه به خیرایی گهرانه وه سمر بنه ماکانی میکافیلی له سیاست، بویه زیاتر بهرزه وهندی تایبته تی ره چار ده کهن ته و او وازیان له نایدولوژیوا هه بادینه کان و بهرگری هیناوه، به ده گمن لایه نیتیکی وه ک پ ک ک ماوه لهو پوله له نمرکی بهرگری بیت، بنه مای میکافیلیش لهو سهرده مه همرگیز بهرگری له توانادا نیه، همر خوی و تویه تی (حبی لروحي دون حبی لبلا دی) ، ناواش نمو جوړه علمانیه پمیزه وی نهو بنه مایه ده کهن، بویه ده بینین زوربه ی ته یاره علمانیه کان له بیژینگه نمو هاو کیش و پرسیاره دهرناچن: ناخو نه گهر بهرزه وهندی نیشتمانی و بهرزه وهندی حزبی خودی تیک گرا کامیان سهرده خمن؟ هه لئه ته روونه په کسهر بهرزه وهندی خودی حزبییه که یه به لام نمو حزبه ی که مولکی تایبته تی خویتیان، وه ک له سهرجهم نه زموونه کانی کوردستان و عهره ب هاوشیوه کانی دهرده که وی، له کوردستان نهو پرسیاره هیشتان له گوره پان وه لامیتیکی به زهقی نیه چونکه نیشلامیه کان نه یاتوانیوه به ته وای بهرنامه ی رزگاری نیشتمانی هه لگرن وه ک فلهستین و چیچان و کشمیر و خوارووی فیلپین و خوارووی لوینان و به لکان . . گرا- نموانه ولاتیان له لایمن (غیره نیشلام)

داگیرکراوه نازانن داگیرکار هه‌ر داگیرکاره چ نیسلامی بی چ نانیشلامی، زۆر له میژوه (ابن طاوس) ریشایه‌کی گرنه‌گ و بۆیری داهێناو ده‌لتی: (کافر العادل خیر من مسلم الجائر) هه‌روه‌ها (ابن تیمیة) له‌باره‌ی داگیرکهریه‌کانی مه‌غول فتوای دا: نه‌گه‌ر داگیرکهر قورئانی له‌سه‌ر سه‌ریش بوو مادام داگیرکهره به‌مرگری بکه‌ن تا ده‌ری ده‌که‌ن، نیسلامیه‌کانی کوردستان به‌مرگریان کردووه‌و له‌ شاخ بووینه، خوێنیان رشتووه، به‌شداری راپه‌ڕین و به‌مرگریه‌کانی دواي راپه‌ڕینیان کردووه به‌کرده، به‌لام به‌گوفته که‌میان له‌سه‌ر کوردستان و چاره‌نوسه‌که‌ی وتووه، بۆیه به‌شیکي زۆر له‌ عه‌لمانی بۆ هێنانی سوپای داگیرکهر بۆ سه‌ر کوردستان یان له‌ کیمیایی و نه‌فاله به‌شدار بووه که‌چی مزایه‌ده له‌سه‌ر نیسلامیه‌کان ده‌کا، نه‌گه‌ر سه‌رنج به‌دهینه نه‌و گوفته‌یه‌ی (نووسه‌ری حیزبی شیوعی کوردستان که له ژماره - ٤٧ ی هه‌فته‌نامه‌ی هاوولاتی هاتبوو) ده‌لتی: ئیتمه به‌ نه‌ندازه‌ی دوورو نزیکي نیسلامیه‌کان له کوردایه‌تی لیان نزیک ده‌بینه‌وه .

له کاتی‌کا حیزبی شیوعی کوردستانی نه‌بووه، عیراقي بووه، چونکه کوردستانی به‌ نیشتمانی سه‌ربه‌خۆ نه‌زانیه، ئینجا له‌سه‌ر دیواره‌کانی شاره‌کانی کوردستان ده‌یاننووسی (کوردایه‌تی شه‌رمه‌زاریه).

یه‌کیتی نیشتمانی و عه‌لمانیه‌ت:

له جیهانی نیسلامی هه‌ندی گه‌لاله‌ی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و نیشتمانی هه‌یه له‌لایه‌ن عه‌لمانیه‌وه ده‌خریته‌ ڕوو که زۆربه‌ی ده‌ستوره‌کانیشیان به‌ هۆیه‌وه پێ دارشتووه، نه‌وانه ده‌لتی ئیستا هه‌موو نیشتمانیک له‌ چه‌ند ئایین و مه‌زه‌ب و تایفه پێک هاتووه، ئیتر هه‌ر ده‌سه‌لاتیکي تری غه‌یره عه‌لمانی یه‌کسه‌ر ده‌بیته پارچه پارچه یه‌کیتی نیشتمانی تیک ده‌چی، بۆیه بنه‌مای عه‌لمانی ده‌بی له (ثابته) ه‌کان بی، به‌هۆیه‌وه دیکتاتۆریه‌ت په‌یره‌و ده‌که‌ن و زل هێزانی جیهانی به

راگمیاندنو کرده و گۆته تا راده یه کی زور پشتمی لمر گه لاله یه ده کهن،
به تایبته لهنیو جیهانی عمره ب.

به لām نه گمر سرغینکی به دیکته تری بدهینه نمو گه لاله ده بینین :

۱. زوربه ی نمو ولاتانه ی به کیتی نیشتمانی تیک چووو پارچه پارچه بروینه
هر عملانی دهسه لاتدار بووه، جهنگه تایفی و ناینه کانی: لبنان، چاد، راوند،
بوروندی، ننگولا، سومال، یه مهن، ... هتد لهو سمرده مه دا، دیسان پارچه
پارچه بوونی به کیتی سؤقیهت، یوگسلاویا، چیکوسلواکیا، .. هر له سمر
دمتی دهسه لاتی عملانی بووه، یه ک نمونه هیه له نهزموونی نیسلامی نهویش
نهفغانستانه که بووه جهنگی ناوخی نهویش له پیشدا له نهزموونی حزبی
شیوعی نهفغانستانیش که زل ترین هیزی له پشتهوه بوو، که چی نهک
کۆمه لکه که خودی حزبی شیوعی بوونه دوو بال (په رچهم) و (خهلق) و له
ململاتی خوتناوی بون، هردوو سمرکرده شیان (نور محمد تراقی، حفیظ الله امین)
کرژران، نهوه یه ک سه دهیه عمره ب پهیرهوی عملانیهت دهکا که چی هیشتا لهو
(۲۲) پارچه یه رزگار نه بوینه، نمو جیهانه پریهتی له نمونه ی پیچهوانه.

۲. نمو گه لاله یه پشته ده به ستیت به ماناو بوونی نیشتمانی که نیمپریالیزم
وای دروست کردوو که نهو سنوره له سمر بنچینه یه کی کۆمه لایهتی سیاسی،
ناینی، جوگرافی، میژووی، ... راستو پهوا نه بیت، نهوه ک نارامی وهرگری، ...
نه هاتوو پشته به مانابه کی راسته قینه ی نیشتمانی سروشتی به ستیت (که هیه)
بی دهستکاری نیمپریالیزم.

۳. راسته له هندی ولات ده بینی له ژیر دهسه لات و بنه مای عملانی نارامه،
لهوانه تورکیا به نمونه ... به لām به زهبری ناگرو ناسن و ستاوه قه دهغی زمانی
زک ماکی کوردی کردوو، له عیراق گمیشه راده ی کیمیایی به کاره یانان له
ولاته دکتاتوریه کانی تریش بهو شیوه یه، له یوگسلاویا هه موو لایه ک
تیکگیران له شهرتکی درنداناندا، نهک هر دکتاتوری زور جار له ناو جه رگه ی

دېموكراسىيىش نەو تىككىرەنە پروودەدات لە لوېنان لە نىوان مەسىھى و ئىسلام مەسىھى خۆبەخۇ، ئىسلام خۆبەخۇ بە ھەموو ئاراستەيەك، لە ھىند لە نىوان سىخ و ھىندۇس، ئىسلام و ھىندۇس ھەموو لە گەل ھەموو، سۇمال يەك نەتەوئە يەك مەزھەب و ئاينىن كەچى ھەر ھۆزىك دەسەلات و نىشتەمانىكىيان بۇ خۇ جيا كەردۆتەو ھەمووش دەسەلاتى دەستورى عەلمانى بوو، سەربارى غوونەكانى بورندى، رواندا، چاد،... ئىنجا كىشەكانى نىشتەمانى لە ولاتە ھەرە دېموكراسى و عەلمانىەكانى وەك: (فەرەنسە- كورسىكا)، (ئىسپانىا، باسك)، (بەرىتانيا، ئىرلەندا)، (ھەردوو ئەمىرىكا و ئوسترالىا- لە گەل دانىشتوانى پەسەنەكەي)، (سريلانكا، تامىل)، (ھىند، كشمىر)، (قورس)... ھتە.

۴. نەو يەككىتى نىشتەمانىيە نىستا ھەيە، لەسەر فەرھەنگو گەلالەي پەگەزبەرسى و زەبرو زەنگى پىچەمانەي بىنەماكانى مافى چارەي خۆنووسى مىللەتان دروست بوو، كە ئاين و ياسا نىتودەولەتى ھەموو ياسايەكى مرۇقايەتى دانى پيا ھىناو.

۵. كەواتە دەسەلاتى عەلمانى لەو گەلالەيدا نەگەر چى جىاوازي ئاين و مەزھەب ئاكا، بەلام لەو لايە ئاتوانى نەتەوئە نەژادە جىاجىاكان بسازىنىت لە چالاكىە تايبەتەكانى، واتە ھەر دەبى دىكتاتورى بىت، بەو شىوئەيە نەو گەلالەيە لە مەبەست و پىرەودا دىكتاتورىانەيە، راستە لە ھەندى ولاتى تەواو دېموكراسى توانىويانە نەو يەككىتى يەي نىشتەمانى بە ئارەزوو مەندانە بچەسپىنن بەھۆي دارشتنى مافى ھاوولاتى لە جىياتى مافى ھاونەتەوئەي و ھاوئايىنى، وەك لە كەندە بىنىمان لە سالى ۱۹۹۸ ھەرىمى كىبك- كە فەرەنسى زمانن جىان لە كەندەي زمان نىنگىلىزى - بە ھەلپژاردنىكى ئارەزوومەندانە لە ۵۱٪ دەنگيان بۇ مانەودا لە گەل كەندە، لە ئىسلامىشدا مادام فاكىتەرى شاقۇلى كاريگەرى نەمىنى نەو كىشانە نۆتۆماتىكىيەن چارەسەر دەبى، كىشەي فرە ئاينىش لە نەزمونە كۆنەكانى خەلافەتى ئىسلامى بە ساناي چارەسەر كراوە مادام مافى

هاوولاتی بهند نه بیت به نایدولوجیار عه قیده و نینتمایه کانی تر، بویه ده بینین
 هه موو که مایه تیه کی مه سیحی، یه هودی، ناگر پهرست، گا پهرست، ... به سر
 بهستی له ناو خه لافه تی نیسلام ژیاون بی نه وهی بچه و سترینه وه به و ناوه، با
 سمرنج به دین دواي نه وهی قوبرس له ١٥٧١ له لایه ن عوسمانیه کان گرا
 سمر به خوئی ته واو درابره کنیه له لایه ن باب العالی، نوسقف وه ک نوینه ری
 میلله تی رومی نه رسه دوکس دووه مین که سیتی دانرا له سالی ١٧٥٦ له سرده می
 سولتان محمدی دووه م، دوايش له ١٨٥٦ له سرده می عبدالجیدی یه که م
 نه نجومه نیتکی نیداری دادگای پیک هیترا له چوار نه ندانم له تورکی ویژنانی^١ قه شه
 دوهم که سیتی نه و نه نجومه نه بوو له دواي والی، نیر نه و گیرو گرفتانه ی تایفی و
 مه زهمبی و ناینی له نا دادگه ری دیت جا همر لایه ک بن .

^١ موسوعة السیاسية - د کبیالی

(۲۷)

جهنگی دھوا الحرب العادلة justice war

جهنگ تووندترین ناکۆکیه، نهمه پیتناسهیه کی فلهسه فی گشتیه، پرسیاریکی زۆر ههیه له باره ی سهرچاوه و بنه چه ی جهنگ و سهره تای پهیدا بوونی له شیوه ی: نایا هۆکاری بنچینه ی جهنگ کامهیه؟ جهنگ هه هه بووه و هه ده مه یی؟ جۆره کانی جهنگ له گه ل گه شه ی میژوو گۆراون؟ ته رازویه کی چه سپاو بۆ په وایس و ناره وایه که ی ههیه؟ بۆچی نه و زاراوه یه له فهره هنگی سهریازییه وه په ریتیه وه فهره هنگی سیاسیش؟

هه لته هه هه مه درمه و سیسته میك به جۆریك وه لایمی نه و پرسیارانه ده داته وه و روانگه ی جیا جیای بۆ دروست ده بی، هه ریه که ش گوزارش له بهرژه و هندی مه دره سه یه ك ده كا، بۆیه نه و زاراوه زیاتر سیاسیه نه ك سهریازی (معجم الحديث للتحليل السياسي) به و روانگه پیتناسی جهنگی کردوه: (حالة صراع بين كيانات سياسة حادة) (قاموس السياسي) یش ده لی: (الحرب في الاصطلاح الدولي، صراع مسلح بين دولتين او فريقين من دول ينشب لتحقيق مصالح وطنية).

سهربرده و سهرچاوه کانی جهنگ:

جهنگ به شیکه له میژووی مرۆف، بۆیه زۆربه ی ده یگێرتیه وه بۆ سهره تای میژووی کوشتاری نیتوان (قابیل و هابیل)، جار وایه زیده پرده ی تیا ده که نه و ده لی ن نه و کوشتنه یه که م جهنگی جیهانی بوو، به شیکه تر ده یگێرتنه وه بۆ نه و میژووه ی

بۇ مەزگىلدە دوست دەكەت، يەك پىتەر ناتوانى لەھەمۇ بارىكدا نەندازە كىشى نەمۇ
سروشت تەبىئەتەي مەزگىل بەمۇردى بىكا ، ھەربۇيەش كىشى ھۇيەكانى ھەلچۈنى
مەزگىل بەجەنگ ھىنانى ئالوز بىن، جا مەرج نىيە نەمۇ جەنگە ھەم بە ھەمى
ئابۇرى يان جىسى بىت، زۆر شىتو جەنگى تەر ھەيە، لەوانە: دەسلەتو
زالىيەتى، غەقىدەو بىرورا، نەرىت و چىنابەتى، خىلەكى، ئاۋچەگەمى، نەژادى،
نەتەۋايەتى، ... زۆر جىۋى تەر لەجەنگە نۆتىيەكانى ياساى، دەۋلىسى،
رەزگارى، مەرج نىيە يەك ھۆكار - لەۋانەي سەروش - پەيدا كەمى جەنگ
بىت، جار ۋايە كۆمەلىك ھۆكار لەۋانە كەلەكە دەكار ھۆكارىكە دۋاي دەبە
بەھانەو جەنگى راستەوخۇي بىن ھەلدەگىرسى، لەۋ كاتە ھۇيەكانى جەنگ بۇ
ھۇيە راستەخۇو ئاراستەخۇو كان دابەش دەكرىت، ھەمۇ نەمۇ ھۆكارانەي جەنگ
كە لە سەروو رىز كراون دوو بەشى سەرەكىن : يەكەمىيان، ھۆكارە شاقۇلىيەكان،
دوۋەم ھۆكارە ئاستۇيەكان، بەھەمان ھۇش جەنگى شاقۇلىيى ۋجەنگى ئاسۋى لى
دروست دەبى، جەنگە شاقۇلىيەكانى ۋەك: جەنگى خىلەكى، نەژادى، نەتەۋەگەمى،
ئاۋچەگەمى، بىنەمالەي، رەچەلەكىيەكانى تەر...) لەلايەن زۆرىيەي ئايدىلولۇيە
مەزگىلەتەيەكان ۋەك ئاين ئاسا بەجەنگى ئارەۋاۋ (دۋاكەۋتەي) لەقەلەم دەدەن
نەگەر بەرگى نەبى، بەلام لەسەرچەم جەنگەكان جەنگى بەرگى ۋجەنگى دەست
درىز كار ۋەك يەك نىن، جا ئاسنامەيان ھەم چىيەك بىت، چۈنكە بەرگى كىر
بەرىس نىيە لە جەنگ ۋسەرەنجامەكانى ، نەمۇ مەسەلە كوردى يە تەۋاۋ راست نىيە
كە دەلىت،(چەپلە بە دەستىك لىنادى) بەماناى لە جەنگە ھەردوۋلا لى
بەرىسپارن، راستە لە ئاشتيا بە ھەردوۋلا نەبى ئاكرى بەلام جەنگ بەيەك لاش
دەكرى، بەتايىيەتى ھەندى مەرسە سىستەم جەنگ بە (دەرمانى مەژوۋ) دەزانن،
لەۋانە مەركىيەت لە بارەي جەنگى چىنابەتى ھەروەھا تىۋرەكانى يەھودى
لەبارەي جەنگى (ھەمچىنۇن)، جا لەۋ كاتە لايەنى بەرامبەر چى بىكا، لەۋ
سەردەمەش گەلى جار دەپىنن ياساى نىۋ دەۋلەتى بەرانبەر جەنگىك دەكەۋىتە

قهیرانی بی وەلامی ناخۆ کامیان دەست درێژکاره ؟ له بهر پاراستنی بهرژه وەندی ناویری وەلامیتکی بی پینچ و پهنا بدهنده، له هه مان کاتیشدا تیکرای جهنگ سهلبی نیه ههروهک تیکرای جهنگیش ئیجابی نیه، نه گهر لای بهرگری کمر (نهک دهست درێژکار) کهمێک بهرنامهیهکی مرۆڤایهتی ههبی نهوا زۆر بهسانای وەسفی نهو جهنگه دهگۆژی، ناشی بلیتی نهو جهنگه شاقۆلیه، نهو وەسفانه دهبنه وەسفیکی عهوام، وەسفی ورد لهو کاتی وادهبیت دهست درێژکار جهنگیتکی شاقۆلی دهکاو بهرگری کهریش ناسوتی، بۆیه دهبنه دوو جهنگی مدرهسی و شارستانی ولتک جیاش، ... بهو شتیه جهنگی بهرگری دهگاته پلهی جهنگی رهوا، نهوا نهگهر بهرنامهی سیاسی لایهتی بهرگری زیاتر بهرمو دادگهری بێت، چونکه لهنیوان نهو ههموو جهنگه ههر جۆریک له جهنگی راست و دروست ههیه، که پی ی وتراوه "جهنگی رهوا"، کهواته جهنگی رهوا دۆختکی تایبهتی به له جهنگه ناسویهکان، له بنهچهدا ناوی (جهنگی رهوا) بۆ نهوه هاتووه تاله جهنگهکانی تر جیا بکریتهوه، که به جهنگی نارپهوا ناوزه دهکری، دیسان ههر مدرهسو سیستهمێک بهپی ی ناوهڕۆکی نایدۆلۆژیاکهیان بهکی لهو جۆره جهنگانهی پی (رهوایه)، لهوهوه تیک گیرانی سیاسی و فکری و فلسفی مدرهسهکان روو دهدا و زاراوهی (جهنگی رهوا)ش دهپته زاراوهو چهمکیتکی سیاسی.

پای مهدرهسهکان :

له کاتیکا لیبرال دیکراسهکان و رۆژناراوا ههموو نهو جهنگ و دهست درێژ کاریانهیان پی راست و رهوایه که له خزمهتی بهرژه وەندی دای، نیت ههموو نهو شتیه پهلاماره ئیمپریالیزمی و کۆکسوژی و ویرانی .. رهوای پی دراوه به دیموکراسی و مهدهنیانهش، دهنگی زۆرایهتی پهڕلهمان وریکخراوهکانی مهدهنی و مافی مرۆڤیان تهواو ههبووه، بههیزی یاسای دهستوریشهوه، نهوه ههموو لهلایهک

له لایه کی تریشموه به هه مان تهرازوو شه مدرسه رهواي به بهرگری ده دا له بهرزه وهندی له دژی داگه کهران و خوشی که نیمپریالیزم بووه، شهوش له چوارچیهی کاره کانی مرۆفه که ههردهم به شه کانی ناکۆکه له گهله یه کتر، ههله به ته شه مدرسه به له جهنگه کانی ۵۰۰ ساله و ۱۰۰ ساله و ۳۰ ساله ی .. شهروپی و له ههردوو جهنگی جیهانی جهنگه ره که زیرستی و نهژادی و ناپارتاید و... جهنگی نیتسای شارستانی بهرپرسیاره .

ههرجی مدرسه ی مارکسیه تیشه ته نیا شه وجهنگانه به رهوا دهزانی که له نیتوان چینه کان پرووده دا، جاله هه ره قوناغیتی میژووی جوریک له جهنگی چینایه تی نواندوه، له کاتیک پیتی وایه له (مشاعة البدانية) کۆمه لگه یه کی بی چین بووه، له وی جهنگی چینایه تی نه بووه به لکو هه رجنگ به گشتی نه بووه، به لام جهنگیتی تر له گهله سروشت هه بووه، به هه مان روانگه له قوناغی به ندایه تی ته نیا جهنگی به نده له دژی (خاوهن- ساد) پی رهوا بووه، له قوناغی دهر به گایه تی (جهنگی جوتیار دژی دهر به گ) ، له سه رمایه داری (جهنگی چینی کرتیکار له دژی سه رمایه داری) به رهوا دهزانی، له قوناغی کوتایی میژووشدا که (سوشیالستی وشیوعیه ته) شهوا جهنگ به یه کجاری کوتای دیت^۱، دیسان جهنگی له شیهوی ناکۆکی له گهله سروشت له پیتاو بهرهم دیته وه، واته جهنگی رهوا له روانگهی مارکسی له کوتاییدا له پیتاوی نه مانی جهنگه تا نیره پای مارکسیهت بووه .

هه رچه نده لیڕه شه وه وهک پیتشر که وتۆته ناکۆکی له گهله خو، چونکه له لایهک دهلی هه موو جهنگه کان له ماهیه تدا جهنگی چینایه تیه و ره وایشی پی داوه، له لایه کی تریش کۆمه له جهنگیت به جهنگی نارهوا دهزانی، نینجا شه قوناغانه ی میژوو ودابه شیه که ی راست دهر نه چوو هه تا تهرازوو پیوه ره کانی که له سه ری بنیات ده نی راست دهر چی، ننجا تا که غونه یه ک نیه تا بیسه لیتنی جهنگی

^۱ بۆ زیاتر سه رنج بده کتیه کانی (مارکسی، نه فلیس، لینین، تروتسکی، مارتس تۆنگ ..)

(۲۸)

Zionism

الصهيونية

زايۇنى

بزوتنەۋەيەكى سىياسى يەھودىيە، يەكەم جار لەسەر زارى (ئاتان برىباوم - ۱۸۹۰) ئاۋىراۋە، زايون شاخىكە لە خواروۋى قودس لە فەلەستىن ۋىيە سەھيۋنى لە (تەۋرات) ھاتوۋە، بە يىتى (جدول الشروح - كتاب المقدس) بە (مدينە الداود) ىش ھاتوۋە بە كۆن ترين گەرەكى ئۆرشلىمى پۆلىن كىردوۋە .

مەبەست لىتى شاخى (زايون) بىكاتە بەلگەى گەرەنەۋەى خاكى فەلەستىن بۆ يەھودى بەھۆى گىردانى كەلتورى ئايىنى و مېژوۋىيى بە بەرنامەى سىياسى، ئاۋا زايۇنى ۋەك زاراۋە رىياز يەكەم جار زياتر لەناۋ بەھودى رۆژناۋا چەكەرەى كىرد، ئەۋ داۋايەى (زايۇنى) كرا راي گىشتى بەھۆى ھۆنىنەۋەى سەرىردەۋ پىتىش بىنى ئايىنى، نىتر بوۋە بەشىك لە ئەدەبىياتى نوسەرائيان لەۋانە: كىتىبى (بحث عن الصهيون - ھەش كايشر - ۱۷۹۵ - ۱۸۷۴)، ھەروەھا كىتىبى (رؤماۋ قودس ۱۸۱۲ - ۱۸۷۵)، بوۋە ھۆى چەكەرەبوۋنى شەبەنگىكى ئايدۆلۆۋى زايۇنى ۋەك:

۱ - يەھود سامىيەۋ رەچەلەكى عبرىيەۋ پاكىن پىۋىستىيان بە پاك راگرتن ھەيە لە خاك و ولاتىك كە تا ئىستا نىانە.

۲ - فەلەستىن خاك و ولاتى دىرىنى يەھود و ئىسرائىلە.

۳ - دەۋلەت تاكە زامنىكە بۆ كۆل نەبونەۋەى يەھود بەھۆى پرۆسەى (دژ بە سامىيەت).

۴ - سەركەۋتنى يەھود لەۋ دەۋلەتە جىھانىش پى دەجەستەۋە .

وهك رېنكخستن و پەیرهوکردنیش له بهرنامهیه کی سیاسیدا سالی ۱۸۹۷ به سەرپەرشتی هرتزل - خاوهنی کتیبی (الدولة اليهودية) - کۆنگرهی (زایوونی) له (بازل - سویسرە) جاری رېنکخراوێکی زایوونی درا به ئامادهبوونی زیاتر له ۲۰۰ نوێنه‌ری جیهانیان، تیایدا بریاریاندا فەلهستین بکەنه نیشتمانیان.

سەرپەردهی زایوونی:

ئەو تەقەلایە زۆر کۆنە، پالېشت دەکریتە سەردەقی نابینی، له (کتاب المقدس - جدول والشروح ماده: اسرائیل) وا هاتووه: بهو ۱۰ خێلە سەرۆکی سینا ووتراو (مملکه اسرائیل) که دامەزرێتەرەکی یربعامی یەكەم له دوای وەفاتی سلیمان پیغمبەر له ۹۳۰ پ ز، ناوی فەلهستینیش به پیتی هەمان سەرچاوه له (فلسطيا) ی یۆنانی له پیتی دورگە کريت هاتووه، چەندین جار به هاوبەشی رۆژئاوا ویستویانە (قودس) بگرن، (۲) جار رزگار کراوه‌تەوه، یەکیان لەسەر دەستی (عمر کوری خەتاب) دووهم جار لەسەر دەستی (صلاح الدین ئەیوبی)، تەقەلای سیاسی و برۆاییەکانیش لەوەش کۆنترە، بەشێک زایوونی دەگیرنەوه بۆ هەمان مەبەستی (ماسۆنی)، بەشی هەرە زۆری فەرھەنگە بالاکان قۆناغەکانی زایوونی دەبەستنەوه به تەقەلای بزوتنەوه یەهودیەکانی وهك ﴿بزوتنەوهی مکابین- (۵۸۶/ ۵۳۸)﴾ پ ز، بزوتنەوهی ﴿بارکوفیا (۱۱۸/ ۱۳۸)﴾ دوایش بزوتنەوهی موزمن کرینی، بزوتنەوه (دافید روسیل) و قوتابیانی (سۆلومون مولوح ۱۵۰۰/ ۱۵۲۳) ز بزوتنەوهی (نشەبەین ئیسرائیل/ ۱۶۰۴/ ۱۶۵۷)، شیتای زفی (۱۶۲۶/ ۱۶۷۶)، بزوتنەوهی جولەکه له رۆسیا ۱۸۸۲ ز، .. تا دەگاتە زایوونی نوێی (هرتزل) له کۆتایی سەدهی ۱۹، زۆربەیان داوای گەڕانەوهی (گەلی جوو)یان کردۆتەوه بۆ سەر خاکی فەلهستین، له قۆناغی نوێشدا ئەو تەقەلایە ئامانجێکی بنسجینە ئیمپریالیزمی بسوو، له سالی ۱۸۴۰ دیسان سەرۆکی بەریتانیا (بالمستون) داوای له یەهودیەکان کرد کۆچ بکەن بۆ فەلهستین، بالمستون له

بیره وهریه کانی ده لئی ته قه لایه کی زورمان له گمل (سلطان عبدالحمید) دا به مادده
 فلهستین بفرۆشی، قایل نه بوو (سلطان عبدالحمید) بیش له بیر وهریه کانی و له
 نامه کوشی بۆ (محمد ابو الشامات) نهو راستیه دوپات ده کاته وه، نهوکاتی همریم و
 مهمله کاتی گه وره کرین فرۆشتنی له سر ده کرا له نیتوان نیسپراتۆرو نیسپریالیزمه
 جۆر به جۆره کان، نه مریکا (فیلیپین) ی له نیسپانیا و به ۲۰ ملیۆن \$ کری یه وه،
 دواپی زۆریه ی ویلایه ته کانی نیتستای نه مریکای کریه وه، به ریتانیا رووباری
 دیجله ی له نیتحادیه کان کری، کۆرسیکاش چهند جار کرین و فرۆشتنی له سر
 ده کرا...، هر به پیتی بیر وهریه کانی (بالمستون) وادیاره (سلطان عبدالحمید) و
 خهلافه ته که ی زۆریش پتیوست به مادده هه بووه، به لام به هیج جۆرک قایل
 نه بووه یه ک بسته خاکی فلهستین بفرۆشی، نهو راستیه له لای زۆر سرچاوه ی
 جیهانی و خودی یه هوودیش هاتوه، بری (۵) ملیۆن لیره یان برده پیتش عبدالحمید
 نه یفرۆشت، به لام دواپی نیتحادیه عهلمانیه کانی تورک و سه رکرده کانی شۆرش
 (مهزنی) عه ره بی زۆر به هه رزانترو به بری (۴۰۰,۰۰۰) لیره یان فرۆشت یان به
 پیتی سرچاوه ی تر به دوو سینه زپ، پروباری دیجله ش به (۲۵۰,۰۰۰) لیره
 فرۆشرا به ریتانیا، لهو سهرده می یه هوودی وه ک په نابهر له خهلافهت و مرده گیران
 به هوی نهو سته مه ی لیتان ده کرا له نه وروپا، به لام دواپی نهو ههوجوله
 گوماناویه یان سولتان عبدالحمید له ماوه ی (۱۰) پۆژ سق فهرمانی دهرکردو و
 بریاریدا چتر وهرنه گیرین و بنیردرینه وه نهو شۆینه ی لیتی هاتوون، له راقه ی
 فهرمانه کان هاتبو و نهو جووانه نه گهر راست ده کهن پلانی دروست کردنی دهوله تی
 موسهویان نیه له فلهستین با بچنه نه مریکا خاکی بی نه ته وه ی لیتی با ناوه دانی
 بکه نه وه، لهو ههنگاوه ش عهلمانیه تورک و عه ره به کان پشتگیری یه هوویه کان بوون،
 نهو کاتی به پیتی ره چه له ک عه ره به عهلمانیه نه ته وه ییه کان پاگنده ی نه وه یان ده کرد
 که یه هوودیش له نه سلدا سامین و له ره چه له کی عه ره ب تریکترن به لام عه جه م له
 عه ره ب تریک نیه، بۆیه به شیک له عه ره به عهلمانیه کان دژی نهو فرمانانه ی

عبدالمحمید بوون، یه هودییه کان په نایان بۆ پرۆژدهو چاره سهری تر بردهوه بۆ دۆزینه وهو نیشتمانیک، لهوانهش دوزینه وهی برازیل دواي نوگه ندا، نینجا کینیا جار جار له عیراقیش، چونکه ههتا باره ههرد لاوازهکانی خهلافهتیش نهو ئاواته یه هوودی ورۆژناوا نه دهاته دی، به لام له گه ل سهره لسانی عهلمانیهت و پهره ساندنی بیری نه ته وایهتی له جی خهلافهت و دروست بوونی قهواره ی نه ته وهی و بهیه کجاری دارووخانی خهلافهت له سهره تای سه ده ی بیستم نهو ده رگا قوفل دراوه یان بۆ کرایه وه، نیتر که له شی نیشتمانی نیسلام کهوته سهر سه فره ی چه نلین جوړی نیسپریالیزمی و دك (قسعه کدی فهرمووده که)، به کهم جار ریکه وتنی (سایکس پیکو - ۱۹۱۶) بۆ کیشراو جهانی نیسلامی پارچه پارچه کرا بۆ به کهم جاریش کوردستان وه بهر نهو پارچه پارچه ره سمیه کهوت، وایان دابه شیوه تاهه ر له تیک گیران و ناکوکی ناوه خویی بجنکین و به سانای پلانی تری داها توو جی به جی بکری، بهو شیوه یه دروست بوون و دا هیتانی نهو ولاتانه ی و د عیراق و سوریا تورکیا و.... هتد به کی له مه به سته کانی جی گیرکردنی به لیتنی بلفوړی وه زیری ده ره وهی بریتانیا (نهرشهر بلفوړ) له ۱۹۱۷/۱۱/۲ بۆ یه هودییه کان درا، که ولاتیکیان له سهر خاکی فلسطین بۆ دروست بکمن، له ده رفه تیکی گونجاودا له بهرام بهر یارمه تیدانی نینگلیز بۆ شورش ی عربی ۱۹۱۶ له دژی خهلافهت و دروست کردنی عیراق و سوریا و.... نهوا سهر کرده کانی نهو شوره شهش دان به بوونی نیسرائیل و به لفوړ به یتن، بهو پییه مه لیک فیه سل عیراقی بۆ دروست کرا و دك ده وله تیکی سهر به خو، ملک فیصلیش له گه ل وایز مان نوینه ری یه هو دی به ناماده بوونی (لورانس) په یان نامه یه کی دووقولی له ۱۱/۳ ۱۹۱۹ له جیاتی عه ره ب موړ کردو پیک هاتبو له ۹ ماده دان ی نا به واقعی سایکس بیکو و به لیتنی به لفوړ هیناو وایزمانیش موړه که ی له جیاتی فلسطین کردوده سه ده قی ریکه وتنه که له کتبی (ملک فیصل الاول ص ۲۸-۲۹) به نینگلیزی و عه ره بی بخرینه وه.

دەقی بە ئێنە کە ی بە ئفورا:

«برام/ للۆرد روتشیلد»^{*}، خۆم بە بەختەوەر دەزانم لە جیاتی حکومەتی خاوەن شکو ئەو لێدوانە ی خوارەووەتان بۆ بنێرم وەک هاوسۆزی بۆ خواستەکانی زایۆنی (یەهودی) کە لە ئەنجومەنی وەزیران پێ قایل بوون: (حکومەتی خاوەن شکو بەسۆزەو دەروانیتە گەلی یەهودی بۆ دروست کردنی نیشتمانێکی نەتەوە ی لە فلسطین، بەپێی تواناش هەموو ئەمرکەکانیان بۆ دەرهەستی، دەبێ بشارتی مافە یاسایی و مەدەنیەکانی غەیرە یەهودی دانیشتوانی فەلەستین پێ شێل نەکری). - براتان ئەرشەر بلفۆر- ١٩١٧ .

لە سالی ١٩٤٨ ئەو کیانە دروست کرا بە دروشمی (من النيل الى الفرات)، پۆژەهلات و پۆژناوا و نەتەوەیکگرتووەکانیش لە ١٩٤٩/٣/١١ دانیان پیا هێنا، دەقی بەلگەنامە کە ی دان پیا هێنانیش لە کوتای ئەو نوسینە تۆمار دەکەین . نێر ئیسرائیل خۆی پرچەک کردو ئەو ی نازیەکان بەوانیان کرد تۆلەکیان بەسەر خەلکی فلسطین دارشت، یەهودی خۆی بە دەست ئایدۆلۆژیای نازی گرفتار بوون، بەلام بەهەمان ئایدۆلۆژیای وەرگێردراو بۆسەر زایۆن کاریان دەکرد، بۆیە گەلی جار بە (نازیة الصهيونية) ناویان دەبردن، چونکە ئەزادی یەهودی دەخەنە سەرۆی ئەزادەکانی تر .. ئەو بیرە لەو دێ کە ئاینی یەهودی بە کێکە لەو ئاینانە ی (مکتەب) نیە، واتە موبەشر و دەعوە ی نیە تاخەلکی نوێ ی لێ وەرگێری، ئەو سیفەتە ئاینی تریش هەمە ئاوا رەچەلەکی و میراتیەوێک زەردەشتی بەغروونە، بەلام زیندەگیە کە ی بێ هێزە نەبووێتە ئاینێکی نەتەوە ی شوڤینی، هەرچی یەهودیەتە زیندەگی ئاینەکیان بە هێزە لە لایەک و لە لایەکی تر خەلکی تری لێ وەرناگێری نێر ئەو هێزە تیایدا پەنگ دەداتەوێ بۆ رەگەزپەرستی و خۆیە زل زانی و پەیدا بوونی دروشمی (شعب الله المختار) وەک ناسنامە یان- ئەو تەقەلایە لە لایمن

* : بارون روتشیلد رابەری جالبە ی یەهودیەکان بوو لە بریتانیا .

عمره‌بی شوق‌نیش ناوا دراوه کاتی ده‌یانموی ناینی ئیسلام بکهنه مولکی
عمره‌بو زاراوه‌ی نومدی عمره‌بی و (أمتی العربیة والاسلامیة) به‌کارده‌هینن-،
گویه خه‌لکی تر هه‌مووی له‌پیتاوه‌ی نه‌وان دروست بووینه، ده‌بی بۆیان به‌خ بکرتین
هه‌روه‌ک له‌پوژتۆکۆلی (۱۱) حکماء صهیون واهاتوه‌ی تیایدا خه‌لکی تر له‌لایه‌ن
یه‌هودیه‌کان به‌ (جوویم) یان به‌ (أمی)، ناوده‌بریتن، جاران یه‌هودیه‌کان به‌
مسیحه‌یه‌کانیان ده‌ووت (جوویم)، دوا یه‌هودی نه‌بوایه به‌ (جوویم)
ناویراوه به‌ مانای نه‌فام و غه‌واره، نیت جوویم له‌ پیتاوه‌ی خزمه‌تی نه‌وان دروست
بووینه وه‌ک می‌گه‌له‌ مه‌ر هه‌روه‌ک له‌ (ته‌لود) و (پوژتۆکۆلات صهیون) و ... زۆر
سه‌رچاوه‌ی تریان هاتووه‌ی بن‌چینه‌ی (شعب الله المختار) لیره‌وه‌ی دی، له‌گه‌ل
کۆمه‌لتیک بیروپای سه‌یرتر له‌ بنه‌ماکانی (حیزبی نه‌تموه‌ی ناین) ی زانیف یهووداک
(۱۸۹۱/۱۹۸۲) هاتووه‌: ((ان الله يظهر نزول مسیح كخلاص البشر بالمعجزة
التالية: جعل كل اراض تحت سلطة اليهود المقدسة التوراتية)) نه‌وه‌ش مه‌وله‌تیک
خوایه بۆ داگیر کردن چه‌وساندنه‌وه‌ی میلله‌تانی تر، هه‌روه‌ک له‌ دریتۆه‌ی نه‌و
مه‌به‌نه‌ی تر هاتووه‌ (وکله‌ تنازل یۆدی الی تأخیر نزول المسیح) نه‌و بابه‌ته
میژووایه له‌گه‌ل چه‌ند بابه‌تیک داهاووی میژووایه له‌ مزگینسی سه‌رکه‌وتنی
(حه‌می) یه‌ک ده‌خه‌ن له‌ داستانی‌ک به‌ناوی (هرمجیون).

بیرۆکه‌ی (هرمجیون)!

بیرۆکه‌ی بوونی جیهان له‌ژیر ده‌وله‌تی یه‌هودی و هاتنه‌خواره‌وه‌ی (ح. مسیح) و
هه‌لبژاردنی (شعب الله المختار) (که یه‌هودن) بۆ نه‌و ده‌وره‌ی گرنه‌ له‌لایه‌ن خواوه
بۆ رزگاری به‌شهریه‌ته وه‌ک پتیو‌ستییه‌کی میژووایی، (هرمجیون) به‌رزاییه‌که له
به‌رزاییه‌کانی (جلیل) له‌ سه‌رووی فه‌له‌ستین، ناوی راستی ده‌شتی (مجیون) به‌که‌م
جار ناپلیون بینو و تی نیره‌ دوا جه‌نگی یه‌کلاکه‌ره‌وه به‌خۆ ده‌بینی و جیهانیش
کۆتای دیت به‌ پتی (کتاب المقدس)، هه‌ر نه‌و جه‌نگه‌شه به‌ ناوی (هرمجیون) له

تەورات، ئىتر زۆرى لەسەر نووسراوە تا ئىستاش لەوانە: (س.س. کرىس ١٩٧١) سەرۆکی قەشەکانى تەوراتى لە ئەمىرىکا کە بە رادىکالىيە مەسیحىيەکانىش ناوزەد دەکەیت، (هال لىندرس -الکرة الارضية العظيمة السابقة)... لە هەموو ئەو نووسین و پێش بىنى و مێژوویانەدا دەولەتى ئىسرائىل و هاتنى مەسیح بەیە کەمە دەبەستەنەو دژی دکتاتوران زۆرداران و ... (لىندس) ئەو جەنگەى هەرمجدۆن بە (کۆتایی مێژوو) دەزانى، و دەلى: تەنها (١٤,٤٠٠) یەهودى لە جیهان دەمىتیت لە دواى ئەو جەنگە، ئەو تێۆرە ئاینیانە بووینە بنچینەى کى سیاسى دەولەتى ئىسرائىل و پێرەوى دەکەن، سەرنج بدە هەتا (رۆنالد رېنگن) ی سەرۆکی ئەمىرىکای پێشوو دەلى: ئەو نیشانە و مەرجانەى هەرمجدۆن بەدیارکەوتن ماوە (مەسیح) بېش بگەریتەو، هەریە کە لە (مۆلویل، لندس، روبرتسن، ...) زۆرى تریش رایان وایە کە هەردوو کتیبى پێرۆزى (مقدس و نىنجیل) پێش بىنى گەرانهوى (عیسى) دەکەن لەدواى جەنگە ناوکی هەردەشبى پروویدا، ئىنجا مەسیحیش دابەزى بۆ سەرپەرشتى جەنگى هەرمجدۆن، دواى ئەویش ١٠٠٠ سال لە جیهان حوکم دەکا پێش ئەوى بە یەكجاری مێژوو کۆتایی بێت ... ئىتر تێۆرەكەى (فوکۆياما) ش هەردەموبەرە داكانەى دێت بەجۆر و گوزارشىکى تر کە دەلى: (کۆتایی مێژوو) لە لیبرال دیموکراسیە، لیبرال دیموکراسیەش ئەو مبادىئە ١٠٠٠ سالەكەى تیا بە لە دیموکراسى و بەختەوهرى رۆژناواو شارستانى تەكەیان. ئەوانە هەمووى كۆمەڵە تێۆر و سەربردەو پێش بىنى نایىنى بوو بۆ بێرۆكەى زاپۇنى و دەولەتى ئىسرائىل و پاکی ئەو نەژادەو زیاتر بالاییان لە خەلكى تر، بۆیە ئەو بێرۆكەى لە لاى جیهانەو بە جۆرىك بە رەگەزپەرستى وەرگرا تا ئەو رادەى بە ١٩٧٥ بە بریارى نەتەو بەكگرتووەكانى (ژمارە: ٣٣٧٩) بزوتنەوى زاپۇنى بەشێوەك لە شێوەكانى رەگەزپەرستى ناسرا لە پروی یاسایەوێش، ئەو كاتى لە ئەمىرىكاو ئەفریقا ئەو جۆرە رەگەزپەرستى گەرمەى بوو، بەلام دواى هەلەشەوێش بۆكی

سۆڤيهتى پىشورو له سالى ١٩٩١ جارىكى تر نهو برياره به خىرايى ههلوهشايموه.

له بهرامبهر ههموو نهو ههنگاوانهش تهيارى نهتهوه گهرى عهرههه دهسه لاتدارانيان رۆژبه رۆژ له كشانهوهن، له سالى دواى ١٩٤٨ به ئيسرائيليان دهوت (كيان المزعوم) دواى (كيان الصهيونى) ... بووه ئيسرائيلى ناسايى، ئىستا تهنها داواى زهوى له دهستچووه كانى جهنگى ١٩٦٧ دهكهنهوه، واته تهنها به ئۆتۆنۆمى قايلن .. بهو شتوويه ههتا عهرهه له ئىسلام دوور كهوتۆتهوه زياتر سه شۆرى ئيسرائيل بووينه، له كيشهيهكى جيهانى و ئىسلامى بهره بهره بچووك كرايتهوه، قوناغ به قوناغ، بووه كيشهيهكى عهرههه و ئيسرائيلى، دوايى بووه كيشهه نىوان ئيسرائيل و (جبهة الرافضى) نينجا (جبهة المواجهه)، دواى ههر دۆرى (ريكهوتنى ناشتى كام ديهه) .. تا له دواى ههموو گهرانهوه ريتزى كام ديهه، بووه كيشهيهكى ناوهكى نىوان دهسهلاتى فلهستين و ئيسرائيل، ئىستا له ژىر سيستهه نوتى جيهانى و له ژىر رۆشنايى نهو دۆخهه عهرههه تيايه قايلن به ههموو چاره سهريهه، وهك ستراتيجى تاقانه ناشتى خوازن له ژىر گورزى ئيسرائيل و بهردهوامى تيره كانى بى نهوهه له ههه ههنگاوئىكى واز بهيئى، تهنا نهت عهلمانيهتى عهرهه له سترتيژيه كانياندا نهوهنده نامۆ بووينه دۆسته كانيان خسته خانهه دۆزمن و پىچمهوانهش به پىچمهوانه، له جياتى ئيسرائيل شمرىكى ٨ ساليان له گهه ئىيران كرد، تا نهو رادهيه له كۆنگرهه ١٩٨٧ عههمانى سهراى عهرهه به تىكرائى دهنگ (جگه له لىبىا و سوريا) ئيسرائيل به ههرهشهه به كهه حسيب نه كرا بهلكو ئىيران وا حساب كرا، ئىترانش له گهه سهركهوتنى شۆرشيان، سهفارهتى فلهستينى خسته جى سهفارهتى ئيسرائيل، به كهه جاره عهرههه بهتوان به سهريهههه و بى سهودا خاكى خۆيان رزگار بكهن له سهه دهستى (حزب الله) لوبنانى هاويهمانى ئىيران، كه له سالى (٢٠٠٠) توانى خوارووى لوبنان رزگار بكسا به زههههه چالاكى سهريهههه له دواى (٢٠)

سأل داگیرکردنی، به گه پانه وهی عهردب بۆ ناوه پۆکی نیسلام فلسطین رزگار ده گریته وه وناشتیه کی راسته قینه له گهل یه هودییه کان (نهك زایونی) ده گریته وه، ههردوولا مافی چارهی خۆ نووسیان به دهستی خۆ ههیه له سمر خاکی په سهنی خۆیان به پێچهوانه ی رای ههندی شۆفیتی عهردب که ههرویه هود به دوژمن و (أبناء القردة والخنزير) ده زانی، نهوه یان له (مقاصد) ی نیسلام دوورده، له کۆنه وه تا ئیستا نیسلام چاکترین نمونه ی پێکه وه ژیا نی تاینه جیا جیاکانی پێک هیناوه.

دهقی به لگه نامه ی دان پیا هینانی نه ته وه یه کگرتووه کان به ئیسرائیل :

وثيقة القرار ۲۷۳-۱۱/۳/۱۹۴۹ قبول اسرائیل عضو فی امم المتحدة ... تقرر ان اسرائیل دولة محبة للسلام، لذلك نقرر ان تقبل عضواً فی امم المتحدة:

لايه نگیری بریار: نه رجه نتین، ئوسترالیا، پۆلیفیا، بیلوروسیا، که نه دا، تشیلی، چین، کۆلومبیا، کوستاریکا، کۆیا، چیکۆسلوفاکیا، دومنکان، ئیکوادور، فرنسا، گواتیمالا، هایتی، هندوراس، ئایسلاند، لیبیریا، لوکسمبورک، مکسیک، هۆلهندا، نیوزیلاند، نیکاراگوا، نهروییج، په نه ما، پاراگوای، پیرۆ، فلیبین، پۆلهندا ئوکرانیا، جنوب نه فریقیا، یه کیتی سوئیه ت، نه مریکا، نورگوای، فهنزویلا، یۆگوسلافا .

دژه کان : نه فغانستان، بۆرما، میسر، حه به شه، هند، ئیران، عێراق، لبنان، پاکستان، سعودیه، سوریه .

بۆ دهنگ : به لجیکا، به رازیل، دانمارک، سلقادر، یۆنان، سیاح، سوید، ترکیا، بریتانیا ..

بهو شتیه کۆی (۳۷) دهنگ بهرامبهر ۱۲ دهنگ دژو ۹ دهنگی بۆ لایه ن ئیسرائیل وهك ده وه لتیکى ناشیخواز بووه نه ندام لێی.

بۆ زیاتر له باسی زایونی نهو باسانه سهنج بده — موسوعة السياسة ب — موسوعة الاديان ج — معجم دیانات واساطیر عالمیه د — اساطیر المؤسسة - غارودی

(۲۹)

terrorism

الارهاب

تیرۆر

له كۆتايى سەدهى ۱۹ له نيتوان سالانى (۱۸۹۴ تا ۱۹۰۱) پىنج سەركوك تيرۆركران، برىتى بوون له سەركوك و شاي: (فەرەنسا، نەمسا، ئىسپانيا، ئىتاليا، نەمريكا)، دواى له سالى ۱۹۱۴ جىنشىنى نەمسا (نەرشيدوك فرديناند) و خىزانەكەى له لايەن (پرانسب قوتابىيەكى سربى سەر بە پىكخراوى - كفالاسود - بوو) تيرۆركران و جەنگى جىهانى يەكەمى لى هەلگىرسا، ئىتر نەو پرووداوانە بوونە هۆى لىكۆلىنەوەى له زاراوەى تيرۆر، له سەردەمى (عصبة الامم) يىش له سالى ۱۹۳۴ شاي يوگوسلاڤيا (نەلەكزەندەرى يەكەم) تيرۆركرا، له گەل زۆر پرووداوى تر دژ بە دەسلەت واپكرد تەقۇرى دژ بە دەولەت بىتە مادەى لىكۆلىنەوە وەك بەندىكى ياساى نىو دەولەتى، بۆ يەكەم جاريش له مادەى (۲)ى (عصبة الامم) سىفەت و سروشتى تيرۆر ديارىكرا، ئىتر بوو مادەيەكى نىودەولەتى.

نەگەر چى (تيرۆر) وشەيەكى لاتىنيە، بەلام لەو سەردەمە بە هەموو زمانەكان بەكاردىت، يان له هەندى زماندا وشەيەكى هاوتايان بۆ داتاشيو، له عەرەبىدا (ارهاب)يان له بەرامبەر داناو، بەلام تەواو ماناو مەبەستى تيرۆر - بە ماناى رەشەكوژى - نادا، ئىرهاب بە تۆقاندنو زەندەق بردن دىت، يان وەك له فەرەنگى (اعرف مذهبك)دا هاتوو ئىرهاب زياتر له (Totalitarzm) نزيك ترە، واتە مەرج نىە نەفجامى كردەووەكەى دايت، له كاتىكدا تيرۆر - له ماناى ئىستادا - بە كوشتن و نەفجامدانى كردەووەكەى دىت، وەك له دواى زياتر دەردەكەوى جياوازيان هەيە.

تېررور (بە تايىبەتتى تېررورى سىياسى) زۆر مەشت و مېرى لەسەرە لە بارەى: بىنەچە كەى، شەولەيتى، ناسنامەى... ئايا ھەر ديارە دەيەكى كۆمەلەيتى و زادەى لايەنى شەرى ئادەمىزادە ياخود سەوشتيەو رەسەنایەتتى خۆى ھەيە؟ پەيۋەستە بە قۇناغيتكى مېژوۋىيى يان بە تەرىبى لە گەل مېژوۋى مەۋۇ ھاتوۋە؟ ھەمىشە سەلبىيە يان جار جارىش ئىجابىياتى ھەيە؟ ئايا جياۋازى لە نىۋان تېررور و تېرورى سىياسى ھەيە؟ كەۋاتە تېررورى سىياسى لە كەيەۋە پەيداۋوۋە كى ھەمىشە ئىستاش بە كارى دەھىتى؟ ئايا تېررور ناسنامەى ھەيە؟ پېئاس و نىشانەكانى چيە؟ بۆچى تا ئىستا پېئاسە سىياسەكانى بە پىتى ئەمەياسا (ئاداد گەريانەش) ھەر نەخراۋەتە قاۋغيتكى؟ ئايا پىۋانەى كۆتايى بۆ ديارى كەردنى كارى تېررورىستى و تېررور چيە؟ ...

كەم زاراۋە ھەيە بە نەندازەى تېررور مەشت و مېرى قەبارەى جياۋازى ھەلگىرىت، ھۆيە سەرتاكەشى بۆ ئەۋە دەگەپتەۋە كە زاراۋەيەكى زىياد لە پىۋىست سىياسە، زادەى جەم و جۆلى بەشەرى و رۆژئالۋاى دوۋرە ئايىنيە، كەمەتر بىناغەى فەكرى ھەيە، بۆيە بۋارى لىك كىشانەۋەى بەم سەرو بەم سەر گەلەك زۆرە، ھەتا سالى ۱۹۸۳ (۲۰۹) پېئاسەى رەسى جياجىاي لى تۆمار كىراۋە^۱، ئىستا گەپشتۆتە ھەزاران، بە پىنچەۋانەى چەمكە رەسەنەكان كە داکوتراۋىكى فەكرى و شەرى ھەبىت كەمەتر دەتۋانى ئەۋەندە مانا جياجىايە ھەلگىرى.

بىنەچەى تېررور:

لە سەرتاۋەو فەرھەنگە كۆن و نوپىكانى رۆژھەلاتى و رۆژئالۋاى ۋەك تەختىرى، ابن كئىر، لسان العرب، فەرھەنگى فەرەنسى ۱۹۶۴، فەرھەنگى قۇلتىر (۱۷۰۱) فەرھەنگى رېشىلە ۱۷۱۹... تا دەگاتە فەرھەنگى جۆزى ۱۹۳۹ و دائىرە المعارف

^۱ بۇ زىياتر بىۋانە: موسوعة العربية- بابقت: الارهاب الدولي.

۱۹۷۳، موسوعه العالميه، (G.b. Encyclopidioe) بىرېتانييا و فەرھەنگى بەناوبانگى ئۆكسفۆرد... ھەموو ماناى تېررورلەسنى خالى سەرەكى كۆدەكەندە :

۱- ماناى ترس و توندوتىژى و توقاندىن سايكلۇجى.

۲- دەسلەتلەردەن و خاۋەن ھېزەكان لە دژى خەلگى لە خۇيان بى ھېزتر وەك (توقاندىن) بەكارىان ھېناۋە.

۳- ھەندىن جارىش بە رەفتارى لەشكرى داگىرەكەرىيان دادگا بى بەزەيەكانىش و تراۋە تېررور.

كەواتە زۆر كۆنە، بەلام وەرگەرپانى لە مانايەكى: كۆمەلەيەتى بۆ سىياسى، لە سايكلۇجى بۆ ئايدۆلۇجى، لە تاكى بۆ كۆيى... ئەمما ھەموو تويۇنەۋەكان يەك ران كە لە دواى شۆپشى فەرەنسى ۱۷۸۹ ھاتوۋە كاتى (رۇپىسپىر، گۆسترو، گۆدون) لە ۲ سالى فەرمانرەۋايان بە ناۋى دروشەكانى شۆپش و نازادى كۆمەلەك فەرمانى (تېررورانەيان) جارىدا، بەسەردىرى (شەشپىرى ياسا لەسەر مىلى تاۋان باران) لە دژى ناھەزەنى شۆپش يان راست تر بىلەين وەك نىستە ئاسا (لە دژى دەسلەلتى خۇيان) كە بەرەسى لە ئەنجومەنى نىشتەمانى و دەزگا مەدەنىيەكانى فەرەنسى دارژا، پىيان دەوترا (پەيپەۋانى ئايدۆلۇزىي چاكۆپيان)، لە دواى كەوتنى (رۇپىسپىر) بە (۲) رۆژ لە ۱۷۹۲/۷/۲۹ لە گۆرەپانى شۆپش بە تاۋانى (تېررورىزم) لە سىتارەدرا بە ھەمان نەم (مەقسەلەي) كە ھاۋلاتى و تىكۆشەرانى پىن لە سىتارە دەدرا، نىتر لە دواى نەو پرووداۋە چەمكى تېررورىزم باۋى وەرگىرت و لە دياردەيەكى سايكلۇجى پەيپەۋە بۆ سۆسيۇلۇجى، لە تاكەۋە بۆ كۆ، لە رەمەكەۋە بۆ رەسى، لە كۆمەلەيەتى بۆ سىياسىشەۋە... لە سەدەي پابردووش زياتر بە فاشىەكان دەوترا تېررورىزم وەك لە فەرھەنگى ئەمما سەردەم دەردەكەۋى، بەلام سىياسەتمەدارانى جاران (تېرورى سىياسيان) بە گىشتى دەدا پال رارەۋى مىكافىلى، چونكە ناپەرەۋاترىن نامرازىكە كە پىنى بگەيتە ئەنجام و تەنھاش لە پارەۋى مىكافىلى بۆ كارى سىياسى حلال كراۋە... لە ھەموو بارىكدا ئەسلەكەي

لە تۆقاندنى خەلگى يەمە ھاتوۋە لە لايمەن كارىدەدەستان و تاوانباران، بۆيە ھەمەو فەرھەنگەكان تا دواى نېۋەى سەدەى (۲۰) يىش بەو شىۋەيە تېرۇريان پاقە كەردوۋە، ھەر بە نموۋنە (قاموس السياسى) لە سالى ۱۹۶۷ نووسراۋە پېتناسى ۋەك خۆى نەۋەيە: (محاولة نشر دعر والفرع لاغراض السياسية والارهاب وسيلة تستخدمها حكومة استبدادية لإرغام الشعب على الخضوع والاستسلام لها أو على شعب من شعوب لإشاعة روح الإنهاضية) لە دواى ۱۹۷۰ - ۱۹۸۰ گۆرۇدرا زياتر بە بەرگري ميللەت دژى دىكتاتور و تراۋە تېرۇر بىن نەۋەى ناو و ھۆى (كردەكە - فعل) بىميان بىكرىت كە دەسەلاتە دىكتاتۇرىيەكانن، لە راستيدا لە رېزى ميللەت و بىن دەسەلاتانىش كارى تېرۇرىستى ھەيە. بەلام زۆربەى كاردانەۋەى ھەلسوكەۋتى دەسەلاتدارانە، لە سېستەمى نۆى زياتر لە (كار) باز دەدەن بۆ سەر (كاردانەۋە) و دەيخەنە ژىر مىكروسكرۆب و دوايش دادگا، تىكەلەكى نارەۋا ھەيە لە سنور و ماناۋ چەمكەكان، پىنويستى بە لىك جياكردنەۋە ھەيە، لەلايەك كۆمەللىك بېريارى ياساى نېر دەۋلەتى ھەيە سەبارەت بە بەرگري گەلان لە مافى چارەى خۆ نوسى ۋەك: پەمرەگرافى (۳) ى مادەى (۱) المقاصد، بريارى ژ: ۱۵۱۴ ى خولى (۱۵) ى سالى ۱۹۶۰ ز، ۋە بريارى ۲۶۲۵ ى ۲۴ ئەكتوبەر ۱۹۷۰ ى و تيايدا مافى بەرگري چەكدارىشى دا، زۆرى تىرىش بەلام گەلى جارىش لەگەل تېرۇر تىكەل كرارون .

ئېرھاب، تېرۇر، توندوتىژى:

نەۋانە بە گشتى لىك جيان، لە فەرھەنگى ميللەتە تىكشكاۋەكانى جىھانى سىيەم بە حوكمى لاساى كەردنەۋە و كلكاىەتى ھەرسىك تىكەل كرارون، لە كۆتايىدا نىمەين زەرەرمەند تيايدا، چونكە تىكەل كەردنى چاك و خراپە، پەسەن و نارەسەن، ياساۋ ناياساى، .. لە كاتىكدا تېرۇر بەو مانايەى ئىستاي "رەشەكۆزى"، سەلبىيە، زۆر جيايە لەگەل توندوتىژى و ئېرھاب (نەك ئېرھابى سياسى) كە نەو دوۋەى دواى مەرج نىە ھەمەو دەم سەلبى بىن، جار واىە زۆر

پېتىستىن، لە سنورى خۆشى ياسايەكى گەردوونى و سروشتى و مرزقايەتى يە،
وەك لە خوارەو بە خىرايى باسى دەكەين:

* ئىرهاب لە بوونەوەر:

ئەگەر ئىرهاب بە مانايەى (گۆرانیكى توندو تیژ) بىت، ئەوا سانائەت لایەنى
سەلبى و ئىجابىەكەى لە زەمان و زەمىن و ئاراستەكەى دەردەكەوى... لەو
بوونەوەرەدا (بە گەردوون و سروشت و كۆمەلەو) دوو جۆر ياسای گۆران ھەيە،
يەكەمیان گۆرانى ھىمن و پلە بە پلە ھەمیشەيەكانن، دووھەمیان توندو تیژ و
لەناكاوەكانن، يەكەمیان زۆرەو دانیمە بەلام دووھەم چ لە گەردوون چ لە سروشتى
خۆمان نمونەى دەگەمەنى وەك: (ئەستیرە پەشەكان (الثقوب السوداء)، ئەستیرە
نيوترۆنىەكان، سۆپرنوفا، تا دەگاتە گرگان و بروسكە و لافا و
تەقىنەوەكانى ترو گەردەلول و زەمىن لەرزىن و تاڭگەكان و ھتە دەشتوانىن
ئەو دوو گۆرانكارىە لە پەوتى پروبارىك دەرخەين كە چۆن بە ناسايى خۆى
ھىمنانەو پلە بە پلە دەپروا بەلام ناوہ ناوہ لە ناکاو دەبىتە تاڭگە و كۆمەلەك
گۆرانكارى خىراتر دروست دەكا، ئەو نمونە پر بە پىستى مېژووى كۆمەلەشە كە
چۆن مېژووەكەى وا ھاتووە بە گۆرانكارى ھىواش و چەندابەتى و پلە بە پلەى و
پەيژمى شان بەشانی گۆرانكارىە چۆنايەتى ناکاو و توندەكان، جۆرەكانى
جمووجۆلى پۆزانەى واقەى و كۆمەلەيەتى برىتيە لە گۆرانكارى يەكەم، ھەرچى
گۆرانكارى دووھەمە (واتە توندو تىژەكان وەك: شۆپشەكان و ياخى بوون و
ودرگەران و جەنگ و تىك ھەلچونەكانە (بۆ زياتر سەرنج بەدە چەمكى شۆپش
لەو فەرھەنگەدا).

* ئېرهاب لە دەروونی مەوقىدا:

لایەنى شەرى مەوقى بە ھەردوو شىئەى كىپ كراوى و مەىلى بەلامارىەكەى بەشىكە لە سروشتى ئەو مەوقە، كە لە ناخى مەوقى شىن بىووە لەگەڵ خىر وەك "جووتە" (القاعدة الزوجية-دىادى بىوونەوەر،، (بۆ زىاتر سەرنج بدە ناخى مەوقى لەو فەرھەنگە).

بۆیە مەوقى شەرىنى ھەم ئېرھابىيە ھەم ئېرھابىش بىزى دەرمانە^(*)، ھەروەك ئەو رىئاسايە لەسالى ۱۸۶۸و لەلایەن سىرتۆ سىكۆفىج سەلماندوویە (ھىز تەنھا بە ھىز دەوەستىنرى)، ئىنجا دىگۆلىش جارى دا كە دەرگای ناشتى بە كلىلى ھىز دەكرىتەوہ...، ھەموو مەوقىك بەرپىژەى جىاجىا لە ناخىدا (ئېرھابى) ھەلگرتوہ، (فألمها فجورها وتقواها)، بۆیە تەمەنى برىتە لە گۆرانی ھىمەكانى جەستەى و عەقلى و كۆمەلایەتى و ھەم گۆرانی توندوتىژى و ئېرھابىيەكان بە پىنى بارودۆخى كۆمەلایەتى و بارى ئەو كەشەش لە ھاوكىشەى نىوان عەقل و نەفسدا.

بەو شىئەىيە لە ھەرسى تەوہرى سروشتى -كۆمەلایەتى- مەوقىيەتى گۆرانی توندو ئېرھاب ياسايەكى زىندەكىە شان بە شانى گۆرانی ھىواشەكان. بە كورتى ئەو جىاوازيانەشان ھەيە ھەر بۆ زانىن لەو خشتەكەدا:

گۆرانی لەسەر خۆ	گۆرانی توندوتىژ
۱. لەسەر خۆیە و ھىمە	۱. خىترایە و توندە
۲. بەرەبەرەىيە	۲. لە ناكاوہ
۳. گۆرانی چەندایەتى يە	۳. گۆرانی چۆنايەتى يە
۴. ھەمىشەىيە يە	۴. ناوہناوہىيە
۵. ئاسايە	۵. دۆخە
۶. قەبارەى گۆرانی بچوكە	۶. قەبارەى گۆرانی گەورەىيە

* نەوہ مانای وانىە كە وىچووى رابەكەى (فريدريك ھاكر)ىن كە وتوىيەتى: (أفصل لنا أن نرهب الآخرين من أن يرهبنا الآخرون)

به گشتی بهشتیکه له سوننهتی گمردون و زیندهگیش، واته نهو ترس و
تۆقاندنه بهشتیکه له یاسای ژیان، بهلام با بزانی کهی و له کێ را دهبیته سهلبی
وهك ههموو چه مکه کانی تر له سنوری خۆی ترازای به سهلبی و مرده گهری وهك له
پهره گرافتی داها تۆر و ورون دهبیتهوه.

سهلبی و نیجایی ئیرهاب:

له راستیدا (تیرۆر) بهو مانایه ی سهرۆ (په شه کوژی) سهلبیه، بهلام کاتی
تیرۆر ئیرهاب تیکه له دهکری دهبی تهرازووهکی وردتر به کاربهیتن بۆ سنور
کیشکردنی لایه نی نیجایی و سهلبیه کانی، لهوهو پیش گهیشینه نه نجامیکی
په ها که ئیرهاب بهو مانایه ی (نهك دهشی یان ناشی) به لکو پیوستیه کی
ژیانی شه له (١٢) شوین له قورئان وای باس کردووه، له ههموان نزیکتر (واعبدوا
لمم ما استطعتم من قوة ومن رباط الخيل ترهبون به عدو الله وعدوكم ..) کهواته
نابیت له بهر شه پۆلیکی کاتیدا سنوره کان تیکه له بکرین و (تعمیم) ی چهوته کان
بکرین، هیچ شتیک نیه دوو لای چاکی و خرابی نه بیت شهواتا زانستیش که
بیناکهره له ههمان کاتدا ویران که ریشه، هاوکاری له سهر (اثم - تهاوان) و سهلبیه،
له سهر چاکهش نیجاییه، توندوتیژی له گه له پیار کوژو پنگران چاکه له گه له پیار
چاکانیش خراپه، زۆر جار نهو لاسایی کردنه وانه به هه له ت ده بن، له بهر شه ولتیک
جیانه کردنه وانه، وهك ده بینن یاسای شه حزابی کوردستانی ١٩٩٣ که له
پهر له مانی کوردستان ده رچوو و ده لێ (نبذ الإرهاب بجميع أشكالها) جاری باسی
شه ناکهین وهك خاوه نی کتیبی به ناویانگی (ارهاب السياسي) ده لیت ههموو
ده سه لاتدارانی ئیستا (کل اشکال الارهاب) به کارده هیتن، به لکو مه به ستان
له وهیه ههموو (اشکال ارهاب) سه لبی نیه، به لکو ئیرهاب ههیه له شوین و کاتی
خۆی نیجاییه وهك له خواره وه ده رده کهوی:

سودەگانی ئیرهاب:

جاروایە ئیرهاب ئەو سودانەى ھەيە، زۆر بە کورتى شتىكى لى باس دەگەين :
 ۱. دەبىتتە ھۆى پابەندبوونى سەرىپچى کەران بە ياسا، واتە ياسا خوشى ھەويىنى ئیرھابى لەگەلەو پىتويستە لە ھەموو زەمان و زەمىنىك، خو لە ناو جەرگەى ئەمەريکاي سەرمەشقى شارستانى (بە حساب) لە کارەبا کورژانەودەکەى ۱۹۸۵ى کاليفۆرنيا کە چاوى ياسا کەمىك بزرىوو زياتر لە ۷۰۰ تاوانى لىکرا، واتە ترس و تۆقاندن بۆ ئەو جوړانە ھەردەم پىتويستە جگە لەو مىللەتەى کە بەتلىکراى دەگەنە پلەيەکى مەدەنى بالا لەچەمکى نۆمەت.

۲. دەبىتتە ھۆى ھەلۆستەکردنى تاوان باران لە تاوان پىتش ئەوەى ئەنجامى بدەن.

۳. بەشتىکە لە مافى مرۆڤ، چونکە ئەو ترسە(ئیرھابە) وای لى دەکات ھەم گيانى (قوربانىيەکە) ھەم گيانى (تاوانبارەکەش) پزگار بکاو نەوتىرى بىکا... وەك لە (مقاصد)ى ئايەتەکەش (واعدوا... ترههون بە). نالى بيان کورژن دەلى بيان ترستىنن با تاوانەکە نەکەن، ئەو ئايەتە لە چوارچىوەى قەلاچۆى تاوان و وەزارەتى بەرگرىيە بۆيە دەبينىن لە ۳۰ سالى حوکمى خەلافەتى راشىدىن تەنيا دەستى چەند کەسىك براوہ کەچى ئىستا مانگانە لەم ولاتە دەيان کەس گيانى لەدەست دەدات بە قوربانى و تاوانبارەکەش.

۴. دەبىتتە ھۆى ئاسايش و ئارامى ولات و جىهان، سەرنج بدە ئەو وەلامەى وەزىرى بەرگرى يابان سەبارەت بەو پرسىارەى کە رۆژنامەنوسىك لى پرسىبوو ناخۆ يابان ھەيىوايە بۆمبى ناوہکى بەکار دەھىنا لە تۆلەى ھىروشىما و ناگازاکی لە دژى ئەمەريکا.. لەو وەلاما وتى ئەگەر يابان چەکى نەتۆمى ھەبوايە ئەمەريکا ھەر نەيدەوتىرا لە ھىروشىما و ناگازاکی بدا تا بىر لە تۆلە سەندنمەوہ کە بکەينەوہ، ئەو ئانارامىيەى ئىستاي جىھانىش لەوہيە کە لاىەك پىر چەکەو تۆقىنەر(مرھب)ە و لاىەکىش دەست بەتال، ترسى پىتشەکىە کە رىگر دەبى لە تاوان.

۵. دەپىتە ھۆى بوون و پارىزگارى لە سىستەم و (تشكىلىيە) كۆمەلەپەتى و سەربازى و ھەتا يەكەى خىزانىش.

۶. دەپىتە ھۆى ترساندن و توقاندىنى داگىركەر و دەست درىزكەر و ئىمپىريالىزم و مەشەخۇران تا سل بىكەنەو لە پرۆسەى داگىركارى و سەم، ھەروەك (فرانتز قانون) دەلى: رىزگارى - نىشتەمانى - يان راپەرىنى نەتەوئىيى يان ھەر جۆرە رىزگارىيەكى مىللەتان لە كۆتايىدا فەوتانى ئىمپىريالىزمى و داگىركەرە ھەر دەپى بە شىوازى توند و تىز كۆتايى بىت^۱، بەھەمان شىو بە سەمكار و دىكتاتوران چ بە تاك چ بە كۆو. نەو ئىرھابە پىچەوانەپە نەبىت ئەوا ئىرھابى سەمكاران بە ھىچ نامرازىك لە ھىچ سىورىك ناوئەستى.

زىانەكانى:

ئەوئى سەروو سوودەكانى ئىرھابە نەگەر لە زەمان و زەمىنى بەمەرجى خۆى بەكارھات، بەلام ھەر ئەو دەرمەنە دەپىتە دەرد ئەگەر بەكارھات لە دژى: مىللەت، لە دژى ھەق، چەوساوان، گەلىكى بىندەست، پەشەكۆزى دژى سىاسەتەداران و بىرىاران، لە دژى بىروپاوەرى جىا، لە دژى پەخنەگر و نۆپۇزىسىۋنى مەدەنى و ياساى، بىتە پىانۆ بە دەست زل ھىزان و دەسلەتداران، ئەوانە ھەمروى شىوئەن لە ئىرھابى سىاسى كە بەشى ھەرە زۆرى بابەتى داھاترمانە.

جىاوازى نىوان ئىرھاب و ئىرھابى سىاسى:

واتە جىاوازى نىوان تىررور و ئىرھاب چونكە ماناى نىستاي تىررور چ سىاسى چ ناسىاسى بە ماناى كوشتەنەك توقاندىن، تىرروركرا واتە كوشترا، كە دەلىتى ئەوانە كۆمەلىكى تىررورسىتەن يان كەسىكى تىررورىستە بە ماناى بىكۆرە... كەمتر ئەو

^۱ مەنبوا الارض - ص ۱۲

زاراۋەيە پروو لە حکومەت و دەولەت و دەسەلاتی خاوەن یاسا دەکری ئەگەر پەناریشی تیرۆریستانە بێت، سیستەمی جیهانی نێستا بەرەو ئەو بنەمایەن، دەیموی زاری چەوساوە بگری، بە چەوسینەر نالی بوەستە، بە چەوساوە دەلی کاتی چەوسینەر ستەمت لی دەکا هاوار مەکە، مەجۆلی بەرگری ئەکە چوونکە دەچیە خانە تیرۆریزم! پەنگە ئەو یەکی لە مەبەستەکانی (سایکس- پیکۆ- ۱۹۱۶) بێت لە دابەش و دروستکردنی ئەو دەولەتە سەرکوت کەرانی. ئەوەش نادادگەریەکی زەقی ئەو سەردەمە، کەواتە تیرۆر ئەو مانا مەبەستە نادا بۆیە گەڕاینەو سەر (ئیرهاب) لە جیاتی تیرۆر.

بێجگە لەوەش نێستا زۆر پروو کە جیاوازیەکی زۆر هەیە لە نێوان (ئیرهاب) (ئیرهابی سیاسی)، ئەگەر (ئیرهاب) پەنگو پێشە قوڵ بێتەو بۆ ناو گەردوون و سڕۆشت و ناخی مڕۆ ئەو ئیرهابی سیاسی بە هەموو پەنگەکانی یەو وەك: (ئیرهابی فکری، ئیرهابی عەقیدەیی، نایینی، کەلتوری، ئەژادی، ئەتەوایی، ..) دەرھاوێشتە جەجۆلی کۆمەڵایەتیەو لە داھینانی دەسەلاتدارانی دیکتاتۆریە، هیچ ئەسلیکی شەریعی و مەبەدینی و گەردوونی نیە، تاوانیشە، زادەیی سیاسەتییکی میکافیلیانە، دژی سەربەستی بیروپا و دەست گۆپی دەسەلات و بزوتنەو پرزگاری خوازو ئیسلامیەکان و هەتا چەپی و دیموکراتخوازەکانیشە، نێستاش وا کراوەتە چەکیك بۆ مانەو و پاوان کردنی دەسەلات و چەواشەیی راستیەکانە، ئیرهابی سیاسی کە زیاتر لە تیرۆر نزیکە چ خەلکیك بیکەن بۆ گەشتن بە دەسەلات یان چەسپاندنی پای خۆیان چ دەسەلاتدار بیکە بۆ مانەو لە دەسەلات یەك تاوانە، ئیرهابی سیاسی دەکەوێتە بەشی پانتایی سەلبی ئیرهابەو، (ئیرهاب) و (ئیرهابی سیاسی) لێك جیان تێکەڵکردنی ئەو دوو چەمکە زۆر ترسناکن ئەو (تاوانبارو قوربانی)، (چاکو خراپە)، (داگیرکەر و داگیرکراو)، (تێکدەر و چاکساز)، (دیموکراسی و دیکتاتۆر)، (نیستعمارو یارمەتی)، (تۆقینەر و تۆقینراو).... هەموو ئەك تێکەڵ دەکرین، بەلکو پێچەوانەش دەبنەو، وەك

نیمستاله جیهانی سټیم به‌گشتی و ولاتانی عهره‌بی به تایبته‌تی (کورددیش لهو س‌لبه‌دا وی چووی ولاتانی عهره‌به) به زه‌بری هیز و زیندانی و نیرهاب بیروباو‌ریان ده‌گژپن بۆ لای خویان، به‌شی سیاسی له ناسایشه‌کان به ناشکرا ده‌کرینه‌وه، له ه‌نگاوینکی ه‌له‌ی پ‌رله‌مانی کوردستان به یاسای ف‌رمی له بریاری ژ: ٣٥ ی سالی ٢٠٠٦ ړینگ‌ی به ده‌زگای س‌رکوتی پاراستن وزانیاری داوه بوونی یاسایی ه‌بی، س‌رۆک ه‌تا مردن ه‌ر س‌رۆکی ولات و حزبه، نوی ترین دیارده‌ش نمویه‌ده‌س‌ل‌ات و حزبه‌ک‌ی کردوته مولکیه‌ی تایبته و میرات‌وه‌ک له سوریا روویدا، له پاداشتی لایه‌نگیری نمو ناهه‌قیه‌و ده‌س‌ل‌ته‌ک‌ی پارچه زه‌وی و نیستیا‌زو لیبووردن و فیتوت پ‌ی ده‌به‌خشی، تمزکیه‌و (مقاعد خاصه) ت خ‌ل‌ات ده‌کا به پیچه‌وانه‌ی نه‌وانه‌ی که ږه‌خنمیان لی ده‌گرن ب‌ی به‌شیان ده‌ک‌ن له ژیان نه‌گ‌ر زیندانی و تی‌و‌ریشیان نه‌ک‌ن، نه‌وانه ه‌مووی جوړتیکن له نیرهابی سیاسی بویه (دو‌فرجه) له کتیبی (ارهاب السياسي) ده‌لی، زو‌ر‌به‌ی ده‌س‌ل‌تداران ه‌موو ش‌ی‌وه‌کانی نیرهاب به‌کارده‌ه‌ینن، له کوتاییدا زو‌ر پ‌توانه‌کان تیک ده‌شیوی و چ‌ر ده‌بیته‌وه، بۆ پ‌توانه‌یه‌کی حیزبی و له‌ویش بۆ س‌رۆک نه‌وه‌ش نه‌ک له‌گ‌ل نی‌سلام له‌گ‌ل مه‌ده‌نیته و بنه‌ماکانی پ‌ش‌که‌وتن و دیموکراسی و داد‌گ‌ریش ه‌رگیز نا‌گ‌ونجی به تایبته‌تی بۆ میلله‌تیک که له قو‌ناغی ږزگاری یان بیناکردنی کو‌مه‌لایه‌تی بیت، کمواته دیاری کردنی سنوری نیوان نیرهاب و نیرهابی سیاسی وه‌ک ه‌موو سنوره‌کانی تری کو‌مه‌لایه‌تی (داد‌گ‌ری و س‌تم، س‌موداو سو، یارمه‌تی و داگیرکردن، چاکه و خراپه، غ‌م‌ریزه و سنوور، ږاده و نار‌ه‌زوو، حیکمه‌ت و ته‌نازل، گوته و کرده،) به حیزبیتکی سیاسی لی‌ږالی دیاری ناکریت، به یاسا ناکریت به بریاری پ‌رله‌مانی ناکری، به‌لکو قبول ده‌بیته‌وه بۆ تی‌روانینی ف‌لسه‌فی، پ‌تویست به مدرسه‌ی فکری و به‌رنامه‌یه‌کی نایدولوژی ده‌کا که سیسته‌می سیاسی سنووری نیوان نیرهابی نیجایی و نیرهابی س‌لبی دیاری بکات.

مەدرەسەگان و ئیرهاب:

لە باسی تیرۆرو مانای ئیستای زۆر کێشە نیە کە لە لایەن ھەموو لایەك بە دزێوی سەیری دەکری و کەس خۆی لێ ناکاتە خاوەن، بۆیە ناسنامە ی نیە، بەلام مەسەلە ی ئیرهاب جیا یە.... ھەرچەندە ھەموو ئەوانە دیسان نەك پێناسی کی سیاسی و فەلسەفی و کۆمەلایەتی روونی نیە، ھەتا پێناسی کی یاسایی و دەولیشی بە یەكگرتووی نیە، لە کۆنگرە ی جا کارتای ولاتانی موسلمانیش لە مانگی ۲/۴ ۲۰۰۲ نەگەشتنە ھیچ پێناسی کی یەكگرتوو... نەیان توانیووە ناتوانی سنورەکانی ئیرهاب و ئیرهابی سیاسی، تیرۆرو تیرۆرستان و تیرۆر لیکراو.. لێك جیا بکەنەو.

ئەو ی باسکرا لە برگەکانی پێشوو لە راستیدا ھەلویستی فیکری ئیسلامی یە کە چۆن لە گەردوون یاسا ھە یە ناو اش لە کۆمەل، ھیچ بەندی کی شەریعت نی یە بناغە ی گەردوونی و سروشتی نەبیت، جا زۆرجار ھەلەو لادانیك لە یاسا دەکری ئەو یان ئادەمی زادەکە یە نەك بەرنامە کە، ھەرچی مەدرەسە و سیستەمەکانی ترە لەو بارە یەو وەردن، زۆربە یان سنورەکان تێکەل دەکەن.... ھەر بەکورتی باسیکیان دەکەین:

۱. مەدرەسە ی لیبرال دیموکراسی:

وەك لایەنی واقعی و میژوویە کە ی بریتیە لە داگیر و داگیرکاری و ئیستعمار و خۆ پرچەك کردن و تۆقاندن و ئیرهابی میللەتان، خاوەنی دووجەنگی جیھانی درێندانە، بەکارھێنەری چەکی نەتۆمی و کیمیایی لە یابان و فیتنام و کەمبۆدیا...، یەكەم تیرۆرو تۆقاندن و بەکارھێنانی چەك و باروت و چەکی قەدەغە ی تر لە لایەن ئەوانەو بەکارھاتوو، چەکی نەتۆمی و چەکی کیمیایی لە لایەن ئەمەریکا بەکارھات یەكەم جار، گازی ژاراوی لە جەنگی جیھانی بەکارھات، یەكەم فراندنی فرۆکسە لە لایەن فەرەنساو بەکارھات کاتی سەرکردەکانی

شۆپشى جەزائىرى فراند لەناو فرۆكە لە سالى ۱۹۵۶ كە بۆ دانوستاندن لەگەل
فەرەنسىەكان بە ناسمانمەو برون ، بەھەمان شىئو چەندىن تىرۆرىيان كىردوود لە
كاتى دانوستاندن و دىالۆگ، لە پرووى تىرۆرىشمەو ھەموو زاناو فەيلەسوف بە
سىاسەتمەدارانى ئىستاشيانەو كۆكن كە ھىز و ئىرھابە چارەسەر ، دروشمەكەيان
ئەوہىە (لە جىياتى بمان تۆقىنن با بيان تۆقىنن) ھەتا خودى ناشتى لە پروانگەى
ئەوان ھەر بە ھىز دىتە دى وەك لە بنەما بەناوبانگەكەى (دىگۆل) ھاتوودە:
(دەرگای ناشتى ھەرگىز بە كلىلى ھىز دەكرىتمەو)، نىتر ھەزاران تاوان و
پەشەكۆزى و وىران و تۆقاندنى پۆژناوا ھەيە، زۆربەشيان بە برىار ياساى پەسى و
مەدەنى و دەنگى پەرلەمانى و دىموكراسىيانە داپىژراو، نىستاش بە ھەمان
ماھىيەت بەردەوامن تەنیا شىئو و نەدرىسى دەگۆپن، راستە ئىستا ئەوان
راستەوخۆ تىرورناكەن بەلام تىرورى مىللەتان دەكەن، راستەوخو يان لەپىتى وەكىلە
دەسەلاتدارەكانيان، پشتىوانى دەسەلات دارى تىرورىستەن، ھەروا خو پر چەك
دەكەن و خەلكى تىرىش چەك دەكەن، جىهان ھەمووى كەوتۆتە ژىر تۆقاندنىكى
بى وىتە.

۲. مەدرەسەى شىوعىيەت:

لايەنى واقعىيەكەى ئەوہى پىشوو چاتر نىە، مېژووى ۷۰ سالى شىوعىيەت
سەربارى جەنگ و كوشتارو تۆقاندنى جىهان، ئەوا پەوشەنبىرو نەياران و ھەتا
ھاوپىيانى خوشيان نەك ھەر تۆقاندو بەلكو تىرۆركىردوود، وەك مەدرسە تەواو
باومپىيان بەيەك لاكردنەوہى فەكرى و سىياسى ھەبوود لە پىتى تىرۆر، واتە پەيپەوى
ئىرھابى سىياسىيان كىردوود وەك بنەمايەكى پەسەنى شىوعىيەت نەك تەنھا پەفتارى
شىوعىيەكان، نەنجلس كىتەبىكى ھەيە بە نارى (دور العنف في التاريخ)، ماركس
نامۆزگارىيەكى بە ناوبانگى ھەيە بۆ شىوعىيەكان و دەلىق (ئىئو نىسلاخى مەبن
تونىو شۆپشگىر بن) واتە تۆقىنمەرو ئىرھابى بن وەك (لەينىن) پروون تر لە كىتەبى

(من اين نبدا) دهلى: (مبدئيا نحن لم نرفض ابدا ولا يمكننا أن نرفض الارهاب إنه وجه من وجوه الحرب، ربما لا يمكن استغناء عنه في بعض الظروف)، له کوتايدا نهو بنه مایه ی باکوئین لهو مدرسه خه ملی که ده لیت (خیر لهویه: تیک و پیک شکاندن چى واقعه)^۱، نهو ش له سر بنچینه یه کی ره سه نی مارکسی و یاسای دیالیکتیکه کان هاتوره، که په پرهوانتیکى زوری (باکوئین) هه بووه له نه وروپا له شتوه ی ریکخراو به ناوی: (ارادة الشعب)، (اشتراکيون الثوريون)، (انتقام)، (المرعبون)، (ديناميتيه)، (اتحاد باکونين ايطاليا)، (لجنة الثورة)... ریکخراوی تيرورستی بوونه، تا نهو دوايهش شان به شانی (تورؤ شيوعيه) و (سوشيال ديموکاسی) - (الوية الحمراء ايطاليا)، (خلايا المسلحة لاتحاد لشعبى الفرنسا) و ریکخراوی (بادرمانيهوف) له نه لمانیای رورژناوا هه بووه - که دامه زرينه ره کانى: (نه ندریاس بادر و تولريک فاينهوف) چه پيه کی برجوازش بوون، زور پرهو شه نيريش بوون چاکيش له مارکسيه ت گه شتوبون زیاتر له دژى نهو ههنگاوانه ی تورؤ شيوعيه کان دروست ببون ... به لام له راستیدا تورؤ شيوعيه کان واقعيانه تر بوون بهو بهرنامه هيمنانه یان له نه وروپا به کی ديموکراسی، که چى نهو ریکخراوانه مارکسی ره سه نتر بوون له وان، له پيش نهوانهش له روسیا ریکخراوی ((نيهيليزم- که دروست کهره که ی تورچينوف بوو) دژى نايين و له په پرهويدا کوشتنی ناغواو برجوازی تومارکرده، بۆيه تيرورستان په سه نايه تی له ناو کۆمه لگه یه کی جيهانی وه گرت له گهل فکره ی شيوعيه ت.

۳. مه درسه ی سوشياليست و نه ته وه پيه کان:

هه لبه ته بالی سه ره کی سوشياليستی له سه ره نهو دوو مدرسه ی سه روو حساب به ميژووه کانيشيانموه. ئينجا نهو نايذولؤزيه ی که ناويتيه و پیک هاتوره له نيوه نه ته وابه تی و نيوه ليبرالی یان سوشياليستی یان شيوعی نهوا سيسته ميکی

^۱ مبادئ الثورة - باکوئین

پادىكالى ترسناك و توقىنەرى لى پەيدا بوو ۋەك: تورانىيە كان، نازىيە كان، فاشىيە كان، بەعسىيە كان، نەژاد پەرىستەكانى ترور... ھتە كارىگەرىيەكى زۇرپان لەسەر جىھان ھەبوو، مەينەتىيەكانى كوردى ئىستاتو تۆقاندنى لەسەر دەستى ئەوانىيە زىاتر.

بەرگىرى و ئېرھاب:

بەشتىكى گرنگى تر لەو پىلانەى ئىستاي جىھان ئەمەيە بەرگىرى و شۆرش دژى ستم و چەموساندنەو بە (ئېرھاب، تېررور، عنف) لە قەلەم دەدەن، دەيمەى ئەم بە نوپىرىن چەك داتكوتى و خىرو بىرى ولات بخواو پارەى ئەو فېشەكەت لىسەنىتەو كە تۆى پى تېرور دەكا، بىرىت بكا، سەگت تى بەردا، بەسەر و مال بتسوتىتى ھەتا زىمانت لى قەدەغە بكا، ئەوبىتە خاوەن مال و تۆش بىنگانە، نىنجا نەگەر بە كۆنە تەنگىك بەرگىرىت كەرد پىت دەلى ئېرھابى، تېررورىستى، تىككەرە، ناياسايى ...، ھەلبەتەداگىر كەران ئەوزاراوە ياسايىيەيان پوتامادە كەردووين، دەبى ناگادار بىن نەچىن بەلاى ئەم پىناسانە كەلە كوتايىدا دەبە تىغ بۆ مىلى خومان، نەگەر بە وردى سەرنج دەينە ئەم پىناسانەى نىر دەولەتى دەيمەى ئەم نىجرائەتانەى لەدەمەوى ياسا دەكرى بە تېرورى پولىن بكا، ھەلبەتە نىمەى كوردىش خاوەن دەولەت و ياسا نىن، بەپىتى ئەم پىناسە ياسايانە پىت جم و جۆلى شۆرشگىرانە كانمان ھەمەوى دەچىتە خانەى تېررور بە سەركەردە مېژووويە كانىشمانەو دوزمانانىشان دەكەونە خانەى ھەق، بويە دەبى و رىبابىن لە ھەلبەردن ولايەنگىرى لە پىناسە جىاجىاكان، ئەگىنا تەلەى ئىقلىمى و جىھانى نامادەيە بتلىستىتى بەتېرور، جگە لە كوردستانى سەروش ھەتالەوداويەش جاروابوە ناوى كوردستانى عىراقىش بە تېررور ھاتووە، لەوانە وتارى foreign affairs ژ: ۵ سالى ۱۹۹۶، ھەروەھا سەرنج بەدە terrorism and garilla (ولتر لاكىور)

ئىسرائىل خاۋەنى گەورەترىن جىبەخانەى قەدەغەكانىشە كەچى چەند كۆنە چەكىك لە ناو باخىرەيەك دۆزرايەوۈ گوايە ھاتوۈ بۆ بەرگى كەرانى فلستىن خەرىك بوۈ دىيەى لەسەر ۈەرگەپى، لە خواروۈى ئەفرىقىا سىپە نەژاد پەرستەكانى رۆژئاۋا و قوتابىيانى لىبرال دىموكراسى، مەۋقەئىكى پەشيان خستبەد ژىر چەپۆكى ۲ سەگى دېندە كەچى كە كابرەى پەش وىستبەوۈى تەنبا سەگەكان لە كۆل خۈى بىكاتەوۈ دەمانچەميان لى راکىشاپوۈ پىيان گوتبە ھەى تىرۆرست ئەۋا دەتمەۈى لە سەگەكان بەدەى!!

ئەۋە پلانئىكى زۆر گەورەيە بەسەر فەرھەنگى جىھان و نىۋەدەۋلەتەش، چۈنكە ھەموو پىناسەكانى كۆن بۆ تىرۆرست ھەر دەسەلاتدارو داگىركەرى گرتۆتەۋە، ھەتا راپۆرتەكەى (لېژنەى تايىبەتى-UN- دەربارەى تىرۆر لە سالى ۱۹۷۳) دەلى: كارە تىرۆرىستىيەكان دەگەرپىتەۋە بۆ ئەۋ داپلۇسىنەى كە دەسەلاتداران نەنجامى دەدەن دژى مىللەتانو گەلانى ئازادى خۈاز كە بۆ مافى چارەى خۇنوسىنو ئازادىيەكانىيان تى دەكۆشن، لەۋ سەردەمى بېرىارى ياساى نىۋەدەۋلەتى كە لە نەتەۋە يەكگرتوۋەكان دەرچوۈ لە ۲۴\ئۆكتۆبەر\۱۹۷۰ژ: ۲۶۲۵\شەرىئەتى بە بەرگى چەكدارى وشۆرشىش داۋە، كەچى ئىستا دەيانەۋى ھەموو مىللەتان بى بەرگى خۆ بەدەن دەست، بەلام ياساى بەرگى ياساىيەكى سىروشتى و گەردوۈنى زىندەگى و خوايىە، ئەۋ بەرگىيە ھەر سىروشت و پوۋەك گياندار ۈ ھەتا بەكتىريايەكىش ھەيەتى چ جەى مەۋۇ، نەگەر بەرگى نەكا لە قىامەتەش تاۋانبار دەبىت ۈەك لە نايەتەكانى (ظالمى أنفس) ھاتوۈە.

تاقىمى ئىرھابى:

لەۋەى سەروودا كە باسما كىر واما لى نەكا ھەلۋىستى پەھابى لە توندوتىژى و بەرگى ۈەرگىن بى رەچاۋى زەمانو زەمىنى خۈى، لە بارىكى ناساپى و ئازادو دىموكراسىيە ئارام ئەۋا بەكارھىتەنى توندوتىژى چ لە لای

تاقمەكان چ لە لای دەسەلاتدار زۆر سلبیە، مانای وایە ئەو دەستەو تاقمانە نوقسانن لە بنەماو بەرنامەو نایدۆلۆژیاو زەخیری فکری، خێرا پەنا دەباتە بەر ئیڕهاب، لەو سەردەمەدا دوو چینی سەرەکی لە تاقم و کۆمەڵە سیاسییەکان بە ناھەق پەنا دەبەنە بەر ئیڕهاب و تیرۆر، یەکەمیان: عەلمانیە نادیموکراسیەکان کە لە فکرو مەبادینا قەلۆش بووینە دوویم هەندێ دەستەو تاقمی خاوەن مەبادینو عەقیدەش کە بە چاکی لە دەست نیشان کردنی قۆناغ و واقع نەگەشتروون، ئەوانەش لە هەموو لایەك هەیه چەپەکان، ناشیونالیزمیەکان، ئاینیەکان، هەتا لیبرالیەکانیش ... (بۆ زیاتر سەرئێش بە زاراوەی (پەرەگر) لەو فەرھەنگە)، ئەو ئەزانیەنە چینی دوویم خزمەتێکی زۆر بە بەرنامەو چینی یەکەم و دەسەلاتدارە دیکتاتۆریەکانیش دەکەن، هەلبەتە چینی یەکەم لەبەر قەلۆشیان زۆر پیتۆستیان بە دەسەلات هەیه تا بە ھۆیەو ئەندام و لایەنگر لە پتی ئیختیار پەیدا بکا، ئەو جووڕە دەسەلاتدارانە ئیڕهاب، تیرۆر، توندوتیژی بەکار دەھێنن بۆ پارێزگاری لە دەسەلات لە ژێر ناوی جیا جیای یاسایی و دیموکراسی و بە ئازادی دەزگای داپلۆماتییە دروست دەکا زیندانی پەر لە سیاسەتەدار و نووسەر و پەخەگر دەکا. ئا لێرەدا یە زۆربەي پەوشەونبیرانی دلسۆز دروشمەکی بەوورد دادەپێژن دەلێن: بەکارھێنانی توندوتیژی و ئیڕهاب و تیرۆر ناپەرەوایە چ بۆ گەشتن بە دەسەلات چ بۆ پارێزگاری دەسەلات، لە راستیدا هەندێ دەستە و تاقمی ئیڕهابی فاولی گەورە دەدەنە دەسەلاتدارانی جیھانی و ئیقلیمی و ناوکیشی، ئەویش لایەنتیکی تری ئالۆزی کێشەکانە لەو جیھانە، هەلبەتە پەنابردنی هەندێ دەستەو تاقمی بچووک لێرە ولەوئ بۆ پەشەکوژی و تیرۆر هیچ ئەسلیتکی ناینی رەسەنی نیە، چونکە ئەوەندە دەولەمەندە لە فکرو عەقیدە و نایدۆلۆژیا و سیاسەت و نمونە، هیچ پیتۆستیەکی بە تیرۆر نیە (لا اکراه فی الدین) (فمن شاء فلیکفر ومن شاء فالیؤمن) ئەگەر ناین گۆڕین بە تۆژی نەبیت چ بنەمایەك بۆ تۆژی گۆڕینی فکرو سیاسەت دەمیتنی، کۆمەڵ و تاقمەکانی سەر بە مەدرسەو مەبادینی

هەردەم پیتیستیان بە نێو میللەتە تا بەرنامە کەیان لێ ساغ بکەنمە، نەوێش کەشتیکی نارامی پیتیستە نەك تۆقاندن و راوەراو کە سایکۆلۆجیەتی خەلکی پێ دەشکێو. هیچ مەبادیشتیک بە سروشتی وەرناگری، بۆیە لە مێژووی موسلماناندا بە دەگمەن دەستەو تاقی تیرۆستی لێ پەیدا بوو، لەوانە بەشتیک لە (خەوارجەکان) یان (جەماعەتی شیخ المجلد) لە خۆراسان. بەلام جیهانی تر پریەتی لە نموونە کۆن و نوێ لەوانە (فرسان المیکل، جماعة جوبتیر، السحر الاسود، جمعية قطاع الطرق، جماعة خصیان روسیا، محاکم التفتیش، کوشتن و سوتاندنی زانایان تا دەگاتە شوێشی رەشەنبیری ستالینی و دوايش ماوی، هەروەها لەو دوايش خەمیرە سوورەکان لە کەمبۆدیا، ریتکخراوەکانی (الوية الحمراء) لە ئیتالیا (بادر ماینهوف - واتە سوپای چەکدار) لە ئەلمانیا، سوپای سووری یابانی، خلايا الثورية الفرنسية، اشتراکيون الثوريون، فهد، انتقام. المرعبون، دینامیت، اتحاد باکونین ايطاليا، لجنة الثورة... ریتکخراوی لەپ رەشەکان (کف الاسود) ی سربیی.. دەزگاکانی سیاو موسادو KGB و میتو موخابەرەکانی تر، لە پروتۆکۆلی (١٨- حکماء صهيون) دەلیت: ((وەکیلە کافمان کارتیکی زۆری تیرۆری ماقوولانەیان نەفام داو))، جیهانی نیتستاش پریەتی لە ولاتان و دەسلاتی ئیرهابی و وەك (د. ئەدۆنیس ئەکرە) دەلیت: (ئیرهابی سیاسی بەکێ لە نەسلترین ستراتیجیەتی سیاسی دەسلات و حکومەتانی نوێیە)، بەتایبەتی ولاتانی عەرەبی و هەندێ ولاتانی ئیسلامی تر.

کێ تیرۆریستە؟

پرسیاریکی ساناپە کەچی لەسەردمی بێ دادگەری (یان تەرازوویەکی سەرانسەری) بوەك زۆر پرسیاری تری وا سانا وەلامی پونمان دەست ناکەمۆیت، ٨ ساڵ جەنگی عێراق و ئێران کرا لە پیش چاوان دەزگایەکی رەسمی دەولی بویری نەکرد لایەنی دەستپێکەر دەست نیشان بکا، لە کوردستانیش ئەو هەموو شەپە

براكوزىيە كرا كەس نەيتوانى لايەنى دەست پىتكەر دەست نىشان بىكا، ھەرچەندە لە ھەردوو جەنگى براكوزى و عىراقى و ئىرانى لايەنى شەپرانى ۋەك مانگى چارە ديار بوو، ھەتا لە دوا سات لە بەرنامەيەكى رادىيوى موتىكارلۆ (نقطة الساخنة) لە نوێنەرى پارتى وىيەكيتى ھەمان پرسیار كرا، ئەوانىش لە ۋەلامى زەق پايان كرد دەبىت ئەو مەتەلە چى بىت؟ لەو سەردەمە ھەق ناگۆترىت، لە قورنانى پىرۆزدا زۆر بە توندى بەگژ ئەو ديار دەيە داچوئەتەو (ولا تلبسوا الحق بالباطل وتكتموا الحق وأنتم تعلمون) ... لە فەرموودەش ھاتووە: (هلك قوم ما لم يقل للشيء أسأت...) بۆيە ئەو پرسیارەش ناخۆ كى ئىرھابىيە؟ قەيرانى بى ۋەلامىمان ھەيە، ئايا ئەو ھى دەچەوسىتەو بە كىمىاوى لىنى دەدرى؟ ئەو ھى زىندانى پىر لە بىريارو سىياسەتەدارو ھونەر مەندو خەلكى پەش و پروت دەكا تىرۆرستە يان قورىانىيەكە؟ ئايا كامەن بىرھابى سىياسى پەيرەو دەكەن مىللەتانى ژىر دەستە يان داگىر كەران؟ زل ھىزان يان بى ھىزان؟ بەرھى خىر يان بەرھى شەپ؟ ... پرسیار زۆرە؟

وا پىدەچى ھەر ۋلاتەو بە جۆرىك پىناسى سىياسى و ياساى تىرۆر دەكا بۆيە جار ۋايە پىناسەكانى ئەوانىش خۆيان و دەۋلەتى زل ھىزو دەسەلاتە پەسىيە دىكتاتۆرىيەكان دەگرىتەو بۆيە ۋازيان لە پىناس و نىشانەكانى ھىناو، گەلى جار پۆژناۋا دەيەوى ھەندى بزووتنەو ھى پزگارىخواز يان ئىسلامى بختە ئەو لىستانە بەلام ھەر بە خىراىى ھاوتای بۆ دروست دەبى كە بلىن (بائىكودو ھەوا)، ئىنجە ئەو كاتەى تىرۆرست دەست نىشان دەكرى كە دادگەرى لە جىھان ھەبىت يان بە لايەنى كەمەو لەو ۋلاتە جۆرىك نازادى و سەربەستى بىمورا و دىموكراسى و دەست گۆرى دەسەلات ھەبىت، دادگەرى نىيە كاتى پىكخراوى (پ.ك.ك) بە تىرۆرىست بلىستىنرى لەگەل ئەو ھەش ھەندى جەم و جۆلى بە دانايانە نەكردووە بەلام دەبى ئەو زەمىنەو بارودۆخە ئەو پەيدا كەردووە چى يە؟ برىتيە لە چەوساندنەو ھى نەتەو ھى، پاكىاوى پەگەزى، شۆفىنى. پەگەزى پەرسى، چەوساندنەو، سوتاندن، قەدەغەى ھەموو شتىك لە كورد ھەتا زمانىش لە ژىر

دام و دەزگاكانى تۆقتىنەر، ... ھەلبەتتە ئەو بەرھەمى دەپى، ئىنجا دادگەرى ئەو ھەيە يەكەم جار (كار) دكە ھەلسەنگىتى و بېرى ئىنجا كاردانەوھى، ھەتا رېتكخراوھكانى ترى ئەوروپاش لەوانە (الوية الحمراء) لە ئىتالىا كە لە ولاتىكى ديموكراسى و نازادى سياسى پەيدا بېو بۆيە ھىچ پاساوتىكى تيرۆرستانەيان نى، كەچى لە دوای لىكۆلىنەوھ دەيىنن دامەزرىنەرەكەى (رىناتۆ كۆرشىۆ) مەسىھىەكى ئايىن پەرورەرىش بوو لە كاردانەوھى بزوتنەوھى فاشىەكان كە چالاكان ھەر بە گەرمى مابوودەو، لە سالى ۱۹۷۰ ئەو رېتكخراوھى لە دژيان دروست كەردوھ ... تا گەشتە ئەو رادەى (نەلدۆمىرۆ) سەرەك وەزىرانىش كە ھەلبىزىردا بوو بېرپىنن و تيرۆرى بىكەن ... بۆيە پىتويستە لە بنچىنەكانيان بىكۆلىنەوھ، دەيىنن (كار)ەكان، توندوتىژى دىكتاتورىانە بوو لە ولاتەكە، يان وەك جىھانى ئىستاو مەبدەنەكەى ئەمەرىكا (يان لەگەلمى يان ئىرھابى) گەورەترىن ئىرھابە ھەر زياتر ئىرھاب دەزىتى، ... لەسەرچەم را زۆر بە پروونى دەرەكەوى كە لەگەل ھەبوونى ھەندى دەستى تىرۆرىستى بى ناسنامە بەلام ئەو ھەبوونە بو زل ھىزان و دەسلەتە دىكتاتورەكان پاساوتىكى دەگمەنە بۆ لىدانى تەر و شك و ئۆپۆزۆسون و پەخنەگرو نەخويندەنەوھى خەلكى تر، ساغ كەردنەوھى مىللەتنى شارستانىەكانەو زياتر پۆژناوا دەپەوئ ئەو تۆمەتە بە بزوتنەوھى ئىسلامى و نىشتەمان پەرورە پاستەقىنەكان وەبىرستىن كە لە بەرژەوھەندى ئەوان نىن، جا ئەو بزوتنەوانە چەكدار بن يان بى چەك، ميان رەو يان توند رەو، ... ئەگەر ئۆپۆزۆسىونى چەكدار تىرۆرىستىە ئەوا كۆلۆمبىيا، مەكسىك، زۆرىەى ولاتانى ئەمەرىكاي لاتىنى و ئەفەرىقا ئۆپۆزۆسىونى چەكدارى ھەيە بۆچى بەوانىش ناوترى تىرۆرىست، ھۆتۆ و تۆتسى چيان لىك كەرد، بەوانە ناوترى تىرۆرىست لە كاتىكدا ئەمەرىكا مەشقى چەكدارى بەو عىراقىانە دەكرد لەمەجەر بەھەمان شىوھش ئۆپۆزۆسىونى ئەفغانى، ئەگەر بزوتنەوھى پزگارى خوازى تىرۆرىستىن بزوتنەوھەكەى تەيموورى پۆژناوا، باسك، تامىل، ھىندۆسەكان و

سیخه‌کان، سوپای چه‌کداری خوارووی سودان، به بهشی سه‌روو ده‌وتری تیرۆریست که‌چی به بهشی خواروو ناوتری، به‌راستی یاسای نه‌قامیه بانیک سه‌د هه‌وايه. خو نه‌گهر بزوتنه‌وهی ئایینی تیرۆرستان خو ئیسرائیل له‌سه‌ر نه‌و ده‌قه ئایینیانه نه‌و ئیرهابه ده‌کا، له پرۆتۆکۆلی (١٨)ی حکماء صهیون ده‌لی ((...قامت وکلاننا بانجاز عدد من الاغتیالات الفردیه...))!!، ده‌یان رێکخراوی تری مه‌سیحی و یه‌هودی و بوزی ...چه‌کدار همن ...بۆچی نه‌وان تیرۆریست نین؟ ...خو نه‌گهر نه‌وان پوون نین ...خو ره‌شه‌کوژی و کوشتنی ژن و منداڵ تیرۆریسته هه‌ر ده‌بینین زل هیزان و داگیرکه‌ران و حکومه‌ته دیکتاتۆریه‌کانن په‌یره‌وی ده‌که‌ن جا چ به ده‌مانشه یاخود تۆپ و فرۆکه فەرقی چیه، خو نه‌گهر کوشتنی سیاسه‌مه‌دارو موفه‌کیر تیرۆریست بیت بکوژانی پاتریس لومومبا، ترۆتسکی ...تا ده‌گاته فتحی شقاقی، ابوجهاد، محمد باقر الصدر، صالح یوسفی، به ناشکرا دیارنکه‌واته کێ تیرۆریسته؟ واته تیرۆر زاره‌وه‌یه‌کی زیاتر سیاسیه که‌مه‌تر بناغه‌ی فکری و ئایدۆلۆژی و ئایینی هه‌یه، بۆیه چاک نانسریته‌وه ده‌توانی هه‌ر زل هیزیک به‌زنجیره وه‌ک تۆمه‌ت به‌کاری به‌یتنی له‌ دژی بچووک تر له‌ خۆی له‌ کاتی پتویستا بن هیچ پالپشتیکێ یاسایی گشتی، هه‌تا داواکردنی خه‌لکی کوردستانی سه‌روو له‌ تورکیا به‌ زمانی خۆیان بھۆیتن له‌سه‌رده‌می حکومه‌تی نه‌جه‌وید شه‌وا نه‌و داوایه‌یان به‌ داوايه‌کی تیرۆریستیان ه‌ناساند، با سه‌رنج به‌دینه سی نمونه‌ی زه‌ق له‌و باره‌یه‌وه:

١. له‌ سالی ١٩٩٩ روسیا به‌ره‌می و له‌ ریتی راډیۆ و ته‌له‌فیزیۆنی ژن و منداڵ و گیانه‌به‌ری ناو گروژنی (چیچان) ئاگادار کرده‌وه نه‌گهر له‌ ماوه‌ی (٤٨) سه‌عات ده‌رنه‌چن به‌ تیرۆریست له‌ قه‌له‌م ده‌درتین!

٢. له‌ مانگی ٨/٢٠٠٠ نه‌مه‌ریکا به‌ هه‌مان شتیه رێکخراوی (فتح)ی فه‌له‌ستینی ئاگادار کرده‌وه نه‌گهر به‌ره‌ وام نه‌بن له‌ دانوساندن له‌ گه‌ڵ ئیسرائیل شه‌وا ده‌یگێڕێته‌وه لیستی تیرۆر.

٣. نۆونهی سێیه‌م له هه‌موان سهرنج پراکێشتره، ده‌بینین نه‌گهر چه‌کداری بزوتنه‌وه ئیسلامیه‌کان هۆی تۆمه‌تی تیرۆر بیت نه‌وا بێ چه‌کیشیان هه‌ر تۆمه‌ته ... محفوز غنجاح^١ سهرکرده‌یه‌کی نیخوانه له جه‌زائیر، زۆر به‌ناوبانگه که به هه‌موو هه‌لوتستیکه‌ی خواروو خێچی ده‌وله‌ت قایله و هه‌رگیز چه‌کدار نه‌بووه به ماستی سپی وتوه رده‌ش له‌به‌ر خاتری دوورخستنه‌وه‌ی له‌و تۆمه‌ته‌ی ئیره‌هاب، له ١٥/٤/١٩٩٤ به‌ په‌سی له مه‌یدانی هه‌لبژاردنی سه‌رۆکایه‌تی ده‌رکرا به تۆمه‌تی چه‌کدار نه‌بوونی له کاتی به‌رگری جه‌زائیر ... واته نه‌وجاره بێ چه‌کیه‌که‌ی بووه داو و به نه‌ندازه‌ی تیرۆر کاری لێکرا. که‌واته چی بکات؟!

^١ له سالی ٢٠٠٢ وه‌فاتی کردوه

(۳۰)

Democracy

الديمقراطية

ديموکراسی

وهك زاراوه وشهيه كى كۆنى نهغريكى به له (ديموس + كرات) پىنك هاتووه،
واته دهسهلاتى گهل، دواى يونانيه كان كرديانه ديموكراتى و به كاربان هئنا، ئىستا
(دهسهلاتى گهل) به مانا (ديموكراسى نه سينييه) يان (ديموكراسى راسته وخوشى پى
دهلتن بى نوينمرو پىناو) (وسيط)، جار وايه نهو وهسفهى سهروكى نه مريكى
(ابراهيم لىنگولن) بيشى پى دهدرى (دهسهلاتى گهل له پىناو گهل).

گه شه كردنى:

به پى چەندىن سهراوهى ميژوى له سهدهى (۶ - پ - ز) له يونانى كۆن
نمونهى به كار هئنانى هه بووه، به لام له (معجم الحديث للتحليل السياسي) دهلى
له سهدهى ۴ پ. ز بووه نهك ۶ پ - ز، لهو كاتى له شاروچكهيه كى بچووك
هاوولاتيان كۆده بوونهوه بۆ برپار دروست كردن، به پى (جمهوريه افلاتون) شارىك
برىتى بووه له ههرىمى دهوله تىك، به لام ده بى نهو ههش بزانين لهو كاتى ماناى
هاوولاتى ته نيا چينه كانى سهروو و ماقوله كانى ده گرتوهوه، چينه كانى ههزارو
بهندهو ئافرهت و غهواره و ره گهزه بى هيزه كانى نه ده گرتوهوه، كه مايه تيه كى
ده گرتوه به پى زۆربهى سهراوه كان ژماره ى دانىشتوانى نهوساى (نه سينا)
۳۰۰۰۰ كهس بووينه به پى ماناى ئۆرستكراتى بۆ هاوولاتى كه ميكي لهو
دانىشتوانه بۆ ديموكراسى گرتووتهوه كه زانايانى نهو سهردهمه به تايبهتى
(ئهفلاتون) داواى بۆ كردووه، تا نهو دواييهش نهو بنه مايه پهيرهو دهكرا له لايهن

پۆژ ناوا، له کاتی داگیر کردنی کوردستان له لایه ن بریتانیاوه کاتی راپرسییه که ی سه باره ت به لکاندن ی کوردستان به نیراقه وه راپرسییه که تهنه نهوانه ی ده گرت ه وه که زیاتر له ٢٠٠ روه پیه یان هه یه و تهنه شموی ٢٠٠ که سی کرد له سلیمانی * . هه رچه نده له نویسه کانی هه ریه که له (هیرۆدۆس)، (نه رستۆ)، (نه فلاتون) .. له باره ی دیموکراسیان نووسیوه زۆر شار یان به دیموکراسیانه وه سف کرد ه وه، به به راورد له گه ل نه رستۆکراسی و حکومه تی نۆلیگارکیه وه، به لام (شکلی) بووه هه ر نه رستۆکراسیه که بووه .

سه رده می واش هه بووه زیاتر ده سه لات ه لاوازه کان پیاده ی دیموکراسیان کرد ه وه، چونکه پتویستیان به رای خه لکی هه بووه، ده سه لات ه به هتزه کان نه یان کرد ه وه، بۆیه زۆر جار له میژوودا دیموکراسی مانای ده سه لات ی لاوازی داوه ، رۆمانیه کان دیموکراسیان به کار نه هیتاوه، ناوه ناوه له میژوودا به ده گمه ن نمونه ده هیتنه وه *

له سالی ١٢١٥ ز (ملك جون سانتير) ده ستووری (ماگنا کارتا) ی له ئینگلته را چاردا و دانی پته ئینا که خه لکی تریش ده سه لات ی هه یه شان به شانی ده سه لات ی (مه لیک) له نه نجرومه ن ، نه وه به سه ره تایه کی دیموکراسی هاوچه رخ ده ژمیرن، له سه ده کانی (١٧) و (١٨) له نیو ئینگلان د دیموکراسی راسته موخۆ به کار ده برا، له ١٧٩٢ دوا یی شوړشی فه ره نسی زیاتر نه و چه مکه گه شه ی کرد، له سه رده می راپه ردووی نه و روپا و هه لوه شان ده وه ی نیمه راتۆریه کان بۆ ولاتی هاوچه رخ زیاتر باوی وه رگرت، دیار ده کانی په رله مان و نازادی تاک و هه لبرادن و په خنه و ده ست گوړی ده سه لات وو فره یی و (لا مه رکه زیه ت) و ... هه ریه ک به

* G- B- Enciclobia

له ٢٠٠ ه ش تهنه ٢٢ کهس قایل بوون کوردستان به عیراق بلکی ، بۆ زیاتر به روانه به لگه نامه ی A-٨٦٣٥ تقریر رقم - - دانه المعتمد السامی البریتانی فی البلاد مابین النهرین .

پیتۆدهی خۆی به دیاردەیی دیموکراسی حسابە، بەلام لەو سەردەمەیی پەرسەندنی دانیشتون و ئالتۆزی ژیان پیادەیی تەواوی ناکرێ و نەکراوە وەك (رۆسۆ) گۆتەنی^۱ نەو هۆیانەیی بوونە وەرچەرخانی دیموکراسی راستەوخۆ (ئەسینی) بۆ دیموکراسی ناراستەوخۆی هاوچەرخ دوانن:

۱. زیادبوونی ژمارەیی دانیشتون.

۲. یەك نەبوونی بەرژەوێندی گشتی... حەقەن بەرژەوێندیەكان لێك جیان بە ناسۆیی و ستونیانەو، بۆیە یەك دەنگ نابێ... مەگەر تەنها بە ئایین بیتەو دی، هەرچەندە (رۆسۆ) زیاتر پێی وایە دیموکراسی ئەسینی (نەکراوە و ناکرێ)^۱ بە دەگمەن هەندێ نموونەیی کۆن و نوێ باس دەکری، تەنیا چەند هەریتمیکی سوپسرا (کلارس، ئەپیتزل، ئەنترۆالد) گواپە دیموکراسین، لیبیاش دەلی من دیموکراسیە راستەوخۆ و میللیەکم، نیستا هەمووی ناراستەوخۆیەکم، لە پێی ئەنجومەن و دەزگا و نوێنەران بپیار و فەرمان پەپەرە دەکری، ئەمۆش لە مانا پەسەنەکی دادەکەلی، بەو هۆیەو لە دوو سەدەیی رابوردودا گۆپانیکی زۆر بەسەر دیموکراسیدا هاتووە وە بگەرە هەر ولات و هەر شارستانیەك بە شێوەیەك دیموکراسی پەپەرە کردووە، بۆیە زۆر جۆرە دیموکراسی لی پەیدا بووە، هەندێکیان بە نمونە تۆمار دەکەین لەو پەپەرگرافی داهاوو .

جۆرەکانی دیموکراسی:

۱. دیموکراسی میللی یان راستەوخۆ، ئەو دیموکراسی پەسەنە (ئەسینی)یە کەمە، نیستاش لەو جیهانە نموونەیی نیە تەنیا (لیبیا) دەلی نێمە لەو جۆرە دیموکراسیەین! هەندێ هەریتمی سوپسراش.

۲. دیموکراسی نوینمراهی: چەند نوینەریک لە جیاتی میللەت بریار دەدەن وەك سیستمی نیستای وەزارەت و دەزگاکانی پەرلەمان و دەزگاکانی تری سیاسی.

۳. دیموکراسی ناوەندی: داھێنانی شوعیەت بوو، واتە دیموکراسیی بۆ ئەنجومەنی سەرکردایەتی، گوتراوەی خوارو بۆ سەر و یان وەك بنەمای (نقد شم ناقش).

۴. دیموکراسی سۆسیالیستی... (سەرنج بەدە سۆسیال دیموکراتی لەو فەرھەنگە).

۵. دیموکراسی مەسیحی، یان نایینی نوێ... بگەرێتو بۆ بەرنامە (محطاط و عبر- رادیوی- مۆنتی کارلۆ) ۱۹۹۸/۸/۲۷ دەلی: إن الله دیموقراطي فی عملہ.

۶. دیموکراسی لیبرال (سەرنج بەدە لیبرال دیموکراسی لەو فەرھەنگەدا).

۷. زۆر جوۆری تری دیموکراسی ھەیە... بەلام بە گشتی دەکرێتە دوو جوۆر: یەكە میان دیموکراسی راستەوخۆ بەشەکانی تر بە (دیموکراسی ناراستەوخۆ) حسابە، دیموکراسی راستەوخۆ نەماوە و پەنگە نەشبوین، دیموکراسی ناراستەوخۆش نایدۆلۆژیا و بنەما و پێبازو مەبادینی نیە، کۆمەلە پێکەوتن و بەھایەکی سیاسی ھاوبەشە، ھەموو لایەك کۆکن لەسەری بۆیە ئەو ھەموو دۆخە وەردەگری و خۆی بە تەنھا نیە لەگەڵ تەیارو مدرەسەییەکی تر بوونی سەربەخۆیی دەبێت.

ھەڵسەنگاندنی:

مەبەست لە ھەڵسەنگاندنی ھەردوو لایەنی سەلبی و نیجاییەکیەتی بە گشتی: ھەلبەتە هیچ شتێك نیە دوو پرووی چاکی و خراپی نەبێت، بۆیە شتێکی نیە لە ھەموو دۆخەکانی بۆ ھەموو لایەك ساف نیجایی، ھەلال، چاک، خێر، .. بێت بە ھەمان شێوەش نی یە ساف سەلبی، ھەرام، خراپ، شەر، ... بێت، ناواش دیموکراسی ئەو سیستمە ئەفسوناویە نی یە وەك لە

زۆرییهی پهیرهوان و راپۆرتیه سیاسییهکانی لایمه کوردستانیهکانیش هاتوو، نهخیر، ههروهك له پێشتر عهلمانیهتی کوردستان له قهبلانندی مارکسیهتدا وا بهههله داچووبوون و نهوکاتی پێیان وابوو دیموکراسی نامرازیکی برجوازیه، کهچی نیستا به (دهرمانی ههموو دهردان)ی ناو دههم، پهنگه بهشیکیان له کاردانموی نهو سیسته مه دیکتاتۆریان بهیت، بهگشتی وهك له لایمه نیسلامیهکان پێناس دهکری و دهلێن، دیموکراسی چاکترینی نیو عهلمانیهته، یان چاکترین داهێنانی بهشهریه، ... نهگینا پرپهتی له سهلبیات.

سهلبیاتهکانی:

نهگهر دیموکراسی پر له بالا ی خوشی پهیرهو کرا واته میللهت سهرچاوهی دهسهلاتیش بیت نهوا نهو سهلبیه سهرهکیانهی ههیه که ههریهکیان دهبنه سهرچاوهی چهندی لقی تری سهلبیات، وا ههندیکیان لی ههلهدهبۆترین:

۱. زۆرجار بووه و ههمیشه میللهت یهك رابووینه کهچی ههلهبووینه، ههر به نمونه زاناو و نهزانی سهر نهو زهوییهی خۆمان واتن گهیشتبون زهوی ناوهندی گهردوونه کهچی (کۆیه نیکۆس) به تههنا پێچهوانه ی نهو کۆ رایه بوو له کۆتاییدا رایه تاقانه که ی نهو راست دههچوو، کهواته زۆرایهتی پێوهری راستی و دروستی و دادگری نه، زیاتر له وهش ههردوو توێژینهوهی نایینی و زانستی کۆکن که رای گشتی عهوامی خهلك بهشی ههره زۆری بهههله داچوو، زیاتر نهو بابتهانه دهگهڕێتهوه بۆ پسیپۆری، خۆ نهگهر ۱۰۰ نهندازیار رایان وابوو نهخۆشیک عهملیات نهکری و یهك دکتۆر رای پێچهوانه بوو رای دکتۆره که وهردهگیری، با سهرنج بدهین له کۆتایی مانگی ۲۰۰۰/۱ له پههلهمانی میسر کیشه بهناوبانگه کهی (مافی خولع له لایمه نافرته) ی خسته بهردهم نهنجومدهنی زانستی (زانکۆی نهزههر) که پێکهاتبوون له (۴۰) کهس، له نهنجامی دهنگ دان ۳۵ بهرامبهر (۵) کهسی ناپازی دههچوو، دوا ی لیکۆلینهوهیهکی سهههتایی دههکوت

نەمۇ (۳۵) كەسە پىسپۇر نەبوون تەنھا نەمۇ (۵) كەسە شارەزاي (شمريعت) بوون و دەنگيان دژى نەمۇ (خولعه) دا.... لە كۆتاييدا زۆرايەنى دەنگى ھېنا بەلام راستى ژىركەوت، بەم شىۋەيە دەنگى نا پىسپۇرى وەك بەكە لە ديموكراسى، ھەلبىزاردنى خەلكتىك بۆ (فەرمانرەۋاي) لە ھەموان زىياتر پىسپۇرى دەۋى، وەك دەشزانين عەوامى خەلك (نەك نۇمە) ھەرگىز پىسپۇرىن تا بزانن نوينەرى راست بۆ خۆ ھەلبىزىرىن و بەكەم شتىك سەرە رۆيانە ھەلدەخەلەتتىن و ھەنگاۋو ھەلوئىست و دەنگە كانيان نوقسانە، لەيەك لايەنى و ناسقوولى و نەنجام لىك نەدانە ۋە ھەنوكمەيانە ھەلدەقولى،... لەوبارەيە دەقەكانى ئايىنى، دەرون ناسى و نەترۆپۇلۇزى يەكان... راي مىللەت بە رايەكى ھەلخەلەتاۋى تى نەگەيشتو لە قەلەم دەدەن، كەچى لە ديموكراسيەت نەمۇ رايە سەرچاۋەى حوكمە.

۲. لە دەنگ دانا دەنگى زانايەك و نەزائىك، فەيلەسۋفىك و نەخوتىندەۋارىك، خۆفرۆش و نىشتەمان پەرۋەرىك، دكتورىك و نەخۇشىك، خۆپەرستىك گشت ويستىك... وەك بەكە ھەريەك دەنگىكە، ھەتا لەنىو مىللەتانى نەوروپاش (كە بە حساب پىشكەوتوون) زۆربەى مىللەتان لە دەنگ دانا ھەلخەلەتاۋن و دەنگىكى قەناعەتى نى، كىشەكەش لەۋەيە خەلكى عەوامى نەوروپا نە نارەزوۋى سياسيانەى ھەيە نە پىسپۇرىش لىتى، ھەلبەتە پرۆسەى ديموكراسيش بە دەنگدان و ھەلبىزاردنىشەۋە پرۆسەيەكى سياسىيە....

۳. لە زۆربەى دۆخەكان نەمۇ نوينەرانەى ھەلىيان دەبۇرىن ئۆتۇماتىكىانە دەبنە نوينەرى بەرژەۋەندى خۇيان و دەۋلەمەندان، بۆيە لەو سىستەمە ھەزارىەكى زۆر و كەمايەتيەكىش خۇشگوزەران دەبن، ھەر لە نامارىكى نەمىرىكى سامانى يەك تاك بە نەندازدى (۲۰۰)ى نەمىرىكى، نەمۇ دۆخە لە كىشۋەرىك بۆ كىشۋەرىكىش راستە، ھەر لە راپۇرتى ۱۹۹۸ى نامارەكانى نىئونەتەۋەيى بە ھەمان شىۋەش لە (قە الارض- جۇھانس برگ) نامارى ترسناك تر پىشكەش كرا، نەمۇ دۆخە گەيشتۆتە ۋلاتانى خۇشان، نەمۇ ديموكراسيە ۋاي بۆ ھەندىك پەخساندوۋە بەرپرەسى

حزبی و نیداری وا هه بیت مووچه که ی به نه ندازه ی (۴۹۶) موچه خوری ناسایی و هه بگریت.

۴. کیشه سهرکیه کانی جیهان و ناوه خوش، چ تاك چ به کۆمهل به دیموکراسی چاره سهر ناییت، هه تا کیشه ی نه ته وایه تی پنی چاره سهر ناییت که گوايه تاکه چاره سهریه تی، نه وه تا له ولاتانی دیموکراسیش کیشه ی نه ته وایه تی به گهرمی له نارادایه وهك: کشمیر- هند، کوردستان- تورکیا، فلسطین - ئیسرائیل، ئیرلندا- بهریتانیا، کۆرسیکا- فرنسا، باسک- ئیسپانیا، سریلانکا- تاملیل، زۆربه ی ولاتانی هه ردوو نه مه ریکاو- گهلانی ره سه نه که ی، ئوسترالیا- بورجوانیه کان، له و نوقبتانیه یه سیسته می دیموکراسی ته وافوقی سهری هه لدا، نه وه ش دابه شی دیموکراسیه بو (دیموکراسی به شی - ديمقراطية الجزية - sub- democracy) واته له هه ر به شی کیانی نه ته وه و پتکهاتیک پرۆسه یه کی دیموکراسی سهریه خۆ جی به جی ده کری، نه و جۆره ش له چیکوسلواکیای پتیشوو و قوبرس و لبنان و عیراقتی نویش پهیره و ده کری، له هه مروی سهرتر نه وه یه کوردستان یه ک پتکهاته و نه ته وه و ناین و مه زه به .. که چی له ژبیر سایه ی سیسته می عملانی نه و دوو حزبه پهیره و ی دیموکراسی ته وافوقی ده کمن، هه رچه نده هه ریه که له لای خۆی دیسان نه و دیموکراسیه شهیره یه ش تیک ده شیوینی و ناوتیکی ماقوول نامینی لئی بنیتین .

۵. خودی دیموکراسی دیموکراقتواز دروست ناکا، ته نها بهرژه وه ندی په رسته کان دروست ده کا، نمونه ی جهمزانی به لگه نه مویتیکه بو سهرجهم نه و نه زموونانه، ئیسلامیه کان به دیموکراسیانه زیاتر له ۸۰٪ ی ده نگیان هیتا که چی حکومت و عه سکه ر هه لیان وه شانده وه و جیهانی دیموکراسیش نه ک هه ر ده نگیان هه لته بری به لکو لایه نگری حکومت و لایه نه عملانیه دۆراوه کانیان کردوه دیموکراسی سهربرا له بهر چاوان.

۶. له کۆنه وه تیبینی ره گه زیه رستی له سهر دیموکراسی هه ر هه به وه، له کاتیکدا له هه مرو میژوو و به ئیستاشیه وه به ده گمه ن نمونه یه کی نیه له نیتو

قولمېرشو بهندان كه گه‌يشتبېته پله‌ي سمر كړدايه‌تي وهك له نيسلاما (بلال حبش) پتي گه‌يشت، پياوټيك ناوا هه‌ژارو غم‌واره‌و بهنده به ديموكراسيانه بگاته پايه‌كي ناوا (نمونه‌ي نه‌بووه)، هر بڼه‌ش ديسان راپورتي ۲۰۰۱ي رټي‌كخراوي لينبوردي گشتي كه له كوتايي مانگي (۷) بلاو كرايه‌وه په‌گه‌زبه‌رستي دا پال زوربه‌ي ولاټاني جيهاني نوټش، نه‌و خه‌له‌له له ناخي ديموكراسيه مادام راستي و دادگه‌ري به زورايه‌تي دهنگ و كه‌مايه‌تي ده‌پټوري له نه‌نجاما زورايه‌تي كه‌مايه‌تي ده‌با، نه‌وش هه‌مان ياساي بنجيني (داروني‌تي كومه‌لايه‌تبه) كه له كوتاييدا (البقاء للاصلح) بڼه‌هيتزو زوره‌كان ده‌بټ، ... نيتز نه‌وه سمرچاوه‌ي كومه‌لټيك دهردي نابوروي و نه‌تموه‌يي و چينايه‌تي و... ده‌بټ.

۷. له ديموكراتيا بانټيك و دوو هه‌واو چهند هه‌وا زورباوي ده‌بټ، هر له‌مټير خورده‌كړنه‌وي نه‌و ديموكراسيه بووه جهنگه‌كاني جيهاني لي برياردراوه، به تاوانه‌كاني به‌كاره‌تنيانې چه‌كه‌كاني كيمياوي و ناووكي و گينو‌سايدې تري هر به پرؤسه‌ي ديموكراسيش نازيه‌كان گه‌يشتنه ده‌سه‌لات، تا نيتساش تاوانيتكي زور به‌دهنگي ره‌سمي ديموكراسيانه ده‌كړي...

نيجا‌بيا‌ته‌كاني:

بينجگه لهو خالانه‌ي سمروو زوربه‌ي پانتاي ديموكراسي نيجا‌بيه، هر نه‌و وه‌سفه‌ي ره‌نگه به‌س بټ بڼه‌ نيجا‌بيا‌ته‌كاني كه ده وتري چاكترين داهيتناني به‌شه‌ريه، لهو وه‌سفه‌دا نيسلاميه‌كانيش تيا‌دا هاوبه‌شن^۱ مه‌به‌ستيان له‌وه‌يه مادام حوكمي نيسلامي ناماده نه‌بټ نه‌وا ديموكراسي له هه‌مرويان چاكتره، له سهربه‌ستيه‌كاني بيروپاو ده‌ست گزړي ده‌سه‌لات و سهره‌ري ياسا بڼه‌ گشتي و مافي نه‌ياري سياسي و ياسايي، ... هتد. به‌كورتې هه‌مرو نه‌و جوړه سيسته‌مانه‌ي داهيتناني به‌شه‌ري وهك مه‌ده‌نيه‌ت، ديموكراسي، سمرودري ياسا، امم المتحده،

^۱ علي باير - چاره‌سري كورد له بټوان نيمان و پهرله‌ماندا

ماڼی مړوځ، ماڼی نافرته، یاساکانی تری نیوده ولته تی، ماڼی چاره نووس، زور داهینانی تر، نهوانه دادگمری و بههشت ناهینن بڼو مړوځ بهلکو له باشتین دځیاندا له دۆزه خیال رزگار ده کهن.

تیبینی: هندی خالی تری سەلبی و نیجایی هدی به بویه تۆمارمان نه کرد چونکه به شینکی ده که ویتته نه ستوی لیبرال دیموکراسی و به شینکی تری ده که ویتته نه ستوی پەرلەمان و هەلبەتە هەریه که یان لهوانه جیان له گەل خودی دیموکراسی.

دیموکراسی و مەدرەسەگان:

نەو هی نیستا پەیرەو ده کری له جیهان هیچی دیموکراسی راسته وخو (یان دیموکراسی نه سینیه که) نه، فرمان رهوای راسته وخو هەموو گەل بیت، بهلکو له پتی نوینمران و نه غومەن هەلبەاردنه، واته دیموکراسی نه ناراسته وخو یان (دیموکراسی نوینمرانی) به، بگره هەر ولات و هەر شارستانیه که به جۆریک دیموکراسی بڅو سورانده هیناویته سەر واقعی میلله ته که ی، بویه دیموکراسی نه مەریکا له گەل پروویا جیان، له ناو عەرەبیش وەک (مەمر قزافی) به نوکته وەسفی دیموکراسی کردو ووتی: له دوو وشه پتیکهاتوو به که میان بۆناییه دیمۆس واته (حوکم) دوو میان (کراسی) عەرەبیه که واته دیموکراسی مانای (حکم کراسی)^۱!! له کوردستانیش شەر له سەر دسەلات ده کری که چی هەموو لایه کیش به خو دلین دیموکراسی، له کاتیکدا دهست گۆری دسەلات و قایل بوون به نه نجامی سندووقه کانی دهنگ خالی جهوههری دیموکراسیه و لهو سەرده مهدا، هەرچهنده دیموکراسیه تی کوردی زور پتیکه و توتره له دیموکراسیه تی عەرەبی نیستا، به هەر حال چونکه دیموکراسی نایدۆلۆژیا و پاره و بهرنامه و مەبادینی چهپا و نین، زیاتر په یانیکسی سیاسیه نه که پاره و ی سیاسی،

^۱ له کۆنگره ی هاوبهشی ئەفریقای ئەوروپیی ئەو بابه ی کرد.

واته ميکانيزمىڭ بۆ رېتکخستنى رېنگه جياجياکان، (ليون برادېر) له کتیبى ((political ideology)) وه (جاک لیڤی)ش له کتیبى (democracy) زورى تریش وه سفى دیموکراسى به بى لایهن وبى ئایدیولوزیا و... ده کهن، بۆیه تاراده بیهک ناوانى حزب وحکومهتیک به (پارتى دیموکراتى) ههلهیه، دهش حزیک لیبرالى بیت یان لیبرال دیموکراسى بیت، به هه مان شیوه مدرسه دیموکراسیش نیه، هه مدرسه بیهک به جۆریک سوودی لى وهرگراوه، واته هه موویان له گه دیموکراسى لیك جیان، نهو تۆمهت زور به ههلهیه دهدریته پال نیسلامیهکان به نادیموکراسى ناوزه دیان ده کهن، که چى هیجیان دیموکراسى نین، رېنگه هه ندىکیان له بهر نوقستانى خوی زاوړى له گه دیموکراسى (یان هه سیستهمىکى نیجابه و باو) دهکا. راستیه که نهوه بیه له بارى سروشتى خوی دیموکراسى نهو په یان و میکانیزمه ده دا بهو مدرسانه که تواناکانیاں له رېى دیموکراسیهوه بته قینیتته وهو کامه بیه سه رکه وتوو گونجاو، بۆیه دیموکراسى بهو پله خسته بهند نیه به قوناغى میژوویى و پتسه کى و گه شه سهرمايه دارى و مهده نیهت و عهقلانى... هتد، ههروهک (نالان تورین) له کتیبى (ما هي الديمقراطية؟) دهلى دیموکراسى نایه ته دى بى عهلمانیهت^١، نیستاش عهلمانیهتى کوردی و عه ره بى سه ره له نوی نهو بانگیشدیان زیندوو کردۆته وه و دهلین دیموکراسى نهو کاته دیتته دى که ئاین و سیاست لیك بکریتمه وه...!! نهوه یان چ په یوه ندى به دیموکراسى نیه، نهوه مهزه بهى میکافیلی و هۆبزیه، نهوانه بیانوى دیکتاتورانه که له دیموکراسى ده ترسن، نه گینا دیموکراسى رېکه وتنیکه و به ره به مى سمعایتیکه له هه موو سه ردم و له هه موو ناستیک و زه مان و زه مینیک ده کرى، چاکترین غرونهش دیموکراسى سنگالو نایبیریاو هندستان و... زۆر ولاتى تر، لیته دا دیموکراسى نهو میکانیزمه ده بیت که کامیانه میللهت هه لى ده بۆیوى، ئیتر که هه لېژیدرا مانای هه لېژاردنى دیموکراسى نیه، مانای نهوه نیه نهوه ی هه لېژیدرا ده بى

^١ خۆ دیموکراسیه نه مینیه که په مېداوو نه عهلمانى و نه راستالى هه بوو.

پهیره وی دیموکراسی بکا وهك زۆربه ی رهوشه نیرانیس وای تیگه یشتون- نه خیر، نهو مدرسه یه بهرنامه ی خوی پهیره و دهکا که له ریی دیموکراسیه وه دهنگی دراوه تی جا چ شیوعیه ته، چ سۆشیال دیموکراته، نیسلامه، لیبرال دیموکراسه، واته دیموکراسی هدریه که له لیبرالی وشیوعی و نیسلامی ده دا به لام خوی نه لیبراله و نه شیوعیه و نه نیسلامیه، بهو شتویه ی زۆر به کورتی باسیکیان ده که یه.

۱. لیبرال دیموکراسی:

به شی زۆری عوامی خه لک و رهوشه نیرینی زۆر (دیموکراسی) و (لیبرال دیموکراسی) تیکه ل ده کهن، بویه هوی کۆمه لیک کیشه و هه لسه نگاندنی چموت، له کاتیکدا دیموکراسی ته نها میکانیزمیکه، نایدۆلۆژیا نیه، ریباز نیه، لیبرال دیموکراسیه ریبازیتیکی کۆمه لایه تی و سیاسیه وه سیسته میتکی تیروانی نی ژیا نه و روژنا واش پیشه نگیه تی، کۆمه لیک گۆرانکاری به سه رهیتا وه، له کوتاییدا هه هه مان مانا ده به خشی و نهو مدرسه یه ده یه وی کۆمه لگه یه کی لیبرالی و ریبازیتیکی نابووری سه رمایه داری دروست بکا له ریی پرۆسه ی دیموکراسی، نهو سیسته م و شتوازه نوی نیه و زادی (عه وله مه) ش نیه، به لکو به ره هه می پرۆسه یه کی میژوویی سه رمایه داریه، دیموکراسیه تیکه گه مارۆ دراوه به سیسته میتکی کۆمه لایه تی لیبرالی بویه هه رچه نه ده به روا له ت پیکه اتوو له فره لایه نی و سه ره به ستی بیرو راو نوی نه رایه تی بهر له مان و یاسای نۆپۆزیسیۆن و ده ست گۆپی ده سه لات ... به لام له کوتاییدا هه ر ده سه لاتی سه رمایه دارا نه به سه ر زۆرینه ی گه ل، له جه وه هه ردا مانای هه ر شتو ی نهو گه له یه له یۆنانی کۆن، ته نها بۆ چینیکه، چینی بورجوازی، بۆیه نا هه قی مارکسیه کان نه بو وه که بهو جوړه سیسته مه یان وتوو دیموکراسی بورجوازی، هه رچه نه ده له هه موو مدرسه کانی

تر له دیموکراسى نژىك تره كهچى ديسان له دیموکراسيه پەسەنەكه زۆر دووره، چونكه:

- أ. ئەو نوێنەر پەرلەمان و حكومهتەى هەل دەبژێرێن ديسان هەر كه مایهتیه كن بهسەر زۆرایهتیه، زۆربەى جار نوێنەرى بهرژهوهندى هەلبژێر ناكەن.
- ب. ئەو دەنگ دانە هەلخەلەتاوى تیاپە، و دەستورەكان رێگرن له گۆرانكارى ریشهیی، و دیموكارسیشیان تەنگەبەر كردهوه.

۲. مەدرەسەى شیوعیەت:

خۆى بەرنامەیهكى تیروتهسەله، (دیكتاتۆرى پرۆلیتاریا)ش یەكێ له كۆلهگە بنچینهییەكانیەتی، بۆیه له پرووی واقعی بریتی بوون له كۆمەڵێك پزیمى دیکتاتۆرى پەسەى، زۆر بە ناستەنگ جێگەى جوۆره دیموکراسیهك كراوه له قۆناغێكى گواستەوه به ناوى (دیموکراسى ناوهندى)، ئەوهش هەر دیوێكى تری مانای دیکتاتۆریه، ئەوهیان له كاتى تواناو دەسەلاتى پەهايتیان، بەلام وەك حزبى شىوعى بۆ بەشداری ژيانى سیاسى لهگەڵ حزب و لایەنە نا شیوعیەكان، ئەوهیان مەیدانیكى مەشتومرێ خەست بووه، بە شێكى پەسەنى شوعى (چەپەكان بە گشتى) باوەریان بە توندو تیژو ئیرهابانەهەبوه لەدژی دام و دەزگای سەرمايهدارى بە حزب و لایەنە سیاسیهكانیش، بەشێكى تریش كه زیاتر (ئۆرۆ شیوعیەكان) بووینە پێیان وابوو دەشیت له پزیمى دیموکراسیانە بینای سۆسیالیستی و دوايش شیوعیەت بكری... بەو بنەمایهوه چوونه ناو مل ملانى تى دیموکراسیهكان و بەرجەستەیهكى راستەقینه تری شیوعیەتیان پێش كەش كردهوه له چەندین ولات، خەریك بوو بگەنە دەسەلات له وانه حزبە شیوعیەكانى فەرەنسا، برتغال، ئیتالیا، واتە له قۆناغێك له قۆناغەكان دەشت دیموکراسى وەك ئامرازێك له خزمەتى شیوعیەت وەرگیریت، ئەك دیموکراسى خۆى نامانج

بیت نه گینا سهرانی شیوعیهت ههردهم دیموکراسییشان به نامرازیکي بورجوازیانه له قهلهه داوه، وهك خزمهتکاریکی سهرمایه داری.

۲. ههردهسهی سۆشالیستییهکان:

له راستیدا ئالیردهدا - واته سهبارهت به دیموکراسی - ههردوو سۆشالیستی سهربه رییازی مارکسی و سۆشیال دیموکراسی و دیموکراسی لینکجیابوونهوه، ناو له سۆشالیستی مارکسی نرا "سۆشالیستی زانستی" تا به تهواوی له سۆشالیستهکانی تر جیابکریتهوه به تایبهتی (سۆشیال دیموکراسی) که به (دوو پرووی) و خراتر له سهرمایه داری باس کراوه له لایهن: مارکس، نه فجلس، لینین،.. له کاتیکا سۆشالیستی زانستی هه مان هه لوتیستی شیوعیهتی سهبارهت به دیموکراسی هه بووه، که چی سۆشیال دیموکراسیهکان زۆر جیاواز بوینه، ته نانهت له گهڵ نۆرۆشوعیه کانیش، سۆشیال دیموکراسهکان له نامانجه بنه پره تییه کانیش هه ندی مهابدینی سۆشالیستیان خهفه کردوه به مه بدهنی دیموکراسی ره سه ن و پای جه ماوه و..... به لام له کۆتاییدا نه وانesh هه ر دیموکراسی نین به لای ده یانه وی کۆمه لگه یه کی نیمچه سۆشالیستی له پرووی نابووری پیک به یینن له پئی پرۆسه دیموکراسیه کان.. بۆیه ناویان نراوه سۆشیال دیموکراسیه کان..... نیتستا نه زموونه کانی نه و مدرسه یه سه رکه وتوو تر بوو له ناو شیوعیهت و سۆشالیستییه کانی تر.

۴. ههردهسهی ئیسلامی:

هه روهك له مندسه کانی پیشوش ده رکهوت که هه ریه که رینگاو بهرنامه و نامرازه کۆمه لایه تییهك ده گریتته بهر بۆ په یڕه وکردن و پیشکه شکردنی نمونه یه کی کۆمه لگه ی دادگهر، له نه فجامداو له کۆتاییدا کۆمه لگه یه کی دیموکراس دروست نابیت و هه ر خودی فه رمایشتی (کۆمه لگه ی دیموکراسی) چه وته، به لکو

کۆمه‌لگه‌یه‌کی لیبرال یان شیوعی یان سۆشیالیستی یان نیسلامی یان تئیکه‌لیتک له‌وانه دروست ده‌ییت، به هه‌مان شیۆش به‌رنامه‌ی نیسلام وا ده‌خریته مل ملانی‌ی دیموکراسیانه بۆ وه‌رگرتن و پێشکه‌شکردنی نمونه‌یه‌کی نوی‌ی کۆمه‌لگه‌ی نیسلامی، به‌لام ده‌بێ بزانری که به‌رنامه‌ی نیسلامی وه‌ک به‌رنامه‌عه‌لمانیه‌کانی تری وه‌ک: (شیوعی و سۆشیالیستی و لیبرال و ...) نیه که به‌رده‌وام ده‌ستکاری بکریت و زیاده که‌می تیدا بکریت، یان زاو زتی پی بکری له‌گه‌ل مدرسه‌و ریبازو ته‌وژمی تر، به‌لکه‌ به‌رنامه‌یه‌کی تیرو ته‌سه‌له جیگه‌ی هیچ هاورده‌یه‌کی تینا نابێته‌وه، به‌رنامه‌یه‌کی چه‌سپاوه بۆ کۆمه‌لگه‌یه‌کی گۆپاوه، نه‌و به‌رنامه‌یه‌ی له‌سهرده‌می نه‌زانی و مرۆڤ فرۆشتن و نافرته له‌ چال نانه‌وه کۆمه‌لگه‌یه‌کی بالا‌ی پێشکه‌وتوو نمونه‌یی دروستکرد هه‌مان به‌رنامه‌ له‌ سه‌رده‌می نینه‌رنیته و فابریکه‌ی بالا‌و عه‌وله‌می قی دروست ده‌ییته‌وه، نیستا وا نه‌ک هه‌ر ململانی له‌گه‌ل مدرسه‌کانی عه‌وله‌مه ده‌کا به‌لکه‌ به‌ تاکه چاره‌سه‌ر بۆ هه‌موو کۆمه‌ل خۆی گه‌لا‌ه ده‌کا، که‌واته په‌یوه‌ندی نیسلام و دیموکراسی په‌یوه‌ندی زاوژی نیه، هاوبه‌ش نیه، ته‌واوکه‌ری په‌کتریش نین، .. دیموکراسی ته‌نها نامرازیکه بۆ گه‌یشتن به‌ نیسلام، واته قۆناغیکه له‌ پێگه، له‌ کاروان، له‌ نیتوان (سفر) و (یه‌ک) دا، بۆیه حوکمه‌کان له‌سه‌ر دیموکراسی به‌ زه‌مان زه‌مین و وێستگه‌ی پێگه‌یشتنی کۆمه‌لگه ده‌گۆری ... نه‌گه‌ر ناستی کۆمه‌ل له‌ نزیک سفر و ژیر یه‌ک بێت جیا‌یه له‌گه‌ل نه‌وه‌ی له‌ سه‌رووی یه‌ک بێت، نه‌ قه‌بلاندنی نه‌و (ناسته‌یه) بوویه هۆی به‌ریابوونی ده‌مه‌ته‌قییه‌کی بێ پسانه‌وه له‌ ناو نیسلامیه‌کان له‌ باره‌ی دیموکراسی، که به‌ سه‌ره‌کی ده‌بنه‌ سێ به‌ش :

به‌شی یه‌که‌م: به‌ تاکه رێگای گه‌یشتن به‌ نامانجی ده‌زانن و هه‌تا ده‌یگه‌ییننه پله‌ی هاوبه‌شی شه‌ریعه‌ت.

به‌شی دووه‌م: به‌ کوفری ده‌زانی.

بهشى ستييدم: نهو بهشه زياتر واقعيا نه ترو سمرکه وتوو تره که بهرپيگه بهک له رتيگه کاني دهزاني له کات و سات و قوناغي خوي.

نهو به به کهم و دووهم وهک له توژينه وه کاني زوري به زانايه کاني سهرده مي رابروني نيسلامي دهرده کهوي که ليبرال ديموكراسي و ديموكراسي تتيکه ل کردوه..... بويه ههريه که به جوريک ديموكراسي به رتييازتيکي کومه لايه تي و سياسي له قه لهم داوه و ناوي وهک: (اسلوب الحياه، دين المعاصر، عقيدة الديموقراطية،) به پال وه ناوه، هه موو نهو ناوو هاوه لئاوانهش هه لهن نهوانه دهش ليبرال ديموكراسي بن به لام ديموكراسي نهو سيفه تانه ي نه، به تايه تي ديموكراسي نيتا مانا ره سه نه کهشي گورپاوه وهک له پيشور باسکرا، زياتر ماناي (دهست گوري دهسه لات، نازادي بيروپا، هه قى معاره زمي، سهروه ري ياسا بۆ گشت، ..) هه موو نهو نيجا يانه به جوريک له جوړه کان له نيسلام دا هميه، به لام له هه مووشيان ليک جيا بهو هه به نهونه له ديموكراسيدا (معا ره زه) هه ميشميه نه گهر به شداري (هوكم) نه بوو ... که چي له نيسلامدا نه ركي معاره زه دوزينه وه ي به لگه ي بن شرعيه، واته هه ميشميه ني به، له سه هه ق لايه نگره تي وله نه ر نا هه ق نا ته با ده يت. ههروه ها ده بينن بالاترين شي وه ي ديموكراسي (يان ديموكراسي نيجا يي) له ناو نيسلام ساغ ده يتتوه، با سه رنج به دين: راستي ماناي ديموكراسي بري تيه له (الولاية للشعب) له وه شدا وهک با سمان کرد کومه ليک سه لبياتي هه بوو، سه لبياته کان يش له سهروشتي نهو (شعب) ده يت که نه زان و نه قام و نه وام و ... زاناو پسپور تتيکه له، به لام کاتي نهو (شعب) هه سهروه رده ده يتت و گه شه ده کات بۆ پله ي (تومه) که نه زاني و نه قامي و عواميه تي تيا ناميتن نهوا (ولاية للشعب) ده يتت (ولاية للامة)، نهو هه (مقاصد) ي بنچينه ي هوكمي نيسلامه ... بهو شي توه به (ديموكراسي سه لبي) ديموكراسيه نزم و دوا که وتوو که به له گه ل نيسلام نا کو که نه گينا (ديموكراسي بالا) نا کو که نه له گه ل بيري نيسلام، نهو دۆخه بۆ هه ر دوو جوري ديموكراسيه که راسته

چ نه سینیه که (راسته و خویه که) چ گۆپاوه که (ناراسته و خویه که)، نه و کیشانه هر زادهی نه و دم و دهسته نیه نه گهر به ووردی سهرنجی بدهینی ده بینین نه و دهش ده چیتوره کیشه کانی فقهی کۆن، به شیک پنیان و ابوو شریعهتی خودا له خودی شته کان هیه بویه وهک پیویستی به شمیری بهره بهره دیته جی به جی بوون، نه گهر په یامیشی له گهل نه بوايه، نه و رده ته پتی وایه عه قلی به شمیری راست و دروستیش ده گاته هه مان راستیه کانی په یام له دوا گهشتی گه شه نه ندنیدا، هرچی لای تره عه قلی پی ده ست کورته و ته نها په یام به تاکه سهرچاوهی داد گهری داده نی، نیرله گهل سهره تاکانی دیموکراسی له گهل (حکم الشعب) ناتسه با ده بی نه و پتی وایه حوکم ته نها نی خوايه، لاکه ی تریش پتی وایه حوکمی خوايه، به لام چوتیه تی پتی گه یشتنی به دیموکراسی و عاقلانه له هه موونا مراره کانی تر چاک تره، نه و دهش زیاتر له سهرده می کۆن ونویدا سهرکه و تووتر بوینه به هوی بهرنامه کانی چاکسازیان.

که واته سهرکی بنه چینیهی بزوتنه وه نیسلامیه کان له فه زای دیموکراسیدا گه شه پندان و پهروهرده کردنی تاک و کۆمه له به ره و پیش و بینا کردنی ژیرخانی نه خلاق و فکری نه و کۆمه لگه یه، نه و کاتی به ئۆتۆماتیکی خوی ده بیته کۆمه لگه یه کی نیسلامی نه گهر ده سه لاتداران له دیموکراسیه ته که په شیمان نه بنه وه ... نه و دهش دهروازهی چاره سهر کردنی تیک گیدانی به کجاری نیوان دیموکراسی و فکری نیسلامیه.

* تیبینی: هه لته جارێکی تر له زاراوه کانی فیکری نیسلامیدا ده گهرینه وه سهر نه و بابه تانه.

ئەزمۇنە ئۆلگەنى:

لېرەدا كەمتر مەبەستمان لە ديموکراسىيەتى پۈژناوايە كە خاوەن كەلتورىكى مېژوويى و زەمىنەيەكى ئاينى مەسېخى بۇ سازاۋە گەمارۆدراۋە بە لېبرالىيەتى كۆمەلەيەتى و ئابوورىيەكى سەرمايەدارانە، ۋاي لەو ديموکراسىيە كىردوۋە (مەسېمىر) بېت، بۆيە دەبىنن زىياتر لەيەك سەدەيە ئەو دوو حزبەي ئەمەريكى بە نۆرە فەرمانرەۋان، زىياتر مەبەستمان لە ئەزمۇنى ۋلاتانى مۇسلمان نەشېنە، لە دوای شىكستى شىۋىيەت لە ۱۹۹۰ بە دواۋە جۆرىك دەروازەي ديموکراسى ناۋەناۋە دەكرىتەۋە بە خىرايى دادەخرى، لەو ۋلاتانەي كە بۇ ماۋەيەكىش بېت ديموکراسى بە راستى لى ئەھتەبىتەدى. ئەۋا بە خىرايى ئەو لايەنانە گەشەي كىردوۋە كە خاۋەنى بەرنامەۋە پەرۋەردە و ئىلدىۋلۇژيا و بە پىچەۋانەش ھەمۋە ئەو لايەنانە شىكستى خواردوۋە كە خاۋەن بەرنامەيەكى نامەبدەش و ئەلمانى بۈۋە كە ھەر خۇيىست و بى خىزمەتگوزارى بۈۋە، بۆيە بىنيمان لە ۋلاتانى جەزائىر، ئوردەن، تۈركىيا، بەھرەين، مەغرىب، ئامېرىكا، پاكىستان، مالىزىيا، ھىندى ۋلاتى تر ... لە ھەمۋە ئىسلامىيەكان زۆر بە خىرايى لىتى سەركەموتوبوون، ھۆيەكەش سادەۋ ساكارە، ئەۋەيە ئىسلامىيەكان دەۋلەمەندىن لە بەرنامەۋە فەكرە مەبادىشەكان كە بەشى ھەمۋە كەسى پىۋەيە، كەچى حزبە ئەلمانى و دەسەلاتدارەكان دەۋلەمەندىن لە ماددەۋ زەبىرە ۋەنگ، مادەكە بۇ كەمايەتەك و زەبىرە ۋەنگەكەش بۇ زۆرايەتى، بۆيە لە ديموکراسى و ئازادىدا زۆرايەتى دەنگ بە ئاسانى لە ئەلمانى و دەسەلاتداران لادەۋا ئىسلامىيەكان دەنگى گەلى زۆريان دەھىنا، بەلام بەشى ھەرە زۆر لە ۋلاتانە بە پىشتىۋانى پۈژناۋا لەو ديموکراسىيە راستەقىنە پىشتىمان دەبۈنەۋە، جۆرىك لە ديموکراسى دەتاشرا كە ھىزە سەرەكى و كارىگەرىيەكانى لى ھاۋىر دەكرا، ئىنجا خىزى دەسەلاتدار تەنھا لەگەل چەند خىزىكەۋ لايەنى ۋا دەچۈۋە نىۋە پىۋەسەكە كە دەچۈۋەنى خۇي مەسۇگەر بېت، ئەۋ ديموکراسىيەي جىھانىش پۈۋەن تر دەردەكەۋى پۈژ بە پۈژ بە تايىيەتى لەو ھەمۋە خۇيىشانانە

جیهانی و نازدکیه‌کانی و لاتانی لایه‌ن له جهنگی عیراقی ٢٠٠٣ که دیموکراسی و
پای گشتی و زۆرایه‌تی ده‌نگ و شه‌ریه‌تی ده‌ولی ... به‌رام‌به‌ر هیتز هه‌ر
زێرک و سووه.

(۳۱)

BI-PARTY

نظام الحزبين

سیستمی دوو حزبی

سیستمی دوو حزبی چه مکیکی سیاسی سهریه خویه، مهبست لیتی نهویه له ولایتیکی دیموکراسی دوو حزبی سهره کی بۆ منافسه ی دهسلات چالاکسی سیاسی دهکن، حزبی سییه م و چوارهم و... ههیه بهلام پۆلیتیکسی وایان نیه، عادهتهن به نۆره دهسلات دهگرته دست، نهك دوو حزبی منافسی جهنگی له پیناو دهسلات وهك نهو نهزموونانه ی له کوتایی سهدی بیستم ههریه که له: کوردستان له نیوان (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) پروویدا، له چاد له نیوان (حسین ههبری و غۆکۆنی عویدی)، له یه مهن له نیوان (حزبی سۆشیالیستی و حزبی کۆنگره)، له نهنگۆلا له نیوان (یه کیتی نیشتمانی به سهرۆکایهتی سافمبی و بهری میلی به سهرۆکایهتی ئۆگستینۆنیتۆ له سالی ۱۹۷۶ به داواه)، راسته نهو نهزموونانه دوو حزبی بوینه بهلام دیموکراسیانه نین و زیاتر دوو حزب و دوو دهسلاتیشیان به خو داوه بی نهوه ی بگه پرتنهوه دهنگی میللهت، سیستمی دوو حزبی دیموکراسیانه نهویه که له نهجمی دهنگی میللهت و چالاکسی سیاسی دروست بوینه، ههریه که یان که دهنگی سهرکهوتن دههینی که متر پتویستی به دهنگی حزبی منافسه که یان حزبیکی تر دههیت بۆ هاویه یانیهتی و تهواوکردنی ژماره ی یاسایی یه که ی بۆ حکومت دروست کردن، نهوه ی تر جاری جهنگ نادا بهلکو دههیتته معاره زهیه کی یاسایی و تا ههلبژاردنیتکی تر، دهتوانین دوو نمونه ی زۆر بهناوبانگ لهو سیستمه وهرگرین یهکیان بهریتانیا بوو نهوه ی تر نهامریکا، که مینک ههلهسته لهسهر میژووی نهزموونه کانیان دهکهین بۆ چاکتر تینگهیشتن:

نمونه یه کهم – نه زموونی بهریتانیا (کریکاران و پاریزگاران)؛

له سالی ۱۶۸۰ ز را بمره بمره لیک نریک بوونه ویدک سدری هئدا بۆ یه کخستنی راوبوچوون و پالیتوراوی بۆ دهسلات له لایمن کۆمه لیک خه لکی بازرگان و پیشه سازو ته کنوکرات که پی یان دهوترا (وینگ دواي له چینی بر جوازی خه ملی)، چینی دووهم زیاتر نهو خه لکانه بوون که ده ره به گ و جوتیاری گه و ره و پیاوانی تایی و لایه نگرانیان له پاریزگارانی داب و نه ریتی بهریتانیای په سمن ده کرد پی یان دهوترا (توری)، چینی یه کهم زیاتر نار ه زووی گۆرانیان هه بووه که چی چینی دووهم (توری) نه وانه (محافز کار – پاریزکار) زیاتر کۆنه په رست بوینه، دواي له چاکسازیه کانی (۱۸۳۰، ۱۸۷۶، ۱۸۸۴) به ته وای بوونه دوو حزبی لیبرال (نه حرار) و پاریزگاران، له کۆتایی سه دهی (۱۸) حزبی کریکاران دروست بوو تا گمیشه ناستیکی چالاک، له نیوان ۱۹۲۲ تا ۱۹۳۵ بووه سیستمی سی حزبی (کریکاران، نه حرار، پاریزگاران)، له دوایدا (حزبی نه حرار – لیبرال) به جیما، سیستمی دوو حزبی له دواي ۱۹۳۵ خه ملی له (کریکاران و پاریزگاران)، ته نها له دۆخه سه خته کان هه لویسته کانیان هاوبهش بووه وهک له جهنگی جیهانی دووهم به سه رۆکایه تی (چه رچل) له سالی ۱۹۴۵ بۆ یه کهم جار کریکاران بر دیانه وه له هه لبژاردن نیتر تا نیستا به نۆره دهسلات ده گرنه ده ست.

نمونه ی دووهم – نه زموونی نه مریکا (کۆماری دیموکراسی)؛

له دواي سه ره به خۆیی ۱۷۷۶ ز و گه شه ی کیشه سیاسییه کانی دهسلات زیاتر سیاسییه داران بوونه دووبهش (نهک دوو حزب)، یه کیتییه کان به سه رۆکایه تی (هاملتۆن) و کۆمارییه کان به سه رۆکایه تی (جیفرسون)، نهو دابه شییه له سه رده می ج. واشنتۆن بوو، نه ویش زیاتر لایه نگری (یه کیتییه کان) بوو، دواي ته وای بوونی هه ردوو ده و ره که ی ج. واشنتۆن له سالی ۱۷۹۶ مللانی یه کی سیاسی توند له

نیوانیان پمیدا بوو لهسهر ههلبژاردنی سهرۆکی نوی، ههریه که له (ج ئادهمز) پالیوراوی به کیتییه کان و (جیفرسون)یش پالیوراوی کۆماریه کان بوو، له شه فاما ئادهمز دهرچوو، له سالی ۱۸۰۰ نۆرهی کۆماریه کان هات و دهزچوون، له سالی ۱۸۲۸ به کیتییه کان ناوی خۆیان گۆپی بو (دیموکراسی)، کۆماریه کانیش به سهرۆکایهتی (ابراهام لینکۆلن) وهك خۆیان مانهوه، له جهنگه ناوخۆیه کانیا دا بهره بهره نهو شیوه حزبییهی وهرگرت، له سالی ۱۸۶۰-۱۹۲۲ کۆماریه کان وهك تاکه خزینک له گۆرپه پان بوون . تا (رۆزفلت)ی دیموکراسی دهسهلاتی وهگرتهوه له ۱۹۳۲ وه تا نیستا ههر به نۆره دهسهلات دهگرته دهست وهك سیستمیکی دوو حزبی^۱، دوو حزبییه کهی سیستمی نهمریکا توندتره، رهنگه له بریتانیا مۆلهتی نهو سیستمه درێژه نهکیتی.

نهوهی سهروو دوو نمونهی میژووی بو له دروست بوونی نهو سیستمه، بهشیکی زۆر له لیکۆله وهران پتیان وایه نهو جۆره سیستمه به جۆریک له دیکتاتۆری و بان (دیکتاتۆری دیموکراسیانه)ی له قهلام دهدهن، چونکه زۆرییهی دابهش و دارشتن و پیکهاتنی ههلوئستی نهو دوو حیزبانه لهسهر بنچینهی بهرژهوهندی چینه بالاکانه، حزبی بهرژهوهندی لی دهردهچیت نهك مهبادیتی، نیتر پۆلینکی زۆرییهی چینی ههزاری تیا نامیتنی، بهلام نیجایاتیشتی نهوهیه به سانای حکومت پیک دههینن، بریار دهدهن، کاروبار یادهپهڕتنن بئ قهیران، به کسهر دهنگی یاسایان تهواوه بئ (نیستلاف) که به کتیکه له قهیرانهکانی نهزموونی دیموکراسی و فرهیی وهك نهزموونی ی فرسا که ماوهیهك لهو قهیرانه وا ئالابوو، ههر کابینهی حکومت دهگورا .

نهو جۆره سیستمه له پۆژناوا زۆر درێژهی کیشاوه، وا نیستا له عموله مه ئاسۆی فره حزبی لی سهری ههڵداوه، له حیهانی سییم نهو جۆره دوو حزبییه چ به دیموکراسی چ به نادیموکراسی تهمن درێژ نیه، له تورکیا (نهجمویدو دییریل)

^۱ بز زیاتر بروانه -النظم في العالم المعاصر- د. سعاد الشرقاوی. النظم السياسية د. مشهدانی

چهند سالتیک لههشتاکانی سدهی رابورددوو به هاوتایی وا هاتن، دواي گهشه کردنی (حزبی ره فاهو - حزبی دادو پهره پیدان) ی نیسلامی نهو هاوسه نگیه ی هه لته کاندو لهو ساته ی نووسین هیچیان تاکه کورسیه کیان نیه له بهر له مان، ههروه هاش نه زموونی به مهن له نیتوان ههردوو حزبی سۆشیالیستی (علی ناصر) و کۆنگره ی (علی عبدالله صالح) ته نه ا چهند سالتیکی خایاند (حرکة الاصلاح) ی نیسلامی وهك هیزی سییهم کهوته مهیدان و له هه لته زاردنی ۱۹۹۲ (۶۳) کورسی هینا، حزبی سۆشیالیستی ته نه ا (۵۶) کورسی هینا، حزبی کۆنگره (۱۲۱) کورسی هینا کوتایشی به سیستمی دیارشی (دوانهیی) هینا.

ههروه ها له پاکستان له نیتوان (رابیتته ی نیسلامی - به سهرۆکایه تی نهواز صهریف) و (حزبی گهل - به سهرۆکایه تی بنه ماله ی بۆتۆ) ماوه یهك نهو هاوتاییه پمیدابوو، دواي رابیتته ی نیسلامی به شتوازی دیموکراسی به یه کجاری زال بوو به سهر گۆره پان تا کوده تاکه ی (پهرویز مشرف)، له کینیا ش به هه مان شتوه (یه کیتی نیشتمانی) و (یه کیتی دیموکراسی)، ... له کوردستانیش له دواي ۱۹۷۶ سیستمی دوو حزبی به نادیموکراسیانه بهردهوام بووه تا نیستا، (پ.د.ك) و (ی.ن.ك)، له یه کهم هه لته زاردنی نیمچه دیموکراسی له ۱۹۹۲ (پ د ك) ۴۶٪ دهنگی رابه ریشی ۴۸٪ ، ۲۵۶۷۲ دهنگی له یه کیتی زیاتر هینا، به هه مان شتوه نهو دوو حزبه ش وهك جیهانی سییهم وا پیده چی هیزی سییهم له سهر دهستی نیسلامیه کان جیگه به سیستمی دوو حزبی له کوردستانیش لیژ بکا. نهو وه ستانه ی له سهر شتوه ی سیستمی دوو حزبی دهق دهگری له جیهاندا گۆرانی زه هه ته، به لام له جیهانی نیسلامی نهو گۆرانه ته نه ا به (نیسلامیه کان) دهگری چونکه هیزی گۆران له نیسلام دا خهسته، بۆیه زۆربه ی سیستمه کانی دوو حزبی چ به دیموکراسیانه چ به نادیموکراسیان له سهر دهستی نیسلامیه کان کوتایی پتهات. له هه ر ولاتیک نه گهر زیاتر له دوو حزبی لی پمیدابوو که قورسایان بایی نهوه نه بی به ته نه ا حکومهت دروست بکا، نهوا سیستمی فره حزبی پی

دهوتیری، ههلبهته هه مورو نهوانه له چوارچیتوهی سیستمینکی فراوانتری
دیوکراسی که به (فره لایه نی - تعددیه) ناو ده بری.

(۳۲)

فرە لایەنی التعددية pluralism

چەمکینکی سیاسیە مەبەست لیتی بوونی چەند لایەنی سیاسی لە چوارچێوەی دەولەتێکی دەستووری سیستم دیموکراسییە، زۆرجار فرە لایەنیەکی پۆلەتی دەکری وەک لە جیهانی عەرەبی زیاتر، بەلام حزبی سەرکردە سەرۆکی هەتا هەتایە ... لە ژێرەو دەولەتی ناستووری و مولکیەتی دەولەت (پاشای ناستووری) دەسەلات دارە، ئەوەیان فرە لایەنی ساختەیه.

لەو سیستمەدا وەک پێشوو نە، زیاتر پێویستی بە هاوێمانیەتی و لیستی هاوێش دەبێت هەم بۆ هەلبژاردن هەم بۆ پێکھێنانی حکومەت و بەرەوامیەکی، ئەگینا زۆربەی جار پووبەرپووی قەیران و ناشارامی دەبێتەو، زۆرجاریش سوداو سوداکاری ماددی بەرامبەر ئەو هاوێمانیەتیە دەکری بۆ وەرگرتنی پادەیی یاسایی دەنگەکان، زۆرجاریش ئەو دۆخە ڕەنگ دەداتەو سەرباری نابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و هەتا سایکۆلۆجیش بە سەلبی، بۆیە هەندێ لە زانایان ڕەخنە توند ئاراستەن ئەو سیستمە دەکەن، هەتا (ملك فيصل) ی بەکەم شای عێراق لە ۱۹۲۱ زۆر دژی فرە لایەنی سیاسی و حزبی بوو، بەلام سیاسەتی بالایی بریتانیا بێ دەنگی کرد، لە لایەن زانایانەو ئەو سیستمە بە ئامرازی دابەش و پارچە پارچەیی میلەت حسیب دەکەن، شەرە دەسەلات و بەرژەوێندی پەرستی و چەند ڕوویی و گواستنەوێ وەلاتۆسەنگەر ... وەک لایەنی سەلبی ئەو سیستمە، سەرباری قەیرانی گۆرانی خێرای حکومەت، تەنانەت لە فرە لایەنی ۱۹۴۶ تا ۱۹۵۸ (۲۱) کابینە وەزارەت دروست کراو گۆرا.

به ټيكرایی له كۆماري سځيه می فرنسا نزيكهی ١٠٠ كابينه دروستكراو گؤړا
 تا ديگؤل له ١٩٥٨ هاوپايمانیه کی دروست کرد، ئیتر ئهو قهیرانه کهم بۆوه
 بۆ نیتوان راست پرهوه کانی-دیگولی و چهپ پرهوه کانی سۆشالیستی، بۆیه نهو
 سیسته مه له چاو دیکتاتوریهت وسیسته می شمولی نیجاییه نه گینا نمونه می نیه،
 ئیستا دیسان نه خشی سیاسی وا ده گؤړی، حزبی سهره کی به رهو لاره کیمو
 پیچه وانه ش، به تایبه تی له جیهانی ئیسلامی که بزووتنه وه ئیسلامیه کان
 کهوتونه ته گۆره پانی سیاسی به شیوازیکی دیموکراسیانه وا به ره به ره کوتایی به
 سیسته می فرە لایه نی و هه تا دوو حزیش ده هیترئ ههروه ک بینرا له جمرانیر له
 ٨٦٪ ی دهنگیان هینا و بئ پتویستی به هاوپه یانی له گه ل هیج حزیتیکی تر،
 (به ره ی ئنقازی ئیسلامی جزائر) به سهرۆکایه تی پرۆفسۆر عهباس مه ده نی
 دهیتوانی حکومهت پیک بهیئت به هۆی خزمهت و دلسۆزیه کی به رده وام بیئت،
 ههروه ها له تورکیاش له فرە لایه نیه وه (حزبی دادو پهره پیدانی ئیسلامی) دهنگی
 تهواوی هینا وه ک تاکه حزب له ده سه لاتدا به لام نه زموونی جه زائر به
 دیموکراسیه وه له لایه ن ده سه لاتی سهر بازیه وه وهر گێردراوه بۆ دیکتاتۆریه وه .. بۆیه
 ئیستا جیهانی ئیسلامی له گه ل بوونی دیموکراسی راسته قینه به کسر کوتایی به
 فرە لایه نی دیت.

ئهو دیارده یه هه ره له جیهانی موسلمان نشین نیه، چونکه فرە لایه نی تهواو
 راست و دروست نیه، له بهرامبه ر دیکتاتوریهت هاته کایه وه هه ره له چاو نهویش
 نیجاییه، نهوا له نهو روپاش رادیکالیه کان به ره و گه شهن وه ک بینرا له
 هه لپژاردنه کانی فهره نسا، نه مسا، پرووسیا، هه لپه ته نهو تاک حیزه ی سه روو
 که ئیسلامیه کان به ده ستیان هینا وه ده هیتن لهو جه وه ره دا جیا به له گه ل تاک
 حزبی ده سه لاته دیکتاتۆریه کانی وه ک حزبی شیوعی، نازی، فاشی .. و حزبه
 دیکتاتۆریه نه ته وه گه ریه کان و عه لمانیه کانی تر، له به کهمدا له پئی دیموکراسی و
 پای میللته ته له دووه مدا له پئی دیکتاتۆری و ئینقلابی سهر بازی و پای

که مایه‌تی و تاکه که سینکه ، هه‌ل‌بته فره‌لایه‌نی زور په‌یوه‌سته به دیموکراسیه‌وه، تافره لایه‌نی هه‌بی دیموکراسی پتویسته، به‌لام هه‌ردووکیان نامانجی نه‌به‌دی و نه‌زه‌لی نین، له‌کو‌تایدا یه‌کی له‌و مدرسه‌سانه دهرده‌چیت نیت کۆمه‌لگه به دیموکراسیانه لایه‌نه‌کانی تر خانه‌نشین ده‌کا، وه‌ک نیتسای تورکیا و ئیران و فلسطین و زور شوینی تریش به‌پتوه ن .

مدرسه‌کان و فره لایه‌نی:

نمو فره لایه‌نی‌ه‌ی باس کرا له پیش تر به ناسایی خو‌ی نه‌وه ده‌قاو ده‌ق هه‌لویتستی مدرسه‌ی لیبرال دیموکراسه، که تمواوه ره‌نگ دانه‌وه‌ی بازاری نازادو چالاکیه سه‌رمایه‌داریه‌کانه، بۆیه فره لایه‌نی سیاسی یه‌کی‌که له کۆله‌گه بنچینه‌یه‌کانی بنه‌مای لیبرال- دیموکراسی، له‌و مدوسه‌یه فره‌لایه‌نی نامراز نیه نامانجی‌شه، واته فره لایه‌نی له پیناو گه‌یشتن و دۆزینه‌وه‌ی راستی و دادگه‌ری نیه، پاساوه‌کانی فه‌لسه‌فی و زانستیش بۆ نه‌و هه‌لویتسته سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و نابووریانه نه‌وه‌یه که سروشت و گه‌ردوون به تیکرایی له ره‌نگ و جو‌ری جیا‌جی پتک هاتوون، به هه‌مان شیوه‌ش پتکه‌هاته‌ی ده‌روونی به‌شهری و کۆمه‌لگه‌ش له ته‌بیعاتی جیا جیار ناستی جیا‌جیا پتکه‌هاتووه، ناکرێ و ناشن له‌یه‌ک قاوغ کۆیکریته‌وه، بۆیه فره‌لایه‌نی به دیارده‌یه‌کی ره‌سه‌ن و پتویست ده‌زانن، تا راده‌یه‌ک سۆشیال دیموکراسیه‌کانیش هه‌مان رایان هه‌یه به تایبه‌تی دوا‌ی زه‌ق بوونه‌وه‌ی عه‌وله‌مه و دارمانی مدرسه‌ی شیوعیه‌ت، نه‌گینا پیش تر رایان وابوو که فره‌لایه‌نی واقیعه‌تیکه به‌لام مه‌رج نیه واقیعه‌تیکي راست و دورست بی، بۆیه هاتیان بۆ ناو نه‌و واقعه به مه‌به‌ستی کۆتایی هی‌نان به فره‌لایه‌نی و به‌رمو بنیادنانی کۆمه‌لگه‌یه‌کی سۆسیالیزم بووه.

هه‌رچی مدرسه‌ی شیوعیه‌ت بوو، ته‌واو پتچه‌وانه‌ی نه‌و فره‌لایه‌نیه بووه، نه‌و مدوسه‌یه پی‌ی وابوو حزب نوینه‌ری چینیکه، چینه‌کانیش له ناکۆکی (مان و

نەمان) دان لە گەل يە کتر، بوونی يە کيان نە بوونی نەوى ترە، بۆيە فرە لايەنى بىرپاي مارکسيەت ديار دەيە کى رۆژناوایی و لە خزمەتى سەرمايە داری و چینی برجوازیە، لە جياتى فرە لايەنى فکرى ديکتاتۆرى پرۆليتارىا هاتە دى^۱، کە لە کۆتاييدا دەبوو ديکتاتۆرى تاکە شەخس و تاک حزبى بە تەواوى ماناو سىفاتى ديکتاتۆرىە، لە سەر نەو بنچينەيە لە ولاتانى سۆشياलिستى و يە کيتى سۆڤيەت تەنيا بوار بە (حزبى شيوعى) دەدرا گوايە نوێنەرى چینی کرىکارە بە بى منافەسە و ھەلبژاردن، لە دەستوريش وا تۆمار دەکرا وەك بە پروونى لە دەستورى سۆڤيەتى ۱۹۷۷ رۆلى حزبى شيوعى وەك سەرکردە و پيشرەو بە تاقى تەنها دەکا، بەلام سەرەنجام نەو تاک رەوى ديکتاتۆرىەى شيوعىەت لە لايەن کۆمەل راپيتچى رابردوو کرا، ھەلبەتە نەوانەى دژى فرە لايەنن و باوەرپيان بە ديار دەى (تاک حزبى و حزبى سەرکردە) ھەيە جگە لەوہى پاساويان نەوہيە کە پەيام و رزگارپيان پيپە بۆ قوناغيتکى ميللەتە کەيان يان يە کجارى، گوايە پەريڤنەموو دەرباز و جى يە جى کردنى نەو پەيامە تەنها بەو حزب و سەرکردەيە دەکرى لەوانە حزبە ناسيۆناليزمەکانى نازى و فاشى، شۆڤينى، فالانژسى، بىعسى، تورانى، ھەروەھا چەپپەکان و ھەندى باتى نىسلامى سەلەڤيش نەو باوەرو پاساودى ھەيە. ھەرچى ھەلويستى فکرى نىسلامىە نەوا وەك ھەلويستەکانى تر دووبەشى سەرەکيە لە نيوان دروستى و نادروستى (وەك زياتر لە چەمکەکانى فکرى نىسلامى بە دريژتر باسى دەکەين)، بەلام بەشى ھەرە زۆرى بزوو تەنەموو نىسلامىەکان رايان وايە کە فرە لايەنى گۆرەپانيکى نازادە بۆ بەشداری کردنى خەلک و دەرخستنى بەرنامەکان، مادام لە ھەلبژاردنى ناينا مەوۆ نازاد بيت نەوا لە ھەلبژاردنى عەقيدەى سياسيش نازادە، بۆيە لە ھەرسەى نىسلاميدا فرە لايەنى قەدەغە ناکا بەلام تى دەکۆشى لە پيئاو نەهيشتنى لە پيئى پرۆسەى ديموکراسى،

^۱ بۆ زياتر سەرئىچ بەدە : ا- مبادى الشيوعية - انجلىس ب. بيان الشيوعي - انجلىس -

مارکس ج. الدولة والثورة - لينين د - نظم السياسة ل ۲۲۷

واتە ھەتا لە کاتی دەسلاتی ئیسلامیش بە تۆزێ پێ لە فرە لایەنی سیاسی و نایینی ناگیرئ، ھەروەك لە ئەزموونی نوێی سوودان و ئێران بینیمان، مەولەت بە حزبی نا ئیسلامیش دراوە، لە ئێران پێ بە (حزبی تودە - حزبی شیوعی)ش دراوە لە تورکیاش (حزبی دادوگەشە) حکومەتە بە تەنھا حزبه کانی تریش سەربەستە لە چالاکی سیاسی، نیستا وای لێھاتوو کاتی ئیسلامیەکان لەرێشە دەگەنە دەسلات بوار بۆ لایەنە ئەلمانی و نوێزیستیش دەکریتەو، بە ھەمان شێوە لە ئورنەییەکی میژوویش لە شۆینیتیکی وەك قوبرس کە ئزیک پابستەختی خەلافەتی عوسمانیش بوو زۆر لێشی بالا دەست بروینە کەچی دەبینین لە دواي پزگارکردنی لەسالی ۱۵۷۱، لە لایەن (باب العالی)ی عوسمانیەو سەربەخۆیی تەواو درا کەنيسە ئۆسقف وەك نوێنەری میللەتی رۆم و نەرتۆدۆکسی قوبرسی، لە سالی ۱۷۵۹ ز وە دووھەمین کەسیتی وڵات لە دواي (والی) ناوی ھاتوو،، لە سەردەمی سولتان عبدالجیلدی بەکەم (۱۸۳۹-۱۸۶۱) لە ۱۸۵۶ تەنجومەنی ئیداری و دادگای پێکھات لە چوار چێوەی نوێنەری ھەریە کە لە یۆنانی و موسلمانانی، بە ھەمان شێوەش لە قۇناغی (نێنتقالیدا) ھەموو واقعیتک لە لایەن فکری ئیسلامیەو ھەلس وکەوتی لەگەڵ دەکری، بەلام بە مەبەستی گۆڕینی ئەك گونجان و پراھاتن لەگەڵی، بەو جۆرە وا ھەلس وکەوتی لەگەڵ واقعی فرە لایەنی دەکا، ھەموو کەرەستە و نامرازی ھاوتا بوونی مرۆڤەکانی پێتە لەسەر ئەو زەویە بێ پێوستی بە فرە لایەنی، بە پێچەوانەی مەوسەي شیوعیت کە بانگێشەي دژی فرە لایەنە و کەچی بەرنامەو عەقیدە سیاسییە کەي ھەموو کۆمەلگە ناگریتەو، لە باشترین دۆخیدا چینیك لە کۆمەلگەي دەگرتەو کە چینی کرێکاران بوو، ئەگینا چینەکانی برجوازی و دەردەبەگەر جوتیارو... ھتە چینەکانی تری کە ناوی ئراو وەردە برجوازی و زۆر توێژی تری نەدەگرتەو، لە ئیسلامدا لەسەر ئەو بنچینەيەي چینایەتی و ھیزی ماسولکەو قەبارەي مولکیە

ناروانیتە مرۆڤ، بەلکە لەسەر بنچینەیکە دەروانیتە مرۆڤ کە ھەموو مرۆڤ تیایدا وەک یەک ھاوبەشە، ئەویش بنچینەیی عەقلە، بۆیە بەرنامەیی نیسلام کراوەیە بۆ ھەموو مرۆڤتیک لەسەر ئەو زەویە بێ ھاوئێکردن، ھەر بۆیەش مەھال نیە کۆبونەوێ ھەموو مرۆڤایەتی لەسەر بەرنامەیکە کە عەقلانیەت ھەروەک چۆن ھەموو مرۆڤایەتی نیتسا کۆکن لەسەر راستی و دروستی ($۷=۴+۳$)، لەو کاتەدا فرە لایەنی نابتە پێویست، بۆیە دیاردەیی سروشتی و گەردوونی فرە پەنگی و فرە ناستی و جیاپی سروشتی و مرۆڤ و جیاپی شتووی نابتە پاساو پەرژین لە پێی ئەو ھەلۆستە گەردونیە، دەبێ بە وردتر تێی بنۆری، ئەو پاساوانە بۆ فرە لایەنیەکی کۆمەڵگەیکە ستونیە، واتە پاساوە بۆ ئەوێ پەروایی فرە لایەنی پەگەزی و تایی و نەتەوایی و نایینی و کۆمەڵایەتی کلاسیکی پێ وەرگری ... بەلام پاساوی نیە بۆ کۆمەڵگەیکە ناسۆیی، کە تیایدا تاکەکانی مرۆڤ لە نینتیم ناسۆی (عەقڵی، فلسفی، سیاسی، نایینی، ...) بەکسان بن.

فرە لایەنی ئە عەولەمەدا:

لە عەولەمەدا گۆران بەسەر نەخشەیی کلاسیکی عەقیدەو ھزرو فەلسەفەو نینتیمای سیاسی ھاتوو و زیاتر دیت، لێرەدا سنوری جوگرافی نابتە فاکتەرێکی پۆلین، نابتە لە قالب دانسی بھروپا و عەقیدە ...، بھرو تێروانین و ھەتا نینتیمایەکانیش (عابر القارات)، ھەر بۆیەش ئەو پرستانەیی نیتیمای موسلمان، ئێوێ مەسیحی، ئەوانی ھندۆسی، ئەوروپای مەسیحی ... دەقیق نین، وەک مەسەلەکەیی نیسبی نایشتایینی لیتھاتوو ۱۰۰٪ راست و دروست نین، بە ھەمان شێوەش ئەو پرستانەیی دارالاسلام، دارالکفر، دارالحرب، ... ئەو حوکمە پەھایانە پێ مانا نیە بە تاییەتی لە سەردەمی عەولەمە، مادام ئەو حوکمانەیی (دارالاسلام)، (دارالکفر) .. لەسەر بنچینەیی سنوری جوگرافی دەدری ئەک لەسەر بنچینەیی عەقڵی سیاسی کۆمەڵگە، ئەو لەو سەردەمە ھەلە دەردەچێ ... بە

تایبەتی لەو ساتەي کە سنوری جوگرافی (لەو عەولەمەدا) کاریگەری لەسەر
 مەژۆنەکانی نێو باوەشیدا زۆر لاواز بوو، نیتسا هەر تاکێک راستەوخۆ لە گەڵ
 هەموو جیهان کارلێک دەکا، بۆیە ئەو تاکە کۆری هەموو جیهانە ئەک شوتین و
 ناوچەو نیشتمانێک، وا نیتسا دەبینین لە (دار الاسلام) -ئەگەر راست بێت
 دارالاسلام یە کسان بێت بە ولاتانی موسلمان نشینەوه- ئەوا پۆشاکێ نیشلامی
 لی قەدەغەییە، مزگەوتەکان دادەخرێن،کەچی لە (دار الکفر) بە دەگمەن ئە
 بێت ئەگینا هەر ئازادی هەبە بۆ نیشلامەتی، لە (دار الاسلام) پڕپەتی لە ئنتمای
 شیوعی و سوشیالیستی و لیبرالی.....پڕپەتی لە ئنتمای فەلسەفی و عەقیدەیی
 جیالە نیشلام، با لە ناسنامەشی نوسرا بێت نیشلام، بەهەمان شێوە ئەوروپاش
 دەبینین پڕپەتی لەو نیشتمایانەو نیشتمای نیشلامیش، ئەو چوار مەدرسە سەرەکی
 یە (ئاینی، سوشیالیستی، شیوعی، لیبرالی) لە فەزای سیاسیدا بە جیهان
 تەننەوه بێ ئەرە فاکتەرە شاقولێەکان لە شوتینی جوگرافی و نیشتمان و
 ڕەچەلەک ڕێگر بێت، بەو شێوەیە عەقیدە و ئاین و نیشتمای سیاسی بە تەواوی لە
 جوگرافیا جیا بویتەوه، ناوچەیدەک نیە بە ڕەهای بۆ مەدرسە و ئاینێک لەو
 ساتەدا، ڕەنگە لە ئایندە جۆرە وەسفێکی تر هەلگرێ، هەر خوشی ئاین و هەموو
 بێرو بردایەکی ناسۆیی میراتی نین، لە باوک و دایکەوه بۆی بێنیتەوه، بەلکو
 وەرگیراوه (مەکتەبە) و خۆی لێی بەرپرسیارە بە پلەیدەک، کەواتە هەلەبە ئەگەر
 بلیتێن ئەوروپای مەسیحی و سەرۆکی ئەفریقای نیشلامی و ھندستانی ھندۆسی و
 یابانی تاوی ولە خودی ناویدەک میلەت و نیشتمان ئەو ڕەنگانەیی تیاپە
 بابە زارەکی و ناسنامەدا ناوی تر هەلگرێ لە ..مەسیحیت و ھندۆسی و
 نیشلامیدا، ئەو ناسنامەییە گوزارش لەجەوھەری مەژۆنی نوێ ناکا، لە راستیدا
 ئەو جەوھەرە شینوازیکی ترە لە نیشتماو لایەنگیری بۆ مەدرسەکان کە پێک ھاتوون
 لە ناوێتە برونی ئایدۆلۆژیا و ئاین، ئەو ئاینانەیی کە پتوێستیان بە تەواوکردن
 ھەبە لە لایەن ئایدۆلۆژیای مەژۆنەوه، واتە لە هەموو جیهان وا بەرمو ئەو رەوتەییە

که له هەر فرەزایه کی سیاسی نیشتما و بوونی هەر چوار مەڵوسە ی سەرەکی لێ پەیدا دەبێت، واتە فرە لایەنی له عەولەمەدا بە لایەنی کەمەو چوار لایەنی تیا بە یان زیاتریش له پێکھاتە ی نێوانیان، ئەو چوار لایەنە له سەرۆی دەستور و یاسان، ئەوانە تەزکیە ی گەردوونیان هەیە بۆ مەژۆلەتی چالاکی سیاسی لەو فەترە مێژووییە، ئەگەرچی لەو سەرەمە ئەو فاکتەرە (واتە عەولەمە) بنچینەو داینەمۆی فرە لایەنیە بەلام هەلەشە ئەگەر فرە لایەنی تەنها بەدەینە پال عەولەمە، بەلکو گەلی جار دیار دە ی لێک ترازان (ئەشفاق) و کێشە ی تاییبەتی و سزای حزبی بووبێتە پەیدا بوونی فرە لایەنی، ... هەر وەك ئەزموونی حزبه كوردستانیه كان بەروونی دەردەگەوی، دەیین زۆربە ی حزبه كوردستانیه كان له حزبی پیش خۆیان جیا بوینەو، بە تاییبەتی له (پ.د.ك) .

دەبێ له لایەکی تریشەو تاییبی بەکریت کەوا (عەولەمە) فرە لایەنی دەدا له هەمان کاتیشدا فاکتەری سڕینەو ی فرە لایەنیشی هەلگرتووە*، چونکە هەتا هەتایی نیە له کۆتاییدا عەولەمە یەکیان تەزکیە دەکا، بە پێی یاسای (البقاء للصلح) یەکی لەوانە که له فکرو فەلسەفەکی و ئینجا پیاده کردنەکی له هەمان دەولەمەندترە، له بەرنامەو پەڕەوکردنا له هەمان شمولی ترو تیرو تەسل ترە، ئەوەیان سەر دەگەوی و چارەنووس کۆمەڵی سەر زەوی دیاری دەکا. ئەك هێزی سەربازی بەلکو زیاتر بەهۆی پێویستی کۆمەڵ بەو بەرنامە یە وەك دەریازو چارەسەری کێشەکانی مەژۆ و کۆمەڵ.

* هەتا کاربەگەری لەسەر لێک نزیک کردنەو ی فرە زمانیش کردووە بۆ یە کەستنی، وا نیشتما له کوردستان بەرە بەرە زاراوە ی زمان لەنێو دەچی له قازانجی زاراوە ی تر، یەکی لەوانە زاراوە ی هەولەرە

(۲۲)

اصطدام الحضارات

پیکدادانی شارستانییه کان

the clash of civilization

له وه رگتپانی نهو چه مکه له سمرچاوه نینگلیزیه که ی بۆ عه ره بی به پسته ی جیاجیایا گوزارش کراوه له وانه: (صراع الحضارات، اصطدام الحضارات، بۆیه له کوردیه کهش به (پیکدادانی شارستانییه کان و ململانی شارستانییه کان، هاتووه.

نهو نه درێسه ی سه روو کتیبیکه له لایهن (ساموئیل هندگتون) ی نه مریکی نووسرایته وه له دوا ی شکستی شیوعیه ت له نه وه ته کانی سه ده ی رابووردوو، زیاد له پتیست بره وی پتدرا، به کورتی ده یه وی بیسه لمینن که جیهانی نوی و عه وله مه دابهش بووه بۆ چه ند شارستانییه کی جیاجیای سه ره کی پۆژئاوای مه سیحی، ئیسلامی، کۆنفۆوشیوسی، نه فریقی، یابانی، هیندۆسی، نه رته دۆکسی، هتد نیت نهو شارستانیانه له گه ل یه ک ناسازین و پیکدا ده دن، له پتیش هه موویان شارستانی ئیسلامی و شارستانی پۆژئاوایی به ه یچ شتیوه یه ک پیک ناگهن و ناشیت تیک بگهن به یسه ک داده دن به پیی نهو تیۆره سه ره نجامی نهو ململانییهش هه م له ناوه پۆکی نهو کتیبه هه م له کتیب و نه درێستکی تایبه تی تر هاتووه به ناوی (کۆتایی میژوو) له نووسینی فۆکۆیاما، له گه ل چه ندین کتیب و ته نزیراتی نویی تری وه ک (سه رکهوتنی بی جهنگ - نیکسۆن) ته نزیراته کانی (کیسنجر) به هه موویان هه مروه ک (مه سه له ی جهنگی هه رمجدۆن) نامۆژگاریه کی ناراسته موخۆی جیهان ده که ن که به خیراتر خۆیان ته سلیم به شارستانی پۆژئاواو

(حتمية التاريخية) سەرمايەدارى بىكەن، ئىتتا ئەو تىۋرە لە سەردىرى كىتېتىك دەرىچو بوو تە چەمك و زاراۋەيەكى سىياسى و فەكرى و فەرھەنگى، بويىتە چەكى تىۋرى و پىسادە كىردى پۈژناۋا لەو قۇناغەدا، واتە بە كورتى دروست كىردى تەزىر كىردى بىناغەيەكى فراۋانى كۆمەلەيەتى و سىياسى و زانستى و مېژوۋىيى و ئابوۋرى و نەژادى و ئاينىشە... بۆ ئەو مىللەتنى و دۆخەي جىھانىيە ئىتتا، بە ھۆى تەو تىۋرە ھەموو ئەو ئامانجە داگىركارى و چەوساندەنەو جىھان خۆرى و نادادگەريەكەي كە لە بەرامبەردا خەباتى گەلان و تەقەلەي پەيدا كىردى زانستى و پىزگارىيەكانى نىشتىمانى و فەكرى و سىياسى و فەرھەنگى.. بە سەريەكى كۆكردۆتەو بە ئاۋنىشانى (مىللەتنى شارىستانى) پىشانى دەدا، بۆيە ئەو تىۋرە ئىتتا چەمكىتە گىزارش لە سىياسەتى پۈژناۋا دەكا بەرامبەر جىھان بە گىشتى و جىھانى نىسلامى بە تايىبەتى، بە ھەمان شىۋەش بۆ ھەلەسەنگاندەن لىكۆلىنەو لەو تىۋرە ئايت تەنھا لە لاپەرەكانى ئەو كىتېبە بۆي بگەرتىن بەلكو پۈژانە ئوۋنەي ئوۋى لى پەيدا دەبى و بەلگەي ئوۋى بۆ پەيدا دەكەن ھەر لە راستىشدا بە درىژايى بەشى ھەرەزۆرى بەرەي پىك گەيشتى ھەردو شارىستانى نىسلامى و مەسىحى لە جىھاندا ۋەك ھىلى تەماس ئارام نىن و تارادەيەك ئەو تىۋرە بەھىزدەكا، نەك بۆ پروۋداۋ جەنگە مېژوۋىيەكانى ئىتوانىان ھەتا بۆ سەردەمى ئىتتاش، ۋەك دەيىنەن لە ئىتوان (چىچان و پروۋسىيا، ئەرمېنىيا و ئازەربەيجان، ئەلبانىيا و كۆسوفوۋ بۆسنەو سېربىيا، ھەردو بەشى قوبېرس، بەرەي مەسىحى و ئىسلام لە لىبان، مەغرىب و ئىسپانىيا، سودان و خواروۋ، مېسىرى و قىتئەكان، ئەمىرىيا و ئەسسىرىيا، وىلايەتە مۇسلىمانەكانى ئامېرىيا بەشەكانى تىرى ئامېرىيا تا دەگاتە تەيموۋرى خۇرناۋا ئەندۇنىسىيا، فلىپپىن و ئىسلامىيەكانى مۇرۇ چەمك و بانگەموازەكانى ئەمىرىكا لە بارەي تىۋر، غەولەمە، سىستەمى ئوۋى جىھانى، ھەرۋەھا دووبارە دا بەش كىردەنەو جىھان بۆ دوو بەرە (يان لەگەلمى يان دۇمى) ۋەك (ج. بۆش لە دۋاي ۱۱/۱ سېنتەبىرى ۲۰۰۱ز

جاری ده‌دا) هه‌مان دروشمی دارشته‌وه که له کینشی کوبای ۱۹۶۲ سمری هه‌لدا ولاته بچوکه‌کانی که‌وتنه‌وه ژیر ئیرهاب، نه‌وانه‌و هیژه‌کانی نه‌مریکا و داگیرکردنی نه‌فغانستان و عیراق و هه‌نگاره‌کانی داها‌تویشی په‌یره‌وکردنی نه‌و تیۆره‌یه.

به‌لگه نوێیه‌کانی نه‌و تیۆره:

گهرچی نه‌و تیۆره دا‌هیتانه نه‌ک دۆزینه‌وه، به‌لام پۆژانه به‌لگه‌ی ر‌واله‌تی (شکلی) دیته‌ پ‌یش پاساوه‌کانی نه‌و تیۆره به‌ه‌یز بکا، به‌شیکیش له‌و پاساوانه له لایه‌ن هه‌ندی ته‌یاری نی‌سلامی پ‌یشک‌ه‌ش ده‌ک‌ری به‌و تیۆره بی نه‌وه‌ی به‌ چاکی هه‌ست به‌ خ‌ویان بکه‌ن، جار‌دانی جه‌نگ له‌ گه‌ل پۆژناوا، ته‌قینه‌وه‌کانی بی سنور، گوتاره‌کانی دژ به‌ سه‌رانه‌ری پۆژناوا..... یارمه‌تیه‌کی راسته‌وخ‌وی نه‌و تیۆره‌یه، ده‌ب‌یته به‌لگه‌ی سه‌رباری دروستی نه‌و تیۆره، هه‌ر به‌ کورتی و خه‌ستی به‌شیکیان لی هه‌لده‌ب‌ۆیرین:

۱. هه‌موو نه‌و ملله‌لانی‌یه‌ی که له سه‌روو باسکرا له ن‌یوان پۆژناوای و میلله‌تانی نی‌سلام.

۲. په‌ی‌ده‌بوون و به‌رده‌وامی نا‌کوکی میلله‌تانی نی‌سلام و گه‌لانی دراوستیانی‌شیان. هه‌ر له: عه‌ره‌بو جوو، کشمیر و هند، نی‌سلام و هندوئس، نه‌رمینیا و تازریتجان، لیبیا و چاد، سودان و دراوستیکانی خوارووی، له‌گه‌ل غه‌وه‌کانی سه‌رووی پ‌یش‌تووی ن‌یوان نی‌سلام و مه‌سیحی له به‌ره‌ی جیهانی نه‌وا به‌لگه‌یه‌کی تری پ‌یکدادانی شارستانی نی‌سلامه له‌گه‌ل شارستانی پۆژناوا. ن‌یتر له‌گه‌ل نه‌م هه‌موو ته‌قه‌ل‌او مه‌زن‌کردنه‌ی (مه‌ترسی نی‌سلامی) به‌ نه‌دریسی جیا‌جیای وه‌ک مه‌ترسی تیۆر، یان وه‌ک ده‌ل‌ین شیوعیه‌ت به‌یه‌ک ته‌وه‌ر دژایه‌تی ده‌کردین خه‌ریک بوو هه‌لمان لوشی، که ته‌وه‌ری ماددی بوو، ن‌یستا نی‌سلام به‌ دوو ته‌وه‌ر ده‌یه‌وی هه‌لمان لوشی. که (ته‌وه‌ری ماددی و روحی) به‌..... یان وه‌سفکردنی پ‌تفه‌مبه‌ری نی‌سلام به‌ ر‌ابه‌ری ئیرهاب، قورنانش به‌ کتیبی

نیرهاب، دهیانەوی مەسلانییە فکری و سیاسی و شارستانیە هێواشەکان وەرگێڕن بۆ توندو تیژی کە ئەوان لێی زالن.

٣. ئەو فتوا و گوتارانە پابەرانی جیهادی ئیسلامی بەرامبەر بە پۆژناوا: داواکردنی جیهاد لە دژی پۆژناوا .. وەك ئەو هەلسوکهوت و هێرشانە (القاعدة) بە شلم کوێری، زۆر فتوا و هەلسوکهوتی تر بێ ویست و ئارەزووی خۆیان یارمەتی چەسپاندنی ئەو تیۆرییان داوە، وەك بەلگەی سەربار بۆ زانستی ئەو تیۆرە.

٤. زۆر نمونە بەلگەی دروست و ورد هەیە، تا پادەیهك ئەو تیۆرە بسەلمێنن. با سەرنج بەدینه کوردستان کە ولاتیکی نمونەیی بوو لە پێکەوە ژیاو و تەبایی هەروەك لە پاپۆرتی لیژنەی نێودەوڵەتی (کێشە موسڵ ١٩٢٥)یش بە نمونەیی ئەو پێکەوە ژیاوە تۆمار کردووە، لە پەوتی میژوویش جیاوازی مەسیحیایەتی و ئیسلام دوو جۆر ژیاو و فەرھەنگ و کەلتووری دروست نەکردووە .. بەلام لە قوناغی نویدا وا دەبینین فەرھەنگی مەسیحی کوردستانیش بەرە بەرە بەرە و دۆختیکی تایبەتی دەروا، ئینجا لەوەش بە سەرنج تر کە تەواو ئەو تیۆرە دەسەلمێنن ئەوەیە هەموو پێکھراوە بیانیەکان چ خزمەتگوزار خەیری چ سیاسی کە دێتە کوردستان یەكسەر لەناو مەسیحیەکان دەگیرسێتەوە، ئەو بە سادەیی دێتە بەرچاو بەلام وەك بەلگەیەکی بەهێز گوزارش لەوە دەکا کە فەرھەنگ و شارستانیەتی مەسیحی ناگونجێن لە گەڵ شارستانی میللەتی کورد، کەچی دەگونجێن لە گەڵ مەسیحیەکانی کوردستان، بە مانایەکی تر واتە شارستانی (مەسیحی کوردستانیش) جیاوە لە گەڵ خەڵکی کوردستانی لە دواي زەق بونەوێ عەولەمە.

بەلگەکانی دژی ئەو تیۆرە:

بۆ ئەوەی چاکتر لە بناغەو مەبەستەکانی ئەو تیۆرە بگەین پێویستە لە پێشدا چەند راستیەك هەیە بزانێ کە لە خوارەو تۆماری دەکەین لە بارەي مەبەستی

راسته‌قینه‌ی نمو تیۆره، ئینجا باری میژوویی و واقعی نمو تیۆره، له‌گه‌ل پیتاس و مانای شارستانی، له‌گه‌ل چه‌ند خالێکی تریش، ... زۆر به‌ کورتی:

١. به ٲه خنميه كى بيناكه رانه ٲۆ هه ندى نوسيني به رۆزى به رهى شارستاني ئيسلام ده ست ٲۆ ده كمين، نهو نووسينانهى له دژى نهو تيۆره نووسرايتهوه چه ند كتبيك و گوتاريكى به ناوبانگ له وانه (حوار الحضارات- گارودي فرنسى)، (تفاهم الحضارات- خاقي ئيراني)، (تواصل حوار الحضاري- مؤتمر قمة العربية).. زۆر بابده تى چاكي ليهاتووه به لام دوو تيبيني بنچينه يى هميه له باره يان:

أ. نمو ده لئی جهنگه، جاپی جهنگشیان داوه نووسه ری نیسلامیش به هه لاتنه وه داوای ناشتی ده کهن، وه ک مهسه لهی نیسرائیل و عه ره به، نمو له مهیدانه به چهک و جبه خانه، که چی کوتاری دهسه لاتندارانی عه ره بیش هر داوای ناشتیه کی سرشورانه ده کهن و ده لئین (خیارنا للسلام خیار الاستراتیجی والوحید)!!.. نیتر لهو پهری دۆراوینه، به هه مان شتوهش له بهرامهر نمو تیۆره شتوهیه کی وایه، رۆژناوا به خۆی و نمو تیۆره وه باسی پتکدادان دهکا تۆش هر باسی دانوستان و دیالۆک ده کمیت، نمو دهیه وی ناشتیهک بیت تیایدا خۆت بدهیته دهست.

ب. هەر ئەو گەلانی (حوار الحضارات) (تفاهم الحضارات).. هتد مانای وابە
تەسلیمی ناوەڕۆکی ماناکە (صراع الحضارات) بووی، واتە دابەشی
شارستانی هەبە لەو جیهانەو واقعیتکە، کەچی وانیه، نەگەر بە وردی سەرنجی
بەدەینی، ئەو وەك مەسەلە (دۆھرنگ) (دۆھرنگ) (تەنجلس)،
مارکسیەکان تیۆرەکی خۆیان بە نوێی دارشت لەسەر بنچینە (یەك ڤاکتەری-
ڤاکتەری نابووری)، ڕەدەکانی دۆھرنگ لە بنچینەدا تەسلیم بوون بوو بە (یەك
ڤاکتەری)، کە دەبێت نەخێر ڤاکتەری نابووری کۆمەڵ ناچولێن بەلکو
(چەوسانەو- الاستعباد) ئەو ڕۆلێ دەبینی ..بەو شتوێ بە کۆتاییدا بۆ چوونی
نەنجلس بەسەر دۆھرنگ زان بوو، لێرەش بەو شتوێ بە کۆتاییدا تەسلیم بوون بە

(پيكدادانی شارستانی) كه له راستیدا نمو پيكدادانه نیه جۆره پيكدادانیتکی تر ههیه.

۲. له زۆر سهردهم و بۆنه و واقعی تری جیهانی باس لهوه ها ململانییهك كراوه وهك (صراع الطبقات- ململانیی چینهكان) كه له لایهن ماركس و نه نجلسهوه دوايش بووه ریبازیتکی سهرهکی شیوعیهت، ئینجا له پیش تر باس له (صراع الاقوام- ململانیی نه ته وه كان) كه له لایهن فیهلسوف و زانایانی نه لمانیاو ئیتالیاو نهوروپیه كان هاتبوو دوايش گهیشته بهشیک له سیاسهتهدارو زانایانی تورك و عه ره بیش ... بهو شیوه زۆر جۆر ململانیی لهو شیوهیه گه لاله كراوه وهك صراع الاجناس، صراع الحضاری البربري، ... سهره نجامی نه بووه، بوو یته هۆی سهره نجامی سه لبی ره گه زیهرستی وهك سهره هلدانی فاشی و نازی و به عسی و

۳. بناغه فکریه کانی نهو تیۆر و ململانییه له جهوه هردا ده چیته وه سهر هه مان (صراع الانواع- ململانیی جۆره کانی) تیۆری په ره سه ندنی داروینی و نهو به شمی كه له لایهن (سپسر) دوايش به ناوی داروینییهتی كۆمه لایهتی بلاو بۆوه، هه مان هۆكاری مانه وهشی پی داوه كه له تیۆری داروین به (البقاء للاصلاح) باس ده كا، له كاردانه وهی (هیگل) و (شپنگلر) دوايش (لینین) كه هه ریه كه له وانه به جۆرێك باسی شارستانیان كردووه له كۆتاییدا به قازانجی خۆیانیا سورا ندووه، هیگل و شۆبنهاورو نیتچه چاره نوی شارستانی بۆ نه ته وهی مه زنی نه لمانیا نیشاندا، هه رچی شپنگلره له كتیبی (داته پینی رۆژئاوا) پیشبینی دارمانی شارستانی رۆژئاوای كردووه و گوایه شارستانی ئاسیا جتی ده گریته وه

(لینین)یش پیش بینی كۆتایی میژووی سهرمابه داری كردبوو له كۆتایی سه دهی بیستم ...، هندگتۆن سودیش له تیپروانیی هه ریه كه له (ابن خلدون) (فیکو) (هارینگتۆن) له باره، ته مه نی شارستانیه وه وه رگرتووه هه لساوه،

بهرگيتكى هونهرى و زانستى زياترى به شارستانى داوه كه له جهوهمردا لهر تيؤرهى (نمرنولد توينبى ۱۸۸۹ - ۱۹۷۵) هاتوره له بارهى (التحدي والاستجابة)، كه تيايدا هاتوره همركاتى (تحدى) واته دوژمن و ترسى دهرهكى نه مېننې پرؤسهى شارستانى پيشكهموتن و يه كيتى ناوه وه لمبارده چى، (توينبى) گهلې جار شارستانى جيهانى لهر بنچينهى كؤمه لگهى مسميحي نهرسه دؤكس، كؤمه لگهى نيسلامى، كؤمه لگهى هندؤسى، كؤمه لگهى وهك شارستانى به كارهيئاره. لهر نهر بنچينه زؤريهى سهرؤكه كانى نه مريكا له گوتارى سياسيان دا ترستكى دهره كيان داتاشيوه، يان ترسى شيوعيهت، ترسى نيسلامى، ترسى تيؤر، هتد هندكتؤن سودى لهر تيؤره وهرگرتووه و له تيؤره كانى (نايبول) كه دهلې شارستانى رؤژناوا له ههموان گونجاو تره، نينجا لهوانهى پيشووش بز دارشتنى وها تيؤريتك.

۴. نهو جؤره تيؤرانه له بنه چهدا له چهموتى زهمينه بك چه كمره دهكا كه پيتناسى شارستانيه، لهو كؤمه لگانهى پميوهستن به ناينيتكى بى شمريعت(بوئش) نهوا زؤر چه مك هميه به خيترايى بهرهمو نهو بوئشاييه دى و پرى دهكاتهوه، بوئيه له رؤژناوا نهو چه مكانهى وهك: (فهرهنگ، كهلتور و شارستانى، كؤمه لگه، مدرسه، فلسفه، ياسا، دهولت ...) له پيتناس و راقهدا رؤلى ناين دهبينى، وهك ليتره دا پيتناسى شارستانى له لايمن (هندگتؤن) هوه ههمان نهركى ناينى دراوهتى، بوئيه نهو دابهشييهى جيهانى به خووه دهبينى نهگينا شارستانى نهو رؤل و نهركهى نيه (ههروهك زياتر له بابعت و چه مكى فكرى (شارستانى) باس دهكمين.

۵. كهواته زؤر پروونه نهو دابهشييهى جيهانى لهر بنچينهى شارستانى بنه ماي زانستى نيه، لهر بنچينهى ناينه زياتر، ههمان ململانى كؤنى كهلتورى تموهرهى يونانى - رؤمانى دوايى فرنسى و برىتانى به نيسلاميه، به لام بهرگيتكى شارستانى به بهرخواوه .. نهوانهش له گهل گهشهى زياترى فكهرو هه ندى پرووداوى له ناكار زياتر ناشكرا دهبن.

٦. نه گهر له قولاىي ميژووش شيابيت نينتماي شارستاني جارجار پلهيه كي له جياوازي وه گرتبيت، همرگيز لهو سه ده مه ي عهوله مي و يهك پارچه مي و تينكچرژاني ديارده كان و مولكيه تي گشتي زانست- كه توخي بنچينه مي شارستانيه- نهوا نينتماي شارستاني جياجيا نيه لهو جيهانه، تاوه كر ململاني شارستاني هه بيت، ده شيت نينتماي سه قافي، فرههنگي، كه لتوري، تايي جيا هه بيت، كه هونه رو تايي و نهريت و ميژوويه كي تاييه ت دورستي ده كا، رهنگه ميلله تان، كيشوهره كان له وانه ليتك جيا بن به لام له شارستاني هه موو دانيشتواني سه رزه وي ليتي هاوبه شن و بابيه تيكه له (منهج) نيه، داهيتاني به شهريه، هه ر بزيه ش ده بينين له (منهج) ي نيسلام كه له وپه ري هه ستيا ري له فره مووده دا هاتوو (زانيا ري له چينيش بوو وه ريگره)، واته زانست و زانيا ري و شارستاني وه رده گيري و كارليتك ده كا، به لام نه ي وتوه دادگه ري و پرژگرم و شهريه ت له چين يان نه مريكاش بوو وه رگرن... (بو زياتر سمرنج بده جياوازيه كان ي زانست و رتي باز لهو فرههنگه)،

٧. نه گهر نهو ململاني يه ي شارستاني راست بوايه نابوايه نهو پرووداوانه له چوارچيوه ي يهك شارستاني پرووبدا وهك: جهنگي سه د سالي نتيوان فرنسا و بریتانيا، دواي سي سالي له نه لمانيا، نينجا هه ردوو جهنگي جيهاني، نهو هه موو كيشانه ي تري نيتستاي بریتانيا و ئيرله ندا، فرنسا و كورسيكا، باسك و نيسپانيا، به لقان، هه ردوو نه مريكا له گه ل په گه زه كان ي تر،... هه موو نه وانه له چوارچيوه ي يهك شارستاني بووه، نينجا جهنگي عيراق له گه ل (ئيران، كويت، كوردستان)، هه ردوو يه مهن، جزائر و مغرب،... كيشه كان ي تر، هه روه ها كيشه ي مه زني نتيوان چين و سوڤيه ت، فيتنام و كه مبوديا،... زوڤر به ي پرووداوه مه زنه كان له چوارچيوه ي يهك شارستاني بووه، هه تا نه گهر به پيناسي و پروانگه ي (ململاني شارستاني) پروانيمانه جيهان. بزيه زياتر (صراع البدائل) و (صراع المدارس)

نهك (صراع الحضارات) واته له ریتزکردنی ناکۆکیه کان به دهگمن نمو وهسغه ناچیته وه سهر ململانی شارستانی.

۸. له عهوله مه دا زیاتر دابهشیه کی نمو تهمهرانه وهرده گری: هه ژاری و سهرمایه داری به هه موو خانه کانیه وه، لیبرالی و مهابادینی، رزگاری خوازی و داگیرکاری، ناپینی و عملانی، دیکتاتوریه و میلله تان و نازاد پخوانان، بۆیه دابهشیه که نه له سهر بنچینه ی کیشوهر و شارستانی نه له سهر بنچینه ی زمان و پردگه زو نه ژادیشه، سهرنج بده نمو هه موو خۆپیشانان و بهرگریه ی له پۆژناوا له دژی عهوله مه ی سهرمایه داری ده کری، کیشه کانی سهروو و خواروو، سهرنج بده نمو ململانی تونده ی نیتوان بزوو تنه وه نیسلامیه کان و دیکتاتوره عملانیه کانی نارو شارستانی نیسلامی زۆر به هیتزتره له ململانی نیتوان حکومه ته عهره بیه کان له گه پۆژناوا، تا نمو پاده ی زۆریه ی سهروکه کانی عهره ب دیالۆک له گه نیسلامیه کان به حرام ده زانن که چی ده رگای دیالۆگ له گه نیسرائیل و پۆژناوا ههردهم له سهر بشته.

۹. نمو هیله ته ماسه ی باسکرا گوايه له بهیه که یشتنی شارستانی نیسلامی و مەسیحی بهیه کدادانه نهوانهش هه مووی کیشه ی نیسلامی و مەسیحی نیه، کیشه ی شارستانی نیه، ... ته گهر که مێک لیتی قوول بینه وه ده بینن کیشه کان بریتین له:

أ. کیشه ی رزگاری خوازیه وهك چیچان له دژی سوڤیهت، بۆسنیه کان و نهلبانیه کان له دژی سربیا، فهلهستینه عهره به کان له دژی نیسرائیل، مەسیحیه کانی خواروو سودان له دژی سودان تا ده گاته تیمووری خۆژناوا و بهره ی مۆرۆ له قلیپین .. نهوانه به شیک نین له ململانی شارستانی به لکو نهوانه به شیکن لهو ململانی به ی جیهانی نیتوان داگیرکهر و داگیرکراوی وهك تیرله نداو باسکو کوردستان و کشمیر و کورسیکار و فلسطین و بیابانی پۆژناوا و ههر دور نه مریکار و ئوسترالیا و تبت ... زۆر شوینی تر.

- ب. بهشی دووهم ململانی کیشی سنووره‌کانه وهك له نیتوان شهرمینیا و نازهریجان، مغرب نیسپانیا ههتا بریتانیا و نهرجه‌نتین.
- ج. بهشی سینه‌م ده‌سه‌لاتی دیکتاتوریه له‌گه‌ل گهلانی وهك کیشی قبتی له میسر، ویلایه‌ته نیسلامیه‌کان و نایجیریا،
- د. به دهیان نمونه‌ی پتکه‌وه ژیانی ناسایی هه‌یه له نیتوان شارستانی نیسلامی و مه‌سیحی وهك ده‌بینری نیستا له لبنان، له فلسطین، له کوردستان، له زۆریه‌ی ولاتی عمره‌بی و نیسلامی تر.

په‌گه‌زیهرستی و نه‌و تیۆره:

به پروونی په‌گه‌زیهرستی به‌و تیۆره‌وه دیاره، هه‌روهك نه‌ریتی زۆریه‌ی پۆژناوا وایه، نه‌و هه‌موو جه‌نگ و مال ویرانانه له‌سه‌ر پاکی و ناپاکی نه‌ژاد (سۆیه‌رمان) و تیۆره‌کانی (هه‌رمز، هه‌رخۆمان، ...) بۆیه زۆریه‌ی زاناو فەیلەسوف و سیاسه‌تمه‌دارانی به‌ وێژدانی پۆژناواش له‌گه‌ل نه‌و تیۆره‌ نین، هه‌ر له نه‌سلدا نه‌و په‌وته تیۆره‌و (هندگتۆن) خوشی پیتناسینکی وای له شارستانی هه‌لبژاردوو له‌یه‌نی په‌گه‌زیهرستی‌ه‌که‌یه، نه‌ویش پیتناسه‌که‌ی (پیتزمان) له کتیبی (مدخل الى اجتماع الحضري) مانای شارستانی به‌ شارو نه‌هلی شار لیک دایتموه به‌ چینیک پتسکه‌وتوو و ژيرو پتشره‌و زانیوه، نه‌هلی لادیش به‌ دواکه‌وتیه‌ی و (بداوه - په‌وه‌ند) و بێ عه‌ق‌لی له‌ قه‌له‌م داوه ... نه‌و بۆچوونه‌ش هه‌ر له نه‌سلدا له‌گه‌ل پیتناس و نه‌سلی وشه‌ی (شار: civis) که وشه‌یه‌کی لاتینی گونجاوه تا به‌ پیاو ماقولانی رۆمان یووتری "شارستان"، وشه‌یه‌که بۆ لیک جیاکردنه‌وه له خه‌لکی ترکه‌گه‌لی جار به‌ (به‌رهمر) ناویان براوه، یه‌که‌م نووسه‌ر نه‌و زاراوه‌ی به‌ کاره‌ینابن (میرابۆ ١٧٥٧) له کتیبی (مقال فی السکان، مقال فی الحضارة) به‌لام به‌و په‌گه‌زیهرستی‌ه‌ی پیتناس نه‌کرد زیاتر به‌ مانای (تعمیر)، به‌ کورتی پیتناسه‌ سه‌لبیه‌کانی زیندوو کردۆتموه که بالایی نه‌ریتو په‌وشتو جووری ژیانی:

پښتانه به بهرني خلک ترې (بهرنې)، ښار به بهر لارې (بهرنې)، مسيحي به بهر غميره مسيحي (نېټنیک) ده ده خا.

هغه به گېاني پښتانه جوړيک له په گزېرستي تيا ده ده کوي له زوربه چالاکه کانيان، هغه زانستېش، نه وان به روانگه پښتانه ميژوي جيهان ده خوښه وه، هغه مو دوزينه وه کانو کلتوري فيکري و به شري و زانستي پښتانه پوان کرده، سرنج به ده خلکيکي زور گېشتونه به لوتکي (نيټرست) له هملايه، که چي تا نوستراليه له سالي ۱۹۳۵ چوه بهري نېنجا نه ميژوي بيان بې به کم مړو تومار کرد که گېشتي به به نه لوتکيه، هر بويه ش (داکانه) زانست بې باپيرانيان ده گېر نه وه وه: (اب التاريخ - هيرودس)، (اب الجغرافيه - سترابو)، (اب علم الاجتماع: ارستو)، (اب علم السياسة: افلاتون)، (اب الديالکتیک: هرکليست)، (اب الطب: کيرانتوس)... نه وه خهله ته له هونمريش زياتر په نگ ده داته وه له زوربه فليمه کانيان خلکي به وه ش ده نويين په کيکي پښتانه د بهته پزگار کمو پي نيشاند هريان.... نه وه هغه مو له ناخي ده روئيکي په گزېرستي وه هغه دقولي با خوشي نه وه نويستې.

نيستاش هغه مان جوهري په گز په رستي له دابه شيه شارستاني پښتانه به بهر غميره پښتانه، بويه ش نيستا دپيښ په گز په رستي به بهر بلو هغه، خريکه قيتو بې ته وای نه ميريکيه کان له ياسي ده ولي پيدا کمن، سرنج به ده نمونه به له کانه دا له ساليادي جمنگي کمنداوي پزگاري کوي پښتانيک کرا نزيکه ۱۸۳ خاچيان هه لگرتبو که په کسانه به ژماره کورواوه کاني پښتانه له جهنگه که که چي کورواواني کوي و سعودي و زور ولاتي تري هاوپه يانيان هر به مړو و گيان له بهر حساب نه کران، نېنجا له قمره بوي زيانه کاني گياني وه ده رکوت له نيوان نه فغانيه که به ده ست نه مريکا گياني له ده ست ده دا له گه نه نه ميريکيه به ده ست پښتانه لاتيک گياني له ده ست ده دا به په سمې بې

نەمىرىكىيە كان داۋاي قەۋىمى (۱۵۰) قات زياتر لە ئەفغانىيە كەي دەكرد ، بە تەرازوۋى نەمىرىكى لە قەرەبوۋىيەنە ئەوروپى و نەمىرىكىش جىابوو زۆر .

مەبەست و نەيىنىيە كانى ئەو تىۋرە ... ئەو تىۋرە بۇچى؟

پۇژناۋا بە داۋاي فاكىتەرىكى مەبادىنى و سىياسى و كۆمەلەيەتە كە ئەو تىايدا براۋە بىت و ئەبوۋە، ئەك ھەر بەرامبەر ئىسلام بەلكو بۇ ھەموو جىھان جا ھەموو تىۋردەكانى شۇرشى كۆمەلەيەتە، چاكسازىيە كان، بىناي كۆمەلەيەتە، مەدەنىيەت، رەۋشى مۇرقايەتە و دادگەرى ھەرچى مەبادىنى بىت لە كۇتايىدا لە قازانجى سەرمابەدارى نىيە، لە دىناي مەبادىنىدا ئىسلام لىي بالە دەست دەپ، ئەو ھىيان لە كۆنەۋە لە لايەن سەركردە سەربازى و سىياسى و فەيلەسوفە كانىيان بە پروۋنى ھەست پىكراۋە بۇيە نامۇژگارىيە بەناۋابانگە كەي (كرومر) كە وتوۋيەتە بۇ ئەۋەي دەست بەسەر جىھانى ئىسلامى دابگرن ھەرل دەن ئەو ئاپنەيان لە نىر دەرگىش، يان بىشۋىتەن، ماكىنەي مەبادىنى و تواناي بەرگريە كانىيان پەكى ددكەۋى، يەكەن لە مەبەستەكانى سابىكس - بىكۆى ۱۹۱۶ و دروست كەردنى ئەو دەۋلەتۈكانەي ۋەك عىراق و سوريە و ئوردەن و كويت و ... ئەۋەبوۋە، ھەرچى پۇژناۋاشە يان مەدرەسە لىبرالىيەتە بەگشتى تەنبا لە تەكنۇلۇجىياۋ زانست بالە دەست و پىشپەۋەن، ئەۋەش ناسنامە نىيە مولىكى گىشتىيە، نىر چۇن بىتوان تىۋرىكى مەملەنئەي لەسەر دارپۇزىن و بىكەن بە مولىكى پۇژناۋايى بە تەنبا، ھىچ مەملەنئەيەكى كۆمەلەيەتە و سىياسى و فەكرى و فەلسەفە ... لەسەر بىنچىنەي زانستى دروست نابىت، بۇيە (شارستانىيان) دۆزىيەۋە كە بىنچىنەي زانست و تەكنۇلۇجىياۋ ھەيە و بە دەمامكىكى تر بىكەنە ناسنامە و پۇلنى جىھانى نىۋى پىكەن، بەو شىۋەيە تىۋرى (مەملەنئەي شارستانى) چەكەرەي كەرد و بوۋە چەكىكى تىۋرى و فەكرى نىۋى لە دەست پۇژناۋا، دەتوانىن مەبەستەكانى پۇژناۋا لەو تىۋرە لە (۵) خالى سەرەكى كۆيكەينەۋە:

۱. بۆ نهوهی ناکۆکیه واقعه کانی نیستا له شاینی و چینایهتی و پرزگاریدا وهرگه پێ بۆ ناکۆکیه کی وهه می نیوان شارستانیه کی پیش کهوتوو و شارستانیه کی دواکهوتوو، ههلبهته نهو له یه کهم لاوازهو له دووهم به هیزه.

۲. فاکتهریک بدۆزیتهوه تا جیهان به جوړه نهخشیه کی لیلای و ناراستی دابهش بکا که کیتخوایهتی خۆی لی مسۆگهر بکاو نهو خاله لاوازانیه جیهانی سییهم له دواکهوتیهی و نادیموکراسی بقۆزیتهوه بۆ زالیهتی به ناوی شارستانیه کی، له کوتاییدا له ژیر پهردهی یاسایی و زانستیدا شهرعیهت به سهرمایه داری، و پتویسته کانی له بازارو جهنگو زالیهتی مسۆگهر بکا.

۳. ههردهم بتوانن دوژمنیککی داتاشراو بۆ ههموو پوژناوا بدۆزیتهوه تا ناکۆکیه راسته قینه کانی چینایهتی و ژیانیه کانی له ژیر بیانی (خطر الخارجی - مهترسی دهروه) بشاریتهوه.

۴. بتوانن خۆ لهو فاکتهرانه لادمن که لیتی لاوازن به تایبهتی فاکتهری نایدۆلۆجی، ههر بۆیهش له چله کانی سهدهی رابردوو دهنگی (کوتایی نایدۆلۆژیا) بهرزکرایتهوه، نیستاش گهلی نهزانی جیهانی سییهم و کوردیش نهو دهنگه ههلبه پرن نازانن ماناو مه بهستی چ دگرتیهوه له چوارچیهی ململانی شارستانی، نهوان له فاکتهره کانی سیاسی و نایدۆلۆجی و فلسفی و شاینی و فکری به گشتی لاوازن، بۆیه له ستراتیهی نهوان دابه که له جیاتی (صراع المدارس) بیکه نه (صراع الحضارات)، نه گهر به داتاشراویش بیت.

۵. تا بتوانن نهو (عهوله مه) به له سهر بنچینهی نهو فاکتهره بیت که نهوان لینی بالادهستن، نهویش سهرمایه داری و تکنۆلۆجیا، واته به فاکتهری نابووری و زانسته نهتوانن عهوله مه بخریته ناسنامهی پوژناوا، نهک بهوه نایدۆلۆجیا ههموو به شهریهت به کخاو پرزگاری بکا، له (عهوله مه) وه بگۆردری بۆ (عالی) کهسکه و سروشتی خۆیهتی.

(۲۴)

گۆتایی میژوو نهایة التاريخ

The End of History

نەوێش وەلام و نەدرتیی کتیبیکێ ھاوشتووی (مەملانی ئێ شارستانیەکانە) لە
 پەھەندەکانی فکری و سیاسی و زانستی و ئەزمونییدا، (فرانسێس فۆکۆیاما)
 نوسیویەتی، کە بە پەچەلەک یابانیە و ئێستا دانیشتووی ئەمریکایە، پرووداوەکانی
 دارمانی شیوعیەت و بلۆکی سەربازگەیی پۆژەهلەلات زیاتر بویتری پێدا ئەو تیۆرە
 گەللە بکا، بە تاییبەتی لە کاردانەوێ جارنامەیی سۆشیەتی (نیمپریالیزم گۆتایی
 میژوو سەرمایەداری یە) ^۱، بەختیایی بروو چەمکێکی سیاسی زۆر بەکار،
 ویستویەتی ئەو مەملانی یە لە (مەملانی ئێ شارستانی) نەخشەکێش کراوە لەو
 کتیبەدا یەکلایی بکاتەو بە سەرمکەوتنی مسۆگەر بۆ شارستان و نمونەیی پۆژناوا
 لە: بازاری نازادو سەرمایەداری و سیستەمەکانی سیاسی و دیموکراسی و
 کۆمەلایەتی لیبرالی و ھەروەھا سیستەمی یاسایی و ئەخلاقی مەدەنیەت و مافی
 مرۆڤ .. ئەو نەدرتێ ھەر سەردێری کتیبیکێ نیە، بۆ ئەو قوناغە گوزارش لە پراو
 بۆچوونی پابەرانی پۆژناوا ^۲ دەکا، بەشیکە لەو ھەلەمەتە نۆیەیی جیھانی
 سەرمایەداری بۆ دەست بەسەراگرتنی جیھان لە عەولەمەدا، نەوێش چەمکێکی
 تیۆریە لە بەرەکانی فکرو فەلسەفە و تیۆری سیاسی شان بە شانی چەمکی

^۱ ھەلبەتە ئەمریکاش قەلا مەزنی نیمپریالیزم بروو بە پیتی فەرھەنگی سۆشیەت.

^۲ ھەموو دەم کە ناوی پۆژناوا دەھێنن مەبەستان پابەرانی پۆژناوایە، ئەگینا پۆژناوا بەک پەنگ و
 ناست نیە، چینی جیاوازو ھەلوتی جیای تباہ.

سەربازى، بۆ پرووخاندنى ورەو بارى دەروونى جىھان بە گشتى و نىسلام بە تايىبەتى، تا بەبى جەنگ خۆيدەنە دەست ھەروەك لە كىتەكەى نىكسۇن (سەركەوتنى بى جەنگ) داىھىناو، بۆيە گفتوگۆ لەسەر نەو جۆرە كىتەبەنە لە چوارچىوۋى رەوشەنبىرى دانىيە بەلكو بەرنامەيەكى سىياسى و سەربازىيە، ھەر نامۆزگارى نىيە بۆ جىھان كە بە پىشەرەوايەتى و سەرمەشقى پۆژناوا قايىل بن، بەلكو لا بەلا ھەردەشەلە مدرسە و سىستەم و نەزمونەكانى تر دەكا وەك مەسەلەى (ھەرجىدۆن)ى يەھودىيەت داوايان لى دەكا بە خىرايى واز لە رېيازوفەرھەنگەكانيان بەيىن، چۈنكە وەك (حتمية التاريخية)ى ماركسىيەت نەويش دەيسەلىنى كە ھەم شارستانىيەكانى تر ھەم نمونەكانى ترى ژيانى پۆژھەلاتى و مدرسە ناينەكانى تر شكست دەھىتن و ناتوان نمونەيەكى زىندوو و سەركەوتوو دروست بكا، ئامارىكى زۆرى ولاتانى جىھانى كردوو ھەموو دياردەكانى دىكتاتورى و رەفتارە فاشىستەكان و جەنگى كۆمەلايەتى و دواكەوتوويەك دەداتە پال غەيرى پۆژناوا، وەسفى سىستەم و شارستانى و رېنگەى ژيانى جىھانى تر دەكا كە گوايە نەگوڭجاو لەگەل پىش ھاتە مەوزوغيەكانى جىھان، لەوەسفىنكى ترى دا ھانوو: كىشەى نىسلام لەگەل پۆژناوا نىيە بەلكو لەگەل نوى گەرايىيە، كە نىسلام لەگەل گەشەى زانست و تەكنىك ناگوڭجى.

تا ئىترە بە كورتى ماناو مەبەست و گەلالەى نەو چەمەك و كىتەبە كراو لە بەشەكانى شارستانى و مدرسەكان زياتر باسى ناوەرۆك و مەبەستى كراو.

سەربەردەى "كۆتايى يەكانى مېژوو" لە مېژوودا:

ھەلبەتە نەو نەدرتسە يەكەم جار نىيە دەنروسى لە بارەى (كۆتايى مېژوو) بە جۆراو جۆر نوسرايتەو، نوسىنەكانى (فۆكۆياما) وەك بۆچوونەكانى: نايبول ھىگل و ماركس و لىنىن و زۆرى تر كۆتايى مېژوو بە كۆتايى و (دنيا خرابوون)نازانى وەك پىش بىنيەكانى ئايىنى، ھەموو ناينەكان بە جۆرىك لە جۆرەكانى باسى

(كۆتايى مىڭروو) يان كىردۈدە، تىيىدا جىھان كۆتايى دىت، ھەرچى مەبەستى نەوانىيە گۆرانى كۆمەل لە گەشى كۆمەلەيتى لىسىر سىستەمىك بە يەكجارى دەچەقى! .. نەودىش خۇي لە خۇيدا ناچىتە عەقلىو، ناكۆكە لەگەل ياسا بىنچىنەيەكانى (گەشەسەندىن)، ھەموو نەو تىۋرانە جۆرە ھەلچونىكە بەھۇي پرودانىكى مەزنى ناكاۋى نەو ساتى دروست دەبى، لە بۆچوون و قەبلاندنا زۆربەي جار بەھەلەش داچىنە، نەو جۆرە پروداۋانە بوئىرەك دەدەنە نووسەر لە سىنورى مەعقولى رەت بىت، چەند نوونەيەك لەو جۆرە كۆتايىانە لە تەۋەرەكانى زانستى و كۆمەلەيتى و سىياسى دەھىتتەۋە:

• كە يەكەم تەلەفزيۇن لە سالى ۱۹۲۶ لە لايىم (چۆن پىرد) ۋە دامەزرىتراۋ لە سالانى ۱۹۳۶ گەشى كىرد... چەندىن تىۋر بۆچوون دەرچوون لە بارەي شىكىتى رادىۋ و (گۆي) وتيان تەلەفزيۇن كۆتايىە ... كەچى نە تەلەفزيۇن كۆتايى مىڭروۋىيى راگەياندىن بوو نە رادىۋوش شىكىتى ھىنا.

بەھەمان شىۋەش كە رادىۋ دۆزرايمەۋە كەۋتەكار وتيان كۆتايى بە رۆژنامەۋ خوتىندىنەۋە ھات مىڭروو بوۋە مىڭروۋى گۆي گرتىن و ئىتر باس لە كۆتايى مىڭروو كرا لە (گۆي) نەك لە (چار)، كەچى لە تەلەفزيۇن جارىتىكى تىر باسى لە (چار) كرايەۋە، بەو شىۋەيە كۆتايى مىڭروۋى ھىچ نەندام و دەزگايەك نىە، بەھەمان شىۋە چاپ پەيدابوۋ وتيان نەۋە كۆتايى مىڭروۋى قەلەمە.

• نوونەيەكى تىرىش بۆچوونى خۇشى تىايە كاتى بىركارى پەرەي سەندو دۆزىنەۋەي تازەي تىا دەرکەۋت و پەلى ھاۋىشت بۆ زانستەكانى تىر، نەۋا (فۆرى) و زۆر لە زانايانى بىركارى ۋاي بۆچوون كە ھەموو شىتىك لەو جىھانە بىرىتە لە بىركارى، ئىتر بىركارى بە كۆتايى زانستى مىڭروو و تەرازوۋى پىشكەۋتىشى ھىبىكرا، ھاۋكىشەيەكى بۆ مۆسىقاش دارشت وتى ھەموو شت ھەتا مۆسىقاش بە ھازكىشە بىركارى گوزارش دەكرى:

نەۋە ھاۋكىشەكەيە... $Y_n = y_1 \sin n_1 + y_2 \sin n_2 + \dots$

● لە بىۋارى سىياسى و كۆمەلەيەتەش زۆر جار ئەو كۆتايىانە بەسەر پۆم و شۆرشى فرىنسى و نىمپراتۆرىيەكانى تر ھەلگوتراۋە، لە ھەموان بەرپىكۆپىتەك تر (ھىگل) تىۋۆرىكى (كۆتايى مېژوو)ى لە بارەى نەتەۋەى (ئارمان) ^۱ دارشتو، گوايە مېژوو ھەرجارەى لە دەست نەتەۋەيەك بوو بە بەسەر مەشقى پىشپەرە، نەو جارە بە رابەرەيەتى نەتەۋەيى ئارمانىاۋە ھەر لە دەست ئەوانىش دەمىتىن چۈنكە نەتەۋەيەكى داھىنەر و پاك و شايستەن ... كەچى وا دەرەچوو تووشى گەورەترىن سەرئىشە بوون بە ھۆيەۋە.

● ھەروەھا ماركس (حتمية التاريخ)ى بەھۆى كۆمەلەتەك بەلگەى بەھىزى زانستى و فلسفى و نابوورى دارشت گوايە مېژوو لە (شىۋەيەت) كۆتايى دىتەو سەرمايەدارى و باقى سىستەم و پىياز و ئاين و شارستانىيەكانى تر شكست دەھىتىن.

● لىنىن و باقى رابەرانى سۆڧىيەتى پىشپەرە لە جەنگى ساردو گەرمياندا لەگەل رۆژئاۋادا دروشمى (نىمپريالىزم كۆتايى مېژوو سەرمايەدارىيە)يان ھەلگرتبوو، ئەو قۇناغەى رۆژئاۋايان ئاۋناۋو (نىمپريالىزم) و گوايە ئەو بەلاترىن شىتۈزۈ دوا قۇناغى سەرمايەدارىيە، بە رىزگارى مېللەتان نىمپريالىزمىش دەروخى و كۆتايى سەرمايەدارىيە.

● بەو شىۋەيە تىۋۆرى زۆرى ترى كۆتايى مېژوو دەرچوو لەوانە نەتەۋەگەرىيە عەرەبەكان بە ناۋى (أمة عربية واحدة ذات رسالة خالدة) (خير الأمة) و يەھودىش بەناۋى (شعب الله المختار)، و ھەروەھا ھەريەكە لە (ھال لىندرس) و (مولويل) و (روبرتسن) كۆتايى مېژوۋيان لە تىۋۆرەكە لە (جەنگى ھەرمجەدۆن) دارشتوۋە لەسەر

^۱ بە عەرەبى ئەلمان ھەلەيەو كورد ناۋى (ئارمان)ى بىردوۋە ھەر لە ئەسلىشدا خۆى نەرمەمانە ئەك ئەلمانىا، ئەسلدا رەنگە لە ئارىمان ھاتىن و بە نىنگلىزى (german) لەگەل وشەى (كرمانچ)ى كوردى لىتەك نىزىكن و رەنگە يەك سەرچاۋەى ھەبوو بى.

دهستی یه هوده کان، (ئوگۆست کونت)یش کوتایی میژووی به بیرو بهرنامهی زانستی هیتا له قوناغه کانی ژیان (نه فسانه - لاهوتی - زانست)

• به هه مان شیوه کهوتنی سهربازگهی سۆشیالیست نهزموونه کهیان نهو باره فکری و دهولیهی بۆ (فۆکۆیاما) و دارپێژهرانی نهو تیۆره دروست کردووه که جاری کوتایی میژوو له سهرمایه داری بدهنهوه ... له گهلیشدا جاری کوتایی ئایدۆلۆجیاش داوه ... زۆر سودیش له بۆچونه کانی (نایبول) وهرگرتووه که باس له نموونهی سهرکهوتووی لیبرالی و دیموکراسی فهرههنگی ژیاانی پۆژناوا دهکا به بهراورد له گهڵ فهرههنگی ژیاانی جیهانی تر.

ههلبهته هیچی نهوانهی سهرووش راست دهرنهچووه و میژووش ناوهستی. له راستیدا میژووی بوونهوهر به زهوی و ئاسمان و ژیاانهوه کوتایی ههیه، له چهنهین سهرجاوهی جیا، له گهردوونا کوتایی فراوان برونی ههیه که دهته کوتایی بوونهوهر، دهشی به کێ له (نهیستیره پهشهکان - ثقوب السوداء) قوتمان بدا، دهشی سووته مهنی خۆر له هاوکیشهی $He \leftarrow H_2$ کوتایی بیت، دهشی له سهر زهوی به چهنهین هۆی تر میژووی ژیان کوتایی بیت، زۆر شیاانی تری زانراوه، به مسۆگهر ژیان و بوونهوهر تهواو دهبی، بهلام مادام ژیاانی کۆمهڵ بهردهوام بیت کوتایی به میژووی گۆپان نایهت، ههردوو گۆپانی چهنایهتی و چۆنایهتی وهك دوو یاسای یهك سوننهت بهردهوامه، سهرهپای نهوهی سیستهمی (سهرمایه داری) و دادگهری دژ به یهکن، بۆیه نهو سیستهمه له بنچینهدا به نهخۆشی هههمیشهیی ناوردهد کراوه، ژیان و نهزموونی وهستاوه له سهر سهرنه کوتنی نهزموونی تر، نهگینا خۆی نهزموون نیه، نهخشهو بهرنامهی نیه، ههروهك له بابتهی مدرسهکان، کۆمهڵگهی لیبرالی، ... زۆر شوینی تر باسکراوه، له راستیدا بزووتنهوهی میژووش وهك بزووتنهوهی زانیاریه (حركة المعرفة) بزووتنهوهی زانیاری به تینکراییی ههردو جۆلێ بهلام تاکي (جزئیات)ی له دۆزینهوهی (پراستی) دهوهستی، نهوهش (قيمة المعرفة)یه، به ههمان شیوهش میژوو

ناوۋىنىڭ ھەردەم لە جوولەيە بە گىشتى، بەلام لە كۆتايىدا نامانجى ھەيە (غاشيە)، نەويش وەك تەك تەك لە دۆخە دادگەريەكەي نارام دەگىرى... تا لە كۆتايىدا ھەموو لە مەبادىنەكانى دادگەرى نارام دەگىرى وەك لايەنى (پىيازى مىڭو)، و لاكانى تىرى زانىستى مىڭو بەردەوام گەشە دەكا، ھەلبەتە مەبادىنەكانى دادگەرىش تەواو جىيايە لە گەل مەبادىنەكانى سەرمایەدارى، بۆيە شيانى گۆرپان و ھەرچەرخان و ھەتا ھەرگەرانىش لە سىستەمى سەرمایەدارىدا لە ھەمىو سىستەمەكانى تر زىاترە.

كەواتە كۆتايى مىڭو لە نىر ھەموو سىستەم و پىياز و ئايىنى و مەدرەسەيەك ھەيە، لە بەرنامەي ئىسلامىش وا دەروانىستە مىڭو كە كۆتايى دىت لە پەيرەوى كردنى شەرىعەتى ئىسلام لەسەرانسەي جىھان نەك وەك سەرنجەمى دەعوە و ئايىنى پەتى، بەلكو وەك پىويستىيەكانى كۆمەل و تەك، بۆ چارەسەركردنى كىشە ھەمەلايەنەكانى كۆمەل، ھەروەك ئىستە دەيىنىن كۆمەلگەي پۇرناوا و پۇرھەلات، ئوستراليا، ئەفرىقىا بە ئەندازەي جىھانى ئىسلام پىويستى بەو بەرنامەيە ھەيە تا بناغەكانى كۆمەلگەيەكى دادگەرى دروست بكا. لە قورنانش ھاتووە (لقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر ان الارض يرثها عبادي الصالحون)، ھەروەھا لە فەرموودەش نەو ھاوكتىشە ھاتووە:

(پەيام) (دادگەرى) (مىرات) (دىكتاتورىيە) (ئىسلام)

◆ نبوة - خلافة (الراشدون) - ملك العذرذ - جبرية - خلافة الراشدة

◆ سىبلغ هذا الدين ما بلغ الليل والنهار

زۆربەي مەسەو پىيازە جىاجىياكانى وەھا ھاوكتىشەيەكيان ھەيە بۆ كۆتايى مىڭو، وا گرنگىرىنيان لى تۆمار دەكەين جگە لەوانەي سەروو كە باسمان كردن بە (كۆتايى مىڭووى فۆكۆياما) شەودە:

- ماركسىيەت: دېندايىيەتتى ← بەندايىيەتتى ← دەردبەگايىيەتتى ←
سەرمايەدارى ← سۆشپاللىيەتتى ← شىۋىيەت
- ئىككى: سەردەمى پەرسىتى ← سەردەمى پالەۋانىيەتتى ← مەۋجىيەتتى ←
دارۋوخان ← گەرەنەۋە بۆ پەرسىتى.
- ئۆگىت كۆنت: لاهوتى ← مېتافىزىكى ← زانست
- فرىزەر: جادۋو ← ئاين ← زانست
- تەتەۋرىيەكان: دېندايىيەتتى ← خىلەكى ← نېمپراتۋورى ← پاشايەتتى
كۆمۈرى

National

(٢٥)

ئاسايشى نەتەۋەيى أمن القومي Natrunal Security

چەمكىتىكى ياسايسى و سياسيه لەو سەردەمە راستموخۆ ماناي نەتەۋەگەرى
 ناگىرىتەۋە نەۋەندەي گىيانى دەسلەت دەگىرىتەۋە بە تايىبەتى لە ولاتانى دىكتاتور،
 عادەتەن نەغومەنىكىشى بەو ناۋە ۋەك بالاتىرىن دەسلەت بوڭرۇست دەگىرى،
 ھەرچەندە مېژوۋ نووسان ھەردەم ويستورويانە پەگىرىشەي ئەمۋ ناۋە چەمكەنە بۆ
 قولايى مېژوۋ بگەرىتەۋە زۆرىيە جارىش دەگىرىتەۋە بۆ مەدرسەكانى يۆنانى
 كۆن، راستە ناۋەپۆك و مەبەستەكانى كۆنە بەلام ۋەك چەمكە (ئاسايشى
 نەتەۋەيى) لەگەن مەسەلەي نەتەۋەيەتى و ۋەرچەرخانى سىستەمى ئىمپىراتورىيە بۆ
 (دەۋلەتى ھاۋچەرخ) سەرى ھەلدەۋە بوۋىتە چەمكىتىكى سياسى و ياسايسى و
 ستراتىژى، گەلى جار لە سەروۋى دەستورۋ پەرلەمان و ھۆكۈمەتەشە، نەركەكانى
 فراۋان و ترسناك ترىنيانە، بە پىتى پىناسە نوۋ و جۆر بەجۆرەكانى ۋەك: (لېپمان،
 پروفىسۆر بانى، بىدك، د. حامد الربيع، فەرھەنگى وېستەر، تا دەگاتە موشى
 دايان و كىسەنچەر...) ئەمۋ زاراۋىيە قاۋغىتىكى ياسايسى و سياسى و ھەتا فەلسەفىشى
 بە ۋوۋنى نىيە، بەلام ھەمۋ لايەك كۆكن لەسەر چەند لايەنىك لە بىنەماكانى
 ئاسايشى نەتەۋەيى كە بىرىتە لە: دۇنيايى خەلك (ھاۋلاتى و نەتەۋە دەۋلەت)
 بىرامبەر ترس و ھەپەشەي دەرەكى و ناۋەكى، ئىتر ئاسايشى تاك و كۆمەل و
 خىزان و كۆمەلگە جىھان و بۋارەكانى نابوۋرى و ژيارى و سياسى ئايدۆلۆژىيى و
 نەزادى.... دەگىرىتەۋە، لەكۆتايدا لەمۋ بوۋنەۋەرە ھىچ كەستەۋاۋ بەرپەھايى دۇنيان
 دوۋرە نېگەرەن نىيە چ لەكارەساتى بەشەرى يان سىروشتى يان گەردۋونى كە

زۆرەيدان بەدەرە لە تواناي بەشەرى بۆيە يەكئى لە ۋەسفەكانى بەهەشت نەو جۆرە دۇنيائى ۋاسايشە پەھايە بۆ نادەمى زاد فەراھەم دەكرى، (موسوعة السياسية) بە سادەتر پېتناسىكى (ئاسايشى نەتەۋەيى) بە پۈانگمەكى زياتر ياسايشانە ئەك سىياسىانە كەردوۋە دەلى: (زامەن كەردنى سەلامەتى دەۋلەت لە ھەرەشى ناوڭو دەروە)،^١ بەلام لىرەدا مەبەستى دەۋلەتلىك پىك ھاتىيەت لەسەر بىنچىنە نەتەۋەيى، واتە (دەۋلەتى نەتەۋەيى) كاتى سنورى سىياسى ئەو دەۋلەتە يەكسان بىت بە سنورى جوگرافى نەتەۋەكە (پىئى دەۋىرى دەۋلە القومية) ھەروەك لە (موسوعة العالمية) ۋا ھاتوۋە، دەبى تىبىنى بىكرى لەو پېتناسەدا باس لە ھەرەشى ناوڭوۋى كەردوۋە، كە لە جىھانى سىيەم (عربى بەتايىبەتى) زياتر مەبەستىان مەارەزە دەسەلاتىشە، نەو جۆرىكە لەو ئاسايشە.. بوار دەدرىت بە دىكتاتور بەناۋى ھەرەشە لەسەر ئاسايشى نەتەۋەيى دەست لەمەارەزە بوەشىنى. لە سەرەتادا چەمكى (ئاسايشى نەتەۋەيى) بە ئاسايشى بارودۆخى ھىزى سەربازى تايىبەت بوو، دواى ھەموو لايەنەكانى دەۋلەتى گرتەۋە، ھەلبەتە ھەموو لايەك كۆك نىن لەسەر ئەو بىنەمايانە كە ئاسايشى نەتەۋەيى لەسەر ۋەستاۋە، ھەندىك پېتناسەكانىان ھەمان پېتناسو پى ۋ شونىنى پارىزگارى دەسەلاتە، بەشىكى تر بەھىزكەردى سەربازى، بەشىكى تر پارىزگارى بەرژەۋەندى نىمپىريالىزمى ۋ داگىركارى لە دژى بەرگرى كەردن، زۆرەي چوارچىۋەكە دەدرىتە دەۋلەتلىك، جا سەروشتى نەو دەۋلەتە بە خۆى بە دەستوور سىستەمى ھوكمى چۆنە ئەۋەش بەشىكى ترى بابەتەكەيە، لە ۋلاتىكى نىك خۇمان كە پىك ھاتىنى لە فرەنەتەۋە فرە نىشتەمان ۋ فرە فرەھەنگ.. ئەوا لە خويندەنەۋەيەكى سەرەتايى بىنەماكانى ئاسايشى نەتەۋەيدا دەردەكەۋى دوو نەتەۋە لە يەك ۋلاتى ۋا جىيان نابتەۋە تەۋاۋ ماناى دوو سەركە بەرانەكەيە، چەركە دوو نامانج ۋ دوو بىنەماۋ دوو دۇنيائى لىك جىا دەبن (مادام بە پىتوانەي نەتەۋەگەريە)، سەرنج بەدە

^١ الموسوعة السياسية - د كىالى ج ١ ل ٢٣١

فەرھەنگی دەسەڵاتی عێراقی بەعسی لەبارەی ئاسایشی نەتەوویی دەڵێ: (فالامن القومي العربي هو الأمن الوطن العربي الكبير...) ،^١ بەو سەرەنجامە دەگاودەڵێ: (وتمجيدا لايدولوجية حزب البعث، يعتبر القطر العراقي ذلك القطر الذي يجعل بالقول والفعل من امنه الوطني جزءا من الامن القومي العربي...) بەو شاقولێی چ پەيوەندیەك بە ئاسایشی نەتەوویی كورد و توركمان و ناشووری و كلدانی عێراقی هەیه هەتا شیعی خوارووش، نێتر نەو هەموو جەنگ و مائ وێرانیە باجەكەي گەلی عێراق بە گشتی داوە، هەلبەتە ئاسایشی نەتەوویی لە دۆخی وادا (واتە لە دۆخی دەولەتی نەتەوویییدا) یەكسان دەبێ بە بەرژەوێندی و تیروانیی نەتەوویی دەسەڵاتدار، بوونی ئاسایشی نەتەوویی بێ دەسەڵاتیش بە مانای یاسایی و دەستووری و سیاسییەكەي دەبێتە هەرپشە لەسەر ئاسایشی نەتەوویی سەردەستەكە...، بەو شێوەیە دوو ئاسایشی نەتەوویی پێچەوانە دروست دەبێ، كۆتایی دێت بە زال بوونی نەتەوویی سەردەست، نەتەوویی بێ دەستیش هیچ بوارێكی تری لە بەردەم نامینی جگە لە شوێرش یان خۆبەدەستەوێدان... ئەو نەتەوویی کێشەي نەتەووییە، خەلكی كوردستان فونەیدەكن لە نەتەوویی بێ دەست هەروەك نەتەوێكانی ئەو سەردەستەي فەلەستین، كشمیر، چیچان، ئێرلەندا، بەربەر، تبت، تامل، نەتەوێكانی پەسەنی هەردوو ئەمریکا و ئوسترالیا...، ئەوانە ماناو بوونی ئاسایشی نەتەووییان لە چوار چێوێ دەولەتەكە ناییت، ئا لێرەدا بە زەقی ئاسایشی نەتەوویی دەولەتی وا تێك دەگیرێ لە گەل بنەماكانی چارەي خۆنووسی میلەتان و هەتا بەشە یاساییەكەي كە لە برگەي (٣) ی ماددەي (١) ی (نەتەوێ یەكگرتووەكان) هاتووە، زیاتر لە گەل بنەمای یاسای نێو دەولەتی (مبدأ عدم التدخل) دیتەووە، جا لەو كاتەيە هەقی خۆبەتی یان جیابوونەوێ وەك (شیخ سعیدی پیران) هەرزوو هەستی پێكردو جاپیداو وتی یان دەولەتی سەربەخۆ بۆ ئێمەش یان جۆرە دەولەتێك بێ دوو رلە نەتەوێ گەری نەزادێ و پەگەزی و

^١ تعريفات ببعض المصطلحات - مادة : (الامن القومي)

چىنايەتتى... نەۋ داۋاي كرد ئىسلامى بىت، بە تەنھا ئەۋە دەتوانى كۆمەلە مەبادىئىكى نىۋى ناسۋىيى ۋا بۆ فرە نەتەۋەكان ۋ فرە فەرھەنگ ۋ فرە نىشتەمانىەكان دارپۇتتەۋە بەشى ھەموان بە يەكسانى تيا بى.

ئىستا ئەگەر بۆچۈۋى رەخنە گرانىش بىت ئەۋا كورد كەمتر خاۋەنى ناسايشى نەتەۋەبىيە ئەگەرچى خاۋەن كيانى شۆرەشگىرەش بوۋە، ھەر لەبەر ژىر دەستى نىيە بەلكو بەھۆى ھەلسوكەۋتى رېبەرانىيە لەۋ سەردەمەدا، مادام لە تىك گىرانى ھاۋكىشەى نىۋان بەرژدەۋەندى ھزبى ۋ كەسىتتى ۋ بەرژدەۋەندى بالاي گەل ۋ نىشتەمانا ئەۋا يەكسەر يەكەم بەسەر دوۋەم دەخەن، ئىتر پانتايەك بۆ ناسايشى نەتەۋەبىي نامىنى، ئەۋەش ھۆيەكانى زىاتر دەگەرپتەۋە بۆ سىروشتى ئەۋا مىرسانەى كە ئەۋا جۆرە رېبەرو ھزبانەى پىئو پا پەندە، ئىتر لە ئەنجاما لە بەردەم بىنەماى بەرژدەۋەندى تايىبەت ھىچ خەتتىكى سوورو، نەگۇرپىك، پىرۇزىيەك، قەدەغەيەك... نامىنى، ئەۋا دۆخە بەزەقى لە كوردسان ديارە، بەلام لە جەۋھەردا ھەمان دۆخە لە زۆربەى ۋلاتانى دىكتاتۇرى بە تايىبەتى ۋلاتانى ھەردەبى، لە ۋلاتانى دىموكراسى رۇژناۋا تەۋاۋ زال بوۋىنە بەسەر نەرىتە سىياسىيە خۇبىستىەكان، سەرچاۋەى ئەۋا زال بوۋنەش لە(ئىۋابەت، مەبادىئەكان) ھاتوۋە لە بەرنامە ئايىپەكان كە بەرژدەۋەندى گشتى لە سەروۋى بەرژدەۋەندى تايىبەتى بىت. بۆيە ھەرگىز سەرچاۋەى ناگەرپتەۋە بۆ مىرسەكانى لىپاليزم ۋ لىقەكانى، ھەر بۆيەش لەرۇژ ناۋا ئەگەر(بەرژدەۋەندى بالاي ۋلات ۋ ناسايشى نەتەۋەبىي يەكەى) لەگەل (بەرژدەۋەندى ھزبى دەسەلاتى) تىك بگىرى ئەۋا بى ھىچ گىرەتتىكى ۋا يەكەم زالە بەسەر دوۋەم، بە پىچەۋانەۋە لە ۋلاتە دىكتاتۇرىيە جۆرەجۆرەكان دەبىتتە چەكىتى ياساى لە دژى ئۇبۇزىسيونى نىشتەمانى، زىاتر لە پىناۋ ناسايشى دەسەلاتە نەك ۋلات، ھەر لە بىنەچەشدا لە ئەزمۇۋى بەشمى يەكەم جار ئەۋا چەمكە لە لاىەن (لوىسى چۈاردەم) پەيدابوۋ (بەپىتى زۆربەى شارەزاىان) لوىس بەھىزبۇۋى دەرو دراۋسىۋ يەكتر داگىركردنى بە ھەرەشە زانى لەسەر فرىسا، ئەگەر ھىرشىش پوۋ لە فرىسا

نەيىت، لە دابەشى دەسلەلات و جىھاندا پتەۋى ئاسايىشى يەككىيان دەيىتە
 ھەرەشە لەسەر ئەۋى تر، بە تايىبەتى ئەۋانەى (بەدىلن بۆ يەكتر)، ئاسايىشى
 يەككىتى سۆڧىيەت ھەرەشە بۈۋ لەسەر ئەمىرىكاۋ پىچەۋانەشى بە پىچەۋانە، ھەتا
 ولاتە بچۈۋكەكانى جىھانى تىرىش بە تايىبەتى ناۋچەكانى ناژاۋەۋ درىژكراۋەكانى
 سايكس پىكۇدا، ھەتا ئەزمۈۋىنى سىستەمى دۈۋ حىزبى يەك ولاتىش، ۋەك
 ئەزمۈۋىنى (پ.د.ك) ۋ (ى.ن.ك)، ھەرچەندە ئەۋە ئەسل نىيە .

لە ولاتە دىموكراسىيەكانىش ئەنجومەنۈ دەستورىكى ۋا پىيادە دەكەن كە لە
 كۆتايىدا زياتر لە خزمەتى چىنىك يىت، ھەرچەندە لە پىتناسى دەستورى ئەۋ
 ئەنجومەنە ۋاى لى ناخويندريتەۋە، بەلكى چى لە بەرژەۋەندى بالاي ولات و
 مىللەت يىت بەگشتى ئاۋا تۆمار دەكرى، ئەنجومەنى ئاسايىشى توركىا پىك دىت
 لە زۆرىنەى جەنەرالەكان و بىررىسى ھەرە بالاي دەسلەلات، زۆر بە سانايى جم
 ۋجۆلەكانى ئىسلامى، چەپى، كوردستانى.. بە ھەرەشە لەسەر ئاسايىشى توركىا
 لە قەلەم دەۋاۋ قەدەمغەى دەكا، ھەتا داۋاكردى خويىندىن بە زمانى كوردى بە
 داۋايەكى تىرۆرستى و ھەرەشە لەسەر ئاسايىشى توركىا ئاسانرا، ..بەۋ شىۋەيە ئەۋ
 چەمكە لە زۆربەى ولاتان بەشىك لە داپلۇسىن و چەترىكى ئىدەكى ياسايە بۆ
 چەمساندەۋەۋ دەركردىن لە گۆرەپانۋ پاۋان كردنى دەسلەلاتە بۆ چىن و كۆمەلىك بە
 نۆرە ئەگەر دىموكراسى بن، ھەر جۆرىكى داھىنراۋى زىرەكانەى دىكتاتورىيە.

پاي مەدرەسەكان :

دۋاى خورددۈ سادەكردنەۋەى ئاسايىشى ئەتەۋەى دەيىنن تا پادەيەكى زۆر
 پەيۋەستە بە (مقاصدەكان) دەستورۈۋ سىستەمى دەسلەلات لە لايەك ۋ لە
 لايەكى تىرىش بە مدرەسەكانى سىياسى، چونكە بەرژەۋەندى بالاي ھەر مىللەت و
 ولاتىك لە لايىم مدرەسەۋ شارستانىيەكان جىايە لەگەل ئەۋانى تر، ئەۋەش
 دەگەرپتەۋەۋ بۆ تىگەيشتن لە ژيانى مەرۆۋ، ماناي مافى مەرۆۋ، ڧاكتەرە

كارىگەرىيەكانى سەر مرۆڭ و كۆمەل...بەو شىئوھىيە (ناسايشى نەتەوھىيى) لە
سىستەمى ولاتە شىئوھىيەكان زۆر جىيايە لە گەل ولاتانى لىپرالى پوژناوا، نەوانەش
لە گەل ولاتانى دىكتاتورى نەتەوھىيە گەرى جىيەھانى سىيەم و عەرەبى، ھەموو نەوانەش
لە گەل دەولەتى ئىسلامى راستەقىنە، لە كاتىكدا لە پوژناوا زياتر ناسايشى
جەستەيى و خۆراكى گرنگە (واتە لايەنى ماددىيەكەي)، دەبينىن لە شىئوھىيەتدا
ناسايشى چىنى كرىكارو نوئەنرايەتى لە دەسەلات و پرۆلىتارىا گرنگە، بە ھەمان
شىئوھىيە دەبينىن لە سىستەمەكانى حوكمى ولاتىكى وەك عىراقى سەردەمى (صدام
حەسەن) - كە نەوونەيەكە لە ولاتانى عەلمانى نەتەوھىيە گەرى و دىكتاتورى - نەوا
ناسايشى نەتەوھىيى كەمتر ماناي بەرژەوھەندى بالاي ميللەت و ولات لە بەردەم
خەونەكانى سەرۆك دەمىنى و زۆربەي سامانى ولات و ھاولەتيان و...دەخستە
خزمەت بەرنامەيەكە ھەلە...بۆيە لەو جۆرە ولاتە نەنجومەنى ناسايشى نەتەوھىيى
نەبوو، نەو نەنجومەنە لە ولاتە دىكتاتورىيەكان بە گشتى ھەر لە ھاوكتىشەكەي
دەسەلاتى ميللەت يەكسانە بە دەسەلاتى سەرۆك نەو بوو، نەو كاتى مانايەك
بۆ نەنجومەنى ناسايش و نەو ناسايشەش نامىنى ئەوكاتى ناسايشى نەتەوھىيى
برىتى دەبى بە ناسايشى دەسەلاتى سەرۆك، ھەر وەك بە زەقى لە ھەلسوگەوت
جەنگەكان و دانوستان و پەيوەندىيە دىپلوماسىيەكانى عىراقى نەو سەردەم بەدى
دەكرا، نەوھش لەوھە دىت كدىكتاتورى ئىستا وەك جارەن ئىشتەمان پەروەر نىن
زىاتر بەرژەوھەندى كەسىتى خۆي دەخاتە سەرۆكى ھەمووان ، ھەر بۆيەش
دىكتاتورو زالى ئىستا ترسنۆكىشن .

لە ئىسلام دا ناسايشى نەتەوھىيى بەو زاراوہ نەبوو (تەنھا ناسايش - أمن -
باسكرا بى) بەلام لە ناوھەركدا پەيرەوكرائە و دەكرى، چونكە نەو چەمكە جۆرىك
لە پەگەز پەرسى تىايە، لە مەبەست و نامانجدا ناسايشى ھەموو مرۆڭى سەر
زەويە، بەلام وەك واقعىكىش كە ولاتى سەردار ھەيە نەوا بە پىتى نەو واقعە بۆ
نەو قۇناغە ھاوشىئوھى نەو ناسايشەو نەنجومەنەكەش پىادە كراوہ، ھەر وەك لە

تېران دائىرائىقىدا، ئاسايش لى ئىسلامدا ھەر تەنھا بۆ دەسلەت و چىنىك و نەتمەۋىي ئايىن و سۈرۈك نى، لىرەدا ئاسايشى فەكرى و ئابۋورى و ئايىنى و ئابدۇلۋىي و ژىيىرى و فەرھەنگى بۆ گشت لايەكە لى بارى سۈرۈشت و ئاسايشى خۇي، نەك لى كاتى دەست درىۋىي و جەنگا، ھەلبەتە ئاسايش بۆ دەست درىۋىي كارو پىساو خراب نى. نەم ئايەت و فەرھەۋىي رېسا گشتىەكانى ئىسلام لى بارەى ئاسايشە كە لى خوارەۋە تۆمەرى دەكەين:

• فليعبدوا رب هذا البيت الذي أطعمهم من جوع وآمنهم من خوف.

• من رأى منكم منكراً.....

• أمر بالمعروف ونهى عن المنكر..

لى بارەى زارەۋى (ئامان) لى نەدەبىياتى ئىسلاما زۆرى لىسەر نوسراۋە:

• لىبارەى (ئامان العام) دا زانايانى ئىسلام وتويانە (الأمّن هنا عيش والعدل أقوى الجيش)

• ماوردى - كىتب (ادب الدين والدنيا): أمّن العام تظمنن اليه النفوس، وتنشر فيه الهم، ويسكن فيها البدن، ويأمن فيه الضعيف.

لى ۋەرچەرخانەكانى ئىستاي جىهان بەرەۋە ۋەلەمە زىاتىر (ئاسايشى نەتمەۋىي) بەرەۋە تەرازۋى رۋانگەى ئىسلامى ۋەردەچەرخى، كەمەتر نەۋ ماناۋ مەبەستە كلاسكىدەى جارانى دەمىنىت، لى ئىسلامدا ئاسايش ھەر ناگەرپتەۋە بۆ دەسلەت، بەشىكى زۆرىش لى دەگەرپتەۋە بۆ ناۋ كۆمەلگە، نەۋەش بەشىكى گرنكى كۆمەلگەى مەدەنىيە لى ئىسلامدا، بلار كۆمەلگەى ئاشتى و ئاسايش نەركى بىنچىنەيە، زامەن كۆمەلگەى ژىيان تەبائىي و ھارىكارى و ھەمەۋە بىنەمايەكى نەخلاقى و دادگەرى.. تاكە سەرچاۋەى ئاسايشى تاك و كۆمەلگە... كە لى پىنسانە كەمەتر بە لاي داچۈينە، نىتر دۇنيا كۆمەلگەى دەزگا كۆمەلگەى لى تاك - خىزان - نەتمەۋە - كەمايەتى نەتمەۋىي و نەژادى و ئايىنى و فەرھەنگى چىنەيەتى ھەتا مەعارەزەى ياسايش بە شەرىئەتى ئىسلامى دەچەسپىن كە نۇمەتلىك دروست

بکری و دادگەریش لە فەرمانرەواییدا، بۆیە کاتی نوێنەری ئەهلی کتاب نامە ی بۆ (عمر) هێنا بوو، وای زانی ئەویش وەک ئەو سەردەمە ی ئیمپراتۆران لەناو چ کۆشک و تەلار و پەرژینی پۆلا و دیواری بلند و حیمایەو .. کەچی کە پیشانیاندا لە ژێر سێبەری کۆنە دیواریک پالتی دا بوو وە بە تەنها، ئەو نوێنەرەش سەری بە جاریک سوڕما و وتی، عدلت ئم امنیت فتمت...

بنەمای هەموو ئەو دۆنیایانە کە لە یاسای دراوسێ ی گشتی، بنەمای تەکامل اجتماعی، تەکافل اقتصادی، ذمە، اقتصاص، لە ئیسلامدا وا هاتوو مادام ناسایش تاکێک پێشێل کرا ئەوا ناسایشی گشتی پێشێل کرا، مادام خراپەبەک (منکرات) ئێک جێ ی بۆو بە یەرگری ئەوا دادگەری تێک پوو خا...، مادام زالم بووی ئەوا زولمیشتی لی دەکری و ناسایش نامیتنی.

لەسەر ئەو بنچینانە دەتوانین چەند بنەمایەک بۆ ناسایشی نەتەوویی لە هەردوو پوانگە ی فکری ئیسلامی و مەزەبە یەتی دابڕێژرین کە گوزارش لەو قوناغە میژوو ییە دەکا وە بۆ زیاتر ناوچە کە ی خۆمان:

۱. ژێر دەستە یی و چەوساندنەو سەرچاوە یەکی بەردەوامی نا ئارامی و ناسایش، پزگاربوونیش چارەسەر یە کە یەتی، نەخشە ی (سایکس پیکۆ) لەو ولاتانە ی ئێمە بۆ نا ئارامی سنورکێش کراو کەواتە هەلۆشان دەوێ ئەو رێکەوتنامە ئیمپریالیزمانە و قەلاچۆ ی داگیرکاری و چەوساندنەو بنەمایەکی هەرە بە هێزی ناسایشی نەتەوویی ئەو قوناغە ی.

۲. نادادگەری یاساکانی جیهان، بنەمای "بەرژەوێندی تایبەتی" سەرچاوە یەکی تری ئەو نا ئارامی و نا ناسایشە، دۆنیای خەلک دەشلۆ قیستی، لە جیات ی ئەو بنەمای "بەرژەوێندی گشتی" و دادگەریە دۆنیای ی ناسایشی پێ دەگەرێتەو.

۳. دەبێ هەروەک تاکەکان لەسەر بنچینە ی یاسا و پەوشتی بەرز پەفتار لە گەل یەک بکەن (لایۆمن أحدکم حتی یحب لاخیه ما یحب لنفسه) تا ئەو بنەمایە نەکرێتە پەڕێندی دەوایش ئەو جیهان ئارام نابێ، نەگینا گەورە بچووک قوت

دەدا، ناسايشى نەتەوہىيى لايەك لەسەر حسابى لايەكى بىن ھىزتر دەبى، حوكمەكان بانيك و دوو ھەواو چەند ھەوا دەبى، ھەروەك لە نىسلامدا بەو جۆرە حوكمانە و تراوہ (حكيم الجاهلية).

٤. ولاتيش وەك تاك دەبى لە ژير بنەماي (لايظلم ولايظلم) نابى ناسايشى نەتەوہىيەكەي ھەرەشە بيت بۆ سەر ناسايشى نەتەوہى ولاتىكى تر.

٥. ھىزى بەرگري (نەك ھىزى ھىرشكەر) و تواناي ماددى و يەكيتى و يەك رىزى و يەك سەرکردە و يەك بىروباوەرو سپاردەيى لە دەسەلات و پيش كەوتنى زانستى و بنەماي گرنكى ناسايشى نەتەوہىيە.

٦. پەرودەکردنى خەلكى و خەلكى جىھان بەگشتى لەو سەردەمەدا بە رەوشتى بەرزو و شيارى مەرقايەتى و خۆنەويستى بەشتىكى گرنكى زامنكەرى نەو ناسايشەيە، پىچەوانەشى نەنجامى پىچەوانە دەداتەوہ.

٧. دەزگايەكى بەكارتر و دادگەرى تر لە جياتى (UN) وەك دەزگا لە سەرروى ھەموان و بىن قيتۆو بەراستى نوینەرايەتى فرەيى جىھان بكا بە كەمايەتيەكانيشەوہ.

٨. دەسەلات وەك سپاردە بيت نەك مولك، كە سەرچاوەي ديكتاتۆريەت و پادشايتى و پاوان كردنى دەسەلاتە، نەوانەش سەرچاوەي نانارامى و دلتيايى و تىكدانى ناسايشى گشتى و تايبەتیشە، لە بەرامبەردا دەست گۆري دەسەلات و سەربەستى بىروباو نازادى و ھەلبژاردن و... دەبەتە پتەوكردنى پەرژينە بالاكان و خەملىنى بنەماكانى ناسايشى نەتەوہىيى لاي ھەموو تاكيك.

ھاتنەدى ئەر بنەمايانە تەنھا ناكەوتتە سەر دەستوورو ياسا بەلكو زياتر دەكەوتتە سەر مەدرسەكانى سياسى و فەكرى سەرەكى (نىسلامى، لىبرال، سۆشاليسىتى، شىوعىيەت)...

ناسايشى نه ته وهى كوردستان:

له راستيدا ناسايشى نه ته وهى به پى بنه ماي بهر ژ وهندى ده كرىته وه چوار بهشى سهره كى:

١. ناسايشى زل هيزانى جيهانى له ولاتانى سهرمايه دارى و نهوانه دى ده يانه وى كۆنترۆلى دهر وازه كانى عهوله مه بكم.

٢. ناسايشى نه ته وهى ولاتانى زالى نه ته وهى كى سهردهسته.

٣. نهو ميلله تانهى ژىردهستن.

٤. ولاته تاك نه ته وهى به كان يان گرفتى كيشى ستوونى.

هه لبه ته هه ربه كه لهوانه چهند بنه مايه كى هاوبهشى هه به له هه مان كاتدا له چهند بنه مايه كيش لىك جيا ده بنه وه، بۆيه نابى رابه رانى عهلمانى كورد نهو باب تهش وهك مه سه لهى تىۆرى سياسى و فلسفى و فكرى هه لسن له پىناو دارشتنى بنه ماكانى ناسايشى نه ته وهى له هه شوپى نىك بىت و چۆن بىت هه ر بيهىتن... نه خىر ده بى زۆر به وردى بزاتن بنه ماكانى ناسايشى نه ته وهى (كه له كۆتايدا تۆمارى ده كه ين) له كۆندا سهرچاوه كانى بوون و راست كرده وهيه تى، له كۆتشدا سهرچاوهى مهينه بى و بهرده واميه كهيه تى، لهو چوار پۆلهى سهر وودا كامه به شوپى كوردستان؟ ناخۆ له به رهى عهلمانى بهت بن يان ناينى؟ له به رهى نه ته وه گمى يان ئومه تى؟ له كام به رهى مله لانى شارستانيه كان بن؟ له به رهى مىكافىلى و بهر ژ وهندى په رستى؟... هه موو نهو په رسياره ناسايشى به په روون كرده وهى هه ره شه كانى سهر ناسايشى نه ته وهى كوردستان روون ده بىته وه، نه گمى پىنا سه كهش وهك به سادى ده رپرا لى رهش هه ر ماناى پاراستنى بهر ژ وهندى به لاكان و نه گۆره كانى ميلله تانى كوردستان بىت له هه ره شهى دهر وهو ناوه وهو كه برىتين له ١- داگىر كه ران و هه موو ياره مه تى ده ره كانى، ٢- نهو په رسياره و نايده لۆژيا و ياسا و نه رىته ده وليانهى په وايى نهو داگىر كه ريهى له سهر وه ستاوه كه برىتیه له نايده لۆژياى نه ته وه گمى عهلمانى و سۆشاليسى دىكتاتورى، ياساى

(عدم التدخل) و (سيادة الدولة) (نەنداميه تي دهولەتان بۆ UN له جياتي نه ته وه كان- (كه ناويشي نه ته وه به كگرتوه كانه كه چي نه ته هومي كگرتوو نيه ولاته به كگرتوه كانه)-، نهرپته دهوليە كان به تاييه تي نه وه ي نيسناكه هه موو هه لسوكه وتي ره سمى دهولەت به ره وا ده زانن هه رچيه ك ييت كه چي به رگري و پرزگاري به نا ره واو به ده ر له ياساو جار جار به تيرۆرستيش له قه لەم ده دن و زاراوه ي وهك (انفصالي، تجزئة، خروج عن قانون، دعاة العنف، تخريب، ارهابيين...) ده دنه پال شوپشگيران ٣٠ - هه موو نه و رتيكه وتنو و فاكتمره ميژوو يانه ي بوينه هوي مه ينه تي خه لكي كوردستان له سه ره تاي سه ده ي رابردوودا دمست پيئده كاو بريتين له:

أ. فاكتمري جيهاني كه خوي له رتيكه وتنامه ي سايكس پيكو ١٩١٦ سان ريمو ١٩٢٠، قاهره ١٩٢١، لوزان ١٩٢٣ كه مدرسه ي ليبرال ديموكراسي و رۆژناوایي لتي به ريرسياره، يان ده كرى بليين عه لمانيه تي جيهان.

ب. فاكتمري ئيقليمي كه بريتين له سه ره له داني بزوتنه وه ي ده ستووري و عه لماني و نه ته وه گهري نتحاديە كان و دوايش نه تاتورك و مدرسه ي نه ته وه گهري عه لماني عه ره بي.

ج. فاكتمري ناوه كي كه خوي ده نوينيت له و هاوكاريه هه لئه له تاويه ي ته ياري عه لماني كوردي كرديان له گه ل ته ياري عه لماني توركي و جيهاني به تاييه تي نه و وهرگيرانه ي رتيكه وتني سيفەر بۆ لوزانو وهرگيرانه ي خه لافهت بۆ كۆماری عه لماني توركي.

بنه ماگاني ناسايشي نه ته هومي كوردستان:

١- هه موو هه نگاوه پيچه وانه كاني ته وه ره كاني (هه ره شه ي ناسايشي نه ته هومي) كه له سه روو باسكرا به وردی و ته واويه وه، كه زياتر هه ره شه كاني ده ره كيه.. نه و خالانه ي داها تروش زياتر هه ره شه و دژه هه ره شه كاني ناوه كيه.

۲- يەك رېزى و يەك رابەرى و ھەموو دەروازەكانى كە دەچىتەو سەر ئەو يەك رېزى و يەك رابەرى، بۆ ئەو مەبەستە دەپى:

أ. ئەو مىللەتە وا پەرۋەردە بىكرى لەسەر ئەو بىرۋاۋەرو ئايدۆلۈزىانەى كە رەسەنزو زۆرايەتى ھەرە زۆرى قەبولى دەكەن ئەك ئەو فىكرو ئايدۆلۈزىانەى كە دەبىتە پارچە پارچە كەردن و نەگونجى لەگەل عەقىدەى زۆرايەتى.

ب. فرەلايەنى لە قۇناغى رىزگارى - نىشتىمانى پەسەند نى، بەلام ئەگەر واقىت ك بىت ئەوا نەبتە فرە دەسەلات فرە رېبەر فرە گىيانى مىلىشىيى.

ج. خۇ دور خستەو لە دەروازەكانى بەرژەوەندى تايبەتى وىرانكەر.

۳. راھىتەنى مىللەت لەسەر بىنەماكانى ئەخلاقى و بەرگرى لە كاتى پىويست و واى لى بىكرى بەرژەوەندىەكانى گشتى بخاتە سەرووى بەرژەوەندى تايبەتى، نىتر نۆتوماتىكىەن دەبنە پاراستى بىنەماكانى ئاسايشى نەتمەيش، ئەو ش ماناى دروستكەردنى ئومەتتە كە راست گۆيى، ھارىكارى، بەھاناھاتن، بە نۆقرە، خۇنەويست، رەوشەنبر، ئومەتى وا فېلى لى ناكىرى، لى ناخوردى بە ھەموو لايەك، بە پىچەوانەى بىنەما ئەخلاقىەكانى فىكرى ماددى، كە دەبتە ھۆى درۆزنى، خۇويستى، ھەلەشە، خۇفرۆشى و مىللەت و خاك فرۆشى، نەزانى، پارچە پارچەيى و خىرا گۆپاوى..... لە كۆتايىدا ناتوانى بەرگرى نىشتىمانى بىكا لە كاتە سەختەكان.

۴. دروست كەردنى رېبەرىكى كارىزمى مىللى رۈھى، باوەشى وا فراوان بىت جىگەى ھەموو رەنگ و تەرزو و چىن و بىرۋاۋەرى جىا و ئايدۆلۈزىاي جىا بىتەو، رېبەرىك بىت لە سەرووى حزبايەتى و منافەسەو چا و لە تەخت و خۇويست، خاوەن بەرنامەو بىرۋاۋەرىكى مەزنى وا بىت نامۆزگارى و رېنمايەكانى لە ھەلسەكەوتەكانى دابى، ... بە كورتى عەقىدەى زال بىت بەسەر ئارەزوۋەكانى دەروونى.

۵. پەرۋەردى زانستى و تەكنىكى و داھىتەنى بزووتتەۋەى و شىيارى و بىناکردنى
 ژۇرخانى كۆمەل بە ھەموو ئاراستەكانى ئابوورى و تەكنىكى و فەكرى و شارستانى و
 مەدەنىيەت و ئەخلاقى و شۆرشگىرى و ناشتى خىرازى و بۆ ھەموو ئەو بىنەماو
 دەرۋازەكانى سەرۋو دەبن بە وردى بۆى بگەرپىن ناخۆ ئەو بىنەمايە لە كام مەدرسە
 بەدى دەكرى و پىتى دىتەدى لە (ئىسلامى، لىبرالى، سۆشىيالىستى، شىوعى) كامە
 مەدرسە دەرچوو ئەوا ئاساسىي قانۇنى كوردستان لە ستراتىگىيەتدا دەبىتتە
 ئاساسىي ئەو مەدرسە لە ھەرسى ئاستى جىھانى و ئىقلىمى و ئاۋەكى.

developmentalism (٢٦)

پیشکەوتوویش التقدم advance- progress

وهك ماهيهت پیشکەوتوو نوینه رایهتی مانایه کی کۆن دهکا، له گهمل مرۆڤایهتی ماناکه ی به جۆریك هه بووه به لām وهك چه مکه زۆر کۆن نیه، تا رادایهك تیکه لیه کیش هه یه له نیتوان پیشکەوتنه کانی هه ریه که له: کۆمه لایهتی، ئابوووری، زانستی، فیکری، .. نهوانه له بنه چه دا لیک جیان، شهوه ی لیتره مه به ستمانه پیشکەوتنی کۆمه لایه تی، به تاک و کۆوه، پیچهوانه ی دواکموتن به جی مانو (ره جمیهت)، جار وایه نه گهر له دژه کان نه گهین له خودی بابته که چاک ناگهین، دواکەوتوو (ره جمیهت) به زۆری لهو نه مردمه بهو مانایه به کاردی که به کینک یان لایه نیک پشت به فاکتوره کلاسیکیه کان به ستمیت لهوانه فاکتوره کۆمه لایه تی و خیله کی و تایفه یی و ره چه له کیه کانی تر، له رووی ئایدیۆلۆژیا و فکریش پشت به سه رخانی نهو فاکتهرانه ی سه رووی کۆمه لایه تی به ستمیت، یان له رووی که ره ستهو ئامراز ئاره زووی که لو په له کۆنه کانت بیت، هه لیه ته هه ره مه دره سه یه ک به جیا ده پروانیتته هه مردوو چه مکی (ره جمیهت) و (پیشکەوتن)، پیشکەوتنیش کاریگهره به به شه کانی تری پیشکەوتنی زانستی و ئابوووری و ته کنه لۆجی.. به لām هه ره به که ماناو شوینی خۆی هه یه به داخه وه به شی هه ره زۆری فهره نگو نه نسکلۆپیدییه کسانیش تیکه لیان کردوو، وا هه ندیکیان لی هه لده بژیرین.

رايه جياجاكان:

+ لهو سەردەمە لە فەرھەنگە دەولیەکان پېشکەوتوویی بە پېشکەوتنی باری نابووری ولات و ژێرخانە کەمی لەداھات و نوێگەراییی و ناستی زانستی و تەکنۆلۆجی.. لێک دەدرێتەوە، پاشکەوترویش - تخلف نەك (رەجعیەت) بە پێچەوانەی سەروو لێک دەدرێتەوە.

• نەو تیروانییە سەروو ھەر فەرھەنگە یاساییەکانی نەگرتۆتەو، فەرھەنگە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکانیش کاریگەرن بەو بۆچوونە، فەرھەنگیتکی وەك (موسوعة علم الاجتماع) کە لەوانی تر چاکتر بۆی چوو، کەچی لەباس و مادە (تقدم الاجتماعي) و (تخلف اجتماعي) ھەر بە سادەیی بە رادەیی پېشکەوتن و پاشکەوتنی دەزگاکانی لێک دايتەو، نەك خودی مرۆڤەکان، ھەرچەندە لاباسیتکی مرۆڤە کە دەگرێتەو، لەکاتیكا گەوھەری باسە کەمان مرۆڤە نەك نامرازو دەزگا.

• فۆرێ، ابن رشد، .. پێیان وایە پېشکەوتنی ھەر میللەتێک بە پېشکەوتنی ئافرەتانیان دەپێتورێ.

• بەشی ھەرە زۆری نابووری ناس و مەدرەسەیی مادەیی و مەدرەسەیی لێرالیەکانیش پېشکەوتن لایان مانای پېشکەوتنی نامرازەکانی بەرھەم ھێنانە.

• بیترمان: پېشکەوتنی بە شارو لادێ بەستۆتەو، لەکتییی (مدخل الى علم اجتماع الحضري) دەلێ شار پېشکەوتوو و لادیش دواکەوتوو، زۆر روونە ئەرەیان ئێڤروانییێکی رەگەزبەرستی کۆنی رۆمانی و یۆنانی لە ئەسلی زاراوەکانی (سیاسەت) و (شارستانی) و (مەدەنیەت).. ئەرەکان وەرگیراوە.

• نوکست کۆنت: پېشکەوتن مانای پېشکەوتنی زانستی.

• نەتەوگەرپەکان: پېشکەوتن دەبەستەو بە ژینگە و خاڤ و رەجەلەك، نێر رەجەلەکی ئەوروپیی و ئاوەوای ئەوروپیی ھەر دەبێ میللەتێکی پېشکەوتوو پېشەرەوی جیھان بدات، وەك خۆیان دەلێن، لەناو عەرەبیش (خاکی پەيامەکان) ھەردەبێ پېشەرەوی جیھان بیت، لەناو یەھودو سربو ئەرەمن و تورک... ھەریەکە

له به جۆریك دیدیكى واى ههیه.

• پیشکەوتووێ لای زاناکانی تر پێوانه ی جیا جیای تری ههیه، لای (سپنسر) به مانای له ۱- سادهیی بهرەو ئالۆزی ۲- له پێکەوهیی بهرەو پەرش و بلاوی و دورکەوتنهوه.

• زۆر جۆره تیروانیی تر ههیه کۆماری له پادشایی پێ پیشکەوتوو تره. یان به پێی سیستەمی سیاسی و ئیستعای مەدرەسیه کە ی، ... هتد. پیشه پاش کەوتوو دیاری دهکری.

له راستیدا نهو پێوانه تەرازوانه بۆ پیشکەوتن نهو نهو و ردو تیر نین، زۆربه یان دهردی یهك لایهنی ههیه، جارێ پیشکەوتنی کۆمه لایهتی گشتی و پیشکەوتنی تاك تیکه ل کراوه یهك هۆکارو بنچینه ی دراوه تی، ئنجا مەرج نیه شاریهك له لادیهك رهوشه نبرو پیشکەوتوو تر بیت، یان خاوهن ناشی هه لمی له ناشی ههوا ی پیشکەوتوو تر بیت، یان ئافره تیککی سه ر کۆمپیۆته ر پیشکەوتوو تر بیت له ئافره تیککی سه ر ده ستا ر، نهو میان راسته ناشی هه لمی پیشکەوتوو تره له ههوا یی، کۆمپیۆته ر له ده ستا ر، به لام مانای وانیه خاوه نه کانیشیان پیشکەوتوو تر بیت، به هه مان شتیه مەرج نیه ولاتیکی کۆماری پیشکەوتوو تر بیت له ولاتیك پادشایی زۆریه ی ولاته گرنگه کانی نهو روپی پادشایی، که چی له نه فریقا ته نها (سوازیله ندو لیسونۆ، مغرب، نین) پادشایی نهو تر هه مووی کۆمارین بهو ته رازوه بیت نهوا نه فریقا پیشکەوتوو تره له نه روپا.. ئنجا یابان نهك پادشاییه، هیتا سیستەمی نیمپراتۆیهو زۆر پیشکەوتوو شه له ته کنه لۆجیا و ئیداره و باری نابوو ری.. نهو مەرجانه ی سه روو ره ها نین، ئنجا له رایه کە ی (سپنسر) پیش به روونی دهرده کهو ی دیارده یه کی سه روشتی و بایۆلۆجیه کانی کردۆته بنچینه بۆ پیشکەوتنی کۆمه لایه تی، ده شی له بایۆلۆجیا گه شه کردن و پیشکەوتن مانای له ساده ییه وه به رهو ئالۆزی و لیک دورکەوتنه وه بی، به لام هه مان مانا له کۆمه لایه تی پێچهوانه ده بنه وه، لیک دورکەوتنه وه یهك نه گرتن مانای

پېچه وانه ی پېشکه و تنه...

بۆ لیک کردنه وهی هه موو نهو لیلی و تیک گیرانه به تاییه تی له نیتوان مانای پېشکه و تنی تاک و کوژ نهوا به پرسیاریکی ساده دهست پێ ده که یین: ناخۆ مرۆڤیتکی پېشکه و تنو چی پېشکه و تنووه؟ جل و بهرگ و شیوهیه تی یان مال و سامان و سمیاره و کارگه؟ یان پروانامه یه کی بالا و پایه یه کی بالا یه.. کامه یه یاخود شۆرشگیر و سیاسه ته دارتکی بهرزه.. له سیاسه ته داریشدا کامه یه میکافیلیه، مه بادینیه، لیبرالیه، یان سمرجه میانه، نهوانه هه مووی له لایه ک نه دی گرنگی ره وشت و به ها.. له وه لامي نهو پرسیاره بهو خورد کراوه یی کهس بویری ناکا (پېشکه و تنوویی) بداته پال فاکتیره پرواله تیه کانی وهک: جل و بهرگ و سامان و پروانامه و پایه.. به لام باسه که که له تاکه وه ده پهریتته وه بۆ کیانو کوژ کۆمه لگا نهوا نهو جاره له وه لامي پرسیاره هاوشیوه که ی ناخۆ کۆمه لگه یه کی پېشکه و تنو یان ولایتیکی پېشکه و تنو چی پېشکه و تنووه؟ به خیرایی وه لامت دهست ده که وئو ده لئین پېش کهوتنی باری نابووریه که ییتی، واته فاکتیره کانی کاریگهر له سهر کۆمه ل، کامه یه یه کلاکه ره وه ی (پېشکه و تن) لهو فاکتیره انه: نابووری، ره چه له ک، کۆمه لایه تی، ژینگه، په یوه نلی جنسی، دهروونی، ناستی فیکر کردن، له بهر هه مه کانی ناسۆیش (زانست و فه لسه فم و نایدیۆلۆژیا و نایین و پیکه وه ژیا نی سیاسی و حزبایه تی.. واته به کورتی فاکتیره شاقولیه کانه یان ناسۆیه کانه؟ ده توانرئ نهو پرسیارانه روو له تاکیش بکرتیت ناخۆ کام لایه نی مرۆڤه پتوهری پېشکه و تنی هه لگرتووه له شیوه و جل و بهرگ، ماسولکه کانی، گه ده ی، باری جنسی، نه ژادی، ره چه له کی، نیترو می یاتی، مال و سامانی، پایه ی.. یان هه موو نهوانه ته نیا هۆکاری یارمه تیده رن و گرنگه که نه وه یه چی له مینشکدایه. له وه لامي (کئ مرۆڤیتکی پېشکه و تنووه؟) دوا ی که مینک ده مه قالی هه موو لایه ک ده گه نه نهو نه نجامه ی که مرۆڤی پېشکه و تنو و دواکه و تنو زیاتر به وه ی لیک ده دریتته وه که چی له مینشکدایه (بهو مانایه ی چی له دل و دهروونی دایه)، به لام

که باس له کيان و ولات و جيهان ده کړی، نهوا زوړ بهی هره زوړی پشت بهو واقع جيهانيه ده به ستریت و به کسر و هلامی پېشکه وتن به مانای پېشکه وتن پېشه سازی و زانستی و باری نابووری و مرده گړی، بویه جيهان بهو پېوانه به دابهش کراوه ولاته پېشکه وتن و کان، ولاتانی تازه پېشکه وتن و کان، ولاتانی دواکه وتن و... جار وایه به شتوازیکی رېژ لیان به ولاته پاشکه وتن و کان دهوتری - ولاته تازه پېشکه وتن و کان یان جيهانی سی یه م)، نه گینا به به جی ماوو به ربهر و هه مهج و... ناوی تریشیان لی دهری، بهو شتویه تیکه لکردنی پیناسی پېشکه وتن و بوی تاک و بوی کو به نه نهمسته له بنچینه دا، مه بهستی تایه تیانه، نه و به لیبرال و سرمایه داره کانی رۆژناوا له ووی مادی و ته کنه لوجیا پېشکه وتن و ترن و نیر دهیانه و لهو فاکتورهی که لینی بالاده سن ترازوویه کی هه لسه نگانندی گشتی لی بتاشن و بیکه نه تیروانینه کی نوی بوی ژیانی نوی له په یوه نندیه کانی دهولی تا ده گاته نایدیو لویای تاک و رهوش و بهها مرؤقایه تیه کانی تر، بهو شتویه ش تیوری (ململانی شارستانیه کان) هاته کایه وه، وهک به دیلیک بوی ململانی مه دره سه کانی فیکری و سیسته می سیاسی که لینی دست کورت بوون، له ململانی شارستانیدا توخمی بنچینهی زانستی و ته کنه لوجیا به که نهوان لینی دست درېژن، بویه بلیمه تانه نهو تیوره یان داهیناو دایان تاشی (نهک دۆزرا بېته وه)، بهو شتویه پېشکه وتن بهند کرا به شارستانی و نه ویش به زانستی و ته کنه لوجیا... نیر لیبرالی رۆژناوا لینی بالاده سن واته پېشکه وتن و، گه وره ترین چه مکیان بوی خو پاوهن کردوه که دهروازه به کی ستراتیجه بوی پېشره وی و سر کردایه تی کردنی جيهان و هه تا نیستعمار کردنی.

له و هی سهروو به پروونی بومان ددره که وی که هر ولاتیک مادام ته کنه لوجیدارو سرمایه دار بیت پېشکه وتن و که عاده تن نارام و به مر نه ساتی بوون و مه دهنه کی روا ته تیش له گهل دی، جا با شهرانگیزو بی بهزی و نیستعمارو بی داد گهریش بن، بهو پی یه نه لمانیای هتله ری، نیتالیای مؤسولینی،

ئەمىرىكاي ترومان، سۆڧىيەتى ستالىنى، ھەموو ئىستعمارىيەتلىك ۋەلاتىنى
پىشكەوتوون! ئىتر پىشكەوتىن ھىچ ئاڭىزى ئامىنى لىگەل داڭىزى ۋە كۆمەل
كۆشتىن ئىمپىريالىزمى ۋە بىرى كۆردىن ۋە دابەش كۆردىن.. لى چەمكى نەخلاقىيەكى
دادەرنى، ئەۋەش گەۋرەتەرن ئاڭىزى زەقە چۈنكى پىشكەوتووۋى مەۋقايەتى
پەيۋەستە بە (رېياز) ئەك (تەنھا زانست)، پىشكەوتووۋى ماناي ھەبۈۋى نى،
دواكەوتووۋى ماناي نەبۈۋى نى، بەۋ پىيە بىت نەۋا لى ۋەلاتى خۇشمان ئاغۋ
بىرجۈۋى ۋە سەۋەك خىل ۋە دەسەلاتدار ۋە ۋەلەمەندەكان پىشكەوتوون ۋە جۈتبارو
كۆرۈنكەر پاللاۋ كاسپكارو نوۋسەر ۋە ۋەشەنپىر نەدارىش.. دواكەوتوون.

ئەۋە تىۋوانىنى پۇژىۋاۋى لىۋالى دىۋوكراسى چەۋت ۋە بىۋىۋەرە، رەتكرادەۋە
لەلەين ھەموو مەدرەسە ۋە سەنتەر ۋە زۆرەۋى زانايانىش، مەگەر مەدرەسە
لەلەينك كە قەلۇش بىت تەنھا لاساى كۆرەۋە پەيۋەۋى بىت، ھەلەتە لى
كۆمەلگەۋەك كە (مەبادىنەكانى مەكەچى بەرژەۋەندىيەكانىيەتى) مەھالە
پىشكەوتووۋى راستەقىنە لى بىتە دى، ۋەك تاركىش مادام بەرژەۋەندى تايىيەتى
خستە سەرۋى بەرژەۋەندى گشتى ھەرۋەك ئىستا زىاتر باۋى ۋە رەگرتوۋە ھەرگىز
مەۋقەۋىكى پىشكەوتووۋى لى دروست نابى بۆيە ھەموو نامارەكان بە ژمارەۋ كىرۇ
(خط بىانى) دەيسەلەتن كە جىھانى ئىستا - بە پىۋەرەۋى دادگەرى - زۆر نەزىكە
لە ياساكانى دەرياۋ دارستان با تەكەلۇجىۋاۋ زانستىش ھەر پىشكەوتووۋى بىت.

پىۋەرە چەسپاۋەكانى فەلسەفەۋى ماركىش بۆ ھەموو چەمكىك (لىرەش بۆ
چەمكى پىشكەوتىن) ئەۋەپە تا چەند ئايدىۋۆلۇۋىۋى بەرەۋ شىۋەيەتە با ئىنتىماى
چىنايەتلىشى لەۋ نەبىت، ھەرچى كىانە كۆمەلەيەتى ۋە دەزگا سىياسى ۋە سىستەمە
نابوۋرى ۋە ۋەلاتىش بەگشتى بەۋە ھەلدەسەنگىنرى كە رىۋەرەۋ مەۋۋىيەكى چەندە
نەزىك بوۋىتەۋە لە قۇناغى شىۋەيەت، چەندە ۋەرچەرخاۋە لە سەرمايەدارىۋە
بەرەۋ سۆشالىستى ۋە شىۋەيەت كە دواۋىستەكى پىشكەوتىنى ھەموو جىھان ۋە
مەۋۋەشە كە پىۋە دەلەن (حتمية التاريخية)، جا گىرنگ نىە ئەۋ ۋەلاتە خاۋەن

پیشه‌سازی، دیکتاتوری، جەنگەلستانە، پای میللهت چیه..

رای سۆشیال دیموکراسه‌کانیش وه‌کو زۆریه‌ی جار به‌ لێلێ و دوودلی
دەردەکه‌وی، به‌شیکیان به‌لای رۆژناوایی و به‌شه‌که‌ی تر مارکسیه‌ت، هەرچه‌نده
له‌ سەردەمه‌ زیاتر به‌ره‌و رۆژناوان له‌و پێناسه‌شدا.

له‌ فیکری ئیسلامدا به‌ته‌واوی (پیشکەوتن) ی لێک جیا ده‌کاته‌وه‌ (هەر خۆشی
جیا به‌) له‌ گەڵ پیشکەوتنی زانستی و ته‌کنه‌لۆجی، به‌ندیشی نه‌کردوه‌ به‌ زه‌مه‌ن و
قوناغی کۆمه‌لایه‌تی، له‌ کاتێکدا مارکسیه‌ت و لیبرالیه‌کان و مه‌دره‌سه‌ی عه‌لمانی
به‌ تیکرای پێیان وایه‌ پیشکەوتن به‌شێوه‌ی هێلێکی بێ گه‌رانه‌وه‌یه‌ هه‌موو
کۆمه‌ل به‌دوای یه‌ك پێیدا تیپه‌ر ده‌بن، هێله‌که‌ش به‌نده‌ به‌ زه‌مه‌ن له‌ جه‌مسری
(کۆن) ده‌ست پێ ده‌کات به‌ره‌و نوێ و پیشکەوتن، واته‌ هه‌موو نوێیه‌ك لێره‌دا
پیشکەوتوو تر ده‌بێت له‌وانی پیشه‌خۆی، یان وه‌ك هێلکاریه‌که‌ی مارکسی که‌ به‌
سپرینگی سەردەکه‌وی، به‌هۆی هه‌رسی یاسای دیالێکتیکی (۱ - یاسای
ناکۆکیه‌کان. ۲ - یاسای وه‌رچه‌رخانی گۆڕانه‌ چه‌ندايمتیه‌کان بۆ چۆنايمتیه‌کان.
۳ - یاسای نه‌فی نه‌نه‌فی)، جاری به‌لای شه‌وه‌دا ناچین شه‌وانه‌ چه‌نده‌ مسهرجی
(یاسای لێ سازاوه‌، مه‌به‌ست لێره‌دا مارکسیه‌ت پیتی وایه‌ نه‌و گه‌شه‌و
پیشکەوتنه‌ که‌ به‌هۆی ناکۆکیه‌ ناوه‌کیه‌کان دروست ده‌بێت هه‌رده‌م به‌ پیش
ده‌که‌وی، هەر نه‌لقه‌یه‌کی سه‌روو هه‌م نه‌فی نه‌لقه‌ی پیشووه‌ هه‌م نه‌فی کراوی
نه‌لقه‌ی پیش خۆیه‌تی، هه‌ر یه‌که‌ش مانای قوناغێکی کۆمه‌لایه‌تی ده‌به‌خشی که‌
سیسته‌می به‌ره‌مه‌پێنانی پیشکەوتوو تره‌ له‌وه‌ی تر به‌هۆی نامرازی پیشکەوتوو،
به‌دوایدا سیسته‌می زانستی و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و فیکری و ده‌روونی و
هه‌ره‌دوایه‌که‌ی نایینیشه‌ ده‌گۆرێت و پێشتر ده‌که‌وی، جاریکی تر ناگه‌رێته‌وه‌
سه‌ر قوناغی یه‌که‌م، نه‌وه‌ (یاسای په‌وشی میژوو) هه‌موو بال و مه‌دره‌سه‌کانی
عەلمانی له‌سه‌ری کۆکن به‌ره‌و سه‌رکێشی میژوویی (الجابیه‌ التاريخیه‌) ده‌پوا.. به‌و
شێوه‌یه‌ نه‌گه‌ر نه‌و تیروانینه‌ خوورد که‌ینه‌وه‌ به‌ ساده‌تر مانای وایه‌ هه‌رده‌م ولاتانی

سۆشپالىستى پېشكەوتوتۇرن لە ۋلاتانى سەرمایەدارى، ھەروەھا كرىكار بە رەھبى پېشكەوتوتۇردە لە بۆرجۈۋى، جوتبار لە ناغا، چىنى كرىكارىش لە چىنەكانى تر، تەۋاۋ پېچەۋانەى بۆچۈۋى لىبرالى و رۆژناۋايە.. ھەر بۆيەش لە تيۋرى سىياسى ماركسىدا يەككى لە مەرجەكانى سەركەۋتنى شۆپشى (پېشپەۋىكى پرۆلىتارىيە)، ئىتر لەناۋ يەك ۋلات و مىللەتېش پېشكەۋتن و دۈكەۋتن دەبىتە چىنايەتى.. كەچى لە واقەدا دەبىنن تەۋاۋ پېچەۋانەى، ھەتا لەۋ مىللەتەنەى كە دابەش بوون بۆ سۆشپالىستى و سەرمایەدارى ۋەك كۆرىپى سەروو و كۆرىپى خواروو، ھەردوۋ يەمەن، ئەلمانىپى رۆژھەلات و رۆژناۋا... دەبۈايە سۆشپالىستەكان پېشكەوتوتۇر بىت كەچى پېچەۋانەكەى راست تر دەرچوو.

ھەمرو ئەۋ تېروانىنەى سەروو بە (تطور الخطي) بېشەۋ، بە تېروانىنى ھەمرو مەدرەسە مادى و عەلمانىپەكانىشەۋە بە ناكۆكى خۆ بەخۆ و بە واقەيش شىكىتى ھىتا و دىنى..

لە فېكرى نىسلامىدا پىلەى پېشكەۋتنى كۆمەل و تاكىش بىۋ شىۋەى نادۆزىتەۋە، جارى پېشكەۋتنى مىللەتان و مېژۋوش بە (راستەھىل- ۋەك تەتە ورىەكان) ى رۆژناۋا نى، نەۋەك (سېرىنگىيەكەى) ماركىشە، لەبەر ھۆيەكى سادە، چۈنكە دادگەرى و يەكسانى و پىاۋەتى و بەزەپى و ھارىكارى و مەۋقايەتى لە سەردەمىك زۆر زىاتر ھەبۈۋە لە ئىستا كە پىلەى زانستى تەكنەلۈجى نىزىك سەر بوۋە.

فېكرى نىسلامى بە راستەقىنەتر ۋەلامى ئەۋ پىرسپارەى پېشۋ دەداتەۋە لەبارەى فاكىتەرى بىنچىنەى پېشكەۋتنى مەۋ، لەنىۋان جوانى و مۆدىرنى و شىۋەى دەم و چاۋو قۇۋ خوتىن و سامان و كۆشك و تەلار پاىە رەچەلەكى و خانەدانى و پىلەى خوتىنلن و.. ھەمرو ئەۋانە ناتۋانن بىروانامەى پېشكەۋتن بە مەۋقەك بەدەن، گىرنگ نىە ئەۋ مەۋقە چى لەبەرە، چى دەخۋا، كۆپى كىيە، كۆپى چ زەمانو زەمىنىكە، پاىەى ھەيە، نىە، .. گىرنگ نەۋبە چى لە مېشكىدەپە، چى لە دل و

دەروونى دا ھەيە، يان زانستيانە تر دەرى بېرىن تا چەندە لايەنى ئەخلاقى زالە بەسەر لايەنى دەروونى (وەك لە بابەتى ناخى مرۆڤ باسكرا)، واتە تا چەند ئەو مرۆڤە بەرەوشت و ھارىكارو بە ئەمەك و خىرمەندو پابەند بە ياساو بەرپرسيارىيەتى گشتى و چەندە بە خەم بەرژەوئەندى گشتى چەندە ولاپاريزە، راستگۆو بەبەزەيى و خۆنەويست و... ئا ئەو بە پىشكەوتن ھەم لە واقعيشدا ھەم بە پىتى پەياميش، ئەوانەش ھەموو مەبادىنەكانى سەرەتاي رەوشتن، واتە پىشكەوتن و پاشكەوتنى تاك بە ئەندازەى پانتاي رەوشتى ھەلدەسەنگيترى ناخۆ ئەو گيان لەبەرە ئادەمیزادە ياخود گورگە، بۆيەش نامانج (مقاصد)ى ھەموو پىغەمبەرەكان (انما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق) ..

بە ھەمان شێوەش كيانە سىاسى و دەزگا و كۆمەلگە و مەدرەسە و ولات و سىستەمەكانيش بە ھەمان پێوەر ھەلدەسەنگيترى، تىتر ناشى بلىين ھەرگىز پەيوەندى نىو دەولەتى پەيوەندى بەرژەوئەندى.. ئەو بيان لەو سەردەمە باوە بەلام ئەو نىشانەى رەسەن و بنەچەى مرۆڤ و كۆمەلگە نىە، كۆمەلگە بەكى جىھانى دادگەر و ياساى نىو دەولەتى راست و دروست پەيدا نابى، چاكترين نىشانەى پىشكەوتنى كۆمەل بە رەھبەر (مرجع) و سەرۆكەكانى دەردەكەوى چەندە مەبەدى (سيد القوم خادمهم)ى پەپرەو كردوو، كە كۆمەلگە بەكى خۆنەويست و بە مەبادىت پىشكەش دەكا.

ئەو بنچىنە بە پىشكەوتن لەژىر خانەكانى رەوشت و عەقلانىيەت پەيوەندى بە شۆينى جوگرافى و رەجەلەك و نىنتماى چىنايەتى و نەتەوەى نىە.. بەلكو دەكەوتتە سەر پەرورەدە و پرۆسەى زانستى چاكسازى، ھەر بۆيەش بەرنامەى ئىسلام (پوختەى ئابىنى ھەموو پىغەمبەرەكان بوو) ناينىكى جىھانى و سەرمەشتى پىشكەوتنىشە نەگەر بە راستەقىنەى پەپرەو بكرىت، ناينەكانى دەستكردىش سەرمەشتى دواكەوتن (رجعيت)ە مادام كۆلەگەكانى فىكرى و سىاسى برىتە لە فاكترە شاقولەكان، خۆ نەگەر ھەر پەپرەتەو بە فاكترە ناسۆيەكان ئەوا

یە کسەر دەچیتە سەر راپەرۆی میکافیلی و درۆو بێ ئەمەکی و بەرژەوێند پەرستی و خۆیستی، گیرفان پێکردن و پایە وستی.. گورگایەتی وەک میکافیلی و هۆیزو نیتشەو.. وەسفیان کردووە .

لێرەدا دەگەینە ئەنجامینکی گرنگ ئەوەیە رەوتی مێژوویی و پیشکەوتن وەک رەوتی مێژووی زانیاری و زانست و فەلسەفە و تەکنەلۆجیا نیە، لەکاتیکیدا راستە ئەوانە سێفاتی (monotonice - اطراد)یان هەیە، واتە لەگەڵ زەمەن سێل بەسێل زیاد و فراوان دەبن، نیتەر ئەو کێژە وەرەگری، بەلام پیشکەوتنی کۆمەڵ و تاک بەو شێوەیە نیە، هەم لەناو ئەخشی دەروونی مرۆڤ و هەم لەسەر ئەخشی واقعی کۆمەڵایەتیش، چونکە هەر مرۆڤێک لەگەڵ بوونی رەوشت و بەهاکان بە میرات و زگماکی ناھێنێ ئە بەچاک و ئە بە خراب، بۆیە مەحەل نیە کۆپی شۆرشیگێرێک خاتین بیت، کۆپی خاتینێک نیشتمان پەرورەر دەرچیت، هاوسەری فیرەدون چاک و هاوسەر و کۆپی ح.نوح خراب... هەندێ تێروانینی سەردەمی یۆنانیەکان راستی تیاوو لەوانە لەبارەو پیشکەوتن و توێانە: کۆمەڵگە پێش دەکەوێ، بەلام دواو وەک وەرژەکان لە (بوهار) دەچیتە هاوین و زستان و دەمەرن، یان بە دەورەو گەنجی-پیری-مەردن، یان قوئاغی (زێڕین)، قوئاغی زیوی، بڕۆنزی، ئاسن، .. تا ئێستاش ئەو بێرۆکەییە بەردەوامە و بەشێکی راستە کە پێش کەوتن لەگەڵ زەمەن راستەوانە نیە.. بەلام باز نەیش نیە (وەک وەرژەکان، یان مەندالی و گەنجی و پیری مەردن..).

کەواتە رەوتی مێژوویی کۆمەڵگەش وانیە وەک لە هێلکاریەکانی (مارکس) یان (تەئورێەکان).. ئەوەیان دەشن راست بێت بۆ پیشکەوتنی زانست و تەکنەلۆجیا و فەلسەفە و زانیاری، بەلام پیشکەوتنی کۆمەڵ و تاک بە شێوەیەکی ترە وەک ئەو هێلکاریەو گوزارشت لەگەشەمەندن لەپروانگەو نیلامی و مارکسی دەکا (پروانە نامیلکەو: هەلبژاردن لە نێوان نیلام و عەلامی - نووسەر)، بۆیە دەشن بێنی کۆمەڵگەو کوردەواری پەنجاکان پیشکەوتوو تر بوو لە ئێستا، یان

لادییهك پیشکەوتووترە لە شاریهك، یان کۆمەلگەی ئیسلامی سەرەتای (ژمارە ی پێوانەییە) لە پیشکەوتن، ئەو دوا ویتگەی پیشکەوتنە لە میژووی کۆمەل و دەشیش چەندجارە بێتەوه، ناشکەویتە سەر قۆناغی میژوویی و ئاستی زانستی، هەرچەندە کاریشی لی دەکا، ئیتر ئەو پێوەرانە ی گوایه هەردەم شاریهك لە لادییهك پیشکەوتووترە، یان دەولهەندیك لە هەزارێك، ئەوروپیەك لە ئاسیاییەك، ناغایەك لە گرمانجێك، بەرپێوەبەر لە فەرمانبەرێك.. ئەو تەرازوانە چموتن، ئەو پێوەرو تەرازووی بۆرجوازی و لیبرال دیموکراسی و زۆربە ی عەلانیەتە. هەتا ناکەویتە سەر بروانامەو پلە ی زانستیش، ئەو تا چەندین خاوەن بروانەمەو نروسەر و توێژەرەو ی بالاو پزیشکان.. بەرژەوێندی تایبەتی بە حەوت قات خستۆتە سەر بەرژەوێندی گشتی لە رەوتی ژیاپیدا.

(۲۷)

strategic

سوقي

ستراتیج

نهو زاراهه زیاتر له کاروباری سربازیموه گه‌شدهی کردووه، دواي پمړیموه بؤ
 بواره‌کانی ترو نیستا له‌نیو سیاستو دپلوماسیعتو پلانه نابووری و
 کومه‌لایه‌تی و زانستی و هه‌تا له پتړه‌وی تاکیش به‌کاردیت.
 له بنه‌چهدا وشه‌یه‌کی یونانیه مانای (خطط عامة- پلانه گشتیه‌کان)^(۱)، به‌لام
 به پتی (الموسوعة العربية) ناوټکه نسله‌که‌ی له (strategos) هاتووه، دوو
 وشه‌ی لیکدراوه، به‌که‌میان (stratos) واته هتړه‌کان، دووهم (ago) واته
 سمرپهرشتی ده‌که‌م^(۲)، یان خودی، به مانای سمرپهرشتی کومه‌لټک هتیز کردنو
 راپمړاندنی، دواي له سده‌ی (۱۹) له‌لایه‌ن (کلاوزیفر) پتناسیکی سربازیانه‌ی
 پتدرا، بهو مانایه‌ی نامانجه سهره‌کی و دووره‌کان بیټکی، دواي هدریه‌که له
 (هات، پوټر، ماو، سؤلوفسکی...) رؤلټکی گرنگیان پینی له فراوان کردنی
 مانای (ستراتیجیه‌ت) بؤ نیو سیاست به‌هه‌مان مانای (نه‌خشه‌ی درټر له‌پیتاو
 هتانه‌دی نامانجی سیاسی)، نینجا دواي پمړیموه زوړبه‌ی بواره‌کانی ژيانی له
 نابووری و کومه‌لایه‌تی و فیرکردن و... هه‌تا ده‌گاته به‌رنامه شه‌خسبه‌کانیشی
 گرتووه، بؤیه‌ش کومه‌لټک پتناسی به‌خو وهرگرتووه، به‌شټک پټیان وابه ههرچی
 گرنگیه‌ک ناسایی نه‌بیت نموا ستراتیجه، له (الموسوعة العربية) پتناسه‌کانی
 کوکړدوته‌وه، ده‌قه‌که‌ی به عهره‌بی تومار ده‌که‌مین: (علم و فن یعنیا بدراسة

^۱ الموسوعة السياسية ج ۱ ل ۱۶۹^۲ الموسوعة العربية- مادة: ستراتیج.

طاقات وقوة المتاحة، وتوفير الخطط والوسائل لتحقيق أهداف السياسة تحقيقاً مباشرة أو غير مباشرة)، زانستيشه چونكه نه وهستيتته سهر زانياري و وردبوونه وه نه زموون، هونه ريشه چونكه چؤنيه تي هينانه دي له كه سينكه وه بؤ كه سينكي تر جيايه^(۱)، به شيكي تریش به (فن القيادة - هونه ري سهر كرده تي) ناو ده بمن، يان (فن الحرب - هونه ري جهنگي) يان ده لين (الحرب خدعة) جه وهه ري ستراتيجيه ته كاتي ده به سترتته وه به تاكتيك، له رووي سياسي و ريكه واتوون كه بريته له (دياري كرده ني رووكاري سهره كي بزوتنه وه كه و نيمكانيه ته كاني هينانه دي نامانج)، كه ناوي ستراتيج ديت به كسهر (تاكتيك) يش و دهك جهك له گه ليدا قووت ده بيتته وه، بؤيه پيناسي ستراتيج له تاكتيك جيا نه كرايته وه، نه گهر ستراتيج (فن القيادة يان فن الحرب) بيتت نموا (تاكتيك) (فن القيادة في ميدان المعركة آنيا) كراوه، واته تاكتيك ته واو كاري بهش و قوناغه كاني ستراتيجيه ته، بؤيه له سياسي تيش دا پيناسي تاكتيك همروا هاتوره كه (به ده ست هيناني دهستكه مويتيكي سياسي ساتي له مهيداندا)^(۲) هر چنده زؤربه ي جار به پيني نهو پيناسانه و به پتي واقيعي مهيدانيانهش تاكتيك له جوغزي ستراتيج دهرده چي.. بؤيه ده بينين ستراتيجيه تي نهو حزب و لايهن و بهرنامانه ي (به تاييه ت كه مه به ديش نه بيتت) ده بيتته كؤمه له كردارينيكي تاكتيكي و بهس، به پتيچه وانهي بهرنامه عه قيده ييه كان كه زؤربه ي هه لس و كهوت و مهيدانيه كانيش ستراتيجيه و تاكتيك مهودا يه كي زؤري نيه، نجا (تاكتيك) زياتر له گه ل دور من نهك له گه ل دوست و هاوتاو هاوپه يمان و سنور به زيني بؤ فريودان و هه ل خه له تاندي هه موو كهس، نه وهش داريني ستراتيجه له ناوه رؤكه نه خلاقيه كان، (توقية) زاراوه يه كه له فقهي نيسلامي له ناوه رؤكدا تا راده يهك ده چيته وه سهر (تاكتيك)، هر چنده له سهره تاي (سيرة) به كار هاتوره، بؤ هه موو سهره تايهك و له قوناغه كاني بي هتزي

^۱ الموسوعة العربية.^۲ ما العولمة؟ - د. حسن حنفي، د. صادق عظم.

بەرنامه ستراتیجیه که، بهر شیوهیه کارتیکی پسپۆریه نەك عەوامی... بۆیهش سەرکردهیهکی خاوەن ستراتیجی هەنگاوهکانی هەردەم ئەو نیشانانەى هەیه:

۱- قوولە نەك سەر چىخه.

۲- بابەتیه نەك تەنیا خودی.

۳- نەهجامهکانی ئەو هەنگاوه تەواو هەلسەنگیتراوه و ناکاوی تیا نابێ.

۴- هەنگاوه که هەمەلایەنی لێك درایتەوه نەك لەسەر یەك لا بیناکرايیت.

۵- دووربینی تیا به نەك هەنوکهییانە.

ئەو نیشانانە یە که یە که له گەل هەنگاوهکانی (سیرە) تەواو جووت دەبێت، هەروەها له گەل زۆربەى سەرکرده دانا و زاناکان که توانیویانە واقعی جیهان و ناوچه کهیان بگۆرن، هەر لهو سەردەمەش ستراتیج دەورتيکی گرنگی هەیه له هەموو بوارهکان بۆ وەرگێرانی رووداوه سەلبی و نیمچه سەلبی و قەدەری نادیار بۆ ژێر کۆنترۆل، بۆ مسۆگەرکردنی چاره‌نووسینکی دیار، ستراتیجیه‌تینکی راست و دروست هەردەم دەتکاته خاوەن بەرنامه و پرۆژەى هەمەلایەن و ئەو بەرهمانەى دەبێت:-

۱- بەهۆی ئەو ستراتیجیه‌ته سوود له هەموو دیارده و رووداوه‌کان وەرده‌گیری، هەنا سەلبیش بێت، لای سەلبیاته‌که‌ی پروو له دەر‌بکریت و لای ئیجابیه‌که‌ش بۆ ناوه‌وه.

۲- هەردەم دەزگا (تشکیله‌کان) مۆنه‌سه‌ساتی و رێك و پێك دەبێت.

۳- له‌پیش رووداو دەبێ نەك له‌ دواى.

۴- ئەو جوژه بەرنامه‌و پرۆژانه له‌ باری ئاسایی و ئاناسایی، یاسایی و نایاسایی، زانستی و نه‌فامی، مه‌ده‌نی و سەربازی، شەڕ و ناشتی... کاری خۆیان نه‌هجام بدەن.

۵- ئەگەر هەلوتیست هەنگاوه‌کانیشیان له‌ زەمان و زەمێندا لێك جیا بن ئەوا له‌ ماهیه‌تدا هاویه‌شه.

۶- ديارده کاني پدشيمان بوونه وه، ره مه کی، عه به سیه ت، ناکاوی، دووبه ره کی، ناکوکی نیتوان کرده و گوته، نیتوان بنکه و سر کرده، نیتوان نیتست او داهاتوو، ههنگاوی بئ نه نجام که متر له و فمره ننگه جینگه ی ده بیتمه.

۷- له هر پروژه مه کی ستراجیداردا به شه کانی سروو خواروو، له ددره وه و له ناوه وه، ره سمی و ناره سمی.. بئ نه وه ی ناگاداری به کیش بن هه لویسته کانیان جووت ده بیت نه ک هر له سر رووداوو کیشه کانی رابوردوو، هه لویسته سره کیه کانی فیکری و فله سفی و کومه لایه تی و سیاسی.. هه تا له رووداوو نوپکانیش.

۸- جم و جول و چالاکیه جیا جیا کانی کومه لایه تی و سیاسی و میلی و یاسایی و نایاسایی و هونه ری و ره شه نبیری و وهرزش.. له کوتاییدا هه مووی ده پڑیته ناو به ک دهریاچه ی نه و ستراتیجیه ته.

۹- ده توانری له ژیر ناوونیشانی جیا جیا نه و نامانجان به پیریته دی.

۱۰- هه رده م پروژه که تیرو ته سل و ستاندر ده بی، ره گی قول ده بیتمه و بئ کومه لایه تی و سیاسی و فیکری و رای گشتی و نیشتمانی و میژوویی.. هه رده م فره کارت له دست ده بیت، فره ریگمو بوارت له به رده م ده بیت، زوربه ی دهرگاگانت بئ والا ده بیتمه، هه تا له ژیر ده سه لاته دیکتاتوریه کانیش هه موو ریگه و کارته کانت له دست نابیتمه، هه رده م خاوه ن به دیلو هاوتا ده بی، به کورتنی له نیجاییاتی هیچ رووداو و دیارده و گه لاله یه ک بئ به شی نابی، تاکه سه رچاوه یه ک داینه مۆت نابی تا دوژمن به ناسانی وشکی بکا.. هه رده م خاوه ن فره سه رچاوه ی..

ستراتیج له مه دره سه کانی عملانیدا که متر مه به مستی خزمه تی مرؤفایه تی ده بی، مه به مسته که له کوتاییدا مادی نابووریه، له فیکری نیسلامیدا ستراتیژیته بئ هه موو لایه ن داده پیریری و هه موو بواره کانی ژیان ده گریتمه وه، به لام (بیت القصید) بزر نیه، مه به مست تیاییدا خزمه تی مرؤفه، هه رچه ند له فیکری نیسلامیدا نامرازو نامانج بئ مرؤفه نیه نه په سندیشه، بویه ش له هه مووان گسرنکو

ستراتيجه تي: درست كردن و بيناي كومه لايه تي و مرؤفه كه له مه دره سه كاني عملاني نهو لايه نه گرنګ و ناوه ندي نيه، ثيتر به شي هره زوري بهرنامه و ستراتيجه تي نيسلام بؤ نيستاو داهاتوو نهك بؤ رابوردوو، به پيچه وانهي پوليكي فراوان له رؤژه لاتناسي (مستشرق) هكانو هه ندي نووسهر بالاي خوشمان كه وه سفي ناين ده كمن واي ده ناسنه وه گوايه ناين له گهل عملانيه ت لهو روه دا به وه ليك جيا ده كريتسه وه كه ناين گرنګي بهر رابوردوو ده دار عملانيه تيش به داهاتوو و چاره نووس.. نهو هيان بوختانه، راستيه كهي نهو هيه عملانيه ت گرنګي زياتر به (نهو ساته) ده دات، به لام نايني نيسلام زياتر به چاره نووس، نهك ته نيا (رؤژي دوايي) چاره نووس مرؤف له سر نهو زهويه، واته جګه له (بروا) و (رؤژي دوايي).. نهوا بهرنامه كومه لايه تي و سياسي و نابووريه كانيشي هيتزيكي نيمچه سهر به خؤن بؤ له باوهش گرتنی كومه لؤ داد گهري و خوشگوزهراني و پيشكه وتن.

(٢٨)

پاکتاوی ره گهزی - (ته عریب و ته تریک) تطهیر العرقي Ethnic Cleansing

لیره دا همدوو چه مکی (ته عریب) و (ته تریک) تایه تن له بابه ته که مان، به لام نهو دودوش به شیکن له چه مکیکی فراوانتر که پیتی ده لیتن (پاکتاوی ره گهزی)، نهو دیاردهیه نوییه له گهل سه ره نجامه کانی بیری نه ته وهیی و هه لمه ته نیمپریالیزمی و داگیرکاری سمری هه لداوه، بۆیه ده بینین نهو چه مکه که متر له فره ههنگه کۆنه کان تۆمار کراون، ههتا له (دائره المعارف العالمیه)، (موسوعة العالمیه).. نه بووه و نیه، مه بهست له پاکتاوی ره گهزی نهو پرۆسه یه که ده سه لاتنی ره سمی هه لده ستی به گۆرینی دیوگرافی ناوچه یه ک، واته نه خشی دابهش بوونی رهنگه کان ده گۆرئ، به هۆی گواسته وهی (به خوشی یان ناخوشی) خه لکیکی جیا له ره چه له کی ده سه لاتدارو له جیاتی خه لکیکی تر ده هیننه جیانی که لهو ره چه له که بن، له کوردستان نهو پرۆسه یه لهو سه رده مه به (ته عریب) ناوبانگی ده رکردوو، (ته تریک - به تورک کردن) که متر بۆته وه.

نهو دیاردهیه هاوکاته له گهل نهو ههنگاوانه:

- ١- په یدابوونی سیسته می نیمپریالیزمی.
- ٢- په یدابوونی بیری نه ته وهیی و عهلمانی.
- ٣- له دوای سیسته می نیمپراتۆریهت به گشتی و له ناوچه کهو کوردستانیش له دوای لاوازی و دارمانی خهلافهتی عوسمانی سمری هه لدا، به پیتی (موسوعة السیاسیه) دیاردهی (پاکتاوی ره گهزی) یه کهم جار له لایمن نه ته وه گه ریه عهلمانییه

تورکه کان (که به تورانی ناوی بردووه) نه نجام دراوه له دژی نه تموهی غمیره تورکی وهک نهمربو و غمیره بو کوردو چهرکه س... وردتر له لایمن (توماس بوا) پرۆسهی (به تورک کردنی) دژ به کورد یه که عجار له سهر دهستی (انور پاشا) گهوره بهرپرسی حزبی (الترقی - عملانی نه تموهی) کراوه^(١)، نه نوهر پاشاو (نیتحادیه کان) له کوتایی سدهی (١٩) دامو دهزگایان له ناو خه لافهت دروست کردبوو ههر لهو گاتیهو و بناغهی نهو دیارده نوو سهلبیانهی: ده مارگیری نه تموهی، پاکتاوی ره گهزی، جیاوازی نه تموهی، دووبه دهکی، ... دروست ببوو، نهو مانای نهو نیه پاکانه بو دامو دهزگای هندی له خهلیفو سولتانه کان بکری، نه خیر، به لام مانای نهو نیه خراپه و چاکهی نهو خهلیفانه شتوازی نه تموه گهزی نه بووه، بویه نهو شتوازه له گهل سهره لدانی تمیاری عملانی نه تموه گهزی که له کوتای سدهی (١٩) له ناو خه لافهت خوین ده مامک دابوو، به تایبتهی نهو (٣) سهرکرده بی (نیتحاد الترقی - انورپاشا، طلعت پاشا، جمال پاشا) ههریه که وهزاره ته کانی (ناوه خو، جهنگ، دهموه) یان له دهست بووه، نیتر کاریگهریان زور بوو له سهر دروست کردنی روداوه کانی له جوژی پاکتاوی ره گهزی له دژی نهمربو دوایش کورد، چونکه نهوانه زیاتر کار به دهست بوینه بویه ناوی نهو ولاته له کتیه کانی نهو روپی به ناوی (ولاتی نهوهر) ناسرابوو.

بنه چه گهزی: ههلبه ته سهرچاوهی نهو دیارده به شه پۆل لای رۆژناوا له گهل بیرى عملانیته و نه تموه گهزی سهری هه لداهو هاتۆته ناوچه کesh، پالنه رینکی سیاسی و نابووری و کۆمه لایه تی نا لۆزی له گهل بووه، ههروهک له گهل نه تموهو خه لکی ههردوو نه مریکا و ئوسترالیا کراوه، که نه تموه ره سه نه کانیان نهوانه: له بهرازیل (گوارنا، توینابا)، کۆلۆمبیا (نشیتشا)، پاراگوای (گواران)، پۆلیشیا (آبهارا)، پیرو (انکا، کیشوا)، هندوئاس (مایا)^(٢)، ئوسترالیا (پورجوان).. که

^١ بو زیاتر سهرنج بده: تاریخ الاکراد - توماس بوا ص ١٩٥
^٢ بو زیاتر سهرنج بده الموسوعة العالمية

نيستا خهريکه ناويان همر بزر بيت، له نه مريکا هندي سوره کان که متر له ۹٪ دانيشتوان پټک ديتن. همدروها له نړله ندي سهروش (گالي) زمانه کاني نړله ندي ره من مه زهه بيشيان (کاسوليکه) مه زهه بي ننگليز (پرؤستان) د دوو چاري پرؤسه ي پاکتاوي ره گهزي به ننگليز کردن بوونه وه، و نيستا بوونه ته که مایه تي به هو ي نمو پاکتاوي ره گهزيه.

له همدو نمونه يه ک نزيکو زه قتر به فمړه نسي کردن سهروي نه فريقا برو تا نهو ساته ش ناسه واري ماوه، نير له نه فريقاو جيهان زور نه ته وه هيه به زمانو نه ريت و واقيعه وه تراونه وه به هو ي نمو پاکتاوه ره گهزيه که نيستا زور به شيان نه دامن له رتيک خراوي فرانکو فوني، چونکه نهو پاکتاوه همر قه تيس نه ما له گورپني ديموگرافي ناوچه، به لکو بؤ تماو کردن نهو پرؤسه به هلمه تي پيشينه ي (غزو الثقافي)، پاکتاوي زمانه واني، که لتوري، ميژوي، مه زهه بي، نايي، ره چه له کي، نه ژادي، .. زور لاي تريش ده گرتوه.

له هيندستانيش گه وره ترين ليتک جيا بوونه وه به هو ي نمو پاکتاوه ره گهزيه دروست بوو له سالاني ۱۹۴۷ نالوگو پټي ده گمن پرويدا، موسلمانان کان بؤ پاکستان و هندؤسه کانيش بؤ هيند، هتا سيکو بوزيشي گرتوه، وه ک شتوازي کي مه زهه بي، نهو شتوازه کون ترينيان هتا له ميژوي ولاتاني نيلا ميش.

له خوارووي نه فريقا نمو جوړه سياسته تا کوتايي جهنگي سارديش همر به رده وام بوو، شتوازي نه ژادي وهر گرتبوو، سپي پسته کان له دژي ره ش پسته کان که به رژيمي ناپار تايد به ناوبانگ بوو، له فلهستينيش شتوه ي نايي وهر گرتبوو. له دواي هله و شانه وه ي شيوعيه ت و گمړانه وه و زيندو بوونه وه ي فاکته ره شاقولييه کاني نه ته وه گهری ديسان پاکتاوي ره گهزي به چه ندين نارپسته ي نايي (له گهل موسلمانان کان)، مه زهه بي (له گهل کرواتييه مه سيحيه کاني کاسوليک)، نه ته وه گهری (له گهل ره چه له ک نه لباني له کؤسؤفا) .. همدووي له لايمن سريه کان کرا ..

له دواى سدهى ١٩ هه به گهيشنى بىرى عملانيهت و نه ته وه گهرى بۆ سهر ده سلات نه و ديار ديه رووى له كورد كردوه، شتوازى وا له كۆن هه بووه له سهر بنچينهى مه زهه بى و ناينى و چينا يه تى به تايبه تى له لايه ن رۆم، به لام به و مانا و مه به ست و ماهيه ته نه بووه، له كوردستان هه رگيز راگواستن به و شتوازه ش نه بووه، كه جارجار به به كنى له و سى دۆخ و هۆيانه روويان ده دا:

١- كاتى سهره ك خيلىك له ناوچه يه ك له ده سلاتى (نيمبراتۆر ياخود فه رمانه و اى ناوچه كه) ياخى ده بوو ده گه يشته ده به ده ركران و به ره و ناوچه كى تر به كۆره و.

٢- يان له سهر سنورى نيتوان دوو نيمبراتۆريه ت يان ده سلاتى ده قهرى هه ست كراوه هه ندى خيلى پهبه ندى به نيمبراتۆره كه ي تر كردوه راگويزراوه ته وه.

٣- پالنه ريكي گرينگ تريش هه به جار وا به (نيمبراتۆر) چه ند ناوچه يه كى گرنگى به چه ند خيلىكي به برشت ده سپارد بۆ پارتيژگارى له هيرشى ده ره وه و نيت له شويى خويان به كۆ ده چوونه ناوچه كه بۆ به رگرى و جى نشين ده بوون، نه و دۆخه ي دواى له ميژوودا به رچار كه وتوه له گه ل خيله كورد به كان كراوه، به لام له هيج دۆخيكيان دا گوړيني ديوگرافى نه بووه، هه ره وه ك محمدامين زكى به گ له كتيبى (كورد و كوردستان) ل ٤٣ هه ندى نمونه ي نه قل كردوو وه ك خوى ده ينوسينه وه: ((شاعه باس گه وه بۆ محافظه كردنى حدودى شمال شرقى نيران به رامبه ر توركمان بعض عشائيرى كوردى له شمال غربى نيرانه وه نقل كردوه خوراسان وه ك (شاهدار، زافرانلو، كيوانلو، امانلو...)).. نه وه ش جينگه ي شانازى و پياوه تى نه و عه شيره تانه بووه)).

هه رچى ديار ده ي (به تورك كردن و به عه رهب كردن) ده نه وا له دواى سده ي بيستم له هه موو لايه ك له گه ل كورد كراوه، له به كيتى سۆفيه تيش به تايبه تى له سهر ده مى (ستالين) به سياسه تى توانه وه ش، به لام له قۆناغى نويدا له دواى سالى ١٩٥٨ ز و گه يشتى بىرى نه ته وه گهرى عملانى (عروب) ي به ده سلاته وه بۆ

غىراق زياترو راستەوخوتەر نەو سىياسەتە پەيزەو كراو، لەلای ئىران كەمتر نەو جۆرە سىياسەتە پەيزەود كراو، تايىبەتەندىك ھەيە لەو لايە نەك ھەر لە سەردەمى (شۆپشى نىترانى دواى ١٩٧٩) بەلگە لە زەمانى (شا)ش نەو بىرە نەتەوھەيە كەم تر نەو تەفاعولەي كەردود لە گەل مىللەتانى رۆژھەلات، زياتر بىرى مەزھەبى زەق تر بوو بە سەر نەتەوھەي، بۆيە دەكرى و دەشى سىياسەتى مەزھەبى و پاكتاوى مەزھەبى لىرەو لەوى بووى، بەلام (بەفارسى كەردنى كورد) وەك زاراوھەش دەگمەنە، لەكاتىكا نەو شەپۆلە ھەمە لايەنەي پاكتاوى رەگەزى لە دژى كورد كە لايەنەكانى زمانەوانى، كەلتورى، مېژوووى، كۆمەلەيەتى، ئابورى، جوگرافى و مېژوووى و زانستىشى گرتبۆو نەوھەندە بە گور و تىن بوو تا ئىستاش كە (١٦) سالە لەدواى راپەرپىن و دروست كەردنى حكومەتى خۆي كەچى دياردەي تاوانەوھەي نەتەوھەي كورد لە پرۆسەيەكى ئالۆز لەناو جەرگەي كوردستان و دەوروبەري ھەر بەردەوامە (بەتايىبەتى كە بەرنامەي بىناكەردنەوھەي مەروۇ لەلایەن حكومەت و حەزبە كوردستانىيەكان رەچا و ناكەرى)، لەو (٣) تەوھەرە:

- ١- بەدرىژاىي سنورى بەيەك گەيشتى نىوان كورد و عەرەب لە خواروو.
 - ٢- لەناو ھەولير لە گەل توركمان بوون.
 - ٣- ھەلۆھانەوھەي نىنتماي نەتەوھەي مەسەيەكان بەردەو ئايىنى و كەلتورى رۆژئاوايى.. سەرەپاي كۆچ و ھەلۆھانەوھەي تىرى نىنتماكاني نىشتمانى و نەتەوھەي.
- نەو مېژووھەي بۆ پاكتاوى رەگەزى نەتەوھەي كورد (يان ھەر بە گشتى) دانراو كە دەيگىرنەوھەي بۆ قولايى مېژوو ھەروەك گىرەنەوھەي مېژوووى سىياسى و مەينەتى كورد بۆ قولايى مېژوو.. ھەردوو كيان چەوتە، ھەلبەتە چەوسانەوھەي ھەبو، نەوھەي دەلەتەن نەبوو چەوسانەوھەي نەتەوھەي، ھەر بۆيەش لەسەردەمى خەلافەتدا رەنگە بنەمالەي سەردەست و بن دەست ھەبو، بەلام ھەرگىز نەتەوھەي سەردەست و بن دەست نەبوو، بەھەمان شتەش سىياسەتى (تەتريك - بەتورك كەردن) نەبوو،

نه سلنه تورک نه وهنده دهسه لاتدار نه بووینه و نیمتیازی زیادی نه بوه نه گهر که متریش نه بوو بیت، بۆیه ناوی (تورک) زیاتر هاوتای (أعرابي) بووه ^(١)، ههتا له کوردستانیش ناوی سهربازی عوسمانلی به تورک نه هاوتوه له باره هه ره خراپه کانیش له کوردستان ناویان به (جل خواره کان) یان (گورگه بۆره کان) ^(٢) ناو نازناوی هیچ خلیفه و سهرکرده بهک به تورک نه هاوتوه، (د. قوتیبه شهابی) فهره نگیکی ده گمه نی له ناو نازناوی خلیفه و پادشاه سولتان و والیه کانی میژووی نیسلام کۆکردۆته وه به ناوی (معجم ألقاب أرباب السلطان في الدول الإسلامية من عصر الراشدي حتى بدايات القرن العشرين).. لهو (معجم) هه دا ته نیا نازناویکی نه ته وه گه ری یان ره چه له کی تیا نیه وه شانازی به عمره بایه تی یان به تورکایه تی یان به کوردایه تی و فارسایه تی.. کرابی، تهقه لایه کی تریش لهو شیوه له لایهن (ساطع حصري) کراوه، نه ندامانی پهر له مانی (مهبعورسان) نوینه مری نه ته وه و ویلایه ته که بیان نه ده کرد به لکو هدریه که به پیتی ماده ی (٧١) له ده ستووری عوسمانی (مهشرووتیه ی به که م) نوینه رایه تی هه موو میلله تی عوسمانی ده کرد، ته نانه ت له ده زگای ره گه زنامه ی عوسمانلیه کان ناوی نه ته وه یی تو مار نه ده کرا، به که عجار هیمای (ع) ^٣ له بهرام بهر نه فسه ره عمره به کان دانرا له سه رده می نیتحاد والترقی بوو له دوای ١٩٠٩، بۆیه خه لافه تی نیسلامی لهو دیارده و تاوانانه بهر پرس نیه، به پیتچه وانه هه ره له گه ل نه مانی ده سه لاتی خه لافه ت و سه ره لانی فیکری عه لمانیه ت و نه ته وه گه ری پهیدا بووه، هه ره بۆیه ش ده بینین نه خشه ی کوردستانی نیستا به هۆی پرۆسه ی پاکتاوی ره گهزی ناوا بچووک بوو ته وه، نه ونه خشه یی لایه نی کوردی بلای ده کاته وه نه و نه خشه ی به سه رده می خه لافه ت بووه.

^١ بۆ زیاتر سه رنج بده (ساطع حصري - محاضرات في نشوء القديمة).

^٢ بۆ زیاتر بهروانه: (یاداشته کانی - رفیق حلمی).

^٣ واته عمره پ، گوايه نهو نه فسه رانه گومانی نهو میان لینه کرا که پهیره نیدیان به سه ریای هاو په یانان هه بی له جهنگی جهانی به که م

نه خشی کوردستان له سهرده می خه لافهت له چه ندین سهرچاوه ههیه، بۆمان دهستنیشان ده کمن وهك سیاحه تنامه ی شهولیا چه له بی (له سهرده ی ١٧)، گهریده کانی نیین به تووته، معجم البلدان یاقووت حه مهوی، (شهره فنامه) که له سهرده ی (١٥٤٣-١٦٠٣)، له کتییی (کوردو کوردستان- نه مین زه کی به گ- سهرده ی بیستم)، له ریکه وتننامه ی سیفهری ١٩٢٠ به ندی (٦٢) به شه کانی سهروو خوارو دیاری ده کات، ههروه ها لیژنه ی (تحکیمی موصل) که له ١٩٢٤/١٠/١٣ دروست ببو پیکهاتبوو له (فؤنت نیکلی، موسیو برست، کولومل پولس) راپۆرته که یان له ١٩٢٥/٧/١٦ دا (عصبة الأمم) تیایدا هاتوو: ناو موصلیس کوردی زیاتر بووه به ریتزه ی ٨٥ یان به پیتی هه ندی سهرچاوه ی تر ٨٧، له ههولیر ریتزه ی تورکمان ١,٥٪ هه رچهنده له سه رانسه ری (سه رژمیری که) کوردیکی زۆر ناو نووسی نه کرابوون له ترسی سه ربازی کردن.^(١)

ئنجا به لگه نامه کانی تری میژویی، له وانه نیین خلدوون (جبل حمرین) ی نیستای که زیاتر له ١٠٠ کم له کوردستان دوور که وتۆته وه به (جبل الاکراد) ناو بردوو، ههروه ها زۆر له ناوی شاخه کانی.. ههتا له لبنان له تزیک (مرجعیون) (جبل الاکراد) و زۆر ناوی تری کوردی لی ههیه، له میسریش زۆر له ناو نییاری و سه ربازی و کوردین..، له نه خشی کۆنه کانی نیسلامی (نیدریسی) (مسهودی) (نه لیریونی) (نستخاری)^(٢).. ناو و خاکی کوردستانی لی تۆمار کراوه له بهر گه رهیی، زۆر سهرچاوه ی تر له بهر به هیزی شه خشیه تی کورد به دریتایی خه لافهت و ههستیان کردوو که میللته تانی تری عه ره بو تورک و تورکمان و ناشوری و کلدانی و که مایه تی تر تواوه ته وه، له وانه (تۆماس بوا) ده لی: تا سه ره تایی

١ به دریتوی له (کوردو کوردستان) نه مین زه کی به گ بهوینمه.

٢ بۆ زیاتر سه رنج به ده: نه خشیه کانی نه وانه له (العراق في الحواط القديمة)، ههروه ها بروانه: (أطلس حضارة الإسلاميه).

بیسته میس (تورك) له ناو كورد ده توابهوه^(١)، هه لبه ته تورك و توركمان لیک جیان، رایه کی فراوان وا دروست بووه گوايه توركمانی كوردستان پاشماوه پاكتاوی ره گهزی عوسمانلیه ره چه له کیان توركیه، یان پیاوی تورك (turk-man).. نه خیر نه وانه له دوو پرتیگه هاتوون، یه كه میان یۆ کری گرتیهی به تاییه تی له سرده می عه بایه كان وهك سړیای نازای جهنگی به کاری ده هیئان، دووهم له گه ل هیرشه كانی مه غۆلو ته تهر.. هاتوون له ناوهراسی ناسیا ههروهك (ابن خلدون) جوانتر ههردوو ره گهزی تورك و توركمانی لیک كردۆته وه هه تا له ناو توركیاش توركمان جیا بوونه..

هه لبه ته پته وی شه خسیه تی كوردیش نیشاندهری پته وی باری سیاسی و كۆمه لایه تی و میژوویی و جیوپۆلۆتیکی و هیزی سه ربازی بووه، باشتین به لگهش هه تا سه ره تای سه ده ی بیسته م (سه یده كان) یش له ناو كورد توابه ته وه، ده بینین هه تا له ناو فارس كه خاوه ن شه خسیه تی به هیزی میژوویین نه توابه ته وه و نیمتیازی كۆمه لایه تیان هیشتا زۆره، ههروه ها ناشوری و كلندانی و له ناو كورد توابه ته وه.. تا نهو ساتهش كه كورد دوو حكومه تی بۆ خۆی دروست كردو شه خسیه تی نه گه یشتۆته نیوه ی ناستی نهو سه رده می.. چاكترین غونه ی لاوازی نیستا دیارده ی كۆچكردن و هه لوه شانده ی نیتمای نیشتمانیه به سانایی..، نه وهش كۆمه لیک هۆی دیاریكراوی هه یه، سیسته می سیاسی و كۆمه لایه تی و فیکری و تا ده گاته راگهیاندن لینی بهرپرسیارن كه نه توانراوه بینای مرۆڅ و شه خسیه تی كورد داپرێژنه وه..، ده توانین بلتین له هه موان زیاتر نه ریتی سیاسی كورد تهمعرب كراوه و ده سه لاتی كوردیش تا نهو ساته ی نووسینیش هیشتا ویچووی ده سه لاتی سیاسی عه ره به كه به سفر وه سف كراوه، هه روا له رزۆك بووه به هۆی نهو كۆمه له شكست و چه واشه کاری و فریودانییه ی له چه پ و راست، سهروو و خواروو، ده ره کی و ناوه کی... بینیه.. نیتر نهو دۆخه زده مینه یه کی سانا

ساز ده دا بۆ سهرکه وتنی پاکتاوی ره گهزی به سهریدا .
له کۆتاییدا ماوه بلین پاکتاوی ره گهزی نهک هه ره له فیکری نیسلامی و
فیکره کانی تر هه تا له فیکری نه ته وه گهریش جیگهی شهرمه ، بۆیه بۆ پینکه وه ژیان
له ده ولته تی نه ته وه یش چه مکی (هاوولاتی) دروست بوو که فراوان تره له نه ته وه و
ره چه لهک ، له رووی یاسایی به شینکی چاکی له کیشه کانی کۆمه لایسه تی
چاره سهر کردوو که له بنه چه دا له ده ولته تی نیسلامی پهیره و کراوه ..

(٢٩)

اعلام الهادف

راگه یاندنی به نامانج

Objective Media

راگه یاندن له بنچینه دا مانای بلاوکردنه وهی راستیه کانه وهک خۆی، جا رووداون یان دیارده و په یوه ندی کۆمه لایه تی و سروشتی و سیاسین.. یاخود میژوویی.. نه وه یان پیتناستکی زانستی ته واره بۆ کۆمه لگه یه کی پینگه یشتوویی ترازی (نوممهت) بیت به هه موو ماناو ناوه رۆک و نیشانه کانی، له و کاته نهو راگه یاندنه ته نیا نه رکی بلاوکردنه وهی رووداو دهنگ و باسه کان وهک خۆیه تی، به لام لهو ناسته به خواره وه واته کۆمه لگه یه کی پی نه گه یشتوو نهو راستیانهش لی ده بیته دهره، بۆیه راگه یاندنیش لهو دۆخانه زیاتر لایه نی ریباز ودرده گریت نهک زانستی، لیره دا راگه یاندنی نامانج دار له راگه یاندنی به ره لا به وه لیک جیاده کریته وه یه که میان هه موو شتیک بلاو ناکاته وه.

بنه چه که ی: له هه موو سه رده میتیک به پیتی بارودوخی کۆمه لایه تی و هونه ری سه رده م راگه یاندن رۆلی خۆی بینیه، نو سه رو شاعیر و قسه زان بۆ ده سه لاتداره سیاسیه جوړبه جوړه کان پارسه نگ بووینه له دروست کردنی رای گشتی بۆ چاکه و خراپه، بانگه وازو ناگاداریه کان له رتی پیاوه دهنگ به رزه کان بلاو کراونه ته وه، به لام (راگه یاندنی به نامانج- اعلام الهادف) جگه له پتفه مبه ره کان و در یژکراوه ی نهو به رنامه کۆمه لایه تی و سیاسیه که متر هه بووه، هه رچه نده له مه دره سه ی یۆنانی هه ندی ریتنای لهو باره یه وه له کتیبی (جمهوریه- کۆماری) نه فلاتوون هاتوه.. تیایدا ده لئو بهاس کردنی هه موو شتیک له (راگه یاندن) بینای کۆمه لگه

ده‌پرووختنی، هه‌تا ئیتاش نه‌گه‌ر ده‌زگا و حکومت ولایه‌نی سیاسی بێ به‌رنامه بن نه‌وا راگه‌باندنیکی ته‌واو به‌ره‌لای هه‌یه‌ بێ گوێ‌دانه سه‌ره‌نجامه‌کانی، بۆیه له نه‌زموونی به‌شهری به‌تایبه‌تی له‌ رۆژناوا که‌مه‌تر نه‌و دوو مانایه‌ی راگه‌باندن به‌جیایی به‌ده‌ی ده‌کری، هه‌ر ته‌نیا سه‌رچاوه‌ی هه‌مووی (نینگلیزیه‌که‌ی، فه‌ره‌نسی، نه‌لمانی...) زۆربه‌ی نه‌وروپی له‌ (information) ی لاتینی هاتوه به‌ مانای (ده‌نگ و باسو روون کردنه‌وه بۆ خه‌لکی).

له‌گه‌ڵ په‌یدا بوون و گه‌شه‌ی ته‌کنیک و نامراز راگه‌باندن گه‌شه‌ی کردووه و هه‌ک (چاپ، رادیۆ، ته‌له‌فزیۆن، تا ده‌گاته ئینترنیت...)، به‌و شتیه‌یه‌:

• چاپ له‌سالی ١٤٣٦ ز دۆزراوه‌یه‌وه له‌لایمن چۆتنبرخ^(١) دواي که‌مێک

سینه‌ماش دۆزرايه‌وه له‌لایمن نه‌دیسون.

• وێنه له‌ سالی ١٨٢٢ دۆزرايه‌وه.^(٢)

• بروسکه له‌ سالی ١٨٣٨ دۆزرايه‌وه.^(٣)

• رادیۆش له‌ سه‌ده‌ی (١٨) سه‌ربرده‌ی ده‌ست پێ‌ده‌کا، به‌لام له‌ سه‌ده‌ی بیست

نیزگه‌ی رادیۆیی دروست بوو به‌پیتی (الإعلام الدولي والعلاقات الإنسانية)، به‌پیتی (موسوعة العربية) ش له‌سالی ١٨٩٥ ز نیزگه‌ ده‌ستی به‌کارکردووه (هه‌ر نزیکه لێک).

• ته‌له‌فزیۆن: به‌پیتی (تاریخ الصحافة) و (الاعلام...) - د. یوسف ابو هلاله

نه‌وا به‌که‌م ته‌له‌فزیۆن له‌سالی ١٩٢٦ له‌لایمن (جۆن بیرد) دامه‌زرێنرا، به‌که‌م

په‌خشی ته‌له‌فزیۆنی له‌سالی ١٩٢٧ له‌نیوان واشنتۆ نیویۆرک بووه، له‌سالی

١٩٣٦ ته‌واو که‌وته کار، به‌پیتی (الموسوعة العربية) ش له‌سالی ١٩٣٤ که‌وتۆته

کار، هه‌تا سالی ١٩٥٠ ته‌نها پێنج ولات ته‌له‌فزیۆنیان هه‌بووه.

^١ الإعلام الدولي والعلاقات الإنسانية.

^٢ الموسوعة العربية.

^٣ الموسوعة العربية.

• یه کهم بلاو کراوهی دهرهوهیی (به پیتی الاعلام الدولی...) به ناوی (لاگازیت) بووه، زؤرسهرچاوه یه کهم رۆژنامه بو نهزموونی چین ده گترنهوه، به پیتی (الموسوعة العربية...) ش هر له دواي دۆزینموی چاپ یه کهم رۆژنامه له نه لمانیا له سالی ١٦٠٩ز دهرچووه، یه کهم گوڤاری زانستیش له فهره نسا له ١٦٦٦ز دهرچووه،^(١) یه کهم رۆژنامه ی عمره بيش له سالی ١٨٢٨ز له سهرده می محمد علی پاشا له میسر دهرچووه به ناوی (الوقائع المصرية)، له به غداش یه کهم رۆژنامه به ناوی الزوراء له سالی ١٨٦٩ز ژمارهی یه کی رۆژی سنی شه مه له سهرده می داوود پاشا دهرچوه .

تا گه بشته نمو راده یه له سهرده می سوڤیه تی پیتشو تهنه له و ولاته ٦٣٩ رۆژنامه دهرده چوو، هه ندیکیان تهنه تایبته بوون به دژایه تی شایینی و نیسلام له وانه (المآخذ اسلام)، (دین اسلام)، (فینم دین) .. رۆژنامه ی وا هه بوو رۆژی سنی جار به سنی رهنگی جیا دهرده چوو وهك له وهی چین به ناوی (کین یان)^(٢) سهره رای نمو ناژانسانه ی وهك: رویتر، نه سوشیتدپریتس، .. نمو ده زگایانه ش هه روا تا نیستاش به کارن، چونکه له سهره تادا که رادیۆ دۆزرایه وه وتیان (نیتر کاری رۆژنامه و چاپ ته واه) که ته له فزیۆنیش په یدابوو وتیان کاری رادیۆش ته واه، که کۆمپیۆترو ئنترنیتیش هات وتیان نیتر چاپ و رادیۆو ته له فزیۆنو مه کته به ته واه ده بیت که چی هه مروی وا شان به شانی یه ک به کارن له و جیهانه .

له پیناسه سهره کیه کانی دا: راغب نه سفه هانی (اعلام) ی به هاوتای (اخبار) ریتز کردوو، وهك زاراهه ش ده لئ: ((هو نشر الحقائق والمعلومات الدقيقة الصادقة بهدف التنوير والأقناع))، هه لته ته نه وه پیناسیکی تریکه له (اعلام الهادف) نهك نمو راگه یاننده ی شتوازی میکاڤیلی و هتله ری که ئیستا زۆریه ی ولاتانو حزیه عه لمانیه کان په یره و ی ده کهمن.

^١ تاریخ الصحافة، الاعلام ..

^٢ بو زیاتر سرنج بده (الاعلام ...) ههروهه (الاعلام الشيوعي المعاصر).

هەرچی (الاعلام...) ی (د یوسف ابو هلاله) وای پیتناس کردووه: ((استعمال وسائل الاعلام وأساليبه كافة ضمن حدود الشرع لبيان الحق، ودعوة الناس وتعمية الباطل وصدھم عنه، لنلا يكون للناس في البعد عن الإسلام حجة.)) له کتیبی (الإعلام في ضوء الإسلام) هاتووه: ((هو نشر الحقائق والأخبار والأفكار والآراء في وسائل الإعلام المختلفة.))

راگه یاندن له کۆن و نیتستاشه وه ههروا روۆلی گرنګ تر ده بێت به هه موو ناراسته یه ک، به سه لبی و نیجاییشه وه، نامرازیتکی دوو پرووه، ده توانی خزمه تی مه زن بۆدروست کردنی رای گشتی و وشیار ی خه لکی پی بکری و ده ستوانزی چه واشه بکری، مه رج نیه راگه یاندنی چه واشه هه موو ده م درۆ هه لڅه له تاندن بێت، جار وایه ده نگ و باسی راستیش بلاو ده کاته وه یان داوایه کی راستیش بکا مه به سته که ی چه واشه کاری و ویرانیه، تیمام عه لی ناوی له و ترازه ناوه ((کلمة الحق يراد بها الباطل))، تا لیږده دا پیتناسی راگه یاندنی لیبرالی روون تره که به ساده ییه که ی نه وه یه : هه موو جوړه ده نگ و باسیک بلاو ده کاته وه بی گویدانه بیناکردن، نه وه ش له چوارچینه ی مه بادینه کانی لیبرالی دیت که (سهر به سته تاکه که س له سهر حسابی سهر به سته کۆمه ل) ی زیاده کردووه، به گشتی نه وانه به ناوی (راپه وی تاک- مذهب فردي) دیت، چونکه رو داوه کانی ش به گشتی دوو به شه، یه که میان په ندو وانه ی په روهرده ی وان مروۆشی پی بینا ده کری، به شی دوو میان ویران کردن و فیرکردنی تاوان و نادلسۆزی و نیشتمان فروشی و به رژه وه ندی په رستی و خوویستی... هتد، راگه یاندنی (هادف) ته نها به شی یه که م هه لده بژیری بۆ بلاو کردنه وه، دوو هه می ش ته نها ده توژیږته وه و تایبه تی ده کا بۆ پسپۆران، واته ده نگ و باسو رو داوه کان به سهر ناسته کان دا به ش ده کا، هه ریه که به شی خو ی ده داتی تی که لی ناکا، به شی توژیږینه وه له دیارده سه لبيه کان تایبه ت ده کا بۆ پسپۆران نه ک بۆ عموامی خه لک، ته نها ده نگ و باسه په روهرده ییه کان هه لده بژیری به هه وادا بۆ گشتی بلاو ده کاته وه، که خزمه تی ستراتیجیه تی به رنامه ی بینای

كۆمەلەيتە، ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا﴾، بۆيە راگەياندىنى (ھادى) تەنبا مولكى (ناينى) يان فيكرى نىسلامى نىيە، بەلكو زۆرىيە بەرنامە خاۋەن ئايدىۋولۇزىيەكان بەجۆرىك لە جۆرەكان وان، بەلام نەك وەك راگەياندىنى شىۋىيەت كە سانسۆرى وا تەسك كىردىۋە تەنبا (ۋەك خۇيان دەلىن) لە خىزمەتى شىۋىيەت بىت، ھەتا سانسۆرى خىتبوۋەسەر دەنگو باسى زانستىش، نەدرىسى سەير سەير پەيدا بىۋو وەك فىزىيە پىرۇلىتارىيا، زانستى بىرجوازيانە، زانستە مەيل مېتافىزىكەكان، گەردوۋنى مەيل مېسالى.. يان وەك ھەلمەتەكانى ستالىنو ماوتسى تۇنگ بەناۋى زانستىش چىنايەتە!

نەو جۆرە تىروانىنو سانسۆرە راگەياندىنىكى (ھادى) سەلبى دروست كىردىۋو كە تەنبا رىتى بىۋو دەنگو باسانە دەدا كە لە خىزمەتى حزبىيەتە تەسكەكە بىۋو، يان لە خىزمەتى دەسلەتداران نەك لە خىزمەتى بىناي كۆمەلەيتە بىت، نىستاش نەو ئاسەۋارەي ماۋە زۆرىك لە حزبە غەلمانىيەكانو ناۋەندو دەزگاكان تەنبا نەو جۆرە دەنگو باسو تويۇنىموانە ھەلدەبۇرىنو بلاۋدەكەنەۋە كە چۆن خەلكى وا رايىنن لە كۆتايدا لايەنگرى نەو جۆرە دەسلەتدارانە بىكەن بە خوشى يان ناخوشى، راگەياندىنىك كە خەلكى بەرەۋى عومامىيەتى و مېگەلى و ناۋىيەرى دەبا، ﴿فَاسْتَحِفُّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ...﴾، تەۋاۋ پىنچەۋانە لەگەل راگەياندىنىك كە خەلكى دروست دەكا بەرەۋى مەدەنىيەت و ئوممەت و وشىيەرى، .. بەپىتى ھەردوۋى ئايەتى پىشۋوش نە راگەياندىنىكى بەرەلە بە رەھى نە بە سانسۆرىكى مەقسى تىرۇ پۆزەتىقن، نىتر نەۋە ماناكەي روۋنە كە ھەتا دەنگو باسىش نايىت بى سانسۆر بلاۋىكرىتمەۋە، سانسۆرىكى گەردوۋنى تەرازوۋ بالا نەك سانسۆرىكى سىياسى، سانسۆر ناۋىبانكى زىراۋە بە سەلبى كاتى دەپىتە چاۋدىر لەسەر راگەياندىنو نوۋىنو بىرۋىرۋاى بەرامبەر، بەلام سانسۆر لەسەر راگەياندىنىكى دۇ بە بىناي

کومه لایه‌تی زور پټویستو نیجاویه، چار وایه نه‌وانه ټیکه‌ل ده‌کړینو به هه‌لچوانه رایه‌ک ده‌گوتړی، با میلله‌ت هیچی لی نه‌شاردریتموه...! نه‌وه هه‌له‌یه همرچنده له کاردانه‌وهی دیکتاتوریه‌تی راگه‌یاندن وا هه‌لده‌چی، چونکه هه‌موو لایه‌ک له توپړه‌وه‌ره‌کان کۆکن که راگه‌یاندنو کاریگه‌ریه‌کانی له‌ژیر رۆشنایی سۆسیۆلۆجی و نه‌سرۆپۆلۆجی و فله‌سه‌فه و تیژی سیاسیشدا ده‌بی نامانجی هه‌بیټ، په‌روهرده و ریڅخستن بیټ، به روانگه‌ی یاسا بنچینه‌یه‌کانی کومه‌لایه‌تی، یاسای تاوان، تایاسایی سیاسیش... جه‌خت له‌سر نه‌وه ده‌کهن بلاوکردنه‌وهی ده‌نگو باسه سەلبیه‌کان هاندانی خه‌لکه له‌سر کاری سەلبیات، که خیراتر کار له‌ مرؤه‌ ده‌کا هه‌روه‌ک ټیکدان به‌گشتی له‌ سیستمی نه‌و گمردوونه‌ماندا ساناترو خیراتره له‌ بیناکردن، مرؤفیش هه‌روا لایه‌نی شه‌ری ساناتر ده‌وروژی نه‌ک لایه‌نی خیری (به‌تایبه‌تی عه‌وام)، بۆیه ده‌نگو باسه ټیک ده‌ره‌کان کاری گمري خیراتر ده‌بیټ له‌سر خه‌لکی، جا ده‌بینین به‌شیک له‌ راگه‌باندنه‌کانی (رؤژنامه‌گه‌ری، که‌ناله‌کان، نووسین...) نه‌و رووکاره ده‌گریته به‌ر به‌ مه‌به‌ستی ناوبانگو بازار له‌سر حیسابی نه‌و بینا ستراتیجیه، یان نۆرگانی حزبو ده‌زگایه‌ک که ده‌ست کورته له‌ به‌رنامه‌ی کومه‌لایه‌تی و بیناکردن نه‌وا قه‌ره‌بۆی بی‌یازارپه‌که‌ی به‌و شتوازه راگه‌باندنه ده‌کاتمه‌وه، که له‌دوای خورده‌کردنه‌وه‌یه‌ک هه‌مان مانای به‌رژه‌وه‌ندی تایبه‌تی خستنه‌ سر به‌رژه‌وه‌ندی گشتیه، بابه‌ ناوی: سهرده‌م سهرده‌می نازادیه، ده‌بی راگه‌یاندن نازاد بیټ... نه‌خیر بۆ هه‌موو شتیک ده‌بی پنواته‌و یاسا هه‌بیټ، یاسای چاپه‌مه‌نی و وه‌زاره‌تی راگه‌یاندن تا راده‌یه‌ک شایسته‌یه نه‌گه‌ر نه‌بته ده‌ردی پاوه‌ن کردنی نازادی، له‌و باره‌یه زۆریه‌ی وه‌زاره‌ته‌کانی راگه‌باندنی ولاته دیکتاتوره‌کان نه‌و نه‌رکه‌ی سانسۆری نازادی پی سپیتردراوه هه‌روه‌ک وه‌زاره‌تی نه‌وقافو وه‌زاره‌تی ره‌وشه‌نبیری... به‌لام هه‌ندی ولاتیش هه‌یه وه‌زاره‌تی راگه‌باندنی هه‌ر نیه وه‌ک نه‌مريکا، بۆیه چینه‌کانی کومه‌ل خویان له‌وانه چاتر نه‌و چاودپرو سانسۆره مه‌ده‌نیه بن، هه‌تا یاداشت وسکالای خوشیان هه‌لبیژین به‌و ته‌رازووه هه‌مووی

بلاونه کریتمهوه، با له سهر حسابی مافی خوشی بیت، سهرنج بده سهربردهی نمو
(شیخه-دهلین نمو شیخه راویژکاری صلاح الدین نهیویی بووه) زور گرنکه بۆ نمو
بابهته، وادیاره لهو کاتی سهرقالتی دووباره دروست کردنمهوه و بیناکردنمهوهی
کۆمه لگهی نیسلامی بووینه، چون له گهل نمو به سهرهاته رهفتار دهکا به لیزانی و
رهچاوی بهرنامهی بینای کۆمه لایهتی و راگیانندی به نامانج دهکا، نمو شیخه به
سواری ولاخ له رینگهی تووشی کهسیک دهبن خو به نه خوش دهردهخا، شیخ داوای
لی دهکا که له گهلی سوار بیت، نه خوشه که دهلی من ناتوانم به جووته سوار بین
له بهر نه خوشیه کهم، شیخیش داده بهزی و نه خوش به تهنها سواری ولاخ به نرخه که
دهبیت و (وهک دز نه خوش) بۆی دهردهچیت، شیخه که بانگی دزهی کرد و وتی
نهی دز ولاخه که بۆ خۆت، به یهک مهرج، دزه کهش گهرايموه به سهرسورمانهوه
وتی: نمو مهرجه چیه؟ شیخ وتی: تهنیا مهرجم نموهیه لای کهس باسی مهکه،
دزه وتی: من ههقی تۆم بردووه، خو باس کردنی قازانجی تویه.. شیخ وتی: بهلین
قازانجی منه، به لام به زیانی کۆمه لگه کهم تهواو دهبن، به بلاو بوونهوهی نمو
دهنگو باسه چیر خه لکی له رینگهویان بۆ نه خوش راناگرن و چاکه کهم دهبیتمهوه و
پیاوهتی و نه خلاق و هاریکاری لهرزۆک دهبیت و بناغهی کۆمه لگه شمان لهرزۆک
دهبیت.

نه گهر سهرنج بدهمین روداوێکی پر له پهند و وانیه بۆ بیناکردنمهوهی کۆمه ل،
چونکه بلاو بوونهوهی نمو جۆره دهنگو باسه هه لئه له تاندن و سه لپیه کارێکی
قوول له گیانی هاریکاری و بهزهیی و به هانا هاتن و متانه و نه خلاق و مرۆقاییهتی و
خۆنمویستی.. دهکا چونکه ههر مرۆڤ خوشی به هه نهجهته لینی، پیتچهوانه کانی زیاد
دهکا له بن بهزهیی و خۆمویستی و بهرژهوهندی تایبهتی و نه نانهیهت و درنداییهتی و دل
رهقی.. وهک نیستا له کوردستانیش نمو دیارده پیتچهوانیهیه بلاوه، جاران کورد
ناوبانگی بهوه دهر کردبوو که میلله تیکی به هاریکار و به هانا و رووخوش له گهل
میوان و بهزهیی و چاکه.. کهچی راگیانندیتکی پیتچهوانه (هادف) بیان

بئ خاوهنی له (راگه باندنیتکی هادف) چهند روداو یکی راسته قینه و هه ندیکیش هه لبه ستر او به خیرایی بلاو کرایه وه (رای گشتیهك) ی سلبی وای وهرگرت که گوایه چاکه له و زه مانه ده بیته خراپه، نه وه یان به ساده یی دیته بهرچاو، به لام گه لی گرنکه و داگیر که مران و دوژمنانی کوردیش بئ تاوان نین، بگره به بهرنامه ی دارپژراو نامانجدارانه و تیکده رانه پهیره یی نه و پلانه یان کردوه و ده یکه ن، خه لکی ساده ش که متر هه ست به ترسناکیه که ی ده که ن، له نه بجامه هه ره سه ره تاییه کانیشی نه و ده که س ناتوانی چاکه و هاریکاری له گه ل که س بکا، ئیتر بناغه کانی کۆمه لکه، گه ل، نه ته وه، کۆمه لکه ی مه ده نی، .. ئومه، .. هه رچیهك هه یه تیک ده روختی، بۆیه له شه ریعه تی نیسلامدا خوکی تاوان نه و کاتی چهند قات گه وره تر ده بیت نه گه ر بلاویش ده کریتته وه یان له بهر چاوی خه لکی ده کری ئا و و زاراوه ی (أفشاء) ی لیتر او ده، نه و دوخه زیاتر بۆ میله تیک ترسناک تره که خه ریکی خو دروست کردنه وه بن، یان له قوناغی رزگاریدا بن وهك میله ته تی کورد، نه وه یان که متر هه ستی پی کراوه نهك له لایه ن عه وامی خه لك هه تا له لایه ن سه ر کردایه تی و توئژه ره وه کانیش، تا ئیستاش راگه باندنی کوردی نه یه توانیوه نه و بینا کۆمه لایه تی به ی (داگیر که مرانی تینکیان روخاندوه به مه به ستی کوشتنی گیانی بهرگری) دروستی بکاته وه، هه لبه ته نه وه یان وهك یاسایه کی گشتی بۆ هه مو و لاتانی نیسلامی و هه تا له کات و ساتی خو ی بۆ هه مو جیهانیش پتویسته، نه وه یان به پیتی پتوانه نه خلاق و پرانسیپه کانی بینای کۆمه لایه تی، خو لایه ن و مه دره سه ی واش هه یه ژیان و به رده وامیه که ی وه ستاوه له سه ر تیک روخاوی مرؤؤو کۆمه لکه هه روهك زۆر تیک له پۆله کانی زینده وه ران ژیانیان له سه ر ناخاوتیه، نه و لایه ن و مه دره سانه له کۆمه لکه یه کی به ته رازوو، مه بادینی، دادگه ری، هه ستیار و وشیار، ستانده ر، .. ناتوانی بخوا، هه لخه له تینی، راست چه وت بکا و چه وتیش راست بکا، ... هتد.

کۆمه لکه ی کوردستانی نیستا له هه موو کاتی زیاتر پتویستی به

راگەیانندیکی (هەداف) و بیناکەر هەمە، چونکە ئەک هەر باری کۆمەڵایەتی و نیشتمانی و سیاسی.. تیکڕووخواوە باری دەروونیشی تەنک بووە کە دوا سەنگەری بەرگری باری شەخسی و سایکۆلۆجیە، با سەرنج بەدەین لەناو کۆمەڵگەی خۆمان نەو دەردە دەرونیانە خەریکە باو وەرگری، دەردەکانی (تەقەزوم، امتصاص ثقافی، صدمة الثقافية، انصهار ثقافی، غزو الثقافی، گومان، چەند رووی، خودویستی، پەرتەوازی، چاولیکەری، بەدواکەوتن، مەزەندەیی خراپی..)، لێرەو سەرانی بەرژەوێندی پەرست ژیان و سەرمايەکیان بیناکراوە لەسەر ئەو تیک روخواوی و چەواشەیی خەلکی هەروەک لە کۆنەوێش ژيانی پادشاو نیمەراتۆرو دەست و پێوەندیان لەسەر ئەو فریودان و دەرد و چەواشەکاریە بووە، لە هەموو جۆرە راستیەک ترساو، نیشتاو ئەوانە و دەسەڵاتخوازو دیکتاتۆریەکانیش بەگشتی بە ئەندازەیی موشەک لە راگەیانندی (هەداف) دەترسن، لە بیناکردنەوێ مرۆڤو کۆمەڵ دەترسن، لە وشیاو زانیاری خەلکی ترساو.. بۆیەش دەبینین لەو عەولەمە سیاسە هەر شەریعیەت و بڕەو بە فاکتەرە شاقوولیە کۆمەڵایەتی و کلاسیکیەکان دەدەن، ئەو نوێ گەرایەش بەو نەساغیدی هەر مەرگە.. بۆیە راگەیانندی (هەداف) نەکی زۆر گرنگو ئالۆزە.. بەداخموە لە کوردستان و ولاتانی عەرەبی بەگشتی راگەیانندی عەلمانی لەو بوارە نەپێکاوە، لەپیش راپەرین راگەیانندی کوردی زۆر کاریگەر بوو بە سانسۆریکی چەپی کەچی لەدوای دارمانی مەدرەسەیی چەپ و شیوعیەت نەوجارە بەو ١٨٠ پلە پێچەوانەو تەواو بەرەڵا کراوە، راگەیانندی کات بەرێ دەکا بێ ئامانج مەگەر تیکیش نەدا، ئەوەیان بەوردی لە پشکنینیکی سەرەتای راپۆرتی سیاسی کۆنگرەیی حزبە کوردستانییەکان دەردەکەوێ کە هیچ وەسیەتیکی تیا نیە بەو مەبەستە^(١)، نمونەیک تۆمار دەکەین کەوا دەردەکەوێ زۆر دوورە لەو بابەتە کەچی چەندە کاریگەر و نزیکەو راگەیانندی کوردی سازی داوە سەرنج بە: لەو ماوەیە چەند وتار و نووسینیکی لەبارەیی ژيانی

^١ سەرنج بە هەریکە لە راپۆرتی سیاسی (پەک) و (پەک) بۆ نمونە.

(مه لا مستهفا بارزانی) نووسرا، گوايه پياويكي زياد دنيايي بووه و مهشروبي خواردوه... هتد^(١) سهرتر له وه لاملدا دهزگاي راگهيانندي گولاني (پ دك) گوايه بهرپرچي نهو جوړه نووسينانه ده داته وه و ده نووسي: ((باشه كام سهركردهي كورد ههيه مهشروبي نه خواردبيته وه^(٢)))! تنجا هر دوا به دواي شهوش نازناوي (مه لا) شي لي ستاندرايه وه... هه موو نهوانه راگهياندينو گوتاريكي ليبرالي روختنه ره له بهر هويه كي ساده: جاري نهو زانياريانه راست نين، تنجا مه لا مستهفا پيروزي له ناو ميلله تي ههيه، وا به ناويانگه كه خونه ويست و ناين پيروهر و سهودانه كهرو بي سامان و دادپهروهر بووه، بويه له ٩٥٪ تي خه لك ويستويه تي، كه چي نيستا هيچ سهركرده يه كه له ٥٠٪ تي دهنگ نيه، خو نه گهر نهو زانياريه راستيشي بوايه نهوا نه گهر ره چاوي (راگهيانندي هادف) بكرتي و له خه م بيناي كومه لايه تي كورد بوونايه نابوايه بلاوي بكه نه وه (افشاء نه كرتي) وه كه شينخه كه، چونكه نهو ميلله ته زياتر متمانه ي داده رمني به سهركرده كانيان هه رده م خو به هه لخه له تاوو فيل ليكراو نه زانن كه زور كاري گهره له سهر سايكولو جيه تي تاك و دهرده كاني به زيوي (گومان، بي متمانه يي، گوايه : راستي نه ماوه، هه ركه سه بو خويه تي، ...)، چونكه نهو كميتيانه هيناي ميژوويين به لكو به شيكن له (ناسايشي نه ته وه يي) و پالپشته كومه لايه تيه كان بو نمونه ي كومه لايه تي و سهركرده ي خونه ويستي نوي كه نيته قهيران ي كه ميمان لي ههيه.

^١ هر يه كه له كتبه كاني (جرجيس فتح الله) و (نوشيروان مستهفا) هاتروه.

^٢ بهروانه كتبي (پشكز نجم الدين) كه له گولان دهرچرو.

(٤٠)

نەتەوايەتی القومية Nationalism

زۆر جۆره پیتناسی ههیه، ههریه که به پیتی مهدرهسه و پۆلهکانی له واقیع و له میژوو و له نایندهشدا پیتناسی خۆی ههیه، له ههموویان باوتر که له لایه نەتەوه گهریهکانی ئیستا په پیره و دهکری نەوهیه؛ (کۆمهله خه لکتیکی خه ملیو له نەتەوهیهك دا به هۆی پرۆسهیه کی میژوویی تیایدا زمان و میژوو و کهلتوو و دهروون و خاکیکی هاو بهشیان بۆ دروست بووه).^١

ههلبهته نەتەوهو نەتەوايەتی لێك جیان، نەتەوه ئینتمایه کی کۆمهله لایه تیه، به لām نەتەوايەتی ده بته ئینتمایه کی کۆمهله لایه تی و سیاسي، ههروهك له پیتاسه کان ده رده کهوی، له فەرهنگیکی وهك (موسوعة العالمية هه لیتنجرای (دانییهی معارفی بهریتانیا - G.E british) یه،) که زۆر ده مارگیری نەتەوه ییش نیه ده لی: (تعبير سياسي يعني شعور الناس جميعا بالانتماء الى أمة واحدة).

له هه ندی دۆخ جۆرتك له په وای وهرده گری، نه گینا به سیاسي کردنی ئینتما کۆمهله لایه تیه کان سه رچاوه ی سته م و ناداد گهریه، له (پیش نیسلام) (نەتەوه - قوم) (به بنه ماله و تایفهك و تراوه ته نها به پیاوه کانیان بی نافرته) ^٢ یاخود به کۆمهله خه لکتیک و تراوه که بۆ نیشتیکی دیاریکراو هه لده ستن ^٣، به لām له سه رده می نیسلام

١ موسوع السياسة - ع.غ.ف.ق، ج ٤ ل ٨٣٠.

٢ معجم الكنوز الامثال والحكمة العربي ل ٣١، ههروهه مختار الصحاح - الرازي، ماده: القوم.

٣ بروانه: لسان العرب، معجم الالفاظ القرآن، ...

لەوانە نینتەمای نەتموایەتی یە، کە نینتەمایەکی سروشتیە، لە ریزی زنجیرە نینتەمایەکانی شاقولی وەك: خێزان، بنەمالە، تیرە، خێل، نەتەو... بە پێچەوانەی زۆربەی بۆ چوونە نەتموگەریەکان کە نەتەو بە نینتەمایەکی تایبەت تر لەوانە حسیب دەکەن، سەرنج بەدە ئەو تەقەلایە (د.کیالی) داویەتی و دەلیت: (پەیداوونی نەتموایەتی سیاسی بۆ نەمویە ئەو دابەشیە شاقولیە خێلەکی و تائیفی و نەژادی و تیرەیی نەهێلی)،^۱ نەخیر، ئەوەش هەر شاقولیە، هەموو ئەو جۆرە نینتەمایانە بەدەرە لە خواستی مرۆڤ، میراتیە، خوێنە، بایۆلۆجیایە، .. جەوهەری مرۆفی پێ دیاری ناکرێت لە چاکە و خراپە و رەوشت و تەبیعات و... ئەو نینتەمایەش (بەنەتەواتیشمە) (نەمر) و (نەزەلی) نەبووە و نیە، هەروەك زۆربەی نەتموگەریەکان وای بۆ چووینە، بەلکەر لە قوناغیکی درەنگی میژووویسمە ئەو دیاردە میژووویانە زیاتر بەپێی پتویست و فاکتەری بابەتی (لە غیابی ناینی راستەقینە) دروست دەبێت، جارێ مرۆڤ تەنها پتویستی بەبوونی لە بنەمالەیک بوو مادام بازەنەیک بچوکی جوگرافی مەودای چالاکیەکانی نابوو و کۆمەلایەتی بوو، پاش گەشەکردن و فراوان بوونی ئەو بازە، ننجای پتویست بە تیرە و هۆزیش بوو، لە دواي گەشەیکە هەمەلایەنی کۆمەل - کەبریتیە لە پێ نان لە قوناغی عەولەمە - بەرەبەرە مرۆڤ پتویستی بەبوون لە نەتموویەك بوو وەك ناسنامەش، جارێ لە وەلامی ئەو پرسیارە تۆ کێی؟ دەی وت من فلانە هۆزم، بەلام ئەو پرسیارە ئیستا لە ژێر رۆشنایی بە جیهانی بوونا دەلی فلانە نەتمووم، ئێر پرسیاری وا لە (عەولەمە)ی تەواو پەنگە جۆرە وەلامیکی تر بخوازی...

پروەسی پەربەنەوای نینتەمای مرۆڤ لە خێلەو بەرەو نەتەو وەچەرخانیکی سادە نەبوو، کۆمەلێك گۆپانکاری ریشمی لەسەر خان و ژێرخانی کۆمەلێش لە گەل خۆی راپێچ کردوو، بە کورتی شتیکی لێ باس دەکەین:

^۱ مومرغ السياسة. ع. غ. ف. ق، ج ۴ ل ۱۸۰.

لە سىياسىيەت:

- لە سىستېمى ئىمپېراتورىيەتەۋە ۋەزىرلەر خاۋە بۇ دەۋلەتتى نەتەۋەتچىلىك.
- لە پادىشاھىيەت^۱ بۇ كۆمەلەشەۋە.
- لە سىۋىكراتىيەۋە بۇ دېموكراسى ۋە دىزىگائىي ۋە مەدەنىيەتەۋە.
- لە دىكتاتۇرى تاكى بۇ دىكتاتۇرى مۇنەسسىسەساتىشەۋە.
- لە پەيۋەندى خىلەكى بۇ پەيۋەندى فېكرى ۋە (ھىزىي) يىشەۋە.

لە ئابۋۇرى:

- لە كىشت ۋە كالىۋە ۋەزىرلەر خاۋە بۇ يىشەسازىش.
- لە بەختۈكرى بۇ جىنشىنىشەۋە.
- لە قورسايى لادى بۇ قورسايى شار.

لە كۆمەلەشەۋە:

- لە ناسنامە خىلەكىدەۋە بۇ نەتەۋەتچىلىك.
- لە دەرەبەگىدەۋە بۇ بەرجۈزىيەتەۋە.
- لە جۈۋىيىرى بۇ كرىكارىشەۋە.

لە پەۋۋىشەۋە:

- لە مەبادىشەۋە بۇ بەرۋەۋەندى.
- لە بەرۋەۋەندىشەۋە بۇ بەرۋەۋەندى تايىبەتتى تر.
- لە سىياسەتتى مەبادىنى بۇ سىياسەتتى مىكائىلىشەۋە.

لە فېكرى:

- لە ئاينى كلاسىكى بۇ ئەلمانى.
- لە مىسالى بۇ مادىشەۋە.
- لە كارىگەرى كۆمەلەشەۋە بۇ كارىگەرى ئايدىۋۆلۈجىش.

^۱ ھەلەتە ئىمانى ۋانىي ئەر ۋەزىرلەر خاۋە ئەرەۋى پىشۋى خۇزى فت (نەفى) كرىدى، ۋاتە لە كىشتۈكالىمە ۋەزىرلەر خاۋىشەۋە بۇ پىشەسازى ۋەكىشتۈكالىش ھەر ماۋە، .. پادىشاھى ھەر ماۋە..

- لە نینتمای کۆمەڵایەتی بۆ نینتمای سیاسیشووە.

لە ئەحوالی تاکەوێ:

- لە نینتمای خێڵەکیەوێ بۆ نینتمای نەتەوێشەوێ.

- لە پێکەوێی زیاتر بۆ بەتەنهاوی.

- لە توانەوێ فاکتەرە کۆمەڵایەتیەکان بۆ فاکتەرە نایدیۆلۆژیەکان.

لەگەڵ کۆمەڵێک گۆرانکاری تر...

بەو شێوە گۆرانی نەتەوێش بەرەو (عمولەمە) کە ئەوەیان لە راستیدا کۆتایی پێ هێنانی نینتەوێ وەلای شاقولێەکانە بۆ نینتمای ناسۆی کە ئەویش کۆمەڵێک گۆرانکاری قوول لەسەر خانو و ژێرخانەوێ لەگەڵ خۆی رادەپێچی، .. لەهەمووی گرنگ تر ئەوەیە پانتایی (نینتمای موکتمەب- وەلا) جووت نامیێی لەگەڵ پانتایی (نینتەوێ میراتی)، بەلکۆ (وەلا) لە نینتەوێ جیا دەبێتەوێ بە یەکجاری (زیاتر لە عمولەمە باسی دەکەین)، لێرەوێ مانای چەوتی (نەتەوایەتی نەمر- خالد) دەردەکەوێ کە قوئاغێکە پەت دەبێ، نێر جیهانیێش بەرەو دابەشیە لەسەر بنچینەوێ شارستانی و فەرەهەنگی و نایدیۆلۆجی و مەدرەسەوێ و لە کۆتایییدا بەرەو نایینی دەبا، بۆیە هەم لە کۆنگرەوێ هەزارەو هەم زانایانیێش ناماژە بەوێ دەکەن کە ئەو سەدەوێ و قوئاغی عمولەمە دیسان گەرانەوێ بەرەو نایین چوونە.

بەو شێوەیە پەرپینەوێ مەرۆڤ بۆ نەتەوایێش ناسۆ و سەردەمێکی نوێی لە واقیعی کۆمەڵە هێنا ئاراو، بەتایبەتی لە بواری سیاسی و دەستووریەوێ، سەرنج بەدە گۆرانی پادشایی لە میسر بۆ کۆماری لە سالی ۱۹۵۲ بەدواو، بووێ هۆی بە دەستووری کردنی بێر و نینتمای نەتەوایەتی، هەرۆک لە دەستووری ۱۹۵۶ لە مادەوێ ۱۹۲ نووسرا: (یکون مواطنون اتحاداً قومياً للعمل علی تحقیق الاهداف التي قامت من اجلها الثورة).. ناواش لە عێراق و ولاتانی تر نێر نەتەوایەتی کرا مەبادینو تەرازووی سیاسی و هەتا نەخلاقێش، لە زۆر کتیب باس لە (نەخلاقێ نەتەوێ)یش کراوێ هەرۆک کتیبەکەوێ (نەرنست بارکەر)، لەناو عەرەب و تورک و

نەتەوێی تریش غونەیی لێ پەیدا بوو، جوۆرە رەوشتیکی چاک و شارستانی و کەلتووری بالۆ و هەتا ئابنیشیان تاییبەت بە نەتەوێ کرد هەروەك لە (الكتاب الاخضر) وەك چارەسەرتێك دەتت: (القاعدة السليمة هو ان لكل قوم دين)^١.

ئەوێ نۆی هاتە سەرئەو قوتاغە وشیاری پابوون و هەستی نەتەوێیی یە، کاتی بینرا خەلکی نەتەوێ هەمە و لەسەری یە کەدەگرن و دەولەت دروست دەکەن..

لە (غیابی ئابنی راستەقینە) جوۆرتێك لە پەروایی وەرەگری، جەوهر و ناوەرۆکی ئەو زاراوە لە ئەوروپا سەری هەڵدا نە ئیسلام و نە مارکسیستیش بەشداریان لە دروست کردنی نیە، هەموو مێژوو و فەرھەنگە ئیسلامیەکان بپشکنی هەر زاراوەی (قومیە)شی تیدانیە بەو ماناسەیی ئیستا، لە هەموو کەلتوو و فەرھەنگی ئەمەوی، عەباسی، ئەموی، عوسمانی، .. بابەتێك نادۆزیوە بەناوی (قومیە) یان (عروبة) یان تورکایەتی یان کوردایەتی، هەتا لەسەردەمی عوسمانیش دەزگاکانی رەگەزنامە بەناوی نەتەوێ تۆمار نەکراوە، بەناوی ئابنی بوو، نەگەر بەووردی (معجم الكنوز الامثال الحکمة العربية) یان (معجم الالقاب أرباب السلطان في دولة الاسلامیة) هیچی نیشانی نەتەوێیی تیدا نیە، ئەو نازناوانە هەبوو: (أسد الدولة، الاشراف، الاعز، الاغیا، الافضل، أفندي، أقبال الدولة، امين الدولة، تاج الملوك، الخواجة، شاهنشاه، صاحب الجلالة، الغازی، القائم بحق الله، القاهرة، المستنصر بالله، المظفر، ملك الاشراف، ملك العادل، المهدي بالله، الناصر.. هتد)، هەتا سەدەیی بیستەم و بەرەبەرە لەگەڵ کشانەوێ ئیسلام لە گۆڕەپان ئەو جوۆرە بیرانە هاتنە پێش و ناوی وەك: قائد العربي، ئەتا-تۆرك، بطل التحرير القومي، .. ناوی تری تورکی و عەرەبی و فارسی و .. هاتە پێش، لەسەردەمی ئەمەویەکان توندپەرەیی لە دەسەلاتیاندا، بەشێك شیوازی رگەز پەرستی وەرگرتبو، ئەوێ لەخانەدانە عەرەبەکان (قورەیش)

^١ معمر القذافي - كتاب الاخضر

نەبایە بە (موالی) ناوژەدیان دەکرد، دواى بە (شەڕى) ئەوانەش نەو زانایانە
بۆینە کە عەرەبى بە سەر عەجەم (فضل) نەکردوو.

نەتەو لە ئیسلامدا تەنیا زمانەو بەس نەك (مێژوو، خاك، بارى دەروونى،
چاروونووسى هاوبەش، حوكم، دەولەت، بەرژەوهەندى هاوبەش، ..)، ئەوانە هەموو
بە (عصبیة) لەقەلەم دراوێ و (حرام) كراوێ.. هەر وەك لە فەرموودەش هاتوو
(أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ رَبَّ رَبِّ وَاحِدٌ، وَاللَّهِ أَبَاحٌ وَاحِدٌ، الدِّينُ دِينٌ وَاحِدٌ، إِنَّ الْعَرَبَ
لَيْسَتْ لِأَحَدِكُمْ بِأَبٍ وَلَا أُمٍّ، إِنْهَا هِيَ لِسَانٌ، فَمَنْ تَكَلَّمَ الْعَرَبِيَّةَ فَهُوَ عَرَبِيٌّ)، لە
قورئانى پەرزىش: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾.. بۆ رەت كردنەوهى هەموو نەو
فاكتەرەنەى كاریگەر لەسەر مەژوو دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ
وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا
وَمَسَاكِينُ قَرْضَتُمْهَا أَحَبُّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى
يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾.

لە ماركسیستەش نەتەبایەتى بەروویەكى تری بەرجوازەت لەقەلەم دراوێ، بۆیە
لە مانفێستەكەى ماركس و ئەنجلس دەلى: (كرێكاران نیشتمانیان نیە)^١

بنەچه و گەشەکردنى:

بەپێى هەموو پێژوو فەرەهەنگەكانى نەو بەشە لە سەدەكانى (١٨-١٩)
لە نوێنەكان هێگلو نیتجە پێش تریش دۆسوو شوپشى فەرەنسى، بانگى
سەربەخۆیەكانى ئەوروپى بەتایبەتى یۆنان و سربیا لە عوسمانى كراوێ،
بزووتنەوهكانى تری كە لە فكر بەرەو واقع بەرپێكەوت وەك: لە ئەلمانیا (لەهێگلهو
بۆ بسمارك تا نازىەكان)، فرەنساش بە دۆسوو بۆ ناپلیۆن و شوڤینیەت، ئینگلترا:
(گلیدستۆن تا ئیمپریالیزمى)، ئیتالیا: (گاریبادلى-مزینى تا فاشیەكان)...

^١ بیان للشیوعى-ماركس-أنجلس.

بەو شتوویە ئیسپانیای جیهانی تری گرتەووە. نەتموایەتی سێ دۆخ و مەبەستی سەرەکی هەبووە، یەکەم رزگاری لە ژێر دەستی داگیرکەران، دووەم یە ککرتنەوێ پارچە پارچەیی نیشتمانیک، سێیەم داگیرکاری ...

یەکەم جار لە کۆتایی سەدەی (۱۸) لە ئەلمانیا وەک بزوتنەوێکی رۆمانسی لەلایەن نووسەر و سیاسەتەدار و ھونەرمەندەکانی سەری ھەڵدا لە کاردانەوێ شیکستەکانی^۱، (بسمارک) ییش یەکەم پەڕە و کەری بوو لە جەنگی ۱۸۷۰ ز و یەک خستەووە و دروست کردنی ئەلمانیا لە ۱۸۷۱، ھەرچەندە لەسەر ئەو سەرەتایە کۆک نین ھەندیککی تر شۆڕشی فەرەنسی و جاپۆی مافی چارەیی خۆنووسی گەلانی پێ سەرەتا بوو کە ئیمپراتۆرەکان بەرد و دەولەتی نەتەوویی پێ وەچەرخوا، بەشیککی تر (پەیمان نامە و رووداوی ویستیفالیا) (WEST PHALIA) - ۱۶۴۸ بەو سەرەتایە لەقەلەم داوە، بەشیککی تر ھەلەتەکانی ناپلیۆن بۆسەر ھەندی میللەتی پەسەن و کاردانەوێیان دەکەنە سەرەتا، ھەشە جاپۆنامە (۱۴) خالیەکی مافی میللەتانی (ویلسۆن) ی سەرۆکی ئەمریکی کە لە سالی ۱۹۱۸ دەرچوو دەکەنە ئەو سەرەتایە، دواي مافی میللەتان لە (عصبة الامم - کۆمەڵەی نەتەوویی لە مادە (۱) فەقەرە - ۳-) و تا دەگاتە چەپیەکان کە سەرەتای ئەو مینۆووە بۆ شۆڕشی نوکتۆبەری ۱۹۱۷، جاپۆنامە (لینین) بۆ مافی میللەتان کە بوو ھۆی سەربەخۆیی فنلندا و پۆلەندا، ئنجا پەیدا بوونی بزوتنەوێ رزگاری نەتەوویی، تا ئەو راپەش کە لە ھەردوو جەنگی جیهانی ھەر لایە نەتەووە بچوو کەکانی ناو لای دوژمنی ھان دەدا بۆ رزگاری و شەپ و کێشە..

بەداخەووە بەشی زۆری نووسەرانی جیهانی سێ بەمیش وەک رۆژناوا بریارو ھەلۆتستەکانی خەلافەتیان فەرامۆش کردووە، سەرەپای ئەو سەلیات و کارە دلتەزینانە.. کەچی لە گەڵ سەرھەڵدانی کێشە نەتەوویی، لە کۆتایی سەدەی

^۱ موسوع السياسة. ع. غ. ف. ق، ب ۱ ل ۸۳۱.
^۲ بڕوانە (عەلمانیات) ھەر لە فرەھەنگە.

(١٩) و سەرەتای سەدهی (٢٠) خەلافەتی عوسمانی زۆر بریاری گرنگی دا سەبارەت بە سەربەخۆیی نەتەواکانی عەرەب و کورد و چەرکەس و... لە هەمووان لە پێش تر جارنامە (جامعة الاسلامية) که تیایدا هەر میلەتەو مافی دەولەتی پێ درابوو که ببنەو نەندام لەو جامیعهیه، کوردیش لە پێی شیخ سعید نورەسی نەندامێکی چالاکی رێزی پێشەو بوو، بەلام سەرکەوتنی تەیارى عەلمانی کەمالی بەسەر خەلافەت بەشێک لە بریارەکانی لەباربرد، نەوێ پێی راگەشتن بریارەکانیان راگرت، نینجا لە پێشتریش بە حوکمی سیستەمی (ویلایات) و شوراییانە کەمتر نەتەواکان نەو کێشەیان هەبوو (لە مەسەلەى کورد زیاتر باسی دەکەین).

رەنگە هەموو نەو پروژەوانە دەوری خۆی هەبووبێ بۆ سەرەلدانی نەتەوایی نەك تەنها یەکیان، بەهەر حال لە کۆتایی سەدهی (٢٠) نەتەواپەنئى بە فراوانی لە نەو روپاشمەو پەڕیمەو بۆ جیهانی ئیسلام، بەپێی هەندێ سەرچاوە (ناپلیۆن) بە یەكەم گەیهنەری نەو بیرە دانراوە، لەناو جەرگەى عوسمانیش حزبى ئیتحاد و الترقى لە ١٨٨٩ دروست بوو، لەناو عەرەبیش بەدەیان سەنتەر و ناوەند دروست بوو بۆ نەو مەبەستە، هەر بەو شتەوێش لەناو کوردانیش وەك فەکرەك تەنها لەناو رەوشەنبیران هەبوو، تا ناوەراستی سەدهی بیستەم نینجا بوو خواستێکی میلی، کەواتە مێژووی سیاسی نەتەوایی بەهەموو پێوانەیهك لەدوو سەده تی ناپەڕی لە جیهان، بۆیه دەبینین هەرواوەی نەتەوایەکیش لە بۆنەو ناویك هاتووە، نەسلی نەرمەنی گوايه لە خواوەندێکی جەنگی Armenius هاتووە^١، نەسلی (فارس) (پارس) بوو، کە جاران بەزاراوەی شاہەکانیان وتراوە زاراوەی پارسی^٢، لە فەرەنگە کۆنەکانی عەرەبی لە (کشاف)یش نەو نەسڵەى تیانیە، بەلام بەخەلکی نەفامە رەوێندە عەوامەکان وتراوە (عەرەب)^٣، (ابن أزرع) لەکتیبی (بدائع

^١ معجم الديانات أساطير العالم، امام عبدالفتاح امام، ل ١١١

^٢ بۆزیاتر برۆانە (فەرەنگ فارسی عمید) ب ١ (اسح) ل ٤٩٥.

^٣ المنجد في اللغة و الاعلام ل ٤٩٥.

السلک فی طبائع الملک) و (ابن خلدون) پیش له (مقدمه) به پاشکاوہ تر باسی
(عمره بی) کردووه به درپنده و دژ به شارستانی و هسف کردووه نه گهر له نیسلام
دابر نری.

به پتی هندی سمرچاوه تورکیش ناویکی عه و امانه و هاوتای (بی-
نیدراک) به^۱، رهنه ناوی کوردیش به خیله کیه توخه کانی دوور له شارستانی
ووترا بی.

ناوی زۆریه‌ی تهو ده‌وله‌ته نه‌تموه‌ییانه به سنوره‌که‌شیانموه همر بهو شتیه‌یه هاتووه، واته نیشتمانیکه ده‌ستکرده، عیراق بهو پارچه زه‌ویه ره‌شه‌ی سه‌رووی به‌سه‌ری و تراوه عیراق و ناویکی فارسیشه له ئەراک هاتووه^۲، لبنان شاختکه ناوی (جبل لبنان) بووه، ئورده‌ن پرووباری ئورده‌ن، کو‌تگۆش به‌ناوی پرووباره‌که‌ی هاتووه... هه‌مو تهو ناوانه نو‌تین به‌بۆنه‌ی جیا‌جیا ناویان لی‌ئ س‌راوه (جگه له هه‌ندیکیان) که ناوی جو‌گرافیان هه‌بووه نه‌ک سیاسی، چه‌ند نمونه‌یه‌کیان لی‌ هه‌له‌به‌بۆترین:

ئەرىترىيا: لە ئەسلىدا ئەرىترىيۆمە واتە دەريای سوور بەزمانى يۆنانى، بەو قورە سوورەى لە دەرياکە ھەيەو سوور دەردەكەوي.

+ عێراق: أرض السواد، بلاد بابل، بلاد اشور، میزو پوتامیا، بلاد ما بین النهرین ... له گهڵ زۆر ناوی تری هه لگرتوو، زیاتر بهو پارچه زهویه ره شهی سه روو به سرا و ترا عێراق^۲ له نه خشه ی نیین نه له قو قل نه خشه که ی له به یه ک گه یشتنی هه ردوو و رووبار له قورنه دیاری کردوو له ۵۰ کم^۳ تی^۴ بابه ری، (عیراقان) به کو فو به سه ر و ترا وه، یان جار وایه کو فو به (عراق العجم) ناو برا وه سه رووی (بصره) به عراق العرب، هه رگیز کوردستان به شیک نه بو وه له عێراق .. هه تا له نه خشه ی

١. محاضرات في نشوء القومية، ساطح المصري، همدومها بپرواته دراسات في حركة الكردية المعاصرة - د. عثمان علي.

۲ پروانه نه خشی تین نه لوقل

٣ أطلس الحضارة الإسلامية.

ئىسلامى كۆن ناوى كوردستانى تىيادايە ناوى عىراقى تىيادايە، عىراق بەو خاكە سۆيرەش وترا كە نەروى^١ (سەرنج بەدە: موسوعة التاريخ الاسلامي، ج ٧ ل ٦٢).

لبنان: شاختك بوو بەناوى جبل لبنان.

ئوردەن: بەو دۆلە وتراو (وادی الاردن) كە پرووبارەكەى تىيادايە.

ئەسيويا: بەيۆنانى مانای ولاتى دەم و چار سوتاو (لەبەر پەشى) ئەوەيان وەك لە نووسىنەگانى ھېرۆدۆتس، سترابۆ، ئىنجىل، .. دەرەكەوى بەھەمەر ئەفرىقيان وا وتو. ناوتكى رەگەز پەرسىيە بۆيە لە ئىسلام ھەر بەھەبەشە ناوبراوە.

ناوى ئەمەرىكا: بە (جىھانى نوێ-عالم جديد) ناو دەبرا، دواى لەسالى ١٥٠٧ز (جمعية العلماء المختصين) لە (سان دىيە) فرەنسى ناويان نا ئەمەرىكا بە ناوى (ئەمەرىكۆ فيسبۆتكى) كە چوار جار چووبوو ئەمەرىكا لە سالى (١٤٥٤ز-١٥١٢ز).

+ برىتانىاش جاران ناوى خوايەكيان بوو دواى بوو تاجى شاھنشاهى.

+ ئوستاليا: بەمانای لاتىنى (خوارو-جنوب).

+ جزائر: جاران ناوى بلاد بربر بوو دوايش (مغرب الاوسط)، دواى ئەوەى عوسمانىيەكان شارتيكيان لەسەر دەريا دروست كرد بەناوى (جزائر) وئىدى ولاتەكەش بوو ئەو ناو.

+ سرى لانكا: جاران ئەو ناوچە بە سيلان ناوى پۆيشتبوو چونكە گوايە ئادەم لەو نزيكان ھاتتە خوار لە دواى سزاكەى، لە سالى ١٩٧٢ ناوى نراسرى لانكا بەمانای زەوى درەوشاود، چونكە دەرەوشاود بەشەو.

+ مەلورىتانىيا: ئەو ناو لە (مۆر) ھاتوو كە ناوتكى رۆمانى و ئىسپانىيە بە موسولمانانيان دەووت بە زمانى رۆمانى مانای (رەشتالە)، لەھەرجىيەك ئىسپانى پى گەيشتبى ئەو ناو لى ھەيە وەك لە خوارووى فيليپپىنش بە موسلمانەكان دەووترى مۆرۆ.، لە سەرەتا بە سۆپاي (طارق كۆپى زياد) كە خەلكى سەرووى

روژناوای نەفریقیا بوون و ترا (مۆر)، بەلام سەنیگالیەکان بەو ناوچەییە ئیستای
مۆریتانیان دەووت (قۆتی) دوای بوو (مۆریتانیا).

+ ئەرجهنتین: لە (ئەرجهنتیۆم) لاتینی هاتوو مانای خاکی زیوی (لەبەر
رەنگی زەویەکیان) ..

تەنانەت پاکستان کە دەوڵەتی دروست کرد هیچ ناویکی پر بەپیتستی نەبوو،
کە جاران بە (دۆلی سند) ناودەبرا، هەلسا هەریتە ی رەگەزێکی وەرگرتو
(پاک) ی لی دروست کرد .. ناوی نەتەوایی نەبوو، هەر لەبەر هەمان هۆی
نەبوونی فاکتەری نەتەواپەتە و سستی ئەو هەستە دەبین کورد حوکمی فارس و
عەرەب و تورکی کردوو (ئەردەشیر، کریم خانی زەند، ..) لەسەر فارس و (صلاح
الدین) لەسەر هەموو .. قاچاری تورک بوو حوکمی ئیمپراتۆریەتی فارسی
کردوو، عەرەبێک حوکمی رۆمی کردوو، (عبدالرحمن بن روستم بن بهرام)، لە
دەست فارس هەلات چوو مەغریب، ئیمپراتۆریەتی رۆستەمی لە مەغریب
دروست کرد لە (۱۳۷-۲۹۷)، لەسەر دەمی عەباسیەکان دەورێکی گرنگیشی
بینی لە بلاوکردنەوی ئیسلام لەسەر ووی نەفریقیا نەو دوای نەو کۆرەکانیشتی
حوکمیان دەکرد، خەلکی ئەوێندە پابەندی حوکم نەبوو، خەلکی عەوام قایل بوون
تەنها ناوی شازادە ی لی بنرا، زۆر بەناگانە بوون هەتا ئیمپریالیزمە گەورەکان
جار وابوو ئەو ولاتانەیان دەفرۆشتەو بەکتر، ئەمریکا (فلیپین) ی لە ئیسپانیا بە
(۲۰) ملیۆن دۆلار کڕیەو، چەندین ویلايەتی ئیستای کڕیەو، ئیتەحادیەکان

^۱ نۆ هەموو بروانە: (موسوعة العربية ج ۲ ل ۱۲۶). (موسوعة التاريخ الاسلامي، ج ۴ ل ۲۴۵).
(موسوعة التاريخ الاسلامي ج ۶ ل ۵۰۱). معجم البلدان - ياقوت الحموي ههروهه (ابن بعتوته،
نەخشە ی ههروهه، بن الحوقل، ...)

^۲ بە پینی خۆیان مانای خاکی پاکانە، بەلام بەکێ لە گەلیەکانی بنگلادیش (پاکستانی رۆژەهلات)
نەو بوو کە پاک بریتیه لە پیتی بەکەمی رەگەزەکانی پاکستانی رۆژ ناو او هیچ رەگەزێکی نەوانی تە
نە.

^۳ موسوعة التاريخ الاسلامي. د. أحمد شلبي.

۶- گەشەي غەلمانىيەت و سىياسەتتى مەزھەبى مىكافىلى.

۷- پالتەرە نىمپىريالىزمىيەكان.

۸- پالتەرىكى دەروونى ھەيە بۆ مەرۋۇ، كە ئارەزووى خۇ دەرخستنى ھەيە، بەتايىيەتتى رەۋشەنپىران، بۆيە ھەر كاتتى لە ئىنتىما ئايديۋۆلۋى و سىياسى و ئاينى و (ئاسۋىيەكان بەگشتى) شكست بەيتىت بەخىرايى دەگەرېتەۋە بۆ ئىنتىمايە (شاقولپەكانى) ۋەك خىلەكى و نەژادى و نەتەۋەيى و... ئەۋەيان داينەمۋىيەكى بەھىتى وروژاندن و نۆي كوردنەۋەي ئەۋ ھۆكارەيە بەسەر ھەلدانىشىمەۋە.

۹- لەناۋ ھەمە نەتەۋەيەكىش داستان و سەربردەيەكى ئەفسوناۋى ھەيە ۋەك سەرۋەرى و يادكردنەۋەيەكى نەتەۋەيى، لەناۋ كورد و ئارىيەكان (سەربردەي نەۋرۇز) كە زۆر روونىشە ئاكەۋىتتە غەقلى دروست، ھەروەھا (تۆرانىيەتتى) توركى، (ھىجىتون و شەب اللە المختار)ى عىرى و يەردى، أرض الرسالاتى غەرب، (ئارام)ىش لەناۋ نەرمەنيەكان، بەسەربردەي واش بىرى فاشى لە ئىتالىاۋ نازى لە ئەلمانىاۋ شۇقىنى فرىسى و فالانترىسى ئىسپانى... .

جىاۋازى نىۋان دوو چەمەك

ئومەد و نەتەۋە: لەلايەن نەتەۋەگەريە غەربەكان تەقەلا دراۋە ئومەش بخرىتە رېز (قومىيە) و خىل وىنەمالە وخىزان ھەروەك لە (كتاب الاخضر) بەروون تر ھاتوۋە: الامة عبارة عن اسرة كبيرة بعد ان مرت بمرحلة القبيلة، بەر شىۋەيە امە دەبتە زاراۋەيەكى كۆمەلايەتتى ستونى كەمىتك فراۋانتر لە نەتەۋە، ھەر بە سەرنجىكى سەرەتايى بەروونى دەردەكەۋى ئەۋ دوو چەمەكە زۆر لىتك جىان، كەچى زۆربەي نووسەرە نەتەۋەيى و فەرھەنگەكانىش يان بە ئەنقەست تىكەلىان دەكەن يان لەژىر كاريگەرى زانىبارى تايىيەتتى نەۋرۋىي، نووسەرانى خۇشمان پىي بەھەلدەدا چوۋىنە، لە فەرھەنگىكى بالاي ۋەك (الموسوعة العالمية) كە بەر پلە نەتەۋەگەريش نىيە، كەچى ئاۋاي نەتەۋەيەتتى و ئومەت تىكەل كوردوۋە، سەرنج بەدە

لە پێناسی نەتمو، دەلی: (تعبیر سیاسی یەنی شعور الناس بایتماء جیما الی
أمة واحدة)^١، بەهەمان شێوە (قاموس التربية) لێ پێناسی (مادهی:
nationalism - القومیة: وعی قومی پرکزی علی مجد الامة ثقافتها
مصالحتها)^٢، هەر و هالە (قاموس سیاسی) هاتوو: (... جملة عوامل معنوية
التي تربط جماعة انسانية وتضمها فی اطار وحدة تعرف بالوحدة القومية و تعرف
هذه الجماعة باسم -الامة -). زۆریەتی ناوا لێ بەهەڵە داچووینە.

تا رادەیهکی زۆر باویشی و درگرتوو بەوێ فەیلەسوفێکی وەک (نەنجەس)یش لێ
نووسینمو، مەرجه کانی (نومەت) گەرایتەو، سەر هەمان مەرجه کانی
نەتموایەتی، لەدوای پشکنینیکی ورد لێ زمانە کانی ئەلمانی و ئینگلیزی و
فەرەنسی و زۆربەیان وا دەردەکەوێ لێ زمانێ ئەوروپی ئەو دوو زاراوەیە
(نەتەو) و (نومە) بەیەک واتای (national) هاتوو، مەسیحیە نەتەو
گەریە کانی شام و لبنان بەکەم توێژ بوون کە دروشمی (العرب ثم الإسلام) بیان بە
کارهێنا و دامەزرێنەری بیری نەتەو، عەرویش، لەوانە (بوتروس بیستانی و
نبراهیم یازچی ... نەجیب عازووری کتێبیکی بەناوی (بقطة أمة العربية) نووسی،
نومە عەرەبیان هێنا ناراو لێ جیاتنی نومە ئیسلامی، ساتیج نەلموسەریش
بەکەم کەس بوو (ناشینال)ی کردە (نومە) و نێر (الامة العربية) بەکارهات،
نەگینا لێ هیچ کتێبیکی کۆنی ئیسلامی ئەو زاراوەی نومە عەرەبی
نادۆزیوە بوێ زۆریک لێ ئەکادیمیە نەتەو گەریە عەرەبەکانیش وا تێگەشتون کە
نیازی قورئان لێ نوومە نومە عەرەبە*، نەخێر، نومە تەنها لێ فەرەنگی
ئیسلامی مانای خۆی هەبە، ناو بردنی نەتەو بە (نومە) بۆیە پێرێز کردنی
نەتەو گەریە کەبە، جار وایە مارکسیەکانیش زاراوەی (نومە) بیان بەو کۆمەڵە

^١ الموسوعة العالمية، ق- ب/ ١٨ ج ٤٢٧.

^٢ قاموس التربية: مادة (nationalism)، د. خولی.

* لێ کوردستانیش بەشێک وای تێگەشتون

خەلکە داوێ کە شتوازی بمرههه هینانیان وەك یەك بوو، لە جیهانی سێیەمیش کێشە پێناس و تێکەڵکردنی (نومە) بە (نەتەوێ) و هەندێ جار بە (نیشتمان)یش، جاروایە بە نەتەواییەکی سیاسی و تراوێ (واتە: نومە = نەتەوێ + نایدیولوژیا)، لە پرووی یاساییەو بە میلەتانیك و تراوێ نومە کە دەوتەتیان هەبووی بۆیەش ناوی (أمم المتحدة) واهاتوو.

وەك پونە قەیرانی پەوشەنبیرانی جیهانی سێیەم لەو پرووێ نەواییە نێعمادیکی لاساییکەرەوێان کردۆتە سەر رۆژناوا بۆ نەو پێناسانە، لەکاتیکی پێناسی (نومە) تەنها لە شەریعەتی ئیسلام و (مقاصد الشریعة) دەکرێ هەروەك (م.وات)یش دانی پیادەهێنێ و دەلێ: (نومە تایبەتە بە ئیسلام و هیچ سیستەمێك نە پێی دروست دەبێ، نە بۆی دروست بوو) ^١، بۆیەش دەبینین لە (تەرجەمەیی ناشین) بە نەتەوێ نومە و جارێش وایە بە نیشتمانیش هاتوو، تێکەڵ بوو، هەتا لە وەرگیرانی (نازی) لە پێتەکانی یەكەمی پارتی سوشیالیستی نەتەوایی ئەڵمانیا - naze) بەهەرسێ جۆر هاتوو (حزبی سوشیالیستی نیشتمانی ئەڵمانی)، بە (حزبی سوشیالیستی نەتەوایی ئەڵمانی)، بە (حزبی سوشیالیستی نومەیی ئەڵمانی)ش هاتوو، نومە لە هەموو ئەوروپا دەگیرێنەو بۆ (nation) کە هەمان مانای نەتەوێ جاروایە نیشتمانیش دەدا، کە ئەوێش لە ئەسڵدا لاتینیە لە (natio)، ئەوێش لە (noscere) هاتوو بە مانای (زان) یان (زاوێ)یان لە (ناسیوم و نیتوس) هاتوو دەکاتە (مستقط رأس)، ئەو مانایانەش زیاتر پەچەڵەك دەگیرێتەو، بۆیە نومەش لە پۆلەکانی شاقوولی و نەتەوایی خانەپرێژ کراو، لە کاتیکی ئەسلیەکی لە ئیسلام نومەییە هیچ پەیوەندیەکی بە پەچەڵەك و زمان و نیشتمان نیە، بەلکە تەنها لەسەر ئاینی هاوبەش پێك دێت، بۆیەش (عباس محمود عقاد) دەلێ: نە (nation) نە (people) نە هیچ زاراواییەکی ئەوروپیی

١ بۆ زیاتر سەرچ بە: ١- الاسلام و الجماعة المتحدة - وات، ب - مايقال عن الاسلام، ل ٢٤٩.

(غەيرە ئىسلامى) ماناى ئوممە نادات^١. پېتناسى ئوممە لە كىتەبە كۆنەكانى ئىسلامى وەك: جرجانى، ئىبن مەنزور، فەيروز ئابادى، ئەسفەھانى... بەو كۆمەلە خەلكە و تراوہ كە وەلامى دەعوەى ئىسلامىيان داوہتەوہ، ئەوہش (واتە ئەو ئابنەش) لەو فەترەيەى سەدەى (١٩) بەدواوہ كەمتر ئەو پۆلەى مابوو زياتر فەرھەنگى ئەلمانى لە جىھانى ئىسلامىش زان تر بوو، فەرھەنگە جىھانىيەكانىش وەك (موسوعة ديدرو، ئەكادىميەى فەرەنسى ١٦٩٤، فيختە، رىنان، مارسيل، ھىگل، نتچە، ماركس، ئەنجلس، لينىن، ...) ھەموو ئەوانە لەبارەيان نووسىيە، خاك و زمانيان كردۆتە بنچىنەى ئوممە كە دوو فاكترمى نەتەوہيە، بۆيە دەبينىن وا تىكەل كراوہ، سەرنج بەدە (د. كىالى) چۆن لە پېتناسى نەتەوہيى (ھەروەك پېتناسى سەروو لە موسوعة العالمية) گەشتۆتە ئوممە، (أمة: مجموعة بشرية تكون تألفهما تجانسها القومي عبر المراحل تاريخية تحقق خلالها لغة مشتركة تاريخ تراث ثقافي معنوي وتكوين نفس مشترك والعيش على الارض واحدة مصالح اقتصادية مشتركة مما يؤدي الى احساس بشخصية قومية، و تطلعات ومصالح القومية موحدة مستقلة)^٢، ئەوہش بەدەقى لە فەرھەنگى (حزبى بەعس) ھاتووہ بېروانە (تعريفات ببعض المصطلحات - مادة: أمة).

ساطح حەصرى كە جىھان بىنئىكى عەرەبى نەتەوہگەرە دەلئ (..لكن لا الدين ولا الدولة ولا حياة الاقتصادية من مقومات الأمة الاساسية، ولكن اللغة و التاريخ هما عاملان الأمة)، لە (موسوعة العربية)ش كە (نويترين و بەھيترين موسوعەيە) دەلئ (ئوممە) بەيەك فاكترم دروست نايت، واتە تەنيا بە ناين دروست نايت^٣، ديسان لە (موسوعة العالمية) لە پېتناسى (نەتەوہ) بە (ئوممە) كۆتاي ھاتووہ، ئوممەش بە نەتەوہ: (قومية: تعبير سياسي، يعنى الشعور بالناس

١ ما يقال عن الاسلام ل٢٤٩.

٢ الموسوعة السياسية ب١ ل٣٠٦.

٣ موسوعة العربية ب٢ ل٩٢٤.

بالانتماء جميعا الى امة واحدة)، (امة: مجموعة من الناس يتقاسمون ثقافة تاريخاء لغة مشتركة لهم شعور بالوحدة القومية)^١، له باره‌ی نەتەوايەتی هاتووه (الدولة القومية: هي اذا تطابقت حدود الدولة مع حدود الامة نفسها)^٢.

له نەشرۆپۆلۆجیه کانی‌ش هاتووه: نومه به: ١- به‌رژده‌ندی هاوبه‌ش، ٢- خاکی هاوبه‌ش، ٣- شارستانی هاوبه‌ش، ٤- میژوو، ٥- زمان، ٦- نایینی هاوبه‌ش^٣.

له موسوعه‌ی (مذاهب مفاهیم فی فلسفه‌ی الاجتماع- ل ١٥ - که پێپۆریش له لمبارده‌یه‌وه -) هاتووه: (ان الامة مرتبط اشد الارتباط باللغة، ..)، نه‌وه‌ش هه‌ردا کوکی له: (زمان، میژوو، نابووری، ده‌روونی، که‌لتوو، ..) وه‌ک مه‌رجه‌کانی نومه‌ی له قه‌لم داوه، به‌لام له دوایدا دیته‌وه سه‌ر نه‌و راستکردنه‌وه ده‌لی: نومه‌و نەتەوايەتی له ئیسلامدا لێک جیان.

له‌پیناسینکی ده‌گه‌من بو‌ نەتەوايەتی له لایه‌ن (کارلتون هیس) کراوه ته‌نیا تیرۆانینیکی نایدیۆلۆجی کردوته بنچینه نه‌ک میژوو و خاکی و زمان و ده‌لی: (نه‌تەوايەتی بریتیه له کومه‌له خه‌لکێک که تیرۆانینیکی هاوبه‌شیان بو‌ گه‌ردوون و ژیان هه‌یه)^٤ نه‌و پیناسه‌ تزیکه له (نومه) نه‌ک نه‌تەوه، پیناسه‌کانی نه‌لمانی و فرنسی و روسی بو‌نومه لێک جیايه، نه‌لمانی توخمی په‌چه‌له‌ک بنچینه‌یه، له‌فرنسا نیشتمان، له‌روسی نابووری، .. تیگه‌یشتنی عه‌ره‌بو تورک سه‌باره‌ت به‌ نه‌تەوه بو‌ته‌لمانیه‌که ده‌گه‌ریته‌وه، له‌رووی یاسایه‌وه به‌شێک پێیان وایه نومه نه‌وانه‌ن که خاوه‌ن ده‌وله‌تن، (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية) له ماده‌ی نومه ده‌لی: (مشتقة من أصل لاتيني -nasci بمعنى يولد) سه‌رنج بده‌ بنه‌چه‌که‌شی برودوته‌وه سه‌رلاتینی!

^١ موسوعة العالمية ب ١٨ ل ٤٢٧.

^٢ موسوعة العالمية ب ١٨ ل ٤٢٧.

^٣ مقدمة في أنثروبولوجيا الاجتماعية.

^٤ Easy of nationalism

به‌شیکیش هه‌یه راستر بۆی چووینه له‌وانه (موسوعة کشف اصطلاحات فنون) ده‌لێ ئوممه‌ت ته‌نها له‌سهر بنچینه‌ی ئاین دروست ده‌بێت، نه‌وه‌یان تیروانیی فکری نیسلا‌میشه به‌سهر جه‌م زانا‌کان و پێپۆری نیسلا‌می له‌و بواره، (له‌ باب‌ه‌تی چه‌مه‌که‌کانی فکری نیسلا‌می تایبه‌ت تر له‌ ئومه‌ ده‌دوین)، نه‌وکاتی بۆمان ده‌رده‌که‌وی هه‌روه‌ک (ئومه) له‌سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ر ﷺ چۆن (سه‌لمانی فارسی و صوه‌ه‌بی رۆمی و گابانی کوردی و بیلالی حه‌به‌شی عومه‌ری کوری خه‌تاب) به‌ک ئومه‌ت بووینه، له‌دوای نه‌ویش وا دروست بووه به‌بێ هاو‌به‌شی زمان و میژوو و خا‌ک و باری ده‌روونی و جیای که‌لتوری.. ناواش ئیستا ده‌بینن (رۆجیه غارودی، سعید نو‌رسی، سید قطب، ابو‌أعلی‌ مودودی، خمینی..). هه‌ریه‌که‌ زمانی جیا، ئابووری و خا‌کی جیا، که‌لتورو میژووی جیا.. که‌چی به‌ک ئومه‌تیشن.. پێناسه‌که‌ش هه‌مو نه‌وانه‌ن که‌ پێشوازی و په‌یره‌وی له‌ په‌یامی محمد ﷺ ده‌کهن، (کل من بعث الیهم نبی، ویسمون امة الدعوة، وأخری علی المؤمنین به وهم امة الاجابة) ١. یان وه‌ک د. حمیدالله وه‌سفی کردووه: (ئومه: نه‌وانه‌ن وه‌لامی بانگی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌ده‌نوه له‌ هه‌ر سه‌رده‌می‌که‌ له‌سهر بنچینه‌ی ئه‌و وه‌لامه‌ به‌ک ده‌گرن، تی ده‌کو‌شن) ٢.

راسته له‌ قورئانیش به‌زۆر جو‌ر مانا هاتووه به‌ زه‌مه‌ن، به‌ خه‌لکی، به‌ میژوو، .. به‌لام له‌ (مقاصد الشریعة) نه‌و مانایانه‌ی هه‌یه به‌ ته‌نها که‌ له‌ پێناسه‌که‌ی سه‌روو هاتووه، بۆیه هه‌ندیکێ تر ئومه‌و ئومه‌ی نیسلا‌میشیان لێک جیا‌کردۆته‌وه، له‌وانه (معجم اصول الفقه)، ئومه‌ی وه‌ک نه‌ته‌وه پێناسی کردووه (ئومه‌ی نیسلا‌م)یش هه‌مو نه‌وانه‌ن که‌ باوه‌ری به‌ په‌یامی پێغه‌مبه‌ر ﷺ هه‌یه و ئامانجی: (هي تحقيق الاستخلاف لله في الارض بعمارتها وفق منهج الله ومراده) ٣،

١ موسوعة کشف اصطلاحات فنون ل ٢٠٦٢.

٢ الوثائق السياسية في عهد النبوي و الخلافة الراشدة.

٣ معجم مصطلحات أصول الفقه، د. قطب سائو.

عمولەمەيەو لەژىر دەسلەتلى عەلمانىدا ماناكانى پىر بەپىستى نىيە، ھەموو ئەو پۆلىتە جيوگرافى و رەجەلەكىيە بۆ بىنچىنەي پۆلىنى ئايدىيۆلۇژى و ئاينى ھەلە دەردەچى، بە حسابى دارالكفر و دار الاسلام بىت.. كە دەرناچىت وەك دەينىن بە ھىزاران مزگەوت و ناوھەندى دەعوە لە ئەوروپا و ئاسىيە، بە ھىزارانىش لىرە لە دايك و باوك و خاكتىكى ئىسلامىيەو ھەقىدەكەي سوشىيالىستىيە يان چەپىيە يان لىبرال دىموكراسى و نەتەوگەريە.. بۆيە ئەو بانگەوازەي (پاپا) لە سەردانەكەي بۆ ھىند لە كۆتايى مانگى ۱۹۹۹/۱۱ تا رادەيەك ھەقە كە وتى: با بەندىك بۆ (مافى مەوۇف) زىاد بىكرىت كە ھەر كەس بتوانى بەسەربەستى ئاينىش بىگۆرى.

ئىنتىماي (ئومەي ئىسلامى).. موكتەسەبە.. پىرۆسەيەكە بەردەوام پىتويستى بە پەروەردە و دروست كۆردە.. نەك ھەر لە دايك بووى سنورىكى جيوگرافى بەناو ئىسلامى بىت ئىتر تاكتىك بى لە (ئومەتى ئىسلام).. نەخىرئىنتىماي ئومەي ئىسلام زىكماكى و مىراتى و نەتەوھىي و.. نىيە، دروستكۆردە، جولانەوھىيە لە سەرھەتاكانىدا حزبايەتەشە لە (حزب اللہ).. ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾. واتە (ئومە) زاراوھىيەكى سىياسىشە لە كۆمەلەي زاراوھەكانى ئاسۆيى وەك (حزبايەتى، ئايدىيۆلۇژيا، ئاينىن، مەبادىئەكان، فەلسەفە،..). بىنچىنەي حزبايەتى ئىسلامى لە جىھانىتىكى وا بۆ ئەوھىيە ئومەتەتەك دروست بىكەي لە خاكتەك (كە دەولەتى ئىسلامى) پىن دەوترىت، بەپىتى بەرنامەي (قورئان و سوننە) وەك پىتغەمبەر ﷺ ئەو كۆمەلە ھىلە خوارو خىنچەي كىشاو ھىلەتەكى راستىش بە ناويان داو فەرمووى: (هذا صراطي مستقيماً فاتبعوه ولا تتبعوا السبل)، ئىتر پىتويستى بە نەرك ھەيە بۆ كۆكۆردەوھو رىتەخستەو تىگەيانندەو رىنمايى و ئىنتىماكۆردەن لەسەر ئەو ھىلە،.. كەواتە بىزوتنەوھىيەكى ساسىيە لەسەرەتادا، نەگەر وردتر بىقەبلىنىن خودى كۆمەلگەي ئىسلامى راسستەقىنە كۆمەلگەيەكى سىياسىيە، ھەر بۆيەش لەسەردەمى پىتغەمبەر ﷺ دواي خولەفائى راشىدىن و سەردەمى عومەرى كۆرى

عبدالعزيز، صلاح الدين، زۆر سولتانی عوسمانیش دەبوايە ھەمو کەس فێرە ناینە کە ی بکریت بە پێی ﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ﴾، ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾، لە کۆتایی دەرچوونی ئینجا لەی دەپرسا ناخۆ ئەو ناینەت دەوی وەك بەرنامە ی ژیان.. بۆی ھەبوو وەری گری، بۆشی ھەبوو رەتی بکاتەو.. بەو شیوەیە ئومە دروست دەبیت بەردەوام دەبیت ئەك وەك ئیستا، عەلانیەتەو لە ھەمان کاتیشدا دەلی ئومەتی موحەممەد، و دەلی مارکسییم و ئیسلامیشم، بەرنامە ی (عصبی قومیە) و دەلی رابەری ئومە ی ئیسلامیم، ئەو تیکەلیە لە قازانجی ئیسلام نیە وەك تیکەل کردنی ھێلە راستە کە و خوارو خێچەکانە، ئەوانە ی تیکەلی دەکەن و دژی لێك جیاکردنەو ی ئەو دوو چەمکەن، مەبەستی سیاسی و ستراتیجی لە پشتمەو یە، دەیموی بیرى نەتەوايەتی سیاسینی و بنچینە یەکی فکری و فەلسەفی بۆ دروست بکا کە نیەتی، ئەودش بە کورتی جیاوازیەکانی نێوان ئومە و نەتەو یە:

۱- نەتەو لە زنجیرە ی نینتمای شاقولی (بنەمالە، تیرە، ھۆز، خێل، نەتەو، ..) یە، کەچی ئومە لە زنجیرە ی ناسۆی (نایدیۆلۆژیا، ناین، مەبادینی، سیاسی، حزبایەتی..)، ھەلبەتە زنجیرە ی یە کەم کلاسیکی و دوو ھەمیش پێش کەوتوون و مانا مەرقایەتیەکانە.

۲- ئومەت وشیاریە و نەتەوايەتی عەوام و ھەلخەلەتاو یە، ئەو دوو سیستەمە سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابووری یە لەسەر ھەر یە کەیان بنیات دەنری لە جەوھەردا زۆر لێك جیان.

۳- نینتمای نەتەوايەتی بایۆلۆجیە، میراتە، خۆنە، .. بەدەرە لە خواستی خۆت، .. کەچی نینتمای ئومە نایدیۆلۆژییە، مۆکتەسەبە، مەرقایەتیە، عەقلە، بەدەستە خۆتە، ئخەیمری، ..

- ۴- نەتەمەۋە لە باشتىن بىنچىنەى زىمان و خاك و مېژوو و رەچەلەك دروست دەپىت، كەچى ئومە لەسەر بىنچىنەى عەقىدە دروست دەپىت بىن پىتويستى بە پىرۇسەى مېژوۋىيى ھاۋىدەش لە خاك و مېژوو و زىمان..
- ۵- نەتەمەۋەتچىلىك — لەو سەردەمە — زىياتر بەرھەمى ساپكس سىپكۆى ۱۹۱۶ و پىرۇژەكەى ئىمپىرىيالىزم و سىپكۆلارىش بەپىتوۋەى دەپات، ئومەتەش پىرۇژەيەكەى ئىسلامىيە، بىزوتنەۋە ئىسلامىيەكان بەپىتوۋەى دەپەن .
- ۶- فراۋانترىن سىنورى ئىمكانىياتى نەتەۋە سىنورى نەتەۋەكەيە، كەچى سىنورى ئىمكانىيەتى ئومە ھەموو مەۋقەسى سەر زەۋىيە بە نەتەۋە و نەژاد و رەگەزى جىياچىاشەۋە، بۆيە لە (ئومە) ماناى كەمايەتى و (ئىشنى) و زۆرايەتى و.. نامىتى.
- ۷- نەۋ دەۋلەتەى لەسەر بىنچىنەى نەتەۋە دروست دەپى، سىنوردارە لە ھەموو لايەك بە تايىبەتى لە پىروۋى جوگرافىيەۋە كەچى دەۋلەتى ئومە جىھانىيە.
- ۸- نەتەۋە ئىنتىمايەكى كۆمەلەپەتە، ئومە ئىنتىمايەكى سىياسىيە، واتە لە يەكەمدا تەنھا ئىنتىمايە، لە دوۋەمدا ئىنتىماۋ وەلايە، لە يەكەمدا چالاكى وەلا دەپتە پەگەزىيەستى، لە دوۋەم دەپتە مەۋقەيەتى.

ئومە

- ۱- ئىنتىمايەكى ستوۋىيە.
- ۲- مىراتە.
- ۳- جىھانى و بىن سىنورە.
- ۴- ئايدىۋىلۋىيە.
- ۵- فرە زىمانى.

نەتەۋە

- ۱- ئىنتىمايەكى ئاسۋىيە.
- ۲- ۋەرگىراۋە.
- ۳- دەۋمى و سىنوردارە.
- ۴- بايۋىلۋىيە.
- ۵- ئاك زىمانى.

(۱۱)

nationalism

فكر القومى

بىرى نەتەۋايەتتى

لە ۋەركىپرانى نەمۇ كۆمەلە زاراۋانەنى ۋەك: نەتەۋە، نەتەۋايەتتى، بىرى نەتەۋايەتتى، ئايدىيۇلۇژىي نەتەۋايەتتى.. لە بەرامبەرەكەيان بە ئىنگلىزى يان لە لاتىنىيە رەسەنەكەى ھەندى گىرقتى زامانەۋانى رېۋېرۋو دەيتەۋە، لە راستىدا نەتەۋە نەتەۋايەتتى، نەتەۋايەتتى ۋ بىرى نەتەۋايەتتى، .. ھەتا لەگەل ئايدىيۇلۇژىي نەتەۋايەتتىش لىك جيان، (نەتەۋە) بە كۆمەلە خەلگىكى ھاۋزىمان دەۋىتى، تەنھا چەمكىكى كۆمەلەيەتە نەك سىياسى، نەتەۋايەتتى دەپنە چەمكىكى سىياسى، بەماناي كۆيۈنەۋە ۋەلا، لە زىمان تى دەپەپى بۆ دارىشتى بىنچىنەى زىياترى ۋەك، مىرۋو، خاك، بەرژەۋەندى بالا، .. (بەپىنى ھەندى سەرچاۋە ئاينو دەۋونو كەلتورىش، ..) نەتەۋەگەرىيە، نەتەۋەپەرۋەرىش نەۋ كەسانەن كە نەۋ نەركە سىياسىيە دەخەنە نەستۆى خۇيان، ھەرچى بىرى نەتەۋەيە.. زىياتر لەۋانە قوۋل دەيتەۋە، لەباشترىن دۇخىدا بىرىتە لەۋ بىرو بەرنامەيەى كە دەپەۋى جىمۇ جۆلى سىياسى ۋ جىھاننىيەكەى بە تەرازۋى بەرژەۋەندى نەتەۋەيى بۆ مەۋقايەتتى دارپىژى ۋدەگەپىتەۋە سەر بنەماى (أنصر أخاك ظالما أو مظلوما)، ھەر چەندە خاۋەننى نەۋ بىرە ۋىستويانە ۋەسفى بە : بىرى مەۋقايەتتى، بىرى سەردەم، بىرى رەسەن، .. بىكەن، بەلام لەبەرامبەرىشدا ۋەسفى بەبىرى رەگەزىپەرسىتى ۋ تەسلىۋ نەژادى .. كراۋە، ھەرۋەك لە پىتناسەكەى سەرووش ۋشەى (دەپەۋى)ى تىادايە، ۋاتە شاىەننى پەپەرەۋكردن نىيە بە ئاسايى، بۆيە زۆربەى زاناۋ نەتەرۋېۋلۇجى ۋ

سىياسەتەدارانىش بە بىرىكى نوڧستان بگرە ھەر (نەتەۋايەتنى) بە ئايدىۋولۇجىاش نازانن، جگە لە لىكدانەۋەى زىادەردەو..

لە راستىشدا يەككى لە سروشتەكانى مېژوۋى مرقۇايەتنى بە زانستى و سىياسىشەۋە نەۋە بوۋە لە گەل دۆزىنەۋەۋە پەيداۋونى دياردەيەكى نوى، شەپۇلتىكى ھەلچرون لە لايمەن كۆمەلتىك لە رەۋشەنبىرو جىھان بىن و سىياسەتەدار دروست دەكا لە رادەى خۆى تى دەپەرى، ھەروەك دەيىنن لە مەسەلەى نەتەۋايەتىش، كە دياردەيەكى ئاسايى گەشەى مېژوۋە (لە غىابى ئاينى راستەقىنە)، نىتر ئىنتماى نەتەۋايەتنى ئاسايە، تاۋان نىە، بەلام كاتتى نەۋ ئىنتمايەۋ نەۋ بەھاۋ رەۋشت و نەرىت و فەرھەنگ و كەلتورى سەروەرى نەتەۋەيەك بەسەللىات و ئىجابىياتەۋە، بە كۆن و نوى يەۋە، بە ستم و ناھەقىيەكەيەۋەش.. ئاۋىتە بىكەيت بۆ بەرنامەيەكى سىياسى، بىكەيتە رى ئىشاندمەرتىك، تەرازويەك، .. نەتەۋەى ترو مرقۇى تر پى ھەلسەنگىتنى.. و جىھانى پى بىينى بەر روانگەيەۋە.. نەۋەيان بىرى نەتەۋەيە، كە دياردەكانى شۇقىنى، رەگەز پەرسى، فاشى، نازى، تۆرانى، جەنگە جىھانىەكان، دىكتاتورىەكان، .. تەعرىب، تەترىك و پاكتاۋى رەگەزى، .. ھەتا بەشىكىش لە ئىمپىريالىزمى و دەكەۋىتە نەستۆى نەۋ بىرە، بە كىشەۋ مەينەتى كوردىشەۋە چ فاكترە دەرەكەكانى داگىركارى چ فاكترە ناۋەكەكانى ھۆى رزگارنەۋونى، بۆيە نەۋ بىرە نەگەر چى لە سەرەتادا لايەنىكى لە كاردانەۋەۋە مەبەستى رزگارى بوۋە ۋەك ئىستا نەۋ دەۋلەتە نەتەۋەيەنەى پى دروست بوۋە، ھەر خىرا بوۋە ھۆى جۆرە داگىركردنىكى (ئاسۆى) تر، نەتەۋەى سەردەست و بىن دەست، ستمى نەتەۋەيى.. لى دروست بوۋە لە بەرامبەرىشدا بزوتنەۋەى رزگارى نىشتمانى لى پەيدا بوۋە، گەلى جار ناۋى ئىمپىريالىزمى نىشتمانى يان مەلى لى تراۋە.

بۆيە ھەرىەكە لە بىرى نەتەۋەيى و ئىنتماى نەتەۋەيى و ھەستى نەتەۋەيى لىك جىان، ھەر چەندە زۆرتىك لە نوۋسەرو بىرىارە نەتەۋەگەرىەكان تا ئىستاش تىكەلى

دەكەن، لە راستىدا نەتەۋاپىيەتنى ئىنتىمايە نەك ۋە لاء، بايۇلۇجىيە نەك ئايديۇلۇجىيا، خويىنە نەك سىياسەت، ھەستە نەك عەقل، فسيۇلۇجىيە نەك سوسىيۇلۇجى، جىم ۋە جۆلە نەك حزب ۋە بەرنامە، ھۆنراۋە ۋە پەخشانە نەك فكىر، ھەلچۈۋە نەك زانست، ۋەختىيە نەك دائىم، .. بىرى نەتمەۋىيە دەپمۇ ئىسمى سىنورانە بىبەزىنى بىكاتە (ۋە لاء، ئايديۇلۇجىيا، سىياسەت، .. ھتە)، ھەلبەتتە ئاشىيتى بۆيە دەپىن بىرى نەتمەۋىيە بە تەنھا بىرىكى شۇقنى ۋە رەگەز پەرسىيە يان داپۇشراۋە ۋە تەۋاۋىراۋە بەيەكى لە مەدرەسەكان، ھەر بۆيەش حزبە نەتمەۋىيەكانىش ئاۋەلناۋىكى مەدرەسەيەكى تىرى ھەلگرتۈۋە، ۋەك حزبى بەعسى غەرەبى سۇشالىيىتى، حزبى دىموكراتى كوردستان، حزبى سۇشالىيىتى نەتمەۋىيە (نازى)، .. ھتە، لە كۆنگرەي دامەزراندنى حزبى بەعس ھاتۋە: (.. يۇمن بان الاشتراكية منبعث من صميم القومية العربية)^۱، چۈنكە ۋەختىيە بۆيە دەپىن دروشمەكە (وحدة-حرية-اشتراكية)، كۆتاي بە مەدرەسەكە دىت نەك بە غەرەبىيەكە، بەشيك بەۋە نەۋەستان دوو مەدرەسەيان ھىناۋە بۆ تەۋاۋىردى نەۋ بىرە نەتمەۋىيە، جمال عبدالناصر دەلىت: (بىرى نەتمەۋىيەيمان بە دوو بال دەفرى، سۇشالىيىتى ۋە دىموكراسى)^۲، ئىتر ئاۋەرۋىكى نەۋ بىزوتنەۋە نەتمەۋىيە تا رادەيەكى زۆر دەكەۋىتە سەر نەۋ مەدرەسەيەكى كە بىرۋەكەكى پى تەۋاۋىراۋە، بۆ غوۋە نەۋ حزب ۋە بىزوتنەۋانەي بە سۇشالىيىتىيان تەۋاۋىردۈۋە نەۋا (فاشىست ۋە نازىيەت ۋە بەعسىيەت) لى پەيدا بوۋە، بەلام دىموكراسى ۋە ئىسلامىيەكان جۇرىكى تىرن.. بەدەرن لە رەگەز پەرسىيە، نەۋەش گەرەنەۋىيە بۆتەفامى ۋە پولىنە كۆتەكەي يۇتان كە خەلكى دابەش كرا بۇكانزاي زىپرو ۋەئاسن.. ۋە لەكۆتايىدا بىنەماكەي نەرسىتۈ (الناس ليسوا كائنات المشطى لى ھاتەدى، بەپىچەۋانەي بەكسانى ئىسلام، بىمۇ پىتە بىت نەۋە بىلال ھەبەشى تەنەكەيەۋ (أبو جهل) ىش زىپ.

^۱ مؤتمر تأسيسي ۱۹۴۷-مادة (۴).

^۲ فلسفة الثورة - جمال عبدالناصر.

فەلسەفەى رەگەز پەرسىتى و زىيانى بىرى نەتەۋەيى و نامرۇقايەتە كەى لە
 بىنچىنەدا لەۋە دى كە ۋەلانى مرۇۋ نايىت لەسەر بىنچىنەى ئىنتىماى زىگماكى بىت،
 ھەمۇر نەۋ فاكىتەرە كۆمەلەيتى و نەژادى و رەگەزىيەى دەگىتەرە كە بىۋىز و
 ئىنتىمات تىايدا بەدەست خۆت نىيە، ۋەك بوونت لە بىنەمالە و ھۆز و تىرە و نەژاد و
 نىرىنە و مىنىيە و.. بىرى نەتەۋەيى ۋەلانى مرۇۋ لەسەر بىنچىنەى ئىنتىماى
 نەتەۋەيەتى بەند دەكا و بىر و ئايدىۋىلۇژىيەكى رەگەز پەرسىتى لى زادە دەبىت، كەنا
 مرۇقايەتە، ئايدىۋىلۇژىيا و بىرى مرۇقايە بەلەيەنى كەمەۋ دەبى لەۋ سىنورە بىت
 كە ۋەلانى مرۇۋ لەسەر بىنچىنەى عەقلىۋ بەرھەمەكانى بىت كە ئىنتىماكىردى
 لەدەستە خۆتە و ئايدىۋىلۇژىيا و فىكىرو ئاين و حزب و بىزوتىنەۋە عەقىدىيەكان..
 دەگىتەرە، يان بە گوزارشىكى تىر نەگەر تەۋەرى پىزگارى - نەتەۋەيى زال بىر
 بەسەر تەۋەرى پىزگارى - كۆمەلەيتى نەۋا رەگەز پەرسىت دەردەچى، پىچەۋانەشى
 بە پىچەۋانە.

مىژۋى گەشەى ئىنتىما و ۋەلەۋ ۋاھاتەرە ھەروەك لاپەك لە ئامانچى شۇپشى
 پىتەمبەرەكانىش نەۋە بوۋە كە: ۋەلانى خەلكى لەسەر بىنچىنەى زىگماكى (لە:
 خۆتىن، رەچەلەك و نەژادى و دەقەرى...) بىگۆرنە سەر بىنچىنەى عەقلى، كە بىرىتە
 لە بىرۋىرۋا تا ئومەتلىك دروست بىكەن نەك نەتەۋەى جىاجىا، لە بەرامبەرىشدا
 ھەمۇر دەسەلات و بەرنامە نەفامىيەكان تا نەۋسەتەش وىستىيانە ۋەلانى مرۇۋ
 لەسەر بىنچىنەى دەسەلاتى بىنەمالەى، خىلەكى، ئىمپىراتورىيەتى، نەتەۋەى..
 دروست بىكات، ھەر نەۋەش مىژۋى گەشەى بەندايەتە، ۋەلانى جاران بە
 نەۋرۋىشەۋە ھەتا سەردەمى رابوونىش جىگە لەۋ ۋەلانى كۆنەپەرستانەى سەرووش
 بۇ (دۇق، بىرگىندىا، پادشا، شازادە، ئىمپىراتۇر، كاتولىكى مەقسى، پاپا،
 كنىسە، ..) بوۋە، ۋەلانى نەتەۋەى گەشەى ماھىيەتى نەۋ فاكىتەرە كۆنەنەيە
 ھەروەك عەلمانىيەتىش گەشەى ماھىيەتىكى كۆنى نەۋ پۆلەيە، گەشەى سەردەم
 ھەردوۋكى كۆكردەنەۋە لە پىنك گەشەتىنى كۆمەلىك ھۆكارى تىر بۆى لەۋانە:

۱- كۆتايى ۋەلانى ئىمپىراتۇرىيە كان بۆ نەتەۋايەتلىق.

۲- فراۋان بوۋنى ئىنتىماي خىلەكى ۋە ۋەقەرى.

۳- بەندىبوۋنى تاك بە دەسەلەتلى دەۋلەتلى نەتەۋەيى زىياترىۋو لە دەسەلەتلى ئىمپىراتۇرىيەت كە ئەۋكەتلى تاك ئەۋەندە راستەۋخۇ لە ژىر كارىگەرى دەسەلەتلى سىياسى نەۋو.

۴- پەرىنەۋەي ئىنتىما لە خىلەكى يەۋە بۆ بۆشايىك (كە ئايىنى راستەقىنە پان مەبادىنىكى مەۋقائە نامادە نەبىت) ئەۋا بەسروشتى خۇي بەۋەلانى نەتەۋەيى دەگا.

ئەگەرچى ئىنتىماي نەتەۋايەتلى كۆنە جا مەۋۋە ھەستى پى كىردوۋن پان نا، ئىنتىمايەكى نوسترو بوۋە، ھەتا ئەۋورۇژى ئاجوۋلىت، ئەۋ ھۆكارە مېژوۋىيەنەي سەروۋ بوۋنە ۋورۇژىنەر، بۆيە (ئەزەلى ۋە نەبەدى نىيە) ۋە (حقيقۃ خالدة) نىيە^۱، ۋەك لە راپۇرتى (حزب البعث) ۋە زۆر سەرچاۋەي تر ھاتوۋە، لە ئايىنىش رەسەن تر نىيە ۋەك ساطع حصرى دەلىت: (تا ئىستا ۋەرەپ (۳) ئايىنى گۆرپوۋە، كەچى ۋەرەبايەتەكەي نەگۆراۋە... ۋاتە رەسەن ترە)، بەلكو لە قۇناغىكى درەنگى مېژوۋىي ھاتە مەيدان، ئەۋ دياردە مېژوۋىيەنە زىياتر بەپىي پىتوۋست ۋە فاكىتەرى بابەتلى (لە غىيابى ئايىنى راستەقىنە) دروست دەپىت، بىرى نەتەۋەيى لە ئەۋروپا لەۋ بۆشايىيە ئايىنە سەرى ھەلدا، لە لايمەن چەند فەيلەسوفىك لەۋانە (ھىگل: بىنچىنەيەكى فەلسەفى بۆ دارىشت، گەيشتە ئەۋ ئەنجامەي كە مېژوۋە لە بالاي نەتەۋەيى پروسىيا ۋە ۋايش لە (ئارىيەتلى^۲) كۆتاي دىت، بىمارك بەۋ رېنمونىيە ئەلمانىي لە سالى ۱۸۷۱ دروست كىرد، ۋە ۋايش سۆپەرمان ۋە سۆشپالىستى نەتەۋەيى ۋە نازىيەتلى لى پەيداۋو... بۆ رۇژھەلەت ۋە جىھانى ئىسلامىش لەگەل ھاتى ئەلمانىيەت ۋە كىزبوۋنى خەلافەت دەستى پىتكىرد، يەكەم جار لەنىۋ چەند

^۱ سەرنج بەدە : تقرير سياسى التأسيسى حزب البعث - ۱۹۴۷ - مادە (۲).

^۲ ھەرخۇدى ئارى بەماناي ماقۇل وسوپەر مان دىت

ناوەندو سەنتەرێك لە لبنان و ئەستەمبۆل و قاھیرە.. زیاتر لای مەسیحیە
 عەرەبەکان سەری هەڵدا، لە نێو تورکیش لەسەر دەستی یەهوودیەکانی دۆغە
 لەسالۆنیک سەری هەڵدا، چونکە مەسیحیەکان وەک پالەنەری دەروونی (خۆ
 دەرخستن) لە فاکتەرێ (ئایینی) دا بوونێکی کۆمەلایەتی و سیاسی لاوازیان
 هەبوو، بۆیە بەدوای فاکتەرێکی تر گەران - کە نەتەواییە - بەهۆیەوه
 گوزارشیکێ بە هیز تر لە ئینتەماکەیی بکا، هەربۆیەش کۆنگرەیی (پاریسی
 ١٩١٣ نەتەواپەتیی عەرەب) نیوەی مەسیحی بوو و بوو هۆی سەرھەڵدانی بیری
 نەتەوایی بەخێراتر، بزوتنەوێ (ئیتحاد الترقی - کە لەسالی ١٨٨٩ ز دروست بوو،
 دوای احمد رەزا سەرۆکایەتی وەرگرت) و کەسانی وەک (انور پاشا، طلعت پاشا،
 جمال پاشا) لە پایتەختی خەلافەت دروست بوون، بەھاوتای بیری ئیسلامی
 میللەتی عوسمانی و بیری نەتەوایی دروست بوو، لەوانە (نکین ئەلب) (٥) بەرگی
 لەسەر (تۆران) نووسی، نجیب عازوری کتێبی (یقظة الامة العربیة) ی نووسی،
 وەکتێب و تەنزیراتەکانی (ساطع المصری) .. نێر ئەو بیرە لەسەرەتای سەدەی
 بیستەم ھاتە جیهانی ئیسلامی، پێشتر نەبوو، ھەتا لە (ھند)یش کە خاوەن
 شارستانیەکی قوولیان ھەیە سەرەتای وشکاری و بیری نەتەوایی بۆ سالی ١٨٨٥ ز
 دەگیرنەو، کە (حزبی کۆنگرەیی نیشتمانی ھندی) دروست بوو، لە سالی ١٩٠٥
 بوو رێکخستنیکی میللی و دوایی لە سالی ١٩١٦ غانیدی سەرکردایەتی ئەو
 حزب و رزگاری نیشتمانی کرد، بەھەمان شێوە ھەموو سەرچاوەکان ئەو ھەست و
 سەرەتای بزوتنەوێ رزگاری نیشتمانی کوردستان بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم
 دەگیرنەو، بەلام بیری نەتەواپەتیی لەناو میللەتی کورد و ھەندی، میللەتی تری
 وەک فارس، بلوش، چەرکەس، .. تا ئێستا رەگ و ریشەی وای نیە، ئەوێش وەک
 وەسفەکەیی (ابن خلدون) نیشانەیی پیشکەوتنە.

راي مەدرەسەگان :

نەگەر چى نەتەوايەتى و بىردەكەشى بەفرە مەبەست بەکارهاتووہ لە کۆن و نوێوہ لەلایەن رۆژئاواوہ، لەوانە : بۆ رزگارى خۆيان، بۆ داگیرکردنى خەلکى تر، بۆ دابەش کردن و تىك گيران و نانمەو و ھەلگیرسانى ناوھەندى ناکۆکى... بۆيەش دەبينىن بەلێنە ئىجابىيەکانيان بۆ مىللەتان و بەکوردیشمەو جى بەجى نەکردووہ، وەك : بەلینەگانى ھاوپەیمانانى رۆژئاوا لە فەترەى جەنگى جہانى يەكەم، ۱۴بەماکەى وىلسون لە ۱۹۱۸، بەلێنەگانى جۆرج ۱۹۲۰، سېشەر ۱۹۲۰...، کەچى سەلبىيەکانيان ھەمو جى بەجى کردوون وەك (بەلفۆر ۱۹۱۸، سايکس بيکۆ ۱۹۱۶، لۆزان ۱۹۲۳، سەد ئاباد ۱۹۳۷، جەزانير ۱۹۷۵...ھتد)، تا ئىستاش نەو دۆخە بەردەوامە..

ھەرچى ولاتانى سۆشاليستى و مەدرەسەى چەپيشە، بەھوکى بنەماگانى بىرى نۆمەمى لە مارکسيەت دان بەبىرى نەتەوہىيى نائىن و ھەتا مل ملانئىيى نيتوان داگیرکەر و داگیرکراویش بەسانەوى دەژميرن، ھەر چەندە ھەندى تاخافتنى مارکس ھەيە سەبارەت بە ئىزلەندە، بەلام لە دواى ئەوئى زۆربەى ولاتانى سۆشاليستى دروست بوو بە پىنچەوانەى نەو (ئەسلە مارکسيانە) کە گوايە دەبى لە ولاتانى پيشەسازى دروست ببى، بەلکۆ لە ولاتە کشت و کالى و لەپرى بزوتنەوہى رزگارى خوازى نەتەوايەتى دروست بوون.. ناچار دەستکارى (نەسلێکى) گرنکى مارکسيان کرد لە مەريپايەگانى ناکۆکى.. وە تۆماريان کرد کە: دەشيت جارجار (ناکۆکى پلەيەك - کە ناکۆکى کرىکار و بەرجوازيە - بچيتە جى ئى ناکۆکى پلە دوو بە پىنچەوانەش)، نمونەو پيادەکردنیشيان ناکۆکى بزوتنەوہى رزگارى خوازى نەتەوہىيى دژ بە ئىمپرياليزم بوو، کە بەردەوام و تووند بوو، کەچى بەردەوام ناکۆکى کرىکارانى رۆژئاوا و سەرمایەدارەکان لەسەرخۆ بوو... مەدرەسەى چەپى بە چاکى نەيتوانى نەو سنورانە لىك بکاتەوہ کە نىنتماو ھەستى نەتەوايەتى و بىرى نەتەوايەتى جيايە، رزگارى - نەتەوہىيى و

رزگارى-نىشتمانىش لىك جيان، ئىنجا حزبى نەتەۋەتلى لىك ولاتىكى داگىر كراۋو لىك ولاتىكى سەربەخۇ دىسان لىك جيان.

لىك نىسلام دا ئەۋ لىك جيا كوردەنەۋانە بە وردى دەست نىشان كراۋو لىك قورئانىش ھاتوۋە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾، واتە بۇ (تعارف) نەك (تقاتل) يان (احتلال) يان (افتخار).. تەعاروفىش واتە دان پياھىنان بە يەكتى، بەلام لىك سۈرە بىرازى و بىتە ۋەلاتو بىرو ئايدىۋولۇجيا و.. ئەۋا نىسلام دۇرى ۋەستوۋە: (ليس منا من دعا الى العصبية)، (لينتھين اقوام يفتخرون بأبائهم ماتوا انما هم فحم جهنم.. الناس بنو آدم آدم من تراب)، چاكتىن دەستكارى ئەۋ بىنەمايەى نىنتماۋ ۋەلاتەى (أنصر أخاك ظالما أو مظلوما) كرا لىك لايەن پىتغەمبەر لىك رەگەز پەرسى و نامرۇفانەى ۋەرگىرا بۇ مرۇفانەى بى نەۋەى دەستكارى شىۋەى بىكا تەنبا ماھىيەتى گۆپى، كە لىك پىشتەر ماناى يارمەتى ھاۋخوئىنى خۇت بىدە چ لىك سەر ھەق بىت يان ناھەق.. ۋەرى گىرا بەۋ مانايەى.. ئەگەر ھەق بوو يارمەتى بىدە، ئەگەر ناھەقىش بوو يارمەتى بىدەۋ دەستى بگرە تا نەيكا.

تەقەلاكانى بە ئايدىۋولۇرى كوردى نەتەۋەتلى

ئەۋ سەردىرە لىك ھاتوۋە كە نەتەۋەتلى بىرو ئايدىۋولۇريا نىك، ۋەك (ابن خلدون) بىش دەلى: (النسب علم لا ينفع و جهالة لا تضر)، بۇيە زۇر تەقەلاى كۆنۋ نۆى ھەيە تا بىنچىنەيەكى ئايدىۋولۇرى بۇ نەتەۋەتلى بىلۇزنەۋە، ھەندىكى لى ھەلدەبۇزىرىن:

۱- شەيتان بە يەكەم وروژىتەرو شانازىكەر بە رەچەلەك دەژمىرەت، بوۋە ھۆى ئەۋ دۆخەى ئىستاي شەيتان، كاتى ۋتى من لىك (مناۋەم) گەۋرەترم، رەچەلەكەم ناگرە، نەسلى نادەمىش لىك قورە.

۲- بەشىنكى تر بنچىنەى دەروونى زىرەكايەتى دەگىرنەۋە بۆ رەچەلەك، (شعب الله المختار) ى يەھودى و(ارض الرسالاتى) ى عەرەب لەۋە ھاتوۋە، لە پروتوكولاتى(۵) ى حكام صهيون ھاتوۋە : وقد منحنا الله العبقريّة كى نكون قادرين على القيام بقيادة العالم) ناشيونالىستە عەرەباكانىش ئەۋە دەلەتمەۋە، تەنانت لە كىتبى (العروبە بين الشعوبىه والاستعمار) دەلى: ھەموو خەلكى زەۋى وئاسمان پىنويستيان بە عەرەب و خاكى عەرەب ھەبوۋە ھەمىيە، لەمۇلاش ھەمىيەكە لە : (نەرسەر دى گۆپىنژى فەرەنسى، شامپىرلىنى ئىنگلىزى، بىمۇاس، فېشەر، ...) ۋاى بۆ چوون كە تواناى عەقلى نەتەۋەيك لە گەل نەتەۋەيەكى تر جىايە، گوايە ھەندى نەتەۋە شاىستەى پىشەرەۋايەتى و سەركردايەتى سىياسى جىهان بىكەن و خەلكى تىرىش لە خزمەتيان بن، گۆپىنژ پىنى ۋابوۋ ئارىيەكانن شاىستەى ھەلگرتنى پەيام بۆ ھەموو بەشەرىيەت، ۋەك بىنەمايەكى ئابىدىۋلۇجى، ئەۋەش ھەمان بۆچوونى كۆنى (رۆم) بوۋجگە لەخۆى خەلكى تىرى بە (بەربەر) لەقەلەم دارە ھىرودوتس - كە بە باۋكى مېژوۋمېژدراۋە - شەرى ئاسىيائى ۋنەۋروپى بەجەنگى بەربەر و مەدەنىيەت لە قەلەم دارە ۋەك (شىشرون ۱۰۶-۴۳ پ ز) ۋەسفى دەكا، ھەمان تى پروانىنى (داروینیستەى كۆمەلایەتیشە) .. بەلام (باستيان) لە كىتبى (وحدة النفس) و (راتزل) لە كىتبى (حضارة التقليديّة) سەلماندىان كە تۋانلى نەقلى مرؤۋە كسانەۋ بەند نىيە بەرەچەلەك و نەتەۋەۋ فاكتمىرى جوگرافى .. ئەۋەش ھەمان راى ئايىنى راستەقىنەيە بە ئىسلام و چەپىشە.

۳- ھىگىل و چەند فەمىلەسوفىتىكى تر بنچىنەيەكى تىرى مېژوۋىي و فەلسەفى و جىهانىيان دۆزىمەۋە بۆ ئابىدىۋلۇژىيائى نەتەۋەيى، گوايە مېژوۋ و ۋاھاتوۋە ھەر جارەى نەتەۋەيەك پىشەرەۋ بوۋە ئىستاش نۆرەى نەتەۋەى ئەلمانە پىشەرەۋىن و گەبىشتونە لوتكەى گەشەسەندىز ئەۋە كۆتاي مېژوۋە .. بۆيە دەبى نەتەۋەى ئەلمان

"شىشرون نازناۋى "باۋكى مېژوۋ" ى بە ھىرودوتس دا .

سەرکردەى سیاسى و ئایدیۆلۆژیای جیهان بێت، لەمەوه بانگێشەى پاکی ئاریەتیش
لە رەگەزەکانى تر هات و دیاردەکانى سوپەرمان و نازیەت و بەجەنگى جیهانیەوه
لەسەر ئەو بنچینەىە دروست بوو، ئەو هەموو کوشت و کوشتارەى توخمى نا ئارى
کرا گوايه تا خزمەت بە مەزقايەتى بکرى و توخمى ئارى بەپاکی بپنێتەوه تێکەڵ
بە توخمەکانى تر نەبێت بەتایبەتى (یەهودى)، هەمان فکەرەى (تۆرانیهت) و
کوشت و برى (نەرمەنى) و... دوايش نەنفال و کیمیایى دژ بە کورد کرا لە سەر
هەمان بنچینەى جارنە دراو .

٤- بەشێكى تری نەتەوه گەریه کان بەهەندى (سەفەتە) دەیانەوى بیسەلمێتن
کە فاکتەرى نەتەواپەتەى بەهێز ترە لە فاکتەرى سیاسى و ئایدیۆلۆجى و هەتا لە
ئاینیش، ساطح المصرى دەلى: (لە قۆناغێكى دیارى کراودا عەرەب (٣) ئاینیان
گۆڕیوه کەچى عەرەباپەتیان نەگۆڕاوه، کەواتە عەرەباپەتەى رەسەن ترە لە
نیسلامیش)، (ملك فيصل)یش دەلى: (... و أننا عرب قبل موسى عيسى
محمد)^١، شەلى عیسمیش دەلى: (أحيانا العروبة أوسع من الاسلام)^٢، على ناصر
الدين دەلى: (الإلحاد بالدين غير هام لكن الإلحاد بالعروبة جريمة)، العلایلى
دەلى: (القومية هي دين العرب)، هەروەها لە (قضية العرب) دیسان دەلى:
عەرەباپەتەى نبوہى سەردەمە (.. عمر فاخوريش لە کتابى (كيف ينهض العرب)
دەلى: (عمره ب سەرناکەون هەتا خۆشەويستى نیسلامى بەعروباپەتەى
نەکوژێننەوه)، لە کوردستانیش لە شیعریكى ئیبراھیم نەحمەد دەلى: لەپیش ئاینا
نیمە هەم کورد بووین و هەر کورد دەبین، لە سرودى نیشتمانیه کەش وا هاتوو:
(دینمانە ئاینمان هەر نیشتمان).

٥- هەردەم نەتەوه یى و خۆین بەهێزترە لەیەرویراوه و هەتا عەقیدەى ئاینى،
بەشێكى زۆرى نەتەوه گەریه کان بۆ پالێشت کردنى ئەو بۆچوونەیان دەگەڕێنەوه

^١ خیتابە کەى لە شام.

^٢ العلمانية الدولة الدينية، شەلى عیسمى ٢١٣.

سەر (ئىمام غەزالى) و (ابن خلدون) كە وتوويانە پەيوەندى خوين بەهتزوو دائىمترين پەيوەندى، بۆيە ھەتا نەتەوگەرىيە ميان ۱۹۱۶ پەيوەندىش كوردوويانە بنچىنەى ئايدىئولوژى نەتەوھىي، سەرنج بده (كتاب الاخضر) كە بە دەستورى ليبيا دەژمىرت دەلت: (...العوامل الاجتماعية هي العلاقة القومية...)، ينتصر حتما العامل الاجتماعي على العامل السياسي، .. لذلك.. العامل القومي هو المحرك الحقيقي، الدائم للتاريخ)^۱.

۶- نەتەوايەتى يەككىتى دروست دەكا، لە دواى دارشتنى نمو سنوره دەستکردانى پەيمانى سايكس بيكو ۱۹۱۶ بەپەى نەخشەى ئىمپىريالىزمى.. ئىتر لەلايەن نەتەوگەرىيە عەرەبەكان نەو واقىعە نوپەى زادەى ئىمپىريالىزمىش دەكەنە بنچىنەىكى فەكرى بۆ يەككىتى نەتەوھىي و نىشتەمانى، كورد لە ھەموو خەلكى تر لەو پاساۋەزىيان پى كەوتروترە، كەچى نەتەوگەرىيە كوردىش گەلى جار پەنا بۆ نەو پاساۋە دەبەن بۆ پەركردنەوھى نمو بۆشايە مەزنى فەكر و ئايدىئولوژى (بىرى نەتەوايەتى)، دەلتىن ئاين دەبە ھۆى پارچە پارچەى نىشتەمان و نەتەوھى.. بە پىچەوانەوھش بىرى نەتەوايەتى دەبە يەككىتى نىشتەمانى، ئىتر لە (راپۆرتى سىاسى كۆنگرەكانى حزبە نەتەوھىيەكان) زۆر دژى بزوتنەوھى ئاينى ھاتوۋە، ھەروەك (كتاب الاخضر) ديسان دەلى: (العامل الديني الذي يقسم الجماعة القومية، .. لذا، .. القاعدة السليمة هو أن لكل قوم ديناً)^۲، لە راپۆرتى كۆنگرەى (حزب البعث) ھاتوۋە: (...يعطوا الدعوة للوحدة العربية مضمونا ديمقراطيا اشتراكيا بعيدا عن صبغة الدين)..

۷- لەگەل نمو ھەلمەتەى دژى ئاينىش، بەلام لە لاىەكى تەرىشەو بەكارىش دەھتەن بۆ بنىاتنانى ئايدىئولوژى نەتەوھىي، يەھودىيەكان دەلتىن ئىمەين (شەب

^۱ لە راستىدا ئىوانە وتوويانە (پەيوەندى خوين و ئاين نەك خوين بەتەنھا..).

^۲ كتاب الاخضر - معمر القذافي - ج ۱، ۱۲۳.

^۳ كتاب الاخضر - معمر القذافي - ج ۱، ۱۲۳.

الله المختار) و يهوذاك دەلى: (نیشانەيك هەيه بۆ هاتنەوێ مەسیح و رزگارکردنى مەوقايەتى، نەویش نەوێه کە دەبى لەوکاتى یەهودى دەسلەلتى سیاسى جیهانى وەرگرى.. بۆیه هەر رێگرتنىك لەو دەسلەلتە رى گرتنە لە رزگارى مەوقە^١، بۆ زیاتر سەرنج بدە کێشەى (فەلەستین) لەو فەرھەنگە، زۆر باسى تر لەو شتوویان، لەسەر ئەو بنچینە نایدیۆلۆژیکە ناڤنە دەولەتییکی سیاسى عەقیدەیی نەتەوایی (عبری)یان دروست کردووە، لەناو نەتەوێگەری عەرەبیش ئەو تەقەلایە گەشتۆتە رادەى ھۆننەوێ فەرموودەش وەك: (حب العرب من ایمان)، (العرب مادة الاسلام، إذا ضل العرب ذل الاسلام)، لە کۆتاییدا دروشمى (أمة عربية واحدة، ذات رسالة خالدة) و (العروبة قبل الاسلام) و.. و یستویانە (بیری نەتەوایی عەرەبی) دەولەمەند بکەن بەھۆی: گوايە نەتەوێ عەرەب پەيامى ئیسلامى بۆ ھەموو جیھان ھەلگرتووە، وەك مێشیل عەفلىق دەلى: (العروبة جسم والاسلام روحها) ھەلبەتە نەوێش ھەمان بیروکەى ھێگلە کە نازیەتى لى پەیدا بوو، ھەمان بیری تورانیەتە کە عوسمانیەتى پى رووخا قری نەرمەن و کوردی پى کرا، ھەمان بیری زایونیشتە کە ئیسرائیلی پى دروست کراوە، .. لە تەقەلایەکی تری بەستانەوێ بیری تەسكى نەتەوایی بە دەریای ئیسلاموێ مێشیل عەفلىق دەلى: (هیچ عەرەبێك نیە ئیسلام نەبى، .. سەرم سوپماوێ کە ئیسلام عەرەبی خۆش نەوى)^٢!

ئەو جۆرە تەقەلایانە زۆر لایەنى تری گرتەوێ، لە کۆتاییدا کۆمەلێك فاکتەری فراوانتریان بۆ بیری نەتەوایی داتاشارا وەك: ھاوبەشى مێژوو، بەرژەوێندى مادى، ھاوبەشى دەروون، ھاوبەشى ناڤن، ھاوبەشى خاك، .. و زاراوێ وەك (توێمە) بەکارھات، ھەتا پەنابان بۆ فکری مارکسیەتیش برد کە وەك ئیسلامیش نیە

١ بۆ زیاتر سەیری ١- آمریکا طليعة الانهيار، ب-الاساطير المؤسسة.. روجیە غارودى، ج-مادە ھەرجەتون، فی مصطلحات.

٢ الکتابات السياسية كاملة -میشیل عفلق.

جىاۋازى بىكا لە نىوان نەتەۋە نەتەۋە گەرى و بىرى نەتموۋايەتتى، ئەمۇ ھەمۇى بە پروۋىيەكى تىرى بورجۋازى لەقەلەم دابوو.. كەچى نەتەۋە گەرىەكان ھەندى ناخافتى (ماركس)يان لە بارەى ئىرلەندا دۆزىبۆۋە كىردىبۆۋىيە بىنچىنەيەكى ئايدىيۆلۇجى و بۆ بىرى نەتەۋەيى.. ھەروەك زۆرىيەيان بەھۆيەۋە ناۋەرۋىكىكى سوشىالىستى نەتەۋەيىيان دابوو ئەمۇ بىرە نەتەۋەيىيە..

زىانەكانى:

لە راستىدا ھەمۇ ئەمۇ تەقەلايانە لە مەودايەكى كورت نەيىت سەركەوتوو نەبۇۋە، چۈنكە تىكەلەردى كۆمەلەك چەمەك و خانەى جىاجىا بۇۋە، ھىچ نەتموۋەيك نىە بەرژەۋەندى جىاجىا و ئىنتەمى جىاجىاى تىرى نەيىت، نە خاك و نە ئاين و نە مېژوو.. ئەمۇ فاكىتمە بەھىژو بەتەنھايە نىن بۆ نەتموۋەيى، ئىنجا ئەمۇ بىرە يەكىتتى نەتموۋەيى غەرىبى لە يەكپارچەيى كىردۆتە زىاتىر لە (۲۲) پارچەى پەسى، سۆمالىكى يەك نەتەۋە يەك مەزھەب و يەك، .. كىردۆتە دەيان پارچە.. لوبنان، رۋاندا، بورۇندى، ئىرلەندا، ھىند، عىراق، يۇگوسلاۋىيا، سۆۋىيەتى جىاران، .. پارچە پارچە بۇون.. يەكىتتى نەتموۋەى نەيىتۋانى يەكىتتى نەمىرىكى و بەرىتانى بىپارىزى بەلكو شۆرپىيان لەدژى بەرىتانىا لە ۱۷۷۶ز ھەلگىرساندو بە داگىر كىرىان ۋەسەف كىرد، ئىتر لەۋساتىيەۋە دەۋلەتانى نەتموۋەى ۋەرچەرخان بو دەۋلەتى نىشتەمانى و چەمكى ھاۋولاتى دەستورىيانە ھاتە جىتى ھاۋنەتموۋەى، لە چەندىن شىۋىنى ئەمۇ تەقەلايانە ئىنتەمى زىگماكى و ئىنتەمى (مەكتەب)يان تىكەلەۋ پىكەل كىردوۋە.. بۆيە ئىستا ئەمۇ بىرەنەتموۋەيە لەژىر رۆشنايى گەشەى زانىستى و شىكىستى ئايدىيۆلۇجىاى ماركسى و غەلمانى بەگشتى پىئانە غەۋلەمە.. لە ھەمۇ كات زىاتىر لە قەمىران و قەلۋشى دەژى، جىگە لە دەسەلات پالېستىكى تىرى ۋاى بەدەستەۋە نىە، ئەمۇش سەرجاۋەكەى كۆمەلەك زىيانى تىرى سىياسى و شارستانى و كۆمەلەيەتى و ئابۇردى و.. لە راستىدا كاتى (ابن خلدون) وتويەتى

(النسب علم لا ينتفع وجهالة لا تضر).. سهرده می (نه ته وایه تی) نه بووه بۆیه
تهنها له پۆلی نه فامی بێ زیانی ریحز کردوو، به لام له سهرده می وروژاندنی
نه ته وه گهری زیانیکی زۆری هه بووه و ههیه، نه گهر بایه وایه تا نیستا دهستکاری
(.. جهالة لا تضر) ی ده کرد و (لا) به که ی هه لده گرت، نه وهش لیستیکی زیاتری
زیانه کانی بیری نه ته وایه تی به کورتیه که ی:

١- بووه هۆی پارچه پارچه کردنی جیهانی ئیسلام و ههتا یهك نه ته وهش، کورد
بووه چوار پارچه ی سهره کی.

٢- سهرقال بوون پێك، بووه هۆی وهستان له گهشه کردن.

٣- بووه هۆی دروست بوونی نه ته وه ی سهر دهست و ژێر دهست و ستهم و
بوختان.

به ده گهمن نه بیته هه موو نه ته وه گهریه عه ره به کان و تورك نكولێ له بوونی
کێشه ی کورد ده گهمن، له تورکیا له هه موو ده ستوره کان له دوا ی خه لافهت به
تورکی شاخی ناوبراون.. سهرنج بده (موسوعة السیاسیة - الکیالی)، به حساب
زانسته و بێ لایه نه و خه لکی فه له ستینه نهك عیراقی سه بارهت به بزوتنه وه ی
رزگاری کوردستان چ ده لێ که له که سیته ی (بارزانی) کۆی کردۆته وه و
نووسیویه تی:

(قائد المتحردين الانفصاليين الاكراد في شمال العراق، .. تمرد على الحكومة
المركزية بالاتفاق مع قوة أجنبية، و عمل مع قوة الاستعمارية العالمية و محلية على
استنزاف العراق عسكريا واقتصاديا و سياسيا و منعه من توجه الى فلسطين)!!.

٤- هه مو نه و دیاره تر سنا کانه ی (ئیمپریالیزمی، جهنگه جیهانیه کان،
دیكتاتۆریه کان، فاشیهت، نازیتهت، تۆرانیتهت، نه نفال، به عسیهت، ..) بهشی
زۆری ده که ویتته نه ستۆی نه و بیره..

با تیچاویك بجهینه (توخه کانی فاشیهت-عناصر الفاشية) که بریتیه له:

١- گێرانه وه ی سهر وه ریه کانی نه ته وه گهری رۆمانی.

ب- دىكتاتورىيەت.

ج- بىرۋىياۋەرى ئاۋىتەى سوشىالىستى و دىموكراسى.

د- مەركەزىيەت.

ه- نەتەوايەتى سىياسى واتە (ولاء القومى).

راستى خالى (٤) بە روونتر دەرەكەۋى، كە زۆرىيى حىزبە نەتەۋەگىرىيەكان نەۋ توخمانەى ھەلگرتۋە، لە گەل پەرەسەندى نەۋ نەتەۋە گىرىيە بىرەۋ لوتكە زىياتر مىللەتانى جىھان بىرەۋ كارەسات دەبا، تىايدا تاكە كەسەك دەكرىتەسەرۋەرى، سرودو ھوتراۋەى بىسەردا ھەلدەلەن، بەپىنى (القاموس السياسى) يەكەم سرودى نىشتمانى لە جىھان لە ھولەندا بەناۋى (مىر ولىم نىساۋ - ١٥٧٠) دەرگەوت، دواى سرودەكان روو لە نىشتمانى نەۋ سەرۆكانە كرا، ۋەك سرودەكانى ئەلمانىا لە سەرۋى ھەموانە، ھەمرو نەتەۋەگىرىيەكان سرودىكى وروژىنەريان بوڭرۋست كرا، نىتر بىرەبىرە سرودى نەتەۋەى بە دەستوررىش كرا لە جىھانى نىسلامىش.

٥- نەتەوايەتى بەپىنى نەۋ واقىيەى دەرھاۋىشتەيەكى ناچارى گەشەى مېژۋە بۆيە لەبارودۆخى خۆيدا رەۋايە، جا نەۋ رەۋايە سنورو مەوداۋ ناۋەرۆكى ھەيە.. كە رەت كراۋ سنورەكە بەزىنرا دەبتە دەرە، كىانى نەۋ بىرو نىمچە مەدرەسەيە لە كارو كاردانەۋە وروژاندن پىك دىت نەك رەسەن، بەشىۋەيەك: كارەكەى برىتيە لە رەگەز پەرستى و داگىركارى و كاردانەۋەكەش خەباتى رەۋاي گەلانە، نەگەر بە فراۋانتر بىلەن نەۋا ناۋەرۆكى نەۋ نەتەوايەتيە نەۋەستىتە سەر پىركردنەۋەى نەۋ بۆشايە فكريەى كە لە بىنەماكانى خەباتى نەتەۋەيى ھەيە، بە جۆرىك نەگەر بە مەدرەسە توندە نامرۆقايەتيەكان پىركرىتەۋە نەۋا لە رزگارى خۋازى ۋەردەچەرخىتە داگىركەرو ستەمكار، ھەرۋەك (نەھرۆى ھىندى بە (مصطفى كمال)ى وتبىر: نەۋانە دوپىنى رزگارى خۋاز بوون كەچى نەۋرۆ ستەم لە كورد دەكەن^١، نەۋنەى نەۋانە زۆرىيە ۋلاتانى ئەلمانى جىھانى سى يەمە، لە ھەندى شوتنى تر بە

^١ لىحات من تاريخ العالم - نەھرۆ -

(شيوەت) نەم ئايدىيۆلۆژىيە تەمواوكرارە وەك: كەمبۇدىا، قىتنام، نەنگۇلاو ولاتانى تىرى نەفرىقى.. سەرەنجام ولاتى دىكتاتورى لى پەيدا بوو، بەشىكى تىشى ئاينى بوو وەك: (ئىرلەندا، ئىسرائىل، پاكىستان، ..)، ئىتتاش زۆربەى بزوتتەو رزگارى خوازەكان ئىسلامىن وەك (كشىر، چىچان، فلەستىن، خوارووى لىبان، مۆرۆ، ..)، نەگەر تى بىنى بىكرىت بەرگرى نىشتىمانى بەرەبەرە لەگەل گەشەى تەكنەلۇجىيە داگىر كەرو ئىمپىريالىزم گۇرا بەسى قۇناغ: يەكەم لەسەرەتەى رابوونى نەتەوايەتى ولادازى تەكنەلۇجىيە سەربازى داگىر كەران نەوا بزوتتەوكانى بەرگرى نىشتىمانى زىاتر لە ئاستى تواناى نەتەوگەرىيەكان بوو، قۇناغى دوو: لەگەل پەرەسەندى تەكنەلۇجىيە سەربازى چىر لە تواناى تەبارى نەتەوەى نەما، نەوجا نۆرەى چەپەكان هات و پىشەنگو سەركردەى بزوتتەو رزگارى نىشتىمانىان كىردەتا هەشتاكانى سەدەى رابووردو، قۇناغى سىيەم و ئىتتاش لە عمولەمەدا بەرگرى نىشتىمانى لە تواناى هەردو تەبارى نەتەوەى و چەپى نەماو، تەنھا بە ئايدىيۆلۇجىيەكى بە ھىزى وەك ئىسلامىيەكان دەكرى .

نەنجام:

باس لە واقعى نەتەوايەتى و سەرەنجامەكانى ناكەين، كە چەندە دەردەسەرى بوو، نەك نەتەوەى بن دەست هەتا سەردەستىش، بەتايبەتى غەربو تورك و سېر كە زىاتر پابەندبووینە بەو بىرە.. ئىتتا نەو بىرە بەجى ما.. بەلام لىرەدا باسى نەو فاكترانەى ھاوبەشى مېژوووى و خاك و زمان و بەرژەوەندى و دەروون.. لە ژىر رۇشناىى (مېژوووى بىنراو) باس دەكەين.. ناخۆ بزانىن نەو فاكترانە چەندە توانىويەتى نومەتەك يان هەتا ماناى مىللەتەك، يان گەلەك دروست بكا بەھۆى نەو فاكترە نەتەوەىيە، هەر بە سوو كە خویندەنەوەىيەكى واقعى نەتەوايەتى جىهانى و ناوہخۆش دەردەكەوى تەنھا (زمان) راستەقىنەى، هەروەك ئاينى

ئىسلام بەتاكە فاكتهرى نەتەوہى داناوہ.. ئەگىنا فاكتهرەكانى ترى وەك ئىستا يەكە يەكە باسيان دەكەين:

• **مىژووى ھاوبەش:** مىژووى نەتەوہكان ھاوبەش نىە، با ھەر لە كورد دەست پىكەين بەپىى ئەو مىژووى قۇناغى نەتەوہى دەپىن يەك دەنگ و يەك رەنگ نەبووینە، ئەك بۆ كىشە كۆمەلايەتى و عەقىدەكان ھەتا بۆ كىشەى نەتەوہىش، بەشى ھەرە زۆرى لە رېزى داگیركەر بوون، لە پىش راپەرپىنى ۱۹۹۱ ژمارەى جاش زياتر لە (۳۰۰) ھىندەى (پ.م) بوو، ئىنجا ئەو چەند ھەزارەى (پ.م)ش لە شەرى براكوژى بووینە، كەواتە مىژووى كام لایە مىژووى نەتەوہى ھاوبەش، كامە مىژووى پىكەينەرى نەتەوايەتى كوردى كردوو، ئىستاش خراتر، بەھەمان شتوہ ناو عەرەبىش برىتە لە فرە تەيارى جىاى ناكۆك، ھەر لە خودى نەتەوہىەكان تەيارى زۆرايەتى (ئىستەلامى، رادىكالى، رۆژھەلاتى، رۆژناوایى، ..) بەش بەش و مىژوویەكى مل ملانى يانەيان ھەبوو ..

• **بەرژووەندى ھاوبەش:** ھىچ نەتەوہىەك بەرژووەندى ھاوبەشى نەبوو و ناشى، ھەر ديسان لە كوردستان چىنى جىاجىاى دژ بەيەك، بەرژووەندى جىا وای كردوو ئەو ھەموو خانىن و خۆ فرۆشە نىشتەمان و نەتەوہش بفرۆشن، ئىستاش چىنايەتى تىك گىرانى بەرژووەندى نەتەوہى كورد بە ھىز ترە لە جىاوازی چىنايەتى براھماو شودراو مەنبوز لە ھند .

لە ماركسىەت بەرژووەندى چىنايەتى ھاوبەشەو بەس، بۆيە لە (بيان الشيوعى) دەلى: كرىكاران نىشتەمانيان نىە، كەچى دواى (تەنچەس) كەوتۆتە ناكۆكى لە مەرجەكانى نەتەوايەتى، بۆيە ماركسىەكان تا درەنگ كوردستانىش نەبووینە و تارووخانى ئىنجا شىوعىە كوردستانىاكان گەرانەوہ سەر نەتەوہگەرى.

• **دەروونى ھاوبەش:** دەروون بەندىيە بە رەچەلەك و ژىنگەو نەتەوہ و سنورى جوگرافى و رەگەز.. ئەوہيان باسكى زانستىە ھەروەك (باستيان و راتزل سەلماندىان)، ئىستاش دەپىن لەناو يەك نەتەوہ دەروونى جىاجىا و تەبىعاتى

جىاجىياو پىچەۋانەى يەكتەرە.. بەلكو بەندە بە ھاۋكىشەيەكى دەروونى كە
لە(چەمكى ناخى مرۆڭ) باسماں كىردوۋە، نەۋەيان دوورتىنىيەنە.

♦ **خاكى ھاۋبەش:** خاكى ھاۋبەش كوردى يەك نەخستوۋە ۋا چوار پارچەيە،
كورد خوشى ۋا زياتر ژمارەى پارچەكانى زياد دەكات، عەرەب زياتر لە (٢٢)
پارچەمن، كۆريا يەك خاكەو دووكيانى سياسى جىاي داۋە ...، نەۋ مەرجه ساغ نىە
چونكە كوردى زمان ھەيە لەسەر نەۋ خاكەش نىە كەچى نىنتما كوردىەكەى
زياترە.. نەۋ كۆچە بەكۆمەلەى خاك بەجى ھىشتن چاكتىن بەلگەى بى ھىزى نەۋ
فاكتەرەيە.. لەسەر نەۋ بىنچىنەنە نەتمەۋىيەكى ۋەك كورد كە لە گەرمەى قوناغى
نەتمەۋىيە كەچى ژىرخانى لە ناينى گواسترايتەۋە سەر نەۋ فاكترانەۋ بوويتە
ھۆى لەبارىەك ھەلوەشانەۋەى قولپەكانى .

نەگەر لەسەر جەم دا تىيى پروانين، دەبينين (ئىسرائىل) ھىچ كۆمەلگەيەكى لەۋ
ۋەسفانە نەبۋەۋ ۋابوۋبە كيانى نەتمەۋىيى، لەلايەكى تر ھەمروۋنەۋ فاكترانە لە
نىۋان نەمىرىكاۋ برىتانىا سازاۋە تەنھا خاكىان جىا بو كەچى لىك جىابوۋنەۋە بە
شۋرپىش لەۋلايەش بۆ عەرەب نەۋ فاكترانە سازاۋە دىسان ٢٢ پارچەمن ..
كوردىش زۆرىيە لى سازاۋە كەچى پارچە پارچە بوۋە، كەۋاتە نەۋ مەرجانە تەۋاۋ
دروست نىن .

نەۋەى بى گىروگرفت فاكترەى نەتمەۋىيە (زمانى ھاۋبەشە).. راستەۋ بەس.

(٤٢)

Kurdish Nationalism کوردایه‌تی

گوزارشیکه هاوتای بزوتنه‌وهی رزگاری خوازی کوردستانه، له‌سه‌ر شیوهی (عروبه)، له قوتاغیکی دره‌نگه‌وه په‌یدا بووه، مه‌به‌ستی بنچینه و کوتایی دروست کردنی ده‌وله‌تیکي نه‌ته‌وه‌یه له‌سه‌ر خاکی کوردستان هه‌روه‌ک خه‌لکی تر، کوتایشی دی به‌رزگاری نه‌گینا ده‌به‌ته چه‌مکینکی ره‌گه‌زیه‌رستی، بۆیه نه‌و زاراوه‌یه له هه‌موان ناسک تر وشیاو تره‌ بۆ وه‌رگه‌رانه سه‌لبی، زاراوه‌یه‌کی نیسبی و به‌نده به بارودۆخ و قوتاغی خۆی، هه‌روه‌ک له (عروبه)ش وا ده‌خویندریته‌وه، له کاتیکدا به‌سه‌رسوپ‌مانه‌وه ده‌پواننه هه‌ندێ بۆچونی سه‌باره‌ت به‌ عروبه به‌ تایبه‌تی له‌لایه‌ن نیسلامیه‌کانه‌وه هه‌روه‌ک نه‌نوه‌زجوندی که گوايه جیاوازی‌شی کردووه له‌ نێوان (قومیه) و (عروبه)، قومیه‌ی ڤه‌ت کردۆته‌وه‌و عروبه‌شی به‌ستۆته‌وه به‌ نیسلام*، ڤه‌نگه نه‌وه بۆ قوتاغی خۆی جوان بی‌ت به‌لام نیتستا به‌تایبه‌تی بۆ غه‌یره عه‌ره‌ب گوتاریکی قیژه‌ونه، زاراوه‌ی کوردایه‌تیش ناوایه، ده‌بی ماناکانی سنور کیش بکری به‌ زه‌مان و زه‌مینی خۆی نه‌کریته دانیم، نه‌گینا وه‌ک نه‌نوه‌ر جوندی و زۆری تر بۆنی ڤه‌گه‌ز په‌رستی لێدیت، له‌ فه‌ره‌ه‌نگه‌کانی نازی و فاشی و تۆرانی و به‌عسی نه‌ته‌وه‌گه‌ری دانیمه، سه‌رنج بده فه‌ره‌ه‌نگی حزبی به‌عس

* بڕوانه نهمعلمه الاسلام - م ٢ - العرب والاسلام ص ٢٦٠-٢٦٩ (واهاتهوه: العرب مادة الاسلام، اختار الله تبارك وتعالى العرب لعملة رسالة الاسلام ص ٢٦٤، وعلاقة الاسلام بالعروبة هي علاقة عميقة الجذور بعيدة المدى حتى تكاد ان تكون علاقة عضوية ص ٢٦٠) لێره جیاوازیه‌کی نامینی له‌گه‌ل ناشیونالیزمیه‌کان .

(الشخصية القومية.. لها قابلية التجدد والإنعاش وهذا ما جعلها أهلاً لحمل رسالة خالدة^١).

به‌پیتی هه‌مو لیتکۆلهره‌وه‌کان زاراوه‌ی کوردایه‌تی له‌ نیوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم به‌مولاوه‌ به‌و فراوانیه‌ نه‌بووه‌، له‌ شوێشی نه‌یلولی ١٩٦١ زیاتر په‌ره‌ی سه‌ند، له‌ کاردانه‌وه‌ی داگیر و دابه‌ش کردنی کوردستانه‌وه‌ هاته‌ کایه‌وه‌، میژووی نوێ و تزیکی نه‌و زاراوه‌ باشترین به‌لگه‌ی تهره‌ که‌ کێشه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کورد ناگه‌ریتسه‌وه‌ بۆ (١٥١٤ز) چالده‌یران، به‌لکو له‌ قوولترین میژوویدا له‌ سه‌ده‌ی بیست تی ناپه‌ری، (بۆ زیاتر سه‌رنج بده‌ زۆربه‌ی سه‌رچاوه‌کانی میژووی بزوتنه‌وه‌ی رزگاری خوازی کورد - محمد نه‌مین زه‌کی، به‌ چ شیرکۆ، د. عبدالرحمن قاسملۆ، جلال تاله‌بانی، د. کمال مه‌زه‌هر، رفیق حلمی، د. شمزینی، د. مجید جعفر، جلیلی جلیلی.. هه‌روه‌ها کورد له‌ به‌لگه‌نامه‌کانی به‌ریتانیا، کورد له‌ به‌لگه‌نامه‌کانی ئه‌رمه‌نی،،، کتێبه‌ بیانیه‌کانیش..)، هه‌تا نه‌و زاراوانه‌ی عه‌ره‌بیش وه‌ک: عروبة، وطن العربی، قومية العربیة، امة العربیة، امتی العربیة والاسلامیة، رأی العام العربی ... له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیستم هاتوه‌، مه‌گه‌ر زاراوه‌ی (امة العربیة) که‌مێک زیاترو له‌ چاره‌کی کوتایی سه‌ده‌ی ١٩ له‌ سه‌ر ده‌ستی (نجیب عازوری) هاته‌ کایه‌وه‌ له‌ کتێبێک به‌ ناوی (یقطه‌ امة العربیة).

هه‌ر چه‌نده‌ کوردایه‌تی زاراوه‌یه‌کی تایبه‌ت به‌ کورده‌، به‌لام دیسان پێناسه‌که‌ی به‌نده‌ به‌و مه‌دره‌سه‌یه‌ که‌ پێناسی ده‌کا، به‌لام به‌مێکراییی له‌ لایهن که‌مایه‌تیه‌ک نه‌بی مانای بیرى نه‌ته‌وايه‌تی نه‌داوه‌، هه‌ر بۆ زانیاری جگه‌ له‌ نه‌ته‌وه‌گه‌ری تورک و عه‌ره‌ب، نه‌ته‌وه‌کانی تری ئیسلام له‌ کورد و فارس و عه‌جه‌م و نه‌فغان و چه‌رکه‌س و نه‌لبان و به‌ر به‌رو.. که‌مه‌تر خاوه‌نداری بیرى نه‌ته‌وه‌ییان کردوه‌، دوور نیه‌ نه‌و ده‌مارگیریه‌ په‌یوه‌ست بیت به‌ به‌هاو نه‌ریتی به‌ده‌ویه‌ت و بیابانی، چونکه‌ هه‌ردووکیان (مسقظ رأس) یان بیابانیه‌. هه‌رچه‌نده‌ کورد و به‌ر به‌رو نه‌لبان

^١ تعریفات ببعض المصطلحات -مادة: شخصیة القومية

دراوسیتی (عمره‌بو و تورک و سرب) همره‌سیکیان بیری نهمه‌وه‌ییان تیا په‌یرو کراوه، به‌تایبه‌تی کورد له‌نیوان دوان بووه، نه‌ویش له‌کاردانه‌وه و لاسایی کردنه‌وه‌دا هه‌ندی توندپه‌وی تیکموتوه له‌سهر ناستی فکر، ههر به‌غونه له‌نه‌ورویا نه‌و پرسیاره گه‌لآله بوو: کام له‌پیش کامه‌یه؟ نایین یان نهمه‌وه، ئیتر له‌نیو عمره‌بو و تورکیش نه‌و پرسیاره سهری هه‌لداو تورکه نهمه‌وه گهریه‌کان وه‌لامیان به‌ئینقلاب له‌سهر خه‌لافه‌ت داوه، ههریه‌که له‌ساطع الحصری و ملک فیصل و زۆری تریش باسیان له‌وه کرد که ئینتمای عمره‌بی له‌پیش یه‌هودیه‌ت و مه‌سیحیه‌ت و ئیسلامیش بوو، به‌همان شتیه ابراهیم احمد به‌شیعر ده‌لی: له‌پیش دیانه‌تاو له‌پیش عیسی و موسی و محمد ئیمه ههر کوردین و ههر کورد ده‌بین، نه‌وه‌ش زیاتر کاردانه‌وی داگیرکاریه، جگه له‌وانه چه‌مکی کوردایه‌تی له‌وده‌مه مانایه‌کی مرۆفانه ده‌دا:

- ١- بۆ مەبەستی رزگاری نیشتمانی ئەك رزگاری - نەتەوایی.
 ٢- ھەموو ئەو كەسانە دەگرتەوێه كە لە كوردستان دەژین لە تورك و
 مەسیحی عەرەب .. ئەك تەنھا كورد، ھەر بۆیەش بواری ھەموو مەدرەسە
 جیھانیەكانی فكري و سیاسي ھەبە بە نەستۆی بگرن، ھەتا ئیسلامیش.. نیت
 ناسنامەي جەوھەری كوردایەتی زیاتر نەكەوتتە سەر ئەو مەدرەسەبەي كە بە
 نەستۆی دەگرێ... ئەگەر بێ مەدرەسەش بوو، ئەوا كوردایەتیەكی ڕەگەزپەرستی
 لێ دەردەچێ.. كە كەمتر بوو تا ئێستا، بەلام ھەلگرانی فیکری ئەو مەدرەسە
 بەتایبەتی مارکسی و ئیسلامی كەمتر توانیان ئەو دوو چەمكەي (كوردایەتی و
 مەروفايەتی) پێك ببەستن بۆیە ماوەیەكی دوورو درێژ (حزبی شیوعی عێراق)
 كوردستانی نەبوو، تا (كۆمەڵەي رەنجدەرانی كوردستان) لە شۆڕشی نوێدا
 كۆتایی بەو قەیرانە ھێنا، دوایی حزبی شیوعیش بوو كوردستانی، ھەروەهاش لە
 ڕیزی ئیسلامیەكانیش ھەتا (رابیتەي ئیسلامی و دوایش بزوووتنەوێ ئیسلامی
 لە كوردستان)، ئەو قەیرانەي كۆتایی پێ ھێنا ئێستا (یەكگرتوی

نیسلامیش..)- که عێراقی بوو- بووه کوردستانی.. په یوه نډیه کی روونو راستموخۆ تر له نێوان کوردایهتی وهك تهوهریکی وهختی، دهقهری، شاقولتی، و مرۆڤایهتیش وهك تهوهریکی دانیم، جیهانی، ناسۆی.. دۆزرانهوه، که بریتیه له تهوهری:

١- رزگاری- نیشتمانی.

٢- رزگاری- کۆمه لایهتی..

که له دواهی زیاتر باسی دهکری..

نه زانینی پێناسی کوردایهتی له سهر نهو بنچینهی سهروو تا نیشتهاش نهك نه تهوه گهری عهڕهب ههتا ههندی له نیسلامیه کانیشت نه یانتهوانیه تهی بگهن که نهوه (انفصالی) و (تعصب القومی) و.. نیه، به هه مان شیوهش مه دره سهی شیوعیهت له دوو لا ناوهڕۆکی نهو زاراوهیهی پێ ههرس نه ده کرا، له لایهك ههر بنه ماکانی ماکسیزم ناخیتیهت به سیاسی کردنی نه تهوایهتی و نیشتمانی، بۆیهش ده بینین (حشع) زۆر لهو کوردایهتیه مورتاح نه بووه تا نهو دوایهش له سهر دیوارهکانی کوردستان وهك دروشمیکسی چهپی هاوچهرخ ده نووسرا: (کوردایهتی شهرمهزاریه)، نهوهش ده گهڕیته وه بۆ راپه کهی (منصور حکمت) (ناشیۆنالیزم شهرمهزاریه)، لهویش بۆ ماركسیهتی په سهن که ده لێن (به رژه وهندی کرێکاران له سهرووی هه مو به رژه وهندیه کهو.. نه تهوایهتی دوو پرویه)، ههر بۆیهش نهو نه زمونهی (کۆمه لهی ره نهجده رانی کوردستان- که ماركسی بوو) تهواو سه رکهوتوو نه بوو، چونکه به شیکسی گرنگی لێی جیا بوونه وه به ناوی (عێراقچیتتی) و دیسان کوردایهتی و کوردستانیان پێ به ند نه ده کرا به مرۆڤایهتی و مه بادی نه کانی رزگاری کۆمه لایهتی.

نهو زاراوهی (کوردایهتی) زۆر به ند به میژوویه کی نویی سه دهی بیسته م و زاراوهی (کوردستان) و کۆمه لێك سه رکردهی وهك (شیخ عبیدالله، شیخ عبدالسلام، ملا سلیم، شیخ سه عید، سحکۆی شکاک، شیخ مه حمود، سه ید ره زا،

قازی محمد، ملا مصطفی بارزانی، د. قاسملو، عبدالله نۆجهلان، جلال تالهبانی،
 مه‌سعود بارزانی، ...، هه‌روه‌ها بابته‌تی تری وه‌ك (كورد له‌ میژوودا، سه‌ره‌لدانی
 كێشه‌ی كورد، به‌رپرسیاریه‌تیه‌كه‌ی، به‌رده‌وامی مه‌ینه‌تیه‌كه‌ی، حزبه
 كوردستانیه‌كانیان، چاره‌نووسی، ...)

هه‌روه‌ها نه‌و رووداوانه‌ش:

١- دارمانی خه‌لافه‌ت.

٢- سه‌ركه‌وتنی هاو‌په‌یمانان.

٣- هاتنی بیری عه‌لمانی سه‌ته‌وه‌ گه‌ری.

٤- سایكس پيكو...

به‌لام له‌ پێش نه‌وانه‌و بۆ نه‌وه‌ی له‌و بابه‌تانه‌ بگه‌ین زاراوه‌ی (كوردستان)
 ده‌خه‌ینه‌ پێش.

(٤٢)

Kurdistan کوردستان

نه گهر چي له بنه چه دا زاراوه یه کی جوگرافیه، له هه ره بهر زترینی ده بته زاراوه یکی کومه لایه تی، به لام لهو سه رده مه ی که له لایه ن ولاتیانی داگیرکاری کوردستانه وه نکولی له بوونی کوردو کوردستان ده کری، بوو ته زاراوه یه کی سیاسی له نوو سینو هه نراوه و باب ته سیاسیدا، ههروهک له هه مو جیهان فرههنگی داگیرکهر و داگیرکراو لیک جیا به، بگره پیچه وان ههش، له لای داگیرکهر (خه باتی رزگاری-ته خریبو نیر هابه، کوردایه تی-عه مال ته، حزبا یه تی خارج القانونه، شوپش عصاته، .. به لام لای نهو جاش و خانینو خو فروش-صف الوطنیه.. به فرههنگی داگیرکهر (کۆسۆڤۆ) به لای خویان (کۆسۆڤا) به، له لایه ن نیه پانیاره دورگه ی نیخلیابه، له لای مه غریب له یلیابه، له لای بریتانیه کان (کیبک) له لای فرنیه کان (فرنسای نو یه)، له لای تورک قویرسه له لای یونانی کبریا که .. بهو شتوه به له لای نیمه ش کوردستانه، له لای داگیرکهر شمال العراق یان جنوب شرقی ترکیا، له لای ئیران که متر چونکه ئوستانه که به ناوی کوردستانه.

له رووی یاسایه وه ناوی کوردستان به لگه به کی تری پیگه یشتنی په یوه ندی یاسایی نیتوان هه ریم و گهل و ده سه لاتی سیاسی به، بویه نه و ناوانه ی که گوزارش له ناوی میژوویی نه تمه وه که ی ده کا ناسنامه به کی ناشکراو زه قتری هه لگرتوه لهو ناوانه ی نهو گوزارشته ناکه ن وهک عیراق به نهونه که ناویکی عه ره بی نیه فارسیه، به مانا په یوه ندی هه ریمی عیراق و گه لی عه ره بی و ده سه لاتی سیاسی که ی

بئى بنچينهيه، پيش نهوهى له ميژوو نهو راستيه دهركهوى له خودى نهو ناوانه دهردهكهوى.

وهك روونه (ستان) بهزمانى نارى (جنگه) دهگريتهوه، وهك هندستان، پاكستان، قهبرستان، دارستان، .. بهپيش ههندى سهراچاوه (سات)ى نهو روپى كه دواى ماناي دهولهتى وهرگرت لهو ستانه هاتوه، له بنهچهدا كوردستان واته نيشتمانى كورد، بهلام نيتا لهو مانايه فراوانتره، كه دهگوترى (كوردستانى) تهنها كورد ناگريتهوه، ههرچى لهسهر نهو خاكه له كوردو توركمانو ناشورى و عهدهبيش دهگريتهوه..

بهكهه جار سولتان سنجارى سهلجوقى (سهدهى ٥-٦هه) له رووى نيدارى ناوى له ناوچهكانى كرمانشا نا كوردستان، بهكهه جاريش لهنوسينى فهرمى لهكتيبى (نزهة القلوب)ى ابن المستوفى له سهدهى ١٢ هاتوهو وهسنى كوردستانى به ١٦ ههريتم كردوه، كهچى بهشتكى تر دهلتين لهپيش نهو ویش نهو ناوه ههبووه، بهلام بو بهكهه جار ههلهسهر نهخشى ابن مستوفيش ١٢٣٩م كوردستان توماركرا، بو بهكهه جاريش له سهردهمى عوسمانى كوردستان وهرچهرخا بو ناوتكى نيدارى و سياسى و تابووه نيالهتيش .

نيت نيشتمانى كوردان عيراقو كوردستان نيه پيكهوه، .. نهو دهكتهكه له گهروگرفتهكانى نيتوان داگيركهرو داگيركراو. عيراقينكى سنور دهستكردى سايكس بيكو ١٩١٦ نايته بهديلى نيشتمانى، نيت وشهى ليتكراوى (كوردستانى عيراق-كوردستانى نيران..). ههلهيه، ههتا كوردستانى خوارو و بان سهرووش تهواو دروست نيه كه جار وايه بهبهديلى نهو ناوانه بهكارى دههينن، چونكه كوردستانىكى (پارچه پارچه نهكراو) زور له پيش نهوانه بهناوو ناوهروكهوه ههبووه، ميژووى توركيا زور روونهو ناوتكى (بيدعه)ى نوتيه، بهلام ناوى عيراق كه ميتك مشتو مپى لهسهره و گوايه كوردو عهدهب به ههزاران سالة بران لهو نيشتمانه! نهو هيان گوتارى داگيركهروه.. راسته بران، بهلام له عيراق هاوبهش

۳- خاکی کوردان (یان کوردستان) ههتا سهدهی بیسته‌میش واته ههتا کوتایی خه‌لافه‌تیش پانتاییه‌کی فراوانی هه‌بوو، نیشتمانیکه له عێراق و تورکیا گه‌وره‌تره، هه‌ر چه‌نده ناماریکی نوی و وردی پانتای نیه چه‌ندی به‌ره‌می و تراوه زۆر زیاتره، به‌پیتی فهره‌نگی (کوردستانی - گیوی موکریانی) ۴۰۰-۵۰۰ کم^۲، به‌پیتی معجم البلدان یا قوت الحموی و ابن به‌توته و نه‌خشه‌نیه‌کان و تا شه‌ره‌فنامه و سیاحه‌تنامه و به‌ندی (۶۳) ی ریکه‌وتنی سیفهر... هاتوو یان نه‌وهی له (محمد امین زه‌کی به‌ک - کورد و کوردستان)، هه‌تا لیژنه‌ی (ناوێژی ویلایه‌تی موصل)یش... له نووسینه‌کانی (ابن خلدون)یش ناوی (جبل حرین)ی نیتستا به (جبل الاکراد) هاتوو، له شامیش جبل الاکراد، حصن الاکراد، زۆرن هه‌روه‌ک (جۆرج حنا)ش ده‌لی: بوونی کوردی لی به‌هێژ بووه و زۆر له ناوه‌کانی شام کوردین^۱، بۆیه نه‌و سنوره‌ی له‌هه‌ندی نه‌خشه به‌زیاده‌ره‌وی ده‌رده‌که‌وی بنجینه‌ی خۆی هه‌یه، ئیبن به‌توته که له به‌سره به‌ره‌و شیراز به‌رێ که‌وتوو له پینگا میوانی خێله کورده‌کان بووه و هه‌ک خۆی باسی ده‌کا، یا قوت الحموی باسی ناکۆکی کورد و چینیکی تر به‌ ناوی (اهل الجامعه) له ناو حیلله ده‌کا، بۆیه کووفه ناوی عراق المعجم بووه خۆ هه‌تا کوتایی سه‌ده‌ی ۱۹ له ناو به‌غداش هه‌ست به‌ شوینه‌واری عه‌ره‌بی نه‌ده‌کرا ته‌نانه‌ت رۆژی یه‌ک شه‌م پشرودان بووه^۲، ئیتر سنووری کوردستان له سه‌روو ده‌گه‌یشته تزییک ئاراراتو به‌ره‌و شام و قه‌راغ ده‌ریای ناوه‌راست،

٢ قصة الانان-جورج حنا ل ٩٥.

011

دههاتمه فرات بمره به غدا بو تزيك كه نداو له رۆژهه لاييش تاتريك هه مه دان و ته ورگيز، نهو سنوره پان و بهرينه كوردستان بووه هه تا سهرده مي خه لافهت بووه، كه عهلمانيهت و بيري نه تهوهيي له جياتي خه لافهتي نيسلامي هات له سهرده تاي سهدهي (٢٠)، ننج كوردستان بچوك كرايموه تا نهو ساتهش بهردهوامه..

٤- لهو ولاتانهي كيشهيه نه تهوهيي ههيه هه مو نهو سنوره بهو ناوانه دهستكرد و نوين*، نيرله نداي سهروو ناوتيكه له سالي ١٩٢٠ بۆ ١٩٢١ به فهرمانتيكي بهريتانيا (٦) ههريمي له نيرله ندهي گهروه جياكردهوه ناوي نا نيرله نداي سهروو كه تيايدا زۆرايهتي پرۆتستاني ئينگليزي مسۆگهر كرد،.. له سالي ١٩٧٢ ناوي سري لانكاي لي نرا كه جاران زياتر به (سيلان) ناو ده براو سري لانكا به ماناي (زهوي درهوشاوه)، (٢٢) سهدهيه زياتره تاميليه كان لهووين كه چي لهو سهدهيه بهو سنوره دهستكرد و رابووني نه تهوهيي بوونه كه مائهتي، (بۆ زياتر سهرنج بده نهو ناونه سلي نهو ولاتانه له بابيهتي (نه تهوايهتي) ل ٥٢).

نهو ولاتانهي كه كيشهيه نه تهوهيي ههيه وهك نيسرانييل و فهله ستين، بهر بهرو جهزانيرو مه غريب، بهلقان، كشمير، كۆمباره كانى سۆقيهت،.. هتد، زور بهيان ناوونيشتماني خويان ره سن تره لهو ولاتهيه پيسوهي لكاوون، به هه مان شيوه نيتواني كوردستان و عيراقيش، بۆيه پيسسته كه ميك زياتر له سفر نه سلي عيراق بووه ستين:

• موسوعة التاريخ الاسلامي - ب ٧، ل ٦٢ دهلي:.. كما يشمل أرض السواد و هي التي تسمى العراق والتي تضم جزء الجنوبي من العراق الحالي، وكانت جزء من بلاد الفارس.

• مختار الصحاح - الرازي: ناوي عيراق فارسية، عهريهيه نيه.

* ههنديكيان هه بويه لهوانه بۆنان كهله بنه چه دا له ناوي سهيرني هاتروه، ههروه ها نه سيويي باش له لايهن ههرووتسي نهو ناوهي ليترا به ماناي ولاتي دم و چاو سورتاو چونكه يه كه م جار كه بيسران وايان زاني نهوه دم و چاويان سوتايه بۆيه نهو منده رهشن.

- (موسوعة المصطلحات العلم والاجتماع والسياسة في الفكر العربي و الاسلامي) هاتووه: له باردي ماناي (أرض السواد).. بهو به شهی سهرووی (جزیرهی عمرهه) وتراوه (سواد)، چونکه بینیان که له (جزیره) زهویه کی سپی بهیار، بن دارو درهختو گیا، له دهست کیسرا بوو، دواپی ناوی لی نرا عیراق به مانای زهوی راستو بن دۆلو بلندایی و شاخ و داخ..
- (الاحكام السلطانية-أبو يعلي الفراء الحنبلي): (سمو عراقا لأستواء أرضیه خلت من جبال تعلوا وأودية تنخفض، والعراق في اعلام العرب هو: الاستواء).
- لسان العرب: به مانای شاری شاهنشاهیەکانو ناویکی فارسی ته عریب کراوه، جار جاریش به مانای لیواری دهریا هاتووه.
- المنجد: ده لی بهو زهویه خویاویهی بن گژوگیا وتراوه عیراق.
- له نه خشه کۆنه کانی نیسلامی (ئهلبیرۆنی، نیدریسی، مسعودی، ..) یان ناوی نه نوسراوه یان له سهروی به سهرو خوارووی کووفه عیراقی عمرهه بی بوو باقیه کهی تر عیراقی عهجه می بووه، له سهرو نه خشه که دیاری کراوه، (سمرنج بده: الاسلام والعلمانية واثريهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة، وه ههروهها: اطلس الحضارة الاسلامية).
- له ههندی سهراوهی تر وتراوه عراق العری و عیراق العجمی: مه بهست لی عیراق العری به سرا بووه عراق العجمیش له کووفه پراسهروو بو پانتایی خاکی فارس بووه. (له سهراوه کان: مختار الصحاح-الرازي، اطلس حضارة الاسلامیة، الملل والنحل، سیاحه تنامه، شهرو فنامه، لسان العرب، قاموس المحيط، ... ناویکی فارسیه له نه راک هاتووه به مانای شاری شا، له راستیدا زوربهی ههروه زوری شاره کانی نیراقیش فارسی بووینه نه که ههرو به غداو سامرا ههتا موسلیش ناوی نه سلی نو نه رده شیر، بابل یش له بافیلی فارسی هاتوه، الحديثه ناوی نودی بووه^١...).

^١ بروانه : الاسلام والعلمانية واثريهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة .

• له نه خشه كوته كانيش تاسه دهی بیستم كه متر ناوی عیراق هاتوو نهو ناوچهیه زیاتر به میژۆبۆتامیا^٥ هاتوو له نه خشه كانی بیانی، له نه خشه كانی نیسلا میش نه گهر هاتیبت به بچووکی له تریك به سره، له هه موان پروون تر له نه خشه ی ابن الحوقل هاتوو له چوارگۆشه یه کی بچووکی تریك به سره ناماژده پێکراوه، نه گینا له هه موو نهو نه خشانه ی کتیبیکى وهك (تاریخ العالم DTV-) تاسه دهی بیستم نینجا ناوی عیراق هاتوو.

بهو شیویه عیراق بهو سنوره ی نیتسای كه هه رگیز نه گه یشتۆته به غداو هیچ ره سه نایه تیه کی میژوو یی و ناینی و جوگرافیشی نیه، هیچ بنچینه یه کی نیه بۆ ناسنامه ی هاویه ش، بۆیه ش هه زاران سالۆ بگره دهیان سالی ش نیه کوردو عه ره ب گوايه بران تیای.. لهو کاته ی عیراق دروست بووه وهك (همکیتی) دره دۆنگ هه ردوو همكه كه له نازار دان، ناواش هه ردوو نه ته وه خویشیان لیک نه دیوه به تایبه تی خه لکی کوردستان رووبه پرووی کۆ کورزی و ویرانی و جه رگ برپین و کیمیایی و نه نفالو پاکتاوی ره گه زی.. بوو ته وه.. نه خشه ی ولاته که ی دوو چاری بچووک بوونه وه بووه، دوو بران - له به ش کردنا - له باره هه ره باشه که ی نه وه به نهوان له خواروو هه تا سه ربانی بۆ خو یان و به شه زۆره که ش كه له سه ربانی هه تا ناسمانه ده ده نه کورد!

مام هه ژاریش ده لی:

به فهرمووده ی نهو له ژینا هاویه شین له شایی و شینا
شین بۆ من و شایی بۆ نهو من نه بی له ریم نهو قه لهو

* هه ندی سهرچاوه ی کوردی مه زنده یان بۆ نهو ده چی، كه میژۆبۆتامیا له جزیره و بۆتان هاتی، تاراده یهك پێ ده چی چونكه نهو ناوه له لایمن یۆنانه كان بهو ناوچه یان وه نرا، تهوانیش زیاتر لهو ناوچه ی جزیره و بۆتان بوون، هه لبه ته نهو ناوه په یه مند ی به (بلاد مابین النهرین) نیه كه له ته مراتی ش به نارام نه رین هاتوو، به لكو ناوی (مابین النهرین) ی ش له بنه چه دا به پیتی معجم البلدان یاقووت همزی له (میان رۆزانی) عه جه می هاتوو.

لهسەر ئهو بنچینه نەتمووی سەردەست بانگموازی (عێراقی مەزن) و (یەکیته عێراق) و (ابناء بلد الواحد) ..دەکا

ئەو سنۆره دەستکردە (سایکس-بیکنۆ ١٩١٦) * نەك هەر جەرگ برینی کوردە، هەتا نەتمووە گەریه کانی عەرەبیش بەناڕەوایی دەزانن بۆیەك خستەمووی هەموو عەرەب و بە سنووری دەستکردی دەزانن، نیسلامیە کانیشیان زۆر بە خەست تر، بۆیە لەیەك کاتدا نینتەمای تەك بۆ دوو نیشتمان نابێت، نیشتمانی راستەقینە ی خەلکی کوردستان عێراق نیە، کوردستانە، مادام نیشتمانی لەسەر بنچینە ی فاکتەرە شاقولیه کانی بناسریت، هەركاتی فاکتەری ئاسۆیش بوو بنچینە ی پێناسی نیشتمان ئەوا ئەو نیشتمانە وەختیانە بەو مانایە نامینیت و دەبێتە هەموو جەهان یان وەك زاراوە ی نیسلامی پێی دەوتری (دار الإسلام).

میژووی گۆرد :

میژووی سیاسی هیچ نەتموویەك لەسێ سەدە تی ناپەڕی، نیتەر باقی میژوووەکە ی تری نەتمووی نیە، بۆیە پشکنین و گوشتینی رووداوە میژووویە کانی نەتموویەك بەدوای رەگەزی سیاسی تیایدا زۆر قورسە، دەتوانی ئەو میژوووە لەسەر بنچینە ی جوگرافی زیاتر دیاری بکری، (واتە رووداوە کانی ناوچەکە نەك فلان نەتمووە).

بەگشتی لە پێش نیسلام ئەو میژوانە زۆر لێلن، ئەگەر چی چەند شارستانی و کیانیکی سیاسی لەناوچەکە هەبوو، هەریەکە لە : هێرۆدۆس، سترابۆ زەینەفون، لە دوای ئەوانیش زانیانی نیسلام باسی کورد زمانیان کردوو... ئەو ی بەروونی دەردەکەوی کورد لەسەر ئەو خاکە ی کۆنترین میلله تیگە نەك لەسەر ئاستی ناوچەکە هەتا لە هەموو جیهانیشت..

به پیتی سمرچاوه به کی زۆر (مئادهم) له دهوڕوبه ی (هیمالایه) دابه زیوه^١،
 نهوه کانی بهو جیهانه په رتو بلاو بووینه، تا تۆفانه که ی (منروح) دیسان
 ئاده میزاد کۆتاییان هاتهوه، چونکه تۆفانه که سمرانسهری جیهانی گرتبووه
 ههروهک له کتیبه جیا جیاو سه ره که کانی جیهانی کۆن ده رده که وی: قورنانی
 پیرۆز، نینجیل، مانوی هندی، چیسالپۆکی مه کسبکی، کتیبی پیرۆزی هندیه
 سوره کانی نه مریکا، پۆیۆل فۆنخ، زهنده - ئاقیستا، .. هه ریه که له ناوچه که ی
 خۆیان ده نگ و باسی تۆفانه که یان له یه ک کاتدا نه قل کردووه^٢، له و باره یه وه
 (معجم دیانات و أساطیر العالم) بیش ده لی: نمو تۆفانه له به سه ره هاته کانی یۆنانی
 کۆن، نه مریکا و هند.. باس کراوه له یه ک سهرده م، هه مووش گیرسانه وه ی
 که شتی که بۆ (جودی) ده گێرنه وه. هه رچه نده به شتی که له وانه د. أحمد سوسه له
 کتیبی (حضارة العربیة) و إمام عبدالفتاح إمام له (معجم دیانات و أساطیر
 العالم) و (موسوعة العربیة المیسرة) به شتی که تری فهره هنگه عه لمانیه کان ده لێن: له
 ئهرارات گیر بووه، راست ترین کتیب (أصدق الحديث) بیش ده لی: که شتی که ی

هه ر له راستیدا معبسته کانی سایکس پیکۆ بریتی به له: ١- زامن کردنی به لفور ١٩١٧ ز ٢- پارچه
 پارچه کردنی جیهانی نیلامی ٣- لیکجیا کردنه وه ی گهلانی نیلام ٤- لاواز کردنی توانای ده ولته و
 شارستانی نیلامی ٥- دروست کردنی ده ولته و که ی یچووک بچوکی وه ک عیراق سوڤیا و ئوردن .. تا
 هه روا بن توانا و نا کۆک بن ٦- هه رده م جیهانی نیلامی نا ئارام بێت به هزی خسته ژێرده ستی
 هه ندی له گهلان بۆ گه لی سه ر ده ست وه ک گورد ٧- بۆ نه وه ی له وری ته کنیکه شه وه دوا که و ته و
 به کاره ی نه م بن نه ک به ره م هه نه م ٨- تا نمو ناوچه یه دیوگراسی و نازادی به خۆوه نه بیی و هه م
 دیکتاتۆر بیت ٩- هه له به ته نمو دابه شه یه تۆمانیکی ده بیته هزی له ناوچه و نی فکره ی دار الاسلام و
 نه وه ی نیلامی و .. نیته هه لته کاندنی رابوودو ١٠- بۆ نه وه ی نمو ده سه لاتدارانه ی له و ده ولته و کانه
 پیک دیت توانا و گیانی شه و ش و به رگری ریشه کیش بکا ١- بۆ نه وه ی به خیرایی زال بن به
 سه ریاندا له کاتی پیتیست ...

^١ (ابن کثیر) بیش له (البدایة النهایة) ناماژه به کی پیتی کردووه، هه ریه که له ابن العباس و طبرانی و
 ابو النعمین و ابن المصاکر به هه مان شیوه، به پیتی فهرمه و ده ش له هند هاته خوار، رایه کی
 لاوازیش هه به ده لی له تابف هاته خوار، له (اطلس القران) ده لێن. له سیلان - سرنیپ
 سه ریلانکای نیستا هاته خوار و ابن به توتشه به که م جار زیاره تی نمو مه زارگه یه ی کردووه .
^٢ بۆ زیاته سهرنج کتیبی (کۆنترین رووداوه کانی میژوو) - ته لکه سه نه م گر بۆ فسیکی.

(سوح) له شاخی (جودی) کوردستانی سەروو گێرسایتهوه و جارتیکی تر مینژووی مرۆفایهتی لهوێ دەستی پێ کردۆتهوه بۆ هەموو جیهان، زۆربەی شار و دێیهکانی نزیک (جودی) نازناوی (نوح)ی پێوهیه، هەتا (شارناخ)یش گوايه مانای (شاری نوحه) و گۆری (ح.نوح) و خانەوادهی له خوارووی جودی یه له شام، بهو پێی یه کورد کۆنترین میللهتن لهسەر خاکی خۆیان لهو جیهانهو ناویشیان زور بهچرو پری بهنده به جودی و خودایی .

له دوای ئەو رووداوه تهنها مینژووی میللهته بالا دهستهکانی وهك: فارس و رۆم و ناشووری و یۆنانی و... پونه، باقیهكهی تر زۆر لێله مادام پهيوهندی خاك و گهل و دهسهلاتی سیاسی بهو جۆره نهبووه، بهلام بهمسۆگهري سهروۆکی ههندی دهسهلاتی ئیمپراتۆریهتی کورد بووینه بهرچهلهك، نهوزانیاریانه دهگهڕێتهوه بۆ قوولایی ٤٥٠٠ پ.ز، له (لولو، گوتی، ماد، کاردۆخی، کاردوو، ...) ههتا لهناو فارس و دوايش عهڕهب، بهپێی ههندی سهرجاوه و ناوهروۆکی ئەو نامهیهی له لایهن (نۆردانی پێنجهم) بۆدامهزرتیهري ئیمپراتۆریهتی ساسانیهكان (ئاردهشیر)چووه دهردهكهوی بهرچهلهك کورد بووه، زۆربهی سههرهتای شارستانیانهکانیش له بنهچهدا درێژکراوهی پهيامینکی ناسمانی بووه، پاش نیسلامیش ههتا دهولهتی نهیویی و میرنیشینهکانی کوردیش و تا راپهڕینهکانی سههرهتای سهدهی بیستهمیش بهناوی نهتهوايهتی و کورد و کوردستان نهبووه، وهك ههموو میللهتانی تر قۆناغهكهی وابوو، پهيوهندی سیاسی و یاسایی نهبووه لهنیوان ههریم (نیشتمان) و گهل(نهتهوه) و دهسهلاتی سیاسی وهك نیستا، پێ ناسی کۆن و ناوهراست و نیستا و داهاووی نیشتمان و نهتهوهش گۆپاوه، جاران بنهماله نهتهوه بوو، دێیهكesh نیشتمان، نینجا بۆ هۆزهكهو دهقهرهكه به "هۆیه" ناوزهه کراوه وهك چۆن عهڕهب ناوی ناوه (دیره)، نیستاش نهتهوه و نیشتمان له پهيوهندی راستهوخۆدان كه دهسهلاتی سیاسی لهسەر دروست دهبی،

له عهوله مه شدا رهنگه (زه مین) هه موو نیشتمان بیته، یا خود (دار الإسلام، دار الاشتراکیه، دار اللبرالیه، ..).

واته نیشتمان له سنوری جوگرافی دهرده چیتو ده بیته مه دره سه و نیشتمای مه دره سی، جاریکی تریش بگه پیتسه مه سر ده ستوری نیسلام و نیشتمانی نیسلامی بیته مه بنچینه ی نیشتمای نیشتمانی.. نه وه ی زۆر روونه له پیش نیسلام، نه و کوردستانه کهوتبووه نیتوان رۆم و فارس هه جار ه ی به کێکیان داگیری ده کردو سه رانه ی زۆرو نازارو سوغره و بینگاری.. زۆریان لی ده کرا.

له رووی کۆمه لایه تیشه وه هه ردوو رێبازی (مازدهك) و (مانی) یان له نیتو بلاو کرابۆوه، جۆره دیموکراسی و لبرالیه کی کۆمه لایه تی و جنسی وابوو کهس خاوه نی کچ و خیزانی خۆی نه بوو، مافی شمی به کهم (diving right at the king) بۆ میرو و دکیله کانی داگیر کهمر بوو، خه لکی کوردستان له و په ری باری نابوو ری و کۆمه لایه تی و سیاسی خراب دابوو، په رۆشی رزگار کهمر تیک بوون، بۆیه هه ر ناوبانگی نیسلام و داد گه ریبه که میان بیست، له هه نگاو تیکی ده گمه نی میلله تانی تر، له لایه ن ژیره کانی کورد هه ر له سالی (۱۴-۱۶) ی کۆچی (گابانی کوردی) به نوینه ر چوو هه ردانی پیتفه مبه وه و په یوه ندی به نیسلام کردو ریکه خسته کانی به نه یینی له کوردستان بلاو کرایه وه، هه ر بۆیه ش له جهنگه کانی نیسلام له کوردستان (که له راستیدا ده کا جهنگی سوپای نیسلام دژی داگیر کهمرانی کوردستان)، به پینی به لگه نامه ی راست هۆی تیشکانی رۆسته م وله شکری فارس به په کجاری ده ده گه پیتسه وه بوته و یارمه تیه مه زنه ی هیزه کانی (دیلم) ی کورد دایه پال له شکری نیسلام له شه ری قادیسه له دژی نه وه هه موو زولم و زۆریه ی فارس که له دوا ی شکستی میدیه کانه وه ده کرا^۱، ئیتر نه ک بهرگری نه کرا،

^۱ بلا زیاتر بره وانه : ۱- شه ره نامه ۲- انجید الاکراد سه رۆژه لاتناس ماستیان ده لی په یوه دیلم وا به توندی له سوپای فارسی داو لایه نگری سوپای نیسلامی گرت له تۆله ی میدیه کانی باپیرانیان که به ده ستی فارس تیک روخا، به لام واپیتناچی چونکه نه و روداوه ی میدیه کان ۶ سه ده پیش نه و جهنگه

به لکو پیشوازی لیکرا، چونکه نهو سوپایه عه‌ه‌ب نه‌بوون زیاتر سوپای (همرابوو - سوپایه‌که‌ی دیلم له‌بهر نازایی ناوی لیترا‌بوو هم‌را) له هه‌ندی شوین ده‌بووه راپه‌رین دژی هیزه داگیر‌کهره‌کان که به‌رگری سوپای نی‌سلامیان ده‌کرد وه‌ک ناوچه‌ی شاره‌زور، نینجا به‌کسر والی ناوچه کورده‌کان (والی حمران و والی جه‌له‌ولا...) لهو هم‌رایه نهو کوردانه دانران، بۆیه نهو شوینه‌وارانه‌ی به‌ ناوی ناودارانی نه‌سحابه‌ی عه‌ه‌ب له‌کوردستان گوايه له جه‌نگ شه‌هید بووبن، ره‌نگه بئ بناغه بن .

(تۆماس بوا) ده‌لی: شه‌ریکی وا شایه‌نی باس نه‌کرا له کوردستان، به پی‌چمه‌وانه‌وه به‌خیرایی شارستانی و زانیاری بلا‌بووه‌و شه‌خسیه‌تی کوردیش به‌هیزتر بووه^١، ده‌سه‌لاتیکی زۆریشیان په‌یدا‌کرد^٢. (سیر مارک سایکس)یش ده‌لی: کورد به‌ناسانی نی‌سلامیان وهرگرت، له کتییی (کوردو کوردستان - محمد امین زه‌کی به‌گ)یش ده‌لی: له شانه‌مه‌ین سالی هيجریدا ته‌ماسیان له‌گه‌ل نی‌سلام کرد، له (روح المعانی) ناوی نهو هاوه‌له کوردانه‌ی تیا‌دايه.

چونکه نی‌سلام هیزیکی (وه‌ک نیم‌پراتۆریه‌کانی‌تر) داگیر‌کهر و خیر و بێر خۆر نه‌بوو، به‌لکو خاوه‌ن به‌رنامه‌یه‌کی هه‌مه‌لایه‌نی ژیان بووه، چرایه‌کی پرووناک لهو تاریک‌خانه بوو، مه‌به‌ستیشی گه‌یاندنی نهو به‌رنامه بوو تا هه‌رک‌سه‌ه حوکمی خۆی بکات، بۆیه کوردیش له‌دوای نی‌سلام بوونیان بوونه خاوه‌نی خۆیان، نه‌گینا له دروست‌کردنی ده‌وله‌تی نی‌سلامی ته‌نیا (٢٠٠٠) مسوولمانیک هه‌بوو، به‌شی هه‌موو دنیای چۆن کرد.

له ته‌قه‌لایه‌کی زانستیانه وا پێ‌ده‌چی له لایه‌ن هه‌ندی بانی عه‌لمانی تووندیشه‌وه بی‌ت، یان به‌پیتی هه‌ندی سه‌رچاوه به‌هاوبه‌شی له‌گه‌ل (د. سه‌هید) نهو

جه‌نگه بووه، بۆیه زیاتر به‌لای نهوه ده‌چی که دیلمو جه‌نگاوه‌ره‌کان سه‌ر به رێ‌ک‌خسته‌کانی

نی‌سلام بووبن له رتی گابان .

١ تاریخ‌الاکراد - تۆماس بوا، ل ١٨٨.

٢ هه‌مان سه‌رچاوه، ل ١٨٩.

کەسێ کە نایێ مەسیحی هەلبژاردو بەرنامە (تەبشیری) لە (مۆناکو) و (رادییۆ پیرۆز بە زمانی کوردی) هەبوو لە ئەسلدا خەڵکی سنە، .. ئەوانە پێستیکێ نووسراویان گوايه لە ناوچە هەورامان دۆزیتەو تیایدا باس لە زولم و زۆری سوپای ئیسلام دەکا (لە کوتایی ئەو بابەتە دەقی نووسینە کە تۆمارکراوە لە گەڵ تێبینەکانی شارەزایان..).

باشترین بەلگە خۆشەویستی خەڵکی کوردستان بۆ ئەو بەرنامەیە ئیسلام ئەوەیە:

١- یە کەر ناوی منالەکانیان لەو سەردەمی تا ئێستاش هەموو سوو (محمد، علی، عمر..)، کەچی بەدەگمەنیش ناوی (یەزدەجور) یان (هەرقەل) وەک ئێستاش نیە بەناوی (ئەتاتورک)، (صدام)، (بەهلەوی)، (لینین)، (بۆش)، ..

٢- لە کوردستان بەپێچەوانەی جەزیرەی عەرەب دیاردە هەلگەرانەو ئە لەکاتی بەهێزی ئە لە کاتی بێ هێزی ئیسلام رووی ئەدا.

٣- ئەو هەموو سەرکردە و والی و هونەرمەند و رهوشەبیری لێ پەیدا بوو.

٤- تا ئێستاش هەم کەلتور و نەڕیت و ئەخلاق و عەقیدە ئیسلامی لە هەموو کەلتور و فەرەنگەکانی جیهانی و عەقیدەکانی سۆشیالیستی و شیوعی و لیبرال دیموکراسی بەهێزترە.

٤- تەنانت لەدوا ساتی هەلۆشاندنەوی خەلافەت، کورد شۆڕشی دژی ئەو هەنگاوە کرد و داوای گەڕانەوەی خەلافەتی کرد، واتە خێری لێ بینیوو بۆیە هەریە کە لە شیخ عبد السلام و ملا سلیم و شیخ سعیدی نورسی و شیخ سعیدی پیران و هەتا ئیحسان پاشا ئەو داوایە کرد .

بەو شێوە کورد مێژووی راستەقینە بۆ دروست بوو، سەرەرای بەدکاری هەندێ خەلیفە و والی و سولتانەکان، بەلام کورد شەخسەت و دەسلەتیکێ زۆری پەیدا کرد لە بواری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و زانستی و هونەری و

سەربازی و شارستانی و هەتا سایکۆلۆژی و تەندروستی، تانە و پادەیه بۆیه کەم جار سەرکردایەتی جیهانی کرا لە دەولەتی ئەییوبی ھەرۆک شارەزایانی میژووناسانی کوردیش ھەمان بۆچوونیان ھەیە، تۆماس بوا دەلی: بە درێژایی خەلافەتی ئیسلام (جگە لە ھەندێ دۆخی تایبەت نەبێت) سەربەخۆییەکی بێ وێنەیان ھەبوو.^١ بەشی زۆری میژووی کورد بە ڕێکەوتن بوو ھەرۆک: ھاتنی سوپای ئیسلام بە ھۆی ڕێکەوتنی کابان و پەيامبەر دوايي لە گەل مەیموونی کوریدا، دوايش لە گەل دێلم، لە سەردەمی ئەمەوی و عەباسی لە بارودوختکی باش نەبووینە ھەرۆک زۆربەي میللەتانی موسولمان بەتایبەتی بنەمالەي پێغمبەر ﷺ لە دۆختکی تەنگەباري بووینە، سەرەرای ئەوەش بەپیتی (الملل والنحل والأعراق) و زۆر سەرچاوەي تر، جگە لە ھەندیک دۆخ نەبێ ئەگینا کورد سەربەخۆي تەواو بوو.

لە سەردەمی عوسمانلیش بە ھۆی ڕیکەوتنی شیخ ئیدریسی بەدلیسی و سولتان سەلیمی یەکەم لە گەل ٢٣ میرنشینی کورد لە سالی ١٥١٤، پێک ھاتبوو لە (٥) مادە تیایدا ھەردوو لا یارمەتی یەکتەر بدەن لە کاتی پێویست، بە ڕێکەوتن کوردستان لە شەر لادراو، بوو ھۆی دروست بوونی سیستەمی ویلايات و لامرکەزیش و وەرچەرخانە سەلتەنەتی عوسمانی بۆ خەلافەت، چونکە ئەو ڕێکەوتنە بوو ھۆی داگیرکردنی ولاتانی عەرەبی و وەرگرتنی بەیعەتی خەلافەت لە (مەتەوکیل) لە میسر.

ئەو دۆخە بەردەوام بوو ھەتا کۆتایی خەلافەتی ئیسلام لە سەرەتای سەدەي بیستەم، کە کۆمەڵێک گۆرانکاری تریشی لە گەل بوو، ھاتن و سەرھەڵدانێ عەلانیەت و بیری نەتەوایی، کۆتایی وەرچەرخانە ئیمپراتۆریەکان بۆ دەولەتی نەتەوایی.. لەوێشرا مەینەتی کوردی وەک مەینەتی نەتەواییەتی دروست بوو.. ئێتر بەردەوام دەبین لەباسی میژووی کورد لەو مەینەتیەو ھەم وەک زنجیرەي چەمکەکانیش.

^١ تۆماس بوا: تاریخ الاكراد. ھەرۆھا بروانە الملل والنحل والأعراق.

دهقی نووسراوی سەر پیستەکه:

له سەرچاوهی نا پرەسمی دەست کەوتوو:

هەرمزگان پەمان ناترەن کۆژان

ریشان شارەوه گەورە گەورەکان

زۆر کار ئارەب کردە ئدە خاپوور

گتاو پالمیی هەتا شارەزور

شەنۆ کەنیکان و دیل بشینا

مەرد نازا تەلی دەرووی هەینرا

گوایه ئەو بوو لەسەر ئەو پیستە نووسراو، ئەو پیستەیه وەک باسی دەکەین

نیستا گەیشتۆتە مۆزەخانەی بەریتانیا، وای تی بێنی دەکری:

١- بەپێی پەڕاوانی زمانەوانی زۆر وشە نوێی تیا دایە.. بۆیە بە دەستکرد

دەچیت وەک ئەو رووداوەی (ئەسان پەلەدان)، کە ویستیان هەندێ ئێسک وای تەزویر

بکەن لە گەڵ (تێۆری پەرەسەندنی- داروینی) بگونجی..

٢- هەمان ئەو بەندانە بەش بەش لە شینی ژنانی دەرسیم هەیه، لێرە هەندێ

ناوی تری (ئارەب)، (شارەزور).. زیاد کراوە.. بۆ زیاتر سەرنج بدە کتێبی دەنوری

دەرسیمی (دەرسیم لە مێژووی کوردستان)- دەقی هەلبەستە کە بەلاتینی لە

لاپەرە (٤١) هەیه.

(٤٤)

Kurdish Calamity مەینەتی کورد

ئەو زاراوەش بە وشە تاییبەتە بە کورد، بەلام بە ناوەرۆک زاراوەیەکی جیهانییە، مەبەست لێی چەوساندنەوێ نەتەواییە، هەلبەتە لە پێش تریش لە قولایی میژوو چەوسانەوێ هەبوو وەک چەوسانەوێ : چینیایەتی، کۆمەلایەتی، نایینی، خێلەکی، رەگەزی، دەسلەت و بێ دەسلەتی، بەهیزی و بێ هیزی، ..تاد، بەلام میللەتیک میللەتیک تر بچەوسینیتهوێ و خاک و ولاتی لێ داگیر بکا و بە پێی دەستور و یاسای رێکخراو نەتەوێ سەردەستو بن دەست دروست بێت ئەوێان نوێ بە... هەلبەتە پرۆسەی هەلمەت و داگیرکاری و پەلاماری ئیمپراتۆری و هەتا میرنشین و خێلەکیانەش زۆربەیی پانتای میژوو پەر دەکاتەوێ، بەلام دیاردەیی چەوسانەوێ نەتەواییەتی لەگەڵ نەبوو وەک لەو (٢) سەدەییە دوازی جیهانی و بەنسەت کوردیش لەو سەدەیی دوازی، .. بۆیە رستەیی گواپە کورد هەزاران سالە دەچەوسیتەوێ.. هەلەیی، کە لە لایەن نەتەوێ گەری و عەلمانیەکان بێ زانیاری دەگوێری.. ئەگەر عاتیفی و هەلچوونانەش بێت راستەوخۆ لە خزمەتی داگیرکەر دەبێت.. مانای وادەدا ئەو دۆخەیی داگیر و داوەشکردنی کوردستان نوێ و شاز نیو داگیرکەران بێ تاوان دەکەن بەخۆراپی! هەر وەک سەرۆکی فرەنسی وێی خۆ نییە لە مەینەتی کورد بەر پرسیار نین، بەلکو میژوو بەرپرسیارە، .. نەخێر هەر وەک نێستا زۆربەیی میللەتانی جیهان رۆژی رزگاری و جەژنی نیشتمانیان هەیە، ئاواش رۆژ و سالی داگیرکراویان هەیە..

جا بابزانین ئەو میژوووی مەینەتی کورد لە کەیهو بوو، دەست نیشان کردنی زۆر چەمکی بنەرەتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی دەگۆڕی و راستی دەکاتەوه.

ئەگەر بەووردی سەرنج بدەینە فەترە یانقلابە کە ١٩٠٨ بۆ رێکەوتنی نەیتی (سایکس-بیکنۆ ١٩١٦ ز) ی لێ بەسترا هەتا سالی ١٩٢٤ ز کە خەلافەتی ئیسلامی تیادا رووخوا، مەودایەکی پڕ لە رووداو وەرچەرخی گرنگە بۆ هەر کەسێک کە دەیهوێ لە بنەچە و سەرچاوە و زەمان زەمینە "مەینەتی کورد" بگات، کەوتۆتە ئەو نێوانە.. کە باری کورد لەرووی چۆنایەتی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و شەخسیەتی مەعنەوی و دەسەلات و نەتەوایەتیش، پیش و پاشی ئەو فەترە بە لە جەوهەردا لێک جیاپە.. ئەوەش هەر هەمان مانای ئەدریسی باری کوردە لە پیش و پاش خەلافەت، بۆیە ئەو بەراوردە بە وردتر ئەو رۆژەمان بۆ دیاری دەکا کە کورد تیای کەوتووە..

باری کورد لە پیش و پاش خەلافەت:

یان هەمان مانای ئەوەیە باری کورد لەسەردەمی خەلافەت و لەسەردەمی عەلانیەت، بە بەراوردێک زیاتر هۆ و لایەنە بەرپرسەکانی ئەو مەینەتیە دەردەکەوی:

١- بەدریژایی سەردەمی خەلافەت کوردستان سەربەخۆ بوو، جگە لە هەندێ دۆخ، کە بەهۆی پەنادانی هەندێ لایەنی دژ بەیەک لە دەسەلاتی بالای خەلیفە دەبوو. هۆی تێوەگلانی کورد، هەلبەتە ئەوەش مانای ئەوە نیە حوکمی خەلیفە و سولتانەکان زیترین و دادگەری و ئیسلامی راستەقینە بووینت، نەخێر.. سەم و نازاریان هەبوو بەلام بۆ گشتی بوو، شتوازی سەمە نەتەوایەتی و دەسەلاتی نەتەوایەتی نەبوو، عەرەب بەسەر کورد یان تورک بەسەر چەرکەس و عەرەب،.. یان کورد بەسەر عەرەب و تورک و.. هەند.

بۆیه (د.س.شاذلی) راست دەکات دەلی: (فقد إكتفى معظم خلفاء في دولتين الاموية و العباسية بتعبيرات الولاء من قبائل الكردية دون ممارسة حكم المباشر عليهم من دمشق بغداد)^١، کەواتە تەواوە راستە (د.نوری دەرسی) کە دەلی هەتا سالی (١٩٣٦ز) کاتی ئەڵمانیەتی تورکیا دەسەلاتیان گرتە دەست ننجای بۆ یەکەم جار بەدریژایی مێژووی خەلافەتی ئیسلامی سوپای بیتگانه هاتە دەرسیم^٢، نێر بووە سەربازگەیی داگیرکەر و مەیدانی کوشتن و کوشتار و قێکردن تا ئێستاش.

کەواتە هەموو بەلگەنامەکانی مێژوویی کە مێژووی جولانەوێ پرزگاری نیشتمانی کوردستان بۆ سەرەتای سەدەی (٢٠) دەگێڕێتەوە هەماهنگە لەگەڵ ئەو راستیە، قوولترین مێژوو لە لایەن (بەلگەنامەکانی کورد لە بەریتانیا) دەیگێڕێتەوە بۆ سالی ١٩٠٨ز، هەشە بۆ پەیمانی سایکس بیکۆ-١٩١٦، بەشێکی تر بۆ شۆڕشی نوکتۆبەر ١٩١٧ کە تیایدا ئەو پەیمانی (سایکس بیکۆ)ش ناشکرا کرد، بەشێکی تر بۆ سالی ١٩٢٤ و دەقار دەق بۆ ئەو رۆژەی کە خەلافەت لە ١٩٢٤/٣/٣ هەڵوەشایەوە و دەسەلاتی ئەڵمانی هاتە جێی، ئەو هەڵمەتە سیاسی و فەرەهەنگی و کەلتوری و سەربازییە کرایسەر کورد، بەشێکی تریش پێیان وابە لەگەڵ سەربەخۆیی نەتەوە سەردەستەکانی کوردی تیادا هاوبەشە مەینەتی کورد دروست بوو کە دەکاتە سەرەتای سەدەی بیستەم.

٢- بە دريژایی خەلافەت بەپێی سیستەمی سیاسی سەردەم دەسەلاتی کورد هەر لە دەست خۆیان بوو، مێرەشین و نیمچە ئیمپراتۆریەتیان هەبوو، هەر لە شەدادی و مەروانی (لەسەردەمی عەباسی) تا دەگاتە سەردەمی عوسمانلی دادگا و نێدەرە و هەتا سکەیی دراویشیان هەبوو، بەزۆری شەریعەتی ئیسلامیشیان پەیرەو دەکرد، بەلام لەدوای خەلافەت و لەسەردەمی ئەڵمانیەت کوردستان دابەش و

^١ ملل و النحل و الاعراق ل ٢١٨.

^٢ مێژووی دەرسیم - د. نوری دەرسی.

داگیر کراوه، نهك میرنشین بەلکو نه گەر رێکخراویکیش هەبوو بێت دەبی له کەلتنه شاخهکان بێتو کیمیاوی و ئاگرو ئاسنی تی گیراوه.

۳- لەسەردەمی خەلافەت هەتا دوا سولتانیش دەسەلاتیکی زۆریشیان له خودی دەولەتی خەلافەت هەبوو، بۆ ماوەی سەدەیهك دەسەلاتی وەرگرتوو، ننجای پایەى سیاسى بەرزیشیان هەبوو، هەر له کۆتایی خەلافەت سەرۆکی مجلس اعیان (شیخ عبدالقادر) و سید تەهاش، سەرۆکی نهجومەنى شورای دەولەت بوو، بە هەزاران نمونەى تر، سەفیر و وەزیر کورد بوو، (شیخ الإسلام) سەرۆک وەزیرانی چەرکەس و کورد و عەرەب و.. لەسەر بنچینەى کەفائەت و جارجاریش لەسەر بنچینەى وەلاتی شەخسى، بەلام لەسەر بنچینەى وەلاتی نهتەوهیى نهبوو، سەربارى سەرکەردە سەربازى و.. زاناو پێشەواى ئاینى و زانستى تر.. لەو کوردستانە.. تا ئەو رادەیه زۆریه والیهکانى شام و مېصرو شوتنانى تریش کورد بووینه، تا ئێستاش خانەوادەکانیان لەو ولاتانە وەك چرایهکی رووناك ماون، هەر وەك (تۆماس بوا) دەلی: دەسەلاتی کورد له دواى نیسلام بوونیان نهوهنده پتهو بوو و زیادی کرد دەسەلاتیان دهگهيشته دەرەوهش^۱، هەر وەها له (مللو النحل و الاعراق) هاتوو: (وقد ترك سلاطين ال عثمان الشيوخ القبائل الكردية قدرا واسعا من الحرية في إدارة شؤونهم الداخلية و اعفوهم من الضرائب من مقابل تكوين ميليشيات تحرس حدودهم..)^۲.

بەلام لەسەردەمی عەلمانیەت له تێکرای بەرهکان کورد زەرەرى کردوو بە پاشیان خستوو و هاوولاتی نهك پله دوو، بەلکو جار وایه وەك پێشڕوله حساب کراوه.

۴- دەسەلات و (نفوز)ی کورد لەبارە هەرە خراپەکانى خەلافەتیش هەر زۆر بوو، باشتەرى نمونە.. له کۆنگرهى (بەرلین) و رێکەوتنامەى (سان ستیئان)

^۱ تۆماس بوا: تاریخ الاكراد ل ۱۸۸.

^۲ مللو النحل و الاعراق، ل ۲۱۸.

روژئاوا پشتی (نەرمەنیان) گرتو داوایان لە خەلافەت کرد کە سەریەخۆیی و مافیان بدات، کەچی نەرمەنیەکان داوایان لەسەرانی کۆنگرە کرد کە تەنها داوا لە سەلتەنەت نەکەن، داوا لە سەرکردە کوردەکانیش بکەن کە قایل بن نەگینا سەلتەنەت بە تەنها بێ کورد ناتوانن مافمان پێ بدات، هەروەک لە بەندەکانی (١٦، ٦١) ئەم رێکەوتنە وا هاتوو، سەرئێوە بەدە لەسەر دەمی خەلافەت خەلکی تر داوای مافی خۆی لە کورد کردوو، لە داوای خەلافەتو لەسەر دەمی عێلانیەت هەر کوردە ئەک مافی زمانیشی لێ قەدەمغە کراوە کە تەبیر و گیان لەبەریش بە زمانی خۆی قسە دەکەن، هەر کورد داوای کەمترین مافی خۆی دەکا و چی پێ کراوە.

٥- هەموو ئەو دیاردانەی تەتریک، تەعریب، چەوسانەوێ نەتەوێ، زیندانی سیاسی نەتەوێ، کۆکۆژی، پاکتاوی رەگەزی، دا بەشی کوردستان، بەیاسایی کردنی نیشتمانیکی تر... هەموو ئەو دیاردانە بۆ یەکەم جار لەسەر دەمی عێلانیەت لە داوای سالانی ١٩٢٠ دەستی پێ کردوو و بەرەبەرە لە گەڵ تێو بوونی عێلانیەت مەینەتی کوردیش خەست تریوو، بە پێی (توماس بوا-تاریخ الاکراد)^١ یەکەم جار (انور پاشا) تەتریکی کردوو، یەکەم میژووی، کۆکۆژی دەگەڕێتموێ بۆ (مصطفی کمال) کاتی لە خەربوت گازی ژەهراویشی بە کارهێنا بە پێی روژنامەی (wr-aglu) ژ: ٣٨٣ لە ١٩/٩/١٣، یەکەم نەخشەش کە کەمکوکی لە کوردستان جیا کردوو نەخشەی سابکس سێکۆ ١٩١٦ بوو، یەکەم تەقەلای تەعریبیش نینگلیز کردی لە کێشەی ویلایەتی موسل لە داوای ١٩٢٣.

^١ تاریخ الاکراد - توماس بوا ١٩٣٧.

مەینەتی و.. سالیادی:

مەبەست لێره دەست نیشانی ئەو زەمان و زەمینەیه که کورد وەک نەتەوه مەینەتی چەوسانەوه کە ی دەستی پێ کردووه، بریتیشە لە میژووی بزوتنەوهی رزگاری خوازی کورد، ریشە زاراوهی کوردایەتیشە، .. ئەوهی زۆر بەدلتیاییهوه هەڵەیه ئەوهیه که دابەشی کوردستان و مەینەتی کورد بگێرنەوه بۆ جەنگی چالندێرانی ١٥١٤ز.. لە گەڵ هیچ پێوانەیهکی میژوویی و نەتەوهیی ناگونجی بۆیهش (تۆماس بوا) دەلی هەر لەدوای ١٥١٤ز مێریشین و دەسلاتی کورد زۆر تۆکمە بوو لە نێداری و فەرھەنگ و هەتا سکی دراویشیان هەبوو^١.

هەلبەتە لە نێوان باری چاکی کورد (نسبەن) لەسەردەمی خەلافەتی ئیسلام و تێک چوونی ئەو بارە حەقەن پروودا وەرچەرخانی دیاری کرا و هەیه، دەبی (خالی وەرگەران) بووی لە ژبانی ئەو کوردستانە.. ئەوهی تێبینی دەکریت وەک توێژینەوهیهکی زانستی و واقعی نەک سیاسی و فکری، وا دەرە کەوی لە گەڵ هەنگاوەکانی جێگیر بوونی عەلمانیەت (بەهەموو بالەکانی چەپی و سۆشیالیستی و نەتەوهیی و لیبرال دیموکراسییهوه...) و دەزگاکانی وەک بیروباوەڕ و حزبی ئیتحاد و الترقی و دەستور (مەشرووتیەت) و پەرلەمان (مەبعوسان) و رێکخراوە مەدەنی و هەتا گۆرانی پادشایی بۆ کۆماریش لە زبانی کێشە کورد بوو، بۆیه بەشێک مەینەتی کوردی راستەقینە لەبەشی خوارو بە وەرگەرانی لە پادشایی بۆ کۆماری لە ١٤ی تموز ١٩٥٨ دەزانن، هەر چەندە لە گەڵ دروست بوونی عێراق لە ١٩٢١ سازدراوه، بۆیه بەکێ لە هەڵ ستراتیژیەکانی سەرکردایەتی عەلمانیەتی کورد لەسەرەتا تا کوتایی ئەوهیه، پێشوازیان لە هەموو ئەو هەنگاوانە ی تەقەلا دەستوریه کە ی مدحت پاشا لە ناوەراستی سەدەی ١٩، حزبی ئیتحاد و الترقی سالی ١٨٨٩، دروستکردنی کۆماری عەلمانیەتی تورکی لە ١٩٢٢ و هەلوەشانەوهی

^١تاریخ الاکرد-تۆماس بوا ل ١٩٣.

خەلافەت لە ١٩٢٤، لە دوایشدا گۆڕپینی شورا بۆ (مجلس وطنی)، گۆڕپینی عەقیدە و ئینتەمای ئیسلامی بۆ بیرى نەتەوەیی و ئینتەماکەى، .. نەگەرچى (ملا مصطفى بارزانی) سەرکردەیهکی عەلمانی نەبوو، بەلام لە ژێر کاریگەری عەلمانیەت و بارودۆخی ئەوکاتی و دوورە ولاتی وادەردەکەوی دڵخۆش بوو بە شۆڕشی ١٩٥٨ قوز، کە نەوێش بەشیکی لەو هەڵەیهی پێشوا کرا، چونکە هەموو هەنگاوێکی عەلمانیەت بریتیە لە زیاتر جێگیر بوونی شەریعەتی (لەو ولاتانەى کە لە (سایکس بیکۆ) ١٩١٦ دامەزرێنران، نەوێش بۆ دوو دۆلەى لە زبانی ستراتیجی کوردە، نەوێش توێژینەوێش (شەرم ناکا) نەگەر راستی بلێن هەر هەنگاوێکی ئیجابی بۆ عێراق (یان هەر داگیرکەرێکی تر) (نەك گەلی عێراق) نەوێش ئۆتۆماتیکەن هەنگاوی سەلبیە بۆ کوردایەتی، نەوێش یاسای پۆلایینی (چارەى خۆنووسی کوردستانە)، کەواتە زۆر روونە لە گەڵ دروست بوونی دەوڵەتی نەتەوەیی بۆ تورک و عەرەب و .. مەینەتی کورد دروست بوو، نەوێش هەنگاو بە هەنگاو لە دژی خەلافەت دەستی پێ کردوو بە زبانی قورسی کوردیش کۆتایی هاتوو بەو شێوەیە:

١- هاتنی دەستور لەق کردنی شەریعەتی ئیسلامی لە کۆتایی سەدەی ١٩ و دروست بوونی لە (١٨٧٦ز).

٢- هاتنی بیرى عەلمانی نەتەوەیی لە سەرەتای سەدەی ١٩ دەست پێ دەکاو پەیدا بوونی شەخسیاتی وەك (نەوێش پاشا، جمال پاشا، طلعت پاشا) کە سێ ناوەندی دەوڵەتی عوسمانی گرتبوو وەزارەتەکانی (دەرەو، ناوەو، بەرگری)، تا گەشتە پادەهی لادانی عبدالحمید لە ١٩٠٩ بە راشکاوێشتر هاتنە میدان.

٣- پەیدا بوونی اتحاد و الترقی لە ١٨٩٩ز.. لە سالی ١٩٠٨ ز ئینقلابیان کرد.

٤- لە سالی ١٩١٦ رێکەوتنی (سایکس بیکۆ) کرا، لە لایەن فەرەنسا..

بەریتانی و ولاتانی رۆژناو و روسیای قەیسەریش و کوردستان کرا (٦) پارچە.

٥- لە سالی (١٩٢٣) ڕێکەوتنی لۆزان کرا لە نێوان تورکیای عەلمانی و ڕۆژ ناوا، هەنگاوەکان بەک لا کراوە، سایکس بیکنۆ جێبەجێ کرا، خەلافەت لێ خرا، لە جیاتی شەریعەت بوو عەلمانی، کوردیش بێ بەش کرا لە کۆی ١٤٣ بەند ناوی کوردی تێدا نەبوو.. لە کوردستانی خوارووش کۆنگرە ی قاهرە لە ١٩٢١ گری درا و عێراقی پێتروست بوو کورد لە کاروان بە جێما .

٦- ئەو مل ملانی عەلمانی و خەلافەت لە سەرەتای سەدەی بیستەم و بەلابەلاش لە چاریەکی دوازی سەدەی (١٩) دەستی پێ کرد بوو، دوازی جەنگی جەانی ١٩١٨ دەسەلاتەکان لێک جیا بوونەو، دەسەلاتی عەلمانی لە نەنقەرە بوو، دەسەلاتی خەلافەتیش لە نەستەمبۆل، خەلافەت لە بێاریک دا مافی هەمو گەلانی دا، کە سەردەمی (دەولەتی نەتەوایی) هات (هادی پاشا) نوێنەری (سولتان محمد وحیدالدین) بوو لە گەڵ (شیخ عبدالقادر شەزینی و شەریف پاشا) مۆریان کرد کە سەربەخۆیی بدەنە کوردستان و هەردوو لاش لە گەڵ نوێنەری نەرمەن (بوغوس پاشا) ڕێکەوتنی سیفەریان مۆرکرد.. بەو شێوەیە کورد چارەنوسیکی روونی لە خەلافەت دیاربوو بە کەوتن و هەلوەشاندنەوی خەلافەت بەتایبەتی لە ڕۆژی ٣/٣/١٩٢٤ ز بە دواوە کە بوو هۆی سەرکەوتنی عەلمانیەت بەیە کجاری بەسەر خەلافەت، دەستوری بەسەر شەریعەت، بیری نەتەوایی، بەسەر عەقیدە ی نیسلامی، عەوام بەسەر نوێنەت، نەنقەرە بەسەر نەستەمبۆل، .. لە گەڵ شکستی ئەو بەرەییە، کوردیش شکستی هێنا.. نێر هەلمەتی کوشت و بڕو داخستنی ناوەند و مۆنەسەسە زانستی و فەرھەنگی و سیاسییەکانی کوردیش کە زۆریەیان لە ژێر دەسەلاتی خەلافەت بوو تارو مار کران و پەلاماری سەربازی و کۆکۆژی (مصطفی کمال) دەستی پێ کردو هەتا ئەو چەند نەندامانە ی کوردی لایەنگریشی لە سێدارە دان، .. سەتەم و چەوساندنەوی نەتەوایی کوردستان لەو ساتیەو دەستی پێ کردو.. تا ئێستاش بەردەوامە.. کە پێی دەلێن (مەینەتی کورد).

هۆیه‌گانی مه‌ینه‌تی گورد:

پوخته:

له‌باره‌ی شادنه‌بوونی گورد به‌ ده‌وله‌ت و مافی چاره‌ی خۆ نووس زۆر هۆی
جیاجیا باس کراوه، له‌وانه:

۱- داخراوی کوردستان. ۲- نه‌که‌وتنی سه‌ر لیواری ده‌ریا. ۳- نه‌بوونی
مه‌له‌بندی بازرگانی. ۴- پێکهاته‌ی کۆمه‌لایه‌تی. ۵- ناوشیاری. ۶- هۆیه
میژووویه‌کان. ۷- که‌وتنی له‌ نیوان دوو ئیمپراتۆریه‌تی گه‌وره‌ی وه‌ك عوسمانی و
سه‌فموی. ۸- ده‌وله‌مه‌ندی کوردستان له‌ نه‌وت و کانزاو داهاشی تر. ۹- بوونی وه‌ك
نه‌ته‌وه‌یه‌کی ئیسلامی و قینی پۆژئاوا له‌ دژی به‌تایبه‌تی له‌ تۆله‌ی گورزه‌گانی
سه‌لاحه‌دین.. له‌گه‌ڵ زۆر جۆر هۆی تر باس ده‌کری.

ته‌وه‌ی ئهو توێژینه‌وانه‌ خه‌ست تر ده‌كا ئه‌وه‌یه‌ به‌پێی یاسای ده‌ولیش کورد
خاوه‌نی توخه‌گانی ده‌وله‌ت بووه. ۱- هه‌رمێکی دیار و پوونی هه‌بووه‌ سنووری
بریتی بووه له‌ سنووری نه‌ته‌وه‌ی کورد. ۲- گه‌لیکی رێکتر و جێگیر تری له‌سه‌ر
بووه له‌چاو گه‌لی عه‌ره‌بی عێراقی به‌ نمونه. ۳- ده‌سه‌لاتی سیاسیش هه‌بووه که
خۆی له‌ حکومه‌تی شیخ عمود ده‌نواند.

به‌لام له‌لایه‌کی تریش هاوشتیه‌ی کوردستان هه‌بووه به‌و مواسه‌فاته‌ سه‌لبیانه‌ی
که‌ له‌و خالانه‌ی سه‌روو باس کراوه که‌چی رزگار بووه‌وا ئیستا ده‌وله‌تن.. بۆیه
هۆی بنچینه‌یی به‌که‌ی ئهو خالانه‌ی سه‌روو به‌ ته‌نها نیه، ئهو بابته‌ له
توێژینه‌وه‌یه‌کی ساده‌ ده‌رده‌چیت بۆ مه‌دره‌سه‌و ته‌مه‌ره‌ جیهانیه‌کان،
به‌رپراریه‌تی و مه‌ینه‌تی و به‌رده‌وامیه‌که‌شی تاساته‌ش له‌ نه‌ستۆی
عه‌لمانیه‌ته‌وه‌ك مه‌دره‌سه، به‌و شتیه‌یه‌ی خواره‌وه:

ته‌وه‌ری یه‌که‌م (جیهانی): له‌ نیوان سایکس - پیکو ۱۹۱۶ بۆ لۆزان ۱۹۲۳
ده‌نۆتیت و به‌رده‌وامیه‌که‌شی جم‌وجۆلی ئیمپریالیزمی به‌ تایبه‌تی له‌ په‌یمان

نامه‌كانى (پاریس ١٩١٧، لوزان ١٩٢٣، سەعد ئاباد ١٩٣٧، بەغدا ١٩٥٥، .. هەتا دەگاتە پەیماننامەى ١٩٧٥ جەزائیر، ..

تەوەرەى دووهم (ئىقلىمى): بریتى بوو لە گە‌یشتنى بىرى نەتە‌وەو عە‌لمانى و دروستبوونى ئىتتىحادو الترقى، کەمال ئەتاتورك، تۆرانىيەت، .. دروستبوونى دە‌ولەتە نەتە‌وەییەکان لەسەر نەو بنچینه‌یه کە بریتیه لە (سەربە‌خۆیی نەتە‌وەیی تورك و عەرەب..). لە تورکیاو عێراق لە سەرەتای سە‌ده‌ى بیستەم لەسەر حیسابى بى‌بە‌شى کورد.

تەوەرەى سێ‌یەم (ناوە‌گى): بریتیه لە هە‌موو نەو تە‌قە‌لاو دە‌رفەت لە‌ده‌ست چوونە‌ى کە عە‌لمانیه‌تى کورد لەو سە‌رده‌میدا بە‌هە‌لمى یارمە‌تى تە‌یارى نەتە‌وەیی و بە عە‌لمانى کردنى خە‌لافە‌تیاندا.. هە‌روه‌ك (رۆبەرت ولسن) دە‌لى: (.. نەتە‌وەییە تورکە‌کان و سەر نە‌ده‌که‌وتن ئە‌گەر عە‌لمانیه‌تە کورده‌کان و یارمە‌تیا نە‌دابوونایە لە دژی ئە‌ستە‌مبۆل (خە‌لافەت).. (خالد بە‌گى کوردیش لە‌سە‌رده‌مى خۆى گۆتە‌بۆى: نەو یارمە‌تیه‌ى مصطفى کمال و ئىتتىحادیه‌کان و دژایە‌تى نە‌رمە‌نیش، شمشیرە تیژی دە‌که‌ین بۆ ملی خۆمان)^١، راستیان‌وتووہ.. هە‌ردوو‌لا. بە‌کورت و پووختى هۆیه‌کانى مە‌بنە‌تى کورد لە دیاریکردنى نەو وەرچەر‌خانه گە‌رنگانە لە هە‌ناوى خە‌لافەت و ناوچە‌کە‌ رویدا، بەو شێ‌وه‌یه :

- ١- دارمانى خە‌لافە‌تى عوسمانى و جێ‌گرتنە‌وه‌ى بە دە‌ولە‌تى نەتە‌وەیی.
- ٢- جێ‌گرتنە‌وه‌ى دە‌ستورى عە‌لمانى لە جیاتى شریعەت.
- ٣- جێ‌گرتنە‌وه‌ى بىرى نەتە‌وە‌گە‌رى عە‌لمانى لە جیاتى بیروپروای نایینى.
- ٤- جێ‌گرتنە‌وه‌ى بنە‌مای بە‌رژە‌وه‌ندى تاییبە‌تى لە جیاتى گشتى.
- ٥- سەرکە‌وتنى هاو‌پە‌یمانان بە‌سەر وڵاتى ناوە‌ند لە جە‌نگى جیهانى یە‌کە‌م... هە‌موو نەو وەرچەر‌خانانە لە نێوان ١٩٠٨- هە‌تا ١٩٢٤ رویداو مە‌بنە‌تى کوردی لى‌ دروست بوو.

١ راپەرینی شیخ سە‌عید- رۆبەرت ولسن، ل ٦٨.

هۆی بەردەوامی مەینەتی گەیی:

پوختە:

هۆکار زۆرە، بەلام دیسان لەو سی تەوەرە سەروو کۆدەبیتەو، ئەو بنەمایە کوردستانی پێ دابەش کرا هەمان جەوهەر (مقاصد العلمانية) یە لەو جیهانە کە بریتییە لە (بنەمای بەرژەوێندی تایبەتی) کە هەموو سەرماوەداری لەسەر بنیات نراوە، ئیستاش هەمان ئەو بنەمایە پەڕەندێکەکانی جیهانی و ئیقلیمی و هەتا ناوەکیش رێک دەخاوە سەر مەشقیەتی، کەواتە بەردەوامی مەینەتی گورد هەر ئەو تەوەرانی سەروو لێی بەرپرسیارن، بەکێ لە ئەنجامە هەر سادەکانی ئەو بنەمایە ئەوێ ناکۆکی داگیرکەری کوردستان هەردەم بچووک ترە لە چار بەرژەوێندی هاوبەشیان لە مانەوێ دابەشی کوردستان، بەهەمان شێوەش پەڕەندێ دەولی و جیهانی، واتە ئەو بەندانی یاسای نێو دەولەتی لەبارە مافی چارە خۆنۆسی لاوازترن لە چاوە ئەو بەندانی وەک (سیادە) و (عدم التدخل للشؤون الداخلية) و بنەمای (تعايش السلمی) .. بۆیە مەینەتی راستەقینە کۆتایی نایە هەتا عەلانیەت کۆتایی نەیت یان جەمسەری بەرامبەریشی کاریگەر نەیت، (هەروەک لە پرۆژەکانی رزگاری کوردستان زیاتر باس دەکرێت).

بۆ هەموو ئەو بەشە سەروو لە نەتەوێیەو تا مەینەتی گورد .. هەموو ئەو بەلگەنامانی پێویست لە نووسینیکی تایبەت سەبارەت بە (کوردستان) تۆماری دەکەین .. هەندێ بەلگەنامە نوێن بۆ ئەو کراوە.

(۴۵)

پارت حزب party

مانای باوی نیتسای له گهل نهسله کهي که له قورشان هاتروه تا راده يهک جياوازه، حزبي نيتسا به مانای (حزبي سياسي)، بهو کومه له خه لکه و تراوه که پميوه نديه کانيان رتيکخراوه^(۱)، به لام له وه رگيپاني نمو چه مکه (بهو مانايه) بو عمره بي و ننجا بو کوردي هه ندي که مو کورتي له پيناس و ماناو ته مهنو دابدهش بووني له گهل خو ي ديتي، چونکه حزب به مانا قورثانيه کهي هه م به مانا سروشتيه کهي زور فراوانتره له (حزبي سياسي)، هه تا چه مکه کاني هاوتاش له (شورا) و (سهرۆک) و (بهرنامه و نه خشه) و... هه ر بو سياسي ته نيه، بو ده زگا کومه لايه تي و بازرگاني و زانستي.. هه تا وه رزشيه کانيش ده بيت، نه وانه زياتر چه مکی ژيانن، هه رچه نده سياسي ته تيش را به ره و فراوان بوونه، به ره و پيناس و مانای قورثاني ده روا..

- پيناس: هه لبه ته حزبيش زور جوړه پيناسي هه يه، جياوازيه کاني ده گمريتته وه بو جياوازي مه درمه و تيروانيي سهرچاوه کان، وا به شيکی لي هه لده بژيرين:-
- فرانسو گوجيل: نهو کومه له خه لکه رتيکخراوه ن به مه به ستي به شداري له ژياني سياسي کردن بو وه رگرتني به شيک له ده سه لات يان هه مووي.
 - ه. کلسن: پديکمرتیکه کومه له پياويکی هاوړا له نيوي کۆده بيتته وه بو مسۆگه رکردني به شداريه کی راسته قينه له کاروباري گشتي.

۱ المصطلحات السياسية في الإسلام - د. حسن الترابي، ههروه ها (علم السياسة - صدر الدين قبالجي).

- بۆردۆ: بە ھەموو ئەو کۆمەلە خەلکە دەوتری، کە ھاوبیری سیاسینو دەیانەوی زیاترین خەلک کۆکەنەو بە دەسەلات وەرگرتن یان بە لایەنی کەم کار لە پریارەکان بکەن.^(۱)
- دوفرجە: کۆمەلە خەلکیکی بە کگرتوون لەسەر بنچینەیی سیستەمیک.^(۲)
- فەرھەنگی (Oxford):^(۳) ریکخراویکی سیاسیە ھاوبەشن لە پراو نامانچ و دەنگ دان لە ھەلبژاردنەکان.
- زۆربەیی فەرھەنگ و ئەنسکلۆپیدیە بەناوبانگەکانی رۆژھەلاتیش (جگە لە مارکسیەت) لە ژێر کاریگەرەیی ئەو پێناسە دەفەریانەیی رۆژئاوایین، لەوانە: (موسوعة العالمیة)، (موسوعة العلم الاجتماع)یش ھەر (دەسەلات و بەکیتی) کردۆتە توخمی بنچینەیی حزب.
- (النظم السياسية)ش ھاوشێوەییە توخمی (ریکخستن، ئایدیۆلۆجیا، نامانچ) بۆ حزب کردۆتە بنچینە و دەلی: (حزب بریتیبە لە ریکخستن کۆمەلە خەلکیکی ھاوبیر، لە پێناو دروستکردنی رای گشتی بۆ خۆی و گەیشتنی بە دەسەلات).
- زۆر بە پروونی لەو پێناسانە دەردەکەوێ کە زیاتر گوزارش لە پراو نەریتی سیاسی سیستەمیک دەکا کە رۆژئاواییە، توخمە بنچینەییەکانی ئەوانە بروو: ریکخستن، ژیانی سیاسی و دەنگ وەرگرتن و نامانچە وەختیەکانی تر...
- ھەلبەتە حزب پشت بە فەلسەفەییەکی قوول دەبەستێ، تارادەییەکی زۆر بەندە بە پێناسی سیاسەت بۆیە (چاکسازی گشتی) بە کێکە لە بنچینە و نامانجی کە لەو پێناسانە نەھاتوون، ئنجا ئەو پێناسانە ناتوانی باوەشی فراوان بکا بۆ حزبە شۆرشگێڕ و رادیکالی و معارەزە... زیاتر پێناسی لیبرالین، لە کاتیکی حزب وەرگەڕانیکی گرنگە لە وەرچەرخانە پەوتی کۆمەلە لەسەر بنچینەیی فاکتەرەکانی

۱ پروانە: (النظم السياسية، علم السياسة، ...).

۲ الأحزاب السياسية.

۳ Oxford-a.l.d., ۲۰۰۰.

شاقوللی ره چه نه کی و کۆمه لایه تی و نه ژادی و هاوختینی و بۆ فاکتیره ناسۆیه کانی بیروبسروا و ناین و بهرنامه و سیاست...، واته خودی حزب دانه یه که له فاکتیره ناسۆیه کان، نیتر ده وری ناین ده بیننی یان به به دیل یاخود به یارمه تیدمیری، واته تمواوی بهرنامه کانی ژیان ده گریتموه... نهک به و پیتنسه سادانه... تا نه و راده (کلسن) تهنها بۆ پیاوانی تهرخان کردوو ههروهک له پیتنسه کهی سهرووی دهرده کهوی، بۆیه کهمیتک قولتری گهرانهودی بۆ میژوو دهوی له بارهی سهره تای پمیدابوون و ماناکه و ننجا پیتنسی...

سهره لدانی حزب:

ناتوانی به چاکی له حزب بگمین نه گهر له پرۆسه میژووییه کهی سهره لدان و دروست بوونی نه گهین... که به و پرسیارانه دهست پێ ده کهین: بۆچی حزب له سهره تا نه بووه به درهنگمه پهبدا بوو؟ په یوهندی گهشی کۆمه ل و حزب چیه؟ رهوتی میژووی کۆمه ل له کام لا بۆ کام لایه له و فاکتیره روپه یهسته شاقولی و ناسۆیهانه: بنه مالمی، خوین، خیله کی، نه ته وایه تی، کۆمه لایه تی، نابووری، چینه یه تی، فیکری، سیاسی، نایدیۆلۆژی، ناینی، ...؟ وه مانای چی ده گهیه نی؟ کهواته چهنده راسته دروست بوونی حزب له (غیابی ناینی راسته قینه) هه مان مه بهستی په یامه وهک داهیتنانی به شه ری؟ نه وانه و چهن دین پرسیاری تر دهر وازه کان ده کاته وه.

هه لبه ته پشکه وتن سیفه تی بنچینه ی به تاقی ته نها ی کۆمه ل، نهک وهک ماده کان نه و سیفه تهمیان داوه ته سروشت و هه موو گهر دوون، راسته ماده له سروشت ده گۆری به لام گه شه ویش نیه، زیو نابیتته زیر، ناسن نابیتته زیو له خووه، ناو نابیتته جیوه، .. رودکی سیو مۆزت ناداتی... نه و تیروانینه هه مووی هه له دهر جوو گۆران له سروشت باز نه ییه، ناو ته نها ده توانی له و باز نه بخولیتمه له گۆرانه چهن دایه تی و چۆنایه تیه کهی (شه - هه لم - سه هۆل - شه)،

روەكيش: (دەنگۆلە-شتل- پرووەك- بىر- دەنگۆلە).. ھەتا لايبەنى بايۆلۇجى
 مەزۇش ھەر بازىيە (بە پىچەوانەى تىۋرەكەى لامارك و داروین): (مەزۇ-
 نطفە- كۆرپەلە- مەل- مەزۇ).. بىر شىۋە تەنھا كۆمەلە بەكرەۋەى
 (ئابازىيە) گەشە دەكا لە سەلبىمە ھەرە ئىجابى، لە خواروۋ بۆ سەرۋو، لە
 چەندايەتەۋە بۆ چۆنايەتى، لەكەم دەسەلاتى بۆ كۆنترۆل كەردنى سەروشتە
 پەيدا كەردنى ئامراز، لە كارى ماسولكەى ھەرە كارى زىھنى، لە ھەستەۋەش
 ھەرە (عەقل)، لە فاكىرە شاقولەكان ھەرە ئاسۆيەكان، ... لە خودى
 مەزۇش نەو گەشە فراۋانە بە نەمپىرتكى تەسك پىشان دەدرىت كە برىتە لە
 كارىگەرى زىھن (عەقل) بىسەر كارىگەرىيە زىادەپەۋەكانى تىرى گەدە و جنس و
 خۆبىستى و باقى ئارەزوۋە دەروۋنىەكانى تر كە (دەروۋن-نفس) نۆينەرايەتى دەكا.
 ھەلبەتە نەو گۆرپان و گەشە كەردنە ھەرە رەمەكى نىن، چەندىن ياسا و رىسا
 ھەيە فەرمان لەسەر نەو گۆرپانكارىانە دەكا و كاركەرە دەرەكى و ناۋەكىەكان رىك
 دەخا، چەند رىسايەكى لۇژىكى ھەلدەبۇزىرىن كە لىرەدا پىۋىستمان پىيەتى: •

۱- لە ھەر پەرسەيدەكى (گەشە) ھۆكارە دەرەكى و ناۋەكىەكان لەسەرەتا تا
 كۆتاي لە پەلى (پىۋىست-ضرورى) بەشدارى دەكا.

۲- لەسەرەتادا ھۆكارە دەرەكىەكان بىنچىنەى تىرن ھەرەبەرە لەگەل رەۋشى
 گەشە كەردن (بىنچىنە يىايەتەكە) لەلايىن ھۆكارە ناۋەكىەكان لەھۆكارە
 دەرەكىەكان دەستىرتەۋە.

نەو رىسايانەى سەرۋو بە سانايى چەند راستىەكان بۆ دەردەخا و چەندىن
 لوغزىشمان بۆ دەكاتەۋە وىنەيەكى بىرجەستەى سەرەتاي كۆمەلىشمان پى دەدا
 بىر شىۋە:

۱- زۆرىەى پەيام و موعجىزەى ھەستىارى.

۲- كارى سەروشت لەسەر كۆمەل خەست تر بىرە.

۳- پىۋىستى تاك و خىزان بە بىنەمالە و خىل بۆ پارىزگارى لە دوزمىن و

کارهساته سروشتیه کان.

- ۴- ناسۆی فیکری کۆمه لایهتی تهسك بووه، چونکه ههر کۆمه له دیاردهیهکی سروشتی و کۆمه لایهتی دووباره بوویان به میراتی فیکری بۆ ده ماوه.
- ۵- هیزی ماسولکه زیاتر به کلاکهرهوه تر بووه له هیزی عهقل.
- ... به لām دواي گۆرانو گهشه سەندنی کۆمه لایهتی نیتا لهروی هۆکاری نارهکی بهو شیوهیه:

- ۱- پچرانی پهيامی ناسمانی و بوونی یهك بهرنامهی چهسپاوو سەرتاسەری.
- ۲- کهمتر ئیعتقاد دهکریته سەر سروشت، له جیاتی پهيوەندلی جارانی سرۆژو سروشت راسته وخۆیا نه بهر بهر نامیر بووه (ناوهند) له نه نجامدا زیاتر کۆنترۆلی سروشت کرا.
- ۳- کۆمه له بهشهریه کانیش له بنه ماله بهر وه خیل و نه تهوه وا بهر وه عهوله مهن.
- ۴- ناسۆی گشتی فیکری کۆمه لایهتی زۆر فراوان بووه له باز نه تهسکی نیمچه میراتی ده رچووه.
- ۵- هیزی ماسولکهی نیتا تهنها له پلهی (پتویسته نهك بنچینه و به کلاکهرهوه) نهو رۆله وا لای چالاکی عهقلی و نه خشه و بهرنامه و پلانه.
- ۶- کۆتای موعجیزه و کارتێ که ره ههستیاره کانه و سەردەمی بوونی بهلگهی عهقلی به.
- نمو گهشه کردنه ی له سەروو باس کرا له لایه ن زۆریه ی زانا و پسپۆران رێکن له سەری، به لām ههریه که به جوړتیک دهریان بریوه، وا هه نلێکی به نمونه لی هه لده بژیرین:

- ابن خلدون: بداوه (ره وهندی) ← خێله کی ← دهولهت .
- مارکسیهت: درن دایهتی ← به ن دایهتی ← ده ره به گایه تی ← سه رمایه داری ← سۆشیالیستی ← شیوعیهت.

- نۆگىست كۆنت: لاهووتى ← مېتافىزىكى ← زانست .
- فرىزەر: جادوو ← ئايىن ← زانست .
- تەتەورىيەكانى مادى: دېندايەتى ← خىلەكى ← ئىمېراتورىيەتى ← پادشاىى
← كۆمارى .
- نىسلام: نبوه ← راشدىن ← مىرات ← دىكتاتورى ← گەرانەوھى نىسلام
(راشدىن).

بە ھەمان شىۋەى سەرووش گۆپرانكارى قوول لە مرۆفېش ۋەك تاك روويدا، بە
تايبەتى رزگارپوونى لە دەست فاكتمەر شاقولە كۆمەلەيەتەكانى كلاسىكى كە
عەقلى زىندانى كۆرەپو نەتوانى ناسنامەى راستەقىنەى خۆى ۋەرگىر لە فاكتمەر
ناسۆيەكان كە جەۋھەرى مرۆف لەۋى ديارى دەكرى ۋ مرۆفەكە دەكەۋىتە ژىر
كۆنترۆلى عەقل كە جاران لەژىر كۆنترۆلى مىراتى ۋ رابوردوۋ ئايرادى بوو.

ئىتر بە سانتر كۆمەلگە رىك دەخىتەۋە پۆلىن دەبىت لەسەر بىنچىنەى
ئاسۆى چىنايەتى ۋ فىكرى ۋ سىاسى.. كە پىشتەر بەھۆى پەيامىش بە زەخمەت
دەكرا، مرۆف نەندامىنىكى كۆمەلەيەتى بوو بەھۆى پەيام كۆمەلگەى ئاسۆى لى
دروست بوو، بەلام بەشىۋەى رەۋەى لىك دابراۋ، ھەر پەيامى لى پىچرا بىت
بەخىراىى گەراۋەتەۋە سەر فاكتمەر شاقولە ۋ كۆمەلەيەتە كلاسىكىەكان، بەپىتى
قۇناغى گەشەى كۆمەل، ھەروەك (موسى) تەنھا ۴۰ رۆژ لىيان دابرا لە
بەرنامەيەكى مرۆفانەى زانستى دادگەرى ۋ مەدەنى گەراپوونەۋە سەر ياساۋ
سىستەمى نەفامى ۋ گۆلك پەرىتن. بۆيە تا ئامرازى ھات ۋ چۆۋ بىننىۋ بىستىنىش
گەشەى نەكرد ئىنتىمايەكانى نەگۆرا تا سەردەتاي سەدەى (۱۹) بەرەبەرە لە
ئىنتىماى دەقەرى بۆ ئىنتىماى عەۋلەمى چەكەرى كۆرۋ جولا، ئىتر بەرەبەرە بوو
بە كۆمەلە ئىنتىماۋ نەلقەى يەكترېر، (نەك تەماس)، ۋەك خىل ۋ نەتەۋە نەژادو
چىن ۋ توژو تايغە ۋ رەش ۋ سېۋ ئاينى جىاجىاۋ دەستەۋ كۆمەلەى فىكرى لىك
جىاۋ پىشەۋ پىپۆرى جىا، لە يەك كاتدا مرۆفنى نۆى ئىنتىماى ھەيە بۆ زىجىرەيەك

ئەلقەى كۆك و ئاكوڭ، شاقولۇ و ئاسۋىي، كلاسكى و توتىگەرايى، ئىرادى و ئاتىرادى، غەقلى و رەچەلەكى،.. لەكاتىكا كوردىكى ھەزارو غەرەبىكى ئاسايى جيان لە ئىنتماي نەتەۋەيداۋ ئاتەبان، كەچى ھەردوولا يەكەدەگرنەۋە لەدژى دەۋلە مەندىكى غەرەبى و كوردى، ئاكوڭن لەگەل نەمىرىكىيەكى رەش لەسەر بىنچىنەى جوگرافى و كەلتورى، يەك دەگرنەۋە لە دژى سەرمایەدارى، ئاكوڭن لەگەل توركىك لە ھەمان كاتدا يەكەدەگرنەۋە لەسەر بىنچىنەى ئايىن، بىم شىۋەيە لەناو يەك مىللەت و شارىكدا نەو ھاۋىيەش و جىايىيە بە ھەمان ئەندازە ھەيدە، نەو ئەلقە كۆك و ئاكوڭكەش لە كارىگەرىدا يەكسان ئىن، لە ھەر زەمان و زەمىنىك نەلقە و ئىنمايەك گەشترو سەرەكى تر دەبىت لەۋانى تر، بۆ غونە لە كوردستان بە ھۆى سەمى داگىر كەمى نەلقەى كوردايەتەكەى سەرەكى تر دەرچوۋە لە چىنايەتى و نەژادى و خىلەكى و تايغەيى.. لە نەفرىقاش نەژادى يەكەى، لە ئەۋروپا چىنايەتەكەى،.. لەگەل تىكەل بوۋنى نەو ئەلقانە زىاتر دەۋروژى، ئالترەدا ۋەك گەشەى ئامرازى گوزارش لەو سۆزو ھەستە فىكرەى حزب گەلەلە دەبىت.. چەۋن؟ تا كىشەى مەۋدە قەمىر بوو لە ئاستى خىللىك و بىنەمالەيەك بوۋە نەۋا پەيۋەندى خىزمایەتى روون بوو پىتوبىستى بە كۆكردنەۋە و ئاۋنوسىن و رىنمايى نەۋو، بەلام لە نەتەۋە و چىن و ئايىنىكى گشتى (نەك ئايىنىكى بە بەرنامە) ھىچ پەيۋەندىيەكى وا توۋندى رىكخراۋى راستەوخۇ نىيە كۆيان بىكاتەۋە و رايان پەرىنى بە ھۆى ئۆتۆماتىكىيەتى پەيۋەندىيە شاقولەيە ھەست پى كراۋەكان، تا يەك رايان بىكا... بىم شىۋەيە نۆرەى لەدايك بوۋنى فىكرەى حزب دىتە كايەۋە ۋەك پىتوبىستى بەشەمى، نەگىنا ۋەك پەيام مېژوۋىيەكى كۆنى ھەيدە، بەلام فىكرى بەشەمى بەدەيان سەدە لەدۋاى پەيام ئىنجا بە گەشەى تايىبەتى خۆى پى دەگا.

يەكەم حزب لە كۆى پەيداۋو:

ھەلبەتە لەۋەش زانا و توتىزەرەۋەكانى رۆژناۋا نەو سەرتايەش دەگىرنەۋە لاي

خویان، پیتیان وایه فیکرهی حزب یه کهم جار له نهوروپا سمری هه لدا، له سهره تادا کۆمه له خه لکیتک یهک را ده بوون بهرامبهر هه لباردن و دواي له پهرله مان (کوتلهی رای جیاجیا) دروست ده بوو. بهو شیوهیه میژووی حزب بهو شیوهی ئیتسای له سالانی ۱۸۵۰ ز دهست پێ ده کات به پیتی (احزاب السیاسیه - دۆقچه)، زۆریه ی سهرچاوه و فهرهنگه جیهانیه کانیس هه مان رای (دۆقچه) یان ههیه که حزب له سه دهی ۱۸ بۆ ۱۹ پهیدا بووه.

(موسوعة علم الاجتماع) یش هه مان میژووی تۆمار کردووه و ده لێ: ((ههتا سالانی ۱۸۵۰ ز له ههچ ولاتیک حزبییه تی لی نه بووه بهو مانا و پیتاسه ی ئیتسای حزب)). نه گینا دهسته و یانه و کۆبونووه هه بووه، به شیک له میژوونووسانی تر دیار ده کانی دژایه تی کردنی پادشاکانی نهوروپا یان وهک ماهیهت به جۆریک له حزبییه تی وهسف کردووه له سه ده کانی (۱۶) که ناوی (ویگ) و (توری) یان لی نراوه، به لām بهو پهیکهرو زینده گیه سیاسی نه بووه، له نه مریکاش له نیوهی سه دهی هه قدهم (تۆماس جیفرسون) حزبی دیموکراسی - کۆماری دروست کردووه، له پیتش نهو میژووهش ویتچوویهک هه بووه وهک (موسوعة العالمیه) باس دهکا ده لێ: (هه لمه ته کانی نه ندرو جاکسن بۆ سه رۆکایه تی له ۱۸۲۸ لایهنگرانی ناویان له خو نابوو دیموکراسیه کان، به لām نهک شیتوازی حزبی بیت) ^(۱). وهک نه زموونی به شهری میژوویی رۆژناوا روونتره بۆیه میژووی سهره لدان بۆ نهوی ده گهریتسهوه جا چ له نهروپا بیت یان له نه مریکا.

به لām هه مووی یهک ده گرنه وه که نهو حزبییه تییه له ژیر سیتبهری چالاکیه کان و ململاتی فراکیسیۆنه کانی پهرله مان هاتروه، نهوانهش نهو جۆره حزبانن که پیتاسه کانیان بۆ دارپێژاوه (که له سهره تا تۆمار مان کرد)، دواي له سه ر دهستی یه کهم جار سۆشیالیسته کان و ئنجا شیوعیه کان به تایبه تی (لینین) گه شه ی پێ کرد و ناوه ندیه تی و دیسپلینی و مه کته پ سیاسی بۆ زیاده کرد و ناوه رۆکیتکی

نوی به حزب دا، تا ئیره رای باوو نه کادییه که لهو سهرده مه رای نه کادیی زۆر له ژیر کاریگهری نایدیۆلۆژیای پۆژناوایه نه گهر چی به بی لایه نیش ده ژمیرریت. به داخموه زۆربهی فهرههنگ و نه نسکلۆپیدییه کان که متر گه پراونه تموه سهر نهو میژووهی کۆمه لگهی مه که که چه ند حزبی لسی بوو بهو شیویه: حزبی نیسلامی (پیتیاندوت حزبی محمد)، بی باوه پانیش حزبی بوون، عه وام و عه شیوه ته کانیش ههریه که حزب و نوینه ریان له (دار الندوة) هه بوو، ناینداره کلاسیکیه کانی تریش حزبیك بوون... واته کۆمه له حزبیك هه بوو لهو شاره... ﴿وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ...﴾. واته زۆر حزبی لی بووه، به لām به گشتی دوو بهشی سهره کی بووه، (حزب الله) و (حزب الشیطان) وهك له قورنانی پیرۆز وای دابهش کردووه. هه لبه ته چالاکیه کانی ته بشیری ناینی و بزوتنه وهی ماسۆنی... هه موو نه وانه سهره تایی حزبی بووینه.

بۆ ناو جیهانی نیسلامیش و پیده چی به کهم حزبی عهلمانی (اتحاد التعلالی والترقی) عهلمانی تورکی بیت که له سالی ۱۸۸۹ دروست بووه، به پیتی پشکنینه کان له پیتش نهو حزب نه دۆزراوه ته وه، هه رچه نه ده له پیتشدا (ترکیا الفتاة - جوان تورک) که له ۱۸۶۵ سهری هه لداوه، له ناو عهره بیش (جمعية العلم السوري که له سالی ۱۸۵۸) سهری هه لداوه، به لām به فهرمی حزبی نه بووینه.

به پیتی (موسوعة العالمية) له ناو عهره ب کۆنترین حزب (حزبی ئومهی میسریه) که له ۱۹۰۷ به سهرۆکایه تی (حسن عبدالرزاق)، به شینکی تر حزبی تونس الفتاة که دامه زرتنه ره که ی عه لی پاشا له ۱۹۰۸ ز به یه کهم داده نیت، به پیتی هه مان (موسوعة)، به کهم حزبی له عیراق (حزب الحر العراقی) ۱۹۲۲ دامه زرتنه ره که ی (عمود نقیب) ه، که به فیتی نینگلیز دایه زرانده، به لām نه گهر عیراق کوردستانی نه وای گرتیتته وه، نه و له کوردستان (تعلالی و ترقی کورد جمعیت لهه) له سالی ۱۹۰۸ ز دروست بووه، واته (موسوعة العالمية) به هه لدا چوو نه نجا له پیتش نهو میژووهش کۆمه لهو حزبی تر هه بووینه له وانه: حزب العهد به

سەرۆكايه‌تى عزيز مىسرى — له بنه‌رته‌تا چه‌ركه‌سى بوو، جمعيه النهضه به سەرۆكايه‌تى محمد سهدر، حزبى ئىسلامى به سەرۆكايه‌تى محمد داغستانى ... نىستاش به همزاران حزب لهو جيهانه پهرشو بلاقو بووه، بووه‌ته به‌شىكى گرنىگ له چالاكى به‌شهرىه‌تو وىنه‌كىشانى چاره‌نووسه‌كانى، به‌ك جورو به‌ك پىناس ناتوانى شىوازي نمو هه‌موو حزبانه له‌خۆ بگرى، به‌لام ده‌توانىن گوزارشىكى تمواو گشتى بدۆزينه‌وه كه هه‌موو لىي هاوبه‌ش بن، حزب برىتيه له به‌كگرتنىكى ئاره‌زووه‌ندانى كۆمه‌له خه‌لكىك له‌سهر بنچينه‌و كۆمه‌له نامانجىكى نىمچه هاوبه‌ش.

حزب له روانگه‌ى مه‌دره‌سه‌كان:

نمو پىناسه جياجيايانه گوزارش له ديه‌ه لىك جياكانى مه‌دره‌سه‌كان ده‌كا، حزب له روانگه‌ى مه‌دره‌سه‌ى لىبرال ديموكراسيدا زۆر جيايه وه‌ك له مه‌دره‌سه‌كانى تر، لىره‌دا نمو په‌روه‌رده‌و ئايديوئۆلۆجياو مه‌باديه‌كان به‌شىكى لاوه‌كىن له‌چاو به‌ك گرتنى به‌رژه‌وه‌ندىه‌كان، به‌رژه‌وه‌ندى گشتىش نيه، به‌رژه‌وه‌ندىه‌كى هه‌نوكه‌يى، بۆيه حزبىه‌تى له‌وى يان هه‌لخه‌له‌تاويه يان چىنايه‌تىه‌كى روته، له‌و سهرده‌مه‌ش كه‌م وايه حزبىك نوينه‌رايه‌تى چينه هه‌زاره‌كان بكا هه‌ر چينه‌كانى سه‌روون خاوه‌نى به‌رژه‌وه‌ندىه‌كى هاوبه‌شنو چالاكيه حزبىه‌كان به‌كار ده‌هينن، بۆيه هه‌لخه‌له‌تاوى بۆ چينه‌كانى خوارووه.

هه‌رچى ماركسيه‌تیشه له كاردانه‌وه‌ى نه ره‌وته لىبراليه، پنى وايه حزبو بىروباوه‌رو سىاسه‌تیش به‌گشتى ره‌نگدانه‌وى بارى چىنايه‌تىه‌كه‌يه‌تى، واته ئىنتماى چىنايه‌تىه‌كه‌ى له‌ژىرخاندا به ساناى ئىنتماى فىكرىش له‌سهر خان ديارى ده‌كات.. بۆيه حزب به‌روانگه‌ى فه‌لسه‌فه‌ى ماركسى توخمىكه له‌سهرخان و هه‌رده‌م حزب گوزارش له چىنىك ده‌كا.. له كۆتايدا بۆچوونىكى هاوشىوه‌ى ئىسلامى هه‌يه لهو دابه‌شيه ديارشيه‌ى (يان حزب الله يان حزبى شه‌يتان)، نه‌وا نه‌وانىش

يان حزبى پرۇلىتارىيايە كە برىتىن لە حزبە شيوعىيەكان يان حزبى برجوازيە كە برىتتە لە حزبە نەتەۋەيىيە كۆمەلەيەتتى و لىبرالىيەكان..
لە راستىشدا كۆمەلە بىنچىنە و پالتەرىك ھەيە يەك يەكە و پىتكەۋەشى بۆ
پىتكەيتىنى حزبى جوداجودا ۋەك:

- ۱- بەرژدەۋەندى چىنايەتتى بە تايىبەتتى لە جىھانى سەرمایەدارى.
- ۲- پاىە و پۈل ۋەك حزبە دەسەلاتدارو دىكتاتورو حزبى سەركردە.
- ۳- بەرگى، ۋەك بەشىك لە حزبە نىشتىمانى و نەتەۋەيىيەكانى بىن دەستو نەژادە چەوساۋەكان و ھەندى كەمايەتتى تر.
- ۴- بىرۋاۋەرى، ۋەك حزبە نىسلامى و حزبە ماركسىيەكانى پىشۋو... ۋە ھەندى حزبى رادىكالى تر.

ۋەك دەردە كەۋىت نە و ئامانچ و بىنچىنە ھەمۋى خىر نىيە، ھەرچەندە دياردەي پەيداۋونى حزب لە مېژۋودا نىشانىيەكى زەقى پىشكەۋەتنى كۆمەلە بىرى بەسەرىيە، نىشانىيە وەرچەرخانى قورسايى:

كارىگەرىيە كۆمەلەيەتتە كەنەبەرە و كارىگەرىيە فېكرىيەكان، لە كارىگەرىيە بايۋلۋجى و مىراتىيەكان بەردە نايدىۋلۋجى و فېرېۋون، لە كارىگەرىيە (لا ارادىيەكان) بۆ (ارادى)، ... بە كورتى لە نىنتا شاقولەكان بۆ ئاسۋىيەكانە، ئىتر ماناي بەرەبەرە مەۋف لە گەل كۆنترۆلى خۆى و سەۋىيە كۆنترۆلى مېژۋوش دەكا، بەلام رەۋىتى مېژۋوى كۆمەلە تۆماتىكى و مىكانىكى نىيە بە يەك جار پەنەۋە، ۋەك لە تېرۋانىنى (تەۋرىيە مادىيەكان) ھاتۋە، نەخىر، پاش ماۋە و شۋىنەۋارى فاكىرە كلاسسىكىيەكان لە گەل خۆى راپىچى مېژۋوى نىۋى دەكا، بۆيە كارۋان و حزبايەتتە كەش (خىر و شەپ) و (سەلىيات و ئىجابىيات)، (رەنجەر و رەنجەر)، (داگىر كەرو رزگارى)، (ھەق و ناھەق)... بە ھەكى دەھىتى، ھەربۆيەش لە گەل پەيداۋونى حزب كۆمەلەلىك جۆرە حزبى لە گەل پەيدا دەيىت، ۋا ھەندىكى بەنۋە تۆمار دەكەين:

۱ - حزبە نەتەوگەرەکان:

ئىستا زياتر لە ولاتانى عمرەبو تورکيا و سربيا و روسياو... لە ئەوروپا و ئاسيا و بەرەو لاوازيە، لە کوردستان کەمتر نمونەى ئەو جۆرە حزبە ھەبە، نيشانەىەكى روکەشى ئەو حزبانە (نەك جموھەرى) ناوەکانيان لە کۆتاييدا ناوى نەتەوگەى پتوھىە نەك ولات و نيشتمانەكە، وەك حزبى بەعسى عەرەبى سۆشاليسىتى، پارتى سۆشاليسىتى كورد، بەرەى تورکمانى، .. کۆمەلگە لەسەر دەستى ئەو حزبانە زۆر تالى کيشتوو، بۆيە حزبە دەستەلاتدارەکانى لەو جۆرە ھەردەم مەلەبەندى پشتوى جەنگە لە ناوچەكە.. ھەروەك جارەن بينيمان لە ھەلەتەکانى ناپليۆن و شوڤينيهتەكەى، فاشى و مۆسۆلىنى، نازى و ھیتلەر، فالانژيسى و جنرال فرانکو ..و نيشتاش دەبينين عىراق، تورکيا، سربيا کە زياتر لەو جۆرە حزبە دەستەلاتدارە بووينە بۆيە لەگەل ھەموو دەورووبەرو لە ناوەخۆشى سەرچاوەى ناشارامين.

لە کوردستان سەرەپاى داگىرو دابەشو سىستەمى نەتەوگەى و دراوسىى دوو تەوھرى جىھانى لەو ترازە حزبانەن کەچى کەمتر لەو جۆرە حزبەى لى پەيدا بوو، نمونەى دەگمەن (کاژىك) و (پاسۆك)ە.

۲ - حزبە نيشتمانىەکان:

ئەو جۆرە حزبانە گەلى بلاون، جياوازيەكى سادە لەنتوان حزبى نەتەوگەرى و نيشتمانى (نەك لە جەوھەردا) وەك لە سەروو نيشانغان دا، لە ناوەكەشى دەردەكەوى، کە لە کۆتاييدا ناخۆ ناوى نيشتمانەكەى پتوھىە يان نەتەوگە، لە کوردستان زۆرىەى حزبەکان (کوردستانين - نەك كورد) واتە نيشتمانين نەك نەتەوگەرى.

۳ - حزبى نەژادى:

بەشيك لە تويزەرەوھەکان ھەردوو حزبى کۆمارى و ديمکراسى ئەمريکى بەو جۆرە حزبانە دەشوبھيتن، لە ئەفريقا و ھەندى شوينى تر بەلاوازي ماو.

۴- حزبە دیمکراسیەکان:

تا رادەپەك نمو ناوہ بە ھەلە باوی وەرگرتووہ (حزبی دیمکراسی) نیە چونکە (دیمکراسی) ئایدیۆلۆژی نیە، بۆیە دەبینن ولاتیکی دیکتاتۆری وەك ئەلمانیا ی رۆژھەلات ناوی ئەلمانیا ی دیمکراسی بوو، کە ئایدیۆلۆژیای شیوعیەت بوو، یان بەرە ی دیمکراسی فەلەستین، ... ئە راستیدا لەو سەردەمەدا حزبە دیمکراسیەکان بە مانای زیاتر حزبە لیبرالیەکان دیت، ھەر حزبێك سەر بە مەدرەسمیەکی رادیکالی نەبیت (-کە لەو سەردەمەش قەیرانی ھەیە -) بە لیبرالی حسابە، بۆیە زۆربە ی حزبەکانی جیھانی بەرەو ئەو ترازەن، ھەلبەتە رۆژناوا پتگی سەرھەلدانی ئە جۆرە حزبانەن.

۵- حزبە سۆشیالیستیەکان:

ئێستا لەدوای دارمانی شیوعیەت حزبە سۆشیالیستە (بەناو زانستیەکان) ھەلۆشانموە زیاتر حزبە سۆشیال-دیمکراسیەکان ماوون، ئەوانەش زیاتر بەدیلی حزبە لیبرالیەکانن لە رۆژناوا، بۆیە بەخیرایی پەڕینموە بۆ ئەفریقا و ئاسیاش کە جاران کەمتر ھەبوو.

۶- حزبە خێلەکیەکان :

ترازێکە بەدەگمەن ماوہ، نمونە ی ھەرە زەقی (حزبی ئەنکاسا)یە لە خوارووی ئەفریقا کە نوێنەرایەتی خێلی (زۆلۆ) دەکا بە سەرکردایەتی بۆتەلیزی.

۷- حزبە تایفیەکان:

لەو شوێنانە ھەیە کە ملەلانێتی تایفی لێیە، لە شوتنێکی وەك لبنان ھەریەکە لە حزبی مسیحی بە ھەردوو تایفەموە حزبی تایفیان ھەبوو (حزب کتائب) بە سەرۆکایەتی بنەمالە ی پیتەر جومەیل، حزبی (الوطنین الاحرار) بە سەرۆکایەتی بنەمالە کلیل شەمون، ھەروەھا حزبی سوننی و شیعی ھەیە (حرکە أمل)، حزبی دورزی- ھەرچەندە ناویشی سۆشیالیستە (حزبی سۆشیالیستی پێشکەوتوو- بنەمالە ی جونبلات) لە پاکستان و ئەفغانستان و ھند بە پنی تایفی

هندۆسى، ئىسلامىيەت بە ھەردوو پارتىيە (سۈنئىي شىعە)، لە بۆرۈندە لە ئىتوان ھۆتۈر تۈتۈسى، .. ھەتتا لە ئامېرىكا ۋا تېبېنى كراۋە كە سى ئايىنى سەرەكى لى بوۋە لە كۈتايىدا سى حزبى سەرەكى لى پەيدا بوۋە.

۸- حزبە ئايىنىيەت كلاسسىكىيەكان:

ۋەك لە ۋىيەتنامە ھىندو ئامېرىكا باسكرا، لە ترازى ئوتتۇرىسى ھەزبە مەسىھىيەت پەھودىيەت بە خىتايىيەت لە زۆرەيى ۋىيەتنامە ۋىيەتنامە پەيدا بوۋىنە، ھەندىيەت دەستە ۋىيەتنامە ۋىيەتنامە ئىسلام ھەيۋەت ۋەك (كۆمەتەي مۇسۇلمانانى ئەندەنوسىيا) پان (رابىيەتەي ئىسلامىيەت پاكىستان،).

۹- حزبى دەستەلەت:

لە ھەمۇ شۇئىيەتەي دىكتاتۈرىيەت ھەيۋەت، بىن مەبادىنە، لەگەل دەستەلەت دايە بە چارەنۋىسەتە، گەلىي جارى بە حزبى مۇۋەپپەقىيەت پايەش ئاۋ دەپرىت.

۱۰- حزبە ئومەمىيەكان:

حزبە شىۋىيەتەيكان، كە جارىن گەۋدەتەي فراكسىيۈنى جىھانىيەت بىۋىن، بەلام ئىتالىيە: چىن، ئىتالىيە، كۇرىيە سەۋىيە، كۇرىيە، لاۋس ۋەك حزبى دەستەلەتەي مەۋىن بە قەيەتەي، بەلام ئومەمىيەت تەۋاۋ جىۋىت نىيەت لەگەل ئامانجەكانىيەن، چۈنكە ئىتالىيە لە ھەم ئومەمىيەتەي چىيەتەي تىيەت ئامانجە (كە چىيەتەي كرىتەيە- پىۋىتارىيە) ۋىيەتەيكانى تىر دۈۋىنەن، بۆيە ئومەمىيەت نىيەت لە راستىيە، ھەمچەندە ۋىيەتەيكانى ۋەگىرەتەي.

۱۱- حزبە ئىسلامىيەكان:

ئەۋەت ئومەمىيەت بەلام بە سەۋەتەيەتەي نىيەتەي دەستەي پىيەتەي، ھەمچەندە ئىسلامىيەتەيكان بەخۇيەن نە بەناۋى (ئومەمىيەت) نە بە (ئەۋەتەي) قايلىن دەلىت نىيەت جىھانىيەن، بەرەۋ گەشەن، لەۋەي ۱۹۸۰ى سەۋەي رابىۋىيەتەي لەۋەي ھەردوو شۇۋىيەتەي ئىتالىيە ۋەفغانىستان بەخىتەي سەريەن ھەتتاۋ پەيەمىيەتەي گەردۋىيەن بۆ ھەمۇ بەشەرىيەت ھەلگىرەتەي، جارىنامەيەتەي پەتەيەتەي

ھەممو ئەو دابەشەي سەرۋو، دامالینی مەرۋقە لە ۋەلای ھەممو جۆرە نینتمایەکی شاقولی، نەك رەت کردنموی نینتمایەكە.

چەند دابەشەيەکی پینچەوانە:

- چەند جۆرە حزینك ھەن ھاوتاو چمکن، بۆیە پینکموە ناویش دەبرین، لەوانە:
- ۱- حزبە رادیکالی و حزبە محافزینەکان: بەجۆرێك یەكەمیان خاوەن بەرنامە و گۆرینی ریشەیی و دووەمیشیان پارێزگاری کردنە لە واقعەكە.
 - ۲- حزبە میکافیلی و حزبە مەبادینەکان: یەكەمیان بەرژەۋەندی و فەرت و فێل و فریودان و نەچەسپاوی و بەرژەۋەندی پەرسەتی و ھەممو جۆرە ئامرازێکی رەۋا و نارەۋا و بۆ مەبەستێ تایبەتی، كەچی دووەمیان حزبی راستگۆ و یەكیتی گۆتە و كۆرە و بەلێن و مەبادینە، ئەندامان و سەرکردەكانی خزمەتێکی بیروباوەرێك دەكەن لە پێناو بۆی دەژین كەچی لە یەكەما لەسەری دەژی.
 - ۳- حزبە عملانی و حزبە ئاینەکان: یەكەمیان لە ھەرە باشیدا ئاین لە ژبان و دەولەت و سیاسەت جیادەكاتەو و بەرێژمۆ خەنەنشینی دەكا دەيكاتە مەسەلەيەکی شەخسی و لەچارچێوێ دەستور چەند بەندێکی بۆ دەكاتەو. دووەمیان ئاین بە سەرچاۋەيەك وەك (مەسیحی و یەھودی و بوزی و ھندۆسی و... ھتد.) دەزانن یان وەك ئیسلامیەکان بە تاكە سەرچاۋەي یاسا و دەستور دەزانن بۆ رەوتی تاك و كۆمەل، لێرەدا ئاین دەستور رێك دەخا نەك پینچەوانە.
 - ۴- حزبە چەپ رەو راست رەواکان: كەمتر ماوە، بەكورتی گوايە یەكەم نوینەرایەتی ھەزاران دەكا و دووەمیشیان دەولەمەندان.

پیشكەوتوترین ھەزب:

بۆ ۋەلامی ئەو پەرسە ھەممو حزینك بە خێراییی دەلێن مەن پیشكەوتووم، مۆدیرنم، دژی رەجعیەت و دواكەوتووم، بەلام پێوەر و تەرازووی مینژووی،

كۆمەلئاسى، ئەنسرۆپۇلۇجى، ... سىياسى، نىنجا واقىلى لەو وەلامە بەرپىسىارە، زۆر ئالتۇزۇ لىلىش نىيە، مادام نەسلى حزبىيەتى مانىي پەرىنەوۋەي كۆمەلگە و تاكە لە كارىگەرە شاقولبەكانى نىنئىمى تاك و تائىفىيەت و ئاينى كلاسىكى و خىلەكى و رەچەلەكى و نەژادى يە بۇ كارىگەرە ناسۆيەكانى نىنئىمى عەقىدەي و فكىرى و مەدەنى يە، واتە دىياردەي حزبىيەتى تا رادەيەكى زۆر لە پىرۆسەي مەدەنى دەچىت نەوېش و حزبىيەتەش بىرىتىن لە دارىنىي كارىگەرە كۆمەلەيەتى يەكان و فاكتەرەكانى سەرۋو لە سەر تاك و دارىشتەوۋەي كارىگەرە خىستە ژىر رىنمىي كۆمەلنىكى كراۋەي نۆيى فكىرى، بەو شىۋەيە نەو حزبانەي لەسەر بىنچىنەي خىلەكى نەژادى و نەتەوايەتى و جوگرافى و تايغەگەرى دروست دەيىت يان ھىزىك لەوانە وەردەگىرى بە (حزبى دواكەوتور كلاسكى) حسابن يا ھەر ناۋى نۆيگەرايش لە خۇ بىيىن يان لە ولاتىنكى تەكنۆلۇجىدارىش يىت، لە كۆتايىدا ھەرۋەك نەخشە كۆمەلەيەتەكان بەرژەۋەندى تايىبەت پالئەرى سەرەكى جەم و جۆلە سىياسى و ناسىاسىيەكانى دەيىت.

بە پىچەۋانەش نەو حزبانەي بە سافى لەسەر بىرۋاۋەر دروست دەبن و نەندام لايەنگرانىا رەچەلەك و نەژاد و نەتەۋە و چىن و زەمىنى جىياجىايە نەۋەيان پىشكەوتورە، جا لەو پىشكەوتورەش دىسان پلە ھەيە، ھەلبەتە حزبە ماركسىيەكانىش لەو خانەن واتە بىرۋاۋەرپىن، مەبادىئەكانىيان جىھانىيە بەلام چىنەيەتە واتە (پىرۆلىتارىيا) دەگرىتەۋە، بەھەمان شىۋەي تەسك ترو خىراتر حزبە لىبرالىيەكانى رۇژئاساۋاش چىنەيەتە (چىنى بىرجۋازى) و جوگرافى تەسك دەگرىتەۋە، بۆيە پىشكەوتورەترىن حزب نەو حزبەيە مەبادىئەكانى جىھانىيە يىت و كراۋەش يىت بۇ ھەموو مەۋزۇ لەسەر نەو زەۋيە بى ھاۋىر... نەۋەش تەنھا حزبى ئىسلامى راستەقىنەيە، دەتۋانين جۆرى حزبىيەتى لەسەر بىنچىنەي دواكەوتورۋىي و پىشكەوتورۋىي بەو شىۋەيە رىزى بىكەين:

حزبى خىلەكى، حزبى نەژادى، حزبى تائىفى، حزبى نەتەۋەگەرى، حزبى

نیشتمانی، حزبی لیبرالی، حزبی نومەمی، حزبی نایینی، حزبی نیسلامی، لیترەدا
 تیبینی دەکری حزبی لیبرالی لە ریزەکانی پیشووە، لە راستیدا ئەو حزبە
 نەیتوانیوە بە حزبایەتی خەلکی لە کاریگەر کۆمەڵایەتیە کلاسیکیەکان رزگار
 بکا بەلکو ئەو زادهی پرۆسەیی دیموکراسی و بازاری ئازاد و سەرۆهری یاسا و
 دەولەتی مەدەنی یە، بەلام ئەو جوۆرە هەل وەشانەوێە بێ بێناکردنەو.

(٤٦)

حزبه کوردستانیە کان الاحزاب الكردستانية

Kurdistani Parties

وهك زاراوه به كاردیت بۆ نهو حزبانهی كه سنوری چالاکی سیاسیان تهنها کوردستانه، واته له کوتایی ناوه که ی (کوردستان) ی پتوهیه وهك نیشتمانی کوردستان، لهو سمرده مه دا بریتین له: (پدك)، (ینك)، (حسك)، (حشك)، (به کگرتووی نیسلامی کوردستان)، (کۆمهلی نیسلامی کوردستان) ...

ههلبهته حزبایهتی (له غیابی دادگری راسته قینه دا) داهینانیتکی به شمری نیجاییه، هه رچه نه ده پرۆسه یه که وا ده رده که وێ پارچه پارچه کردنی میللهت بیت، وهك مه سه له ی (درۆ) یه هه رچه نه ده سه لیبیه، به لām که منال درۆی کرد نیشانه ی جولان و سه لامهتی عه قلیهتی (وهك لایه نی نیجایی)، جا به گوێره ی پێشکه وونی شارستانی و سیاسی و باری نایینی و فره ههنگه گشتیه کانیان و دۆخی دهروونی چین و توێژه کانی میللهت نایدیۆلۆژیا و رای گشتی حزبیه سیاسیه کان ده خه ملن.

له سه ر نهو بنچینه زۆر ئاساییه په یدا بوونی حزبایهتی له ناو میللهتانی جیهانی سی یه م پاشکه و تووش، سه ره پای نه وهش حزبایهتی له ناو کورد (به تایبهتی له ناو رهوشه نیرانی) بگره له پێشهنگا بووینه، به لām له په نجاکان به دواوه زیاتر بووه ته بزوتنه وه یه کی میللی، نه وهش به هۆی:

١- داگیر و دابهشکردنی کوردستان و ستهمی نه ته وه یی.

٢- گه یشتنی فیکری مارکسی.

میژوووگی خیرای حزبایه تی له کوردستان:

کوردستان و رهوشه نیرانی کوردستان وادیاره دهوړتیکی گرنگیان هه بوو له دروستکردنی بریارو ووداوو میژووی سیاسی ناوچه که.

به پیتی زۆربه ی سهرچاوه کانی دروستکردنی (حزبی اتحاد و الترقی - که دواپی بووه، مولکی نه ته وه گمربیه عهلمانیه تورکه کان) دامه زرتنه ره که ی کورد بووه، نهو چوار قوتابیه ی پزیشک دامه زرتنه ری (اتحاد الترقی) بوون: ئیبراهیم ته مو، محمد ره شید چه رکمی، د. عبدالله جودت، د. نسیحاق سکوتلی^(١)، نهو دوو ناوه ی دواپی (کوردن)، زۆربه ی بلاو کراوه و راگه یانندن و رتیک خراوه مه ده نیه کان له ده ست کورد بووه، شریف پاشا گوژقاری (مشروطیه ی عوسمانی) به پرتوه ده برد، دواپی رتیک خراوی (تشکیلات اجتماعی عوسمانی) له ده ست نه مین عالی به درخانی، .. دواپیش رادیکالی عوسمانی هه ره له ده ست شریف پاشا بووه، د. عبدالله جودت گوژقاری (عوسمانی) له ده ست بووه، سهره پای زۆربه ی پایه کانی تری نه نجومه نی ده ولت، شورا، جاروايه باب العالی، شیخ الإسلام، زۆرتیک له والیه کانی ده ره وه ی کوردستانیش، سه فیره کان، ... له ده ست کورد بووه، به کهم جاریش له سهر ده ستی د. عبدالله جهوده تی کورد پیتی لاتینی هینرا نیتو تورکیای هاوچه رخ.

هه ره له دوا ی ناشکرا بوونی نیازی تورکایه تیه تی (نیتحاد و ترقی) نهوا هه ره خیرا نهوانه و شریف پاشا و (ذو الکفل) و نه مین عالی به درخان حزبی (تعالی و ترقی کورد جمعیتله ر) یان دروست کرد له ١٩٠٨، به به کهم حزبی به مانای حزبایه تی له کوردستان دروست بووه، به سه رۆکایه تی شیخ عبدالقادر، هه رچه نده راوبۆچوونی تر هه به له سهر به کهم رتیک خراوی، به پیتی به لگه نامه کانی نه رمه نی ده لیتن (به کیتی کورد) به کهم رتیک خراوی کورد بووه به سه رۆکایه تی (شیخ

١ ترکیا الفتاة... آنرست راموز، هه ره ها (کورد و کردستان فی وثائق البريطانية... و زۆربه ی به لگه نامه کانی تری روسی عوسمانی نه رمه نی دواپاتی ده که نه وه.

عبداللہ نہری)، راستہ لہ پیتش (کورد تعالیٰ و ترقی جمعیت لہر) وەك (نەمین زەکی بە گیش) تۆماری کردووہ ریکخراوی تری وەك (کۆمەڵەی هیتھی)، (رادیکالی عوسمانی)، (تشکیلاتی اجتماعی)، (لامرکزی)، (رادیکالی عوسمانی)، ... بە لām ئەوانە ریکخراو بوون نەك حیزب^١.

لەناو حزبی تعالیٰ و ترقی کورد کیشەبەکی تووند هەبوو لەسەر هەلۆیست وەرگرتن لەسەر کیشەی خەلافەت کە لەو سەردەمی خەلافەت بێوہ دوو دەسەلات، بەکەمیان تەوہری عەلمانیہ نەتەوہ گەریہ تورکەکان بە سەرۆکایەتی (مستەفا نەتاتۆرک) لە نەنقەرەو دووہمیان لە نەستەمبۆل (بە سولتانبەتی محمد وحیدالدین) سەرەك وەزیرەکەشی (فرید پاشا) بوو بەتایبەتی لە فەترە ١٩١٨-١٩٢٢، لەبەر ئەوەی سولتان بە کردە مافی کوردی دابوو تا دروست کردنی دەولەت ھەر وەك لە رێی وەفدی تایبەتی سولتان (ھادی پاشا) و وەفدی کوردی (شریف پاشا) و (عبدالقادر شمزینی) ھەم لەسەر سیفەر و ھەم لەسەر گەشەبەندنی نوێی کیشەی نەتەوہکان.. بە لām لە گەڵ مستەفا نەتاتۆرک ھیچ ریکەوتن و مۆرکردنیک نەبوو ھەر خەریکیش بوو لە ژێرەوہ ئەو یاسا و نیمتیازانە کە کورد بە درێژایی خەلافەت بە دەستی ھینابوو ھەمووی ھەلۆشینیتموہ، ھەتا سیفەریشی کردە (لۆزان) لەسەر ھەموو ئەو جیاوازیانە ئەوا بالی ئیسلامی ناو (حزب اتحاد و الترقی کورد) و بالی عەلمانی کۆک نەبوون، لە دەرەوہش کیشەی ھەبوو لە گەڵ عەلمانیہ کوردەکان، بالی ئیسلامیہ کان پێیان وابوو لەرێ خەلافەت مافی کورد زامەن ترە، کەچی عەلمانیہ کانێ وەك: شەریف پاشا، بەشیك لەبەر خانەکان، ئیسحاق سکوتلی... لەو لایەش حسن خەیری و برنجی زادەو ٧٢ نوینەری کوردی تریش لە نەنجومەنی نیشتمانێ تورکیا بوون، کوردی عێراقیش لە عەلمانیہ کان بەرەو لای (نەتاتۆرک) بوون ھەر وەك (رفیق حلمی) لە یاداشتەکانی باسی دەکا، بالی ئیسلامیہ کان دەرفەتیان بە عەلمانیہ کوردەکان دا تا لە گەڵ

^١ بۆ زیاتر بروانە: حزب کوردستانیه کان لەو فەرھەنگە.

نەتاتۆرك مەیللەتی كوردیان بەرەو هەڵدێر برد، نێتر لە كۆتایی روداوەكانو سەرکەوتنی نەتاتۆرك بەسەر سوڵتان ئىنجا دانیان بە هەلەكان هێناو ئیسلامیەكانی كورد بەخۆكەوتن و هەریەكە لە شیخ عبدالقادر، شیخ سعیدی پیران و سعید نەورەسی و زۆری تر... تا شۆڕشی شیخ سعید دەستی پێ کرد لە ١٩٢٥ و لە كۆتاییدا سەرکەوتوو نەبوو، حزبی ئىتحد والترقی لە ١٩٢٧ كۆتای پێ هات، ئىنجا نۆرەى حزبی خۆیبوون هات و حكومەتی نەراراتیان دروست كرد بە سەرۆكایەتی (احسان پاشا) نەو نەزمونەش سەرکەوتوو نەبوو.

كورد تا نەو سەردەمەى دواى جەنگەكانى جیهانى لەشام و مسرىش دەوری سیاسى گەرنگیان هەبوو، لە نیوەى سەدەى رابوردووش ئىنجالەلای تەواوى خەلكى كوردستان سەمى نەتەواپەتی (حزبایەتیش) هەستی پێكرا و بزوتنەوێ رزگارى نیشتمانی كوردستان لەگەڵیدا پەیدا بوو كە دەوری هەرە گەرنگی دەگەریتەوێ بۆ بەرپروای (پ د ك - ئەویش بۆ ژ ك) و قۆتاغیتكى نوێ دارشت لە میژووی حزبە كوردستانیه كان، وەك لە دوایدا دەردەكەوێ بریتیه لە (حزبی دایك) و هەموو نەو حزبە عەلمانیهى ئىستا حزبە كوردستانیه كان پێك دێنن لە لق و پۆلى نەو هاتوون، هەردوو سەركرده (قازى محمد - مەلا مستەفا) زیاتر نەو تەوژمە روچیهیان پێدا كەوا بچەسپێ لەناو مەیللەتی كورد.

١- پارتی دیموکراتی کوردستان؛

لەسالی ١٩٤٦ لە بەک گرتنی هەردوو حزبی رزگاری و شۆرش بەناوی پارتی دیموکراتی کورد دروست بوو کە هەمان سالی چارستانی کۆماری مەهابادیشە، دامەزرێنەرەکی (هەمزە عبدالله)، بەپیتی ئەدەبیاتی نوێ (پ د ک) دەلێن؛ سەرۆکی دامەزراندنی ئەو پارتە هەر بۆ (مەلا مستەفا) * دەگەرێتمو، کە ئەوکاتی لە کوردستانی ئێران (پ د ک) باوی وەرگرتبوو تا لەودیوی کوردستانیش دروست بێت و هەر بە سەرۆکایەتی خۆی، هەر لایەنەێ حزبی شۆرش و هیوا لە دواي جەنگی جیهانی دووهم را پرەگو و پێشەیان دروست ببوو، بە چەندین قۆناغ و کێشە و دووبەرەکیدا تێپەڕین تا گەشتە دروستکردنی (پ د ک)، بەکارترین شەخسەتەکانی (ئێبراهیم ئەحمەد، شیخ لەتێف، هەمزە عبدالله، جەلال تالەبانی، سەلاح حەیدەری، ...).

هەرچەندە پای تر هەبە کە ئەو حیزە لە بیستەکانی سەدەێ رابوووردوو کاری کردوو - بۆ زیاتر برۆانە نووسینی فراوان و تاییبەتی لە بارەێ حیزە کوردستانیەکان - توێژەر

نایدیۆلۆژیاکەێ:

بە گەلی قۆناغ و وەرچەرخاندن تێپەڕیو بەپیتی کاریگەر و نزیکی جوێ ئەو سەرکردە و مەیلی فەلسەفیان لەناوەندی بریارەو، بە کورتی بەپیتی کاریگەری بارزانی ناوەرۆکی نایدیۆلۆژی بۆ دروست بو، بارزانی زیاتر مەیلی بە ئایینی و پێڕەوی پەسەنی کورددا کەوتو، کەمتر کەوتۆتە ژێر کاریگەری ئەمری واقعی رۆژەلاتی و رۆژئاوایی، بە گشتیەکی حزبیکی نیشتمانی و ئەتەواپەتی بوو،

* بۆ زیاتر برۆانە: حیزە کوردستانیەکان (دائەر) - تیایدا هاتوو کە ئەو حیزە دامەزرێنەرەکی ئە هەمزە عبدالله بە ئە مەلا مستەفا .

جارجاریش مارکسی بوون لە غیابی بارزانی وەك لە كۆنگرەى ١٩٥٣ى كەركوك بەرەو مارکسی چوون، لە سالى ١٩٧٩ كۆنگرەى (٩) بە تەواوى لە ماددى (٥) و (٦) ديسان گەڕانەووە سەرماركسیەت كە لەو سەردەمى لە كوردستان باوى وەرگرتبوو، لەدواى شۆرشى نىسلامى ئىران و كۆنگرەى (١٠) جارىكى تر گەڕانەووە سەر نەتەوەى و ديموكراسیەكەيان، ئىستا وەك حزبىكى لىبرالى نەتەوەى نەوێندە گرنگى بە مەبەدى و بیروباوەر نادەن، زیاتر كۆکردنەوێ خەلكیە لەسەر بنچینەى بەرژەوێندى و تارادەییەكیش مێژووى سەروەرییەكەى.

كەمێك لە مێژووى:

• لەدواى شكستى مەهاباد مەلا مستەفا كەوتە یەكێتى سۆڤیەت تا شۆرشى ١٩٥٨ عبدالكریم قاسم گەڕایەووە عێراق (پارتى) قەدەغە بوو، بى ئەو سەركردەش بەلى ئىبراهیم احمدو بەلى ھەمزە عبدالله ھەر لە مەملەتێ بھوون، دواى ھەمزە عبدالله بە یەكجاری دەركرا.

• لەو نێوانەى ١٩٥٨ ھەتا لە سالى ١٩٦١ عبدالكریم قاسم مەلا مستەفا نەگەشتنە ھیچ ئەنجامێك.

• لە ١١ى ئەیلول ١٩٦١ شۆرشى دەستى پێكرد بە سەرۆكایەتى مەلا مستەفا وا باوە دەلێن بە رێبەرایەتى (پ دك)یش كە مەلا مستەفا سەرۆكى بوو، بەلام بەپێى ھەندى سەرچاوە لەوانە (لا أصدقاء سوى الجبال) یەكەم جار پارتى بەیانى دژى ئەو شۆرشە دەركردووە دواى چووەتە ناوى، وایپێدەچى ئەو پارتە ھەموو دەم لەگەڵ مەلا مستەفا یەك نەبووینە .

• لەسالى ١٩٦٣ عبدالسلام عارف و حزبى بەعس نینقلابیان بەسەر عبدالكریم قاسم كردو ھەڵمەتێكى بە تەوژم تر كرا یە سەر كورد و حزبى شیوعى عێراقى و خەلكێكى نوێ چوو رێزى شۆرش.

• لەبەر نەبوونی ئایدیۆلۆژیایەكى تووندو تۆڵ كێشەى فرەتەوژمى تیاھوو،

بۆیه له دواى كۆنگرهى (٦) قهلاززه له ١٩٦٤ بالى (م.س) به سهركردايهتى (نيراهيم احمد - جلال تاله باني) ديسان له دژى (مهلا مستهفا) راست بوونهوه، گوايه ره جمى و خيله كى به به ناوى (مهلاى) و (جهلالى).

• له سالى ١٩٧٠ له ١١ى نادار ريكهوتن نامه كه راگهيه نراو عيراق به دهستورى داني نا به ئۆتۆنۆمى بۆ كوردستان، بۆ ماوهى ٤ سال جى به جيش بكرى .

• له هه مان شوى ١١ى نادار بارزاني ليپوردنيتكى گشتى گرنكى جاپدا بۆ جاش و جهلالى، نهو سهردهم زۆربهى نهخشهكانى حكومهتى ههلوهشاندوه، جهلاليهكانيش به خيراى كۆنگرهيه كيان بيك هينا به ناوى (پارتى شۆرشگيرى كوردستان) چوونه ناو (پ دك).

• لهو فترهيهى ١٩٧٠-١٩٧٤ بههۆى باشى نيدارهو كاريزمى سهركردهكهى بووه گهورهترين حزب، زياتر له ١٠٠٠٠٠ نهندامى ههبوو.

• له ١٩٧٣/٧/١٧ حزبى بهعس و حزبى شيوعى عيراقى بهرهيهكى دووقوزليان راگهياندو بهو شيويه نهو حزبى ديسان كهوتوه سهنگمى حكومهت و پارتى بهجى هيشت، به بيانوى گوايه بهرگري له حكومهتينيكي نيشتمانى و خۆمالى نهوت دهكهن له دژى ئيمپرياليزمى نه مريكى نه وهك وهك نهزمونى تشيلى و سلفادۆر نه ليندى دوباره بيتهوه، گهيشته رادهى چهك وهرگرتن له حكومهتى عيراق .

• له سهرهتاي سالى ١٩٧٤ حكومهت بهك لايه نانه ياسا به كهى دهركرد به ناوى ياساى ئۆتۆنۆمى بۆ كوردستان ههردوو نهفهومهنى (ياسادانان) و (جى به جى كردن) يكي لاوازي دروست كرد، به كسهريش دهستى به شمر كردهوهو هيزى هينا كوردستان و پرۆسهى (تعريب) يش ههر بهردهوام بوو.

• دواى بهك سال شمر له لايمن شۆرشى كورد به رابهرايهتى (پ دك) پشتيوانى شاي نيران و نه مريكا و حكومهتيش له گهل حزبى شيوعى و جاشينيكي

زۆرو ولاتانی سۆشیالیستی و له رێکەوتن نامەى جەزائیر ١٩٧٥/٣/٦ عێراق و ئێرانى شا کۆتایان بە شۆرشى ئەیلول هێنا، لەبەر ئەوەى ئەو حزبە و شۆرشیش زۆر بەند بوو بە شەخسى مەلا مستەفا وەك سەرکردەى کى زۆر خۆشەویست بۆیە کە مەلا مستەفا جارى کۆتایى شۆرش و دەست کێشانهوهى له سیاسەت دا بە یەكجارى هەم شۆرش و هەم (پارتى)یش کۆتایى هات.

بۆیە بەشێك له ناحەزانى ئەو شۆرشە ئەو پرۆسەى بە زاراوهى (ناشەتال) ناوزەد دەکەن، چونکە لەکاتى جاردانى کۆتایى شۆرشى خواوەنى ئیمکانیەتێكى زۆرى مادى و بەشەرى بوو هیچ مافیکی نوێى بۆ کوردیش دەستەبەر نەکرد.

- قۆناغى نوێى حزبایەتى -

مەبەست لەدواى ١٩٧٥ بەدواوەیە، کۆمەڵێک سیفات و نیشانهى تاییبەتى خۆى هەبە جیا له پێشتر.

٢- یه کیتی نیشتمانی کوردستان:

له ١٩٧٥/٦/١ له شام دروست کرا له لایهن (جلال حسام الدین تالهبانی - مام جهلال)، له پیکهاتنی سی بالی سه ره کی و کۆمه لێک که سایه تی خاوهن نه زموونی وهک (نهوشیروان مستهفا - د. فزاد معصوم - د. کمال حسن خوشناو - د. کمال فزاد - د. عمر شیخ موسی).

بالهکانی ناو یه کیتی:

پیکهاتنیکی داهینه رانهی زۆر بلیه تانهی پیاده کردنی یاسای سینه می مارکی بوو له فهلسفه (قانون وحده و صراع المتناقضات) بهو شیهیه:

١- کۆمه لهی ره نهجده رانی کوردستان: به پیتی ته قومی خویان له ١٩٧٠/٦/١٠ له لایهن (شهاب شیخ نووری - وهستا نه نوهر - جعفر کۆبی) دروست کراوه، به ناوی کۆمه لهی مارکی لینینی کوردستان تاراده یهک له سه ره تای ١٩٧٦ (ماویانه) بووه، بوو به بالێک له ناو یه کیتی.

٢- بالی بزوتنه وهی سۆشیالیستی کوردستان: به ته قومی خوی ههر له دواي ناشبه تال مانگی ١٩٧٥/٤ بۆی دانیشتن له ورمی و به ره سمی له مانگی ١٩٧٦/٨ یادی دروستبوونی ده که نه وه.

٣- بالی خه تی گشتی: نهو باله بیده یهک بوو له مارکیهت، چونکه بنچینه ی چینه یه تی و مه نه جی دیالیکیکی نه بوو، به لام توانرا لهو باله کۆمه له خه لکینکی بیروباوه ری جیا و نینتمای جیا له ناغاو نیشتمان پهروهرو نامارکی جیگه یان ببیته وه، زیاتر جه ماوه ری تایبه تی مام جهلال بوون.

بهو شیهیه وهک سکریتی یه کیتی وه سفی ده کرد یه کیتی نهو تهیره جوانه بووه که به دوو بال ده فری و له شه گه وه ره که شی خه تی گشتی بوو، قاوغه که ی وا دارپژرا بوو، که بیانوو بواری هیچ ته یارو لایه نیتکی تری فکری و سیاسی نه میتنی له دهره وهی نهو قاوغه دا.

نایدیۆلۆژیای: رێکخراویکی مارکسی بوو لە سەرەتادا بەلای (مارى) دا، دژی ئیمپریالیزمی جیهانی و سەرمايه‌دارى و ره‌جعیه‌تى ناوچه‌که‌ و برجوازیه‌تى ناوخۆ بوو، دۆستیشى ولاتانى سۆشیالیستی و هێزه‌ رزگارى خوازو شۆرشگێره‌کان بوو، نوێنه‌رى زه‌حمه‌تگێشه‌ و هه‌ژارى کوردستان بووه‌... نه‌وه‌ش ستراتیجیه‌ت و خه‌تى سوورى شۆرشى نوێ بوو.

دۆخی دروست بوونی:

١- بارى ناوه‌کى: پ دك زۆر به‌بێ ئومێدى جارى كۆتای شۆرشى نه‌یلوولى دا به‌ حزبایه‌تیشه‌وه‌، بۆ ماوه‌ى سالتیک ته‌نها جهم و جۆلى حزبی شیوعی و پارتی- عزیز عفرای- و پارتی شۆرشگێری- عبدالستار تاهیر شریف- و بزوتنه‌وه‌ى پیشکه‌وتن خوازانى- عبدالله اسماعیل- مه‌لا ماتۆر... هه‌بو، هه‌موویان له‌ریزی حکومه‌ت بوون، حکومه‌تیش زۆر توندو زāl بوو، ئیتر کوردایه‌تى دیسان که‌وته‌وه‌ نێو شیعو گۆرانى و شانۆگه‌رى، کۆمه‌له‌ رایه‌ك له‌و سهرده‌مى باوى وه‌رگرت که‌ زیاتر گوتارى به‌کێتى بوو گوايه‌ نه‌و شکسته‌ى کورد له‌ نه‌ه‌جامى کوردایه‌تیه‌کى کلاسیکی و خێله‌کى و تاکه‌وه‌ ده‌ست کورت له‌: تیۆرى زانستى و عه‌لمانى و مارکسی بووه‌، به‌تایبه‌تى نه‌و شکسته‌ى ١٩٧٥ هاو‌ده‌م بوو له‌گه‌ڵ سه‌رکه‌وتنه‌ مارکسیه‌کانى قیتنام و که‌مبۆدیا و لاوس و نه‌نگۆلا و مۆزمبیق و... به‌و شیوه‌ ته‌یاری عه‌لمانى مارکسی زۆر ته‌شه‌نه‌ى کرد له‌ کوردستان و حزبی شیوعیش له‌به‌ر عێراقیانەى و لاوازی هه‌ل‌ئۆیستى به‌رامبه‌ر کورد نه‌و شه‌پۆله‌ى پێ هه‌رس نه‌کرا، بۆیه‌ نه‌و شه‌پۆله‌ بووه‌ زه‌خیره‌یه‌کى قه‌به‌ بۆ (ی ن ک).

٢- بارى ئیقلیمی: هه‌رسى ولاتى (عێراق- به‌عس، ئێران- شاه، تورکیا- نه‌تاتۆرکى) رێکه‌وتنى خنکێنه‌ریان هه‌بوو له‌دژی کورد، سووریا و عێراق نا‌کۆک بوون.

٣- بارى جیهانى: جیهانى سەرمايه‌دارى به‌پێى (مه‌به‌ده‌نى به‌رژه‌وه‌ندى) نه‌و لایه‌نه‌ بوو هه‌ر تیايدا به‌ کورد وه‌ ده‌درا (من جهمر واحد...)، ولاتانى

شۆسیالیست و یەکییتی سۆقیەتیش پەیمان نامەی ٢٠ سالی هەبوو لە گەڵ عێراق، ولاتانی جیهانی سییەم و جامەیی عەرەبیش شۆقینیانە پالپشتی عێراقیان دەکرد، تەنیا کۆمەڵە ولاتیکی وەک (چین، کۆریا، لیبیا) لاتەرێک بوو، ئەویش جگە لە (لیبیا- معمر قذافي) کەمتر نامادەیی هاوکاری بوون، بۆیە بارودۆختیکی ناوەکی و نیقیلمی جیهانی زۆر سەخت بوو بۆ شۆڕشی دروست کردنەوە، بەلام رێچکەییەکی تەسکی وا لەبەردەم هابوو کە کوردایەتیەکی بە ناوەڕۆک ماركسی هاوچەرخی جیسا لە ماركسیەتی شیوعیە رەسمیەکان دروست بیت ئەویش (ی ن ک) بوو.

کەمێک لە مێژوی:

• هەر سالتیک لەدوای دروست بوونی چالاکی پێش مەرگانهشیان لە شاخەکانی کوردستان دەستی پێکردو بە گەیشتنی کەسانی وەک (علی عسکری، د. خالد سعید، سید کاکە، محمد حاجی محمود...) بۆ رێزی شۆڕشی نوێ لەناوەوەدا تەکانیکی مەزنی پێدا، زۆر بەخیرایی رووبەرۆوی کێشە کۆنی (جەلالی و مەلایی) بوونەو، لە هەمووی تر سناک تر شەڕی هەکاری بوو لە ١٩٧٨/٦/٤ (ی ن ک) شکستیکی گەورەیی هێناو زۆربەیی سەرکردە مەیدانیەکانی لەدەست دا، لە سەرەنجامدا کێشەش زیاتر کەوتە ناو رێژەکانی بە تاییەتی لەنتوان هەردوو بانی بزوێنەر کۆمەڵە، (ی ن ک) هەر تەنها (٧٠) پێشمەرگەییەکی بۆ مایەو.

• لەسالی ١٩٧٨ شۆڕشی ئیسلامی ئێران دەستی پێکردو لە ١٩٧٩ سەرکەوت، ئیدی باری (ینک) و کورد بەگشتی لەو تەنگە خنکیە رزگاری بوو.

• لە هەمان سال عێراق دیسان لە حزبی شیوعیداو دیسان بە کوردستان خۆیان گرتەووەو ئەو تیۆرە (لا أصدقاء سوى الجبال) دەرکەوت بۆ ئەوانیشە، هەرچەندە هەلۆیستی حزبی شیوعی بەرامبەر جم و جۆلی پێشمەرگانهی یەکییتی سەلبی بوو، بە رجعی دژ بە میری نیشتمانی لەقەڵەمی دابوو.

• لە ١٩٧٩ بەهۆی کۆمەڵتیک هۆکاری فیکری و ئیداری و مێژوویی و دەروونی

بزوتنەو بەتەواوی لە (ینک) جیا بۆو و زیاتر لە نیوەی پێشمەرگە و فرماندەرە هەرە چالاکەکانی لەگەڵ خۆی برد کە نزیکەی ٧٥٠ نەفەر دەبوون بە سەرۆکایەتی رەسول مەند.

• لەسالی ١٩٨٠ دوو بەرهی دژ بەیەک دروست بوو، یەکیان زیاتر بە سەركردایەتی (یەكیتی) دووهمیان بە سەرۆکایەتی تەوهری پارتی و حەسك، حزبى شیوعى لە هەردوو بەرهەدا ئەندام بوو.

• لەدوای هەلگیرسانی جەنگی عێراق - ئێران، جەنگی ناوەخۆی کە بە (براكوژی) ناونرا بە گەرمی لە هەموو لایەك و بەهەموو روکارێك دەستی پێکرد.

• لەسالی ١٩٨١ یەكەم شەڕی سەرتاسەری براكوژی دەستی پێکرد و بەهۆی درەنگ بەهاناهااتنی هێزەکانی (پەك) حەسك شكستی هێنا، رۆڵی یەكیتی زیاتر پتەو بوو.

• لەسالی ١٩٨٢ (ینك) بەهائای حزبى دیمكراسى كوردستانى ئێران چوو، كە بەرهو شكست بوو لە بەرامبەر هێزەکانی پاسداران و پەك، ئەوكاتی ناوی هێزەکانی یەكیتی بەهێزی پشتیوان دەخوێنرایەو.

• لە یادی ١٩٧٤/٤/٢٤ ی بەردوماناکەى قەلادزەدا یەكیتی توانی جۆش و خڕۆشێكى بۆوێنە بە خەلكى بداو خوێشانندان و بەرگریەتی میللی لەناو شارەكان دروست بكات، زۆربەى ناوچەکانى سۆرانى گرتەو، یەكیتی زیاتر بەرهو گەشەو حزبەکانی تریش بەرهو كزی بوون.

• لە جەژنی هەمان سال بریاری دا لە (لەشكرى نیسلامى) بداو هەموویانی چەك كرد كە لەشكرێكى زیاتر دروست كراو ناپەسەن بوو، پەيوەندى زیاتر بە لیبیا بوو ئەك ئێران، بەلام (مەمەر قەزافى) چاكەى بۆ كورد زۆر بوو وەستا.

• دواى ئەو پەيكەرى ئىدارى و سیاسى و سەربازیشى گۆڕى، چوار مەلەبەندى كردهو: مەلەبەندى (١) لە حاجى مامەند (مەلا بەختیار بەرپرەسى بوو)، مەلەبەندى (٢) لە یاخسەمەر (جبار فرمان بەرپرەسى بوو)، مەلەبەندى (٣) لە

لە وەرستی (سید مجید بەرپرستی بوو)، مەلەبەندی (٤) لە باليسان (د. کمال خوشناو) بەرپرستی بوو، کە پینکھاتبو لە (٣) بەرپرستی کۆمەڵە و یەکییتی شۆرشگێڕان - کە لە یەکگرتنی بزوتنەوێ پاشاوە کە و خەتی گشتی یەکیان گرتبوو.

• لە سالی ١٩٨٢ لە سەرکردایەتی (حزبی شیوعی - حسک - پاسۆکی داو، گەورەترین زیان بە حزبێ شیوعی کەوت، هێزی (پ د ک) کەمتر لەناو کوردستانی عێراق بوو.

• هەموو ئەوانە زەمێنەییەکی سازدا بۆ دانوستانیکی نیمچە رەسمی لە گەڵ حکومەتی عێراق بۆ ماوەی سالتیکو تیایدا حکومەتی عێراق زۆر سوودی هەمەلایەنی وەرگرت و لەبارە هەرە تەنگە کە فشاری سەربازی ئێرانی دەرچوو.

• سەرئەکەوتنی یەکییتی لەو ستراتێجیە دانوستان لەلایە ک و لەلایە کێ ترو ماندووبوونی حزبێ شیوعی و حسک بە بیروکراسیەتی بریارێ ئەوسای پارتی (وەک خۆیان دەیانوت)، لەولایەش نەخشە قەلاچۆی کورد و ئەنقال و کیمیای بەرپێوە بوو. هەموو ئەوانە پالیان نان بەرەییەکی (٨) لایسێ پێک هات لە ١٩٨٨/٥/٧، بەبێ ناوھێنان یەکییتی برود سەرکردە ی ئەو بەرەییە چونکە:

١- بە حوکمی بوونی یەکییتی لە مەیدان.

٢- نامادە و جورئەت و مۆنەسەساتیە کە.

٣- چالاکی خەستی سەربازیە کە.

٤- داھێنانی سیاسی و ئیداری و پێشڕەوایەتی لە گۆڕان و بەرەنگاری.

٥- چاوشکانی لایەنەکانی تر.

• لەدوای ئەم هەنگاو زۆربە ی لایەنەکان، جگە لە حزبێ شیوعی و بزوتنەوێ نیسلامی پاسداریان لە گەڵ خۆ هێنا.

• لەدوای وەستانی جەنگی عێراق و ئێران کەوتنە دیوی ئێران، دارمانە کە مارکسیەتیشی بەسەرھات، زۆربە ی کادیران و پێشمەرگەکانیان یان هاتنەوێ عێراق یان بەرەو ئەوروپا چوون.

• لەو فەترەییە چالاکی هەموو حزبەکان زۆر سست بوو، جگە لە جموجۆلی

سکرتیری (بنک).

• لە ۱۹۹۰/۸/۲ عێراق کویتی گرتو بوو هۆی لێدانی، هەروەها هەلگیرسانی راپەرین لە ۱۹۹۱/۳/۵ کە داینە مۆکە ی ديسان بە کیتی بوو زیاتر لە هەموان.

• بە کەم کۆنگرە ی (بنک) لە هەولێر لە ۱۹۹۲ بەستراو تیایدا:

۱- هەردوو بالی کۆمەڵە و شۆڕشگیران هەلۆشانەو.

۲- سۆشیال دیموکراسی هاتە جیتی مارکسیەت.

• لەدوای هەندێ کێشە ی نێداری و ناهاوسەنگی (بەرە ی کوردستانی) و تەقەلای بە کیتی وە ک حزبى سەرکەردە گەیشتنە ئەو نەنجامە ی هەلێژاردنێک بەکریست و بە کیتی وای دەبینی کە لە ۷۰٪ ی دەنگ دەهێنێ، کەچی لە گەڵ زەهەتکێشان بە بەک لیست دابەزین، ئنجا ۴۳,۸٪ ی بە دەست هێنا، ۱۴۰۴۶ دەنگی لە (پارتی) کەمتر هێنا و بە کیتی بەو نەنجامە قایل نەبوو، سیستەمی (پەنجابە پەنجاب) حکومەت و پەرلەمانیان دروست کرد.

• لە کۆتایی مانگی ۱۹۹۳/۱۲ شەڕێکی سەرتاسەری لە گەڵ (بزووتنەوێ نیسلامی لە کوردستان) کرد.

• لە ۱۹۹۴/۵/۱ خوولی بە کەمی شەڕیشی لە گەڵ پارتی کرد، دوای گەشەسەندنی ئەو شەڕە هەریە کە لە پارتی و بە کیتی هێزی ئەقلىمیان هێنا بۆ ئەو شەڕە، لە نەنجامدا بوو هۆی دوولەت بوونی نێدارە و وەستانی پەرلەمان. تا لە ۲۰۰۲ بە کەم دانیشتنی پەرلەمان کرا و بە کیتی بە نەنجامە کە ی هەلێژاردنی ۱۹۹۲ وە ک خۆی قایل بوو، لەدوای ئەو هەموو شەڕ و شۆڕە لەسەر دەسەلات وادەرکەوت بە کیتی دەسەلاتی لاواز تر بوو.

۲- پارتی دیموکراسی کوردستان- سەرکردایهتی کاتی (س.ک) قیادة مؤقتة :

له‌دوای شکستی ۱۹۷۵ خانەوادەی مه‌لا مسته‌فا به‌ره‌و پۆژناوا چوون و خه‌لکی تریش بێ هیچ پێنهایه‌ك پهرتو ب‌لاوبوون به‌ سەرکرده‌و بنکه‌وه‌، به‌شیکێ تریش گه‌ڕانه‌وه‌ عێراق، به‌شیکێ که‌می تری بزۆز به‌ نیازی ئیشکردن بوو، له‌وانه‌ (سامی عبدالرحمن، د. محمود عوسمان، ...)، د. محمود به‌تموای لێیان جیابۆوه‌و (پ د ک- لیژنه‌ی ناماده‌ی) دروست کرد، عه‌لی سنجاری (یه‌کیتی دیموکراتی کوردستان)ی دروست کرد، سامی عبدالرحمن یش سەرکردایه‌تی کاتی (پ د ک) دروست کرد، به‌پیتی ته‌قیمی خۆیان له‌ ۱۹۷۶/۵/۲۶.

ئاییدیۆلۆژیای نه‌وجاره‌یان زیاتر وهرچه‌رخا بوو وه‌ك (ینك) به‌ره‌و سەربازگه‌ی سۆشیالیستی و مارکسیایه‌تی و دوورکه‌وتنه‌وه‌ له‌ پۆژناواو ده‌ره‌به‌گی ناوه‌خۆ، له‌ بارودۆخێك دروست بوون هه‌روه‌ك له‌ پێشه‌کیه‌ی (ینك) نوسراوه‌، به‌پیتی نه‌ده‌بیاتی (ینك) نه‌وانه‌ له‌ کاردانه‌وه‌ی دروستبوونی یه‌کیتی دروست بوون، نه‌گینا وازیان هێنابوو.

که‌میك له‌ میژووی:

به‌پیتی ته‌قیمی خۆیان هه‌ر له‌ گه‌ل دروستبوونی نه‌و، (س.ک) له‌ مانگی (۵)ی گولان مه‌فره‌زه‌ سه‌ره‌تایه‌کانی پێشمه‌رگه‌و (شۆڤشی گولان)ی لی دروست بۆوه‌.

- له‌دوای دروست بوونه‌وه‌ی کێشه‌ی سەرکردایه‌تیان هه‌بوو، بارزانی قایل نه‌بوو به‌و شۆڤشو حزبایه‌تیه‌ نوێیه‌، بۆیه‌ له‌ سه‌ره‌تاوا پێکه‌وتن که‌ (نیدریس بارزانی) وه‌ك رابه‌ریکی هێما، به‌لام له‌ کۆنگره‌ی (۹) به‌ یه‌که‌جاری (سامی عبدالرحمن) لادراو (مسعود بارزانی) بووه‌ سه‌رۆک و (س.ک) نه‌ماو بۆوه‌ (پارتی دیموکراتی کوردستان).

- سامی عبدالرحمن (حزبی گهل)ی دروست کرد.
- که متر ده هاتنه ناوچه رگهی کوردستان، زیاتر چالاکیان سی گۆشهی سنوره کان بوو، له سالانی ١٩٧٩، ١٩٨٠، ١٩٨٢، .. ده هاتنه کوردستان و له لایمن یه کیتی دهرده کران.. تا بهرهی ١٩٨٨.
- له دواى سهرکهوتنی شوڤشی نیران ١٩٧٩ نهوانیش بوژانه وه و له وهلامی پیرۆزیایی سهرکهوتی (أ.خمینی) داوای له بارزانی کرد بگمڕیتمه وه نیران، بهلام پیرا نه گهیشته، له ١٩٧٩/٣/١ له نهمریکا وهفاتی کرد، بهپینی وتاره کهی نیسانی ١٩٧٩ ی (مسعود بارزانی) مردنه کهی ناسایی نه بوو به دهستی ساواک و سیا بووه.^(١)
- لهو ماوه یه دا زیاتر سهرقال بوو به شهری حدکای دیوی کوردستانی نیران و له ولایهش له گهل یه کیتی.
- له ١٩٨٨/٥/٧ له باره گای حزبی شیوعی بهرهی کوردستانی جاردرا.
- له راپهرینی ١٩٩١/٣/٥ به شلۆقی هاتنه وه کوردستان له چوارچیهی بهرهی کوردستانی، ههرچهنده به دوودلی دهیانروانیه نمو نه بجامه ی راپهرین، بهلام تهکان و خودروستکردنیان له هاتنی سهرۆکی پارتی خۆی بو گۆره پانی کوردستان راسته وخۆ نهو تهوقانه ی شکاند که پیشتر بهری گرتبوون، تا له شهری کۆڤی خۆی سهر بهرشتیان بوو.. نه گینا کادیرو لایهنگری کهم توانای هه بوو.
- له کۆنگره ی (١١) کۆمه لێک کادیرائی به توانا و نهزموونی سۆشیالیستو پاسۆک هاتنه ناو پارتی و ناوه کهی بووه (پارتی دیمکراتی کوردستانی یه کگرتوو).
- له هه لێژاردنه کهی په رله مان و رابه رایه تی دهنگی یه که میان هینا بهرپێژه ی ٤٥,٢٪ دهنگی رابه رایه تیش له ٤٨,٣٪، ٢٥٦٧٢ دهنگی له سکرتهیری یه کیتی

^١ بۆ زیاتر برۆانه وتاره کهی کاک مسعود له ١٩٧٩ که له زنجیره کتیبی (نهوهی بهعس پینی نهکرا - رهوشه ن کردی) فیصل دباغ- له بهرگی دواوه ی نووسراوه تهمه، نمو وتاره به کاسیتیش بلار بۆوه وهختی خۆی.

زیاتر هیتنا.

- حکومت و پەرله مانیان به (پهنجاب به پهنجاب) دروست کرد، یه کهم شهریان به هاوبهشی دژ به (PKK) بوو، به هاوکاری حکومتی تورکیا.
- له دوایدا روبه پرووی شهرێ ناوخۆی بۆوه له گهڵ یه کیتی ههروهك قوناغه کانی لهوئ نوسراوه تموه.

٤- حزبى سۆشیاლისىستى يەگرتووى كوردستان (حسیك) :

له سالى ١٩٧٩ له يەك گرتنى بالى جودابوووهى (بزوتنهوهى سۆشیاლისىستى كوردستانى ناو يەكيتى) به سەرۆكايەتى رسول مەمەندو (ليژنەى نامادەيى- پارتى ديمكراتى كوردستان) به سەرۆكايەتى د. محمود عوسمان دروست بوو، وا ريكهوتن كه رسول مەند سەرۆكى ئەو حزبە بێتو د. محمود جێگر.

نايدیۆلۆژياى: نەتەوايەتى + سۆشیاლისىستى زانستى.

كەمىك له مێژووى:

بەدیلی ئەو دۆخە مێژووییەى بە میرات وەك ناكۆكى مابوو لەنیوان (جەلالیەت و مەلایەت.. بە زاراوەى خۆیان) وا دەهاتە بەرچار كە هێزىكى سێم بێت، بۆیە لە سەرەتا حسیك زۆر گەشەى كرد كەسانى سیاسى و سەربازى وەك: (شمس الدین موفتى)، (عدنان موفتى)، (قادر جەبارى)، (تاھر علی والى)، (مەلا ناصح)، (محمد حاجى محمود)، (قادر عزیز)، (عادل مراد)، (عبدالحالق زەنگەنە)، .. (سید كاكە)، (عولّا بۆر)، (عولّا سور)، (سید سلیم)، (نەنودر عەبد سولتان).. تیاوو.

● لەدواى ئەو لێك جیابوونەوانە نەخشەیهكى سەربازى و سیاسى وا خەملى كە ناوچەكانى بادینان تەنها پارتى لى بوو، سۆزانیش حسیك و یەكیتى تێك ئالابوون، ئێتر بەو عەقلى تەتالینیانەى ئەو سەردەم هەر زوو تێك گێران و بەخێرايى مێژوویی ئەو حزبە بوو شەرى براكوژى با نەشى وێستى.

● نەویش لەسالى ١٩٨٠ لەرێنى د. قاسملو دانوستانىكى یەك لایەنى جارنەدراوى لەگەڵ حكومەتى عێراق كرد بى هیچ نەهجام.

● لەسالى ١٩٨١ رووبەرۆوى شەرتىكى سەرتاسەرى بوو لەگەڵ (ینك) و شكستى هێنا هەرچەندە لەسەربازیش ئەو بەهێزتر بوو، بەلام لە نەخشە و پلانى

سیاسی زیاتر شکستی هینا.

- لەدوای کارەساتی پشت ناشاری ١٩٨٢ بە یە کجاری ئاودیوی ئێران کران.
- لە ١٢/١٢/١٩٨٥ قادر عزیز وە ک تە یاری مارکسی ناو حسیک جیابووهوهو حزبى زەحمەتکێشانی کوردستانیان دروست کرد.
- لەدوای ماندوبونیکى زۆر بە سستی پارتى و بیروکراتیەتى - وە ک لەوکاتی وتیان لە ١٩٨٧ پێش جاردانی بەرهی کوردستانی بەخۆیان و سەرکردایەتیاں لە گەڵ حزبى شیوعى تەسلیمی نەمرى واقعی یە کیتی بوونهوه، بە یە کجاری وازیان لە هاوێ پانیەتى پارتى هینا، دواییش بوونه لایەنیکى لاواز لە بەره هەشت قۆلبە کە.
- لە راپەرین رۆژنیکى بەرچاویان هەبوو لە چوارچێوهى بەره.
- لە هەلبژاردنە کەى ١٩٩٢ لە ٢,٥٪ دەنگیان هینا، بۆ رابەریش د. محمود تەنها ٢٣٣٤٢ دەنگى هینا.
- لە ١٩٩٢/٢/٥ بوونه دووبەشى (سید کاکە و محمد حاجى محمود قادر جەبارى) لە گەڵ (پارتى گەل - سامى عبدالرحمن) یەکیان گرتو یە کسەر هاتنه ناو پارتى، بەشە کەى تریشى بە سەرکردایەتى رسول مەند چوونه ناو یە کیتی.
- لە کۆنگرهى (١١) ی پارتى جارىکى تر دیسان محمد حاجى محمود لە پارتى جیابووهوهو حزبى سۆشیالیستی دیمکراسى کوردستانی دروست کرد، تا ئێستاش وە ک لایەنیکى ناسەرە کى جم و جۆلى سیاسى هەیه.

٥- حزبى شىوعى كوردستان (حشك):

بەردەسمى لە ١٩٩٣/٦/١٨ بەدواوە بە حزبى كوردستانى لیست دەكرى، لە كۆنگرەى (٥)ى (حشع) كە لەژێر دروشمى (الديمقراطية والتجديد) بەسترا، پێشتر لیژنەى ھەرىتى كوردستان بوو لە (حزبى شىوعى عێراقى-حشع)دا، ئینجا بوو حزبى كە سەر بە سەرۆكایەتى (كریم احمد).
نایدیۆلۆجیاكەى روونە - ماركسى - لینینی.

كەمێك لە میژووی:

ھەلبەتە بەپیتی پێناسى (حزبە کوردستانىەکان)، (حشع) حزبى كوردستانى نىە تا ئەو میژووەى سەرۆو، بەلام میژووی (حشك) ھەر میژووی (حشع)ە، بۆیە دەبێت شتىكى بەخێراى ھەر لى باس بكەین.

+ لە ١٩٣٣/٣/٣١ بەناوى (لجنة مكافحة الاستعمار) بزوتنەوێك دروست بوو بە سەرۆكایەتى (عاصم فلیح)، لەدواى گەرانەووە دەرچوونى لە (زانكۆى شىوعى) مۆسكۆ.

+ لە ١٩٣٥ برۆه (حشع)، دواى لە ١٩٣٨ سەرۆكایەتى بە (یوسف سەلمان-فەد) سپێردرا (مسیحى بوو)، لەگەڵ (عزیز محمد، زكى خەمى، عامر عبدالله، مكرم تالەبانى، كرىم احمد...).

+ ھەلۆتستان بەرامبەر كێشەى كوردجنگەر نەبوو جاروابوو بە نازىو كرىنگرتەیان لەقەلەم دەدا جارێش وابوو داكۆكیان لە مافى چارەى خۆ نووسىبو كوردستان دەكردهو، بەتێكراپێكەى بەندیان كردبوو بە چارەنووسى كێشەى پرۆلیتاریا لە عێراق.

+ زۆر جار دوو لەت بوونە یان لەتى تری لى بووینەو لەوانە: (كتلة العمل، وحدة النضال، لجنة الوطنية الثورية، الاتحاد، راية الشفيلة).. بەلام سەرەكیەكەى

له سالی ١٩٦٧ لهسره کیشهی چینی و سۆفیهتی نهوانیش لیتره دابهش بوون بۆ:

١- قیاده مرکزی- عزیز الحاج- چینی.

٢- لجنه مرکزی- عزیز محمد- سۆفیتی.

+ له دواى چوونه ناو شۆرشى نهیلول له ١٩٦٣ ههتا دواى رێکهوتنى ئادار دیسان له گهڵ حزبى به عس (به ره به کیان) راگه یاند له ١٩٧٣ و چه کیشیان وهرگرت.

+ له شەڕى چاره نووسى ١٩٧٤-١٩٧٥ له به ره ی حکومهت بوون.

+ له دواى شکستى ١٩٧٥ و نه مانى شۆرشى کورد به کسەر هه م چه ک کران و سیاسه تی (ضبط على القواعد وتقريب القيادة) بیان له گهڵ به کارهات و زۆر لاوازی کردن تا له سالی ١٩٧٨ به ناچارى دیسان به ره و شاخه کانی کوردستان هاتنه وه.

+ له ١/٥/١٩٨٣ له دواى نیتوان کردنیتکی نه زمانه ی شەڕى براکوژی خۆیان بوونه گه وره ترين به راگرت، به کاره ساتى (پشت ناشان) به ناوبانگه که نزیکه ی ٢٠٠ کادیرو پیتشمه رگه بیان به ده ستى (ی ن ک) له ناوچوون به دیله وه، هه ریه که له (کریم احمد، احمد بانى خیلانى) و سه رکرده کانی تریان ده ستگیر کران.

+ تا له ٧/٥/١٩٨٨ له رێکهوتنه سه رانه سه ریه که (حشع)یش لایه نیتک بوو له و (٨) لایه نه ی به ره ی کوردستانى.

+ له دواى راپه رین و دارمانى شیوعیهت له مه دره سه وه زیاتر فیکره ی دروست کردنى (حشک) هاته ئارا، به تاییه تی نه و ده نگه ی له هه لپه ژاردنه کانی په رله مانى کوردستان که ته نها ٢١١٢٣ ده نگه ی هه نا ده کا له ٠.٠٢٪

+ له گۆنگره ی (٥) ی شه قلاوه ی ١٩٩٣ (حشع) بووه چه ند پارچه یه کی ویتراو نه ویتراو:

١- حشک- کریم احمد

٢- پارتى کارى سه ربه خۆى کوردستان (ابو حکمت) و (محمد حه لاق).

٣- حشع- ده مید موسى.

جیابوونهوهی (حشك) به رێكهوتن و نهخشه و پلان بوو، له نهسلدا نهوه لیژنه ی ههڕیمی كوردستان بوو كه له كوێنگره ی (٣) ی سالی ١٩٦٧ بریاری لهسهر درابوو، نهو حزب به حوكمی میژوو یی و دا برانی له كێشه ی كورد و نایدیۆلۆجیه (ماركسی لینینی) به زهقه كه ی نیستا وهك حزبیكی بچوك له كوردستان كه متر ناسۆی گهشه كردنی له پێشه.

٦- كۆمهڵ و بزوتنهوهی ئیسلامی له كوردستان؛

چهند بـهـرواردیـكـی جـیا له نـهـهـهـیـاتـی ئـهـمـو بزوتنهوه ههیه وهك یادی دامهزراندنی، چونكه لهپـشـتر رێـكـخـستـنی (نـیـغـرـان) لهپـهـنـجاكان له كوردستان هه‌بووه، به‌شێك ده‌یـگـێـژـنـه‌وه بۆ پـشـ ١٩٨٠، به‌لام ئه‌وه‌ی روونه له سالی ١٩٨٤ بزوتنهوه‌ی په‌یوه‌ندی ئیسلامی له كوردستان دامه‌زرا به‌ رابه‌رایه‌تی ئۆرهبی م. شیخ له‌تیفو. شیخ محمد به‌رزنجی، دوا‌ی له‌سالی ١٩٨٧ له ئه‌نجامی یه‌كگرتنی كۆمه‌له‌ زانایه‌ك له‌گه‌ڵ ئه‌م (په‌یوه‌ندیه) بزوتنهوه‌ی ئیسلامیان راگه‌یانده‌ به‌ رابه‌رایه‌تی (شیخ عوسمان عبدالعزیز) و یه‌كسهر جاری شو‌پـشـیان دا، دابه‌زینی هه‌ریه‌كه‌ له شیخ محمد به‌رزنجی و شیخ له‌تیف له‌ رابه‌رایه‌تی و متمانه‌ پێدانه‌ رابه‌ری نوێ ئه‌زمونیکی نوێ بوو له‌ سیسته‌می سه‌ركرده‌یه‌تی و وه‌ده‌ست گۆپی ده‌سه‌لات و هه‌تا دیمكراسیش كه‌ له‌ قۆناغی نوێی كوردایه‌تی هه‌ر شـه‌ری له‌سه‌ر كراوه‌ و واده‌كری.

كه‌مێك له‌ مێژووی:

+ هه‌ر كه‌وتنه‌ شاخ زۆر به‌خێرای هێزه‌كانی دروست كرد به‌ناوی له‌شكری قورشان، له‌چهند داستانیك وه‌ك قه‌لاتووكان، ده‌شتی هه‌ولێر، سلێمانی... متمانه‌یه‌کی سه‌ره‌تای له‌ناو خه‌لك دروست كرد، كه‌ پـشـتر نه‌زموونی (له‌شكری ئیسلامی) بـنـمـتـانه‌ی كـردـبوون، هه‌رچه‌نده‌ سه‌ركرده‌یه‌تی ئه‌م بزوتنهوه‌یه‌ش هه‌ر له‌ سه‌ره‌تادا ده‌ست كورتی له‌ ئه‌زمونی سیاسی و واقیع و په‌یوه‌ندیه‌ نیقیلمی و جیهانیه‌كان پتوه‌ دیار بوو.

• له‌ فه‌تره‌ی ١٩٨٨ تا راپه‌ڕین تاكه‌ لایه‌ن بوون كه‌ جم و جۆلی رێكخه‌ستیان له‌ گه‌شه‌كردن بووه‌، بۆیه‌ له‌ راپه‌ڕینه‌كان به‌شاریه‌کی کاریگه‌ریان هه‌بوو له‌ پله‌ی (٢) (٣). هه‌م له‌ راپه‌ڕینه‌كه‌ و هه‌م له‌ به‌رگریه‌كانیشدا له‌ هه‌ندێ دۆخدا له‌ پله‌ی

يەك بوون.

● هەم لە دانوستانە کە ی ١٩٩١ ی بەرەو حکومەت بەشدار نەبوون، هەم لە هێنانی پاسدارانیش بۆ کوردستان ئەوان و حشع بەشداریان نەکردوو، بەلام لە گەڵ ئەوانەشدا ئەندامیش نەبوون لەو بەرهەی کوردستانیه.

● لە دواى راپەرین زۆر بەخترايى گەشەیان کرد، یەكەم کەنالی تەلەفزیۆنى لە کوردستان لە رانیەیان کردووە.

● لە هەلبژاردنەکانى ١٩٩٢ سێ یەمین دەنگى هینا بەریژەى ٠٠٠٥ ، ٤٩١٠٨ لە لیستی رابەراییەتیش ٣٨٨١٥.

● لە مانگی ١٠/١٩٩٣ لە چەمچەمال دوايش لە مانگی ١٢/١٩٩٣ لە گەڵ (ی ن ك) تووشى شەڕ بوون.

● لە بۆسەیه کى بازگەى گەرمیانی (ینك) لە ١٨/١٢/١٩٩٣ لە سەیارهیه کى (باسك) دراو سەرەتای شەڕێكى سەرتاسەرى بوو شەكستى بزوتنەو.

● لە لایەن نێران، مجلس أعلی، حزب الدعوة، حزب الله ی کورد، حزب الله ی لبنان، حزبى رفا، ... زۆربەى بزوتنەو ئیسلامیه کانی تریش ناپەرەزایان دەربری، حزبە کوردستانیه کانیش یان بێ دەنگ بوون یان لارییان نەبوو.

● نەو شەكستە نەبوو داستان بۆ یەكێتى وەك جاران لە گەڵ (پدك) و (حسك) و (حشع) کوردبوو، چونکە بە کەمێك پێشمەرگەى بزوتنەو بەرگریه کى بێ وێنەى هێزێكى زۆرى (ینك) دەرکرا، بۆیه هۆى شەكستیه کە بە سادەیی دەرکەوت کە بێ نەنامەیی سەرکردایەتى بوو.

● رەوتى گەشەیان لە کار نەکەوت، هەرچەندە متمانەو تەوژمى رابوون لە بەرهەردا پشتهوشکێن کراو.

● لە جەنگەکانى مانگی ٥/١٩٩٤ بە قورسى خۆى سەلماندووە و هاتەو مەیدان.

● لە خوولى دووهمى جەنگ بەشدار نەبوون، بۆیه لە کۆتاییدا لە پاوانکردنى

- هەر لایەکی بۆ دەسه‌لاتی خۆی روبه‌پرووی تەنگه‌به‌ری بوونه‌وه له هه‌ردوولا.
- له کابینه‌ی (٣)ی پارتی به دوو وه‌زیر به‌شدارییان کرد.
 - له دوا‌ی شه‌رو پێکدادانیکی زۆر له‌گه‌ڵ (پنک) له نیسانی ١٩٩٧ و‌هستانی جه‌نگ، رێکه‌وتنه‌نامه‌ی تاران‌یان مۆر کردو له حکومه‌تی سلێمانیش به‌شدار بوون به دوو وه‌زیرو بووه هۆی کشانه‌وه‌یان له حکومه‌تی هه‌ولێر.
 - له کۆنگره‌ی (٧)یاندا کۆمه‌ڵێک گۆڕانکاری ناوه‌کی لێ هاته‌ دی، له‌وانه گۆڕینی رابه‌ر له (م. عوسمان) بۆ (مه‌لا علی عبدالعزیز) که نه‌وه سییه‌مین رابه‌ر بوو ده‌گۆرا.
 - له ١٩٩٨/٨/٢١ له‌گه‌ڵ (بزوتنه‌وه‌ی راپه‌ڕین) یه‌کیان گرتو (بزوتنه‌وه‌ی یه‌کبوونی نیسلامی کوردستان) یان لێ هاته‌ دی.
 - دوا‌ی له‌کۆنگره‌ی (٨) هاوپه‌یمانه‌تی هه‌ردوو باڵی عه‌لی باپێرو . صدیق عبدالعزیز ده‌رچوون و باڵی عه‌لی عبدالعزیز شکستی هێنا.
 - نه‌و نه‌ه‌نامه له‌لایه‌ن جه‌ماعه‌ته‌ ده‌رنه‌چوه‌کان قه‌بوول نه‌کرا، بۆیه بوونه‌ سێ به‌ش: ١- زۆراپه‌تییه‌که‌ی کۆنگره‌ کۆمه‌ڵی نیسلامی به‌ نه‌میرایه‌تی م. عه‌لی باپێریان دروست کرد ٢- نه‌نصارو لنیسلام ٣- له هه‌موان لاوازتر نه‌وانه‌ی ده‌نگیان نه‌هێنا‌بوو ناویان له خۆناوه‌ بزوتنه‌وه‌ی نیسلامی .

٧- په کگرتووی ئیسلامی کوردستان :

بزوتنه وهیه کی ئیسلامی چاکسازی (وهك خوځيان وایان پښ خوځه بگوتړی) هرچنده همدو بزوتنه وهیه کی ئیسلامی بگره همدو بزوتنه وهیه کی سیاسی چاکسازی، له ۱۹۹۴/۲/۶ به نه مینداریه تی (م. صلاح الدین بهاء الدین) راگمیه نرا، واته پتشر همدوینه نهك لهو بهرواره دا، له ریز پارووی (نیخوان)ی جیهانیه، له کورستانیش جمو جۆلی خیرخوازی و جارجار سیاسیش همدو، بهلام ریکخواویکی کوردستانی نه بوونه، وهك مهملهی (حشع)، بۆیه لهو بهرواره دا میژوی سیاسی دهست پښ دهکات به پښی پتناسی (حزبه کوردستانیه کان).

که مینک له میژووی :

● له دواي دارماني خه لافهت له ۱۹۲۴/۳/۳ به تهواوی، لیته ولهوی له نیو رهوشه نیرانی بیر ئیسلامی ریکخواو دهستو کومه له دروست بوو، هر له نه ندونیسیا هتا ولاتانی عمره بی، له همدووی گرنگر (برایانی موسلمان).. بهلام نهو بزوتنه وانه له دواي شۆپشی ۱۹۷۹ی نیران ته کانی پښ دراو له (نخبه)ی دابهزی بۆ ناو شهقام و گۆره پانی سیاسی گشتی و میلله تانهش. نهو کاریگریه له بهر چندی هوی گشتی و تایبهتی زیاتریش له کوردستان کرد.. نیر له جمو جۆلی خیرخوازی و ریکخستنی زیندانی ده رچوو به تایبهتی که شۆپشی نه فغانستانیشی به دوا دا هات.

● زه مینه یه کی جیهادی سازا، بۆیه (نیخوان)ی جیهانیش له سهره تا به خیرایی بهرمو جیهادی و هرچه رخان، بهلام له به کهم نه زمونی (سوریه) یاندا شکستی هینا، دیسان هه لوسته میان کرده وه.

● له کوردستانیش به هه مان شتیه له سهره تا دا له گه ل بزوتنه وهی ئیسلامی پتکه وه بوون تا له هه لپژاردنه کی ۱۹۹۲ به پهك لیست دابهزین، ده توانین به

حیسابتیکی ساده رێژەی دەنگەکانی ئەوانیش دەرخبین، سەرجهەم دەنگی لیستی پەرلەمانی بزوتنەو ٤٩١٠٨ دەنگ بوو، رابەریش ٣٨٨١٥ بوو، خەتی رایان (واتە یە کگرتوو) رایان بۆ رابەرایەتی نەدا، بۆیە دەنگی یە کگرتوو دەکا: ٤٩١٠٨ - ٣٨٨١٥ = ١٠٢٩٣، بەلام هەر لە سەرەتادا تێبینی و وریایەکی زۆریان بەرامبەر سەرکردایەتی و رابەری بزوتنەوی نیسلامی هەبوو لەبارەی کەم ئەزموونی و نەشارەزایی لە زانستی سیاسەت و پلان و ستراتیجیەت و کۆمەڵێک کێشە تر، بۆیە هەر لە گەرمەیی شکستی بزوتنەو و بەرامبەر شەری یە کیتی یە کگرتوو نیسلامی کوردستان راگەیەنرا، کە زۆرجار (ئەوکاتە و هەلو مەرجه) جیتی سەرزەنشتی هاوڕێیانی نیسلامیەکانی تریانە.

لەدوای دروست بوونیان بەخێرایی دەزگا و بارەگاانیان دروست بوو، یە کەم کۆنگرەیی ناشرایان گرتەرا بۆ ئەوەی گۆڕانیکی وا لە نەخشەی سیاسی و سەرکردایەتی بێتە دی، لە ناوچەکانی بادینان زیاتر و بەرچاو تر گەشەیان کرد کە پیشتر نەو وەلامە جەماوەریە کەمتر بۆ حەزی تر بوو، بەلام لەدوای فشار و تەنگەبەری دیسان بەرەو لاوازبوونەو چوون لە کاتیکا کە هیچ هێزێکیان نیە بۆ پارەنگی فشارەکان.

له پارچه‌کانی قری کوردستانی

له راستیدا حزب کوردستانی‌ه‌کان وه‌ک زاراوه زیاتر حزب‌ه‌کانی چوارچینه‌ی نه‌زموونی کوردستانی عێراق ده‌گریته‌وه، به‌لام که ده‌لی حزب کوردستانی‌ه‌کان هه‌رگیز فراوانتره‌ له‌ نه‌زموونه‌.. بۆیه‌ دوو نمونه‌ی سه‌ره‌کی کوردستانی ئێران و تورکیا به‌ خێرایه‌ک باس ده‌که‌ین.

٨- حزب‌ی دیمکراتی کوردستانی- ئێران (حدکا)

له‌ سالی ١٩٤٦ی نه‌زموونی کۆماری مه‌هاباد دروست بوو،- وه‌ک له‌ پارتی به‌شی عێراق باس کرا -له‌ پێشیدا له‌ ١٦/٨/١٩٤٥ (ژ ک) بوو به‌ حزب‌ی دیمکراسی کوردستان به‌ سه‌رۆکایه‌تی قازی محمد.

● دیاره‌ په‌یوه‌ندی (پ د ک) به‌شی عێراق و شای ئێران (حدکا)ی خستبوه‌ دۆخێکی ته‌نگ تا رووخانی شا، هه‌ر بۆیه‌ش دوو حزب‌ی ناوه‌پۆک ته‌واو لێک جیان.

● له‌ نزیک کۆتایه‌کانی شۆڕشی ئێران (حدکا) ده‌وری په‌یدا کرد به‌ سه‌رۆکایه‌تی د. قاسملو، نه‌ویش له‌ نه‌ورویا گه‌ڕایه‌وه‌ ناوچه‌رگه‌ی روداو، که‌ له‌ گه‌ڵ سه‌رکه‌وتنی شۆڕشی کوردستانی ئێران باریکی تایبه‌تی به‌خۆوه‌ گرت به‌هۆی نه‌و حزب‌ه‌و (کۆمه‌له‌) زیاتر مارکسی بوو که‌ له‌ لایه‌ن (محمد مه‌ته‌دی) دروست کرا که‌ پێش تر نه‌ندامێکی نه‌و حزب‌ه‌و.

● سێ شه‌ر له‌ نپاوه‌، سنه‌، نه‌غه‌ده‌، هه‌لگیرسا، زیاتر حدکا ده‌رکه‌وت.

● چه‌ندین شه‌ڕودانوستان شان به‌شانی یه‌ک کران و هه‌ریه‌که‌ له‌ (أ. تاله‌قانی) و سه‌رکرده‌کانی کوردستانی عێراق نامۆژگاری (حدکا)یان کرد که‌ جه‌نگ له‌ قازانجی کورد نیه‌.. به‌لام وا دیاربوو هه‌ر یه‌که‌ له‌ (کۆمه‌له‌) و (مجاهدین و فدائی خه‌لق) له‌ ئێران و حکومه‌تی عێراقیش رۆلێکی چالاکیان بینی له‌ دروستکردنی

نەو شەپەر.

● لە ساڵی ١٩٨٠ شەری عێراق-ئێران دەستی پێکرد، بەدوای ئەوەدا (حەکا) بە تەواوی لە بەرەکان لە بەرامبەر هێرشەکانی (پاسدار و قیادە مۆقتە) شکا، یەکییتی و عێراقیش هاتنە پشتیوانی حەکا.

● نەو حەزبەش بەهۆی فیکری عەلمانی و کاریگەری چەپی زۆر جار روبەرپرووی دوولەت بوون بوو، لە کۆنگرە ١٩٨٠/٦/٢١ گۆڕە (٧) نەفەری بە سەرۆکایەتی (غەنی بلوریانی) جیاپوونەوه و ناوی مارکسی و سەر بە توودەیان لێرا، جارجاریش لەو لایە لەگەڵ کۆمەڵە تووشی شەڕ دەبوون، لەگەڵ قیادە ی مەهەتە (پارتی) هەر لە شەڕدا بوون.

● حەکا جاریکی تریش دوو لەت بوونەوه بەللی (جلیل گادانی - نەقەلیەت) جیاپوونەوه.

● د. قاسملو لە ١٩٨٩/٧/١٣ لەمسا تێدۆر کرا، د. شرف کەندی هاتە جیتی، دوای ئەویش تێدۆر کرا.

● دیسان (حەکا) بوونە دوولەت نەو چارە سەرتێرەکی (مستەفای هەجرە) و بەللی نەقەلیەت گواپە عبدالله حسن زاده، چالاکی عەسکەری لە ساڵی ١٩٩٦ وە بە یەکجاری نەماوە.

● چەند جاریک هێزی ئێرانی بەناو سنوری یەکییتی هاتوونە سەر بارەگاکانیان لە کۆیە.

● نێستا زیاتر روو لەو بۆچوونە بە کە سود لەو ئازادی و ژبانی سیاسیی هەلبژاردن وەرگرن کە رەخسارە لە ئێران بەهۆی دەستورێکی شەریعەتییە.

٩- پارتی گریکارانی کوردستان PKK :

- راپهرینه کانی کوردستانی تورکیا: ١٨٢١، ١٨٤٧ بۆتان، ١٨٥٣ جزیره، ١٨٨٠ شیخ نههری، ١٩٢٠، ١٩٢٥، ١٩٢٧، ١٩٢٨، ١٩٣٠، ١٩٣٤، ١٩٣٧، ١٩٣٨، ١٩٣٩... له پاش چله کان جوړه بڼ ئومیدیه ک بالی کیشا، دیاره شوږشی نهیلول نمو ناسه واره ی نهبووه له سمر کوردستانی سمروو بۆیه (پارتی لقی تورکیا بهر بهر پوکایه وه)
- له دوا ی سمرکهوتنی شوږشی نیسلامی ئیران جیهان به گشتی ههژا، کوردیش له هه موان زیاتر، بۆیه له سمره تا کانی ٨٠ زیاتر له ١٢ لایه نی (مارکسی) ته نه ها له کوردستانی سمروو دروست بوو، له وانه: (کاوه، دهنگی کاوه، نالای رزگاری، ده ده قاده، حزبی سۆشیالیست، PKK، ...).
- به پیتی ته قویسی خویان له ١٩٧٨/١١/٢٧ له ناوچه ی نامهد (دیاریه کر) دروست بووینه، به گهم کۆنفرانس له ١٩٨١/٧/١٥ کراو، به گهم جمو جوولی پیتشمه رگایه تیشیان له ١٩٨٤/٨/١٥ له شه مزینیان دهستی پیتکرد، نمو حزیه میژووه که ی زۆر بهنده به سمرۆکه کی (عبدالله ئۆجه لان- ئاپۆ) که له سالی ١٩٧٠ له چالاکی خویندکاریه که ی دروست بووه و بلاو کراوه ی (سهریه خۆبوون) ی ده رکردوو، له سمر ریتبازی (مارکسی- لینینی) ی هه ره شوږشگیتریان په سپره و کردوو.
- په یوه ندیه کی به تینی له گم (بهره ی میلی فه له ستین- جوړج حه بهش) هه بوو بۆیه گه ریلاکانی له لوینان راده هیتاو (ئاپۆ) خۆی له بیقاع بوو.
- دوا ی راپه پینی ١٩٩١ ی کوردستانی خساروو ناسۆیه کی فسر او انتری بۆ په خساندن، له سمره تا دا زۆریه ی لایه نه چه پی و عملانیه کانی کوردستانی عیراقیش (ئاپۆ) ی به رابهرو مونه زیری خۆی ده زانی.
- پرۆژه ی نابوووری و سیاسی باش دارشت و حزیه کانی تری لاواز کردو، نیتزگه و

کەنالی ئاسمانی دروست کرد.

● لە ١٩٩٢ بۆ یەکەم جار رۆبەرروی هێزی هاویمەلی (پدک) و (ینک) بۆوە بە هاوکاری تورکیا.

● بە یەک لایەنی تا ئێستا ئەوە پێنجەمین جارە شەڕ رادەگرتیت بۆ ئەوەی تورکیا وەلامی هەبێ.

● لە ١٩٩٥/٨/٢٥ لەناکاو هاتە ناو شەڕی ناوخۆی کوردستانی لە قازانجی بەکیتی لە دژی پارتی، هەرچەندە بەپیتی PKK هۆکە دەگیرێتەوە بۆ ئەوەی کە دەلێن (پدک) لە ١٩٩٢ را شان بەشانی تورکیا لەناو خاکی کوردستانی تورکیا شەڕ و راوە پێشەڕگەیی PKK دەکا، هەرچەندە ئێستا هەلویستی سەرکردایەتی کردی ئیراق بەرامبەریان باشە .

● لە ١٩٨٨ تورکیا و نیسرا ئیل کەوتنە هاوێ پانیەتیەکی ستراتیژی و ئوردنیشیان راکێشاو چواردەوری سوریا تەنگ بۆوە بۆوە هۆی دەریەرانەنی (نابۆ) و دواي لە کینیا لە ١٩٩٩/٢/١٦ کەوتە داوێکی ئالتۆزی دەزگا سیخوڕیەکانی سیا و میتو مۆساد رفیتراو بە سەرکراوی بۆ نیسرا ئیل و لەوێش بۆ تورکیا تا ئێستا زیندانیه بۆ هەتا هەتا یە.

● دواي ئەو هەنگاوە PKK شەڕی وستاندووە و هێزەکانی کشاندۆتەو دەرووبەری قەندیل لە دواي چەند شەڕێک لە گەل (ینک) زیاتر جێگیر بوو.

(۱۷)

Masonism

الماسونية

ماسونی

رېتكخراوېتكی فیکری و نهیتنی کۆنی خېرخوازی و مرؤقایهتی یه به پیتانسی
خویان، نهوانه سنووری جوگرافی کۆمهلايهتی و نهموايهتی و ئاینیان نییه،
جیهانینه، خو به رزگارکهری مرؤقایهتی دهزانن، به ناوی (بنیاتنانی
سربهستی)یموه .

بوونی راستهقینهیان و دروستبوون و دامهزرتنه رهکانیان لیتترین بابته، بۆیهش
رېوايهتی زۆری لهسهره، بهشیک پیتی وایه له گهل بوونی مرؤف و میژوو نهوانهش
هههه، بهشیک تر زیاتر میژووهکی دیاریکراویان بۆ نووسیوه دهیان گێژنهوه
بۆ ۴۰۰۰ سال (پ. ز)، بهشیکیش تر پیتان وایه راستهوخو رېتكخراوېتكی
یههوودییه، بهمهبهستی زال بوونیان بهسهر جیهان دروست بووینه، لهوانه
فرههنگی (الموسوعة الميسرة في الأديان والمذاهب المعاصرة)^۱ بهپاشکاوهتر
دامهزرتنهرومیژووهکهی دهستنیشانکردوووه گولیه له (۴۴ ز) شای رۆمان
(هیرۆدس نهکریا) دروستی کردوون بههاوکاری پراوێژکاره یههوودییهکان، ههشه
پیتی وایه له سهدهکانی ناوهراست له نهوورپا دروست بووینه، بهشیک زۆریش
همیه پیتی وایه ماسونیهت ههر گۆتهیهو راستهقینهی نییه،

^۱ له ماددهی (الماسونیه) سرنج بده .

سەرىردە ھۆى دروست بوونى:

لە لایمەن ئەوانەى كە پىيان وایە ماسۆنى بەت بوونى راستەقىنەى ھەيە بەبى لایەنى دەیتوئەنەو وای بۆ دەچن كە لە بنەچەدا خەلکانىك بووینە پىشەيەكى تەكنىكى سەرەتايان ھەبوو، ئەو پىشەيەش لە لایمەن دەسەلاتدارە كۆمەلایەتى يەكان بەرەبەرەكانى كراون، بۆيە ئەوانە پىويستيان بە پارىزگارى ھەبوو لە دەسەلاتى دەرەبەگو ئاغاو سەرەك خىلەكانى ئەو سەردەم، بۆ ئەو مەبەستە رىكخراوى (ماسۆنيان) دروست كەردوو لە سەدەى (۱۳) لە پەنای كنىسە، بەناوى (ماسۆن) واتە بىناكەر، لەوشەى (froacs-masone) ھاتوو واتە (البناؤون الأحرار) (بىناكەرە ئازادى خوازەكان)، گوايە ئەو ناوە وىتەى ئەو جوولەكانەيە كە لە بابل گەرانەو بە دەستىك شمشىرو بە دەستىكى تر نامرازى بىناكەرنىيان ھەلگرتبوو، لەناو فۆلكلورى كوردىش ئەو ناوە نامۆنى يە بە سەلبى ھەيە كاتى وەسفى بەكىك بە خراپەو فېتلبازو رەستور دەكرىت پىتى دەلېن (ئەو فەرماسۆنە).

يەكى لە نامانجەكانىيان دروستكەردنەوەى پەيكەرى (سلىمان) لە قودس، ھەرچەندە تا ئىستا گەراونو دەگەرتن بە دوای ئەو پەيكەرە لە قدس نەدۆزرايتەو، بۆيە تا رادەيەكى زۆر ھاويەندن لە گەل (زايۆنى)، بەو شىوہە شان بە شانى دەسەلاتى سياسى ئەوان لە پەنای دەسەلاتى (ناسياسى) ھاتوون، جى پەنجەريان لە زانست و فەلسەفەو ئایدۆلۆجىياو تىۆرە سياسى يەكان ھەيە، لەدوای وەرگەرانى كنىسە بۆ شۆرشى پىشەسازى، بارەكانىيان ئەوجارە كەوتەو رۆتەر پەردەى كۆمپانىياو خەستەخانەو بىناكانى حوكومەتى ستراتىژى، تا دەگاتە رىكخراوہ خىرخوازو دەزگا جىھانىيەكانى تىرى مەوقابەتى و زانستى و تەندروستى و منداڵ پارىژى ... ھتە، لەوہو تىروانىنىكى گومانناوى خەستى رەسمى و نارسى بە زيادەو دروست كەردوو لەسەر دياردەو پرووداوو ھەلوئىستەكانى جىھانى، بە سەلبى و ئىجابى يەو، ئىتر تىۆرى (گومان، پىلان،

سيناريو ...). وهك نه خوشى بهشتكى زورى رهوشه نبرو سياستدارانى جيهانى سييهم به گشتى و جيهانى نيسلامى به تاييبتى گرتوتتهوه و گومان له ههموو شتىك ده كمن، جاروايه گومان له ههلوئستو پرووداوى راسته قينهش ده كمن، ... پهنگه ماسونى به تيش مهبستى بى كه گومان دروست بكا.

نيتيماكردنى

به پتي همندى لهوانه ي كه لهو رتيكخراوه بووينه نهوا نيتيماكردنى ماسونى بهت به سهرهتاي (غسل دماغ) و شتوه رتوپه سميتكى سوتندخواردنهوه دهست پي دهكات، به پتي (قاموس السياسة) بوونو گهشه كردن له نيتو ماسونيهت ههتا ۳۳ پله ي دهبري، نينجا له كوتايى (۳۳) پله، كه دهپيته (ماموستاي مهزن- يهوذا)، دهلتن نهوانه ي تا نيتا گهشتوونه نهو پله جووله كهن، وهرگرتنيشي له شتوه ي تاك تاكو به كومه ليشه، گوايه سهرۆكو پاشاش رتيك دهخا لهو ماسونيهت، ههندى سهرچاوه و فهرهنگ نهو زانياريانميان كۆكردوتتهوه كه به بوختمى ليته تۆمارى دهكهن :-

- دروشميان: (به كسانى، برايهتى، سهرهستى) به.
- به كه م باره گاي نهيتى و له ژيتر پهرده له ۱۷۱۷ز له بهريتانياي كردهوه.
- دوايى له نيرلهندا و نيسكوتلهندا و نه ميريكا و نهوروي كردهوه له گهل شه پۆلى نيمپرياليزميش به جيهاندا ته نينهوه، ژماره ي نيتاي به (۳۰۰۰۰) زياتر له قهله م دراوه.
- به دژه نايين و لايهنگرى نايينيش له قهله م دراون، به لام پهنگه به پتي پتيويست همدوو دهوور بيبنن.
- ههنديك ژماره ي نهندامانيان نامار كردهوه تا كوتايى سهده ي پابردوو به (۶) مليون، به لام دواي پرووخانى (سؤقيهت) زياده كميان له نهندازه دهرچوه.

- ۱۲ سەرۆكى ئەمەرىكى بى ماسونى تۆماركراون، گوايە زۆربەى دامودەزگاكانى ئەمەرىكاش بى ماسونى پىركرايتەو.
- يەكەم بارەگای نەيتى بەناوى (مخفل فلسطين) لە بیروت لە سالى ۱۸۶۲ كرايەو.
- لە بەسرەش لە گەل ھىزى بەرىتانيا لە سالى ۱۹۱۴ ز كرايەو.
- زۆربەى چالاكى و بەرھەمەكانى عىلمانىيەتى جیھانى ئىسلامى لەلايىن بەشێك لە زانایانى ئایىنى بە دەستى ماسونىيەت لەقەلەم دراون ...
- وادیارە لە سەرۆبەرى شكستى جیھانى ئىسلامى لە كۆتایى سەدەى (۱۹) ھەندى لە ناودارانى ئىسلامىش پەيوەندیان پیتوہ کردووہ، لەوانە جمال الدین الافغانى، محمد عەبدە .. گوايە كاتى بە ماھىيەتەكەيان زانیوہ وازیان لى ھیناوہ، بەلام سولتان عبدالحمید ھەر بە گومانناوى دەینوارپە ئەو زانایانە.
- بەپیتى ئەو سەرچاوانەو سەرچاوە نزیكەكانى ماسونىيەت دەلێن: زۆربەى پرووداوە گرنگەكانى جیھان لە دروستكراوى ماسونىيەتە لەوانە: - پابوونى ئەوروپى، شۆرشی فەرەنسى، شۆرشی ئۆكتۆبەر و شیوعىيەت، سەربەخۆی ئەمەرىكا، ھەلرەشاندنەوہى خەلافەت، جەنگەكان، سايكس بيكو .. تا دەگاتە دروستبوونى دەزگا ئىجھانىيەكانى وەك (عصبة الامم و UN) ... دەیانەوێ بلیتین مێژوو لەلايىن ماسونىيەتەوہ ویتە دەكرى و دادەریژرى.
- دەبى بزانی لەولاشەوہ بەھەمان تەورم لە (پروۆتۆكۆل حکماء) پرۆپاگاندەى لەو شێوہى تیايە ھەر بەمەندەش نەوہستاوہ و دەلێ: ھەر لە شیوعىيەت و شۆرشی فەرەنسا و ئۆكتۆبەر ... ھەتا رېكخراوى ماسونىيەتیش دروستكراوى ئىتمەپە، ئەوہى زیاتر ھانى ئەو گومانە دەدات ھەندى لاىەنى ھاوبەشى ماسونىيەت و زایونىيەتە لە لاىەك و لەلايەكى تر ئەو دەزگا و دیاردە كۆمەلايەتىيانە، ھەر بە تونە دروشمى ماسونى بریتىيە لە (یەكسانى - براىەتى - سەربەستى) دەبینین

• لە كتيبی (جمهوریة افلاتون) ییش ئەو دروشمە (سەربەستى و یەكسانى) بەدى دەكرى.

دروشمى شۆپشى فەرەنسى سىنكوجىكەي (سەربەستى - برايبەتى - يەكسانى)،
 دروشمى (ئىتىھادو الترقى) بىش خەلافەتلىك داروخاند بىرىتى بوو لەو سىنكوجىكەيە
 (يەككىتى - سەربەستى - چاكسازى)، دروشمى (حزب البعث) بىش (يەككىتى -
 سەربەستى - سۆشپالىستى) ... لە پروتوكولات حكماء صهيون دەلىلى: ھەمىر
 ئەو دروشمانە لەلەي ئىمە دروست دەكرى، ئەو وىكچوونە گومان دەخاتە سەريان
 بۆيە لە ھەلبۇاردنى وەھا دروشمىك جاروايە بىتمەۋەي ئاگادارىيەت ئەو گومانە
 دروست دەكەي، ھەرچەندە ئەو مەرج نىيە، چونكى دروشمى (إخوان المسلمين) بىش
 سىنكوجىكەيەك بوو (پاستى - ھىز، سەربەستى)، دروشمى (ژك) بىش بىرىتى بوو
 لە (ھەقىقەت، كوردايەتى، تەمەدون) دروشمى (يەكگرتو) ش ئەو سىن
 كوجىكەيەيە، بەلام دىسان ئەو ش بواری بە ھەندى گومانى داۋە ئەوانەش لەو
 پۇلە رىزى بكا، ... ئەو ش زۆر پوونە بە مەبەستى شكاندى دەروونى
 بەرامبەرەكەيە تاۋاي لى بىكات گومان لە دەرووبەرو سەروو خواروۋى خۆشى
 بكا، باۋەرى بە (پاستى) نەمىنىت ... كاريگەرىيەكى سەلبى زۆرى ھەيە ۋاي
 كىرەۋە ۋابزى ماسونىيەت ئەۋەندە بە ھىزە شايستەي بەرگى نىيە، چونكى لە
 كۆنەۋە تا ئىستا رىبازە چەۋتەكان تەنھا سوودىيان لە تىكەلبوونى پاستى ۋ چەۋتى
 كىرەۋە، سوودىيان لە (گومان ۋ چەۋاشە) ۋەرگرتوۋە، بە ھۆيەۋە توانىريان زىياتر پاي
 گشتى ھەلخەلتىنەر دروست بىكەن، ھەر ئەۋەشە لەو سەردەمە خۇراكى مانەۋەي
 سىياسەتى مىكافىلى بەرامبەر سىياسەتى پاستى، لىرەدا بەشىكى تىرىش پىنيان
 ۋايە ئەو رىتكىراۋە بوونى راستەقىنەي نىيە تەنھا راگەياندىكى داپىژراۋە لە
 پەناي وەھا ناۋىكى خەيالى كارە تىكەدەرانەكەي خۇيان لە دژى جەمسەرى
 بەرامبەر دەكەن.

لە راستىدا بوونى راستەقىنەي ماسونى يا نەبوونى لەگەل پروپاگاندە زەلەكانى
 پروتوكۆلىش دەپى بزانىن پلان ۋ سىنارىيۆ ستراتىگىيەتى داپىژراۋ ھەيە لە دژت،
 دروستكىردن ۋ داتاشىنى بىرۋىراۋ كەسپتى ھەيە، بەلام ھەر يەكە لەۋايە نىشپانەي

خۇي ھەيە، با لە خۇمانى ئالۋز نەكەين، پەنگە وەھا پىتكىراوتىك ھەيىت بەلام
 ئەو دەسلەتەي نىيە، بەتايىيەتى لە ھەندى نووسىنو بىرەوۋەرى كەسانى ئاودار كە
 ماوۋەيەك كارى نەيتىيان لەگەل ماسۇنىيەت كىرەوۋە دوای وازىيان ھىناو، لەوانە
 (يوسف الحاج) كە كۆمەلىك نەيتى لى ئاشكرا كىرەوۋن لەبارەي ھارىكارى
 ماسۇنىيەت لەگەل زايۇنى دژ بە جىھانى ئىسلامى و جىھانى سىيەم .. ھەتا
 مەسىھىيەتى راستەقىنەش، ھەرچەندە بەشىك، ئەو بىرەوۋەرى و دان پىياھىتەنەش
 بە بەشىك لە (سىنارىق) دەزانن، بەلام لە سەرچەمدا ماناي واىە ئەو پىتكىراوۋە
 كارىگەرى لەر جىھانە ھەيە، واتە ھەيە، ئەو لە پىساكەي (دىكارت) ىش زىاتر،
 كە دەلى: (من مادام بىر دەكەمەوۋە واتە ھەم) .. لىرە مادام كار لە جىھان
 دەكات واتە ھەيە: بەلام بەپىتى قەبارەي خۇي بوونەكەي بۆ دىيارى بىكەي.

● بۆ زىاتر سەرنج بەدە :

۱- موسوعة الأديان .

۲- أساطير المؤسسة . روجيە غارودى .

۳- موسوعة السياسة .

۴- پروتوكول الحكماء .

زاراوه سیاسیه‌کان

* به‌شی رابردووو بریتی بوو له چه‌مکه سیاسیه‌کان (مفاهیم سیاسیه-
political concept) نه‌گهر چی گه‌لی جاریش بو ساده‌کردنی گوزارش به زاراوه‌ش
ناوزه ده‌کربن، نه‌گینا لیتره‌وا ریکه‌وتین که نه‌و زاراوانه‌ی رای جیا جیا
هه‌لده‌گری و قولاییه‌کی فکری و فلسفه‌ی هه‌بیت به (چه‌مکه) ناومان بردن،
نه‌وانی تریش که پیتناسی جیا جیاو بو‌چوونی جیا جیا‌ی زۆر له‌سه‌ر نیه به
(زاراوه) ناوی ده‌به‌ین، واما چه‌مکه پۆلین کرد، که زیاتر له (پیتباز) نزیکه،
که‌چی (زاراوه) له (زانست) نزیکه.

* له‌نیو نه‌و هه‌موو زاراوانه ته‌نیا ده‌توانین نه‌و زاراوانه هه‌ل‌بۆیرین که:

۱. لیتره زۆر دوباره ده‌بیته‌وه و خه‌لکی پیتویستی پێ هه‌به.
۲. نه‌و زاراوانه که له خزمه‌تی چه‌مکه‌کان و تیتگه‌یشتن و زانیاری بو یه‌که‌تر
ته‌واو ده‌کمن.

* هه‌ل‌به‌ته نه‌وانه‌ش به کورت و پوخت تر باس‌تکیان ده‌کمین.

(۱)

VETO

حق النقض

ڦیتو

وشه به کی کونی لاتینی به مانای (قابل نیم)، پیش تر بۆ به کم جار له (نه نجومه نی موحه لفین) له دادگاگان نهو مافه یان هه بووه به ناوی (ڦیتو) به کاریان هیناود بۆ تتهه لچوونه وه له دادگاگان هه روه کر نیستاش، به گشتی له میژوودا نهو مافه دهسه لاتیکه زیاتر بۆ کهسانی بنچینه یی یان نوینه ری زل هیزو خاوهن دهسه لاتیک بووه له نه نجومه نه ده قهری و جیهانیه کانیش، هه ندی پادشا نهو مافه یان له ولاته که ی خویان پی دراوه له وانه پاشای بریتانیا که به پی (القاموس السياسي) له سالی ۱۷۰۷ ز وه نهو مافه ی به کار هیناوه، به هه مان ماهیه ت له جیهانی نیستا به ره سمی و به پی یاسایی نهو مافه تاییه ت و چه سپاوه، هه ندیک به راسته موخۆ به شیکیش به ناراسته موخۆ، به شیکه له دریزکراوه ی مافی تاییه ت بۆ خه لکی تاییه ت له چوارچیوه ی یاسا و نه ریه نه فامیه کان، لهو سمرده مهش (ڦیتو) زیاتر به دهسه لاتی نه ندای هه میشه یی نه نجومه نی ناسایش ده گوتری که مافی هه لوه شانده وه ی بریاریان هه به، نه نجومه نی ناسایش له نه نداییه تی (۱۵) ولات پیک دیت، هه ۲ سال جاریک هه لده بژیرین له کومه له ی گشتی نه ته وه به کگرتوه کان، کاری جی به جی کردن ده بینن بۆ بریاره کانی (UN)، واته نه نجومه نی ناسایش لایه نی راپه راندنی نه ته وه به کگرتوه کانه، پینج نه ندای هه میشه یی نه ندای لهو نه نجومه نه بی نه وه ی نهو هه لبژاردنه بیان گریته وه، نه وانهش بریتین له (نه مریکا، بریتانیا، فرنسا، روسیا، چین) به پی ی ماده ی (۲۷) له به لگه نامه ی نه ته وه به کگرتوه کان مافی نه ویهان هه به هه ریه که به به ک لایه نی بریاریکی (نه نجومه نی ناسایش) هه لوه شینیته وه

به هوی به کارهیتانی نهو (ښتو)یه^۱، به پتی (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية) له سالی ۱۹۴۶-۱۹۹۲ سرجه م ښتوکانی به کارهاتوو بهو شتویه بوو: به کیتی سؤښت ۱۱۴ جاری به کارهیتاوه، نه مریکا ۷۹ جار، به ریتانیا ۲۹ جار چین ۳ جار، فېرېنسا ۱۸ جار.

هه نجه تی نهو مافه نهو به که تا کو (کو دهنگ) له بریاره کان دروست بیت به پتی کاریگری نهو ولاتانه و بؤ چه سپاندنی ناشتی، به پتی (قاموس السياسي) نهو ولاته خاوهن ښتویانهش مافی به کارهیتانی نابی نه گمر لایه نیک بیت له کیشه که. نهو ولاتهش هیچ تاییه تمندیه کی نه خلاقی نه جگه له هیز نه بیت، زوری نهو ښتویانهش له نادادگری و بهر ژوهندی زل هیزان له دژی ولاتو میلله تانی هه ژار به کاردیت، لهو سرده مه دا زوری په های ښتوکانی نه مریکا له دژی ولاتانی عمره ب و قازانجی نیسرانیل به کارهاتوو، نیت نهو جیهانه پریه تی له ښتوی به دهنگو ښتوی بی دهنگ له نه نجومه نی بچووک و گوره به کاردیت، له هه موو داموده زگار به که به کی کومه لگه نادادگری ماهیه تی نهو ښتویه ده دوزیموه، نه گمر نهو ناوهشی نه بیت، نهو ښتویه له بنه چه دا مانای به دهر و له سهرووی یاسا، واتای بانیک و دور هموا، واتا یاسا به به کسانو هه موو ناگریته وه، نهو هس له گمل زوری به لگه نامه مړوځایه تیه کان ناته بایه به تاییه تی بهندی (۷) ی جار نامه ی مافی مړوځ، که دهلی: (هه موو کهس به کسانه له بهرامبر یاسا.....)^۲، هه روه ها له گمل بنه ما یاسایه کانی جیهان (مساواة الدولية) که تیایدا هاتوه (تنص مادة (۲) منه على ان: تقوم الهيئة على مبدأ المساواة في السيادة بين جميع اعضائها)، له (عصبة الأمم) کاتی خوی به پروونتر هاتوو: (أن الاعتراف بحقوق واجبات واحدة لجميع الدول من مبادئ اساسية التي

۱ (موسوعة العالمية)، ب ۱۷، ل ۶۴۷.

۲ بروانه جار نامه ی (مافی مړوځ).

تقوم عليها عصبه)، له فكري نیلامی و فمرهنگه کانیډا جینگه ی ودها زاراوهدیهك نهبووه و نیه، به دوو تهرازووو دوو پرووی یاسایی نهقامی ناوزدهد کراوه، هیچ کەس و هیتزیک له سهرووی شەریعت نیه، نهوهش بهوردی لهو پرووداوهی دزیه که ده درهوشیتتهوه، کاتی به کئی له نهشرافهکان دزی کردبوو و خه لکینکی ماستاوکه ر داویان له پیغه مبه ر ﷺ کرد که لهوه ببوری شەریعتی به سهر جی به جی نه کړی چونکه له نهشرافه کانه، پیغه مبه ر ﷺ زور به توندی نهو داوایه ی ر هت کرده وه نهو فمرمووده به ناوبانگه ی کرده دروشم: (نه گهر فاتیمه ی کچی محمدیش دزی کرد ده بن دهستی بیری). چونکه یاسای به شریعت له رزۆکه له میژووو نیستاش کیتی به هیتز بیت هه رده م قیتۆی هدییه، به پیتی زنجیره ی دهسه لات و هیتزی، هه ر له بهواره جیهانییه کان تا نیقلیمی و ده قهری خوشمان، زه قترین نمونه ی تریك، نه نجامه کانی هه لبژاردنی په رله مانی له کوردستان له سالی ۱۹۹۲ به (قیتۆ) نه نجامه که ی ر هت کرایمه وو، و ترا (من قایل نیم)، چونکه هیتزی شی هه بوو، قایل نه بوونه که ی نه نجامی هه بوو، له هه لبژاردن دهنگی میلله ت کرا به رینکموتن (ته وافوق).

(۲)

نەتەوە یە کگرتوو و کان UN ئامم المتحدة

دەزگایەکی جیهانی گشتی، پێک هاتوو لە نوێنەری ولاتە سەر بە خۆکان، هەرچەندە ناوی نەتەوە یە کگرتوو و کانە، بەلام وەک راستی زیاتر دەوتە یە کگرتوو و کانە نەک نەتەوە، چونکە نوێنەری هەموو نەتەوە یەکی تیانە بە پێی ناماری (القاموس السياسي) نزیکی (۳۰۰۰-۵۰۰۰) نەتەوە هەیە کە ژمارەیان لە ملیۆنێک زیاتر و زمانی تایبەتی خۆیان هەیە، کەچی نوێنەری ولاتان ۱۹۱ ئەندامە، هەرچەندە هەموو دەولەتێکی تیانە لەوانە (سوئیسرا) تا ئێستا ئەندام نیە لێ، لەو مادە یە دیسان ئەندامی نوێی بۆ زیاد بوو دوا ئەندامی تا کاتی ئەو نوسینەدا تەیموری خۆرناوا بوو، بەرپرسی بوو بە ئەندام لێ لە مانگی ۲۰۰۲/۹ بە ژمارە (۱۹۱) یەمین ئەندام، هێشتا بۆار هەیە زیاد بکا...، زمانی پەرسی (ئینگلیزی، فەرەنسی، روسی، چینی) یە، بەلام زیاتر ئیش بە زمانی ئینگلیزی و فەرەنسی دەکری، بارەگاکە ی لە نیویۆرک بە پێی بەلگەنامە یەکی دەستوری کە پێک هاتوو لە (۱۹) بەش و ۱۱۱ مادە و دیباچە یە کە نیازە کە ئەو دەزگا دەر دەخا لە بنچینە نەخلاق و ناشتی و دادگەری و سەر بە خۆی گەلان، بەشەکانیش بریتیە لە دەزگایانە (۱- نەنجومەنی گشتی. ۲- نەنجومەنی ئاسایش. ۳- نەنجومەنی پاسپاردە ی نابووری. ۴- دادگای لاها ی ۶- سکرتاریەتی گشتی. ۷- ئازانسە پێپۆرەکانی تر).

کار و فەرمانی بنچینە یی، رێکخستنی پەيوەندیهکانی نێو دەولەتیە، ناشتی و هاریکاری و پابەندی بە یاسایی و رێکەوتنەکان و سەر هەڵنەدانی ناکوکیەکان، دەتوانین بڵێین حکومەتیکی جیهانیە، هەلبەتە ئەو فکریەش لە بنەجەدا لە

۱ بۆ زیاتر سەرچ بۆ: آ- موسوعة السياسية ب- دیباچە بیان المنظمة .

جیهانیه تی پدیامه کان هاتووه، به لām وهك پمیره وی به شهری له کاتی پیویسته کانو گه شعی کومه ل دمیسه پیښی، نه ووش سره تایه کی راسته و خوی عموله میده، پمیره وکردنی یاسای (هه پهم) ه که له زیانو سروشتو گمردوون به کاره، بویه به پیی فراوانی گه شعی کومه ل ودها ده زگایه کیش زیاتر پیویست ده بی که بناغه کی له وه دی: (اذا كنتم ثلاثة فامرو احدكم) هه روهك له چه مکی (سهر کرده) دیاریمان کرد، هه موو کومه له تاکیک له زیانی کومه لایه تیدا پیویستیان به یاساو جیبه جی کردن و سزاو پادشت تهرازووو پیوهر هه به له لایمن ده زگایه کی سهروووتر، رهنکه کومه لگی پمیرت و بلاوی جاران که متر پیویستی به ده زگایه کی وا بالا هه بوویتی، به لām له دوی گه شعی ته کنیک و په یوهندی و سربازی و نابووری و بازرگانی، ... له لایه ک و له لایه کی تر زیاتر گه شعی عه قلی به شهری ویژدانی مرؤفایه تی و به ها بالا کانی مرؤف که یه کیک بووه له نامانجه کانی پدیامی نایینی ... نه ووا به ره به ره پیویستی زیاتری هه مه لایمن به ده زگایه کی جیهانی وا ده بیت له بواره کانی سیاسی، نابووری زانستی، یاسایی، مرؤفایه تی، ... نیر نوره ی ریک خراوی جیهانی له شیوه ی مافی مرؤف پزیشکانی بی سنور، مافه کانی تری چین و تویژه کانی جیهان ...

مهرجه کانی بوون به نندام: نه و مهرجانه له سهرده می (عصبة الامم) و دوايش له (امم المتحدة) هه رلیک تریک بوو، مهرجه کان له پهره گرافی (۱) ی ماده ی (۴) و هه روه هاش له ماده ی (۵۲) ی میساقه کش هاتبوو، بریتین له:

- ۱- بۆ هه موو ده وله تیکی ناشتی په روه به یه کسانى.
- ۲- بتوانی پابه ند بیت به میساق و بریاره نیو ده وله تیبه کانس.
- ۳- پیویسته له کوی ۱۰ نه ندامی نه نجومه نی ناسایش (۹) ی لاگیر بیت بیتجگه له ولاته خاوه ن قیتوکانیش - له عصبه ی پتیشو نه و مهرجه وا هاتبوو که (۳/۲) ی نه نجومه نی (عصبة) لاریان نه بی.

۴- سهره پرای نهو مهرجه سهره تایانهی وهك: بوونی ههریمو گهل و دهسه لاتی

سیاسی و سهره وری ههریمو بوونی نیرادهی بوون به دهولت

نه گهر به وردی سهرنج بدهینه مهرجی به که می مادهی (۴) ی سهروو دهیینین
باس له وه دهکا همر دهولته تیک دهتوانی بته نه ندام ...، نهو هس گپروگرفتی
یاسای و بگره ناکوکی یاسایشی تیدایه چونکه باس له وه رگرتنی دهولت دهکا
نهك گهل تیک یاخود دهسه لاتیك، به لام دهلین مه به ست لیتی همر دهسه لاتیك که
له سهر خاکی خوئی موماره سهی دهسه لات بکا به دهولت حیسابه، به لام هه مووش
بهو لیکدانه وه قابل نین، که چی به مرده وام ژماره ی نه ندام زیاد دهکا نیستا
دوانه ندامی مؤنتینگرۆ بوو ژماره ی گه یشته ۱۹۲ کهواته پتیره ی راسته قینه
نهو به:

ا- به شان و بالی خوټ هه ولدهی.

ب- نهو دهولته ی داگیری کردووی به پتی و پژدانی مرؤفانه و به یاسایانه
نازادت بکا.

ح- یان راستی نهو به هه رده مه کی ولاته زل هیژه کان نیراده یان له سهر بیت
دور له ت بوون ده بیت.

سهر پرده ی نه ته وه یه گرتو وه کان:

له دوا ی جهنگی جیهانی یه کهم له سالی ۱۹۲۰ له به یان نامه ی فرسای به
هوئی نهو هه موو گپروگرفت و هه ژانه ی جیهان نه نجومه نیکی جیهانی دانرا به ناوی
(عصبة الامم) باره گاکه ی له سويسره بوو، نهو بیره کوئه له بیرى نایینی
جیهانگیری وه رگیراوه، نهو پتشنیاره له دوا ی جهنگی سی ساله - که له
ویستیفالیای ۱۹۴۸ کوتایی هات- کرا، دوا ی نه مانوئیل کانت له کتیبی (نحو
السلام العالمی) نهو پتشنیاره ی کرده وه، له سهره تای سه دهی بیسته میش جنرال
سمتیس پیش نیاری کرده وه، تا له کوتایی جهنگی جیهانی یه کهم ۱۹۱۴-۱۹۱۸

لە لايمەن ويلسون سەرۆكى ئەمىرىكى لەمىيانەى ۱۴ بىنەماكى خالى چواردەمى
پىشنىارى كۆمەلەى نەتمەوكانى كىرد، لە فرساي برىارى پىكەيتنانى درا، بەلام
لەپىش جەنگى جىپھانى دووهم زۆربەى ولاتەكانى لى كىشايەموو ھەلەشايمەو بە
تايبەتى كاتى زۆر بە ناياسايانە ئىتالىا جەبەشەى داگىر كىرد، سەرلەنوى لە
سالى ۱۹۴۲ چەندىن كۆپونەموو كرا بۆ پىكەيتنانى نەنجومەنىكى نوى لە مۆسكۆ
دواى لە دىرتون، تا لە دواى جەنگ لە ۱۹۴۵/۱۰/۲۴ بە نامادەبوونى (۵۰)
ولاتى^۱ ھاوپەيمانانو لايەنگرانىان لە (سان فرانسىسكو) برىارىيان لەسەر
(بەلگەنامەكانى) داو لە ۱۹۴۵/۱۲/۲۴ مۆريان كىرد، نەتمەو بەكگرتووەكان لى
دروست بوو، نەو ناوەش لە پىشنىارەكەى سەرۆكى ئەمىرىكى فرانكلن رۇزفلتە،
ھەمان نەو مېژووش يادى دامەزراندنى، ... بەكەم نەمىندارى گشتى بۆ ماوھى
۴ سال بۆ دوو دەورەش:

- ۱- (تريچيفى) نەروچىى بوو لە ۱۹۴۶ ھەتا ۱۹۵۳.
 - ۲- ھامرشۆ لە (۱۹۵۳-۱۹۶۱ سويدي).
 - ۳- تويانت ۱۹۷۱-۱۹۸۱ بۆرمى بوو.
 - ۴- كورت ڤالد ھايم ۱۹۷۲-۱۹۸۱ نەمساوى بوو.
 - ۵- بىدس دىكويلا ۱۹۸۱-۱۹۹۱ پىدۆىى بوو.
 - ۶- بطرس ڤالى ۱۹۹۲-۱۹۹۶ ميسرى بوو تەنھا بەك دەورە ھەلبژێردرا.
 - ۷- كوفى عنان لە ۱۹۹۶-۲۰۰۷ ڤانايە.
 - ۸- بانكى موون ۲۰۰۷- ؟
- پىك ھاتووە لە سى بەشى سىياسى سەرەكى:

(۱) (۵۰) ولاتەكەش نەمانەن: نەرجەنتىن، ئوستراالىا، پۇلىڤيا، روسيا، كەنەدا، شىلى، كۆلومبىيا،
كۇستارىكا، ئىيىكۆ، سلوفاكيا، دومىنيكان، ئەكوادور، سلفادور، نەمىرىيا، فەرەنسا، يۇنان،
گواتىمالا، ھايتى، ھندوراس، ھىند، عىراق، ئىران، لوزنان، لىبىيا، لىكسمبرگ، ھۆلمەندا،
نيزۆلمەندا، نىكاراگوا، نەروچ، پاراگواى، فېلپىن، مېر، سەودىيە، خوارووى نەفرىقا، توركيا،
ئوكرانىا، بەكىتى سۆڤىيەت، نەروگواى، فەنزەويلا، يوگوسلاڤيا، پۆلمەندا ژمارەى (۵۱)ى تەواو كىرد.

- ۱- نه نځومنه نى گشتى وەك دوزگای ياسادانان .
- ۲- نه نځومنه نى ناسايش كه پټكهاتوود له (۱۵) نه ندام، (۱۰) ى هەردوو سالى جاريك هەلډه بژيرين له لايەن نه نځومنه نى گشتى، (۵) نه ندامى هەميشه يشى بریتين له: (نەمريکا، بەريتانيا، فەرەنسا، روسيا، چين) له گەل مافى ځيټوش، نهو نه نځومنه نه جيبه جى کردنى برياره گانى نه نځومنه نى گشتيه.
- ۳- دادگای لاهای (دادگای جيهانى): زور له کۆنه وه نهو فکره ههيه له سالى ۱۹۲۰ له گەل عصبه الامم (کۆمهلهى نه ته وهى يه کهم) دروست بووه، له ۱۵ قازى پټك هاتبوو بۆ ماوهى ۹ سال هەلډه بژيرا، له سالى ۱۹۴۵ له لايەن (نه ته وه يه کگرتووه گان) به دوزگای قه زانى ره سمى ناسراوه، بووه به شينكى گرنگ لىتى، نامانجى نهو دادگايه بۆلينك کردنه وهى جهنگ و ناکۆکيه گانه، دوزگايه کى مرۆفانه يه له مه به ستدا، به لām نهو نه نځومنه نانهش وەك نه نځومنه نى کۆن و عه وامى ديوه خانه گان خو له راستى و ههق گۆتن ده بوين، بريارو ههلوئسته گانيان تا راده يه کى زور (بانيتکه و دوو ههوا ... الکیل بالمکيالىن) پتوه دياره، زياتر ياساو برياره گان له قازانجى زل هيزو ولاته دهوله مه ندو داگير که رانه، که متر بۆ ميلله ت و زه حه ت کيشان و داگير کراوه گان بووينه، ههتا له دروستبوونى نهو دوزگايش نهو لاريه ي تيا بووه نه ته مه وه گان نه ندام نه بووينه کيانه سياسيه گان نه ندامن، واته ديفاکتويى بووه، بۆيه سکا لای ميلله تانى بى ده ولت ناخويندريت مه وه وەك ميلله تى کى کوردى ۴۰ مليۆنى که چى ده ولته تى چه ند هه زارى هه يه ده نگ و رهنگى خو ي هه يه له وى، نو قستانى بنه رته تى نهو نه نځومنه نه نه بوونى دادگه رى يه به بريارو ههلوئسته ت شريعه گانه وهش، ههتا له وه رگرتنى نه ندام ده بوايه کۆمه لىک مه رجى مرۆفابه تى دادگه رى و نازادى تيا بوايه به لايەنى که مه وه وەك نهو مه رجانەى (يه کيتى نه وروپى) چۆن مه رجى هه يه وا تورکيا وه رناگرئ، بهو شتوه ده بينين بى هيج به رگريه ك هه موو نهو ولاتانه ي کورديان به سه ر دابهش کراوه له سالى

۱۹۴۵ يەكسەر بوونە ئەندام ھەرچەندە بەشىكىيان لەوانە (عێراق) بە پىتى بەلئىنى ئىنتىدائىي و رىكەوتنى لە كىشەي موصل ۱۹۲۵ و بەلئىنامەكانى وەرگىرانى لە (كۆمەلەي نەتەوەكان) لە ۱۹۳۲... كە رەچاوى مافى كورد بكا ئەو مەرجەي بەجئ نەهيتا و پىشئىلى زۆرىك لەو رىكەوتنە جىهانىانە كراوە، دەرىش نەكران لە نەنجومەنى گشتى، ياخود بەلای كەمى دووبارە لە نەتەوە يەكگرتووەكان پىيان نوئ بگردابرونایە، بەھەمان شئوہ ئىسرائىلىش لە ۱۹۴۹/۳/۱۱ بوو بە ئەندام و بە ئەندامىكى ئاشتىخوازىش وەسفى كرا، زۆر وڵاتى ترى رەفتار فاشى و درندە لەگەل مىللەتانى خۆي بوونە ئەندام لە مئژوووى دروستبوونى نەتەوە يەكگرتووەكان، سەركردە كوردستانىەكان زۆر ھەولئ پەيوەندى پئ كردن بووینە، بئ ھودە بوو، جار و ابوو بە مەسروفتكى زۆر دەولەتتىكى تریان لە دوور قایل كەردوو، كە باستكى كورد بكا لەو نەنجومەنە، شىن گىریش وەك جەرگ سووتاونیە.

لە دواي ھەلۆشاندنەوہى سۆفەتئى جارانو سەرھەلەدانى تاك جەمسەرى لە ۱۹۹۱ دەسەلات بە ئەمرىكا و ھاوپەيمانى درا لەلایەن نەتەوە يەكگرتووەكان بە زەبرى ھىز عێراق لە كوئىت دەرىكەن بەناوى (گەردەلولى بىابان- عاصفە الصحراء) لە ۱۹۹۲، ديسان دەسەلاتى درايە بجئتە سۆمال بەناوى (اعادة الامل) لە كۆسۆفاش لە ۱۹۹۹، نەفغانستانىش لە ۲۰۰۱-۲۰۰۲، .. گرتنى عێراقى ۲۰۰۳ بئ برىارى ياساى نئودەولەتئى بوو ھەريەكە لە برىارى ۶۸۸ و ھىلى ۳۶ دلتبا لە سالى ۱۹۹۱ بۆ يەكەم جار بۆ كورد لەو سەدەيەدا وەھا برىارىك دەرىكەن.

بۆ زياتر سەرئىچ بەدە :

۱- موسوعة العالمية. ۲- قاموس السياسي.

(۳)

فاشى fascism الفاشية

ۋەكۈشە لە رۇمانى كۆن بەكار ھاتوۋە بە ماناى ھىزو بەكگرتوۋى پۇلانى دەدا، ۋەك زاراۋەش بە پىنى القاموس السىاسى، المورد، زۆربەى فەرھەنگەكانى تر لە (فاشىۋ) ى نىتالى ھاتوۋە، بە ماناى باۋەشە دارىكى درىژى پىچراۋ دىت، كە نىشانەى توكمەىى و يەكپارچەى دەدا، دواىى مۇسۇلىنى لە حزبى سۇشالىستى نەتەۋەى نىتالىا بە تىورىكى سىياسى دايرشتەۋە، تىايدا سەروەرىەكى خەست بە مېژوۋى نەتەۋە و سەركردەكانىان دەداۋ ھەموۋ لايەكى چالاكى كۆمەلگەۋ دەۋلەتى خستە رتى خزمەتى نەتەۋەىى، ناۋەناۋە لە كاتى شلۇقىدا ۋشەى (فاشى) زىندوۋ دەكرايەۋە، دواىى فاشى بەۋ مانا سەلبى و كارمەساتىيەى بە يەخەى بزوتنەۋەى (مۇسۇلىنى) بەسترا لە نىتالىا، لە سەرەتاي سەدەى بىستەمىش دەسەلاتى پى گرتە دەست .

ئەۋ بىرەى فاشى لە دواى سەرھەلدانى بىرى نەتەۋەىى لەسەر دەستى كۆمەلنىك زاناي رۇژناۋاىى ۋەك مىكافىلى، نتچە، ھىگل، گرېنو، .. لە نىتالىاش فەكرى (گازىبانى، مزىنى..) ھەروەك زۆربەى فەكرەكانى تر، بىرى نەتەۋاىەتىش يەكەم جار زۆر بە تەۋژم ھات، (ھەروەك لە چەمكى نەتەۋاىەتى) باسكرا نايدۇلۇژبايەكى ناتەۋاۋ نوقستانە، بۇ پركردنەۋەكەى پەنا بۇ مەدرەسەىەكى فەكرى و سىياسى بىردراۋە، بىرى نەتەۋەى خۇى لە تىزە بۇ سەركىشى بەرەۋ رەگەزىمەستى و دىكتاتورىەت و عەسكەرتارىەت و تەقدىس كەردنى پابەرەۋ پىشەۋا، جا نەگەر ئەۋ بىرە تەۋاۋ كرا بە مەدرەسەىەكى مۇۋقايەتى، ئەۋا تا رادەبەكى چاك ئەۋ دژۋارى و توۋندىيەى سىست دەكاتەۋە، بەرەۋ عەقلانىيەت و مەدەنىيەت دەيگىزىتەۋە، بەلام نەگەر بە مەدرەسەىەكى توۋندو شۇرېشگىرى نامۇۋقايەتى تەۋاۋ كرا ۋەك مەدرەسەى سۇشالىستىيەكان يان چەپپەكان يان شايىتىكى نارمەن ئەۋا بزوتنەۋەىەكى رادىكالى نەتەۋەىى توۋندو پىتىنراۋ دروست دەكا،

که همدې له باریکې ناسایې و هاندان و جوش و خرؤشی جه ماوه ری دهییت له سهر
بنچینه ی وروژاندنی سهره ریبه گانی میژووی نه تهوه ی شانازی به باب و باپیران و
نیشتیمان ... نه وانه ش توخه گانی فاشین، جا نمو بزوتنه وهی نه ته وایه تی نمو
ناوچه به شیکې زور له جوریک له (سوشیالیست) که نه ستونگه ی دکتاتوری و
گورانی تووندو تیژه، له همدوان تووندتر (باکونین) دهلی: (تمرت و ویران کردنی
هر واقعیک خیره)^۱، زاوزی کردنی بیرې نه تهوه ی له گمل سوشیالستی به ناوی
(سوشیالستی نه تهوه یی) یان (سوشیالستی نیشتمانی) بزوتنه وهیبه کی ترسناکی له
شیره ی فاشی ونازی و به عسی و ... هتد به بهرهم هیئاوه .

له پیناسی (فاشی) دا (مارتین دودج) چوار پیناسی بو سوشیالی نیشتمانیه کان
دهکات:

۱. حکومتیکې شمولی .
 ۲. پروپاگنده ی دیموکراسی و هلبژاردن به ساخته .
 ۳. زالی حزبیایه تی به سهر مونته سساتی یاسایی و دهستوری .
 ۴. همدې حکومتی جهنگی و بودجه ی بهرگری له سهروی همدوان^۲ .
- له راستیدا به پیی پیناس و نمو نیشانانه زوربه ی ولاته نه تهوه گهری
شمرانیه کان به جوریک له جوره کان فاشی بوینه، ههروهک زور له تویره ره وه کان
ههلمه ته گانی فیره نسا به سهرؤکایه تی ناپلیون به سهره تای فاشی ده زانن، به لام
بوچی وا به زهقی به نیتالیا و (مؤسولینی) یهوه لکا؟ زور جار نمو میژوونوس و
چاودیرانه ش سهر چیخ و سادمن ته گینا فاشی هر له نیتالیا نه بووه، له پاش و
پیش نه وان هه بووه، به لام چونکه مؤسؤلونی همدان نمو هیتمایه ی فاشی رۆمانی
کونی کرده دروشم، که بریتی بوو له باوه شیک داری به یهک به ستر او تهوشیه کیش
له سهرویه وه، نه وه ش مانای یهک ریژی و پۆلاینی ده سولات ده دا له سهرده می رۆم
که به زاراوه پیی ده ووترا (فاشی)، مؤسؤلونی همدان هیتمای هه لگرت و ناوی
فاشی پیوه زهق بووه، (مؤسولونی) به خوئی و نهو نایدؤلوزیه فاشیه ی به رده می له

۱ مبادئ الثورة - باکونین.

۲ اعرف مذهبك - مارتین دودج ل ۷۶.

سالی ۱۹۱۹ راگه یاند، له ۳۰/نوکتوبر/۱۹۲۲ دهسه لاتی گرتە دەست بۆ ماوهی ۲۱ سال به تاک پرهوی یه وه و کاره ساتینکی زۆری له شهرو شۆرو دکتاتۆری و مال ویرانی دروست کرد، ههتا له سالی ۱۹۴۳ پرووخوا، ... لهو ماوهیه دا نهو نایدۆلۆژییه ته نهیه وه، بهووه جۆریک له سیسته می دهسه لات، به هه موو دهسه لاتینکی نه نه وه ییه رادیکال و په ره گره کان دهووتری فاشی یان په فتار فاشی، زۆر ریکخوا و دروست بوو له سه ره نهو توخم و بنچینه دهی فاشی له نهو وروپا و به تاییه تی (ئیسپانیا، به لژیکا، رۆمانیا، به ریتانیا، فه ره نسا، .. ئه لمانیا ش) په ریه وه جیهانی سییه می ش، هه ندی حزبی خاوه ن میلنشیا ش فاشیه تی لی ده ره وشیه وه، ئیستا قاوغینکیان بۆ دارشتو وه ده لێن هه موو دهسه لاتینک نه گهر:

- ۱- نابووری په کی په ها نازاد.
- ۲- گوره پانینکی نانا زاد.
- ۳- به سانسورینکی گشتی حیزبانه.
- ۴- نیداره و سه روهری تاکه که سی په که م (پاله وانیه تی).
- ۵- هه لپژاردنی و ده ست نه گۆری دهسه لات.
- ۶- حزبی سه رکرده.
- ۷- خۆ پر چه ک و هیزکردن.

ئه وانیه ده روازه ی فاشی نوین.

مه درسه سه ره که کان ناماده نین فاشی بکه نه که لتووری خۆیان، بۆیه هه ریه که دهیداته پال دژه که ی، مه دره سه ی مارکسی نهو دیاردهیه ده ده نه پال سه رمایه داری و وای بۆ چووه (اکثر اشکال النظرية الدكتاتورية راس مال صراحة، والفاشية نایدولوجیه برجوازیه استعماریه هدفها سحق البرولیتاریا) بۆیه ش لایه نه چه پیه کان زۆر به وردی بۆ نهو زاراوهیه ده چوون که به هه ر جۆریک بی له مه دره سه ی سۆشیالستی و مارکسیه ت دوری بجه نه وه، بۆیه ده بینین (حزبی به عس) نهو هه موو تاوانه بی وینانه ی نه فجام ده دا، که چی له لایه ن (ی. ن. ک) وه قه دهغه بوو به (حزبی به عس) بگوتری حزینکی فاشیه، ده بویه بو ترابایه (په فتار

(۴)

Nazism

النازية

نازی

بزوتنه وده کی نه ته وده یی سۆشیالیستی نه ژاد پهرست بوو له نهمانیا سهری هه لدا، وهك وشه (نازی) كورتكراوه ی دوو پرگه ی یه كه می ناوی پارتی كرتكاری سۆشیالیستی نه ته وده ی نهمانی یه، National so zialis Tische Deutsche Arbeiter partei ^(۱) Nazi

توخمو پینكه یته ره كانی نازیش وهك فاشی بریتی بووه له: سهر وهری نه ته وده یی و شانازی به باپیرانو پیسروزی و بالای نیشتیمان و به سهر دا گوتنی پالنه وانیه تی كه سی یه كه مو سهر كرده، نه وهش زیاتر خهست بوو، كاتی بزوتنه وده ی نه ته وایه تی پهری گرت به زیاده روه ی و زاراوه ی ئوممه بو نه ته وه به هیتزه كان به كار هات، له نه نجاما تیوری سیاسی و نایینی سۆسیۆلۆژی به كار هات و جاریکی تر بنه مای (انصر أخاك ظالما أو مظلوما) به كار هات له ده مارگیری خپله کی بو نه ته وده یی و نیتر زاراوه كانی وهك: شۆفیتی له فهره نسا، فاشی له ئیتالیا، فالانژیسی له ئیسپانیا، تۆرانی له نیو تورك و به عسبیهت له نیو عهره ب و نازی له نهمانیا... سهری هه لدا .

نازیهت زیاتر له كاردانه وده ی نه و شكستانه ی له دوا ی جهنگی سی ساله ی (كه به ناشتی ویستفاليا له سالی ۱۶۴۸ ز كۆتایی پیهات) هاته كایه وه، هیکل زۆر به پۆمانسی و خه مناکی سهره نجامه سه لبيه كانی نه و جهنگه و ویستیفالیای نووسی، داخی نه وه ی خوارد كه گه لی نهمانیا بیه نزیكه ی ۱۸۰۰ کیان و ۳۰۰ میرنشین — تا بسمارك له سالی ۱۸۷۱ كۆی كردنه وه له نهمانیا، نه و كه لتوورده له دوا ی جهنگی جهانی یه كه مو شكستی نهمانیا و نه و هه موو مه رجه خراوه سهر

۱ موسوعة العالمية ب ۱۷، ل ۱۹۴، هره ها (القاموس السياسي) .

ئەلمانىيا لە كۆنگرەي فرىساي لە ۱۹۱۹\۷\۲۸، بىۋە ھۆي سەرھەلدىنى تىۋرى
سىياسى نەۋادى، ئارىيەتى ۋەك رەگەزىك بە پاك ۋە بالاترىن نەۋادى ھىساب كرا
ھەر خۇدى ماناي ئارى ۋاتە ماقۇلى، لە چەند تەۋەرىكەۋە سەرھەلدىنى نازى بىر
ئەۋ زەمان ۋە مەينە كۆ بىۋە، لە ھەمرويان گىرنگىر كاردانەۋەي شىكستەكانى
ئەلمانىيا لە جەنگى جىھانى يەكەم، سەرەپاي ئەۋ بىرۋىاۋەرە نەتەۋەيى ۋە نەۋادى
ھەرىكە لە: شامپىرلىن، گۆپىنۇ، ھىلەر، ھىگل، نىچە، فىشتە، شۆرنر،
شپىنگلر .،،، جگە لە شامپىرلىن ۋە گۆپىنۇ ئەۋانى تر زۆرىيەي زاناۋ مۇنەزىرى
ئەلمانىن زۆر بە خەستى ئەدەبىياتى فەلسەفى ۋە سىياسى ھۈنەرى ئەۋ سەردەمەيان
كرە بىۋەكەي بالاي نەتەۋەيى ئەلمانىيا ۋە ئارى، بەتايىبەتى لە كاردانەۋەي
ھەلمەتى ناپلىۋن .

ھىگل دەلىت : مېۋو ۋە ھاتوۋە لە ھەر سەردەمەيتك لەسەر دەستى نەتەۋەيەك
پىشەرەۋايەتى جىھان كرلۋە، ئەۋ جارە ئەۋ رابوون ۋە تەكنىك ۋە زانست ۋە دادگەرىيەي
پەيامە لە لايمەن ئوممەتى ئەلمانىيا ۋە نەۋادى ئارى بۆ جىھان، دوا ھەنگاۋى مېۋوۋە
ئىتر ئارىيە ۋەك بالاترىن نەۋادى مۇۋاپىيەتى دەبىتە سەرمەشۇ ۋە پىشەرەۋى
مىللەتانى جىھان ۋە كۆتايى مېۋوۋەش لەۋ ئوممەتە دىت، گۆپىنۇش لە كىتەبى (حول
عدم تساوى أجناس البشرية) دەلى: توخى ئارى سازاۋەتريانىە بۆ ژيان، لە
پۆلىتى نەتەۋەكانى تر مىللەتى يەھوود بە تىزىمىن ژمىردرا، لەۋ سەردەمەي، لە
دواي سەرھەلدىنى (تىۋرى پەرسەندى - دارۋىن) ۋە (تىۋرەكانى سىنسر)
پەيدابوونى تىۋرى (دارۋىنىيەتى كۆمەلەيەتى) گەلى لەۋ پۆلىتەنەي
(كۆمەلگەكانى جىھان) بە پروانگەي رەگەزى دادەپىژرا، لەلايەكى تر لە سەرەتاي
سەدەي بىست كۆمەلەيك زاناي ۋەك (شورنى - ۱۸۴۲ - ۱۹۲۱) شپىنگلر -
۱۸۸۰ - ۱۹۳۶) .، بەدىدىكى سۆشالېستى نىشتىمانى (بە جياكردنەۋە لە
سۆشالېستى ئوممەي) دارشترا، لەگەل تىۋرەكى ھىگل ۋە زاناكانى تر...
گەشتە پوختەيەك كە پاككردنەۋەي ئەلمانىيا لە نەۋادە خۇيىن پىسەكانى

ترى ۋەك يەھوود خزمەتى مەۋقايەتى يە - كە بە (اللامىيە) ناۋ دەبرى، ئەوانە
 ھەمۇر ئەچەند مەبەستە داخۋازى يەكى سىياسى كۆكرابۆۋە ۋە لە (۲۵) بەند
 ۋەك مافە نەتەۋەيىيەكانى سەرەتاي ئەلمانىا لەوانە ۱ - ھەلۋەشاننەۋەي
 پەيماننامەي فرساي ۲ - يەكگرتنەۋەي ئەمۇ ناۋچە ئەۋرۋىيەنەي كە بە ئەلمانى
 دەۋىن (مستەعمەرەكان) ۋە زانكۆيەكى جەرمانى - كە رېتكىراۋىكە لە شىۋەي
 فرانكوفۇنۇ تۆرانى ۋە زانكۆي غەرەبى ئىستىا دەۋىيىست تارىيەكان تىا كۆ
 بىكاتمەۋە، لەپىش جەنگى جىھانى يەكەم لەلايەنى رېتكىراۋى (يەكىتى گىشتى
 ئەلمانى) بە سەرۋەكايەتى (ئەلمەركلاسى) دروست بىۋە بەناۋى (زانكۆي
 جەرمانى) ۳ - ناسنامەي ئەلمانى نەدرىتە "غەيرە تارى" بەتايىيەتى يەھوود
 .. لەگەل چەند داخۋازىيەكى ترى چاكسازى نابورى ۋە چىنايەتى كە لەگەل بىنەما
 دىكتاتورىيە سۆسيالىستىيەكانى ئىشتىمانى دەگۇنجا، ئەوانە بەنەماي (نازى) بوۋ
 كە لە بىنەچەدا حىزىيىكى كرىكارانى بوۋ، دامەزرىنەرەكەي (نەنتوان دركلەر)، بەۋ
 شىۋە زەمىنەيەكى فىكىرى ۋە كەلتورى ۋە فەرھەنگى ۋە رەگەزى سازا بۆ پەيدابوۋنى
 پىاۋىكى ۋەك (ئەدۋلف ھىتلەر) كە (غەرىف) بوۋ لە سورپاي ئەلمانىا لە ۲۰/
 نەپرېل ۱۸۸۹ لە (پروناۋە) دىيەكى نەمساۋى يە لە داىك بوۋە، زۆر بە بىرۋەكەي
 (سۆپەرمان)ى (نىتسشە) كارىگەر بوۋە، بۆيە سرۋودى ئەلمانىش (ئەلمانىا لە
 سەرۋى ھەمۇر) ى سالى ۱۸۵۲ ھىناۋە مەيدان ۋەك سرۋودى ئىشتىمانى.

سۆپەرمان زاراۋەيەكە لەلايەن (نىتسشە) دارشتراۋو لەسەر ھەمان
 بۆچۈنەكانى سەرۋو بەناۋى (رجل الحارق - سۆپەرمان) كە لە پەپرەۋەدا مەبەست
 لىقى ئەۋە بوۋ خوينىتىكى پاكى تارى لە ئەۋەكانى داھاتوۋ دروست بىكاۋ لە پىسۋ
 پۆخلى يەھودو سامى ۋە نەتەۋەي تر پاك بىكاتمەۋە ... ھەريەكە لە : ئايدۆۋجىاي
 ئومەمى ماركسى، لىبرالى يەتى رۆژئاۋايى، بوۋنى يەھودى يەتى، .. ۋە لىستاند
 كە ھۆكەرى شىكىتى ئەلمانىا بوۋىنە لە جەنگى جىھانى يەكەم ... بىراي
 ھىتلەر سەرگەۋتنى ئەلمانىا ۋاتە سەرگەۋتنى شارستانى مەۋقايەتى ۋە نەۋەش

ده گمشته وه بۇ توخې ناری که نهو په یامه یان هه لگرتووه، بهو په وته تونده (هیتلر) هاته گټه پان له دژی هه موو جیهان جگه له ناری به کان نه بیت، له سالی ۱۹۲۴ له زیندانېدا باوږه کانی خوی له کتیبې به ناویانگی (تیکوشام – کیفاحی mine comfe) دارشت به مودای (پان ته لمانی) و یادی بسمارکی و نه زمونه کانی فاشی نیتالیا و زانکوی ته لمانیا، نهو بارو دڅانمو جوښو خرؤشی شوږشگری له نیتو جه ماوهر له گمل هندی هوکاری تر لموانه :

۱- دواکهوتنی په کخستنه وهی ته لمانیا تا سالی ۱۸۷۱ز.

۲- نهو ش بووه هوې دواکهوتنی بزوتنه وهی ته کنیک و سه رمایه داری .

۳- له بهر هه مان هو به شی له (مستعمرات) کهم بوو .

نموانه وای کرد له سالی ۱۹۲۳ به هه لېزاردنیکی دیموکراسی یانه هیتلرو حزبی (نازی) (۲۸۸) کورسی به ده ست بهیتنی وبه دهنگی په کهم دهوچیت له پهرله مان- راینشتاخ، هیتلر بووه (پاویژکارو سه رهک وهزیرانی) ته لمانیا، هه موو حزبه کانی تری هه لوه شانده موو بووه خاوهنی ۸ ملیون نه ندام، نهو ۱۲ سالی ده سه لاتی له دژی دیموکراسی و نازادی و نمونه ی درنده یی ده سه لاتی دیکتاتوری و شمولی و شه پرانگریزی بووه، به کورتی سروشت و په فتارو ده سه لاتی نازی وای پیناس کراوه رینبازیکی تاکیانه ی لیبرالی ده ولته یی، ده ولته ییش له ژیر فرمانی حزبیته بووه، حزبییش له ژیر فرمانی تاکه که سیک بووه به ناوی (فؤهر – رابهر)* که تیایدا (پاویژکاری و سه رۆکایه تی کۆمارو وهزاره تییش) کۆکردبووه له ده سه لاتی خوی، بهو شیوه یه نهو بزوووتنه موه یه تمشه نه ی کردو نه لمانیاش له زانست و ته کنیک و بواره کانی تر زیاتر په ره ی سه ند بوو، جهنگی جیهانی دووه می له سه درووست بوو، درووشه کۆنه که ی نیمپراتوری به کان (به تایبه تی ته یوور له نگ) که شهریان به بیانووی نه وهی (بهک خوا هیه له ناسمان ده بی بهک

* نهو ش هه مان پښ ناسی (نیتعاد الترقی) تودانی تودکیه، که ولسی واده کرا: هه موو عوسمانی له ژیر ده ستی نیتعاده کان، نهوانیش له ژیر ده ستی مرکز عام و نهو ش له ژیر فرمانی آور .

حکومتیش هېیت له سر زده‌وی) هډه‌گیرساند، هیتل‌ریش جېهانى دوو مې بهو نایدولوزیایه هه‌لگیرساند، په‌کېم جار داوای هه‌لوه‌شانده‌وه‌ی په‌پاننامه‌ی فرسای کرد بۆ په‌کڅستنه‌وه‌ی هه‌مرو نه‌وانه‌ی به نه‌لمانى قسه ده‌کهن له: (نه‌مسا، سوید، به‌شیک له چیکوسلواکیا، به‌نده‌ری دانزاگ له پوله‌نده، ..) هه‌ندى ورده به‌شى تریش، جېهانى به هۆیه‌وه به‌رده‌وام بوو، سمرکه‌وتنى مه‌زنى به‌ده‌ست هیتا پاریس و مۆسکۆشيان گرت، تا له سالى ۱۹۴۵ سوپای سوورى سؤقیه‌تى پېتښو (له سمرده‌مى سه‌رۆکایه‌تى ستالین) چووه ناو به‌رلین نازیه‌ت شکستى هیتا.

له‌و نیتوانه‌دا بزوو‌تنه‌وه‌ی نازی زور ناوبانگى رږښتو زۆربه‌ی بزوو‌تنه‌وه‌کانى نه‌ته‌وه‌گه‌رى به جۆړنیک له جۆره‌کانى کاریگه‌رى نازیه‌تیا پتوه دیار بووه، نه‌گه‌ر به وردى سه‌رنج به‌دینه بزوو‌تنه‌وه (تۆرانى به‌ت) ى (پان تورکى) - که له‌سر ده‌ستى (نیکیتن نه‌لب) نووسرایه‌وه به (۵) به‌رگ - وه تا ئیتاش کاریگه‌رى ماوه، ده‌بینین هه‌مان داخوازی په‌کڅستنى سه‌رتاسه‌رى تورک زمانو بالای نه‌ژادى تورکى و سه‌روه‌رى بابو باپیران و نیشتمانى پان و به‌رىنى (تۆران)، .. به‌هه‌مان شتوه دروشمه‌کانى (پان عه‌ره‌بى) له‌لایه‌ن عه‌ره‌به نه‌تموه گه‌ریه‌کان، .. تا ده‌گاته بزوو‌تنه‌وه‌ی زایونى و (شعب الله المختار)، به‌لام جیگه‌ی هه‌لوه‌سته‌یه له رۆژه‌لات میلله‌تانى (نا نارى) وه‌ک عه‌ره‌ب و تورک کاریگه‌ر نه‌بووینه به‌و بیره، هه‌رچه‌نده دروشم و نامانجه‌کانى نارى یانه بوو، هه‌تا نیشانه‌ی (+) نازیایه‌تى که به نه‌لمانى پتې ده‌وترا (سواستکا) نه‌وه نیشانه‌ی (خاچ) نه‌بوو، به‌لکو هیمايه‌که میلله‌تانى پېتښو مېغۆلو جېه‌رمانى کۆن و هه‌تا هیندى سووره‌کانیش هه‌لیانگرتووه، به‌پتې هه‌ندى سه‌رچاوه له بڼه‌چده‌دا نه‌و دروشمه له‌لایه‌ن پاشاوه‌ی زه‌رده‌شتى په‌کانى ئیتای ناوه‌راستى ناسیا (سه‌رووى ئیران ماوه له هه‌ندى مه‌تخه‌ف)، په‌کېم جار له سالى ۱۹۱۹ له به‌لتيق سه‌ربازانى نه‌لمانیا هه‌لیان گرت، دواى بووه نیشانه‌یه‌کى حکومت و حزبى نازی .. بۆیه

نەگەر فاشىيەت سەرجەلەكەي لە پۈم دابدوۆزىتەمۇد ئەوا نازى سەرى لە
پۈژەلەلەت و كەلتوورى زەردەشتى ئارىيەتى دىتەمۇد، چونكە (نەتچە)
كارىگەرەكى زۆرى لەگەشتىنى فلسفەي نەتەوايەتى بەنازى ھەيەو لەھەمان كات
كتىبىشى ھەيە بەناوى (ھەكزا تەكلم الزرادشت) .

بۆ زياتر سەرنج بەدە :-

- ۱- كفاحي - ھىتلەر
- ۲- موسوعة السياسية-د. كىالى
- ۳- مقدمة في أنثروبولوجيا الإجتماعية
- ۴- الموسوعة العالمية - هيئة الموسوعات
- ۵- قاموس السياسي - د. أحمد عطية الله

(۵)

شۇۋىنىنى الشۇۋىنىيە Chauvinism

بەجۇرىك لە رەگەزپەرستى تونلۇ پەرەگرى نەتەۋەيى دەۋىتى، لە بىنەچەدا نەۋ زاراۋە فەرەنسىيە، لە ۋاقىيى سەربازىتىكى ناپلىۋن ھاتوۋە كە ناۋى (نىقۇلا شۇۋان) ^۱ بوۋە، ھەتا بلىنى سەربازىتىكى دىئۆز بوۋ بۇ ناپلىۋن. لە ھەمان كاتدا تا بلىنى دەمارگىرو توخم پەرست بوۋە، نەۋ دەمارگىرىيە لە گەل دىئۆزى يەكەي بۇ ناپلىۋن گوزارشت لە ماناۋ سەردەمىك دەكا كە رابوۋنى نەتەۋەيى بە سەلبىۋ ئىجابىيەۋە لىتى تەنىبۇۋە، ھەلبەتە (ناپلىۋن) ىش سەركردەيەك بوۋ لە ھەناۋى نەۋ رابوۋنە دروست ببۇ، بەشتىكى زۆرى نەۋ ۋاقىيەي فەرەنساۋ ھەلمەتەكانى ناپلىۋن بوۋنە دروست كەردنى توخمەكانى فاشىۋ نازىۋ...، بۇيە گەلى فەرەنگى بەناۋبانگ ناۋى ناپلىۋن ۋەك فاشىيەك دىت، جا بوۋنى سەربازىتىكى دىئۆزۇ دمارگىرىۋا گوزارشت لە پابەندبوۋنى بە رېتازىكى سىياسىۋ ئابدۇلۇزى ناپلىۋنۋ مەبەستەكانى ھەلمەتەكانى دەكا، بۇيەش ناۋى (شۇۋان) ۋەك نۇنەيەكى سەرمەشق كەۋتە نىۋ نەدەبىياتۋ نۇۋسىنەكانى فەرەنسىيە كە دەۋىتىرا (شۇۋىنى) بەماناۋ دىئۆز بۇ رېتازى نىشتىمانىۋ نەتەۋەيى فەرەنسا، ئىتر ناۋبانگى زاراۋەيى پىن بىلاۋبوۋەۋە، ھەلبەتە تا ھەلمەتۋ ئىزمۇۋنەكە پوۋ لە سەركەۋتە بە ئىجابىي باسى دەكرى، لە دۋاى شىكىتى ئىنجا دەبىتە سەلبى، لە سەرتادا لە ھەندى دۇخدا نەۋروپىيە نافرەنسىيەكان دياردەي شۇۋىنىيان ۋەك دياردەكانى فاشىۋ نازى پۇلىن كەردبوۋ، راستىشە ھەموۋ نەۋ رېتازانە كۇ دەبىتەۋە لە رېتازىتىكى لىبرالى كۆمەلەيەتى دەۋلەتى، دەۋلەتەكەش لەژىر سەركردەي حەزىتەكە، نەۋ حىزبەش يەك كەس ھەلى دەسۋرپىنى بىن قەيد، زۆر

^۱ الموسوعة السياسية ل ۵۰۳

بەشیان ئایدۆلۆژی نەتەوویى يە توندەكەيان بە جۆرىك لە سۆسيالىستى نەتەوویى
تەواو كەردبوو، بۆيە ھەندى جار لەلايەن شىوعى يەكان تاوانى شۆڤىنى يەت
دراوتە پال مەدرەسەى سۆشيال ديموكراسى يەكانىش، چونكە خەباتى نەتەوویى
يان خستبوو سەرووى نىنتىماي چىنايەتى لە چارچۆيە چالاكى يە
سياسى يەكان لە دەنگدانى پەرلەمانى و ديموكراسى دا، ئەوانەى پەيامى
ئىمپىريالىزمى يان ھەلگرتبوو پەنديان لە ناينى ئىسلام زۆر ھەرگرتبوو كە
ئىمپراتۆر بى پەيامو بەرنامە تەنھا ماناي داگيركەرو دوژمنايەتى دەدا، بۆيە
لەلايەن زاناو فەيلەسوفەكانيان دەست كرا بە دارشتنى (پەيامى جىھانى) لەسەر
دەستى گەلان، ئىتر ھەر ئىمپىرياتورىيەتيك پەيامو پاساوى بو خۆي پەيداكرەد،
زۆربەى بانگەشەى رزگارىو قەدەغەى بازىرگانى بە قولە پرەش وەرۆڤ ئارامى
وتيركردنى برسيان، دەكرەد، لەو سەرو بەرەش سەردەمى رابوونى نەتەوویى بوو
بۆيە بەرنامەى سياسىو پەيامەكانيان ئاوتتەيەك بوو لە (نەتەووى دەڤمريانە) و
(سۆشيالىستى جىھانيانە)، كە سۆسيالىستى نەتەوویى لى زادە دە بوو، ئىتر
ھەريەكە لەوانەى بە نيازى ئىمپىريالىزمى پرويان لە جىھان كەرد تەنزىرى بە جۆرە
بەرنامەيەكى نەتەوویى دەكرەد، فەرەنسا بە شۆڤىنى، ئىتاليا بە فاشى، ئەلمانيا
بە نازى، ئىسپانيا بە ڤالانزىسى، توركييا بە تۆرانى ...،

ئىستا زاراووى (شۆڤىنى) زۆرتر ماناي خۆوويستو پرەگەز پەرستى نەتەوویى و
جياكەردنەوى نەتەوويەك لە نەتەوويەكى ترو دانانى پلەى يەك و دوو سى .. كە
راستەوخۆ يان ئاراستەوخۆ بەبلاوى پەيرەو دەكرى، ھەموو ئەو زاراوانەى پرەگەز
پەرستى، ئەژادپەرستى، شارستان پەرستى، نەتەووى پەرستى ئەپارتايتى، ..
ھاوتاي شۆڤىن، ئەپارتايدى راستەوخۆ ھەتا كۆتاي سەدەى بيسەمىش لە
ئەفرىقىا بە دەستووريش كرابوو، لە ولاتىك كە كەمايەتى يەكى سېى ئەو
سياسەتەى ئەپارتايتيان بەسەر زۆرايەتى پرەش سەپاندبوو، لە ھەردوو ئەمەريكاو
ئوستورالياو ھەندى لاينى ياساينى ئەوروپىش ھىشتا پاك نەبوويتەو لە

شۆڧىنىيەت بەماناي شارستانى يەكەي، گەلانى كوردستان و فەلستىن و چىچان و
كشىرو بەلقان و زۆر شۆيىنى تر بەخەستى دووچارى ئەو جۆرە سىياسەتە بووينەو،
خەلكى كوردستان بە ئاشكرا شۆڧىنى يەتى كۆن و تازەي بەسەردا سەپىتراو،
جگە لە ھەلمەتەكانى كوشت و پرو جىنۆسايدو وىران و كىمىيائى و ئەنقال (لە
سەرووى كوردستانىش) قەدەغە كردنى زمانىش، ئەوا پاكىتاوى رەگەزى بە
شۆڧىنيانە لەگەل كراو لە بەعەرەب كردن و بە تورك كردنى ناوچەكانى كوردستان
ولەدواي دروستبوونى مەينەتى كوردىش ھەرگىز بە پلە دوو بەسەرەو
لەناوھەندەكانى پىكھاتەي ئەو دەولەتەنە رىزكراو .، ھەموو ئەوانە لە دواي
بلاوبوونەوھى شۆڧىنى لە جياتى (براىەتى ئىسلامى) سەريان ھەلداو .

بۆ زياتر سەرنج بدە :

١- الموسوعة السياسية

٢- G-B-Encyclopedia

(۶)

بەربەرى **البربرية** **Barbarism**

زاراۋەنىيەكى فرە ماناى سىياسى و كۆمەللىيەتى و شارستانى يە، بەپىتى تىۋرى (تەتمورى يەكان) بەتايىبەت (مۆرگان ۱۸۱۸-۱۸۸۱ ئەمەرىكى يە) لە كىتەبەكى (المجتمع القديم ۱۸۷۷) باسو مانايەكى ترى بۆ (بەبەرى) داتاشىۋە، ماركسو ئەنجىلسو زانايانى سەر بەر خەتە دواى مۆرگان زۆر گرنگيان بىر توۋىنىمەۋ داۋە، بەپىتى سەرچەم توۋىنىمەۋە توۋىرى مەيدانىەكانيان بەربەر برىتى بىرە لە كۆمەلگەى ھەرە كۆن و شىۋەيەك لە دېندە بوۋىنە، بى مولىكى يەت و بى زمان ياساۋ ناين و... دايك سالارى بۇرە، لە دواى ئەو قۇناغە سەرەتايى يە ئىنجا كۆمەل كەمىك گەشەى كىرەۋە، بەتايىبەتى لە بەخىر كىردن، ناۋى ئەو قۇناغە نراۋە (بەربەر) ئەۋە لەگەل (پەرەندە-بىۋى) لىك جىايە، بەپىتى (كوردن چايلد) پەيدابوون و دۆزىنەۋەى (نوسىن) خالى وەرچەرخانە لە بەربەر بۆ مەدەنىيەت، كوردن چايلد بەر قۇناغەى نىۋان كۆمەلگەى سەرەتايى و دۆزىنەۋەى نوسىن دەلى (بەربەر)، بەوشىۋەيە ھەمىۋىيان لەگەل (مۆرگان) پىكەن لە پۇلىن و دابەشى شارستانى بەر شىۋەيە: دېندايەتى ← بەربەرى ← شارستانى... ھەلبەتە ھەمىۋە ئەو دابەشىە لە بىنچىنەدابۆ تىۋرى (پەرەندەنى دارۋىن) دەگەپتەۋە كە ئىستا فرى بەسەر راستى و زانستى ئەماۋە.

كەۋاتە پۈۋنە ئىستا ۋەك زاراۋەى سىياسى ئەو ناۋەى (بەربەر) بەھەرگەسو كۆمەللىك بىۋى ماناى ئەۋەندە كۆنەپەرست و دژ بە مەدەنى و بەدپەرەشت و تىنەگەشتوۋ (ھەمەجى) يە، بەكارھىتتايى مىۋىۋى ئەم تۆمەتە بەناۋى (بەربەرىيەتى) دەگەپتەۋەبۆ كۆمەلگەى پۇمانى كۆن، ھەرۋەك چۆن ئىستا شىۋە ناخاۋىتىك ماۋە لەناۋ سىستەمى كۆمەللىيەتى ھۆزە داخراۋەكان چۆن بەھەمىۋە كەمىكى دەرەۋەى ھۆزەكەيان دەلىن (بىگانە) ئاۋاش كۆمەلگەى پۇمانى بە

هممور نهو كهسو ميللەتانهى تريان دهووت (بهرېمر) كه لهوان نهېوايه بهتايېهتى نهوانهى دژايهتى رډميان بگردايه، (همودتس)يش شهري نهوروپى و ناسيائى به شهري بهرېمر مهدهنيهت له قهلم داوه، بهپتي ههئلى ميژوونووس يهكهم جا له نهوروپى خوېهخو بهو تير و هوزه جهرمانيانهيان وت (بهرېمر) كه دهولتهى رډمانى تيك و پتكدا، نهگهرچى وهك سىاسى بهتۆمهت به خهلكيكي زور كونهپرست و رهفتار ناشيرين دهوترى، نهوا وهك زاراوهيهكى زانستى بهو كۆمهله خهلكهش دهوترى (بهرېمر) كه نهخويندهواره، بهو هوزو خيله دواكهوتوو دابراو له جيهان كه تهكنولوجيائى نوئ بهكارناهيئن دهووترى بهرېمر، (ابن خلدون) عمرهبي له ههموان به (بهرېمر)تر له قهلم داوه، نهگهر نايينى راستهقينهى تيا نهبي، بهلام نهيكردۆته رهچهلهك بهلكو كردوويهتى به پيشه، جا ئيستا نهتهويهكى گهرهش هديه پهرشو بلاو بووينه له مەغريب، جەزائير، ليبيا، تونس، مۆريتانيا، بهناوى بهرېمر، زمانيان نهمازيغىيه، سوننى موسولمانيشن، (ابن خلدون) نهو (بهرېمر)يهى بهو (بهرېمر)يه نهبهستۆتموه، نهو نهتهويه لهپيش هاتنى ئيسلاميش ههر بهناوى (بهرېمر) بووينه، جا به پروونى نازانرى نهو ناوهيان له بنهچهدا له كئ بۆ هاتوو، رهنگه ههر رډمى يهكان نهو ناوهيان لى نابن له چوارچيويه دژهكانى رډم، چونكه رډم ناويان له ههمور نهفريقيا نابوو (بهرېمر)، نهوكاتيش بهرېمر لهوى ژياون، بهپتي زۆربهى ميژوونووسان نهتهويهى بهرېمر لهو ناوچانهى خوئان ژياون پيش ۳۰۰۰ سال (پ.ز) يان بهپتي كتيبى (أقليات في خطر) ۴۰۰۰ سال لهمهوبهر، به خوشى بووينه ئيسلام لهسهردهمى نهمهوى له نيوان (۶۶۱ - ۷۵۰) خاكهكەشيان ههر ناوى (باربهرىا) بووه، ئيستا زياتر قورسايهكهيان له مەغريبه نزيكهى (۱۰) مليونن، رېژهيان له مەغريب ۳۷٪ له جەزائير (۶) مليونن رېژهيان ۲۱٪، رهنگه ژمارهيان زياتر بيت، چونكه خهلكيكن وهك خهلكى كورد پارتيگارى له كهلتورو زمانو نهريتو خاكى خوئان به چاكى دهكمن، بزيه رهنگه ههمور دانىشتوانيان تۆمار نهكرابى، ميژوويهكى پېر بهرگرييان هميه، ههتا له قوناغى نوئى رزگاريشدا نهوان له سالى ۱۹۲۱ز له

دژى ئىسپانى شۆرپىيان ھەلگىرىساند، بۆيە زۆر ئاسايىيە ئەو ناوۇ ناتۇرەي سەلبى
 لە دژى ئەفرىقىيا بەوان وەنوسى، ئەوانە خاۋەن دەسلەت بووينە، خاۋەنى
 ئىمپراتۇرىيەتى (المراطين) بوون كە گەرەتەين دەسلەتايان ھەبوو لە جەزائىرى
 ئىستا (ئەمۇكاتى بەناۋى مەغرىبى ناۋەرەست بوو) و لە ھەمۇو ئەو ناۋچانە، تارقى
 كورى زيادىش ھەر لەوانە، رەنگە ئەو ناۋەي (بەربەر) گەشايىتەۋە لە گەل
 ھەلمەتەكانى (طارق) بۆ سەر ئەوروپا، چونكە زۆرىيە سەر كەردەو سەربازە
 نازاكانى (طارق) بەربەر بووينە. رۆژناۋا لەمەردەمى رابوونى يەۋە تا ئىستاش لە
 تەقەلەيەكى بىۋوچاندايە كە پىشكەۋەتنى زانستى گشتى بىكەتە مولكى تايىيەت و
 تىكەلى سىستەمى ژيانى خۆي بىكا .. تا شارستانىيەتى بالاي دەستكەۋى
 بەرامبەر كۆمەلە شارستانىيەكى نزم ھەمروەك لە تىۋرەكانى (مەملەتتى
 شارستانى) و (كۆتايى مېژوو) .. ۋا وىنە كراۋە، ھەلبەتە ئەو تىۋروانىنەو
 تىۋروانىنەكانى تىرى سەرۋوشى بە (مۆرگان) ىشمۇە لە تۆتۈنەۋەكانىيان يەكلايەنەنە
 (تەمىم) كراۋە بەچەۋتى، ھەلساۋن نۆنەيەكى بىچوكى ناۋچەيەكى ھەرە
 دواكەۋتوۋى ئەفرىقىيا، يان ئەمەرىكايان ھەلبىزاردوۋەو ئەنجامەكانىيان كەردۆتە ياسا
 بۆ ھەمۇو كۆمەلە، ئىستا زۆر پروۋنە ئەو دابەشەي قۇناغەكانى مېژوو لەلايەن
 مۆرگان و ماركس و ئەنجلس و ھۆلباخ و ئۆگست و تايلىرو ... زۆرانى تىر لە زاناۋ
 فەيلەسوفانى مادى (تەتەۋرى) لەلايەن زانستى نۆتۈە بە ھەلە دەرچوۋە،
 كۆمەلگەي سەرەتايى كۆمەلگەيەكى دېندايەتى نەبوۋە، لەدۋاي نەۋىش
 بەربەريەت نەبوۋە، ئىستا دۆزىنەۋەكانى شارستانى تەۋاۋ دان دەننن، كە لە
 ھەمۇو سەردەمىك وەك ئىستاش سىستەمى مەۋقايەتى و شارستانى شان بەشانى
 سىستەمى نەفامى دېندايەتى ھەبوۋە .

بۆ زياتر سەرنج بىدە :

۱- المجتمع القديم - مۆرگان.

۲- الموسوعة الفلسفية المختصرة.

۳- G.B. Encyclopedia .

(۷)

چه پگهړی وړاستگهړی الیمینیة والیساریة

Leftism and rightism

زاراوه په کی سیاسی زور بهربلاو بوو، له بنه چه دا نهو زاراوه له چوڼی په تی دابه شی چینایه تی هاتوو، هر له کزنه وه نهو دابه شی په به پله په ک و دوو ... پیاو ماقولانو هه ژاران، تاغهو جوتیار، بنه مالغو غهواره، ... نیتر همدردم شونیان جیا بووه، نه گهر تیکه لیش بېونا په دیسان هدریه ک له لایه ک بووینه، یان له باشتین شیوه دا همروه ک لای خوشمان (که ناینی نیسلامی راسته قینه ی لی دوور که وتبیته وه و نایه تی .. ان اکر مکم عند الله اتقا کم - تدراروو نه بووبی) نهوا نه نجه مهن و دیوه خانه کان وا پرېوویته وه، کیخواو دهوله مهنو شینو ماقولانو مهلا له لای سهروو، هه ژارو غهواره و خزمه تکارو بیکه سه کانیش نزیک دهرگا دانیشتون، بویه نهو پو لینه له تیژ بوو بزو دوزینه وهی ودها زاراوه په ک، کاتی نه نجه مهنی نیشتیمانی فهره نسی له ۱۷۸۹ درووست بوو دوا ی شورش فهره نسی نهو زاراوه په ش سهری هله دا لهوکاته ی پیاو ماقول و دهوله مهندان له لای راستی سهروکی نه نجه مهن داددنیشتن، نویتنمرانی میلله تی هه ژاریش له لای چه پ^۱، به پیتی هندی سهرچاوه له پیش نهو میژووه و شورش فهره نسی نهو نه ریته به جوریک هه بووه، بهو شینویه بی بریارو ریککه و تن نهو نه ریته ته نیوه نیو زوربه ی نه نجه مهنه کانی تری نه وروپا، هه تا له پهرله مانیش نهو نه ریته درووست بوو، له دوایدا نویتنهری رادی کال وکراوه و پیشکه و تروه کان به توماتیکی له لای چه پ داددنیشتن، .. نیتر په ری یوه ناو زاراوه ی سیاسی و زور فراوان بوو به هه موو ناراسته په ک، سهرده میتک به نویتنهری حوکومه ت دهوترا راستپه و به نوپوزسیونیش

^۱ بۇ زیاتر بروانه (الموسوعة السياسية ل ۱۶)

(معارضة) دەوترا چەپرەو، دواى بە مەدرەسەو تەيارە شۆرشگىرۈ رىزگار-خوازو
 رادىكالىيەكان دەوترا چەپرەو، بە تەيارە سىياسىيە پارتىزگارو برجوازىو
 دەسلەتدارەكان دەوترا راسترەو، .. لەدوايدا كەوتە ناو يەك مەدرەسەو يەك
 تەيارو يەك حەزىش، ھەتا حەزىش شىوعىيەش گرتەو، لە كىشەكانى نىوان؛
 سۆشپال دىموكراسىو سۆشپالىيەتى زانستى، تروتىسكىو ستالىنى، چىنىو
 سۆڧىيەتى، ئۆرۈ شىوعىو شىوعىيەكانى تر، شىوعىيە كلاسىكەكانو ماركسىيە
 نوڧىيەكان .. نەو زاراوہى راسترەوۈ چەپرەويانە لەدژى يەكتر بەكاردەھىنا،
 لەنىو بالە دژ بەيەكەكانى كوردستانىش بە خەستوخىرايى يەكترىان بە
 راسترەوۈ تۆمەتبار دەکرد، نىتر راسترەوۈ تۆمەت بوو و ھەريەكە بە ناحەزى
 خۆى دەوت راسترەو، ھەرچەند لىنىن لە كىتەبىكى بەناوى (اليسار الطفولي)
 كەمىك لەو تەوژمەى كز كەردەو، تا بەو دوايى يەش لەلايەن ماركسىيەكانمە بە
 ھەموو تەييارىكى نەتمەوايەتىو نىشتىمانىو ئايىنىو كۆمەلەيەتيە كلاسىكەكانى
 تر دەوترا راسترەو، لە داوى دارمانى بىلۆكى شىوعىيەتو يەككىتى سۆڧىيەت زىم
 زاراوہىيە بە خىرايى كز بۆو.

نەو زاراوہ نەيتوانى بچىتە ناو فىكرى نىسلامى، چونكە جەوھەرى شەرىعەتى
 نىسلامى نايەلنى دياردەى وا پەسەنايەتى وەرگرى ئەگەر ھەندى دۆخىش وى
 بچى، ھەروەك لە سورەتى (عبس) ھاتووە ھەتا خراى گەورە سەرزەنشتى
 پىغەمبەرى ﷺ كەرد، چونكە لەو مەجلىسە كەمىك زىاد پرووى لە نوڧىنەرى
 دەولەمەندو پياوماسقولان (راسترەوہەكان بەپىتى نەو زاراوہ) كەردبوو، كەمىك
 نوڧىنەرى ھەزارانى فەرامۆش كەردبوو كە خۆى لە (عمرى كورى بن مکتوم)
 دەنەند، ئەگىنا لە فىكرى نىسلامى نەو زاراوہىيە تەوار پىچەواندەيە (پاست)
 پىرۆزترە ھەر لە (شەھادە ھىنان)و خىر كەردن ... تا دەگاتە وەرگرتنەوہى نەغجامى
 تاقىكەردنەوہى دونيا، ئەگەر بەدەستە پاستەو وەرت گرت سەركەوتوبووى،
 ئەگەر بەدەست چەپىش بى، نەوا تىكەوتى.

(۸)

قۇلى پېنجهم طاہور الخامس fifth column

به هه موو ئهو خەلك و ئاقمانه (كه له ناو كۆمهلتكى فراوانترن) دهوترى قۇلى پېنجهم كه له ههلس و كموت و ئاخاوتن له قازانجى هيتزىكى ناحهزى دهرهوهى ئهو كۆمهلهن. له بنهچدا ئهو زاراوهيه وهرگيردراوى ئيسپانيه، له سمردهمهكانى جەنگى ناوهخۆى ۱۹۳۵ ههتا ۱۹۳۹ ز هاتووه، كاتى جەنەرال فرانكو ويستى له چوار قۆل هيرش بكاته ناو (مدرید) - ههرچهنده بهشيكى تر نهو بۆچون و وهسفه بۆ (جەنەرال ئەمىليۆ مولا) دهگيرنهوه نهك فرانكو - وه وتى قۇلى پېنجهميشمان لهئيتو مەدریده يارمهتيمان ددهن، ووتيان چۆن؟ وتى پروپاگاندەى وامان بۆ دهكمن كاريگمريهكانى به نهندازهى قولتيكه، كمواته بهو لايهنگرانەى فرانكوى و ترا (قۇلى پېنجهم) كه له ناو مەدریدن، لهئيتو جەنگى جيهانى دووهم زياتر نهو تاكتيكه بهكارهات، (فيدگۆن) كۆنه وهزيرى بهرگرى نهرويج ههمان پۆلى (قۇلى پېنجهمى) بۆ ئەلمانىيهكان بينى بۆ داگير كردنى نهرويج ...، نهودۆخه سەربازى به خيراىى پەرييهوه ئيتو فەرهنكى سياسى، بۆيه له سنوورى نهخشەى سەربازى دەرچوو، مەرج نيه قۇلى پېنجهم كۆمهله مەفرهزهو چهكدار بن، ئيتسا به هه موو نهو جەنگه دەرروونى و پروپاگاندەنش دهوترى قۇلى پېنجهم كه له قازانجى هيتزىكى ناحهزى دهرهوهى كۆمهلتگايهك يان هيتزىك يان كيانيتك و ولايتك دهكرى و ورەيان پى دەررووخينن، لهناخى هه موو ميللەت و هيتزىك نهو قۆله ههبووه، نهگەر چى وهك زاراوه نوپيه نهگينا ماهيهتى كۆنه لهگهلا كۆنى ميژوو، هەر له سمردهمى پيغه مېهر ^{مەھمۇد} بى پروايانى قورەيش و عمره به دوورپووهكان له قۇلى پېنجهم بۆ هيتزه هيرشكەرەكانى دهرهوهى مەدينه، نهك هەر به پروپاگاندەو جەنگى دەرروونى و راگەيانندن، بهلكو گەلى جار به شير و تيريشهوه، ئيتسا پله به پله نهو

قۇلى پىنجه مە وەك تۆمەتو بىيانووى سزادان بە كاردىت لەلايەن زلھىزانو دەسەلاتداران بۇ ھىزەكانى لەخۇ بىچوكتەر، ئەوانىش بۇ زياتر بىچوكتەر، .. ئەو زاراوه ھەر لە فەرھەنگى سىياسى قەتەيس نەماوہ پەريەموہ بوارەكانى نايدۆلۆجياو فەلسەفەو ئەدەبىياتو راگەيانلەندو .. ھەتا رېنكخستنى سىياسىو مەدرەسەى فېكرىو سىياسىش، لەناو جىھانى مەسولمان نشىنو جىھانى سىيەم.

جاران بۇ ھەردوو بەرەى رۆژھەلاتو رۆژناوا دەبوونە قۇلى پىنجه م بە رېنكخستنى سىياسىشەمو، بەو شىوہ گەلى جار دەبوونە قۇلى يەكەمى داگىرکەران، لە نىو ولاتانى عەرەبى لە كۆتايى سەدەى (١٩)وہ بالى نەتموہ گەرى تەغرىبى بۇ رۆژناوا وەك قۇلى پىنجه م كاريان كەردووہ لەسەر ھەموو ئاستىك، لەنىو دەولەتى عوسمانلىش ئەو بزوتمەوہى كە پىنى دەووترا (عوسمانى لاو دواى توركيای لاو دواى (اتحاد والترقى) .. وەك قۇلى پىنجه م كاريان كەرد تا لە دوايى بوونە قۇلى يەكەم و خەلافەتىشان پوخاند، بۆيە (ئەمىل لودفيغ) ووتى: ئەتاتورك لە ناپليون بەھىز ترە، چونكە ناپليون نەيتوانى خەلافەت بپوخىنى بەلام ئەتاتورك توانى^١، واتە قۇلى پىنجه م جاروايە رۆلى قۇلى يەكەم دەيىنى، لەو دوايەش ديسان بۇ يەكيتى سۆڤىەتى كرا لە ئەفغانستانو زۆر شوينى تر، ئىستاش بەھەمان ماھىەت بۇ رۆژناوا دەكرى، زۆربەى جار دەسەلاتدارە دىكتاتۆرو شموليەكان خويان ئەو رۆلە دەيىن، ئەو زاراوہىە لەگەل بازدانى عەولەمە بۇ قۇناغىكى بالاتر زياتر ماناي ھەمەلايەنى وەرگرتووہ، ھەتا دەگاتە كەلتوورو شارستانىو فەرھەنگو نەرىتو .. ھتە، ئىستا لەژىر پۆشنایى تيۆرى (مەملەتتى شارستانى) ھەموو ئەو رېبازانەى سەر بە مەدرەسەى لىبرال – ديموكراسىيە لەناو جىھانى ئىسلامى بە سروشتى خۆى دەبەتە قۇلى پىنجه م لە چوارچىوہى ئەو مەملەتتە شارستانىە، ھەروەك پىشتريش مەدرەسەى چەپى دەبووہ ھەمان قۇل بۇ يەكيتى سۆڤىەت، ... لەناو مىللەتانى داگىرکراو دواكەتووہكانىش ئەو قۇلە

^١ براتە :الاسلام والعلمانية واثرها فى نشأة الدولة العراقية الحديثة ص١٥٧

زۆر بەزەقى و بەناو ئەدرىسى ئاشكراتر ناو دەبرىن وەك خۆفرۆشى، خانن، جاش، بەپىتى راى ئىسلامى و نىشتىمانپەرورەكان لە ھەندى دۆخدا قۆلى پىنجەم زۆر ترسناكتە لە بەرەكانى ترى دەرەكى، چونكە عادەتەن ئەو قۆلە لە خانەى پرەگەزى خۆت دايە، بۆيە ناوئران (منافق)، ھەرورەك ئىستاش دەبنىن بەررەكانى دوژمنى ئاشكرا چەندە سانائەت لەگەل ئەلمانىيەتى ناوہخۆى با تەكنۆلۇجىاى لاوازىش بىت ... ئەو قۆلە چاكترو شارەزايانەتر دەست دەوہشەتن لە ئىسلامى و ھىزە نىشتىمانپەرورەكان، ئەمە لە لاىەك، لەلاىەكى تر دوور لەناوى وەك داگىر كەرو ئىمپىريالىزم و غەيرە دىنو .. بەرنامەكان جىبەجى دەكەن، ئەوانە ناوى خۆمالتى وەك پزگارى و دادگەرى و ئاينى و نەتەوہى .. ھەلدەگرن.

گەلى جار قۆلى پىنجەم بە نەخشە بەرنامەىەكى نەپتى ترسناك و ئالۆز كاردەكانى جىبەجى دەكات، وەك نمونەى ئەو وەزىرە بەكرىگىراوہى لە ئەزمورنى ئەوروپاى رۆژھەلات چۆن تەنبا كارو فەرمانى ئەمەبوو خەلكى ئاشايستە لە شوئىنى شايستە دابنى وە بە پىچەوانەش تا ژىرخانى ئەمە ئىدارەىە پرزىتەمە، ئاواش جاروايە ھىزو تاقى و لە رىزى مىللەتتىكى داگىر كراو و فەرمانى ئەوہىە بناغەكانى كۆمەلە بەھاو پرەشتەكان پرزىتەمە بۆ ئەوہى بە سانائى و بى بەرگرى ئەمە مىللەتەو نىشتىمانەكەى داگىر بكرى، .. وەك ئىستا دەبىنرى لە كوردستانىش بە ھەموو ئاراستەىەك ئەمە پلاناە جىبەجى دەكرى، جامەرج نىە ھەمووى سەركردايەتى ھەستى تەواوى پى بكا، بۆيە گەلى جارىش تاقم و ھىزى سىياسى و بەھۆى ئەمە نەخشە بالاو ئالۆزانەى جىھانى دەبتە قۆلى پىنجەم بىتەوہى ھەست بەخۆى بكا.

(۹)

سيستمى نوښى جيهانى نظام عالمي جديد

New International Order

زياتر زاراوه يه کي سياسي ددهاوده سته، هارتاي عهوله مه نيه وهک هندی فهرهنگي سياسي وای بۆچوینه يان به سهرهتاي (عهوله مه) يان له قه لاهم داوه، نهو زاراوه له دواي تیکروخاني بلوکی سوشیالیستی و یه کیتی سؤفیه تی سهری هه لدا به هه لچوونه وه به بۆنه ی سهرکهوتنه سهربازی و سياسي و یاسایه کهی هاوپه یانان به سهرۆکایه تی نه مه ریکا له جهنگی کهنداوی دووه م به سهر عیراقد، تیۆرتیکی سياسي نوښ به دریژایی سالانی ۱۹۹۰ - ۱۹۹۲ راگهی نه را له لایمن (جۆرج بۆش - باوک) به ناوی (سیستمی نوښی جیهانی) تیايدا کۆمه لیک نه ریتی جیهانی نوښی هیتا پیتش، جیا بوو له گه ل نه ریت و سیستمه مه کانی سه ده ی بیستم له وانه: بازاری نازاد، دیموکراسی، مافی مرۆف، پابهندی یاسای نیتو دهوله تی، ته ده خولو نه وه ستان له سهر سهروه ری سنوری نیتو دهوله تی...

هه لبه ته گه لی جاری تر جاری، سیستمی وا جاردراوه و ناو نه راوه سیستمی نوښی جیهانی وهک نهو رتیکهوتنه ی له دواي جهنگی سی سالی نه وروپی و دواي له رتیکهوتنی ویستیفالیا ۱۵۴۸ ز به ستر او (عائلة الاوروبی) لی دروست بوو، دواي بووه سیستمیک هه موو جیهانی گرته وهو دهوله تی عوسمانلیش له سه رده می سولتان عبدالجید له ۱۸۵۶ چوه ناویه وه، له دواي جهنگی جیهانی یه که م دیسان نهو ۱۴ بنه مایه ی ویلسون له ۱۹۱۸ ز له باره ی جیهان و (عصبة الامم) نهوکاتی به سیستمی نوښی جیهانی خویندرایه وه، زۆرجاری تریش ... زۆربه شیان نه دهاته دی، هه تا له سیستمه جاردراوه کهی ویلسونی نه مریکی له خالی ۱۴ پیتشیاری پتیکهینانی (عصبة الامم) ی کردبوو که چی خوشی نه بووه نه ندام تیايدا

بەھۇي قايىل نەبوۋنى كۆنگرىس، نەو جارەش سىستەمى نوتى جىھانى نەبوۋە قۇناغۇ ۋە رەجەرخانىك، چونكى ھەر لە سەرەتايدا دوۋچارى قەيرانىكى ناۋەندى ترسناك بۆۋە، ئەۋىش ئەۋە بوۋ جارنامەكەي زىاتر دىموكراسى بوۋ كەچى نەو دىموكراسىيە لە جىھانى موسولمانىشەن بوۋە ھۇي سەركەۋىتى بزوۋتەۋە ئىسلامىيەكان لە ھەلبىزاردنە دىموكراسىيەكان ۋەك لە جەزائىر ۋە ئوردن ۋە تۈركىيا ۋە تاجىكىستان ۋە بەھرەيىن ۋە كۈيت ۋە عىراق ۋە فەلەستىن ... گەلى شۈيىتى تر .. بۆيە بەھۇي غەلمانىيەتى ناۋچەكە بە خىرايى لەو دىموكراسىيە پەشىمان بونەۋە، كەۋتەۋە پىشتىۋانى دىكتاتورى ۋە ئىنقىلابچىيەكان. ئا لەۋكاتەدا ئەمىرىكا ۋە رۇژئاۋا لە جىھانى ئىسلامى دۋستى نەو لايەنە دەسلەتدارانەن، كە لە ھەلبىزاردن دەرەنەچۈۋىنەۋ دەسلەتلىش بە دىكتاتورانە بەرپۈدە دەپەن لەۋانە دەسلەتلى فتح لە فەلەستىن، پەروىز موشەردەف لە پاكىستان، غەلى مەھدى لە سۇمال ... بۆيە نەو جارنامەيەي (سىستەمى نوتى جىھانى) لەگەل گۇرانى سەۋك ۋە ھاتنى (بىل كلىنتۇن) بە خىرايى لە غەۋلەمە تۈايەۋەۋ قۇناغىتىكى ترى نەو نەخشەيە ھاتە پىش بەناۋى (مەملەئىتى شارستانى)، ئىتر لەسەردەمى (كلىنتۇن) لە نوسىن ۋە سەردىرا كەمتر باسى لە سىستەمى نوتى جىھان دەكرا، گۇرا بۆ ياساى غەۋلەمە كىشە شارستانىيەكان، سەرەپاي نەۋەش چەند نىشانەيەكى پروۋنى پىۋە ديار بوۋ، لەۋانە:

۱- بالكىشانى تاك جەمسەرى ۋە تاكرەۋى ئەمەرىكا بەسەر جىھان ۋە دەرگا نىۋ دەۋلەتتىيەكان بە زاراۋە ناۋنراۋە (أمركة).

۲- زۆربەي كارو ھەلمەتەكانى ئەمەرىكا لە سەرەتادا لەژىر چەترى ياساى ۋە ياساى نىۋ دەۋلەتى ۋە كۆكردنەۋەي دەۋلەتان بوۋ بۆي، .. دوايى بەرەبەرە نەو چەترەشى فەرامۆش كراۋ دەكرى.

۳- بىنەماي (بانىك ۋە دوو ھەۋا) بەسەر زۆربەي بۈارەكانى ژيانى ياساى ۋە ياساى ۋە شارستانى ۋە بارى نىۋ دەۋلەتتىيەۋە ديارە.

۴- زل كىردىنى فاكىتىرى ئابوررى بەھۋى بازارى ئازاد بەسەر ھەمىو فاكىتىرەكانى تىرى بەكار لە جىھاندا ۋەك فاكىتىرى ئايىنى و سىياسى، ئايدۆلۈزى، كۆمەلەيتى، نەتمەيى، جوگرافى، نەزادى، ...

۵- لە جەنگى ھەمەلەيندا بە بۆئەو خالانى سىروو .. بە ھەمىو ئاستەكانى يەو ھەوانە: مەملەئىتى شارستانى ۋەك لايەنى فىكىرى، تىرۈر ۋەك لايەنى ياسا، بازارى ئازاد ۋەك لايەنى ئابوررى، لىبرالى ۋەك لايەنى كۆمەلەيتى، ەلمانىيەت ۋەك بەدىلى لايەنى ئايىنى، سىستەمى دىكتاتورى ۋەك لايەنى سىياسى، .. لىرەدا تىبىنى دەكرى ئەوانە سىبە دەئىردىتە دەرەو، ئىجابىيەكان بۆخۋى گل دەداتەو، ئىنجا ئەو دىكتاتورى و سىبىاتە تەنھا بۆ جىھانى ئىسلامى دەئىرى، نەگىنا راستە ۋا جەنگ لەسەر دىموكراسى دەكا لە شوئىنانى تر.

۶- لەبەر ئەمەدى ئەمەرىكا ھىزەكەى رىكخراۋە بەرامبەر ھىزى دىيارو رىكخراۋ سەركەوتوۋە، بەلام بەرامبەر ھىزى بىرۈ پارتى زان سەركەوتوۋ نىن، چ لەو سەردەمە چ لەكۆنەو، ھەروەك لە شۆرشو بەرگرىەكانى خەتابى لە مەغرىب عومەر موختار لە لىبىيا، عبدالقادرى جەزائىرى، مەھدى لە سودان شۆرشو بەرگرى شىخ عمود لە كوردستانو زانايانى ئايىنى لە نەجەفو كەربەلا، تا ئەو ساتەش ھەروايە زۆر بە سانايى پروبەرووى دەولەتى عىراقى بۆۋە، كەچى تا ئىستا چارەى ئەو بەرگرىەى نىو سوننى ەەرەبى پىن ئاكرى، بۆيە لە تەقەلەيكى بىتۈچان دايە تەنبا شەرىيەت بىلاتە بوونى رەسمى، تا بىتۈن بەسانايى زالى بىت بەسەرياندا، ئىتر شەرىيەتەكانى شۆرشگىرۈ جەماۋەرى و ... كپ بىكاتەو بەناۋو ئاتۇرەى (تىرۈر، تىكەر، بەدەر لە ياسا ...) ئەو شەيەكى لە مەبەستەكانى سايكس-بىكۆ بىوۋە لە دروستكىردىنى ئەو دەولەتۈكانەى ۋەك: عىراق، ئوردەن، سوريە، كويت

۷- رۆژناۋا گەلىن جار بەلىنى ۋاى لە شىۋەى (سىستەمى نوتى جىھانى) يەوۋە جارداۋە تەنھا لايەنى سەلبىيەكانى جىبەجى كىردوۋە، بەلام لەلايەنى ئىجابى

يەكەن ھەر دەنگ بۈۋە بەس، ئىتر بەس شىۋە لە كۆنەۋەش دروشى بەناۋى (عدم انتشار البارود) بەھەمان شىۋە ئىستاي كە چۆن مل لەبەر مىلى ئىمۇ ولاتانە دەئىت كە لەگەل بىرژەۋەندى ئىمۇ تىك ناكاتەۋە ئىمۇ بەناۋى (عدم انتشار أسلحة الدمار الشامل) (.. نوى) .. پرو بىرۋويان دەئىتەۋە

پەيۋەندى سىستەمى نۆى جىھانى بە ساىكس بىگۋو مىلانىي شارستانى يەكەن:

مىلانىي شارستانى لە ھەناۋى سىستەمى نۆى جىھانى نەھاترە، بەلگە تىۋرىكى كۆنە بەشىۋە جىاجىاۋ ناۋى جىاجىا پەپرە كراۋە، سىستەمى نۆى جىھانى قۇناغىك بوۋ لە (مىلانىيە)، لە سىستەمى نۆى جىھانى دا كۆمەللىك فاكىترى سىياسى نۆى ھاتە كاپەۋە لەۋانە: ۱- تىك پروۋخانى بىلۋكى سۆسىالىستى ۲- سەرھەلدى رابوۋنى ئىسلامى ۳- جەنگى دوۋەمى كەندەۋ .. ۋاى كەرد نەۋجارە نەمەرىكا بە بىرپرسى جىھانۋ نۆىنەرى رۇژناۋا بىتەۋە گۆرەپان لەسەر شىۋە (پۆم) كۆنۋ ھەلەتە ئىمپىريالىزمى يەكەنى ناۋەراستۋ شارلمانى فەرەنسى .. بە شىۋەيەك بازى دا بەسەر عەلمانى يەتى ناۋچەكەمۇ خۇدى نەخشەى ساىكس - بىگۋى ۱۹۱۶، بۆيە لەپىشدا دەبى لايەنىك لە نىازە نەئىنى يەكەنى پەيئانامەى ساىكس - بىگۋ تۆمار بىكەين، ئىنجا زىاتر لەۋ سىستەمەۋ مىلانىي شارستانى تىدەگەين بە تايىبەتى لەناۋچەكەنى جىھانى ئىسلامى :

مەبەستەكەنى ساىكس - بىگۋ:

جگە لە نىازە ئاشكراكانى كە ئىمپىريالىزمە ئىمۇ نىازە شاردراۋانەشى تىايە زۆر بەكورتى:

- ۱- بۇ دابەشكردىن جېھانى ئىسلامىيەك نەگرتىنمەي (لە چوارچىۋەي ياساى (فرق تسد) كە لە زەمانى ئەسكەندەرى مەقدۇنىيەۋە پەيرەۋ كراۋە^۱).
 - ۲- ئاسانى زالبوون بەسەر جەنگى مىللى، لەپىنى دەسلەتتى غەلمانى ناۋچەۋ ولاتەكە، ئەۋ نەخشەيە لە زەمانى فىرەمۇنەكان پەيرەۋ كراۋە بۇ زالبوون بەسەر تەۋاۋى خەلكى ولاتيان كرده (۴۲) ھەرىم، لەلايەكى تر رۇژناۋاى ئەۋ ساتى و ئەمەرىكاي ئىستاش لايان سانايە سزاي ھەر دەۋلەتتەك بىنا بەلام لاي زۆر قورسە بەسەر بزووتىنمەيەكى مىللى زال بىت، بۆيە ناۋچەكەيان كرده چەندىن دەۋلەتۈكەۋ ھەريەكەشى دىكتاتورىكى بەسەردا سەپاندوۋە.
 - ۳- بۇ ئەۋەي بەلئىننامەي بەلفۇر ۱۹۱۷ بچەسپى.
 - ۴- ھەردەم ناۋچەي ئانارامى دروست بى ۋەك پاساۋ بۇ ھاتىنەۋەۋ سزاۋ دەست تىۋەردانى ناۋچەكە.
 - ۵- دارشتنى دامو دەزگا نوتىكان لەسەر بىنچىنەي غەلمانىيەۋ بۇشايىيەك بەجى نەمىتى، كە جارىكى تر دەۋلەتى ئىسلامى جىتى بىتەۋە.
- ئەۋ خالانە نرىكەي $\frac{3}{4}$ سەدەيەكى خايانىدە، بەلام دوايى ديسان رابوونىكى ئىسلامى لەپاش شۇرشى ئىسلامى ئىرانى خومەينى ۱۹۷۹ سەرى ھەلداۋە، زۆر بەخىرايى ئەمەرىكاۋ رۇژناۋاى ترساند، لەگەل رەخساندىن باري جېھانى بەرەۋ پىشچوۋنى تەكنۇلۇجىاۋ ھەرسى بلۇكى سۇشالىستىۋ فاولى عىراق لە جەنگى كوت، واىكرد ئەمەرىكا خۇي بىتەۋە مەيدان جارىكى تر نەخشەي سايكس-بىكو سەرلەنۇۋ لەسەر بىنچىنەي سەدەي (۲۱) ۋ بە بىنەماكانى مىللانئىي شارستانى دارپۇرئىتەۋە، لە دواى ۱۱ ئەپىلۇل- ۲۰۰۲ بە سەربازىش ھاتەۋە گۆرەپانۋ سىستەمى نوتى جېھانى كۆتايى ھاتۋ قۇسناغى پەيرەۋكردنى

۱ كاتى ئەسكەندەر سەركەمۇتوۋىۋو بەسەر رۇژھەلاتۋ لە خاكى فارس را نامەيەكى بۇ نەرسىۋى مامۇستاي نارد وداۋاى لىكرد ناخۇ چى بكاۋ چۇن زال بىۋ لە كاتىكا لە جەنگ زال بىۋو خاكى گرتوۋە چۇن بەسەر تاكىش (مىللەتانىش) زال بىۋ، لە ۋەلامدا نەرسىۋونى سىياسەتى (پەرنكەۋ زال بە) يان بەسەردا سەپىتە.

مملاتی شارستانی نۆرهی هات، له سهره تادا شهفغانستان و دوایی عیراقی داگیر کرد .. بهلام سهره نجامه کانی واپیده چی زۆر به ترسناکی پروو له نه مریکا بکاتهوه، چونکه له لایهن نیسلامیه کان بهربهره کانی پاستهوخوی نه مریکا و پروژناوا سانتره نهك بهربهره کانی عهلمانییه تی خۆمالی با تهکنۆلۆجیای به کهم به هیزتریش بیت، بۆیه نیستا نه مریکا بیر له چاپیباخشاندهوهی نه وهنگاوه گۆبهندییه (مجازیه) دهکاتهوه، چونکه ههر ولاتیك داگیر دهکا نهوا له دوای حکومهته عهلمانییه دیکتاتۆیه که به کسهر رابوونی نیسلامیه کی به هیز له جیتی دهته قیتتهوه، که پیشتر له لایهن حکومهته عهلمانییه که وهك پاسهوانتیکی پروژناوایی سهرکوتی کردبوو، به لادانی نه و قهپاغه به کسهر رابوونه که دهته قیتتهوه. بۆیه هاتنی نه مریکا و گۆرینی له ناراستهوخۆ بۆ راستهوخۆ زۆر له قازانجی نیسلامیه کان بووه و دهبن که چی نیسلامیه کان نه و ستراتیژییهیان پهیرهو نه کردوه ههروا دژی نه مریکان به پله بهك.

(۱۰)

ناردنسی شورش تصدير الثورة

Export Revolution

به مانای بهریاکردنی جموجوئی سیاسی تا پلهی شورشى بههوى فاکتورىكى دهرهوه، نهو زاراوهيه لهسهردهمى شورشى ئۆكتۆبىرى ۱۹۱۷ به سهرۆکايهتى (لېنين) کهمىک بهو شىوازه سهرى ههلهدا، بهلام نهبووه زاراوهيهکى سیاسى، لهدواى سهرکهوتنى شورشى ئیسلامى ئىترانى بهسهرۆکايهتى (آ.خمینى) له ۱۹۷۹ نهو زاراوهيه سهرى ههلهدا، نهوشورشه جموجوئل و پابووئىكى فراوانى خسته ناو جیهانى ئیسلامى، چونکه چۆنايهتى شورشهکه زۆر جۆشدهر بوو، بهکهه جاریش بوو شورشىكى جهماوهرى بهسۆز بهناوى ئیسلامى ناوا سهرکهوى بێنهموى پال بداته رۆژههلات یا رۆژناوا، لهدواى سهرکهوتنىش سهرکردهو پابهرانى شورشى ئىترانى بهدواى ژيان و خوشگوزهرانى نهبوون، بهکسهر پروویان له کێشه نادادگهرى بهکانى جیهان کردو ههر خودى نهو شورشهش زۆر ورورژینهر بوو، ههموو جیهانى له زۆرداران بهخهبر هیناوه سهلماندی بهوه که هیزى جهماوهر له تهکنۆلوجیای سهربازى بههیزتره، بێنهموى نهوان جارێ بتوانن بپرژینه سهر ناردنه دهرهوى شورش ههر خودى رووداوى (شورشهکه) بهوو هاندانى خهلك له زۆردارى و دیکتاتورەکان ههلسن، بهو شىوهیه جهوجوئل ناوارامى بهکى بى وینه جیهانى ئیسلامى گرتهوه، شورشى نهفغانستان بهناوهرۆکى ئیسلامى زیاتر تهقى بهوه، له تورکیا له عیراق له ولاتانى عهرهبى ... هتد خوارووی ناسیاشى گرتهوه، زۆربهی شورش و بهرگرى به میللى بهکانى داگیرکهرانىشى گهشاندوه، بهرگرى فهلمستین، مۆرۆ، کشمیر، خوارووی لبنان.. زۆر گهشهى به شورشى کوردیش کرد، ... بهو شىوهیه لهبهرامبهر نهو دیمهنه ترسناکهی دهسلاتداره

ديكتاتورى و زلمېزانى پوځه لات و پوځناوا نهو زاراوه په دوزرايه وه بهناوى (تصدير الثورة)، بۆ نه وهى نهو دؤخه شوې شگړى بهى كه وهك شه پوځ ولاتانى ده گرتوه به سروشتى بيخه نه نه ستوى دهوله تيك، ئيتړ ميلله تان له نه عجامى بارى خراپى دهسه لاتداران به خه بهر دههاتنه وهو كېشه كه له نيتوان ميلله ت و دهسه لاتدارانى ديكتاتورى بوو .. به هوى نهو زاراوه په دهويسترا بگريته كېشه بهى نيتوان دهوله ت و دهوله تيكى تر، .. بهو شتويه نهو زاراوه په زور گه شهى كرد ... تا به هموو لايهك جهنگى عتراق دژى نيرانيان سازدا كه له نزيكه وه ديوارتيكى بولاينى له پيش نهو شوېشه دروست بكا، له كوټايدا بهر بهر نهو زاراوه به بوو تومه تيك هاوتاي نهو زاراوه به، زاراوه و هك (نوسولى، ترمست، تيروريست، نيسلامى، ...) له گهلى پهيدا بوو، پيكي شيان ده بهسته وه، له ژيروه وهش ته قه لايهكى جيهانى خهست تر هه بوو بۆ بهرگرتنى نهو (تصدير الثورة) به دهيان كزيونه وهى ره سمى و نارهمى سازدرا، له هه مووى گرنگر له نيتوان نه مريكارو نيسرائيل كوميتيه بهى بالاي هاوبهش پيكيهات بهناوى (كوميتيه گشتى هاوبهش) به دهيان سه تهرى تويژينه وهى له بهر دهست بوو، بودجه بهى خه يالى بۆ تمرخان كرابوو، كارو فهرمانى دوزينه وهى نيختيلاف و زيندوو كرده وهى جياوازي مذهبهى وهك شيعه و سونه و نيسلامى سياسى و ناسياسى و ... پهيدا كرد، لهو پرووه وه دهسه لاتدارانى ولاتانى عهره بهى به شداربوون به تايبه تى ميسر، ولاتانى كه نداو، عتراقى به عس، .. نهو ليژنميه نمركى زور فراوان بوو هه تا دروستكردنى كه سيټى نيسلامى و بانگخوازو بيروباوه رى توندو ناكوك، له چاپدانى كتيب بۆ نه وهى ناكوكى له پيژى رابوونى نيسلامى دروست بيت تا نهو جوښو خرؤشه جيهانى به كپ بيتوه، .. بهو شتويه تا راده بهك توانيان پيش لهو شه پوله بگرنه وه، به لام همر كاريگمريه كهى بهر دهوام بوو هه تا نهو ساتهش، له كاتيكا جهنگى عتراق و نيران بهر دهوام بوو بۆ بهرگرتنى نهو (تصدير الثورة) دهينين پهريه وه نه فغانستان بهر وه پوځه لات لهولا بهش پهريه وه ولاتانى عهره بهى و

(۱۱)

تۆرانى الطورانية Toranism

بیرتکی عەلمانى نەتەوہی توندپروہ ھاوتای فاشى و نازى شۆفىنى و
 قالانزىسى و بەعسى، لە ناودراستى سەدەى ۱۹ چەکەرەى کرد، بەلام لەدوای
 سالانى ۱۹۰۸ پەرەى سەند، وەك نامرازىتکى ترسناک لە دژى عوسمانلى و
 نەتەوہکانى ترى موسولمان، دەقى بیرى تۆرانى نەوہیە: کە لەکتىبەکانى (تکی
 نەلب) ھاووە بە ناوى (تۆران): تۆران پارچە خاکیكى پەسەنى تورکە
 لەناوەراستى ئاسیا^۱ بەلام تۆرانى بزوتنەوہیەکی پەگەز پەرستى سیاسى یە
 مەبەستى کۆکردنەوہى ھەموو ئەوانەى بە تورکى دەدوین لە تورک و توروکیان و
 تەتەر و مەغۇل و قىرغىز و نازەرى و ئۆزبەک و .. بە ھەموو ئە خاکە پان و
 بەرىنەشى یەوہ کە لەسەرى دەژین، بەو شىوہیە نەخشەى سیاسى و جوگرافى و
 مێژوو یى و نەخشەى عوسمانلى زۆر لىک جیان، ئىنجا بیروباوەرو مێژوو و
 فەرھەنگ و کەلتور و .. ھەتا دەگاتە عەقیدە و تىپوانىن و نامانجەکانیشیان،
 لەجیاتى (پەيوەندى ئاسۆیى ئىسلامى عوسمانلى) کرایە پەيوەندى شاقولى
 رەچەلەك، دەستکارییەکی بنچینەى نەدەبیات و پروی مێژوو و کەلتور و بیرو پرا
 ئىنتىماکانى کردووە، لە ئاسۆیى یەوہ بەرەو شاقولى، لە پىشکەوتوبووى یەوہ
 بەرەو دواکەوتوبووى، لە مەزھابى پەيوە بەرەو پەگەز پەرستى، مێژوو
 عوسمانىشى کردە بەشیک لەو پەرۆسەى پانتایى تۆرانى .. لەسەردەمى عوسمانى
 بیرى نەتەوہی نەبوو، خەلافەت بەناوى ئىسلامى بوو ئەك تورکایەتى، ھەموو
 نەتەوہ و ھىزو توێژى جیاجیا بەیەکسانى ئىنتىمایان لەو خەلافەتە بوو سەرەرای
 بەدکاریەکی زۆرى سولتانەکان بەلام نەموخراپىیان بەناوى نەتەوہی نەبوو، ھەر

^۱ لە سەرۆکى ئىترانىش ناوچەبەك ھەبە بەناوى (تۆران) بەلام نەو حىابە لەگەڵ نەو تۆرانە

بۆیهش نازناوی سولتانه کانیشیان به ناوی تورکایه تی نه بووه نازناوی وهك سولتان، خادم حرمین، خاقانی بروجهر، .. بۆ زیاتر سهرنج بده (موسوعة الالقاب ...). ههتا له هیچ شویتیک به سهربازی عوسمانی نه و تراوه سهربازی تورکه کان، هه و تراوه سهربازی عوسمانی به کان یا سهربازه ئیسلامیه کان، له ناو کوردیش به خراپهش که ناویان هاتوو به ناوی (جل خواره کان) یان (گورگه بۆره کان) له ناو عمره ب به (ئه فاندیم) ناویان هاتوو، به ناوی تورک نه هاتوو^۱، ههروهك ههندی فرههنگو نه نسکلۆبیدیای نووسهری نیستا جاروا به تورک و عوسمانی به کان تیکه ل ده کهن به تایبه تی گوتاری ئیمپریالیزمی به کان، بۆ نه و مه به سته سهرنج بده (ساطح حصري) که جیهانی بیتیکی نه ته وه گهری توندی عمره بیه شه و له سهرده می خه لافهت (قائیمقامی) مه قلدۆنیا بووه و باوکیشی قازی بوو به هه موو هه ریه کانی عوسمانلی دا گه رابوو ده لێ: له هیچ شویتیک نه و هه سته ی نه ته وه می لای هیچ لایهك نه بوو له لای تورکه کانیش^۲ له ده زگا کانی ره گه زنامهش له ناسنامه دا ناوی نه ته وه نه ده نووسرا ته نه نا ئاین ده نووسرا^۳، (محمد امین زه کی به گ) یش له پیشه کی کتیبی (کوردو کوردستان) دووپاتی نه و راستی به ده کاته وه، له راستیدا توێژه ره وان تا نیستا زۆر گه راون له نیو به لگه نامه کانی عوسمانی به لگه میه کی نه ته وه گه ریان نه دۆزیه وه تیایدا لایه نگیری ره گه زی تورک بکا، به پیچمه وان وه زۆربه ی تورکه مان و نازه روو. دژی عوسمانی بوون زیاتر لایه نگیری سه فه وی بووینه، که چی کوردو عمره ب لای عوسمانی بووینه.

به و شیوه یه نه گه ر سه لبیات و ناداد گهریش هه بووین له پرووی نه ته وه می نه بووه، بۆیه له داوی داڕوو خانی خه لافهت زۆربه ی نه ته وه (ناتورکه کان) سه ره له نوی داوی گێڕانه وه ی خه لافه تیان کرده وه، نه ته وه گهری به تورکه کان به و دۆخه ی ناو

۱ بۆیه زیاتر سهرنج بده (بیره هه ریه کانی ره فیق حلمی).

۲ و ۳ بۆ زیاتر به روانه: محاضرات فی نشوء القومية - ساطح حصري .

عوسمانلى قايل نه بوون، نيتړ جاري نه وديان دا كه رډه گه زى تورك له خه لافهت و نمو
 (رابطه) يه نيسلامى زهره ريه تى، همروهك (مصطفى كمال) له وتاره كانى
 هه لوه شانده وهى خه لافهت دوو باره دى ده كرده وه، نمو چينه خه لكه زوربه دى (دؤنى)
 بوون نمو جوانه ن له سده دى (۱۸) له نيسپانيا دهركرانو له سالتونيك دالده دران
 له لايه ن خه لافهت هوه دواى نيسلام بوونيان، به لام وا ده گوتري كه له ژيره وه
 به تمواوى هه موويان نيسلام نه بووينه، نه وانه وهك مسميحي ناو عه رهب رولتيكى
 گرنگيان هم بو دامه زراندنو بلاو كرده وهى تورانى بهت بينى هم بو
 نينقيلا به كدى ۱۹۰۸ لموانه: مصطفى كمال - كه له به نه چه دا سر به خيترانتيكى
 يونانى ناوچه د ريسه، حسين جاهد، چاويد بهگ، ... له به نه چه دا زوربه دى سمرانى
 نمو بزووتنه وه وهك: نه نوهر پاشا، طلعت پاشا، جمال پاشا، تكيلى نعلب، زيا
 نعلب كوك، .. رډه چه له كهو رډه تيان ليل بوو، تورك نه بوون، ... گومانه كه ليره وه
 درووست ده بى كه نه وانه تورك نه بووينه و هاتوون تيوري سىاسى ناسوناليزمى يان
 بو تورك دارشتووه و باسى چه وساره يى توركيان كرده وه له هاوكيشه دى عوسمانلى،
 تا راده به كه نه گمر واشبيت هويه كدى ده گمريت هوه بو نمو وه سفه دى (تورك - بى
 نيسدارك)، تورك زور خه لكى به تواناي نيسدارى و فكريان نه بوو همرچه نده
 جهنگاوهرى نازاش بووينه، نيتړ زوربه دى پايه سهركيه كانى ناو خه لافهت
 خه لكانيك بووينه له عه رهبو كوردو چهركه سو نه لبانو ... بويه بزووتنه وهى
 (تورانيهت) بناغه به كى ترى ته و او جياى دارشته وه بو نمو سيسته مه و بانگى
 سهروه دى بابو باپيرانو رډه چه له كهو نمو خاكه فراوانه دى جيهانى توركى كرد نهك
 جيهانى نيسلامى، داوايه كى هاوشينه دى نازيايه تى كرا، له راستى دا ديسان
 گمړانه وه سمر فاكتيره شاقولتى به رډه چه له كى به كان كه له زه مانى يوناي كون
 دابه شى به رډه چه له كى به كانى كومه لايه تى به (ته نه كه، ناسن، زيو، زير) دابه ش
 كرابوو، له لايه نى نيسلام به به كجارى و به واقيعى تيلكو پيلك شكيتراو هه ريه كه

^۱ بروانه (ساطع حمري - محاضرات في نشوء القومية)

له (بيلالې حېبېشى، سوهېبې پښې، سېلمانې فارسې، گابانې كوردې...) شان به شانې عېرېب سېركردې شو كۆمەلگه يه بووېنه، بيلال حېبېشى به حېسابې پېژنانې (ماده ي تهنه كه بوو له نازېل نزيك بوو نهك مرؤفې تهواو) ... هه موو شو جياوازيانه هاتنه وه ناو ميلله تي ئېسلام، هاو شتوې پوژناوا كه نازييه ت و فاشييه ت و زانكۆي جرمانې، زانكۆي شمېريكا، شمېنگلوسكونې، فرانكوفونې ئېستاو زانكۆي عېرېبې ... تۆرانييه تېش به خهست تر لهوانه هاته مهيدان .. هېر بهو هۆيه شه وه دهستان به پاكتاوي پره گزي كرد، شو گورزه ي له نهرمه دن وده شتېرا هېر له دهستي تۆرانييه كان بوون چ له نيئو ناوه نده كانې خهلافهت چ له دواي ۱۹۰۸ و دهسه لات وهرگر تنيان، هېر شه وانېش دهسه لاتدار پېوون زياتر خهلافه تي عوسمانلي نهوكاتي به (پياوه نه خو شه كه) ناوبانگې پوښتېبوو، بهرهبهره گوتاري سياسي و ميژوويي و كهلتووري و فهره هنگيان گۆپي هه تا پيتي نووسېنيش، تا له كۆتايي نووسېنه كانې (تيكېن شهلب) يان كرده پهمېره و، شو نووسهره به هيتزه (۵) بهرگې له باره ي پره چه له كي تورك و رهوش ت و خانه داني و نيشتيمانې تورك و جهنگه كان و پياوه تيه كانې نووسي به ناوي (توران)، تيايدا جوړه گوتاريكي دارشته وه زۆريه ي پرووداوه ميژوويي به كانيان سېر له نوتوه نووسييه وه به روانگميه كي نهموه گمري نانيسلامي، له سهره تاي سه ده ي بيستم نهو بيره بلاوبووه وهك: جوان تورك و تورك مليكشې و نيتيحاد الترقى و تورك نوجاغى... و نينقيلا به كه ي ۱۹۰۸ ي له سېر دروست بوو، نهوان دهسه لاتيان گرتنه دهست له سالي ۱۹۲۰ سولتان خهلافه تي به جي هيتشت، تا له ۱۹۲۴/۳/۳ به يه كجاري خهلافه تي نيسلامي (عوسمانلي) هه لوه شتېرايه وه و كۆماري توركياي عېلمانې له جي دارشترا له سېر دهستي (مصطفى كمال)، له گهل دارپمانې خهلافه ت و سېركه وتني بيرې تۆرانييه ت مهينه تي كوردېشي له گهل دروست بوو، به لام له كۆتاييدا نهو بيره هه م تهواو سېركه وتوو نه بوو هه م زيانتيكي كوشنده شي له نيسلام و ميلله تاني نيسلامي و هه تا ميلله تي توركېش دا، نه گم بهو تهرازووه

نەتەوە گەرییانەش هەڵبەسەنگیتن دەبینن ئەو عوسمانلییە دەسەلاتی لە ئەوروپا و ئاسیا و ئەفریقا هەبوو بچووک بۆو بۆ خاکی بچوکی تورکیا بە پیتی مادە (۱۰) ی جاپانامە و یلسون و مەرجه کوشندەکانی لۆزان دروست بوو، لەیادی سالانە سەرەخۆی تورکیای ئیستا پتویستە لەجیاتى ئاهەنگ شین بگێرن، هەروا بەدوای مەرجهکانی یەکیتهی ئەوروپەو پیتی ناگا، پۆلێکی وای ئەک لە جیهان لە ناوچە کەشی وەک پارێزگایەکی بەرژەوێندی ئەمەریکی کار دەکات..

بزوتنەوێ تۆرانییەت لەگەڵ ئارەزووەکانی (مصطفی کمال) تەواو نەهاتەو بۆیە نامانجەکانی نەهاتە دی، بەلام وەک بیرتکی نەتەوێی لە تورکیا باوی هەبوو، ئەو دوایە هەندێ حزبی تورکیا و (بەرە تورکمانی عێراقی) کە داوای یەگرتنەوێ جیهانی تورک دەکەن هەمان داوا مانای تۆرانییە، .. هەر ئەو بیرە درێژکراوەیەتی ئیستا زمانی کوردیان قەدەغە کردوو، لە دوا هەلبژاردن ئەو جۆرە رێکخستەو بیرو رێبازانە تۆرانییەت تەواو شکستیان هێنا، ئیستا سەر لە نوێ ئیسلامییەکان لەو هەلبژاردنە (۲۰۰۲) بە رەهای دەرچوون لە پەرلەمان و حکومەت و ناسۆیەکی پێچەوانە نوێیان بێنا کردوو، بەلام دەسەلاتی تەواویان بەرامبەر سوپا نی یە، لە بەرامبەردا بزوتنەوێ تۆرانی نەتەوە گەری و عەلمانی تورکی بە گشتی دیمەنێکی ناشیرینی هەبە، چونکە بە ناشکرا خۆی داوەتە دەست سوپا وەک پارێزەری بنەماکانی عەلمانیەت ئەگینا قەلۆش بوو.

(۱۲)

ھەلۋەشاندىنەۋەي سۆڧىيەت تىڧكىك اتىھاد السۆڧىياتى USSR break up

رېۋزى ۱۹۹۱/۱۲/۳۱ بە يادى ھەلۋەشانەۋەي يەكىتتى سۆڧىيەت و دارمانى مەدرەسەي شىۋىيەت دەناسرى، رېۋوداۋىنكى سىياسى و كۆمەلەيەتتى و فەلسەفى و شارستانى و ستراتىژى مەزن بوو، رېۋوتى مېژۋىيى بەتەۋاۋى گۆرى .

سەرەتتاۋ كۆتە

ھەرچەندە شۆڧشى شىۋىيە لەسەر دەستى (لېنىن) لە ۱۹۱۷ مانگى ئۆكتۆبەر لە روسيا كرا كە بە شۆڧشى ئۆكتۆبىرىش ئاۋ دەبرى، بەلام درووست بوونى يەكىتتى سۆڧىيەت لە ۱۹۲۲/۱۲/۳۰ بوو، خاكەكەي ۶مىليون مىل دوجا (سۆڧىيەتتى جارائ ۲۲ مىليون كم^۲) ولە ۱۶٪ ي جېھانە، پىكھاتېرو لە ۱۲۰ نەتەۋەو ۱۴ كۆمار: (روسيا، ئۆكرانىيە، كازاخستان، ئۆزبېكستان، روسياي سېي، جۇرجيا، لتوانىيە، ئازەربەيجان، مالدېۋىيە، تاجىكىستان، لاتۋىيا، نەرمېنىيا، توركمەنىستان، ئىستونىيە، قىرغىزىستان) لەگەل ھەندى ھەرىتى خود موختارىش بەناۋى (يەكىتتى كۆمارەكانى سۆڧىيەتتى سۆشېالىستى - اتىھاد جېھورىيات الاشتراكىيە السوفىيتىيە)، ناۋى نەتەۋەيى بە روسى (سۋىز سۆڧىتتىك سوسىيالىستى سىكخ رېيىدىك)، لە بىنەچەدا (سۆڧىيەت) وشەيەكى رېۋوسى يە بە ماناى (نەنجومەن) يان (شورا)، يەكەبجار لە راپەرېنە كرىكارى بەكانى ۱۹۰۵ درووست بوو كە (لېنىن) ناۋى بىردن بە پىرۋقەي شىۋىيەت، دواى لە شۆڧشى ئۆكتۆبەر ۱۹۱۷ نەو (سۆڧىيەتە) درووست بوو كاتى كرىكاران و جوتياران و سەربازانىش نەو

نه نېومېنېان پېك ده هېنا بۆ هېلېاردنى نوښمېرېانو دواى بووه سيستمى
بنچينمى دولت، سەرۆكې گانې سوقيښى برېتى بوون له :

(لينين: ۱۹۱۷ - ۱۹۲۴)، (ستالين: ۱۹۲۴ - ۱۹۵۳)، (خروښچوف: ۱۹۵۳ -
۱۹۶۴)، (برېجنېف: ۱۹۶۴ - ۱۹۸۲)، (نېنډروېف: ۱۹۸۲ - ۱۹۸۴)،
(تشارنيكو: ۱۹۸۴ - ۱۹۸۵)، (گورباتچوف: ۱۹۸۵ - ۱۹۹۱) دوا سەرۆك بوو.

په كېتى سوقيښت به هوى نهو ښايډلوږى په شيوعى يه ته توانى بېنايه كى
مېزن له ناوه خو درووست بكا بگاته ناستېكى وا پوژناواى وېك هېنا بووه،
به تايېست دواى جهنگى جېهانى دووېم پوځى زياتر دهستى پېكرد، وهك
پزگار كېرى جېهان له دهست نازى ناوى دېركرد، له گېل پوژناوا همدېم له جهنگى
ناراسته خو جهنگى راگېاندى فكريو سياسى و فېلسفې و شارستانى بووه كه
به (جهنگى سارد) ناوبراوه، هېتا دواى هفتاكانېش هېر له زياد بوون دا بووه،
دواى نهوه هېندى قېمېراني زانستى و سياسى و نابوورى و كۆمهلايه تى و دېروونى
واى بۆ پمېدا بوو كه كارى زياتر له ژېرخانى نهو په كېتى په كړد، په سيستم و
مېدرېسې شيوعى يه ت چارېسېر نه ده بوو همدېم له نامه كې (ا. خمېنى بۆ
گورباتچوفش وا هاتېوو)، بۆيه ويستى له پېتى قووت دانى جېهانى به هوى
هېژى سېريازى يېوه چارېسېري يېه گانې دهست كېوى كه به (بېنېماى برېجنېف)
ناوزه دېكر، نېتر سويې سوقيښت و كۆبى و نه لمانى وهك ناماده گاردى كۆمارى
جېهانى به ناشكرا ده چوونه پال كېشه گانې ناسياو كه مېوډياو لاوس
سېر ده كېوتن و نه مېريكا به ترسناكى شكستى هېناو له گورېپانى جېهان
كشايده، له نه فرېقياش له دواى سېرېه خوې نهنگولا له نېوان (بېرې مىللى به
سېرۆكايه تى نوگستېنو نېتوى شيوعى سېر به سوقيښت و بېرېه كى ماوى
پېك هاتېوو له بېرې نېشتېمانى و په كېتى نېشتېمانى بېسېرۆكايه تى جوژېف
ساقمېى له وېرې ناكوكى دابوون، هېژېه گانې روسى و كوبي و نه لمانى بېهاناى
بېرې مىللى هاتن و نهنگولايان كرده سېنگېرېكى ترى شيوعى بۆ نه فرېقيا،

په لاماری توگادینې زائر درا دواي نه سیوریو سۆمال ... له هه موو پرۆسه سربازي په کان زهق تر هاتنیان بۆ ناو نه قغانستان بوو له سالی ۱۹۷۹، له دواي مملانیته خوتناوی په کهي نیتوان دوو بآلی حزبی شیوعی نه قغانستان (په رچهم) و (خلق) نهوه بوو (حفیظ الله أمين) زال بوو به سمر (نور محمد تراقی) و کوژرا، سوبای سؤقیه تی راسته موخو له فرۆکه خانه دابه زین و په کسمر (حفیظ الله أمين) کوژراو (بابراک کارمل) یان کرده سهرۆک، بهو شیوه ویستیان هه موو جیهان قوت بدهن .. دیاره نهو یاسایه ی (قانون دوره الحضارات) که له قورشانی پیدویش بهروونی باسی کراوه، زانایانیش هر له (نهرستو) همتا (ابن خلدون) و (توینبی) باسیان کردووه و (ناپلیون) لیتی کوشیوه و له یاسایه ک دهقه کهي ده لسی: شارستانی په کان به پارووی گهروه مردوون، نیتر په کیتی سؤقیه تیش بهو پارووه گهروه هاته مردن ههروه که نه لمانیاو بریتانیا له پیش نهو وا نه مه ریکاش خه ریکی هه مان پارووه .

هۆیه گانی کهوتنی:

خورد کردنه وهی هۆیه گانی کهوتنی سؤقیه ت گه لی دریتو خایه نه هر ده ترانین به شه سهره کی په کانیا ن لی هه لېو ترین، به شیکي له ژیره وه کاری کردووه وه که له سهروو باس کرا هه ندی قهیرانی به ردهوامیش هر هه بوو له ئابووری و سیاسي کۆمه لایه تی و نه ژادی ... هه ندیکیشیان راسته موخو یوون بهو شیوه یه :

۱- **فاکتوری زانستی** : نیمپراتوری به تی سؤقیه تی بنچینه کهي نایدولۆژی بوو .. همتا نایدولۆژی په کهي سه لامه ت بوو زور گه شه ی کرد له ناوه وه و دهره وه، دواي نهوه زانست و دۆزینه وه نویتکانی گهردوونی و کیمیای و فیزیایی و بایولۆجی و به پروکاری نامادی و شاینی (یان وه که خو یانن گۆته نی به ره و میمالی) به

پىنچەوانەى بناغە فەلسەفەى يەكەنى ئەو ئايدۆلۆڭيايە ھاتەو^۱ ژىر خانەكانى شكاندو بەرەو قەيرانى ترسناك رۆيشت .

۲- ئابورى: ئەو ھەموو بودجەو پىئويستى يە مادى يەى بۆ بەرپۆۋەبردنى مىللەتنى لەگەل رۆژناۋايەكى خاۋەن تەكنۆلۇجىياو سەرمایەداۋ ئابورى يەكى زەبەلاح، ھەردەم بارىكى قورسى ئابورى كەوتبۈۋە سەر شانى، تىچۈۋەكانى گەلى زىاتر بوو لە داھاتەكانى، سەرپاي جۆرى بەرنامەى ئابورىو فەلسەفەى مولكى يەتو خراپى تەرزەكانى بەھۆى شيوعى يەت لە بەرھەمدا .

۳- سىياسى: چەند رووداۋىك لە جىھان ھاتە پىش لەوانە:

۱- بزووتنەۋەى سەندىكا كرىكارەكانى ولاتانى سۆسيالىستى نەوروپاي رۆژھەلات لەدۋاي سالانى ۱۹۸۰ سەريان ھەلدا بەتەيىتەى لە پۆلەندا بە سەرۆكايەتى (لىخ ئاونسا)، ئەوانە نەك تەنیا داۋاي چاكسازيان كەردىن لەو ولاتانەى خۇيان بەلكى داۋاي نەمانى شيوعىيەتبان دەكرد، ئەو خالە زۆر كاريگەر بوو چونكە بە حىسابى فەلسەفەى ماركسىزم چىنى كرىكار (پرۇلىتارىيا) شيوعى يەت دىئىتە دى كەچى ئەو بزووتنەۋەى كرىكاران دروست بوو يەكەم داۋاي سەپنەۋەى شيوعىيەت بوو نەك سەرمایەدارى كە پىنچەوانەى ھەموو بىنەماكانى شيوعىيەتو فەكرى ماركسى بوو .. ماكىنەى فەكرى شيوعىيەت كەوتە سەرسوپمانىكى ئالۆز تا ئەو سەندىكا يە لە پۆلەندە لە ۱۹۹۰/۱۲/۹ بۆ يەكەم جار لەرپى ھەلباردن دەرچوون خۇبى شيوعى لە بەرامبەريان مەزىتىرىن شكىستى ھىنا .

ب- شۆپشى ئىسلامى لە ئىران: شۆپشىكى سەرتاپايى بوو بە ھەموو مانا پىنچەوانەكانى (ياساي شۆپش لە شيوعىيەتدا)، مەزىتىرىن شۆپش لەدۆى بەھىزىتىرىن قەلەى سەرمایەدارى لەسەر دەستى مەدرەسەىك (ئايىنى) كە

^۱ بۆ زىاتر پروانە بەشى زانستى لەو فەرھەنگە .

(مارکس) به (أفيون الشعوب) ی وەسف کړدېوو، گوايه سستېرېن فاکتەر ټاينېه و ليرەدا به کارترېن فاکتەر دەرچوو، بوو دايڼه مۆيەکی به هيتړی گۆډانی جيهانېش زۆر به کارتر له شيوعیيت، جينگەشی به شيوعیيت لهق کړد.

ج- شۆږشی نیسلامی له ئەفغانستان: له دژي داگړ کمری سۆږیەتی، بۆ یه کەم جار سویای به هيتړی سۆږیەتی دوچارى شکستىکى وا بیتەو، دیمەنیکى ناشیرینی بۆ جيهان و بۆ ناوەخۆش دروست کړد .

د- پروو خانى دیواری (بەرلین)یش: که له ۱۹۶۱/۸/۱۶ دروست کرابوو له سالى ۱۹۸۹ ميللەت پروو خاندیان، ئەو دیواره وا دروست کرابوو که خەلکى له ئەلمانیاى (نەزموون سۆشیا لیستی و شیوعى) پای دە کړدو ئەو دیواره رينگری بوو، نیت به پروو خانى ئەو دیواره دیمەنى شيوعیيت و بلۆکى سۆږیەتی شەرمەزارو ناشیرین کړد ...

۴- فاکتەریکی زۆر دەگمەن و په کلاکەرەو: له ماوهی سێ سالی له ۱۹۸۲ ههتا ۱۹۸۵ سێ سەرۆک مردن (چونکه له سېستەم و حوکمی سۆږیەت سەرۆک نەدەگۆډا مەگەر بمر دبايه)، هەریه که له (برېځنیف، نەندروښوڤ، تشارنیکو) بهوماوه کورته مردن، نیت ږی خۆش بوو که (گۆرباتچوڤ) بگاته ترۆکی دمهلات به خوی و ئەو بېروبوچوونهی (بېروسترویکار گلازنووست - واتە الانفتاح والاصلاح وأعادة البناء)، ویستی سەر قەپاغی ئەو مەنجه له هەلچوو هەلگری پيش ئەوهی بته قیتەو، ئەو پاساوی ئەو چاکسازیانەى گۆرباتچوڤ بوو که له ژیر خانى یه کیتی سۆږیەتی و په یروەندییه کانی نه نجام دەدا، پەوتی ئەو چاکسازیه بهرەبەرە کۆنترۆل و ناوەندییه تی دەسەلاتی له دەست دەدا و میلله تان و کۆماره کانی سۆږیەتیش بهرەبەرە سەریان راست کړدەو، گەورەترین کاریگەریش یاخود دوا چه کوچی مەرگ ئەو نینقیلا به کەى حزبى شیوعى بوو له ۱۹۹۱/۸/۱۹ دژي کۆرباتچوڤ کړدیان و سەرکەوتوو بوون، گۆرباتچوڤیان خانه نشین کړد به ناوی (بې تەندروستی) و دوور خرایه و بۆ دوورگەى (قەرم)، ليرەدا

دەۋرى (بۇرىس يالتىن) بۇ رۇزى دوۋەم دەرگەۋت كە ئەۋ كاتى سەرۋىكى كۆمارى روسيا بىۋ (لە چۈرچىۋەى يەكىتى سۆڧىەت)، لە دژى ئىنقىلاب راپىرۋ خۇيىشاندانو مانگرتن لەناۋ (مۇسكۇ) دەۋرۋبەرىۋ نارەزايى كۆمارەكانى تر دواى (۳) رۇز ئىنقىلابچى يە شىۋى يەكان پاشەكشەيان كىرد، گۇرباتىچۇڧيان ھىناۋە دەسەلات، بەلام ۋەك دوا خەلىفەى عوسمانلى ناسا بەبى دەسەلاتى ۋ بە پىاۋە نەخۇشەكە مايمەۋ، زىياتر كۇنترۇلۋ ناۋەندىياتى لەدەست چۈۋ، كۆمارەكانىش داۋاى سەربەخۇيان بە ناشكراتر كىرد ۋ حزبە شىۋى يەكانى كۆمارەكانىيان دوۋرخستەۋە، دوا دەستى پۇلاين لە يەكىتى سۆڧىەت ۋ گۇرباتىچۇڧ ۋەشىترا ئەۋ كۇبۋونەۋەى نىۋان (بۇرىس يا لتىن - سەرۋىكى روسيا، لىۋنىد كراتشۇك - سەرۋىكى ئۇكرانى، شۋىكنىچ - روسياى سى) لە ۱۹۹۱/۱۲/۸ بەستراۋ كۇتايان بە يەكىتى سۆڧىەتى ھىناۋ ھەلىيان ۋەشاندەۋە بە رەسمى لە ۱۹۹۱/۱۲/۳۱ لە تەمەنى (۶۹) سالۋ يەك رۇز .

لەدوايدا كارى كوشندەى كىردە سەرچەم فكىرى شىۋى ۋ لە چالاكى كەۋت، ھەرچەند پاشاۋەى شىۋى يەكان تەنزىرىتك دەكەن دەلتىن ئەۋە پىرۇڧەيەك بىۋ مادام سەرمایەدارى مايت ئەۋا شىۋى يەت ھەر بەدواى دىت، بەلام ئەۋ تەنزىرەى (پىرۇڧە) ش لاۋازە چۈنكە كاتى خۇى (لىنىن) ناۋى لە شۇپىرو تەقەلاكانى ۱۹۰۵ ۋ ۱۹۰۷ ى پروۋسى نابوۋ (پىرۇڧە) .

جەنگ و گەنجە جیهانیەکان

ئەو چەمکانەن پەيوەستە پیتی لەهەمان کاتدا پەيوەستە بە بیرى سیاسى و باویشى هەیه لەو سەردەمە .

● هەلبەتە ئەو جیهانە هەمرا بەردەوامە لە جەنگ و گەنجە زۆردارى قووتدانى بچووك لەلایەن گەورەو بى ھێز لەلایەن بەھێز ... بەلام هەمووى بەناو ئەدرتسى نوێى وەك: پێشكەوتووبى، پرزگارى، ديموكراسى، دادگەرى، قەلاچۆكردنى تیرۆر، دژ بەياسا، جیاوازی خوازى، ...

هەلبەتە ئەو جەنگ و گەنجە جیهانیانە زیاتر ماناو زانیارى خۆتەر لەبارەى ئەو چەمك و زاراوانە پتەو دەكا سەجارەت بە: ناسنامەى مەدرەسەكان، لایەنى تیرۆرى واقیعه كەى، هەروەها ئەو دەزگا جیهانیان، پەوتى جیهان، ... ھێزى بەرگەرى، مەبەستەكانى شاراوە، ... زۆر لایەنى تر پەوشەن دەكاتەو.

● باسێكى ئەو جەنگە تزیك و دوورانە گەلى جار خۆتەر بەناگا دەھێتەو ئەو بەنج كۆردنەى دووچارى دەبى لە ئەنجامى پروتیکردنى راگەیانندنەكان بە ناراستەى كى ناھەق، وەك ئەوێ دەگۆترى و ناوہ ناوہ لەناكاو گەلالەى وا دیتە ناراوہ گوايە زۆربەى كێشەو جەنگەكان لەناو جیهانى ئىسلامى و ولاتە ھەزارەكانە، گوايە ئەوێش بەرەنجامى كى سروشتى ئەو سايكۆلۆجى كەلتوورى تروندو تیرەى كە لە پێنمايەكانى پەروەردەى ئىسلامى دروستى دەكا بۆى، ئەوێش لەكۆتایى دا دەخریتە چوارچێوەى ئەو مەملەتانى شارستانى و بنەماى (مانەوہ بۆ چاكترين شارستانى – البقاء للحضارة الأصلح) ماناو قولایى و كۆمەلە

ئامانجىكى ترسناك دەپتىكى، بەنەفامىيە كۆمەللىك نووسىرى دەسلەتداران بى تىگەشتىن لەو قولايىيە بە خىرايى ھەمان بەند دەپتۇنە، ... لەكاتىكا لەمىژووى كۆنۈ نۆي دەپىن، تەواو پىچەوانەيە، جەنگەكانى ئەوروپا زۆربەي ناويشى جەنگى سەد سالىە يان سى سالىە ... لەمەردەمى نوپىشدا ھەر لەھەردوو جەنگى جىھانىو جەنگى ساردو گەرمى نىوان يەكىتى سۆقيەتو ئەمەرىكا، قىتئەنام كەمبۇدىا ولاوس لەگەل ئەمەرىكا، قىتئەنام كەمبۇدىا خۇيەخۇ، قىتئەنام لەگەل چىن، ھەردوو كۆرىا، جەنگەكانى ئەنگۇلا مۆزەنبىق، پائاندا، بۆرىندى ... زۆرى ترى خۇيەخۇ لەگەل يەكترو ھەمىو لەگەل نىمپىالىزمى جىھانى، جەنگى قۇكلاندى نىوان بەرىتانياو نەرجەنتىن، كرواتىا سىرىا، ... گەلنى لە جەنگو كىشەي تىرىش ... بەلگەي زەقى پىچەوانەي ئەو بۆچوونو گەلەن، ھەلبەتە لە نىو جىھانى نىسلامىو ولاتە دواكەوتوۋەكانىش ئەو كىشەو جەنگانە ھەيە ھەبوۋە، بەلام ھۆيەكەي (نىسلام) نىە چۈنكە زۆربەي دەسلەتدارانى جىھانى نىسلامى سەر بەيەكى لە مەدرەسەكانى رۆژھەلاتى يان رۆژناۋايى بوۋە، راستە تا رادەيەكى چاك دەسلەلاتى دىموكراسى جەنگو كىشەي كپ دەكاتەۋە، بەلام ھىشتا زۆربەي كىشەكانى نىستاي جىھانىشى لەدەرەۋەي ولاتانى نىسلامى، نەگەرچى ولاتانى نىسلامىش بەھرى ئەو مەدرەسان پاكەنيان بۆ ناكىرى، لەوانە: نىرلەنداۋ بەرىتانيا، باسك ونىسپانيا، كورسىكاۋ فەرەنسا، زۆربەي ولاتانى ئەمەرىكاى خواروۋ، زۆربەي ولاتانى ئەفرىقىاش، لە ئاسپاش سىرىلانكاۋ تامىل، كىشەكانى ناۋەخۇي ھىند، جگە لە كشمىر ۋەك ھىندۇسۋ سىفى، لە چىن كىشەي تىتەكان، زۆرى تر،

لەناۋ ولاتانى نىسلامىش ئەو كىشانەي سەرى ھەلداۋە لە دواي دارمانى خەلافەتى نىسلامى پەيدا بوۋە، ۋەك كىشەي كورد لەگەل ھەر چوار داگىر كەرى، مەغرىبو بىابانى رۆژناۋا، ئەفغانىستان خۇيەخۇ لەگەل داگىر كەرىكانى، جەزائىر، سوودان، بەشىكى تر مىللەتانى نىسلامە داگىر كراۋە لەلەيەنى تر ۋەك چىچان

روسىيا، كىشىلەر ھېند، خوارووى لوپنانو ئىسرائىل، فەلەستىن ئىسرائىل، كۆسۇقاۋ سىرىيا، بۆسنىيە سىرىيا، مۇرۇۋ فلىپپىن، دەتۋان بىلەن ئىتالىيە ھەر رۇژناۋايە ھىزەكانى جەنگى بىە جىھان پەرت كىرەۋە بىە دەگمەن ۋولاتىكى ئىسلامى ھىزى لىە دەرەۋەى سىنورى خۇى ھەبى.

● باسكىردىنى چەند دانەمەك لىە كېڭەشەنە كە ھەم كارىگەرى لىە سەر رەۋتى فەرەنگە كە ھەبە ھەم لىە سەرۋاقىمى ئىستى جىھانى (ھەلبەتە زۇر بىە كورتى ۋ پەستراۋى) لىە چارچىۋەى پىناسىكى سەرەتايى بۇيان، تا خوتىنەر زىاتىر ناسنامە جىاجىياكانى نەۋ چەمەك زاراۋانەى لىە پىتەكەتە ئالۇزە ۋ ھۆ نەنجام ۋ ئامانچ ۋ لايەنەكان ۋ رەۋت ۋ فاكىرەكانى لىە كېڭەشەنە بىدۇزىتەۋە، بىەھەمان شىۋەش بىە نەۋ كېڭەشەنەى ۋا تازە سەر ھەلدەدەن ... ھەتە.

● لىە كېڭەشەى نىشتىمانى ۋ نەتەۋەىيەكان كە لىەدۋاى جەنگەكان دىتەۋا تىبىنى دەكرى زۇربەى نەۋ مىللەتەنەى كېڭەشەيان ھەبە لىە گەل نەتەۋەىيەكى سەردەستى داگىركەر، نەۋا مىللەتە ژىردەستەكە رەسەنتەرە نەك ھەر لىە نەتەۋە سەردەستەكە بەلكى لىە ھەمۋە نەتەۋەكانى ئاۋچەكەش، ۋەك كورد لىە ھەمۋە مىللەتەنى ئاۋچەكە رەسەنتەرە لىە سەر خاكى خۇى، باسك لىە نىسپانىاۋ لىە ھەمۋە نەۋرۋىيەكان كۆنتەرە لىەۋى، بەربەر لىە ھەمۋە غەرەب ۋ نەفرىقىيەكان كۆن تەرە، ... بىە شىۋەش دانىشتۋالى رەسەنى ھەردۋە نەمەرىكاۋ نوستراىيا، تەگرىيەكان لىە نەئىۋىيا - ھەرچەندە نەئىۋىياش شارستانىيەكى كۆنى ھەبە لىە نەفرىقىيا بەلام سەرەتاكەى لىە مەملەكەتى نەكسۋىت دەست پىدەكا (۵۰۰ سال پ.ز) لىە ئاۋچەكانى تىگرى - ، ئىنجا مۇرۇ لىە فلىپپىن، تامىل لىە سىرلانكا، ئىرلەندى غىلى زەمانىيەكان لىە ئىنگلىزەكان، فەلەستىنىيە غەرەبەكان لىە ئىسرائىلىيەكان، رۇمى (غەجەر) لىە ۋلاتانى نەۋرۋىيە، ... ھەتە.

(١)

جەنگی جیهانی یەکەم الحزب العالمية الأولى

جاران بەو پێوەرە جیهانیەتی جەنگ دەپێورا، کە زۆربەی ولاتە گەرنەکانی جیهان بەشدار بوونایە، بەلام بە سەرئێشتکی خێرا بەپیتی سەردەم و ناستی جیهان گەلی جار بەو پێوەرە جەنگی جیهانی ڕوویداوە ... بۆیە ئەو پێوەرە زۆرورد نیە، نەهێنی و فاکتەریکی تر هەیە کە جەنگی پێ بووە و دەبیته جیهانی ئەویش ئەوەیە جیهان لە سەدەکانی (١٧ - ١٨) بەرەو (جیهانگیری - عەولەمە - جیهانایەتی) دەڕوا ... یان بەپراشکاوانە تر بلیتین نێر لێرە بەمولاوە هەر جەنگێک بێت جیهانیە مادام جیهان بوویته دێیەکی بچووک، نێر تەنها دوو جەنگی جیهانی ڕووی ئەداوە، جەنگی عێراق و ئێران، کویت، کۆسۆڤا، ... ئەوانە هەمووی جەنگی جیهانی چوارەم و حەوتەم و دەیەمە، ... بەلام بەپیتی ئەو ڕیزکردنە باوانە نیتەش لەسەری دەڕۆین:

جەنگی جیهانی یەکەم: لە سالی ١٩١٤ ڕا دەستی پێکرد لە سالی ١٩١٨ کۆتایی پێ هات، ئەو عەقڵیەتیە ئیمپراتۆریەتی و پەلامارو زالیەتیە فراوانەکی جارانی جیتی ئەدەبۆوە لە سنووری ولاتینکی ئەتەوایی دەمارگیر، بەتایبەت تەکنۆلۆجیای سەربازیش ڕوو لە گەشه بوو، ئەو بارودۆخە هەلچووێوە چوو ناو سەرمايەداری جیهان ... نێر چەندین تەوهری خۆیستی و بەرژەوهندی لە کاکلەي لیبرالیزمیکي پێ بیرو ڕوا یەکی دەگرتەووە سەرەنجام ناوەندیکی دژوارو ناشارامی لە ئەوروپا دروست کردبوو کە پێکھات بوو لەچەند بەرەییەکی دژ بەیەك، ئەلمانیا زۆر پەرهی سەند لەولایەش بەریتانیا و فەرەنسا لە دژی ئەلمانیا بوون نێتر وای لێهات ئەلمانیا و مەجەر و ئەمساو بولگاریا بوونە بەرەییەك بە ناوی ولاتانی تەوهر، بەریتانیا و فەرەنسا و ئیتالیا و بەلجیکا کەوتنە بەرەییەك بەناوی هاوێپەمانان، لەدواییدا عوسمانیش کەوتە بەرەي تەوهر و ئەمریکا و بۆ

بەرەي ھاۋپەيمانان، بە پىتى (world book encyclopedia) بەرىتانى چوار
ھۆى سەرەكى ھەيە بۆ نەو جەنگە:

۱- سەرھەلدانى نەتەو گەرايەتى.

۲- زياد بوونى ھىزى جەنگ.

۳- مىللاننى ۋە ناكۆكى لەسەر ۋلاتانى داگىر كراو.

۴- ھاۋپەيمانىيە سەربازىيە كان.

بەلام لە ھەمووش گرنگر نەوھەيە لايەنى شەرى مەۋقە كە دەسلەلتى بوو، لە
ژىر گەشەي تەكنۆلۇجىيە جىيەھانى- ۋەك نىستاش- كە بەرەو ترسناكى دەروا
(ئاسايش) زامەن نابىن مادام سەرچاۋەكانى ھىز لەدەست كەسانىك بن (لايەنى
دەروونى زال بىت بەسەر لايەنى نەخلاقى)، فاكترىكى بزر ھەبوو لەو جەنگە
بۆى نەچووينە شەيش نەو ھەبوو، ھەريە كە ويستروپەتى بە فاكترە زالەكەي خۆى
كۆتەرۋلى عەولەمەيەك^۱ بكا كە لەو سەردەمى ھەر ناويشى لىن نەنرابوو ...
نىر زۆر ھۆى تر ھەبوو نەوانە ناويان نراۋە ھۆيە ناراستەوخۆيەكان، ھەرچى ھۆى
راستەوخۆشە بەھۆى تىزۋر كەردنى (جىنشىنى پادشاى نەمسا) (نەرشىدۇك
فرانىس فرديناندو ھاۋسەرى) لە ۲۸ / يۇنىۋ / ۱۹۱۴ بەدەستى (پرانسىيە)
قوتايەكى سىرى لە پىكخراۋى تىزۋرىستى (كف الاسود) بوو، بەھۆى داگىر كەردنى
بۆسنىاۋە، لەدۋاى نەو پرووداۋە نەمسا مۆلەتى (۴۸) سەعاتى بۆ صىرپيا دىيارى
كرد تا نەو بكوژانە تەسلىم بكا، يەكسەر شەرى نەمساو صىرپياى لىن ھەلگىرسا،
ھەريەكە لە فەرەنسا، بەرىتانىا، روسيا (قەيسەر)، لاي صىرپيان گرت، ناويان
(ھاۋپەيمانان بوو)، نەلمانىاۋ مەجەرىش لاي نەمسايان گرت بە (ھىزى ناۋەند يان
تەودر) ناۋ دەبران، عوسمانىش لەسەردەستى نىتەحادىيەكان خزانە نىو نەو جەنگە
لە قازانچى نەلمانىا، بىن رەزامەندى خەلىفە، دۋاى زۆرەي ۋلاتانى جىيەھان كەوتنە
نىو نەو جەنگە، بۆ يەكەم جار لەو جەنگە فرۆكەي شەركەرو چەكى تۆماتىكى ۋ

۱ بۆ زياتر تىگەبىشتن بىروانە (چەمكى عەولەمە) لەو فەرەنگە.

غەواسە بەكار ھات كە زۆربەى لەلای بەریتانیاو بەكار دەھات، لە سالى ۱۹۱۵ ش ئەلمانیا گازى ژەھراوى بەكار ھیتا، دوايى ھاو پەرمانانىش بەكارىان ھیتا، لە سەرھەتادا ئەلمانیا سەرکەوتنى بە دەست ھیتا، دوايى ئەمەرىكاش لە سالى ۱۹۱۷ لە قازانجى ھاو پەیمانان ھاتە ناو جەنگ، تا سالى ۱۹۱۸ (بەرەى ناوھند) شكا كۆتايى ھات بە كۆمەلەك رېكەوتن، بە پىشى نامارەكان (۱۰) ملیون مەرۆف كۆژران، بايى ۳۳۷ ملیون دۆلار زیانى نابوورى بوو، كاریكى زۆرى سەلبى و ئىجابى كرده سەر جیھان، گۆرانیكى زۆرىش پوویدا، یەكێ لە سەرەنجامەكانى داروخانى عوسمانى بوو، لەدوايش دروست بوونى مەینەتى كورد. بۆ زیاتر برۆوانە:

۱- الحرب العالمية الأولى ۲- الموسوعة العالمية .

(۲)

جەنگى جىيەنلىك دوۋەم الحرب العالمية الثانية

ئەو جەنگە لە سالى ۱۹۳۹ ھەلگىرسا لە سالى ۱۹۴۵ كۆتايى ھات، زىيانى گەلى زىياترو فراوانتر بوو، بەشتىكى زۆرى درىژكراۋەى ھۆيەكانى جەنگى جىيەنلىك يەكەم بوو، نەوجارە (ئەدۆلف ھتلەر) بەخۆى بە ئايدۆلۇژيايەكى نەتەۋەگەرى سۆشالېستى و تەكنۆلۇژياى سەربازى تۆكەمە كىردىبوو بۆ تۆلە سەندەنەۋەى سەرۋەريەكانى ئەلمانىاۋ جەنگى جىيەنلىك يەكەم ۋەتەن ھەتە ئەلمەتەكانى ناپلېۋنىش تادەگاتە پرووداۋەكانى جانەى سى سالەكەش، كە پىكەۋتنى وىستېفالىي سالى ۱۹۴۸ى لى ھاتە ئاراۋە، .. مىللەتنى لەسەر زالىيەتنى جىيەنلىك ۋەتەنەكانى لەگەل (ھاۋپەپانان)ىش ھەر بەردەۋام بوو، ئەۋەى گۆپا بوو پرووسىا لە قەيسەريەۋە ۋەركەپرا بۆ شىۋەيەت ۋەتەن سەردەمى (ستالېن) سەۋك بوو، بەرەكانى جىيەنلىك بەو شىۋە دابەش بىۋە: ئەلمانىاۋ ئىتالىاۋ ياپان ۋەدوۋىش ئەلبانىاۋ بولگارىياۋ تايلاند ۋەرمانىاۋ فىلەندىۋ مەجەرىش ھاتە ئەۋ بەرەى بە ناۋى (ۋلاتانى تەۋەر - دول المحور)، ئەۋ ۋلاتە گرنگانەى تىرىش ھەمىۋ لەلەيك بوون يان ھەلسوكەۋتنى نازى ھىتلەرى ۋاى لىكردن بچەنە بەرەى (ھاۋپەپانان) كە ژمارەيان (۵۰) ۋلات بوو، لە سەردەتادا ئەلمانىا سەركەۋتنى مەزنى بەدەست ھىنا پارىسو مۆسكۆش گىرا، لە سالى ۱۹۴۱ ئەمەرىكاش ھاتە مەيدان تا سالى ۱۹۴۳ بەرەبەرە ئەلمانىا شىكستى ھىنا، جەنگى يەكلاكمەۋە لە پرووسىا دروست بوو، سوپاى سوۋرى پرووسى بەخۆى ئەۋ عەقىدە ماركسىيە تونىدو تۆلە ئەلمانىاى شىكاند، لە ۷/ ماىۆ / ۱۹۴۵ تەۋاۋ شىكستى ھىنا، بە پىتى ھەندى رېۋايەت دۋاشە ھتلەر (ئىلقاي) خۆشەۋىستى گۋاستەۋە، سوپاى پرووسى گەيشتە ناۋ بەرلېن، ھەۋالى جىاجىا لەسەر چارەنۋوسى ھتلەر ئىلقا ھەبىۋ گۋايە خۇيان كۋشتېن، ژمارەى كۋشتار بەپىتى ھەندى نامار گەيشتە (۱۷) مىليۇن سەرباز جگە لە ھاۋلاتيان.

(۳)

جەنگى عىراق - ئىران العرب العراقية الإيرانية

لە پىش چوونە ناو ئەو جەنگە چەند لاىەتتىكى ھۆكارى ئەو جەنگە ھەيە بەيى ئەوانە ناتوانىن روو بېچىن لەگەلى: -

۱- حزبى بەعس لە عىراق لە سالى ۱۹۶۸ ز دەسلەلاتى گرتە دەست، حزبىكە لە رىزى فاشى و نازى بوو، نايدۆلۆژىيەكى ئالۆزى ترسناكى ھەبوو، بە شىتەل كوردنى ئەو نايدۆلۆژىيە دەردەكەوى سەرچاوەكانى لە كۆيە، پىنكەتتەبوو لە: شۆفىنىيەتى نەتەوگەرى (وەك لاىەنى كۆمەلايەتى) + رېيازى مىكافىلى وەك (لاىەنى سىياسى) + دىكتاتورى و تاكرەوى وەك (لاىەنى دەسلەلاتى ئىدارى) + سۆشالىستى نىشتىمانى وەك (لاىەنى عەقىدەيى) = حزبى بەعس .

وەك تىببىنى دەكرى دۆخە ھەرە سلبى مەدرەسەكانىيان وەرگرتووە و تىكەلەيان كەردووە ئەو رېيازەى لى دروست كرابوو لەلايەن (مىشيل عەفلەق، شەبلى عىسمى، الياس فرح...) ئەوانەش لە عەلمانىيە كارىگەرىيەكانن، بەتايبەتى ئەو (سۆشالىستى نىشتىمانىيەو شۆفىنى نەتەوگەرىيەكە ..) ھەمان توخى بنچىنەى نايدۆلۆژىيە فاشى و نازى بوو، جا ئەو حزبە بەو توندىيەى جەلەوى عىراقى گرتبوو دەست .

پىنكەتەى عىراق :

وەك ئاشكەرايە عىراق لەئەنجامى دابەشى سايكس بىكۆ ۱۹۱۶ ئەو قەوارەى وەرگرت، ئەگىنا ئەكوردستان و ئە (وادى الرافىدىن) ئەفرات الاوسط و ئەويلايەتى بەسەرد و ئەناوچەكانى (مەدىن المقدسة) سەر بە عىراق ئەبووينە، عىراق وىلايەتتىكىش ئەبوو، كەوتبوو نىوان كوفەو بەسەر، ئىتر ئەو قەوارە بۆ

مەبەستى ئىمىريالىزمى دروست كرا، .. بۆيە ناھاۋسەنگى و تايغەيەكى خەستى بېرە بىچىنە، لە ۵۳% شىعە، ۲۲% كورد، ۵% كەمەيەتى، ۲۰% سوننە، حەزى بىعەس و سەركردايەتەكەي بەر پەوتەي لە نىوان نەو (۲۰%) يە پىنكەتەبون ... بەلام تا پىش شۆرشى ئىسلامى ئىرانى ۱۹۷۹ نەخشەيەكى تىرى كۆمەلەيەتى زال بوو، نەويش ۲۲% كورد، ۷۸% عەرەب، نەو نەخشەيە لە گەل دروست بوونى عىراق لە سالى ۱۹۲۱ و رابوونى نەتەويى بەردەوام بوو، نەو نەخشەيە دىكتاتورى و تاكرەوى و شۆئىنەتى حەزى بىعەس قورسايى و سەمى نەتەويەكى زۆر لىكەوتەو سەركورد، بۆيە كورد لە شۆرش و تەقەلەيەكى مان و نەماندا بوو، تا لە پىكەوتنى جەزائىر ۱۹۷۵ (صدام حەسەن) بەشىكى زۆرى لە خاك و ئاوى (شط العرب) پىدا بەشاي ئىران بەرامبەر پىلاننىكى فراوانى نىو دەولى جەرك بىر لە دۆرى شۆرشى نەيىلەلە شەكىستى پىنەتە، كورد يەكجارى كەوتە مەينەتەيەكى بىوتەنە، لە خوارووش شىعەكان لە ناوەندە گەنگەكانى عىراق بىتەش بوون، لە مەيژووى نەو عىراقە نە شىعەيەك (كە زۆرايەتەش) نە كوردەيەك سەركەوتە نەبوو، كەواتە نەو بارودۆخە زۆر ناسكە لەرەزۆكە لە تەزە بۆ ھەر وروژانىك، .. لىرەدا شۆرشى ئىسلامى ئىرانى دەستى پىكەرد و سەركەوت دەبى چەندە كارىگەر بىت لەسەر نەو عىراقەو بەو دۆخە .

● شۆرشى ئىسلامى لە ئىران لە ۱۹۷۸ دەستى پىكەرد بەو سۆز و ھەلچەونە ئىسلامىيە رابەرەكەشى لە نەجەف بوو، بە فەرمانى حەزى بىعەس دەركرا، لەوى بۆ فەرەنسە و دايى لە گەرمەي شۆرش گەرايەو نەو ئىران و شۆرشەكەيان سەركەوت لە ۱۹۷۹ ... ھەر لە گەل سەركەوتنى نەو شۆرشە جىھانى ھەژاند و بەخەبەرى ھىنانەو، لە ھەمەوان زىاتر كارى لەسەر عىراق كەرد، شۆرشى كوردستان بە تەوژمە ھەلگىرەسەبۆو، نەزىكەي (۳) بەشى عەرەبى عىراق ھەست و نەستىكى نۆيى بۆ دروست بوو، نەخشەي نىنەتەيەكانى گۆرى، بەو شىو ھەم سىستەمى سىياسى عىراق و، ھەم

سیستەمی کۆمەڵایەتی عێراقی کەوتە مەترسی، لەگەڵ چەندین هۆی ناوەکی ترو نیقلیمی و دەولی، (صدام حسین) خۆی بۆ ئەو جەنگە نامادە کرد، لەسەرەتادا (أحمد حسن البکر) ی لێ خست و خۆی جیتی گرتەو، کۆمەڵێک سەرکردەیی حزبی بەعسیشی لە سێدارەدا، بە دەست لەپشتدانی پۆڵەلات و پۆژناو و زۆربەیی پۆڵە دژ بە میللەتانی ناوچەکە بەپیتی هەندێ سەرچاوەی بێلایەنی ئەمەریکی ئەوا (ئەمەریکا و سعودیە) زیاترین هاندەر و سازدانی ئەو جەنگە بووینە، یەكەم هەنگاو بە هەڵوێشانەوێ رێکەوتنەکەیی جەزانیی ١٩٧٥ لە پۆژی ١٧/٩/١٩٨٠ دەستی پێکرد، دواي چەند پۆژیک (صدام حسین) جاری جەنگی لەگەڵ ئێراندا، دیسان ئەو (پێسایە) هاتەدی کە دەلێن تا کێشەیی کورد چارەسەر نەبێ ئە عێراق و ئە ناوچەکە ئارامی بەخۆوە نابینێ و جەنگی عێراق ئێران و دوايش کۆیت هەر درێژکراوە جەنگی عێراق لەگەڵ کوردستان دروست بوون .

قادییە صدام:

ئەو ناوە ئەدریتی هێرشەکەیی عێراق بوو لە ٢٢/٩/١٩٨٠ بۆ سەر ئێران لەناکا، لەکاتیکی سەرکردایەتی نوێی ئێرانی سەرقالی رێکخستەوێ دامودەزگای دەولەتی ئێران بوون، کەمتر نامادە بوو بۆ ئەو جەنگە، لە سەرەتادا عێراق لاسایی هێرشەکەیی ئێسرائیلی بۆ سەر عەرەب کردەووە هەلسا بە فڕۆکە بۆردومانی زۆریەیی فڕۆکەخانەکانی بەشی پۆژناوای ئێرانی کرد و هێرشەیی زەمینیش دەست پێ کرد، پروبەریکی فراوانی زەوی داگیر کرد یەکسان بوو بە (٢ هیندەیی پروبەری لوبنان) وەك (عدنان خیرالله) لەوکاتە راپێگەیاندا، لەوکاتەوێ عێراق وای ئەنجامی ئەو جەنگەیی دەخوێندەووە کە چەند پۆژیک بھایەنی و بەسەرکەوتوویی بگەرێتەووە ناو عێراق و چاوی ئەیارانی پێ بشکێنێ، .. بەلام رەتکردنەوێ ئێران بۆ هەموو دەست پێشخەریەکی عێراقی و جیهانی هەموو

نەخشە سىياسى و سەربازىيە كانى عىراقى ھەلۋەشان دەۋە، لەسەرەتادا ھاۋسەنگى ھىزى نىۋان ھەردوۋ لا بەدو شىۋەيە لەلايەن چاۋدېرە ستراتېيە كان دىيارى كرا: لە زەمىنى عىراق بەھىزتر بوۋ، لە ناسمانى كەمىك نىران، لە دەريايى نىران زۆر بەھىزتر بوۋ، داۋا سىياسە كانى عىراق لە شىۋەي مەرج بوۋ، بىرىتى بوۋ لە گىرپانەۋەي نەۋ ناۋو خاكەي درابوۋە شاھ لە رېكەتنى جەزائىر ۱۹۷۵، ھەندى داۋاي تىرىشى ھەبوۋ لەۋانە: گىرپانەۋەي (طنب الكبرى) (طنب الصغرى) و (جزيرة أبو موسى) بۇ (شانشىنى عەرەبى بەكگرتوۋ).

نەۋ جەنگە بە (۳) قۇناغى سەرەكى تېپەرى، يەكەم ھىرشو سەرکەۋتە كانى عىراق و بەردەۋامى تا سالى ۱۹۸۲، قۇناغى دوۋەم ھىرشە پىچەۋانەۋ كوشندە كانى نىران بوۋ توانى سويى عىراقى لەناۋ ھەموۋ خاكى نىران دەرىپىتى و چارەنۋوسى رېژىمى عىراق لەۋ پەرى ترسناكى دابوۋ، بەلام ھەموۋ جىھان نەۋ جارە بەراستەخۇتر بەھاناي عىراق ھاتن، بەتايىبەتى ۋلاتانى كەنداۋ (نەجمەنى ھارىكارى كەنداۋ) يان راگەياندا لە ۶ / ۲ / ۱۹۸۱ كە پىكھاتبوۋ لە (نىمارات، بەھرەين، سەۋدىيە، قەتەر، عەمان، كويت)، ئىنجا (۳) فرۇكەي ئۇفاكى سىخورى بالاي نەمەرىكى ھاتە سەۋدىيە بۇ سەرىپىشتى و رېنمايى و چاۋدېرى نەۋ جەنگە، شارەزايانى جەنگى فەرەنسى و پرووسى و زۆر ۋلاتانى تر ھاتن بۇ نەخشەي نوي و دارشتەۋەي سويى عىراقى كە تىكەۋ پىك شكاۋو، لەگەل زۆر ئىجراي ئىقلىمى و جىھانى و ناۋەكى لەۋانە رېككەۋتە نىۋان (ى.ن.ك) و ھكۈمەتى عىراق بۇ دانوۋسان لەۋ ساتە ناسكەدا، بەكارھىتەنى چەكى كىمىيى دژ بە نىران .. ھەموۋ نەۋانەۋ چەندىن فاكتەرى ستراتېيى تىرى نەيتى عىراق توانى بەۋ ۋاقىعە نۆتيەي سەربازى ھاۋسەنگى و ۋەستانىك بەۋ جەنگە بدا كە بىرىتيە لە قۇناغى سىيەمى جەنگە كە، لە سالى ۱۹۸۴ ۋە تاكۇتايى جەنگ، نەۋ جارە دىسان خەرىك بوۋ عىراق ۋەك جارى دوۋەم تىك پىروخى، بەلام سويى نەمەرىكى بە راستەخۇ ھاتە كەنداۋ كەۋتە جەنگ لەگەل نىران، نەۋ رۆژەي كە

عێراق (فاو)ی گرتەوه له سەرانی سەری کەنداو جەنگی نێوان ئەمەریکا و هاوێمانانی بوو لە گەڵ نێران، ... تا لە ١٩٨٨/٨/٨ نێران بەناچاری قایل بوو بە بریارەکانی وەستانی جەنگ که لە لایەن (UN) راگەیەنرابوو شەری (٨) سەلهش کۆتایی هات.

لەو جەنگەدا هەریه که لە (UN) و دەزگا جیهانی ئەکان هەتا راگەیاندنیش زیاتر دەرکەوتن که هەروا هێزه بریار دروست دەکات ئەک هەق، ساناترین پرساریان پێ وەلام نەدەدراوه ئاخۆ کام لا لە نێرانی یان عێراقی دەست درێژکارن، هەرچەندە ئەو جەنگە لەبەر چاوی ئەو جیهانە پروویدا، تەنانەت یە کجار وەزیری دەرەوهی ئەلمانیا دانی پیا هێنا که عێراق دەست درێژکارە بەلام بە خێرا یی لێی پەشیمان بۆوه، ئەوه لە کاتی کە بوو هەتا ئەگەر کە سێک بێ ناگا بووبی لەو جیهانە و لەسەر ئەستێرەیه کی تر بهاتبایە سەرنجیکی ئەو جەنگە بدابوایە ئەوا چەند نیشانهیه کی زەقی پێوه دیار بوو که کامێلق دەست درێژکارن، لەوانه :

١- ناوی ئەو جەنگە لەلایەن عێراقەوه ناو نرابوو (قادییه صدام) لەلای نێران ئەو جەنگە ناوی نەبوو، تەنها ناوی هێرشەکانی هەبوو .

٢- لەسەرەتادا عێراق بوو مەرچ و داخوازی هەبوو، لەوانه: ناوی کەنداو، سیف سعد، زین القوس، طنب الکبری والصغری

٣- لەسەرەتادا عێراق سەرکەوتوو بوو نێران هێزی لە سنوور نەبوو.

٤- لە رەوتی جەنگە که عێراق وازی لە مەرجهکانی هێنا و هەر نێران بوو مەرچی هەبوو .

٥- لە هەمووی گرنگتر هەر نێران بوو داوای لێژنەیه کی جیهانی دەکرد که بین دەست نیشانی دەست درێژکار بکەن، عێراق یەک جاریش ئەو داوایە نەکرد یان پێی قایل بێت ..

٦- دواى بەرده‌وامى جەنگە کە عێراق لە تەقەلایە کى بى‌وچان بوو بۆ گۆڕینی میژووێ هەلگیرسانی جەنگ لە (٩/٢٢ بۆ ٩/٥).

نێر هەر عێراق بوو لە بەرامبەر میژووێ جەنگو زەمانو زەمینى دەست پێکردنى دەستکاری واقیعیکی دەکرد لە پێش چاوان، زۆربەى ولاتانى کەنداو بەتایبەتى (کویت) بە ڕەشو سپیەوه، بە خرابو چاکه‌وه .. هەر لای عێراقى دەگرتو .. ئەو فەرمووده‌ش پێر بەو وه‌لامه‌ى عێراقه بۆ کویت ﴿مَنْ أَعَانَ ظَالِمًا سَلَطَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ...﴾ (هەرچی یارمه‌تى زالم بدات خواى گه‌وره وه‌بەر زولمى نه‌وێشى ده‌خا).

ئەو جەنگه کۆتایی هات بەلام عێراق کموته ژێر باریکی قورسى قەرزو پابه‌ندى نه‌خشه سیاسیه‌کان، له‌گه‌ڵ سروشتى شه‌رانگیزی رژیمی عێراق بازى پێدا بۆ جەنگی تری کەنداو و داگیرکردنى کویت کە دۆست و پشتیوانی جەنگی پێشروی بوو.

(٤)

جەنگی عێراق - کویت

یان راست تر بێتین داگیر کردنی کویت لەلایەن عێراق چونکە کویت بەرگریهکی
وای سوپای زەبەلاحی عێراقی پێشەکرا هەتا بەئەندازەی هینزو بەرگری
پێشمرگە کوردستانی .

بارودۆخی جیهانی و ناوچەکە :

کۆمەڵێک بارودۆخی نوێ هاتە پیش لە جیهان و ناوچەکە، سەرکردایەتی
عێراق (صدام حسین) هەستی بە گەڕانگێهەکی نەکرد، لە هەمووان گەڕانگەر کەم
بوونەوهی رۆڵی بوو بەرامبەر قەڵای رابوونی ئیسلامی (بەهەسفی رۆژناوا)،
لەلایەن رۆژەهەڵات و رۆژناواوو ولاتانی عەرەبی و کەنداو بە پشتیوانی
هەواڵگیرەکانی ئەمەریکا و ئیسرائیل توانیان ئەو شەپۆلەی بەناوی (تصدیر
الثورة) ی ئێران رابگرن، ئێتر (صدام حسین) ئەو نازەیی پیشتری لەلای ولاتانی
عەرەب و هەموو بەرەیی دژ بە رابوونی ئیسلامی لی بۆوە تەفرەو لەخۆبایی لە
قەبلانندی بارو دۆخی جیهانی و ناوچەکە، گەلی جار یاخی دەبوو لەو بەرەییە،
بەتایبەتی لە ژێر رۆشنایی ئەو گۆرانکاریە ترسناکەیی لە هاوسەنگیەکانی جیهان
روویداو جەمسەری یەکییتی سۆفیەت بەرەو هەلوەشانەوه بوو، رۆڵی
تاکجەمسەری و زالیەتی ئەمەریکی سەری هەلدا ..

لەناستی ناوچەکەش تێکنەگەیشتیکی ترسناک هەبوو لە ئێوان عێراق و
ولاتانی عەرەبی بەتایبەتی کەنداو، لەولایە (صدام حسین) بەروانگەبەک ئەو
نەخجمانەیی جەنگی عێراق و ئێران دەخوێندەوه کە هەر ئەو پارتیزگار و پاسەوانی
دەرگا و دەروازەکانی رۆژەهەڵاتی عەرەب و گواپە ئەو نەبواپە شەپۆلی (خمینی) لە

ولاتانى كەنداو نەدە گەپرايەو،، لەو لايەش ولاتانى كەنداو خۇيان دەيانزانى نەگەر
نەوان بەھاناي عىراق نەھاتبووناپە نەو ھەموو پشتيوانەي رۆژناوا لەرپى نەوان
نەبوايە عىراق لەسالى ۱۹۸۲ تىك و پىك دەشكا .. نىتر نەو ھۆكارە دەروونىيەو
چەندىن ھۆى تر جۆرتىك لە ناتەبايى عىراق و بەشىك لە ولاتانى كەنداوى گرتبۆو.
لەناوہخۆى عىراقىشا (صدام حسين) زۆر زال بىرو، ھەموو كوردستانى
لەسەر جەم (۸۰ - ۹۰ كم ۲) كۆكردبۆو، ھەموو دى و شارۆچكەكانى كىمىاباران و
وتىران كرد بوو بى سزاو نارەزايىيەكى جەھانى وا، لە خوارووش ھاووئىنەيەكى
سەروو، ھەموو نەوانەو شەرانگىزى سەركردايەتى عىراق بوو ھۆى خولىكى تىرى
جەنگى لەگەل كويتى يارمەتى دەرى لە دژى تىران و كوردو .. لەگەل كويت پىنج
جۆرە پىكەوتنى دراوسىنى و عەرەبى و جىھانىش ھەبوو ..

كويت :

كەوتۆتە دامىنى عىراق، رۆبەرەكەى ۱۷۸۱۸ كم ۲، پىرە لە نەوت، جاران
ولات و پايتەخت و دانيشتوانى يەك بوو، تا سالى ۱۹۴۶ زۆر ھەزار بوون،
مىژووہكى ئاودەدانى واى نىيە جگە لەچەند بىنەمالەيەكى رەوہند، لەكۆنەوہ پىش
ئىسلام سەر بە ئىمپراتۆرىيەتى فارسى بوو، پەيوەندىيان لەگەل ئىنگلىز
لەسەدەى (۱۷) را دەست پى دەكا، لەسەردەمى عوسمانى بەشىك بوو لە
ويلايەتى بەسرە (نەوہشە پاساوى داگىکردنەكە بوو) بەلام نەو كاتى عىراقى
سىاسى نەبوو، لە سالى ۱۹۶۱ كويت سەربەخۇيان وەرگرتوو، شىوہى
دەسلەتيان (ئەمىريە)، سىرپايان لەچەند ھەزار پاسەوانىك تىناپەرى، ئىستا
ژمارەى دانيشتوانيان ئىزىكەى (۲) مىليۆن دەبى و كرىكارىكى زۆرى بىيانى و
ئاسىيى نەفرىقى خزمەتيان دەكەن، لە راستىدا زۆربەى سەروكەكانى عىراقى
ھەر لا بەلا داواى كويتيان كەدوو، ھەر لە نوورى سەعيد، عبدالكرىم قاسم،،،
تا صدام حسين، ھەرچەندە بەلگەيەكى ياساى و مىژووى تەواویش نىيە ..

چونكه عێراق خۆشی بەلگمبەكی مێژووی نیە، لە جەنگی عێراق - ئێران، كۆیت زۆر بە تووندی پشتیوانی عێراقی كرد، (شیخ عبدالحمید كێشك) لەووتاریكی هەینی دا لە سالی ١٩٨٠ راپیگمیاندهك پێشبینی.. ئەگەر عێراق لەو جەنگە ناپه‌وایه‌ی دژ بە ئێران سەركەوی خۆشترین و نزیكترین سەنده‌ویج (كۆیت)ە .. ئەوە بوو دواي (٨) سال هاته دی ..

داگیرکردنی كۆیت:

بەیانێ رۆژی ١٩٩٠/٨/٢ عێراق بلاكراوه‌یه‌كی چارداو جیهانی سەرسام كرد، تیايداوا هاتبوو كه گەلی كۆیت راپه‌ریوونو ته‌ختی بنه‌ماله‌ی (صبحا زاده)یان تێك روو‌خاندوو، تا ئێره‌ به‌یانەكە‌ی عێراق بوو، لە‌لای (كۆیت)یش هەموو دام‌وده‌زگای راپیگمیانده‌ی وه‌ستابوو ته‌نها یه‌ك ئێزگه‌ی رادیۆی لە‌كار نه‌كه‌وتبوو، ئەم‌یش ته‌نها یه‌ك بانگه‌وازی بۆ جیهان دووباره‌ ده‌كرده‌وه‌و هاواری ده‌كرد كه جیهان به‌هانایان بێت بۆ ئەو مه‌ینه‌تیه‌ی خه‌لكی كۆیت تێكه‌وتوو، لە‌ دواي چه‌ند ساتێك ده‌ركه‌وت هێزه‌كانی عێراق كه ماوه‌یه‌ك بوو لە‌سەر سنووری كۆیت به‌زیاده‌وه‌ كۆ ببونه‌وه‌ هێرشیان كرده‌وو كۆیتیان داگیر كرده‌وه‌، هه‌رچه‌نده‌ عێراق به‌رده‌وام بوو لە‌سەر ئەو سیناریۆیه‌ی چارنامه‌كه‌ی و (علاء محمد علی) كۆیتیه‌كی كرده‌ سه‌رۆكی كۆیت دواي ماوه‌یه‌ك ئەو (سه‌رۆك علاء) خۆی و ده‌وله‌تی كۆیتی گوايه‌ به‌ یاساییانه‌ هه‌له‌وشانده‌وه‌و بووه‌ شاری نۆزده‌یه‌می عێراق، ئیتر كاردانه‌وه‌ی جیهانی و عه‌ره‌بی زۆر به‌تووندی ده‌ستی پێ كرد لە‌ هەموو لایه‌ك، خێراترین سزای نابووریه‌كه‌ بوو له‌ ١٩٩٠/٨/١٦ به‌ داسه‌پاندنی ئابلقه‌ی نابووری كه‌ ده‌ماوده‌ست كاریگه‌ری تووندی لە‌سەر عێراق كرد، چونكه‌ خۆی كۆمه‌ڵێك ئابلقه‌ی ناوه‌كی و ئیقلیمی خستبووه‌ سه‌ره‌خۆ، ژیرخانی نابووری عێراق بریتی بوو له‌ (٣) ته‌وه‌ری نابووری سه‌ره‌كی، یه‌كه‌میان: كشتوكاڵ كه‌ به‌ده‌ستی خۆی وێرانی كرده‌بوو، دووه‌م: پێشه‌سازی له‌ جەنگه‌كانی عێراق - ئێران و

عىراق – كوردستان ويران كرابوو، سىيەم: بازارگانىشى لەگەل ولاتە دراوسىيە سەربەخۆكان بە بازارگانى نەوتىشمو داخراپوو، تەنها لەگەل ولاتانىك كە سەر بە رۆژناوا بوون، بۆيە ھەر ئابلقەكە چارەدا لەلايمەن (UN) يەكسەر سەركەوت بە تۆكەي.

چەندىن بىر يارى تى لەسەر دەرچوو تا لەكۆتايىدا مۆلەتى ياساى نىو دەولى درا دوا مۆلەت ۱۹۹۱/۲/۱۵ بە ئەمەرىكاو ھاوپەيپانان كە بە زەبرى ھىز عىراق لە كۆيت دەريەپىن تا لە ۱۷-۱۸ / ۳ / ۱۹۹۱ ھاوپەيپانان (۳۱ ولاتى جىھانى) ھىرشىيان دەست پىكردو عىراق زۆر بە توندى شكستى ھىنا، ھاوپەيپانان دەيانتوانى شارى بەغداش بگرن، بەلام جەنگيان راگرت.

سەرەنجامەكانى ئەو جەنگە:

- لە ھەردوو بەشى سەروو خوارووى عىراق مىللەت راپەرىن لە (۸۰%) ى خەلكى عىراق ھەلسان، بەلام توانى بەھۆى ھىزەكانى گاردى كۆمارى كە لە بەرامبەر ھىزى بىيانى بەكارى نەھىنا بۆ مىللەتى خۆى بەكارى ھىناو بە درىندانە كۆژاندیو، بەرەزامەندى ئەمەرىكاو.
- لە دواى كۆمەلنىك بىيارو دانوستاندا، كوردستان لەژىر كۆنتىرۆلى حكومەتى عىراق بە يەكجارى دەرچوو.
- بە ھۆى زياتر لە (۴۰) بىيارى (UN) عىراقىيان خستە زىندانىەكى وا لەكار كەوتبوو، ھىلى (۳۶) و ناوچەى دژە فرىن سەربەخۆى عىراقى شلوق كوردبوو.
- بە پىتى ئەو بەلگەنامەيەى (۶۸۷) ى ۱۹۹۱/۴/۳ لىژنەى پشكىن دروست بوو.
- سزاي ئابوورى و ئابلقەدانىش ھەر بەردەوام بوو.
- كىشەى توندى و نەرمى نىوان لىژنەى پشكىن و عىراق ناوہ ناوہ ھەر بەردەوام بوو ئەمەرىكاش بەردەوام ناوہ ناوہ لە عىراقى دەدا.

• له ١٤ / ٨ / ١٩٩٨ هه‌ڕۆکی ئەمەریکی بناغەی یاسای رزگاری عێراقی مۆر کرد.

• له گه‌ڵ چەندین هه‌نگاوی ترو پرووداوی ١١ ی سێتیمبر داگیرکردنی عێراقی خێرا کرده‌وه تا له ئاداری ٢٠٠٣ سوپای ئەمەریکی و به‌ریتانی عێراقیان داگیرکرد، بێ ئه‌وه‌ی به‌رگریه‌کی وا بکا .. ئه‌وه‌ش به‌ جەنگی سێ‌یه‌می که‌نداو ناسراوه .

ئە‌وه جەنگه‌ گرنه‌گه‌کانی نێوان ده‌وله‌تان بوو، ئێستا کێشه‌کانی میللەتان له‌ گه‌ڵ ده‌وله‌تانی داگیرکه‌ره‌کان باس ده‌که‌ین.

(۵)

كېشەي خوارووي سوودان

نەو رېتايە نېرەي راستە كە دەلتى: كېشەي نەتەوئەي نوي لە گەل سەربەخۆي نەتەوئەي سەردەست دروست دەبى، ھەر لەوئەشە نەو وتە بەنرخەي (نەرۆكى ھىند لە كتيبي (لحات في تاريخ العالم) كە دەلتى: تا دويتى ئەوانە (مەبەستى توركو عەرەبە ..) خويان چەوساوە ژێردەست بوون كەچى ئىستارا بى بەزەيانە خەلكى كورد ژێردەستە دەكەن.

خوارووي سوودان كە زۆربەي مەسيحەي بەكىكە لەو كېشانە، سوودان ولاتىكى كۆنە لە مەعجەمەكانى باقوت حەمەوي و ئىبن بەتووتەو تابىلىمۆس ئىبن خەلدوون ھاتووە، لە ۱/۱/۱۹۵۶ سەربەخۆي وەرگرتووە، ھەر لە ئاھەنگى سەربەخۆيدا وەرچەرخا بۆ ئەو كېشەيە، لەكاتىكا عەرەبى سەروو ئاھەنگيان بوو خەلكى خواروو كەوتنە نىگەرانى و نەو كېشەيە زياتر زەق بۆو بەچاكى بەشداری ئاھەنگەكەشيان نەكرد، لەوكاتىدەو ئاوە ئاود پاپەرييون، مادام سىستەمى دەسلەت شاقولتى و نەتەوئەگەرى بىت ئەوا راستە لە گەل سەربەخۆي نەتەوئەي سەردەست ئۆتۆماتىكى لە دەستدانى سەربەخۆي نەتەوئەيەكى ھاو سنوورەكمىەتى، يان بەگشتى كە سنوورى سياسىيەكسان نەبى بە سنوورى جوگرافى نەتەوئەيەكەي، بەلام نابى ئەو راستە زەقە راستەكى شاراوەمان لەبەر بباتەوئە بىتە پاكانە بۆ سىستەمى نىمپرياليزمى، چونكە لە وەرچەرخانى نىمپراتۆريەكان بۆ دەولەتى ھاوچەرخى ياساى ئەوا سەرجەم داگيركارىە گشتى و پان و بەرىنەكانى نىمپراتۆرىش دەگوازىتەوئە بۆ داگيركارىەكى خەست و تايبەت تر، ھەر بۆيەش لە گەل وەرچەرخانى سىستەمى نىمپراتۆرى بۆ سەربەخۆي سوودان ئەو ژێردەستە گشتىەي جارەن چر بۆوئە بۆ سەرخواروو، نىتر شۆرش و بەرگرى تايبەتیش دروست دەبى، يەكەم تریشقەي سەرهەلدانىان بۆ سالى ۱۹۵۵ دەگەپتەوئە، گەلى جار پاپەرييون، دواجار سالى ۱۹۸۲ شۆرشيان دەست پىكردەوئە

بە سەرۆكايەتى ئەفسەرىكى سوپاي سوودان (جۆن گەرەنگ) لەدايك بووى ۱۹۴۳، بەناوى (بزووتنەوئى رزگارى خوارووى سوودان) لە ژىرناوى (سووپاي رزگارى گەلى سوودان - spla= Sudan people liberation army) زۆرىيەى حكوومەتەكانى نەتەوئەگەرى عەرەبى سوودانى ئەو جوولانەوئەيان بە كرىنگرەو جىاوازى خوازو تىكەر لەقەلەم داو، بەلام لەدواى نۆهەتەكان لەسەردەمى حكوومەتى (ئىنقاز) و كاتى د.حسن ترابى زياتر دەسەلاتدار بوو چەند جارتيك دەست پىشخەرى كرا بۆ (پاڤرسى - استفتاء) بۆ يەكلا كەرنەوئەى ئەو كىشەيە، بەلام وا ديار بوو (spla) نيازى زياترى ھەبوو يان پىتى سېڤەرداڤو كە قايىل نەبى، چونكە لەو كاتى ھەريەكە لە مىسرو نۆگەنداو ئەرپىرياو ئەسيويا .. لە دژى سوودان بوون لەگەل بەرەى جىيەنى، لەناوئەخۆش ئۆيۆزسيۆنى سەروو (حزب الأمة + حزب الاتحاد ... وورە حزبەكانى تىرى وەك حزبى شىوعى و ناسرى .. لەگەل (سپلا) بەرەيەكيان پىتك ھىنا لە ژىر پۆشنایى بەرە جىيەنەكەى دژ بە ڤاڤوونى ئىسلامى، ئەو جارە داواكارىەكانى (جۆن گەرەنگ) لە سنوورى كىشەى خواروو دەرچوو كەوتە چوارچىوئەى ئەو بەرەيە، ھەموو لاىەك چ عەلمانىەكانى بە رەگەز ئىسلام و چ مەسىحىەكانى خواروو پىتكەوئە داواى سەرەكيان ئەوئە بوو: ناين لە دەولەت جىا بکرىتمەو، لەگەل ڤەواى ئەو كىشانەش لىڤە دا ناسنامە پاستەقىنەكان ئاوەلا دەبنو ئەو جۆرە سەرکردانە بە شىتكن لە مەينەتى مىللەتەكەيان، ...

ئەو كىشەيە بەردەوامە بەو دۆخەى، لەكۆتايى سالى ۲۰۰۳ رىكەوتنىك مۆركرا لەنىوان حكوومەت بەسەرۆكايەتى عمر حسن بەشىرو جۆن گەرەنگ، گەيشتە رىكەوتنىك بۆ ھاوئى ۵ سال، بەشدار بن لە حكوومەت وجىگىرى سەروك كومانر لەوان بى، دواى رىڤروندامىك بکەن بو برىارى چارەنووس، جون گەرەنگ پاىەى جىگىرى سەروك كومانرى وەرگرتو دواى لە فرۆكە كەوتە خوارەوئەو سەردو جىگەرەكەى ھاتە جىتى .

(٦)

کێشەى فەلەستین

لە بابەتى (زایۆنى) بنچینه‌کانى ئەو بێرۆکە باس کرا، تکایە سەرنجى بدهوه، هەلبەتە چاوپرێنى بەهۆى رۆژئاوا لە فەلەستین کۆنە، جارى‌تکى تر سەلاحەدین ئەو چاوپنۆکیەى بۆ چەندین سەدە دوورخستەوه، ئەوا لەقۆناغى نوێدا ديسان بێرۆکەى (شعب الله المختار) زیندوو کرایەوه زایۆنى لێهاته دى، نێر بەدواى نیشتمانیك بوون پەیدای بکەن بۆ دارشتن و بانگى ئەو بێرەو بەرجەستە کردنى لە دەوله‌تیکدا، لەگەڵ قۆناغى نوێى ئیمپریالیزمیش تێکى دەکردهوه، بەکەم جارى (بارون هersh) تەقەلای ئەوه‌بوو و لاتیک بۆ یەهودیەکانى پرووسیا لە (نەرجه‌نتین) دروست بکا، ئەو و لاتانە ئەو کاتى تازە دەدۆزرانەوه دەکران و دەفرۆشان لە لایەن نێستعمارەکان بەپەکتر، دواى (تێدۆر هرتزل) داواى کرد نیشتمانیك بدۆزێتەوه بۆ هەموو یەهودى جیهان ئەک تەنها یەهودى پرووسیا، فەلەستینیان دەست نیشان کرد، هرتزل و حاخامى گەورەیان دووبارە داویان لە (عبدالحمید) کردەوه تا سنجاقى (قدس) یان پێ بفرۆشێ ... قایل ئەبوو ... بەلکو (عبدالحمید) زیاتر فەرمانى دەکرد تا زەوى و زار لەو ویلايەتى نەفرۆشنە یەهودیان، عبدالحمید لە بێرەوه‌ریەکانى خۆى دەتێ ئەوه‌ى زۆر دلتەنگى کردم لە (ئىنقلابى ١٩٠٨) بەسەرم دا ئەوه‌بوو ئەو لێژنەیه‌ى هاته لام بۆ تەبلیغ و دەست لەکار کێشانه‌وه‌م که بینیم ئەو یەهودیەى تیاپە که چەندجار هاته لام تا فەلەستینی پێ بفرۆشم !!

بەکەم جا وا پێشنیار کرا که (نۆگەندا) یان (کینیا) ئەو نیشتمانه‌ى بێت، لە جەنگى (حەتین) وا لە (صلاح الدین) ترسا بوون ئەدەوێران ئەو ئەزموونە دووبارە بکەنەوه، بۆیه جارجار تامى زارى سولتانه‌کانیان وەرده‌گرت و داویان لێدەکردن که بەپارە فەلەستینیان بفرۆشێ وەك چۆن ئەمەریکا فلیپینی لە ئیسپانیا بە (٢٠

میلیۆن) دۆلار كرى و بەرىتانيا (كۆرسىكا)ى لە ئىتالىا كرى، لەو سەردەمى ئىەو كرىن و فرۆشتەنى نىشتىمانىكى تەواو باوى ەبەو، (پوشتىلد) دەولەمەندى بەناوبانگى زابۆنى نوینەرىكى ناردەو ەلای (سولتان عبدالحمید) بۆ كرىنى سىنجاقتى قودس ... بەلام سەركەوتوو نەبو،^۱ ئەو ەیان بە ەیچ شىئە ەك نەكرد، ەس كە خەلافەت لاواز بوو ئەو تەقەلایانە دىسان بە ئاشكراتر پوویان سوراندەو ە بۆ فەلەستین، دواى نىنقلابى ۱۹۰۸ ەلمانىەتى توركى بە ەارىكارى ەلمانىەتى ەمرەبى ئەو پرۆژە ە زىندوو بۆو، ئىتەحاد ەكان لە گەل بەرپەرسانى ەمرەب لە كىتەركى دابوون بۆ فرۆشتنى وىلايات، لىبىا ەمراج كرابوو بە دوو بەلەمى جەنگى بۆ ئىتالىا، پووبارى فوراتى فرۆشتە ئىنگلىز، .. ەكى لە ەۆ ەكانى راپەرىنى شىخ عبدالسلام لە كوردستان لە دژى ئىتەحاد ەكانى تورك ئەو خاك فرۆشتە بوو، كاتى خۆى پرى (۵ ملیۆن) لىرەیان بە (عبدالحمید)دا بۆ كرىنى فەلەستین، بەتوندى رەتى كردهو، بەلام ئىتەحاد ەكان بە (۴۰۰۰۰۰) لىرەیان فرۆشت، دواىش ەمرەب خۆیان بە گەر لەشكرى ئىنگلىز كەوتن بە سەردۆكایەتى جەنەرال لىبى و فەلەستىنیان لە عوسمانى ستاندەو ەو تەسلىمى بەرىتانيا كراو، ئەویش بۆ ئىسرائىل نامادەى كرد، كەچى جىنى گالتە جارپە لەلا ەن ەمرەبە نەتمو ەگر ە ەلمانىەكانەو ە بەو پرۆسە ەى (شرىف بن حسىن) دەلتىن: (الشورة العربیة الكبرى)!!.

لە پىشدا پەیمانى (سایكس - بىكو) ۱۹۱۶ دارپىژرا تا مىللەتانى ئىسلام پارچە پارچە بكەو و تواناى ەكبوون و ەك بەرگرى نەبى، ەس تىكبگىرىن، تا رى خۆش بىت بۆ پەیمان و بەلتىنكى تر، بەو شىئە ە لە بەلتىنى بەلفۆرى ۱۹۱۷ى ەزىرى دەرەو ە بەرىتانيا (نەرسەر بلفور) بەلتىن بە ەهودىەكان درا ولاتىكىان لە فەلەستین بۆ دروست بكەن، دەقى بەلتىنەكە:

۱ بۆ زیاتر برۆانە موسوعة سفير تاریخ الإسلامی - الدولة العثمانیة - ۷۲، ەروەها خفايا ەهیدىن - حىام الدىن نەرتوك، ەروەها برۆانە (العلمانیة والاسلام واثرها فى نشاة الدولة العراقیة الحدیثة).

خۆم بەبەختیار دەزانم لەجیاتى مەرى خواەن شکۆ شای بەریتانیا ئەو پروونکردنەووتان لەبارەى قایل بوونان لە ئەنجومەنى وەزیران بۆ ئەو بەلێنانەى بە یەهودیە زایۆنیەکان دابووسان- (حکومەتى خواەن شکۆ بەچارى سۆزەو دەروانیتە دروستکردنى ولاتیک بۆ گەلى یەهود، چى لەتوانای دابى بۆ ئەو مەبەستە درێغى ناکا، دەبى لای ھەموان پروون بى نابى لە ھەلەستین پێشیتلى مافە مەدەنى و یاسایەکانى خەلکى ترى (نایەھودى) بکەیت) زۆر سوپاستان دەکەم، ئەو پروون کردنەووم بە یەکیتى زایۆنى بگەيەنن - دلسۆزتان ئەرسم بلفۆر ۲/تشرینی/۱۹۱۷.

بەو شتووە لەدوای دارمان و دابەشکردنى خەلافەت و بە پێى نەخشەى سایکس بیكۆى ۱۹۱۶ و مەینەتى گەلانى وەك ھەلەستین و كوردو میللەتانی تر دروست بوو، ھەلەستین لەدوا قوناغى لەدەست بەریتانیا بوو بە پێى سیستەمى (نێنتەب)ى كە ولاتانى وەك: عێراق و سوریا و ئوردەن و ەەرەبیەكانى ترى پێ دروست بوو، ئەو چەكە نینتەدایەى كە (عصبة الامم) مۆریان كرد بۆ بەریتانیا لە ۲۴ یۆلیۆ/۱۹۲۲ز لە ۲۸ بەند پێك ھاتبوو، تیایدا: بەلێنى بەلفۆرى تۆماركرا بوو، ساناكردنى كۆچى یەھود (جوو)و ەەرگرتنى ناسنامە لە پال ەەرەب بۆ یەھودیش، زمانى نینگلیزى و ەەرەبى و ەەبرى ڕەسمى بیت .. بەرەبەرە بەرنامەكەى بلفۆرى تەواوكرد تا لەناكاو لە ۱۹۴۸ كەشایەو ەو ھەلەستینى بە (نەتەو ەكگرتو ەكان) سپارد، لە ۱۵ / ۵ / ۱۹۴۸ جارى دروست كردنى قەوارەى زایۆنى درا لەسەر بەشێك لە ھەلەستین بەناوى (دەولەتى ئیسرائیل) كە لە دەستووریدا بەو پێناسە ھاتو ە (ناوى دەولەت كۆمارىكى سەرەخۆى دیموكراسى ئیسرائیلە)، ئیسرائیل وشەى كەنەئەنى كۆنە لە دوو وشەى لێكدراو پێك ھاتو ە (ئیسر=سەرباز، ئیل=خو) واتە سەربازى خوا (جند الله یان عبد اللهش دیت) ناماژە بە ناوى ئەو ولاتە كۆنەى گواپە مەملەكەتى

(شانوول، داوود، سوله یان) بووه، به ناوی مەملەكەتی ئیسرائیل له (۱۰۲۰ - ۹۲۰) پ.ز .

زۆر به خێراییی له لایەن نەتەمە به کەرتووێکلان دانی پیا هیترا به پیتی بریاری (۱۸۱) سالی ۱۹۴۷ له ۱۱ / ۳ / ۱۹۴۹ به پیتی بەلگەنامە ی ژماره (۲۷۳) به نەندام وەرگیرا لیتی، به زۆرینه ی (۳۷) دەنگ بەرامبەر (۱۲) دەنگی هژو (۹) ی بێدەنگ، له دوا ی جاردانی ئیسرائیل له ۱۹۴۸ فەلەستین کرا (۳) بەش، قطاع غزه بۆ میسر، (ضفة الغربية) بۆ ئوردن له ۱۶ / ديسمر / ۱۹۴۹ ئورده نیش به پرسی بریاریدا به یه کجاری به شیک بیت لیتی، دوا ی ئیسرائیل له ۱۹۶۷ داگیر کردووه، له زەمینە یه کی رابوونی نەتەمە گەری عەرەب زیاتر پایەکانی ئیسرائیل پتەم بوو، به کاری تیرۆستانه تاویسکو تاویکی تر به پتیکەوتنی خۆ به دەستەمە دانی وه کو (کامب دیفید، نوسلو، شەرم شیخ، ...) قۆناغەکانی به کارهیتانی زاراوه ی دان پیا هیتانی دەسلەتدارانی عەرەب بهو شیوه قۆناغانەدا تیتیری: کيان الصهيوني المزعوم، عدو الصهيوني، ما یسمى بدولة الإسرائیل، دول الإسرائیل المحتلة، ... تا ئه وێژ گەشتنه ئاسایی و (دەولەتی ئیسرائیل، را نیستا داوایان ئه وه یه تهنه ئه و خاکی له سالی ۱۹۶۷ له دەستیان داوه وەرگیرنەوه بهرامبەر دان هیتان به ئیسرائیل به ناوی بنەمای (الأرض مقابل السلام)، له دوا ی رابوونی ئیسلامی له هشتاکانی سەده ی رابودوو هەریه که له (حماس، جهاد، حزب الله ...) گەورەترین هەره شەن له سەر ئیسرائیل، له میژووی عەرەب به کم جاره خاکیان له دەست ئیسرائیل رزگار بکەن بێ دانوستان و سه ودا له سەر دهستی حزب الله، به هیتو بازووی خۆی خوارووی لوبنانی رزگار کردو ئیسرائیلی ده رکرد له ۲۰۰۰ ز، (حماس) یش بالیتیکی سه ربازی به ناوی (عزالدين قسام) دروست کرد، عزالدین قسام ئه و ناوه موجهده بووه له (جوبله) ی سوریا له دایک بووه، له دژی نینتەداب و دوا ی له فەلەستینیش له

۱۹۳۵ زېږيزې نېشكرې كړې دواى شهيد بوو ... ټيستا ته واړې بې
عېلمانې ته د ده لارښوونې عمره بې له هر پرموتې سوداو پټكها تنن به هر جورې
بېت به هوى (السلام خپار استراتيژي الوحيد) ... ته نه نېسلا مېه كانن به ته مې
به رگرې و شورې شو له توانا شياندا هميه، له هه مان كات نهو نېسلا مېانه خورې
عېلمانېه د ده لارښوونې عمره به كانو د ده لارښوونې فېلېسټينېش به توندي به رېسره كانن
ده كړې، تا نهو راده به گېلې جار له گېلې نېسرانيلو نه مېرېكا ده كه ونه يه ك به رې
له دژې نېسلا مېه كان.

(۷)

كەشەي گەورە

دوای لاواز بوونی خەلافەت، بە نەیتی لەریکەوتنی سایکس- پیکۆ سازانۆف ۱۹۱۶ بریاری دابەشکردنی مەملەكەتی عوسمانی درا، کوردستانیکی نیمچە نازادی خاوەن كۆمەلەك دەسلەت و میرنشین كرا بە چوار پارچەي سەرەكی، دوای مۆركردنی لۆزان (۱۹۲۳) لە جیاتی سیفەر (۱۹۲۰) وە هەلەشانەووی خەلافەت بەیەكجاری لە ۱۹۲۴ / ۳ / ۳ لە لایەن عەلانیەتی نەتەوویی تورك بە سەرۆكایەتی ئەتاتورك، بەهاریكاری رۆژناواو شیوعیەت بە سەرۆكایەتی (لینین)، دەستیان بە سەر سەرۆکی كوردستان داگرت كە قورسایي چەندایەتی و چۆنایەتیەكەي لەوی بوو، لەدوایدا خوارووی كوردستانی بە دەردی سەرۆ و چوو بەهۆی تاكتیک و فیلبازی نینگلیزو ئەو ریفراندومەي ویلایەتی موسل، كوردیش نەیانزانی مانای سترتیژیەكانی سەرەنجامی ئەو داوایەیان چیه بەشیک لەخۆشیان عیراقیان هەلبژارد، نیت ئەو كەشەیهش لەگەڵ دروست بوون و سەرەخۆی نەتەو سەردەستەكان بەزەقی و بەمانای نەتەووی دروست بوو، لە ئەنجامی سی هەنگاوی پیچەوانە :

- ۱- دارماني خەلافەت .
- ۲- پەیدا بوون و هاتنی فکری عەلانیەت و نەتەوویی.
- ۳- وەرچەرخانی سیستەمی نیمپراتۆریەت بۆ سیستەمی دەولەتی نەتەوویی و كورد تیایدا لەو وەرچەرخانە بەجی ما ..

ناوەندی ئەو كەشەیه لە سەرۆکی كوردستان را دەستی پێ كرد چونكە شۆرشی نەتەوویی توركی لەوی زووتر دەستی پێ كرد، لە بەشی خوارو و شۆرشی رزگاری وەك سەرۆ و نەبوو بەلكو عیراقیكیان لە نەبوونەو دروست كرد، بۆیه مەلەندی كەشەو مەملانییه كە لە سەرۆ بوو، شۆرش و راپەرینهكانیش بەو مانایە یەكەم

جار له‌وی ده‌ستی پێکرد، جوولانه‌وه‌ی رزگاری نیشتمانی کوردستانیش هه‌ر له‌وی سه‌ری هه‌لدا، باشت‌ترین پێناس نه‌و جوولانه‌وه‌و کێشه‌ی کورد له‌ دروشمی راپه‌رینه‌که‌ی (شیخ سعید) ده‌دۆزیته‌وه: (یان گه‌رانه‌وه‌ی خه‌لافه‌ت یان کوردستانیش سه‌ربه‌خۆ بێت) ... ئێتر ماناکانی روونه، واته‌ له‌ خه‌لافه‌تدا نه‌گه‌ر کێشه‌ش هه‌بووبێ کێشه‌ی نه‌ته‌ویی نه‌بووه، کێشه‌ی کورد کێشه‌ی هه‌زاران ساڵ نه‌، سه‌دان سالی‌ش نه‌ به‌لکو وا بۆ یه‌ك سه‌ده ده‌چێ، له‌گه‌ڵ ته‌مه‌نی قه‌ده‌غه‌ی ئیسلام و قه‌ده‌غه‌کانی جلو به‌رگ و فره‌هه‌نگ و زمانی کوردیش کرا، له‌ چواچه‌یه‌وه‌ی ده‌ستوریش، تا ئێستا هه‌ر به‌رده‌وامه‌، سه‌ره‌پای ماڵ وێرانی و سوتاندن و کیمیایی و به‌ عه‌ره‌بو به‌ تورک کردن و تواننده‌وه‌... له‌کاتی‌کا کورد له‌پیش تورک زیاتر به‌ (٢٠) سه‌ده له‌و ناوچه‌یه‌ بووه به‌ پیتی میژووی مرۆفایه‌تی، به‌ پیتی قورنانی پێدۆزیش کورد کۆنترین که‌سانێکن له‌سه‌ر زه‌وی خۆیان، هه‌موو به‌لگه‌کانی بوونی به‌ ده‌وله‌تیشیان هه‌یه زیاتر له‌ زۆر میلله‌تی. تر، ولات هه‌یه سه‌ربه‌خۆیه (٤/١) دانیشته‌وانی کوردستان و رووبه‌ری کوردستانیش پێک ناھێنی، رووبه‌ری ده‌وله‌تی فاتیکان ته‌نها ٢١ کم ٢)، زلترین و کۆنترین میلله‌تی جیهانن که‌ سه‌ربه‌خۆی نه‌بن، .. (بۆ زیاتر سه‌رنج بده‌ نه‌ته‌وه‌یی کورد) (پروژه‌کانی رزگاری کوردستان - له‌ به‌شی فیکری).

(۸)

كېشە ئۆزلەندە

زۆر جار باس لەو دەكرى كە ديموكراسىيان كۆمەلگەى مەدەنىيان بە
 علمانى كردنى دەولەت .. چارەسەرىيە بۆ كېشەى فرە پەنگ و نېشتىمانى و
 نەتەوىيەكانىش، جار واپە ديموكراسىيە بە دەرمانى ھەموو دەردان ناو براو ھەروەك
 لە راپۆرتى كۆنگرەى بەكەم و دوودەمى (ى.ن.ك) وا ھاتووە، ھەرچەندە ئەو
 بۆچوونە ھەلچوانەىيە پېش تىرش بە ھەمان ئەندازەى ھەلچوانە باس لە شىوعىيەت
 كراو ګوايە دەرمانى ھەموو دەردانە و تيايدا جىھانىكى بى كېشەت پېشكەش
 دەكا ... ھتە، ئىستا ئەو كېشەنى پېشور ئەو كېشەىيەش وا لەناو جەرگەو
 چاوكى ديموكراسىيە، ئۆزلەندە نېشتىمانىكى سەرىيەخۆيە لە پرووى جوگرافىيە
 كەوتۆتە سەرووى بەرىتانيا و دەريايەك لېكيان جيا دەكاتەو، ئەو كېشەىيەى
 ئىستا وا بەردەوامە برىتيە لە ئۆزلەندەى سەروو، (۶) ھەرىمەو پايتەختى
 (بەلفاستە) راستەوخۆ خراوتە سەرىيەرىتانياى مەزن و ئەو ھەش كېشەكەى،
 ھەرچى ئۆزلەندەى خوارووە پايتەختى دبلنە، (۲۶) ھەرىمە ئەوسەرىيەخۆيە ئىستا.
 زمان و فەرھەنگەو ناين و نەرىتەو مېژووەكى تايبەتى و جيايان ھەى، سەرووى
 نېشتىمانى و نالايان تەواو جيايە لە گەل برىتانيا، برىتانيا ناوى خوايەكى
 دانىشتوانى ئەو ناوچەىيەى ئىستاي برىتانيا بوو، دواى لەسەر دراويك تۆماركراو
 دوايش كرا بە ھىماى ئىمپراتۆرىيەتيا، بۆيە ئۆزلەندەىيەكان بەو ناو ھەش زۆر
 دۆلەت، ئۆزلەندە ماناى دورگەى تەم و مېوەى تەر، ژمارەى دانىشتوانيان بە پىي
 نامارى ۱۹۹۱ نەزىكەى (۴) ملىۆنە، زمانيان غىليە و بە ئىنگلىزىش دەدۆين،
 ھەردوو زمان پەسىيە، ئاينى مەسىحيان لە ۴۳۱ ز پى گەيشتووە، ئىستا
 مەزھەبىيان كاتۆلىكە بە رىژەى ۹۵٪، لەكاتىكا ئىنگلىزەكان مەزھەبىيان
 پرۆتەستانتە، كېشەى ئۆزلەندەى مەزن لە گەل بەرىتانيا بۆ چەندىن سەدە

سەروو جيا كوردە، كە زۆرايەتى يەكەي ئىنگلىزىن ۋە مەزھەب پىرۇتستان،
 ناۋىشى نا ئىرلەندى سەروو، ئىرلەندى خوارو و ئىرلەندى پەسەنەكانى نەو (۶)
 ھەرىمەش بەو ھەنگاۋە قايل نەبوون، نەۋەشە كىشەي ئىستاي ئىرلەندا، لە سالى
 ۱۹۴۹ ئىرلەندى خوارو بەيەكجارى سەربەخۆي خۆي ۋەرگرت، بەلام ئىرلەندى
 سەروو كە لە (۱۹۲۰) دەۋە لە خوارو جيا كرايەۋە، ھەر لەسەر برىتانىا مايەۋە،
 بە ئىرلەندى خوارو دەۋىتى ئىرلەندى سەربەخۆ (يوللاشت ناه ئىريانى -
 بەزمانى غىلى خۆيان)، ئىرلەندى پەسەنە غىلى زمان ۋە مەزھەب كاتولىك لە
 بەرامبەر ئىنگلىزەكانى مەزھەب پىرۇتستان بوونە كەمايەتى لە ئىرلەندى
 سەروو، تا ئىستاش پىرۇتستانەكان لە دژى داۋاكارى يەكانى ئىرلەندە پەسەنەكان
 دەيانەۋى لەسەر بەرىتانىا بىتنەۋە بەشەكەي تىرىش دەيانەۋى نىشتىمانەكەيان
 يەك خەنەۋە لەگەل ئىرلەندى خوارو لەدوا مەبەستدا، كىشەكە لەسەر شىۋەي
 كشمىر وايە لە دروست بوون پىكھاتىن ۋە ۋەتەن ئامانچ دا ..

نەو كىشەيە شىۋازى توندو شۆرشگىرانەۋى ئاشتىشى بەخۆۋە بىنيۋە، بە ھىچ
 كامىيان يەكلەي نەكردۋە، بەو شىۋەيە حزب ۋە دىزگەي سىياسى جياجيا
 نۆتىنەرايەتى ھەربەكەيان دەكا، سوپاي كۆمارى ئىرلەندا لە دژى بەرىتانىا لە
 سالى ۱۹۱۹ دروست بوۋە كار دەكا، گەلى جار دانوستانىان بوۋە لەگەل بالى
 سىياسەكەي (شىن فىن) بەسەرۋەكايەتى (ئادەمز)، دوا پىكەموتنى سەرتاسەرىيان
 لە سالى ۱۹۹۸ مۆر كوردە، بۆ يەكەم جار لە كۆتايى سالى ۲۰۰۳ لە
 ھەلۋاردنىكى نۆيدا (شىن فىن) كورسى لە پەرلەمانى ئىرلەندى سەروو بەدەست
 ھىناۋە، نەو كىشەيە ھەر بەردەۋامە لەگەل خامۆش بوونەۋەشى، تا ئىستا بە
 سىستەمى دىموكراسىش چارەسەر نەكراۋە .

(۹)

کینشهی کورکسیکا

کینشهی نهو نیشتیمان و میلله ته له گه‌ل فرنسا، دوورگه‌یه که له ده‌ریای سپی ناوه‌راست کهوتۆته نێوان ئیتالیا و فره‌نسا، ژماره‌ی دانیشتوانیان نزیکه‌ی ملیۆنیکه نیتا به فرنسی ده‌دوین، به پیتی (موسوعة العالمیة) ناپلیۆنیش هه‌ر له‌وی له‌دایک بووه، پووبه‌ره‌که‌ی (۸۶۸۰ کم ۲)، پایته‌ختی (ئاگاسیۆ)یه، دوو هه‌ریمی سه‌ره‌کی لێیه، له زۆر کۆنه‌وه ناوه‌دان کراوه‌ته‌وه، هه‌رجاردی نیمپراتۆریک داگیری کردووه، له‌وانه قرتاجیه‌کان، رۆمان، فرانک‌یه‌کان، ... له‌ دوایدا ئیتالیاش ده‌ستی به‌سه‌ر داگرت و له‌ سالی ۱۷۶۵ ز فرۆشتیه به‌بریتانیا، دوا‌ی (۳۱) سا‌ل و له‌ (۱۷۹۶) ناپلیۆن داگیری کرد، له‌وکاتی‌ه‌وه له‌ ژێر ده‌ستی فره‌نسا، هه‌رچه‌نده جارجار ده‌ستی به‌سه‌ر داگیراوه له‌لایه‌ن به‌بریتانیه‌کان، ئیتالیه‌کان، نه‌لمانیا، ... به‌لام دوا‌ی ده‌گه‌رایه‌وه ژێر ده‌ستی فرنسا، له‌ هه‌فتاکانی سه‌ده‌ی بیستم زیاتر ده‌نگی پرزگاری له‌ دژی فره‌نسا به‌رزکرایه‌وه، له‌ سالی ۱۹۷۲ په‌رله‌مانی فره‌نسا قایل بوو په‌رله‌مان و نێداره‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆی کورسیکی دروست بکری، به‌لام نه‌و هه‌نگاوده‌شی ته‌واو هیوا و نامانجی گه‌لی کورسیکی نه‌هێناوه‌ته‌ دی، زیاتر مه‌یلی پرزگار بوون و به‌ ده‌وله‌تیا‌ن هه‌یه، بۆیه له‌ سالی (۲۰۰۱) دیسان ده‌نگی نا‌په‌زایی به‌رامبه‌ر فره‌نسا به‌رز بۆوه و هه‌ره‌شه‌ی په‌نابردنه به‌ر خه‌باتی چه‌کداری کرا به‌تایبه‌تی ناوچه‌کانیا‌ن شاخاوی و دارستانه .. تا نیتا نه‌و کینشه‌یه له‌ ریزی کینشه‌کانی بزوتنه‌وه‌ی پرزگاری نیشتیمانی جیهانیه .

کرد، به‌هۆی خه‌باتی ناشتی و چه‌کداره‌یان له‌ رێکخراویکی رزگاریان دا به‌ناوی (ئیتا) (ETA= Easkadi Ta Askataseme) به‌مانای خوشه‌ویستی خاك، (ئیتا) داوای سه‌ربه‌خۆ باسك ده‌كا، هه‌رچه‌نده‌ چه‌په‌كانیان و ده‌ك چه‌په‌كانی كوردستان چۆن قه‌یرانی عێراقچی و كوردستانچی هه‌بوو، نه‌وانیش به‌شێك ئیسپانچی و به‌شێك باسكچی یان ده‌كرد بۆیه‌ به‌كۆی له‌ دروشمه‌كانی ئیتا بریتی بوو له‌: $1 = 4 + 3$ مه‌به‌ست له‌وه‌یه‌ 3 هه‌ریمی باسك كه‌وتۆته‌ فرנסاو 4 یش له‌ ئیسپانیاو به‌كه‌ش مانای به‌كه‌خته‌وه‌یانه‌.

كێشه‌ی ناوه‌کی فكري و ئیداری و سایكۆلۆجیان هه‌بوو، هه‌روه‌ك زۆربه‌ی رێکخراوه‌ چه‌کداره‌کانی تر له‌ نێو خۆینه‌کاران له‌ سالی 1959 چه‌که‌ره‌ی کرد، دامه‌زرینه‌ره‌که‌ی ناوی (نه‌نتۆنیۆ خۆسیب)، له‌داوی مردنی فرانکو له‌ 1975 بالی سیاسی (ئیتا) به‌هێزتر بوو له‌ گه‌ڵ پته‌و برونی زیاتری دیموکراسی، به‌لام به‌هۆی هه‌ندێ هه‌لس و که‌وتی بالی سه‌ربازیه‌که‌ی له‌ تیرۆرو کوشتنی تاكو که‌سایه‌تیه‌کان له‌ فه‌زای دیموکراسی دیمه‌نی ناشیرن بوو، بۆیه‌ به‌ تێکرای جه‌ماوه‌ری جارانی نه‌ماوه‌، نه‌بێترانی به‌رنامه‌ی رزگاری له‌ چوارچێوه‌ی پرۆسه‌یه‌کی سیاسی فراوان جێ بکاته‌وه‌ بتوانی له‌ گه‌ڵ گۆڕانه‌کاریه‌کانیش راپی، بۆیه‌ به‌جیا له‌ سه‌روه‌ری ئیتا خه‌ریکه‌ حزبی تر له‌ پێناو نه‌و بیه‌مایانه‌ دروست بکه‌ن، به‌لام نه‌و ته‌قه‌لایانه‌ش له‌ چواچێوه‌ی دیموکراسیدا گه‌لی جار شکست ده‌هێنی، نه‌وه‌ش نوقسانیه‌کی دیموکراسیه‌ له‌ ناست چاره‌سه‌ری کێشه‌ی که‌مایه‌تی و زۆرایه‌تی، له‌و چواچێوه‌دا په‌رله‌مانی ئیسپانی له‌ 25/8/2002 حزبی پاتسوونی قه‌ده‌غه‌ کرد به‌ تاوانی لایه‌نگیری باسکایه‌تی له‌ 14/3/2003 جێ به‌جێ کرا، هێشتا نه‌و کێشه‌ نه‌چۆته‌ قاوغی چاره‌سه‌ری دله‌یایی.

(۱۱)

كىشىلەر قۇبۇرسى

دوورگەيەكە لەناۋ دەريايى ناۋەراست بە ۶۴ كم دەكەۋىتتە خواروۋى توركييا، ھەر لەر ئاسيا جىسابە ئەك ئەوروپا، تەنھا لە (۲۰%) ىي موسولمانى توركن كەمايەتيەكى غەربو مەسىحى بە رەچەلەك مارپۇنى لوينانىشى تىدايەو (۸۰%) ىي رەچەلەك يۇنانىن، پايتەختى نىقوسىيە، پۈۋبەرى ۹۲۵۱ كم^۲، لە سالى ۱۵۷۱ ز لەلايەن خەلافەتى عوسمانلىمۇد نازاد كراۋە، بۇ دوۋەمىن جار، چۈنكە لە سەردەمى (معاۋىيە) ش جارىكى ترگىرا بوو، تەۋاۋ بەمانى نازاد كردن ئەك بەشيك نازاد بىكرىتو بەشىكى تر ژىردەست بىكرىن ۋەك كىشەكانى ئىستاي نەتەۋەي، چۈنكە لەگەل نازاد كردنى سەربەخۇي تەۋاۋىش درا بە كىشە لەلايەن (باب العالى ئەستانە) ۋە، پايتەختى ئوسقۇف ۋەك نۆتىلەرى مىللەتى پۇم نەرسەدۈكى قۇبۇرسى دوۋەمىن كەسپتى لە دۋاي والى بوۋە لە ۱۷۵۶، نەۋەش دىمەن ۋەنەي كۆمەلگەي مەدەنى بە شىۋە ئىسلامى بوۋە، تاۋاي لىنھات لە سەردەمى (سولتان محمدى دوۋەم) لە سالى ۱۸۵۶ نەنجۈمەنىكى ئىدارى ۋە دادگاي پىك ھات لە (۴) نۆتىلەر ھەرىكە لە موسولمانى ۋە يۇنانى^۱، بەو شىۋەيە لە ژىر خەلافەتى ئىسلامى پىكەۋە ژىيانىكى مۇۋاپىيەتى بوۋە، نەۋ دۇخەي ئىستاي ناگەپىتەۋە بۇ قولاي مېژوو، قۇبۇرس لە قۇناغى نۆتى دا لە ۱۹۶۰/۸/۱۶ سەربەخۇي لە برىتانىا ۋە مەگرت، بە بىنەماي (تەۋافۇق) لە دەستۈرى ۱۹۵۹ تۆمارىان كۈدە سەۋك بۇ يۇنانىيەكان ۋە جىگەر تورك، پەرلەمانىش پىكىت لە (۵۰) ئەندام، ۳۵ لە يۇنانى ۋە ۱۵ لە تورك ۋە ۷ ۋەزىرى يۇنانى ۋە ۳ ۋەزىرى تورك، سۈپاش لە ۶۰% يۇنانى ۋە ۴۰%، نەۋ جۆرە پىك ھاتنە پىتى دەۋەترى (تەۋافۇق)^۲،

^۱ بۇ زىياتر سەرنج بەدە (الموسسة السياسية ب ۷۴۶)

^۲ قاموس السياسى

يەكەم سەركۆمار ھەلېڭىزىدرا بە پېشېركى لى نىوان (مكارىيۇس) و (جۇن كلىۋدۇس)، قەشە مكارىيۇس بىرە سەركۆمار بەئامادەبوونى ھەرسى لا (توركيا-يۇنان-بەرىتانيا) و (فازل كوتچوك)ى تورك بىرە جىنگىرى، لى سالى ۱۹۶۴ جەنگىك ھەلگىرسا لى نىوان تورك و يۇنانىيەكان، جارىكى تىرش لى سالى ۱۹۶۷، لى سالى ۱۹۶۸ جارىكى تىرش (مكارىيۇس) ھەلېڭىزىدراۋە تا لى سالى ۱۹۷۴ (۲۵/جماد الاخرە/۱۳۹۴ بەرامبەر ۱۹۷۴/۷/۵) ئىنقلابىكى لى دۇى مكارىيۇس كرا لى لايەن رېكخراۋى نەيۇكا بە سەركاىيەتى گرىفاس سەو رېكخراۋە لى سالى ۱۹۵۵ دۆلىتى گىرنگى بىنى لى بەرگىرى دۇ بە بىرىتانيا بۇ گىرپانەۋەى قوبرىس بۇ يۇنان تا لى ۱۹۶۹ ھەموو لايەك رېك كەوتىن -، توركە قوبرىسيەكان بەو ئىنقلابە قايىل نەبوون توركيا و يۇنانىش تىرە گلاڭ و بىرە ھۆى ناكۆكىيەكى ترسناكى جىھانى وا سۆقىيەت و نەمەرىكاش ھىزەكانىان جولاند بەرەو ناۋچەكە، لى نەنجامدا توركيا سوپا بۇ ناۋ قوبرىس ھىناۋ لىو كاتىيەۋە تا ئىستا بووینە دوو بەش، بەشى سەروۋى تورك بەسەركاىيەتى (رەنوف دىكتاش) لى سالى ۱۹۸۳ ناۋيان نا (كۆمارى قوبرىسى توركى سەروو)، جگە لى توركيا ھىچ ولاتىتى تر دانى بەو كۆمارە نەھىناۋە، بەشەكەى تىرش يۇنانى بە سەركاىيەتى (سېرو كىربانۇ) بەناۋى (كىبرىياكى دىموكراسى) .. نەو ھەنگاۋەى توركيا و ھىنانى سوپاى لى سەردەمى (بۆلند نەجەۋىد) بىو سەركە حكومەت بە ناۋى (مافى چارەى خۆنۋوسى گەلان) و شاىيەنى باسە خۆشى گەلىكى ۲۰ مىليۇنى (كورد) چەوساندۆتەۋە ھىچ جىسابىتىكى مافى چارەنۋوسى نەوان نەك ھەرناكا بەلگەو زامان و نەرىت و فەرھەنگەو مېژوۋشى لى قەدەغە كىردوون .

(١٢)

خوارووی فیلیپین

بە پێچەوانەی ئەو گۆتەبەیی گواپە نیسلام بە زەبیری شمشیر بۆلاوکرایتەو ئەو دابینین ئەو ناوچانەی خوارووی ئاسیا بەشی ھەرە زۆری تەنھا لە پێی بازەرگانی و خوڕەوشتە جوان و راستگۆیی و بەلێن پاکی دادگەری لەو بەرنامەبە بوویتە ھۆی بۆلابوونەوێ ئەو ئاینە، بەلام دواي لە گەل ھەلمەتەکانی ئیمپریالیزمی و (تەبیری) بەشیکیان لێ ھەلگێراپنەو .

فیلیپین ئیستا ٨٠ ملیۆنە لە ٨٠٪ مەسیحیە و لە ١١٪ نیسلامە، پایتەختی (مانیلا) یە پرووینسی ٣٠٠٠٠٠٠ کم٢، لە (٧١٠٠) دورگە پێک ھاتووە، ولاتیکی نیمچە دیوکراسی پەرلەمانی ئۆستانداربە، مێژووی ئاوەدان کردنەوێ لێلە، وا پێدەچێ لەلای ھندووە بۆی پەریپنەو لە زوویە کەو، چونکە بە پێی زۆربەیی سەرچاوە مێژووە زانستی و ئایینەکان (ح.ئادەم) لەناوچەکانی ھند ھاتۆتە سەرزەوی و ژباوە و کۆمەلگەیی لێ پێک ھاتووە .

لە دواي دۆزینەوێ فیلیپین لە لایەن (ماجەلان) و ھاتنی ئیسپانیا بۆی لە سالی ١٥٢١ ناوی (فیلیپین) ی لێ نرا بەناوی (فیلیپی دوویم -شای ئەمسا) کراوە، ناوچەبەکی مەملەتێتی ئێوان دەسەلاتی ئیمپراتۆر داگیرکەرەن بوو، ئەمەریکا فیلیپینی بە (٢٠) ملیۆن دۆلار لە ئیسپانیا کڕی، دواي یابان داگیر کردووە، ئەمەریکا جارتیکی تر گرتیەو، .. تا لە گەل وەرچەرخانێ ئیمپراتۆری و ئیمپریالیزمیەکانیش لە سالی ١٩٤٦ سەربەخۆی وەرگرت، لە گەل رابوونی نیشتمانی دوايش نیسلامی خوارووی فیلیپین بۆ سەربەخۆی کە زۆربەیان موسولمانن بەرەبەکیان پێک ھێنا لە سالی ١٩٧١ بەناوی (بەرەي پزگاری مۆرۆ) دواي بوو بەرەي مۆرۆی نیسلامی، مێژووی بەرگری فیلیپین بەشی ھەرەزۆری موسولمان بووینە لە دژی ھەلمەتەکانی ئیمپریالیزمی، ھەتا (ماجەلان) ی

سەركردەي ئىسپان لەۋى كوزراۋە بەدەستى سەركردەي ئىسلامىيەكان، ھەر بۆيەش لەلەيەن ئىسپانىيەكان ناۋى (مۆر) لە ئىسلامەكان نراۋە ھەروەك ئەو ناۋەي (مۆر) بە مەسولمانانى پۇژناۋا (مەغرب) وتراۋە ناۋى (مۆرىتانيا) لەۋە ھاتوۋە بە زىمانى ئەۋان (مۆر ماناي ئەسەمەر)، مەسولمانانى سىرلانكاش ناۋىيان (مۆرۈز)، مەدغشقر بە (مۆر) (فېلىپپىن) ھەر (مۆر) .. تا ئىتتا ئەۋ ناۋەيان بۆ ماۋەتەۋە، زەبىر زەنگىكى زۆرىيان لەسەرە، چ لەلەيەن ھۆكۈمەت بە رەسمى چ لەلەيەن رىتكىراۋى نەيتىنى بەناۋى: (فىئران)، (أخطبوط) .. كارىيان ئەزىيەتدانى خەلكى ئىسلام بوۋە لەۋ ناۋچە، بۆيە بە ناچارو بىتەرەمەتى بە كۆنە چەك بەرگىيان لەخۇ كىردوۋە، لە ھەشتاكانەۋە شۆرپىيان زىياتر پەرە پىتا لە دوررگەكانى (مىياند ناۋە)، پوۋبەرى ئەۋ دوررگانە (۹۴، ۶۳۰) كم ۲، ناۋچەيەكى شاخاۋىيە بەنداۋى سەردەكى وزەي كارەبىي فېلىپپىن لەۋىيە، زۆر تايەتەندى جۇگرافىيە مېژوۋىيە پىشەيى و سىرۋىتى تىرى لىيە، بىتجگە لە نەخشەي كۆمەلەيەتى و سىياسى و ئايىنى و فەرھەنگىشيان.

لە سەدەي (۱۳) بەدۋاۋە بانكى ئىسلامى پىنگەيشتوۋە بى جەنگو ھىزو توندوتىژى، بە ھۆي چەند بانگىخوازىكى بەناۋبانگ، لەۋانە راجسا پاگىندا*، سولتان نەبويەكر، كابۇ نەكسوان ... ئالاي ئىسلام لە پايتەختى فېلىپپىن (مانىلا) ش دەشەكايەۋە، ئەۋ واليە لە مانىلاۋ ناۋدار بوۋە (ناۋى سلىمان بوۋە)، ئىتتا تەنھا زۆرايەتى يان لە ناۋچەكانى مىياندناۋ ھەندى ناۋچەي تىر ماۋە، ئەۋانە خاۋەنى بەرگىي نىشتىمانىن ھەرگىز مىليان كەچ نەكردوۋە بۆ داگىر كەرانى ئىسپانىياۋ ئەمىرىكاۋ يابان ... پىشوش.

لەۋ سەردەمەش لەگەل سەركەۋىتى شۆرپى ئىسلامى ئىئران سالى ۱۹۷۹ ناسنامەيەكى ئىسلامى بەۋ كىنشەيە دراىەۋە، تا (۱. خىيىنى) مابوۋ زىياتر پالپىشتى ئەۋ جۆرد بزوۋتەنەۋە دوروۋ فەرەمۆش كراۋانە دەكرا، بەلام ئىتتا

راستەوخۇ ئەو پالېستىيە ھەست پى ناكرى، جگە لە ئىرانى نوى لەسەرەتادا ھەرىدەكە لە لىبىياو مالىزىياو ولاتى تىرى پىكخراوى كۆنگرەي ئىسلامى يارمەتى دەدان، چەند جارىك دانوستانو پىكەوتىن لەنتوان بەرەي مۆرۆو مانتىلا كراو، بەدەست پىشخەرى كۆنگرەي ئىسلامى لە سالى ۱۹۷۶ لەگەل پۇتتى نەوساي (ماركۇس) گەشتە شىو چارەسەرىكى خودموختارى ھەرىمايەتى، لە سالى ۱۹۷۹ حكومەت لە بەندەكانى پەشتىمان بوونەو بە لىكدانەو ھەي تاييەتى حكومى، دواي پرووخانى (ماركۇس) - سامان دارترىن سەرزكە لە جىھانوا خاوەنى زياتر لە (۵۵) تەن زىر بوو - كوروزان نەكىنۆ ھات ديسان جۆرە پىفراندۆمىكى نەنجام دا بەرەي مۆرۆ پىتى قايل نەبوو، بەلام نىستا بەرەي مۆرۆي ئىسلامىو سەرزكەكە (حاجى مراد إبراهيم) كەمتر پالېستى لى دەكرى، نەو ھەي لە سىستەمى نوتى جىھانى تىبىنى دەكرى ئەو (بانەو چەند ھەوايە) لەكاتىدا پۇژناوا بەسەر كىردايەتى نەمەرىكا لەولايەش ئوستوراليا بوونە ھۆي پزگار بوونى تەيمورى پۇژھەلات لە نەندۆنوسيا، بەھۆي پىفراندۆم، كەچى ئەو مافە بەوانە وا نابىنى، لەولايەش فشارىكى زۆر دەخاتە سەر سوودان بۆ نەو ھەي وا دەستكارى دەستور بكا شەرىعەتى ئىسلامى لى بقەتتىن بەناوى نەو ھەي جىگەي كۆمەلگەي خوارووي سودانى تيا بىتتەو كە نەوانىش شۆپشيان ھەيە .. كەچى ھەمان كىشە بەھەمان ناوەرۆكەو لە فېلىپپىن ھەيەو دەستورەكەش مەسىحە كەچى دەنگىكى وا نەبىستراو بۆنەو ھەي دەستكارى دەستور بكرى، نەك ھەر لەلايەن پۇژناوا ھەتا لەيەن ولاتانى بەناو (كۆنگرەي ئىسلام) یش، بەرەي مۆرۆ لەگەل گەشە بوونى كىشەكەي دووچارى گرفتىكى تىرىش بوو كۆمەلەيكى ئىسلامى توندېرەوي ھاوتاو ھاوجىنى لەگەل دروست بوو لەدواي سەرھەلدانى (نەلقاعىدە) بەناوى (كۆمەلەي نەبو سەياف) تا رادەيەك ناوبانگە ناسكەكەي ئەو كىشەيەشى زپاندووە بەھۆي بە بارمەتە گرتنى خەلكى بيانى و گۆرىنەو ھەيان بە پارەو پوول .

(۱۳)

دېۋارى بەرلىن جدار برلىن Berlin Wall

لە دوای شىكىتى ھۆكۈمەتى نازى لە سالى ۱۹۴۵ ز بە راپەرلەيتى (ئەدۆلف ھىتلەر) لەسەر دەستى ھارپەيمانان لە پۇژھەلاتو پۇژناۋا، بە جۇرېك لە جۇرەكانى ئەلمانىيان دابەش كىرد، ئەلمانىيە پۇژھەلات بە (ئەلمانىيە مىللى دېموكراسى) خۇي ناس كىردى، كەوتە پىزى بەكىتى سۆڭەت و خىزى شىوعى بوو دەسەلاتدار، تا كەوتىش ھەر ئەو خىزى دەسەلاتدار بە سەرۆكايەتى (ئەرش ھۆنىكەر)، بەشى پۇژناۋاشى بەناۋى ئەلمانىيە پۇژناۋا يان ئەلمانىيە فېدرالى ناۋ دەبرا، (بۆن) پايتەختى بوو، بەشى پۇژھەلاتى (بەرلىن) يىش وەبەر ئەلمانىيە پۇژھەلات كەوت و كىردى بە پايتەخت، بەشى پۇژناۋاشى وەبەر پۇژناۋا كەوت، لە دوای سالانى ۱۹۵۸ كىتەبەكى زۆر لەسەر ئەو شارە پەيدا بوو كە بە (قەبرىنى بەرلىن) ناۋ دەبرا، دوای بەو بىيانۆيە و چەندىن مەبەستى تر وەك چارەسەرى ئەو قەبرىنەش لە ۱۹۶۱/۸/۱۳ ئەو دىۋارە دروست كراۋ ھەردوۋ بەشى بەرلىنى لىك جيا كىردى، بە بەرزايى ۵ پى، درىزى ۲۵ مىل، ۸۰ پەنجەرەي ھاتۇچۇ تيا بوو، ئەو دىۋارە لە دوايىدا ماناۋ مەبەستى سىياسى زۆرى لىپەيدا بوو، بوو دىۋارىكى شەرمەزى بۇ تەۋاۋى سىستەمى شىوعى يەت، ئەو شىوعى يەي وا رادەبىنرا كە بەھەشتىك بەيتى و خەلكى لە سىستەمى سەرمايەدارى پۇژناۋا رىزگار بكا، كەچى بەردەۋام خەلكى ئەلمانىيە شىوعى بەسەر ئەو دىۋارە رايان دەكرد بۇ ئەلمانىيە سەرمايەدارى، بۆيە ئەو دىۋارە ھەر قايم دەكرا تا مىن پىژ كىردىش، بەدەيان رۇوداۋى دلتەزىنى لى رۇودا، لە راستىدا ھەتا نايدۇلۇزىيە ماركسى دوۋچارى شىكىست نەبوو ئەو دىۋارەي پىتويست نەبوو، بە پىچەۋانەۋە دەبوايە سەرمايەدارى دىۋارىكى وا بكا بۇ ئەۋەي ھەردوۋ سىستەمى سەرمايەدارى و

سۆشلىيىستى نەگەنە تەننىشت يەك بۆ بەراوردىكى زەق، ئەوھيان ئونەو وئىنەي زۆرە بۆ ئىستاش .

لەدوای چاكسازى يەكانى (گۆرباتچۇۋ لە بىرۆسترويكار گلاسئۆست) و لەگەل ئەو ھەموو قەيرانانەي ناو يەكىتى سۆفەت بويىرى بەخەلكى ئەلمانىا دا ھىرش بىكەنە سەر ئەو دىوارەو لە سالى ۱۹۸۹ دىوارى بەرلىننىان پووخاند، بوو ھۆي يەكگرتنەوھى ھەردو ئەلمانىا يان وردتر بلىن بوو ھۆي گەرانەوھى ئەلمانىاي رۆژھەلات بۆ ناو ئەلمانىاي رۆژناوا، نىتر ئەو پووداۋە بوو دىمەنىكى شەرمەزاري زەق بۆ ئەزموونو چارەنوسى شىوعى يەت لە جىھان،بوو يەكى لە فاكتمە بنچىنەي يەكانى تىكرووخانى سەرانسەرى بىلۆكى سۆفەت و شىوعى يەت، ئىستا ھەرجۆرە بەرىستىكى سىاسى يان پىگرتنىك بىتە ئاراۋە يەكسەر دەلىن وەك دىوارى بەرلىن، بەو شىوھىە دىوارى بەرلىن بوو زاراۋەيەكى سىاسى سەلبى بۆ ھەموو ئەوانەي لە بەراوردو ئاشكراپوونى راستى دەترىنو نايانەوي رەوشەنگەرى (شەفافیەت) ھەيىت .

بۆ زىاتر سەرنج بدە :

- ۱- قاموس السىاسى .
- ۲- الموسوعة العالمية .
- ۳- وكالات الأنباء .

(۱۴)

Confutios كۆنفۇشىۋىسى

رېبازىتىكى فەلسەفى كۆنى چىنى يە، لەسەر دەستى فەيلەسوفىتىكى چىنى بە (كۆنفۇشىۋىس ۵۵۱ - ۴۷۹ پ ز) ناۋى دەرکرد، ناۋى تەۋاۋى (كونج فوتو- واتە - بە لاتىنى دەگۆترىت مامۇستاي كونج)، بىناغەكانى فەلسەفى بۆ سەردەمى خۆى زۆربە پىشكەوتتو دەژمىردىت بەتايىبەتى لەبارەى (دژەكان - الأضداد = يان يىن)، ھەتا سالى ۱۹۱۴ ھەر دەپەرسترا لەلاى چىنى يەكان، ھەرۋەھا لە كۆرىاۋ يابانىش باۋى ھەبوۋە، لە شۆپشە فەرھەنگى رۆشەنبىرى يەكەى (ماۋتسى تۆنگ) لەژىرخانى كۆنفۇشىۋىسى درا، لەدۋاى دارمانى شىۋى يەت دىسان باۋى ھاتەۋە بەتايىبەت لەچۈارچىتۋەى ئەو دابەشى يە شارستانى يەى بۆ جىھان نەخشىترايە لەلايەن تىۋرى (مىللاننى شارستانى)ى (سامۋىل ھىندگتۇن)، ئەو ناۋچەى چىنۋ دەۋرو بەرى لەسەر شارستانى كۆنفۇشىۋىسى پۆلىن كىردۋە، (لەۋەشەۋە خرايە سەر فەرھەنگى سىياسى نەگىنا ئەۋە لەبەشى فەرھەنگى فەكرى دەبنۋايە تۆمار بىكرىت لەۋ فەرھەنگە، بەشىتىكى زۆرىش لە تۈيژەرەۋەۋ مىژۋى فەلسەفى بەكان پىيان ۋايە كۆنفۇشىۋىسىش ۋەك مەسەلەى (بوزا) يان (زەردەشت) خاۋەنى پەيامىتىكى ناسمانى يە يان درىژكراۋەى پەيامىتىكى ناسمانى يە، چۈنكە بىنەما فەلسەفى يەكانى زۆربەى نەخلاقىن، ۋا پى دەچى نەگەر پەيامى ناسمانىش بىت بەدەستكارى مەۋقەۋە ئەۋ كەلتۈرۈ فەلسەفى يە بەجىماۋە، بەلام لەگەل گىرگىشى ناتۋانى ۋەلامى پىرسىارەكانى سەردەم بەداتەۋە، ھەر بۆيەش لە رەۋتى ئەۋ گىتوگۆيەى نۆيىنەرى نىسلامى يەكانى سەروۋى نەفرىقىا بۆ لاى (ماۋتس تۆنگ) كە باسى بىرو باۋەرۋ شەرىعەتى نىسلامىيان بۆ كىردىۋو لە ۋەلاما وتىۋى، نىمەى چىنى تەنھا كەلتۈرۈ فەرھەنگىتىكى فەكرى كۆنفۇشىۋىسىمان ھەيە كە

لە گەل سەردەمى نىستاو ئامانجەكانمان لە بىنا كردنى چىن نايەتەوه، ئەگىنا
پەنامان بۆ شىوعى يەت نەدەبرد، وەك ئەوهى ئىتووه باسى نىسلام دەكەن ئەگەر
ئەو پالېشتە (شەرىعتى و عەقىدەيه) مان ھەبوايە لە چىن نەك ھىچ بىرو
باوەرىكى ترم وەرنەدەگرت بەلكو ئەو بىروباوەرو شەرىعتەم بۆ جىھانىش دەناردە
دەردەو.

(۱۵)

کۆمکارى عەرەبى الجامعة العربية Arab League

دەزگایە کى سیاسى یە لەسەر بنجینهى (پەچەلەك) ى دروست بوو، وولاتانى عەرەب كۆ دەكاتهو بە پلەى سەفیر، لە سالى ۱۹۴۵ سەرەتایە کى ئەو كۆمكارە دارپۆرا لە نێوان (میسر، عێراق، سوریا، شرق ئوردن (ئوردەن)، سعودیە، لوبنان، یەمەن، دواى سودان و لیبیا و تونس و جەزائیر و مەغریب و كوتیتیش هاتنە پێزی، هەلبەتە ئەو كۆمكارە هەر لە ئەنجامى ئەو شكست و پەرتەوازیەى پێكەوتنى سایكس بېكۆ - ۱۹۱۶ و هەلۆه شاندنەوى خەلافەت هاتە كایەو، تا گەیشتنە هەرەشەكانى ئیسرائیل لەسەر عەرەب هەموو ئەو پروداوانە بوونە فشارىكى یەكخستەو، بەلام هیچ كام لە سەرۆكەكانى عەرەب نامادە نەبوو لەو پایەى خۆى دابەزى بۆیە وەها كۆمكارىك چارەسەرییە کى مام ناوەندى بوو لە نێوان پێویستى یەكگرتن و ئارەزووانى هەموو سەرۆكەكان بۆ مانەو لە سەرۆكایەتى، وەك لاسایى كردنەوێش لە سەدەكانى پێشوو باوى (زانكۆ) ى ناوا هەبوو، لەپێشتەر بیری زانكۆى: ئیسلامى هەبوو، زانكۆى جەمەانى، زانكۆى وولاتانى ئەمەریكا، فرانكۆ فۆنى و ئەنگلۆسكۆنى ئیستا، بەو شێوەیە لە ئەنجامى هەموو ئەو فاكتمەرە پێچەوانەو فشارانە لە سالى ۱۹۶۳ یەكەم دانیشتنى سەرانی عەرەب بەستراو تایبەت بوو بە وولاتانى عەرەب، ئەوێش هەنگاوتىكى تری سەربار بوو بۆ چەربوونەو لە فاکتمەرى نەتەوەگەرى و دووركەوتنەو لە زانكۆى ئیسلامى و بچوككردنەوى كێشەى فەلەستین كە (سولتان عبدالمجید و جمال الدین ئەفغانى و سعید نوری و پەشید پەزاو زۆرى تر داویان دەکرد)، كۆمكارى عەرەبى دەورنىكى زۆر سەلبیشى

ھەبىر بەرامبەر كىشى كورد، لە بەلگەنامەكانىدا باسى مافى چارەى خۆنوسى
 ھەربىي كوردوۋە بىن ئەۋەى باسى مافى خەلكى تر بكا، لە زۆربەى كۆنگرەكانىدا
 باسى لە مەترىيەكانى شىوعى و نىسلامى كوردوۋە كە زياتر قايلىكردنى ئەمريكا
 بوۋە، لە كۆنگرەى ئەمانى سالى ۱۹۸۷ بەتتىكرى دەنگ (جگە لە لىبىيا
 سورىيا) ئىران بە ھەپەشەى يەكەم دانرا ئەك نىسرائىل، لە كۆنگرەى (۲۰۰۱)ى
 نىسانى ئەمان داۋاى (پارتىگارى نىۋ دەۋلەتى) كرا بۆ خەلكى فەلەستىن كەچى
 بۆخۆيان خاۋەنى زياتر لە ۱۰ مىليۇن سۈپا چەكدارو تەكنۆلۇجىي جەنگى
 بالان، زۆربەى كۆنگرەكانىشان ھەر گۆتە بوۋە ئەك كوردە، بۆيە (مەمر قزافى) لە
 كۆنگرەى بەغدا (۱۹۸۹) ۋەسفى ھەمور كۆنگرەكانى ھەربىي كورد بە پادەى
 سەركەۋتىنى (سفرۇ، ۱-) ۋەك نوكتە ۋتى: ئەو كۆنگرەى بەغدا زۆر سەركەۋتوۋە
 (۱-) نىيە، سفرە، لە بنەشەدا كە ئەو ۋلاتۆكانەى ھەربىي دروست بوۋە لە
 سەردەتاي سەددى بىستەم ۋەسفى ئەو ۋلاتانەش بە سفر ھاتوۋە^۱.

ھەر خەدى (لۆرانس) ۋوتى: وايان دروست دەكەين، كە ھەر مىلكەچىمان بىن و
 نرخی سەنتىكىشان نەبى^۲، كۆيۈنەۋە لە كۆمكارى ھەربىي بە كۆيۈنەۋە كۆى
 سفرەكان كراۋە، نىستە زۆر لاۋاز بوۋە بەتايىبەتى لە داۋاى داگىركردنى كۆيت
 لەلايدىن عىراق ۋ داۋاى داگىركردنى عىراق لەلايدىن ئەمريكا، ئەۋە بۆ چەندىن چارە
 لىبىيا پىشنىارى ھەلۋەشانەۋەى ئەو كۆمكارە دەكاۋ خۆشى بەرەۋ كىشانەۋەيە
 پرو لە يەككىتى ئەفرىقىيە.

كۆمكارى ھەربىي درىژكراۋەى مەبەستەكانى سايكس- بىكۆر پلانەكانى
 (فرق تەد) لە جىھانى نىسلامى، يەكەم چار لە مادەى (۱)ى سايكس بىكۆر
 پىشنىار كرا لەژىر ناۋى (حلف دول عربىيە) ھەر لەۋىش بىريارى دروستكردنى

۱ يەكەم كەس ۋەسفى ۋلاتانى ھەربىي بە سفر كورد (سەد زغلول) بوۋ.

۲ پروانە: الاسلام والعلمانية واثريهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة - لورانس بۆلىكى گىرنگى بىنى
 لە دروستكردنى ۋلاتانى ھەربىي، بۆيە بە (لۆرانس العرب) بەناۋىانگە.

دراوه، بۆ دروستکردنی نهو کۆمکاره چەندین جار نوێنەری زایۆنی لە گەڵ گەورە بەرپرسانی عەرەب کۆبونەوه^١، مەبەستە کەش زیاتر دابڕینی عەرەبە لە ئیسلام و لە یەکتەریش، بۆ نهوهی هەنگاوهکانی لە نهتهوه گەری بەردو ڕەگەزپەرستی زیاتر بپروا و نیقلیمچیا بەتی تهواو بەرجەسته بیت، لەسەر شێوهی زانکۆی جەرمانی کە بزووتنهوهی نازی و هیتلەری بەرهم هینا و جیهانی خستە ناارامی، بەلام نیستا زیاتر نهو مەبەستانە لەچەندین سەرچاوهی تر هاتۆتە دی، بۆیە لەلایەن ڕۆژناوا کۆمکاری عەرەبی بە دەزگایەکی بەسەرچوو کلاسیکی حیسابە بەتایبەتی دواي دامرکانهوهی ڕۆلی ئێران و رابوونی ئیسلامی، تا ڕۆلێکی تری برهوی پێنادریتهوه. هەر لە مەبەستەکانیشیدا نهیتوانیوه زانکۆیەکی کاریگەر بیت لەسەر سیاسەتی عەرەب، تەنانهت نهیتوانیوه یەکییتی (تەکەتولی) تری عەرەبیش هەلۆشینیتهوه لەوانە (یەکییتی مەغریبی عەرەبی UAM - مەغریب، جەزائر، تونس، لیبیا، مۆریتانیا، لە ١٧ / فبرایر / ١٩٨٩ لە مەراکش دروست کرا)، هەروەها (نەنجومەنی هاریکاری کەنداو لەگەڵ چەندین تەکەتولی تری عەرەبی سەری هەلداوهو پوکایتەوه لەوانە (جبهة الصمود والتصدي) و (دول المواجهة).

١ بۆ زیاتر بروانە: (نوری سعید و ڕە سیاسی فی العراق).

مەمۇرىي نەم زاراۋانە لەم سەردەمەدا :

(۱)

Genocide كۆكۆرى - جىنۇساید

كۆشتىنى بە كۆمەل، بى لىك جىيا كۆرەنەۋەى شەپكەر لە گەل مەدەنى، مەۋق و ناۋەل، لەم سەردەمە زۆربەى چەكە نوپكان كۆكۆرۈن نەك ھەر كىمىيى و چەكى بايۇلۇۋى ناۋەكى و ھايدىرۇجىنى و .. ھتە. بە پىنى رىكەۋتە نىو دەۋلەتەكان كەلە ۱۹۴۸\۱۲\۹ بە تاۋانىك پۆلىن كرا لە ياساى نىو دەۋلەتى. (بو زىياتر بىروانە: القاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية)

(۲)

Cold war جەنگى سارد

بەو شەپەى نىۋان ھەردوۋ سەربازگەى پۆژھەلاتى (شىۋەى) و پۆژئاۋايى (سەرمایەدارى) دەۋترا جەنگى سارد كە تەنھا تەقەمەنى گەرمى لى بەكار نەدەھات، بىرىتى بوو لە جەنگەكانى راگەياندن و فەلسەفى و شارستانى و ياساى ... ھەتا جەنگە گەرمە ناراستەموخۆيەكانىش، نىستا بە ھەموو مەملەتتەكى (بىتەقەمەن) دەگوتى جەنگى سارد كە نامانجەكانى ھەمان نامانجى جەنگو مەملەتتى بى بە چەكى گەرم .

Radical رادیکال

به همو نهو بزووتنه‌وو به‌رنامانه ده‌ووتری رادیکالی که ده‌یان‌ه‌وی
واقعیکی دیاریکراو له ریشموه بگوین، جاران (لیبرال) یش نهو مانایه‌ی
ه‌لد‌گرت به‌لام نیستا نهو توانایه‌ی نه‌ماوه، تهنه‌ا به‌رنامه شولی یه‌کان نهو
نه‌رک‌دی‌ان پی ته‌نجام ده‌دری، یه‌که‌م جار (جیمس نوکس ۱۷۹۷) به‌کاری هینا له
به‌ریتانیا، داوای چاکسازی قوولی کرد به‌لام نه‌گانه راده‌ی سوشیالیستی، .. نیت
ته‌شه‌نه‌ی کرد .

(1)

Conservative یاریزگار

نهوانه نه که دهیانه وی پاریژگاری له و واقیعه بکه نه و گورپانکاری به کی
سروشستی و له سه رخو و رواله تی بیت نه ک ریشه می .

(۵)

Imperialism

نیمپریالیزم

جوړتکه لهرمایه داری که دهیه وی به هی داگیر کردن یان یارمه تی دان
بازاری سرمایه داری به که ی خوی تیا ساغ بکاته وه، زاده ی مه دره مه ی لیبرال
دیوکراسی به .

(۶)

Tachnocrat تەكنوكرات

دوو زاراۋەي يۇنانى كۆنە، تەكنو — واتە: پىشە، كراتىش — واتە: دەسلەت، سەرجمە ماناى دەسلەتلى خاۋەن پىشەكان، مەبەست پىنى دەسلەتلى جىنى خاۋەن كۆمپانىياو پىشەسازى يەكانى شارەزايە، بەلام دەپىت تىبىنى بىكرىت كە (تكنو) لە (تقنى) وشەي قورنان چۈۋەتە نەۋروپا ..

(۷)

Aristocrat ئورستوكرات

يۇنانى يە لە دوو وشە پىتكەتوۋە (Aristos واتە مەزن) (kratos- واتە دەسلەت)، مەبەستى دەسلەتلى كۆمەلە خەلىكى تايىت لە مىرو بەگو بۆرجوازي يەكان، يا ۋەك دابەشى يەكەي يۇنانى كۆن كۆمەلگابان دابەش كىرەبو بۆ جىنى زىپ، ئاسن، زىو، .. جا چىنە زىپىنەكە (ئورستوكراتيان) پى دەۋوترا .

Libral لیبرال

YTV

Uprising راپہ رین

بهو جوڙو هه لڇوونه جه ماوهري به دهوترى كه بههويه كى سه ردى
 هستيار راده پهرى، جياوازه له گهل شوپش كه خاوهن بهرنامه و پټكخستو
 ناما نجيكي روونى عه قلانى بهته، له ناو كورددا زياتر به راپه پىنى ۱۹۹۱
 دهوترى له درى دامو ده زگاي حكومهتى به عس، به سه ركه وتووى كوتايى هاتو
 واقعيتكى سياسى نوى دروست بوو .
 ټيپىنى: نهو راپه رينه له گهل (نهضة - رنسانس) جيايه .

Sansor **سانسور**

به دۆځي سروشتي خوی مه بهست لیتی نهو دهزگا تايهت و ره سيمه به که چاودتيري جيبه جيّ کردنی ياسا دهکا، به لام لمو سه رده مه زياتر چاودتيري جموجوئي سياسي خه لک و نه يارانی ده سه لات دهکا له ولاته ديکتاتور دهکان، سانسور بهو مانايه ش پراستنی ياده ي خوی بو نه به زانندنی سنووره کانی کومه لايه تي و سياسي و نابووري و پاسايي زور نايابه .

(۱۱)

دهسه لاتی عورفی Court martial

له وکاته که باری ناسایی ږوو له ولات دهکا وهک هیرشینی له ناکاوی
 دهره کی یان کاره ساتی کی کومه لایه تی یان سروشتی یان هرتیک چوونیکي
 شیرازهی کومه له نه واده سه لاتی کی تایبه تی جار دهری و (حوکمی ده ستور)
 هله دهری، دهسه لات دهریته دهزگاو تاکیش .. نهو دؤخه تایبه تی به پی
 ده لاین دهسه لاتی عورفی، یان جاری واشه (دؤخی تایبه تی - حاله
 الاستثنایه) شی پی دهوتری .

(۱۲)

گهریلا Gurilla

نیستا له کوردستان به پيشمه رگه کانی (پارتي کريکارانی کوردستان -
 PKK) هروو دهوتری گهریلا، به کم ناوه (PKK) له چه کدارانی خهباتی
 چه کداری کوردستان دهنی (گهریلا) له جیانی (پيشمه رگه)، گهریلا وشه به کی
 نیسپانی به به مانای (جهنگه بچوکه کان)، دواپی بؤ جهنگی پارتیزانی
 به کارهاتووه له دژی سوپای داگیرکمر به تایبه تی له دواپی داگیرکردنی نیسپانیا له
 ۱۸۰۵ له لایهن ناپلیون .

زۆربه ی شورشگیرانی جیهان نهو جوړه سیسته مه ی جهنگیان له دژی
 داگیرکمران به کار هیناوه .

(۱۲)

ئەكادىمىيە

كۆنترىن مەدرەسەى فەلسەفەى يە ئە يونانى، لەسر دەستى ئەفلاتون دامەزراود لە ئەسلىنا لە ۳۸۷ پ.ز، وانەكانى (بىركارى و فەلسەفەى) لىخوتىندراود، لەسر دەرگەى نووسرابو ئەوئەى ئەندازىارى ئەبى ئەچىتە ژوورەود، تا لەسالى ۵۲۷ ز نىمپراتور (جستىيان) داغىت، دەلىن بۆيە ناويشى ئەكادىمىيە لىتراود چۈنكە بىنايەكە بەرامبەر بىستانىك بوو بە ناوى (ئەكادىموس)، ئىستاش زىاتر بە زانكۆر توتۇشەو زانستى يەكان دەوتىرى ئەكادىمىيە .

(۱۳)

Geopolitics

جىئوپولوتىك

بە شىتەلكردنى وشە نىنگلىزى يەكانى ماناى پرونتر دەپتەو، (جىو = زەوى، پۇلىتىك = سىاسە) واتە زانستىكى سىاسى لەگرنكى شوتىنى جوگرافى و گارىگەرى يەكانى بەسر واقىع و ھاوكتىشە سىاسى يەكان دەكۆلىتەو، بە مانايەكى تر پەيوەندى كارى ئەخشەى جوگرافى بەسر ئەخشەى سىاسى و پىچەوانەش، ئەوئەش لە ئەنجامى گەشەو فراوانى سىاسەت بۆ ھەموو بەشەكانى ژيان ھەتا گەشتوتە جىئولۇجىياو جىئوپولوتىك .

(١٥)

ماوهى گواستنهوه فترة الإنتقالية Transitional Period

مههست لىي نهو دۆخه تايبهتى يانهيه كهله دواى دۆختكى شار دىته دى
شمرعى يهتى ياساو جه ماوهى پروچووييت (بههوى جهنگى ناوهكى يان
دهسلاتىي دىكتاتورى توند ...)، بهو ماوهى نىوان نهو بارودۆخه نااسايى يه
ههتا نااسايى بوونهوه دهووترى (ماوهى گواستنهوه)، ههموو نهو دامودهزگا
نىدارى و ياسايى و ناسايشو ... ناوهلناوى گواستنهوهى بۆ زياد دهكرى وهك
(حكومة الإنتقالية) (مجلس إنتقالي) (رئاسة إنتقالية) ... هتد نىستا شهو زارواه
كهوتۆته نىو رابوونى نىسلاميش، بهو (فترة) يه دهووترى كه له كۆمهلگايهكى
نهفامى (به مانا قورئانى يهكهى) دهست پى دهكات تا دهگاته حوكمى نىسلامى
تهواو يان ههموو نهو فەتره نااسايى يانهى بهرپۆهن بهرهو نىسلامى تهواو
دهووترى فەترهى نىنتقالى .

(۱۶)

Emperor ئىمپېراتۇر

زاراۋەيەكى لاتىنى يە بەمانا (سەركردە = قاند) دىت، بەلام لە پەيرەۋىيدا شىۋە شاھنشايەكە بەسەر مەملەكەتتىكى فراۋانى بىئىنۋورى رەسمى، بە دەسلەتەكەش دەۋىتى (ئىمپېراتۇرىيەت)، بەپىنى (معجم المصطلحات العلمية والفنية) ^۱ بەكەم جار نەۋ ناۋە لە دەسلەتە رۆمى سەردەمى (ئىمپېراتۇر ترابزۇن) نراۋە زىياتر لە ۱۲۰۰ سال لە پىش زاین، بەلام بەپىنى (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية) ^۲ نەۋناۋە لە سەردەمى (ئۆگىتىش) بەكارھاتروۋ، پىشتر بەسەركردەيەكى سەركەۋتۋى سەربازى وتراۋە ئىمپېراتۇر، لەۋ سەردەمە نەۋ ناۋە سىستەمە نەماۋە، ھەچەند سىستەمى سەركەۋكايەتى ژاپۇن ئىمپېراتۇرىيە بەلام بەۋ مانايەى سەروۋ نى يە تەنھا ئىمپېراتۇرى دەستۋورى يە، لە نەفرىقايى ناۋەراستىش لە ھەشتاكانى سەدەى بىستەم (جنرال جان بیدل بۆكوسا) لەناكاۋ سىستەمى ولاتى گۆرى و خۆى ناۋنا (ئىمپېراتۇر) بەلام نەۋ دۆخە پىچەۋانەىى يە تەنھا چەندسالىتىكى خاياندو دەرکەۋت ھەرخۆشى تەۋاۋ ھۆشمەند نى يە .

^۱ معجم المصطلحات العلمية والفنية ... إعداد: تصنيف يوسف خياط - من سلسلة (لسان العرب)

^۲ قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية د. أحمد سعتيقان : المادة إمبراطور ص ۴۶

(۱۷)

پرولیتاریا Proletariat

له رۆمانی کۆن بهو کۆمهله خه لکهی بیکهسو کارو غهوارهو بی پایه دهوترا (پرولیتاریا)، به کهم جار (سان سیمون ۱۸۳۸ ز) نهو زاراوهی به کارهیتاوه بهو چینه خه لکهی وت پرولیتاریا که داهایتیکی وایان نی به ژیانیان پی زامن بکری، نیستاو له دوای دهستکاری به کانی (مارکس) مه بهست لهو چینه کرتیکاریه که له کارگه کان کارده کهن بی سهرو سامانن جگه له دهستو بازووی خویان، بژیویان نهو کری یهیه که وهری دهگرن رۆژانهو بهس، بهلام نهو جۆره چینه ههر له پیتاسه کانی (سرمایه داری — مارکس) وا هاتره نه گینا کرتیکاری وا دروست نه بوو .

(۱۸)

بورجوازی Bourgeois

زاراوهیه کی فهره نسی به، له بنه چه دا به خه لکی شار وتراوه (بورگ) نهویش له لاتینی وهرگیراوه له (Burgus)، نهوانه بروینه که باری ژیانیان باش بووه، نهو مانایه ی له فهره نسی و ولاتانی نهو روپی ههروا مایموه بهو دهوله مه ندانه ی له دوای چینی دهره بهگ دیت، له دوایدا بهوانه وترا که خاوهن کارگهو کۆمپانیاکانن، له فهلسه فهی مارکسی بهتیش نهو چینهن که مولکی بهتیاو له سهر کارو سووی پرولیتاریایه .

(۱۹)

دایک سالاری و باوک سالاری

بہ پتی ہندی سمرچاوی لایہ نگری مادی میٹرووی (لموانہ: مورگان - لہ کتیبی المجتمع القديم، نہ مجلس - لہ کتیبی اصل العائلة والملکية الخاصة والدولة، مارکس - لہ کتیبی العائلة المقدسة...) پیان و ابو کومہ لگہ لہ سہرہ تادا بی خاوو خیزان و مولکیہ ت و یاسا .. بووہ، ژیانیش بہ تہنہایی بوو لہ سہر شتوہی راو و شکارہ درندہ کان، نیر جوری ہاوسہری تایبہ ت نہ بوو، بوہ پدیوہندی جنسی نیرو می پتکخراو نہ بووہ، واتہ: یہ کہی خانہ وادہش دروست نہ بوو، لہ نہ نجاما نہو مندالہی دہبوو باوکہ کہی نا دیاربوو، تہنہا دایکی دیاربوو، بوہ دایکہ کہ دہبوو خاوہن مندالہ کان، نہو فہترہیہیان ناوونا "دایک سالاری"، تا دواہی لہ نہ نجامی سہرہ لدانی مولکیہ تی تایبہ تی خانہ وادہو ہاوسہری تایبہ تی دوانہیی پیدابوو، کوتایی بہو سیستہمہ ہینا و بووہ "باوک سالاری".

ہہ لہتہ نہو تیورہ لہ کوتایی سہدہی (۱۹) گہشاوہ لہ گمل گہشانہوہی تیوری داروینی و مادیہ تی مارکسی، دواہی بہرہ بہرہ شکستی ہینا، نیستاش بہ نہ شارہ زایی ہندیک لہ بہنا و بہرگری لہ مافی ثافت باس لہ سہرہری و دایک سالاری دہکمن، بہ لام نازانن نہوہ مانای تہواری چہ.

(۲۰)

پۇرۇشەلاتناس (مىشتىرىق) **Orientalist**

بە ھەممۇ توتۇرەدەيەكى پۇرۇشەلاتناس دەوتىرى (پۇرۇشەلاتناس) كە لەسىر پۇرۇشەلات بىكۆلىتەدە بنووسى، يان وەك لە (موسوعة العربية) ھاتوود (معرفة ينتجها غير الشرقي عن الشرق) .

(۲۱)

لاتىنى **Latin**

ناو ھەرىمىكى نىتالىيە، پۇماشى كەوتۇتە نىو، لەكۆنەدە ناوبانگى شارىستانى ھەبوود، زەخىرەيەكى كەلتورى زۆرى لە زمانو نووسىن زانىارى بەجى ھىشتوود، ئىستا تەمنا دولەتى فاتىكان زمانى پەسى لاتىنى يە، بەلام بەشىكەلە خىزانە زمانى سەرەكى ئەوروپى ئارى شان بەشانى ئارى زمانەكانى ئەلمانى و فەرەنسى و بەرىتانى و ولاتانى ئەسكەندەنافى .

به هه موو شه كه سانه دهوترى (هه لپه رست) كه هه ده رفه ت و هه ليك بيته
پيش بيگوتيدانه بنه ماي نه خلاقى و به ليتن و پروا و .. له پيناو بهرژه و هه ندى خوئى
ده يقوزي ته وه، نزيك ده بيته وه له هه مووده سه لات وقازانجيكى مادي، ئينجا بوئى
ده نووسى، بوئى ده لى، بوئى ده كا، .. به قه ناعه ته وه ش نيه، نه وانه له كوردستان
ناوى هاوتاي تريشى هميه: ماستاو چى، مامه حه مه، دوورپرو، قه لىم فروش،
فترا فروش، خو فروش ...

بریتی یه له پرۆسهی هه‌ل‌خه‌له‌تاندنی خه‌ل‌کیتی ساده به‌ه‌ندی دروشمی
ره‌نگاو‌ره‌نگ، یان هه‌ندی به‌تینی مادی ساویل‌کانه، هه‌موو جوړه خه‌ل‌کتیک
هه‌ل‌ناخه‌له‌تینی، زیاتر خه‌ل‌کی عه‌وامه، جا زۆر جار نه‌و عه‌وامه خاوه‌ن.
بروانامه‌شه .

(۲۴)

سەندىكا Syndicate

ئەو رېڭخراۋە مەدەنىيەت دەڭرىتمەۋە كە كۆمەلە خەللىك كۆيۈنەۋە تىيىدا
لەسەر بىنچىنەۋە ھاۋىيىشەۋە بۆ بەرژەۋەندى ھاۋىيەش، ۋەك ئىقتىسادىيەت، كرىتكاران،
ئافرىقىتان، زانايان، پىزىشكان، ... ھەرچەندە ئىستىلا لە دەسلەتە شىۋىلى ۋە دىكتاتۇرىيە
ھىزىيەكان زۆرىيەۋە ئەو سەندىكانە لە (مەدەنىيەت) دەڭمەن دەپنە دەستكردى ئەو
دەسلەتەۋە بەرپىرسانى ئەو سەندىكانەش بەرامبەر ھەندى دەستكەۋەتى مەدەنىيەت
قايىل دەپنە .

(۲۵)

ھېلىنستىيە

لە دور و شە پىنكەتوۋە: (ھېلىن) بە يۇنانى واتە: (باپىر)، لە بىنەچەدا يۇنانى ئىستا ناۋى ھىلاس^۱ بوۋە، و ئىست east يىش واتە رۆژھەلات، بە پرونى دەردكەۋى لىكەراۋيان گوزارشت لە تىكەلەكى ئىوان رۆژئاۋا رۆژھەلات دەكا، كە كاريگەرى رۆژئاۋا (باپىرە) لەسەر رۆژئاۋا بىت، ھەروەك لە بۆنەو بىنەچەى پەيدا بوۋى ئەو زاراۋەش وا دىت، دۋاى ئەۋەى ئەسكەندەرى مەكلىۋى جىنى باۋكى (فېلىپى دوۋەم)ى گرتەۋە، لە ۳۳۸ پ.ز يۇنانى خستە ژىردەسەلاتى خۆى، دۋاى پەرىپەۋە ئاسىياو سەروۋى ئەفرىقىيى لە فارسەكان ستانەۋە، خوشى ھات لە بابل (لە بىنەچەدا بو "بافىل"ى فارسى دەگەرىتەۋە)، بەپىنى كىبى (الملل والنحل - شەرستانى) ئەۋا لەگەل ئەۋ ھەلمەتەنى ئەسكەندەر دووقوتابى فېساگورسىش ھاتبۈن بىروراي فېساگورسى بىلۋەكەردەۋە لە رۆژھەلات و ناۋچەكانى فارس تا ھىند، لە بىنەرەتا بىروراكانى فېساگورس بو پىنغەمبەر (ح.سلىمان) دەگەرىتەۋە، لەۋ ھەلمەتەنى ئەسكەندەرۋ فېساگورسىە شەرستانى بەك درووست بوۋ لە ناۋچەى رۆژھەلات لە ژىر ئەۋ داگىركارى يە بەناۋى (شارستانى ھېلىنستى)، ئەۋ فەترەيەى دۋاى جەنگىش لەگەل فارس لە ۳۳۳ پ.ز تا پەلامارەكانى رۆم لە سەدەى (۱) پ.ز دەۋوتىرى (ماۋەى ھىلىنستى)، ئەۋ ولات و گەلانەى ۋەبەر ئەۋ شالۋەى ئەسكەندەر كەۋتن لەگەل يۇنان و دەسەلاتى ئەسكەندەر خۆى دەۋوتىرى (جىھانى ھىلىنستى)، دەبى تىبىنى بىكرى ئەۋ ھىلىنستىيە لەناۋ يۇنان دروست بوۋ ئەۋە (بەك پەگو ساغە) جىايە لەگەل شەرستانىە دور پەگىەكەى (رۆژھەلاتى)، ھەرچى (پاشاكانى ھىلىنستىە)

^۱ لە لاىمەن ئەگرىكىەكان ئەۋ ناۋەى لىتراۋە بىروانە: الاسلام والعلمانية وأثرهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة ، ھەروەھا لە (جەۋل و شەر)ى كىتاب المقدس دەلى جاران بە وولاتى يۇنان دەۋترا ھىلاس.

مه‌بهست لى يان هەموو ئەو پادشايانەى حوكمى ئەو ناوچانەيان كردوو هەدواى
نەسكەندەر هەتا پادشا رۆمى يەكانيش، لە راستيدا (هەنستىه) بووه جووت
بوونى دوو سەرچاوەى شارستانی هەرسەردەمەو يەكيان بە ئەندازەيەكى زياتر
كارى لەوى تر كردوو .

(٢٦)

كونگره‌ى ئىسلامى Islamic Congress

ئەو رىتكخراوه ناوى ئىسلامى يە بەلام هەر تايبەتە بە حوكومەتەكان نەك
زاناو بزووتنەوه ئىسلامىيەكان، بۆيە زۆر جار سەرۆك و نوێنەرى ئەو حوكومەتانە كە
شىوعى و سۆشاليستى و يان لىبرال ديموكراسيشن هەتا مسيحيش وەك (سەرۆكى
لبنان) بەشداری دەكەن، ئەو رىتكخراوه لە سالى ١٩٧١ لە (جەدە)ى سەئۇدىيە
دروست بووه، هەرچەندە (قاموس السياسى) ئەو هەولەو تەقەلایە دەگێرێتەوه بۆ
سالى ١٩٥٤، بەلام لە كۆنتر تەقەلای (زانكۆى ئىسلامى) لەلایەن كەسايەتى يە
ئىسلامى يەكان هەبووه، هەندى بەندى چاك لە (بەلگەنامە - مىشاق)ەكە هەيە،
بەلام هێزى جى بەجى كردنى لاوازه، وەك پالېشتى گەلانى موسوولمان بۆ
سەربەخۆى، هاريكارى ئىسلامى، قەلاچۆى رەگەز پەرسى، بەكارنەهێنانى چەك و
تووندو تىژى بۆ كێشه ناوەكيەكان، .. لەهەر (٣) سالىك كۆنگره‌يەكى سەران
دەكرى تزيكەى (٥٥) ولات ئىستا بەشدارن .

(۲۷)

African union يەكيتتى نەفرىقى

لە سالى ۱۹۶۳ لە (ئەدىس ئەبابە) پايتەختى جەبەشە دروست بوو لەلایەن (۳۰) ولاتى ئەو سەردەمى، سەردەمى كۆمەلىك تەقەلای پېشىنە تىرى ھەرىمايەتى وەك دروست کردنى پېكخراوى ولاتانى (دار البيضاء-لە ۱۹۶۱)، ھەروەھا (يەكيتتى نەفرىقى مالگارشى-نەمىش لە ۱۹۶۱)، كۆمەلەى ولاتانى مانرۇڧيا لە ھەمان سال، دواى ئەوان فراكسىۆنى ولاتانى پۇژھەلاتى نەفرىقىا، يەكيتتى ولاتانى پۇژناواى نەفرىقىا .. تا لەم پېكخراو سەرتاسەرى نەفرىقىايە خەملى، ھەندى مەرجى مەرقانەو دېلۇماسیانە دارپۇرا ... تا ئىستاش بەکارە پىنچەوانەى (ولاتانى بىتلايەن - دول عدم الإنھياز) كە لە گەل دارمانى بلسۆكى سۆڧىيەتى چالاكى نەما، يەكيتتى نەفرىقى سالانە كۆبۈنەو ھەيەكى سەرانى دەكا، لەبەر نەوھى لە ئابلۇقەكەى سەر لىبىا ئەوانە زىاتر بەھانای ھاتن نەك زانكۆى عەرەبى بۆيە لىبىا لە سەدەى نویتو داخواری نەو دەكا كە خۆى و ولاتانى عەرەبى نەفرىقى زانكۆى عەرەبى ھەلوەشىننەو بچنە رىزى يەكيتتى نەفرىقى .

(۲۸)

يەككىتلى ئورۇپى European Union

لەدوۋى جەنگى جېھانى دورەم لە ۱۹۵۸ لە رۇما بېرۇكەى نەو يەككىتە زىندور كرايمو بەناۋى (كۆمەلەى ئورۇپى)، لەدوۋى دارمانى شىوعىت لە سالى ۱۹۹۰ زىاتر بىنەماكانى يەككىتلى ئورۇپى بەرجەستە كرا لە (ۋاسترىخ) ۋ كرا بە (يەككىتلى نەورۇپى)، نىستا دراۋىشىان يەكخست، كۆمەلەك مەرجى مەۋقايەتى ۋ سىياسى تىايە بۇ ۋەرگرتنى ھەر ۋلاتىك لەو يەككىتە، ھەر بۇيەش زىاتر لە (۱۰) سالە توركىا ناتۋانى نەو مەرجانە بسازىتى ۋ ۋەرگىرى، يەككىتلى ئورۇپى رەۋىتىكى سىروشتى نەو ەمولەمەيە ۋ سەلماندى ناسنامەى بەكۆمەلە. نەگىنا تەقەلاى يەكبوونى نەورۇپا زۇر كۆنە، ھەر لەدوۋى جەنگى سى سالەى نەورۇپى لە ۱۵۲۳ لەلايەن (نېمىرىك كروچىە) نەو داۋايە كراۋە، دوايش لە ۱۵۴۸ لە ۋىستىفالىاي رۇژناۋى نەلمانىا بناغەى خانەۋادەى نەورۇپى پىك ھات، نىتر لەو كاتىەۋە لە ھەۋلە تەقەلا دان تا جېھانى نىسلامى لىك بىكەنەۋە نەورۇپاش يەك خەنەۋە.

(٢٩)

نه نىجومه نى هارىكارى كه نىداو مجلس تعاون الخليجى

Gulf cooperation counceil

له دواى سىركه تنى شوڤشى نىسلامى له نىئران و هه لگىرسانى جىهنگى عىراق - نىئران له ١٩٨٠، نهو نه نىجومه نه بىرهمى دروست بوو، هه موو ولا تانى كه نىداو (جگه له يه مهن) ى تىابه، همر (٣) سال جارىك نه مىندارى گشتى هه لده بىر تىتموه، له داگىر كردنى كوئىت له لايهن عىراق پۆلىكى گرىنگىان گىرا بۆ گىرانه وى بنه مالهى (صباح زاده)، همر وه ها پىشترىش لايهنگىرى عىراق كرد له دژى نىئران و كوردىش، به لام بۆ كىشه راسته قىنه كانى عىره ب بهرامبهر نىسرائىل و كىشه كانى ترى عىره ب له گمىل توركىا و هه به شهو ... نهو پۆلهى نه بووه، نىستا دىسان به ره و كزىه .

(٣٠)

جىهانى سىنىهم Third world

نهو زاراوه يه له بنه چىدا ده گىر نه وه بۆ (نه لقمرد سۆفى) يه كه م جار له سالى ١٩٥٢ به كارى هىنا، كاتى جىهانى پۆژناواى به جىهانى يه كه م داناو، ولا تانى سۆشالىستىش به جىهانى دووهم جىهانى سىنىهم كه هىچ لهو دوو به ره نه بوون ناوى نان جىهانى سىنىهم، دواى باوى وه رگرتو بووه زاراوه يه كى نه رم و به پىزه وه بۆ نهو ولا تانهى كه دوا كه وتوون له نابوو رى و ته كنۆلۆجى و بارى سىاسى و ... زۆر جار (دول النامىة) شىان پى دهوترى، زۆربهى چر بوو ينه وه له ئاسىا و نه فرىقىا، زۆربهى ولا تانى مسلمان نشىن ده گرىتموه، همر له نىتو نه وان ههش دوا كه وتوو تىرىش هه به پىيان دهوترى (جىهانى چواره م) له لايهن (UN) وه .

(۲۱)

فرانكوفونىيە Francfort

پىتكھاتىرۇە لەو ولاتانىكى كە بە زىمانى فەرەنسى دەدوئىن، جا مەرج نىيە نەتمەۋى فەرەنسى بىن، ئەوانەكى لە بىنەرەتدا لەلايىن فەرەنسا داگىر كراوون، و بە پاكىتاۋى رەگەزى فېرە فەرەنسى بوۋىنە، بەشىكى زۆرىشىان زىمانى رەسەنى خۇيان لەبىرچۆتەۋە، زۆرىيەكى ولاتە نەفرىقىيەكانن، زۆر لەخزمەتى كەلتورۇ فەرەنگى فرەنسىيە، لەو ترازە رېتكىخراۋە لە لايىن بەرىتانياش بەناۋى (ئەنگلۇ سەكسونى) ھەيە، لە پىتشرىش ۋەھا ناماغىچىك بەناۋى (زانكۆى جرمانى) ۶۰۰ مەن ئەلمانىاۋ ھىتلەر خۇشى جاپدەدرا بەمەبەستى يەكخستەنەۋى ھەموو پارچە. كۆنەكانى ژىردەستى ئەلمانى، لەگەل ئەوانەش كە بە ئەلمانى دەدوئىن، ھەم ئەوانە جۆرە يەككىتەك كويان بىكاتەۋە ۋەك نەۋەكى ئىستاي فرانكوفونى .

لە ۷/ نەيلول/ ۱۹۶۱ ولاتانى فرانكوفونى يەككىتەك كويان پىتكھىنا بەناۋى . يەككىتى ئەفەرىكى مەلىگارسى (AMU) ۱۲ ولات بوون ئەو ساتى سەربەخۇيان ۋەرگرتبۇ (كامېرۇن، كۇنگو، برازاۋىل، ساحل العاج، داهومى (بىنن-ئىستا)، گابون، بۇركىنەفاسۇ، مورىتانيا، نىجەر، كۇمارى نەفرىقىيى ناۋەرەست، سەنىگال، تشاد، مدغشەقە) بەپىنى (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية) يەكەم كەس كە بەكارى ھىناۋە (لويولدى سىدار سىغور) سەنىگالى بوو لە ۱۹۶۲ لەدۋاى بەكارىۋونىمەۋە لە ۱۹۹۱، ئىستا (۵۰) ولاتى تىايە، ۷ ولاتى غەربىيە ۋەشىكى ناسىاۋى ۋەنورۋىش، (فرانسۇ مىتران) سەروكى پىتشرۋى فەرەنسا تەقەلايەكى زۆرىدا ئەو رېتكىخراۋە لە كەلتورۋى ۋەفەرەنگى يەۋە ۋەرچەرخىنەتە رېتكىخراۋىكى سىياسى، تا رادەبەك ھەندى لە ناماغەكانى ھىنا دى رۆلىكى سىياسىان لە پەيوەندى نىۋەدەۋلەتى ھەيە، بەتايىبەتى لەبەرەنگارى رابوونى ئىسلامى لە ولاتانى نەفرىقىا ۋەك لە جىزائىر ئەو رۆلەكى بە ئاشكرا بەرجەستە

بوو، لەدوای كۆنگرەى ۲۰/۱۰/۲۰۰۲ لە پىرووت (عەبدۇ زىوف) سەرۆكى
پىشۋى سەنىگال بوو سەرۆكى فرانكوفونىيە لەجىتى (پىترس غالى) سەرۆكى
پىشۋى (نەتەۋە يەكگرتوۋەكان)، كۆمەلىك بىرلەشكەن ئاسىيا ۋە ئاسىيا گىرگاندا
لەۋانە لەبارەى (تيرۆر)، ۋەك تىيىنى دەكرىت ئىمۇ رىكخراۋە لەۋە بەدى دەكرى
كە سەرۆكەكانى كەسىتى نىۋە دەۋلەتى بەھىرن.

(۲۲)

يۇنىسەف UNICEF

رېڭىقراۋىڭى سەر بەنەتەۋە يەكگرتۈۋەكانە، كارى بىنچىنەيى زامىن كوردنى
شەخە بۆ مىنالانۇ چالاكى تەندىرۈستىمەتى لەپى تىتر كوردنى دايكەكان، داھاتەكەشى
خىترخۈۋازىيە، نەۋ رېڭىقراۋە لە دۋاى راپەرىن ھاتە كوردستان پىشكىتىكى دىياري
ھەبۈۋە لە خزمەتى لەگەل كۆمەلەتلىك كەمۇ كورپىشى، ناۋى يۇنىسەف لە
كورتىكراۋەى پىتى يەكەمى ناۋەكەى

United Nations International Emergency Fund
UNICEF

(۲۲)

يۇنىسكو UNESCO

لە سالى ۱۹۴۶ دروست بۈۋە، سەر بەكۆمەلەى نەتەۋەكانە بۆ كاروبارى
زانستى و لىتكولىنەۋە، پەروۋەردەى ناشتايانەۋ نارامى، مافە مەدەنىيەكان،
پەمىۋەندى و چالاكىە ھۈنەرىيەكان و فەرھەنگى و كەلتۈۋرى دەگىرتەۋە، ناۋەندەكەى
لە پارىسە، بەپىتى بەرنامەكانى (UN) رېتبارى پەروۋەردەى رۆژناۋايىيە پەپىرە
دەكا، ناۋەكەشى لە كورتىكراۋەى

United Nations Educational Scientific and Cultural
Organization = UNESCO

(۲۴)

مانگى سوور Red crescent

كۆمەلنىكى خىرخوازى جىھانى و نىشتىمانى، لەنىو ولاتانى ئىسلامى ھەيە لە جىياتى (خاچى سوور) كە تايىبەتە بە ولاتانە مەسىھى، دروشى برىتتە لە ئالايەكى سىپى و مانگىكى سوور لە ئاۋەندى، ئەۋەش ھىمايەكى ئاينى كۆنە، بەردەمى لە سەردەمى (سولتان نورخانى) عوسماننى لەسالى ۱۳۲۶ ز ھەمان نەۋ دروشمە ئالاي سۇپاكەيان بوۋە، بەلام دروست بوونى كۆمەلنىكى وا خىرخوازى بە ھەمان دروشمى (مانگىكى سوور) لە جەنگى نىوان عوسمانلى و سىپى لە ۱۸۷۶ز دروست بوۋ، ئەركى بەھانا ھاتنى برىندارو لىقەوماۋان بوۋ، ھەتا نەگەر ئى دوژمنىشان بوايە، ئىنجا باۋى ۋەرگرت لەناۋ جىھانى ئىسلامى، بەپىرى پۇژھەلاتناس (دۆزى) و زۆر لە تويژدەردەۋى تىرى پۇژئاۋايى ئەۋ نەرىتە خىرخوازى ھەمۋى لە ئەزمونى ئىسلامىدە پەرىتەۋە ئەۋروپا، تا لەسالى ۱۸۶۳ز لە كۆنگرەى جنىف بە بۆنەى جەنگى قرم (خاچى سوور) دروست بوۋ ... لە سەردەمى نویشدا مانگى سوور لە سالە ۱۹۲۹ ۋەرگىرا لە لىژنەى جىھانى (خاچى سوور)، زۆربەى ولاتانى ئىسلامى ئەۋ كۆمەلەيان ھەيە بۇ پروداۋە ئاكاۋەكانى ناۋخۇر جىھانىش .

فراکسیون

(५६)

ما قبل

YLV

(۲۷)

يۇتۇپيا Eutopia

زاراۋەنچەكى يۇنانى كۆنە بە ماناى (لە ھېچ شۇنىڭ نىسە)، واتە بوونىڭكى خەيالىيە لە واقىيەنە، ئىستاش ھەر ئەو مانايەى ھەيە، تۆماس مور (۱۴۷۸ – ۱۵۳۵ز) كىتەپنىكى بەناۋىبانگى بەناۋى (دورگەى يۇتۇپيا) ھەبوو، تىيادا ھوكۇمەتنىڭ دەست بەكارە لەو دورگە دادگەرىيەكى غونەمى لى پەيرەو كىردوۋە ھەر بە خەيال، نىتر بە ھەموو ئەو تىۋرە سىياسى و مەدرەسە فەلسەفيانە وتراۋە يۇتۇپيا كە نەشايىت پىيادە بىكرىتو بوونى نەبوۋى يان ئەزموونىڭكى سەركەوتوۋى نە دابى، لەوانە (دورگەى يۇتۇپيا)، (مدینة فاضلة) (دولة العلماء)، ... كۆمەلگەو سىستەمى شىۋەيەتەش چوۋە پىزى ئەو خانەمىيە كە پىشتەر زۆربەى سىستەمەكان تىرى بە مىسالى و يۇتۇپى دەسەف دەكرد، بەلام كۆمەلگەى ئىسلامى جەند جارىك لە مېژوو غونەى دروست كىردوۋە، بۆيە لەنتو ھەموو مەدرەسەكانى سەردەم لە شىۋەيەتو سۆشايلىستى و لىبرال دېموكراسى و وجودى و مىسالى ... تەنھا سىستەمى ئىسلامە بتوانى بە بويرانە بلى من يۇتۇپى نىم .

(۲۸)

ماڧى چارەى خۇنۇۋىسى حق تقرير مصير

right of self determination

ئەم ماڧە ياساينە لە (UN) ۋ لە (مقاصدەكانى) - (پرانسىيەكانى نەتمەۋەكان) ديارى كراۋە، تيايدا ھاتوۋە ھەر نەتمەۋەيەك دەتوانى چارەنۇۋىسى سىاسى ۋ ئابۇۋرى تەۋاۋى خۇى ديارى بكا، لە ھەمردوۋ مادەى (۱) ۋ (۵۵) ى (ميثاق الأمم المتحدة) ھاتوۋە، زۇر جارى تىرىش دوۋ بارە كرايتەۋە ۋ ماڧى بەرگرى چەكدارىشى داۋە بە پىنى مادەى (۱) پەمرەگراف (۳) ۋا ھاتوۋە : (إنما العلاقات الودية بين الأمم على أساس المبدأ الذي يقض بالمساواة في الحقوق بين الشعوب بأن يكون لكل منها تقرير مصيرها)، ھەروەھا چەند جارىتەر لە برىارەكانى (UN) دوۋىات كراۋەتەۋە، لە سالى ۱۹۶۰ جارىتكى تر برىارىتكى ترى (ماڧى چارەنۇۋىسى) درا بە ژمارە ۱۵۱۴ بەسەردىرى : (إعلان مبع الاستقلال للبلدان والشعوب المستعمرة) تيايدا ھاتوۋە : (إن الجمعية العامة .. تعلن .. لجميع الشعوب حق في تقرير مصيرها، ولها بمقتضى هذا الحق أن تحدد بحرية مركزها السياسي، وتسعى بحرية الى تحقيق غايتها الاقتصادية والاجتماعي والثقافي).

لە بنەچەدا بەۋ پاساۋە ياساينە ئەم ماڧەى چارەنۇۋىسى ھاتوۋە: ۱ - پاراستنى ئاشتى ۲ - قەلاچۇى چەۋساندەۋە ۳ - پىنكەۋە نەژيانى چەند پىنكەۋەيەك پىنكەۋە ۴ - ماڧى مېژوۋىيان لە سەر خاكى خۇيان ۵ - نەبۇۋنى راپرسى كەپىشانى بدا بە پىنكەۋە ژيان قايلن ۶ - ى ان پى شىل كەردنى رىنكەۋەتتىكى نىۋانىان ... ھەروەھا ئەم ماڧە ھەر مىللەتلىك دەگرتەۋە بەپىنى ى ئەم مەرجانەى كە لە نەتمەۋە يەكگرتەۋەكان ھاتوۋە: ۱ - مقەۋەماتى يەك نەتمەۋەيىان ھەبى ۋەك

ھاۋىيەتلىك زامان ۋە خاك ۋە مەۋجۇت ۋە ۲۰۰ - لە ئىتوان ئىش ۋە گەلە پەيۋەست ۋە ئىرادەي
سىياسى ھەيئەت ۳ - لە ئىتوان ھەمىۋە ئىۋانە ھەمىۋە كەيەن پەيۋەستى سىياسى بە
كۆمەل ھەيئەت .

كەۋاتە مافى چارەي خۇنۇس كەمەيەتلى ئاگىرەتەۋە، بۆيە لە نەتەۋە
يە كىگرتەۋە كان مادەي (۲۷) بۇ مافى فەرھەنگىيان دىيارى كراۋە .
گرفتى بىنچىنەيى بۇ مافى چارە نوۋس بىرەتتە لە :

۱ - پاراستىۋ سەلامەتلى ھەمىۋە كە لە مادەي (۱۰) لە عىبە الامم ۋە دوايش
لە فەقەرە (۴) ي مادەي (۲) ھاتەۋە، ھەردەۋ بىنەماي (عدم التدخل) ۋە (سىيادە) ش
لەۋە سەرچاۋە دەگىرى.

۲ - گوايە دەيىتە ھۆي سەرھەلدانى پىشتىۋى

۳ - مۆلكىيەي دەۋلەتتەكە نەندام لە نەتەۋە يە كىگرتەۋە كان ،

بۇ زىياتر بىروانە - زاراۋەي نەتەۋەيى لەۋ فەرھەنگە - ھەمىۋە ھا لەبەشى

فەكرى (مافى چارە نوۋس ۰۰) ۋەك چەمەك تۆمار كراۋە .

(۲۹)

مەھەممەت ئىمىن دەرەخچىلىك mandate

لە ماددى (۲۲) ى بەلگەنامەكانى (كۆمەلەى نەتمەكان - عصبة الأمم) ى
يەكەم لە ۱۹۱۹ ز نەو سىستەمە رەوايى پى درا لەدواى جاردانى بنەماى ويلسن
كە بۆ رزگارى مىللەتان پەيدابوو، كرا سى پاىە، (أ-ب-ج) بە پى
پىگەشتوى نەو ولاتانە، مىراتى عوسمانى (سورىا، لبنان، بۆ فەرەنسا، عىراق،
نوردەن، فەلەستىن، بۆ بەرىتانىا) لە پاىەى (أ) بوون ھەرچى (ب) و (ج) بۆ
ھەربەكە لە نەفرىقاي سەروو نەفرىقاي خوارو دانرا كە ناستى پىگەشتىيان
بۆ بوون بە دەولەت لاوازتر بورە، دەسلەلتى (دەولەتى منتەب) زىاتر بوو لە
كاروبار ھەلسورپانى .. ناوھەزكەكەى بە پوختەيى نەوھەىە ولاتانى دەسلەلتارى
مەزن ھەلسى بە پى فەرمانى ياساى نىو دەولى يارمەتى مىلەتتىكى
پىنەگەشتو بەدا تا دامو دەزگاي دەولەتەيان بۆ رىك دەخا، بەو نىوانەى
دروستكردنى دام و دەزگاي دەولەت بوون دەووترا (فترة الإنتداب)، بەلام گەلى
جار لە لايمەن رەخنەگرانەو وادەبىنرا كە نەوش ھەر جۆرىكى ترە لە داگىركردنى
نىنتىدابى و گۆرپىنى شىوازى نىمپىريالىزمىە، بەتايىبەتى كە ساوھى نىنتىدابى
درىزە دەكىشى، لەراستىدا ننتداب گوزارش لە فەلسەفەىەكى كونى روژناوايى
دەكا كە نەوان خۆيان پى مامۇستاو خەلكى ترىشيان پى قوتابى يە، يەكەم جار
جنرال سمتىس نەوبىروكەى لەگەل بىروكەى داھىنانى (عصبة الأمم) جاردە، دواى
بەياسايى كراو جى بەجى كرا.

(۴۰)

پىسولەي لىيېوردن سىگىوك غىفران

ئەو پىسولەيە بوو لەلایەن كىيىسەو دەفرۆشرا تا خەلك لە بەهەشت وەرگىيى، ئەو ديار دەيەش لە چوارچىوئەي ئەو هەموو دەستكارى و داهىنانەي كىيىسە دەيكرد، لە ئاينى مەسيحى بەتايىبەتى لە سەدەكانى ۱۵ و ۱۶ و بلاوبوونەوئەي چەندىن جۆر باج و سەرئانەو سزاو پاداش، دەقى پىسولەكە بەعمرەبى دەينووسىنەوئە ئەوئەيە : {رېنا يسوع يا (يا لەو كەوانە ناوى كړپارەكە دەنوسرى) وىشمك باستحقاقات الأمة الكلية والقدسية وإنا بالسلطان الرسول المبعطى لي أحلك من جميع القصاصات والأحكام والطاملات الكنيسة التي استوتيتها أيضاً من جميع الأفرط والخطايا والذنوب التي إرتكبتها مهما كانت عظيمة و فظيعة، ومن كل علة إن كانت محفوظة لأيينا القدس البابا الكرسي الرسولي، احو جميع أقدار الذنب وكل علامات الملامة التي ربما جلبتها على نفسك في هذه الفرصة و أرفع القصاصات التي كنت تكترم بمكا كبرتها في المطهر، وأدرك حديثاً الى الشرکه في أسرار الكنيسة، و اقرتك شرکه القديسين، أرك الثانية الى طهارة والبر اللذين كانا لك عند محمودتيك، حتى إنه في ساعة الموت يفلق امامك الباب الذي يدخل منه الطاة الى محل العذاب والعقاب، ويفتح الباب الذي يؤدي الى فردوس الفرح، وإن لم تمت سيثن مستطيلة فهذه النعمة تبقى غير متغيرة حتى تأتي ساعتك الآخرة بأسم الأب و الابن والروح القدس } .

مارتن لوتەر (۱۴۸۲ - ۱۵۴۶) يەكئ لەو زانا ئاين پەروەرانە بوو، كە زۆر دژى ئەو پىسولەيە بوو، هەلساوە بە چاكسازى و پىيازى پىرۆتستانى لى هاتە دى، لەچەند سەرچاوەيەك هاتووە دەلێن بە پىگەيەكى زۆر دانايانە بەربان لەو نەريته ئاينى نامۆيە گرتەووە يەكەجار يەكئ لەو زانايانە چووە كىيىسەو داواي لىكردن كە دۆزەخيان پى بفرۆشى (نەك بەهەشت) بە نرختىكى گران لىي كىرپىن،

مەبەسسىسىنى ئىسمىم دەرۋازىنى ئىسمىم سەردەمىمدا

ئەنجا جارىيان بەناو خەلگ دا وتيان چيتر (ئەمۇ پىسولەي بەھەشت) بەمۇ پارە گرانە
مەكرن چونكە دۆزەخمان لە كنىسە كرىو دەرگەكەشان داخست كەس ناچىتە
دۆزەخ ھەمۇو دەچنە بەھەشت .

كۆتايى ھات بەشى يەكەم چاۋھېوانى بەشى ئوۋەم بىن

پیرست

۵	پیشمکی بلاوکار
۷	پیشمکی
۹	سەرمتاۋ دەرۋازمگان
۳۷	(۱) رامیساری
۴۰	پیناسهگانی سیاست:
۴۱	پیناسی ئیسلامیهگانی کۆز و نوی:
۴۳	پارموی میکافیلی:
۴۶	لیستیک جیاۋازی نیوان سیاستی پرموار میکافیلی
۴۹	تایین و سیاست:
۵۵	کی تایین بهکار دینی؟
۵۹	زانستی سیاسی و ریبازی سیاسی:
۶۰	سیاستی شمولى:
۶۲	(۲) علمانییت
۶۸	پیناسه جیا جیاگانی علمانی:
۶۹	گهشهکردنی علمانییت:
۷۵	علمانییتی ئیست:
۸۱	پاساوه نوییهگانی علمانییت:
۸۲	قهیرانمگانی علمانی
۸۹	(۳) دولت
۹۲	شیومگانی دولت
۹۸	سهرهلدانی دولت لهوسهردهمهده
۱۰۱	(۴) میری
۱۰۶	نایا حکومەتی جیهانی دهییت؟
۱۰۹	(۵) سەرۆک
۱۱۴	سەرۆکی کاریزمی:
—	(۶) خهباتی زرکاری
—	(۷) پراکۆری
—	(۸) دایگەری

۱۳۲	دادگەرى و سەرلەم
۱۳۵	مەدرەسەكان و دادگەرى:
۱۳۹	يەكسانى و دادگەرى:
۱۴۱	(۹) راي گشتى
۱۴۹	(۱۰) گۆران
۱۵۵	(۱۱) شۆرش
۱۵۶	پىناسەكان:
۱۵۸	لە روانگەى مەدرەسەكان:
۱۶۶	جۆرەكانى شۆرش:
۱۷۰	(۱۲) چاكسازى
۱۷۵	مىزى چاكسازى:
۱۷۹	(۱۳) ناخى مۇۋە
۱۸۶	جەنگى نىۋان نىروون و عقل:
۱۸۹	تەقەلاى مەدرەسەكان:
۱۹۵	(۱۴) چاكسازى كۆمەل
۱۹۷	(۱۵) دىيالوگ
۲۰۷	گرفتەكانى دىيالوگى ئىسلامى و علمانى:
۲۰۸	گرفت لاي علمانىەكان:
۲۱۱	(۱۶) دىكتاتورى
۲۱۱	بەنەچەكەى:
۲۱۲	رايە جىاجىياكان:
۲۲۲	(۱۷) فېدېراتى
۲۳۱	(۱۸) شورا
۲۳۸	مەبەستەكانى شورا (پەرلەمان):
۲۳۹	بەنەماكانى شورا:
۲۴۰	پەرلەمانى كوردستان:
۲۴۷	(۱۹) دەستتور
۲۵۲	(۲۰) ياسا
۲۶۷	ياساكانى كۆمەلايەتى
۲۷۲	(۲۱) شەۋلى

۲۸۶	رای مدرسه‌سکان:
۲۹۱	(۲۲) که‌مایه‌تی
۲۹۲	بنه‌چه‌وگمشی نیثنی
۲۹۵	رای مدرسه‌سکان :
۲۹۷	به‌یاسایی بوونی کیشی که‌مایه‌تی :
۲۹۸	پیناسی لاروس :
۲۹۹	هندی زانیاری قایبه‌تی تر:
۳۰۱	هندی ناماری سالی ۱۹۹۰ له باره‌ی که‌مایه‌تی:
۳۰۲	(۲۴) جاش
۳۰۷	له‌ستوی کام مدرسه‌یه ؟
۳۰۹	هویه‌کانی زیانبوونی جاشایه‌تی :
۳۱۲	(۲۵) میان رهوی
۳۱۸	میان رهوی و قه‌یاره نیسلامیه‌کانی نوی:
۳۲۵	لیستی به‌راورده بنچینه‌یه‌کان:
۳۲۵	کامیان میان رهون؟
۳۲۹	(۲۶) نیشتمانی
۳۳۰	گمشی نمو زارلوه:
۳۳۲	سهره‌لدانی سیاسی و یاساییانه‌ی :
۳۳۵	رای مدرسه‌سکان:
۳۴۰	کامیان نیشتمانی ترن؟ نیسلامیه‌کان یان عه‌لمانیه‌کان
۳۴۲	یه‌کیتی نیشتمانی و عه‌لمانیه‌ت:
۳۴۷	(۲۷) جه‌نگی رهوا
۳۴۷	سهریردهو سهرچاوه‌کانی جه‌نگ:
۳۵۰	رای مدرسه‌سکان:
۳۵۵	(۲۸) زایسونی
۳۵۶	سهریردهی زایونی:
۳۵۹	ده‌قی به‌لینه‌که‌ی به‌لفور:
۳۶۰	بیروکه‌ی (هرمجنون)
۳۶۲	ده‌قی به‌لگنامه‌ی نان پیا هینانی نه‌ترویه‌کگرته‌وه‌کان به‌ئیسرائیل :
۳۶۵	(۲۹) قیسرور
۳۶۶	بنه‌چه‌ی قیسور:
۳۶۸	ایهاب، قیسور، توندوتیژی:

۲۷۰	* ئىرھاب لە نەروونى مەزۇقدا:
۲۷۱	سەلبىي و ئىجابىي ئىرھاب:
۲۷۲	سودىمىكانى ئىرھاب:
۲۷۳	زىيانەكانى:
۲۷۳	جىياوازى نىوان ئىرھاب و ئىرھابىي سىياسى:
۲۷۶	مەدرەسەكان و ئىرھاب:
۲۷۶	۱. مەدرەسەي لىپىرال دىموكراسى:
۲۷۷	۲. مەدرەسەي شىوعىيەت:
۲۷۸	۳. مەدرەسەي سۆشئالىيەت و نەتەرەيىپەكان:
۲۷۹	بەرگىرى و ئىرھاب:
۲۸۰	تاقىمى ئىرھابى:
۲۸۲	كىن تىرۇرستە؟
۲۸۷	(۲۰) دىموكراسى
۲۸۷	گەشەكردنى:
۲۸۹	جۈرەكانى دىموكراسى:
۲۹۰	ھەلسەنگاندنى:
۲۹۱	سەلبىياتەكانى:
۲۹۴	ئىجابىياتەكانى:
۲۹۵	دىموكراسى و مەدرەسەكان:
۲۹۷	۱. لىپىرال دىموكراسى:
۲۹۸	۲. مەدرەسەي شىوعىيەت:
۲۹۹	۳. مەدرەسە سۆشئالىيەتپەكان:
۲۹۹	۴. مەدرەسەي ئىسلامى:
۴۰۲	ئەزمۇنە نوئىكانى:
۴۰۵	(۲۱) سىستەمى نوو حزبى
۴۰۶	نەمۇنەي يەكەم - ئەزمۇنە بىرىتانىا (كرىكاران و پارىزگاران):
۴۰۶	نەمۇنەي دوو-ئەزمۇنە ئەمەرىكا (كۆمارى دىموكراسى):
۴۱۱	(۲۲) فرە لايەنى
۴۱۳	مەدرەسەكان و فرە لايەنى:
۴۱۶	فرە لايەنى لە غەولەمەدا:
۴۱۹	(۲۳) پىكىدادانى شارستانىپەكان
۴۲۱	بەلگە نوئىپەكانى ئەو تىۋرە:

۴۲۸	رەگەزپەرستى و ئەو تىۋرە:
۴۲۰	مەبەست و نەيىنەكانى ئەو تىۋرە ... ئەو تىۋرە بۇچى؟
۴۳۲	(۲۴) كۇتايى مىژوو
۴۳۴	سىرىرىدەي "كۇتايى يەكانى مىژوو" لە مىژوودا:
۴۴۱	(۲۵) ئاسايشى نەتەۋەيى
۴۴۵	راي مەدرەسەكان:
۴۵۰	ئاسايشى نەتەۋەيى كوردستان:
۴۵۱	بەنەماكانى ئاسايشى نەتەۋەيى كوردستان:
۴۵۵	(۲۶) پىشكەۋتوۋى
۴۵۶	رايە جىاجىياكان:
۴۶۷	(۲۷) سترانچ
۴۷۲	(۲۸) پاكىتاۋى رەگەزى - (تەغرىب و تەترىك)
۴۸۲	(۲۹) راگەيالىنى بە ئامانچ
۴۹۲	(۳۰) نەتەۋەيەتى
۴۹۹	بەنەچە و گەشەكرىنى:
۵۰۵	ھۆكارەكانى سەرھەلەدانى نەتەۋەيى
۵۰۶	جىاۋلەزى نىۋان دوو چەمەك:
۵۱۷	(۳۱) بىرى نەتەۋەيى
۵۲۳	راي مەدرەسەكان:
۵۲۴	تەقەلاكانى بە ئايدىۋولۇزى كوردنى نەتەۋەيى:
۵۲۹	زىانەكانى:
۵۳۲	نەنجام:
۵۳۵	(۳۲) كوردايەتى
۵۴۱	(۳۳) كوردستان
۵۴۸	مىژۋى كورد:
۵۵۷	(۳۴) مەينەتى كورد
۵۵۸	بارى كورد لە پىش و پاش خەلافت:
۵۶۲	مەينەتى و .. سالىادى:
۵۶۵	ھۆيەكانى مەينەتى كورد
۵۶۷	ھۆي بەردەۋامى مەينەتىكەي:
۵۷۰	(۳۵) پىلارت
۵۷۲	سەرھەلەدانى حزب:

۵۷۸	حزب له روانگه‌ی مەدرەسەکان:
۵۸۱	چەند دابەشیەکی پێچەوانە:
۵۸۴	پیشکەوتوترین حزب:
۵۸۸	(٤٦) حزبە کوردستانیەکان
۵۸۹	میژووێکی خێرای حزایەتی له کوردستان:
۵۹۲	۱- پارتی دیموکراسی کوردستان:
۵۹۶	۲- یەکیەتی نیشتمانی کوردستان:
۶۰۱	۳- پارتی دیموکراسی کوردستان- سەرکردایەتی کاتی
۶۰۴	۴- حزبێ سۆشیالیستی یەگرتووی کوردستان (حسیك)
۶۰۶	۵- حزبێ شیوعی کوردستان (حشك)
۶۰۹	۶- کۆمەڵ و بزوتنەوێ ئیسلامی له کوردستان
۶۱۲	۷- یەگرتووی ئیسلامی کوردستان
۶۱۴	۸- حزبێ دیموکراتی کوردستانی- ئێران (حدکا)
۶۱۶	۹- پارتی کرێکارانی کوردستان
۶۱۹	(٤٧) ماسۆنی
۶۲۰	سەربردو هۆی دروست بوونی:
۶۲۱	ئینتەماکردنی:

زاراوه سیاسیه‌کان

۶۲۷	(١) فیتۆ
۶۳۰	(٢) نەتەرە یەگرتووێکان
۶۳۶	(٣) فاشی
۶۴۰	(٤) نازی
۶۴۶	(٥) شۆلفینی
۶۴۹	(٦) بەربەری
۶۵۲	(٧) چەپگەری و راستگەری
۶۵۴	(٨) قۆلی پینجەم
۶۵۷	(٩) سیستەمی نوێ جیهانی
۶۶۳	(١٠) ئاردنی شۆرش

٦٨٥	(٣) جەنگى عىراق - ئىران
٦٩١	(٤) جەنگى عىراق - كويت
٦٩٦	(٥) كىشەى خوارووى سودان
٦٩٨	(٦) كىشەى فەلەستىن
٧٠٣	(٧) كىشەى كورد
٧٠٥	(٨) كىشەى ئىزلەندا
٧٠٨	(٩) كىشەى كوركسىكا
٧٠٩	(١٠) كىشەى باسك
٧١١	(١١) كىشەى قوبرس
٧١٣	(١٢) خوارووى فىلىپپىن
٧١٦	(١٣) دىۋارى بەرلىن
٧١٨	(١٤) كۇنفۇشىۋسى
٧٢٠	(١٥) كۆمكارى غەربىي

مەبەستى ئەم زاراۋانە ئەم سەردەمەدا

٧٢٣	(١) كۆكۈژى - جىنۇسايد
٧٢٣	(٢) جەنگى سارد
٧٢٤	(٣) رادىكال
٧٢٤	(٤) پارىزگار
٧٢٥	(٥) ئىمپىريالىزم
٧٢٦	(٦) تەكنۇكرات
٧٢٦	(٧) نورستۇكرات
٧٢٧	(٨) لىبرال
٧٢٨	(٩) پاپەرىن
٧٢٨	(١٠) سانسۇر
٧٢٩	(١١) ئەسەلاتى عورفى
٧٢٩	(١٢) گەرىلا
٧٣٠	(١٣) ئەكادىم
٧٣٠	(١٤) جىۋېۋلۇتىك
٧٣١	(١٥) ماۋەى گۋاستنەرە
٧٣٢	(١٦) ئىمپىراتۇر
٧٣٣	(١٧) پىۋلىتارىيا
٧٣٣	(١٨) بوردجۋىزى

۷۳۴	(۱۹) دايك سالارى و باوك سالارى
۷۳۵	(۲۰) پۇرۇھەلاتناس
۷۳۵	(۲۱) لاتىنى
۷۳۶	(۲۲) ھەلپەرسىت
۷۳۶	(۲۲) دىماگۇجى
۷۳۷	(۲۴) سەندىكا
۷۳۸	(۲۵) ھېلىنستىيە
۷۳۹	(۲۶) كۆنگرەي ئىسلامى
۷۴۰	(۲۷) يەككىتى ئەفرىقى
۷۴۱	(۲۸) يەككىتى ئەوروپى
۷۴۲	(۲۹) ئەنجۈمەنى ھارىكارى كەندار
۷۴۲	(۳۰) جىھانى سىيەم
۷۴۳	(۳۱) فرانكوفونىيە
۷۴۵	(۳۲) يۇنىستىف
۷۴۵	(۳۳) يونسكو
۷۴۶	(۳۴) مانكى سورد
۷۴۷	(۳۵) فراكسىيۇن
۷۴۷	(۳۶) مافىيا
۷۴۸	(۳۷) يۇتۇپيا
۷۴۹	(۳۸) مافى چارەي خۇنۇوسى
۷۵۱	(۳۹) ئىنتىداب
۷۵۲	(۴۰) پىسولەي لىبوردن
۷۵۵	پىنرست